De klop op de deur

Ina Boudier-Bakker

bron
Ina Boudier-Bakker, *De klop op de deur*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1931 (negende druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/boud007klop01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

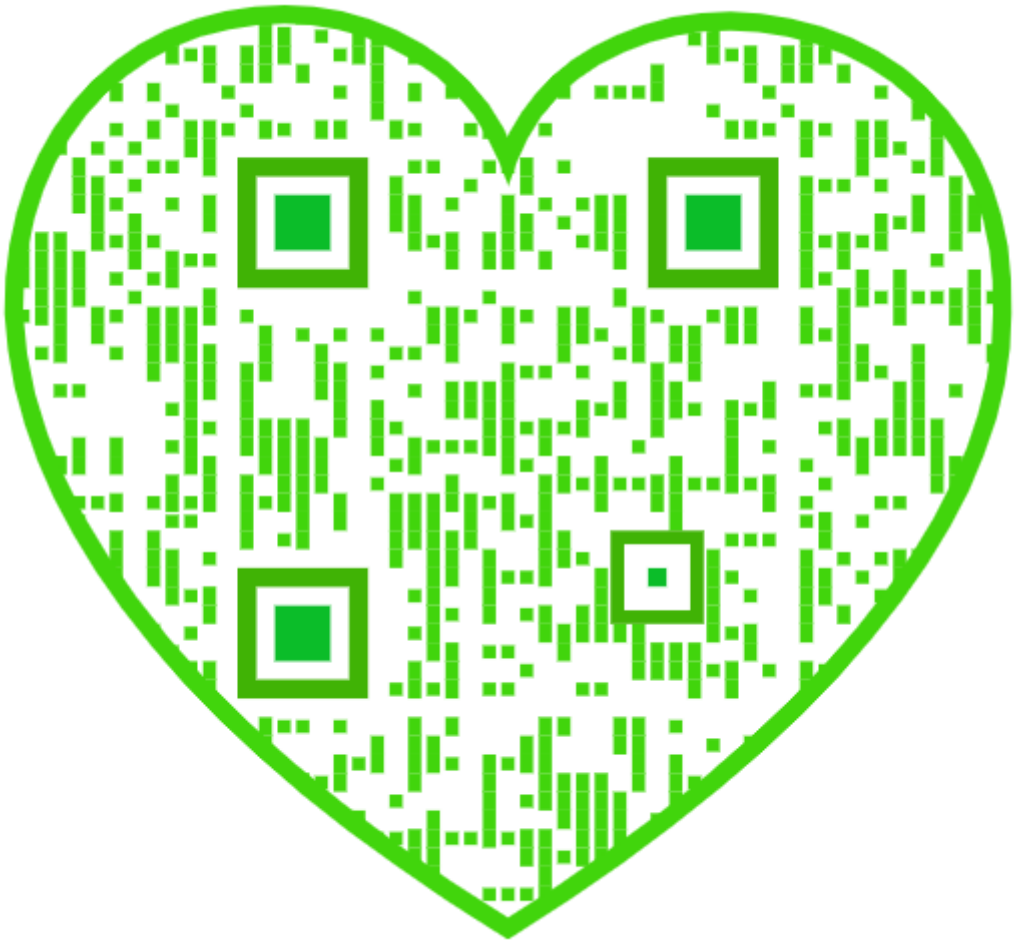

Eerste boek
Annètje Goldeweijn

I

DONKER de gekartelde dakenlijn tegen een lichte maanlucht, rezen de achtergevels der Warmoesstraathuizen vlak aan het havenwater op. In de flauwe kabbeling spiegelde zich hun grillige lijn - gleed een roode schijn het zwart in, waar een venster onbedekt bleef. Van de schepen, gemeerd aan den wal, vonkten enkel de lichtjes in den top van den mast - een rookzuiltje uit een kombuis kronkelde op.

Op Het Water vingen de smalle huizen, met hun ronde krulnokken, hun trapgevels, hun platte en hooge stoepen, aartsvaderlijk gemoedelijk met een bankje erop en een ijzeren hek ervoor - in hun kleine ruitjes een glimp van de bijna volle maan, die daar langzaam zeilde over de stad door een bewolkten wilden hemel.

Een korten tijd stond hij recht achter het kantwerk van den Oudekerkstoren, lichtte de fijne spijlen en klokken door. Tot hij voortzeilend weer den toren in donker liet, waaruit nu zilverhelder een stem begon te zingen. Het carillon.

Het zong en dreef uit in de lucht, over de huizen van Het Water, waar de menschen in den oudejaarsnacht plotseling stil werden en opluisterden. Het dreef voort, boven de daken, het noorden toe, over het wijde open IJ naar de Zuiderzee. Het raakte in het oosten den Schreierstoren, en zweefde over de Waag en de Nieuwmarkt. Het gleed de torens van de Mozes en Aäronkerk over naar den Amstel tusschen de koele weilanden en de Paden. De lichte wind droeg het aan daar waar de stad het grootst was, het westen in - over het paleis van den Dam en de Nieuwekerk, om zich te verliezen boven den rumoerigen Jordaan. Daarachter lag de Buitensingel verlaten en

zwart, waar de groote molens hun armen hieven onbewegelijk in den nacht.

Over de stad zong het, ijl verzwindend en weer oplevend.... tot op eenmaal inviel de zware stem van het uur.

'Twaalf??'

In het smalle huis van den chirurgijn Goldeweijn op Het Water telde het kind Annètje, warm onder de dekens gedoken, aandachtig de slagen. Dan ging haar papillottenhoofdje met een ruk van het kussen, en keek tusschen de geel damasten bedgordijnen de kamer in, waar 't onrustig nachtlichtje vreemde schaduwen deed dansen langs het gebloemde behang.

'Hoor! Beneden, waar ze zoo hard gepraat en gelachen hadden, werd het ineens stil. Wat deden ze nu....'

'Boem - Boem - Schieten!'

'Nú was 't Nieuwjaar.'

Meteen gleed Annètje uit bed. Eventjes maar kijken bij de groote menschen, die daar beneden zoo heerlijk nu zaten om de mooie tafel. Toen ze met vader en moeder uit de kerk kwam was ze meteen, wat haastig, naar bed gebracht.

Nu bliezen ze van den toren - het Wilhelmus....

Annètje trok de gordijnen opzij en gluurde naar buiten. Het Water lag leeg en stil. Je kon de masten van de botters aan den wal zoo goed zien tegen de lucht. Mooi was dat....

Dan dook ze schuw weg: de nachtwacht die de stoep opkwam. Die ging wenschen - hoor, Leentje deed open....

Het werd Annètje te machtig. Een oogenblik nog draalde ze op het prikkerig rood en zwart karpet. Dan, als een muis zoo vlug en voorzichtig, sloop ze op bloote voeten naar het portaal.

De deur van de achterkamer, waar haar vader en moeder met de visite zaten, stond aan. Het kind hurkte neer en, zich vasthoudend aan de trapspijltjes, bekeek ze van boven af het gezelschap.

Wat zij zag was een feestelijk gedekte ronde tafel. Hooge tinnen kastanjevazen tusschen kandelabres met kaarsen - vruchten en aardig opgemaakte schaaltjes. Alles op 't mooie servies met gouden randje dat alleen gebruikt werd voor visite. En aan de tafel opgestaan, het glas in zijn hand, een buitengewoon lange magere man, een vermoeide zwakke kop met scherpe trekken en zware groeven. De stijve stropdas sloot hoog om den hals, de lange zwarte jas hing ruim van de puntige schouders. Hij boog zich over naar zijn vrouw, en zij, groot, frisch en bloeiend, in haar groenzijden japon met het nauwsluitend lijfje en de wijde crinoline, lachte hem toe met haar stralend blauwe oogen, haar mooien mond, keerde dan het hoofd, dat fier met den

kroon van gitzwart haar op de fijne schouders stond, van hem naar de gasten:

Mevrouw Weesburg in een grijs merinos japon met rose rand en rose met grijs gestreept lijfje, laag uitgesneden. Haar klein pittig donker gezicht lachte, en de zwarte oogen schoten met iets gulzigs de tafel en de gasten langs. Soms legde ze even haar zeer kleine bruine hand op den mouw van Goldeweijn.

Aan den overkant dronk haar man, dik en blozend, haastig zijn glas uit. ‘Dat achttien-acht-en-vijftig een goed jaar mag wezen,’ zei hij wat onvast.

De derde gast was een toast begonnen op den gastheer en diens vrouw. Hij sprak kortademig en heesch. Annètje, in klimmende nieuwsgierigheid met haar hoofdje door de spijlen hangend, verstond hem niet. Hij maakte altijd grappen, meneer Kats, dat wist ze - grappen waar zij nooit om lachen moest, maar moeder wel. Juffrouw Kooistra die naast hem zat kreeg er een kleur van, en haar moeder proestte het uit. O wat was 't allemaal mooi en prettig daar. En 't rook.... 't rook zoo lekker. Haar onervaren neusje snuffelde onwetend punch en bisschop.... En wat was er op dàt schaaltje ook weer.... haringsla had moeder gezegd - wat een rare naam....

Het kind trok snel haar hoofd terug. Een witte kornet was op de trap verschenen: Leentje, die in haar beste zwart zijden boezelaar naar boven kwam feliciteeren....

De deur van de feestelijke kamer zoefde dicht.

Teleurgesteld sloop het kind terug. Nog even keek ze voor 't raam. Hier en daar liepen menschen vlug over straat. Zoo had zij ook met vader geloopen, lekker in 't donker, uit de kerk. De lantaarns brandden niet, want 't was lichte maan. Als je zoo in 't donker liep kon je zoo heerlijk denken.... Want morgen was het Nieuwjaar, dat was zoo goed als een Zondag; en op Zondag dacht je altijd, dat er veel prettige dingen zouden gebeuren....

Beneden gingen de gasten vertrekken. Fransje Goldeweijn hielp haar vriendin met hoed en sjaal. Ze taxeerde vlug en benijdend: een dure sjaal, maar haar stralend gezicht, blozender nog van de kamerwarmte, de punch, lachte onvertroebeld de vertrekkenden na. Dan, terwijl ze vlug de nauwe gang terugliep, Leentje riep om op te ruimen, klonk luid door 't huis de bel.

‘Nu nog een patiënt?’

‘Of meneer dadelijk komen wil bij mevrouw Koelen op de Heerengracht.’

‘Is er een rijtuig?’

‘Ja meneer.’

Zijn gezicht, vermoeid na den langen drukken dag, zonk in, nu de afleiding van de Oudejaarsviering voorbij was.

‘Daar zal de heele nacht wel mee gemoeid zijn.’

Hij schoot in zijn duffel, groette kort.

Langs 't donkere Water rolde snel de vigilante weg.

In de plots verwonderlijk stil geworden kamer stond Fransje Goldeweijn een oogenblik in gedachten.

‘Vroolijk was 't geweest - ja, een vroolijke avond. Je moest op den laatsten dag van 't jaar niet onder je eigen zitten. Zij had wel graag naar Monnikendam gegaan, naar huis, maar Goldeweijn had een kraamvrouw. Thuis - vader en moeder met de broers en zusters.... ze had er onder de preek vanavond aldoor aan moeten denken - je werdt daar altijd treurig, al was het nu in de kerk voor 't eerst met die gasverlichting veel vroolijker dan andere jaren.... Kom! *niet* treuren, ze had eer van haar tafel gehad, en morgen was 't weer een prettige dag, kwam er altijd veel nieuwjaarsvisite....’

Door de poort van een druiligen natten Nieuwjaarsdag ging Amsterdam het jaar acht en vijftig in. Laag hing een grauwe hemel over de groote stad - verdronk straten en grachten in een kleffen nevel.

Maar met vroolijke oogen keken de Amsterdammers, voldaan en plezierig naar al wat zij gewend waren te zien op dezen dag: de drommen wenschers die langs de straat trokken. Alles wenschte. In de groote café's vonden elkaar de habitué's, waar 't gezellig licht was bij de vroeg invallende donkerte buiten.

Voor de ramen buiten, nachtvlinders getrokken naar de lamp, klitten straatjongens begeerig glurend naar binnen - holden weg voor den diender, die rood en warm aanstapte met zijn hoogen hoed, zijn sabel uit zijn jas... Troepen dronken kerels zwaaiden over straat, van kroeg tot kroeg - draaiden de Nes in, den Zeedijk op. Hier en daar sliep er een in een donkere stoep.

Annètje Goldeweijn ging aan vaders hand door de drukke straten. Altijd vast ging zij met vader uit wenschen. Bij heel oude neef en nicht Stork op de Prinsengracht bij het Molenpad, en bij de nichten Van der Keer op het Singel.

Annètje drong soms huiverend tegen vader aan, angstig haar groote oogen in een onwijs grinnekend mannengezicht. Dit griezelige dat haar diep-in een schrik gaf met niets te vergelijken, hoorde onverbrekelijk voor haar gevoel bij den Nieuwjaarstocht. Even als dat andere, vertrouwd prettige: het zien van den lantaarnopsteker, den waldieper en den vuilnisman, die stoep op stoep af hun wenschen

afgaven. Thuis zou zij straks de lange verzen met prentjes vinden liggen in de keuken bij Leentje....

Ja, dit hoorde alles bij den dag, zoo goed als het wenschen gaan met vader. De visites zelf waren wel naar, vond Annètje. Zooveel menschen die langs je wangen streken en tegen je lachten. Maar je hadt mooie nieuwe laarsjes aan, en je hoedje was ook mooi en nieuw, dat was prettig om aan te denken terwijl je daar zat. Bij de nichten waren altijd akelige allerhandjes, die je eten moèst. 't Hielp niets of je bedankte, dan zeiden ze: 'Kom kòm,' en stopten ze in je hand. Je handschoentje werd er zoo kruimelig van. Ze bleef altijd maar vlak bij vader, en luisterde naar wat de groote menschen allemaal praatten: dat de winter zoo zacht was, er liepen buiten nog koeien in 't land. En in de krant stond dat ergens maandrozen vol knoppen zaten - wat 't worden moest als er geen vorst kwam....

Op 't laatst werd ze doezelig, en keek verlangend of zijn kopje chocola al minderde. Want straks op straat zou 't weer heerlijk zijn. Als zij zoo samen uit waren - en dat gebeurde haast maar alleen op Nieuwejaar - dan had ze 't gevoel of ze alles zeggen kon tegen vader.

En nu was het ook alweer een beetje donker!

Ze huppelde op straat ineens van een diepe blijdschap om zooveel heerlijkheid. En zij deed een sprongetje van geluk naar zijn lengte, ver boven haar. Hij moest stilstaan en midden op straat zich een zoen laten geven.

Hij zei niets - hij was geen man van woorden - gesloten, nuchter, ernstig en stroef. Maar dit ontroerde hem, en hij hield haar wollen handje vaster in zijn buitengewoon groote magere hand.

'Gaan we het poortje onderdoor?' vroeg ze toen ze bij het Beurspleintje waren.

'Goed.'

Ze trippelde in een zwijgende vreugde ook deze vermakelijkheid door. En hij dacht, dat hij eigenlijk nooit met zijn kind wandelde. Hij werkte altijd. Alleen als het heel slecht weer was, reed hij zijn visites, en nam haar dan soms mee. Dan zat zij tegenover hem op den langen tocht met haar poppen bij zich, haar nieuwsgierige helder bruine oogjes door de raampjes kijkend.

Maar hij kon nog niet aldoor rijden. Over een paar jaar hoopte hij zijn praktijk genoeg te hebben opgewerkt. Als Fransje maar wat zuiniger was. Maar in zijn huis ging niets zuinig.

Hij verschoof even zijn hoogen hoed die hem drukte - zijn jas ook was te zwaar. Het leek een voorjaarsdag.

Hij ging daar door het Amsterdam dier dagen, een bekrompen, eerlijk levend man, met zeer weinig behoeften voor zichzelf, behalve

dien sterksten drang: naar den uitersten karigsten eenvoud. In nauwgezette plichtsbetrachting zich gevend aan zijn patiënten, maar dor en stroef, en geen andere vreugde eruit puttend dan het kalm bewustzijn in zijn stad een erkend goed medicus te zijn. Een man, zooals de meeste mannen van zijn tijd, nauwelijks wetend en volkomen zonder begrip van wat buiten Holland in de groote landen van Europa sinds de late veertiger jaren gistte en groeide, en bezig was de oude maatschappij te ondergraven. Hij ging door zijn stad zooals hij er jaren door gegaan was, en hoewel Zaandammer van geboorte, waar zijn vader kantonrechter geweest was, nauw zich verbonden voelend met Amsterdam in een haast onbewuste liefde. En onveranderd ook zag de oude stad, in de statie zijner beboomde grachten, de rijke kleur van zijn oude buurtjes, de grijze schoonheid van zijn gevels en torens en zijn machtig grauw paleis op den Dam, zijn klokkenspelen beierend hoog in de lucht - het volk dier vijftiger jaren langs zich trekken in een leven van haast provinciale gemoedelijkheid.

Op den Dam was het druk in den vallenden avond. Daar gingen tusschen de nauw gereide visch en zuurkraampjes, de karren met koopwaar, de buitelende straatartiesten in den flauwen olie-lampjesschijn, de oud Amsterdammers uit den koopmansstand naar de bekende café's, naar de Karseboom, naar Allebrandi, naar het Café restaurant op den hoek - vonden er begeerig elkaar en de gezelligheid van elken Nieuwjaarsdag, terwijl tusschen de dichtbezette tafeltjes door de Jan's saucijzenbroodjes en pasteitjes presenteerden.

De lange vader en het kleine kind liepen er stil tusschendoor.

‘Daar gaat meneer Weesburg,’ knikte Annètje, en Goldeweijn zag: Weesburg ging juist het café op den hoek van den Dam in. Hij zag rood en opgezet, en lachte luidruchtig met een paar kennissen. Maar Annètje trok hem plotseling sneller voort.

Want daar, op de Kleine Steentjes voor 't Paleis stond de man met de geleerde honden en gedresseerde kanarievogels, waar ze nooit langs kon zonder te blijven kijken.

Gehoorzaam stak hij met haar over.

De man had hen zien komen.

‘Komt de jongejuffrouw weer ereis kijke?’

En Annètje knikte verheugd, haar vriend kènde haar.

Verslonden stond ze te kijken naar den poedel, die door hoepels sprong. De kanaries mocht ze soms even met een voorzichtig vingertje langs hun veeren rugje aaien, maar nu was 't te koud voor de vogels. De poedel, op zijn achterpooten, ging met het bakje rond.

‘Mag ik 't erin doen?’

‘Hier....’

Twee stuiverjes tinkten neer. De man, met aandachtige oogen volgend, knikte verheugd.

Annètje danste verder. Zij vertelde honderd uit opeens, over àl wat haar vriend zijn honden kon laten vertoonen. Het gebeurde haast nooit dat je vader kon vertellen al wat je wist.

Voor Van Gend en Loos bij den Nieuwendijk stonden de groote omnibussen te wachten.

‘Daarin rijdt je naar de Spoor,’ wist Annètje, en ze keek gespannen naar de gelukkigen die daár in stapten. Zij had nog nooit in de Spoor gezeten. Naar opa en oma in Monnikendam ging ze in de trekschuit. Maar dat was ook prettig.

Dan ineens was ze afgeleid. Want daar voor de Nieuwe Kerk stond de man die de Rarekiek vertoonde. En ze trok: eventjes dáár nog....

Met groote domme oogjes staarde ze naar het opschrift dat ze nog niet lezen kon.

‘Wat stáát daar nu vader?’ kregelde haar kleine hooge stem.

Maar Goldeweijn las zwijgend: ‘Men ziet den Empereur Napoleon in zijn eenzelvigheid op Sint-Helena. De Kindermoord te Bethlehem met het mechanieke geschreeuw der onnoozele schapen....’

‘Nu, kòm maar,’ zei hij kortaf. Was dàt voor een kind om naar te kijken! Nu gauw naar huis.

Annètje draafde verwachtend naar de achterkamer, of daar nog iets van de feestelijkheid van den vorigen avond weer te vinden zou zijn. Maar in de leege kamer stonden om de ronde tafel de stoelen wanordelijk door elkaar geschoven, en haar moeder was bezig glaasjes en kopjes weg te zetten. Véél glaasjes zagen de vlugge kinderoogen, met restjes kleverig wit en bruin goed; en je rook er de zoete rare lucht van.

‘Is dat lekker?’ bedelde het kind aan den tafelrand gedrukt.

De moeder, een opgewonden kleur op de al blozende volle wangen, lachte.

‘Eventjes proeven?’

Maar Goldeweijn binnengekomen viel driftig in. Zijn lange gestalte vulde de lage kamer - zijn scherpe heldere oogen overzagen misnoegd de tafel.

‘Wijven-partij,’ schold hij in stilte.

‘Dat is geen drinken voor kinderen. Geef haar bessensap of melk. Zal je nooit wijzer worden?’

‘Ben jij weer kwaad als ik 't eens gezellig heb?’ viel ze aan, snel

juist peilend den grond van zijn humeur. En ook hij kende dit van baar: na veel visite, likeur drinken, opgewonden babbelen, was zij opvliegend en prikkelbaar, in haar snel te wekken drift, die hij nooit had leeren betoomen of ontzien.

Het kind stond erbij. Zoo gewend waren de heldere bruine oogen te speuren van de stroeve trekken van den vader naar de teekenen van drift bij de moeder. En een onrust drukte haar vreugde dood. Stil sloop zij de kamer uit, de trap af waar zij Leentje wist. Maar langzaam draalde zij, tree voor tree, nog angstig luisterend naar de stemmen. Neen 't bleef stil. Gelukkig, niet de uitslaande driftstem van haar moeder, die zij zoo vreeselijk vond!

Annètje ademde op - duwde de keukendeur open.

Voor 't fornuis, waar ze oliebollen stond te bakken, keek de meid, haar vriendelijk glimmend gezicht genepen onder de hagelwitte kornet, lachend om.

‘Ik dacht al waar blijft ze,’ schoof ze gul een warmen oliebol op een bordje over de tafel.

En 't kind, in de keuken, waar 't rook naar oliebollen bakken, 't koper zoo vroolijk glom aan den witten tegelmuur, dacht, gezeten voor de blank geschuurde tafel:

‘Het was tòch nog weer prettig.’

Boven was Fransje op de voorkamer gaan zitten uitkijken.

‘Wat naar, wat smerig, wat doodsch en benauwd alles in zoo'n stad,’ dacht het buitenkind, dat Fransje Stevensen altijd bleef, in afkeer. En zooals immer na de afleiding van een feestje, na visite, kwam de reactie, ging een kwellend verlangen in haar naar haat ouderlijk huis in Monnikendam.

‘Wat hadt je ooit in zoo'n stad! Als zij nu vanavond samen met de Weesburgen naar het Leidsche Plein waren gegaan naar Gijsbrecht van Aemstel, of naar van Lier of Judels - maar Sytse wou nooit ergens heen. ‘Dat is geld weggooien, zulke nuttelooze dingen,’ zei hij. ‘Menschen als wij die hard moeten werken en zuinig zijn, hooren niet in de komedie.’

Zij zuchtte. Dacht aan haar vroolijke vrije jeugd in het ruime lichte huis met zijn grooten tuin. 's Winters de heerlijke schaatsentochten. Ze had nooit meer op schaatsen gestaan sinds ze getrouwd was, dat deed geen dame, zei Sytse. Ook al goed - haar Annètje leerde het ook niet - wat had zoo'n kind aan haar jeugd in die akelige groote stad. En zijzelf! Nooit meer de heerlijke vrije pret te rijden buiten in de open lucht op een sjees achter een wild

paard dat je maar nèt in bedwang kon houden. Met vrienden en vriendinnen meedoen aan de ringstekerij. Met haar goeden vroolijken vader naar zijn werk....

Ach, er wàs nooit meer iets echt vroolijk met een man die altijd ernstig keek, altijd eraan dacht of er niet te veel geld werd uitgegeven. Die niet làchen kon. Eigenlijk kon Annètje dat ook niet - niet zooals zij. Alles was hier in de stad anders. Hoe dikwijls stond zij uit te kijken voor 't raam of er misschien iemand uit Monnikendam langs ging.

Hoe kwam 't eigenlijk dat die ernstige saaie jongen, zoo mager en lang, dat ze hem vóór haar trouwen thuis de dood van Pierlala noemden, haar gekregen had. Je wist die dingen niet achteraf. Het was gebeurd, omdat het nu eenmaal zoo gebeuren moèst zeker. Een jongen, die zóó gek op je was, en zóó jaloersch dat de vriendinnen op de naaikrans er van zaten te kijken. Had hij niet eenmaal toen hij onverwacht kwam op een middag en haar vond zitten met een mooi kralen taschje op haar schoot, cadeau van een vriendje - het ding uit haar handen gerukt en in 't vuur gegooid?

'Als je cadeaux moet hebben, kan je ze van *mij* krijgen, maar van niemand anders, begrepen?'

Zij had opgespeeld, kwaad, gehuild - maar eigenlijk 't wel aardig gevonden - en den volgenden dag was hij gekomen met een véél mooier tasch èn een zijden boezelaartje.

Toèn de naaikrans!

'Een jongen, die zóó verliefd en zóó jaloersch was. Al was hij dan erg leelijk.'

Jaloersch was hij nog. Nu ja, ze wist het wel dat zij nu eenmaal mooi gevonden werd. Ze waren allemaal mooi thuis. Ze bedacht het in een onschuldige ijdele voldoening die weer een lichtje joeg over den plots geheel versomberden nieuwjaarsdag.

Verleden jaar waren ze oud en nieuw gaan vieren thuis. Vader had hen gehaald met de ar, over 't IJ waren ze gereden als in vroeger tijden. Maar op Nieuwjaar viel de dooi in. Rijden ging niet meer, en Sytse moest terug voor zijn patiënten. Toen hadden ze geloopen over 't wakke ijs terug. Sytse droeg Annètje - een gevaarlijke tocht.

Leentje kwam waarschuwen dat het eten op tafel stond.

Met z'n drieën zaten ze onder de regulateurlamp, die met haar zacht licht door de wit porceleinen kap de tafel overscheen.

Fransje was weer opgewekt. Zij vertelde uitgebreid al wat zij op de visite had gehoord: Juffrouw Leiblad haar nichtje werd heelemaal beter - alleen van die Essence van Labathal. Dat haalde je bij Kerck-

hoff op den Vijgendam. En ze wist hier een jongen in de buurt, die was er ook mee van de tering genezen.

‘Kwakzalvers,’ gromde Goldeweijn. ‘Ze moesten zulke kerels als Sinkel en Kerckhoff vervolgen!’

Fransje zweeg. Want bij den naam Sinkel dacht zij plotseling aan blauw fluweel dat zij daar gezien had. Dat wou ze morgen al gaan koopen.

De dag had een verschiet.

Het kind met neergeslagen oogen dacht: ‘Ik wou dat het eten voorbij was. Onder het eten komt er altijd ruzie.’

Maar na het eten werd alles op den Nieuwjaarsavond nog onverwacht wonderbaar goed. Goldeweijn hoefde niet meer uit; en hij haalde het knutselwerk te voorschijn, dat hij in zijn weinigen vrijen tijd tooverde: een bloemenleggertje voor Annètje. Waarvoor hij de bloemprentjes zorgvuldig teekende en kleurde, de figuren van dun hout uitzaagde. Het werd een klein kunststuk, waarin het gezin zich opeens verbonden voelde.

Fransje achter haar theeblad op tafel, schonk en bewoog feestelijk statig, als met een ingehouden plechtige vreugde. Want nù was alles ineens zoo gelukkig met hun drieën - en de dag, waarvan zij altijd zoo hevig begeerde, gaf eindelijk.

Het kind, haar borstje tegen de tafel gedrukt, keek telkens even aandachtig en tenslotte bevrijd van vader naar moeder, en terug. Bléef dan bij hem. Zij verstond beter zijn stille teruggetrokkenheid, zelfs de knorrigheid van zijn gesloten wezen dan de snelle overgangen van uitgelatenheid tot tranen, van drift tot zachte onderworpenheid, van behoefte aan twist tot verlangen naar vredig en gezellig samenzijn bij moeder. Maar zij had ze beiden even lief. En zij genoot diep dit zeldzame: het opgaan in éénzelfde belang, dat een weldoende vertrouwdheid schiep.

Zij keek de kamer rond. Hun kamer. Mooi hè? En de tafel nu zoo prettig met het mooie theeblad en vaders werk. Zóó dankbaar was ze opeens toen ze haar moeder zich bukken zag achter vaders stoel, om zijn kopje te nemen en hem in 't voorbijgaan een zoen te geven, dat ze bijna opsprong om hen allebei te omhelzen.

Maar dat deed ze niet - in een bevangenheid. Ze boog alleen maar genietend over haar kopje slemp, en deed het verbodene: ze slurpte.

De ouders bij het geluid, keken elkaar over de tafel aan, en glimlachten.

Het kind deed of ze 't niet merkte. ‘Dàt mocht vanavond óók!’

II

VAN alle torens flapte het rood-wit-blauw in den guren wind, De scherpe zon van April in het jaar een en zestig stond strak over de feestvierende stad. Van de huizen woeien de vlaggen, een enkele Prinsenvlag als een oranje vlam ertusschen; en langs de nog kale grachten wonden zich de kleurige bloemfestoenen van boom tot boom.

De koning, die na den watersnood, nà zijn triomftocht in Rotterdam en Den Haag, thans in Amsterdam kwam. Langs den Haarlemmerdijk waren de stellages voor de huizen één bewegelijk gewemel. Op de daken krioelde het zwart. En voor het station dromde en drong de menschenmassa uren te voren om iets te zien van de luisterrijke opstelling - brullend en tierend, nauwelijks in bedwang gehouden door de cavallerie, die telkens een uitval deed om den steeds zich vernauwenden kring vrij te houden.

Loeiende, vechtende, drong het volk op. Zich rekkende om te zien de eerewacht te paard - honderd man met den oranjestrik en konings borstbeeld op den schouder, de schabrak der paarden met oranje strikken aan den kop, zwart-rood. Die daar wachtten, strak, onbewegelijk, hun schrikkende paarden bedwingend, die het oogenwit schichtig, telkens trappelend deinsden voor het opdringende volk.

Luid en spottend vlogen de schimpscheuten naar de schutterij, die daar nevens wachtte. Maar eerbiedig werd gestaard naar de dragers van het metalen kruis, oudsoldaten, stram en hun waardigheid bewust. En dan deinde en drong de massa om wat daar nog méér te zien was: de scherpschuttersbond, studentencorpsen in hun kleuren en vaandels die zwiepten in den ijskouden fellen wind. Amstels mannenkoor stond er gereed, zenuwachtig gespannen, de dirigent

bleek niet tot stilstaan bij machte meer. De Handboogschutters Genoegen ons Doel en Concordia in hun groene uniformen. De Typographenvereeniging - de Nederlandsche Drukpers - de Koorndragers....

Het volk las de opschriften op de vaandels, die schitterden in goud. Langs den weg stond het geschaard, rijen dik, eigen plaats verdedigend uren lang. Op stampvolle schepen en schuiten in de Keizersgracht, waar van de hooge stoepen der heerenhuizen elegante vrouwen in sierlijke toiletten staarden, bleek en hautain, over de volksmenigte op straat.

Langs de Utrechtschestraat puilde het voor de vensters, op de daken. Op de Botermarkt, de Reguliersbreestraat, de Kalverstraat, staarde een zee van gezichten, de duizenden, naar den stoet, die nu eindelijk langzaam stapvoets, het galarijtuig met acht paarden bespannen in hun midden, langs trok.

De groote figuur van Willem den Derden, martiaal rechtop, de dichte baard opwaaiend in den wind, groette automatisch, hand aan den steek. Zijn koele grijze oogen gleden langs de versieringen, de met vlaggen en groen getooide huizen, waar de vrouwen der patriciërs wuifden, ontroerd en in geestdrift om het aureool dat den ganschen winter den koning omzweefd had, na zijn tocht naar de overstroomde streken van Brabant en Gelderland; wuifden naar de bekende figuur van koningin Sophie als immer dicht gehuld in haar sjaal, de ernstige vorschende oogen strak; naar den kroonprins tegenover hen. Maar de groote geestdrift, de belangstelling trok de koning.

Loeiende stortte zich het volk achter den stoet aan, perste zich door de nauwe Kalverstraat, die als een donkeren trechter plotseling uitmondde op den lichten, met zon en wind overplasten Dam. Zij drongen tusschen het koninklijk rijtuig en de huzaren, wier paarden schichtig steigerden, trappelend gleden op de ongelijke hobbelige keien. Ze hingen zich, havelooze kerels uit sloppen en stegen, met halflange gele haren aan den kap van het rijtuig - sprongen op de treeplank, krijschend en brullend: ‘Leife Wullem Drie.’

De huzaren, machteloos, angstig verbeten de gezichten, bang voor het volk, bang voor hun commando, klemden hun steigerende glijdende paarden in de vuist - nerveus terzij blikkend....

De koning, hand aan den steek, groette - automatisch. scheen de kerels vlak bij hem niet te merken. Een moment richtte zich zijn blik, scherp in aandacht: een cavallerist wiens paard stortte - hij zag den man opgestaan - onthield. Naast hem had de bleeke koningin een oogenblik de handen geklemd in den sjaal.

Haar oogen ontweken het gemeen vlak aan 't portier, de opwalmende stank der menschenmassa maakte haar onwel. Even zocht haar blik den kroonprins, die onbewegelijk zat....

Voor een der ramen van Zeemanshoop keken Fransje Goldeweijn met Annètje toe. Onder hen golfde de Dam, een zee van hoofden, en het kind onwillekeurig klemde de beschermende groote moederhand. Dan keek zij, evenals haar moeder verslonden naar het sprookje: De koning en de koningin met den kroonprins, en prins en prinses Hendrik op het balkon. Het wonder dat een echte levende koning was. Annètje popelde: Eventjes dichtbij mogen kijken, en hooren hoe zoo'n koningin praatte - of 't heusch was als in de sprookjes....

Onder hen deinde het volk. De eerewacht had zich om het monu, ment geschaard; van de lansen die het omringden, hingen de vlaggende vaandels - voor het Paleis defileerde de schutterij.

Een ijzige wind uit de steeds meer vergrauwende lucht streek langs het paleis. Op het balkon bleven de vorsten.

De dichtstbijen zagen hoe de koningin huiverend den sjaal hooger trok. Recht, martiaal, de koning.

Elkaar stevig vasthoudende, zochten Fransje Goldeweijn en Annètje hun weg door de menschenvolte. Fransje dompelde zich in de feestvreugde, als een visch in zijn element; keek verheugd naar de vetpotjes aan de huizen, de gevelversieringen.

Zelfs in deze op elkaar gedrongen menigte waarin zij slechts langzaam voortschoven, trokken moeder en kind de aandacht. De vrouwen keken bevreemd van het kind in de grijs gestreepte jurk, wonderlijke combinatie van gebrek aan smaak en zucht naar opschik - naar de mooie wat boersche vrouw, te bont, te kleurig in de onbegrepen stadskleedij. De sjaal behoedde haar voor veel, die droeg ze in aangeboren gratie nauw en statig om de fijne schouders getrokken. Maar de gele stroohoed met roosjes - Fransjes moeder en zusters droegen de Noordhollandsche kap, en haar eigen gelaat was geschapen voor die omlijsting - paste zich zoo min als eenige hoed voor haar leeftijd aan bij het te blozende, volle gelaat. Maar alle mannen keken sterk geboeid naar het ontzaggelijk frissche, bloeiende van die groote vrouwengestalte, naar de stralende blauwe oogen onder den zuiveren zwarten wenkbrauwboog, de ronde wangen en den trotschen mooien mond.

Zij merkte het in een onschuldige blijdschap - gelukkig onbewust van eenig tekort in haar kleedij - met de natuurlijkheid van een bloem

die zich verlangend naar de zon keert. Zoo kon ze afwerpen wat haar beknelde: het nauwe kleine huis zonder tuin - een knorrigen stillen man - en altijd te weinig geld. Hier liep ze tusschen vroolijke menschen in de zon, louter voor haar plezier.

Ze dorst nu ook wel de Kalverstraat te loopen al ging het tegen Beurstijd. Op andere dagen deed dat geen fatsoenlijke vrouw. Maar nu - op zoo'n dag, wie zou erop letten....

Toch - eenmaal in de donkere nauwe Kalverstraat, waar gehaast de beursmannen zich naar den Dam spoedden, liep ze, Annètje meetrekkend, al sneller. Als iemand haar zag, en het Goldeweijn vertelde.... De Sint Luciensteeg maar in.

Ach - buiten liep je onbekommerd waar en hoe je wilde. Hier waren er altijd dingen die niet hoorden.

Fransjes mond trok strak en boos. Plotseling moest ze nu tòch denken aan haar huis op den Nieuwezijds Voorburgwal - het smalle grachtje onder de groene boomen, dat ze in 't spion kon afzien met een flauwe bocht tot aan de Martelaarsgracht toe. Niet te draaien of te keeren wist zij zich haast in de kleine smalle voorkamer, die met de mahoniehouten tafel voor de canapé, de zes rood fluweelen gebloemde stoelen en den bonheur du jour geheel vol was.

Zij zuchtte. Nòg kleiner was het hier dan op Het Water, waar ze tien jaar gewoond hadden. Met de praktijk was het goed gegaan, ze hadden dit huis kunnen koopen.

Toen hij ermee thuis kwam om haar te verrassen, hoe blij was ze geweest! En hoe had ze gehuild toen ze het zag. Dat kleine smalle huis waar de muren op je vielen. En wéér geen tuintje!

Goldeweijn was boos geworden, had haar ondankbaar genoemd. Halfdood zwoegde hij zich voor hen, gunde zichzelf niets - en *zij* eeuwig ontevreden....

Zij had gezwegen - ze verbeeldde zich, dat ze altijd zweeg - met het strak humeurige dat haar langzaam meer en meer eigen werd bij zoo veel, wat haar aangeboren behoefte aan ruimte en vroolijkheid knotte.

Zij waren nu op de Prinsengracht geraakt. Hier fleurde geen versiering, het was er stil en uitgestorven. En Fransje voelde, zóó kon de feestelijk ingezette middag niet uitgaan als een nachtkaars. Aan naar huis gaan dàcht zij nog niet.

‘Willen we naar 't Doolhof gaan, Annètje?’

En 't kind zei kalm: ‘Goed, moeder.’

Eigenlijk hield ze niet van op straat loopen in menschendrukte, maar dat wou ze niet tegen moeder zeggen, die 't zelf zoo prettig vond en haar dan saai zou noemen. Zij was veel liever bij Stance

Bremer, het vriendinnetje, dat Annètje bij de verhuizing naar den Voorburgwal gewonnen had. In dat huis, waar het altijd vroolijk was, van een ander soort vroolijkheid dan die van moeder, waarbij *zij* zich stil en ernstig voelde worden als haar vader. Het kon 't kind kwellen als een soort schuldbesef tegenover haar moeder, die haar, dat wist ze, te weinig uitgelaten vond. Dikwijls gebeurde het, dat moeder kinderen op visite vroeg voor háár plezier. Maar 't slot was altijd dat moeder druk en vroolijk meespeelde, zijzelf er stilletjes en wat verveeld bij hing.

Op de Prinsengracht groette hun een donkere magere jongen verlegen van den wallekant.

'Daar is Karel!' riep Annètje verheugd.

Mevrouw Goldeweijn wenkte. De jongen, die licht hinkte, kwam naderbij.

'Wat doe jij hier Karel zoo in je eentje?'

'Moeder kon niet weg om den winkel, en toen ben ik alleen naar den koning wezen kijken, ik heb 'm goed gezien.'

'Maar nu ben je zoo vèr van huis,' zei Annètje.

'Ja! Ik mag toch door de heele stad loopen. Jij niet. Jij bent een meisje.'

'Neen - ja -'

'Wil je met ons mee naar 't Doolhof, Karel?' vroeg mevrouw Goldeweijn. Al was 't dan maar met Annètje en een klein mank jongetje, ze moèst een partijtje hebben.

'Alsjeblieft mevrouw -'

Achter haar moeder schoof Annètje met Karel binnen. Maar nu werd alles opeens heerlijk. Eerst met moeder, die evenveel pret had als zij, tusschen de haagjes van 't Doolhof loopen zoeken naar 't pleintje. Dan, terwijl moeder in 't koepeltje uitrustte, zij met Karel opnieuw aan 't rennen. Wèl telkens even de angst niet bij moeder te kunnen uitkomen, maar dan zei Karel:

'Wees maar niet bang, *ik* breng je d'r altijd weer uit.'

En dat geloofde je vast.

In de zaal met de mechanieke poppen was 't heel veilig Karel bij je te hebben. Daar waren angstige dingen. Maar moeder lachte, en daar was al een heele gerustheid in. Toch kneep je je oogen stijf dicht om maar niet Haman te zien ophangen. De koningin van Scheba en Salomo was prachtig. Zoo'n wassen koningin daar kon je nu eens heel dichtbij komen.... Maar je *wist* dat Van Speyk het pistool ging afschieten....

'Karel -' fluisterde ze - 'maakt 't èrg leven?'

'Een beetje, maar 't kan heelemaal geen kwaad.'

Moeder lachte weer en Annètje wist zich zalig geborgen tusschen die twee. En dan luisterde ze wat moeder vertelde van Bestje van Meurs.

'Ze heeft in geen honderd jaar gegeten en de kruimeltjes zitten nog aan haar mond.'

'Vies,' zei Annètje. Maar nu lachte Karel.

Toen ze weer buiten kwamen, bedacht Fransje dat ze Karel zouden thuisbrengen. Ze praatte wel graag eens bij Karels moeder, juffrouw De Roos, in dien aardigen kleinen boekwinkel in de Warmoesstraat.

Op den Dam was het nog druk. Tusschen de kraampjes met sinaasappelen en visch drongen de menschen. Achter het Commandantshuis stuitten ze op een paar kinderen in kermispakjes, die op stelten dansten. Een ervan sloeg op de trom.

'Dat zijn Zigeuners hè, die stelen kinderen....' fluisterde Annètje.

Maar Karel, zich breed makend, stapte barsch langs het zielige troepje, en Annètje wist zich opnieuw zeer beschermd.

Fransje, in haar reticule grabbelend, gaf de vrouw stil gauw een kwartje....

Vroolijk kwamen ze met hun drieën den boekwinkel binnen, waar in de uitgebouwde winkelkast behalve boeken ook papier, pennen leien en sponzendoozen lagen uitgestald.

Juffrouw De Roos, klein en mager in haar bruin merinos japon, het vriendelijk zorgelijk gezicht blij onder de muts met lintjes, kwam haastig aanloopen.

'Wel kijk eres aan, mevrouw, brengt u Kareltje thuis? En Annètje d'r ook bij?'

Annètje vond een bezoek hier een gebeurtenis, altijd kwam je in een winkel alleen om er wat te koopen. Nu mocht je rondloopen en alles bekijken - spelen dat je zelf verkocht....

En ook Fransje, luidruchtig groot binnenloopend, voelde zich er behagelijk. Hier mocht ze praten en lachen net als zij wilde. Ze keek naar de kleurige bandjes zooals ze bij Sinkel of Heymans naar de mooie stofjes keek.

'Ja, we hebben mooie boeken,' zei juffrouw De Roos bescheiden trotsch. 'Max Havelaar van Multatuli, - dat wordt veel gelezen, maar 't is mij te vreemd - te opstandig -ik lees liever de Camera Obscura, dat heeft nu al den vijfden druk.'

'Die heb ik ook gelezen,' vertelde Fransje - 'en de Pastorie van Mastland, maar dat is zoo vervelend.'

'En Dickens?'

'Ja Nicolaas Nickleby en Pickwick - dàt zijn aardige boeken -'

‘Mijn man was zelf zoo'n lezer,’ vertelde de kleine vrouw, en haar donkere oogen keken omfloersd. ‘Dat heeft Karel van hèm. Hij heeft ook altijd alles van Potgieter genomen, omdat hij hem bewonderde. De menschen kennen Potgieter eigenlijk niet.’

‘Maar *ik* heb van hem gelezen, met vader,’ zei Karel. ‘En ook van Bilderdijk en Da Costa ‘Wachter wat is er van den nacht -’

Annètje luisterde bedremmeld. 't Leek dezelfde Karel niet meer uit 't Doolhof. Zij was een dom kind en wist van al die dingen niet. Maar Karel was ook al veertien.

Haar vader las nooit met haar. Maar hij was dokter, en Karels vader was dood. En ze had toch ook heel mooie verzen geleerd op school. *Het vogelnestje* - dat kon ze opzeggen.

‘Ja - Potgieter, Da Costa, dat vind ik wel mooi, maar moeielijk te begrijpen,’ zei juffrouw De Roos. ‘De Genestet dat zijn heerlijke verzen. Daar krijg je kracht van.’

‘*Daar is een tijd van komen, daar is een tijd van gaan*.... dat is een mooi vers ja,’ zei Fransje. En er was een wonderlijke eerbiedige ernst in haar gezicht.

‘Hier staan de gedichten van den Schoolmeester,’ wees Karel.

‘Ja,’ zei juffrouw De Roos met een zucht, ‘'t is een heel ding voor een vrouw alleen, zoo'n zaak. Als 't niet om onzen Karel was, had ik alles aan kant gedaan, maar die moet er later zijn bestaan in vinden. Hij helpt me ook al zoo goed.... Ach, mijn man en ik, we werkten samen op - dat is uit - en we hielden veel van muziek en de komedie - maar als vrouw alleen kan je niet naar die dingen.’

‘Nu,’ zei Fransje, ‘de vrouwen durven tegenswoordig heel wat. Mevrouw Bosboom Toussaint, denk u daar eens aan. Ik vraag alleen maar wat moet er van een huishouden terecht komen als de vrouw zit te schrijven. Blauwkousen zijn het.’

‘Maar -’ verdedigde juffrouw De Roos bedeesd - ‘ze schrijft zoo mooi en zoo knap als een man. Ze kan veel meer dan wij, huishoudelijke vrouwen.’

‘'t Is een vrouw d'r aard niet,’ besliste Fransje, ‘'t Hoort niet. Dat moeten we aan de mannen overlaten.’

‘Maar 't is ook niet de aard van een vrouw dat ze zaken doet - zooals ik. Als je daar nu voor geplaatst wordt....’

Fransje lachte. Ze had geen lust daar verder over te praten. Graag liep ze naar de achterkamer waarheen juffrouw De Roos noodde.

‘Karel, let jij op den winkel?’

Annètje, alleen gebleven met Karel, keek met groote oogen. Ze had gedacht: ‘Naar om zoo mank te zijn -’ maar nu vergat ze dat

van puren eerbied: Karel, die daar met zoo'n ernstig gezicht achter de toonbank ging.

‘Zonde, dat er den heelen tijd nu weer geen mensch kwam,’ dacht de jongen, en hij keek tersluiks naar 't lieve kindergezicht. Wat zou Annètje daar wel van vinden? Wat verdwaald en verlegen stond ze te draaien.

Grootmoedig zei hij:

‘Kom ook maar hier achter. Zullen we een legkaart samen maken.’

Met een sprongetje was ze erbij. En samen geknield, de kaart uitgelegd op 't lage breede matten stoeltje pasten en zochten ze de stukken.

Onderwijl hoorde Annètje haar moeder druk praten. Telkens klonk haar lach, en de stillere stem van juffrouw De Roos ertusschen.

‘Er komt nog niet gauw iemand, hè?’ zuchtte Annètje tevreden.

‘Dat's anders een groot wonder,’ zei de jongen zich bukkend. ‘Andere dagen loopt 't gewoon storm soms.’

‘O. - Ben je zoo warm?’

‘Waarom?’

‘Omdat je zoo'n kleur hebt.’

‘'t Was in 't Doolhof zoo benauwd.’

‘Ja? - Zeg, ik vind *dit* prettiger.’

‘Wat?’

‘Hier met z'n beien die legkaart.’

‘Ik ook.... Heb jij daar nog een driehoekje lucht?’

‘Nu wàs 't er weer,’ dacht Annètje - ‘Alles heerlijk. Hoe 't kwam wist je niet - je vondt de houten vloer en de rijen boeken en de achterkant van de toonbank alles zóó dat 't je gelukkig maakte.’

De deur was een eindje opengekierd, en plotseling werd Annètjes aandacht getrokken door een vreemden klank in haar moeders stem, die nog pas zoo luid gelachen en gesproken had. In den spiegel boven de commode kon ze juist haar moeder zien zitten - in haar gebloemde japon onder de kleurige sjaal en den gelen luifelhoed met roosjes; maar haar gezicht toonde een zoo stille droefenis, als 't kind nooit gezien had - en nu hoorde ze ook weer die vreemde stem:

‘Ja - een zoontje was dat. De kleine Pieter. Hij is maar veertien dagen geworden.’

Annètje voegde machinaal de stukjes. Dit was de eerste maal dat zij haar moeder hoorde spreken over ‘de kleine Pieter’. Dat broertje, in huis gekomen toen zij in Monnikendam logeerde. Op een dag had oma verteld dat broertje naar den hemel was gegaan.

Maar toèn was zij zoo naar huis gaan verlangen dat zij niet meer te houden was en grootvader haar teruggebracht had. De heele reis had zij verwacht nog iets van broertje te vinden. Maar 't was thuis heel gewoon geweest - als vroeger. Alleen moeder schreide even toen zij terugkwam. Maar moeder schreide wel meer gauw.

Nù - met haar moeders vreemde gezicht in den spiegel - en die stem bedroefd en eerbiedig - werd de kleine Pieter weer iets zóó belangrijks, dat ze er Karel meteen over spreken moest.

Maar toen ze beginnen wou, wist ze de woorden niet te vinden - leek het opeens te moeilijk om over te praten. En ze zocht stil en ijverig de stukjes van den bloeienden boom voor het huisje.

Bij 't afscheid was moeder weer vroolijk en druk als altijd. In de deur stond juffrouw De Roos, met haar lintjesmuts, vriendelijk goedendag te knikken, en Karel zei:

'Dag Annètje, ik heb nog een véél mooiere legkaart, die doen we een volgenden keer.'

Annètje knikte blij. Steeds groetend en omkijkend bedacht ze, dat er nog altijd geen klant gekomen was. Maar ze zei het niet.

Onder 't naar huis gaan, moest ze telkens zoeken op haar moeders gezicht - neen, 't was weg.... Maar toch vleide ze dichterbij, grabbelde onder de sjaal tot ze gevonden had wat ze zocht.

Fransje glimlachte - zwaaide het handje heen en weer. Maar ze zweeg. Want achter den zonnigen drukken Dam met den feestelijken intocht - achter de stille thuisreis nu dwars door de donkere nauwe straatjes naar den Voorburgwal, stond scherp dat eene waarover zij zweeg bij al wat zij onbedacht uitflapte - zelfs tegenover haar man:

Het kleine grafje op de Oosterbegraafplaats, waarboven door gebrek aan zon en licht de treuresch maar niet groeien wilde.

Over Het Water dreef de wind de hooge tonen aan van de Boomklok.

III

SINDS dien dag vond Annètje dikwijls haar weg naar den boekwinkel in de Warmoesstraat. Dit en die andere vriendschap met Stance Bremer waren de blijde dingen in haar kinderleven.

Er was een diepgaand en essentiëel verschil in die beide vriendschappen. Die met Karel bracht vreemd geluk - alsof zij opgetild werd in de lucht, noemde Annètje het voor zich zelf. Ze leerde er dingen waar ze nooit van gehoord had, kreeg er voldoening over eigen prestaties die ze thuis of bij Stance niet vond.

Want Karel wist zoo veel. Hij vertelde haar dat de Warmoesstraat vroeger de deftigste straat van Amsterdam was; Jan Pietersz Coen, en Van Galen hadden er ook gewoond, en in dàt huis woonde Vondel, ze wist wel, dat was een dichter. Hij nam haar een eindje mee de straat in aan zijn hand en wees haar. En Annètje voelde zich eerbiedig gestemd door Karels ernst.

Maar thuis zat Karel te vertellen, met felle donkere oogen, van den jongen Bouwmeester, die nog maar zeventien jaar al directeur was van een tooneelgezelschap op de Erwtenmarkt. Hij had hem gezien in den Franschen Schouwburg op 't Singel bij het Koningsplein in Lazaro de Veehoeder, of Misdaad en Wraak - daar speelde hij voor Juliaan de Koorenmaayer. Maar't prachtigste was ‘De gang naar de IJzersmelterij.’ Zonde dat het zoo duur was hè? Vijf-enzeventig cent.... En Karel deed Bouwmeester na, met rollende oogen en wilde gebaren, en Annètje trok hij mee, bedwelmd en verrukt in een ongekende wereld.

Achter de toonbank lazen zij samen Nelly van Dickens, en Annètje had moeite om niet te huilen bij al de rampen van de lieve kleine Nelly. Met een brok in haar keel zat ze met krampachtig opengesperde oogen, want ze was bang dat Karel het gek zou vinden als

ze huilde. En toen was er eenmaal een wonderbaarlijke gebeurtenis: Karel was naar de komedie op het Leidsche Plein geweest en had er Nelly zien *spelen*. En Veltman, de groote acteur Veltman, speelde voor Quilp.

Dien middag zaten moeder De Roos en Annètje met hoogroode kleuren te luisteren en te kijken naar Karels plastische voorstelling, hoè Quilp er uit zag: met zijn kromme scheeve figuur, zijn duivelsch gezicht, zijn vingers als klauwen; hoe hij zijn arme vrouw kwelde, en den anderen schurk Brass op helsche manier treiterde. En met groote eerbiedige oogen keek ze Karel aan, toen die de voorstelling eindigde met te zeggen:

'Ik ga aan 't tooneel - dat is vast.'

De vriendschap met Stance Bremer bracht heel andere dingen. Stance gleed zoo weldadig vanzelf mee in het leven van allen dag, wat Karel niet deed want die was een jongen. En met Stance ging ze het leven in het burenhuis meeleven. De vader, kapitein bij de koopvaardij, een goede kerel, druk bewegelijk, het heele huis bij zijn thuiskomst onmiddellijk opzweepend in een voortdurende onrust. Hartstochtelijk gehecht aan zijn stad, dwaalde hij gansche dagen rond door de straten, iederen middag zijn glas bier drinkend aan de nieuwe Stadsherberg, turend over het IJ naar de schepen die dansten op het grauwblauwe water - of onder de Hooge Sluis bij Stille. Hij was ook lid van een schietcollege dat daar oefende. Eenmaal had hij, felle jonge kerel, meegebracht uit Antwerpen, zijn vrouw. Een zware Vlaamsche jonge vrouw, in de jaren geworden van een groote zwijgzame rustigheid, een melancholie broedend in haar troebele oogen om den man, dien zij telkens weer afstaan moest aan de zee - moeder van een gezin met drie dochters, waarvan Stance de jongste was.

Annètje, wier leven stil, bijna in afzondering totnogtoe vergaan was tusschen een hard werkenden, in zich zelf gekeerden vader, en een bij het uur van stemming wisselende moeder - voelde zich hier in een andere, lichtere wereld. Zij verloor hier veel van de zwaarwichtigheid van eenig kind, dat *te* veel begreep en meeleefde thuis. Zij zag met groote oogen de twee oudste meisjes al verloofd, met vroolijke jonge mannen waar ze heel beschroomd van terugweek. En zat er met Stance, het nakomertje, in een hoekje te genieten van vrijheid en spelletjes.

Ook wel veilig en geborgen voelde zij zich bij de groote zware moederlijke vrouw, die zoo weinig sprak, en haar als een klein kind op haar breeden schoot kon trekken en over haar krullen strijken.

Nog een derde vriendschap stond glorieus in Annètjes leven. Dat

was juffrouw Verdoes, de mooie, lieve Elize Verdoes, die ze bij den naam mocht noemen, hoewel ze al achttien jaar was. Zij schreef zelf verhaaltjes, dat vervulde Annètje met een geweldigen eerbied. En zij kon op straat verrukt opeens gaan hollen, als zij het fijne bleeke gezicht met bet lorgnetje, het krullende blonde haar en de tengere lange gestalte zag, om haar een kus te geven. En haar onschuldige oogen keken hatend Weesburg aan, toen die eens spottend zei:

‘Elize Verdoes - een savante, hè? Laat ze maar loopen. Ze is heel familiaar met heeren van de krant; ze loopt er maar wat vroolijk mee over straat.’

‘Is dat dan erg -’ dacht Annètje opstandig, ‘maar je mocht niet meepraten met groote menschen.’

Met Stance genoot Annètje mee de glorie als de vader thuis kwam, met zijn verhalen, zijn vreemde voorwerpen uit verre landen, zijn beesten voor Artis dikwijls, apen, papegaaien, die een oneindigen last gaven in het menschenvolle huis; waarbij de oudste dochters verontwaardigd tegenspartelden, de moeder kalm zich schikte, en Stance niet van hem weg te slaan was.

‘Mijn kleintje,’ zei hij trotsch. Hij liet overal op reis haar portretje zien.

's Zomers mocht Stance met Annètje mee gaan logeeren in het groote huis in Monnikendam bij opa en oma Stevensen. Zij gingen met de trekschuit, ieder met een groen trijpen reiszak, die Leentje voor hen naar de schuit bracht. In de eene tasch was verpakt al het keurige ondergoed van Annètje - in de andere het bundeltje wonderlijk ongelijksoortige tooisels dat moeder Bremer er den laatsten morgen haastig inpropte.

De reis begon met veel pret. Over het IJ, dat duurde maar kort en dan was er ook nog zoo veel te kijken - al die schepen, de botters van Marken, van Enkhuizen, waar moeder altijd van vertelde....

Maar ten slotte werd het altijd lang. En eindelijk, uitgepraat en moe gelachen, zaten ze een beetje weggezakt nog maar stil te kijken door de kleine raampjes waaraan de wereld zoetjes voorbij schoof; aan den kant in het gras liep het jaagpaard met het jagertje op den rug. Als het leeg was in de roef, zaten zij te lezen of te spelen, maar als het vol werd met veel menschen werden ze verlegen - zaten stil, blij als niemand iets tegen hen zei, of vroeg waar ze heengingen.

Als ze dan aankwamen, moest eerst doorworsteld worden de begroeting met oma, het kleine vinnige dikke vrouwtje met de Noordhollandsche kap, altijd dingen zeggend die grappen verbeeldden en naar waren - aanmerkingen op je kleeren, op je zorgvuldig gepijpte krullen - op je weinige eten. ‘Stadsbleekneuzen,’

snibde oma. En ze noemde Annètje *Net*, en dat vond Annètje werkelijk verschrikkelijk.

Maar als grootvader thuis kwam, als je zijn paard hoorde stilhouden voor het huis, dan werd alles dadelijk anders. Dat was meestal laat, kort voor het avondeten. Dan werd je geplaagd en aangehaald - dan werd er veel en precies gevraagd naar alles van thuis, van vader en moeder. En dat gaf ineens dan een veilig gevoel, want zelfs Stance vond 't een beetje moeilijk zoo ver van huis.

Aan tafel met het blauwe mooie servies gedekt, met veel en lekker eten, praatte en vertelde grootvader - van 't werk waaraan hij bezig was, een sluis ergens - een brug - een dijk. Dat waren de dingen waar moeder ook altijd van sprak alsof dat iets heel heerlijks was. En het kind zag hoe oma dikwijls achter grootvader staan bleef, terwijl hij praatte, haar hand op den stoelrug, en hoe haar oogen, haar heele gezicht nu niet vinnig meer waren, maar zacht en bedeesd. Zij wist ook, dat oma, zóó als zij het rijtuig hoorde, op haar korte kleine beenen de lange gang doordraafde - een rollend tonnetje - naar de voordeur.... En de oogen van het kind werden oplettend en peinzend.

Meestal speelden zij den heelen dag buiten, snoepten van de vruchten, glipten de stallen in, en aaiden, grootste heldendaad van een stadskind, een goedig paard over den neus. Maar soms ook mochten zij meerijden in de sjees met opa naar 't werk.

Stevensen genoot dit. Fransje was zijn jongste en zijn lieveling - het bleef hem altijd hinderen, dat toen zij trouwde het vet al van den ketel was. Maar heimelijk stopte hij haar toe wat hij kon. Eenmaal had hij, groote aannemer, die in Amsterdam de machtige sluizen gebouwd had, voor al zijn kinderen een ton, voor elk van zijn dochters een boerderij. Maar hij had het niet kunnen vasthouden. Zijn schoonzoons waren kerels van niets geweest, die hadden het er doorgejaagd. Drie dochters had hij begraven - zijn kinderen konden niet tegen verdriet, daarvoor hadden ze het thuis te goed gehad. Met zijn zoons was hij ook niet gelukkig geweest. De oudste, aannemer als hij, verdronk den boel, stierf jong - de tweede kwam om op zee, dat was een oppassende jongen. De derde was ingenieur in Den Bosch, had een freule getrouwd, dien zag hij nooit, zijn kleinkinderen kende hij niet.

Voor Fransje eindelijk, zijn blauwoog, zijn vroolijke luchthart, toen die tot een trouwdag kwam, vond hij Goldeweijn een saaie treurige kerel. Maar een solide jongen - hij had den schrik gekregen van al die vroolijke jongens. Een echt heertje ook, al kon dat laatste hem geen cent schelen. Hij had liever gehad dat hij goed in de duiten zat.

Ja. Eenmaal was zijn leven blij geweest, vol van een vroolijk druk gezin. Zaterdags kwamen ze hem halen aan de nieuwe Stadsherberg waar hij logeerde als hij een werk in Amsterdam had. Hàrd en veel had hij gewerkt, maar ook veel verdiend, dat verzoette alles. Dat Annètjes vader, die er nog zoo ongelukkig zwak en slecht uitzag ook, dag en nacht sloofde voor een karig bestaan, zoodat Frans zich bekrimpen moest, dàt vond hij erg. En hij had voor hen telkens de kleine verrassingen van zijn goedhartige graaggeefsche natuur: een bankje van vijf-en-twintig gestopt in een mouwtje van Annètjes jurk of nachtjaponnetje als zij naar huis ging. Een mandje peren met onderin een muntje van tien, bengelend aan een steel....

Op dat jongste kleinkind ook, met haar fijn gezichtje, haar sierlijk figuurtje, was hij trotsch. Stevig en kort gebouwd, zijn gebruind goedhartig gezicht met de groote levendige oogen stralend van plezier, ging hij met de meisjes het stadje door - en de lachende vroolijke Stance had een even grooten bijval als het stiller Annètje.

Haar neven en nichten, allen veel ouder, kende zij weinig. Fransjes zusters hadden weinig of geen kinderen gehad. Een enkel neefje, Klaas, logeerde soms gelijk met hen in Monnikendam. Een goedige jongen, die als een knechtje sjouwde voor de meisjes, hun onderdanige dienaar. Annètje mocht hem wel in Monnikendam, al dacht ze thuis nooit meer aan hem.

Zoo waren de dagen daar in den zomer vol en fleurig, in zon en vrijheid en ruimte, van ongekende heerlijkheid. Maar 's avonds lagen ze in eikaars armen, heimelijk in een bed gekropen. Door het andere dansten ze 's morgens, woelden het om of het beslapen was. En ze luisterden, met stijf-toegeknepen oogen naar het zacht zingen van den wind om het huis, het ruischen in de boomen, het kletteren van den regen op een wilde vlaag aangedreven - vreemde geruchten uit de stallen, uit den tuin. Als een wonder vertrouwd en veilig oord zagen zij in hun geest den Voorburgwal, het smalle grachtje onder de groene boomen, waar de huizen gerust vlak tegen elkaar stonden, en hun eigen huis warm geborgen in de rij.

IV

FRANSJE GOLDEWEIJN had een van haar koffievisites gegeven - die uitgebreide partijen waarbij zij een groot aantal dames verzocht uit haar voortdurend wisselenden vrien-dinnenkring.

Annètje, staande bij de deur waar zij met Leentje de visite hielp aankleeden, zag vervuld van denzelfden diepen afkeer als haar vader, den kring der liefdoenerige, opgewonden, kwezelende vrouwen aan. In de kamer hing de wee zoete lucht van de karafjes en glaasjes die na de koffie op tafel waren gekomen; en het meisje trok met een beweging van afweer haar hoofd terug toen mevrouw Weesburg femelde:

'En Annètje wordt maar een knap meisje.'

'Ja, ja, ze aardt naar haar moeder -'

'Nou krijg maar geen kleur, Frans!'

'Als ze maar goed en braaf is, dat is toch het voornaamste, wat zeg jij, kind....'

Annètje luisterde nauwelijks. Zij moest dien avond op een danspartij, en bedacht popelend, of Leentje met al die drukte nu wel haar witte jurk gestreken had. Dan opschrikkend keek ze haar moeder aan: wat lachte moeder opgewonden en uitgelaten! En gepraat had ze! Dingen, die Annètje voor geen derde part waar wist. Zou moeder dat nu zelf niet weten?

Met verbazing bedacht Annètje altijd weer op die visites, waarbij zij grooter geworden nu moest mee aanzitten - zij was vroeg van school thuis gekomen, ze hield niet van leeren, en alleen nam ze nog lessen in vreemde talen, - dat haar moeder weinig onderscheid maakte tusschen menschen. Iedereen was haar goed, die vroolijk en gezellig kon zijn. Bij haàr ging het altijd zoo langzaam en

moeilijk, ze kon 't alleen maar prettig hebben met enkelen. En dan ook weer: zonder spijt kon moeder menschen, die ze had aangehaald en uitgenoodigd, waarmee ze vertrouwelijk was geweest, verliezen en vergeten. En voor zulken draafde zij dan een heelen morgen om maar alles in de puntjes te hebben.

Nu - ze waren weg. Luid pratend en giegelend nog tot op de stoep. Mevrouw Weesburg het laatst. En Annètje bij de deur hoorde opeens haar moeder halfluid zeggen:

'Zeg Marie, toe geef me nu meteen even dat geld van de handschoenen?'

'De handschoenen.... o wat ben ik dom geweest - nu heb ik het toch vergeten. Morgen hoor.'

'Neen, ik moet het nu hebben.' Er was angst in moeders stem.

'Morgen. Bepaald.'

Wat wàs dat nu weer met die handschoenen? Annètje haatte dat mensch. Waarvoor was moeder bang? Gisteren waren zij samen nog uit geweest....

Met den afkeer van haar vader, gaf Annètje de kleine elegante vrouw haar groet stug terug.

Fransje was naar binnen gegaan. Driftig, te hard, begon ze de glaasjes, de schoteltjes bij elkaar te zetten. Warm en prikkelbaar was zij opeens. Gisteren.... had Marie Weesburg haar meegetroond naar 't Brusselsche Crinolinehuis op 't Korte Spui - daar lagen zulke beeldige glacé handschoenen. Maar te duur dacht Fransje, haar geld was toch al haast op en de maand nog lang niet om.

Toen had Marie geplaagd: had haar man dàt niet eens voor haar over - een paar behoorlijke handschoenen.... 'Die je nu aan hebt geven zulke groote handen.'

'Hij heeft *alles* voor me over - meer dan jouw man voor jou! Maar de mijne moet er hard voor werken!' was ze opgestoven.

Toch, eenmaal in den winkel, terwijl zij de paren betastte en bekeek, ze vergeleek bij de goedkoopere van fil d'Ecosse, was ze bezweken. Haar groote handen waren een teer punt, maar toen ze betaald had, trok Marie opeens verschrikt haar hand uit haar reticule terug:

'Mijn beurs vergeten! Schiet jij even voor, je krijgt het morgen terug.'

Zij had betaald den dubbelen koop, die een gat sloeg in haar schamel restje financiën. Maar ze wou den vroolijken middag niet bederven - zeuren deed ze nooit. Pas toen ze thuis haar donkere trap weer opging, bedacht ze kregel hoe dikwijls zij den laatsten tijd Marie Weesburg had voorgeschoten en nooit 't geld teruggekregen. Zij dorst het

Goldeweijn niet klagen, bang dat hij haar de vriendschap verbieden zou, zij beroofd zou zijn van de vroolijke tochten langs de winkels met Marie. Zooals zij zich altijd vergiste in haar te kleurige opzichtige kleeding waarmee ze in onschuldigen trots over straat flaneerde, onbewust van eenig tekort, zoo greep zij ook nooit het juiste vermaak, de juiste vriendschap.

De handschoenen had zij weggeborgen, ze niet durvend toonen nog. Maar gisteravond bij het concert in het Park waar ze eens bij uitzondering heen waren gegaan, had Marie gezeten, keurig geganteerd met den nieuwkoop. Goldeweijn en Weesburg hadden er beiden iets vleiends over gezegd en Marie lachte, keek plagend naar Fransje. Die zat er, de lippen op elkaar, in een woede van jaloezie en gekweldheid. Met gróóte handen.

Nu had zij het geld tòch niet gegeven.

Haar volbloedigheid deed haar blozen, warm en geagiteerd van opwinding, van de twee glaasjes anisette. Ze begon rumoerig op te ruimen.

Op de gracht liep Goldeweijn tegen de laatste gasten, Marie Weesburg en juffrouw Kooistra, aan. Elegant deinend in haar wijde crinoline met de dure sjaal, liep Marie te glimlachen. Hij groette humeurig.

Hij was moe. Hij had geen tijd gehad koffie te drinken, was maar doorgeloopen van den een naar den ander. Allemaal dingen die hem veel tijd kostten. Op de suikerfabriek van Tetterode een kerel in de kokende suiker gevallen - een ander een versplinterden arm. Hij had eigenlijk moeten rijden, maar 't liep zoo op. Er moest iets uitgevonden worden dat je zelf op twee wielen voortvloog. Zoo iets als die dingen, die je met je voeten voorttrapte, - op de Schans bij de Zaagpoort kon je ze huren, maar je mocht eerst wel voor acrobaat studeeren eer je dààr op rijden kon!

Toen had Kraetzen uit de Garnalen Doelen hem vastgehouden met zijn klachten, zijn ergernissen. Acht-en-twintig jaar had hij zijn zaak gedreven, drie duizend gulden huur betaald 's jaars, en nu werd hem de huur opgezegd en hij broodeloos gemaakt, omdat zij zijn perceel noodig hadden voor een gemeentelijke universiteit.

‘Zoo'n haast had de Amsterdamsche wetenschap om Leiden, Utrecht en Groningen te gaan verduisteren!’ had hij schamper gezegd.

Goldeweijn had niet veel geantwoord. Maar naar huis loopend, ging zijn hart open bij de idee, dat zijn stad een eigen universiteit zou hebben, waar al, wat zijn liefde en eerbied had, zou worden onderwezen.

Slechts zijn vrouw en zijn kind wisten van die eene groote vereering, diep als een religie in zijn leven, voor de grooten in de

medische wetenschap. Fransje wist het, en het deed haar voorzichtig de lijsten afstoffen van de portretten boven de zwart paardenharen canapé. Leeuwenhoek, Spallanzani, Pasteur.

En Annètje wist het. Op een avond, toen zij, kleiner nog, gevraagd had: 'Wie zijn dat toch vader?' had hij zoo ernstig dat het kind het nooit vergat, gezegd:

'Dàt - dàt zijn onze groote voorbeelden in de wetenschap. En je vader doet zijn best Annètje, door zijn heele leven te geven aan hetgeen zij ons nalieten, hun tenminste waardig te zijn. Dàt is de eenige wijze, waarop ik hen kan eeren.'

Zijn grootste genoegen was nu en dan naar den Hortus te wandelen, waarheen hij Annètje soms meenam. Hij noemde haar Commelijn en Burman, die zooveel gedaan hadden voor den teelt van geneeskundige kruiden. En klein al kende zij het zware boek, 'Naamlijst der geneesrijke Plantgewassen in den Amsterdamschen Kruidtuin' van Professor Vrolik.

Maar dit jaar was de Hortus heelemaal veranderd. Met gefronsd voorhoofd liep Goldeweijn er door, en zocht zijn oude geliefde vrienden onder de planten. Honderdtachtig jaar had de tuin de eigen gedaante behouden, nu was hij plotseling gemoderniseerd.

Goldeweijn was verontwaardigd. Hij vond er de stijve elzenhagen omgehakt, de bedden geneeskundige kruiden omgespit - slechts enkele gespaard, die dienen moesten voor de studie der aanstaande pharmaceuten. En verder.... verder waren het perken en gazons geworden - een orangerie, alles voor siergewassen. Hij herkende zijn ouden Hortus niet meer - het was heelemaal een bloemtuin geworden....

Zoo weinig waren zijn genoegens, zijn gehechtheden, dat hij moeilijk over het verlies van een enkele heen kwam. Maar het schaarsche geluk waartoe hij vatbaar was, drong zich bij hem samen in 't bezit van zijn vrouw en zijn kind, hoe weinig hij het mocht toonen.

Tegen zijn vrouw, over al haar onvolkomenheden, speelde hij op, omdat dit nu eenmaal zijn manier was als zijn ongenoegen gewekt werd, maar hij had haar op zijn stroeve, weinig demonstratieve wijze, lief. Hij was trotsch op haar, al had hij haar een minuut te voren om haar uithuizigheid bevit, als hij haar zag wegwandelen, blij als een ontsnapte groote sierlijke vogel, met haar snellen statigen gang, vorstelijk rechtop - in den zonderlingen opschik van felle kleuren en grootbloemige patronen - in al de bekoring nochtans die uitging van haar lach, haar vertrouwende vriendelijkheid jegens iedereen.

Hij had haar zeer lief over het geheel genomen - alleen de momenten verdroeg hij niet. En ook nu met de lugubere overblijfselen

van het gewezen festijn voor oogen, stootte hij humeurig de kamerdeur verder open.

Fransje, omziende, liet een bordje uit haar handen glijden.

Hij zag haar te roode kleur en werd opeens driftig.

‘Heb je weer al die wijven in huis gehaald? Je bent zoo opgewonden dat je den boel uit je handen laat vallen. *Jij* zal ons nog tot den bedelstaf brengen!’

Annètje kwam er tusschen: ‘Vader....’ Maar tegelijk zag zij wat haar versteende, met wijde oogen van schrik:

Moeder had het heele stapeltje bordjes gegrepen en smeet ze achter elkaar vader in scherven voor de voeten.

‘Daàr - daàr - daàr! ik zàl je leeren op te spelen over één onnoozel bordje!’

Annètje gaf een gil.

‘Moeder! o moeder!’

't Leek haar het laatste oordeel: moeder, die haar eigen boeltje, waar zij zóó op gesteld was, in stukken gooide. Schreiend ontzet bukte zij zich naar de scherven. Maar de razende vrouw, duizelig van opwinding, hoorde niet. Op de canapé neergevallen, jammerde haar hooge heldere stem stikkend in snikken haar klacht:

‘Jij hebt me ongelukkig gemaakt! Je hebt me van thuis weggehaald. Er is in de heele stad niet een zoo ongelukkig schepsel als ik....’

Goldeweijn, inderdaad tot zwijgen gebracht, was woedend weggeloopen. En Fransje schreide voort met dikke tranen in haar netjes opgevouwen grooten witten zakdoek - beeld van zoo roerende droefheid dat Annètjes toorn en schrik ervan versmolten - zij in 't diepste medelijden begon te liefkoozen en te troosten.

Op haar teenen, redderde Leentje, zwijgend en ontdaan de scherven weg.

Annètje had even gefluisterd om de keukendeur: ‘Mijn jurk, Leen?’ En die had gewenkt: ‘In orde, jongejuffrouw - hij hangt al boven, hoor.’

Dan aarzelend was ze naar binnen gegaan, maar aan tafel praatte Fransje al lang gekalmeerd vol belangstelling over Annètjes partij. De vader zweeg. En Annètje ook antwoordde karig, in een stil verwijt om den onnoodigen diepen schrik die nog natrilde in haar knieën.

‘Ik heb in de heele partij geen eens meer zin,’ dacht zij.

Maar om kwart voor acht, in de mooie witte jurk - hoe keurig had Leentje de strookjes gestreken - en hoe mooi ook had moeder haar haren in krullen gezet - stapte Annètje tòch weer verblijd in het

toesleedje, waar ze niet in mocht gaan zitten om de strooken niet te kreuken. En, haar witte garen handschoentjes zorgvuldig uitgespreid, stak zij in haar eentje van wal.

Sinds zij meer naar ‘partijen’ ging, waren het deze tochten heen en terug, die haar meer boeiden dan de avond zelf. En alleen aan Karel kon ze hiervan het bizondere doen verstaan. Maar dat kwam omdat Karel àlles begreep, dacht Annètje, terwijl ze in haar sleedje hotste over de hobbelige keien door de donkere straten naar den Buitenkant. Zij keek naar het haar nu al vertrouwd geworden gezicht van den grijzen sleeper, haar gezel op meer dergelijke vaarten, die telkens behendig voor het sleedje zijn smeerlap mikte....

Of je verre, verre reizen deedt. Of je een prinses was die reed in haar gouden koets door de wereld. Alle menschen liepen, maar zij, Annètje Goldeweijn was nu een hooger wezen - een andere dan 't gewone kind dat maar vlug langs de straat trippelde. Je liep ook niet graag alleen over straat als meisje - ze keken je zoo aan....

Maar nu reed ze - rééd ze - en ze wou wel dat het kon duren....

Maar ineenen was daar de bons, de schok waarbij je haast tuimelde - stond het sleedje. En je stapte uit. Je wist nu al, het was altijd hetzelfde: daar ging je binnen in de zaal - aan den eenen kant grinne-kende harkerige jongens, aan den anderen gichelende, luid babbelende meisjes. En zijzelf, eventjes verlegen wel, begon daar tusschen door te loopen met den statigen veerenden gang van haar moeder.

‘Wat veel licht,’ dacht je nog, en voelde meteen even aan je krullen - en dan liep je tot je stondt voor een vriendelijke meneer en mevrouw, en je maakte netjes je compliment....

Was Stance er ook, dan was het metéén prettig. Dan klitte je samen, kritiseerend en ginnegappend - dan voelde je je samen machtig....

Maar als je alleen was, zooals nu.... Daar stevende al een lange jongen aan, verlegen met groote stappen, en achter hem weer een - en de een na den ander. Met zijn arm stevig om je ceintuurtje danste je weg....

En nu herkende Annètje ook in plotselinge blijheid haar eigen dansmeester van school, den knorrigen strengen ouden heer, die driftig elk vergrijp tegen de maat aftikte op zijn viool. Maar Annètje wist, ze danste goed - en verheugd ving zij den goedkeurenden blik waarmee hij van haar sierlijke kleine vlugge voeten naar haar kalm frisch blank gezichtje keek. En alsof ze nog op school was, zoo ijverig deed ze haar best met haar danseurtje.

Maar na de laatste polka om tien uur - na het glaasje wijn met

een taartje - was er weer het prettigste van den heelen avond. Nòg prettiger dan bij het heengaan, als je toch even beklemde de gedachte hoe het zijn zou.... Ze had véél gedanst, de jongens hadden om haar heen gestaan.... haar gezichtje gloeide warm en voldaan....

En nu was er weer dat wonderlijke: hotsend en bonkend vloog je op je sleedje de donkere straten door - zoo laat al. Je mocht nu zitten, want je jurk was toch verkreukeld - en haar vriend met den smeerlap liep naast haar raampje....

Toen plotseling dacht Annètje weer aan thuis. Hoe zou het daar zijn.

Maar toen zij het huis inkwam, deed haar moeder de kamerdeur al open, en vroolijk riep haar hooge heldere stem:

'Ik ben nog hier, me kind! Kom maar gauw!'

En nauwelijks was Annètje de deur in, of Fransje zei gelukkig:

'Grootvader is er geweest den heelen avond.'

Zij zat er, een ander wezen dan hier geschreid en geraasd had. Verlost, bevrijd voor het oogenblik weer van allen geldnood. Als zij vader niet gehad had!

Dikwijls als zij ontmoedigd van het loopen door de Amsterdamsche straten waar honderd dingen voor je oogen dansten die je tòch nooit koopen kon, thuis kwam - vond zij hem op haar wachten. Die met denzelfden lach, dezelfde vroolijkheid als de hare, de zorgen wegdreef en haar alle mogelijkheden van het oogenblik weer in de hand stak. Die als zij stil thuis zat, met afkeer turend in het spion over de straat, of over het groene grachtwater waarboven het vuilnis uitstak, plotseling de trap opstommelde en luid om haar riep.

Zoo ook was hij nu gekomen op dezen droeven avond - toen zij eenzaam, verdrietig zat - het kleine, haar altijd te stille huis vullend met zijn grappen, zijn jovialen gezelligen praat. O, vader was Monnikendam, was gezonde frissche buitenlucht, was vroolijk vrij leven. Altijd als hij kwam hing er een gloed van verwachting in de kamer om de een of andere verrassing: kaarten voor de komedie, een cadeautje in geld, stof of zij voor een japon....

Nu hadden ze zoo rustig gelukkig samen gezeten, elk verteld van zijn leven. Frans klaagde nooit, dacht de vader. Neen dat deed zij niet. Jammeren, verwijten mocht zij tegen haar man; zelfs tegen haar vader zou haar nooit een klacht ontsnappen, in een trouw, alles over-heerschend gevoel van saamhoorigheid.

Maar toen zij, terwijl zij theeschonk, hem geheimzinnig frutselen zag in haar naaitafeltje, wist zij dat zij weer gered was. En die vreugde en verlichting maakten haar stralend, terwijl zij tegenover Annètje zat en alles verlangde te weten van de partij.

'Dit was ook al een prettig slot,' dacht het meisje - 'moeder

die zóó meeleefde in den avond of zij zelf nog een meisje was.'

'Kan u ook dansen?'

Fransje met haar lach, vertelde goedmoedig van den dansmeester die in de kleine gelagkamer van het logement hun de schotsche drei leerde.

En op eenmaal, haar wijde rokken coquet opgenomen, danste Fransje, groot en lenig door de kleine stijf mahoniehouten kamer, tot zij ademloos, de hand op haar dungeregen middel geperst, op het canapeetje neerviel.

Zij lachten samen, moeder en kind; de droeve vervelende middag lag ver achter hen.

V

HET Paleis voor Volksvlijt, Sarphati's schepping, borg op den zestienden Augustus achttien vier-en-zestig al wat in Amsterdam den toon aangaf in de wereld van handel en nijverheid.

De wijde spanning van den glazen koepel welfde zich over de feestelijk met planten en bloemen versierde groote zaal, geheel gevuld met mannen en vrouwen uit de eerste kringen. Gegons van stemmen, nauwelijks tot zwijgen gebracht door de Jubel-ouverture van Weber, roesde voort, tot eindelijk de bekende figuur van Sarphati op het podium verscheen - een stilte van verwachting, van eerbied, van genegenheid ook, viel.

Sarphati, geestdriftig bezield de donkere peinzende oogen, staarde uit over zijn schitterend gehoor. Zijn beminde prins Frederik zat daar die het gebouw had geopend en hem den Nederlandschen Leeuw op de borst gespeld - en verder al wie in Amsterdam kende, eerde en ontzag den ondernemenden sterken geest, die voor zijn stad zich inspande als geen in afzienbaren tijd zich ingespannen had. De Jood die zijn stad liefhad met de vurige liefde, zuidelijker, warmer, heviger, dieper dan de koele Christenen, en gedroomd had zijn droom: Amsterdam op te stuwen op wat het geweest was in de achttiende eeuw, een groote geldmarkt. Het Israëlietisch element in Amsterdam, losgewikkeld de laatste jaren uit het stelse van isolement, hief zich op, was werkdadig op beursgebied gaan ingrijpen, nadat Sarphati was voorgegaan met de oprichting van de Crediet- en Deposito Bank.

Aan dit alles dacht Sarphati terwijl zijn oog in de zaal naast de hoofden van de bekende Christenhuizen de markante koppen zag van Lippman, Wertheim, Fuld.... Hij zag er Raphaël Bischofsheim

uit Parijs en de Hirsch uit Brussel.... ook Mendel. Ja - Mendel.

Sarphati sprak. In de ademlooze aandachtige stilte dankte hij allereerst God, dat het prins Frederik gegeven was dezen schoonen dag van inwijding bij te wonen - dankte hij den prins, beschermheer van Volksvlijt, en allen die meewerkten tot den eindpaal: den architect van Oudshoorn die het even sterk als doelmatig, even eenvoudig als schoon ontwierp. Hij resumeerde hoe hij, samen met de medebestuursleden van de vereeniging voor Volksvlijt, de terreinen uitkoos bij de Utrechtsche poort. De Ossenmarkt, de Schans, het Drilveld te bemachtigen voor zijn groote gebouw, was lange jaren zijn illusie en zijn streven. Hoe, geprest door den Raad, die de noodige fondsen gestort begeerde te zien binnen drie maanden, de leening van een millioen reeds den eersten dag volteekend bleek en hij trotsch de financieele mogelijkheid van zijn plan kon toonen.

Sarphati's stem rustte beduidend op dit deel van zijn rede. Het was de diepe blijdschap van zijn warm hart geweest, dat hij slaperig, onverschillig Amsterdam had kunnen wekken - datzelfde Amsterdam waarin Potgieters vurige geest herhaaldelijk zijn roep wierp: de benepen bekrompenheid, den verstarden genoegzamen sleur weer op te stooten tot de koopstad der zeventiende eeuw - het levend, wakker, kleurig, door handel rijk bloeiend Amsterdam van Vondel en Rembrandt. Het Amsterdam waar die enkele warme, scherpziende geesten voor vochten. Waarvoor Quack, de secretaris van de Kamer van Koophandel rusteloos zijn adressen richtte aan de regeering om de doorgraving van Holland op zijn smalst.

Dan - wijdde hij uit, zag hij zijn plan geheel verwezenlijkt: in het grootsch gebouw, dat kon wedijveren met alle andere in groote Europeesche steden, tentoonstellingen van allerlei aard, ook van kunst, al zou de nijverheid hoofdschotel blijven - en dàn de omtrek verfraaid, de oude stallen en kazernes verdwenen, die nu nog alles ontsieren - zoo mocht het gebouw worden voor zijn stadgenooten, voor de geheele natie, ja voor alle volken der aarde een grenspaal van voorheen, een monument voor de toekomst, een fakkel van vooruitgang en beschaving....

In de zaal waar receptie gehouden werd, was het stikvol. Men verdrong elkaar om Sarphati, Van Oudshoorn den architect, die bescheiden terzijde zich hield. Onder de beursmannen, de handelswereld roesde het los over de exploitatie der Luik-Limburgsche lijnen, die de korte verbinding zouden geven van de groote middenpunten der minerale productie in België met de groote markten van handel en nijverheid in Nederland. Het huis Bischofsheim bood de exploitatie van die lijn aan de Nederlandsche Spoorwegmaatschappij aan. Lang-

zaam, moeilijk, traag kwamen de groote Amsterdamsche Christenhuizen in beweging, opgestooten door de begeerige snelle werkkracht der buitenlandsche Joodsche firma's - de pas en snel opkomende Joodsche huizen ook in ons land. Zij hadden eerst verbaasd en verbluft aangezien Sarphati's stichting der Crediet en Depositobank, werden dan, onwillig nog, meegesleept in deze nieuwe onderneming.

Mendel ging ertusschen, bescheiden, maar innerlijk zich meester voelend.

Wie wàs Mendel.... Men wist eenmaal van Mendel niet anders dan dat hij een ondergeschikte betrekking had bij de firma Goll en Co., waar hij de indigo zaken deed. Hoe kwam deze Mendel plotseling aan een zoo grooten invloed op mannen, die toch niet de eerste de beste waren - dat hij erin geslaagd was de maatschappij voor Handel en Nijverheid op te richten waarvan hij President-Directeur werd. Die iets meer achter de schermen hadden gekeken wisten dat Mendel sterk verbonden was met de Saint-Simonisten in Parijs, en kans meende te zien door verbinding met dezen kring den kwijnenden goederenhandel in Amsterdam weer de oude beteekenis te geven.

Een wantrouwende strooming bleef ook op dezen middag merkbaar. De mannen der Nederlandsche Bank, der Nederlandsche Handelmaatschappij, de machtige côterie der Borski's, hielden zich koel en hoog terzijde, niet meegesleept, alleen hoogmoedig verbaasd door al de bekende Amsterdamsche en buitenlandsche namen die zich verbonden hadden aan de onderneming, waaraan zelfs het machtige huis Bischofsheim en de Hirsch uit Brussel, Mallet frères uit Parijs deelnamen....

Nu die exploitatie weer van Staatsspoorwegen.... Welke mannen waren er in Amsterdam om zoo iets te leiden.... Er werd gemeesmuild dat de twee knapste Amsterdammers toevallig Rotterdammers waren: de directeur van de Nederlandsche Bank en de Handelmaatschappij....

Hier en daar dook het gerucht op van speculaties om de aandeelhouders geld te laten verdienen - mislukt - van verliezen op Ceylon.

Toch was de aandeelhoudersvergadering regelmatig verloopen....

In de zaal, die van handel en geldbelangen vol was, kwam iets van een geagiteerde beursstemming - achterdocht bleef. Men polste Sarphati dei wat vermoeid schijnbaar na zijn rede, de schouders ophaalde, zweeg.

Mendel ging ertusschen door, kalm, bescheiden, slim, innerlijk triomfeerend.

Achter in de zaal zaten bij de openingsrede Weesburg en Marie. Met veel moeite had hij twee kaarten gekregen, en zij zaten er wat

timide maar tegelijk trotsch in een omgeving waar zij niet thuis hoorden - hij met zijn kleine drukkerszaak van niet onbedenkelijke reputatie. Maar bij de receptie trok de kleine mooie donkere vrouw, die zoo coquet haar sjaal wist te dragen, de als even door de zon gebrande schouders goudig uit het lage, rood zijden kleed, zelfs in die volte de aandacht. Weesburg zelf, onrustig, zocht Mendel. Hij kende de meeste dier handelsmannen van aanzien, poogde schuchter soms een gesprek.

Marie, al kende zij niemand, genoot. Morgen zou zij kunnen vertellen in haar kennissenkring van dezen middag; bij Fransje Goldeweijn wist zij altijd een gretig gehoor te vinden. Maar Weesburg had eindelijk Mendel te pakken gekregen - en wat schuw ondervroeg hij hem naar de geruchten over de aandeelen. - Die stelde hem gerust. Weesburg fleurde wat op. Hij had het gedaan, al zat hij krap en had hij feitelijk niets te risqueeren. De hoop toch een slag te slaan, ijdelheid metal die hooge oomes mee te doen, had hem tenslotte doen toehappen. Als hij eindelijk weer eens een voordeeltje had zou Marie ook het parelsnoer krijgen, waarom zij hem al zoo lang aan zijn kop maalde. Nu ja, een mooie vrouw, die moest je wat gunnen, dat was nu eenmaal zoo. Hij was Goldeweijn niet, die dat knappe levenslustige wijfje van hem zoo kort hield....

Maar elf November ging een storm door de Amsterdamsche handelswereld:

Karel de Roos, op weg naar de Goldeweijns met een briefje van zijn moeder, raakte op den Dam plotseling tusschen de beursmannen, die stroomden de trappen af van het gebouw. De jongen, een oogenblik er midden in, hoorde overal denzelfden naam. En hij wist opeens weer wat zijn moeder uit de krant gisteravond voorlas:

Dat Mendel voortvluchtig was - de directeur van Handel en Nijverheid. Om hem rumoerden de kopstukken van den Amsterdamschen geldhandel - zij wisten meteen: voor de creatie van Mendel en van Heukelom wilden *zij* de tweede zes millioen niet geven....

De groote geldjoden gebaarden afkeerig. Men zag er Sarphati tusschen, droefgeestig, verontwaardigd - met allen die de laatste jaren hun krachten inspanden om naast de oud vermaarde Christenfirma's, eigen Joodsche banken te vestigen. De vertegenwoordigers van buitenlandsche huizen zag men - den President-Commissaris van Handel en Nijverheid - terneergeslagen en verbijsterd - zijn ideaal, de herleving van Amsterdams grootheid voor 't oogenblik verpletterd....

Dien dag ging door de Amsterdamsche geldwereld de mare dat

het verlies werd geraamd op vier en een half millioen. Met nieuwe directeuren zou tot langzame liquidatie van het bedrijf worden overgegaan....

De burgers, Hollandsch snel vervaard om hun geld, trokken wrokkend terug. Nòg was de golf van nieuw leven niet geslagen door de gansche bevolking, had slechts enkele hoofden, helderder en vooruitziend, geraakt.

De jongen, die van dat alles maar weinig wist, voelde de electriciteit in de lucht, ging er geboeid en langzaam tusschen door.

'Geld,' dacht hij, 'alles om véél geld.' En hij dacht aan de nijpende zorgen in hun kleinen winkel. Waar ieder gering bedrag, iedere wissel die gepresenteerd werd, altijd weer een punt van hoofdbreken was, gevolgd door nieuwe zorg....

Bij het huis van Dr. Goldeweijn zei Leentje hem, dat mevrouw uit was; de jongejuffrouw zat boven op de voorkamer.

En hier op eenmaal stond Karel de Roos in een andere wereld.

In den kleinen mahoniehouten salon speelde Annètje piano. De zon scheen binnen, gleed over haar welgevormd klein hoofd met het zachte bruine golvende haar en de blauwe wijde japon met strookjes. En er hing, wonderlijk, een geur van hyacinthen in de kamer. Annètje speelde een pas ingestudeerd stukje van moeder nog: 'La Lionne de Mabille' - ze keek soms geboeid naar het plaatje op den omslag: een dansend meisje met een tamboerijn. Met moeder samen speelde zij ook quatre-mains: Le Pardon de Ploërmel, Les violettes de Parme, een enkele Diabelli. Muzikaal begrip hadden zij geen van beiden: zij speelden piano omdat zij het behoorden te kennen. Als gezellige bezigheid, in een verbijsterende vrijheid van maat en rhytme.

Zóó verdiept was Annètje, dat zij den stap niet gehoord had op de trap, en ook nu niet merkte dat Karel achter haar in de kamer stond.

Zijn blank gezicht onder het zwarte haar verlegen warm overbloosd, stond hij gespannen te kijken naar zijn vriendinnetje, dat daar zoo gracieus op het krukje zat, en naar de kleine mooie handen, die vlug in de toetsen grepen.

'Bij ons thuis is geen piano,' bedacht hij met iets van vernedering.

Zij keek opeens om, zag hem, en begon vroolijk te lachen.

'Hoe kom *jij* hier?'

'Ik had een briefje van thuis - Leentje zei, ik mocht wel naar boven gaan....'

'Ik ga zoo meteen naar Stance Bremer,' vertelde ze verheugd, 'Die is jarig en vanavond is er een partijtje. Ik ben al aangekleed. zie je, mijn nieuwe jurk. En hoe vind je mijn haar? Opgestoken. Vanavond moet ik ook pianospelen, daarom studeer ik nog.'

‘Speel nog eens door,’ vroeg hij.

En Annètje gevleid, speelde opnieuw - het moeilijke, nieuwe stuk van Wilhelm Tell, gelukkig onbewust van alle tekortkomingen. Achter haar zat de jongen op de punt van een stoel droomerig te staren.

‘Wat een dun middeltje in dat rose ceintuurtje,’ dacht hij, ‘dat het niet bréékt....’

Zij keek om, haar handen als kleine witte vlinders in den schoot.

‘We zullen wel dansen vanavond.’

Een kleur schoot op in zijn gezicht - die het teekende als een striem.

‘Kom,’ zei hij opeens, ‘ik moet naar huis. Ik kan mijn tijd niet maar zoo verpraten hier....’

Altijd imponeerde hij haar met zulke manachtige manieren. Maar nu keek ze verstrooid naar hem heen.

‘Tot morgen -’ zei ze.

‘Wat is er dan morgen?’ vroeg de jongen nukkig.

‘Dan heb ik toch teekenles bij je moe....’

‘O dàt - daar dacht ik niet eens aan....’

Zij keek, nu plotseling niet meer verstrooid, hem aan.

Maar hij gaf haar vluchtig een hand, hinkte snel de trap af.

Ze luisterde naar zijn stommelen - aandachtig gespannen, zonder dat zij het wist - begon toen eindelijk, telkens zich vergissend, verder te spelen.

Op straat ging Karel de Roos langzaam opeens. Wat hij zelfs nooit aan zijn moeder toegaf, den last dien hij van zijn been kon hebben, verwerkte hij stom, innerlijk vernederd - iets waarin hij niemand vertrouwde. Hij had nooit bij zijn vrindjes met de wilde spelletjes kunnen uitblinken. Wanneer zij jonger nog, speelden in 't Hol - 't Hol met zijn vijf uitgangen, dat altijd veiligheid gaf als een diender je nazat - had hij meegedaan zuiver en alleen om de voldoening erbij te zijn, maar altijd had hij een ondergeschikte rol vervuld. 't Gevolg was geweest, dat hij met al de vurige energie die in hem brandde, zich had geworpen op de dingen, die hij wèl kon: zijn moeder helpen in den boekwinkel, waar hij zich het laatste jaar bijna van het heele beheer meester zocht te maken met al de eigenwijsheid, den ouwelijken ernst van zijn zeventien jaar.

Maar vandaag had hij op eenmaal pas begrepen, toen hij het zonnige Water overstak naar de donkere Warmoesstraat, hoeveel zijn vriendinnetje Annètje voor hem beteekende; dat hij het haast niet verdroeg te weten hoe zij daar vanavond zitten zou op een vroolijke visite,

met haar dunne middeltje en haar blauwe japon. En pianospelen voor vreemde menschen, en dansen - en dat *hij* buitengesloten was....

Want hij kwam daàr niet, bij de Bremers, en hij haatte er Stance om.

Hij dacht bitter, toen hij, geen poging doende goed te loopen, moeizaam den donkeren winkel in hinkte, dat hij maar een manke jongen was in een zaak die niet ging - hij dacht, hoe zij daar in Annètjes huis er geen denkbeeld van hadden wat het was als je je wissels niet betalen kon. Hij dacht, wat erger was dan alles, dat een manke vent als hij nooit meedansen kon....

Zijn moeder was bezig langs de planken te stoffen. Hij keek haar aan, wetende dat zij het zeggen zou als er een klant geweest was.

Maar zij zei niets.

Toen zocht hij Mylady Carlisle, Schimmels pas verschenen boek, en begon te lezen. Maar hij zag over de bladzijden heen iets, waarvan hij zich nooit rekenschap had gegegeven: dat dansen niet was passen maken - maar dat het was een meisje, Annètje, dicht tegen je aan in je armen houden kunnen....

En hij beet op zijn lippen, gemarteld door de gedachte, wàt voor kerels er daar zouden zijn - die allen of 't vanzelf sprak, namen, waar hij nooit aan raken kon....

Maar den volgenden dag, toen Annètje daar zoo gewoon met haar teekengerei den winkel inkwam - een Annètje in de daagsche grijze jurk die hij kende - haar oude schooljurk nog, waarin ze geen dame leek maar altijd nog een kind - viel zijn getob van hem af.

Het waren gelukkige middagen voor Annètje - dit fijne geduldwerkje deed zij graag. En met een aangeboren smaak en handigheid - met wat teekentalent ook - schilderde zij in sepia de landschapjes op kopjes en schoteltjes.

Zij had het er druk mee. Vader, moeder, opa, oma, mevrouw Bremer, ieder moest zoo'n kop en schotel hebben - en natuurlijk Elize Verdoes. En Annètje schilderde plechtig A.G. in het stille watertje, en een datum op den achterkant.

Bij het raam met eigen teekenwerk bezig, keek de jongen telkens naar het meisjeshoofd dat kinderlijk toegewijd, blozend van inspanning haar werk bezag.

‘Het wordt mooi,’ zei ze argeloos.

En hij: ‘Dat zal wel.’

Ze keek even snel op en weer neer.

Nu was Karel weer heelemaal aardig. Op een oogenblik zei hij:

‘Als al die kop en schoteltjes voor je opa en oma en zoo, af zijn - voor wie maak je er dàn een?’

‘Weet ik nog niet,’ aarzelde ze wat onthutst door het leeg verschiet.

‘Ik wel, voor je man.’

Annètje begon te lachen. Een jonge, welluidende, heldere lach, die maar spaarzaam komen wilde - maar dan ook een verrassing was.

‘Wat lach je nu?’ zei Karel en zijn gezicht verdonkerde - ‘Wil je geen man?’

‘Neen,’ zei ze nog lachend van pret, ‘ik kan best zonder.’

De jongen was opgestaan om een nieuw potlood te krijgen. Hij verstapte zich, stootte onhandig tegen den stoel op.

Maar Annètje, zich weer over haar schoteltje buigend, wist blij en zeker:

‘Neen natuurlijk niet, een vreemde man, jakkes.’ Want.... daar was haar dominee dien ze gelijkelijk met Stance innig vereerde; en al dat andere: een jongen die verliefd om haar heen dwarrelde op partijtjes, haar tegenliep op straat - kreeg geen kans. Trouw gingen zij en Stance samen naar de kerk als hùn dominee preekte, op catechisatie waren zij gelukkig met een blijk van zijn goedkeuring. En hij was een Dichter! Dat volmaakte het wonder. Annètje kende al zijn verzen haast van buiten, en reciteerde ze op de meisjes-saletjes.

Dominee. En dan Karel. Maar Karel was haar vriendje, dat was iets anders.

En schijnbaar zonder overgang begon zij te vertellen aan Karel over dominee Ten Kate. En dat zij dat mooie vers van hem: ‘Vijf erwtjes zaten in een peul,’ heelemaal van buiten kende.

‘Zeg 't eens op,’ vroeg Karel.

En al dóórteekenend, blozend, maar toch gevleid dat juffrouw De Roos er ook bij luisterde, zei Annètje het vers.

De jongen luisterde. Zijn eigenwijze jongensjaren deden hem het gezicht zetten van véél mooiere verzen te kennen. Bilderdijk was toch grooter dichter dan Ten Kate, al was dan net zijn Schepping verschenen.... Maar hij vond Annètje aanbiddelijk in haar eenvoud, haar gevoelige zachte intonatie. En toen ze wat verlegen aan 't eind hem aankeek, hoe hij het vond, zei hij:

‘Mooi.... dat zeg je wel heel mooi op, Annètje.’

Annètje bloosde verblijd. Want wat Karel zei, dat was waar.

VI

AMSTERDAM lag rustig in den lichten Aprilavond. Over de grachten groenden de boomen in prille lente, bogen over het stille donkere grachtwater hun frisch getooide twijgen.

Goldeweijn keek ernaar met vermoeide, verstrooide oogen. Hij dacht, hoe in Rotterdam gevallen waren gesignaleerd van Aziatische cholera. Zeven gevallen, vier overleden. En in Delft een geval. In Katwijk. Hij wist, als de vijand kwam in hun stad, verspreidde hij zich in het vuile verontreinigde grachtwater - 't was niet aan te nemen dat Amsterdam zou vrij loopen, al was er duinwater in de meeste wijken. Maar de armenbuurten, wat dronken die? Het regenwater uit de smerige goten of in het gunstigste geval uit de Weesperschuit. Het zou hoog noodig zijn duinwaterkranen te plaatsen daar - hij peinsde over een ingezonden stuk in het Handelsblad om daarop te wijzen.

Tuis vond hij visite. De Weesburgen, mevrouw Bremer en Annebet Kooistra, de ongetrouwde juffer. Zijn kind Annètje zat er ingetogen tusschen, haar rond gezond blank gezichtje over haar handwerk gebogen. Ze was een beetje verlegen Annètje, voor juffrouw Kooistra, die van die vreemde dingen zeggen kon, waar niemand anders aan dacht, en waar dan spottend om gelachen werd.

Marie Weesburg zat er in een nieuw zijden foulardje. Haar donker sierlijk hoofd bewoog coquet, en haar zwarte gulzige oogen vlogen telkens over Annètjes uitbloeiende jonge schoonheid. Dan strekte zij even de klein, bruine handen en draaide haar ringen rond.

‘Dat foulard imprimé kocht je in den nieuwen Bazar tegenover de Heilige Weg,’ onderrichtte ze Fransje. Vertelde meteen luider verder: ‘Hoe ze bij van Lier Roza Szuk hadden gehoord, een wereldberoemdheid op de violoncel. En een paar dagen later een voordracht van Cremer

in Odéon van zijn overbetuwsche novellen. 't Was stampvol en hij deed het alleraardigst.'

Fransje Goldeweijn zat er bij te springen op haar stoel. Zij kwam nergens. Zij was heimelijk op een middag naar de Kalverstraat gegaan in het lokaal Diligentia, had er gezien 'de versteende man.' 't Was bedrog natuurlijk, maar ze had er moeten lachen met een juffrouw en een paar kinderen - dat waren haar uitjes.

'Jullie gaan maar uit,' zei ze wat snibbig, dat verloren ging in haar goedigen lach.

'Ja. Blijspel: 'Mijn vrouw gaat uit,' maar 't drama ben ik: 'Wie zal dat betalen,' zei Weesburg.

Hij lachte, maar zorg broedde diep in zijn blik. Bij zijn roode congestieuse kleur trokken de oogen gelig en hol in hun kassen.

'Het leven is duur tegenwoordig,' zei hij nog. 'Heb je gelezen over dat adres van de Typographen met verzoek een gelijk Nederlandsch loon te willen invoeren van negen gulden per week?'

'Hoeveel hebben ze nu?' vroeg Goldeweijn.

'Gemiddeld zes. Ze kunnen er niet meer van komen zeggen ze. Ze werken bij mij zestig uur in de week, of tien uur per dag. Maar ja, voor ons is het leven evengoed duurder geworden. Alle levensmiddelen zijn met vijf-en-zeventig procent gestegen de laatste vijf-en-twintig jaren.... Dat dit voor *ons* ook geldt, rekenen ze maar liefst niet.'

'Het is een gekke tijd,' zei Marie. 'Verbeeld je, ik las dat er een brochure is uitgekomen van eenen Piccard '*Moet de werkzaamheid der vrouw worden uitgebreid?*'

'Een vrouw heeft genoeg te doen in haar huis,' lachte Fransje.

'Maar dat is ook de kwestie niet,' zei de schuchtere Annebet Kooistra, en de vlekken op haar magere wangen werden vuriger nu al die getrouwde mannen en vrouwen haar opeens aankeken. 'Het gaat erom of een vrouw die *niet* trouwt niet iets anders kan worden dan altijd onderwijzeres.'

'Niet noodig,' zei Goldeweijn, 'laat een vrouw in het huishouden blijven.'

'Maar als ze dat niet héét -' riep het oude meisje, en de kraaienpooten om haar donkere felle oogen trokken nerveus - 'en niet iedereen *is* geschikt voor onderwijzeres....'

'Och kom,' lachte Weesburg. 'Zoo'n kleinkinderschooltje, dat is nu net iets voor een vrouw.'

Mevrouw Bremer zat er zwijgend bij; haar goed moederlijk gezicht keek van Annètje naar Annebet. Ze dacht aan haar eigen dochters, jong verloofd.... Ja, als je meisjes niet trouwden, wat dàn.... Haar

gedachten gingen terug naar haar eigen zware jeugd in het Antwerpsche café - dingen waar ze nooit over sprak - een moeder waarvan ze niet wist of ze leefde of dood was....

Maar Annebet Kooistra dacht in fellen opstand, die door de conventie met geweld teruggehouden niet doorbrak:

'Maar hemel, àls je dan niet getrouwd bent en geen kinderen hebt - als je dat allemaal niet gekregen hebt, mag je dàn niet tenminste kiezen wat er nog voor je over is!'

'Ze lijken wel gek tegenwoordig met hun nieuwigheden - er is nu ook al een industrieschool voor meisjes geopend....' zei Fransje.

'Ach maar de meisjes zijn wat mans tegenwoordig!' lachte Marie Weesburg. En ze vertelde van haar nichtje, dat notabene alleen naar Groningen was gereisd. Met den trein tot Zwolle en toen verder 's avonds laat met de diligence. 's Morgens vroeg kwam ze eindelijk in Groningen aan.

Fransje trok haar neus op. Zulke dingen deden geen fatsoenlijke vrouwen. Annètje luisterde verstomd. Goldeweijn dacht, dat Marie Weesburg geen geschikt gezelschap meer was, nu zijn dochter zoo groot werd....

Het gezelschap brak vroeg op. Annebet, die liever geen gunst afwachtte van de Weesburgen, die den anderen kant uit woonden, had zich door den kruier laten halen. En zij liep, vernederd naast het goedig factotum, dat haar al gehaald en gebracht had naar kinderpartijtjes - voor wien zij nu haar stap matigde.

'En wat gaf het....' peinsde ze door op het vorig gesprek. 'Als je wat anders zoudt kunnen, als je eens leeren kòn bijvoorbeeld voor apotheker - dat zou ze zoo dolgraag willen, zelf zoo'n apotheek hebben, een echt goede - maar je zoudt toch nooit als een man zijn - je zoudt nòg met een kruier naast je moeten loopen, en in den kring van vertrouwde menschen zitten als een die nergens bij hoorde....

Ze dacht op eenmaal aan de praatjes, die ze gehoord had over Elize Verdoes. Er werd verteld, dat zij de kinderen les gaf bij de familie Coolen, en daar eigenlijk heelemaal het huishouden deed nu mevrouw Coolen in 't krankzinnigengesticht zat. 't Gaf toch geen pas voor een jong meisje werd er gezegd. Och - zij had erbij gezeten en gedacht dat zij het niet erg vond. Waarom mocht je een man en kinderen niet helpen al was je ongetrouwd. Ze was over veel dingen zoo anders gaan denken, sinds ze Multatuli las.

Zij dorst het niet te zeggen - tegen niemand, ook niet tegen moe, de lieve zou zich doodschrikken - en voor geen goud tegen haar vrienden van dezen avond - heimelijk las ze de Ideeën, 's avonds in bed bij haar kaars. Dat waren woorden van een die voor 't eerst

regelrecht tot haar sprak, alsof haar eigen diepste gedachten door hem waren aangeraakt.

Zij ging daar, een vroeg verwelkte, niet door de jaren maar door den tijdgeest tot vroegen ouderdom gedwongen vrouw. En zij wist niet, zij die nog gedeeltelijk onbewust worstelde in een donkeren eenzamen strijd, dat daar in de groote landen van Europa, in Duitschland en Engeland, maar in Frankrijk vooral haàr strijd al gestreden werd openlijk door de vrouwen. Zij wist niet van het bestaan van een Flora Tristan, de opstandige, die in haar deels mystiek, deels verwoed betoog *L'Emancipation de la Femme* slag leverde tegen de bestaande orde van zaken. Zij kende George Sand niet anders dan bij naam, en die naam was in Holland een vrouw, die onfatsoenlijk leefde, mannenkleeding droeg, rookte en de onzedelijkheid propageerde in haar boeken. Zij wist nog niet dat deze ongekende zuster, een der belangwekkendste figuren der eeuw, gelijk met haar opliep, gelijk en vurig met die andere beweging, die in Holland nog maar was een flauwe golfbreking op het effen strand! Die der arbeiders. Zij wist niet van Daniël Stern, Liszt's geliefde en niet van Pauline Roland, die haar aanklacht had geschreven tegen den arbeid van vrouwen en kinderen in de steenkolenmijnen. Hoe die stierf, geknakt na haar straftijd in Algiers, door Hugo onsterfelijk gemaakt. Zij had nooit gehoord van Lassalle's kruistocht door Duitschland in die dagen. Klein en bijziende leefden de mannen, de vrouwen in Holland, terwijl in laaienden hartstocht daarginds de oude gravin Von Hatzfeld met Lassalles lijk den Rijn afvoer als eenmaal de oude Nibelungen. En reeds weerlichtte Marx' geweldige figuur aan den horizon, die den arbeid van vrouwen en kinderen wilde organiseeren, die de lont ontstak in vlammende geesten als Elizabeth Barrett Browning, met haar hartstochtelijk pleidooi: The cry of the childern. En die andere vrouw Beecher - Stowe, die de schande der slavernij in ‘Uncle Toms Cabin’ uitriep.

Dit eerste ochtendgloren ook in het vrouwenbestaan was door Annebet Kooistra nog niet geweten. En zij ging daar, klein en gesmaad, eenzaam haar weg.

Binnen was Annètje aan het opruimen gegaan, nadat haar moeder nog betoogd had dat Annebet ongepaste dingen zei tegenwoordig.

Goldeweijn op het punt uit te gaan, draalde, keek tersluiks naar zijn dochtertje. Hij wist niet wat onrust plotseling in hem joeg. Was het omdat hij weer die pijn had tegenwoordig die hij niet vertrouwde en waarover hij toch niet met een collega spreken wilde....

‘Wil jij niet onderwijzeres worden, Annètje? Dan kan je toch altijd voor jezelf zorgen?’

Het meisje keek verbaasd om, waar zij lag geknield voor het buffetje.

‘Onderwijzeres??’ zei ze eindelijk gerekt. ‘Maar als ik toch troùw!....’

Fransje lachte luid.

‘Maar als je blijft zitten?’ plaagde ze.

‘Ik *wil* trouwen,’ zei Annètje kalm, ‘ik wil niets anders.’ En ze kuste haar ouders goedennacht.

Goldeweijn liep in zijn kraag gedoken den stillen Voorburgwal af. Bij de Geelvinck moest hij opeens uitwijken; een menigte volk stroomde naar buiten, druk pratend. Mannen uit den arbeidersstand. Goldeweijn ging er tusschen door - wrokkige ergernis trok de plooien in zijn mager gezicht dieper.

‘Dat was weer zoo'n vergadering van 't volk waar ze mekaar opruiden om loonsverhooging en regeling van arbeidsduur. Arbeidsduur, de luilakken! Wie regelde *zijn* arbeidsduur, hij werkte veertien uur op zijn minst, en dikwijls nog 's nachts. En dat hinderde ook niet, hij beklaagde zich niet, een mensch was op de wereld om te werken. Maar daar had het werkvolk tegenwoordig een broertje aan dood. De Typographenbond was er nu al - nu gingen al die andere kerels ook bonden oprichten, de meubelmakersbond, en de sigarenmakersbond. Omdat de levensmiddelen zoo duur werden, en de machines steeds meer menschen uitspaarden, beweerden ze. Maar 't was omdat ze àl uithuiziger werden. De café's zaten altijd vol - wat voor een tijd was het om in te leven. Arbeiders stonden op, vrouwen werden ontevreden, alles roerde zich.

Hij dacht aan zijn kind, dat in dien nieuwen tijd mensch werd...

Daar voelde hij die pijn wéér....

VII

BLAUW hing de damp van broeiende Augustusdagen over de stad, die met den grachtenstank de atmosfeer ondragelijk zwaar en benauwd maakte. Regens en stormen had de zomer gegeven, waarin na het koude schrale voorjaar alleen Juni droog was geweest. Degenen onder de Amsterdammers die een buiten hadden in de Meer, in het Gooi, of aan de Vecht, waren weggetrokken, en langs de grachten stonden de groote heerenhuizen verlaten en gesloten. Stof lag op de neergelaten jaloezieën, op de vensterbanken - in de van binnen door luiken afgesloten ramen weerspiegelde het trieste grijze zomergroen der stadsboomen.

In de binnenstad was het vol en levendig, maar de menchen gingen onder een druk. Wel waren de theaters open, de zomerconcerten in vollen gang, maar het volk morde, nu de kermis zou worden afgelast wijl de cholera nog steeds bleef heerschen

Over den Dam trok een stoetje armoedige vrouwen en kinderen de Warmoesstraat in naar het gebouw van warme spijsuitdeeling voor gezinsleden van cholera-lijders, of aan de ziekte overledenen. Ze stapten somber, zacht pratend met elkaar voort.

De wandelaars gingen opzij, wendden het hoofd af, uit vrees de ziekte in te ademen.

De kerels en vrouwen met handkarren vol peren, pruimen, komkommers, garnalen keken donker toe. De menschen kochten niet. Tegen overrijp ooft vooral was gewaarschuwd, en in deze dagen zat het bederf in de lucht. Wrokkend trokken ze hun karren in de schaduw, nu een enkele zonnedag de vochtige atmosfeer drukkend maakte - keken met sombere gezichten, waaruit de vrees lichtte, hun rauwe krijsch verstild - voor den tweeden keer in het half uur trok een begrafenis voorbij.

Vanwaar hij kwam, deze geesel, niemand wist het. Er werd geschreven in de kranten - sommigen zeiden van slecht drinkwater, maar niemand *wist*. De dreiging hing als een zware wolk in dien natten stormachtigen zomer van het jaar zes-en-zestig over de groote stad. Over de weidsche statige grachten, en door nauwe, stinkende stegen loerde de angst, sloop de ziekte, en sloeg toe. Als een spooksel drong zich de mogelijkheid van besmetting in de huizen, die niet veilig meer waren, geen vesting, geen toevlucht. Een vriend, een geliefde bracht den vijand binnen - hoè wist niemand. Aan hun tafel, vertrouwd, oase na de vijandige straat waar de ziekewagens gingen, het gevaar dreigde - aan hun eigen tafel zat op eenmaal de ziekte aan. Tusschen praat en scherts staarde zij opeens uit verglazende angstoogen, uit een groenig verbleekt in pijn zich verkrimpend, onkenbaar veranderd gelaat. De ziekte was in huis, hoe wist niemand. Naast hun tafel, in hun kamer, nog een oogenblik te voren veilig besloten, wentelde zich een stervend lichaam. En uit huis holden zij, hun bleeke angstige gezichten zelf de ziekte uitroepend, zoodat op straat de voorbijgangers uit elkaar stoven....

In Goldeweijns huis waren de gordijnen op de eerste verdieping gesloten, weerden er het toch niet straffe, omwolkte zonnelicht. En daarachter op haar oude plaats aan 't raam, waar zij gretig in het spion de gracht placht af te zoeken, zat Fransje in 't donker. Een schijnbaar onbeteekenende ontsteking aan het linker oog, die zich spoedig als een ernstige oogziekte deed kennen, hield haar reeds weken gevangen.

In het kleine huis scheen plotseling alle licht gedoofd. Er hing een tragiek om die groote levendige, bloeiende figuur, tot donker en roerloosheid gedoemd. Die krimpend van pijn - wonderlijk zij, die anders zoo spoedig en overvloedig uitklaagde - thans geen klacht uitte. Annètje schreide soms, om de afschuwelijkheid van bloedzuigers in moeders neus gezet; de walgelijke dieren die er zich vastzogen, zich verzadigd lieten vallen eindelijk, leken haar een onteerende vernedering voor haar mooie gezonde moeder. Maar Fransje, als de pijn haar even losliet, kon zelfs hierom lachen. Zoo sterk was haar aangeboren luchthartigheid, haar verzet tegen elk leed, dat zij slechts het oogenblik zelf duldde. En in de kleine donkere kamer, bij hun beider onhandig getob met compressen, weerspannige, afzichtelijke bloedzuigers, pijn en dwaze vergissingen, lachten en schreiden moeder en kind om beurten.

Goldeweijn werd stiller dan ooit. Hij was in den niet aflatenden kamp met lichamelijk lijden bij zijn patienten, wien hij zijn nooit verslappende nauwgezette zorg gaf, wat ontoegankelijk geworden

voor kleine ziektebezwaren in zijn huis. Maar na het consult met zijn ouden studiemakker, professor Laatman, die hem zei, dat Fransje's oog zoo goed als verloren was, zonk een zwaarte van leed in zijn gesloten, voor weinig vreugde vatbare ziel; om den nabijen ondergang van een verwarmende zon, die Fransjes verschijning altijd had uitgestraald - in toorn en smart, in vreugde en liefde.

Daarbij had hij het overdruk. Voor de cholerabureaux waren meestendeels gemeentegeneesheeren aangewezen, die boven het kleine salaris van vierhonderd gulden per jaar, de vijf gulden per dag extra gaarne binnenhaalden. Maar hij zat toch in de choleracommissie en zag dagelijks al de ellende die het vallen van een of meer gezinsleden nasleepte. En zijn stroeve, maar diep-innerlijk gevoelige natuur trok in deze dagen naar de volksellende - al schimpte hij tegelijk woedend over de opstandige woorden der arbeiders - meer dan naar de gegoeden in zijn eigen praktijk. Het aantal gevallen ook was in de volksbuurten aanzienlijk grooter, en hij toornde machteloos tegen het slechte drinkwater dat gebruikt werd in de Jordaan, niettegenstaande van alle kanten werd aangedrongen op het stellen van duinwaterkranen in de armenbuurten.

Hij trachtte, wat Von Baumhauer herhaaldelijk bepleitte, ontsmetting met phenylzuur in te voeren - hij was overtuigd dat wat de cholera-commissie deed, niet steeds steekhoudend en afdoende was: de ontsmetting door bleekwater en chloorkalk. Hij begreep met zijn helderen geest dat het kwaad elders school en dat dàt niet werd bereikt. Hij dacht in dezen tijd veel en verlangend aan de groote voorbeelden, die eenmaal zouden vinden wat hij nog niet wist.

En Juli, Augustus kropen voort. Aan haar raam, in 't donker, verkrompen van pijn, beluisterde Fransje het al meer veranderend leven der groote stad, door haar gehaat, en die toch haar leven machtig in zich opzoog. Het was zonderling stil op de gracht. Alleen de ziekte leefde. Als twee stemmen onder haar raam praatten, hoorde zij den naam noemen, gedempt, verstikt in de dreiging van 't gevaar.... En dikwijls, in de uren van den dag vele afgemeten stappen, een langzamen paardentred.... een begrafenis.... Zij hoorde het doodscher en stiller worden naarmate in de volgende weken, de ziekte toenam.

Zijzelf was niet bang, vreesde alleen voor Annètje en Goldeweijn. Die verkleedde zich dikwijls, hing zijn kleeren te luchten, waschte zich herhaaldelijk zorgvuldig. Maar altijd liet hem de gedachte niet los, dat hij de oorzaak niet *wist*, zelf misschien de ziekte al in huis had gebracht, alleen door onwetendheid....

Alle fleur van leven en vroolijkheid ook lag gebroken in dezen rampzaligen zomer. Marie Weesburg vertelde hoe leeg het was op de Parkconcerten, hoe de menschen er stil en bedrukt aan de tafeltjes zaten, zonder het gewone gezellig gepraat onder de muziek door. Want die daar nog kwamen, om zich aan den druk, den angst te onttrekken, hadden toch veelal een familielid, een vriend te betreuren en de gewone vroolijke stemming wilde niet komen. Marie Weesburg vroeg Annètje mee voor den Zondag als er een groote Gazilluminatie zou zijn, en de Fontein zou werken - maar Goldeweijn vond het niet goed. Hij zei: om het besmettingsgevaar. Maar inderdaad wilde hij niet graag dat Annètje gezien werd in 't publiek met de Weesburgen. Er gingen over de zaak van Weesburg rare praatjes. Als dat waar was, zou hij er zelf ook nog mee in zitten....

Hij zwoegde voort - weken waarin zijn werk één worsteling was met eigen onwetendheid en onwil en verzet van patienten. Het volk, verbijsterd van angst, opstandig zich verwerend dadelijk tegen elken dwangmaatregel, liep in woede en verzet te hoop bij het verplichte wegbrengen uit huis van een zieke naar het cholera-hospitaal. Elders vluchtten de gezonden, lieten een vader, een moeder, een broer alleen sterven uit vrees voor besmetting. De rijke Amsterdammers meden de stad, bleven angstvallig op hun buitens, zooveel mogelijk alle verkeer met de besmette omgeving belettend.

En Goldeweijn ging tusschen dat alles door, even onweerstaanbaar als het noodlot zelf - in zijn buitengewone magere lengte, den doodsbleeken ernst van zijn afgetobden kop - en deed zwijgzaam en stug in daden wat er te doen viel, zich rust ontzeggend en slaap - en toch zelden het woord vindend, waardoor hij de harten en genegenheid voor zich won. En tusschen het overstelpende werk dier lange, rustelooze, grauwe zomerdagen, was telkens even de gedachte met kwellenden schrik aan Fransjes oogziekte, waarvan hij tegenover haar de waarheid verzweeg.

Maar Fransje zelf *wilde* weten. En toen zij eens bij Professor Laatman was voor onderzoek, vroeg zij hem ronduit wat hij ervan dacht.

De medicus keek haar aan: een forsche boersche vrouw, voor hèm zonder eenige charme, hij hield alleen van fijne kleine vrouwen. Deze hier kon wel tegen een stootje, vroeg hem de waarheid eerlijk op den man af. En eerlijk onomwonden ook als tegen een man, zei hij het haar:

Er was géén hoop.

Ze ving den stoot op, schijnbaar ongeschokt. De duizeling, die haar een moment licht verbleeken deed, ontging hem. Want meteen was haar antwoord, overmoedig, ruw bijna als een blague:

‘Dan zal ik er de tering maar niet van zetten.’

Naast Annètje liep zij naar huis, met het gevoel van een aardbeving in haar bestaan. Maar eenmaal thuis, de schrik in haar sterke lichaam overwonnen, kon zij zich in eenvoudige grootheid van ziel kalm overgeven aan dit noodlot, met een waardigheid, die haar in voorspoed vreemd was geweest.

Eind Augustus begon eindelijk de ziekte de stad los te laten uit haar greep. Langzaam maar geleidelijk werden de doodenlijsten geringer - en geleidelijk maar onweerstaanbaar ook herleefde Amsterdam. De hooge grachtenhuizen openden hun vensters - het water stroomde helderder tusschen den wal, onder de vroeg verflenste boomen. Een reiner wijder zonniger hemel gaf lucht aan het bedrukte stadsgewoel - maar het volk, ontsnapt aan den angst, morde. Na al de geleden ellende reikhalsde het naar de bevrijding uit den druk, naar de vreugd van de groote kermis. Maar den twaalfden September werd, om de nog steeds opdoemende gevallen, de kermis afgelast, al mocht voor de kinderen het Beurstrommelen doorgaan.

En tot in haar donkere kamer drong het verwijderd geroffel der trommelende kinderen bij Fransje Goldeweijn door. Dàt was September. Het volk in zijn verzet om den roof van zijn kermis begreep zij. Zij zag het rumoerige buitenvolk van Noordholland langs Het Water de stad binnentrekken op vorige jaren als de kermis den tweeden Maandag van September was ingeluid van den Oudekerkstoren. Zij zag het Amstelveld met al zijn kramen, de Botermarkt waar het spel van Blanus stond, waar zij alle jaren met de Weesburgen en Annètje een keer heengingen. En de galanteriekramen, waar zij, buitenkind als zij bleef, niet van weg kon komen, de schietsalons, de poffertjeskraam, waar zij met een feestelijk gevoel naast Annètje aan de lange witgedekte tafel was aangeschikt.

Met Annètje, toen die nog klein was, ging zij ook naar de middagvoorstelling in *De Vier Kronen*, het nette Jan Klaassentheater ‘zonder vloeken en van zedelijk gehalte.’

Zij zelf genoot dat alles nog meer dan het kind. Zij had ook altijd zoo verlangd eens binnen te gaan in die tent ‘Een uurtje in de Hel’, op de Botermarkt, waar de boeren en boerinnen binnenstróómden, maar zij had nooit gedurfd, bang dat het niet heelemaal netjes zou zijn, en iemand haar daar zou kennen. Goldeweijn had zij het vorig jaar nog geprest haar mee te nemen naar het nieuwe café Krasnapolski. Maar het liefst liep zij eigenlijk alleen door de kermisdrukte.

Altijd ook met de kermis kwam vader in de stad en nam haar en Annètje mee. Dat werd dan een gelukkige dag - meest eindigend met

een avond naar de komedie. Maar dezen zomer leek alles verduisterd en treurig.

Naar de gezelligheid der vriendinnen hunkerde ze, die haar in het begin trouw bezoeken kwamen, meewarig, beklagend. Gespannen hoorde zij aan hun verhalen over stadsnieuws, kennissen - de ziekte. Alleen van zichzelf wilde zij niet gesproken hebben - verbluffend sloeg haar kwinkslag, haar ruwe vroolijkheid het femelend beklag af.

Het meest verlangde zij naar die vroolijke nieuwtjesjaagster: Marie Weesburg. Maar die kwam niet veel meer. Eén keer, toen Fransje een hevigen aanval van pijn had en haar niet toeliet omdat zij geen getuigen daarbij verdroeg - en één keer vroeg zij vijftig gulden te leen, wat Fransje, zelf beroofd van alle mogelijkheden voor 't moment, botweg afsloeg.

Nu was Marie Weesburg langen tijd al weggebleven. Fransje dacht dikwijls aan haar, maar haar lippen bleven opeen geperst met een haar vreemde bitterheid.

Annètje vertelde nooit aan haar moeder, hoe zij mevrouw Weesdurg had zien heengaan van dat laatste bezoek, zonderling langzaam, of het haar moeite kostte - met een ouwelijken trek van zorg en vermoeidheid, die het jeugdig gelaat haast onherkenbaar misvormde.

Al was het geen kermis, de oude Stevensen kwam naar de stad. Maar hij zat bij zijn dochter met ongekende zorg en last. De vreeselijke veepest, die den heelen veestapel dreigde uit te roeien, die nu ook in Noordholland was uitgebroken, roofde hem zijn rust.

Van alle kanten kwam de tegenslag. Hij was betrokken bij de Noordzee-visscherij en den heelen zomer hadden de Hollandsche visschers geen Engelsche havens mogen aandoen om de cholera. Er kruiste een Engelsch oorlogsschip voor de kust. Nu was er de veepest gekomen. Neen, nog niet in *zijn* stallen, maar het kon elk oogenblik gebeuren. En hij vloekte op de regeering, op het besluit dat waar één beest werd aangetast de heele stal moest worden afgemaakt. Groote boeren gingen eraan ten gronde.

‘Wat een jaar was dit. De cholera - de ellendige koude natte zomer die schrale slechte oogsten bracht, al het wintergewas mislukt - en nu nog die veepest. Als het zoo doorging werd de heele veestapel vernietigd met dat afmaken van gezond en ziek vee. Maar wat voelen ze ervoor in de stad; een koe is een koe, die is terug te koopen. Ze begrijpen niet, hoe de boer langzamerhand door kruising van geslacht op geslacht dàt beest verkregen heeft, dat zijn trots is. En daar gaat het.’

‘Ze zeggen,’ zei Fransje, ‘dat de boeren al het afgemaakte vee,

ziek of gezond weer opgraven en aan de slagers verkoopen. Dat wij het te eten krijgen.'

'Natuurlijk. Is dat vleesch soms niet goed omdat het even in den grond gelegen heeft....?'

'Maar zieke beesten.... Goldeweijn zegt....'

'Och - jouw man is een dokter, die vinden altijd en overal wat. 't Is toch een *beesten*ziekte - wat zou een mensch daar van krijgen! Je man zit ook in die gezondheidscommissie heb ik gezien, die de melk wil onderzocht hebben....'

'Ja, ze hebben dertig slijters afgekeurd.'

'De onzin!' stoof de oude man op, in zijn driftigen kop bonsde het bloed. 'Omdat de melk op de helft of voor een derde met water was verdund. Wie drinken er volle melk bij jullie in de stad!'

'Maar 't was aangelengd met Burgwalwater en schuitwater. Goldeweijn zegt....'

'Ja, ja, ik weet er alles van - die geleerde heeren, ze halen met hun nieuwerwetsigheden een buitenmensch het vel over de ooren. En ik zeg je, we zullen harde tijden gaan beleven, nu juist ook met die geldcrisis in alle landen....'

Fransje bleef verdrietig achter. Dat haar vroolijke luchthart van een vader klaagde en zorgde, leek haar onheilspellender dan zelfs alle dichtbij gevaar van de ziekte geweest was.

Maar op de Beurs trommelden als alle jaren de kinderen. Veertien dagen lang vulde het dof geroffel den Dam, de omliggende straten. Naar den burgemeester trokken ze, een bende kleine haveloozen. brachten er met stokken en trommels voor het huis hun serenade.

En achter dien jool, den leut der kinderen groeide de wrok. Trokken de arbeiders menigvuldiger, gretiger naar de vergaderingen, luisterden de typographen in de zaal van het Nut naar een voordracht van een hunner leiders over den verhoogden looneisch, de vaststelling van den arbeidsduur, en het ingeslopen kwaad inplaats van gezellen jongens aan te nemen. 'Van het geknoei der jongens moest een dragelijk geheel gemaakt, hoopen drukfouten zijn het gevolg, de auteurs lijden eronder, maar het ergst lijden de jongens zelf, die zoodra ze hooger loon kunnen eischen door anderen worden vervangen. Aan de commissie waren vier-en-zestig gevallen bekend, die geen raad wetend, maar onder dienst gingen.'

In de Geelvinck zaten weer anderen en luisterden naar een lezing 'De Groote en de Kleine Handwerksman.' Hoe hun kleine winkeltje de koopers niet trok en zij de dure grondstoffen haast niet inkoopen konden. Hoe in Duitschland in het jaar vier-en-zestig al honderdveertig

grondstofvereenigingen en twintig magazijnvereenigingen waren opgericht, waar de kleine handwerksman zich vereenigd had en à contant kocht.

Zorgvolle ernstige afgebeulde gezichten luisterden gespannen, staarden op naar den spreker, die overtuigend, met cijfers, bewees. Levens zaten hier, met één lange herinnering achter zich van dagen dat in hun kleine zaak geen klant zich vertoonde, wijl de groote concurrent alles trok. Dat de hooge huur als een spooksel altijd te dreigen stond aan 't begin van elke maand, en hun onrustigen slaap verstoorde - dat zij de wissels niet konden voldoen. Het waren degenen die met de oproerigen daar buiten langs de straat, niets te maken hadden. Het waren de kleine handwerkslieden, die in een bang bestaan hadden gezwoegd en gezuinigd, getobd en gevreesd - gerekend en vertwijfeld. Die de prijzen der grondstoffen steeds zagen stijgen en hun eigen verdiensten verminderen. Zij keken hunkerend uit naar een nieuwe toekomst, naar een menschwaardiger bestaan, zonder liefdadigheid en zonder kruipende vrees.

En zij stroomden de lokalen uit in den avond, een schamele troep. Gezichten die zich hieven als een vraag naar den herfsthemel. Stemmen die opgewonden het nieuwe bespraken en betastten. Gebukt en vreesachtig speurden naar wat daar nog maar nauwelijks door hen begrepen gebeurde in de buitenlandsche arbeiderswereld. Over hun hoofden liep de lijn der intellectueelen die hetzelfde raakte. In de Gids van October kwam een artikel over den pas gestorven Lassalle, dat diens woorden citeerde uit zijn rede te Berlijn op twaalf April achttien-twee-en-zestig - de rede die werd genoemd: ‘Arbeiterprogramm’ en waarin de maatschappelijke toestand werd geschetst als een strijd tusschen de bezittende burgerij en de arbeiders.

En in haar huis zat een vrouw, en dacht met haastige stormende gedachten, hoe op het raadhuis in luchtige ruime lokalen meisjes uit de arbeidersklasse kosteloos werden opgeleid tot goede dienstboden. Maar waàr was een bloeiende inrichting voor meisjes uit den beschaafden stand? De Industrieschool, het vorig jaar geopend, was een teleurstelling gebleken. Negen leerlingen slechts in de eerste klasse voor meisjes uit den onbemiddelden middenstand. En de tragiek die tegen je opsprong uit tallooze advertenties van al de ‘juffrouwen van goeden huize,’ die zich aanboden veelal zonder salaris - kamertjes zochten. Slecht betaalde pianolessen gaven mèt vreemde talen.... Wie hielp al die ongetrouwde, buiten het leven gezette en toch nog sterke gezonde vrouwen, gedoemd tot een onwaardig bestaan!

October bracht eindelijk het vaste schoone zomerweer, dat de stad

doopte in een gloed van blauw en goud. Over het donkere stille grachtwater bogen de goudgele takken hun vracht, en tegen de stoepen, aan den wallekant, bleven de gele bladeren liggen, door geen wind opgejaagd.

De ziekte was zoo goed als geweken. De stad werd weer vroolijk en ook Goldeweijn kreeg meer rust. De zittingen der cholera-commissie werden beperkt tot eens per week, het cholera-hospitaal in de Lange Leidsche dwarsstraat was gesloten. De enkele gevallen die telkens nog weer opstaken konden in het Binnengasthuis opgenomen. Zoo kreeg hij weer meer tijd en aandacht voor zijn gezin, waar hij zijn kind zag volkomen aan huis gebonden.

Van de lessen in vreemde talen was niet meer gekomen. Annètje vond er geen tijd voor. Van haar moeder ook had zij geërfd een weerzin in alle intellectueele inspanning. Alleen wat langs den weg van haar warm hart kon gaan, en zoo tot haar helderen geest spreken, kreeg een kans.

Samen met Leentje deed ze de huiselijke bezigheden, verpleegde haar moeder. Een eng besloten leven met vele kleine zuivere vreugden nochtans, dat zich haast geheel buiten de samenleving voltrok. Van vader leeren netjes en goed een verband aanleggen - toen het October werd, de hyacinthenbollen op de gekleurde glazen zetten en elken dag eventjes de lengende wortels in het donker der kast bespieden. Een middag teekenen bij juffrouw De Roos - met Stance naar cathechisatie of een nieuw vers leeren - voor vader zijn eigen kostjes klaarmaken die hem geen maagpijn gaven. Doordat er nu geen visites konden zijn, was er ook minder wrijving en ergernis, ademde hun drieën samenzijn een kalme vredigheid. Dan waren er de rustige uren, dat Stance kwam met haar borduurwerk, en zij om beurten voorlazen. ‘De Wederzijdsche Vriend’ - Dickens' nieuwste boek - drie kinderen met roode kleuren zich verontwaardigend of bedroevend om Lize, den ondankbaren Karel, en den schijnbaar zoo onverschilligen maar toch wèl heel aardigen Eugène Wrayburn. Later de Negerhut van Oom Tom, Mary Hollis van Schimmel - het waren allemaal van die heerlijke boeken, waar je niet van scheiden kon.

In deze dagen gebeurde er iets dat Annètje een diep innerlijken schok gaf: Elize Verdoes, haar zoo vereerde oudere vriendin, werd plotseling in den kring harer ouders en kennissen een punt van verontwaardiging en afschuw: zij was bij den gescheiden man in huis getrokken, en leefde als zijn vrouw met hem en zijn kinderen.

In de kleine Amsterdamsche wereld, waartoe zij behoord had, ging een storm. Plotseling waren alle deuren voor haar gesloten. Met Coolen had men haar gezien, brutaal te zamen over straat gaande, met

een kind van hem erbij - Coolen, wiens ongelukkige vrouw zat in het krankzinnigengesticht te Utrecht....

Annètje hoorde en begreep ook niet alle bizonderheden. Ze wist alleen verward en smartelijk: die lieve Elize, op wier genegenheid ze zoo trotsch was geweest, werd door iedereen veracht. En eenmaal was er het vreeselijke, dat Annètje nooit vergat:

Op een middag hoorde zij plotseling Elize's stem vragen naar mevrouw of Annètje - en toen ze een oogenblik alles vergetend naar de voordeur had willen loopen, was daar haar vader geweest en had haar hand gegrepen om haar tegen te houden. En koel en zonder vrees ook om door Elize gehoord te worden was zijn stem:

'Mevrouw en de jonge juffrouw zijn voor juffrouw Verdoes niet te spreken, Leentje.'

Annètje smoorde een kreet, maar hij keek haar ernstig aan en zei:

'Dat zijn dingen waarvan jij niet behoort te weten. Juffrouw Verdoes is geen omgang meer voor jou, onthoud dat wel.'

Maar Annètje vergat nooit het gezicht waarmee Elize Leentjes boodschap ontving. Een schamper lachje vocht zich met moeite om den lieven mond, maar het heele bleeke fijne gezicht was van een onzegbare droefheid toen ze zich omwendde en de stoep afging.

En Annètje, bevend en verontwaardigd in tranen, dacht: 'Iemand die zóó bedroefd is, kan nooit slecht zijn. Het is *niet* waar.'

Een paar weken later hoorde zij, dat Elize en Coolen naar Parijs waren vertrokken.

Fransje zei: 'Wie had dàt van die Elize gedacht. 't Was altijd zoo'n lieve meid.'

'Dat is ze dan toch nòg!' riep Annètje.

Maar Fransje zei: 'Neen. Ze leeft als een gemeene vrouw.'

Wat dàt was begreep Annètje niet. Maar zij vroeg niet verder. Zij verdroeg het niet over Elize kwaad te hooren, en borg de gedachte aan haar, trouw en onvertroebeld in haar hartje.

En in den donkeren boekwinkel las Karel de Roos met brandende oogen de Max Havelaar; leefde een gloeiend jongensgezicht mee in den machteloozen opstand, de pijn en vernedering van Woutertje Pieterse. Dronk hij in, gretig en zonder voorbehoud de gedachten,de taal, hetverzet tegen bekrompenheid, dufheid, egoïsme en Hollandsche kleinburger-lijkheid - beluisterde hij de echo in zijn eigen hart van de groote stem, die voor het eerst de werkelijke ontroering om schoonheid in zijn ziel bracht.

Karel doorleefde deze diepe ontroering eenzaam. Alles had hij aan Annètje kunnen meedeelen, en altijd was zij hem gevolgd

- dit, de geweldige emotie, de ommekeer, het begrip, dat alles, wat overstelpend Multatuli in hem aan het denken en voelen en oordeelen bracht - dat alles was zóó.... groot en zóó heerlijk, dat hij het niet aan een ander onder woorden brengen dorst, maar zijn hoofd in het kussen 's avonds begroef en de sentimentaliteit van zijn felbewogen onervaren jongenshart uitschreide.

Toen na de eerste periode van pijn een kleine verbetering in den toestand kwam, brak in Fransje plots een hevig verlangen uit.

'Ik *moet* weer eens buiten loopen.'

'Het kan wel,' zei Goldeweijn in overleg met Laatman, 'maar je moet een goed afsluitenden, donkeren bril opzetten.'

Zij werd zóó bleek als ze niet geweest was toen ze haar vonnis hoorde. Haar mooie mond trilde, en misschien besefte ze thans voor 't eerst den omvang van de ramp die haar getroffen had.

'Haar roem. Haar zoo bizonder groote stralende, blauwe oogen.'

Vader en kind, haar ziende, verwachtten een uitbarsting. Nu zou zij dadelijk in razernij iets grijpen en kapot gooien. Op den grond vallen, met haar vuisten slaan, en jammeren....

Maar ze stond daar een poos zwijgend, heel rechtop. Toen, zich omwendend, en hen aanziend met haar droevig ontsierd gelaat, zei ze stil:

'In Godsnaam.'

Toen ze thuiskwam, schreide ze - vernederd en beleedigd. De groote donkere bril masqueerde totaal de expressie van haar gelaat, dat te rood van inspanning, nu grof leek en zonder bekoring. Een straatjongen had een scheldwoord geroepen. Annètje schreide met haar mee. Als zij naast haar moeder ging, die trachtte te loopen met den ouden snellen statigen gang, maar dan, het gezonde oog spoedig vermoeid, plotseling schuifelend tasten kon, of tegen iemand opbotste, leed zij de ellende dieper dan schijnbaar Fransje zelf.

Deze had zich aan haar ongeluk aangepast, trachtte in huis weer bezig te zijn. Zij brak meer dan ooit, schreide er overvloedig om, en lachte een oogenblik later zich zelf uit. Zelfs haar partijtjes begon ze weer op te zetten. Alleen Marie Weesburg was er niet meer bij.

Op een dag ontmoette Annètje in de gang meneer Weesburg, die rood en warm haar vaders kamer uitkwam. Hij scheen haar niet te zien, hoewel ze staan bleef om hem te groeten, en verwonderd hem zag grijpen naast zijn stok - dan zonder omzien wegloopen. In de deur stond haar vader, somber, norsch.

Maar dien middag tierde Fransje toomeloos uit over de Wees-

burgen, en Goldeweijn zat er nog strakker, bleeker dan anders. Zijn stroeve mond vond tenslotte het smalend verwijt:

'Dat zijn nu jouw dierbare vrienden.'

Later hoorde Annètje de waarheid, die een paar dagen als een druk over het huis hing. Meneer Weesburg had iets heel ergs gedaan. Hij had de kas bestolen van een vereeniging waarvan hij penningmeester was - hij had vader opgelicht voor een groote som om te trachten een failliet van zijn zaak te voorkomen. Nu was alles mis, hij had nog den treurigen moed gehad bij Goldeweijn te komen om hulp.

Fransje, de lippen opeen geperst, gedacht zonder het te durven uiten, de tallooze malen dat zij Marie geleend had en nooit teruggekregen. Zij schold niet meer op de vriendin, want zij voelde na de breuk met de Weesburgen een vereenzaming om zich gevallen. Met wie zou zij uitgaan, de winkelsnufjes naloopen, nu de altijd bereide, met een zelfde begeerig vermaak genietende Marie verloren was.

Het najaar van dezen rampspoedigen zomer vond haar dikwijls stil zitten voor haar raam, moeielijk turend door haar donkeren bril naar een vreemde wereld, waarin de zon, het licht, alle kleur gedempt en verflenst waren. Verduisterd in onheilspellend vreemd giftig groen lag er hun gracht, gingen er de menschen. Zij zat er, al wist zij de gekleurde glazen van haar bril de oorzaak, dikwijls lang, in een huiver te staren.

En door die spookachtige, vreemde, onwezenlijke wereld kwam op een dag de oude Stevensen aan. Hij ging langzaam en niet volkomen vast. Er was iets dat hem uit de keet bij den Westerdokdijk van zijn kaart, zijn plannen - zijn lievelingsplan: een brug over het IJ - had doen opstaan. Zijn werkdrift plotseling gekoeld, die hij den laatsten tijd hardnekkig gesteld had tegen alles wat hem in machtelooze woede het bloed naar zijn bonzenden kop joeg: één twijfelachtig geval in zijn stallen en al zijn mooie beesten, zijn prachtige gezonde dieren afgemaakt - de leege stallen waren in Noordholland niet meer te tellen. Er ging een adres naar den koning tegen dat schandelijke uitmoorden....

Dezen middag was op eenmaal de passer uit zijn hand gegleden - en in nooit gekende vermoeidheid had hij verlangd naar zijn jongste. Hij wou daarboven rustig zitten - en uitkijken....

Nu zat hij bij haar op zijn oude plaats. Hij zat er onwezenlijk, grauw en vreemd voor haar terwijl ze hem toch kleurig wist en gezond, - dat kwam van haar bril. Maar als alles wat met haar ziekte in verband stond, uitte zij ook dit niet. Aan zijn stem klampte zij zich - die was de oude.

‘En Frans, kind, hoe gaat het nu met de oogen?’

‘Och vader, ik moet me er maar in schikken.’

‘Ja meid, dat gaat zoo. Maar heb je veel pijn?’

‘Dat went ook,’ trotseerde haar lach.

‘Ach, die groote monsterlijke bril, en die eenmaal zoo prachtige oogen van Frans!’ Hij voelde de looden moeheid terugkeeren, een gewaarwording of alle vreugde voorgoed gedoofd was. Hij dacht aan zijn leege stallen, maar sprak er niet van - het leek hem alles op eenmaal nutteloos en noodeloos.

Fransje kreeg twee glaasjes uit den *bonheur*, een karafje. Een paar maal stootte ze....

Hij zat het aan te zien, en op eenmaal wist hij: hij was benauwd. Hij verzette zich in een angst. Hij had nog nooit wat gemankeerd - werd hij nu ziek?

Fransje zette een glas voor hem neer.

‘Dat door zoo'n bril alle gezonde menschen eruit zien of ze de tering hebben....’ zei ze.

Hij probeerde te lachen. Hij begreep nu waarom ze niets merkte. Een eenzaamheid scheen hem in te sluiten. Hij dacht aan zijn huis - dat leek onbereikbaar ver.

Daar kon hij niet meer komen!

Hij stond half op, in plotseling verzet. ‘Hij moest hier weg - zijn schoonzoon wou hij niet zien - dat was een dokter en die vonden altijd wat. 't Was niet mogelijk, dat hij ineens wat mankeerde. Net doen of... je.... niets.... voelde....’

Hij omhelsde Frans, vluchtig, gehaast - kwam toen plotseling terug en gaf haar, smartelijk aandachtig haar bloeiend gezicht beziend, een langen zoen.

Zij stond aan de deur, en zag hem door die grauwe vale wereld wegwandelen. Traag, dacht zij plotseling opmerkzaam.

Eenmaal bleef hij stilstaan, keek terug, of hij haar zoeken moest en stak groetend zijn hand op - met een vreemde, verstijfde beweging.

Zij wuifde terug, wachtte of hij nog eenmaal kijken zou....

Bleef wachten tot hij om de bocht van de Martelaars gracht verdwenen was.

Dien avond werd hij thuis gebracht, zooals zijn opzichter hem gevonden had, bewusteloos voor zijn werktafel. Zijn kleine ronde vinnige vrouw zat onafgebroken aan zijn bed, waar hij verlamd en bewusteloos lag, zijn machtelooze vingers tusschen haar warme handen gevat - haar gezicht met die wonderlijk bedeesde uitdrukking naar hem toegebogen. Fransje en Goldeweijn met Annètje waren gekomen. Zij nam geen notitie van hen.

Niemand wist wat er in haar omging. Hoe in een woeste gelaten wanhoop haar leven met hem haar voorbijtrok als de eenige levens-mogelijkheid. Hoe in dat prozaïsche onromantische omhulsel een toomeloos brandende liefdeziel den man in den dood zelfs niet opgaf.

Langzaam, terwijl twee dagen, twee nachten omgingen, boog zich haar rug, als onder een groeienden last, naast het bed. Tot op den derden morgen haar rasperig rood voorhoofd liggen bleef op zijn koud geworden hand.

Bij de begrafenis zat Annètje tusschen haar beide ouders. Zij schreide om den lieven grootvader; voor 't eerst greep de Dood in haar jong leven in. Zij keek naar haar moeder, die eigenlijk heelemaal niet schreien mòcht en zoo bedroefd was - dan naar haar grootmoeder, die stuursch-zwijgend in een onafgebroken werkzaamheid, geen practische kleinigheid verzuimend of uit het oog verliezend, alles regelde. In een strak gespannen aandacht, alsof in dit laatste samenzijn waaraan hij nog deel had, haar zorg zich uitputte. Alleen was het roode gezicht thans gelig verbleekt.

‘Dacht oma tòch wel aan opa nu, onder dat alles door?’

Zij zag in haar herinnering de oude vrouw hard de gang inloopen als opa thuis kwam - naast zijn stoel staan luisteren.... En zij verlangde plotseling, hier in al die droefheid, met een hevig verlangen naar haar vriendje Karel, om dat alles te kunnen bepraten.

Iedereen ging vroeg te ruste. Om het huis ruischten de boomen, dezelfde uit Fransjes kindertijd - zij had niet meer geslapen hier sinds lange jaren....

Maar den volgenden morgen stond de oude vrouw niet op. En zij vonden haar liggen - onverschillig starend op den rug - één arm met open hand gestrekt over de leege bedhelft.

Fran je bukte over haar.

‘Scheelt u wat, moeder?’

De kleine genepen mond opende met weerzin in het verslonken met roode aartjes doormarmerde gelig gezicht.

‘Ik ga vader na....’

Fransje, tragisch naast het bed met haar grooten bril, begon te schreien.

Vader weg - de goede, lieve, die haar gered had ontelbare keeren, haar altijd weer getrokken uit de mazen van het net. In hem had het gelukkige verleden nog geleefd, waarheen zij vluchtte als het heden te moeilijk werd.

Maar nu - nu ging opeens het heele thuis. Zij besefte het terwijl

zij zat aan het breede bed. Moeder, die niet naar haar gekéken had zelfs; die maar één ding dacht: met vader mee.

De oude vrouw stond niet meer op. Zij sprak ook niet meer. Een week later stierf zij in dezelfde houding.

Toen Fransje van de beide begrafenissen eindelijk weer thuis kwam, zat zij hulpeloos ontredderd in haar kleinen mahoniehouten salon, waar de kanarie in zijn bedekte kooitje benauwd piepend heen en weer hipte.

Maar zij sprak niet van wat haar lippen beven deed: het heele leven, het oude thuis in Monnikendam dat altijd haar steun was geweest in alle moeilijke oogenblikken - en nu plotseling haar alleen liet in een nooit gekende eenzaamheid.

VII

IN November sloeg een golf van opgewekt leven door Amsterdam, voor al wie belangstelde in kunst. Van Lier had in zijn theater Marie Niemann Seebach in verschillende rollen, Marie Stuart. Adrienne Lecouvreur, Gretchen, geëngageerd - hield avond aan avond stampvolle zalen. De herinnering aan Ristori was nog levend, maar Seebachs ranke blonde schoonheid, haar groote blauwe oogen en zilveren stem bracht, wanneer zij als Maria Stuart de biecht sprak met stokkende stem, in een zij het niet historische, onschuldige lieftalligheid, heel Amsterdam aan haar voeten. En bij de laatste voorstelling smeekten vurige bewonderaars in het Handelsblad 'der löblichen Direction des Grand Theaters die geliebte Künstlerin noch für einige Rollen zu gewinnen.'

In de volle warme rookerige zalen van den Brakken Grond verzamelde zich op den Zondagmiddag voor de collectie Elzer die geveild werd, het kunstminnend Amsterdamsch publiek; trok de schilderijen en teekeningen langs van Schelfhout, Koekkoek, Schotel, Springer, Rochussen, Bosboom - vooral Schotels groote zeestuk trok de aandacht - praatte over tooneel en muziek in de laatste weken. Over Seebach - de kwartetuitvoering van Coenen en Bunte in het Odéon - over het gerucht dat Van Lennep een vervolg ging schrijven op Elisabeth Musch....

Van Dugten, de bekende advocaat en kunstbeschermer, wethouder, met zijn mooie vrouw, twee zeer geziene figuren in de Amsterdamsche uitgaande wereld, zei met een dubbelzinnig lachje, dat Van Lenneps populariteit waarlijk ongeëvenaard was. Klaasje Zevenster mocht wel Klaasje Staartster heeten om het nooit eindigend aantal brochures, die het voor en tegen, het al of niet geoorloofde van het boek betoogden. Wie brâcht het in Holland tot diè populariteit? In alle muziek-

winkels lag op het oogenblik wat zich beminnelijk noemde: ‘Herinnering aan Klaasje Zevenster. Elegie van Madeleine door Maurits, Melodieus salonstukje voor piano.’

Ja, de kunst bloeide in Holland! Hij glimlachte, den spottenden peinzenden lach van zijn breed verstandig goed gezicht en zweeg. Want in de menigte werd nu de bekende geestige fijne levendige kop van Van Lennep zichtbaar. Met Alberdingk Thijm stond hij voor Schotels stuk. Hij was *de* groote schrijver in Holland - bewondering, eerbied maakten ruimte voor hem. En Van Dugten op en neer wandelend met zijn veel jongeren vriend Frederik Craets - neef en medefirmant van den ouden Pieter Craets, chef van het oude, zeer geachte bankiershuis Craets en Zonen - zei dat Van Lennep nu misschien pas het eerste goede in zijn litteraire loopbaan wrocht...

‘Zijn uitgave van Vondel....’

‘Ja. Ssst, zèg het niet luid hier - ze zouden je villen, maar weet je, de eenige prozaïsten van onzen tijd dat zijn Potgieter en nu die Douwes Dekker - maar dat is Hollandsch dat de Hollanders niet verstaan....’

Hij lachte weer, praatte door over Seebach, die in een onbeduidend Lustspiel, een éénakter, ‘Eine Tasse Tee’ van een verrassende, nieuwe bekoring was geweest....

‘Maar als je denkt aan Ristori?’

‘Ja die! In een-en-zestig heb ik haar gezien als Medea - als Judith - en óók in Maria Stuart. Mijn hemel, het heroïsche van de heele figuur! Een stem van metaal, een weergalooze drapeering.... In Leiden waren de studenten dol, haalden haar van 't station met een eerewacht, en brachten haar zoo naar het hotel. Indrukwekkend, heroïsch is Seebach nooit.’

‘En tòch,’ zei Craets, en in zijn jong blond geestig gezicht, knepen de vroolijke, kleine, blauwe oogen wat dicht, ‘ik geef 't allemaal toe - ik zag Ristori nog dit jaar in Parijs, - vorstelijk. Maar om de vijandin zóó ongeneeselijk te wonden in bijzijn van haar minnaar Leicester - om dat accent zóó te vinden - te wéten - daar moet je een actrice voor hebben die tot in de toppen van haar vingers zelf vrouw is - en dàt is Seebach -’

‘Ja - très femme, ongetwijfeld. En ik vraag maar: waar is onze Hollandsche actrice die zoo iets kan. Wattier Ziezenis is lang ter ziele en nog steeds niet vervangen. Mevrouw Kleine Gartman, al is ze ongetwijfeld een eminente actrice in veel opzichten, mist distinctie... Tusschen haakjes: de Hugenoten van de Haagsche Opera hoe was dat?’

‘De finale van het derde bedrijf glad bedorven door 't schreeuwen

van de koristen - overigens waren de solisten goed, een behoorlijk ensemble....'

'Teeken ook in op die kwartetavonden van Coenen. Jozef Cramer is een subliem violist. Nu adieu, ik moet Amélie zoeken, zij wil die kleine Bosboom koopen.'

Frederik Craets liep alleen rond. Hij groette telkens, uitgaande jonge man, gewenscht en gevleid door de mama's en de dochters als goede partij - maar hij had vandaag geen lust iemand aan te spreken.

''t Is allemaal niets,' dacht hij verveeld. 'Die Hollandsche meisjes zonder bewustheid van eigen bekoring, van vrouwelijkheid.... hoe anders zijn de Françaises, en hoe slecht ook kleeden ze zich....'

Hij liep naar buiten. Amsterdam in November. Op Zondagmiddag. De stad verdronken in een natten grauwen mist.

Bij den Amstel week hij uit voor een coupé die hem rakelings snel passeerde - even hield de koetsier in om een ander rijtuig te laten voorbijgaan - en voor het raampje boog een rond blank meisjesgelaat naar voren, en twee heldere lichtbruine oplettende oogen zagen hem recht aan. Dan reed het rijtuig met een schok op. Het meisje leunde terug, vaag onderscheidde Craets op de tweede plaats een lange bleeke mannenfiguur.

Met een lichten glimlach om wat een visioen had geleken, stond Frederik Craets even stil: het lieve vrouwengelaat een moment vlak bij hem in den mist.

Onbewust reed Annètje Goldeweijn met haar vader naar huis. Voor de gezelligheid was zij dezen Zondagmiddag met hem meegegaan - hij had dat graag. En soms gedurende den langen tocht door de straten, waarbij Annètje de geheimzinnige vaarten naar kinderpartijtjes herleefden - kwam Goldeweijn dan in een zeldzame vertrouwelijkheid te spreken over datgene wat hem heilig was: van de grooten in zijn wetenschap. Hoe het leek dat Pasteur in Parijs op weg was het (middel te vinden tot alle ziektebestrijding. Wie wist waar de kennis der microben nog heen zou leiden!

'Cholera - zouden ze daàr ook de oorzaak van vinden?' vroeg Annètje.

'Wie weet. *Ik* geloof zeker. Ze zeggen dat ze in Parijs om hem lachen, hem niet gelooven - dat heeft de menschheid gedaan, zoo oud als ze is en doet ze nog: lachen om alles wat ze niet begrijpen, wat ze zèlf niet weten. Maar *ik* geloof in hem.'

Hij zweeg een poos, keek naar buiten.

'Van de week nog,' zei hij dan moeielijk, 'is hier een vrouw door een dollen hond gebeten. Ze is gestorven. Waarom - omdat ik de

dingen niet weet die ik weten *moest*.... maar anderen na mij zullen ze weten, ik voel het, er zijn in de wetenschap groote gebeurtenissen op komst. In Berlijn heeft Von Graefe de operatie van de groene staar het eerst gedaan - daardoor worden duizenden van blindheid gered. Dat is een jonge man van negen-en-twintig jaar - de menschen stroomen naar Berlijn, naar zijn kliniek....'

Annètje zat te luisteren, geboeid en eerbiedig.

VIII

DE Goldeweijns waren door den dood van Fransje's ouders in betere omstandigheden gekomen. Hoe veel verloren was, de erfenis stelde hen in staat wat ruimer en makkelijker te leven. Maar Fransje schreide in stilte bittere tranen bij de zilveren trommeltjes, het blauwe servies, door Goldeweijn uit den inboedel gekocht.

Toch, zij bleef bij al haar leed een gelukkige ziel. Zij kon overvloedig schreien, maar haar kleine genoegens, makkelijk en veelvuldig te behalen, droegen haar van oogenblik tot oogenblik over de groote rampen heen.

Zoo wist zij wonderlijk goed aan te passen haar leven aan haar verminderd gezichtsvermogen. Zij kon niet makkelijk meer uitgaan, maar zij reed nu met Goldeweijn dikwijls mee. In vreezen en beven nochtans. Zij die haar heele jeugd onbezorgd wilde paarden zelf gereden had, gevlogen was langs smalle hooge dijken, had een wonderlijken angst gekregen voor het rijden met een mak vigelantepaard in het stadsgewoel. Zij tuurde, vóór zij instapte, met haar goede oog nauwkeurig naar de ooren van het beest of die niet zenuwachtig stonden, en er was maar één koetsier met wien zij rijden wilde: Arie met den baard.

En naar de winkels ook wist zij te komen. Het dierbare oude leven waaraan ze zich nauw verbonden bleef voelen, was afgestorven - van *dit* leven begeerde ze nog alle kleine kansen. Gretig, het hoofd op, alsof zij iets zocht op te vangen, ging zij door de straten.

Want in de laatste dagen van November was Sint-Niklaas al in de stad. Van over het IJ dromden de boerinnen den Nieuwendijk af om te belanden bij Sinkel, bij Heymans en in de Kalverstraat. In de koekebakkerswinkels stonden zij en kochten er hun poppen van speculaas en taai-taai, waar de heele stad naar geurde.

Annètje, op haar weg naar de Warmoesstraat, snoof de lucht in als iets feestelijks - ze bedacht even bezorgd of de schoenmaker wel haar vaders pantoffels, die ze geborduurd had, voor de Sint-Niklaas klaar zou hebben....

Dan - met het blije gevoel dat haar altijd vervulde bij de De Roozen - liep ze even later den winkel door naar de achterkamer, schoof onmiddellijk vertrouwd aan bij de tafel met het roodzwarte kleed, waar Karel zat achter een stapeltje knipsels.

'Kijk, Annètje....'

'O prachtig jongen, heb jij die gemaakt?'

'Ja.' Hij haperde even, kleurde licht: 'Weet je, ik heb een plan, maar 't gaat misschien niet.... Ik wou een paar van deze knipsels in lijstjes zetten - en dan tegen Sint-Niklaas in de kast....'

'Om te verkoopen....'

'Ja - probeeren.' Hij stokte even, zei dan zacht: 'Met de boeken gaat het soms zoo slecht. Niet altijd. Maar we kunnen zoo goed wat geld gebruiken. Als dit nu eens lukte....'

'Wàt voor lijstje....' was Annètje er dadelijk in.

'Sommige rond, en andere vierkant - het hangt af van de knipsels, denk je niet?'

Annètje knikte. Het overrompelde haar: de De Roozen die geld noodig hadden - die waren dus arm.... Karel zei de dingen altijd zoo.... wijzig, maar 't zou wel waar zijn.

Een idee schoot in haar op:

'O Karel, ik wéét ineens wat! 't Hoeven toch niet allemaal schilderijtjes te worden! Dat kleine mooie vogeltje - daar maken we een bladwijzer van. En van dat vlindertje - dat bloemetje....'

'Dat is gewoon prachtig!' riep de jongen. 'Maar Annètje, daar moet jij dan aan helpen.'

'Mag dat?'

Annètje danste. Iets maken, dat voor de winkelramen zou liggen! Waar je buiten voor zou staan en bij je zelf zeggen: 'Dat heb *ik* gemaakt.'

'Ik weet nòg wat: 't hoeft niet aldoor zwart op wit. 't Kan ook andersom....'

'Of 't is uitgespaard,' viel Karel in.

'Of blauw op goud, of rood op zilver....'

'Wat 'n idée heeft *zij* zoo maar ineens, hè moeder?'

'Ja,' glimlachte juffrouw De Roos, 'nu moet ze het ook zèlf doen. 't Is haàr idee.'

Annètje, de wangen gelukkig overbloosd, knipte voorzichtig en handig. Hier nu was weer de echte blijheid, die temidden van

pret en vroolijkheid en veel menschen maar nooit komen wilde. Zelfs niet bij de Bremers. En die lachten steeds goedmoedig om haar onbezweken trouwe gehechtheid aan de De Roozen.

‘Die jongen heeft een mooi gezicht,’ zei Stance eens, ‘jammer dat hij mank is.’

‘Dat merk je niet,’ had Annètje onschuldig gezegd, en ze begreep niet waarom de anderen daar zoo bij lachten.

‘Maar wat wàs het,’ peinsde zij, terwijl zij zorgzaam uitpeuterend knipte met haar puntige kleine schaar, ‘wat haar hier een gevoel gaf als nergens anders. Van klein kind af al. Haar hoofd zoo helder maakte, dat ze vlugger en beter en verstandiger dacht. Hier ook was ze een andere dan het wel goede kind thuis, dat moeder verpleegde en het huishouden deed, of bij de Bremers schijn-vroolijk mee aanzat.’

En toèn - zij begreep zelf niet wat haar dreef - begon Annètje op eenmaal te vertellen van de groote danspartij waar ze was geweest de vorige week, op de Keizersgracht bij meneer en mevrouw Van Juchten.

‘Was het prettig? In dat mooie, groote huis? Deftig zeker alles?’

Juffrouw De Roos vouwde de handen op tafel in elkaar, keek in gespannen aandacht.

Annètje trok wat koel hoogmoedig de schouders op. Ze wist heel best, dat ze er geen oogenblik de diepe blijheid had gekend van hier. En toch was er iets in haar, dat haar dreef midden in deze blijheid te babbelen over die partij.

‘Heb je aldoor gedanst, kind?’

‘O aldoor ja.’ En de dansmeester had haar uitgezocht voor den cotillon. Het leek haar achteraf werkelijk prettig geweest en ze praatte door met iets van de opgewonden radheid van tong van haar moeder. Tot plotseling het besef van een leegte rondom, haar terugriep naar de werkelijkheid. Niemand zei meer wat. Voor haar zat Karel, een knipsel stil in zijn handen, waar hij op neerkeek, stug. En juffrouw De Roos staarde de enge binnenplaats op met iets verdrietigs in haar gezicht.

Annètje zweeg opeens. Ze schaamde zich onbestemd, knipte verlegen.

Om hen viel de schemer. Boven het binnenplaatsje kleurde een streepje lucht rozerood, en de kachelbuik begon rood te gloeien....

Toen was Annètje plotseling weer terug in dit wereldje, dat haar als met liefdevolle armen omvatte. En ze zei zachtjes, over het werk gebogen:

‘Maar.... ik weet niet, ik hòu er toch niet van. 't Kan me niets schelen. Ik ben veel liever hier.’

En opkijkend, zag ze Karels oogen wijd en glanzend in de hare.

Toen ze naar huis ging begon het donker te worden. Annètje haastte zich, gegeneerd; bang een kennis tegen te komen: een meisje dat alleen in donker over straat ging.... En ze liep snel, gevleugeld op de herinnering aan den gelukkigen middag.

Thuis vond ze haar moeder op de canapé, rood en geagiteerd, met een compres op het zieke oog. Leentje vertelde, mevrouw had in de keuken wat willen klaarmaken, maar ze had gemorst en gebroken....

Aan tafel vroeg Fransje echter weer opgewekt naar Annètjes middag. En het meisje vertelde zacht verheugd over het plan van de De Roozen - de knipsels....

'Ik mocht ze zèlf mee maken....'

Fransje begon te lachen.

'*Jij* ze maken en *zij* ze verkoopen!'

Annètje keek verstoord - een rimpel van boosheid trok in haar glad voorhoofd.

'Maar ik.... neen u begrijpt het verkeerd, anders zoudt u het zóó niet zeggen: het is omdat *ik* het bedacht had.'

Zij zweeg machteloos. Dat waar zij zoo trotsch op was.... had ze er hier maar niets van verteld!

Haar vader keek op van zijn bord.

'Als je die menschen er nu mee helpt. 't Zijn fatsoenlijke knappe menschen en ze hebben het moeielijk....'

Annètje had moeite niet in snikken uit te barsten.

Toch, de vreugde bléef. Op elken vrijen middag tegen Sint-Niklaas trok zij naar de Warmoesstraat, en in de achterkamer sneden en knipten ze de fijne silhouetten die Karel eerst zoo mooi geteekend had.

Later op den middag las Karel dan voor. Uit de gedichten van den Schoolmeester ditmaal. En Annètje luisterde verbaasd naar die toomelooze dwaasheid, met zijn basis van diep verstopten weemoed. Zij wist er geen weg mee, vond de verzen van haar dominee mooier.. Maar bij den laatsten regel van den Goudzoeker:

'Want de kinders zijn weg en je moeder is dood,' schrikte ze op, kleurend als van pijn.

'Dat was ineens zoo iets treurigs, en dat begreep je ook....'

Op den avond vóór Sint-Niklaas achter de gesloten luiken, met juffrouw De Roos en Annètje als aandachtige toeschouwsters, schikte Karel een gracieuse kleine uitstalling van vlinderachtig fijn en luchtig werk - met de goud en zilver, paars en rood gekleurde bladwijzers tusschen het wit en zwart der silhouetten.

En daarna - het blijde geheim nog veilig besloten bij hèn drieën alleen - zaten ze stil, eerbiedig haast; Karel en Annètje op de toonbank - juffrouw De Roos op het matten stoeltje ervoor, de handen gevouwen, een glimlach op haar vermoeid, geelbleek gezicht onder de verfomfaaide mutsenlinten.

Ze spraken haast niet. Maar in het spaarzame schijnsel van de olielamp die de winkel maar nauwelijks verlichtte, keken stil triomfantelijk hun warme gelukkige gezichten elkaar aan.

Karel bracht Annètje naar huis. Ook nu zeiden ze haast niets. Zij gingen langzaam naast elkaar in een volkomen jong gelukkig zijn met elkaar. Het was stil en donker op straat, en schuchter legde Karel Annètjes arm in den zijnen. En Annètje vond dat heel natuurlijk....

Op Sint-Niklaasmorgen slipte Annètje, een boodschapje verzinnend, heimelijk vlug naar de Warmoesstraat. Van verre al zag zij menschen voor den winkel staan, en schuw alsof zij zichzelf vreesde te verraden, gluurde zij tusschen de vreemden door naar 'bun eigen werk'. Wat wonderlijk dat het daar nu lag voor iedereen te kijk! En zoo *alles* wist zij ervan. Elk krulletje, elk blaadje, elke moeielijkheid.... Kijk dat dametje, ja, hoe lastig waren haar voetjes geweest.... Daàr bij het waaiertje was haar schaartje uitgegleden, en toen ze haast schreide van ontsteltenis, had Karel het haar zacht uit handen genomen, en een nieuwe getand randje eraan geknipt. Ze keek er verteederd naar: beeldig was het juist dáárdoor geworden. Hoe van iets dat je een ongeluk dacht, iets moois kon komen.

Blij duwde ze de deur open. Bij het rinkelen van de bel schoof juffrouw De Roos het gordijntje op zij, kwam den winkel in.

'Annètje, verbeeld je, we hebben er vanmorgen al zes verkocht.'

Op Sint-Niklaasavond werd voor Annètje een pakje bezorgd. Leentje, glunder, verklapte niet dat het gebracht was door dien jongen van De Roos uit de Warmoesstraat.

Bij moeders moeielijk meeturende, nieuwsgierige oogen, opende Annètje het. Een silhouet in lijstje: een scheepje met een man en een meisje aan boord. Er stond een versje onder geschreven in fraai geteekende letters:

> ''t Is morgen. Daar varen wij beiden.
> Waarheen, dat weten we niet.
> De zeilen staan bol. Wij glijden
> Naar een blinkend en ver verschiet.'

Een goudpapieren bladwijzer viel er langs uit. Met een kleine blauwe bloem uitgespaard.'

'Vergeet mij niet,' zei Fransje vlug.

Annètje zei niets. Voor geen geld ter wereld had *zij* het hardop gezegd. En voor haar moeders goedig beteekenisvollen lach borg zij het weg, met een warm geluk in haar hart.

Toen zij den volgenden dag Karel bedankte, waren zij beiden verlegen.

'Nu Sint-Niklaas voorbij is, moet je niet meer zoo aldoor naar die De Roozen loopen,' zei Fransje een paar dagen later.

'Waarom niet?' schrok Annètje geprikkeld op.

'Och, dat is toch geen conversatie. Wie ontmoet je daar nu?'

'Niemand ontmoet ik er.'

'Nu juist. En je kan toch maar niet altijd bij zoo'n jongen zitten. Je bent al zoo groot....'

In haar hart vond Fransje Goldeweijn haar kind een beetje saai. Ze wou haar fleuriger hebben, uitbundiger. *Zij* had 's winters lange vroolijke schaatsentochten gemaakt - wat een wilde meid was zij geweest, en wat een aanbidders had zij gehad! Wat had haar Annètje nu voor plezier....'

Sint-Niklaas leverde in den kleinen boekwinkel een aardig voordeeltje op. Maar tegen 't eind van 't jaar zaten moeder en zoon moeizaam te rekenen.

''t Gaàt. U zal zien 't gaat.' zei de jongen overtuigd. 'Ik zal les in boekhouden nemen, dan doe ik 's avonds er een paar boekhouderijtjes bij - dat helpt allemaal.'

De moeder keek naar hem. Van zijn getob, de bitterheden van zijn trotschen aard om zijn hinderlijk gebrek, wist zij niet veel. Alles deelden zij samen, maar die dingen vertelde hij niet. Nu wist zij iets anders nog, dat hij haar niet vertelde; hij was groot geworden ook, een knappe jongen....

Een droefheid trok haar mond strak neer, de jongen moest zich niets in zijn hoofd halen - die dingen wist zij veel te goed.

'Als ik erbij verdien, kunnen we ook eens wat wagen - en dan breiden we zoo geleidelijk uit. Want als ik trouw, moeten wij èn u ervan leven.'

Ze durfde hem niet aanzien. Ze zat doelloos cijfertjes te maken. Den naam waarop hij hoopte en wachtte, noemde zij niet.

X

KAPITEIN Bremer was binnengevallen met zijn schip *De Schoone Verwachting* en veroorzaakte in zijn gezin onmiddellijk groote opschudding. Want buiten de menschelijke equipage bracht hij triomfantelijk voor zijn geliefd Artis aan: een tijger, twee luipaarden, twee groote apen, een Javaansch stekelvarken en een Indischen oor-uil; en eischte van zijn vrouw en dochters hetzelfde enthousiasme voor zijn logés. Den eenen aap bracht hij mee in huis, die had zich aan hem gehecht als een kind; en tot ontzetting en verontwaardiging van de oudere meisjes, zat het ongure beest, kwaadaardig tandenblikkerend in de huiskamer naast de kachel, die expres in deze luwe voorjaarsdagen voor hem moest worden gestookt, terwijl de groote schoonmaak juist voorbij en al de gordijnen pas gewasschen waren. Alleen moeder Bremer lachte haar berustend, goedig lachje. Ze sloot met Jobsgeduld vriendschap met het nijdige dier, haar zware figuur gehurkt om hem te doen eten, zooals ze haar kinderen gevoerd had.

Bremer zat van zijn menagerie te vertellen. Den tijger had hij van den resident van Probolingo - de rest had hij zelf gekocht of gevangen. Het was een heel ding geweest. Je zat met het vleesch aan boord.... Ten slotte hadden ze de melkkoe moeten opofferen om den tijger koest te houden....

Er stond in de bladen een vleiende advertentie van Artis vol dankbetuiging aan den gezagvoerder van *De Schoone Verwachting*, en iederen dag liep Bremer bezorgd naar de Plantage om den droefgeestig kwijnenden aap te troosten, die zich nog niet aan zijn oppasser had gehecht. Stance, de eenige van zijn dochters die zijn zorg en trots deelde, stapte vroolijk aan zijn arm mee, inmiddels honderd uit vragend over Indië

Want Stance was plotseling vurig gaan belangstellen in Indië, sinds een met verlof zijnd controleur, De Block, die haar vader in Batavia had leeren kennen, ijverig visites maakte bij zijn terugkomst. Stance, plotseling uitgebloeid tot een stralende schoonheid, een vrouw waarnaast Annètje nog gansch een kind leek in houding en manieren, vertrouwde in uren van intiem samenzijn haar vriendin toe: ‘Dit was de man waar zij op gewacht had.’

Annètje luisterde verbaasd en ontzet naar een Stance die zij niet kende. Die opeens was weggehold van hun gezamenlijk tam weggetje, dingen zei, woorden vond, die een vreemde wereld voor haar openden. En verrast, een beetje kregel ook bezag ze den veel ouderen, hautain sarcastischen man, dien *zij* zoo'n wonder niet vinden kon; en die, dat ondervond zij gekrenkt, haar eenvoudig niet zag. Met den lichtelijk spottenden blik van zijn grijze oogen alleen Stance, de groote bloeiende lachende Stance overal volgde.

De schok maakte nochtans niets in Annètje wakker. Liefde, dat was: brieven met een blauw lint bij elkaar gebonden - een medaillon met zijn portret om je hals - dat was heel droevig alles en roerend als hij dood ging of weg - er hoorde ook maneschijn bij, en wandelen in een bosch.... en dan een kus.... Liefde was óók wat Leentje scheen te bezielen als de lange Janus Vink aan de deur was geweest, waarna Leen zoo'n dag hartroerend het eene lied na het andere galmen moest beneden in haar keuken....

Maar Annètje liep even onbevangen, een beetje méér verlangend nog, naar Karel, om alle dingen met hem te bepraten uit haar kleine leven; zonder dat dit en het andere zich bewust in haar gevoel met elkaar verbond.

Stance aan den arm van haar drukken vader, zwierf door de stad die zijn trots was, waaraan hij wat glorie had kunnen toevoegen door zijn geschenk. Zij gingen naar den heimwee-zieken aap, en hij vertelde haar hoe hij Artis nog gekend had zooals het in acht-en-dertig begon: met de buitenplaats Middenhof. Een vijver en een orangerie. Later kochten Westerman en zijn mede-directeuren de buitenplaats Vrede is mijn Lust erbij, aan den anderen kant van de Prinsengracht. En wat een pracht was het nu! Met pas weer dat nieuwe nijlpaarden-bassin.... Zij gingen naar het juist aangelegde Wandelpark, waar een standbeeld van Vondel zou komen. En het plan moest hij zien van een straat die recht over de Leidsche Barrière kwam te liggen en Vondelstraat zou heeten. Zij liepen door de Reguliersbreestraat en stonden er gelijkelijk sentimenteel, geboeid te luisteren naar de dikke orgelvrouw uit den Duvelshoek, die zong met haar hooge, heldere stem:

‘Is dan de Liefde, soon swaare sonde....’

En naar de opvoering van Gysbregt moest hij met al zijn vrouwen als elk jaar in Januari, wanneer hij in het land was....

Maar naar een verkooping bij Frederik Muller ging hij alleen - zat op te bieden voor een groot plaatwerk: ‘Oiseaux d'Afrique’ van Vaillant - een spanning van begeerte in heel zijn wezen.

Tot hij merkte, dat een andere, steeds dezelfde stem, opjoeg. En toen hij geërgerd eindelijk driftig-zoekend omkeek, zag hij in een gezicht dat hij kende van zooveel andere verkoopingen. En meteen wist hij teleurgesteld: ‘Aflaten. Dan ging het hem toch te hoog.’

Wat uit zijn humeur drong hij na afloop door de volte naar zijn gelukkigen mededinger.

‘Excuseer, is uw naam niet Craets?’

‘Craets, ja. Met wie - e....’

‘Ik ben Bremer. U kent me zeker niet meer. U hebt met me gevaren van Genua terug verleden jaar -’

‘O Kapitein Bremer, ja - hoe maakt u het?’ zei Frederik Craets vormelijk, met matige belangstelling. Hij keek in 't bruine eerlijke gezicht, dat met een begin van toorn om zijn nonchalance hem aanstaarde. En plots ontdooide hij met een lach.

‘Ik heb uw vogels weggekaapt - wilt u ze nog? Ik wist niet wien ik daar zoo dwars zat. 't Is een liefhebberij van me.’

‘De mijne ook.’

Verbroederd wandelden ze op.

Bij 't afscheid zei Bremer:

‘Ik heb mijn huis vol meisjes. Twee verloofd, en mijn kleintje nog thuis. Komt u eens aan, u bent welkom.’

‘Heel graag,’ zei Craets.

Maar 't werd voorjaar eer hij aan de invitatie dacht.

Toen kapitein Bremer alles van zijn stad gezien had - toen hij thuis gezeten had op zijn oude plaats tegenover zijn zwijgende groote vrouw, die naar hem opkeek van haar breiwerk met denzelfden vollen zwaren blik, waarmee ze in Antwerpen in het kleine café over het buffet den jongen zeeman had aangezien - toen hij zijn huis doorgeloopen had van den kelder naar de vliering en voor 't zolderraam al de torens van Amsterdam gezocht - begon een vreemd en dringend haken in hem naar zijn schip. Altijd was hij gegaan met vroolijken verlangenden moed. Dit keer ging hij anders. Hij zag zijn stad, zijn huis, zijn vrouw, zijn kinderen in een zonderlinge helderheid, zooals hij de Hollandsche ree zag wanneer 't schip wegvoer: als een die er al ver van staat.

Nadat hij van de reederij terugkwam, had hij het onherroepelijk,

vereenzaamde gevoel, dat een melancholie in zijn lichte oogen dreef: of hij nu nog maar alléén hoorde bij zijn schip.

Toen hij afscheid nam, wist hij lang Stance's geheim.

‘Kind, mijn kleintje, als ik niet terug kom, weet je dat ik het goed vind.’

Ze gaf een gil, klemde hem vast.

‘O vader! dat denkt u toch niet!’

Hij duwde haar zacht van zich af, en keek den kring van zijn dochters rond, ook Annètje Goldeweijn stond erbij. Zijn vrouw bracht hem nooit weg. Ze nam afscheid in de huiskamer, haar groot lichaam tegen het zijne, haar zacht groot gezicht aan zijn harde wang gevleid - met gesloten oogen zijn laatsten kus nemend. Hij zag ze, zijn meisjes, bloeiende knappe vrouwen, langer dan hij. Hij stond er tusschen, klein, breed, stevig, grijs.

‘Goed voor jullie moeder zijn.... beloof me dat. Allemaal.’

Hij omhelsde ze - ze schreiden ontdaan. En hij zag hen nog lang met zijn scherpe oogen op de kade staan, met hun mannen. De vriend stond naast Stance.

Het was het laatste waarnaar de kapitein tuurde, tot zijn oogen dof werden.

Otto De Block praatte zacht tegen de schreiende Stance. En zij keek naar hem op, plotseling vertroost, in een gelukkigen glimlach die haar tranen te niet deed.

Toen sloop Annètje weg van haar vriendin. Alleen en vergeten liep ze in den regen naar huis.

X

EEN lange periode van verergerde pijn en ontsteking in Fransjes oog, hield Annètje in de komende lente aan huis gebonden.

In het bloemenbakje aan het raam piepte het groen der hyacinthen en tulpen al boven de aard, en op de gekleurde glazen bloeiden de blauwe en rose trossen volop.

'Nu wordt het voorjaar; de bollen bloeien,' zei Fransje en snoof den lentegeur in.

Op de grachten streek luwe Maartlucht over de zwellende boomknoppen - er was lentebelofte in de atmosfeer. En Annètje, na een langen dag in huis, ging langzaam en met wellust de frischte inademend, de paar stappen tot aan de stoep van het burenhuis. Dien avond vond zij in den bekenden kring een vreemde.

De blonde jonge wereldsche Frederik Craets had opeens gedacht aan de invitatie van kapitein Bremer. En nu zat hij er wat wonderlijk verzeild in dit milieu, waarin hij goedmoedig zich aanpaste met een lichte conversatie, tot opeens hij verrast haastig opstond.

Annètje Goldeweijn was binnengekomen. Heel jong mesje, kind nog haast naar het uiterlijk, in een verbijsterend leelijke ruitjesjurk; en daarboven het liefste vrouwengezicht dat hij in tijden had gezien, met een kalme waardigheid, een rust, en tegelijk een zoo ongerepte onschuld, dat hij tegen zijn heele wezen in, niet dadelijk wist wat te zeggen. En plotseling herkende hij haar nu: het was het meisjesgezicht, dat dien middag in November door den mist hem had aangezien.

Frederik Craets, naast Annètje gezeten, had den lossen conversatietoon met de heele familie hervonden. Maar telkens richtte hij onwillekeurig het woord tot haar, sprak als onder een dwang tot haar over wat hem interesseerde.

Annètje zei heel weinig. Ze luisterde stijfjes toe, in haar daagsche jurk, met de niet wijde crinoline en lange mouwen. ‘Zonder veel belangstelling,’ dacht Craets spijtig, terwijl hij in haar groote, heldere, haast krenkend-onverschillige oogen keek.

Ze wàs ook volkomen onverschillig. Hij stond immers buiten haar eigen kleine wereld, zóó dat zij hem voelde als iets waarmee ze geen rekening te houden had. En dan: dit soort man had zij nooit ontmoet, kende zij niet - een jonge elegante man van de wereld met een aangeboren gemak van zich te bewegen. Heel iets anders weer dan De Block. Hij vertelde licht en los, alsof hij sprak met iemand die hij jaren kende - over zijn verblijf in Hamburg, in Londen, het laatst in Parijs - dat had zijn oom Craets gewild vóór hij in de zaak kwam. Daar was hij nu twee jaar in - Amsterdammer geworden dus - zijn familie woonde in Utrecht. Had *zij* veel gereisd?

‘Neen.... neen, alleen.... ik ging wel uit logeeren bij mijn grootouders in Monnikendam, maar die zijn gestorven....’

Annètje trok haast beleedigd terug voor de gretige volharding, waarmee hij haar uit haar vesting trachtte te lokken. Met iets van toorn in haar oogen, een lichte blos stijgend in haar blank gezichtje, eindigde ze:

‘Vader heeft een drukke praktijk, die kan nooit weg, en mijn moeder heeft een oogziekte.’

Hij keek haar ernstig aan, vroeg niet meer. Hij praatte opnieuw levendig en onderhoudend - zijn fijne, gedistingeerde kop met den blonden puntbaard, met sympathie aangezien in dit eenvoudig gezelschap van mooie meisjes en vroolijke jonge mannen.

Hij sprak over de politiek dezer dagen, de angstige spanning die er in het land heerschte.

‘Er wordt beweerd dat Pruisen onze toetreding tot den Noord-Duitschen Bond eischt - en van anderen kant wordt gezegd, dat Pruisen zich verzet tegen de ontmanteling van Venlo en Maastricht, en die beide wil bezetten.... Er is een groote onrust in 't land - daarom is 't goed, dat de Zevensterren ons tot troost bestralen.’

Hij lachte vroolijk. ‘Notabene pas in den schouwburg “De Lotgevallen van Klaasje Zevenster in vijf afdeelingen en tien tafereelen” van een zekeren heer Legras, en veertien dagen later in het Paleis voor Volksvlijt een humoristische compositie van Johan Coenen “De Harmonie der Sfeeren”, naar den roman van Van Lennep. Een stampvolle zaal. Overigens een niet ongeestige parodie. De helft zal het wel met tranerig medelijden voor ernst aanvaard hebben.’

Annètje keek tersluiks naar zijn geestig vroolijk gezicht, met de

spottende, kleine blauwe oogen. Zij kon niet goed meelachen met de anderen, en voelde zich zonderling vermoeid.

Dien nacht sliep zij onrustig. Onder een vagen druk gekweld werd zij wakker met een herinnering aan den avond alsof zij met geweld was gedreven in een onbekende, onbeminde wereld. En tegen Stance, die in haar eigen verliefdheid, wel geïnteresseerd ook in den knappen man, met haar over Frederik Craets wilde praten, zweeg zij korzelig. Ze merkte niet, dat Stance met een klein glimlachje naar haar keek.

Maar toen ze argeloos na een week op een avond bij de Bremers binnenkwam, zat hij er weer.

Er sprong iets in haar terug. In een duidelijk verzet. Maar hij praatte nu haast niet tegen haar, nam zelfs weinig notitie. En Annètje keek verwonderd - opgelucht - en daarna een beetje gekrenkt.

Later op den avond vroeg mevrouw Bremer haar: ‘Annètje, wil je niet weer eens wat voor ons spelen?’ En Annètje stond dadelijk op. Dit verbond zich zoo veilig met al het oud bekende, de vreemde hinderde haar daàrbij niet.

Frederik Craets had even verrast naar haar gekeken toen zij naar de piano ging - nu zat hij stil te luisteren. Hij was van nature heel muzikaal, zelf een verdienstelijk dilettant. Met een paar vrienden had hij eens in de week een muziekavond, waarop zij trio's en kwartetten uitvoerden. En hij wist onmiddellijk: hier school nergens een sprank muzikaliteit. Maar zij zat daar te spelen - dat kind - even ontroerend argeloos als zij hem vertelde van haar moeders oogziekte - zooals zij rustig, onbewust van eenig tekort zat met haar mooi hoofdje boven die afschuwelijke jurk, met haar lieve kleine mooie handen zwevend over de toetsen. En hij vond dit Annètje Goldeweijn, in de rust van haar eenvoud, met haar heldere lichtbruine oogen, die ontmoedigend onverschillig hem aanzagen, aanbiddelijk. Hemzelf, met zijn goedhartigen, licht ontroerden, wat oppervlakkigen aard, leek deze plotselinge, hevige verliefdheid, absurd. Eenige zoon in een vrouwenhuishouden van een ziekelijke moeder en drie zusters, verwend en naar de oogen gezien, zeer gefortuneerd, door zijn moeder geparenteerd aan de eerste families, de eenige mannelijke spruit uit 't geslacht Craets - was hij de bedorven jongen geweest thuis, en thans weer bij zijn kinderlooze oom en tante. In de kringen der groote koopmanshuizen in Hamburg en Londen was hij een graag geziene gast geweest, en teruggekeerd van zijn laatste Parijsche half jaar met een uiterst gecultiveerden smaak voor muziek, voor Fransche litteratuur - een kenner ook van mondain vrouwelijk schoon. Daar in Parijs had hij zich thuis gevoeld, met dezelfde liefde voor al wat Fransch was als zijn grootvader, die

officier, uit den dienst was gegaan en met een Fransche vrouw getrouwd. Die had daarna gewoond in Brussel. Hij herinnerde zich deze Fransche grootmoeder nog goed. Hun eenig kind, Frederiks vader, trouwde met een Utrechtsch freuletje en door invloed van zijn jongeren broer, Pieter Craets, werd hij daar directeur van een Handelsbank....

Ja - de Fransche vrouwen! Slechts zijn bezonken Hollandsche aard had hem nog weerhouden van een verloving met de dochter van het huis Lepiteau in Parijs. En tegen zijn oom had hij van Juliette niet gesproken. Hij vermoedde dat de elegante kleine Française een teleurstelling zou zijn in dien gedegen Hollandschen kring.

Maar al die mooie Amsterdamsche uitgaande meisjes misten de bekoring, de bewustheid, die uit ieder gebaar, iedere beweging der Fransche vrouw sprak. En hij vond hun conversatie onbenullig, vervelend - even stijf als hun houterige figuren, geperst in een keurs van wat je wèl en wat je nièt behoorde te zeggen tegen een man....

Baloorig had hij opeens zich de invitatie herinnerd van dien kapitein Bremer, dien hij eigenlijk maar zoo wat kende van die eene reis.

Verloor hij nu hier zijn hart aan een klein vriendinnetje van die werkelijk alleraardigste frissche meisjes? Dat hier zoo maar kwam binnenloopen in haar slechtzittende jurk, - met een waas van ongereptheid, van onschuld, van onwetendheid in alle wereldsche zaken, bij een kalme zelfbewustheid en waardigheid, die hèm uit het veld sloeg.

En terwijl hij naar haar keek hoe ze zat te spelen - luisteren deed hij niet eens - betrapte hij er zich op, dat hij haar kleedde. Haar neerzette in een pasende omgeving - hij verloor er zich in, vergat het heele gezelschap, geboeid door die buitengewoon welgevormde blanke handen aan den fijnen pols. Handen, die rustig en lief de dingen om je heen zouden doen.

Bij al zijn wereldsche blague van wat fatterig-doend jong heer, was zijn ingeboren, diepste Hollandsche koopmansaard intact gebleven. Hij had wat gezwierd, met mate gefuifd in de groote steden. Maar wat hij wilde, was: trouwen, een gezin. Geacht, gezeten burger zijn in zijn stad, zooals zijn oom, zijn oud-ooms, zijn overgrootvader waren geweest.

Voorzichtig informeerde hij in de weken die volgden, naar de familie Goldeweijn, de vader bekend chirurg in Amsterdam. Het viel alles mee. Wat konden per slot zijn moeder, zijn oom en tante er tegen hebben: een echt Hollandsch meisje, gezond en mooi en van behoorlijke familie. Niet uit hun kringen, neen - de moeder een boerinnetje,

maar de Goldeweijns waren van goede familie - nergens een kwade stee.

Hij was een verwende jongen en liet niet los waar hij eenmaal zijn zinnen op gezet had. Elken avond dien hij met mogelijkheid uitsparen kon, liep hij naar den Voorburgwal - zich behagelijk voelend in het eenvoudig gezelschap van vroolijke jonge mannen en mooie meisjes. De moeder zat er meest zwijgend bij - een bezorgde kloek. Maar de gedachten van de groote, zware vrouw waren ver weg - zochten in hartstochtelijke verdieptheid den man die altijd weer wegzwierf.

Dikwijls speelde Annètje, en Frederik Craets luisterde, gelaten en verliefd. Van zijn Fransche grootmoeder had alleen hij de liefde voor alle kunst geërfd. Nog herinnerde hij zich, dat hij als jongetje van zes jaar met zijn vader in Brussel kwam, en zij gereed stond naar den Schouwburg te gaan. Hij had nooit vergeten den eerbied in haar donker schoon gelaat, in haar weeke stem, toen zij den naam noemde: ‘La grande Rachel.’

In Parijs, een jongen nog, voor de eerste maal van huis, had hij hartstochtelijk ontroerd de eerste opvoering van Tannhäuser bijgewoond, met heel de door Berlioz gevoerde campagne daaraan verbonden.

Hèm zat Wagner in 't bloed. Van den eersten keer af had deze muziek hem adembeklemmend geboeid, en in vijf-en-zestig was hij opzettelijk naar München gereisd voor de première van Tristan. Sindsdien was Wagner zijn liefde, zijn meester. Hoe geweldig hij Bach en Beethoven vond, hoe hij Mozart bewonderde en Brahms genoot, Wagner had hij lief met een liefde van verwante ziel. Als het waar was dat hier een uitvoering kwam van Lohengrin.... maar ach hoe weinig wist men hier van die groote revolutie in de muziek, door Wagner gebracht - wie kènde iets van moderne composities. Er was bij het groote publiek geen begrip, geen kennis, geen geestdrift - en al wat Stumpff in het Park, Verhulst in Felix Meritis en Caecilia deden tot de klassieke opvoeding van de goegemeente, het was boter aan de galg.

Deze lieve kleine knoeister had geen aasje vermoeden van muziek... En toch wilde hij altijd maar weer dat zij speelde, omdat zij dan zoo wonderlijk charmant was om naar te kijken. Daarvoor kwam hij telkens en telkens weer, en de ondeugende Stance, die hem al lang doorzag, lachte van Annètje naar hem een vroolijken lach.

Dikwijls ook was zijn gang vergeefs, kwam Annètje niet. Maar dan hoorde hij over haar vertellen: hoe goed en lief ze zorgde in huis waar 't niet vroolijk was, met haar rappen grappigen geest. Hij dacht er zich in - in dat wereldje - het kleine huis achter de

bloempotten aan het raam, dat hij alleen maar van buiten kende. En langzaam, naarmate het jaar den zomer inschoof, als zij naast hem zat en nu wel begon te antwoorden op zijn vragen, een enkele maal zelfs uit eigen beweging iets vertelde van haar thuis, haar leven, zei hij met een ongekende nederigheid hoopvol bij zichzelf:

'Ze begint aan me te wennen.'

En hij dacht hoe hij nooit moeite had gedaan voor Juliette Lepiteau.

Of Annètje werkelijk wende had zij niet kunnen zeggen. Nog altijd had zij het gevoel of zij terugdook voor iets dat met een sprong midden in haar leven was komen staan en haar over 't hoofd groeide. Dat zich met besliste wetende handen een weg begon te banen naar haàr kleine wereld; dat zij er niet meer uit weren kon.... of *wilde?*

Dit laatste wist zij niet.

Eens toen zij aan het raam zat en uitkeek over de gracht - zonder dat zij het wist keek zij dikwijls den laatsten tijd in het spion naar den kant van het burenhuis - naar de boomen, die nu al groen schaduwden over het water, kwam verbijsterend het besef in haar:

Zich te weten - wat Stance haar had toevertrouwd - aangebeden door dien veel ouderen wereldschen man - geen jongen meer - die in Parijs en Londen door vrouwen was gevierd en aangehaald - die overal gereisd had en veel wist - tegenover wien zij zich een dom burgerkind voelde, wat zij niet kon uitstaan - en die haàr uitverkoos - verliefd op haar was geworden - meteen.

Annètje voelde zich wonderlijk gestemd. Gestreelde ijdelheid was het overheerschend gevoel - en als belooning daarvoor een genegen opzien tegen Frederik.

Verder kwam zij niet. Verward, overstelpt, terugschrikkend, en tòch verder willend, leefde ze haar kleine leven dezen wonderlijken zomer. Eenmaal toen hij haar in dagen niet gezien had, en zij kwam op een regenavond eindelijk en zat er wat stug en stil, reciteerde hij zacht, naast haar geschoven:

> Il pleure dans mon coeur
> Comme il pleut sur la ville,
> Quelle est cette langueur
> Qui pénètre mon coeur....

Maar Annètje wist niets van Verlaine, had zelfs zijn naam nooit gehoord, en verstond ook zijn uitstekend Fransch ternauwernood. Het duurde een paar dagen, eer zij over haar geïrriteerdheid heen, weer onbevangen hem kon gaan ontmoeten.

Wat haar ook hinderde, zoo dat het een waas scheen te werpen over den heelen dag met al zijn gebeuren, was dat voor 't eerst zij

iets niet verlangde te bespreken met Karel. Karel wéérde zij zelfs plotseling hardnekkig uit haar denken. Vergeten schenen de gelukkige winterdagen, de Sint-Niklaastijd en al die zuivere blijheid - de helderheid van haar gedachten. *Dit* verlangde zij smartelijk bijna: kon zij nù nog eens zoo heldere gedachten hebben - de helderheid die haar de ideeën gaf voor de knipsels.... voor al de dingen die zij met Karel bepraatte. Maar zij bleef dof, in een vreemde gevangenschap van geest, waaraan zij zich niet ontworstelen kon.

Thuis maakte haar moeder grappen en toespelingen. Fransje léefde in het geval, ging met al de kracht van haar fantasie op de mogelijkheid van een verloving in.

Gedoken in 't donker, met het misvormd, gezwollen, uitgeloopen en hevig pijnlijk oog, praatte zij nog met vroolijken moed, al tobbend met bloedzuigers en compressen, over den verliefden Craets en overwoog de kansen.

En Annètje voor het eerst van haar leven, wilde wel met moeder over iets wat haar innerlijk betrof, praten. Nooit had zij dit kunnen doen, altijd vreezend het verkeerde woord dat alle stemming brak. Nu tegenover moeder gezeten, in het triestig schemer der neergelaten gordijnen, praatte en vertelde zij met een openhartigheid, een haast pijnlijke nauwgezetheid of het een ander gold. En dit scheen dan een oogenblik een opluchting uit de trage verwardheid der gedachten.

Een dag in het laatst van Juni zat Frederik Craets in den trein naar Parijs. Op verzoek van zijn oom ging hij voor een zaken-aangelegenheid - maar vroolijk en begeerig als altijd naar alles wat de stad die zijn liefde had bood, hoopte hij meteen het feest te kunnen bijwonen van de uitreiking der eereprijzen op de wereldtentoonstelling door den keizer.

De Lepiteau's ontvingen hem hartelijk, en te zamen met hen, de bekoorlijke Juliette in haar allerelegantst toilet van vuurroode zijde, zeer laag gedecolleteerd naast zich, zat hij den eersten Juli in de zaal temidden van een schitterend gezelschap, tafereel dat hem altijd boeide.

Luisterde dan verstrooid, want Juliette fluisterde aan één stuk door achter haar waaier tegen hem, naar de Hymne à Napoleon III van Rossini. Geen lauwer te meer voor den meester, zooveel had hij er wel van gehoord. Maar de groote spanning was naar de rede van den keizer.

Frederik, vanwaar hij zat, kon hem zien, zijn zwaarmoedig zwak gezicht, somber - de keizerin schoon als altijd....

De rede bracht diepe teleurstelling. De Beurs was niet gunstig gestemd, allerwegen hoopte men op een sterken aandrang voor het behoud van den vrede - ontwapening... Maar niets van dat alles...

De keizer bleef gedrukt, en door de zaal liep de mare, dat het gerucht van Masimiliaans dood waarvan de stad vol was: Mexico's keizer gefusilleerd, de Tuilerieën officieel bereikt had.

Prins en prinses Metternich hadden op eenmaal het feest verlaten, en plotseling nu ook zag men: de graaf en gravin Van Vlaanderen waren niet aanwezig....

Aan alle Europeesche hoven zien oogen bitter beschuldigend naar Frankrijk: het einde van het Fransche avontuur. De jonge keizer van Mexico opgeofferd in een gruwelijk vernederend einde aan de Fransche lichtvaardigheid.

En als een schim doemt in de Tuilerieën op de herinnering aan de ongelukkige Charlotte, in doodsangst, half waanzinnig trekkend door Europa - een smeekelinge om hulp voor haar man, en door den Keizer niet ontvangen....

Toen Frederik Craets de zaken had afgedaan zocht plotseling zijn innerlijk oog uit de schelle zon van den heeten zomerdag in Parijs verlangend terug naar een oud beschaduwd grachtje in Amsterdam, waar een meisje zat, dat afwerend en kuisch met haar heldere oogen hem aanzag - een kind nog bijna, in een smakelooze jurk met de waardigheid van een prinses. En hij had een lichten spottenden glimlach tegenover Juliette's flirt, toen hij afscheid nam, en vond haar opeenmaal zeldzaam onbelangwekkend. Hij betrapte er zich op dat hij eenigszins kortademig den volgenden avond zijn entree maakte bij de Bremers.

Hij viel midden in een verlovingspartij.

Dien middag was Stance bij Annètje binnengevlogen, had, haar armen om den hals der vriendin, gefluisterd in bevende verrukking dat Otto haar gevraagd had.

‘O kind - je weet niet hoe ik me voel - *ik* zijn vrouw!’

En zij omhelsde Annètje stormachtig in haar overstroomend geluk.

Annètje in haar haast mechanischen kus, en even mechanische felicitatie, was innerlijk totaal verbijsterd. *Dit* was de tweede groote omwenteling in haar leven: Stance, die bij haàr hoorde, met wie zij samen alles had gedacht en gesproken in hun meisjesbestaan, Stance ging daar zonder een moment van aarzelen of spijt, een weg op dien *zij* niet volgen kon.

Maar in Frederik Craets vielen de Parijsche dagen zonder herinnnering of schaduw weg. Hij sprak over Maximiliaan, over den Keizer, het feest - maar als iets dat hem gansch niet aanging, dat een ànder beleefd had. En een ander ook was het die daar gezeten had

naast de mooie gevierde Juliette, en geflirt en banale complimentjes gezegd, waarom de gretige zwarte oogen bedelden. Een ander ja, dan de Frederik Craets die hier zat en nederig hoopte een blik te vangen uit die ontmoedigende heldere oogen, en zich onderwijl verbeeldde hòe die stem-als-een-klokje klinken zou, wanneer zij teedere dingen zei....

Hij vermoedde niet dat naast hem Annètje onder haar koelheid meegesleept luisterde. Dat een jaloezie plotseling in haar opstak, toen zij dacht aan al die vrouwen daar - en hij ertusschen, een man van de wereld noemde men dat. En ze werd geweldig boos op hem, omdat *zij* hier zat als zoo'n schaap dat van niets wist. Toen ze hem aankeek begreep hij verbluft niet, waarom in haar oogen een toorn brandde, haar trotsche kleine mond even beefde.

De volgende dagen nòg verwarde en drukte het haar - en ook aan Stance moest zij aldoor denken.

Nog altijd ook begreep zij Stance niet. Zij had scherpziend wel opgemerkt de lichtgeraakte kregelheid, de sarcastische arrogance van dien Otto De Block, en zij dacht verbaasd wat de invloed kon zijn dien Stance zoo sterk onderging.

Eenmaal, in 't begin nog, had Annètje gevraagd:

‘Wat vindt je dan zoo bizonder aan hem, Stance?’

En Stance zei:

‘Dat kan ik moeilijk precies uitleggen. Alleen maar dit: toen hij begon te praten, toen ik zijn stem hoorde, dacht ik: ‘Ik heb hem altijd gekend -’

Annètje had dit nooit vergeten. Het boorde zich in haar ziel, het woelde alles in haar innerlijk om - het deed haar dagen lang koeler zijn tegen Frederik.

Daarna - als zij veel zag de verhouding van die beiden: de vroolijke zachte guitige Stance en den stillen gesloten bazigen man - dan heelde zich langzaam, wat als een wond in haar herinnering was gebleven. Dan zag zij weer Frederiks beminnelijke, zorgende zachtheid, en het gevoel van vervreemding dat Stance's woorden haar hadden gegeven, slonk langzaam weg. Zij zag alleen met een innige liefde voor haar vriendinnetje, hoe wonderbaar die zich wist aan te passen aan den zóó verschillenden man. Hoe zij altijd een gevatte plagerij wist te stellen tegenover zijn ras gewekte humeurigheid - met haar zonnige liefkoozende wijze van doen zijn wrevel verjagen kon.

En schuchter en langzaam, afdeinzend, maar weer terugkeerend, begon in Annètje zich de gedachte te wortelen, dat Frederiks hofmakerij, waarin ze, wakker geschud door 't aanschouwen van Stance

als verloofde, een meisjesachtig ijdel genoegen was gaan vinden, verder leidde dan dezen simpelen omgang. Of een muur werd weggetrokken voor haar aan schemer gewende oogen, en zij plots met een duizeling zagen in een hel licht, een vreemd en ver verschiet.

Terwijl zij den ganschen dag in het kleine huis moeder verzorgde, het huishouden deed met Leentje, zag zij met gespannen aandacht uit in een nieuwe wereld.

'Was *dit* de Liefde? Waarvan je las in boeken.' Ze dacht bij 'boeken' opeens aan Mylady Carlisle en hoe zij, erover willende spreken tegen Frederik, den titel niet durfde noemen, uit vrees hem wel verkeerd te zullen uitspreken.

Dan, bij zulke gedachten werd ze kwaad op Frederik. Zij kon er slecht tegen, zich in de minderheid te voelen bij hem. En even wiekte, zooals een schuwe verjaagde vogel het nest zoekt, de gedachte aan Karel door haar hart.

Verloving - verbond zich onafscheidelijk in haar geest met avonturen als het geval van het kralen taschje, dat moeder vertelde. Die dingen hóórden te gebeuren als je zeventien of achttien was. Bij sommigen gebeurde het niet, dan was dat wel heel erg. Dan werdt je als juffrouw Annebet Kooistra. Of je leerde voor onderwijzeres.... O nee, maar dàt wou ze niet! Ze wou.... het andere, dat ze altijd zoo natuurlijk, zoo vanzelfsprekend had gevonden en waarvan ze nu terugsprong - omdat.... het zoo angstig-vreemd leek in verband met Frederik Craets.

En op eenmaal zag ze zich zitten schilderen in de achterkamer bij de De Roozen en hoorde Karel zeggen: 'Wil je dan geen man?'

En zij, lachend: 'Neen. Ik kan best zonder.'

Daar hadt je niets van gemeend natuurlijk. Je hadt alleen maar zoo moeten lachen toen, waarom wist je nu zelf niet meer. Zóó lachen, dat je het niet làten kon, deedt je bij Craets nooit. Waarom niet.... Omdat je hem niet zoo kende - niet als Karel. Maar Karel, dat was je vriendje - dat was zooals je zelf was.... en Craets, dat.... was een man.

Het leven schoof de Julimaand in, en vreemd schenen deze zomermaanden Annètje, nu zij al meer zich voortgestuwd voelde van het oude vertrouwde bestaan weg - alsof slechts haar uiterlijk wezen daar nog in meeging, maar haar eigenlijk ik ver was.

Toen bedacht Annètje plots in een vreemde verlegenheid, in hoe langen tijd ze niet meer in de Warmoesstraat geweest was. Dat kwam

omdat ze geen schilderles meer had. Iedereen hàd nu een landschapje, of een kop en schotel. Maar nu wilde ze toch weer eens gaan.

Annètje kleedde zich zorgvuldig. Eens was ze Craets tegengekomen op de gracht, gelukkig had ze toen haar nieuwen hoed op - den witten met de rozen.

Beneden in de keuken hoorde ze Leentje zingen. Die had haar pas verteld, haar frisch gezicht in de witte kornet stralend, hoe ze met haar jongen - Janus Vink, met wien ze nu vaste verkeering had - gisteren naar Stadlander gevaren was, er geschommeld had en gewipt.

En nu zong Leentje uit volle borst:

'Aan d'oe-oe-ver va-àn een snè-èllen vliet...'

Annètje, in haar gesloten, grijzen mantel over de blauwe japon met strookjes, lachte met iets zorgeloos, dat haar anders vreemd was - en wandelde statig weg. Bij Sinkel kocht zij lint voor keelbanden aan haar moeders hoed, en paars katoen voor Leentjes japon. Toen zij door wou steken naar Het Water, moest zij even in de winkeldeur wachten. Een kleine bende verkleede kinderen holde uit de stegen den Nieuwendijk op naar den Dam. Zij keek, zelf Amsterdamsch kind met iets van de gretigheid van haar moeder, naar het kleurige gewemel. Vervolgde dan haar weg naar de Warmoesstraat.

Karel stond in den winkel. Het zonlicht - ze wist plotseling dat dit het eenige uur was, en de eenige maand dat er zon in den winkel viel - scheen langs hem en de boekenplanken, en zij zag hem zooals zij hem nog nooit gezien had: een schamele jongen - zoo'n jòngen vooral in zijn te nauwe, door zijn moeder verstelde, glimmend en kaalgesleten pak. En toen hij zich omkeerend, haar plotseling zag, en onhandig een paar stappen voorthinkte, ondervond ze een pijnlijk gevoel van schaamte over hem en zichzelf.

Een oogenblik keken ze elkaar aan - scherp aandachtig. Een moment slechts, maar die seconde leek hen beiden zeer lang. In een flits zag Karel De Roos zijn vriendinnetje veranderd: een dame, niet meer het kind dat vroolijk en vol geestdrift meegeploeterd had aan de silhouetjes, en rondgeloopen in kamer en winkel of zij hier thuis hoorde. Een jonge dame, niet meer te genaken, deze Annètje, in haar nieuwmodischen mantel, met den witten rozenhoed. Maar meer nog dan dat alles, iets in haar gezichtje of ze in een andere wereld gekeken had.

Dan plotseling was daar haar oude lieve stem: 'Dag Karel, is je moeder ook thuis?'

En hiermee vergleed meteen de dorre, kleurlooze, eenzame, lange tijd, toen hij haar gemist had; maanden die de vreugde en de hoop en de zekerheid van dengelukkigen winter hadden bevroren. En woorden

ontvielen hem tegen zijn norschen bezeerden wil in, die slechts nog zijn verlangen en zijn verdriet uitzeiden:

'Weet je dus tòch den weg nog hierheen?'

Annètje zweeg even. Lang was het ja.... 'Moeders oog is zooveel erger geworden, ik ben weinig overdag uitgeweest,' zei ze dan schielijk. Zweeg dan weer bot, omdat de ware reden, pijnlijk van bezitnemende macht in haar naar voren sprong. Stil liep ze door naar de kamer, haar hand op den zoo bekend voelenden deurknop. De muts met linten keerde zich met een ruk om.

'Wel! kijk nu toch eris aan! Daàr is ze nu toch immers weer - ik wist het wel!' En juffrouw De Roos greep Annètjes handje in de fijne mitaine tusschen haar beide moederlijke handen. 'Waar ben je zoo lang gebleven kind? We begrepen maar niet wat er aan kon schelen....'

'Ik heb weinig van huis gekund,' vertelde Annètje ook hier.... Zij praatte door: 't ging slechter met moeders oog, Professor Laatman sprak van een operatie als ook het andere gevaar begon te loopen....

Ze sprak in een vreemde bevangenheid.... Dan, zonder overgang vroeg ze: 'Hoe is het toch met de silhouetjes gegaan?'

'Alles verkocht, de bladwijzers ook - we hebben er nog bij gemaakt voor nabestelling. Dat hadden we je ook zoo graag willen vertellen. En nog zooveel meer. Kwam ze toch maar eens, zeiden we telkens.'

'Ja?' zei Annètje zacht. Diep binnenin haar luisterde iets in spanning.

'Kwam ze toch maar!' hadden die twee gezegd, zooveel dagen dat ze hier te samen zaten. Ontrouw was ze geweest, was ze nòg. Want terwijl zij hier zich dompelde als in een weldadig verfrisschend bad in al het beminde, bekende, wist ze tegelijk het andere dat haar met een stellige, groote kracht onherroepelijk wegtrok naar een nieuwe wereld. Terwijl ze *wist* dit lief te hebben als niets anders buiten haar ouders, wist ze even zeker dat ze het zou opgeven voor dat nieuwe in zich, waaraan ze geen weerstand kon bieden.

Al dien tijd had Karel niets gezegd, en in een vreemde geprikkeldheid om dit zwijgen begon Annètje opeens te vertellen: 'Ik studeer ook veel piano, moeielijke stukken. Er komt bij de familie Bremer een meneer Craets die heel muzikaal is; die zegt me dan soms hoe ik spelen moet.'

'Weet die daar dan zooveel van?' stootte Karel vijandig uit. Hij dacht hoe beeldig Annètje er had uitgezien dien middag toen zij piano speelde voor hem; wat wou zoo'n vreemde vent zeggen!

'Ja,' zei Annètje opeens strijdlustig. 'Want hij speelt zelf heel

mooi.' En al dien tijd begreep ze maar niet, waarom ze in een niet te onderdrukken drang hiervan praten mòest.

Karel zat haar onafgewend gespannen aan te kijken. Hij luisterde scherp naar iets dat hem vreemd was in haar stem, terwijl zijn moeder vertelde: 'Karel had er twee boekhouderijtjes bij 's avonds - een in een scheepswinkel op den Binnenkant en een in den speelgoedwinkel tegen de Nieuwe kerk.'

'Is 't moeielijk? Ben je blij dat je dat hebt?'

Annètje wou dit wel vragen, maar ze wist op eenmaal den toon niet meer te vinden. De vriendelijke oogen van juffrouw De Roos kregen iets vermoeids. Wat mat sprak ze verder:

'Wij hebben ook veel mooie nieuwe boeken gekregen, hè Karel? Laat Annètje eens zien.'

Hij ging, kwam terug met 'Snikken en Grimlachjes' van Piet Paaltjes - 'Oost-indische dames en heeren' van Jan ten Brink - een nieuw deel van de Ideeën van Multatuli....

'Dàt,' zei juffrouw De Roos en haar mutslinten flapten, 'dat van Multatuli daar houd ik niet van - dat is me te opstandig, te wild - zoo raar van gedachten soms. Ik heb ook nooit kunnen begrijpen die bewondering voor Max Havelaar, al dat nieuwe.... Dan heb ik toch De Genestet heel wat liever - die geeft me troost en licht als ik bedroefd en bezwaard ben. Multatuli breekt alleen maar af.'

'Neen terwijl hij afbreekt, bouwt hij zooveel in je op. Ik vind het 't mooiste wat ik ooit gelezen heb. Niemand heeft ook zoo geschreven in zoo'n prachtige taal....' zei Karel.

'Wat is dat voor een boek, Klaasje Zevenster?' vroeg Annètje opeens.

'O, dat is niet nieuw, dat is al twee jaar oud. Maar dat mag geen meisje lezen,' zei Karel straf.

'Ik ben een oud mensch,' lachte zijn moeder, 'maar als je dàt leest, ijs je d'r van wat er in de wereld te koop is, en hoe een meisje ten val kan gebracht worden.'

'Staat dat daar allemaal in??'

'Ja, maat *ik* vind, dat een deftig heer als Van Lennep zulke dingen niet beschrijven moest. Daar zijn toch de boeken niet voor!'

'Maar als het waar is, als dat het léven is!' riep Karel. 'Ik wou dat ik schrijven kon - dan zou ik alles willen beschrijven, alles wat in de wereld tusschen menschen gebeurt. Niet alleen de aardige, vroolijke dingen, maar ook de vreeselijke, de treurige dingen die geen mensch van een ander wéét.'

Onthutst keken de twee vrouwen hem aan. En op eenmaal daar was het terug - of ze opgetild werd, dacht Annètje, en eventjes

zweefde in een lichtere hoogere wereld.... opgetild ook uit dezen langen zomer, waarin zij zich niet anders kon zien dan zittend in de kamer bij de Bremers, naast Craets - de zomer, die in een zware bekoring vermoeiend haar gevangen hield. Nu werden weer haar gedachten helder, nu was het andere, dat haar leden loom, haar hoofd doezelig maakte, weg.

Ze schrikte op.

Neen, neen, ze wilde niet! Het gelukkige, dat ze hier altijd had gehad, kon niet meer. Dat had ze lief en dat ging ze toch opgeven. Het andere, waar je als meisje eigenlijk niet aan mocht denken.... dat kon niet samengaan met het oude ongestoord goede hier. Toen was ze zelf nog een kind en nu niet meer. Maar Karel was altijd nog een jongen....

Karel zat haar aan te zien met dat gespannen zoekende van heel dezen middag. Zoo waardig en rustig zat zij, zoo voornaam en recht. Waar hij opeens niet goed tegenop kon. ‘En dat was onzin,’ streed hij balsturig in zichzelf, ‘want ze wist van allerlei dingen maar heel weinig.’

De moeder keek van het meisje naar den jongen. Ze kon geen gesprek meer vinden, en toen Annètje eindelijk opstond nam ze stil de jonge hand, en alleen in haar oogen was een droef begrijpen.

Karel liep achter het meisje den winkel in. Bij de deur vocht zich de vraag in hem naar boven die hij met geweld had willen inhouden:

‘Kom je gauw terug? Net weer als vroeger?’

Ze stonden stil achter de gesloten winkeldeur. Om hen schenen de boeken, al wat Annètje zoo goed kende, oplettend te luisteren. En tegenover haar Karel. - In het licht van den laten middag, dat door de bovenruit viel, zagen ze elkaar aan. Ze luisterden naar het zwak doordringend straatrumoer, terwijl ze aan andere dingen dachten.

Dan opeens deed Karel een stap naar haar toe. Zijn hunkerende oogen grepen haar vast, en haperend, heesch stootte hij uit:

‘Annètje.... ik....’

Een angst sloeg door het meisje heen. Angst om dit machtige, innige, lieve - om de verwarring van twee dingen die niet te vereenigen waren. Een snik beefde in haar keel....

Toen klingelde hard de winkelbel boven hun hoofden - de deur ging open.

Annètjes hand raakte snel die van Karel; met een gesmoord gefluisterden groet gleed ze hem voorbij naar buiten.

XI

BIJ de familie van Frederik Craets begonnen zijn herhaalde bezoeken aan de Bremers de aandacht te trekken. Zijn oom Pieter kon niet laten wat ongerust te visschen - en als hij 's avonds aan de thee zat bij tante Sophie, maakte die nieuwsgierig listige toespelingen.

Tot Frederik er op een dag ronduit over sprak.

Oom liet het zich omstandig uitleggen. ‘Wèlke Goldeweijn. Van die Zaansche Goldeweijns, dan was het een heel goede familie - niet gefortuneerd - met wie was deze getrouwd, met een juffrouw Stevensen? Kende hij niet. Had vroeger wel van een aannemer Stevensen gehoord, was het die? Daar zat geld. Maar 't meisje zoo iets bijzonders? Wel, Frederik was zóó jong niet meer - als hij het kon klaarspelen, tante Sophie zou het graag zien dat je haar een dochtertje bracht hier - hè Sophie?’

Pieter Craets zelf in zijn kinderloosheid begeerde zeer een huwelijk van Frederik. Hij die in een diepgewortelde liefde voor zijn stad, Sarphati onder zijn vrienden geteld had - en een dergenen was die het vurigst de doorgraving van Holland op zijn smalst voorstonden, om de eindelijke herleving van den Amsterdamschen handelsgeest tot een feit te maken, zag in den krachtigen tactvollen jongen medefirmant den erfgenaam van zijn oud solide huis.

Op den verjaardag van Stance werd Annètje meegenoodigd met een heel partijtje naar den Salon de Variétés van Boas en Judels, waar dezen winter het gezelschap Driessens speelde uit Antwerpen met de beroemde actrice Catharina Beersmans.

Fransje was onmiddellijk vol vuur geweest over Annètjes toilet. Zij nam haar mee naar Sinkel, en luidruchtig of ze bij haar beste vrienden was, de benevelde oogen vlak bij de stoffen, had ze een japonnetje uitgezocht, rozerood met kleine bloempjes.

Annètje zat er verheugd mee in de komedie, en rustig blij keek haar frisch-blank gezichtje met de donkere pijpekrullen uit boven al dat roze.

Frederik Craets schrok even, met kennersblik het heele slecht-gemaakte japonnetje en al zijn fouten omvattend. Maar de kleur stond haar zoo allerliefst, en 't liefste was nog de overtuigde onschuldige trots op de eigen verschijning. En Frederik, die altijd elegance het eerst van alles had geëischt in een vrouw, die critisch een Juliette Lepiteau had beschouwd, kregel om een klein vergrijp tegen kleur of snit - hij week terug met iets van eerbied voor dit gebrek aan goeden smaak. Voor geen geld zou hij de illusie verstoord willen hebben van deze onbewustheid.

'Als ze mijn vrouw maar eerst is.' 't Was deze ongecontroleerde gedachte, waarmee hij zich plotseling zag de beschermer van een kostbaar bezit, die hem met een gloed in zijn knap blond gezicht naar haar deed overbuigen, terwijl hij lachend een grap fluisterde over het stuk.

Annètje keek in zijn oogen. Ze begreep niet zijn toespeling - ze had zoo weinig komedie gezien en was zonder critiek. Maar ook zijn woorden zelf gingen verloren onder het plotseling weten - ze had het gezien in zijn oogen - wat te gebeuren stond.

Haar mooie kleine handen - witte vlinders in haar rozerooden schoot - klemden zich in elkaar. Haar gezonde jonge tanden beten in haar lip.

En een verwarring gonsde in haar hoofd toen aan het slot, zij op straat stonden, en zij Frederiks stem hoorde:

'Mag ik je thuis brengen, Annètje?' waarbij het afscheid der anderen vaag en onwezenlijk aan haar voorbij ging.

Maar nu ze met Frederik eindelijk alleen langs den Voorburgwal liep, werd ze heel kalm. En toen zijn stem kwam, haperend onzeker, zijn oogen de hare zoekende, die ze verlegen toch niet afwendde, verraste haar niet meer de vraag:

'Annètje, wil jij mijn vrouw worden?'

Dit was het nu, waar haar leven maanden lang in onweerstaanbare vaart heen gegleden was.... Eén seconde verschoot voor haar geest een winteravond, toen zij hier in een zeldzaam geluk geloopen had naast een ander.... Dan was haar 'ja' zoo rustig overwogen, dat het den ouderen man naast haar uit het veld sloeg, meer dan schrik of zenuwachtigheid had kunnen doen.

Fransje schreide van vreugde. De hartelijkheid waarmee ze den schoonzoon ontving was misschien wat theatraal, maar tegelijk zoo

ongedwongen en goedgemeend, dat Frederik zich dadelijk aangetrokken voelde tot deze mooie groote vrouw, die zoo dapper haar ongeluk droeg. Méér dan tot den teruggetrokken stuggen vader, die zich op een afstand hield, hem in al zijn woorden en daden scheen te peilen en te wegen.

Oom Pieter Craets was officieel aanzoek komen doen uit naam van zijn schoonzuster, om Annètjes hand voor zijn neef Frederik.

Hij had er gezeten, wat moeilijk zich terechtvindend in dit wonderlijk milieu van uiteenloopende elementen. Maar het lieve Annètje had hij naar zich toegetrokken en vaderlijk op beide wangen gekust.

Daarna was Fransje Goldeweijn het dadelijk alle vriendinnen, die ze bereiken kon, gaan vertellen. Ook juffrouw De Roos. In den stillen winkel klonk opgewonden haar stem, waar de andere vrouw ongemerkt leunen ging tegen de boekenrijen. Toen ze eindelijk weer alleen was, moest ze gaan zitten.

‘Wat een vreugde, wat een ongeduld om het te komen vertellen,’ dacht ze bitter. Dan schrikte ze op als betrapt: Karel was uit de kamer gekomen.

‘Ik heb 't al gehoord.’ Zijn stem schoot schamper hoog uit als een snik. ‘Ik dacht het wel - - natuurlijk zoo'n echte kwast van een vent, hè?’

De moeder gaf geen antwoord. Op haar bruine japon, die Annètje lang gekend had, vielen ongezien zware tranen.

De jongen was naar de boekenkast gehinkt, stond er, de handen in de zakken, de mooie donkere kop hartstochtelijk starend voor zich uit. Ze zwegen beiden omdat er voor dit alles geen woord toereikend leek - in den winkel, op eenmaal zoo stil en verlaten, of er iemand gestorven was.

XII

IN het huis op den Voorburgwal was een nieuwe geest gevaren, en Annètje onderging dien mee, zij het wat lijdzaam.

Want de huiselijke hemel, die zoolang zij zich herinneren kon, wisselend was geweest in den kortst mogelijken tijd van onweer tot zonneschijn, en immer de dreiging in zich besloten hield van een scène hier of daar, scheen met dit nieuwe element opgeklaard. Voor den galant van Annètje hield ieder zich in. En ook Frederiks goede vlotte manieren, zijn geestesbeschaving, zijn wereldkennis ondergingen alle drie als een verfrissching, hield Fransje wat kinderlijk schuchter bevangen en lokte Goldeweijn belangstellend uit zijn hoek. Zijn ingeboren wantrouwen eenmaal overwonnen, begon zijn schamel genietende aard uit het bijzijn van den schoonzoon genoegen te putten.

Den avond, nadat Frederik zijn meisje was gaan presenteeren bij zijn moeder en zusters, zat hij haar op te wachten. Fransje was met veel pijn vroeg naar bed gegaan.

Frederik bracht Annètje thuis, die maar stil aan zijn arm liep, op zijn praten nauwelijks antwoordde. De almanak wees lichte maan, maar tusschen de hooge huizen was het donker bij de bewolkte lucht; en slechts moeielijk kon hij het lieve bleeke gezicht naast zich onderscheiden.

'Hoe heb je nu je nieuwe familie gevonden?'

Annètje trok met een schok terug.

'Familie? die vréémde menschen....' Ze zag aldoor nog in een afkeerigen schrik terug het breede lage huis op die Utrechtsche gracht, heel anders dan de grachten hier. In de breede kille gang al had een kou haar omvangen. De kleine grijze vrouw, in een sjaal gewikkeld, die van de sofa waarop ze lag, sinds jaren verlamd, slechts een hand

naar haar had opgestoken, met koele oplettende oogen haar taxeerend.... moest ze daar eens moeder tegen zeggen! Ze had tegenover haar gezeten met een gevoel als nog nooit in haar leven. En de zusters van Frederik, veel ouder dan zij: Louise de oudste, groot en heel donker, heel mooi eigenlijk, maar zoo'n stuursch gezicht. En Adolphine, bepaald leelijk met een rooden mopneus en kleine schichtige apenoogjes. Allebei even afgemeten en stug. De jongste, blond als Frederik, klein en bewegelijk, een niets zeggend rond kinderlijk gezicht, was voortdurend bezig in den tuin de duiven te voeren.

Op Frederik waren vooral de twee oudsten dol - dat zag ze. Neen ze vond die meisjes niet aardig. Ze had zich, eenig kind, een beetje opgewonden voorgesteld dat ze nu ineens aardige zusters zou krijgen, zoo iets als Stance. Maar zij wist niets tegen deze meisjes te zeggen, en zij deden ook meestal of zij er niet was. En voor hun koel vorschende oogen, hun onverschillig aanhooren, was zij tenslotte gaan zwijgen, nadat zij verteld had wat haar hier in Utrecht belangrijk leek: dat moeder voor haar oogziekte naar professor Donders zou gaan.

Louise had gevraagd:

'Ga je veel uit?'

''t Gaat nog al - soms wel eens naar een danspartij. En dan bij mijn vriendin....'

'Je hebt zeker veel kennissen in Amsterdam?' vroeg Adolphine.

'O - 't gaat nog al....'

'Ben je dezen winter veel naar bals geweest?'

'Ze is zooveel thuis gebleven om haar moeder te verplegen, hè Annètje,' zei Frederik met een liefkoozenden blik.

Hun vorschende oogen gingen van den broeder naar het meisje. Er scheen iets aan haar jurk te haperen, dacht Annètje, daar hadden ze dadelijk zoo naar gekeken. En aan de koffietafel, die in een aparte eetkamer was aangericht, waar een lange donkere knecht als een standbeeld naast het buffet stond, kon Annètje, in het vooruitzicht van nòg zoo'n maaltijd en een middag zonder eind, haast niets eten.

Na de koffie zei Frederik: 'Nu ga ik je de Maliebaan laten zien.'

Annètje dacht: 'De Maliebaan kan opvliegen. Was ik maar thuis.'

In de kamer keken de moeder en zusters elkaar aan.

'Een burgerkind.'

'Hoe komt hij daàr aan....'

'Is dat nu iets voor onzen jongen, die ieder meisje krijgen kan...'

Het werd een trage, eindelooze dag. Annètje had haast niets meer gezegd nadat ze van de wandeling thuis kwamen. De Maliebaan vond

ze naar, wat was daar voor moois aan te zien, en Utrecht was heelemaal een nare stad - die gracht was naar, en het huis was naar....

Bleek, zóó bleek was ze geworden, dat Frederik vol onrust haar telkens aankeek, en haar innig kuste in de gang toen ze thuiskwamen, om wat leven in haar gezichtje terug te brengen.

Van den verderen dag bleef iets in Annètje hangen, waaraan ze telkens denken moest. Haar taschje willende halen uit de eetkamer, had ze een verkeerde deur geopend en belandde plotseling in een afgesloten stuk gang. Onthutst keerde ze terug, vergiste zich opnieuw - wat waren dat hier in Utrecht ook voor ellendige huizen - en terwijl zij eindelijk de goede deur vond, zich al omkeerde om weg te gaan, werd haar oor getroffen door twee fluisterende stemmen, een manne- en een vrouwestem. Dan plotseling de vrouwestem, die in schrik uitschoot: '*Is* daar iemand?' En opeens had voor Annètje gestaan de lange Marcel, de donkere huisknecht, die onbewegelijk uit de hoogte op haar neerkeek.

'Ik ben verkeerd geloopen,' zei het meisje, koel geprikkeld.

'O pardon juffrouw, ik zal u even den weg wel wijzen.'

Maar aan tafel, de lange knecht weer roerloos naast 't buffet, ving Annètje tot tweemaal toe Adolphine's zonderling scherp vragenden blik. En opeens, in een verbijstering wist ze:

'Die andere stem was Adolphine's stem geweest. Maar waarom keek die haar telkens zoo aan? Akelige menschen allemaal....'

Nu met Frederik eindelijk weer in Amsterdam op weg naar haar eigen huis, had ze een sterken grief tegen hem, al was *hij* ook aldoor lief voor haar geweest. En zijn vraag joeg opeens de golven hoog.

'Hoe vondt je je nieuwe familie?'

'Ze waren niet aardig tegen me.'

Hij zweeg even, versteld. Hij had in die weken van zijn engagement al lang iets geleerd: zijn Annètje was niet alleen het heel lieve zachte geestige kind. Zij was ook een onthutsend eerlijke en heel dikwijls onverbiddelijk koel afwerende natuur tegenover al wat haar niet aanstond. Evenmin in haar genegenheden als in haar antipathie te buigen noch te beïnvloeden. Hij had met schrik bemerkt, dat naarmate de dag verliep, Annètje stugger en koeler werd; en dat uit haar aanvankelijk tegemoetkomende liefheid een haast vijandige strak-heid groeide, die zich zelfs over hem uitstrekte.

'Maar jij was ook niet als anders. Ik herkende mijn meisje haast niet.'

Ze luisterde ondanks haar toorn geboeid naar dien liefkoozenden toon, die haar overmeesterd had. Zij zèlf kende zich zoo niet, dacht

ze bedroefd en verontwaardigd. Die menschen maàkten haar zoo! Nooit immers had ze zóó alleen in vreemden kring gezeten, zoo weg van al wat lief en vertrouwd was. En ze begon toch moedig, had alles ten beste gewild. Maar ze had gedacht dat een lieve oude mevrouw haar innig en geroerd zou omhelzen en ‘mijn dochtertje’ zeggen - iets van het theatrale van haar moeder leefde in Annètje - zoo had moeder toch ook bij Frederik gedaan. Maar deze onvriendelijke oude vrouw, die hoogmoedige oude juffrouwen van zusters, hadden haar heelemaal uit het veld geslagen meteen. En zelfs Frederik was haar daar een vreemde gaan lijken.

Bij het afscheid kuste Frederik haar innig. Hij kende haar zoo niet, en haar koelheid gaf hem opeens grooten angst haar te verliezen. 't Was hem of hij nooit geweten had, dat hij dit kind eenvoudig niet zou kunnen missen. Maar haar wederkus bleef koel, en zonder een woord meer sloot zij de deur.

Boven vond zij haar vader. Het trof haar hoe ingezonken, vaal en moe hij eruit zag. Ze liep op hem toe, vleide zich tegen hem aan, zich warmen willend aan dit allereerste van thuis.

Hij maakte zich zacht los of 't hem hinderde.

‘Hebt u pijn?’ vroeg ze.

‘Ik heb altijd pijn tegenwoordig. Ze zeggen dat het beter zou gaan als ik rust nam.... maar dat kan ik niet.... Vanavond heb ik zitten denken, als jij eens 't huis uit bent, hoe moet 't dan met moeder...’

‘Ik ben nog niet weg.’

‘Neen, maar Frederik zal niet lang willen wachten. Waarom ook. Hij heeft een positie. Hoe heb je 't gehad daar?’

‘Afschuwelijk.’

‘'t Is gelukkig ver weg, je bent niet met hèn getrouwd,’ troostte hij nuchter. ‘Nu, wel te rusten kind, ga maar slapen.’

Midden in den nacht werd Annètje wakker van de bel - de stem van haar vader uit 't raam.

Op de stille gracht krabde een paardenhoef.

‘Een kraamvrouw - en vader had zijn rust zoo noodig.... Maar wat zouden ze daàr in spanning wachten. *Zij* zou goddank haar eigen vader hebben als....’

Een gloed schoot op in haar gezicht - over hals en schouders. Vanavond had zij zeker gedacht dat zij niet hield van Frederik - den Frederik die tusschen al die nare menschen hoorde. Nu was 't opeens weg - nu leek alles tusschen hen beiden goed en natuurlijk. Frederik, haar man....

Ze moest aldoor denken aan die vrouw, al kende ze haar niet eens - wat voor 'n kindje zou 't zijn - dan zag zij weer haar moeder in haar gebloemde japon bij juffrouw De Roos praten over den kleinen Pieter....

Eindelijk soesde ze weg. Schrikte pas wakker door een rijtuig voor 't huis. Door de gordijnen kierde de grauwe dag.

Ze hoorde haar vader langzaam naar boven sloffen. Dan zijn stem tegen haar moeder: ‘Ja, heel voorspoedig - een eerste kind.’ En zijn zucht van vermoeidheid.

Annètje keerde zich om voor een nieuwen slaap. Ze glimlachte onbewust in het donker - haar wang vleide zich tegen haar blooten arm als een liefkoozing.

Toen sliep ze zwaar en diep.

XIII

ER volgde een roes van nieuwe ervaringen. Daar waren de bezoeken die zij met Frederik afleggen moest bij familie en kennissen. Bij oom Pieter en tante Sophie voelde Annètje zich dadelijk beter vertrouwd dan in Utrecht. De kleine, dikke, ronde tante Sophie in haar groot huis op de Keizersgracht, zat tegenover haar met gevouwen handen over haar zwart satijnen bolrond buikje, en babbelde honderd uit.

'We hebben nooit kinderen gehad, en nu is Frederik onze zoon maar geworden. Zoo komt er op die manier een nieuw jong huishouden in de zaak. Een vreemd idee.'

Tante Sophie tuurde met haar kleine, goedige oogjes de gracht over, keek dan weer naar Annètje.

'Wat had zij altijd verlangd naar een meisje. Maar dat waren de dingen waar je niet over praten kon.'

Zij bezochten ook Frederiks vrienden - vele groote huizen, waar Annètje de stoep opging met looden schoenen, vele groote kamers waar zij zat met Frederik, en niet mee te praten wist in een soort conversatie die haar vreemd was. Vriendelijke oudere heeren, glimlachende mevrouwen, geaffecteerde meisjes van haar leeftijd. Bezoeken waarvan ze terugkwam, koel gestemd jegens Frederik, haar vroolijkheid weggevaagd. Maar ook naar de intiemen van het muziekavondje gingen zij. Naar de Van Dugtens in hun mooi oud huis vol schilderijen en porcelein. Zij, een warme levendige mooie vrouw, onhollandsch in haar groote kennis van muziek en litteratuur - hij uitstekend causeur, beiden een groote genegenheid toonend tegenover hun jongen vriend en zijn aanstaande vrouw. En naar Leedebour gingen ze, den cellist van het gezelschap - hij was doctor in de oude talen en tooneelcriticus pas geworden, woonde met

zijn zuster, een levendig groot meisje, even in de twintig. En naar den jongen dokter Bergema, hij goedhartig intelligent type, zij snibbig, met haar mooie poppengezicht, dom en babbelachtig....

Fransje Goldeweijn, de harten winnend door haar uiterlijk, haar eenvoudige rondheid, raakte mede in den nieuwen kennissenkring. Zij zat er in haar lichten rouw, haar hoed met lila keelbanden, en vertelde los en vast, in de argelooze overtuiging dat iedereen dat alles even belangrijk zou vinden. Van haar ouderlijk huis, van Goldeweijn, van Annètje, van haar kennissen - ze sprak slechts van één ding nooit: de toenemende ellende om haar oog. Ze trachtte zichzelf te ontveinzen dat ze slecht zag, ondernam hardnekkig alleen verre tochten door de stad tot angst en ergernis van Annètje en Goldeweijn. Amélie van Dugten voelde met haar scherp onderscheidende warme hart een genegenheid voor die schijnbaar er maar grof op lospratende vrouw - liet haar vertellen over Monnikendam en haar jeugd. En tot Van Dugten zei zij: ‘Roerend dat groote kind - een wilde struik op een Amsterdamsch bloemenrekje.’

XIV

DOOR Amsterdam gierde den heelen morgen de wind, die de boomen rameide, in den namiddag tot een storm was aangezwollen.

Annètje met Stance voortgevlogen, hoorde verschrikt, dat moeder uit was. Een lage lucht hing grauw en dreigend boven de huizen, en gierend joeg plotseling de straffe storm een pan van de daken die neerkletterde op straat - een tak knapte.

Stance werd stil. Ze wachtten *De Schoone Verwachting* al sinds een week. Maar de berichten bleven komen over zware stormen bij de golf van Biscaye - in het Kanaal. De visschers die uitzeilden waren teruggekeerd.... Bij de reederij maakte men zich nog niet bezorgd.

Voor het raam zat mevrouw Bremer. Zij zag bleek, schoof het venster op.

'Zwaar weer -' zei ze, haar stem was dof - 'ik zit 't hier al een uur aan te zien - kom jullie binnen?'

'Moeder is uit,' weigerde Annètje ongerust. 'Bij juffrouw Kooistra - ik ga haar tegemoet.'

Een windstoot sloeg haar haast van de been bij de Molsteeg. Maar in de straat zag zij midden op de Torensluis de groote figuur van haar moeder, vechtend tegen den storm. Haar zwarte rouwsjaal wapperde losgerukt als een zeil recht boven haar hoofd. Haar crinoline ving wind, stond naar voren.... Even worstelde ze op de plek, radeloos verblind....

Toen vloog Annètje op haar toe - en opeens begon Fransje te lachen als een kind om het avontuur, terwijl zij samen stijf gearmd naar huis liepen.

Voor 't raam van de Bremers, wuifden zij lachend, rood van den wind, naar binnen.

‘Lekker frisch buiten!’ riep Fransje.

Maar de zware vrouw binnen voor het raam antwoordde niet. Strak en stom zat zij uit te staren in het noodweer.

Drie dagen later zat Annètje beschreid en bedroefd in het burenhuis, haar handje vastgehouden in den zwarten breeden schoot van moeder Bremer. En Fransje zat er, eerbiedig stil en ernstig. Voor het eerst sinds ze hen kenden waren bij de Bremers de jalouzieën neer; versleten en stroef waren zij onwillig neergerateld, om de ramen te dekken in rouw. *De Schoone Verwachting* was binnengevallen zonder haar kapitein. Van de reederij was bericht gekomen: een stortzee had hem in den laatsten zwaren storm in het Kanaal over boord geslagen van de brug. Zijn eerste officier had hem meteen zien wegzinken, zonder strijd, zonder verweer - in den grijzen kop de oogen gesloten - als op een verwacht en vertrouwd bed.

In de kamer die een vreemde leek in het ongewone geelachtig licht, zat mevrouw Bremer met haar dochters. Achter haar vervallen trekken worstelde wanhopig de vraag die zij nooit had opgelost: wàt de geweldige macht was, die altijd weer den man zóó gewillig had weggevoerd van haar liefde, uit haar armen, van de kinderen, zijn huis, al waar hij aan hechtte toch. Die hem nu vasthield in den dood, ver van haar....

Zij zat er zwijgend, geweldig haast van kalmte, den ganschen dag. Maar in den schemer ging langzaam haar zware gestalte het huis door - zoekend de plekken waar zij hem altijd had geweten als hij thuis was. En uit het zoldervenster keek haar verwoest, groot, troosteloos gelaat naar de torens van de stad....

Annètje zag met iets van schuwe bevreemding hoe volkomen en hartstochtelijk Stance troost zocht en vond, niet bij haar moeder, maar bij Otto. Als 't nu Karel was dien ze altijd gekend had.... die gedachte sprong onverhoeds uit zijn hardnekkig afgedekten schuilhoek te voorschijn. Maar even snel drong zij haar terug, als iets waarover zij zich te schamen had. Want er was dat waarover zij telkens denken moèst, waarom ze Stance soms ontweek, als die zoo eindeloos en verrukt kon praten over Otto, en zij zelf zoo weinig te zeggen had. Stance's heele wezen, opbloeiend in een zeldzame schoonheid, straalde van zoo'n geluk dat het Annètje verlamde. Dan wist zij: zoo verrukt was zij niet in haar verloving. En hoe kwam dat? Frederik was stellig knapper, geestiger, belangrijker - veel liever ook dan de stille Otto.

Ach - zij hield veel van Frederik - met de ernstige, zachte, langzaam groeiende gehechtheid van haar trouwe ziel. Maar zóó verliefd en gelukkig als Stance in Otto's armen vloog - zoo.... verlangend, onderscheidde Annètje pijndoend scherp - was *zij* niet.

Dikwijls was er een diepe vermoeidheid in haar, die zij zichzelf niet verklaren kon. Nog altijd door werd zij los gemaakt - voortdurend losgemaakt uit haar oude sfeer - of er altijd aan haar gewerkt en veranderd werd.

Op een avond toen zij aan een sluimerrol borduurde voor haar vader, en het patroon haar niet beviel, zij dit uithaalde, veranderde, omzette naar eigen idee, zag zij dat nu het wel beter paste voor het doel, maar tegelijk veel van de schoonheid had ingeboet. En de plotselinge gedachte liep door haar hoofd dat zij eigenlijk net zoo'n eenvoudig borduurpatroontje was, waaraan verfraaid en gebeuzeld werd, en dat er tenslotte niet bij won.

Zulke gedachten had zij alleen tegen Karel kunnen uiten. En zij herinnerde zich dat die eens gezegd had:

'Je bent eigenlijk een dichteres.'

'En ik maak heelemaal geen verzen!'

'Dat is ook niet noodig.'

Ze had verbaasd gezwegen. Dikwijls begreep ze Karel niet, maar 't was zoo'n rust te weten dat hij haàr altijd begreep.

Met Frederik was ze ook naar de De Roozen gegaan.

'Is dat nu noodig?' had Frederik gevraagd. 'Naar zoo'n winkeltje in de Warmoesstraat?'

Maar Annètjes gezicht was verstarkt in de koelheid die hij had leeren ontzien in zijn korte verloving. Soms greep hem een vreemde onmacht, dat hij nooit geheel dat schijnbaar zachte kind bezat. Dat zij hem tijden lang ontglipte in een eigen leven, waaraan hij geen deel had.

Het bezoek liet bij Annètje een pijnlijke herinnering. Zij zaten er in de oude vertrouwde achterkamer - bij juffrouw De Roos met haar lintenmuts. En wèl was er de zachte moederlijke warmte waarmee zij Annètje aankeek telkens, al leek zij niet vroolijk als anders.... maar Frederik werd hier de deftige jonge man die het belachelijk vond dat *zijn* meisje zulke kennissen had. En dat gaf een kilte, een terughouding aan zijn manieren, aan zijn stem, die Annètje onderging als een beleediging tegenover haar eenvoudige vrienden.

Toen kwam Karel binnen. Hij liep erger mank dan vroeger, vond Annètje, en het deed haàr lichamelijk pijn dat hij zich verstapte bij het verlegen handengeven. Nu zij hier zaten met zijn *vieren* om de tafel,

waarop eens tusschen hun drieër gebogen hoofden de silhouetjes gelegen hadden op het rood en zwarte kleed, viel ongecontroleerd in Annètje de gedachte dat deze vierde hier niet hoorde. En zij samen met dien vierden ook niet meer. Een heete kleur stroomde op over haar gezichtje tot aan haar haren, onder den minachtenden vijandigen blik waarmee de jongen tegenover haar - een ander dan haar eigen oude Karel - den man naast haar opnam.

Naar haàr keek hij heelemaal niet....

Juffrouw De Roos hield moeilijk het gesprek gaande, antwoordde op Frederiks beleefde vraag, dat zij het zeker altijd wel druk had in de zaak:

'Ja - een vrouw staat voor alles tegelijk dan, niewaar? Maar mijn zoon is mijn groote steun - hij is dol op alles wat boeken is - nu heeft hij weer Multatuli, waar hij dag en nacht in leest.'

'Kènt u hem?' vroeg Karel fel aan Frederik.

'Multatuli? Ja, ik heb wel van hem gelezen, - mooie taal, maar ik kan niet zeggen dat ik hem overigens zoo bewonder. Hij heeft daar in Indië de boel eigenlijk wat in de lappen laten liggen, en kraait hier nu zoo'n beetje oproer over Indische toestanden en nog wat. Nogal gevaarlijk zoo'n geest, omdat hij den grooten hoop achter zich krijgt met zijn hokus pokus.'

'Gevaarlijk zeker, maar in een anderen zin dan u bedoelt,' wierp Karel altijd even vijandig fel tegen. 'Gevaarlijk voor al die hartelooze slaapmutsen hier, die hun geld jaarlijks maar makkelijk opstrijken uit Indië, en er nog nooit over gedacht hebben wat er aan kleefde van bloed en zweet. Hoe daar menschen worden uitgebuit en vermoord. Koloniën hebben is een schandelijk onrecht.'

'Ach heusch. En als ik vragen mag, hoe zou onze handel nog bestaan zonder koloniën?'

'Maar handel - handel is toch niet het voornaamste in het leven,' stotterde Karel verwoed - 'handel is iets smerigs - wat Multatuli...'

'Ja, ja,' onderbrak Frederik, ''t is heel makkelijk voor zoo'n meneer achter zijn schrijftafel om dergelijke, onbekookte ideeën de wereld in te sturen, en proselieten te maken. Ik heb trouwens gehoord dat hij bij al zijn medelijden met die arme Indiërs zijn vrouw allerschandelijkst heeft behandeld.'

'Dat heeft met zijn werk niets te maken. Rousseau, als u met alle geweld geen Hollander wilt, heeft ook prachtige dingen geleerd, en hij legde al zijn kinderen te vondeling....'

'Ja, ja zeker Rousseau,' zei Frederik verveeld met zoo'n ongaren burgerjongen te moeten discussieeren - 'ik lees liever de romanciers dan al die theorieën....'

Annètje werd warm en prikkelbaar. Ze kon zelfs niet meer praten tegen juffrouw De Roos, die verdrietig, vriendelijk een afleidend gesprekje nog poogde. Zij wilde alleen weg. Ze had een hekel aan Karel, een hekel aan Frederik, die daar maar tegen elkaar zaten te vechten - Karel zoo verwoed, Frederik zoo onverdragelijk uit de hoogte. En het verschrikkelijk besef hoe hier nu voorgoed iets in stukken viel, dat was verbonden geweest met de beste, gelukkigste oogenblikken uit haar heele jeugd.

Toen zij op straat liepen, trok Frederik haar arm vast door den zijnen.

'Dat heertje is niet zuinig eigenwijs. Eigenlijk nogal een vlegel. Wat deedt je toch bij die menschen? Dàt begrijp ik niet.'

Maar in Annètje was iets gebroken. Hard en onvriendelijk was Karel geweest, als een vreemde tegenover haar. Verbijsterd zag zij hem zoo terug. Ze hield niet meer van hem. Zij hield niet meer van den winkel, van zijn moeder, van niets meer. Maar ze haatte op dat oogenblik bijna Frederik, die haar dat zóó deed voelen. En de drift van haar moeder greep haar.

'Ik verdraag het niet dat jij op mijn vrienden schimpt! Denk jij, dat je zooveel meer bent dan zij - omdat je geld hebt, en zoogenaamd van deftige familie!? Jij weet veel minder dan Karel en zijn moeder. En ze zijn goed - ze zijn veel te goed om met den nek te worden aangezien door jou. Ik ben wel met jou naar Utrecht gegaan - ik heb daar verdragen dat ze uit de hoogte en onvriendelijk tegen me deden. Ik heb een hekel aan ze. En nu ga ik er nooit meer heen, nu jij zoo leelijk durft te doen tegen die goede menschen, waar ik van gehouden heb - mijn heele leven.'

Ze liepen op den Dam. In veel later jaren nog zou Annètje zich alles precies herinneren van deze scène. Hoe ze snikkend van drift langs haar vriend met de geleerde honden en kanarievogels vloog, en de man haar midden in een uithaal verstomd aankeek en nazag.

Frederik wist niets te zeggen. In al zijn eigen boosheid merkte hij op dat haar stem zacht en gedempt bleef. Maar deze onverwachte woede overrompelde hem zoo in zijn geruste hooghartigheid van deftig Amsterdammer, dat hij geen woord vond en snel met haar mee voortliep.

Geërgerd was Frederik Craets en gekrenkt. Geërgerd dat zijn meisje er zulke conversatie blijkbaar met voorliefde op nahield - geërgerd ook dat zij dit duidelijk stelde boven den kring waarin hij haar bracht - waarin hij trotsch en verheugd hoopte haar een sieraad te doen worden. Gekrenkt dat zij dit alles verwierp als minderwaardig, hèm

een scène maakte terwille van die winkelmenschen. En hij dacht aan haar moeder: die maakte ook scènes en niet malsch, dat wist hij nu al. Hij had het toevallig eens bijgewoond. Was dàt zijn toekomst? En wat hem een prikkel was geweest, dat vroeg hij zich plotseling in twijfel af:

Wàs hij eigenlijk wel zeker van haar? Hield zij werkelijk wel van hem? Soms als hij Stance met Otto zag, dacht hij dat Annètje nooit zoo warm was....

Zijn trots van verwenden jongen in het vrouwenhuishouden te Utrecht brak uit - van gefortuneerden, knappen man waar de moeders naar hengelden, de dochters om draaiden. *Hij* behoefde geen alsjeblieft te spelen tegenover een eenvoudig meiske met neigingen die in hùn kringen niet pasten. Die ouder geworden misschien het evenbeeld van haar moeder zou zijn. Een hinderpaal in plaats van een steun in zijn wereld.

Maar toen hij vertoornd keek naar haar, waar zij liep op haar kleine smalle voetjes, haar wijde rok met strookjes gracelijk deinend op haar snellen veerkrachtigen gang, en het fiere, slanke, rechte meisjeslijf daarboven - toen hij den trots zag op dat ernstige, blozende, frissche gezichtje, wist hij in een hem totaal vreemde wanhoop, dat hij haar al zou ze hem duizendmaal ergeren, nooit missen kon.

En *in* die zwakheid vond hij het woord:

'Annètje, je hòudt toch wel van me??'

Ze keek op, plotseling tot zichzelf gebracht. Ze zag zijn gezichnu weer zooals *zij* het kende, waaraan zij zich eenmaal had toet vertrouwd.

Door een vreemde diepe droefenis heen, thans pas volkomen bewust dat zij achter moest laten onherroepelijk wat niet te vereenigen was met dat machtige, nieuwe in haar - dat haar trok in Frederiks liefkoozende stem, zijn teedere handen en den diepen dwingenden blik van zijn oogen - keerde zij zich thans weer geheel tot hem. En het was met een plotselinge verandering, een geheel aandoenlijke zachtheid, een bange hulpeloosheid ook in haar wijde jonge oogen, dat zij zeide:

'Als ik *niét* van je hield, wat zou ik dàn moeten?!'

XV

TOEN de zomer verstreek werden zij vertrouwelijker. Er kwamen de vele dingen die zij gezamenlijk doorleefden, en dit schonk Annètje de rust der saamhoorigheid die zij zoozeer behoefde.

Zij leerde ook Frederiks vrienden beter kennen, die zij ontmoetten in het zomertheater Tivoli of op de Parkconcerten, waar Frederik zijn meisje en haar moeder geregeld meenam.

Fransje nog in den lichten rouw, die haar frischheid voornaam kleedde, gedacht triomfantelijk Marie Weesburg en genoot vooral hevig het gezelschap van Amélie van Dugten die pas uit Parijs, verhaalde van hoedjes klein als horloges ergens boven op 't hoofd zwevend maar met ontzaggelijke linten en strikken - prachtige sjaals van Perrault uit Lyon op de wereldtentoonstelling.... En zij keek met een glimlach naar Annètjes rond gezichtje onder den Hollandschen hoed.

Van Dugten sprak met Frederik over de toenemende impopulariteit van den keizer. De geestelijkheid, sinds hij erin geslaagd was den paus een groot stuk van den kerkelijken staat te doen verliezen, was fel op hem gebeten. De pers werd al scherper en Hugo's *Napoléon le Petit* was ingeslagen. Dan sprak hij verder over de generale repetitie van Hermani in het Théatre français. Ach, verouderd. 't Mòcht bij de studenten, de democraten nog een politieken triomf halen, litterair was het dood geboren.

‘En Vondel krijgt nu zijn standbeeld in het Rij- en Wandelpark.’

‘Ja, waar volgens Huet geen vogelvlugge amazone, geen hittenwagentje zal kunnen voorbij draven op dien veengrond, zonder hemzelf op zijn zetel bedenkelijk te doen dreunen.’

‘Huet heeft meer bitters doen hooren naar aanleiding van dat

standbeeld, o.a. dat de letterkunde wier voorlooper Vondel zich gevoelde, is weggebleven,'

'Neen, ik geloof niet dat Vondel zelf aan zoo iets gedacht heeft. Hij dichtte, eenvoudig omdat hij niet anders kòn - uit zijn natuurtalent, maar gedachten aan anderer kunst bleven hem ver. Hij heeft geen moment aandacht ook gehad voor een kunst van Rembrandt.'

Hij groette een dame en Amélie knikte levendig.

'Mevrouw Storm van der Chijs. Die mokert op de verbetering van het lot der hedendaagsche vrouw,' lachte Leedebour.

'Wat zij wil is zoo onredelijk niet,' zei Van Dugten. 'Onze onbemiddelde meisjes uit den beschaafden stand die niet jong trouwen, zijn er meer dan slecht aan toe. In Engeland en Pruisen zijn overal vereenigingen opgericht om het arbeidsveld der vrouw uit te breiden, hen in betrekkingen te plaatsen overeenkomstig hun aard en aanleg - en ook om te zorgen voor oude, gebrekkige vrouwen. Het is een rechtvaardige zaak.'

Annètje dacht, verwonderd toeluisterend, aan juffrouw Kooistra. Die had op een avond thuis iets dergelijks gezegd, daar was iedereen toen verontwaardigd over.

'Luister jullie nu alsjeblieft eens aandachtig naar 't Quator van Beethoven - het is werkelijk uitstekend,' waarschuwde Frederik.

Om hen heen ging het drukke gepraat onverstoord onder de muziek door. Tot aan 't slot ieder even opschrikte - onmiddellijk daarop luid applaus weerklonk.

'Wanneer zal men hier eens leeren niet onder het concert door te kakelen,' zei Van Dugten. 'Ze beschouwen de muziek als een accompagnement van hun gepraat. Ik zou zoo'n kellner het blad uit zijn handen kunnen slaan wanneer hij hardop staat af te rekenen als *ik* naar Beethoven luisteren wil. Zullen ze hier in Holland nooit eerbied voor muziek leeren!'

Fransje en Annètje keken hem verbaasd, verlegen aan. En hij glimlachte. 'Lieve schepsels allebei, met net zooveel begrip van muziek als de poes.'

Voor 't raam van een armelijke bovenkamer op den Haarlemmerdijk zat Marie Weesburg, en spelde de advertenties van de zomervermakelijkheden. Dan verstelde zij, vlak voor 't raam geschoven om licht uit te sparen haar oude zijden japon, die ze verstopte onder een grof wollen sjaal als ze haar man ging bezoeken in de gevangenis. Ze had hem door haar toomelooze spilzucht tot den ondergang

gebracht; maar hij keek gretig en met de oude liefde in het vermagerde fijne vrouwengezicht, dat nooit miste op het bezoekuur, altijd nog een glimlach wist vast te houden aan den anderen kant van het hek; en alleen maar praatte, bemoedigend en hoopvol, over den tijd dat hij vrij zou zijn.

XVI

ONDER een strakken warmen Octoberhemel stond Amsterdam in vlaggentooi. Een feestende stad met duizenden op de been, die opdromden naar de Nieuwe kerk waar Van Lennep - hij was de groote man met zijn Vondeluitgave, voorzitter der commissie, en om hem te zien en te hooren drong men harder dan voor Nederlands grootsten dichter - bij Vondels graf zou spreken, vóór de onthulling van het monument in het nieuwe Wandelpark.

Annètje zat er, met haar ouders en Frederik. Voor al de feestelijkheden had Frederik van Van Dugten als lid van het comité, voor zijn meisje en haar moeder gereserveerde plaatsen. Goldeweijn wilde alleen mee naar de kerk - hij wou Van Lennep wel eens hooren, maar kon zijn werk niet laten.

Wat Van Lennep zei, ging tot zijn hart: de weinig eervolle historie van Vondels graf, eerst jaren na zijn dood door een eenvoudig monument aangeduid, toen de enkele woorden door zijn vriend Bleesing op den lijksteen gegriffeld al haast waren uitgesleten.

Van de Nieuwe kerk uit, waar een allegorische optocht voorafgegaan door corporatiën met banieren zich opstelde, draafden de menschen mee met den stoet op zijn langzamen weg naar het Wandelpark; stelden zich op de hooge stoepen, voor de ramen, bij het hek van het Wandelpark, en om het afgezette gedeelte bij het monument.

Annètje reed trotsch en gelukkig in een open rijtuigje met Frederik en haar moeder erheen. Annètje, nu waarlijk zelf met zoo'n uiterst kleinen Parijschen hoed, een cadeau van Frederik door bemiddeling van Amélie van Dugten bemachtigd. Ze durfde hem eerst haast niet op zetten - nog werden die kleine modellen in Amsterdam niet gedragen - en watverlegen had zij den vorigen avond bij het Parkconcert, dat de rij

der feestelijkheden opende, de aandachtig verwonderde blikken der vrouwen gevoeld.

Annètje had het een heerlijke avond gevonden.

Verhulst dirigeerde er zijn eigen compositie op woorden van Hofdijk, zijn ouverture Gysbregt van Aemstel en Wildzang - daarna kwam een cantate van den jongen Richard Hol....

Ja het was echt feestelijk vond Annètje. In de versierde zaal waar het opschrift hen ontving:

> Ik wensch de goe gemeent en trouwe burgerije
> In Liefd' te zijn vereent....

waren de menschen allen zoo vroolijk dat je soms van de muziek haast niets hoorde, en verwonderd had zij opgekeken naar Amélie van Dugtens verontwaardiging, toen de jonge Hol op de tribune verscheen, met Verhulst en Hofdijk.

'Hij had niet behooren te komen! Niemand heeft geluisterd. Ze kletsten er maar doorheen. Ik had niet *willen* bedanken daarvoor. Maar Hol *is* iemand. Onthoud dat, hij is nog jong maar hij is een ziel in ons muziekleven....'

Annètje rijdend door de hier en daar feestelijk vlaggende straten, de dichte menschenrijen - genoot voor 't eerst echt haar positie als verloofd meisje. Zij dacht alleen telkens even aan haar vader, die daar nu weer bleek en koud en moe als altijd tegenwoordig, zijn patiënten afreed, en aan het feest geen deel had. Hij had ook wat stroef hen goedendag gezegd, vond het een dwaasheid van Frederik een rijtuig te nemen - een weeldezucht die hem bij zijn schoonzoon verontrustte. Jonge menschen moesten zuinig zijn, ze waren toch alle drie gezond, konden best loopen.

Maar Frederik vond het te ver voor de dames. Het Wandelpark lag heelemaal buiten de stad. Wie lièp er van de Nieuwe kerk naar de Leidsche Barrière! En hij wilde zijn meisje en schoonmoeder niet moe en geëchauffeerd laten verschijnen.

Voor Fransje viel de hemel open. In haar lichten rouw, de leelijke bril roekeloos thuisgelaten, zat zij er niettegenstaande het misvormd zieke oog, mooi en vorstelijk groot tegenover haar schoonzoon, die verliefd telkens Annètje aankeek. En haar glimlach deed niet vermoeden, dat al het leven der zonnige straat voor haar in pijn en mist onderging.

Geen van beiden zag den donkeren jongen, die met zijn moeder bij den ingang van het Wandelpark uitweek voor hun rijtuig, en met gloeiende oogen uit zijn plots vaal verbleekt gezicht staarde naar het kleine gezelschap dat daar vroolijk langs reed. Ook juffrouw De

Roos had gezien. ‘Ja daar ging ze nu, dat Annètje - en haar arme jongen die hier alleen stond.’

Maar Annètje reed onbewust en gelukkig voort. Op de tribune vonden zij oom Pieter en tante Sophie, en van Dugten, die druk pratend tusschen de comitéleden van verre hen groette. Amélie een paar rijen voor hen met Leedebour en zijn zuster. En Frederik - terwijl onder de nog warme zon de dames overal hun parasols opstaken, bang met één slag de moeilijk veroverde modieuse bleekheid te verliezen, waarvoor ze zoo trouw azijn dronken - wees Annètje verschillende personen:

‘Dat was Alberdingk Thym die daar met Van Lennep stond - en daàr Pierson. Dat was De Veer van de Trou-ringh - die daar net inkwam kende ze wel, dat was Hofdijk, hij is de zoon van een zilversmid uit Alkmaar.... En daar Schimmel ook. Douwes Dekker schijnt in Keulen te zijn met een trekpleister naar ze vertellen - die heilige van je vriend uit de Warmoesstraat. - Ik zag Potgieter ook met zijn zuster, maar niet mevrouw Bosboom, die zal er toch wel wezen. Ken je Quack, daar met dien geestigen kleinen kop - en daar zit de Brusselsche commissie - en daar: Thorbecke, de steen des aanstoots van oom Pieter.’

De jonge Cloese van Berchem, een der meest bekende uitgaande jonge heeren, met Frederik bevriend geraakt tijdens een verblijf in Parijs, kwam hen aanspreken, zijn donker knap gezicht lachend:

‘Daar komt de stoet! De Faam is gekanteld op den hoek van de Keizersgracht, ze heeft haar hoofd gebroken en kan nu de trompet niet steken. Droevig en bedenkelijk voor dit feest.’

Hij lachte tegen Annètje, wat ze gezellig vond. Hij was maar weinig ouder dan zij, en onder al de vrienden van Frederik bleef deze jonge man haar 't meest vertrouwd. Maar hij verliet hen meteen weer, want Van Lennep, zijn grijze fijne kop blinkend in de Octoberzon, begon te spreken.

‘Hoe bij de onthulling van Tollens' standbeeld de helaas te vroeg ontslapen Bakhuyzen van den Brink in bezielende woorden er de feestvierenden aan herinnerd had, dat Nederlands grootste dichter nog altijd zònder monument bleef. Hij herinnerde in zijn dank aan de vele buitenlandsche medewerking, tevens aan het feit dat Vondels geboortestad zich van alle deelneming had onthouden. Dat kinderen hun moeder verloochenen is méér beleefd. Dat een moeder haar zoon verloochent is een unicum dat voor Keulen bewaard bleef.’

Het bleef stil onder de honderden, toen Van Lennep het monument plechtig overdroeg aan de stad Amsterdam - een stilte die dieper

werd toen, nadat de burgemeester had bedankt, de minister begon te spreken:

‘Al was het standbeeld tegen veler zin geplaatst buiten de stad, hij hoopte en verwachtte dat binnenkort Amsterdam rondom het monument zou komen te staan,’ en overhandigde tenslotte Van Lennep het commandeurskruis van de Orde van den Nederlandschen Leeuw....

Gejubel brak los op de tribune, onder de toeschouwers. Van Lennep glimlachte, zich zonnend in zijn populariteit.

‘Wie,’ zei Leedebour bij het weggaan tegen Frederik - ‘wie wordt hier gevierd - Vondel of Van Lennep?’

Maar Frederik keek naar zijn meisje. Ze genoot zoo argeloos, zoo onvermengd van het feest. Waarmee ze één was als mooi, heel jong verloofd meisje, met een flatteerenden Parijschen hoed als niemand nog droeg haast - met moeder die zoo'n plezier had - met allemaal aardige menschen die haar complimentjes zeiden, en dat alles bij het heerlijkste weer. Een lang stil leven op den achtergrond viel in deze uren weg. Fransje aan Frederiks arm dacht weer aan Marie Weesburg.

En nòg, zeiden moeder en dochter tegen elkaar, was aan de vreugd geen einde.

Want 's avonds zaten zij weer in den schouwburg bij de Galavoorstelling, die opende met het tafereel: ‘Een dichter in de Bank van Leening.’

Hier voelde Annètje zich even verlegen, want maar heel eenvoudig wist zij zich zitten in haar wit japonnetje tusschen al die zijden toiletten. En zij keek van de vrouwen uit de haute volée met hun diamanten en paarlen, hun zeer wijde crinolines, parures in de hoog optorende coiffures, naar Amélie van Dugten, uitzonderlijke verschijning in haar zeer laag décolleté, die, glimlachend groetend, met haar langen sleep de rijen door laveerde.

Maar Frederiks oogen, gewend aan schitterender schouwspel, lieten verrukt en verliefd Annètjes zuivere hals en schouders niet los, die ontroerend jong en frisch de eenvoudige jurk tot een omlijsting maakten en niets meer dan dat.

‘Je hals en armen zijn mooi - die heb je van mij geërfd,’ had Fransje gezegd.

‘Wat een zonde dat niemand uw prachtigen hals ooit ziet,’ zei Annètje. Maar Fransje lachte. ‘Je vader ziet hem toch?’ En ze knoopte kuisch haar zwart met lila hoog gesloten japon over een vlekkeloos schoon gevormden hals en boezem dicht.

Annètje meegesleept, ging op in de voorstelling. Dat de Bank van Leening Vondels eigen stoel voor de vertooning had afgestaan,

boeide haar zeer. En ze droomde weg, geschokt: als haar eigen lieve vader die ook zoo knap was, het eens zoo ellendig had als hij oud werd....

Om haar heen ging het publiek, nu aangedaan, dan schaterend, mee met de geregelde wisseling in ernst en luim van Van Lenneps geest.

'Dit,' zei Frederik tegen Amélie van Dugten, die voor hem zat, toen de schrijver ten tooneele geroepen dankte voor een luid juichende geestdriftige zaal, 'vergeef ik Van Lennep nooit. Dat hij om zijn eigen grappen te plaatsen, Vondel heeft gemaakt tot een moppen tappenden ouden grootvader.'

'*Ik* klem me nog aan de tafreelen uit Lucifer, in de hoop dat we dàn eindelijk iets van Vondels geest zullen ervaren.'

'Rederijkers....'

Maar een ziedend verontwaardigde Amélie, met haar lachenden echtgenoot achter zich, liep de zaal uit na het Slot-Tableau *Hulde* van Cornelis Loots.

'Mijn hemel - dat kon in achttien honderd achttien geslikt worden, maar niet meer in onzen tijd!'

Frederik nam Annètje mee. Hij zag uit den droom opschrikkende oogen, en wou voor geen geld haar argeloos genoegen bedorven zien.

Oom Pieter drong er op aan, dat Frederik zich deze dagen geheel aan zijn meisje zou wijden - en zoo voeren zij den tweeden feestdag op de met vlaggen versierde boot naar het Muiderslot. De jonge Cloese die een hekel had aan varen, reed met zijn moeder in hun eigen equipage naar Muiden - de Van Dugtens voeren in een groot gezelschap bewimpelde boeiers over het IJ. En in den koelen zonnigen Octobermorgen gleed de groote boot langzaam het breede water op, week de stad met zijn torens en kanteelen weg in den blauwen ochtenddamp.

'Onze stad,' zei Frederik trotsch.

Maar Fransje Goldeweijn had zich omgekeerd. Zij zoog in een diep verlangen den zilten, buitenschen geur op van weiden en groen, die over het wijde water aandreef. Zij vulde haar sterke borst met die frischheid, en kreeg een moment het wanhopig besef van een gevangenschap, na dezen dag weer wachtend tusschen steenen muren. Hà! dat heerlijke IJ! Varen als vroeger in een klein bootje, zooals daar dansten al die vroolijk bevlagde dingen op het water. Nog maar eens de deining voelen....

Maar de groote boot sneed snel en lustig de golfjes en voer feestelijk op naar Muiden.

Annètje staarde vol verlangen. Haast was haar de tijd dat ze toefden om de sluizen binnen te komen, te lang.

Grijs en stoer stak het Muiderslot op tegen den blauwen herfsthemel, waar de witzilveren stapelwolken zeilden voor den wind. Onder het gezelschap wandelaars, waarbij zich nu voegden die waren gekomen in eigen boeiers, of gereden kwamen langs den Muiderstraatweg, en nu langzaam het Muidensche grachtje afdrentelden, pratend en lachend, elkaar groetend en kennis makend, ging Annètje stil van verwachting. Een sprookje ging ze beleven, een oud verhaal, maar een oogenblik keek ze wat verward en ontnuchterd over het met frisch groen geheel versierde binnenplein, waar de nissen waren bedekt met schilden en opschriften uit Vondels werken.

Stil ook bléef ze in de statiezaal, waar onder Vondels borstbeeld het gordijn verschoof, en daar stonden in het costuum van den tijd: Hooft en Tesselschade, Fransesca Duarte en Huygens met Barlaeus... en zongen een lied, door Heinze gecomponeerd - Heinze die zelf accompagneerde als Sweelinck.

‘Van wie zijn de woorden?’ vroeg Frederik.

‘Van Alberdingk Thym.’

‘Hoe vindt je het, Annètje?’ vroeg de jonge Cloese, toen het gezelschap zich verstrooide en nieuwe hoorders werden binnengelaten - zijn jong knap gezicht keek haar opmerkzaam aan.

‘Och ik wou!’ riep ze hartstochtelijk - ‘dat alle menschen wèg waren! En dàn 't slot doorloopen en door de ramen kijken - en denken wat die hier vroeger woonden gezien hebben en gedacht.... Floris de Vijfde toen hij hier gevangen zat, en Vondel.... en....’

Verrast glimlachten Amélie en Van Dugten, en Frederik zei teeder:

‘Ze is een kleine romanticus, dat meisje van mij.’

Maar Annètje kreeg een kleur. De groote strik van haar zeer kleinen Parijschen hoed flapte driftig in den wind - dit was niet 't soort antwoord dat zij gewend was als zij eens een enkelen keer zich uitte over dingen die zij dacht. Niet één die gelijk met haar opdacht - ze glimlachten maar liefjes en goedkeurend....

‘Hebt u 't kunnen zien?’ vroeg Amélie goedhartig, toen zij terugwandelden naar de boot, aan Fransje.

En die zei dapper met haar glimlach: ‘Alles. En dat mooie zingen. Een heerlijke dag.’

Aan den avond van dien dag toen zij thuis kwamen - na het diner in het Paleis, waar moeder en dochter hadden mee aangezeten, stil verrukt - waar Annètje doodelijk verlegen door den lachenden Van Dugten was in kennis gebracht met Van Lennep, die geïnteres-

seerd uit de verte soms naar dat allerliefste gezichtje gekeken had - en zij tenslotte uit de lucht gevallen, constateerde dat een beroemde schrijver net praatte als iedere andere gewone meneer - toen was daar eindelijk wonderlijk stil en besloten, maar ook voor hun vermoeide hoofden zoo veilig, gemakkelijk en bekend, na al het gewirwar van vreemde gezichten, een vreemde wereld in licht en zon - het kleine huis, de smalle trap, de achterkamer met de groote Voorbeelden op het donkere behang, waar vader, bleek en mager hen met een zeldzaam verheugd lachje opwachtte - en terwijl hij lag op de zwarte paarden haren canapé wel graag luisterde naar hun verhalen.

Want stil en uitgestorven was het om hem heen geweest deze dagen, en hij had zich eenzaam gevoeld en verlaten.

Fransje, haar oogen buitensporig vermoeid en pijnlijk nu, had meteen haar donkersten bril op gezet, en zat er congestieus rood maar tevreden en blij, niet tobbend over het vele, vele, dat haar zelfs op kleinen afstand was ontgaan. En Annètje, opgebloeid en ontloken ondermenigvuldige openlijke bewondering, scheen een andere. Een bewuste vrouwelijkheid hing als een geur om haar.

De moede man, terwijl hij zich laafde aan die beiden, dacht opeens aan de lange jaren in dit huis, waarin zijn vrouw en zijn kind zoo weinig afleiding genoten hadden. En hij begreep voor 't eerst, dat het gemis van die genoegens, welke hij veracht had, minderwaardig èn ook wel te kostbaar had geoordeeld, een tekort aan levensvreugde moesten hebben beteekend voor hen.

XVII

HET jaar dreef naar het eind. In November gierde dagenlang een zware noordwesterstorm, die het water in de Zuiderzee hoog dreef en vreezen deed voor de dijken - en de dubbele rij pas geplante kastanjes op de Spuistraat dreigde uit te rukken. Fransje dacht aan Monnikendam - nu zou het water in het oude huis de gang inkomen.... en aan haar raam zat mevrouw Bremer, de gevouwen handen in den schoot, en staarde naar buiten.

Maar begin December dreef de vorst het water terug, en op de grachten reden in 't midden der maand de Amsterdammers schaatsen.

Frederik, die het in die dagen druk kreeg op kantoor, dacht aan trouwen. Hij verlangde in dit nieuwe jaar met Annètje te leven in eigen huis. Oom Pieter had hem mooie voorstellen gedaan, maar nog kwam Frederik er niet toe met zijn meisje te spreken. Want met al haar liefheid scheen zij dikwijls ver van hem weg, nog altijd. Op een concert laatst nog in Felix Meritis, had hij duidelijk gemerkt hoe zij niet luisterde, weggedwaald te droomen zat, met een pijnlijk zoekende uitdrukking in haar gezichtje.

'Waar denk je zoo aan?' fluisterde hij soms.

Dan bloosde zij als betrapt en gehinderd, maar antwoordde niet. En hij wist niet dat zij zweeg, wijl zij het te kinderachtige dingen vond om te zeggen tegen hèm. Soms ook zat zij stilletjes bij zichzelf een vers op te zeggen.

Ze waren veel uit geweest. Bij Van Lier had Madame Bulyowski Maria Stuart gespeeld en La dame aux camélias - en de tooneel-liefhebbers hadden ook nu weer vergelijking gemaakt met Seebach en Ristori - een beetje verveeld geconstateerd tenslotte: al die sterren kwamen altijd weer met dezelfde stukken.

Leedebour mopperde: Wàt nieuwe stukken - als 't spèl maar wat nieuws gaf! En dat deed Bulyowski!

Annètje had het deze maand heel druk; samen met Stance borduurden zij elk voor hun verloofde een sluimerrol. De schalksche Stance borduurde er een klein tafereel op van eigen vinding: twee poezen, een groote en een kleine, voor een vlammend vuurtje.

Annètje, toen ze dit vergeleek met haar eigen braaf bouquetje moest opeens driftig denken waarom *zij* nooit meer zulke dingen, uitdacht, zooals vroeger met Karel. Eigenlijk was ze een dom, suf kind geworden. Ze zocht troost in den bundel gedichten *Bloemen* dien ze van Frederik met Sint-Niklaas gekregen had, waar veel in stond wat zij mooi vond: Het Haantje van den Toren, Het Vogelschieten van Staring. Wijs Klaertje op 't ijs. De hoofdige boer.... Zij liet Frederik met iets van verlossing alleen gaan naar het concert van Caecilia; en hij, wel even teleurgesteld, gaf zich, eenmaal in den schouwburg, tevreden over aan de muziek. Hier tenminste geen tafeltjes, geen geloop, maar ongestoord kunnen luisteren naar de Eroïca en de symfonie van Gade Michel Angelo.

Op oudejaarsavond zaten Frederik en Annètje samen te wachten beneden; tot moeder zou roepen voor het souper. Vreemd beklemd voelde Annètje zich dan altijd even. Je was in huis nooit alleen samen, als verloofden hoorde dat niet. Maar zij dacht dikwijls stil in zichzelf: Waarom eigenlijk niet? Want je praatte dadelijk heel anders als er geen anderen bij waren. En dikwijls overwoog zij met een sneller kloppen van haar hart dat zij Frederik weinig kende, al vertelde ze hem nu langzamerhand wel de kleine gebeurtenissen uit haar leven. Dezen avond voelde zij zich plechtig gestemd. Dit was de eerste oudejaar met Frederik erbij. Andere jaren....

Maar toen ineens nam Frederik haar hand.

'Annètje, liefste hoor eens - we willen toch niet lang meer wachten??'

Het meisje keek hem aan. Onder haar strak zittend japonlijf, zag hij haar kleinen ronden boezem snel op en neer gaan als in schrik.

'Zullen we van den zomer een eigen nestje gaan maken, Annètje?'

Hij had haar aan zich getrokken, en in die vaste omarming gaf zij zich plotseling willig, in vertrouwen over. Het roerend vertrouwen, dat toen hij haar lang kuste, uit haar jonge, bange, wijde oogen tot hem sprak.

Boven ging een deur. De geur van gebraad, van bisschop.... en Fransjes vroolijke luide stem die hen riep.

Met zijn rustige, blijde energie, nog gewassen sinds zijn verloving. zocht Frederik in den zomer een huis.

Op de Weteringschans vond hij een groot bovenhuis, hoog en vrij, met het uitzicht ver over groene weiden achter de Wetering, en een klein plantsoen voor de deur. De ruime voorkamer had openslaande deuren met balkons. En hij keek in de kleine achterkamer: dat zou de huiskamer zijn, vertrouwd en besloten, uitkijkend op de smalle Lijnbaangracht en de brug naar de Weteringstraat.

Toen hij voor 't eerst Annètje er bracht, was zij verbijsterd.

‘Zoo groot - zoo groot is het!’ zei ze telkens.

Al was het dan maar een bovenhuis, hoe ruim, vergeleken bij hun heel huis op den Voorburgwal. Het wijde uitzicht over niets dan weiland gaf haar, stadskind, gewend aan de engte der hooge huizen in de binnenstad, een gevoel van eenzaamheid. Of ze naar een ander land ging in die vreemde buurt. Maar naarmate zij er in den zomer meer en meer kwam, werd het haar vertrouwd. Het liefst van al toch als iets dat het dichtst bij het bekende stond, de kleine huiskamer die uitkeek op het smalle echt Amsterdamsche grachtje.

Fransjes vriendinnenschaar met wie zij overvloedig de huizen-kwestie behandelde sloeg de handen ineen:

‘Zoo ver weg. Wel een half uur loopen van den Dam! Wie ging daàr wonen!’

Midden in hun vroolijk samenwerken aan ‘het huis,’ werd Frederik plotseling naar Utrecht geroepen. Ook oom Pieter ging. Tante Sophie bij wie Annètje dien middag een visite maakte, dribbelde onrustig rond, keek hulpeloos het meisje aan, vergat waar zij over aan 't spreken was....

Maar Frederik bij zijn thuiskomst vertelde het Annètje zoo ver-schoonend mogelijk:

‘Er was iets heel ergs gebeurd thuis. Het betrof Adolphine. Zij scheen zich in een verhouding te hebben begeven met den langen Marcel, den huisknecht, dien ze sinds 't vorig jaar hadden. Den kerel was 't natuurlijk alleen om afpersing te doen....

Mama had Marcel meteen weggejaagd en was heel hard uitgevallen tegen Adolphine, die eindelijk was weggehold naar boven. Mama had een flauwte gekregen, maar dat was niet het ergste. Louise, Phine missend, ging ongerust naar boven, en had haar gevonden op zolder. Ze had geprobeerd zich op te hangen, maar 't koord was gebroken, goddank....’

Hij had plotseling gezwegen, want Annètje was zóó doodsbleek

geworden, ijskoud en bevend.... En in angstig zelfverwijt - hoe teeder en onschuldig was zijn meisje, zoo totaal onwetend van wat er in de wereld te koop was - als hij dacht aan die ongelukkige Phine, zijn zuster toch.... had hij haar gerustgesteld - er wàs niets gebeurd.

'Adolphine zou een maand of wat naar buiten gaan, ze was totaal overspannen....'

Annètje met wild kloppend hart, en een wee gevoel in haar hoofd, moest denken aan het afgesloten portaal waar zij dien dag plotseling tegenover den langen Marcel had gestaan, en Adolphines scherp ondervragende oogen aan het diner.

Gebèurden er zulke dingen - zulke vreeselijke dingen in de wereld - en waren dàt die trotsche, hoogmoedige meisjes - zoo oud ook al - misschien dertig jaar - hoe kòn zoo iets....

Een week later bracht Frederik samen met tante Sophie Adolphine naar het afgelegen dorp op de Veluwe, waar zij bij den dominee eenige maanden zou verblijven.

Een stuk menschelijke ellende, had zij gezeten eerst in den trein, later in het rijtuig.... en op tante Sophie's lieve bekommerde zorg geen woord geuit. In de pastorie vluchtte ze meteen naar haar kamer. Maar toen ze die wilde sluiten was er géén sleutel geweest....

Beneden had vooral de domineesche gepraat. Zij kregen hier dikwijls dergelijke gevallen - dat zij kieschheidshalve niet vermeed dit zoo te noemen ergerde tante Sophie hoogelijk - zij werden hier gauw rustig. Ze moest meewerken in de huishouding - ook in den tuin - werken was het beste geneesmiddel.

Tante Sophie, beklemd de harde stem onderbrekend, bedacht opeens dat zij in de pastorie nergens een dienstbode had gezien. En zij keek recht in de grijze oogen, die in den zalvenden glimlach zich niet verzachtten.

'U zult toch vooral in de eerste plaats wel bedenken dat juffrouw Craets patiënte is?'

'Natuurlijk. Daarom trachten we juist te genezen, nietwaar?'

'Ja maar,' tante Sophie stokte, 'werken is goed, maar ze heeft vooral liefde noodig.'

'Aan liefde heeft het ons nooit ontbroken,' zei de domineesche hoog. Haar glimlach wees terecht. 'Dit huis is een huis van liefde - maar ook van genezing naar Gods gebod.'

Boven aan Adolphines bed had tante Sophie daarna gezeten, terwijl Frederik beneden het zakelijke regelde - haar goede moederlijke hand streelend over het piekige in de kussens gedoken hoofd.

'Kind - Phientje - als je 't hier naar vindt, haal *ik* je terug....'

Maar met een kreet als van bezeerd dier had Adolphine haar hoofd weggetrokken en zich naar den muur gewend.

In den trein zweeg tante Sophie bekommerd. Zij moest denken aan vroeger, toen de twee oudste kinderen bij haar logeerden - hoe het kleine leelijke Phientje, thuis altijd achtergeschoven bij het mooie zusje, hongerig zich kon laten vertroetelen. En de verontwaardiging tegen haar schoonzuster liep hoog. ‘Een moeder, die geen moeder was, en toch maar vier kinderen gekregen had!’ dacht Sophie Craets in opstand.

‘Met liefde zou zij de stumper bij zich genomen hebben.’ Zij was er expres voor naar Utrecht gereisd om Adolphines moeder over te halen. Maar die, zich driftig opwindend, huilend in zelfbeklag, had geweigerd.

‘Dat iedereen in Amsterdam de schande, die haar dochter over de familie bracht, zou weten zeker! Zoo ver mogelijk weg, en dadelijk - onder vreemden die haar hard aanpakten....’

Tegen Pieter, haar man, had ze haar verontwaardiging geuit, toen ze warm en ontdaan van de reis weer thuis kwam. Die had nuchter en practisch zijn hoofd geschud.

‘Eveline is een beest van liefdeloosheid, dat weet je nu eenmaal. Maar ik vraag je, waar wou jij hier dat wurm laten als 't geboren wordt. Je wou toch niet zeggen, dat het ons als Sarah en Abraham door den engel was aangekondigd?’

‘Ik zou.... er wat op vinden,’ zei tante Sophie dapper. ‘Ik zou haar helpen voor haar kind te zorgen.’

‘Dat gaat niet, vrouw. We moeten toch altijd nog hopen dat 't arme schepsel eens trouwt....’

Aan dat alles dacht tante Sophie in den trein tegenover den vrien-delijken vroolijken wereldschen Frederik gezeten, die vervuld van zijn eigen toekomst dit alleen als een lastige hindernis in zijn gedachten onderging.

‘Wàt was er van de anderen geworden - wat scheelde er aan Louise - een schoonheid eens, ook niet getrouwd. Driemaal verloofd - en alle drie keeren het engagement zonder plausibele reden door haar afgemaakt. Het was lang een praatje geweest in Utrecht....’

XVIII

DEN ganschen zomer al had Fransje Goldeweijn last van haar gezonde oog, en het advies luidde na herhaald consult: het slechte, dat toch verloren was, wegnemen om te trachten het andere te behouden.

In het kleine huis op den Voorburgwal scheen met dit vonnis het heele leven stil te staan. Annètje weende ontsteld. Goldeweijn ging zwijgzamer en somberder zijn gang. Maar Fransje die even geschreid had in de kinderlijke klacht: ‘En ik had zulke mooie oogen!’ ging moedig en bedaard naar Utrecht.

Annètje bracht haar. Frederik vergezelde hen beiden naar de Rhijnspoor. Hij had zijn familie willen schrijven, dat Annètje in de stad kwam. Maar zij had hem teruggehouden: ze zou te onzeker van haar tijd zijn.

In den trein zag Annètje verbaasd hoe moeder dit reisje kon genieten. Alle misère in het vooruitzicht kon haar niet berooven van het pretje te zitten in den trein en uit te kijken. Land en groen, en verre luchten - wat zij niet zien kon, raadde zij. Geen huizen, geen straten, geen bedomptheid. En zij zou daar ook wel kennissen maken in de kliniek. Na haar in veel duisternis en eenzaamheid gesleten bestaan der laatste weken, leek zelfs de aanstaande operatie een welkome afwisseling.

Annètje zat te denken: ‘Wat zou moeder allemaal te lijden krijgen - en haar arme oog dat weg zou zijn!’ Het meisje leed er haast physiek onder, en zij was bedroefder en angstiger dan Fransje zelf bij het afscheid.

Maar toen zij, alleen en bezwaard, weer in de spoor zat naar huis, bedacht zij één ding welvoldaan:

‘Bij de Utrechtsche familie was zij *niet* geweest.’

Hartjesdag ging ten einde over de stad - maar de brand van leven die den ganschen dag gesmeuld had, barstte open. En uit de volks-buurten dromde de pret, de volksvreugd, straten en grachten op. De Jordaan was een helle kern van jool, van fel hartstochtelijk jagende pret, van dans en muziek. Het was of op dezen dag heel Amsterdam zijn leven zoog uit dien brandenden kern, of een gloed opsloeg uit den ganschen Jordaan. Een klare sterrenhemel spande in den windstillen avond, na den regen die lange uren gesijpeld had. Verkleede jongens en meiden met lampions op stokken gestoken, holden aan door de sloppen en stegen van den Nieuwendijk en Voorburgwal. Brullend en zingend hotsten ze arm in arm de gracht over naar den Dam. Harmonica's klonken ertusschen door, en op den hoek van de steeg werd gedanst bij het onzeker licht der enkele fakkels.

Plotseling lichtte over den gevel van Goldeweijns huis rood Ben-gaalsch vuur, bescheen een oogenblik een jong blank vrouwengezicht aan het raam, dat verschrikt teruggeschoven, schuw keek in verwilderde lachende tronies. Voetzoekers ploften. Onder de rokken der meiden gooiden de straatbengels rotjes, en gegil, gevloek tierde op. Tot de bende voortgestoven, plotseling het grachtje weer liet in de diepe rust van den zwoelen avond.

Vandaag was Fransje Goldeweijn in Utrecht geopereerd, en nu wachtte het meisje in spanning haar vaders terugkomst.

Lang, lang was de angstig dag geweest. Stance was tweemaal komen aanloopen, en ook Frederik had haar een poos gezelschap gehouden, ongerust om haar eenzaamheid.

Nu zat ze al meer dan een uur uit te kijken....

'Daar eindelijk was vader!'

Ze rees snel. Goldeweijn, opziende, knikte tegen haar met een glimlach.

'Alles goed,' dacht ze in een snik van verlichting, vloog hem tegemoet.

Hij kuste haar zwijgend, duwde haar zacht in de kamer terug, en kwam toen bij haar zitten. Er lag een licht over zijn gezicht, dat zijn kind er nog nooit in gezien had.

'Alles best gegaan,' zei hij. Hij poosde, ging toen door: 'Kranig zooals moeder zich hield. Zoo kalm en vol vertrouwen; je hadt moeten zien hoe professor Donders met haar was. Hij stuurde gisteren tweemaal iemand naar haar toe die angst had, om van haàr moed te krijgen. Dat is jòuw moeder.'

Annètje zat stil, haar keel dichtgesnoerd. Hier, luisterend naar haar vader, kreeg zij voor het eerst terug, wat zij gemist had sinds zij niet meer bij de De Roozen kwam: het gevoel opgetild te worden. En nu

was het moeder die het deed! Scherp zag Annètje haar: driftig, lachend, schreiend, zorgeloos, pijn lijdend, klappend als een ekster, en dan weer in een gelaten, ernstig zwijgen.

En nu dit prachtige: in al haar ellende anderen moed en kracht gevend.... Dàt moest ze Karel.... neen, Karel was er niet meer. Er was niemand meer aan wien ze zulke dingen precies kon zeggen... Maar vader en zij waren nu toch heel dicht bij elkaar. Wat zouden ze moeder liefhebben en vertroetelen als ze terug was!

Maar toen Fransje eindelijk weer thuis kwàm, versmolt het heel hooge teedere, dat Annètje gedragen had door de weken van afwezigheid, aanstonds. Fransje, die druk ratelde over vreemde menschen - de kliniek - pas gemaakte kennissen - lachend, triomfantelijk haast van vertelzucht.

En alleen met bevenden mond lichtte zij even den zwaren blauwen bril, waarachter de ingevallen gesloten oogholte van de ramp verhaalde.

Dit was iets nieuws wat Annètje bedacht: het ging er voor anderen minder om of je de dingen zelf diep leedt, dan om de kracht die van je uitging - en die scheen soms niets te maken te hebben met je eigen wezen. Moeder, die pijn noch voor zichzelf noch voor anderen zoo erg vond, kon méér voor een ander zijn dan een die het veel sterker voelde.

Het was om een verwondering, een peinzing in haar jonge oogen, dat Frederik in die dagen lachend zei:

'Wat kijk je toch verbaasd - wat is er dat je zoo verwondert?'

Toen bloosde Annètje betrapt. Ze kon tegen den verstandigen ouderen Frederik toch de dingen niet zeggen als tegen Karel vroeger. Ze gleed er af met een grap:

'Altijd door maar verbaasd dat ik mevrouw Craets word.'

En ze gebaarde, maakte zich breed als een deftige matrone, zeilde majestueus door de kamer. Dan schaterde Frederik. Was ze geen schat, zijn Annètje - het komische in haar was een kant die den eersten tijd van hun kennismaking haast niet naar buiten gekomen was.

Zoo werd Annètje Goldeweijn de bruid. Een bevend gelukkig Annètje, dat zich voelde toen zij van 't stadhuis terugkwam op den aanteekendag of heel Amsterdam geweldig belang moest stellen in dit wonder. Stance omhelsde haar al op den drempel innig en verrukt, en aan haar klemde Annètje zich even vast, want alleen Stance ging nu hetzelfde ondervinden als zij. Maar dan keek zij de kamer in

die dezelfde niet meer leek: met een hoek van groen en palmen, waarvoor zij en Frederik later plechtig werden neergezet. In het portaal feliciteerde Leentje glunder, en in de kamer stonden vader en moeder ernstig naast elkaar - wat een groote menschen allebei, dacht Annètje - en hadden haar zwijgend en ontroerd omhelsd.

Ach ja - ach ja - het leek alles zoo wonderlijk ver van haar te gebeuren toch ook. Maar hoe vroolijk was Annètje in dezen tijd! Hoe lief waren alle menschen en bedierven haar met cadeaux. Alleen.... het kaartje van juffrouw De Roos en Karel, met 'Wel gefeliciteerd' erop geschreven door de moeder, lag bedolven onder den stapel op de porte-carte, maar zij *wist* het er al dien tijd. En soms werd zij er een vreemd en druk praterig Annètje door.

Van de Utrechtsche familie kwamen Louise en Carolientje op het bruidsdiner, dat Fransje triomfantelijk aanrichtte met al haar mooi oud blauw en kristal. Van Phine kwam geen bericht. Maar tante Sophie zat in die dagen verdrietig naar buiten te kijken. Voor 'het geheim' behoefde de moeder niet meer te vreezen. De domineesche had geschreven, dat door Gods goedheid de gevolgen van Adolphines fout verijdeld waren - het was echter noodig, dat zij nog bleef om aan te sterken in de buitenlucht....

Iederen dag in haar bruidstijd, in een schoone stille September-maand, waar de boomen al begonnen te gelen langs den Voorburgwal en de hooge popels op de Weteringschans gouden vruchtjes schenen te dragen aan hun ijle takken - ging Annètje naar het nieuwe huis. Dit begon haar te bezitten: de illusie van het eigen nest. Dikwijls ging Fransje mee. Verlost van het misvormend zieke oog, van den blauwen bril, met een mooi kunstoog, was zij bijna weer even knap als voor den lijdenstijd. En zij verdrong hardnekkig het weten, dat het gezicht van haar gezonde oog sterk verminderd was. Zij wilde er niet bij stilstaan als zij struikelde of mistastte. Blij en zonnig werkte zij aan Annètjes huis, aan Annètjes linnenkast, waarin de keurig gereide blanke stapeltjes groeiden. Het zilverig damast waar moeder en dochter zoo trotsch op waren, het fijn linnen ondergoed, de linnen lakens en sloopen, van alles vierentwintig stuks. Met iets stil eerbiedigs dat Annètje in 't hart trof, zag zij haar moeder op een dag de lakens, de dekens uitleggen over het groote tweepersoonsbed met den geel damasten hemel en gordijnen.

Dien stillen zonnigen najaarsdag op de hooge slaapkamer, waar niets van de wereld te zien was dan de lucht en de toppen der boomen, brak in Annètje plotseling de beklemming uit, die haar soms greep in eenzame oogenblikken. Die zij, zij wist wel waarom, niet aan

Stance had kunnen vertrouwen. En terwijl zij haar moeder steeds zwijgend en teeder haast tenslotte de eigengebreide sprei zag uitleggen, zwol het in Annètje dat moeder de eenige was die haar zeggen kon al het angstige, ongekende, dat ze met een vreemden man ging beleven.

Ze had moeder eens hooren zeggen: dat waren dingen waar een meisje niet over sprak. Maar met je moeder, je èigen moeder! riep het bang in Annètje. En zij zocht in haar moeders gezicht, maar dat bleef neerkijken in een zonderling zachte bedeesdheid.

Van Annètjes lippen brak de schuchtere klacht: ‘Moeder, hoort u eens, was *u* niet bang toen u.... met vader trouwen moest?’

Fransje keek neer op de sprei, die zij gladtrekken bleef.

‘Och - ik dacht: hij houdt immers van me, en dat zijn de dingen waar iedere vrouw doorheen moet.

Er viel een stilte. Annètje keek op in de blauwe lucht. Ineens zag zij zichzelf zitten op dien laatsten middag aan de tafel met het rood en zwarte kleed bij juffrouw De Roos, en hoorde Karel zeggen:

‘Niet alleen de vroolijke, gelukkige dingen zou ik willen schrijven. Maar ook dat, wat niemand van een ander weet.’

En dan dacht zij: ‘moeder - die tegen de kleine rampen zoo wild en opstandig altijd was, had zich aan alle gróóte gebeurtenissen in haar leven rustig kunnen overgeven.’

Naar huis liepen zij later met den rooden, fellen gloed van de ondergaande zon achter hen in de Leidsche straat. Zij gingen gearmd dicht naast elkaar - zwijgend en vertrouwd.

Tweede boek
Opkomend Getij

I

DE jonge mevrouw Craets had het licht opgestoken in den grooten salon, die nog altijd haar verbazing en trots wekte, en keek even door de gordijnen naar buiten. Ruw weer was het geworden. In de Lijnbaansgracht stonden koppen - een zolderschuit hobbelde op en neer....

Zij pookte den kleinen open haard op, dacht of moeder voor den storm nog thuis zou zijn geweest. Die was hier - als zoo dikwijls - vroeg gekomen en had er gretig aan het raam zitten uitkijken - je keek hier zoo heerlijk ver - vertellend en pratend honderd uit over thuis - den Voorburgwal - gebeurtenissen in de stad.... Want zij vond het nog altijd als zij hierheen kwam, of zij naar buiten ging.

Annètje bij dat gepraat, kreeg het besef dat zij twee levens leefde. Dat vroolijke, gelukkige, nieuwe jonge leven met Frederik; en het oude leven in de kleine kamers op den Voorburgwal, waar zij haar ouders vond - haar vader bleeker en valer, lijdender elken keer, haar moeder aan den rouw ontsnapt in altijd weer te kleurige japonnen. En zij wist, schijnbaar had zij het achter zich gelaten, maar diep bleef haar innigste zelf daar mee verbonden.

Dieper dan het leven met Frederik?

Hierover wilde iets in Annètje dikwijls denken, maar Annètje zelf wilde niet. Als dat naar boven kwam, ontsprong zij het in gezochte drukke bezigheid. En die vlucht begreep zij dan ook weer niet.

Want zij wist best, dat zij heel veel van Frederik hield. Hoe gelukkig was zij geweest op haar huwelijksreis naar Parijs. Een wereld sprong voor haar open. Zoo grappig en vroolijk en gezellig ook bleek Frederik; nog nooit was zij zoo voortdurend samengeweest met iemand even jong als zij. En een die haar alle wenschen aflas van 't

gezicht, die teeder alles uit den weg nam wat haar onaangenaam kon zijn. Zóó had Annètje hem pas heel lief gekregen. En als zij - piepjong mevrouwtje met haar gezichtje als een bloem dat overal de aandacht trok - keek naar andere mannen, vond zij er geen zoo handig, zoo bereisd, zoo kalm van optreden en zelfbewust als Frederik.

Als een kind voelde zij zich in 't eerst tegenover elken deftigen portier of oberkellner in een groot hotel, waar Frederik rustig uit de hoogte zijn wenschen te kennen gaf - maar verbazingwekkend gauw tot Frederiks vermaak, ontgroeide zij daaraan. Zij leerde op de reis ook wonderlijk snel haar eigen macht over Frederik kennen. Haar droomerige aard verzuimde dikwijls er partij van te trekken, haar zachtheid deed haar die nooit misbruiken, maar in een diepe voldaanheid *wist* zij het voortdurend. En in die voldaanheid ontbloeide haar wezen in een stadigen, rustigen, rijken groei. Uit het eenvoudige kind, dat hem met haar kalmte uit het veld sloeg, zag Frederik in deze weken groeien een zelfbewuste vrouw, met de zachte, geestige opgewektheid vaster omlijnd; en verdiept nog die zekere onaantastbaarheid welke hem altijd waarschuwde en op zijn hoede deed zijn. Maar vooral gaf hem een groot gezond geluk haar vertrouwende overgave, alsof een verborgen vast besef haar daarheen voerde, waar haar aard de natuurlijke en zuivere bevrediging dronk.

Annètje dacht soms terug aan de twijfelingen en angsten uit haar bruidstijd. Hoe ver leek dat. Van het oogenblik af, dat zij, de oogen gesloten in weerlooze overgave zijn armen zich vast om haar voelde klemmen, sterk en onherroepelijk bezitnemend, was alles vergleden in een kalme gelukkige overtuiging, dat het leven ging zooals het gaan moest. Een *kind* was zij geweest.... en ineens was de wereld veranderd.

Frederik deed haar ook in Parijs andere kleeren koopen. Een grijs zijden japon met zacht rose boordsels om de tallooze strookjes voor table d'hôte - een lage rose japon voor den schouwburg. In goedige kinderjaponnetjes was zij schuchter op reis gegaan - in deze toiletten vertoonde zij een allerliefste jong-vrouwelijke waardigheid. In dat alles voegde zij zich naar zijn wenschen, als iets dat bij het nieuwe leven behoorde.

Toch, thuis gekomen op hun hoog bovenhuis, had dit leven zich eerst volkomen van haar meester gemaakt. Zij bedacht dit, nu zij zooals dezen avond gastvrouw zou zijn in den kleinen kring van Frederiks vrienden, die zij in de laatste maanden nader was gekomen.

Op die avonden, waar trio's en kwartetten uitgevoerd werden, en men over de muziek nog lang napraatte, was er het opgewekte

intellectueele leven, waarin Annètje zich altijd nog vreemd voelde staan. Hoe weinig zij wist, dat merkte zij opnieuw; maar terwijl zij meest zweeg, keek zij met haar heldere oplettende oogen naar Frederiks vrienden. Daar was de altijd licht sarcastische Leedebour, die zoo melancholisch zich kon verliezen in zijn spel op zijn bizonder kostbaar instrument. Verstokt celibatair, werd hij geplaagd, dat het nu zijn beurt werd. Hij glimlachte nauwelijks - zijn donkere oogen peinzend zwervend over de jonge gastvrouw. Het verhaal ging, hoe hij eens verliefd was geweest, maar op een dag hoorde dat zijn aangebedene cel speelde. Toen had hij zich in afschuw teruggetrokken. Zoo'n onelegante onvrouwelijke pose: een vrouw met een cel tusschen haar knieën.... het denkbeeld genas hem meteen.

Daar was Bergema, de jonge dokter met zijn onbeduidende popmooie blonde vrouw. Geen van de vrienden had het mondaine van Craets, die met zijn jong lachend gezicht, zijn lenig slank figuur, zijn geestigen scherts, de ziel was van het kleine gezelschap. Met de beide Van Dugtens, den jeugdigen Cloese en Truida Leedebour was de kring voltallig. Tusschen die allen behield Annètje haar eigen plaats van begin af. Met haar grappige, heel jonge mevrouwenwaardigheid, haar verbluffende eerlijkheid, haar puntige opmerkingen bij haar aangeboren bescheidenheid won zij ieder. Vooral Amélie van Dugten kon haar moederlijk warm omhelzen. Maar Annètje werd met geen der vrouwen intiem, slechts Stance die alleen was achtergebleven - zij zou Otto over een jaar als handschoentje volgen - bleef de vertrouwde.

Na de muziek ging men in de achterkamer een boterhammetje eten. Amélie vertelde van Utrecht, waar zij pas logeerde; daar had het muziekleven een vlucht genomen, kende een bloei waar Amsterdam niet naar reiken kon. Wat durfden ze in Utrecht al niet ondernemen sinds de jonge Hol dirigent was van Toonkunst. Hij had Utrecht aan de spits gebracht van 't muzikale leven in Nederland.

‘Ja,’ zei Leedebour, ‘Amsterdam kwam achteraan. Trouwens in 't buitenland - denk eens aan den heelen fellen Wagnerstrijd - was men stukken verder dan hier. Wisten ze dat *Die Meistersinger* was gegaan in München? Neen natuurlijk, hier zwegen de kranten dingen die notabene cultuurbelangen waren, een totale omwenteling in het muzikale leven, kalmpjes dood. Ze hadden er geen benul van hier, wat dat alles beteekende.’

‘Of we hier Lohengrin nog zouden krijgen? Er is sprake van - als ze wakker worden....’

Frederik zei: ‘Die eerste opvoering van Tristan und Isolde in München - weet je nog Jacob - we gingen den heelen nacht niet

naar bed.' Hij lachte, zijn gezicht stralend bij de herinnering.

Annètje wendde haar blik af. Als Frederik zóó sprak, kreeg ze een gevoel of ze een grijs motje was, dat ergens al dien tijd in een donker stoffig hoekje gezeten had en hij een vroolijke vlinder in de zon. En dat idee vond ze niet prettig. Zij was er tòch gelukkig geweest - en haar oogen keken onbewust met iets koelvijandigs het gezelschap aan.

Frederik merkte het. Hem ontging nooit een nuance in dat geliefd gezicht.

'Wat heb ik misdaan?' Hij boog zich over haar stoel om haar in de oogen te zien.

Toen moest zij lachen - verzoend - schudde haar klein bruin hoofd.

Pianospelen deed zij sinds haar huwelijk niet meer. Le Pardon de Ploërmel, Wilhelm Tell en Diabelli lagen opgeborgen in het kastje. Soms dacht zij, en keek de boeken aan, hoe zij gespeeld had, een beetje trotsch en genoegelijk - haar hand streek er even langs, 't hoorde bij 't leven in het oude huis.

Een enkelen keer vroeg Frederik: 'Speel nog eens, Annètje.'

'Neen. Neen.'

Zij wist zijn scherp onderscheidend oordeel, en verdroeg niet haar eigen minderwaardigheid.

Maar de jonge Cloese had het gesprek overgebracht op schilderijen, een liefde van zijn moeder geërfd. Hij was bezitter geworden pas van een klein doekje van Allebé en een Bakker Korffje. Maar de landschapschilders hadden zijn groote liefde. Van Roelofs hield hij, van zijn malsche groene weiden, zijn Hollandsche vaarten, zijn koeien in het paarse licht van een warmen zomerdag, Eigenlijk, zei hij, wat haperend in zijn jeugd tegenover al die veel ouderen, hield hij niet zoo van Israëls - van zijn Kerkgang heelemaal niet, zoo'n sentimenteel verhaaltje. Mauve was hem veel liever en Weissenbruch. En laatst had hij werk gezien van een onbekend schilder, die werkte nog niet lang, was pas op zijn vijf-en-dertigste jaar begonnen - Mesdag heette hij - dat leek hem een buitengewoon zeeschilder.

Hij werd warm; zijn gebronsd, bizonder knap mager gelaat, licht kleurend onder het aandachtig toehooren van Amélie van Dugten. Hij volgde vereerd de in Amsterdam bekende mooie vrouw overal, luisterde geboeid als zij sprak op haar levendige enthousiaste wijze.

Met zijn moeder reisde hij maanden lang in alle groote steden van Europa, maar altijd weer omving Holland hem als het eigen geliefde, vertrouwde. Hij had zijn Hollandsche steden, zijn landschap lief met een diepe uitzonderlijke liefde. En in de stad, het landschap zocht

hij de vrouw, die hem daàrin passend zou zijn. Naar Annètje ook, zijn jonge vriendin, - anders voelde hij voor haar dan voor de rijpe ervaren Amélie - kon zijn blik peinzend gaan. Er was veel in haar, dat hem in een van zijn vele kanten raakte - en hij bezon dat Craets, die luchtige vogel, wonderlijk goed uit zijn oogen gekeken had om uit een vergeten hoekje dat exquise vrouwtje op te diepen.

Van Dugten en Craets spraken over Daudet - Coppée - de beide vrienden lazen het liefst de groote Fransche romanciers. Maar Van Dugten raadde aan toch eens bij de Engelschen te gaan, van Meredith te lezen Vittoria, dat was pas verschenen; hij had het gekocht, nadat The Ordeal of Richard Feverel hem sterk geboeid had. De Gids gaf er een goed stuk over. Ja, hij vond wèl dat de Gids veel verloren had na de uittreding eerst van Huet, dan van Potgieter - hij bleef 't jammer vinden dat Huet naar Indië was gegaan, en had hooren verluiden dat Quack in de redactie zou komen als laatste toevlucht....

'Maar Huet,' zei Leedebour, 'houdt eigenlijk alleen van de Franschen.... al wat uit Holland komt vindt hij minderwaardig, behalve Potgieter.'

'Dan had hij zelf niet in 't Hollandsch zoo'n gemeen boek moeten schrijven,' zei Line Bergema vinnig.

'Lidewijde? Heb je dat gelezen?' vroeg Van Dugten onschuldig, maar zijn oogen glinsterden achter de brilleglazen.

'Gelezen?? Welke fatsoenlijke vrouw leest een boek, waar zóó over gesproken wordt,' viel ze woedend aan.

'Ik,' zei Amélie kalm. 'Ik ben niet omgevallen van de onfatsoenlijkheid, maar ook niet - en dat is erger - van de schoonheid. Trouwens, we zullen hier in Holland toch éénmaal moeten geraken uit de brave domineeslitteratuur. Met dit boek, dat op zichzelf een mislukking is, wijst Huet naar een breedere levensopvatting, die in Frankrijk in de romans zich al baan breekt.'

Line Bergema, die Amélie smalend 'een geleerde vrouw' noemde, plooide haar snibbigen, kleinen, rooden mond tot een verachtend lachje. En ze luisterde zwijgend veroordeelend, hoe Amélie den jongen Cloese uitnoodigde samen met haar de Divina Comedia te lezen in de vertaling van Kok. Ze wou Italiaansch leeren om het in 't oorspronkelijk te lezen.'

'Mag ik dàt meedoen?' vroeg de jonge man gretig.

Van Dugten lachte goedmoedig.

'Doe dat - mijn vrouw is een enthousiaste leerlinge.'

Annètje hoorde hoe Leedebour zei, dat Potgieters groot gedicht Florence verschenen was.

‘Dat zou nu wel in de Warmoesstraat voor 't raam liggen....’ en zij dacht hoe de De Roozen haar altijd vertelden van alles wat verscheen. Hier las haast niemand Hollandsch, alleen Amélie. Maar met de groote, bewegelijke, warme vrouw, die zoo makkelijk, veel en goed sprak, kon Annètje moeielijk tot praten komen, al zochten dikwijls haar oogen dat andere paar in een langzaam groeiende genegenheid.

Veertien December was de eerste opvoering van Wagners Lohengrin. De Craetsen hadden Fransje meegevraagd, die blij als een kind een uur te vroeg aangeloopen kwam met Stance.

In de stampvolle zaal waar alles wat muziek liefhad vergaderd was, hing een gespannen verwachting. Maar de grootste helft van het publiek had van Wagner nooit gehoord, wist niets van den strijd om het muziekdrama, in de Duitsche landen en in Parijs gestreden. En de ontvangst van die zijde was ook tamelijk koel. Wel gaf de ouverture zangerige schoone gedeelten, maar de ongewone klankeffecten deden de hoorders overal verontwaardigd of spottend elkaar aanzien.

Frederik Craets keek naar zijn vrouw die in gedachten verloren, verdacht onbewegelijk zat. Hij vermoedde dat zij van de muziek niets gehoord had - maar hij had haar den inhoud van het drama verteld en kende haar genoeg om te weten dat daàrnaar haar belangstelling uitging.

‘Zou Annètje Lohengrin met rust gelaten hebben?’ plaagde hij na het tweede bedrijf.

Ze bloosde, wat kregel. Zij was gauw geprikkeld de laatste weken, haar gezichtje scheen minder rond.

Stance viel in: ‘Wat 'n strijd ook. Je *wilt* toch als vrouw alles weten van je man! Maar dan ja, als hij het verbood - je eenmaal beloofd hebt. Neen, ik kan die Elsa toch niet begrijpen.’

‘Zou jij je dus met dichte oogen overgeven?’ drong Frederik benieuwd.

‘Ja -’ aarzelde Stance een oogenblik, ging dan door beslist: ‘Ja, dat zou ik kunnen. Tòch.’

Annètje zat er zwijgend bij. Ze had haar beau-soir niet, dat voelde ze. En ze dacht prikkelbaar waarom Frederik zich zoo interesseerde voor wat Stance dacht.

In de pauze zag Frederik verheugd de Van Dugtens en Leedebour naar zich toe komen door het gewoel. Hij verlangde heftig over de muziek te kunnen spreken.

‘Ach,’ zei Amélie hartstochtelijk. ‘Wat een muziek! Wat 'n man,

Wagner! Ik zou hem kunnen omhelzen. We moèten de Meistersinger zien, Frederik!'

Leedebour stond bij Fransje, die straalde of zij alles zag.

'Wat een mooie vrouw,' dacht hij. 'Wat een temperament, een gezondheid. Dat is zelf muziek. Gezonde oud-Hollandsche muziek van Valerius. Eigenlijk hield hij niet van Wagner, dat had hij nu vanavond goed gemerkt. 't Stond hem te ver van zijn klassieken.'

Annètje ziende, hoe hij zich met haar moeder bezighield, zond hem een dankbaren blik.

'Wat zijn haar oogen jong,' dacht hij.

Van Dugten betoogde: 'De kloof tusschen de oude opera-componisten en Wagner in dit werk! De muziek is onverbreekbaar verbonden met de dramatische handeling, die in een prachtige spanning leidt langs den strijd om te weten, tòt de straf voor dat weten.'

Annètje voelde Stance als in spanning beven tegen zich aan. Ze trok haar arm weg, bezeerd, ze wist niet waarom. Maar toen zij naar het geboeid gelaat van haar moeder keek, had zij het gevoel dat zij de eenige oude vrouw in het gezelschap was.

Thuis, waar zij Goldeweijn vonden wachten om Fransje te halen, stond in de achterkamer de tafel gedekt. Frederik voor de piano, speelde uit het hoofd gedeelten uit Lohengrin, zocht de motieven....

Fransje luisterde meegesleept, Stance dacht aan Otto, een machtig heimwee maakte haar oogen vochtig en groot. In den armstoel in den hoek leunde Goldeweijn moe en vaal; Annètje zat voor de tafel, zwaar in haar stoel. Een diepe trek die haar gelaat misvormde, groefde zich langs haar neus en mond.

Van den overkant keek Goldeweijn naar haar. Zij voelde zijn blik, zag hem onder de lamp door recht aan.

Het was een vraag en een antwoord.

Bij het weggaan kuste hij haar teederder dan gewoonlijk.

'Dag mekind.'

'Dag vader - dàg vadertje.' Ze hield zijn arm vast in het portaal tot aan de trap, in een plotseling angstig gevoel van groote, eenzame hulpeloosheid.

II

EEN diepe, gelukkige trots vervulde Frederik Craets; en een nieuwe eerbiedige teederheid voor Annètje, zijn vrouw, teekende dezen tijd in een bizonder licht. Ook hun verhouding, want Annètje was lang niet makkelijk. Vooral trad nu sterk naar voren wat hij niet zóó had leeren kennen, omdat zij het half onbewust tot nog toe voor hem verborgen had: haar gehechtheid aan thuis en al wat daarmee samen hing, en waarnaar zij in de volgende maanden een voortdurend, haast ziekelijk verlangen toonde.

Zij was ook onredelijk prikkelbaar. Op een avond dat hij zijn blijdschap uitte:

'Volgenden winter zijn we met ons drieën!' schoot het bloed naar haar gezicht, dat vermagerd en vaal zijn gansche charme verloren had; een knorrigheid vertoonde, die hem soms het gevoel gaf tegenover een vreemde te staan.

''t Schijnt je lang gevallen te zijn met mij alleen.'

Hij zweeg verstomd. Hij was niet zóó jong meer, maar tegenover dezen toestand volslagen onervaren. En de kattige onbevallige vrouw waarin zijn Annètje op verbijsterende wijze zich veranderd had, kende hij niet in haar uitingen, noch voorzag haar geprikkeldheden. Maar tegelijk constateerde hij één ding met verwondering en aandoening: hij die zoo critisch, zoo onbarmhartig vrouwen beoordeelen kon en verwerpen, hij hield zelfs dit niet gekende, vreemde Annètje vast met de diepe liefde die zij nu eenmaal in hem gewekt had. En haar uitval bracht hem met een lach naar haar toe.

'Ben je jaloersch?'

Zij lachte niet terug. Zij streek alleen peinzend heen en weer door zijn haar, en verstoorde tot zijn schrik onachtzaam voor den heelen dag zijn kuif.

‘Misschien.... was zij jaloersch,’ dacht ze, maar zei het niet. Te veel had haar besef van nacht over hem haar slapende heerschzucht gestreeld - en in dezen tijd kon ze heelemaal niet verdragen, dat haar iets van deze macht ontging.

Zij was gezond, en Frederik troonde haar voor afleiding soms mee naar de komedie - bij Tivoli in de Nes speelden voor 't eerst de Bouwmeesters te zamen een vroolijk Vaudeville: Louis, Fritz en mevrouw Frenkel.

Naar huis liep zij, in een heimwee, een jacht. Proevend als een weldaad de oude gracht, de boomen over het water, de ongelijke keien, het huis van de Bremers, de eigen stoep. Leentje deed open, vriendelijk en blij de jonge mevrouw te zien komen, en zij ging de donkere trap op met een plotseling gevoel van rust.

In de achterkamer, waar haar vader na zijn spreekuur een poos rustte vóór hij uitreed - zat zij stil aan de tafel, terwijl hij lag op de zwarte canapé onder de groote Voorbeelden. Onder zijn ervaren oog, dat opmerkzaam op haar rustte, werd zij kalm. Want zij was bang, zooals zij altijd bang was voor alles wat zij niet kende.

Fransje, die al een week weer in donker zat met compressen en kommetjes voor het nu ontstoken gezonde oogen, zei gedwee:

‘Dat maakt iedere vrouw immers door.’

‘Maar ik ben bang, moeder!’ riep Annètje.

‘Vader is er toch om je te helpen.’

Tranen schoten in Annètjes oogen. Hoe lief had ze vader en moeder! Waarom ging je bij ze vandaan. En zonder overgang vroeg ze:

‘Is u nog wel eens bij juffrouw De Roos geweest?’

‘Ja eenmaal. Ze vroeg naar je en ik moest je de groeten doen. Karel heb ik niet gesproken. De winkel schijnt wel te gaan.’

Annètje zat maar stil uit te kijken aan het raam over den Voorburgwal. Ze verlangde pijndoend hevig naar die achterkamer met de ronde tafel waar zij gezeten had met Karel en zijn moeder. Maar Karel had niet meer naar haar gevraagd. Met Karel had ze niets meer te maken.

Ze had kunnen schreien van zelfbeklag, toorn, verlangen....

‘Moet je niet naar huis?’ waarschuwde plotseling Fransje.

Annètje stond op, met haar zwaar figuur leunde ze tegen de tafel. Haar moeder, de compres van haar oog lichtend, keek haar oplettend aan.

‘Je moet niet zoo laat nog zoo'n eind alleen gaan loopen. Ik kan je niet brengen. Zal ik je Leentje meegeven?’

Maar Annètje zei neen. Wat kon haar gebeuren. En zij ging in een vreemde onverschilligheid.

Het was al haast donker toen zij thuis kwam. Zij kleedde zich uit, ging meteen aan de tafel zitten naaien aan een wiegelakentje. In een rustelooze hardnekkige bedrijvigheid.

III

IN het breede, lage huis op de Nieuwe Gracht in Utrecht waren de groene stores gesloten, en in de schemerige kamer zaten de meisjes Craets met Frederik, oom Pieter en tante Sophie.

Den vorigen avond was mevrouw Craets plotseling overleden - het bericht had Frederik eerst dezen morgen bereikt. Annètje kon niet meekomen, ze voelde zich niet wel de laatste dagen; en ongerust om haar ging Frederik van huis.

Hij had veel van zijn moeder gehouden, de eenige naar wien haar belangstelling en liefde gegaan waren. Hoe zwaar haar rustelooze, mondaine leven en daarna haar alle aandacht opeischende ziekte gerust had op zijn thuisgebleven zusters, daarvan had hij zich nooit eenige rekenschap gegeven.

Oom Pieter huichelde niet. Hij zat er, rood opgeloopen in zijn gezicht, snuivend door zijn grooten krommen neus, en regelde alles. En bedacht onderwijl, hij kon er niets aan doen of 't niet christelijk was, wat een kreng van een wijf zijn schoonzuster was geweest voor zijn broer en voor die stumperds van kinderen.... Enfin de laatste jaren had ze zelf haar plezier opgekund.

Hij keek eens naar zijn nichten, snoof en blies. Louise in haar vervlogen donkere schoonheid zat er naast Adolphine, zoo straks thuisgekomen. Louise had haar met tranen omhelsd. Ze verlangde naar Phine, haar zuster, om wie ze eens een schrik had gehad, dien ze nooit meer vergeten kon. En zij beloofde zich, in de moederlijkheid die voor Frederik en de zusjes altijd had willen zorgen: nooit zou er meer iets gebeuren met hen. Zij zou oppassen en waken - dat was nu haar taak.

Maar hoe wonderlijk was Phine teruggekomen. Verschrompeld leek ze in een buitengewone magerte, met een schuwheid in haar

oogen, die even opgeslagen onder de naakte leden, meteen iederen blik van anderen ontweken. Was dàt Phine, die zoo begeerig op alle vermaak, luidruchtig losschoot altijd, dadelijk geremd moest worden - die hier geraasd en getierd had dien vreeselijken morgen in verwijten en klachten - die daar nu zat, onverschillig starend, huiverend, de ruw en rood geworden handen in haar schoot.

Louise keek naar die handen.

'Phine, wat is er met je handen?'

De zuster keek erop neer. Gesprongen waren ze - de nagels gekloofd.

''t Was zoo koud 's morgens buiten in de vroegte - en in 't water.'

'Moest *jij*.... water sjouwen en werken??'

Adolphine antwoordde niet - haar doffe oogen keken voor zich. Wat haar aan vernedering, bezeerdheid, onbegrepenheid, beleedigingen die lange maanden had afgekweld tot het stompzinnig angstige wezen dat hier teruggekeerd was, zou niemand weten. Zij sprak er niet van. Slechts zwierven haar schichtige oogen de kamers van het eigen huis door - zoekend, vreesachtig. Maar in de eetkamer had naast het buffet gestaan een keurig, blond dienstmeisje - een dat ze niet kende. En Adolphine had begrepen in vernedering en schaamte: er kwam géén knecht meer in huis.

Adolphine Craets boog diep het hoofd. In haar dofgeslagen geest, waarin de bijbelteksten onbarmhartig straffend waren neergehageld - in haar verkommerd, verwaarloosd, verzwakt lichaam, tot dienstbodenwerk gedoemd geworden als boete - was de levenskracht gebroken. Haar moeders dood beteekende voor haar geen leed, slechts bestond daar die eene herinnering aan de doode: beleedigende schimp, zonder eenigen troost van liefde. Ze wist maar één ding: Louises bescherming, die ze gevoeld had in haar omhelzing.... Als ze maar thuis mocht blijven - ze maakte zich van kant als zij terug moest. Ze zou nu wel zorgen dat het lukte....

Na de begrafenis sprak Louise ernstig met oom Pieter, tante Sophie en Frederik. 'Zij wilde Adolphine thuishouden. Zij wist, Phine had 't daar niet goed - hoe vreeselijk zag zij eruit. Zijzelf zou voor haar zuster zorgen.

En dan.... zij wilde weg uit Utrecht. Zij wilde in Amsterdam gaan wonen, waar Frederik zou zijn en oom en tante....'

Zij knikten.... waardeerend, begrijpend. Alleen, zou het Louise niet zwaar vallen weg te gaan hier, waar zij al haar kennissen had...?

Louise, stroef, teruggetrokken, zei neen. Voor Phine ook was het beter.

Zij zat er groot, recht - een schoonheid in haar bloei geknakt, ontijdig verwelkend. Zwaar lag het gitzwarte haar boven het schoone voorhoofd, de groote, zwarte, tragische oogen.

Naar Annètje had zij slechts vluchtig gevraagd.

Dien avond, nadat oom Pieter en Frederik waren vertrokken - slechts tante Sophie was nog gebleven in een hartelijke bezorgdheid om de vereenzaamde meisjes - liep Louise Craets alleen door de lange gang op en neer. Zoo had zij dikwijls avonden geloopen sinds Adolphine weg was, als haar moeder en Carolientje sliepen.

Zij ging nu een nieuw thuis stichten voor haar zusters, waarin zij Adolphine veilig bergen kon. Voor Frederik en zijn kinderen zou het altijd open tafel zijn daar - royaal en keurig.

Zij strekte de armen achter haar rug - een eigen huis, zij het hoofd. Er lichtte een verschiet over donkere, hopelooze, gebonden jaren.

'En Frederik zal ik ook weer hebben. Frederik onze jongen.'

Ze duwde terug met geweld het Utrechtsche leven. Haar kinderjaren die goed geweest waren - zij was een mooi kind. Maar dan de verschrikkelijke, de gesloten zwijgende jaren met dat ontzettende in zich dat zij niemand kon vertrouwen. Driemaal de feestelijkheid van een verloving, een verliefde jonge man - familie, bloemen, visites - en na een week al het weten, de wurgende angst in haar keel: dat zij niet kòn. Dat de afkeer, de vrees voor den man te groot waren. Want je hieldt niet van hem. Je wou wel trouwen, een gezin hebben, als je maar van den man hadt kunnen houden! Maar het ging niet, je griezelde van zijn zoen....

En nooit ergens een mensch, aan wie je dit verkeerde, onnatuurlijke uit kon leggen. Er was immers nergens een meisje, die dit ook zoo voelde. Je moeder kon je 't niet zeggen, o die eerst recht nooit - maar ook goede tante Sophie niet.

Den laatsten keer: het wéten wat het geven zou, als zij, na opnieuw beproefd hebben, wéér niet verder kon. De hoop, dat zij toch aan dézen jongen wel wennen zou, van hem leeren houden. En weer niet. Op een morgen het gevoel of zij desnoods in 't water springen moest om uit dezen afschuw te geraken.

De woede, de smaad; het gefluister; 't gelach achter haar rug. Het liedje dat ze op haar gemaakt hadden. Nòg, als zij ineens ergens zingen hoorde, kreeg ze een schok dat het dàt zou zijn.

Toen Adolphine.

Phine, meegesleurd, zich overgevend zonder uitverkiezing aan dat-

gene waarvoor *zij* in afschuw terugdeinsde.... Phine, haar zuster toch.... Nu was er nog Carolientje. Zij zou zorgen, nauwlettend, dat de ellende van hen beiden die niet raakte. Carolientje moest een gelukkige vrouw worden. Dat zou hùn zon zijn.

Tante Sophie, verontrust door de lang brandende kaars op de trap boog zich - grotesk in haar witte nachtjapon - over de leuning; zag Louise, groot, marmerbleek leunen tegen den muur - de armen achter haar rug gestrekt, onbewegelijk starend.

IV

ANNÈTJE leefde de beslommeringen, die de verhuizing der zusters Craets meebracht voor Frederik en tante Sophie, weinig mee. Zij hoorde het aan met de onverschilligheid van 't zeker weten, dat zij toch sterven zou bij de geboorte van haar kind. Ze zei het niet aan Frederik, of aan haar ouders om hen niet te bedroeven, zelfs niet aan Stance - maar sleepte het als een vreeselijk geheim dag en nacht mee. Rusteloos ruimde zij haar kasten op, telde haar huishoudboekje tot den laatsten cent bij, verscheurde prulletjes uit haar kindertijd, die alleen voor haar waarde hadden....

Alleen toen zij ook den bladwijzer en het scheepje wilde vernietigen, kon zij die beiden niet vinden....

Op een middag in Juli werd het kind geboren - een meisje.

Annètje in doodsangst, niet vatbaar voor al wat de oude baker bijbracht om haar te kalmeeren, hijgde om ‘Vader - vader!’ En pas toen ze hem zag binnenkomen, stilde zich haar vrees. Haar overtuiging te zullen sterven was plotseling verdwenen - helder en bewust gaf ze zich over met de oude kinderlijke gehoorzaamheid.... en wonderlijk vielen plotseling de woorden haar in:

‘De zeilen staan bol. Wij varen....’

‘Een vlugge, makkelijke bevalling,’ zei Goldeweijn trotsch, toen hij beneden kwam, waar Fransje in spanning te wachten zat.

Maar toen zij samen op straat stonden later, dacht hij met een blik over de snel veranderende stad:

‘Ik zal het nooit groot zien.’

Annètje, als uit een benauwden droom ontwaakt, was weergekeerd tot haar eigen oude zelf. En Frederik hervond zijn Annètje, liever, mooier dan voor haar zwangerschap, met al haar zachte vroolijkheid,

haar geestige bijdehandheid, en een grappigen trots op haar spruit.

Het was een zacht najaar, en al gauw daalde de piepjonge moeder van haar hoog bovenhuis af, en drentelde met Francientje, grootmoeders petekind, door het zonnige Weteringplantsoentje. Ook ondernam zij al heel spoedig, gezond en aangesterkt, met haar dienstmeisje Keetje die 't kind droeg, tochten naar den Voorburgwal. Haar moeder was trotsch en gelukkig met het petekind, dat haar blauwe oogen had, maar Frederiks blondheid. Soms bracht vader haar dan zelf met 't coupétje terug. Soms ook ging zij van den Dam met de omnibus tot het Leidsche Plein, het al slapende kind achter het dichte witzijden lange voiletje, warm toegebakerd.

De meisjes Craets hadden een huis gekocht op de Heerengracht bij de Vijzelstraat - een hoog smal huis, met diepe donkere kamers, en een ingebouwde binnenplaats. Het verwonderde Annètje, hoe zij de kunst verstonden, gansch de beklemmende sfeer van het huis in Utrecht hier onvertroebeld over te planten.

Noodgedwongen ging zij er met Frederik Zondags om de veertien dagen den avond doorbrengen. Dan kwamen ook oom Pieter en tante Sophie. Maar tusschen Louise en Annètje bleef het moeielijk gaan. Ook kwam Louise zelden op de Weteringschans. Er was iets in het gezin, waar alles draaide om een jonge vrouw, dat in het oudere meisje een hevige irritatie wekte. En haar strak, donker gelaat, de afkeuring in zich bergend over al de onvolkomenheden in Annètjes huishouden, scheen in een bleeke huivering weg te krimpen en te versmallen, als zij Frederik zag met het kind in zijn armen.

Mevrouw Goldeweijn was heel gauw overgegaan tot een openlijken oorlog tegen Frederiks zusters, die koel en uit de hoogte ‘dat burgermensch’ bejegenden. En het bloedwarme Fransje met haar rampzalig glazen oog en het andere, dat al meer begon onder te gaan in den mist - gefnuikt in haar vrijheid van bewegen, en zich verzettend met al den hartstocht van haar oersterke, gezonde natuur tegen dien opgelegden dwang - sprong baldadig uit den band zoodra ze met ‘de juffrouwen Craets’ samen was. Deed hen verijzen met haar luidruchtige verhalen over haar ouderlijk huis, over al de vrije vroolijkheid en onbekrompenheid harer jeugd. En het kleine Francientje trok zij op haar breeden schoot, en beklaagde: ‘*Zij* moest ook buiten kunnen opgroeien, net als haar grootmoeder - wat heeft een kind in die nare stad.’

Alleen tegen de jongste, de altijd wat onbenullig schijnende Carolientje, verzachtte zich haar antipathie. Zij had het nooit opgemerkt hoe bij haar luidruchtige verhalen het meisje, als uit een droom gewekt, naderbij kon schuiven, en geboeid luisteren naar die levenskrachtige, mooie, groote vrouw, die zoo onbekommerd dorst te lachen en te,

schreien, toornig zijn en teeder. Maar op een dag had Fransje zich verlaat; het was schemer geworden, en zij had radeloos gestaan op den hoek van de Weteringschans, niet wetend hoe over te steken. Toen had Caroline, van 't Leidsche plein komend, op eenmaal gezien die groote hulpelooze figuur, haar trotsch, blij gezicht angstig uitstarend in het stadgewoel. En zacht en beschroomd had zij de slap neerhangende hand gepakt.

‘Mag ik u thuis brengen mevrouw? 't Is al zoo donker.’

Dankbaar had Fransje de stem herkend, en samen waren ze opgewandeld, mevrouw Goldeweijn druk pratend, het meisje luisterend.

Maar Annètje was opeens hierom Carolientje genegen geworden.

Zij ging ook nu weer uit met Frederik, in een plotseling nieuw plezier, naar het theater Tivoli, waar de Bouwmeesters een reeks stukken speelden die Annètjes romantischen geest geweldig boeiden: De Gebochelde - De zwarte dokter.... Vooral mevrouw Frenkel zag zij graag. Ook de muziekavondjes gingen weer door. Maar Amélie van Dugten liep soms in het middaguur bij Annètje op. Dan praatten zij niet over muziek of boeken, maar de levendige vrouw nam het kleine Francientje op schoot, en het was wonderlijk hoe zij en Annètje elkaar plotseling vonden in dwaze invallen, in een komischen kijk op 't kind.

‘Verveel je je niet bij me?’ had Annètje eens schuchter gevraagd. En Amélie had de armen om haar geslagen en driftig haar hoofd geschud - haar eindelijk gekust.

Veel minder goed ging het tusschen Annètje en Line Bergema. Line, zich voelend *de* moeder, *de* gade bij uitnemendheid, met honderd raadgevingen uit haar eigen onfeilbare rijke ervaring - haar snibbig, blond, bloeiend gezicht al bij voorbaat veroordeelend elke andere opvatting.

Als zij weg was, vond Frederik Annètje bleek.

‘Ik krijg van zulke mevrouwen zoo'n vreeselijke pijn in mijn achterhoofd.’

Dan lachte Frederik. Hij vond Line stom-vervelend, maar van Bergema hield hij veel, en hij wou zijn vriend niet opofferen aan vrouwen-bisbilles.

V

IJS lag in de grachten. Januari-nachten van felle koude. De ruiten bleven den ganschen dag bevroren, de straten leeggestoven onder den snerpenden oostenwind. Hel beierden in de ijle vrieslucht de klokken van de torens. In den ochtend een groote roode zon, traag rijzend over de bruggen in den neveligen hemel - en al vroeg de baanvegers werkend aan een mooie baan op de grachten.

Stil lagen de schuiten in 't ijs. Een scheur, hier en daar weer dichtgevroren, kleurde donker in het wittige grijs. En juichend glipten de kinderen het trapje af, zochten achter stoelen en sleedjes hun weg op onbeholpen schaatsenbeenen. Maar ook zwierden jonge kerels met lange slagen, de bruggen onderdoor; heldere vroolijke oogen op naar de grachthuizen, waar de wit gemutste dienstmeisjes draalden aan de deur.

Fransje Goldeweijn tròk het de stad in. Zij dacht popelend aan de groote harddraverij met paard en arreslee, die te Wormerveer was aangekondigd.... ach ze had erheen willen vliegen om dat nog eens te zien! Maar zij ging een keer met Annètje en Frederik naar de Berebijt om van het wintergezicht op den Amstel te genieten. Goldeweijn, hoewel het Zondag was, wilde niet mee. Hij was deze laatste weken zóó stil dat het Fransje beklemde, zij 's middags het huis ontvluchtte, om, haar pijnlijk oog dichtgeknepen voor het schelle zonlicht, naar het schaatsenrijden te kijken. En ook belandde zij weer in de Kalverstraat in Diligentia - een beetje bang, dat zij Frederik tegen zou komen - waar Patek was met zijn gedresseerde honden; en haalde haar hart op aan al die lieve beesten: Schnapsl die op de lei beweegbare letters spelde, Mylord die sommen rekende zonder fout, en Lydia de kleine witte krulpoedel die op haar pianotje speelde.

Naar huis loopend, struikelend soms doordat zij slecht oplette, dacht zij hoe graag zij een hond gehad had nu Annètje getrouwd was. Maar Goldeweijn hield niet van honden. 't Was zoo stil in huis, zoo stil, met een man die nooit sprak. Als kleine Francientje grooter werd, zou zij niet meer overal zoo armoedig alleen zitten. Want Annètje had het druk. Haar dochtertje verzorgen, haar huishouden - en dan nam Frederik haar mee naar al wat de moeite waard was op kunstgebied. Ook hadden ze een uitgebreide conversatie gekregen.

Zij zagen bij Van Lier Louise Wolff Catherine Howard spelen. De mooie vrouw met haar zingende stem - wonderlijk mengsel van natuur en kunst noemde Jacob Leedebour het - boeide en roerde Annètje zeer.

Maar in Odéon waar Cremer zijn Pauweveerke voordroeg, genoten zij en haar moeder nog meer, kinderlijk meegesleept in het sentimenteel verhaal.

Moeder zag zij veel, maar aan haar vader dàcht Annètje het meest. Dikwijls als zij uit geweest was, vond zij hem thuis in den leunstoel zitten: soms ook kwam hij, even staande naar zijn kleinkind kijken. Hij keek met zijn oplettende ernstige oogen in de wieg, gaf zijn dochter een zoen en was weer weg.

Een enkelen keer ook praatte hij een oogenblik bij haar als vroeger, over wat hem na aan 't hart lag.

Het adres der professoren van het Athenaeum over het al of niet Hooger Onderwijs aan de Amsterdamsche geneeskundige school.... En het Binnengasthuis zou vergroot - zij willen er het Oudezijdsheerenlogement en de Teekenacademie bijtrekken - 't is hóóg noodig.

Annètje keek naar hem. Hoe vermagerd was hij den laatsten tijd.

‘Is u moe?’ vroeg ze eens.

‘Neen. Ik heb nog veel te doen. Ik ben bij je schoonzuster Louise geweest. Die is in haar vigelante van de Doelenbrug op het Schapenplein tegen een andere opgebotst. Ze heeft haar pols verstuikt en is woedend over het toenemende drukke verkeer.... Wat denkt Leedebour - die is immers net in Parijs geweest - dat er in Frankrijk zal gebeuren?’

‘Hij zegt dat de keizer heel impopulair is....’

‘Ja, dat schijnt zoo. Wat lees je daar? O een modeblad. Gelukkig. Ik vreesde dat je ook al ingeteekend was op een van die nieuwerwetsche bladen: *Onze Roeping* van die juffrouw Perk - en *Ons Streven*, gewijd aan de ontwikkeling der vrouw. Kost voor Annebet Kooistra. De nonsens. Vrouwen die zich ontwikkelen willen, kunnen mannentijdschriften lezen.’

‘Maar dat is altijd zoo moeielijk en zoo vervelend....’

‘Ja. Kijk jij maar liever naar je kindje en wees een lieve vrouw voor je man.’

‘En géén lief dochtertje meer?’

Zijn lange gestalte bukte zich - hij kuste haar ontroerd. Hij miste haar zoo in huis, maar dat zei hij nooit. Hij vond het egoïst en onverstandig van zichzelf en schaamde er zich voor.

‘Wat heb ik toch gehoord; is er bij Van Lier een vrouw die mannenrollen speelt?!’

Frederik kwam juist binnen met Van Dugten. Hij lachte om zijn schoonvaders toon.

‘Dag papa. Ja, Vestvali is een phenomeen. Zij speelt Petrucchio in de Getemde Feeks zóó, dat je totaal vergeet een vrouw te zien. Ze is groot en forsch en heeft een diepe zware stem. En haar actie is geweldig - ook als Romeo. Alleen, 't zit je tegen je keel, dat een vrouw zooiets *wil*.’

‘Een manwijf.’

‘Het wijf kunt u er wel aflaten,’ lachte Van Dugten - ‘daar is niets van over. Want 't gekke is, dat ze in de Braut van Messina de vrouwenrol speelt, en daar weinig van terecht brengt. Ik moest den heelen avond denken aan 't woord van Gavarini: ‘Malheureuse qu'astu fait de ton sexe!’

‘Enfin - koren op den molen van de tegenstanders der middelbare scholen voor meisjes! In Amsterdam is 't afgestemd - in Haarlem en Arnhem is 't gelukt. Nu zie je eens, zeggen ze, wat de gevolgen zijn van emancipatie! Vrouwen die in mannenkleeren loopen. Toenemend zedenbederf!’

Goldeweijn lachte niet. Hij wist niet of hij Van Dugten en al die uitgaande menschen wel goed gezelschap vond voor Annètje. Zijn gezicht stond streng toen hij afscheid nam, en zij voelde zich klein en bedeesd als toen zij thuis, een kind nog, aan de tafel zat en naar zijn oogen keek.

‘Niet van die overdrevenheid,’ zei hij, haar zacht terugduwend toen zij met hem mee de trap wou afloopen.

Op straat week hij nauwelijks op tijd uit voor een handkar. 't Was waar, hij had er Louise Craets om uitgelachen, maar 't verkeer werd ontzettend druk. Geen dag ging voorbij of er kwam iemand onder een kar of een rijtuig. Een vrouw gleed schuw langs hem heen bij den hoek van de Leidsche straat. Een glijdende coquette gang, die niet geheel zich verloor onder den wijden sjofelen mantel.

Hij zag haar niet, liep zonder aandacht voorbij. De vrouw, haar klein donker gezicht in het lantaarnlicht dieper buigend, glimlachte

bitter. Zij zag een kamer vol vrienden, lamplicht glansde over niets dan vroolijke gezichten die genegen en belangstellend zich naar haar keerden - een tafel overvloedig gedekt, en haar handen voelden liefkoozend een zijden japon.... Marie Weesburg beet zich op de lippen - tranen van toorn en verdriet stonden in haar oogen. ‘Die man, die zoo lang en zoo groot haar haast omverliep - haar niet zàg meer, evenmin als zijn domme plompe vrouw, zijn verwaande dochter. Die Goldeweijns!’

Neen, wat *zij* nu moest doen om in 't leven te blijven, daar wilden zulke deugdzamen niet van weten. Albert wist het niet eens. Van 't werk dat juffrouw Perk haar gaf leefde zij, dacht hij - van Arbeid Adelt. Maar daar kon zij niets van overleggen tegen den tijd dat hij vrij kwam. Gelukkig had ze haar buitenhuisje op het Schapenburgerpad kunnen behouden.

Eerst had zij het verhuurd, was er nu zelf in getrokken, gaf er onder stipt stilzwijgen gelegenheid tot geheime kraamuitligging. Dat werd heel ruim betaald. Zij had op 't oogenblik een meisje uit een van de eerste Arnhemsche kringen, de familie was alles gelegen aan geheimhouding èn goede verzorging. Hier buiten de stad bleef het veilig bewaard....

Zij wou dat zij Goldeweijn niet gezien had - de oude gelukkige tijd was er mee opgerakeld en zij moest dat allemaal vergeten.

Maar toen zij den donkeren weg afliep buiten de Leidsche Barrière, kwam haar onverdringbaar Annètje voor den geest. Hoe gelukkig het kind was, als zij daar mocht komen spelen in den tuin en haar 's avonds zoo innig bedankte.

Annètje, van wie zij zoo dikwijls gedacht had: als 't *mijn* kind was..

Sneeuw kleefde tegen de vensters, toen op een morgen Willems, de kruier van de Oudebrugsteeg, onder aan de trap stond bij de jonge Craetsen, met een briefje in de hand, zijn goedig rood gezicht bekommerd geheven.

Annètje, die het Keetje uit de hand nam, las in de groote onbeholpen letters van haar moeder, dat vader dien nacht een bloedspuwing had gehad. Dokter Bergema was er geweest, die vond geen direct gevaar.

Annètje gaf een gil. Voor het eerst van haar jong leven dreigde de dood in haar kring. Zij holde de hooge trap af naar Willems, dien zij voelde een stuk van thuis. Willems die haar al van kinderpartijtjes haalde, en aan Keetje stond te verhalen dat hij de jonge mevrouw zóó klein had gekend....

Zijn goed, drankneuzig, blauwrood gezicht schudde bezorgd heen

en weer bij haar jachtig uitvragen: hoe laat 't was gebeurd - of hij mevrouw gesproken had - hoe 't nu was....

Hij moest maar neen schudden. ‘Leentje had 't briefje gebracht en gezeid dat 't niet goed was met uws pa.’

Annètje, hem toeroepend een vigilante te halen, was de trappen al weer opgehold, riep Keetje voor 't kind te zorgen, kleedde zich met mistastende, bevende, koude handen; stuurde Willems opnieuw uit naar Frederiks kantoor - en reed naar den Voorburgwal in doodsangst.

Toen zij 't huis zag, voelde zij opeens dat ze zacht reden. En uitkijkend zag zij wat haar hart deed krimpen:

Er lag zand gestrooid.

‘Is 't zóó erg?’ snikte ze tegen Leentje, wijzend naar de straat, Maar het meisje zei: ‘'t Was een attentie van een patiënt - maar meneer was er kwaad om, vond het mal en onnoodig.’

En dit nuchtere, zoo kenschetsend voor haar vader, bracht Annètje plots tot kalmte. Op het portaal bij de trap stond haar moeder, ongewoon rustig en ernstig, die haar zwijgend omhelsde, meenam naar de voorkamer.

‘Vader gaf al meer bloed op, maar ik mocht het je niet zeggen, Vannacht riep hij mij, en toen ik de kaars opstak, zag ik.... hij lag bijna flauw....’

‘Oh,’ jammerde Annètje bijna luid.

Maar een zwakke stem riep uit de andere kamer, en Fransje zich stootend tegen de openstaande deur, liep erheen.

Goldeweijn, grauwbleek, lag als een doode in de kussens. Alleen zijn groote holle oogen leefden. Annètje kuste zijn handen, hield ze tusschen de hare; handen, klam en zwak, die zooveel hadden geholpen en gered, zacht en behendig in onvermoeide nauwgezette zorg, welke haar nu het diepst troffen in hun slappe moede overgegeven roerloosheid.

Hij keek haar oplettend aan.

‘Ik hoorde een rijtuig - ben je komen rijden?’

‘Ja,’ zei ze beschaamd voor zijn ongenoegen.

‘Malligheid,’ hijgde hij met een frons. ‘'t Kwam er toch op een uur niet op aan. Jonge menschen moeten niet zoo royaal zijn.’

Annètje was gaan zitten, streelde zijn wang. Hij lag haar aan te kijken.

‘Francientje?’

‘Zal ik haar brengen?’

‘Neen. Ze mocht bang voor me zijn. Later, als ik weer muggen voor haar knippen kan.’

Het duurde weken. Maar op een Zondag toen Annètje met Frederik kwam, zag zij haar vader voor het raam zitten in de zon, en naar hen knikken met een matten glimlach.

En nog een week later zat kleine Fransje op zijn knie, en blies de papieren muggen die hij knipte, langs het raam. Maar als zij weg waren, zakte hij moe en vaal in zijn stoel weg, en staarde met holle oogen in 't spion hen na langs den Voorburgwal.

Vader, moeder en kind.

Zoo was 't bij hem ook geweest en nu zat hij hier. Uit te kijken.

Naar den kuiper aan den overkant keek hij afgunstig - hij luisterde naar het rusteloos hameren van den smid - keek hoe een kerel een schuit voortboomde door de gracht. Aan den verren overkant werd geheid - hij hoorde het neerdreunen van het zware blok op den paal, en den zang van den heibaas:

'Haal op! - Los. Haal op! - Los.'

Voor 't eerst zag hij de engte der kleine voorkamer; en hij zuchtte:

'Wanneer zal *ik* mijn werk weer kunnen doen. Als ik maar eerst weer uit kan.'

Dan begon Fransje hulpeloos te schreien.

'Ach Sytse, ze willen het toch niet dat je weer aan 't werk gaat! Denk toch eens om mij!'

De schaduw van een lach was om zijn mond. Zijn heele leven had hij gezwoegd met de angstige gedachte: 'Frans die zóóveel geld aan kon, moest als hij dood was onbezorgd achterblijven. Niet van de kinderen afhankelijk. Eerder kon hij niet rusten.'

Hij wist dat zijn lot beslist was.

Zijn nuchtere verstandelijke natuur, die van diepe vreugden noch groote smarten geweten had, slechts in onwrikbaar plichtsbesef had gestreden met een onbewusten heldenmoed tegen een voortdurend lijdend lichaam, gaf zich thans berustend aan het onafwendbare over. In de groote levensgebeurtenissen voelde hij God. Het was Gods wil, daar had hij zich bij neer te leggen. Alleen - werken zou hij zoolang hij vermocht. Er was één ding dat hem het heengaan moeielijk maakte: het kind van zijn kind. In het kleine Francientje zag hij, ziek en op het punt van het leven te scheiden, voor het eerst het volle wonder van dat leven opengaan. Hij zag in zijn kleinkind honderd dingen, die hij bij zijn eigen Annètje nooit had opgemerkt - die hij nù wist. Achteloos was hij er langs gegaan, verslonden in zijn werk. En in de uren dat hij zat, werkeloos en opzij geschoven - voor 't eerst *zijn* praktijk door een ander waargenomen - in het kleine huis dat zijn trots was geweest, kwam het besef tot hem hoe hier zijn eigen kind zich

stap voor stap ontwikkeld had, en hoe weinig hij ervan had gezien.

In de lange uren, waarin langzaam de dag verkleurde langs de stille gracht, ging hij de jaren terug, trachtte hij pijnlijk nauwgezet zich te herinneren. Hij zag een avond toen Annètje naar een partijtje ging in een witte jurk. Met rose bouquetjes. Vol onschuldigen trots kwam zij hem goedendag zeggen - en hoe zij draalde en hoopte, dat hij iets merken zou van haar mooie jurk. En hij hàd eindelijk iets gezegd, maar haastig, afgetrokken, omdat zijn gedachten en zorgen waren bij een patiënt. Hij zag haar een ander maal bijna in tranen bedeesd wegsluipen, omdat hij haar beknord had, dat zij de nieuwe verf in de gang met haar hoepel beschadigde. Hij zag haar als klein kind altijd stil alleen spelen, terwijl hij zijn vrijen tijd gebruikte voor zijn liefhebberijen.

Hij had nooit vermoed, hij die altijd bij zieken was gekomen, hoe erg ziekte kon zijn voor je gedachten. Wat hadden diè menschen uitgeworsteld terwijl ze daar lagen en het hem ook niet zeiden.

Hoe dat hem kwelde en niet losliet meer! Of alles in zijn leven mis was geweest en verkeerd. Het leek hem nu zoo vreemd, dat hij al die jaren zonder bijgedachten in het leven had meegeloopen - in die staag en tegenwoordig zoo snel veranderende wereld.

Het eerste nummer van een nieuw opgericht blad ‘Het Nieuws van den Dag’ lag onder zijn handen. Hij las hoe in Parijs de republikeinen in hun club Napoleon tot levenslange tuchthuisstraf veroordeelden. ‘A bas le tyran, vive la république!’ Weer een revolutie? Maar er was niets dan revolutie in de wereld. Ook goede. Hij zag alles met een wijden, ruimen, liefderijken blik. Dat de doodstraf hier zou worden afgeschaft was noodig en goed. Na de vergissing van het Haagsche gerechtshof, dat een kind van vijftien jaar ter dood veroordeelde - 't kind had gezegd dat ze twee-en-twintig was en papieren waren niet ingezien - al wàs de straf niet voltrokken, het werd een wapen in de handen der voorstanders van de afschaffing.

Hij las Listers mededeeling over wondbehandeling, en hoe Prof. Langenbeck, de militaire chirurg bij uitnemendheid, betoogd had in zijn kliniek nauwelijks meer één wond zonder carbolzuur te laten, en het sedert vijftien jaar toegepaste warm waterbad te doen vervallen. En de weemoed kwam in hem, dat de nieuwe tijd met honderd nieuwe mogelijkheden van genezing op 't punt stond te komen, en dat hij er geen deel meer aan hebben mocht.

Als hij zoo lang zat te staren, kwam Fransje hem soms op haar voortvarende manier aan boord.

‘Sytse, heb je wat? *Mij* kan je toch wel zeggen, wat je hindert?’

Hij schudde het hoofd, nam haar groote warme hand tusschen zijn fijne gevoelige koude vingers en streelde die. Dan trilde haar mond,

en ze boog zich - altijd wat onhandig in liefkoozingen - voorzichtig over hem en gaf hem een kus.

Soms kwam uit het burenhuis mevrouw Bremer bij hem. Samen zaten zij, zonder veel te zeggen, de zware vrouw in den rouw en de stille zieke man. Beiden in 't leven opzij gezet.

En eenmaal ook kwam Karel De Roos langs. Hij keek naar boven, onwillekeurig - en als betrapt kleurde hij en bleef staan toen hij de bleeke figuur van den dokter voor het raam zag.

Die knikte tegen hem, en wuifde mat met zijn lange witte hand. En de jonge man wuifde haastig terug, miste den moed binnen te gaan en te vragen.

'Het was ook onnoodig,' dacht hij al voortloopend. 'Waarvoor nog! Wat had hij nog bij die menschen te maken. Dat lag achter hem. Hij zag tegenwoordig de wereld met heel andere oogen aan.'

Den laatsten tijd was hij gaan lezen, boeken waarvan hij 't bestaan niet vermoed had. Had hij gelezen van Maurice Social Morality en François Huets Le règne social du Christianisme. Hij las de verzen van Victor Hugo: Joyeuse vie, en van Pierre Dupont: Le Chant des Ouvriers. Hij las van Eugène Sue: Mystères de Paris en Van Esquras Les vierges folles, Les vierges sages, Les vierges Martyres. Hij las van Béranger Jeanne la Rousse - Les Fous....

Maar de vrouwen, de vroùwen in Frankrijk, hemel, dat waren andere dan de lieve meisjes hier, de brave mama's. Of schrijfsters als mevrouw Bosboom Toussaint. George Sand, hoe die de Socialisten begreep en steunde. En Daniël Stern, Liszt's geliefde. Pauline Roland - voor die voelde hij een hartstochtelijke bewondering. Zij, de intellectueele, getransporteerd naar Algiers en na de gratie op de terugreis gestorven, een zwakke vrouw, maar met een fellen geest, die hartstochtelijk streed voor de misdeelden.

Dezen winter was zijn ziel geploegd door die allen. Als zijn moeder naar bed was, las hij, de boeken om zich heen gestapeld, in de stille kamer tot de lamp was opgebrand. Hij las, rampzalig en gelukkig en raakte los van het oude, eigen leven. Hij had, sinds het verlies van Annètje, het gevoel nooit baas kunnen worden te zijn getrapt en vernederd, te staan als een minderwaardige in de maatschappij. Hij was maar een jongen uit een klein winkeltje - om hem leefde een wereld, zelfbewust, machtig, waaraan hij nooit deel zou hebben, die hem zooals Annètje deed, buitenschoof.

Deze geesten schonken hem, wat geen romanlectuur hem had kunnen geven, zelfs Multatuli niet. Zij hadden hem bevrijd. Hij was een mensch met de goddelijke rechten van mensch - het dééd er niet toe, dat hij toevallig in een boekwinkeltje zat. Zijn geest zou de meerdere

worden van al die rijke domkoppen. Vooral Huets trotsche stem hielp hem.

Maar ook de Duitsche gevoelssocialisten ontroerden hem hevig. Hij leerde uit zijn hoofd Heines 'Die Weber' - 'Das Harfenmädchen.' Hij zei de oproerige regels halfluid uit zijn gloeiend hoofd:

'Sie sang das alte Entsagungslied
Das Eiapopeia vom Himmel,
Womit man einlullt wenn es greint
Das Volk, der grosze Lümmel.'

Dan zag hij opeens hier tegenover hem aan dezelfde tafel Annètje zitten met haar mooi onschuldig gezichtje, die de verzen van Ten Kate opzei. En hij huilde in zijn handen, stampvoetend en gesmoord vloekend, omdat hij zelf voor haar geweest was niets dan 'der grosze Lümmel.'

En als gloeiend vuur viel in zijn verbitterden opgewonden geest Georg Herweghs Gedicht eines Lebendigen:

'Wir haben lang genug geliebt
Wir wollen endlich hassen!
Die Liebe kan uns helfen nicht
Die Liebe nicht erretten....'

Neen, néén - dat was waar, hoe ellendig waar! En bevend zei hij voor zich op Requiescat van Freiligrath - op den proletariër van den geest

'Ein Bedarf hat ihn gespornt
Und gepeitscht had ihn der Mangel.'

Oh - broeders waren het. Vaders! Die hier in de stille nachturen, waar zat een hulpeloos zoekende, een wanhopige, tot hem kwamen en hem de hand op den schouder legden, en wezen naar wat de waarheid was. En dàt alles bracht Duitschland al in de veertiger jaren? Wat waren dat hier in Holland voor slaapmutsen en stumperds!

Maar toen hoorde hij van Proudhon: De onbelemmerde werking en werkzaamheid der persoonlijkheid. La propriété c'est le vol. Dieu c'est le mal. L'ordre c'est l'Anarchie. En daarna Marx: Das Kapital. Alle gevoelsverteedering smolt weg onder den brand van die honende sarcastische stem.

Dàt - dat was de eenige waarheid!

Oh, den man wou hij zien, die hem voorgoed bevrijd had, die maakte dat hij kon neerzien nu op al wat hem als onwetenden jongen zoo geïmponeerd had. Hoe striemde Marx de bourgeoisie.

Hoe had hij willen zijn op de congressen der Internationale te Brussel, te Bazel, en Hem zien!

Hij greep zijn hoofd vast. 't Was zoo véél, en 't was zoo prachtig. Er zou in zoo'n wereld, waarvoor geesten als die grooten vochten, geen oorlog meer kunnen komen, want in alle landen zou dan de band gelegd zijn tusschen de arbeiders - was tot hun begrip gekomen dat zij broeders waren, die nooit meer op bevel elkaar zouden moorden.

Hij hing het portret van Marx op in den winkel. Zijn moeder schreide er in stilte om als hij Freiligraths felle gedicht zoo overtuigd, zoo meegesleept opzei:

> 'Wenn die letzte Krone wie Glas zerbricht
> In des Kampfes Wettern und Flammen,
> Wenn das Volk sein letztes Schuldig spricht....'

'Dat die lieve jongen zóó vijandig, zoo wild opstandig kwam te staan tegenover de maatschappij, het heele leven, en dat alles om een meisje dat hem niet waard was! De wereld werd verdwaasd; en die baloorig en verdrietig was in zichzelf, werd meegesleept, dat was het ellendige. Het zoù Karel niets gedaan hebben, toen hij nog de oude was, als hij gelukkig getrouwd had kunnen zijn. Maar het had hem nèt gepakt in een tijd toen hij ongelukkig was. Het ging precies als met de vrouwen-emancipatie. De stumperds, de arme schepsels zonder roer, werden er door gegrepen. Had *zij* ook niet geploeterd in angst en zorg omdat de zware verantwoordelijkheid van mannenwerk op haar zwakke schouders gelegd werd! Je hadt het te aanvaarden, en zij had het duidelijk gevoeld: '*Als* een vrouw in die omstandigheden geplaatst werd, als het een kwestie werd van brood voor je kind, dàn gaf God er je ook de kracht voor.'

Over Marx wilde zij niet hooren, dan werd zij angstig en bedroefd, alsof haar heele leven in duigen viel en dat van Karel mee. Die verzen van Freiligrath vond ze nog wel mooi, dat leek ook zoo geen werkelijkheid; maar dat Karel het communistisch manifest las en kende, dat alleen maar den klassenstrijd preekte, och wat vreeselijk was dat! Dat een kind zóó ver van je weg groeide!

Karel sprak er niet van, dat hij Goldeweijn voor het raam had gezien. Maar op een avond plotseling moest hij aan hem denken. Hij had altijd een diepen eerbied en stille genegenheid gehad voor dien ernstigen man, Annètjes vader - en hij zag nu terug het langzame wuiven van die groote witte hand. Als een plechtige, laatste groet. Hij dacht ook hoe Annètje hem eens in vaders kamer de groote Voorbeelden had laten zien. Maar zijn opstandige jeugd

verwierp thans al wat buiten zijn gedachtensfeer lag. Hij wist ook niet wàt ze eigenlijk gedaan hadden, die oude kerels. In elk geval niet iets als zijn helden. Hij nam de lamp, ging naar den winkel, en belichtte den vurigen donkeren kop van Marx.

Iets begon in Goldeweijn te jagen. Hij wilde naar Annètje. Nog eens bij haar zitten en probeeren de dingen te zeggen. Alleen. Zonder zijn vrouw.

De buren zagen het ongelijksoortige paar alle dagen in het Maartsche zonnetje wandelen op de gracht: de onwaarschijnlijk lange magere man met de holle starende oogen, en de bloeiende mooie vrouw met den ietwat tastenden onzekeren gang.

Tot op een zachten lentedag hij plotseling alleen uitging naar de Weteringschans.

Hij vond, toen hij langzaam de hooge trap was opgeklommen - waar Keetje ontsteld ‘de ouwe meneer!’ aankondigde - Annètje in de huiskamer, Francientje speelde op den grond.

‘Opa!’ riep ze verrukt en stommelde naar hem toe.

Maar Annètje vloog op. Ze had ternauwernood een kreet bedwongen, toen ze hem daar zag in zijn ziekelijke vermagering.

‘Vadertje - vaderlief -’ ze trok half in een snik den leunstoel bij de kachel - ‘hoe is u zoo alleen gekomen!’

Het kind klom op zijn knie met haar ezeltje. Hij streelde het blonde hoofdje, maar hij kéék naar Annètje, naar haar zacht jonge-vrouwengezicht. Al wat in die ziekteweken hem had gekweld, lag als een onontwarbaar kluwen in zijn altijd zoo koel practische, heldere hoofd.

Zij vertelde van het kind en hoe Frederik na het eten met haar speelde.

Los ging het kluwen.

‘Daar had *ik* nooit tijd voor met jou.’

‘Spelen....? Neen misschien niet. Maar weet u wel hoe blij ik was, toen u die mooie keuken voor me getimmerd hadt?’

‘Voor mijn eigen plezier, omdat ik zooveel van timmeren hield,’ dacht hij.

‘Ik bewaar hem voor kleine Frans. En dat beeldige bloemenleggertje. En weet u nog hoe u schaduwbeelden knipte voor Stance en mij - en we die zondagsavonds vertoonden tegen den witten muur in de gang?’

‘De grenadier,’ glimlachte hij.

‘En de hond. En 't vogeltje....’

‘Weet je dat allemaal nog?’

‘Al die lieve prettige dingen! U toch ook?’

‘Ik was 't vergeten.’

Ze keek hem bezorgd aan. Knielde bij hem. ‘Is u erg moe?’

‘Neen. Ik wil nu gauw weer aan 't werk. Je moet te veel denken als je zoo stil zit.’

Zij bracht hem een eind weg. Maar bij den Dam stuurde hij haar terug. En zij ging, en keek soms om, en zag hem dan gaan, langzaam, gebogen....

Verder op de gracht kwam Goldeweijn Stance Bremer tegen. Ze liep met hem mee tot zijn huis, babbelend om haar zorg voor hem niet te laten merken.

Toen hij eindelijk zijn stoep weer opging, waar Fransje ongerust voor het raam te wachten zat, dacht hij:

‘Ze houen toch van me.’

In dezen tijd genoten Stance en Annètje nog eens de volle maat van hun vriendschap. Maar ook nu dacht de jonge vrouw dikwijls diep en lang in zichzelf als Stance weg was:

Zóó had zij niet geleefd in haar verloving. Zoo, dat elk gesprek, onbedoeld en ongeweten zelfs, altijd weer draaide naar den man - naar wat hij gezegd had, wat hij deed, wat hij schreef. Er bestond voor Stance geen gevoel, geen gedachte die niet zijn oorsprong nam in Otto. Hoe kwam het dan - hoè zij ook hield van Frederik - van den Frederik vooral uit dezen huwelijkstijd - dat zij deze in zichzelf verloren aandacht nooit had gekend. En nooit ook het uitbundig geluk dat daar blijkbaar in school. Niemand kon toch zeggen dat zij koel was - hoe innig was zij gehecht aan thuis, aan dit eigen thuis ook - aan Frederik en haar kind. Zij was alleen misschien nooit heel verliefd geweest....

Zij werd stiller. De ziekte van haar vader had een zekerheid onder haar weggetrokken. Er dreigde een donkere leegte.

Zij kon het geen oogenblik vergeten, al deed Goldeweijn weer zijn volle praktijk tegen alle waarschuwing in. En Frederik vond op een dag in Annètjes gezichtje den trek terug, die het deed vervallen als twee jaar geleden. In zich zelf gekeerd werd zij, tobberig, haar vroolijkheid verloren. Maar Frederik was wijzer geworden. Hij borg zijn blijdschap zoolang op, en was de geduldigste, voorkomendste aller mannen. Wat zij absoluut in dien tijd niet waardeerde. Naar den Voorburgwal trok zij, zijn verzet tegen de lange tochten door de drukke stad niet achtend, bijna dagelijks; maar van haar verwachting sprak zij daar niet. Want in de eerste warme zomerweken ging

Goldeweijn zichtbaar achteruit. Als hij 's nachts was uitgeroepen, hield hij zich overdag met de grootste moeite op de been.

Eenmaal nog ging hij met de kleine Frans naar het Wandelpark, waar twee zwanen thans in den grooten vijver zwommen. Maar meest bleef hij thuis en verlangde dat zijn vrouw bij hem bleef.

Voor Fransje werden deze dompige weken een groote beproeving - de zwaarste nog van haar leven. Haar vroolijke moed lag eindelijk als een aangeschoten vogel vleugellam. Want in een strak beklemmend zwijgen worstelde de stille man tegenover haar den eenzamen weg naar den dood af. En Fransje eveneens tot zwijgen gedoemd, ging door haar kleine huis, zóó hardnekkig rechtop, dat zij er te groot scheen voor de enge kamers, de mooie mond bevend soms plotseling, als een kind dat schreien moet en niet wil. En reikhalzend zat zij dan weer uit te zien in het spion, of zij niet Annètje komen zag - of mevrouw Bremer de stoep afsloffen.

Tot op een dag zij plotseling Annètjes toestand zag. Maar Annètje zat daar zoo stil tegenover haar, en keek uit over de gracht, een rimpel tusschen de zuivere brauwen.

Later vroeg zij Goldeweijn.

Hij zei: ‘Ja’ - en ging meteen naar de achterkamer. Hij had verstaan in een grooten weemoed, waarom zijn kind het hem niet zei - in een soort struisvogelpolitiek het zelf negeerde.

Fransje, alleen gelaten, begon te schreien.

‘Waarom praatten zij er niet over tegen haar?! O wat een ongelukkig mensch was zij - niemand zei haar iets....’

Maar dien nacht schrok zij wakker door het geluid dat zij nooit vergeten had, dat haar overeind deed vliegen.

‘Sytse,’ riep ze, met bevende handen de kaars zoekend, ‘Sytse.... waar ben je....’

Er kwam slechts een reutelen - en toen zij eindelijk licht had, vond zij hem teruggevallen, zonder beweging.

Leentje holde om Sisselaar - een rijtuig bolderde in het aarzelend morgenlicht den Voorburgwal af om dokter Bergema - een ander naar de Weteringschans.

Annètje zat stil tegen Frederik aangeleund. In den kouden lichten zomernacht rilde ze onophoudelijk met lange rillingen. En hij, in grooten angst om haar, wikkelde haar telkens dichter in de sjaal.

Haar oogen staarden in jagenden angst - eindelijk de Voorburgwal - het huis....

In de flauw verlichte slaapkamer zag Annètje haar moeder naast het bed. En uit de donkerte tusschen de bedgordijnen keek het snel

wegstervende gelaat van haar vader met groote holle oogen oplettend haar aan. Hij keek, alsof hij met zijn blik haar tot zich trekken moest. Zij boog zich over hem, kuste hem bevend. Toen hoorde ze hem schier geluidloos prevelen: ‘Pas.... op.’

Zij beet op haar lippen om haar snikken te smoren. In de oude ingeboren gehoorzaamheid volgde zij zijn wil: in de eerste plaats denkend aan haar kind. En plotseling kalm zette zij zich bij hem neer.

Ook Frederik was daar. Bij de deur schreide Leentje heimelijk in haar schort.

Goldeweijn had de oogen wijd open.

‘Houd mijn hand vast, Frans,’ stamelde hij. ‘Dicht - dichterbij... 't wordt zoo.... donker....’

Een klacht brak op Fransjes lippen. Zijn koude hand lag tusschen de hare. Zijn blik werd strak. Hij rilde.

Frederik leidde Annètje weg.

Bij het bed weende Fransje toomeloos.

In den vroegen morgen, terwijl de kuiper aan den overkant zijn tonnen buitenrolde - de smid hamerde.... liet Leentje langzaam voor alle ramen de linnen gordijnen neer. Zij schudde schreiend het hoofd tegen mevrouw Bremer, die daar zwaar en bewegingloos in haar zwarte morgenjapon, stond op te zien naar het burenhuis.

VI

DE late Julizon van het jaarachttien-honderd-zeventig brandde over de stad, maar in Amsterdam was niet de uitgestorven stilte van andere jaren. In de groote grachtenhuizen die gesloten waren geweest, werden plotseling ramen opgeschoven, jaloezieën opgehaald. Wagens en rijtuigen reden de wegen langs van de Vecht, van het Gooi, van Bloemendaal - overal van de buitenverblijven, trok met pak en zak ieder haastig naar stad. En vreemd verlaten nu lagen daar midden in den bloeienden zomer de mooie buitens, doodsch en stil temidden van groene gazons en kleurige bloemperken. De Amsterdammers wilden thuis zijn. Frankrijk had den oorlog verklaard aan Pruisen - na de schermutseling om den Spaanschen kroonpretendent dit als oorlogsvoorwendsel aangegrepen.

En in Holland kwam de weerslag. Den zeventienden Juli waren alle verlofgangers terug en onder de wapenen geroepen. En den achttienden zag het wild bewogen volk, ernstige beursmannen, angstige vrouwen, hen trekken naar den Oudezijds Achterburgwal, naar het Bureau der nationale militie en schutterij. Jongens die branie deden maar met bleeke gezichten - velen dronken - zingend langs den weg, om hun schriftelijke lastgeving en reisgeld te halen.

Overdreven geruchten vlogen rond.

De Pruisen zouden het land intrekken om langs dien kant Frankrijk binnen te vallen. De jongens werden allemaal naar de grenzen gestuurd - naar de zuidelijke - naar Westervoort - naar Delfzijl - om Hollands neutraliteit te bewaken.

‘En als ze er tòch doorbreken....?’

‘Ja, dan schieten we, en dan hebben we ook oorlog met Pruisen.’

Voor de Beurs was het druk, bespraken de beursmannen den oproep

door A.C. Wertheim gericht tot het publiek, waarin hij zich scherp kantte tegen stremming van zaken. Géén kunstmatig verweer tegen de natuurlijke beweging der markt! Hij waarschuwde ook tegen onberedeneerd verkoopen....

‘Ja, hij voorziet ook, dat het voortdurend aanbod, vooral van Staatsfondsen, tot een crisis zou kunnen leiden als in acht-en-veertig!’

‘Wat wàs er dan in acht-en-veertig?’

‘Toen bleef de Beurs dagen gesloten, en toch daalden de Staatsfondsen twintig procent.’

Bezorgde gezichten keken over den in zomerzon badenden Dam...

De jonge Cloese liep met Frederik Craets langzaam pratend heen en weer, overwegende de waarschijnlijkheid van het laatste telegram dat meldde: ‘Rusland had Frankrijk den oorlog verklaard; een oorlogsverklaring van Italië aan Frankrijk was ophanden.’

‘Ik gelóóf het niet. Een Europeesche oorlog: onbestaanbaar.’

‘Een slag te meer in 't aangezicht van de socialisten.’

‘Zoo - ja -’ zei Craets kregel, ‘dàt laat me koud. Laten die oproerkraaiers, die afbrekers van alles, maar eens ondervinden dat hun theorieën van nul en geener waarde zijn.’

‘Maar met je welnemen, dit is het werk van den parvenu-keizer. De liberalen en al wat er in Frankrijk voor vrijheid is, zijn tégen den oorlog gekant.’

‘Dat's een klein deel. Enfin, we zitten in 't schuitje. De handel ligt vast, er gaat geen telegram door. In Den Haag liggen de dépeches opgehoopt hoor ik. Alle telegrammen worden per post verzonden.

Die vervloekte Franschen! De bladen zijn allemaal even oorlogszuchtig. De Moniteur spreekt van “een klein militair feest.” Maar je zult eens wat beleven. Ze denken dat de Pruisen zoo log en langzaam zijn, maar in Engeland is ieder overtuigd dat de Pruisen al lang gereed waren, en 't zoo goed als zeker is, dat ze rechtstreeks op Parijs zullen aanrukken.’

‘Ik loop den heelen dag naar 't station,’ zei Cloese, ‘mijn moeder is in Ems. Er zijn daar vierduizend badgasten en Ems loopt leeg. Er gaan groote extra treinen - geen plaats haast te krijgen natuurlijk - geen idee ook wanneer je aankomt hier. Daar heb je Van Dugten.’

De advocaat slenterde naar hen toe. Hij had zijn hoogen hoed in de hand, wischte met zijn grooten, witten zakdoek zijn hoofd.

‘Zoo medeburgers! In zak en asch? We blijven er buiten, we blijven er buiten! De regeering heeft stellige berichten ontvangen omtrent de eerbiediging van onze neutraliteit. Amélie wou op stel en sprong weg van Vredelust - naar Amsterdam. Zoo zaten we gisteravond in een soort wanhoop in den tuin van het Palais. Zoo romantisch

mogelijk. Het heerlijkste zomerweer en een zee van licht. Het eerste nummer van het program verving Coenen door het Wien Neerlands bloed.... 't Wilhelmus kwam in de tweede plaats, en toen wéér dat draaierige, dreinerige, lamme Neerlandsche Bloed, waar geen aasje muziek in steekt. Op algemeen verlangen! Enfin - onbeschrijfelijke geestdrift nietwaar, vaders, moeders in tranen - jongens die vandaag of morgen op moeten komen, uitgelaten - droog dronken van opgewondenheid en bangigheid.... Overigens is de Paleistuin nu grondig mismaakt met waranda's opzij van 't orkest, den verlichten koepel midden op 't plein, de fontein op het terras. Stijl anno hoeveel.'

'We slikken het allemaal wel,' zei Cloese.

'Welja. - In Van Liers zomertheater viert Veltman triomfen als Quilp. Maar Dickens is dood.'

'Ja - Dickens is dood.'

Ze zwegen, keken uit over den vollen Dam.

'Heb jij hem ooit gezien, Van Dugten?'

'Ja eenmaal. Verleden jaar toevallig in Januari. Ik logeerde bij een kennis in Londen, die een kaart had voor zijn lezing over Oliver Twist. Je kunt je eigenlijk geen idee maken van zijn fascineerende persoonlijkheid - en van zijn populariteit. Hoopjes dames vielen flauw bij de episodes van Sikes en Nancy, en werden stijf en kaarsrecht de zaal uitgedragen. 't Was epidemisch....'

'Is iemand anders voor ons geweest wat Dickens was voor onze jeugd - ons heele leven?' zei Frederik. 'Hoè ik van de Franschen houd, Dickens vervangt bij mij geen enkele. Dickens heb je lief.'

'Neen, je kunt moeilijk zeggen, dat je mevrouw Bosboom liefhebt.'

'Daar heb je Van Meris,' zei Cloese. 'Die zat in 't buitenland, dacht ik. Zeker ook teruggekomen.'

Een groote zware man kwam naar hen toe.

'Ben je terug?' vroeg Cloese.

'Ja. Ik was in den Elzas; maar toen de oorlog uitbrak wou ik naar huis. Ik dacht over Straatsburg en verder over Duitschland, maar de brug bij Kehl was door de Pruisen opgeblazen. Toen wou ik over Weissenbourg gaan, maar die dienst was gestaakt. De lijnen Straatsburg-Nancy-Luxembourg en Straatsburg-Parijs waren door het Gouvernement in beslag genomen, ze raadden me naar Mühlhausen te gaan en dan met den sneltrein Bazel-Parijs. Dat lukte, met anderhalf uur vertraging wegens troepenvervoer. Ze zeggen er staan twee-honderdveertig-duizend Franschen in den Elzas.'

'Hoe was het in Parijs?'

'Parijs.... ik kwam er 's morgens om half zeven. Aan de stations was het ontoegankelijk van al de menschen die afscheid namen. Op de

boulevards stampvol, maar kalmer dan vóór de oorlogsverklaring. Ze hebben een nieuw liedje: ‘Guerre à la Prusse,’ dat hoor je overal, vooral het slot:

‘Ce Rhin dont on boit les flots d'or
Rappelez-vous qu' il tint dans notre verre
Et qu'il y tiendra bien encor!’

‘Ja, ja,’ zei Van Dugten. ‘Maar ik heb gehoord dat Frankrijk blijk geeft van absolute onkunde betreffende Duitschlands weerbaarheid. En of Mac Mahon de man is die de moderne oorlogvoering kan weerstaan, schijnt ook zeer dubieus. De Keizer zeker niet, en die is opperbevelhebber!’

Volk stroomde aan. Ze gingen opzij. Pijpers voorop - matrozen.

‘De zeemilitie is opgeroepen. Prins Hendrik krijgt het opperbevel over het eskader Nieuwediep. Ik hoor, dat de schipbrug bij Deventer is afgebroken.’

‘Mijn arme Franschen,’ zei Cloese. ‘Ze beginnen den oorlog met heel Europa tegen zich.’

‘En Von Moltke en Bismarck.’

Zij namen afscheid, gingen ieder huns weegs. Mannen en vrouwen stonden opgewonden te praten op de hoeken der straten - het woord oorlog klonk telkens door. Bij de café's en societeiten, waar het Handelsblad voor het eerst bulletins uitdeelde, verdrongen zich de menschen.

Thuis vond Frederik een stil, in zichzelf gekeerd Annètje. Het oorlogsbericht had haar gegrepen in haar snel wakkere fantasie: Oorlog - vrouwen met kleine kinderen - verwoeste huizen - in 't wild rennende paarden - een donker veld met duizenden verslagenen, kreunend en verlaten in den nacht; ellende, waarvan niemand ooit weten zou.

Dat alles, al was het ver weg, het drong zich op, het eischte je denken, je voelen, je zelf op - zij die daar zat in een veilig, warm huis, zooals er nu ontelbare uit elkaar gerukt werden....

In deze laatste heete Julidagen, de eerste Augustusdagen, leefde zij op haar hoog bovenhuis, een geheel in zichzelf besloten bestaan.

Later kon zij zich dat eerste jaar na haar vaders dood nooit meer herinneren dan met een gewaarwording of zij toen haast altijd alleen was. Haar moeder, na de eerste uitbundige droefenis vond een snelle afleiding in de gedachte, die zich plotseling na Goldeweijns dood baanbrak:

‘Nu wilde zij uit dit huis weg.’

Het deed Annètje wild opschrikken:

‘Alles van 't oude huis dan weg?! Als je daàr kwam, de draai-trap op, die je als kind al op en af rende, waarvan je de derde uitgesleten tree precies kende, dan was het of je de deur van de achterkamer maar hadt open te doen en je zou vader zien voor zijn instrumentenkast of liggende op de canapé. Dat huis, waar je zóó lang met z'n drieën geleefd hadt, hoe kòn moeder daar weggaan! En zoo gauw!’

‘Hòudt u dan niet meer van ons huis?’

Fransje schudde koelbloedig neen. Met een harde koppigheid, een harden trek ook in haar frisch, ietwat verbleekt gelaat, dat in den zwaren rouw wonderlijk bloeiend en jeugdig leek naast Annètjes vervaalde trekken - ging zij door het kleine huis, ruimend, wegwerpend, pakkend, vol nieuwe plannen. Bij al het leed om zijn dood, om haar vereenzaming vooral - kwam de afkeer onoverwinnelijk nu voor het huis, waar zij zich lange jaren tot stikkens toe beklemd had gevoeld. En haar eigen kind begreep voor het eerst iets van deze opgekropte jarenlange ontbering, toen zij heftig uitbarstte:

‘Ik wil eindelijk eens een tuintje! Al is het nog zoo klein - als er maar zon is en lucht - en ik er kan planten en gieten. En Francientje er lekker buiten kan spelen bij me.’

Met vliegend vaandel ging zij zelf huizen zoeken. Alleen, moeielijk turend naar de nummers, honderd gevaren loopend in haar onbesuisde voortvarendheid. En op een middag kwam zij opgewonden bij Leentje terug:

‘Op de Achtergracht, vlak bij het Frederiksplein. Een benedenhuis met een beeld van een tuin - een klein tuinhuisje aan 't eind - met een trapje naar boven! En een mooie pereboom. En alles zon. Maar niets zeggen aan de jonge meneer en mevrouw!’

Het contract was al geteekend, eer zij zegevierend met het bericht op de Weteringschans kwam.

Frederik sloeg de schrik om het hart. Er was hem veel aan gelegen hoe en waar zijn schoonmoeder woonde, die toch al door haar wonder-lijkheden meer opviel dan hem lief was. Hij vond de buurt maar zeer matig, deed er het zwijgen toe om Annètje niet te prikkelen. Maar Fransjes toornige lach hoonde openlijk zijn ‘deftigheid’.

Want al lang was de sympathie verzwakt tusschen die beiden. Fransje had een soort kinderlijk respect voor Frederiks meerdere kennis, maar zij hield niet van hem. Ze hield hem hoog tegen anderen, omdat hij Annètjes man was, maar in haar kwade buien schold ze hem voor verwaanden opschepper. En Frederik vond zijn schoonmoeder weinig presentabel met haar luide stem, haar drukke manieren. Ze ergerde hem in die dingen te veel, dan dat hij haar groote goedhartigheid voldoende kon waardeeren.

Het ging Frederik goed. Oom Pieter prees zijn jongen medefirmant, die met zijn luchtige, wat Fransche innemendheid, spelenderwijs goede connecties wist te maken - haast met artistieke sierlijkheid zaken verstond te doen. Werkzaam, maar anders dan de oudere Craetsen. Als een spel. Alsof hij joeg op het wild meer om het genoegen van de jacht dan om het bezit - en de voldoening van 't succes hem meer gold dan het financieel resultaat. Hij deed het alles ook met de vroolijke levensliefde, die al zijn doen kenmerkte. Hij hield van zijn werk, van zijn vrienden, van de menschen in het algemeen, zoodra hij met hen in aanraking kwam. Hij hield van zeer goede, modieuse kleeren, en Annètje als zij hem na de koffie naar de Beurs zag gaan met zijn onberispelijk glanzenden hoogen hoed, zijn blonden, verzorgden puntbaard, zijn goed gesneden jas, kon glimlachen om het welbehagen, waarmee hij dat alles droeg.

Maar zij lachte niet makkelijk in dezen tijd. Haar vader, dien zij verloren had, die niet meer zat in den leunstoel op haar te wachten. Haar moeder die het oude huis aan zijn lot overliet, en niet eenmaal omzag.

En als zij 's avonds in bed lag, zocht de pijn in haar hart terug naar een, die altijd gevoeld had wat *zij* voelde. Als een oordeel stond een ouderwetsche kamer achter een donkeren boekwinkel voor haar geest. Maar dan: een vijandige, norsche Karel....

Een dien zij niet herkend had. Dien zij *niet* kende meer.

Zij keerde zich om, met die ongeziene pijn smartelijker in haar gelaat, en zocht de andere hand.

Die er altijd was.

Daar over de grenzen was begonnen wat een verhaal uit een boek leek eerst, boven alle werkelijkheid van 't gewone, tamme, geruste leven uit - en waarheid bleek - harde, doorleden, doorworstelde waarheid in het geteisterde land van den Elzas. Want in de Augustusdagen al, die zoo schoon en warm bloeiden over Holland, kwamen de berichten van een noodlottig en snel ondergaan der Fransche legers.

In Amsterdam, veilig ver van den oorlog, zitten de vrouwen en maken pluksel. Duizenden nijvere fijne en grove vingers pluizen linnen tot pluksel. In rustige gelukkige gezinnen rijzen onder de lamp de hoopjes pluksel, bestemd voor de verre, rauwe, donkere slagvelden.

Er zal veel noodig zijn. Veel. Voor zóó veel wonden. Er is een roep gericht aan de scholen om de kinderen pluksel te laten maken. 't Roode Kruis vraagt steeds gróóte hoeveelheden.

En de vrouwen van alle standen in Amsterdam pluizen.

Op den tienden Augustus zat het kleine muziekgezelschap te zamen bij de Craetsen. Door de open balkondeuren klonk verwijderd stadsgerucht - een rijtuig soms - een kar - stemmen.... Van muziek maken kwam niet, want allen waren te zeer vervuld van de berichten over den grooten slag bij Wörth op den zesden, waar de Franschen onder Mac Mahon verslagen werden. De Pruisen trokken op, stonden reeds voor Metz....

In de bladen, die ordeloos door elkaar op tafel lagen, waar allen om beurten zich weer over bogen, lazen zij hoe Jules Favres in het Wetgevend Lichaam de onmiddellijke wapening en volledige organisatie van de nationale garde te Parijs eischte en in de departementen. En verder, dat de Keizer het opperbevel zou neerleggen, en het Wetgevend Lichaam het bestuur der landszaken in handen nemen. Dat Parijs zijn forten in allerijl bewapende, en de republikeinsche bladen, de Siècle vooraan, verbitterd den toestand erkenden: 'De rechtervleugel en het centrum van het leger verslagen, terwijl honderd-veertig-duizend man buiten staat waren gesteld één geweerschot te lossen. De rechtervleugel verlaat den Elzas, het verslagen centrum trekt terug op Nancy. En de linkervleugel, die niet in 't vuur was, is te Metz afgesneden van de overige legerafdeelingen. Dit is de verschrikkelijke toestand, het is noodeloos te zeggen aan wien de verantwoordelijkheid. Welaan mannen! Moedig de hoofden omhoog! Ons behoud hangt van ons zelven af. Zullen we het volk zijn van 1813 of van 1792?'

Leedebour had luidop gelezen, even viel er stilte, toen spraken allen opgewonden dooreen.

Line Bergema vroeg kregel wat dat laatste beduidde, zij was niet zoo knap in de politiek, maar niemand gaf antwoord. Want Van Dugten was ingevallen, maakte zich warm, hoe schandelijk het Fransche volk misleid was over den toestand. Toen heel Europa al wist, dat de toegangen tot Frankrijk langs het gansche front waren vermeesterd, kwam in Parijs een telegram: 'Ennemi parait vouloir tenter quelque chose sur notre territoire, ce qui nous donnerait de grands avantages stratégiques.'

Truida Leedebour zat erbij dezen avond, een blos op haar jongens-achtig gelaat.

'Ik zou met het Roode Kruis meewillen,' zei ze half verstikt van emotie. 'Zooals in de bladen geschreven wordt: er is vooral persoonlijke hulp noodig daar! Ik zou....'

'Je blijft stilletjes bij mij,' zei haar broer half schertsend, half kwaad.

Ze keek hem aan, haar oogen vlamden.

‘Dat begrijp jij niet eens, daar lach jij om. Dat een vrouw verlangt naar iets anders dan doelloos, nutteloos werk. Daàr te zijn midden in den strijd, de ellende - te mogen helpen, verplegen, redden, de vreeselijke dingen zelf mee maken - voelen, dat je je beste krachten moogt geven, dat die worden gevraagd en noodig zijn!’

‘Er is,’ zei Amélie van Dugten, ‘in de Berlijnsche bladen een oproep van een zekere Minna Häusel, koniklijke operette-soubrette, aan alle vrouwen die kunnen paardrijden om een amazonen-corps te vormen, ter beschikking van een commandeerend generaal. De vrouw leeft daàr wel anders dan hier in ons land.’

‘Ja,’ zei Van Dugten, ‘het internationaal comité van het Roode Kruis te Genève bericht, dat er voorloopig verplegers genoeg zijn in den oorlog. Maar als deze slachting nog voortgaat, zal er dra gebrek zijn aan handige moedige vrouwen. En dan heeft niemand het recht een vrouw te betwisten, wat zij als haar plicht voelt.’

Truida's oogen keerden zich warm naar hem. Naar Frederik keek zij niet, maar zij wist zijn gezicht: spottend. En ze voelde het als een striem toen zijn hand stil in 't voorbijgaan die van zijn jonge vrouw beroerde.

Lang reeds kende zij Jacobs vroolijken jongen vriend. Al meer en meer had zij gehoopt, uit zijn licht flirtenden, hoffelijken omgang een bedoeling geraden, die hem inderdaad verre lag. Toen was daar onverwacht zijn verloving geweest met een meisje, waarvan niemand ooit gehoord had.

Bittere, harde maanden lagen achter haar, waarin zij, in verweer tegen de nijpende pijn, de ontgoocheling, de verlatenheid, een tegenwicht zocht. En plotseling was daar de oorlog, die haar een weg wees om zichzelf te verliezen.

In haar vroegere gezonde natuurlijke hartelijke vroolijkheid was een onbeheerschte scherpte gekomen, vooral tegen Frederik. Hij vermoedde de oorzaak niet, maar zag de verandering in zijn gevoeligheid voor al wat vrouw was. Maar waar Truida een genre was dat hem nooit geboeid had - een goed gezellig meisje had hij haar gevonden - werd nu licht een antipathie jegen haar in hem gewekt.

Annètje zat afgedwaald te droomen. Haar geest verbond in wonderlijk samenvatten het wereldgebeuren en haar eigen kleine wereld. Zij zag in één flits: den oorlogsjammer en het leed geleden in het kleine huis op den Voorburgwal, met zijn geweld van eenvoud. Haar moeder, klapwiekend tegen de tralies, troostzoekend in onwaardige vriendschap. Zij zag terug het groote huis in Monnikendam, den rustigen overvloed daar, het vroolijk gemak in alles - en zij

begreep haar moeders ontbering. En Annètje kreeg op eenmaal de gedachte, waarvan zij zelf schrok: dat het misschien beter was in een moment onder te gaan in den storm van zulk wereldgebeuren, dan jaren lang je krachten te versnipperen in een kooi. Want hoè deed de geweldigheid van den oorlog al 't andere klein schijnen en gering.

Leedebour lette ongemerkt op haar. Hij ervoer, verrast, hoe hevig dat schijnbaar zoo koele, trotsch teruggetrokken vrouwtje door den oorlog beroerd werd, die als een zware branding door haar wezen sloeg.

Tot zijn vertrouwde vrienden Van Dugten had hij gezegd: ‘iets is er wat dat Annètje Goldeweijn mist: passie.’

Dan schudde Amélie haar donker hoofd.

‘We kènnen Annètje niet.’

In deze weken was hij gaan denken, Amélie had gelijk. Maar een gansch andere passie leefde in die ziel: een heftig ingehouden, doch wonderlijk diep gevoelsleven. Maar zoo kinderlijk scheen het haast, dat je gevaar liep er de portée en de draagkracht van over 't hoofd te zien.

Frederik had zich naar haar toegebogen.

‘Wat dacht je?’ glimlachte hij. ‘Je zet zulke groote oogen of je verbijsterende dingen ziet. Wou je op de wallen staan, Kenau?’

Ze glimlachte terug. Zweeg. Stond dan op om wijn in te schenken.

In een diepen donkeren winkel zat een kind. Een winkelbel klingelde, en het gerucht van de Warmoesstraat ging voorbij.

VII

WIE daar rustig leefden in Amsterdam, de altijd nog wat provinciale wonderschoone stad, zagen vanuit een helderen herfst naar het helsch gebeuren over de grenzen. Het scheen ver, maar het bleef inderdaad nabij, het beroerde de rekenende koopmansharten met een aanvleug van angst. Veertig jaren was Holland zonder oorlog geweest - de oud-strijders van het metalen kruis bekeek men als iets legendarisch. Nu plotseling was er zorg in de groote handelshuizen, de banken. Spanning, die de zenuwen strak hield. Buitenlandsche, vorstelijke leeningen werden gesloten in uiterlijk bescheiden huizen....

Maar de handel kwijnde. In de maand van dertig Juni tot een Augustus waren de koersen aanhoudend gezakt. De vrees voor verliezen drukte in de groote grachtenhuizen, waar op bezuiniging werd gezonnen. Werkgevers trokken terug, staken zich in geen nieuwe ondernemingen. Nog vóór den winter dreigde al armoede en werkeloosheid.

Het volk, dadelijk oproerig, morde. En velen, steeds meer, gingen in den avond naar vergaderingen - scherpgespannen koppen staarden naar het oorlogsnieuws - en het verzet stak op onder hen, die de nieuwe leer hadden ingezogen: alle werklieden zouden zich vereenigen tegen den menschenmoord. Zich niet meer daarvoor laten gebruiken. Dienstweigeren.

Opstandige woorden kwamen los. Hollandsch langzaam groeide het verzet tegen al het bestaande. De groote werkgevers, de fabrikanten, bezorgd, zetten zich schrap. Onder hen bruiste langzaam maar zeker de zee aan - met horten en stooten en terugvallen, maar niet te stuiten op den duur.

Daarnaast ontwaakte het andere: een wijdere belangstelling. Mannen en vrouwen meldden zich aan bij het Roode Kruis, verlangden

te trekken naar de ellende der slagvelden. In leege, dofbeslagen vrouwenzielen van alle landen spiegelde zich op eenmaal de menschenellende. Slapende, ongewekte krachten werden er tot leven opgestooten: hulp, liefde, overgave, wegcijfering van het eigen ik, werd geëischt. Waar eigen omgeving nooit had gesproken, kon nu op eenmaal een extatische behoefte de vleugels uitslaan. Romantisch doortrok plotseling een gloed de wegkwijnende levens, dreef op tot een kracht, die bergen meende te kunnen verzetten. Aan de deur van hun zielen was de klop van den tijd - zij wendden zich ontwaakt naar dat geluid, waarvoor zij de ooren niet sluiten konden. Naar de slagvelden trokken zij - bij de stations stonden zij dag en nacht - vrouwen en meisjes uitgezonden door de volksgaarkeukens, stichting van Lina Morgenstern; en reikten aan de soldaten spijs en drank. Jenny Hirsch, de redactrice van Der Frauen Anwalt, vertelde ervan in een brief aan ‘Ons Streven’. En de jonge Nederlandsche vrouwen voelden zich geestdriftig meegesleept. Uit Nederland vertrok de eerste afdeeling Roode Kruis den twaalfden Augustus naar Metz. De Koningin, de groote peinzende oogen bewogen in 't ernstig gelaat, ontving de vertrekkenden ten afscheid - omhelsde de vrouwen, drukte den mannen de hand....

En die thuisbleven, verlangden. Zochten werk, wendden zich tot de leidsters der afdeelingen Roode Kruis. Ongetelde fijne vingers plozen pluksel.... Maar gewekt en niet bevredigd zagen de oogen, helderder geworden en bewuster, uit naar een anderen weg dan de alledaagsche der traditie voor de vrouw. En onafhankelijk van elkaar, maar beiden opgestuwd door wat daar klopte, en kloppen bleef met onweerstaanbaren aandrang, die beide groote stroomingen door alle landen:

De arbeiders. De vrouwen.

Daar in den Elzas - in schoone heldere herfstdagen en donkere nachten, gaat de onverbiddelijke opmarsch der Pruisen. Als het noodlot trekt het groote leger in zijn geweldige orde voort.

Huzaren, lichtblauw en rood, dragonders en kurassiers in wit laken, hoog te paard - felle kleuren in zonneblinkering. Rijden aan lanciers en artillerie - donderend de ammunitiewagens, de karren met levensmiddelen - kudden vee loeiend voortgedreven, angstig en vermoeid, de bolle oogen schichtig, rood beloopen, terzij blikkend.

Infanterie.

Gesloten, vastberaden, overtuigd, trekken zij op door zonnige dagen en regennachten. Over geschoren velden en slijkerige wegen, door verwoeste dorpen, langs verbrande, in puin gestorte huizen.

Trekken voort, na den grooten moorddadigen slag bij Wörth in den herfst, een onafzienbaarheid; de vernietiging, die aanschrijdt onweerhoudbaar door den Elzas.

Ridders van het Roode Kruis nu, Krakenträger dragend op baren gewonden - Barmherzige Schwestern, witte kappen boven zwarte gewaden - doktoren en studenten van alle universiteiten - wagens vol verbandmiddelen - geestelijken van elke richting.

Het laatst een korps Totengräber, onder kommando.

Verder - verder. Achter hen blijft wat de slag overliet. Het verloop ervan geschreven in den bloedigen grond:

Verspreid hier en daar in het roode gras een naaldgeweer geplant - een begraven Pruis. Dichter en dichter dan - bezaaid de grond met verscheurde, bebloede uniformfragmenten, gedeukte helmen en ransels - en rijen, rijen dicht aaneen geplante naaldgeweren.

Van den heuvel af onbegraven dooden. Franschen en Pruisen, in massa's neergestort. Aan den voet allen Franschen.

Over het veld zon. Een wijfelende koude zon over de duizenden verstijfde, stilgeworden gezichten.

De Totengräber werken.

Hier ruhnen in Gott 28 Preussen.
69 Franzosen. Grab No. 4.

In Berlijn komen de eerste krijgsgevangenen binnen. Haveloos bijna ongekleed, ongeschoeid op doorgeloopen wankele voeten. Verwilderd, wanhopig, vernederd. De Duitsche Koningin heeft verboden dat men hen loopend de stad door zal voeren....

In Parijs staart het volk - wéét niet. De berichten liegen, spreken nog steeds van overwinningen; maar hòe weet niemand, iets van de waarheid dringt door. Een druk begint zich te leggen op den spot den overmoed. Het wordt stil.

Den zevenden Augustus, na den slag bij Wörth, komt een radeloos, afgemat man te Nancy: Mac Mahon. Te voet gaat hij, de maarschalk, naar het café Bouillot, de réunie der officieren. Hij is niet te herkennen. Bemodderd van hoofd tot voeten, zijn handen zwart. Zijn eene epaulet weggeschoten, de panden van zijn jas doorboord. De helft van zijn kijker hangt aan den riem - zijn hand is verwond.

De officieren rijzen - wanhopig. De burgers nemen den hoed af. Een nadert hem, vraagt aarzelend naar het regiment Kurassiers....

'We hebben geen Kurassiers meer.'

Hij is een verbijsterd, verpletterd mensch. Zijn soldaten hebben in acht-en-twintig uur niet gegeten. Hij denkt aan den wagon met koren uit Hongarije dien de Pruisen buit maakten. Hij denkt aan de ont-

zaggelijke hoeveelheden bagage, door zijn officieren meegesleept als in vredestijd, equipages met vrouwenkleeren van den hertog de Chermont voor de dames, die in het hoofdkwartier de honneurs zouden komen waarnemen. Wagens met bonbons en confituren, welke zijn terugtocht belemmerden en tot een slachting maakten.

Hij denkt vermoeid, maar onafwijsbaar, met zijn gemartelde hersenen, hoe Trochu al in 1867 smeekte toch niet te vertrouwen op de overleveringen uit het eerste keizerrijk. Trochu die uit den slag bij Sadowa lessen trok, welke Frankrijk versmaadde. Die waarschuwde tegen de gevaarlijke fouten van het Fransche leger: overdreven denkbeeld van eigen voortreffelijkheid, overmoedig vertrouwen op het élan van den onstuimigen aanval. Dit alles minder gevaarlijk nog dan de minachting voor de kracht van den vijand.

Trochu die er om in ongenade viel.

Aan dit alles denkt Mac Mahon. Door zijn vermoeide hersenen, voor zijn verschroeide, verbijsterde oogen, die urenlang een ordelooze vlucht zagen, staat het beeld op van Frossard, die zichzelf doodschoot na den slag bij Weissenbourg, om den smaad niet te overleven. Hij ziet zichzelf: een roemrijke naam, onbezoedeld, strijdend voor een verloren zaak. Hij denkt aan Bazaine, die met het Rijnleger - hoè gedund weet hij niet - bij Metz ligt. Metz waar hij zelf ook heen moet met zijn ongedisciplineerd leger, zijn muitende soldaten, slechte officieren. Hij kreunt innerlijk. Hij weet, het is 't eind van alles.

De muur, de ijzeren muur der Pruisen trekt voort. Door een verwoest zwartgebrand land. Vlammen roepen ten hemel - in den wind jammeren de beroofden.

In het Hoofdkwartier ziet de Keizer den muur naderen. Ziet hem langzaam maar zeker zich sluiten. De toegangen tot Frankrijk zijn langs het geheele Oosterfront afgesloten.

Achter hem zijn land, dat hem uitwerpt, dat zijn ontslag heeft geeischt als opperbevelhebber. Hij denkt aan zijn Keizerin, bigotte, verkwistend, barbaarsch in haar smaak, haar weelde, haar vermaken.... Naast hem zijn zoon, de tengere knaap die nooit Keizer worden zal. Zijn leger - hij heeft geen leger meer. Hij is een verloren mensch, armer dan de armste.

Den tienden Augustus jaagt een bataljon grenadiers en twee regimenten Afrikaansche jagers uit Metz weg. Onder den helderen onmeedoogenden zomerhemel jagen ze, ordeloos rennende, in hun midden de Keizer en zijn zoon met eenig gevolg - achtervolgd op weinige uren door een Pruisische divisie. Zij jagen - jagen voort. De Keizer is vluchtende, vlucht voor zijn eigen leger. Om hem slechts weinig getrouwen. Afgemat rijdt hij, zijn angst, zijn ellende ver-

bijtend. Soms ziet hij even terzij, maar niet dikwijls. In zes uur tijd jagen ze van Gravelotte naar Verdun.

In Verdun onmiddellijk naar 't station. Hij gaat, met inspanning zich recht houdend. Stapt in een derde klasse coupé. Den stationschef vraagt hij een glas wijn. De jongen, mager, doodsbleek, vlak naast hem. In beestenwagens stijgt zijn gevolg, vallen neer, uitgeput, onverschillig, op 't stroo.

In Châlons beleedigen hem de Gardes mobiles: ‘Assassin!!’

Hij wijkt verder. Naar Rheims.

Bij Gravelotte vecht zijn verlaten, wanhopig leger, Bazaine, die tracht zich te vereenigen met Mac Mahon en Trochu, trekt terug, de vijand is tusschen hen. Hij vlucht, verbeten, omdat Mac Mahon niet op hem heeft gewacht - Mac Mahon die vechtende is alleen. Hij wéét niet dat Mac Mahon niet *kan*. Dat de Pruisen hem dwingen tot den slag. En hij ziet vertwijfeld de keus: of terug onder de kanonnen van Metz, of zich door de Duitschers heenslaan en Châlons bereiken.

En Mac Mahons leger vecht. Uren lang in den brandenden zomerdag hebben zij uit het Bois des Oignons de Pruisen zien optrekken, beschoten door het moorddadigst Fransche vuur. En altijd door trekken zij op - zij weten niet meer hoe - zij dringen op, automatisch - zij vallen, blijven liggen - andere zijn achter hen, loopen over lijken. Tegen de boomen slaan de kogels - voort - vóórt. Het wordt iets spookachtigs, bovennatuurlijks, dat onverminderd optrekken van altijd nieuwe Pruisen. De Franschen richten - schieten - vallen - richten - schijnen te winnen. Vertwijfeld rijst hun moed om dóór te breken - het oude gevreesde Fransche élan.

Dan op eenmaal in de lucht een geluid dat hen verwilderd doet opschrikken: granaten achter hen. Granaten barsten uit de lucht. De generaals hebben begrepen: de kanonnen van Steinmetz, die den ijzeren muur gaan sluiten. Ze vechten vertwijfeld om de bres, waar hun behoud ligt. Bij duizenden vallen Pruisen en Franschen.

De avond daalt. Sterren flonkeren aan den hemel. Het is negen uur. Bij een tuinmuur, op een stuk van een boerenkar, zit de oude Koning van Pruisen die zeven-en-zeventig is. Tien uur aaneen was hij in het gevecht. Naast hem Von Bismarck, de generaals Von Rhoon, Dönhoff, de groothertog van Weimar.... De overwinning hangt aan een draad. Als de Franschen dóórbreken....

Zij zitten stil. Aan den hemel de volmaakt schoone zomeravond.

Een ruiter rent aan: Von Moltke.

‘Majestät - wir siegten!’

De vlucht. De ordelooze, wanhopige vlucht van het Fransche leger. Mac Mahons terugtocht.

Terug - terug -

Vluchtende, terugwijkende naar Sédan. Het is de smadelijke tocht, dien hij gezien heeft als een nachtmerrie. Bazaine - waar is Bazaine - hij begrijpt hem niet. Hij weet alleen dat Bazaine hem niet te hulp is gekomen - dat hijzelf verloren is. Dat hij terugtrekt temidden van die hel van ongedisciplineerden onwil, vantrouweloosheid, verraad. Een eenzaam, verbitterd, wanhopig man....

Terug. Terug.

Er valt een vreeselijke ernst van bezinning over Parijs. De lach besterft. Wat de Daily News noemde: het verachtelijkst geslacht Parijzenaars dat den mannelijken leeftijd bereikt heeft onder het tweede Keizerrijk - zij zijn de stad ontvlucht. De provincie verdedigt Parijs. Trochu is belast met de verdediging. In het Wetgevend Lichaam heeft Gambetta den minister geestdriftig gedankt voor zijn toezegging van zeventïg-duizend man. Maar langzaam dringt de waarheid door - de vreeselijke waarheid van Gravelotte.

Parijs wordt in allerijl bewapend. Uit Nantes, uit Hâvre worden aangevoerd enorme hoeveelheden graan. Graanmolens worden gebouwd in Parijs.

En met het doordringen van de waarheid der nederlagen, begint de uittocht van al wat Duitsch is uit Frankrijk. Ze zijn hun leven niet meer zeker sinds de groote terugtocht is begonnen. Ze trekken weg, inderhaast - met pak en zak. Gehoond, gescholden, gemolesteerd door een woedend verslagen volk. Zij trekken in volle treinen met vrouw en kind, met wàt ze kunnen meenemen, de rest latend om 't leven te redden - beroofd van huis, bestaan. Zij komen over de Nederlandsche grens, eenige honderden - zitten in de stations - een troep verjaagden, welgestelden nog gisteren. De mannen, verbeten zwijgend, vrouwen doodop, kinderen slapen tegen hen aan. Uit de Hollandsche arbeidersbeweging komen mannen om hen te ontvangen.

Een jonge vrouw is tusschen hen, mannelijk scherpe trekken, groot jongenslichaam - Truida Leedebour. Ze heeft den heelen dag gewerkt om de vrouwen, de kinderen te laven, de gezinnen huisvesting te bezorgen. De mannen kijken naar haar, wantrouwend eerst, gewonnen dan. Truida Leedebour is sinds den oorlog opeens een persoonlijkheid geworden in Amsterdam. In de Amsterdamsche uitgaande wereld noemt men spottend haar naam: een geëmancipeerde vrouw - en hòe! Een die zich op den voorgrond dringt, zich niet ontziet tusschen enkel mannen op te treden. In één adem noemt men

haar met Betsy Perk, en de avonturierster Mina Kruseman, die het land afreist om de emancipatie der vrouw te prediken.

Line Bergema trekt bij haar vriendinnen een pruimenmondje, noemt het ‘vreeselijk onvrouwelijk alles’, bezint òf zij Truida eigenlijk nog wel ontvangen kan - zij als doktersvrouw.... Maar Amélie van Dugten komt aan het station, beladen met fruit, chocolade - begint naast Truida te helpen.

En 's avonds hoort Annètje op haar bovenhuis de verhalen. Zij gaat niet meer uit, want haar tweede kindje zal nu heel gauw geboren worden. Zij zit stil, en luistert in een uiterste gespannenheid naar de verhalen welke Amélie haar komt brengen. Amélie die niet meer spreekt van kunst - maar, de donkere oogen warm, vertelt van huilende kinderen, angstige moeders, wanhopige vaders. Amélie die zegt:

‘Weet je Annètje, als het werkelijke leven zoo nijpend, zoo tragisch zich voor je afspeelt, wat wordt dan alle verbeeldingskunst onbelangrijk.’

Zij zitten lang tezamen. En Annètje kan op eenmaal praten met Amélie.

Binnen Frankrijk trekken de Duitschers voort. En langzaam mee trekt het besef in de Fransche harten. Berichten komen dóór, gecamoufleerd, verbasterd, maar ten slotte onloochenbaar.

Dan begrijpt eindelijk het verblinde volk: het overschot van de groote Fransche armee vastgenageld in twee vestingen: Metz en Sédan.

Straatsburg wordt gebombardeerd. De citadel brandt. Telkens een ander punt. Midden in den nacht liggen de wijnbergen, ligt het kostelijke vruchtbare land gedrenkt in den zengenden bloedigen gloed.

Geruchten gaan, dat de Keizer in Sédan is. Men weet het niet.

Maar Mac Mahon is in Sédan. Negen-en-twintig Augustus komt hij, uitgeput met het overschot van een muitend leger voor Sédan. De rest is afgevallen, ontwapend over de Belgische grens. Hij zal slag moeten leveren. Maar hoe kan hij. Schandelijk is hij zonder ammunitie gelaten.

Den eersten September begint de slag. Twee honderd vijftig duizend Pruisen sluiten hem in - dringen hem op - dringen hem terug. Door een schrikkelijke onbedachtzaamheid van Failly, gaat diens heele legerkorps verloren. Een kreet besterft Mac Mahon op zijn verschroeiden mond als hij dat zijn Keizer melden moet. Zijn Keizer, die hier in Sédan zijn noodlot wacht. Hij heeft hem gezien in het heetst van 't gevecht, zonder vrees den dood zoekend - hij ziet hem op de citadel zelf het geschut richten. Hij staat koelbloedig op de bruggen der forten. Maar wat geeft het. Wat geeft iets! Waar zijn de officieren...

Hij weet het, verbitterd: zij zitten in de café's - ze houden zich schuil - kanonnen staan ongebruikt in de straten.

Mac Mahon, oververmoeid, verbijsterd, verpletterd, verliest het hoofd. Hij voelt zich geen maarschalk meer. Hij denkt er niet meer aan dat hij zich niet noodeloos blootstellen moet, dat zonder hem het leger geen leiding heeft. Hij weet niets meer te doen dan zelf te vechten - te vechten, razend, roekeloos, ongedekt, zich bekommerend noch om zijn leger noch om zichzelf - te vechten als gemeen soldaat.

In de stad muit het volk, de soldaten. Ze hebben Failly haast vermoord na zijn terugkeer - ze willen den Keizer vermoorden. Om zes uur weten ze: Mac Mahon is gevallen, ligt zwaar gewond of dood. Ze zijn verloren schapen, zonder aanvoerder meer. Voor de stad dringen hen de Pruisen op, dringen hen binnen de stad. En het leger vlucht. Elkaar vertrappende om binnen de beveiligende muren te komen - wèg onder de genadelooze zeshonderd zware Kruppkanonnen. Kurassiers springen te paard in de diepe vestinggracht, vallen op en over elkaar, paarden blijven liggen met gebroken ribben en pooten. Officieren van alle rangen vechten om slechts één ding: de wijkplaats binnen de vesting.

Dan beginnen de Pruisische bommen te vallen in de stad. De houwitsers. De nauwe straten raken versperd met lijken. Burgers, soldaten, paarden, vaneengereten door de meedoogenloos ontploffende projectielen. En door die hel, die zwartroode hel van bloed en vlammen, donder en dood, rijdt de Keizer. Hij is ongedeerd. Een bom barst, doodt het paard van den generaal achter hem. Hij kijkt nauwelijks om - de schaduw van een lach vaagt langs zijn koud-strakke lippen. Voor 't eerst misschien, in die hel waarin Mac Mahon neerstortte, waar niemand hem aanziet, niemand om hem geeft, een uitgestootene door zijn eigen volk - is hij waardig en eerbiedwekkend.

Generaal Von Wimpffen rijdt door de stad. Hij heeft den staf van Mac Mahon opgenomen, vervolgt diens hopelooze taak. Tracht een uitval te forceeren.

‘Vive la France! En avant! Bazaine valt de Pruisen van achteren aan!’

Een paar duizend man gelooven, scharen zich om hem.

Hij wordt teruggeslagen.

Sédan brandt. De dorpen om Sédan branden.

Er is geen eind aan den gevloekten dag, die om vier uur 's morgens begon en het is nu vijf in den middag. Zwaar en bloedig begint een lage zon te zinken in den vallenden avond.

Onbarmhartig richten de Pruisen hun batterijen.

Er is plotseling iets - een klein wit punt. Het is weer verdwenen.

Het duikt weer op. Het beweegt, ongestadig. Nu ziet een man het in het Pruisische leger, verliest het weer. Het is er nòg, hij weifelt - kijkt scherp - daar op de citadel.... En plotseling zien meer het - zien allen het nu. Donder breekt los van gejuich uit de Duitsche gelederen.

'De witte vlag!'

In 't Hoofdkwartier is een officier verschenen als parlementair over de capitulatie. Men weigert hem. Alleen met den commandant O'Reilly kan men onderhandelen.

De nacht. Nacht, die eindelijk zinkt als een sluier van rouw over een vernietigde, vermoorde stad - een verpletterd leger.

De voorwaarden der Pruisen: overgave op genade of ongenade van 't heele Fransche leger.

Het is een hellenacht. In de nauwe straten verslagenen en verminkten opgehoopt. De levenden muiten. Vloeken hun nederlaag, hun leiders. De officieren vloeken de soldaten. Gekrijsch, gekerm - geen hulp. De ambulances slecht georganiseerd, werkeloos, radeloos. In de straten vechten Franschen met Franschen. Uitgehongerde soldaten hakken doode paarden aan stukken om te verslinden. En plotseling een nieuwe verschrikking: de aan de kanonnen, aan de huizen vastgeklonken beesten, vergeten, hebben dol van dorst zich losgerukt, rennen zoekend naar water, briesschend door de straten - over de opgetaste stervenden, verminkten, weerloos liggenden, vertrappen hun zware hoeven al wat op hun weg nog leeft.

In die razernij kruipen de uren voort, sluipend naar den dag.

Ergens - verlaten - zit de Keizer. De vreeselijkste aller nachten. Hij vreesde den dood op 't slagveld niet, maar hier, waar alle duivels losgebroken zijn, siddert zijn verlorenheid, zijn grondelooze verlatenheid bij elk aankrijschend tumult, voor den dood onder een harde soldatenvuist van zijn eigen volk.

Hij zit inelkaar gekrompen onder de pijn van zijn kwaal, die hem het paardrijden tot een marteling maakte. Hij denkt aan Mac Mahon die vallen mocht, dood is misschien nu. Hij weet het niet. Hij denkt aan Parijs, aan zijn Keizerin - aan zijn zoon, die te Namen in veiligheid is.... Tòt hij niet meer denkt. Tot er maar dat eene woord nog is in zijn ziel: verloren.

Langzaam kruipt de Septembernacht naar den morgen.

Om zes uur - het is nog duister - is de Keizer opgestaan. Er heeft zich eindelijk één gedachte losgevochten uit zijn doffe hersenen:

Hij wil zich uitleveren aan de Pruisen. Trachten betere voorwaarden te krijgen voor zijn leger.

Ergens in den nog zeer kouden vroegen Septembermorgen is een

calèche. Ergens in het donker is een klok die zes slaat. Is hijzelf die instijgt - verstijfd, gebroken in zijn ledematen - die wegrijdt de stad uit.

Op het slagveld de doodgravers, de vreemde ambulances. In de stad schenden verdwaasde officieren en soldaten in blinde woede het derde artikel der capitulatie, weigeren de wapenen in te leveren. Breken hun zwaarden en bajonetten - slaan in stukken geweren, pistolen, lansen - hun helmen en kurassen. Hakken in fragmenten de mitrailleuses, en werpen alles in de Maas. In de Maas, die rood van bloed den berg niet meer verzwelgen kan - in de Maas, tot het hoog boven het water uitsteekt. Zij verbranden de vaandels en begraven de adelaars - zij verdeelen de krijgskas. De Pruisische opperbevelhebber protesteert.

Maar er luistert geen mensch. Geen mensch heeft meer een stem. De ambulances slechts werken. Uit Nederland is een ambulance vertrokken naar Sédan.

Truida Leedebour is gekomen bij Annètje om afscheid te nemen. En soms, nu zij hier waadt door die verbijstering van het afschuwelijkst lichamelijk wee, denkt Truida opeens aan wat scherp geteekend staat in haar geest: het jonge vrouwtje, stil wachtend op het kindje dat komen zal. Annètje in al haar veilige behoedheid daarginds, die haar aangezien heeft met groote gespannen oogen. En zij denkt: ‘Er zijn twee soorten vrouwen. Zij voor wie het leven alles natuurlijk en normaal beschikt. En zij die tekort komen, eenmaal en levenslang.’

Truida Leedebour houdt in haar arm een verwilderd oud soldatenhoofd. Ruwe wreede trekken. Een groote zware kerel, die het leven onder zijn voeten wegtrapte. In zijn toegeknepen vuist die zich niet ontspannen laat, steekt een strook afgescheurd Fransch uniformlaken.

Zij ziet met afkeer en schrik de soort man, die zelfs als weerlooze afkeer en verzet in haar wekt.

Dan slaat hij langzaam, of het een zware arbeid is, de moede oogleden op. Er staart uit zijn oogen hulpeloos een doodelijke angst. In haar breekt elke dam. Als een moeder zijn haar armen om hem - haar oogen troostend in de zijne, die vluchtend eindelijk zich nestelen in de hare - overgegeven.

Tegen haar jonge platte borst - een vrouwenborst als hij zijn leven lang heeft geminacht en bespot - valt zijn slap, oud, gegroefd soldatenhoofd terug.

Als zij hem neerlegt, breken haar eerste verlossende tranen.

Door het heele Duitsche leger rijdt de gevallen Keizer, om zijn eigen volk te ontwijken. Hij rijdt, aangestaard - een sigaar rookend - bleek, schijnbaar onverschillig. Om hem een eerewacht - een eskadron eerste regiment kurassiers.

Verloren. Slap is alles in hem teruggevallen. Geen spanning meer. Geen verzet. Geen hoop, geen vrees. Hij is zichzelf komen uitleveren - hij gaat, een gevangene.

Alleen verlangen naar de zijnen - zijn zoon, zijn Keizerin.

Die Germanen, zij hebben overwonnen. Hij ziet terug het kamertje, waar hij heeft gezeten met den ouden Wilhelm, met Bismarck en Von Moltke. De morgen helder en koud. Misschien ook is hij zelf aldoor zoo koud deze dagen, niet te verwarmen. Ze hebben hem ontvangen, medelijdend, eerbiedig. Hij is hun gevangene, de Keizer der Franschen....

Onverschillig uiterlijk, met dien ijzigen huiver diep in zijn merg, zijn gebeente, rijdt hij voort. Hij heeft 't heel koud. Rijdt hij voort onder de starende oogen uit duizenden en altijd maar nieuwe duizenden Pruisengezichten.

Hij is kalm, alleen zeer bleek. Rookt zijn sigaar.

De Duitschers rukken op. De weg naar Parijs ligt open.

VIII

AAN de popels op de Weteringschans verkleurde het loof van goud tot bruin. Als kleine rijpe vruchten hingen nog de laatste hooge blaadjes tegen een blauwen Octoberhemel, waarlangs de eerste nachtvorst al gegaan was.

Annette Craets keek ernaar vanuit haar bed. Keek naar haar kleinen jongen in de lage groene wieg, en dan naar Stance Bremer, die naast haar zat.

'Je hebt me verrast,' glimlachte Stance eventjes haar zonnigheid betrokken. 'Nu kan je niet bij mijn eenzaam trouwen zijn, en aan de kade staan als ik wegvaar.'

'Neen, hij is wat te vroeg gekomen.'

Haar oogen dwaalden weer naar den nieuwen kleinen bewoner van het groen damasten wereldje achter de gordijntjes. Stance zat stil. Stralend ging haar verlangen open, zóó dat zij zuchten moest.

Annètje keek. 'Hoe verlangde Stance! En zij kon zoo moeielijk van haar vriendin scheiden.'

In onbewusten overgang begon zij te vertellen, hoe zij deze gebeurtenis met Bergema als tweeden acteur in 't drama had doorworsteld. Nergens meer op de wereld vader om te roepen in den hoogsten nood! Reddeloos verloren had zij zich geloofd, in een catastrofe, waarin zij met het kind moest bezwijken.

Stance glimlachte bij het verhaal. Zij was Bergema tegengekomen den vorigen dag. Zoo jong had hij eruit gezien in zijn zenuwachtigheid. En hij had gezegd:

'Ja, alles goed. Maar als Craets mijn vriend niet was....!'

Annette lachte ook. Eenmaal tot bedaren met haar kleinen jongen naast zich, gleed de afkeer van Bergema als een geleden ziekte uit haar weg. Maar toch - 'het bleef een vréémde man....'

‘Wacht tot er vrouwelijke dokters zijn!’ spotte Stance.

‘Daar zou ik geen vertrouwen in hebben.’

Achter de popels zonk de lage herfstzon in den nevel. Zij dachten allebei aan de boomen op den Voorburgwal.

En opeens legde Stance haar hoofd naast Annètje op het kussen.

‘Weet je nog in Monnikendam?’

‘Hoe bang we waren?’

‘Ja ook. En in de schuit, de pret....’

‘Dominee Ten Kate onze held - nu heeft hij haast ons allebei getrouwd.’

‘En ik weg....’

‘Zal je heusch veel schrijven?’

‘Alles.’

‘Maar je komt met verlof.... Stance....’

‘Ja - over vijf jaar. Zal je moeder niet vergeten? Zal je dikwijls naar haar toe gaan?’

‘Dat beloof ik.’

Het bericht van haar kleinzoons geboorte bereikte mevrouw Goldeweijn op de puinhoopen van haar oude huis. Haar vriend, de roodneuzige kruier van de Oudebrugsteeg was bij haar, en liet haar behoedzaam neer op de onderste traptrede, toen zij van ontroering en blijdschap duizelde.

Het eerste wat zij zei, was: ‘Te vroeg. Daar zou Goldeweijn zich nooit in vergist hebben.’

Ditmaal kwam Caroline Craets het huishouden doen. Louise had, bij Frederiks vraag zich over het theeblad gebogen, waarachter zij zat, hoog, donker, streng.

‘Ik kan niet van huis. Beter dat Caro gaat.’

Over Adolphine sprak niemand. Adolphine die erbij zat, de onrustige kleine oogen neergeslagen. ‘Zij wist wel, waarom Louise niet weg wilde. Zij was bang. Zij waren altijd allemaal nog bang. En wat had zij daàr ook te maken bij een kraamvrouw en twee kleine kinderen....’

Zij huiverde in haar buitengewone magerte. Aan Louise was zij onderworpen, dankbaar aanhankelijk - de zuster die haar weggehaald had uit dat oord. Maar in de uren van den langen dag dat zij haakte haar eeuwige groote haakwerken, wroetten rusteloos achter het lage voorhoofd de gedachten om:

‘Waarom was Louise niet getrouwd - had zij haar engagementen afgemaakt. De mooie Louise, bij wie zij zich als kind zoo de mindere voelde.’ Broedend gingen haar gedachten terug over de jaren, dat zij

uitging in Utrecht. Louise gevierd - zij veronachtzaamd, hunkerend. Zij zag den knappen jongen De Leuze, die haar had doen schreien 's nachts - hij had Louise gevraagd, een kort engagement. Waaròm.

Soms als zij samen zaten gedrieën, met hun handwerken om de rood fluweelen tafel - als zij er zoo gezeten hadden 's morgens, en 't was middag en zij zaten er wéér - gilde het in Adolphine op:

'Waarom heb je het uitgemaakt met Charles de Leuze! Waaròm? Ik die naar hem verlangd heb - en naar die anderen - ik zou met allemaal wel gelukkig hebben kunnen zijn - ik wou een man net zoo goed als al die andere vrouwen. En ik ben gek geworden toen ik merkte dat voor mij geen kans bleef. De eenige - een knecht - daar heeft mijn eigen moeder me om gescholden.... maar jij - jij? Wat is er met jòu dan?'

Over de tafel, over het groote haakwerk, dat zwaar in haar dorren schoot lag, riepen de stomme vragen in haar zusters onbewogen gelaat. Soms keek Louise plotseling op, zagen zij elkaar aan, of even het eene leven het andere greep en met geweld aan de oppervlakte trok - of plotseling om hen heen de kamer onwezenlijk werd en vreemd van beangstigend verborgen gebeuren.

Caroline had blij opgekeken bij Frederiks vraag. Een poos uit! Bij Annette en de kindertjes!

Zij kwam - een niet onbevallig Carolientje, dat met kleine Fransje tevreden ronddrentelde in het Weteringplantsoen. Haar beige wandeltoilet met de lila geplisseerde strookjes op den wijden rok, fleurig in deze warme nazomer-dagen - de kleine platte hoed met lila lint flatteus op haar frisch blond gezichtje. En zij kleurde trotsch en pijnlijk als zij meende te bemerken dat men haar voor Francientjes moeder hield. De kleine komedie deed haar lichter, vlugger gaan, hield een verschiet van blije mogelijkheden open. In de kraamkamer sloop zij als in het verboden paradijs. De statige baker De Haas weerde ieder met jaloersche heerschzucht; en tusschen Annètje en baker was weer die intieme verstandhouding, gegroeid uit hulpeloos onverstand ter eene en goedige genegen bazigheid ter andere zij.

Mevrouw Goldeweijn was de eenige van wie baker De Haas iets duldde; Fransje, die haar met achtelooze vrijmoedigheid commandeerde. Carolientje drong zij de kamer af met het machtwoord:

'Dat is allemaal niks voor een ongetrouwde jongejuffrouw.'

Carolientje, vier jaar ouder dan Annette, voelde zich bij al die ervaring een hulpeloos, verlegen kind. En op de uitgebreide kraamvisite, waar baker in haar zwart zijden japon zoet glimlachend 'het engeltje rond presenteerde' - waar kruidige kandeellucht de

kamer vervulde, en een praterige dierbare moederlijkheid zwom in al die verhitte vrouwengezichten - had zij zich onhandig en verlaten gevoeld. Annètje, die daar zat, ongenaakbaar met haar glimlach.... leek haar ook zoo ver weg....

Maar als door een frisschen wind leek die benauwdheid weggevaagd toen op eenmaal, de laatste bezoeker verdwenen, Annètje driftig opstond en zei:

'Baker, wasch het kind af. Al dat vieze gezoen. Ik kan het niet uitstaan.'

Het was een boos schreiend Annètje, dat dien avond door Frederik toegedekt, riep: 'dat het voor de laatste maal was, dat ze kraamvisite hield. Dat vader altijd had gewaarschuwd je kind niet te laten zoenen.'

Maar toen Annette al lang weer de oude was, bleef Carolientje nog. Van Annette mocht ze het kleintje wasschen en aankleeden - Francientje helpen - voor 't eerst voelde Caroline haar dagen gevuld in gelukkig makende bezigheid.

Daartusschen leverde zij ijverig en nauwgezet haar aandeel pluksel in bij Louise. Als zij thuis kwam en Louise toonde haar de manden pluksel, terwijl haar fijne blanke vingers haastig al weer verder, weer verder plozen - als zij Adolphine zag pluizelen en niets dan dat - kreeg zij een onbegrepen walg tegen dat uit elkaar trekken van iets dat heel was. Het deed haar jachtig wegvluchten, pas weer rustig als zij op het behagelijk bovenhuis was aangeland, waar alles stond in het teeken van kleine kinderen.

Voor 't eerst kreeg leven een beteekenis voor haar. Leven werd iets liefs, iets wijds ook en lichts - met veel mogelijkheden nog.

'Waàr,' bedacht het in voelen en denken nog onrijpe Carolientje, 'waàr was in haàr thuis ooit zoo iets geweest. Louise, ja zorgde voor hen - maar dat wàs het niet, met twee oudere zusters rustig wonen in een huis - en dure japonnen en goed eten - en visites maken en ontvangen, en vooral letten dat alles deftig en in den vorm was. Dat wàs het niet!

Met een man in een huis wonen, zooals Annette met hun broer - en lieve kleine kinderen opvoeden en verzorgen. Dàt.'

Zij ging onder, behagelijk, in de emotie van het beleven - het gaf haar nog geen leed. Zij was gelukkig te mogen kijken in een wereld, die zij niet kende. 's Avonds zat zij bij de muziekpartijtjes, hoorde spreken over honderd onbekende dingen. Verbaasd zag zij haar eigen broer Frederik zich opwinden met mevrouw Van Dugten over de Beethoven-herdenking bij Van Lier - over de uitvoering

van Toonkunst in 't Park met een uitsluitend Beethoven-programma. Over de bénéfice voorstelling van mevrouw Kleine Gartman als Medea - de nieuwe décors van Gysbrecht van Aemstel, een triomf voor de stedelijke commissie, waarin Van Dugten zitting had. Zij hoorde over Adeline Patti's concert in Felix Méritis - zoo ontzettend duur, duurder zelfs nog dan Jenny Lind - en hoe weinig had zij zèlf gezongen: L'echo van Eckert - Ombre légère uit Le Pardon de Ploërmel - een duo uit de Traviata....

Amélie van Dugten was meer dan van Patti, met haar onbelangrijk programma, verrukt van de pianiste Thérèse Careno. De sonate van Weber, en de Faust-fantasie - schitterend....

Caroline dacht verbijsterd hoe veel er in de wereld te weten viel.

'En ik haal het nooit meer in -' wist zij. Frederik, uit hetzelfde huis, was een ander geworden. Maar zij.... Ja, als je trouwde, dàn kwam je eruit, dat was de eenige weg.

Zij ging naar mevrouw Goldeweijn, die in haar nieuw klein benedenhuis opgetogen zat voor het raam - gelukkig in het bezit van een zonnigen tuin, geheel beplant met tulpen en hyacinthenbollen. Heerlijk zou dat worden met het voorjaar! Zij leerde er Annebet Kooistra kennen, die haar moeder verloren had, nu alleen op kamers woonde in de Hartenstraat.

Louise had mevrouw Goldeweijn trachten over te halen lid te worden van Arbeid Adelt, waarvan zij bestuurslid was. Een tentoonstelling werd voorbereid in het voorjaar van vrouwelijken handenarbeid. De Koningin interesseerde er zich sterk voor.... Als mevrouw Goldeweijn, die zoo mooi breien kon, misschien een sprei zou willen afstaan voor de verloting....

Fransje lachte toornig, terwijl ze het vertelde. Nu wist juffrouw Craets haar wel te vinden - ze gaf haar sprei liever aan haar kinderen - breide een heel fijn spreitje voor kleine Frans....

Maar Annebet Kooistra viel bitter uit tegen die vrouwelijke handwerken. 'Waarom was alleen dat gepiek en gepeuter vrouwelijk, en niet ander werk, waar je hart en hersens voor noodig had! Iedereen kon toch geen onderwijzeres worden! Waarom mocht een vrouw als zij, die niets meer over had om voor te zorgen, niet werken en nuttig zijn als een man. Nuttiger en beter werk zou *zij* kunnen leveren dan honderd slampampers die het mochten, alleen omdat zij *man* waren.'

In de kleine mahoniehouten kamer die toch weer wonderlijk precies geleek op die van den Voorburgwal - waar een heldere zon binnenviel, zoodat Fransje haar blauwen bril zocht - vielen vreemd de opstandige woorden van een verbitterd machteloos verweer.

'Neen, dan voelde zij meer voor Mina Kruseman, die gescholden

werd voor manwijf, en uitgelachen, maar die vócht voor de vrouwen! En Truida Leedebour ook, een flink meisje. Die ging in den oorlog! O, als zijzelf maar jonger was en niet zoo stijf van rheumatiek....'

Fransje Goldeweijn keek over haar altijd nijvere bezige handen, welke onafgebroken pluksel plozen, met haar bedriegelijk helder, half blinde oog, haar bezoekster aan. 'Wat waren dat toch altijd een vervelende praatjes van die Annebet.'

Maar in Carolientje haakten zij zich. Zij walgde van Phine's haakpennen en Louise's borduurraam - van de roodfluweelen tafel, ochtend, middag en avond. En verwezen, geschud, meegesleept, keek zij naar de oude juffrouw, met de felle donkere oogen in het kleine dorre gezicht - die zoo verwoed opstandig wezen dorst.

Zij liep door Amsterdam - een onbeduidend meisje tusschen de menigte. Maar haar ooren, haar oogen, haar hart waren opengegaan. Met Frederik en Annètje leefde zij de gebeurtenissen over de grens mee. Het volk van Amsterdam, van Nederland, was weer gerust geworden. Er kwam voor hen geen oorlog. Het was gedaan. De Duitschers lagen voor Parijs. Hier gingen de miliciens van alle lichtingen behalve die van 't jaar zeventig, met onbepaald verlof. Het oogenblik van angst en schrik - de klauw die zich dreigend had gestrekt - voorbij.

Maar daarginds....

Heel Frankrijk snakt naar den vrede. Alleen Parijs wil geen vrede - wil de belegering doorstaan. Parijs, waar de republiek is uitgeroepen.

Een vrouw is in den avond de achterdeur van het paleis uitgevlucht. Kalm is zij - niet bang - zij is alleen - de Keizerin. Achter haar bestormt het razende volk de Tuilerieën. Zij gaat, haar gelaat achter een dichten sluier, in den avond met De Lesseps en Madame Le Breton - in een vigilante naar het station.

Het is voorbij. De Keizer.... gevangen. Haar zoon in Engeland. Zij wil bij haar zoon zijn. In den donkeren avond rijden zij, de gevallen Keizerin, roerloos achter haar sluier, langs donkere wegen.... Zij denkt aan Parijs - waar het volk het paleis plundert, waar zij alles, achterliet - te Bergen staat sinds veertien dagen een met ijzer beslagen koets met haar kostbaarheden. Te Bergen.... maar zij rijden voort - langs modderige wegen naar den grauwen aarzelenden ochtendschemer....

De kust. Mist en zee. Verlatenheid - en kon - dezelfde, die den Keizer doorhuiverd heeft op zijn tocht....

Van Wight brengt de kolonel Sir John Burgoyn de Keizerin met

zijn zeiljacht naar Hastings. Zij is nog altijd Europa's schoonste vrouw....

Maar Parijs wil de belegering doorstaan. Parijs dat het contact met de buitenwereld wel weet te vinden. Heel de stad kijkt naar den wind. Als de wind west blijft kunnen de ballonnen niet uit. Een week lang liggen zij vastgesnoerd - ongeduldige gevangen vogels.

Zóóveel ballons! Twaalfhonderd naaisters verwerken dag en nacht oude parapluies en parasols. Het luchtige hart van Parijs vliegt mee op! Boven de logge Pruisen. De Hunnen.

En daar is immers altijd nog Metz. Dat nog nooit gecapituleerd heeft. Dat onneembaar is!

Maar in Parijs is nu reeds geen vleesch haast meer. En men mompelt dat Trochu niet au fait is van de moderne oorlogsvoering. En waarom is het Bois de Boulogne gekapt, vernield - een woestenij geworden...

Het wordt herfst. De meedoogenloos striemende, doordringende regens beginnen te vallen over de Pruisen in het open veld....

Die in Amsterdam den gierenden storm over de stad hooren in den nacht van den dertienden October, moeten er aan denken: mannen in 't veld, onbeschut.... Pannen en schoorsteenen vliegen - in de Keizersgracht ligt een boom geploft.

Annètje wiegt haar jongetje, dat onrustig is dezen nacht. En het kleine Francientje schreit luidop, geschrikt door een vallende dakpan op den zolder.

In den morgen bedaart de storm - ligt Amsterdam onder een blank gewasschen hemel.

Maar daarginds, ver weg, beginnen onder den storm en de regens soldaten elkaar af te vragen of het nooit vrede worden zal. Na Sédan hebben ze gemeend.... Nu is het einde October.

Er loopt een gerucht in Parijs, dat op eenmaal het nog altijd onbezorgde vroolijke leven der boulevards verstommen doet, dat niemand gelooven kàn....

Bazaine, die zich heeft overgegeven. Metz dat gevallen is. Een gewicht legt zich op de stad. Wordt het ongeluk toch werkelijkheid....?

Bazaine - is hij schuldig - is hij niet schuldig. Wàs er honger, zoodat hij capituleeren moest - of is 't waar, dat de officieren in overvloed leefden, de soldaten lieten sterven. Was Bazaine de eerlijke, dappere, roemrijke - of heeft hij na de uitroeping van de republiek in verbinding gestaan met de Keizerin, het leger willen sauveeren

voor een herstel der Bonapartes - òf was de discipline zoo slecht werkelijk, dat hij het leger niet meer tot vechten kon dwingen....

Na den val van Metz stort zich alles over Bazaine. De smaad: honderd-vijftig-duizend man weggevoerd in gevangenschap. Vrouwen uit alle standen loopen door de straten van Metz, rukken zich de haren uit in doodsangst voor de Pruisen:

'Wàt zal er met onze kinderen gebeuren!'

Een rijtuig rijdt de stad uit. Bazaine die naar Wilhemshöhe gaat. Zijn bleek vertrokken gelaat achter in 't rijtuig. Tumult golft aan om de calèche, vuisten versplinteren de ruitjes - kreten, vervloekingen gillen in zijn oor....

Hij rijdt. Als Mac Mahon. Als zijn Keizer.

Von Moltke rukt met al zijn macht op naar Parijs.

Truida Leedebour zat in den kring van het muziekpartijtje. Luisterde wat Cloese vertelde over de laatste der Historische lezingen in Felix Meritis.... En dan vertelde zij zelf....

Wonderlijk, als in een geheel ontwende wereld, na al wat zij zag, doorleefde, weer te zitten in de oude bekende omgeving. In de wieg heeft zij stil gekeken, en den kleinen Philip weer toegedekt met zulk een teedere behoedzaamheid van haar sterke mannelijke handen, dat Annètjes oogen er groot bij werden.

Later in den kring, den veiligen rustigen van een land waar vrede is, waar geen schepsel een duizendste vermoedt van 't afgrijselijk leven dat geleefd wordt daarginds - vertelde zij, met oogen die nòg niet anders kònden zien dan bloed, wonden, vuil, jammer - ooren, die steeds nog hooren gekerm, gekreun, smeekende wanhoop.... over Sédan.

De Fransche ambulance, 't was haast om te lachen als 't niet zoo droevig was, doolde rond als verloren schapen. De coureurs van het comité international waren al lang niet meer zichtbaar.

Onze ambulance heeft veel toegezonden gekregen door bemiddeling van een jongen dominee - Laurillard - hij moet ook verzen maken - die met een grooten voorraad naar Sédan is gekomen.

'Is Mac Mahon nog in leven?'

'Hij heef een verzoek ingezonden, om zoodra zijn wonden het toelaten, het lot te mogen deelen der andere krijgsgevangenen en opgezonden te worden naar een Duitsche vesting.'

'Dàt is de oude edelmoedige Fransche geest,' zei Leedebour. 'Geheel gestorven is die toch niet.'

Truida zweeg, zat stil te staren. Haar handen groot en tegelijk teeder, lagen gedwee in haar schoot. Dan begon Van Dugten te

spreken over het werk, de commissie tot steun van verdreven Hollanders uit Parijs.’
‘Ik ben ook in 't comité,’ zei Line Bergema.

Zij begon wat dik te worden. Haar snibbig poppengezicht stond klein boven den forschen boezem. Welvoldaan blikten de oogen rond - snel oordeelend.

‘Ach -’ zei Truida onverschillig. ‘En jij, Annètje? Jij ook?’

Ze bedoelde misschien iets scherps, maar ze glimlachte haars ondanks.

Zij hadden allen dien glimlach van verteedering, terwijl zij naar haar keken.

Truida stond op, toen de anderen muziek gingen maken.

‘Ik wou nog even naar een vergadering. De algemeene vredevereeniging.’

Door hun bedwongen trekken heen speurde ze nochtans de Hollandsche bevreemding, afkeuring: een vrouw - alleen - naar een vergadering, van mannen....

Line Bergema's mond trok verachtelijk.

‘Ik heb ervan gehoord,’ zei Van Dugten afleidend, ‘ik wil er ook eens heen.’

Truida keek op in 't licht.

‘Als je den oorlog van zoo nabij hebt gezien, begrijp je niet, dat niet de heele wereld zich vereenigt om dàt te beletten!’

‘Ga je wéér Truida?’ vroeg Amélie.

‘Ja. Als ik wat uitgerust ben. Ik heb me opgegeven voor de ambulance in Versailles.’

Leedebour zweeg. Truida's ‘buitensporigheden’ hadden de rust in zijn leven verwoest. Truida had een huishoudster voor hem gezocht. Hij voelde zich geprikkeld, zijn werklust bedreigd door een vreemde in zijn huis.

De ergernis was in zijn stem toen hij spottend zei:

‘Als de vrouwen allemaal naar den oorlog willen, zullen wij mannen ons moeten emancipeeren. Weet je Annètje, jouw Francientje kan een geleerde vrouw worden, goddank! We krijgen in Amsterdam een Hoogere Burgerschool voor meisjes.’

‘Ik heb,’ zei Van Dugten, ‘een merkwaardig stuk gelezen in de Noordbrabanter, tegen het middelbaar onderwijs voor meisjes:

‘Als de meisjes de middelbare scholen bezoeken, worden ze geëmancipeerd.

Als ze geëmancipeerd zijn, worden ze bedorven naar geest en hart.

Als ze bedorven zijn, zullen ze ook de kinderen die ze krijgen, bederven.

Als de kinderen bederven, is weldra de heele maatschappij bedorven.'

Truida lachte een beetje mee met de anderen, terwijl ze afscheid nam. Ze dacht: 'Ja, daar lachen ze nu om, maar in hun hart, elk voor zich, kunnen ze toch niet uitstaan als de vrouw wil hebben wat tot nogtoe alleen voor den man was. Wist ze niet hoe Frederik Craets over die dingen dacht?'

Op straat was haar rustig beheerschte stemming der laatste maanden weg. In de ambulance had zij zich een persoonlijkheid gevoeld, boven alle kleine dingen gedragen door het diepe menschenleed.

Hier in haar eigen stad voelde zij zich eenzaam en verlaten loopen. Een nog ongetrouwde, een beetje malle juffrouw die naar een vergadering voor den vrede ging - in den avond alleen over straat liep....

Langzaam stuwde het jaar - het jaar van bloed en jammer naar het einde. Koude was ingevallen. Felle, hevige vorst. In Amsterdam lagen de grachten dicht tusschen de drooggepoeierde, wit bevrozen wallen. Hongerige meeuwen streken in zwermen neer op de straat.

De Kerstdagen waren gekomen.

Annètje, op haar hoog bovenhuis, bukte zich over het warme nestje, waarin de kleine Philip kraaide. Bij het raam keek haar moeder, blozend, trotsch, met de kleine Francientje op schoot, glimlachend toe.

Annètje dacht eraan, hoe Truida Leedebour schreef, dat in Parijs alle zuigelingen stierven - en de kinderen onder de drie jaar, omdat er geen goede melk meer was....

Over een paar dagen was het Oudejaar. Dan begon voor 't eerst een nieuw jaar zonder vader. In het oude, waartoe hij nog behoord had, lieten zij hem achter....

Zij stond stil naar buiten te kijken. In haar verdriet voelde zij zich zoo alleen.

Toen zij eindelijk weer omkeek, zag zij haar moeder, die voor zich uitstaarde. Zij had Fransje van haar schoot laten glijden. Een traan liep langzaam uit haar bijna blinde oog.

Toen vloog Annètje op haar toe, sloeg den arm om haar moeders hals. Zonder een woord zaten zij zwijgend tegen elkaar aan. Het kleine oude huis op den Voorburgwal stond dicht om hen heen.

Daarginds in een wanhopig verloren duister land, ontsteken in het paleis van Lodewijk XVI de Duitschers hun Kerstboomen. In de

zalen zijn de gewonden gelegd, en tafels prijken beladen met duizenden giften uit die Heimat.

Parijs, verloren, hongerig, koud - Parijs dat ezelsvleesch eet en zijn kinderen ziet sterven - staart strak en fanatiek tartend over de graven heen. Nog bewaren zij met geweld hun luchthartigheid. Zij klagen niet. Vrouwen in satijnen japonnen, in fluweelen mantels - mannen in kostbare pelzen halen hun soepkaartjes - wachten kalm hun beurt. De prachtige boomen in den Jardin du Luxembourg zijn omgehakt voor brandhout - in den Jardin Zoölogique zijn alle dieren opgegeten, behalve de drie olifanten. Maar de bommen - ah, die Duitsche bommen doen nog zoo weinig schade! Geen stem verheft zich ten gunste der overgave.

De vestingen zijn wel gevallen. Alle nu, langs Maas en Moezel. Rouaan in 't noorden. Tours - Vendôme - Blois.... Treinen, met alle vensters kapot, brengen bij tien graden vorst, verkleumde vluchtelingen aan.... Wéét Parijs werkelijk?

Duizenden ellendigen zijn te Lagny aangekomen. Verhongerd, bevroren, onverbonden, door 't stooten der karren gek van pijn. Er is geen hospitaal. Ze liggen in de kerk, in loodsen, in hutten, in spoorwaggons - de lange, donkere vriesnacht is gevuld met hun jammer. Tot ze 's morgens verder gaan. Er is ergens in den ijzigen nacht een huis met vier kleine kamertjes - daar liggen tachtig gewonde Beieren. Zonder vuur, zonder dekking, zonder hoop. Als de morgen komt, liggen zij op de perrons van het station.

Parijs weet - langzamerhand. Het moèt gelooven gaan. Maar het staart nòg hardnekkig, stom, verbeten heen over alle graven van hun hoop.

Het kàn niet waar zijn....

In het paleis van Versailles zetten zich de Duitschers aan tafel.

In de vestibule speelt de kapel: ‘Nun danket Allen Gott.’

IX

CAROLINE CRAETS was eindelijk weer naar huis gegaan - maar wanneer zij kon, glipte zij even naar de Weteringschans.

In den laten middag zaten de twee vrouwen samen. Het was Januari. De Weteringbrug lag wit bevroren over het brokkelig vuile ijs van de Lijnbaansgracht.

Annètte had den kleinen Philip op schoot. Francientje speelde op den grond. Het was er zoo veilig, warm, dat het Carolientje diep beroerde. En ze op eenmaal zei:

'Weet je Annètje dat het in Parijs zoo erg is - dat er moeders zijn die hun kinderen vermoorden, omdat ze geen eten meer voor ze hebben?'

Annètte gaf geen antwoord. Zij had niet geluisterd. De kleine jongen aan haar borst vroeg al haar aandacht op; en ze keek in zoete bevrediging neer op het paisibel slokkende mondje. En toèn sprak zij eindelijk:

'Hij is heel anders dan Francientje, weet je. Een totaal verschillend karakter.'

Een inzicht in volkomen moeder-egoïsme schichtte onduidelijk door Carolientjes brein. Altijd nog had zij kuisch en schuw vermeden toe te zien als Annètje haar kind voedde. Het paste niet voor een ongetrouwd meisje, dacht zij. Nu - losgelaten op eenmaal - keek zij toe, met een gulzige aandacht, naar Annètjes blanke volle borst, en het kleine donkere hoofdje dat daar veilig lag als in een nestje.

Opeens schrok Annètje op van Caroline's schokkende heesche stem.

'Annètte - vindt je niet - vindt je het niet een wonder - dat

een vrouw als zij moeder wordt, vanzelf voedsel krijgt voor haar kleine kind?'

'Ja.... ja Caro - dat is 't ook.'

'Vindt je dàt juist eigenlijk niet zalig - zèlf hem te kunnen voeden?'

'Ja -' zei Annètte zacht en diep.

Ze keek op, en nu pas zag zij den honger in Carolientjes oogen.

'Annètje, ik ben zoo blij dat jij mijn zuster ook bent; ik kan tegen jou wel eens praten over de dingen die ik denk.'

'Ja zeker, Caro. Hadt je nooit een vriendinnetje?'

'Zooals jij met mevrouw De Block? Neen. Ik heb nooit met iemand kunnen praten. En ik vond in Utrecht die bals zoo naar. Ik begrijp niet wat je aan dansen hèbt. Jij? Phine was er dol op.'

De kamer verschemerde om hen. Ze zaten stil. Alleen het vredig klokken van het kindermondje beluisterde Caroline met een pijn van aandacht. Maar Annètje dacht aan het donkere huis in Utrecht - aan Phine, die zoo dol op dansen geweest was.

De koude. De bittere, ontzettende, bijtende vorst, die is als een geesel over de uitgeputte lijven - die de ellende komt voltooien van dezen moorddadigen oorlog.

En de vrouwen!

Zij hebben gekeken met strakke bedwongen oogen over de graven van hun zuigelingen en ze hebben moed gehouden. Maar het paardenvleesch is op en er is haast geen brood meer. Nu begint een macht op te staan in de stad, die niet te onderdrukken is.

De moeders. Ze hebben zich geklampt aan de overwinning die komen zou, waarvoor hun zuigelingen geofferd werden. Maar nu - nu worden de kinderen bedreigd die ze overhielden! Nu beginnen de moeders te morren.

Trochu heeft een uitval gewaagd. Mislukt. Ze zijn teruggekeerd: drommen lange reeksen van draagbaren, drie diep - met gewonden en dooden - gedragen door vrouwen.

De bommen die vallen, daàr kan men om lachen. Maar de andere vijand, de honger! In de restaurants wordt honden-, katten- en rattenvleesch gegeten. Wie zijn dier liefheeft, verstopt het. De lievelingen der Parijzenaars, de olifanten Castor en Pollux zijn geslacht. Old Bob, de Engelschman, die de mooiste verzameling buldoggen heeft, vlucht met zijn beesten her- en derwaarts. Van zijn tuin in de Avenue de la Grande Armée breekt het volk de houten schuttingen af voor brandhout - zijn hokken zijn verbeurd verklaard - zijn honden gestolen.

Old Bob, de bekende, geliefde Bob, vloekt op het volk - the stupidest thickheadest, foolishest people he ever saw - waartusschen hij verzeild is. Van den eenen stal naar den anderen sleept hij zijn kostbare pony, den beroemden harddraver, die twaalf Engelsche mijlen in 't uur aflegt - in den kelder verstopt hij zijn ekster, zijn papegaai, die domino speelt - een regen van bommen en granaten vernielt zijn huis....

Wat gebeurt daarbuiten - in die wereld van bloed en jammer en ijzige verstijvende koude. Weet iemand binnen Parijs iets van Garibaldi met zijn leger van de Vogezen? Hij kan zich door zijn wonden niet meer op de been houden; op een draagbaar liggend, geeft hij zijn bevelen. Weet iemand iets van den vreeselijken nood van Bourbaki's leger, gestuurd naar den Zwitserschen hoek? Een samenraapsel, ongekleed, ongevoed, zonder ambulance of verplegers. Een verbitterd, wanhopig, door en door kundig soldaat trekt ermee op. Hij heeft tegen Gambetta gezegd: 'Ik wil deze benden aanvoeren, maar 't zal mijn dood zijn. Overwinnen kan ik er niet mee, en een nederlaag of overgave als bij Sedan wil *ik* niet overleven.'

De tocht. Honderdmaal hopeloozer dan eens Mac Mahon trok. Op marsch al vallen honderden uit. Als het laatste oordeel stort zich de zwerm op de weerlooze Juradorpen - verslindt er al wat eetbaar is.

Achter zich laten zij: hongersnood - razernij - ziekte.... Na een tweedaagschen slag bij Belfort zijn ze teruggeworpen....

In Parijs vaardigt Gambetta een nieuwe proclamatie uit. 'Moed! Volhouden! Leve Frankrijk! Leve de republiek!'

Maar de vrouwen morren - heviger. Er laait een vuur van verzet in hun oogen. De amazones in hun wijden broek worden uitgejouwd - hun tien bataljons met zooveel élan samengesteld om op de wallen dienst te doen.... zij worden gehoond - gescholden. Een woede dringt omhoog bij de Parijsche vrouwen.

De Commune - de Rooden - beginnen op te staan.

Er is geen wind meer - de ballons, de lichte, hoopvolle, waarom gejuicht werd - die immers zoo vroolijk de lucht ingingen, de Pruisen uitlachten.... ach die ballons....

De stad sterft.

In de landen van Europa begint het verzet wakker te worden tegen den moord op Parijs. Carlyle heeft geschreven: 'zoover mijn wetenschap gaat, is nooit zulk een oorlog gevoerd, zulk een volmaakte ineenstorting van menschelijke ijdelheid, van verachtelijke nietswaardigheid.'

Maar de verontwaardiging tegen Frankrijk is door zooveel ongeluk

gedempt. Is Parijs niet de lichtstad, de heerlijke stad van kunst en beschaving. Moet het lachende vroolijke Parijs, waarheen de fijne geesten van Europa trekken als naar een tweede tehuis, moet dàt vermorzeld worden onder een plompen, Pruisischen soldatenhak? Er vaart langzaam een heimelijke schrik door de landen om zóóveel Duitschen voorspoed! In Engeland gaan stemmen op om verbetering van het militair systeem - dat een oorlog met het heerschzuchtig Pruisen onvermijdelijk is tot redding van Europa - tot fnuiking van de gevaarlijke macht der Hohenzollerns....

Maar Parijs, de lichtstad, nauwer, nijpender ingeklemd in die rampzaligste aller Januari-maanden - Parijs stervend van kou, van honger, van ziekte - gaat te gronde.

Ergens, in een der nauwste straten van Versailles woont Von Bismarck.

Onder zijn ijzeren vuist sterft Parijs.

Frederik Craets komt thuis met een door Alberdingk Thym geestig vertaald pamflet:

'De groote vechtpartij op het schooltje van mamsel Europa.'

De woede van duizenden Engelschen over de neutrale houding van hun regeering, lucht zich erin. Eind Januari verscheen al de vijf-en-zestigste druk in Engeland. Frederik leest Annètje het slot voor:

'Pas maar op,' zegt mamsel, die John Bull verwijt dat hij een geldwolf is, en inplaats bij 't vechten van Louis en Wilhelm tusschenbeiden te komen, wat ellendige stuivers uit het ongeluk van zijn kameraad gewonnen heeft.

'Pas maar op, dat Wilhelm, de vrome, vredelievende jongen, die niemand aanvalt, je niet naar zijn pijpen laat dansen. Ik voor mij ben ervan overtuigd, dat hij er ook eens een bootje op na gaat houden, en je onverwacht een visite brengt.'

Maar negen-en-twintig Januari verdringen de Amsterdammers zich voor de bulletins. In de vinnige koude staan zij, trachtend het nieuws te bemachtigen. Door de stad, de weinig meelevende, trekt toch even een ontroering.

Parijs is gevallen.

Er is geen paard meer geweest in Parijs. Jules Favres heeft te voet, met de witte vlag in de hand, den droeven tocht moeten doen naar het Duitsche Hoofdkwartier.

'Arme Franschen,' zegt Cloese, die het leest. 'Ik houd van ze,

met al hun dwaasheid, hun lichtzinnigheid in dezen oorlog.' En een rijmpje komt hem in de gedachte:

> To all their virtues very kind,
> To all their faults a little blind....

Hij komt Annètje Craets tegen, die hem bijna niet ziet. Annètje, in haar fluweelen mantel met grijs bont, haar blank, rustig, trotsch gezichtje boven den grooten mof - met den snellen, gracieusen loop van haar moeder.

'Wat een mooie vrouw,' denkt Cloese en er springt iets op in zijn hart.

Annètje kijkt bezorgd.

'Ja, Parijs gevallen - ze heeft het ook gezien. Dàt het slot van zooveel lijden! Zij heeft Francientje en Philip laten inenten. Philip is er nogal ziek van, maar Bergema vond het noodig. Wéét Cloese, dat de pokken zoo heerschen in de stad? Vader heeft haar nog verteld, dat in zijn praktijk bij de epidemie in twee-en-vijftig, niet een werd aangetast, die de laatste vijf of zeven jaar was ingeënt. 'Het is schandelijk,' zegt Annètje toornig - 'dat een dokter in Den Haag vaccinatie een schuldige en verderfelijke praktijk noemt! Vader zei...'

'O allerliefst Annètje!' denkt Cloese.

Het volk in Amsterdam golft voorbij, leest de bulletins, vergeet het voor eigen belangen. Er is zorg. Er is nu weer deze gevreesde ziekte, die mismaakt voor het leven. Die moordt schoonheid en frischheid en bloei....

Ze zijn angstig - zien in vrees elkander aan - de besmetting. Maar in vaccinatie gelooven ze niet. Niet aan dokters, niet aan hygiëne, niet aan voorbehoedmaatregelen. Ze spotten over het gemeentebestuur, dat de groote trouwkamer derde klasse heeft beschikbaar gesteld voor vaccinatie. Ze tieren over een commissie die in voorbereiding is, om den arme den strijd te leeren tegen vervuiling en ziekte. De vrouwen in de Jordaan schelden: ze zullen die wijven wel buiten hun deur houden!

Ze hokken in hun vuilste nauwe straatjes, hun slechte woningen. Berustend. Ze lachen zoolang de dood er niet is - maar de vrees blinkt in hun even-schichtige oogen bij het gerucht van een nabij ziekte-geval.

Door Europa gaat de verademing, de verontwaardiging, de spanning. Honderd millioen oorlogsschatting is alleen Parijs opgelegd. 't Gansche leger krijgsgevangen binnen de stad. In Engeland beweert de oorlogspartij, dat zoodra Duitschland met een natie in oorlog

komt, Frankrijk het direct naar de keel vliegt. Het zal altijd op de loer liggen om wraak te nemen. Hoe zal het ooit vergeten dien smaad: de kroning van den Duitschen Keizer in Versailles!

En dan begint een nieuw geluid de wegen langs te gaan - beklemmend de harten.

Duizenden en nog eens duizenden stappen van vermoeide, gewonde voeten - de stap van een overwonnen geslagen volk, waarvan de echo dreunt door Europa, en zich in de ooren, in de harten vastzet. Voor jaren. Voor immer.

Eindelooze stappen die leiden naar de vestingen in het vreemde, vijandige land. Op de wegen, gedrenkt in bloed, weegt deze laatste jammer. De stappen, hopeloos, gedwongen, die gaan - als werden zij tegengehouden zoo zwaar - over de grenzen - op vreemde wegen - langs vreemde huizen - steden door en dorpen - waar vreemde taal wordt gesproken....

In Zwitserland is de uiteengespatte Oostarmee geïnterneerd. En in Neuchâtel klinkt door den nacht de eindelooze, sloffende stap der binnenrukkende gelederen. Het is geen leger meer. Uitgehongerd, naakt, de kleeren verscheurd, de voeten ongeschoeid. Woest alles dooreen loopend, rijdend. Artillerie op magere afgebeulde beesten, tusschen mobielen en linie-soldaten. Zoo trekken zij binnen de vredige stad.

Uit de huizen, de veilig-bewaarde van een land in vrede, kijken verschrikte oogen neer op sombere zwartgebrande gezichten, die vijandig opstaren. Magere klauwen grijpen toe, waar zij kunnen....

De stappen - de eindelooze stappen - dagen en nachten - gaan voort.....

X

VOOR Fransje Goldeweijn was met de lente een nieuw leven begonnen. Zij bloeide mee met haar zonnigen bloementuin. Geknield zocht zij, moeielijk ziende, in het gras de sneeuwklokjes en crocusjes - betastte voorzichtig de knoppen der tulpen en hyacinthen.

En boven haar hoofd stond er de oude knoestige pereboom, die zijn bloesems boog naar het kleine tuinhuis - met twee aucuba's aan den voet van 't trapje.

Een tuin! Ze had eindelijk in deze groote bedompte stad een tuin. En frissche lucht - zóó kon je naar buiten loopen, zonder eerst hoed en mantel te moeten halen. Net als vroeger in Monnikendam.

De donkere tijd van ziekte en leed lag achter haar. Als een willige bloem zocht zij de late zon. En met het kleine Fransje speelde zij, genietend als het kind - sleten zij heele dagen samen met bloemetjes plukken, gieten, het bordesje op en afklauteren....

Alleen was daar een nieuw dienstmeisje inplaats van de trouwe Leen, die zooveel met haar mevrouw had doorgemaakt. Leen was eindelijk met haar Janus getrouwd, en woonde in een proper huisje in de Goudsbloemstraat.

Later op den middag kwam dan Annette met haar jongetje, Francientje halen. En zij zaten weer als vroeger, ieder aan een kant van het raam. Keken uit over het Frederiksplein.

‘Wat dit alles veranderd is,’ zei Fransje. ‘Weet je je nog te herinneren het oude Amstelgrachtje met den Steenen molen? Zoo gaat al het mooie water weg uit de stad. En in de Kalverstraat kan je niet loopen tot aan de Osjessluis - daar komt asphalt.’

Dikwijls ook ging Annette naar mevrouw Bremer. Haar beide oudste dochters waren eveneens in Indië getrouwd. Het was stil

geworden in het eens zoo vroolijke huis. Stance miste zij het meest. Stance, die blij en stralend schreef van een alles vervullend geluk. Het leven van mooie jonge vrouw in de Indische samenleving.

Maar op den Voorburgwal, waar de zware vrouw met de brieven in haar zwarten schoot stil aan het raam zat, waar Annètje kwam om te praten over vroeger - daar leefde de oude Stance ongerept voort.

Leedebour ging door Amsterdam. Muziek zong in zijn hoofd.

'Hoe heerlijk is April in Amsterdam,' dacht hij. Teer, jong groen sluierde over de grachten, en van den Dam vlagde het roodwit-blauw in de zomersche lucht. De Koning was in de stad - om den Dam was het druk. Hofrijtuigen reden aan.

'Was het denkbaar dat in Parijs het moorden nog voortging - daar was de burgeroorlog op zijn hevigst.'

Hij had in Frascati een lezing gehoord van een Franschman, Jules Lermina, over 'Le Siège de Paris.' Later had hij met hem gesproken. De Franschman had geciteerd de woorden van Hugo:

> Vous êtes comme un feu qui dévore les blés.
> Et vous tuez l'honneur, la raison, l'espérance.
> Quoi! D'une coté la France, et de l'autre la France!

Hij had ook verteld hoe een geweldige samenzwering tegen de Commune was ontdekt. De schilderijen uit de musea zijn naar Londen gebracht.

Leedebour dacht aan dit alles. 'Het zijn Bakounins gedachten, ontelbaar vele in brieven en brochures uitgesproken - belichaamd thans als levende duivels losgebroken. Zaden zijn het geweest, uitgeblazen op den stroom van den tijd, en ontkiemd zoodra de bodem vruchtbaar was.

Bakounin, had hij gehoord, kon zelf niet in Parijs komen. Frankrijk was voor hem gesloten. In Duitschland was hij vogelvrij. Hoe verwrongen was het brein, dat niet zag het abnormale doen van de Franschen, die onder de oogen der Pruisen in de forten, zelf hun land verscheurden!

"Ze zeggen dat Parijs brandt. Dat de Tuilerieën zijn ingestort - het Palais Royal, de Sainte Chapelle vernield. Zullen we er nog ooit komen?"

Door de Kalverstraat slenterde hij, keek naar een aanplakbiljet. Max Bruch ging komen in Mei voor Amstels mannenkoor. De Lorely - de Frithjofsage met Deckers en mevrouw Schade als solisten - 't kon goed worden.

In de Warmoesstraat bleef hij voor een kleinen boekwinkel staan,

zijn aandacht getrokken door een portret van Georg Sand. Hij stond verrast: een die meeleefde met den dood van de groote vrouw - wou getuigen. Een novelle van haar, *Césarine Dietrich* liep nog in de Revue des deux mondes.

Geboeid keek hij verder: alles actueel. Hans Wachenhusen "Mijn Dagboek van den Fransch-Duitschen oorlog als correspondent van de Kölnische Zeitung." Opzoomers rede: "Het recht van Duitschland ook nà Sedan."

"Leven en werken van de Van Harens" door Van Vloten.... en daar - caricaturen; waarachtig Fransche oorlogscaricaturen. Waar haalde de kerel die vandaan....'

Hij keek op naar den naam boven de winkeldeur: De Roos - stapte binnen.

Hij vond een bleeken donkeren jongen man, misschien jonger lijkend doordat hij zoo tenger was, die hem koel vroeg wat er van zijn dienst was. Leedebour begon meteen over de caricaturen - tegelijk merkte hij op in den winkel een groot portret van Marx.

De jonge man liet meer caricaturen zien. Een ervan geïnspireerd op Da Vinci's Laatste Avondmaal: de vrijheid in scharlaken gewaad en muts in het midden zegt: 'Een van u zal mij verraden.' Rochefort, Favres en Trochu protesteeren, en Thiers kijkt listig schuins het vertrek in.

'Er wordt wat met de vrijheid gesold,' lachte Leedebour.

'Er is maar één ding dat Parijs en de vrijheid redden kan, dat is de Commune. Vanuit Parijs zal de heele wereld worden bevrijd.'

'Met hun vernielzucht, hun moorden?' glimlachte Leedebour. Hij was gaan zitten op het matten stoeltje.

'Wàt vernielen ze! Wàt vermoorden ze! Het oude, verrotte - dat afgedaan heeft. Alleen op de puinhoopen van het oude kan je een nieuwe wereld bouwen.'

'Puinhoopen lijken mij een wankele grondslag,' zei Leedebour.

'Hoe komt u zoo opstandig, jonge man?'

Toen barstte Karel de Roos uit in zijn mengelmoes van onverwerkte kennis - over Marx, Bakounin - Lassalle....

Leedebour luisterde geduldig. Eindelijk zei hij alleen:

'Mijn waarde - kent u de klassieken?'

'Neen. Ik.... weet te weinig - ik heb te weinig geleerd,' zei Karel verbitterd. 'Maar ik weet wèl, dat alles in de wereld verkeerd is, en dat er alleen door absolute vernietiging van het oude een nieuwe wereldorde komen kan,' en hij sloeg door over zijn dichters-socialisten in Duitschland.... begeerig zijn eigen gedachten te uiten, die hij hield voor oorspronkelijk en merkwaardig.

Leebebour zat er een uur. Toen hij eindelijk wegging had hij aangeboden met Karel de oude culturen door te nemen....

'Voor mijn *eigen* plezier - ik ben namelijk geen socialist,' zei hij fijntjes glimlachend.

Op straat dacht hij:

'Op deze manier voorthollend, zou die lang niet domme kerel zijn boekwinkeltje en zichzelf en zijn moeder erbij, op een dag in de lucht laten vliegen alleen om den Koning te vermoorden.'

In vele Mei- en Juni-avonden zaten zij samen. En hier groeide uit Karel De Roos een ander mensch. Hier was hij in de omgeving van een rijp bezonken geest. Een omgeving die hem rust gaf, omdat ze van nature hem aanverwant was.

Hij leerde ontzaggelijk veel van Leedebour. Een kort maar helder overzicht van de oude beschaving met zijn hoogtepunten, zijn nedergang. En al wat groote geesten in dien tijd beroerd had. Hij leerde hem zien de groote lijn, die nergens raakt aan toevallige verschijningen als Beets of Van Lennep of Bosboom zelfs. Die loopt hoog boven hun hoofden.

Hij leerde hem zien, hoe al de grooten in hun philosofie, hun kunst, hun wetenschap gelijk gedacht hebben, hetzelfde gezocht hebben: de gemeenschap. Hoe wat de Commune op het oogenblik meende te moeten doen: verstoren al het oude, dwaasheid en gebrek aan kennis was. Want een nieuwe wereld kòn nooit anders dan altijd weer oprijzen op de fundamenten van het beste uit al de eeuwen te voren - waar *over* het hoofd der middelmaat de waarlijk grooten elkaar den fakkel overreikten. Die ook in onzen tijd weer gegrepen werd.

De gemeenschapsidee heeft Christus al gegeven. De grooten hebben altijd het ideaal helder gezien. Maar de middelmaat haalt het neer, en in de handen van het gemeen wordt het verkeerd toegepast. Zij die opbouwen - elk kan bouwen in eigen bescheiden leven - dat zijn de eenigen wier leven niet verloren is.

Er ontspande zich iets in Karel De Roos. Zijn geloof in de noodzakelijkheid van geweld gleed van hem af, als een mantel die hem niet paste; hem had vermoeid en uitgeput.

Op den avond van den vijfden Juni, toen de luwe zomerlucht door de opgeschoven ramen binnenstroomde, lazen zij samen wat de correspondent van de Daily News schreef: de verschrikkelijke wraak van de Versaillers over den moord op de Place Vendôme.

Op de Buttes Chaumont hebben de Rooden gevochten, wanhopig door drie legers omringd, tot hun ammunitie op was.

Die niet sneuvelden - de gevangenen - werden met mitrailleuses gedood.

Thiers spreekt van schitterende krijgsbedrijven.

Zij zaten stil. De geluiden van den zomeravond in stad kwamen gedempt naar binnen. Zoo vredig, gerust alles. Zij zagen beiden dat andere beeld, zooeven in hen opgeroepen:

Lange rijen vermoorden op Père la Chaise, met een laag kalk overdekt - mannen en vrouwen in één doodslaap. Duizenden ongesloten oogen naar den koelen zomernacht.

Karel De Roos staarde.

'Dus alles voor niets. Al het bloed, het lijden - alles -'

'Schijnbaar. Niet wat zij beoogden hebben ze behaald: wat Bakounin hoopte: dat de Parijsche Commune, zelfs àls zij vernietigd werd, misschien juist daardoor, heel Europa met revolutie zou besmet hebben. Maar iets anders zal de oogst zijn van al dit lijden - dat onze oogen misschien niet zullen zien meer. Ik ben overtuigd, dat niets in ons leven ooit geheel vergeefsch is.'

Karel zat stil. Zijn blank hoog voorhoofd gefronsd in pijnlijke rimpels.

'Als je dàt zeker wist. Dat wat je te lijden krijgt, ergens goed voor is. Als je dàt wist....'

Hij worstelde. Op dezen zomeravond, die al wat hij gedroomd had en gehoopt met een onverdragelijke pijn zoo levend in hem opjoeg - werd het verlangen ééns zich te uiten - tegen een man - hem te machtig.

'Ik *moet* het eens zeggen - ik heb zoo alleen getobd - mijn moeder wou ik er geen verdriet mee doen. Maar ik kan nooit meer in een mensch gelooven. Als iemand je doet, wat.... wat *zij* me gedaan heeft....'

De oudere man zei zacht: 'Een vrouw?'

'Ja. We waren altijd samen - we hoorden bij mekaar. Ja, we hóórden bij mekaar, dat wàs zoo. Haar vader was wel dokter, maar ze kwam altijd bij ons in den winkel. En ze hield van mijn moeder. Van toen ze een klein kind was leefde ze met ons mee.'

Zijn stem verstierf - om hen heen donkerde de kamer. Lantaarnlicht van de gracht viel langs den muur. Leedebour kon Karels gezicht niet meer onderscheiden. Hij schrok op, doordat de jongen, zijn hoofd in zijn handen, plotseling onbeheerscht zijn ellende uithuilde.

'Ze was zoo lief. Ze was zoo mooi. Als ze maar een beest van slechtheid was geweest, maar ze was toch ook zoo goed....'

'Is ze getrouwd?'

‘Zoo'n vent - een rijke kerel. In een paar maanden. Ineens bleef ze weg. En toen ze weer kwam.... toen was ze heelemaal veranderd. Dat had *hij* gedaan....

Toen heb ik een poos het gevoel gehad, dat de socialisten de eenigen waren die me nog na stonden.... maar op den duur helpt dat ook niet. U is de eerste die me helpt. Maar hoe kàn het meneer, hoe kàn het, dat je samen bent, en alles samen denkt en doet, en dat dan de een zich door een vreemde laat weghalen....’

‘Een vrouw kan dat,’ zei Leedebour.

‘Niet iedere vrouw. Mijn moeder niet.’

‘Mijn moeder liep van mijn vader en ons weg, toen we klein waren,’ zei Leedebour bitter. ‘En Truida, mijn zuster, laat me alleen; ik heb een vreemde huishoudster moeten nemen.’

Ze zwegen. De jonge man had het hoofd opgericht, staarde met zijn roode oogen moe naar buiten. Leedebour ging voor het raam staan, verzonken in eigen gedachten. Toen riepen de zacht heen en weer bewegende takken van den boom voor 't huis zijn aandacht. Hij keek naar buiten. Zijn stad streek over zijn hart, verzachtte met haar schoon alle leed.

‘Is een stad in den zomeravond niet mooi?’ zei hij. ‘Napoleon heeft eenmaal gezegd: Je ferai d'Amsterdam la plus belle ville de l'Europe, weet je dat? Toen ik gisteravond van mijn vriend Craets op de Weteringschans naar huis wandelde, dacht ik daaraan.’ Hij peinsde voort.... schrok plotseling op, doordat hij De Roos naast zich voelde.

‘Ga je nu al?’

‘Goedenavond meneer -’ zei Karel. Zijn stem was koud, met een vijandige klank alsof hij den ander met geweld op een verren afstand hield.

Leedebour dacht, toen hij weg was: ‘Hij heeft nu al het land dat hij zich liet gaan. Ik had hem niet tot vertrouwen moeten làten komen. Ik had de deur dicht moeten trekken eer hij binnen glipte in zijn stemming. Morgen geneert hij zich.’

Den volgenden dag schreef Karel De Roos, dat hij hem dankbaar bleef voor al wat hij van hem geleerd had, maar dat hij tot zijn spijt den eersten tijd verhinderd was door drukke bezigheden te komen.

XI

DANK zij den heer Van Lier hebben wij nu tenminste dan voor drie maanden een Fransch tooneelgezelschap,' - schreef Leedebour in zijn tooneel-critiek.

Hij poosde. 'Den hemel zij dank. Tusschen al dat Hollandsche burgerlijk gedoe op ons tooneel, weer eens te mogen kijken naar den geboren komediant, den Franschman.

Wat de oprichting van het Nederlandsch tooneel geven zou, of dit werkelijk de herleving eindelijk zou brengen van ons nationaal tooneel? Driessens en Tjaassens met hun buitenlandschen bombast er uit. Dat er eindelijk eens iets gebeurd was in een nieuwe richting, dankte men aan Schimmel, die begrepen had dat het tooneel-bestuur van den hoofdschouwburg moest komen aan mannen buiten het tooneel, van goede maatschappelijke positie; en eindelijk was met de sleur van den Raad, die maar jaar in jaar uit den schouwburg verpachtte aan denzelfden, gebroken.

Dit nu - met Tivoli in de Nes ernaast voor het lichte genre van vaudevilles en operettes. Mevrouw Spoor-Geijtenbeek, geschapen voor zulke rollen, een magnifique stemmetje.

Bij Boas en Judels Louis Bouwmeester en zijn zuster. Ach, zoo konden we nog wel eens goede tooneeljaren gaan beleven in Amsterdam.'

Iemand klopte. Van Dugten keek voorzichtig om den hoek. Sinds de schouwburgkwestie was er eenige wrijving tusschen hen geweest.

'Neem me niet kwalijk, Amélie dacht over de Misanthrope bij Van Ollefen, hoe is dat?'

Leedebour hief zijn handen op, schudde heftig het hoofd.

'Maar mijn hemel - wat bezielt jullie de Misanthrope te gaan

zien daàr! Och, er is veel goed - maar Van Ollefen heeft 't fijne in de rol van Alceste niet gevat. Mevrouw de Vries als Célimène is voortreffelijk - ze is in gang, gebaren, mimiek, werkelijk femme du monde, de grande coquette, maar er mankeert altijd wàt aan: ze kan haar waaier niet gebruiken.... De ronde zeventiende eeuw-sche waaier is minder makkelijk te hanteeren dan de uitslaande van dezen tijd - die iets bevallig afwisselends aan de geste geven. Trouwens ze moeten dat alles leeren, onze actrices, bij de Françaises. Welke vrouw kan als een Fransche vrouw den zakdoek dragen. Wie kan haar sleep waarlijk rhytmisch doen golven en ruischen. Wie kan zoo gedistingeerd opstaan en weer gaan zitten. Wie kan er als zij, spelen met haar lorgnon, haar waaier....'

'Ja, ja - nu we zùllen naar Van Lier gaan.'

'Doe dat. Want die vertaling van De Misanthrope!....

> "Alle arme stervelingen zonder onderscheid -
> Gij vat hen allen saam in één afkeerigheid...."

En "Fernande" in den Stads-schouwburg? Als je de rol van Clotilde hebt gezien door mevrouw Beersmans - als je denkt aan de nuanceering, aan haar standen, de harmonie en de zuiverheid van lijnen, de volle buigzame groote stem - ja dàn mist mevrouw Kleine-Gartman *te* veel. Zij is natuurlijk een goede actrice. Maar haar stem, haar mimiek, haar gang - het is ontoereikend. Zij staat ook dichter bij de komedie dan bij de tragedie. Morin is goed als Pomeral. Maar mijn hemel, de kleeding van onze acteurs! Als ik je vertel dat in Fernande de dames dansen met.... roode onderrokken aan. Ze hadden er natuurlijk niet op gerekend zoo dicht onder het voetlicht te komen - en de regie had moeten zorgen dat dit niet gebeurde. Mevrouw Pomeral, juffrouw Verwaert, sloeg zich soms op haar dijen dat 't klonk als een klok. Een ongekend treffend middel zeker om hevige jaloezie uit te drukken!'

Van Dugten lachte.

'Nu we gaan naar Sardou's Nos Intimes. De Craetsen gaan ook met hun Fransche logés.... Een interessant vrouwtje, madame Corin!'

'Zoo? We zullen dan het pikante verschil kunnen zien tusschen Fransche en Hollandsche schoonheid.'

'Dat Annètje is totaal veranderd - een mondaine vrouw opeens geworden.'

'Ja.... mondain? Uitgaand zeker. Maar haar bekoring is juist dat zij nooit mondain wordt naar den geest....'

Na afloop van de voorstelling bij Van Lier vereenigde zich een

klein gezelschap bij de Craetsen met hun logés: Juliette Lepiteau en haar echtgenoot.

In de groote voorkamer ditmaal had Annètje laten dekken. En met een beheerschte voldoening constateerde zij hoe goed het kleine feest liep.

Dezen winter was iets nieuws wakker geworden in Annètje. De plotselinge bewustheid - alsof ze tot nu toe langs het leven was gegaan - dat zij een mooie jonge vrouw was. Wetend haar charme, haar macht. Het had in haar geslapen, was slapend gebleven door het geweld van eenvoud in haar ouderlijk huis, waarin ze gelukkig en tevreden bleef - haar snel opvolgend moederschap in haar huwelijk daarna. Haar vaders dood had haar losgelaten uit dat oude verband. Het was verlies geweest, leegte - alleen had zij gestaan met haar verdriet, dat zij niemand volkomen kon doen begrijpen. En toèn - in een soort verweer misschien, was die andere eigenschap naar boven gekomen, vroeger slechts getoond in onschuldige meisjesachtige voldoening op de eenvoudige partijtjes - in den omgang met Karel - die haar nu plotseling dezen winter in haar kringen tot een persoonlijkheid maakte.

Het was een nieuwe vrouw die naast Frederik ging. Het verraste en verbijsterde hem. Nog altijd was zijn Annètje een meisje geweest. Had niet iemand verleden winter op een soiree bij de Van Dugtens hem gevraagd:

'Wie is dat allerliefste meisje daar toch?'

En zijn trots was diep en vreugdig toen hij antwoordde:

'Maar dat is mijn vrouw.'

Dat was Annètje met haar bruine pijpekrullen om haar bloesem-blank gezichtje - met de heldere groote kinderoogen en den trotschen gevoeligen mond.

Maar na de geboorte van haar tweede kind was zij een andere. Bloeiender, wat zwaarder geworden, scheen zij grooter. Een groote vrouw nu als haar moeder, met een nieuwe eigenaardige uitdrukking in haar oogen.

Zij was niet meer het Annètje, dat verlegen werd om al de dingen waarover zij niet meepraten kon. Sterker kwam naar voren wat haar vroeger al belangwekkend maakte: een lichte verzwegen spot - een puntig woord - rustige onverschilligheid voor al wat haar vreemd was. Mannen, vooral oudere, trok het geweldig aan, deze mengeling van bewuste overwogenheid en onschuld.

In Frederik ontwaakte wat hem tot nu toe vreemd was: de prikkel der jaloezie. Dikwijls denlaatsten tijd, als hij haar omringd en gezocht zag, wàs hij niet meer voldaan en trotsch. Trilde in hem het ongeduld

haar mee te nemen naar *zijn* huis - haar alleen voor zich te hebben.

Maar Annètje was hem, den wereldman, ook hierin de baas. Op een avond brak zijn jaloezie uit, hield hij haar toen zij thuiskwamen opeens tegen, trok haar als een groot kind op zijn schoot.

'Je bent van *mij*,' zei hij hevig, 'alléén van mij - hoor Annètje...'

Ze lachte. Haar vrouwelijke list had haar zelfs in haar ervaring-loosheid altijd den juisten weg gewezen. En terwijl ze haar krullen-hoofdje tegen zijn wang vleide, bedacht ze tevreden dat geen enkele van al die mannen haar iets schelen kon - dat ze zich door hen het hof liet maken - ja waarom - alleen omdat ze het aardig vond. Want Frederik, de eerste die een nieuwe wereld in haar had vermogen wakker te maken, bleef haar de eenige.

Maar dat zei ze hem niet. Ze aaide haar zachte wang op en neer langs zijn gezicht, en wist plagerig dat ze daarmee zijn onrust niet doofde. Ze bedacht wel-voldaan dat dit ook niet moest. Want zij zag zeer goed hoeveel charme Frederik had voor iedere vrouw, en zij vroeg zich soms verwonderd af, hoe zij, onnoozel onbehagelijk kind dièn man had veroverd, zonder moeite, zonder begrip, zonder bedoeling - half weerstrevend zelfs.

Haar schoonzusters, als oude meisjes uitgesloten, hoorden nochtans door hun kennissen van Annettes triomfen. Louise's mond trok smadelijk - de donkere oogen blikten hard onder de lage oogleden.

Annette ging er noodgedrongen heen. De zusters hadden een uit-gebreiden, maar zeer behoedzaam uitgelezen vriendenkring om zich weten te vormen. Deftige oudere dames meest - bijna altijd stond er in het visite-uur een coupétje of equipage voor de deur. Een paar dominees ook die in de mode waren. Maar wanneer Annette de schemerige, duf ruikende suite in haar modieuse kleeren binnen-ruischte, bracht zij een sfeer mee, die Louise hoogmoedig teruggetrokken, Adolphine met onrustig blikkerende oogen nerveus praterig, en Carolientje aanbiddend en verrukt deed zijn.

Louise, statig, recht in haar stoel, converseerde beminnelijk - haar vorstelijk donker hoofd, met de slappe, vroeg oude trekken sterk gelijkend op het portret der Fransche grootmoeder achter haar aan den wand. Die keek met een fijnen, licht verbitterden spotlach boven het roekeloos diep uitgesneden décolleté, op het gezelschap nazaten neer.

Maar Annette, van diè bezoeken, landde afgemat en toornig op haar hoog bovenhuis aan.

En eenmaal dacht ze:

'Ik word nooit meer opgetild.'

Ach, maar de tijd was veranderd. Zijzelf was een andere geworden, dan die tegen haar vriendje Karel de aardige bizondere dingen wist te zeggen over wat haar beroerde. Een ander Annètje - mevrouw Annette Craets - die thans aan haar tafel, gedekt met het oud blauw, door moeder vanavond afgestaan - met het familiezilver, het kristal, dat eenmaal de groote ronde tafel in Monnikendam had gesierd - kalm verzekerd, als gastvrouw voorzat.

'En het was knap,' dacht Frederik, dacht Cloese, dachten de Van Dugtens en Leedebour, 'om zóó kalm en zelfverzekerd daar te zitten als je zóó gebrekkig Fransch sprak.' Want ter eere van de gasten werd het heele tafelgesprek in het Fransch gevoerd. En Annètje, die wèl vrij goed verstond, nam er weinig deel aan.

Juliette Lepiteau, het frêle bewegelijke donkere vrouwtje, met het mager bruin overpoederd gezichtje, zocht met de oogen telkens de Hollandsche vrouw, die haar den charmanten aanbidder in één zomer had ontroofd. Zij nam het niet tragisch, Juliette - ze had kort daarop den jongen firmant Corin gehuwd - voor de zaak was dat zeker beter. Een landgenoot....

De bewegelijke oogen zochten in een niet te onderdrukken nieuwsgierigheid het Hollandsche huis af. De kamers, de inrichting, de kinderen - keerden telkens terug tot de vrouw. Een echte Hollandsche - groot - zoo iets als een Germania - ja Hollandsch en Duitsch was toch immers eigenlijk hetzelfde, al werden de Hollanders woedend als je dat zei....

Dezen avond, beiden in avond-toilet, bezagen de donkere snelle oogen van Juliette - de wat hoogmoedige, licht bruine van Annette, elkaar telkens even - scherp en nauwlettend. En Juliette dacht:

'Deux enfants déjà - mon Dieu....'

Corin betrok zijn gastvrouw beleefd in het gesprek. Hij vond haar dezen avond uitzonderlijk bekoorlijk in haar zeer lage japon, het fijne dunne middel rank gebleven onder den wat zwaren boezem. En zij was buitengewoon blank - hij had nooit zulke mooie ronde slanke armen gezien. Dan vertelde hij van het beleg, van de pétroleuses - den verwoeden strijd in Parijs gedurende de zomer-maanden - de afschuwelijke kuilen met ongebluschte kalk bij het Luxembourg, bij den toren van St. Jacques, waar de neergeschoten slachtoffers in vielen - mannen en vrouwen....

Hij zag aan Annètjes oogen, dat zij hem gevolgd had. Romantisch van aard, spande zij zich in om *dit* te verstaan. Wijd van een schrik, een zoo bewogen meeleven waren deze heldere oogen, dat hij doorsprak, alleen om ongestoord in deze klare vijvertjes te kunnen staren.

Op eenmaal trok ze met een lichte beweging terug - hij be-

greep dat ze plotseling zijn aandacht bemerkt had. Ze sloeg de oogleden neer, de kleine mond trok iets hautain op.

'Très, très femme -' dacht Corin.... Hij zweeg - even in de war.

'Men zegt,' zei Craets, 'dat eigenlijk dat heele verhaal van de pétroleuses verzonnen is - dat nooit één geval werkelijk is bewezen.'

Maar Juliette, fel, viel in:

'Mais oui! Het *is* bewezen! Kleine kinderen zelfs gingen rond met petroleum, gooiden het in de huizen. Niemand durfde iets open te laten, iedere reet werd dichtgestopt. De angst, dien we hebben uitgestaan. Ah, c'est bon, c'est très bon, qu'ils sont tués tous!'

Frederik keek haar aan.

'Mijn hemel,' dacht hij, 'de onbeschaafdheid, de ruwheid van zoo'n fijn vrouwtje. Daar ben ik aan ontsnapt.'

Zij voelde zijn blik, en keek hem tartend aan. Over het blauw porcelein, het zilver, het kristal - over dat alles, wat zoo sterk was de sfeer van het Hollandsche leven - knepen haar oogen zich iets dicht. En zij las in de zijne zijn gedachten.

Zij had een moue. De malicieuse, die hem als amant al driftig maakte en aantrok tegelijk.

Maar nu keek hij haar vast aan. In zijn gezicht, dat den laatsten tijd het jongensachtige had verloren, een lichte spelende trek van afweer. Het was een kort duel, waarin de vrouw verloor.

Zij wendde zich tot Van Dugten, die geanimeerd begon te vertellen.

Amélie boog zich naar Annètje.

'Wat is je tafel beeldig,' zei ze in het Hollandsch. 'Wat een smaak heb jij, Annètje, voor die dingen. Weet je dat ik vandaag Caroline tegenkwam met kleine Frans? Het kind is sprekend je moeder.'

Frederik zwoegde met zijn Fransche gasten de bezienswaardigheden van Amsterdam af. Als zij thuis kwamen was er de huiskamer, Annètje, de kleine kinderen.

'Die Hollandsche vrouwen zijn niets dan moeder,' zei Juliette. 'Zij zal er zeker zes krijgen.'

'Ik ben overtuigd dat het haar voortreffelijk zal staan,' zei Corin.

'Ah - oui - een mooie vrouw bien sûr - zoo groot - zoo blank - en zoo traag - en zoo dom....'

Corin dacht aan de diepe, heldere, kuische oogen. Hij zei niets.

'Zij lijkt op haar moeder. Een boerenvrouw.'

Hij dacht, dat hij die oudere vrouw met haar geweldige vitaliteit prachtig had gevonden. Maar hij zei weer niets.

‘Zij blijven nog één dag langer,’ zei Frederik op de slaapkamer tegen Annette. ‘Ik weet niet of je het verstondt.... ze....’

‘Ik houd niet van menschen in mijn huis die een taal spreken, die *ik* niet ken,’ zei Annètje onverwacht driftig.

‘Je hebt je toch dapper geweerd,’ ontweek hij diplomatiek.

‘*Is* hij op dat mensch verliefd geweest,’ bezon Annètje, geïrriteerd en nieuwsgierig. Maar ze had eerder haar tong afgebeten, dan zelfs maar gevischt.

Frederik lachte in zichzelf. 't Was hem lief dat zij een beetje jaloersch bleek. 't Was heel goed.

De Fransche gasten vertrokken met allerhartelijkste dankbetuigingen. Frederik bracht hen naar den trein.

In de vigelante dacht Corin, hoe Annètje daar gestaan had: zeer bevallig, zeer vriendelijk, een beetje hautain. Achter haar de wieg. en in haar wijden rok drukte zich het mooie kleine meisje.

‘Vermeer, De Hoogh, leven nog in de vrouwen van dit land,’ dacht hij.

Deze Amsterdamsche episode zou voor hem een zeer bizondere herinnering blijven.

Op het kussen wipte Juliette.

‘Dat was voorbij. Oh, hoe moe was ze geworden deze dagen! Nooit weer zoo'n bezoek aan een ouden amant, die degelijk huisvader geworden was. Alles zoo braaf, zoo dierbaar, zoo edel - zoo vervelend. Morgen liep zij in Londen.’

De volgende dagen lachten Frederiks blauwe oogen schelmsch.

Annètje wist zoo meesterlijk, zoo absoluut afdoende te zwijgen over de Fransche gasten.

XII

OVER Amsterdam begon in het midden der zeventiger jaren de adem te varen van den nieuwen tijd, die in 't buitenland reeds lang was ingeluid. De oude grachten, hun statige boomen spiegelend in 't groen schemerende water - de deftige heerenhuizen met de mooie grauwe gevels - stonden onveranderd daar. Maar wakkere harten luisterden op bij den klop van een geest, die zich over heel Europa verbreidde.

Annebet Kooistra ging door de straten op den luwen Maartdag. Gisteren had zij de opvoering van Vorstenschool gezien - meegevraagd met een neef en nicht. Het stuk boeide haar, maar bovenal dat Mina Kruseman er de hoofdrol in speelde.

Zij leefde den ganschen avond opnieuw door. Geërgerd had zij zich als altijd, om de kritiek in de Amsterdamsche Courant van Leedebour. Waar hij het plaatsen kon, zette hij zijn hatelijkheden aan Mina Kruseman. Dat was verleden jaar geweest, toen zij die scherpe satyre had voorgelezen, ‘Kunst en Kritiek’, welke hij bespottelijk maakte, hoewel hij niet laten kon te zeggen, dat ze een mooie vrouw was. Toen na de opvoering van haar drama ‘Echtscheiding’, waarin zij zoo flink gewezen had op alles wat er in de wet tusschen man en vrouw verkeerd is en onrechtvaardig. En nu dit weer.

Was er één vrouw met hart en begrip in de zaal geweest twee jaar geleden, die niet diep onder den indruk raakte toen Mina Kruseman haar novelle ‘De Zusters’ voorlas? En allen hadden toèn nog verbijsterd geluisterd naar de volle warme stem, een nieuw geluid in het Hollandsche leven:

‘Ik vraag *werk* voor de vrouw, niets dan werk. Werk dat wordt betaald met geld. Geef den vrouwen onderricht, degelijk onderricht;

leer haar geld verdienen inplaats van het haar te leeren aannemen als aalmoes. Ik vraag werk voor de vrouw, de rest komt vanzelf; want de vrouw, die in haar eigen onderhoud kan voorzien is vrij. Zij behoeft niet te trouwen zooals nu, om in 't leven te blijven, en zal het dus niet anders meer doen dan uit liefde.'

Zij had er gezeten, en niet gemerkt, dat de tranen langs haar gezicht liepen, omdat eindelijk een hand de hare greep in deze vreemde wereld. En waar zij rondzag had zij ontroerde vrouwengezichten gezien, maar ook veel spottende, veel hard afkeerige. En zooveel alleen domme.

Maar de mannen....

Ach, het was alleen vijandschap, verontwaardiging tegen een vrouw die de waarheid zeggen dorst. En omdat ze mooi was, lasterden de kerels nog eens zoo hard. Nu ook weer dat laffe stuk van dien Justus van Maurik. 'Een bittere Pil', schimp op de vrouwenemancipatie.

Zij, ze vereerde Mina Kruseman. Ze had stilletjes, en zonder dat neef en nicht er iets van vermoedden, van haar arme spaarduitjes een prachtige bouquet besteld en die op het tooneel laten brengen. Met een brief, waarin ze haar bewondering had gezegd. Haar hart had ervan gebonsd, toen de bloemen op gebracht werden. Neef en nicht hadden moeten weten.... Nicht die haar net een oude japon had gegeven....

Er was iets van levendige verwachting in de donkere felle oogen, die uit het kleine dorre gezicht zoekend rondzagen.

Er kwàm nog een betere tijd voor de vrouw.

Bij haar oude kennissen bleef zij trouw komen. Bij Frans Goldeweijn, die kwaad werd als zij van zulke nieuwigheden praatte - bij Annètje Craets, dat zoo'n lief vrouwtje was met lieve kinderen. De man, zoo elegant en zoo nonchalant vriendelijk, maakte haar balsturig en verlegen tegelijk. Met zulke mannen kon ze niet praten. Neen, al die oude vriendschap liet ze niet los. Maar haar innerlijk keerde een derde oog aandachtig naar het nieuwe dat kwam - speurde het overal.

Zij liep den porceleinwinkel door, de nauwe ijzeren wenteltrap op naar de eerste verdieping, waar zij haar kamer had. Jaren woonde zij hier - een stille, oude, eenzame juffrouw. Maar den laatsten tijd was de eenzaamheid geslonken. Op eenmaal stemmen, die eindelijk antwoord gaven op haàr klacht, haàr verontwaardiging, haàr verlanges van lange jaren. De jaren van een voorbij leven. Op haar ronde mahoniehouten tafel, lagen 'Dubbele Roeping der Vrouw', waarmee Elise van Calcar had geantwoord op de prijsvraag

van de Vereeniging ter bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid:

‘De eenzijdige huiselijke en gemoedelijke opvoeding is onvolledig bevonden voor de eischen des vrouwelijken levens van onzen tijd.’

En daar lag verder: ‘Wat kan mijn dochter worden.’ Lucratieve betrekkingen voor vrouwen.

In ‘Ons Streven’ verwondert een vrouw zich dat het kappersvak nagenoeg niet door meisjes wordt geleerd - noch het bontwerken....

Dàt was tenminste eindelijk andere praat dan Betsy Perks eeuwige vrouwelijke handwerken. En wat haar het vurigst interesseerde, waarover zij peinzen kon daar aan haar raam - de handen gevouwen op haar zwart merinos boezelaartje, de voeten in zachte stoffen pantoffels op de warme steenen stoof - vrouw van een oudere generatie, maar in haar hart een felle belangstelling die met vliegend vaandel de voorvechters van een nieuwe leus tegemoet rende:

‘In Groningen was een meisje gaan studeeren voor dokter.’

Haar eigen verlangens stormden op; haar oude illusie: de mooie groote apotheek die *zij* drijven zou. Naar die aan den overkant keek zij, altijd geboeid - zij kon van boven af alles overzien - zij leefde erin mee, droomde er zich in - jong nog.

De bedienden keken soms naar boven, knikten vriendelijk tegen de oude juffrouw - en zij knikte terug - met iets van pijn schaduwend om haar mond. Het was niet meer dan tien jaar gelden, dat zij op een avond bij de Goldeweijns haar verlangen, haar overtuiging had uitgehakkeld. En hoe hadden Fransje en Marie Weesburg, hoe hadden de mannen haar aangezien!

Maar de andere groote stroom, die komende was, al wist ze hem, beroerde haar niet. De krachten die de groote maatschappelijke kentering ook in Nederland voorbereidden, die Gambetta na den oorlog in Frankrijk had voorzegd:

‘Je pressens - je sens - j'annonce la venue et la présence dans la politique d'une couche sociale nouvelle.’

De onzichtbare groei, die werkte allerwegen in Europa - in de lagere kringen en massa's. Iets ervan kwam toch tot Annebet. Soms als zij wat te vragen had beneden in den porceleinwinkel van Roest, en de plaats overstak, vond zij daar den jongen pakhuisknecht in strijd met Janus Vink. Hèm vroeg zij naar zijn vrouw Leentje, die bij mevrouw Goldeweijn had gediend lange jaren; maar dikwijls ook bleef zij even luisteren naar wat de twee mannen tegen elkaar opjoeg.

Janus verdedigde het streven van het Algemeen Nederlandsch

Werklieden Verbond. Neen, zij moesten niets hebben van de Internationale - niets van de Dageraadsmannen. Zij wilden niets weten van vijandschap tegen den godsdienst en allen eigendom. Waar moest dat naar toe! Loonsverhooging, daàr werkten ze voor in het fatsoenlijke. Dàt was recht.

Dan de jongen, die driftig uitpakte, zoodat de schoteltjes en kopjes rinkelden in zijn zenuwhanden. Kregel trapte hij het hooi onder zijn voeten weg.

'Wàt loonsverhooging! Wàt in 't fatsoenlijke! Hoe lang waren ze in slavernij gehouden! Mochten zij dankbaar zijn, dat zij in ruil daarvoor een kommervol bestaan kregen. Zoo hadden zijn ouders geleefd, zijn grootvader en grootmoeder, zijn oomes en tantes. - Maar *zij* waren een nieuw geslacht! Marx had het gezegd: in de waar die geproduceerd wordt, steekt het leven van den arbeider.

Neen, klassenstrijd moest er wezen - macht moest gesteld tegen macht. Daarvoor moeten de arbeiders zich organiseeren. Eigen wil aan de gemeenschap offeren - en de vesting van de kapitalisten afbreken en overmeesteren.'

Zijn jonge stem sloeg over. Hij had op het Haagsch Congres in het kleine onoogelijke volksdanszaaltje in de Lombardstraat Marx zien zitten achter de groene tafel - streng en strak. En in zijn jonge hart beefde een machteloos enthousiasme.

'Socialisten, oproerkraaiers - verdelgers!' zei Janus toornig. Hij stond recht, een zware groote kerel.

'Wij komen op voor den fatsoenlijken arbeider. Maar we willen géén oproer. Je hebt in Frankrijk gezien waar dat toe leidt. Daàr zullen we, als 't God blieft, ons lieve land voor bewaren.'

De schrale nerveuse jongen, brabbelde, zich verslikkend van drift, ertegen in. Als Roest binnen kwam, zwegen zij.

Maar hij wist het. Hij bezag hen beiden wantrouwend. Hij kon Janus slecht missen, die de zaak gediend had en kende of 't zijn eigen was. Maar zijn vergaderingen van dat Werkliedenverbond - dat ging niet aan! En de jongen liep hier op zijn laatste beenen. Zoo'n smerige sociaal smeet hij de keien op.

Boven liet Annebet soms den jongen praten. Voor zijn overtuiging, zijn verlangen voelde zij nog niet - stond haar nog ver. Maar het gisten, het dringen van een nieuwen tijd, voelde ze.

En óver haar hoofd heen, ongeweten en ongekend, ging wat in de kringen der intellectueelen, heldere begrijpende oogen, helder voelende harten zagen en uitspraken.

Leedebour ging alle Zaterdagen naar Utrecht, waar Quack zijn

beroemde vrije colleges hield over ‘De Socialisten’ voor een bont publiek: studenten, hoogleeraars, industrieelen, officieren. Hij zag er zitten Donders en Beets en Opzoomer - en hij luisterde naar de zwakke, ijle, hooge stem, de woorden die uit een vurig sterk hart als een wig het maatschappelijk denken van Holland binnendrongen.

XIII

PIETER CRAETS en zijn vrouw zaten aan de tafel. Hij met de krant, zij achter het theeblad met haar breiwerk. Tweemaal had hij over het Handelsblad heengekeken op het punt iets te zeggen; en tweemaal had zijn blik onrustig haar hardnekkig naar 't breiwerk gebogen gelaat weer losgelaten.

Den derden keer keken zij beiden gelijk op.

'Ja?' zei ze.

'Tja....' zei hij.

Zij zwegen weer. Zij liet een pen vallen, en terwijl zij bukte om die op te rapen, omvatten in één vluggen opslag haar oogen de kamer.

Toen sprak zij kalm.

'Als jij het noodig vindt, dan moet het gebeuren.'

Hij schraapte.

'Kijk eens; 't valt me hard. Maar.... er is een tijd van komen, er is een tijd van gaan - zegt de Genestet. Dat is waar. En voor mij is nu de tijd gekomen om te gaan.'

'En voor mij - uit dit huis,' dacht ze.

Hij ging voort:

'Frederik is goed bij - hij drijft de zaak niet zoozeer in nieuwe banen, dat is zijn fort niet - maar hij doet het alles op een nieuwerwetsche manier. Ik kan er natuurlijk m'n stem in blijven hebben - *ik* heb de ervaring. Maar hij heeft de jeugd. De kracht.'

Dat alles had hij eerder gezegd. De laatste veertien dagen telkens. En iederen dag wachtte zij op wat hij nog *niet* gezegd had.

'Sophie....'

'Ja, Piet?'

'Phie, dan is er nog wat. Dat huishoudentje daar wordt te groot voor dat bovenhuisje. Met vijf kinderen. En wij - wat doen *wij*, twee oude menschen alleen in dit groote huis. 't Is rationeel dat Frederik bij het kantoor woont.'

Ze zweeg. Haar keel werd dik. Onder dat prozaïsch kalm uiterlijk stormde het op:

Hoe zij er jòng in waren gekomen - zij vol illusies - hoe ze het bevolkt had, ingedeeld. Dàt de kinderkamer, die lekkere, zonnige - dàt slaapkamertje voor de kinderen - dat een ruime kamer voor jongens om op te knutselen en naar hartelust rommel te maken. En 't zou ook nooit te groot worden, want al waren de kinderen het huis uit, ze kwamen toch weer logeeren. Dan werd het misschien nog haast te klein - als zij dan op hun beurt weer kwamen met kinderen....

Maar ze waren alleen gebleven. En toch had 't huis haar, misschien om al wat ze erin gedacht had, nooit te groot geschenen. En die zonnige achterkamer had ze voor naaikamer later genomen - daar zat ze het liefst.

Haar hooge boezem hijgde even boven 't knellend corset. Haar hand streelde driftig heen en weer over den kop van het leeuwtje op haar schoot.

''t Was allemaal lang geleden. Maar nu waren Frederiks en Annètjes kleintjes hier graag gekomen.'

Pieters stem schrikte haar op.

'Je weet wel, dat trappen loopen je niet meer deugt. Over nog een paar jaar zal je er misschien zelf uit willen.'

'Neen,' dacht ze - 'ik had hier willen sterven. Bij mijn eigen uitzicht - mijn eigen boomen.'

'Wou je graag Frederik als hoofd van de zaak hier in huis hebben?' vroeg ze rechtuit.

Hij werd rood.

'Ja -' schraapte hij Zijn groote, kromme, paarse neus snoof.

'Nu dan kan dat toch gebeuren.'

Hij dorst haar niet aan te kijken.

En weer kwam zoo zakelijk nuchter haar stem:

'En wat wou jij dan?'

'Ik.... Ja.... Ik had eigenlijk gedacht: we moesten buiten gaan wonen.'

Ze sprong bijna op. En stooterig kwam haar stem, heesch van schrik en afkeer:

'Neen, Pieter. Dàt moet je me niet aandoen!'

Toen viel er een stilte, zoo diep en zoo lang, dat ze elkaars adem beluisterden. Pieter Craets zei niets meer, alleen zag zij met één vluggen oogopslag zijn groot rood hoofd mismoedig in zijn boord gezakt.

En opeens begreep zij iets.

‘Dat had hij verlangd. Buiten wonen.’

Haar oogen werden wijd. Er kwam in haar rasperig klein gezicht een zachte moederlijkheid die het scheen te ontspannen.

Twee dagen roerden ze het niet aan.

Den derden avond - in het groote ledikant met de groen saaien gordijnen - zocht zij zijn hand.

‘Piet - als jij dat zoo graag wilt - dan denk ik - achteraf - dat ik ook best wennen zal.’

Het bleef even stil. Toen:

‘Wat bedoel je?’

‘Buiten.’

‘Dènk je, vrouw?’

Ze hoorde hoe zijn stem plotseling boven den deken uitschoot.

‘'t Is een.... vreemd idee. Maar samen zullen we 't overal wel goed hebben.’

Zij lagen stil - beiden starend in 't donker. Hij zag zijn illusie: 's morgens vroeg in een heerlijk frissche lucht door een mooien tuin wandelen op zijn pantoffels. Zij - zag zich zitten Op een grasveldje, waar 't in haar hals tochtte, de zon in haar oogen stak - spinnen en slakken om haar heen kropen.

En haar beide handen hielden zijn oude mannenhand vast gevangen op de borst van haar stijf gesteven witte nachtpon.

Ja, het bovenhuis op de Weteringschans, dat het jonge Annètje Goldeweijn eens zoo groot geleken had, was te klein geworden.

Twee schoolgaande kinderen - Francientje en Philip - een jongen - een meisje - en nog eens een jongen vulden het met hun vroolijk kindergerucht. En het droomerige Annètje was een vlotte, altijd bezige vrouw geworden - met de werkzaamheid, den plichtgetrouwen ijver, de netheid van vader en moeder beiden. Maar hiermee hield de gelijkenis op. Want noch haar vaders sombere ernst, noch haar moeders ongelijkmatige vroolijkheid en opvliegendheid leefden voort in de wat heerschzuchtig geworden kloeke, altijd wat licht prikkelbare, maar tegelijk geestige jonge vrouw, die de ziel van het huis was. Als een sterke hand had het leven haar uit haar oude droomen getrokken, en neergezet temidden van een jong en druk gezin, dat den ganschen dag haar volle aandacht eischte.

Met den kleinen Pieter tobde zij. Een teer aamborstig kind, dat zwijgend en wonderlijk gesloten zijn beproevingen van telkens ziek in bed liggen, verdroeg. Hij en het tweejarig Sophietje waren kort na elkaar gekomen; dit had meteen een eind gemaakt aan Annètjes loopbaan van gevierde, uitgaande vrouw. Zij had het kalm aanvaard.

Het was een korte periode geweest, die zij eenmaal met aan haar aard vreemde gretigheid gegrepen had. Maar wonderlijk onverschillig had zij het na die paar jaar weer losgelaten, zich overgegeven aan het eigen huiselijk leven, met een placide onverschilligheid plotseling weer voor al wat daar buiten viel.

Dezen Donderdagavond zat zij alleen thuis. Zij had Frederik alleen naar Felix Meritis laten gaan. Zij was wat moe en wilde haar rustigen avond gebruiken om aan Stance te schrijven.

Maar zij kon het begin niet vatten. Weifelend zat zij met haar kleinen zilveren pennehouder tusschen haar blanke vingers - alsof zij een penseel vasthield en wilde schilderen gaan, zei Frederik altijd - en keek peinzend over haar papier heen.

Verleden jaar waren Stance en Otto over geweest. Nu nòg voelde Annette een pijn, als zij dacht aan de vriendin, die haar op de kade waar zij te wachten stond, om den hals gevlogen was. Mooi en overweldigend statig in haar Parijsche kleeren was deze Stance geweest, maar hoe bleek, en de blauwe lachende oogen schenen licht geworden van veel tranen. Hun eenig dochtertje hadden zij in den tijd van twee dagen in Indië verloren. Bevend had Annètje de lieve, moeielijk ontbeerde vriendin tegen zich aan geklemd, in angst het oogenblik voorziend dat zij de beroofde moeder haàr kinderen zou moeten toonen.

Maar hoe kranig, o hoe prachtig droeg Stance alles. Otto en zij hadden daar samen bij hen gezeten, als vanouds; zij hadden lief en warm de kinderen bewonderd en naar alles gevraagd. En daarna - Annette bracht ze zoo gauw mogelijk weer weg - had Stance gezegd - zoo kalm en stil:

‘Jullie hoeft niet bang te zijn om ons - we kunnen er nu wel weer tegen. Ja - dat is allemaal voorbij.’ Zij had met zoo'n liefde Otto aangezien, die maar stil daar zat, dat Annètje zelf haar tranen nauw inhield. En zij dacht:

‘Hoe ontzettend slecht ziet Otto er uit!’

Later had Stance haar alles van de ramp, die hen getroffen had, verteld. Een ingewandsziekte had het bloeiende mooie kind in twee dagen vermoord. ‘Ik wou dat je haar ééns maar gezien hadt, zooals ze speelde op de voorgalerij, en in den tuin.... Daarom wil ik weer terug. Als ik hier loop, bij alles waar ik zoo van houd, bij mijn goede moeder, bij jou, in onze eigen oude stad.... altijd wil ik terug daar - waar ons schatje gebleven is....’

Zij vertelde ook, en nu groefde een nieuwe diepe zorg plotseling haar jong gelaat:

‘Otto was niet goed. Hij was een keer in elkaar gezakt en thuis gebracht - hij leed aan hevige duizelingen. Hier was hij meteen naar

een dokter gegaan, die hield hem nu onder behandeling....'

Annette had, dit alles terugdenkend, den laatsten brief van Stance opgenomen, waarin deze schreef:

Zij verwachtte in het voorjaar weer een kind....

Nu moest ze schrijven, hoe blij ze was voor Stance, want deze schreef zoo moedig en gelukkig. Maar het was alsof een zware hand haar pen terughield - of ze een naderend onheil opnieuw voelde dreigen.

'Wat is dat - wat heb ik!' stampvoette Annette ongeduldig en tegelijk angstig. En toen gaf ze het op. Begon maar eerst te schrijven over wat haar eigen leven thans in een nieuwe richting sturen ging:

Het groote huis, waarin ze trekken zouden - het huis van oom Pieter en tante Sophie op de Keizersgracht. Voor 't eerst sprak zij zich tegen iemand eerlijk erover uit. Want Frederik wilde zij niet teleurstellen met haar gering enthousiasme.

'Jij bent toch óók wel blij?' had hij gevraagd toen hij 't haar vertelde.

Ze knipperde met haar lange wimpers langs zijn wang - dat deed ze altijd als ze iets niet prettig vond en het in een liefkoozing wilde verbergen. Later had ze gezegd:

'Ik moet er nog aan wennen, dat we uit ons eigen huis gaan.'

'Maar schat, dàt zal toch ook ons eigen huis zijn.'

'Ja, maar niet zóó van ons zelf - zóó van 't begin af -'

Nu, terwijl ze aan Stance zat te schrijven, wist ze zonder op te zien, elke bizonderheid van de kamer. De eenvoudige huiskamer met de gebloemde roode gordijnen, waar al de kleintjes in hun kinderstoelen om de ronde tafel gezeten hadden - waar zij haar vader op haar had vinden wachten in den grooten leunstoel - telkens bleeker, vermoeider, magerder.

'Dat groote, gróóte huis, Stance, dat *ik* daàr nu in ga wonen!'

De eenvoud, van haar kinderjaren stond in haar op en verzette zich. 't Was of ze haar vader hoorde zeggen: 'Jonge menschen kunnen niet meer eenvoudig zijn.'

En dan schreef ze aan Stance dat andere - erge.

Frederik had gezegd:

'En er is nog iets, waarom het huis niet te groot zal zijn. Je moeder moet dan bij ons in komen wonen.'

Ze was zóó geschrokken, dat ze bleek werd en plotseling begon te schreien.

'O wat vreeselijk! Dat kan ik haar nooit zeggen.'

'Jawel *jij* moet 't zeggen. Op mij zou ze woedend worden. Lieve

kind, denk je nu heusch, dat je al die jaren met een idioot bent getrouwd geweest? Dat ik 't niet weet, hoe je moeder links en rechts schulden maakt en geld leent, en niet meer weet wàt ze wel en wat niet betaald heeft. Ze zijn toch herhaaldelijk bij mij op kantoor gekomen. Dat gaàt op den duur niet. In wat voor een poel van ongerechtigheid en onwaardig geknoei verzakt ze. Ze is bijna blind, en overgeleverd aan slechte onbetrouwbare hulp. Wil je dàt in stand houden?'

'Maar haar vrijheid?'

'Die ze immers niet weet te gebruiken! Kom laten we niet kibbelen over je moeder. Laten we praten over ons mooie huis. Denk eens dat we een tuin zullen hebben! Een tuin, Annètje! Niet meer als musschen op de dakgoot zitten, maar als heusche menschen in een tuin....'

'Begrijp jij Stance, hoe ik het moeder ooit kan zeggen? Dat het leven zoo wordt, dat we onze moeders zulke dingen moeten gaan aandoen....'

En nog in geen dagen vond Annètje den moed. Ze haalde haar kinderen van school, een statige mooie moeder, waar de onderwijzeresjes wat kleintjes tegen op keken - en onderwijl klopte haar hart van angst alsof zij zelf een kind was, wanneer zij dacht aan het bezoek dat zij verschoof....

Ieder keer als zij binnen kwam in het zonnige, ouderwetsche gemoedelijke huis, als zij zag haar moeder zoo volkomen onbewust van wat haar bedreigde, verloor zij den moed. In aandoenlijke hulpeloosheid zagen uit het nog altijd frissche gelaat, het groote blinde en het kunstoog, bedriegerijk helder ieder aan. Maar nijpender nu drongen zich aan Annètje op de dingen, die ze de laatste jaren maar zichzelf had ontveinsd: hoe moeder vruchteloos tobde met vuile kopjes of glaasjes op een stoffig blaadje - hoe zij in haar aangeboren netheid schreien kon om de slordigheid in haar altijd zoo keurig onderhouden huis. Zelfs de brave Leentje, als zij haar oude mevrouw kwam bezoeken, en zat 'op visite' tegenover de geslepen karafjes, het rood gesterde koekjestrommeltje, verkropte moeielijk haar medelijden en ergernis, en zeilde iedere nieuwe meid met verachtelijk afgekeerd hoofd voorbij.

Hoe dikwijls de laatste jaren waren er de moeielijke dingen geweest met moeder, die zij Frederik meende verborgen te hebben. Zij wist het met bitter verdriet: moeder hield vaders naam in dat opzicht niet in eere. En toch, met den onverzettelijken trouw van haar kinderhart hing ze die moeder onbezweken aan.

En nu bleek er meer, veel meer te zijn geweest dan zij ooit had geweten. Leentje was haar eens komen waarschuwen - rekeningen waren gezonden, die ze verfrommelde in haar sleutelmandje, hooghartiger dan ooit, onmiddellijk zelf ging betalen. En als zij bij haar moeder kwam - hoe kòn zij er over beginnen!

Mevrouw Goldeweijn ratelde over oude en nieuwe kennissen - liep vlug en tegelijk voorzichtig tastend, de kleine suite door naar den tuin, wees haar verheugd en gelukkig al wat er bloeide en fleurde daar. Zoo'n heerlijke tuin! En ieder jaar werd hij mooier - je zoudt nog eens zien, wat ze er allemaal van maken zou -'

Slechts van één ding sprak ze nooit:

Van de haar steeds nauwer omdreigende blindheid; de pijn, het leed der toenemende afhankelijkheid. Maar dikwijls als zij onverwacht kwamen, vonden de kinderen oma in de achterkamer, weggescholen achter het gordijn - met compressen en kommetjes en den donkersten bril. En zij keken beteuterd en beangst naar deze vreemde oma, die zij niet kenden.

Soms, op een schijnbaar gunstig moment, had Annette dan wel moed gevat, moeder gevraagd naar rekeningen, opgeloopen schuld?

'Wàs er nog meer? Als moeder 't haàr dan maar zei. Ze zou er Frederik niet in mengen, maar *zij* moest 't weten.'

De gevolgen waren altijd vreeselijk geweest. Fransje, eerst bleek, dan purper, barstte los in haar oude driftbuien....

'Dat ze dàt moest beleven! Haar eigen kind, dat haar zoo dorst te behandelen! Was dat een kabaal, een drukte om zoo'n bagatel! Was ze al niet ongelukkig genoeg, dat ze haar man had verloren! Nu moest je je nog laten beleedigen door je kinderen!'

Redeloos tierde ze los. Ze wist het zelf niet, hoe zij na den dood van haar man een schip zonder roer geworden was. In opstand was ze geweest, verweerd had zij zich zonder ophouden tegen de hand die haar vasthield, - maar *met* die hand was ze blijven staan. Nu slingerde zij verloren, met dwaze uitgaven, liefdadige bevliegingen, cadeautjes en aardigheden voor de kinderen....

Het was de eindelijke, de eenige armzalige vrijheid die ze uitbuitte - waarvoor zij vocht, telkens weer opnieuw.

Al de woedende scènes die haar kinderleven hadden geschokt, liepen door Annètjes herinnering. En met geweld moest zij zichzelf schrap zetten, aandringen:

'Moeder, zèg nu liever alles.'

Maar Fransje, snikkend, bevend van drift en vernedering hield vol:

'Nièts was er. Niets.'

En Annette, als zij eindelijk na een uitputtende verzoeningsscène naar huis ging, had de innerlijke zekerheid, dat er nog véél bleef. Marie Weesburg was 't niet meer, maar een wonderlijk soort conversatie bleef moeder er altijd op na houden.

Soms vond zij er neef Klaas, uit Monnikendam; zijn trouw aan haar moeder roerde haar. En goedig verblijd haar te zien, praatte hij graag over de vroegere logeerpartijen in het groote huis.

Naar tante Sophie liep Annètje. Ze vond mevrouw Craets op de naaikamer, trappende op de machine - een stapel nieuwe stevige nachthemden voor oom Pieter lag naast haar.

En Annètje zei aarzelend:

'Ik ben bang tante, dat het u veel zal kosten uit het huis te gaan.'

Sophie Craets schoof het zoompje precies onder de naald.

''t Is een vreemd idee. Maar als een man 't graag wil, kind....'

'Maar u hebt toch ook uw eigen leven, tante....'

Tante Sophie keek met haar flauwe oogjes het raam uit, waar ze iederen tak, iederen val van het licht kende.

'Wat *is* je eigen leven? Is dat dan soms niet je man?'

Annètje stond op, gaf stil een zoen op de bolle rasperige wang. 'Als je tante een zoen geeft, is het of hij er zóó weer afvalt,' placht ze te zeggen.

Ze zweeg even. Want uit vergeten diepten kwam een herinnering naar boven: het gevoel dat ze als verloofd meisje gehad had, wanneer Stance over Otto sprak. Iets van verzet tegen eigen tekortschieten.

Toen zei tante:

'Ik vind dat je nu het huis meteen maar eens heelemaal goed moet zien. Dan kan je erover denken, hoe je het indeelen zult.'

En Annètje liep achter tantes rechten, strak in 't zwart satijn gespannen rug aan, met moede beenen. Ze behield geen enkele herinnering in haar verdrietig hoofd dan een eindelooze reeks kamers en drie zolders.

Later zat ze op de canapé tegenover tante in de zijkamer, met een glaasje madera voor zich, waar ze altijd naar van werd. En tante Sophie's stem kwam als uit de verte, met een ongewone trilling, terwijl ze hardnekkig naar buiten tuurde:

'Het is een mooi huis. Een goed huis. Zoo'n prettig, makkelijk, vroolijk huis. Ik hoop dat jij er ook van houden zult.'

Annètje zei:

'Dat zal ik natuurlijk, tante.' Maar opeens rook ze de madera, en ze zag voor zich de koffiepartijtjes van haar moeder.

Er ging iets in haar overeind staan van schrik en angst.

‘Hoe moet dat alles met moeder hier in huis.’

Eindelijk, op een middag, was Annette beginnen te vertellen van de verandering. En Fransje, vol blijdschap om het groote nieuws, een en al oor, luisterde en vroeg - brandend van ongeduld het aan de vriendinnen en kennissen te gaan vertellen. Tot Annette schijnbaar gewoontjes, maar innerlijk bevend, had gezegd:

‘En nu hadden Frederik en ik gedacht, het huis is zoo groot - en u houdt zoo van een tuin - en van de kinderen - dat u bij ons in moest komen wonen.’

Alles verwachtte Annette op haar schuldig gebogen hoofd: uitbarsting, drift, verzet, verwijten....

Alleen niet de stilte, die nu viel. Haar moeder daar zittend, rechtop, het bloeiend gelaat verbleekt en verstrakt, en daardoor plots geworden van een ongewone distinctie. Alsof een onmogelijk geacht, maar meteen als onafwendbaar begrepen noodlot over haar gevallen was,

Annette, met moeite haar tranen terugdringend, begon te betoogen: hoe moeder toch zoo ellendig tobde tegenwoordig - dat niemand eigenlijk voor haar zorgde....

Zij zweeg eindelijk ontredderd. En zat heel stil, en keek naar de groote Voorbeelden en naar het boek van den Hortus op het tafeltje eronder.

En nog altijd zei ook Fransje niets. Zij kon nooit iets vooruit doordenken. Maar een dof instinct verzette zich in haar, als in het dier kat de kooi hoort toeslaan.

En een haat, plotseling oplaaiend in klaar, helder inzicht:

‘'t Kwam van hèm. Van Frederik. *Hij* wou dat. Hij wou haar geld beheeren, zorgen dat zij niet zooveel uitgaf. 't Was toch haar eigen geld -dat haar man voor haar verdiend had!’

Op eenmaal zag ze alles: ze zou niet meer kunnen uitgeven zooveel ze wilde - niet meer vrij zijn te doen wat ze verkoos. Wéér zat ze gevangen, en nu voor goed. In 't huis van dien kwast, met zijn deftigheid, en zijn grappen waar ze nooit om lachen moest.

En weg - haar eigen lieve huis, haar mooie tuin met den pereboom, het tuinhuisje.... waar ze allemaal zoo gelukkig mee was geweest.

Schemerig tegenover haar, als achter een mist, zat Annètje - doodstil. Haar kind. Ja - ze kon niet meer zien - blind werd ze, Waar kon een arm blind mensch beter zijn dan bij d'r eigen kind. En bij de lieve kleinkinderen.... Altijd dat bij je hebben....

Langzaam, in een doffen strijd dien ze niet ontwarren kon, liepen twee zware tranen over mevrouw Goldeweijns gezicht.

Annètte vloog op haar toe.

‘Moeder! Ach moeder - vindt u 't zóó erg??’

Maar Fransje schudde neen, met bevende lippen. De onverantwoordelijkheid van haar handelwijze de laatste jaren zag zij niet - dat zij knoeide, schulden maakte en geld leende, onderkende zij niet als iets verkeerds. Maar zij voelde duidelijk dat Dit over haar beschikt en besloten was, onontkoombaar; en zij gaf zich over in diezelfde waardige en tegelijk kinderlijke gelatenheid als waarmee zij haar blindheid had aanvaard.

Louise en Adolphine kwamen zwart en groot, de kleine huiskamer binnen op de Weteringschans.

In Louise streed de voldoening dat haar eenige broer, haar jongen, nu in een mooi huis zou wonen op de Keizersgracht, met de jaloersche ergernis dat dit Annette niet toekwam.

‘Wel, wel,’ zei Louise, ‘'t zal heel wat anders voor je worden Annette, zóó'n huis te beheeren dan dit bovenhuisje.’

‘Als ik vijf kinderen kan beheeren, zal ik ook wel een huis kunnen beheeren.’

Annètjes stem, die zich nooit verhief, beefde in toorn. Ze nam het kleine Sophietje op schoot, liet het hoog op en neer dansen.

‘En we hoorden, Frederik heeft goedgevonden dat je moeder bij jullie inkomt....’

‘Dat heeft mijn *moeder* goedgevonden, ja.’

Adolphine zei, en haar donkere kleine oogen schoten even naar Louise om bijval:

‘Nu jullie gaat er beiden op vooruit.’

Hóóg danste Sophietje.

‘Annette is een onuitstaanbaar schepsel,’ zei Louise op straat.

Bij tante Sophie stonden zij op de stoep, hun zwarte lange sleepen afhangend van de treden als stoffige pauwstaarten - deelnemend.

Maar de kwieke kleine vrouw sloeg van zich af. Ze verdrong met geweld haar afschuw voor Mon Désir, de mooie villa met prachtigen tuin in Bussum, en gaf zich geheel aan Annètje om te beraadslagen over de indeeling van 't huis - te wikken en te wegen in honderd vrouwelijke belangen.

Slechts over één ding sprak Annette nooit met tante Sophie, noch met Frederik: over haar zorg om moeder.

Frederik keek dikwijls in dezen tijd steels naar Annette, die wonderlijk stil en in zichzelf gekeerd in een schier onvermoeibare bedrijvigheid redderde, ruimde, pakte. Op één punt had zij stijf

op haar stak gestaan: ze had niets willen overnemen van kleeden en gordijnen.

‘Ze ruiken naar al wat heel oud is,’ had ze gezegd op Frederiks vraag.

‘Maar ze kunnen geklopt, gereinigd....’

‘'t Zou er nooit af gaan.’

Hij liet het. Hij kon in al wat het nieuwe huis betrof, niet tegen haar op. Gesloten en uiterst prikkelbaar ging ze haar weg.

Hij dacht er den heelen dag aan, liep er telkens heen. Meer dan ooit vond hij zijn leven heerlijk - en hij kòn niet anders, hij moest haar, zijn Annètje, in die vreugde betrekken.

‘Wat *is* dat prettig, zoo'n huis opbouwen.’

‘Dit heb je toch ook opgebouwd!’

‘Dacht je dat ik dat ooit vergat? Ons eerste nest. Maar ik wou tòch dat je een beetje blijer was met ons nieuwe paleis.’

Ze kwam op zijn schoot zitten en kriebelde met haar krullen in zijn oogen.

Ze wou niet zeggen wat ze dacht: ‘Ik breek twee huizen af. Nu breekt het huis van den Voorburgwal voorgoed.’

Tegelijk met Annètje begon mevrouw Goldeweijn te verhuizen. Nog eenmaal kwam haar roodneuzige getrouwe, de kruier van de Oudebrugsteeg - en pakte, sjouwde.... Als Annètje moe er even heen liep, hoorde ze bij de voordeur al die beiden praten - vond zij ze eens samen, haar moeder op de trap gezeten, haar vriend op een kist - verdiept in herinneringen.

‘Wat ik maar zeggen wou, asdat ik nog weet, dat meheer daar zoo'n betrekking op had....’

Het voorjaar schoof voort, de Meimaand in - een regenachtige koude Mei.

Oom Pieter stond op een guren morgen, in zijn overjas gedoken, te kijken hoe het standbeeld van Rembrandt van zijn voetstuk werd gelicht en overgebracht naar de Botermarkt.

Hij pruttelde - als echt Amsterdammer met zijn neus erbij - waarom ze het beeld daar niet lieten tusschen de twee Reguliersdwarsstraten op het Kaaspleintje. Hij herinnerde zich nog dat het geplaatst werd. Een heel ding: het eerste publieke monument in de stad! Bij de onthulling was een loge op de Botermarkt opgericht - daar hadden Sophie en hij samen gezeten....

Tja, er was niet veel gebeurd in Amsterdam of hij was er bij geweest. Dat zou nu alles wel anders worden....

Hij had opeens geen lust meer langer te staan kijken. 't Was een vervelende overgangstijd. In huis vond hij Sophie ook zoo weinig spraakzaam....

Tante Sophie kwam naar mevrouw Goldeweijn - in een warm begrijpen wat ook de andere vrouw verliezen ging. Maar toen zij tegenover elkaar zaten, wist zij de woorden niet te vinden; kon zij dit dapper luidruchtig verweer niet aan. En zij zei slechts:

'U hebt zeker gehoord.... wij gaan buiten wonen.'

'Daar heb ik mijn heele leven naar verlangd,' zei Fransje met haar glimlach.

De ander keek over het natte Frederiksplein - naar de menschen, die snel onder hun glimmende parapluies voorbijgingen. Ze kreeg een ziek gevoel in haar maag als zij dacht aan den stillen buitenweg, waar geen kennis langs zou komen.

'Een vreemd idee - alles....' zei ze voor zich heen.

'Ja....' weifelde Fransje. Ze had bijna gezegd: 'ik moet mijn vrijheid opgeven, ik verlies al wat ik nog een beetje prettig vond.' Ze slikte, en zei:

'Maar ik ga bij mijn eigen kind inwonen.'

Tante Sophie kreeg het wonderlijk gevoel, dat ze armelijk en verlaten en klein geworden was deze weken; voor het eerst dachten Pieter en zij aan geheel verschillende dingen. Het was geweest alsof ze een vreemde hoorde spreken tegen Frederik:

'In de stad weet je niet van winter of zomer. Buiten leef je pas. Er zal heel wat mest in den tuin moeten, want de grond is schraal bij ons.'

Of: 'Ik heb bij ons den lijster al gehoord. Merk je daar hier iets van?'

'Bij ons -' dacht ze, 'bij ons! Is al dat vreemde gedoe - is dàt 't voor hem?'

En toen ze naar huis liep, klonk haar na wat Fransje gezegd had. Zij was zoo moe dat ze strompelend liep. Een gedachte haakte in haar hoofd, die ze niet verjagen kon:

'Nu heb ik geen kinderen gehad - en nu is 't of ik geen man ook meer heb.'

Een van de laatste dagen, in 't schemeruur na het eten, kwam mevrouw Bremer bij Fransje. In de al geheel opgepakte kamer, met de kisten langs den wand, zat de zware stille vrouw nog eenmaal bij haar oude buur in eigen huis.

'Wat ga je beginnen, Frans,' zei ze. 'Weet je goed wat je doet?'

Ze was de eerste; die het ronduit besprak.

En wéér zei Fransje, maar dit keer trilde haar stem:

'Ik ga bij mijn kind inwonen.'

'Ja - ja - dat is zoo.' De ander dacht: 'Maar je kind is niet alleen.'

En Fransje begon te praten. Opgewonden opeens vertelde ze van haar mooie kamers daar - den heerlijken tuin - de kleinkinderen, die zoo blij waren dat oma kwam....

Mevrouw Bremer zweeg. Ze dacht aan het huis op den Voorburgwal, aan hun trouwe buurschap - en aan Stance, haar jongste.

'Stance,' zei ze opeens langzaam, of 't haar moeite kostte, 'Stance verwacht over twee maanden weer een kleintje.'

Toen werd Fransje stil. Ze zaten plotseling verzwegen, terwijl de schemer om hen zich verdichtte.

Ze dachten aan Stance en aan Annètje. Ze waren twee oude vrouwen. Hun mannen waren dood. Frans verloor huis en vrijheid - dàt was de ouderdom. 'Dit had Goldeweijn nooit gedacht of gewild,' begreep mevrouw Bremer helder. En zijzelf - zij zat aan haar raam, de lange, lange dagen - en leefde op de brieven uit Indië - leefde droeve dingen in de verte mee, waarover zij niet spreken kon....

Naast hen, op een kist, zwierf het roode blaadje met de gouden sterretjes. Mevrouw Bremer keek ernaar. Zij dacht hoe Frans die dingen niet eens meer zien kon....

Op een laten Meidag, toen de regen siepelde uit een grauwe lucht, de vogels sjilpten in het natte groen, gingen oom Pieter en tante Sophie heen.

Frederik zou hen naar Bussum brengen, waar Annètje al was om hen te ontvangen.

Even stonden de oude menschen stil op de stoep, keken het huis in. De lange, verlaten witte gang, de breede trap. Daar hadden ze geloopen, jaar in jaar uit - zij met haar sleutelmandje dat even rinkinkte, naar de naaikamer, naar de keuken - hij met zijn pijp - en naar de overbekende geluiden van het huis geluisterd. 't Was voorbij.

Tante Sophie's gezicht stond geelachtig bleek en bol. Met het leeuwtje in haar arm draalde ze en keek met een làngen blik. Haar voet stootte - daar lag nog hun eigen mat. Toen schoten haar oogen vol, ze keerde zich snel om.

Naast haar hoestte oom Pieter - een scherpen geforceerden kuch. Ze keek schichtig snel naar hem op, en weer voor zich. Maar opeens, sinds weken had ze 't gevoel, dat hij tòch bij haar hoorde.

Strak naar beneden kijkend, gingen ze wat stuntelig, dicht naast elkaar de stoep af, naar de vigilante.

En toen ze wegreden, stijf rechtop geleund, zonder uit te zien, met Frederik hartelijk en afleidend pratend tegenover zich, dachten ze allebei hetzelfde:

'Waren we nu maar alleen.'

XIV

LOUISE CRAETS sloot haastig de luiken aan de voorzijde, al was het op den twaalfden September met dit schoone heldere herfstweer niet geheel donker nog. 't Scheen veiliger avond te maken. Het volk van Amsterdam, verbitterd al om het raadsbesluit van Mei, waarbij de kermis werd afgeschaft, was geheel oproerig geworden nu de overheid bevel gegeven had de tentjes en gebouwtjes af te breken op het terrein van de Keizerskroon buiten de Raampoort, waar een groot kermisfeest zou worden gevierd.

Van Dugten in den gemeenteraad, had het hoofd geschud, heftig tegen betoogd. Er was niet geluisterd. En van eind Augustus af had het dreigbrieven geregend aan den Raad, oproerige aanplak-biljetten plekten overal plotseling aan de muren.... Hij had gewild dat Amélie de Septembermaand buiten bleef, niet geheel gerust voor zijn huis - maar zij had geweigerd, en alleen zich deze dagen niet op straat begeven.

Den ganschen dag, onder de stralende blauwe herfstlucht, was de stad onrustig en woelig. Op de Beurs trommelden de kinderen, maar uit de Jordaan, uit de sloppen en stegen achter de Burgwallen, uit de buurt van de Nieuwmarkt trokken al in den middag troepen jongens en meiden naar 't hart van de stad - verspreidden zich langs de Heeren- en Keizersgracht, oproerige liederen zingend.

Op den Dam, in den vroeg vallenden avond, in de Kalverstraat, op het Thorbeckeplein werd het vol. En voor het huis van den burgemeester klitte een groote menigte nieuwsgierigen, gapend en jouwend, opgejaagd door aanhollende, zingende benden.

De groote grachtenhuizen, achter de paarse ruiten, sloten de luiken.

‘Laten we maar op de zaal gaan zitten,’ zei Louise Craets, ‘dat is rustiger. Je kunt nooit weten....’

Op hetzelfde oogenblik drongen ze alle drie verschrikt op elkaar. Een bons op hout, gekletter van glas op straat, en een gejoel uit honderd kelen.

‘Wat moeten we beginnen!’

Uit de keuken holde Mijntje jammerend aan.

‘Het is niet hier. Zeker bij den burgemeester,’ mompelde Adolphine.

Nu hoefgekletter dat aandreunde - hoog vrouwengegil, gevloek - dan rennende, wegvluchtende voeten.... verwijderd gerucht....

Louise en Adolphine, bleek, zagen elkaar aan - dan om zich heen.

‘Waar is Caroline....’

Caroline had niet gewacht, was al doorgeloopen naar de achterkamer - in die wonderlijke onverschilligheid, den laatsten tijd over haar gekomen; een andere, dan het frissche argelooze Carolientje, dat voor vijf jaar met heimelijke levens-idealen had gelogeerd op de Weteringschans. Die thans in een opstandige onachtzaamheid haar toilet verwaarloosde, haar bezigheden in huis verrichtte zonder eenige belangstelling.

Nu zat zij daar reeds lang aan de tafel geschoven toen Louise en Adolphine binnenkwamen.

Louise was bezorgd. ‘Wat kon je niet verwachten van het gemeene volk.’ Gedachten aan de Commune, de Fransche revolutie, spookten op - en zij zei met den pathetischen wrok, dien al wat man was haar inboezemde:

‘Want als ze eenmaal de baas zijn, is geen vrouw hun heilig.’

Zij ergerde zich aan Carolientje, die niet onder den indruk scheen. Wat dat kind bezielde! Een paar dagen geleden had zij een scène gemaakt, om een vuilen straathond die hier op de stoep zat te janken, in huis te mogen halen. Zij, Louise, verkoos geen vuile beesten in huis! Een kanarievogeltje dat was nog wat anders, maar een hond! En daàr om te huilen....

Nu ontmoette zij op Carolines rond gezicht dezelfde wegdwalende onverschilligheid, als toen zij na de scène haar jongste zuster vol vergevende liefde genaderd was.

‘Als Frederik maar niet op straat is, Phine.’

‘Dat zal toch niet....’

Een doffe slag beukte de voordeur - even loeide gejoel, dan werd 't weer stil.

Adolphine zat voorover gebogen, de handen in den schoot. Los waren gesprongen de phantasieën, die altijd op den loer lagen.

‘Geen vrouw hun heilig....’

Zij zag: groote donkere kerels de deur forceeren en binnenstormen. Voelde zich ruw gesleurd, in harde armen bezeerd en gekneusd. Zij wist een gezicht - met de oogen van Marcel - vlak bij het hare, een gloeienden adem op haar mond - het was in het tusschengangetje van het huis in Utrecht. Zij gaf zich over, verpletterd in de onbarmhartige omhelzing....

‘Phine!.... Phine!! hóór je niet?! Er wordt gescheld! Wat moeten we doen....’

Phine zat recht geschokt. Vurige plekjes brandden op haar wangen.

‘Zit je te suffen, Phine? Is dit een moment om te droomen? Blijf bij de zaak!’

‘Ik....e....’

‘Ben je bang?’

‘Neen, neen -’ prevelde ze.

Carolines oogen gleden zonderling onverschillig langs hen beiden.

Een oogenblik stond Louise bevangen in een vreemd besef van verlatenheid. Haar groot, donker, vorstelijk gelaat staarde naar haar zusters.

Door de kier, die de ketting van de voordeur liet, gluurde Mijntje angstig naar buiten - haakte dan snel verlucht den ring los.

‘Meneer Frederik....’

‘Ja, ja -’ Hij liep vlug de gang door, licht en onbezorgd, kwam de achterkamer binnen, een wereldsche jonge man. ‘Zoo kinderen, ik moest eens zien hoe jullie het hadden.’

‘Frederik - kom je er dóór??’

‘Waarom niet? 't Is afgeloopen. Zijn jullie gemolesteerd, jullie voordeur heeft een bluts. Bij den burgemeester is het erger, en twee huizen verder liggen alle ruiten op straat. Maar ze zijn uit mekaar gejaagd, de gracht is afgezet. Er is eigenlijk niets gebeurd. Als ze nu Thorbecke's standbeeld in de gracht hadden gegooid, dan had ik dàt zoo erg niet gevonden!’

‘Maar Frederik!’

‘Welnee. Ik vergeef Thorbecke nooit dat hij de stad bedorven heeft door ons mooie IJ dicht te gooien met zijn monsterlijke Centraal-station. Hij is voorgegaan in al dat vernielen van stadsschoon, waar nu geen paal of perk meer aan te stellen is. Moet je Oom Pieter over hooren.... Enfin, jullie kunnen gerust gaan slapen. De schutterij heeft het meevallertje vannacht te mogen aantreden en overal te worden ingedeeld. Er is cavallerie en infanterie aan 't patrouilleeren,

schrik maar niet als je vannacht paardenvolk hoort.... Phine ziet er wit van. Ben je zoo geschrokken, Phien?'

Adolphine zat slap in haar stoel teruggezakt. Haar schichtige kleine oogen stonden dof, vermoeid; een uitputting trok haar mager gezicht hoekig en smal.

'Maar Caro kijkt of de heele zaak haar koud laat.'

'Dat doet het,' zei Carolientje bot.

Frederik lachte. Op de bisbilles van zijn zusters onderling, ging hij nooit in. Zijn leven, zijn denken was vol van zijn jong gezin, van zijn werk....

Hij zag niet den blik, waarmee Caroline hem volgde toen hij wegging.

'Daàr in dat huis was alles wat zij zoo verlangde....'

Thuis vond hij Annette en zijn schoonmoeder in de huiskamer.

Fransje wond zich op.

'Ze hebben gelijk!' riep ze heftig. 'De kermis, dat is het plezier van het volk. Daar sparen ze een heel jaar voor. Waarom moet hun die afgenomen worden! Om dat beetje dronkenschap? En wat krijgen ze ervoor terug? Was Blanus niet prachtig en al die mooie kramen! Die stakkerds hebben niet anders. Die kunnen niet op reis gaan en naar dure opera's.'

'Wat een oproerigheid!' lachte Frederik zijn ergernis weg. 'Maar als ze in *uw* huis de ruiten ingooiden, als ze hier....'

''t *Is* mijn huis niet,' dacht Fransje Goldeweijn, 'en 't wordt het nooit. Maar wat kan je eraan doen.'

Zij liet een ritsje steken vallen van haar breipen, tobde om ze weer op te rapen.

'Als Frederik binnen bleef, ging ze maar vroeg naar boven.'

Zoo ging het menigen avond.

Annètje zei dan: 'Gaat u al, moeder?'

Maar zwakjes.

Boven op haar eigen kamers scharrelde Fransje nog uren rond; en Annette als zij het licht onder de deur zag, werd door schroom weerhouden binnen te gaan. Steeds nog deed het haar aan als een daad van geweld, de oude meubels van thuis hier te zien staan. En zij moest denken aan den avond van de verhuizing, toen zij haar moeder had vinden zitten in vaders grooten stoel, met haar hoed nog op, een roerende hulpeloosheid in haar houding.

'Ik ben blind,' snikte ze, 'ik ben blind - ik weet hier geen weg...'

En toen voor het eerst allen dien dag verzameld waren om de

groote tafel in de huiskamer, toen had Annètje op eenmaal een gevoel van schuld gekregen, waarmee ze geen raad wist:

'Dat zij niet meer alleen waren, Frederik, zij en de kinderen. Dat moeder geen eigen huis meer had. Dat als *zij* maar helder gezien had en de dingen juist aangevoeld, dit niet gebeurd zou zijn.'

Maar toen zij na tafel Francientje naar oma zag toehollen, en Philip oma's andere hand greep, en zij zoo gedrieën naar boven trokken, meende zij dat er toch nog veel goeds ook uit komen kon....

Het leven ging aanstonds ruimer, royaler in dit huis. Dien eersten vroegen warmen zomer al, kwam het muziekpartijtje in den vooravond bijeen in den tuin, om later te trekken naar den grooten salon. Den ganschen dag speelden er de kinderen, liep Fransje Goldeweijn voorzichtig schoffelend langs de paadjes en zat den langen middag op de bank onder de beuk.

Hier kwam Amélie van Dugten het zonnige pad af - elegant, onhollandsch in haar donkere schoonheid, onder den grooten witkanten parasol. Kwam Line Bergema spits en zuurzoet in stemmig wandeltoilet, en ratelde over haar kinderen, de booien, de praktijk van haar man. Kwam Truida Leedebour, die in den oorlog haar haren had laten afknippen en nu een soort romeinschen keizerskop vertoonde, waarom de straatjongens haar uitjouwden, de mannen in concert of komedie spotten, de vrouwen hun neus optrokken.

Nadat Leedebour vier huishoudsters versleten had, nam Truida stug toegevend, haar intrek weer bij hem. En met totaal verschillende inzichten over alles, leefden zij thans met elkaar in betrekkelijken vrede.

Leedebour had er zich bij neergelegd nu eenmaal een malle zuster te hebben, die aan emancipatie deed - een vriendin van Mina Kruseman en Elise Baart. Maar in zijn tooneelcritieken nam hij wraak, schreef hij snijdende, spottende, hekelende artikelen over deze 'nieuwe vrouwen', laakte openlijk wat hem in haar gruwde. Tegelijk voelde hij wel geïnteresseerd de teekenen van een nieuwen tijd die geboren was. Had niet op het Congres der Internationale te Bern de Belg De Paepe gezegd, dat de Hollandsche arbeiders een politieke actie voorbereidden voor algemeen stemrecht? Het zat in de lucht. Een nieuwe maatschappij was komende, maar hij gunde er de vrouwen geen plaats in.

Aan den feestmaaltijd in het Paleis voor Volksvlijt, ter viering van de opening van het Noordzeekanaal, zat hij in de buurt van Quack;

die had juist het eerste deel van zijn belangrijk werk ‘De Socialisten’ gepubliceerd; in oude behoudende kringen wekte het veel ergernis. Hij hoorde hoe de president curator hem interpelleerde over het begrip vrijheid - en Quack met vuur betoogde: ‘waàr was het onderscheid of men iemand als slaaf tot werken dwong, dan wel hem vrij liet, doch zijn werkkracht onderwierp aan een economische wet, die deze kracht verlammen kon. In beide gevallen was de “mensch” uit het oog verloren. De slavernij deed het rechtstreeks, de oude economie zijdelings. Men mocht zijns inziens de economie niet opvatten als een leer der materieele rijkdommen.’

De ander zweeg ontstemd.

Onder het naar huis gaan praatte Leedebour met Van Dugten na. Zij groetten den ouden Pieter Craets, die zich haasten moest voor zijn trein naar Bussum.

Hij was moe, maar voldaan. Hij had den tocht van de opening van den Zeeweg meegemaakt, en achter den Koning staande, tevreden bedacht, dat thans eindelijk de groote wensch van den Amsterdamschen handel vervuld was. En nu wat saai alleen naar 't station gaande, wist hij, hoe hij zich toch slechts in zijn eigen oude stad thuis voelde. Want hij was verwonderd gaan merken: niets van Bussum, dat dorp waar hij nu woonde, kon hem een zier schelen.

Maar dat zei hij niet tegen Sophie. Hij had haar achtereenvolgens met haar tafeltje, haar sleutelmandje, haar handwerk, alle ramen zien afreizen. Tot zij eindelijk zich genesteld had voor het venster, waar zij in de verte nog juist iets van den weg kon zien. Maar in het koepeltje zat zij diep ongelukkig, ontredderd, plichtmatig op mooie zomerdagen, en dacht aan haar ruime koele tochtvrije kamers op de Keizersgracht.

Leedebour sprak tegen Van Dugten over de belangstelling van veel intellectueelen in de arbeidersbeweging - ongetwijfeld was de tijd er rijp voor....

De advocaat luisterde, een spot tintelend in zijn kleine verstandige grauwe oogen.

‘Maar die andere slavin, die jij niets gunt?’

‘Ik geloof,’ zei Leedebour, ‘dat jij feller geëmancipeerd bent dan één vrouw. Erger dan mijn malle zuster.’

‘Dat zegt Amélie altijd. Maar jouw “malle zuster” Jacob, is een wezen van vleesch en bloed, dat voor haar natuurlijke bestemming vecht.’

‘Maar mijn hemel, waarom maakt ze zich zelf dan met dien afge-

knipten kop tot zoo'n paskwil. Het is de caricatuur van een vrouw, dat rechte jongenslijf - die korte haren.'

'Een béétje liefderijker, Jacob,' zei Van Dugten. 'Het is toch het eenvoudigste menschelijk recht, dat de vrouwen die om welke reden dan ook, niet huwden, een tegenwicht zoeken om te blijven staan. Ten einde niet omgesmeten te worden in een lang eenzaam ontmoedigend leven. Vergeet niet: geen enkele beweging in de wereld is ooit ontsprongen uit de bevredigden. En geloof jij niet, dat de vrouwen evengoed mee zullen bouwen aan de nieuwe samenleving?'

'Neen,' zei Jacob Leedebour bitter. 'Die soort vrouw bouwt niet, die breekt af.'

De niet bevredigden! Was *hij* bevredigd soms? Was zijn leven met een vrouw als Jeanne - een goed, hartelijk schepsel, een oolijke grappige vogel was ze, maar verder dan ook niets - géén ontbering? Truida was hem aangevallen laatst over die verhouding - dat hij haar niet trouwde. Ach, wat wist zoo'n meisje van die dingen. Trouwen - Jeanne? hij dàcht er niet aan. Er was één vrouw, waar zijn hart naar hunkerde, sinds zij uit Indië teruggekomen was - Stance Bremer. Verloren, geen kans. En hij ging naar Annètje Craets en haar moeder, en zat in een weldadige rust bij die beiden. Die gezonde, echt vrouwelijke vrouwen, - die mooie oude vrouw vooral met haar gullen lach en haar breeden schoot, die hij in haar intellectueele onwetendheid en onberedeneerden sterken levensmoed zoo prachtig vond. En bij haar kwam een kant in hem los, die weinigen van den sarcastischen scherpen Leedebour kenden: een kinderlijke eenvoud, een begeerig plezier in kleinigheden.

Fransje Goldeweijn, in de vereenzaming, die haar altijd beklemde in 't huis harer kinderen, wijl zij er zich te betoomen had in haar dwaasheden, haar uitbarstingen, haar uitgaven, haar wonderlijke genoegens, voelde zuiver snel in Leedebour een vriend die haar critiekloos genegen was. En hem vertelde zij als zij den kinderen vertelde, van haar jeugd, van Monnikendam - van de vroolijke pleziervaarten. Maar ook van 't leven in Amsterdam, op Het Water eerst, later op den Voorburgwal - onbekommerd, zooals zij zelden meer sprak. Want wel stonden op haar kamers de oude meubels als vroeger gerangschikt - de groote Voorbeelden hingen weer boven het tafeltje met het boek over den Hortus - het blauw porcelein stond op den schoorsteen, maar toch was alles anders, al richtte zij een enkele maal nog een koffiepartijtje hier boven aan. Frederik zag hen de stoep opstommelen vanuit zijn kantoor: ouderwetsche burger

dames, en hij kon de ergernis nauwelijks verkroppen, dat zoo iets griezeligs in zijn huis gebeurde.

Tusschen Frederik en zijn schoonmoeder bleef het gewapende vrede. Zij vergaf hem nooit, dat hij haar de vrijheid had ontnomen, den mooien eigen tuin met de hyacinthen en tulpen en het aardige tuinhuis. En de visites ook waren hier voor Fransje het ware niet meer. Zij voelde duidelijk dat Frederik en Annette deze maar nauwelijks duldden.

'*Mijn* kennissen, die jullie niet goed genoeg zijn.'

En ze trok in een rancune met een vaart soms weg, als beneden gasten kwamen. Maar spoedig lokte *te* sterk de heerlijke gezelligheid van gepraat en gelach - onweerstaanbaar werd zij weer uit haar afzondering getrokken. En als ze binnen kwam met haar alles verwachtenden blijden lach, haar groote oogen die schenen te zien, was zij in haar kinderlijk vertrouwen op een verheugde ontvangst onweerstaanbaar. Amélie van Dugten kwam naast haar zitten, en liet zich honderd uit vertellen van dingen die haar niets interesseerden, maar de donkere warme oogen keken in dat andere vrouwengezicht, en ze zei tegen Van Dugten:

'Ik luister nauwelijks naar haar gebabbel - ik hoor alleen dat goede kinderlijke hart.'

Met Bergema had Fransje zich lang verzoend. Al bleef haar jaloezie licht op te wekken, wanneer Line Bergema blufte op de groote praktijk van haar man. Dan werd Fransje kwaad en zweeg, met een enkele spitsen uitval naar de jonge doktoren, die 't maar makkelijk hadden, allemaal reden, vacanties namen naar 't hun goeddacht. En soms dan, kon midden in den vroolijken avond een gevoel van verlatenheid over haar vallen. Dacht zij aan den grooten, stillen, hard werkenden, strengen man, die voor haar gezorgd had en bij wien zij toch alleen maar hoorde.

Zoo schoof de winter voorbij, den nieuwen zomer in.... Over Amsterdam beierden den derden Juni de klokken van alle torens: Koningin Sophie was gestorven, de stille intellectueele vrouw, met de heldere warme belangstelling - die door Amsterdam gereden was in haar sjaal, ernstig, stroef.

Fransje Goldeweijn in den tuin beluisterde geboeid het klokkenspel. Zij dacht aan een zonnigen dag lang geleden, toen zij met Annètje den intocht gezien had van den Koning, na den Watersnood. En voor haar venster zat mevrouw Bremer en dacht aan haar man. Er was dien morgen een brief gekomen van Stance - ach, die brieven waren altijd zes weken oud. Zij schreef, Otto bleef sukkelen. De doktoren wilden hem naar Holland hebben.

De kleine jongen was gezond, met zulke lieve, blauwe oogjes. Een wonderlijk zoet kind.

De zware vrouw keek uit. Het leven was stil geworden. Naar Artis ging zij soms, betaalde als vreemdelinge - zocht in de kooien de apen, de vogels, die Bremer meegebracht had van zijn laatste reizen. Vroeg den oppasser als zij er een miste....

Nu leefde alleen nog maar de groote blauwe papegaai.

Zij stond lang voor hem, stak haar vingers door de tralies, om hem te krauwen. Maar hij beet venijnig naar haar, en zij dacht in een heimwee hoe aan boord, en thuis nog, *hij* dit vinnige dier liefkoosde. Welk een wonderlijke macht hij over elk beest had gehad.

Als zij weer buiten kwam, stonden haar oogen jong, wijd - iets in haar gezicht had zich ontspannen....

Laat op dien middag kwam eindelijk Annètje.

'Zullen we Stance weer gauw hier hebben?' zei de moeder en zuchtte bekommerd.

De vreugde haar kind weer te zien, werd verduisterd door de gedachte waarom zij kwam.

'Otto zal hier wel opknappen. Het is die warmte zeker waar hij niet tegen kan.'

Annette vond haar moeder nog in den tuin. Met het kleine Fritsje op schoot, deed zij geduldig alle spelletjes die de kinderen wilden. En zij zong de ouderwetsche liedjes:

> 'Schuitje varen, teetje drinken -
> Varen we naar de Overtoom.'

En 't liefste:

> In de winkel
> Bij Sinkel
> Is alles te koop....

De kleintjes Sophietje en Fritsje waren haar troost. Want niet langer waren de twee Fransjes, als vroeger eensgezind. Francientje, schoolgaand kind nu, was bijdehand en nesterig geworden, bekritiseerde oma's slordige uitspraak, oma's onwetendheid in veel zaken, die in het ouderlijk huis naar voren kwamen. En vooral oma's opvliegendheid en vlugge boosheid brachten het lichtgeraakte kind in opstand. En tegenover grootmoeders onmiddellijk vergeten, haar dadelijk verzoenende houding, wrokte het kind. Dan had de oude Fransje bitter verdriet. Zij was het grootste kind van de twee, en haar thans bijna volslagen blindheid zette haar op een eiland van afhankelijkheid.

Zij schuifelde naar beneden, naar de keuken, zich vervelend in haar werkeloosheid, en de goedhartige Neeltje vroeg of mevrouw soms wat erwtjes wilde doppen.

Tegen Neeltje ook kwam mevrouw Goldeweijn soms los over haar leed.

'In een anders huis ben je een doeniet. Toen ik alleen woonde, kwamen de kinderen graag bij me. Hier heeft oma afgedaan.'

Annette, als zij dit hoorde, had er een diep verdriet van; en zij strafte Francientje driftig en streng als zij haar op een onvriendelijkheid tegen oma betrapte.

In de vroege warmte van den voorzomer vond Frederik zijn vrouw bleek en slapjes, en hij huurde voor de zomermaanden een kleine villa dicht bij oom en tante Craets in Bussum.

Voor Fransje was dit een ongekende weelde, een vreugde zoo groot, dat zij er haar schoonzoon bijna genegen om werd. Frederik hield niet van buiten; met dezelfde overtuiging als Louise kon hij beweren, dat de boomen op de Keizersgracht, in Artis, en in het Wandelpark even mooi waren. Maar hij had er plezier in dat zijn Annètje hier zoo opbloeide. Zij verloor het zorgelijke, prikkelbare van dezen ganschen winter, werd weer een jonge frissche vrouw met een gezonde kleur, vol plezier elken dag in nieuwe buitensche avonturen. En 's avonds legde zij wel haar hoofd tegen Frederiks schouder, en vroeg een beetje plagend, of hij het erg eenzaam had - een beetje nieuwsgierig en berouwvol ook. Maar zij kon niet helpen dat zij het als een verlichting voelde hier eens met moeder alleen te zijn, niet voortdurend in den tweespalt tusschen die beiden te leven.

Tante Sophie op haar uitkijkpost, zat te turen of niet een der bekende groote of kleine gedaanten verscheen. Er was elken dag nu een mogelijkheid. En zij werd voor het eerst verzoend met den koepel, omdat de kinderen juist daàr zoo graag wilden spelen - er al hun speelgoed heen sleepten.

Dan werd de oude Fransje weer jaloersch - schreide even - vergat. Want de dagen waren zoo vol van heerlijkheid: zon, frissche lucht, vogels, bloemen en lange wandelingen. Haar sterk gezond lichaam, te veel tot rust gedoemd, rekte zich in 't genot te kunnen loopen zóó lang tot zij moe werd, al moest de donkerste bril het scherpe licht afschutten.

Toen Frederik met de eerste dagen van September zijn legertje weer thuis had, vroolijk, gezond, bruin gebrand, kon hij trotsch en tevreden de eenzaamheid der lange weken weglachen, die moeielijker voor hem te verduren waren geweest dan Annette vermoedde.

Een der laatste dagen van hun verblijf buiten waren Stance en De Block terruggekomen, hadden hun intrek genomen op een hoog half bovenhuis op de Pijpenmarkt.

En Annette, met de herinnering nog zoo levend in zich aan het ruime buitenleven, voelde zich pijnlijk beklemd, toen zij de hooge donkere trap in een warm huis opklom, waar aan 't eind de geliefde volle stem haar lachend tegemoet riep.

‘Stance - bèn je er weer....’

‘Annètje.... kind....’

Ze lagen in elkaars armen, ontroerd van vreugd. Dan liep Annette meteen naar het jongetje, dat daar stil speelde op den grond, nam hem op en streelde zijn vreemd, puntig hoofdje.

‘Zijn oogjes zijn mooi blauw, hè? Maar 't is toch zoo'n kleine slaapkop, dat weet je niet,’ zei Stance. En Annettes vlug moederoog ontdekte wat ze niet zei: ‘Dat de loome bewegingen van de kleine vingers zoo doelloos schenen.’

In de kleine voorkamer, eenvoudig gemeubeld met overschot van meubels uit het Bremerhuis - zaten ze samen. Otto was uit, en Annette keek over al die bekende dingen naar Stance's gezicht: mooi, bloeiend, de blauwe oogen, ondanks den niet te dooven lach, doortroebeld van zorg.

‘De dokter denkt dat Otto in elk geval een langer verlof zal moeten hebben. Daarom hebben we ons hier maar ingericht.’

Otto kwam thuis, en Annette schrok. Zoo mager geworden, zoo vaalgeel - zij zag zijn hand beven toen hij een glas opnam. En hoe wonderlijk was hij gaan loopen....’

‘Kom jullie eens een avond? Of eten?’

‘Als moeder op Dolfje kan passen. Ik heb geen hulp. Ja, ik moet je mooie huis toch zien, Annètje, jij deftige mevrouw!’ En ze kuste Annette innig.

Thuis vond Annette haar moeder met een rouwbrief op haar schoot.

‘Wat staat erin? Wie is er dood?’ vroeg Fransje ongeduldig.

Annette nam den brief.... ‘Mijn geliefde moeder, Jacoba Eliza De Roos....’

Karels moeder. Ach.... Karels moeder. Karel de Roos.

Zij hoorde niet dat haar moeder sprak. Ze stond met den brief in haar handen. Keek naar 't adres: aan de familie geadresseerd.

‘We zullen een kaartje sturen.’

‘Schrijf jij geen briefje? *Ik* zou er wel graag heen willen gaan, maar ik kan niet alleen.... Wil jij niet met me gaan?’

Voor 't eerst zei Annètje op een verzoek van haar moeder neen.

‘Neen moeder, ik ben er immers nooit meer geweest.’

Dien avond schreef ze een kort briefje, ook uit haar moeders naam. En al schrijvende leefde de boekwinkel, de kamer daarachter, met Karel en zijn moeder voor haar op.

's Avonds draalde ze lang bij het uitkleeden. Zij zat peinzend voor haar toilet, draaide haar bruine krullen om haar vinger en keek in den spiegel.

Zoo wonderlijk dichtbij was op eenmaal vandaag het oude leven bij haar komen staan. Met Stance en Karel De Roos.

XV

IN den porceleinwinkel ving Annebet Kooistra de laatste woorden van Roest, die woedend over het plaatsje de schuur indonderde:

‘En géén vuile soozejaal zal hier bij *mijn* het brood eten! De jongen is eruit - *jij* zal d'r ook uit als je niet inbindt!’

De groote knecht werkte zenuwachtig, zwijgend voort. Zijn pezige handen grepen even voorzichtig het breekbare goed uit de kisten, al hamerde het in zijn rooden kop van drift en verontwaardiging.

‘Maar er wàs met den baas niet te praten ommers. Hij had hem al zes keer zeker verteld dat het Algemeen Werkliedenverbond stijf tegen de socialisten sting. Gaf niks. Dat een werkman in 't fatsoendelijke opkwam voor zijn rechten, zijn rechtmatigen arbeidstijd, een rechtvaardig loon - dàt verdroegen de bazen van den ouden stempel niet. En dat je nog zoo'n angst most hebben om niet op de keien gezet te worden - na twintig jaren hier gewerkt te hebben...’

Annebet ging de straat op, in haar hart bezorgd om Leentjes man. De jongen, die zoo willig haar boodschappen deed, was ook weg. Eens was zij hem tegengekomen, en driftig, opstandig, overtuigd van 't rechtvaardige van zijn zaak, had hij haar gesproken over wat de Socialisten wilden. ‘Als je dàt voelde in je hart, kon je je geen dwang laten opleggen.’

‘Het is de nieuwe geest - een nieuwe tijd,’ dacht Annebet helder. ‘Maar hoeveel kaf was er bij het koren! Zooals die gewezen dominee Nieuwenhuis in zijn afscheidspreek den tekst misbruikt had: “Mijn rijk is niet van deze wereld,” om uiteen te zetten, hoe de kerk het standpunt huldigt, niet van deze aarde te zijn; en daarmede regelrecht staat tegenover het humanisme, dat deze wereld beschouwt als het eenige waarmee we rekening te houden hebben.’

‘Dàt,’ dacht Annebet Kooistra in verzet, ‘als dàt de nieuwe geest

moest beduiden! Neen, van zoo iemand was niets te verwachten. Alsof ook Jezus niet alles gedaan had om de wereld beter te maken, zichzèlf gegeven had, maar mèt die zelfopoffering tegelijk wees naar den hemel....'

Zij stak de druk geworden straten door naar de Keizersgracht. Vandaag was het kleine Francientje jarig.

Toen zij den salon binnenkwam, tengere ouderwetsche gedaante, werd zij even verlegen. Daar vond zij niet alleen Frans en Annètje, maar een heele visite. Daar zaten de drie tantes van de Heerengracht, die bogen stijf en hoogmoedig....

Daar zat ook Truida Leedebour, en mevrouw Van Dugten. Amélie, die een boekje met aardige verhaaltjes voor kleine Frans had meegebracht.

'De kinderen hebben tegenwoordig heel andere boekjes dan wij,' zei Annette. 'Wij hadden zedepreeken, hoogstens Van Alphen - al is daar soms ook wel een lief versje in.' Zij bladerde in het boek met plaatjes en versjes van Gouverneur....

Het jarige kind ging er tusschendoor, verwend en aangehaald, stralend van vreugd hoofdpersoon te zijn. 'Zoo blond... zoo blond als Frederik,' dacht Truida.

Maar Amélie hield nòg een boek op haar schoot, als iets kostbaars, gevangen.

'Hier heb ik nog iets nieuws - de gedichten van Jacques Perk.' Haar oogen waren warm-donker.

Niemand zei iets. Tot niemand sprak de naam.

Amélie zweeg. Zij dacht: 'Het mooiste wat sinds jaren in Holland is verschenen. Eindelijk eens een echt vers - een die den sonnetvorm weer gebruikte. Maar wie kende het....'

Ze keek van Annettes kalm mooi gezichtje naar Truida Leedebours jongenskop, waarop de vrouwenhoed, zonder steun van kapsel, wankel te balanceeren stond. Een elastiekje klemde van achteren om de korte krullen voor eenig houvast.

Nu zij plotseling in het licht schoof en Amélie vol aanzag, bemerkte deze hoe scherp Truida's trekken geworden waren. De groote oogen lagen diep. En Amélie rekende rap: 'Drie-en-dertig was Truida....'

'Heb je gelezen Amélie, het boekje dat de Huisvrouw als premie geeft? Aanhaling uit Stuart Mill's Slavernij der Vrouw?'

'Ik heb 't boek van Stuart Mill zelf gelezen, een paar jaar geleden,' zei Amélie - 'we lazen het samen, mijn man en ik.'

'Is dat niet prachtig?'

'Er is heel veel waars in.'

‘Veel? Neen alles is waar! De vreeselijkste, ergerlijkste waarheid. Het stuk van Agatha in *Onze Werkkring* sluit er zich volkomen bij aan: dat voor 't beschaafde meisje geen wegen openstaan dan wachten op een huwelijk.’

‘En wàt,’ zei een spottende mannenstem achter haar, ‘wàt is er opeens voor onnatuurlijks in dien allernatuurlijksten gang van zaken?’

Frederik was ongemerkt binnen gekomen. Hij stond er jong, slank, blond, sarcastisch.

Amélie glimlachte dieper: Craets was *de* echte man, niet toegankelijk voor eenige emancipatie in de vrouw. De beste echtgenoot ter wereld, maar die de vrouw dan ook volkomen als echtgenoot en niets anders, opeischte.

Truida had een schok gekregen. Een moment werden haar hersenen verward, zoodat zij geen woorden vond. Haar groote handen, die zachte behendige handen, beefden in haar schoot. Dan schoot een verbittering in haar op, zoo fel, onbeheerscht vijandig, dat haar stem oversloeg:

‘Voor jullie het natuurlijkste! Voor jullie mannen, egoïsten! Maar niet voor ons, vrouwen! Die vernederend overgeleverd zijn aan jullie willekeur. Voor den man alles, voor de vrouw niets. Jullie, jullie hebt alle vrijheid - zelfs zoo te leven dat je je vrouw en kinderen ongelukkig maakt. Een vrouw wordt nagewezen als ze alleen in de Kalverstraat loopt op beurstijd....’

Frederiks blauwe oogen knepen klein.

‘Ach Annètje, mishandelde, in je vrijheid geknotte vrouw! Het is goed dat me eens in mijn eigen huis gezegd wordt wat een beul ik ben. Ik heb de waarheid lief. Zèlfs de waarheid van Agatha. Al die aaa's klinken als een oorlogsgehuil uit een wijde keel. Ik ziè ze al, die voorvechtsters met wapperende banier - bekoorlijke amazones in gelederen dreunend door de Kalverstraat op beurstijd. Protestwandeling. Ik zal diep mijn hoed voor je afnemen Truida, als je me voorbij gaat - want jij bent een nieuwe vrouw en ik maar een ouderwetsche man....’

Truida was bleek geworden. Machtelooze gevangene van al wat in haar stormde: haar wanhoop, haar smart, haar woesten wil om er zich aan te ontworstelen, dat alles de baas te worden. Die rampzalige liefde uit haar hart te rukken voor een betere, en wèg te gooien! Zich een eigen weg te banen, en daarmee voor alle anderen, die hetzelfde ondergingen, hetzelfde verschrikkelijke leden.

Fransje Goldeweijn lachte. De luide lach, die eenmaal Annebet

Kooistra in haar even machteloos verweer gehavend had: een luiden spottenden minachtenden lach.

'O,' dacht Truida, 'jullie moederlijke, jullie echt vrouwelijke vrouwen! Jullie die *gekregen* hebben, hoe weinig weten jullie. Hoe hard zijn jullie.'

Ze keek naar Annette. Die sprak niet mee, zat daar kalm, en trok haar kind aan haar schoot. Dit zwijgen was voor Truida altijd het ergste geweest.

Er was slechts ééne, door haar onopgemerkt, die in haar stoel gedoken, met al haar zenuwen gespannen den strijd volgde. Die haar wrok van jaren lang zag opstaan en leven in deze jonge vrouw.

De oude juffrouw, haar handen krampachtig ineen, dacht: 'Maar *zij* zal er zich doorvechten. *Zij* krijgt de kans die wij niet gehad hebben.'

Dan zat er nog Carolientje Craets. Het raakte haar niet. Het raakte nergens aan haat eigen eenvoudig verlangen naar man en kinderen. De korte bloei toen haar geest opengaan wilde in belangstelling bij al het nieuwe dat zij hoorde en meeleefde - was vergaan en verstorven door gebrek aan voedsel en ook aan eigen kracht. Zij zat er naast haar zusters, benepen in dat zwart zijden, in de vormen geklonken driemansschap.

'Altijd overal met je drieën binnenkomen, met je drieën zitten - achter elkaar met je drieën de deur uitgaan,' dacht Carolientje in een afkeer. Maar wat Truida zei raakte haar niet. Ze had geen wrok tegen den man en ze wilde maar alleen het eigen geluk.

Truida Leedebour nam spoedig afscheid. Juffrouw Kooistra stond tegelijk op; een kleine donkere schim, gleed zij mee de kamer uit als Truida's schaduw.

Frederik liet hen uit. Hij boog met zijn uiterst correcten zwier, stond daar met zijn dochtertje op den arm; zijn glimlach was 't laatste wat Truida zag.

'Oh!' dacht ze in wanhoop. 'Bij alles wat ik gedaan heb - toch éérlijk gewerkt en gestreden om mijn zelfrespect te bewaren - zal ik voor hèm toch nooit anders dan belachelijk zijn.'

Op straat pas merkte zij Annebet Kooistra naast zich. Met een afkeer bijna, trok zich iets in haar terug.

'Twee oude juffrouwen.'

De heldere donkere oogen uit het verwelkte gezicht zagen onderzoekend naar haar op.

'Ik hoop niet dat het u hindert als ik even met u meeloop. Ik.... 't is me een behoefte u te zeggen hoè ik meeleef met u jongeren, die

eindelijk bereiken zullen waar vrouwen honderden jaren om geleden en gezucht hebben.'

Truida antwoordde niet. Het was haar geen balsem, geen troost. Zij wist zich thans niet de onvermoeide kranige leidster, de veel bewonderde, beminde door vrouwen. Zij wist zich alleen de verworpene door mannen.

De andere, de oogen groot, vochtig, ging door en haar stem beefde:

'Weet u, juffrouw Leedebour - *wij* hebben geen stem verheven in onze arme levens, die zoo veel wilden en zoo weinig kregen. Maar ik denk tegenwoordig dikwijls: er gaat in de wereld misschien wel geen stem verloren, die geroepen heeft. Ook geen doodgezwegen stem. En hoe de jaren zoo vol geworden zijn van *onze* tranen, en onze verlangens, dat het eindelijk in een nieuw geslacht naar buiten breken moèst tot daden. Daarom is dit zoo'n gezegende tijd voor de jonge vrouwen.'

Zij had haar hand uitgestoken en Truida legde mechanisch de hare erin. Zij las in die oogen hetzelfde wat zij op vergaderingen gewend was te zien in honderden vrouwenoogen: vereering, liefde bijna.

Met een gevoel van weerzin trok zij haar hand terug. Zij voelde op dit moment niets voor de glorie van den strijd, waar dit oudere, buitengesloten hart naar hunkerde. Zij zag alleen een beroofde als zijzelf. Zij zag.... haar toekomst.

Juffrouw Kooistra, wat verlegen, zelf ontdaan van haar groote woorden, gleed weg. Truida zag haar nauwelijks meer, een kleine donkere onaanzienlijke gedaante. En gaande zijzelf langzaam op loome moede voeten door de straten der stad, dacht: 'Wat is de doem, die enkelen van ons bij de geboorte meekrijgen: geen man weten te bekoren? Wat *is* die verschrikkelijke onhandigheid, die onwetendheid? En zal ooit een met strijd veroverde maatschappelijke gelijkheid dàt te niet doen....? Nooit. Wat is er dan te winnen....

Maar oh! Wat waren dat voor gedachten! Dàn stortte alles in! Een kaartenhuis werd het trotsche gebouw, waaraan zij bouwen wilde met krachtige handen. Waarom had zij dat aardige oude mensch zoo van zich laten gaan? Ze had zich aan haar kunnen sterken.'

Truida Leedebour begon mechanisch den weg te gaan, waarlangs ze juffrouw Kooistra had zien verdwijnen.

Een man groette haar: Heldt, de ziel van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond. Een gewezen meubelmaker. Haar gedachten, vermoeid, gingen naar die andere beweging, die der arbeiders - der mannen. Nieuwenhuis hoorde zij spreken in den Algemeenen Bestuurdersbond en Gerhard, de arme kleermaker in zijn kamertje in de Bloemstraat - felle geest die naar de zijde der anarchisten neigde.

Nòg altijd niet door de bezittende klasse erkend als een gevaar - bespot en terzij geschoven ook deze beweging als iets hinderlijks, meer niet. Maar zoo weinig te stuiten als een hoogen vloed, binnendringend door kieren en langs wijde wegen.

Truida Leedebours oogen keken van de brug der Leidsche straat de gracht af. Hoog en strak, ontoegankelijk gesloten stonden de groote huizen. Geen vermoeden daarbinnen, geen begrip, van de ontzaggelijke beroering om Bakounins leer geleden in het verre Oosten, in Rusland. Mannen en vrouwen uit de hoogste standen, warmer van hart, scherper van blik, dieper van inzicht dan hun tijdgenooten, hadden zich de zaak der bevrijding gewijd. Als een wolk bedreigden voortdurend hun dreigbrieven, hun geheime genootschappen den Czaar - werd hun leven haast ondragelijk onder het verscherpt politie-toezicht. Zochten in heimelijke bijeenkomsten jonge intellectueele mannen en vrouwen hartstochtelijk naar middelen van geweld. Zagen daarginds al die oogen maar één weg, zooals de Commune die gezien had: moord en vernietiging om den toestand in bloed te klaren.

De adem der verwachting hing over de groote landen. Maar hier in 't lauw voelende, achterlijke kleine land, lazen de menschen, achter hun veilige toe-vensters 's avonds verontwaardigd en bevreesd een enkel bericht over die schandelijke nihilisten in de couranten.... En Amsterdam bleef wat het was: in zijn schoonheid rustig, onaangetast, doof nog voor wat daar naderde en klopte, dwingend, aan de deuren aller harten.

Truida Leedebours oog zocht in bijna onbewusten haat de lange gracht af - in haar geest gebrand één huis. En haar voortstormende wil brak op zijn muren.

XVI

HET Nederlandsch Tooneel krijgt den Stadsschouwburg niet te bespelen,' schreef Leedebour geprikkeld in zijn tooneelverslag - en tusschen hem en Van Dugten kwam het bijna tot hooge woorden over de volgens hem onverantwoordelijke beslissing van den gemeenteraad.

Maar bij Van Lier trok de voorstelling van Romeo en Julia heel uitgaand Amsterdam.

Craets en Annètje hadden Stance meegevraagd. Otto ging niet, vertrouwde zich niet in een volle zaal. En Stance had zich moeielijk laten overhalen. Want Dolfje had tweemaal een hevige stuip gehad; en ongerust, slechts in het weten dat moeder mee oppaste thuis, had zij de uitnoodiging aangenomen. Nu viel haar bloeiende schoonheid op in den kleinen schouwburg, waar zij zat vorstelijk groot met het ongenaakbare dat haar eigen was, zoodra niet haar zonnige lach ieder voor zich innam.

In den foyer dacht Leedebour, beide vrouwen omvattend met zijn blik: 'Annètje is nòg altijd een meisje gebleven, een mooi statig meisje. Maar Stance is een volkomen gerijpte vrouw. Mijn hemel, en dàt geketend aan dien ziekelijken kerel. Och, hij hoefde er geen gedàchte aan te spendeeren, zij was dol op den vent.'

Boven van het tweede amphitheater keek een donkere bleeke jongemannenkop onafgebroken in de pauzes neer op het kleine bruine hoofd in de derde rij stalles, dat zoo stil en rustig voor zich uit keek naar het tooneel.

Shakespeare's groote liefdestragedie had Karel De Roos onweerstaanbaar naar den schouwburg getrokken; op zijn goedkoope plaats volgde hij, meegesleept door zijn vereerden Bouwmeester, het drama. Hij zèlf beleefde het. Hij was Romeo en zij daar beneden Julia.

Alles wat hij in jaren hard zorgelijk werken, en tijdens de lange ziekte van zijn moeder met geweld uit zijn gedachten gebannen had, dat sloeg op eenmaal onweerstaanbaar als een vlam naar buiten. Het was verloren - verbleekt ook door het alles opeischende alle dagsleven - ver geworden als een gelukkig visioen uit kinderjaren. Maar op dezen avond, haar plotseling dichtbij wetend, zoodat hij ongezien door haar elke beweging volgen kon en herkende - laaide de oude smart, de oude drift, de oude liefde ook op. Wat hem het diepst kerfde in zijn ziel was de absolute vertrouwdheid, die elk klein gebaar voor hem tot iets vanzelf sprekends maakte. Alsof hij haar nooit verloren had. Alsof zij nòg morgen binnen kon komen loopen in haar grijze jurk, en met haar heldere bruine oogen vol verwachting hem aanzien.

Bij het uitgaan liep hij tegen iemand aan. Hij keek op, kreeg een kleur: ‘meneer Leedebour....’

Leedebour bleef staan. Den samenhang waarom Karel plotseling weg was gebleven had hij nooit vermoed. Maar de oude genegenheid, de belangstelling kwam ook nu weer in hem boven.

‘In làng niet gezien,’ zei Jacobs sleepende neusstem, zijn sigaar laag hangend in zijn mondhoek. ‘Ik moet mijn verslag gaan maken, anders zou ik zeggen: ga mee.’

‘Komt u nog eens kijken bij mij in de zaak,’ vroeg De Roos, in een plotseling verlangen te praten met een gelijkgestemden geest.

En Leedebour beloofde.

De Roos liep langzaam naar huis. Na zijn moeders dood was hij zoo eenzaam. Het verheugde hem Leedebour te hebben ontmoet; hij begreep nu niet goed meer waarom hij zóó hardnekkig hem ontweken had.

De vrouw die voor hem kookte en het werk deed was naar huis. Stil en donker lag de winkel. Voor de eenzame kamer had hij dezen avond haast geen moed; hij stak de lamp aan, kreeg een boek.

Hij dacht: ‘Ik ben een-en-dertig en ik moest nu getrouwd zijn. Zooals mijn kennissen. Maar ik kan geen vrouw onderhouden.’

Hij zat laat in den nacht te lezen: Lassalle's Arbeiterprogramm. Het wond hem niet meer op als vroeger. Hij stond er kalm tegenover - het was iets dat zich nu eenmaal in de maatschappij voltrekken mòest. Maar het sleepte hemzelf niet meer mee.

Opstandig ook was hij niet meer. Hij had te lang de stille, wijze onderworpenheid aan leven en dood van zijn moeder meegeleefd, dag aan dag in haar ziekte, toen zij leed de afschuwelijkste pijnen.

Hij had haar gebroken stem aangehoord, die zeggen kon: ‘Ach kind, wat ons is opgelegd door den Vader, daar zal een reden voor zijn, en dat hebben we op te nemen. Het schijnt in 't begin te veel; alsof iemand je onverwacht een zware last op je schouders gooit - je valt, je bent het gewicht niet gewend. Maar je tobt overeind, en eindelijk sta je weer, en je leert voort te gaan. Het is.... ja, daàr komt alles op neer Karel: je moet de juiste houding weten te vinden.’

‘*Wist* moeder?’ dacht hij dikwijls. ‘De lieve onderworpene en toch zoo sterke....’

‘Jouw houding is niet de opstandige, Karel,’ zei ze eens, ‘de jouwe is als de mijne: werken in eigen omgeving.’

Toen Leedebour werkelijk na een paar dagen binnenliep, spraken zij samen als vroeger. Karel vertelde openhartig van zijn zorgen.

Later was Leedebour teruggekomen en had hem het voorstel gedaan: een kennis van hem kon op zijn kantoor een kwieken, jongen man gebruiken. Een positie met goede vooruitzichten. Was deze winkel niet een hopeloos getob? Eenzaam en zorgelijk zijn leven?’

In Karel De Roos sprong het op: zijn jeugd die eischte. Een goed inkomen - trouwen - een gezin. Eindelijk het leven bemachtigen! Geen angsten meer voor wissels - je salaris opsteken iedere maand. Oh, 't totaal andere leven. Léven! Al 't andere achter je laten als een droom. Practisch, normaal leven.’

Een grenzenlooze dankbaarheid tegenover Leedebour vervulde hem. Voor den tweeden keer was die op zijn weg gekomen, weldoend, reddend. Hij liep de stad in als de winkel gesloten was, en overlegde waar hij zou gaan wonen. Wonderlijk! Hij stond stil, en ademde diep. Hij had altijd gedacht: hij hoorde nu eenmaal in dien winkel in de Warmoesstraat. Nu was de heele stad van hèm! Hij kon overal wonen! Hij werd een meneer die 's avond zorgeloos flaneerde, niet tobde over den dag van morgen. Ergens zou een huis zijn - zijn huis - waar een vrouw op hem wachtte - kinderen.... Hij zou zijn deel hebben aan 't leven.

De nieuwe toekomst vulde zijn dagen, deed hem door zijn huis gaan, zijn winkel, met het gevoel of hij daar reeds mee afgerekend had.

Maar op Oudejaarsavond ging hij door de Kalverstraat, keek voor een boekwinkel, ergerde zich plotseling. ‘Daar lagen nu niet eens de gedichten van Perk - nergens te zien! Raymond de Schrijnwerker jawel, van Maurik - nòg eens van Maurik - ja dat was de groote man, de lieveling van het publiek.... In de hoogte

Multatuli - een beetje weggestopt. Maar hèm kregen ze niet voor die goedkoope successen. In *zijn* winkel tenminste zou hij vechten voor den nieuwen geest, die met Perk in de Gids was gekomen - dien Douwes Dekker den grooten stoot had gegeven.'

Hij bleef met een schok stil. Hij zag niet meer de etalage, de boeken. Hij zag: zichzelf zonder zijn boekwinkel, waarin hij van, jongen af gevochten had voor wat zijn liefde bezat. Hoe berooid, hoe arm zou hij zijn zonder zijn *eigen* winkel, waarin hij pleiten kon, strijden voor het beste van den menschelijken geest. Er zouden honderden boekwinkels zijn in Amsterdam, vòl van Van Maurik, Van Lennep, Agatha, Tollens - maar *zijn* eigen goed winkeltje daar in de Warmoesstraat, waar hij al het echt mooie kon neerleggen en aan 't licht brengen, dat zou er niet meer zijn.

Hij ging langzaam den thuisweg - hij begon te hinken, als altijd wanneer hij moe of bedroefd was. Dat mooie leven, zonder zorg, tusschen vroolijke menschen - een man die 't goed had, met vrouw en kinderen, dàt kon hij toch niet verloren laten gaan!

Een onverhoedsche windvlaag wierp hem bij den hoek van den Dam haast van de been. Hij keek op naar de wild jagende luchten. Er liep bijna geen mensch op straat. Ja natuurlijk, ieder zat nu thuis bij zijn familie, in zijn gezin....

Hij ging de donkere Warmoesstraat in, sloot open. Zwak en heesch tinkelde de winkelbel boven zijn hoofd - een oude gebarsten stem. Tweemaal in zijn leven had die gezwegen: toen zijn vader en zijn moeder waren gestorven, had hij den klepel vastgezet. Zijn moeder luisterde ernaar in haar ziekbed - haar heele leven had aan die bel gehangen. Zijn vader had erop gewacht.... En hoe jong al was zijn eigen hopen en vreezen met die bel gegaan, als kind dat vroeg de zorgen meeleefde.

Hij stond in den winkel en keek rond. Opgegroeid was hij hier, geleerd was hem hier uit te kijken naar wat de menschelijke geest aan schoonheid bracht. En plotseling kreeg hij het gevoel of hij hier op dezen wachttoren gezet was om een steentje bij te dragen in den bouw van het leven. Wat zou hij daarbuiten zijn? Een kantoorheer, een uit duizenden - met werk dat die duizenden even goed of beter konden. Maar wie zou *zijn* plaats gaan innemen? Wie zou hem weergeven dit vrije leven, te strijden voor wat zijn geest onverbrekelijk liefhad?

En zijn jeugd-optimisme behaalde ook op het andere de overwinning.

'Waarom zou de winkel nog niet eens een goeden tijd gaan beleven, dat hij trouwen kon?'

Toen Leedebour een der volgende avonden binnenkwam, zei Karel, een beetje verlegen:

‘Meneer Leedebour, ik blijf u heel dankbaar - maar ik hoop dat u 't mij niet kwalijk neemt: per slot van rekening kan ik tòch niet van mijn winkel af.’

Om Leedebours sarcastischen mond lag een trek, dien Karel niet goed kon duiden. Spot? Spijt? Maar toen hij hem aankeek wist hij het plotseling: begrip.

‘We spreken er niet meer over,’ zei Leedebour, zoo warm als zelden iemand hem hoorde.

‘En laten we nù nog wat over litteratuur kletsen.’

XVIII

MEVROUW Goldeweijn zat in den tuin op een-en-dertig Augustus van het jaar tachtig en telde de kanonschoten. ‘Honderd als 't een prins was, vijftig voor een prinses.’ Maar ze raakte in de war, want de kinderen telden mee, en die waren evenmin vast in den tel als zij.

Francientje kwam het pad afhollen.

‘Een prinsesje! 't Is een prinsesje!’

‘Wat lief hè oma? Weet u hoe ze heeten zal?’

‘Net als ik,’ zei Sophietje fier, ‘ik heet óók naar de koningin.’

‘Kind, niet waar! Naar de koningin! Naar tante Sophie.’

‘En tante Sophie heet naar de koningin!’

‘En de koningin is al lang dood. We hebben nu een nieuwe koningin. Dat heb je toch gezien verleden jaar toen ze langs kwam?..’

‘O met meneer Cloese, die voorop in de eerewacht reed!’

Ze taterden door elkaar als jonge vogels - het trok Annette het huis uit naar den vroolijken tuin.

Hoe groot werden de kinderen! Francientje was al elf, een mooi blond kind, tenger en sierlijk gebouwd, met het opvallend bloeiende van haar grootmoeder. Zij had ook haar grootmoeders groote blauwe oogen en veerkrachtigen gang. Maar Philip, de zachte goedmoedige niet over-intelligente jongen, haar lieveling - had hun een schok gegeven! Een paar dagen geleden was die met een ernstig gezicht bij zijn vader gekomen en had gezegd: ‘of vader 't alsjeblieft goed wou vinden dat hij zee-officier werd.’

Frederik had het eerst niet geheel ernstig opgenomen, maar de jongen bleef op zijn stuk staan, pleitte met een ongekende beslistheid voor zijn wensch.

Het was Frederik een teleurstelling. Voor de zaak - och, hij had

niet geloofd dat Philip het snel en scherp inzicht had, daarvoor vereischt, gewikst was en doortastend.... en dan, Pieter was er altijd nog. Maar hij had vurig gehoopt dat de jongen zou gaan studeeren. Officier vond hij een stom baantje - 't had zijn sympathie niet.

‘We zullen 't allebei een paar weken laten rusten, en dan spreken we er nog eens over,’ zei hij met het kameraadschappelijke, waardoor hij de vriend van zijn kinderen was.

Maar alleen met Annette bepraatte hij het, sprak hij uit zijn ontgoocheling.

‘Het was altijd mijn illusie, dat een van mijn jongens tenminste, studeeren zou.

‘'t Is hard voor je.’

‘O, dus jij vindt het een uitgemaakte zaak?’

Zij weifelde.

‘Als je hem niet zijn zin geeft, en je zoudt hem tot de studie kunnen brengen, krijg je dàn den zoon dien je je wenschen zou?’

Zijn struisvogelnatuur bukte altijd voor haar koel onbarmhartig eerlijk preciseeren. Maar zijn glimlach kwam moeielijk.

‘Ik bedoel,’ zei ze zacht - haar kleine handen lagen in haar schoot, haar gedistingeerde vrouwenfiguur zat daar aan de tafel, rustig als immer - ‘ik bedoel, wat je in hem hebt meenen te zien was een vergissing. En een vergissing kan je niet handhaven.’

‘Maar dit - *dit*.... Ach, ik weet wel, jullie vrouwen vinden de zeemacht allemaal interessant.’

Haar oogen bliksemden.

‘Interessant! *Ik* denk eraan dat ik hem jaren en nog eens jaren kwijt zal zijn! Hoe jong, hoe gauw al zal hij van huis moeten dan, naar dat ellendig Instituut in Nieuwediep! En later.... hij kan omkomen, iederen dag - ieder uur - op zee - En hij zal trouwen misschien met een buitenlandsche vrouw met een onuitstaanbaar accent. *Ik* ben hem kwijt!’

Ze snikte, haar wangen nat van tranen.

Hij lachte geroerd.

‘Liefste, 't kind is nauwelijks geboren, nu scheep je hem al op met een vrouw!’

Ze droogde haar tranen, lachte, begon opnieuw te schreien.

‘Ik huil immers ook om jòu! Jij begrijpt ook nooit wat.’

‘Neen, ik ben ook maar een man....’

Maar in de komende weken was het beslecht. Philip zou na de vacantie naar een drilschool gaan, waar hij klaargemaakt werd voor het instituut in Den Helder. En eenmaal dit besluit genomen, scheen

de heele zaak hiermede weer plotseling nog in 't ver verschiet verschoven. De jongen zelf had al zijn vroolijkheid, zijn gezellige rustige gemakkelijkheid in den omgang hervonden. Eigenlijk was hij de eenige in huis, die nooit eenige moeielijkheid gaf niet alleen, maar die ze ook voor de anderen wist op te lossen. En zijn moeder, zijn grootmoeder kon hij verwennen en aanhalen als een kleine man, met het eigenaardig liefkoozende in toon en manieren van zijn vader.

Hij ook kon het best Pieters altijd snel wrevelige stemming omzeilen en verzachten. Want met den kleinen Pieter, asthmatisch en teer, ging het op en af. Zijn gedrongen tenger figuurtje was Annette, als zij hem tusschen de andere kinderen zag, altijd een zorg. Een prikkelbaar humeurig eerzuchtig kind, dat woedend als zijn kortademigheid hem belette mee te hollen, te springen, zich opsloot, maar geen klacht zich ooit liet ontvallen. En niemand wist wàt dit kind, zeer jong al zoo eerzuchtig maakte, niet tevreden voor hij op school alle anderen voorbijstreefde: den wil om, waar hij in andere opzichten de mindere moest blijven, zich daarover tegen zichzèlf schadeloos te stellen; zijn eigen pijn te genezen door uit te blinken in wat wèl binnen zijn bereik lag.

Sophie en hij kibbelden veel. Het mooie heel donkere kind, koel verstandelijk, heerschzuchtig, verdroeg zijn meesterschap nooit. 't Was een handig ding, zij zat graag bij oma te knutselen haar brei- en naaiwerkjes; of beredderde al vroeg huishoudelijke kleine bezigheden met een toegewijden fellen ijver, terwijl Francientje zich van alle plichten onwillig afwendde.

Mevrouw Goldeweijn keek toe op Sophie's handwerkjes, al zag zij haast niets meer. Dezen zomer ook had haar bijna volslagen blindheid veel van haar genot bedorven. De beste tijd was geweest toen Caroline logeerde bij tante Sophie, want Carolientje was haar grage en trouwe gezel. Samen wandelden zij gearmd uren ver, en Caroline liet zich geduldig vertellen. Alleen het meisje zelf vertelde nooit iets. Dan kon Fransje plotseling in het oude ongeduld roepen:

‘Zeg jij ook eens iets. Je laat mij altijd maar praten!’

En Caroline zei verlegen:

‘Ik weet niets te vertellen. Er gebeurt bij mij nooit iets dat de moeite waard is.’

Maar als de wandelingen te lang duurden, begon Fransje te jagen naar huis. Want zij leefde per slot alleen nog gretig vervuld in Annètje en de kinderen. Een diepe teederheid voor haar dochter, die moeder was van dat groote bloeiende gezin, leefde in haar. Naar haar kamers trok zij uit verstandelijke overwegingen - uit antipathie

ook jegens haar schoonzoon. Maar zij zat er hongerig te hopen en te wachten. Zou niet Annètje komen, of de kinderen, om haar te halen of gezelschap te houden? Als Annette en Frederik samen uit waren geweest - dat jaar vierde Bouwmeester triomfen als Shylock, Othello, als Tartuffe, en zij gingen veel en druk naar den schouwburg - kwam de jonge vrouw laat nog voorzichtig even luisteren aan de slaapkamer: ‘sliep moeder?’

Maar altijd klonk de krachtige hooge stem:

‘Neè mekind!’

Dan gretig belangstellend klonken de vragen op tusschen de bedgordijnen, voelde de tastende hand even behoedzaam over de krakende zijde van Annettes japon:

‘Wat heb je aan, Annètje?’

Maar deze wist niet, hoe vroeg in den eenzamen avond, de oude Fransje geloopen had, rusteloos heen en weer - nu en dan zich stootend tegen een meubel, schreiend, wanhopig soms op eenmaal. Alleen gelaten, opgesloten zich voelend. Van de eene kooi in de andere geraakt. Ach, nooit zou deze verlangende groote sterke vogel weer vrij komen.’

Gevangen ook voelde zij zich in haar belemmering zich vrij te uiten. Ze was exubérant, ze had behoefte aan explosies. Ze moèst luid kunnen lachen, plezier maken, weenen, op haar tijd flink woedend zijn, een scène maken en dramatisch de verzoening beleven. Maar hier moest zij zich betoomen. Nooit voor iemand had zij zich betoomd - nu voor haar schoonzoon hield zij zich in met geweld, en haar heele natuur wrong zich in dien dwang.

Frederik zelf had van dit alles geen flauw vermoeden. Hij hield niet van haar, vond haar nabijheid niet aangenaam, maar 't was Annètjes moeder, 't kon nu eenmaal niet anders. Maar Fransje zelf voelde bij instinct dat Frederik haar slechts verdroeg, en 't maakte haar ongelukkig. Op zulke eenzame avonden liep zij driftig heen en weer, brak haar toorn en haar leed los, tierde zij soms plotseling uit in een woedende scheldpartij, haar schoonzoon alles naar 't hoofd gooiend.

Tot ze - een vreemde matheid kon haar plotseling den laatsten tijd overvallen, die haar hoofd als in een schroef klemde, haar gedachten verwaasde - dacht aan Annètje en de kinderen.

Ze begon te schreien - bedroefd, stil. En ging naar bed. Lag met samengevouwen handen op haar rug, haar schoon hoofd met de niets ziende groote oogen, bewegenloos in 't kussen.

‘Mijn ziel in lijdzaamheid bezitten,’ prevelde ze pathetisch. En: ‘Sytze, Sytze, was je maar nooit weggegaan. Waren we nog maar in

ons eigen huis.’ Dan uit de innige kinderlijke vroomheid van haar hart, die zij in Annètjes huis verstopte als iets dat de tegenwoordige jonge menschen belachelijk vonden, begon ze te bidden:

‘Lieve Vader help! Niet mijn wil maar Uw wil geschiede, maar ik ben zoo bedroefd en zoo bang soms. Ik ben zoo alleen....’

De bevende stokkende klacht verstierf in 't donker. Ze zweeg en werd kalm. Plotseling gerust.

En lag zonder ongeduld te wachten op Annètjes stap.

XVIII

DE zaal van het Nut stroomde vol. Nog altijd trok Douwes Dekker een groot publiek, werden zijn Ideeën door de jongere generatie gretig gelezen en aanvaard. En zijn onderwerp van dezen avond ‘Strafrecht’ deed zeer velen uit intellectueele kringen toestroomen, al was 't alleen maar om te luisteren naar het meesterschap over de taal, een Hollandsch als niemand anders in Nederland te hooren gaf.

De verouderde vergrijsde figuur op den katheder vuurde zijn niet altijd te verdedigen, maar gespitste aanvallen tegen de juristen af - om dan plots over te slaan met de bekende agressieve heftigheid op het feit, dat in heel Amsterdam de gemoederen vervulde: de annexatie van Transvaal door Engeland.

De luide herhaalde roep om recht uit het stamverwante volk, had een echo gewekt in de kalme Hollandsche harten. Een adres van meer dan tweeduizend voornaamste ingezetenen was gericht aan het Engelsche volk: een beroep op hun edelmoedigheid en rechtvaardigheidsbegrip.

Het was een warmer gevoel dan meestal Amsterdam, het hart van Nederland, bezielde. Dezen morgen ook hadden de couranten overgenomen het stuk van Henry Richard, de bekende voorstander der vredeszaak, die releveerde hoe Gladstone zich niet ontzag de annexatie van Transvaal als onstaatkundig en onrechtvaardig te brandmerken.

Van den katheder wierp Douwes Dekker plotseling zijn aanklacht; recht tegen de welvoldaanheid om 't adres, om comité's die ijverig geld inzamelden voor Transvaal, in. Den plotselingen fellen aanval: ‘hoe men meende in Holland 't recht te hebben te vloeken wat in Transvaal gebeurde, als men voortdurend toejuicht wat in Atjeh gebeurt.’

Beweging van verzet, verontwaardiging, ging door de zaal. Deze oproerkraaier! Hun heilig huisje, Indië-Atjeh, aan te grijpen! Spot over den onzin smaalde om mannenmonden uit de handelswereld - uit de ervaren oogen der juristen. Een lach van niet begrijpen om deze hersenschimmige beschuldiging.

'We kònden immers Indië niet missen. We moesten het verzet tegen ons gezag toch fnuiken - dat kon een kind begrijpen. Dat was totaal iets anders dan met Transvaal.' Koel luisterde men verder, opziend naar den man, die altijd had gewekt wat hij niet bedoelde. Een zaaier met breeden stap gaande over het Hollandsche land - voor de groote beweging uit, welke hij zelf later zou verloochenen als niet bij hem behoorend. Maar geen begrip ging open achter de honderden oogen die naar hem opzagen, waarom een eenmaal tevreden levend volk, plotseling opgestooten uit zijn rust - gedwongen tegen zijn aard, zijn klimaat, zijn religie te leven en vreemde, aan zijn wezen vijandige wegen te gaan - opstond en zich bloedig te weer stelde.

Dekker, in zijn vier-en-zestigste jaar nog even fel en strijdbaar als vroeger, keek in de kalme spottende verontwaardigde gezichten - voelde dat hij hen niet bereikte - eischte onder herinnering aan den Max Havelaar, recht voor het tot woestenij geworden Lebak. Maar te veel verbond zich de gedachte aan zijn eigen leven en Tine met die namen; en Karel De Roos in 't midden van de zaal, de donkere oogen onafgewend gespannen op den afgod van zijn jongensjaren, hoorde achter zich schamper fluisteren over Dekkers particuliere omstandigheden.

Er hing een eenzaamheid om de figuur, die een hevigheid van gevoel had, een dorst naar rechtvaardigheid, door de massa niet getolereerd. En slechts een enkele onder zijn gehoor voelde hoe deze - eerder dan hij, die hier in 't land zou genoemd worden de vader van het socialisme, - in *zijn* stem het geluid had van den naderenden voetstap op den weg der volken, waarvan eindelijk de echo's ontwaakten in Amsterdam.

Op de derde rij had Annette Craets onbewegelijk zitten luisteren. Voor 't eerst sinds lang greep iets buiten het eigen leven haar met krachtige ontroering. 'Het was waar, wat deze man zei. Een schandelijk onrecht, en dat hij het durfde zeggen was prachtig....' Zij zat zóó stil, dat Craets haar zachtjes aanstootte, fluisterde: 'Zoo gecharmeerd van dezen Multatuli?' Maar hij zag haar oogen hem aanzien met iets van vervreemding, dan meteen weer zich wenden naar den spreker. Het was een van die momenten, dat zij Frederik ver van zich voelde, en de pijn daarom haar wee en zwak maakte.

En tegelijk de vreugd, wrang en zalig tegelijk, te worden opgetild in een nieuwe gedachte, die waarheid was - en door die waarheid schoon....

Van Dugten, bij het uitgaan, zag haar oogen wijd met dat kinderlijk gretige en tegelijk afwerend in zichzelf gekeerde. Frederik, licht uit zijn humeur om den kerel, die altijd weer iets nieuws wist aan te randen - een slecht spreker bovendien nog - spotte wat tegen een paar kennissen. De Roos wendde onwillekeurig het hoofd om: hij herkende de stem. Toen plotseling keek hij bij 't snel weer afwenden, terzijde in Annettes gezicht. Een oogenblik zagen zij elkaar aan - verward, peilend. Dan groette Annette hem, warm en onbevangen - of zij zóó zou gaan praten tegen hem. En de vroege jaren waren in hen beiden machtig en onverflauwd, terwijl zij als twee vreemden gescheiden, zwijgend in de menigte naar den uitgang drongen.

Den volgenden dag kwam Annette bij Stance.

‘Waarom was je er niet? Ik heb naar jullie uitgekeken.... Multatuli....’

Maar Stance, die haar vriendin verwelkomd had met de gewone warmte, sloeg geen acht op haar praten over de lezing. Haar blauwe zonnige oogen stonden ontsteld, haar mond beefde.

‘Annètje - je weet wel, wat de Indische dokter zei over Dolfjes stuipen.... 't Werd al erger den laatsten tijd - toen hebben we Bergema geroepen.

‘En?’

‘Hij zegt, 't zijn geen stuipen - 't zijn toevallen.’

‘Toevallen!’ schrok Annette wild op. ‘Hoe kàn dat?!’

‘O dat wéét ik niet, dat weet ik óók niet. Ik denk er aldoor over. Hoe kàn 't? Ik ben zoo gezond en Otto toch ook vroeger. We hadden gezonde ouders. Hoe kòmt 't, dat mijn kind niet goed is....’

‘Zou Bergema 't wel weten?’

Stance moest even lachen.

‘Och Annètje, dat ben jij weer! Was 't maar waar. Maar ik zie 't nu ineens zelf. Herinner je je nog, zoo'n ongelukkige jongen, die altijd op den hoek van de steeg bij ons stond? Die soms neerviel? Als kinderen waren we bang voor hem.’

‘O Stance, maar dat.... zoo is 't toch niet?’

‘Ja, zoo is 't wel. Ik heb dien jongen altijd onthouden.’

Ze probeerde zich te beheerschen.

‘Soms hebben epileptici een goed verstand. Ik heb gelezen dat Napoleon ook epilepticus was - en Caesar.... Maar 't schijnt....

de vorm van zijn hoofdje is ook niet goed - och hij is ook zoo achterlijk. Hij praat nog niet.... Als ik hem vergelijk bij jouw Frits.... Mijn arm diertje.'

Annètje begon te schreien. 'En Otto?'

'Die trekt het zich zoo vreeselijk aan. Ik houd me goed voor hem. Ik kan er beter tegen. Ik.... ik vind 't ook zoo erg om 't moeder te zeggen.'

Ze zweeg - zat er groot, geslagen.

'Wat een kinderen waren we toen we trouwden. Ik weet al lang dat het leven vreeselijke dingen brengt.'

Annètje zei: 'Leefde vader nog maar. Dièn zouden we kunnen gelooven.'

Thuis vertelde zij het Frederik, zoo ontsteld en bedroefd als hij haar zelden gezien had: De vervreemding van den vorigen avond was vergeten, toen ze troost zocht in zijn armen. Maar er was plotseling iets in zijn gezicht, dat ze niet begreep.

Ze duwde hem terug om hem te kunnen aanzien.

'Waar dènk je aan?' vroeg ze dringend.

Maar hij kuste haar zwijgend, zei alleen: ''t Is een vreeselijk ongeluk.'

De oude Pieter Craets liep van de beurs met Frederik op. Hij blies, rood, zwaaide zijn stok met gouden knop.

'Vanmorgen moest ik iemand spreken, die daar woonde op den vroegeren Oetewalerweg - dat noemen jullie nu de Linnaeusstraat. Kom je er ooit? Neen hè, te ver. Maar 't is er mooi, ga er eens heen met je kinderen. Dat wordt een tweede Vondelstraat - mooie villa's aan weerszijden. En als de tram er komt, ben je niet langer dan een half uur van den Dam. Nu ja - nu jà, ik moet niet denken aan dien mooien Roomtuin, waar we als jongens heengingen - met zijn koepeltjes en prieeltjes - die gaat weg - ja die gaat ook weg. Er gaat langzamerhand veel liefs en moois weg uit mijn Amsterdam, en wàt krijgen we er voor terug....'

Naar Amsterdam trok hij, vond er op de Groote Club zijn tijdgenooten, zamelde er gretig de nieuwtjes, waar Sophie in Bussum naar zat te springen. Voor de ontvangst van zijn nieuwe jonge Koningin had hij in de Commissie zitting genomen, en zijn rood gezicht had ontroerd zich gebogen voor haar zoo jeugdige, wit satijnen gratie.

Op zulke dagen was je Amsterdammer en niets anders.

Een bulletin trok plotseling hun aandacht. Samen lazen ze, gespannen.

‘De Czaar van Rusland door de Nihilisten vermoord. Een bom onder het keizerlijk rijtuig....’

Zij zagen elkaar aan, hun gezichten onder de hooge hoeden ontdaan.

En om hen heen liep door Amsterdam de mare: Bommen! Keizermoord! Nihilisten. De kinderlijke vraag ook aanstonds:

‘Hèbben ze de moordenaars? Hebben ze hen?’

‘Dat waren de Nihilisten - dat was wel ver weg in Rusland - in dat half wilde land konden zulke dingen gebeuren, maar hier - hier leefden toch ook hun soortgenooten - de socialisten - boeven en moordenaars ook diè!’

Daar ginds in Petersburg op den besneeuwden grond weggerold de Keizershelm. Het verminkt bebloed Czarenhoofd tegen de borst van een officier - de slede, de snel, snèlrijdende slede met het bloedende lichaam. En een laatste klacht van de bleeke lippen:

‘J'ai froid -’

Jonge mannen en vrouwen gegrepen - fijne intelligente gezichten, die den moord uitdachten. Galgen, waaraan jonge vrouwenlichamen hangen, roerloos gerekt - gevangenissen waar jonge levens smachten, oud worden, zonder de wereld te hebben weergezien....

De groote hevige gedachte der Nihilisten - die de schoonheid en het geluk aan Rusland brengen zou. Vanuit Rusland over de gansche wereld.

Gefnuikt en gebroken - gemoord aan galgen - begraven in onmenschelijke gevangenissen. De ellende over Europa in de harten van alle broeders der beweging.

‘J'ai froid....’

XIX

AMSTERDAMS vrouwen, weinige zeer goed gekleede in rijtuigen, enkele slechts te voet - de rest stijfjes Hollandsch - dromden de Leidsche Straat af naar het Leidsche Plein. Begeerte, nauwelijks betoomde nieuwsgierige begeerte in zedig neergeslagen oogen. Klein bijna alle de vrouwenfiguurtjes, die over straat wandelden dien Septemberdag van 't jaar twee-en-tachtig. De middels dun ingepend, de rok zeer gegarneerd, gingen zij. Niet vlug, dat paste niet voor een dame, te loopen als een straatjongen. Langzaam met bestudeerden stap - den sleep lieten zij achteloos slieren in het stof, want onder den langen fluweelen capemantel ging het opnemen moeielijk. Stonden dan voor het eerste groote confectiemagazijn, Maison Hirsch, door den Franschman Sylvain Kahn geopend.

Dat was heel iets anders dan hun huisnaaisters, dan de groote couturières zelfs maakten! Maar het was slechts te betalen voor enkelen; en jaloersche begeerige oogen keken naar een equipage die stil hield, waaruit een elegante vrouw, kalm, zelfbewust, het modepaleis binnenging.

De schoonzusters Craets hadden er op de Keizersgracht van verteld. Ze waren er binnen geweest met hun vriendin mevrouw Van Breugen uit Zeist, die zich daar liet kleeden. Ze hadden er de nieuwste Fransche façons gezien.

Annette luisterde zwijgend, maar iets in haar werd onrustig. Toen de zusters weg waren nam Frederik haar in zijn armen.

‘Wou Annètje Craets een japon van Hirsch?’

Ze schrok een beetje. Minder, haar eigen begeerte hardop te hooren uiten, dan omdat zijn liefde zóó scherp en vlug in haar las. De neiging zich toe te sluiten, het licht te wenden van haar innerlijk weg, deed haar zich weren.

‘Neen - ik zou alleen.... alléén die mooie dingen wel eens van dichtbij willen zien.’

Hij lachte luid op, zijn onbezorgden jongen lach.

‘*Zien?* Alleen maar *zien?*’

‘J-j-j-a....’

‘En waarom zou mijn vrouw niet eens een mooie japon van Hirsch aanhebben, als ze met mij uitgaat?’

Iets in haar sprong nu werkelijk terug. Haar eenvoud.

‘Neen Frederik, het is te duur.’

Hij werd bijna kwaad.

‘Te duur! Dat zal *ik* dan toch moeten beoordeelen.’

‘Ik ben 't niet gewend.’

‘Je bedoelt, je bent er niet mee geboren. Neen, je bent ook niet met mij geboren.’

‘Frederik doe niet zoo mal.’

‘Ik doe niet mal. Ik sta op mijn recht.’

‘Je rècht?’ Ze fronsde.

‘Het recht jou mooi te zien. Zoo mooi als 't maar kan.’

‘O - Ja. - Dàn.... eh....’ Ze keek naar buiten - keek in haar naaidoos - stond op - drentelde de kamer door - in een gracieus behagelijk bewegen.

‘Zoù ik dan eens gaan *kijken* bij Hirsch?’

Hij hield bijtijds zijn lach in.

‘Bijvoorbeeld.’

‘Ja, kan 't je schelen of niet?’ Ze keek beleedigd in zijn nu bedwongen onverschillig gezicht, waar de lach doorschemerde.

‘Je moet je eigen zin doen. De gelegenheid is er nu, eens niet te verschijnen in jurken à la Line Bergema, tusschen andere wèl goed gekleede vrouwen. Maar *jij* moet het weten.’

Ze wist het. Ze ging. In haar eentje, zonder iemand iets te zeggen. Ook aan moeder niet - alsof ze iets verbodens ging doen.

De Fransch sprekende chef joeg haar haast op de vlucht. Boos, of ze in een val gelokt was, keek ze uit de hoogte om zich heen. En het ervaren oog van den Franschman zag plotseling het opmerkelijke van dit ranke vrouwenfiguurtje - het fijne frissche gezichtje.

In gebroken Hollandsch, vertrouwen lokkend, vaderlijk, wees hij haar enkele modellen. Vroeg: wilde madame eens rustig boven zien?

Voor ze 't wist, paste ze. Schaamde ze zich voor haar te degelijk, te hoog ondergoed - keek daarom nog eens zoo hautain.

De Franschman keek naar de schoone schouderlijn, het dunne middel, kwam met een droom van een robe.

Een gloed steeg Annètje Craets naar de wangen. Kon zij zóó zijn?

Zoo gracieus van lijn de taille, de val van den sleeprok - het lijfje - naar een prijs durfde ze niet meer vragen.... deed het eindelijk toch...

Het leek haar ongeloofelijk - maar ze dorst niet terug. Ze nàm de japon, vluchtte in haar verbeelding, maar ging in werkelijkheid uiterst hautain kalm de deur uit, eerbiedig uitgeleide gedaan door den buigenden Franschman.

'Madame.'

Een wanhopig verschrikt, kinderlijk Annètje stond een kwartier later in Frederiks kantoor.

'Frederik, o hèlp me - 't is vreeselijk - ik kon er *niet* meer af - ik versta dien kerel zoo slecht - en 't stond zoo beeldig.... maar...'

Hij was opgesprongen. Het Annètje uit zijn verlovingstijd stond voor hem - aanbiddelijk.

'Maar liefste - wat *is* er zoo erg?'

'Ik durf 't niet zeggen. Ga jij erheen alsjeblieft - of neen, ik zal schrijven - neen, hoe kom ik er nu af! En hij is zoo prachtig - ik wist niet dat ik er zoo uit kon zien. Wat 'n zonde toch - maar hij kost....'

Hij had zijn hand op haar lippen.

'Niet zeggen. *Is* de japon mooi?'

'Oh....' Een zucht.

'Schat, wat kan 't me dan schelen wat hij kost! Ik kan van dat geld onmogelijk méér plezier beleven. Dank je wel voor je cadeau.'

Tranen schoten in haar oogen.

'Ach Frederik, wat ben je vreeselijk lief en goed om 't zóó op te nemen.'

Hij lachte, pakte haar beet en danste met haar door 't kantoor.

'We hebben een japon - we hebben een japon - pon - pon...'

Annètje had het Stance niet verteld. Dat was heel moeielijk. Want Stance vertelde zij alles. Maar voor deze dure japon schaamde zij zich tegenover de vriendin, die zoo zuinig zelf haar japonnen maakte en vermaakte. Ook wist ze te goed hoe moeielijk juist in dezen tijd Stance het verbeet, dat Dolfje, even oud als Frits, niet naar school kon.

'Moeder, wat doet dat jongetje van tante Stance raar,' zeiden haar kinderen. Een enkelen keer op aandringen van Annette nam Stance hem mee. Dan waren de kinderen, gewaarschuwd door hun moeder, geduldig en lief met hem.

Maar Stance en Annette beiden, als zij de kinderen in den tuin zagen spelen, letten den onwillekeurigen schrik op, dien Dolfjes rauwe kreten wekten - de bevangenheid waarmee ze griezelend terugtrokken, als hij met zijn onbeheerschte manieren hen beetgreep

Eenmaal had hij een toeval gekregen, waren de kinderen ontsteld komen aanhollen: dat Dolfje op den grond lag en zoo akelig deed.

En nooit vergat Annette Stance's gezicht, toen zij zwijgend en doodsbleek neerknielde op den grond bij haar ongelukkig kind, en hen wenkte weg te gaan.

Toen ze weer terugkwamen, vonden zij Stance zitten met Dolfje op haar schoot - een klein hulpeloos wicht, ondanks zijn zes jaren - zijn mooie blauwe oogjes uitgebluscht en dof - uitgeput, suf starende.

Annette had niet geweten hoè Stance te troosten. Verschrikkelijk ook, dat dìt gebeurd was tegen den achtergrond van haar vijf gezonde kinderen! Maar Stance, kalm, kon met een glimlach zelfs alweer weggaan. En niemand wist de wanhoop, den jammer, het medelijden dat haar verscheurde, toen zij uiterlijk rustig, uit die gelukkige woning het wagentje met Dolfje naar haar eigen zorgenhuis terugreed. ‘Alsof,’ dacht ze wrang, ‘alsof ik voor een examen gezakt ben....’

Voor moeder tenslotte kon Annette het bezit van de japon niet stil houden. Fransje had geluisterd, de zijde betast - met haar stijve groote vingers de lijn aandachtig volgend.

‘Dat ik daàr nu niets van zien kan!’

Sterke begeerte joeg haar toch dien kant uit. Ze zou de kinderen mee zien te krijgen. Maar Francientje wilde niet graag meer, dat wist de oude Fransje te goed. Zelfs naar de Sintniklaastafels, waar de anderen dol op waren, ging de oudste niet graag meer mee.

‘Ik vind het vervelend met oma te loopen, die niet zien kan,’ zei 't kind.

‘Je bent een mispunt,’ schold Philip verontwaardigd. En hiervan schrok Francientje. 't Wàs ook niet dat ze oma niet helpen wou of niet van haar hield.... maar ze hield van oma-in-huis en niet van oma-op-straat. Oma die zoo hardop sprak - familiaar praatte met de winkeljuffrouwen, die dan stilletjes lachten - alles betastte en in haar handen nam, soms vallen liet, en altijd dingen zei die Francientje *niet* gezegd wou hebben. Tenslotte omdat oma zoo boos en verdrietig boven zat, zij zelf zoo akelig vond wat haar als pleziertje werd aangerekend, smeekte ze moeder mee te gaan.

En Annette stemde toe, moeder met de kinderen toch niet vertrouwend. Op den Dam was 't druk, heel anders dan in haar jeugd. De vogelkoopman stond al lang niet meer op de kleine steentjes, de Rarekiek was weg bij de Nieuwe Kerk, en drie trammen maakten het daar druk en gevaarlijk. Het slot was dan, dat zij allen te samen

nog vroolijk uittrokken, en oma tot slot tracteerde in de melkinrichting in de Kalverstraat op chocolade en taartjes.

Dàt behoorde tot de gebeurtenissen, die de kinderen Craets in hun later leven onthielden. Zoo goed als het bezoek met vader op Nieuwjaarsdag bij de tantes. Moeder bleef thuis visites ontvangen, en op tafel in de achterkamer stond een groot blad met kopjes en een ketel melkchocolade. Je ging meestal door modderige straten op den raren dag, die geen weekdag en geen Zondag was, vol van menschen, die je anders nooit zag. En dan het komen in de duffe zijkamer bij de tantes, waar veel visite zat. Er was daar een lucht van kleeren. Je kreeg er een kopje chocola en een allerhandje. Fransje hield haar levenlang een afschuw van de vettige koekjes, die smaakten zooals het in de kamer rook.

Annette wist wel, hoe de kinderen met tegenzin gingen, maar Frederik wilde het niet merken. Zoo min als hij merken wilde haàr tegenzin in de Zondagavonden bij de zusters.

Dan waren er nog de Oranjefeesten. Annette trok met haar kroost langs versierde grachten, stond op de bruggen en verheugde zich op het sprookje van de illuminatie. In gedrang raakte ze, in levensgevaar onder de paardenhoeven haast - verkouden werd ze van het staan wachten op tochtige hoeken, of op den Dam om het prinsesje te zien. *Dit* wisten de kinderen: met Oranjefeest was moeder niet te houden, liep den heelen dag met oma en hen op straat.

Het liet Fransje niet los - Hirsch. Op een middag - Annette uit - kreeg ze met een zoet lijntje Fritsje en Sophie mee naar het Vondelpark. En in het terugkomen had zij onschuldig gezegd:

‘Nu moeten we even kijken naar die nieuwe winkel van Hirsch.’

Sophie, behoedzaam en handig, leidde oma voor de etalage - en Fransje Goldeweijn, geduwd en gedrongen, aan iedere hand een kind, stond er alsof ze alles zag, gretig opvangend wat om haar heen gepraat werd.

‘Wat had ze eigenlijk gewild,’ dacht ze dan, plotseling ontnuchterd - ‘wat had zij hier te maken? Vroeger ja. Nu zocht Annètje haar japonnen uit, en ze droeg donkere stoffen, licht paste niet meer voor haar leeftijd zeiden ze. Ach, ze had juist altijd zoo van lichte stoffen gehouden....’

‘Wat is er Phietje?’ vroeg ze, want het kind drong ongedurig tegen haar aan, of ze iets wou ontwijken - keek dan trotsch en wrevelig naar zoo'n rare mevrouw naast hen, die strak stond te kijken naar oma en hen.

Nu, bij de norsche beweging van 't kind, trok de kleine donkere

vrouw in haar schamele kleeren zich haastig terug, tuurde schijnbaar alleen oplettend naar de uitgestalde japonnen.

‘Kom Phietje, we gaan naar huis.’

Langzaam wandelde het drietal weg.

Van de stoep bij Hirsch keek Marie Weesburg hen na.

Dat was Fransje Goldeweijn met haar kleinkinderen. Annètjes kinderen. En Frans was blind geworden. Nu stonden ze hier nog eenmaal samen voor mooie japonnen en allebei vergeefs. Ze had zoo graag Fransjes stem eens gehoord, maar 't kind merkte het.

De vonk van begeerte leefde in haar oogen. Een voor een trok ze de japonnen aan, wandelde ermee in 't Park - ging naar Felix Meritis, naar den Schouwburg. Dan eindelijk draalde ze de stoep af. Met haar gestopten katoenen handschoen lichtte ze nòg gracieus den valen sleep onder den eigen gemaakten mantel.

Aan de kleine woning op het Schapenburgerpad deed Weesburg open. Nog altijd ontstelde haar zijn veranderd uitzicht sinds hij uit de gevangenis ontslagen was.

‘Er is een dame geweest uit Middelburg - ze komt terug.’

Er kwam een plotselinge sprank van hoop in haar oogen; maar hij ontweek haar blik, met een mismoedigen afkeer in zijn gezicht. Zij kende dien van den eersten dag na zijn thuiskomst, toen zij hem verteld had dat zij niet meer alleen waren.

‘Dat?!’ had hij geroepen. ‘Moesten we daar toe komen, zoo iets schunnigs!’

‘Het is toch niets verbodens,’ wierp ze tegen. ‘En ik moest toch leven.’

Nu zat hij weer daar met zijn handen onder zijn hoofd.

‘Als het iets goeds mocht zijn.... Zij zou méér moeten rekenen dan tot dusverre - en.... misschien toegeven tenslotte, wat ze altijd nog geweigerd had.’

Maar daar sprak ze niet over. Wat schuw zette ze de kale boterham op tafel en bedacht hoe wonderlijk het was, dat een man fraude kon plegen en in zoo'n afschuw zich verzetten tegen dit.

Er werd gebeld. Marie ging open doen. In de stille kamer bleef Weesburg alleen.

Uit de donkere gang klonken zachte stemmen. Marie's stem, vriendelijk, bezwerend, vleiend - een andere, nerveus, verstikt, snikkend soms....

Dan werd Marie's stem beslister, eischender - de andere zwakker - schreiend nu.... Een lang gefluister.

Toen Marie weer binnen kwam, hijgde ze licht. Ze zag bleek, of ze met moeite een besluit genomen had.

‘En?’

‘In orde ja, en goed betaald.’

‘Waarom zoo véél?’ vroeg hij wantrouwend.

Ze lachte kort.

‘Omdat ik 't krijgen kan.’

Ze stond bij de tafel, moe, verouderd, donkere kringen lagen om haar oogen. Voor haar geest verschemerde het visioen: Fransje Goldeweijn met haar goed gekleede kleinkinderen - iets geworden uit een totaal andere wereld.

Ze kwam in een eenzaamheid achter haar man staan, legde een hand op zijn schouder. Hij greep die driftig, staarde haar onderzoekend aan.

Ze keek terug - dwong zich tot een glimlach. Zat dan moe tegenover hem met een beduimeld boek uit de bibliotheek. Hij met de krant.

‘Heb je gezien, het Park is verkocht. Het rendeerde niet meer.’

‘Nu, *wij* gaan er toch niet meer heen.’

‘Die mooie tuin,’ dacht ze, ‘gelukkige jaren....’

Zwijgend zaten zij. Buiten op het kleffe onbestrate pad, plaste de regen.

Zij luisterden er beiden naar, dachten: We zijn twee menschen geworden, die nergens meer bij hooren....’

Verlangden eenzaam, dat de ander wat zeggen zou.

XX

GAAT het niet?'

'Neen mevrouw, het spijt me heel erg, maar 't kan niet. We nemen geen kinderen met toevallen.'

'Dank u. Kom Dolfje.'

In den helderen zonneschijn van den Februaridag ging Stance de stoep af van de school voor achterlijke kinderen - wandelde naar huis. Ze had zoo gehoopt Dolfje op deze school te krijgen, dat hij toch iets leerde - óók een schooljongen zou zijn.

Mislukt. Wat moest het nu....

Teederder trok ze zijn kleine hand tegen zich aan, keek in zijn goedige blauwe oogjes, die telkens naar haar opzagen. Nog altijd praatte hij niet, bracht slechts klanken voort, die alleen zijn ouders verstonden.

Op straat trok zijn zonderling tenger figuurtje, zijn struikelend sloffend loopen de aandacht, naast de statige mooie moeder. Een paar vrouwen stonden stil, keken hen na. Stance voelde pijnlijk bezeerd hun blikken.

Toen ze thuis kwamen, de hooge trap opgestommeld, zat Otto te wachten.

'En?'

'Neen. Ze nemen geen kind met toevallen. Ik had zóó gehoopt, daàr....' Ze beet op haar lippen, trok Dolfjes jasje uit.

Hij keek somber voor zich uit. Het kind speelde zoet tusschen hen in met zijn blokken. Op eenmaal hoorde Stance een geluid, dat haar koud van schrik deed omzien.

Otto zat met zijn gezicht in zijn handen te snikken. Het volgend oogenblik was ze bij hem, trok hem in haar arm, zijn hoofd tegen haar schouder.

‘Onze jongen,’ steunde hij - ‘ons arme lieve jochie....’

Ze klemde hem zóó dat ze hem haast bezeerde.

‘Huil zoo niet, och huil zoo niet - of ja, doe 't maar wel als je dat helpt - ik kan er wel tegen....’

‘Oh -’ kreunde hij wanhopig. Hoe dikwijls had hij haar dat het laatste jaar hooren zeggen. Maar hij wist, tegen één ding zou ze niet kunnen: als ze de waarheid wist van Dolfje.

Dat onderhoud, nu twee weken geleden, met Bergema! In de misère dat hij zoo slecht liep - wat hàd hij in zijn beenen, en telkens duizelingen, een gevoel of hij in elkaar zou zakken als op dien eersten keer in Indië - was hij naar Bergema gegaan. In dien anderen vent had hij geen geloof meer, hij had trouwens achteraf gehoord dat het een prul was.

En daàr was 't gebeurd: Bergema's vraag die plotseling naar voren gerukt had een in zijn bewustzijn teruggedrongen periode vóór zijn huwelijk.

Als een bliksem was het in hem neergeschoten.

‘Dat? Dàt??’

Hij had er gezeten, verbleekt, vergrauwd, zijn stamelende droge lippen met moeite de woorden vormend.

‘Dit - kon toch geen gevolg nog zijn? Zóó lang erna?’

‘Helaas wel.’

‘Je wilt zeggen dat het niet beter geweest is?’

‘Blijkbaar niet.’

Zijn leven stortte in. Lawine van gedachten - herinnering aan kennissen, kerels in de kracht van hun leven, die hij had zien vergaan - en dan de gedachteschok die zijn hoofd spleet:

‘Zijn kind. Dat kind....’

Stance doemde voor hem op. Stance met haar dapperen glimlach, haar getob met Dolfje, haar onbewustheid.

Hij wist niet dat hij zat te stamelen:

‘Dat heb ik niet geweten - niet geweten - niet....’ Hij was Bergema vergeten. Hij zat zich wanhopig te verdedigen in een radeloos terugzoeken naar die lang geleden jaren.... Tot hij opschrok, rond zich zag de vreemde kamer, Bergema met zijn rug naar hem toe voor 't raam.

Moeielijk dan zijn eigen stem, hard en heesch:

‘Zeg me dan de rest ook maar. Is de jongen - ook mijn schuld?’

Toen had Bergema, weer tegenover hem, kalm betoogd:

‘Dàt was nooit met zekerheid te zeggen. Hoeveel dergelijke kinderen waren er niet met gezonde ouders.’

Maar hij had het wel begrepen in zijn scherp onderscheidend, eigen zoeken: Bergema die hem den stroohalm toestak om zijn beetje levensmoed aan op te trekken.

Die middag had hem de laatste hevige duizeling bezorgd, waarvan hij zich nog steeds niet hersteld had. De medicijnen die hij in 't begin zoo nauwgezet had ingenomen, vergat hij, keek ze niet aan. Waarom moest hij nog zijn best doen beter te worden - was hij maar dood.

Sinds dat uur bij Bergema was zijn bestaan gebroken. Hij zag het in twee stukken: vóór en nà dat consult.

In de vele stille uren dat hij zat - een zieke - overdacht hij zijn leven. Zijn onnadenkend, los geleefd jonggezellenbestaan, plotseling ingetoomd na de eerste waarschuwing. Wat dacht je, als jongen zoo van huis, aan die dingen. Hij ging naar een dokter, die hem tenslotte genezen verklaard had.

Daarna had hij kalm geleefd. Hij was toen ook aan trouwen gaan denken. Maar die Indische meisjes -- azen op je traktement - vóór alles de vraag: hoeveel. Hij hield ook niet van dat kleine donkere type.

Toen, in zijn tweede verlof, ontmoette hij Stance. Dat bloeiende, blonde, jonge, vroolijke had opeens zijn vroeg getaanden levenslust weer aangewakkerd: zoo'n vrouw, dan werd alles nog eens de moeite waard. Hij had het in even teleurstelling een lichte verovering gevonden: zoo'n verliefd, dwepend jong ding....

In de Indische jaren was hij haar toen, verrast, heel anders gaan zien. Mooier nog was ze geworden - maar de warmte, de innigheid, de onzelfzuchtigheid van haar groot hart, dat was wat hij iederen dag ervaren ging als iets verwonderlijks. En in het gemeenschappelijk leed om hun eerste kind had hij haar troostende kracht pas beseft.

Maar hoe onontbeerlijk was ze hem geworden sinds hij niet meer gezond was en sterk! Hoe had ze, toen hij zich zoo onbegrijpelijk ellendig was gaan voelen, den moed in hem aangeblazen, dat in Holland alles veel beter worden zou. Hoe hield ze hier vol, dat het ook zóó gauw niet beter worden kon, dat het koele klimaat toch ook eerst inwerken moest, te lang had hij den Indischen invloed ondergaan....

Hij had zich geklampt aan dien moed, die overtuiging. Hij kon haar geen uur missen sinds hij ziek was.

Maar nu....

Nu snakte hij ernaar alleen te zijn. Had hij voortdurend het geïrriteerd gevoel te moeten wegvluchten van alle gezelschap. Om te denken - uit te denken dat gruwelijke. Nu beklemde en benauwde hem ook haar tegenwoordigheid in een hevige prikkelbaarheid, die hem dan achterna weer heftige wroeging gaf.

Verbeten zat hij het uit te denken - in diepen wrok tegen een noodlot dat hèm schuldig deed staan tegenover het eenige wat hem lief was, terwijl anderen ongedeerd voortleefden. Wie had hem ooit gewaarschuwd? Wat wist je als jongen van die dingen. *Hij* niets. Later hoorde je van vrinden. Maar wie had hem, onervaren, de mogelijke gevolgen voor zijn later mannenleven voor oogen gesteld? Geen schepsel. Je vader niet en je moeder niet - de twee die heetten je te beveiligen, verzorgen! Larie. Wàt noodig was geweest, dat hadden zij niet gedaan. Nu droeg zijn vrouw en zijn ongelukkig kind er den last van.

Hij hield zich 's avonds moe en onwel - ging vroeg naar boven. Het was hem een kwelling tegenover Stance te zitten, aan te hooren haar tobbende zoekende opmerkingen over Dolfjes toestand. Hij zag hoe ze hem aankeek, niet begrijpend zijn schijnbare onvriendelijkheid, zijn afweer. En hij ontweek haar oogen - deed of hij las.

Soms dacht hij: als zij het wist, hij haar alles biechtte? Dan zou ze hem misschien haten; maar misschien ook zou ze willen begrijpen dat hij toch geen schurk was toen hij haar trouwde; eerlijk meende daartoe het recht te hebben.

Nu - terwijl hij haar zachte armen om zich heen voelde, de altijd zoekende angstige vraag in haar oogen vond, dacht hij weer:

‘Zou het niet beter, barmhartiger zelfs zijn ronduit te spreken samen?’

Maar hij had den moed niet. En zij dacht: ‘Waarom is hij zoo veranderd - of.... of ik hem hinder - houdt hij niet meer van me..?’

Er lag een brief op het buffet, dien ze geen van beiden geopend hadden nog. Het was een uitnoodiging voor Annettes en Frederiks koperen bruiloft.

Hun moede droeve gezichten keken over de fleurig, hartelijk neergepende woorden elkaar aan.

‘Wij passen niet op een feest,’ zei hij kort.

Een brok schoot in haar keel.

‘'t Was Annètje, 't was moeder Frans - 't was alles uit haar onbezorgde gelukkige jeugd!

‘Passen wij daar niet?’ prevelde ze half onbewust voor zich uit. ‘'t Is toch geen schande ons ongeluk!’

‘'t Is een straf,’ had hij bijna gezegd.

Maar 's avonds stond haar veerkracht weer op.

‘We zullen gaan,’ zei ze, ‘tegen dien tijd zal je immers weer veel beter zijn.’

Hij had den moed niet haar te weerstreven.

In de Warmoesstraat klonk getier en gelach - honend en dreigend. Bij het café Staats dromde volk de deur uit, brak half daar buiten uit in gevloek en beschuldigingen. Binnen trachtte de eigenaar, kwaad en beangst, zich verstaanbaar te maken. Hij had bezoek gehad van de politie, die hem raadde de vergadering en het socialistencongres niet in zijn lokaal te doen plaats vinden. Hij was immers de eenige niet die geweigerd had.

De Roos stond aan zijn deur. Hij zag de bekende figuur, die Domela Nieuwenhuis den laatsten tijd in Amsterdam geworden was, langs gaan, omringd van een opgewonden spottende verontwaardigde menigte. Een paar riepen een scheldwoord naar den braven burgerheer daar in zijn winkeldeur. En Karel De Roos lachte innerlijk: was hij niet een der eersten geweest, die den doop van het socialisme had ontvangen?

'Naar 't Café Cosmopolite van Penning dan!' werd er geroepen, en allen trokken op naar dien kant. Van den Dam kwam politie aan - helmen blonken.

Het vlugschriftje: 'Amsterdams redding door de politie,' was als een vuurtje door de stad geloopen; het stelde de commissarissen in een bespottelijk licht, en het prestige der politie, nooit groot in Amsterdam, kreeg er een geduchten knak door.

'Jammer,' dacht De Roos, langzaam naar binnen gaand, 'dat al die kleine schermutselingen zoo de groote idee vertroebelen.' Nog altijd leefde hij van verre, maar volkomen toegewijd, de lotgevallen der beweging mee: het officieel programma van de Partij was bevestigd, bijna geheel gelijkluidend met het Duitsche programma van Gotha. Slechts was er dit in opgenomen, wat men niet vond in het Duitsche: 'De sociaal democratische partij, van meening dat personen van beiderlei geslacht gelijke rechten en gelijke plichten moeten hebben, is besloten alle haar ten dienste staande middelen aan te wenden tot algeheele opheffing van de vrouw uit den staat van slavernij, waarin zij verkeert.'

De Roos, hoewel bekomen van zijn eerst onbesuisd vurig geloof in alles wat de nieuwe leer betrof - leefde toch de punten van het program geloovig in. Op de vergaderingen zat hij in de zaal, en liet er den ganschen heftigen stroom van een nieuwen tijd langs zich bruisen. Hij hoorde er Nieuwenhuis, bezielend, meesleepend - hij hoorde er onbeholpen arbeidersstemmen - hij hoorde er Truida Leedebour, die de arbeidersbeweging fel meeleefde in de overtuiging dat de vrouwenbevrijding groeien moest met die der arbeiders. Hij zat daar en hoorde den machtigen klop van den tijd. Zonder ophouden hamerde die aan dichte, aan verdedigde, aan zwakke,

wankele deuren. Maar open gingen allen voor dien onweerstaanbaren drang.

Annette ging wat angstig langs de straat, vermeed de volksbuurten. De stad was roerig, politie bleef op de been. Als zij een paar mannen te samen zag, dacht zij schichtig: ‘Socialen’, maakte een kleinen omweg. En ze bezon, dat zij zich eenvoudiger had moeten kleeden, nu zij ver de stad in moest - 't volk was zoo vijandig gestemd tegen de gegoeden. Dat bracht allemaal die Domela Nieuwenhuis. Nu ging ze bestellingen doen voor hun koperen bruiloft. Ze voelde zich een beetje gewichtig - ze was nog eens de bruid, en Frederik had haar een diamanten hanger gegeven. In een meisjesachtige vreugd bedisselde ze alles voor het feest....

De Keizersgracht lag dicht, al haar kinderen reden op het ijs. Toen ze bij huis kwam, zag ze juist Sophietje het trapje naar den wal opklauteren, en Frederik dreef zijn troepje met keukenstoel en langen stok naar binnen. Voor 't raam zat mevrouw Goldeweijn met Fritsje aan haar schoot, en keek door *zijn* oogen naar de schaatsenpret.

In de kamer was 't een gejoel van verhalen over vallen en opstaan, van vorderingen en avonturen. Oma leefde er in mee, kwam zelf te verhalen over lange verre schaatsentochten, van Monnikendam over de Zuiderzee naar Marken en Volendam.

De kinderen zaten geboeid te luisteren. In die dagen kwam een eerbied wel in hen bij de wonderlijke voorstelling: oma jong en op schaatsen. 't Was zoo moeielijk te rijmen met wèl goede vriendelijke oma, maar die daar toch meest boven zat in haar kamers, zoo anders dan de hunne beneden. Oma waar ze een beetje beschermend tegen deden, die je helpen moest.... Maar nù wist opeens oma de dingen van ijs en schaatsen het best van iedereen en had voor alles raad. En naar oma kwam je nu ook het liefst met je verhalen, want die begreep dadelijk alles - en moeder snapte er niets van.

Het was ook wonderlijk dat oma en vader, die anders haast nooit samen praatten, nu telkens een gesprek hadden - en ze merkten wel, dat vader oma's verhalen van de tochten die ze deed, geweldig kranig vond.

‘En u dan, moeder?’ zei Philip eens.

Maar vader zei meteen op den toon, alsof alles wat moeder zei of deed, iets bizonder liefs was:

‘Moeder reed geen schaatsen.’

‘Neen,’ zei Annette en ze kreeg er haast een kleur van, ‘ik heb nooit zulke prettige dingen meegedaan toen ik jong was. Zulke echt vroolijke dingen.’

‘Dat deden de meisjes toen in Amsterdam niet,’ viel oma in, en haar lip trok verachtelijk. ‘Ik heb ook niet meer gereden in mijn trouwen. Opa vond dat hoorde niet. Ik was een buitenkind, en ineens was alles uit.’

Philip kwam naast zijn moeder zitten, naast ‘Klein’ zooals hij haar liefkoozend noemde, met het teedere van een man; en aaide behoedzaam langs haar blanke frissche wang.

Toen het ijs eindelijk weer weg was uit de gracht - op een morgen toen ze opstonden keken de kinderen door 't raam in open donker water - verdween ook het aureool dat oma een korten tijd had omzweefd. 't Was nu weer de oude oma, die boven op haar kamers woonde.

XXI

CLOESE ging Amélie van Dugten de laatste Fransche litteratuur brengen. Hij liep door de straten, lang, mager, gebruind, groette telkens. Hij was nog altijd celibatair, kon tot troúwen niet komen. Als hij zat bij Annette en haar moeder, dacht hij: ‘Zulke vrouwen zijn de beste. Altijd bekoorlijk, lief. Maar hun geest slaapt. Ik wil in dàt omhulsel den geest die met den mijnen gelijk opdenkt. Die geëmancipeerde vrouwen hadden evenmin intelligentie, noch cultuur. Hij erkende de redelijkheid van hun eischen, maar hij zag ze slechts als arbeiders, noodig om den weg te bereiden waarlangs eenmaal een beter geslacht ongehinderd en onbelemmerd zou kunnen gaan. Hun geest was blindgestaard op één punt, bekrompen. Er was geen enkele universeele onder, de beroemde Mina Kruseman incluis.

Amélie van Dugten was zijn vriendin gebleven. Als jonge man was hij jaren lang gecharmeerd van haar geweest, en zij had onder dien diepen invloed, zijn geest ontbolsterd, geleid, zijn belangstelling gewekt en geprikkeld. Nu bleef zij hem een zeer beminde trouwe vriendin, maar zijn jeugdliefde was lang gestorven. Zij was de vrouw van zijn vriend, en zij zaten menigen avond gedrieën; en lazen samen of spraken over de nieuwste litteratuur.

De uiteenloopende waarden die hier belangstelling wekten, gedichten van Perk, en ‘Met z'n achten’ van Van Maurik, lagen broederlijk naast elkaar in de boekwinkels - Van Mauriks werk toch ook een, zij 't dan onbeholpen maar eerlijke poging het waarachtige leven weer te geven. Tegen de dominees-litteratuur der laatste vijftig jaar in. Beiden gezocht door twee absoluut verschillende categorieën, de hooge droomer, en de goedhartig sentimenteele ziel.

Hij leefde in zijn groot huis met zijn moeder, met zijn schilderijen, zijn leven van zeer gezochten, rijken jongen man. Als hij te paard reed

door het Vondelpark, keken vrouwen en meisjes naar die groote rechte figuur, den scherpen ernstigen kop.

Sinds twee jaar was hij mede-directeur der Nederlandsche Bank. Zoo was hij midden in het groote zakenleven van Amsterdam komen te staan. En hij, die in Duitschland en Frankrijk de arbeidersbeweging gezien had in de kolendistricten, hij was met de Van Dugtens een der weinigen, die den groei dier beweging ook hier voorzag, haar onafwendbaren invloed peilde - die een gansch nieuwe maatschappij zich zag losmaken uit den ouden tijd. Met de Van Dugtens ook alleen kon hij hierover spreken. Craets minachtte de vrouwen, werd furieus om de arbeiders.

Leedebour geloofde in de arbeiders ten deele op zijn cynische wijze, maar was gezworen vijand van de vrouwen. Bergema bemoeide zich met niets, ging op en onder in zijn praktijk, zei: ‘medicus zijn eischt een heel leven.’

Cloese vond Amélie voor den vleugel, fragmenten spelend uit Wagners Meistersinger. Ze begroette hem op haar levendige wijze: ‘Blij dat je er bent. Mijn man zie ik niet meer. Die rijdt de stad rond met Krüger en Du Toit en Smit. De Transvalers willen nu toch wel den spoorweg van Kaapstad naar Pretoria - 't schijnt te lukken.’

‘Ja - we zijn eindelijk gaan inzien wat een fout we begaan hebben door alle verbindingen met Transvaal te laten varen - het is in '75 gebleken toen Burgers hier kwam voor 't zelfde doel. En onze droom van het grooter-Nederland, samengaand met Transvaal - een groote opbloei van Nederland in Transvaal.... Misschien dat het nu slaagt....’

Hij zag naar den vleugel, wees op den krippen sluier om Wagners buste.

‘Ik zie, de treurmare heeft je al bereikt.’

Ze knikte ontroerd. ‘Wie had het gedacht toen wij voor vijf weken den Nibelungencyclus hoorden. Den dertienden is hij gestorven dus. Kan je begrijpen dat we niet meer verwachtend uit zullen zien naar wat hij nog weer schenken zal? Dat Parsifal nu werkelijk het laatste geweest is?’

‘Parsifal is me de liefste niet. Waar hadt jij je in begeven? O, Sachs.’

‘Sachs,’ glimlachte ze met vochtige oogen, ‘heeft mijn onsterfelijke liefde. Ik ken geen mannenfiguur, in geen enkele litteratuur, die het wint in ontroerende waarachtigheid van dezen schoenmaker, of daarmee te vergelijken is.’

‘Of nog Mathilde Wesendonck hem tot de Evchen inspireerde?’

‘Ja waarschijnlijk. De liefde voor Mathilde heeft door al zijn werk geloopen als een roode draad.’

Ze zat peinzend. ‘Leeft ze nog?’

‘Ja. Of ze elkaar nog zagen na zijn huwelijk met Cosima weet ik niet.’

‘Wat vondt je in Parijs?’

‘Hier: Bonheur des Dames van Zola. Voor mij is er nooit zoo iets geweldigs geschreven. Speelt in een groot warenhuis. Ik vind Zola enorm van beschrijvingskunst en psychologie. En hier: L'Évangéliste van Daudet. Ook nieuw.’

‘Beter dan Jack?’ vroeg ze wat lusteloos. ‘Er is één figuurtje in Jack dat me 't heele boek waard maakt, dat van le petit roi de Dahomey. Hier komt de romanticus los van zijn beste zijde.’

‘En dan hier: Une Vie van De Maupassant.’

‘Ja, dat boeit me wel, Maupassant.... Rohan, waarom hebben wij hier geen romankunst? Waarom hebben we niets dan dames en dominees die onleesbare boeken schrijven?’

‘Tot voor kort kon je ook zeggen: waarom hebben we geen dichters? En nu is Perk gekomen.’

‘En gestorven. Zijn nagelaten gedichten liggen daar. Net uitgekomen. En wat nu?’

‘Emants met Godenschemering. Hélène Swarth ook gedichten. Ook sonnetten, en zeer schoone. Ik heb den bundel Blauwe bloemen. Prachtig van taal. Kloos....’

‘Ja - ik weet - ik heb ze in de Gids gevonden.’

‘Opmerkelijk van gedachte ook. Ken jij Elize Post? Zij leefde op 't eind van de achttiende eeuw; die onthulde de geheimen harer liefde zonder schroom voor 't publiek. En deze Hélène Swarth doet dat ook. 't Zal steenen regenen van de brave burgerij.’

‘Maar romans! De roman vraag ik!!’

‘Die is er niet. Na Multatuli is er geen proza meer geschreven, hij is nog altijd de eenige. Maar wie weet in deze dagen te boeien als Schimmel in Sinjeur Semeijns - en mevrouw Bosboom....’

Amelie lachte. ‘Mevrouw Bosboom is de eerste intellectueele vrouw in ons land, weet je dat wel? De eerste geëmancipeerde met de pen. In Majoor Frans komt ze op voor de vrouw, in hoeverre die zich te onderwerpen heeft aan de conventioneele regels van fatsoen, gesteld door den man. Zij kan fier met Truida en Mina Kruseman schrijden aan 't hoofd van het vrouwenleger.’

‘Maar mevrouw Bosboom is absoluut een vrouw - zoo'n boek lijkt een vergissing bij haar. Een absoluut vrouwelijke vrouw. Van Truida gesproken, ik zat laatst in Felix - daar zegt een meisje naast me: “Kijk eens mama - kijk daàr eens een raar mensch zitten, die heeft een mannenhoofd.” Ik kijk: Truida. 't Is ontzettend van achteren.’

‘Arme Jacob, hij geneert er zich zoo voor!’

‘Ja, mijn hemel, van zoo iets maken ze hier een kwestie. Kwesties zijn hier aan de orde van den dag. 't Schijnt dat de redactie van Vragen des Tijds Domela Nieuwenhuis' artikelen niet meer wil opnemen. Hij zal zich moeten beperken tot Recht voor Allen. Ik las hoe hij Marx herdacht.’

‘Léés jij Recht voor Allen? Dat is toch een schendblad?’

‘Al naar je 't nemen wilt. Amélie, lieve vriendin, we leven in een tijd, dat de nieuwe geest eindelijk ook in Holland aan 't woord komt. De strijd overigens, zooals die hier gestreden wordt, boeit me weinig. Te schreeuwerig. En nu ze in hun program de vrouw erin halen, meer dan ooit. Dat hitst al die malle vrouwen maar op, ze zijn toch al zoo uit hun evenwicht.’

‘Maar Rohan, je moet Bebel lezen, dan zie je hoe de vrouwenbeweging wortelt in het socialisme!’

‘Ach, 't is mogelijk. In theorie is 't waar, maar 't is in de praktijk me zoo onsympathiek. Sinds ik Louise Michel hier gezien en gehoord heb, ongetwijfeld eerlijk en overtuigd - maar een levend bewijs tot welke excessen het leiden kan. Ze is jaren verbannen geweest wegens deelname aan de Commune, naar Nieuw-Caledonië. Een deerniswaardige figuur om te zien. Broodmager, geheel in 't zwart, je twijfelt of je een man of een vrouw voor je hebt. Er was een relletje opgezet door de studenten. Die kwamen gewapend met fluitjes - 't begon direct bij haar opkomst. Maar ze schijnt aan dergelijke tooneelen gewend, stoorde er zich niet aan. Ze sprak, moet ik zeggen, eenvoudig en klaar over de rechten der vrouw, maar ook niets bizonder. Het meest trof me de medelijdende blik, waarmee ze haar fluitend en sissend gehoor monsterde. Er was iets in haar van buitengewone goedheid.

Maar Amélie, ik bid je, laten we daàr ons niet verder in begeven. Geef me muziek - geef me Meistersinger - neen Tristan.’

Ze speelde op haar opmerkelijke wijze, geheel zich verliezend in de muziek, gedempt erbij zingend, met haar diepe zware stem. Hij keek naar haar schoon donker profiel, en zat te denken, dat hij nooit één andere vrouw gevonden had met wie hij geestelijk zoo vertrouwd was. En hoe zij toch niets aan passie meer in hem wekte. Eerder nog Annètje, die haast een analphabeet was in alles wat kunst betrof. Hij glimlachte met iets teeders, toen hij bedacht dat zij ook zelfs dit rare woord niet kennen zou. Annètje die er laatst in de komedie verrassend lief had uitgezien. In wat voor Parijsch toilet gestoken? Allerbekoorlijkst.

XXII

HET voorjaar was gekomen. Caroline Craets en haar zusters lieten nieuwe japonnen maken bij hun couturière, die schimpte op de nieuwigheid van 'Hirs' - degelijke zware zwart zijden rokken fabriceerde, sterk geboord, met balayeuses rijk voorzien. Gebaleinde lijven, ware harnassen, die hun schrale middels inpenden tot miraculeuse dunte.

Louises kaarsrecht vermagerd figuur werd in de jaren van een groeiende statigheid. Adolphines lichaam puilde op onder het stijfgeregen corset - en dikwijls knipte zij heimelijk de stalen knippen los, omdat zìj benauwd geen adem halen kon. Ook leed zij soms aan een vreemde pijn.... Maar beiden keken met welgevallen naar Caroline, die nog kleuren droeg; bezagen weinig critisch den slechten bouw - breed in de heupen en plat van boezem - waaraan geen goed corset eenige gratie meer kon geven.

De corsetière stelde voor de buste op te vullen - haast alle dames deden dat - maar de dames Craets kregen een kleur, keken hoogmoedig over de juffrouw heen, zeiden koel: 'dat moest ze maar laten.'

Toen ze pasten keek Caroline plots geboeid naar Louises mooien hals. En later op eenmaal zei ze:

'Je hebt een mooien hals Lou - en je borst is mooi....'

Ze zweeg beschaamd omdat Louise zóó verontwaardigd keek, of ze iets onfatsoenlijks gezegd had.

'Caro, dat zijn dingen, daar let een jong meisje niet op - en daar spreekt ze niet van. Dat is.... mannenpraat.'

Caroline staarde. 'Als mannen dat mooi vonden, wat was er dan voor ergs aan om het te hebben.'

Boven voor haar spiegel bekeek ze nauwkeurig haar eigen beeld.

'Toch ook niet zóó leelijk....' Ze trok het hooge hemd, dat

met een festonnetje om haar hals sloot, open, liet de tot den elleboog lange mouwen afglijden. Dan zag zij plotseling Annette met een kind aan haar borst - haar adem ging snel, haar hart bonsde.

'Ik bèn nog niet oud - ik kàn nog wel trouwen.'

De starre wrevele plooi der laatste jaren week weg uit haar gezicht. Een plotseling opgeklaard, nog jong gelaat keek haar uit den spiegel aan. 'Ze wou ook weer eens meer bij Annette en Frederik komen. Hoe kon je trouwen als je nooit een man ontmoette....'

In een honger naar vroolijkheid liep ze vaker naar mevrouw Goldeweijn, hielp haar geduldig met haar breiwerk. Want Fransje breide den laatsten tijd met den koortsachtigen ijver harer werkzame natuur. De ingewikkelde patroontjes onthield ze met moeite, en ze wilde Annette niet altijd boven roepen om de steken op te rapen waarover Neeltje zuchtte, Francientje stampvoette. Maar Caroline zat tevreden bij het rood en goud gesterde trommeltje, en samen ontwierpen ze wonderen der breikunst.

't Was stil geworden voor mevrouw Goldeweijn; want Fritsje, oma's kind, ging nu ook naar school. 's Morgens zag Annette hem de stoep afgaan, bleek en huiverend, altijd nerveus voor de school, die hij van den eersten dag af haatte, - waar hij de spelletjes, de teekeningen niet begreep, de andere jongens niet aankon. Waar Pieter voor hem vocht als hij voor den gek werd gehouden of geplaagd.

En zóó uit school zocht hij meteen bij oma zijn heil; ook vond hij altijd nog heimelijk 's morgens vroeg den weg naar oma's bed, waar dan door beiden meneer Prikkebeen dramatisch werd opgevoerd.

Daar bloeide een onbegrensde fantasie in die twee, de oude vrouw en het jongetje. Meneer Prikkebeen was voor hen een realiteit, in wiens lotgevallen ze honderd verscheidenheden wisten aan te brengen. Maar tegen de broers en zusjes liet Frits hiervan niets los.

Aan 't ontbijt al viel de heerlijkheid van den vroegen morgen weg als een kleurig kleed, en leverde de werkelijkheid vaal en grauw hem over aan het onbarmhartig schoolleven. Hij dacht verbijsterd hoe voor anderen zoo prettig kon zijn, en ook zoo iets onverschilligs, wat voor hem één lange kwelling was van dingen die hij niet begreep. Die al begon met den geur die hem bij de deur tegemoet kwam, zijn keel dik maakte van vrees en afkeer.

Fransje Goldeweijn, hoewel ze dit zweeg zooals ze elk diep leed gezwegen had, miste den kleinen jongen bitter. Fritsje ook was de eenige der kinderen, die bepaald verlangde bij haar te zijn. Fritsje, die zoo droomerig tevreden op haar schoot kon zitten kijken in den nog lichten avond, hoe de ezelinnen kwamen bij de buren om melk

te geven voor 't zieke jongetje. De zachte mooie bruine dieren.... De eenige hij ook, die graag met oma uitging.

Annette liet het toe, hoewel wat angstig - al waren de grachten nog stil en veilig. En zij liepen, het ongelijksoortig tweetal, onbezorgd en gelukkig in elkaars gezelschap - langzaam hand aan hand, de groote blinde vrouw, met haar nog altijd bloeiend gelaat, en het kleine geelbleeke leelijke jongetje. Fritsje vertellend al wat hij zag, de grootmoeder luisterend, vragend. Samen hadden ze hun eigen pret over onverhoedsche moeielijkheden: een diepe stoep, waar Fritsje verstrooid haast intuimelde, een hond aan een touw, die zich vast om hun beenen draaide.... Zij liepen voort, stikkend van 't lachen samen, het geval varieerend en uitspinnend in honderd mogelijkheden. En kwamen thuis, luidruchtig opgewonden, moesten het in kleuren en geuren onmiddellijk vertellen.

Frederik vond het niet goed. Waarom speelde het jong niet met vriendjes, zat hij altijd bij een oude vrouw. Maar den eersten keer dat hij eens wat forsch begonnen was: ‘Nu je schoolgaat, moet je ook als een flinke jongen met jongens spelen, niet altijd als een baby bij oma kruipen,’ had hij een bijna vijandig verzet als een masker zien vallen over de teere kindertrekken. En aan 't eind van zijn redeneering had de jongen met een onmiskenbare verveling in zijn oogen ‘ja vader,’ gezegd, om er af te zijn.

Frederik dacht, hij had nog nooit oogen gezien waarin verveling zóó duidelijk zich manifesteeren kon. Maar het strakke verzet kènde hij: dat had de jongen van zijn moeder. Daarmee had zij als onbedreven kind hem al uit 't veld geslagen - daar kon hij nòg niet tegen op.

Er waren nog de diepere geheimen tusschen die beiden waar alleen Annette van wist. De nachten. Vreemde verschrikkingen klemden Fritsje dan in hun klauwen, tot hij lag in doodsangst, badend in zweet. Philip wou hij niet roepen, en hij keek in wanhopig verlangen naar de kier van de deur, zoo lang tot het hem te machtig werd. Dan glipte hij 't bed uit en sloop de gang over naar oma. Oma, die nooit vergat voorzichtig haar deur aan te zetten, omdat deze zekerheid alleen Fritsje rust gaf. En in haar slaap zelfs luisterde zij op die heesche kinderstem, wist zij hem staan bij de deur: ‘Oma!’

En onfeilbaar kwam het antwoord: ‘Kòm maar mekind.’

In bed, tegen haar sterke lichaam, trok zij beschuttend en warmend het teere bloedarme leven, en in haar armen viel hij in slaap, de eenige plek waar alles zich in hem ontspande. En de weinig nadenkende vrouw, die tactloos en zorgeloos kon uitflappen wat haar voor den mond kwam, repte nooit met één woord over deze nachten tegen Fritsje, noch tegen een der anderen.

Ook overdag, als hij woedend, misselijk thuis kwam uit ‘dat hok’, waar het stonk, waar een rumoer krijschte dat hem van streek maakte als hij nog in de gang stond, waar het vale licht over witte muren hem huiveren deed, en hij de aardigheden, de grappen, noch de lessen begreep - ook dan kwam hij onmiddellijk opgeklommen naar boven, naar oma's kamer. Als zij zijn bevende klamme klauwtjes tusschen haar groote gezonde warme handen hield, vloeide een rustgevende kracht van haar in 't kind over. Dan begon oma meteen te vertellen, malligheden waar alleen zij samen om lachen moesten - maar heel gauw altijd weer over haar eigen jeugd, het huis in Monnikendam. En dadelijk vond de kleine jongen zijn innerlijke rust terug, de zonnigheid van zijn vroege kinderjaren, bij den grooten stap naar een leven dat oma voor hem opriep. Het aan een kant zeer misdeelde, aan den anderen kant zeer begaafde kind, beleefde helder en scherp een verleden, dat hij nooit had gekend - in een huis waarvan hij elk gebeuren, elk hoekje zag. En hij kon vragen:

‘Oma, wàt doet oude oma wel met de klok, nu het water in de gang zoo hoog staat - die wordt toch nat!’

‘De klok,’ zei Fransje dan heel gewoon, ‘die stààt immers niet in de gang - die staat toch in de blauwe kamer.’

‘Och natuurlijk, hoe kan ik zoo dom zijn.’

Niemand in huis kende die gesprekken, behalve Annette. Zij had een enkelen keer geluisterd, en een diepe ontroering had haar weg doen sluipen op de teenen. Nooit had zij iets van die wonderlijke wereld, waaruit de oude vrouw en het kind hun troost putten, verteld aan Frederik. Zij wist, hoewel zij zijn zachten spot eigenlijk niet te vreezen had, hij begreep die dingen niet.

Maar ook in de lange stille uren, dat zij alleen zat, ging Fransje Goldeweijn al meer en meer leven in het verleden. Zij was terug in de huizen op Het Water, op den Voorburgwal - zij praatte met haar man, met Leentje. Zij stond voor haar kasten, zag alles netjes gereid.... dàn had zij den kleinen Pieter op schoot. Maar zoo sterk was in haar *levend* gebleven het verleden, dat de graven haar nooit riepen, niet tot haar spraken. Levend slechts stonden om haar, die waren heengegaan: haar ouders, de lieve vader, haar man - haar kind....

XXIII

DE BLOCK ging sinds een paar dagen naar zijn nieuwe betrekking op een effectenkantoor, die hij door invloed van Craets gekregen had nu zijn terugkeer naar Indië uitgesloten was. Voor 't eerst hadden Stance en hij het beiden als een verademing gevoeld niet meer voortdurend samen te zijn.

Stance proefde dit eigen gevoel als iets zeer bitters. Zij was letterlijk ineengekrompen van zijn prikkelbaarheid, zijn afwerende somberheid, die haar niets meer scheen te willen vertrouwen. Veel had zij moedig kunnen dragen; dit niet. Zij werd bleek en mat; bij Annette kwam zij zelden meer. En als zij tezamen zaten, had Stance niets meer te vertellen. Altijd was zij de meest spraakzame geweest, in de overstroomende behoefte van haar expansieven aard zich te uiten over wat zij zoo diep en fel beleefde. Nu kon zij niets meer zeggen, zonder dat het voor haar gevoel raakte aan die plotselinge en zonderlinge verandering in Otto's houding.

Om zich af te leiden las zij - haar wakkere geest greep naar alles wat er nieuw verscheen. En op eenmaal in den boekwinkel van De Roos had een titel haar aandacht getrokken: Zwakzinnigen. Dat boekje nam zij mee.

Dezen morgen had zij Dolfje bij haar moeder gebracht. Maar nu zat zij, en was vergeten dat zij hem halen moest. Zat met de laatste bladzijde nog open, en in haar hoofd hamerde het gelezene.

Een kind als Dolfje kon het gevolg zijn van een ziekte van den vader....

'Maar dat was hier niet het geval! Dat had bij hun kind natuurlijk een andere oorzaak. Otto was gezond toen zij trouwden - sterk en gezond...' Toch, zoo ellendig vast hield haar de gedachte...

en op eenmaal sprong in haar zoekenden geest naar voren: een kennis van hen in Batavia, die daar reed in een wagentje. Ruggemergstering werd er gezegd; en zij wist nu ook wat erbij gefluisterd werd.

Zij zag Otto, en zij zag dien ander.... Als het 't zelfde was.... dàn.... kon het ook waar zijn van Dolfje....

Ze keek terug over de jaren in Indië.... Je hadt er soms allerlei gehoord.... maar stralend was *zij* er tusschen door gegaan. Dat waren anderen - altijd ànderen. En nu - als het waar was - dan had 't haar toèn allang bezoedeld!

Die gedachte - néén, ze wou niet gelooven! Daar stikte ze in, of ze verdronk in een walgelijken poel!

Jammer, verzet, stormden hoog. Ze moèst zich vergissen! Wat wist ze ook van die dingen. Maar de feiten drongen - kraal bij kraal voegde zich in een lange ketting. En ze combineerde gespannen: zijn teruggetrokken somberheid sinds hij bij Bergema geweest was - dat consult waarvan hij haast niets had verteld....

Had Bergema hem toen iets gezegd....

Otto.... Otto haar man toch! Dàt was om gek te worden. Wat was er dan misschien alles in zijn leven geweest, waarvan ze niet wist. In wat voor afschuwelijks had ze geleefd. Zij, onnoozel immers! Getobd en gezocht met haar arm Dolfje - en de oorzaak daar naast haar, zwijgend?

Ze beefde - verward. Bergema vragen? Neen niet Bergema, een vreemde. 't Was iets tusschen hen tweeën. Oh - dàt tusschen hen tweeën.... Hem zelf vragen. Neen ze kon niet. De zekerheid zou niet te dragen zijn.

Ze keek naar Dolfjes tafeltje en stoeltje, zijn doelloos neergelegd speelgoedje. Och - spelen kon hij niet eens!

Ze begon te snikken, hulpeloos, verlaten; in die kamer waar een gruwelijk leed zich om haar scheen te verdichten.

Toen bedacht ze eindelijk dat ze Dolfje halen moest.

Ze ging den Voorburgwal langs, blindelings haast door het gewoel - door de stad van haar kindsheid - een mooie groote vrouw die de aandacht trok. Aan den overkant groette iemand - Leedebour - hij aarzelde, verlangend haar aan te spreken - maar zij zag hem niet. Zij zag alleen zichzelf. Flitsen gedachten kwamen op, gingen weer onder. Haar vader lachend tegen haar. Een huwelijk naar zijn zin. Ook een man. Walging doortrok haar. Een onwetend, gezond vertrouwend kind. Een kind. Goddank - Mineke was voor dàt alles gespaard....

Toen zij de stoep van haar moeders huis opging, voelde zij zich duizelig en flauw. De deur stond aan, er was niemand in de gang.

Voorzichtig sloop zij de eerste deur voorbij, liep door naar de achterkamer.

Bij de tafel ging zij zitten op den eersten stoel.

Zij staarde naar het verschoten behang, den stoel van haar vader, zijn tabakspot, zijn pijp. Naar het landschapschilderij, dat zij met haar zusters geborduurd had voor de zilveren bruiloft. Naar den spiegel met de spreuk:

'Hoe zoude dan een mensch zijnen weg verstaan.'

In de voorkamer hoorde zij haar moeder babbelen tegen Dolfje; zijn kleine geluidjes er tegen in.... De zon viel al in een schuinen streep over de binnenplaats, toen mevrouw Bremer langs de open deur kwam, Stance zag zitten voor de tafel, roerloos, waar zij was neergevallen.

'Stance!' riep de oude vrouw geschrikt, met haar schrille stem

De dochter keek op.

'Wat is *hier* geweest,' dacht zij, 'een huwelijk ook, en wie weet... Neen, zij waren gezond.'

Schaamte deed haar iets wegslikken.

De oude vrouw pakte haar hand.

'Stance! Wat scheelt er aan!'

Stance stond op, haar bleeke strakke lippen trachtten te lachen.

'Niets moeder - ik zat hier maar even. Ik was wat duizelig.'

Ze bukte zich, wilde het goede bezorgde breede gezicht kussen. Dacht aan andere kussen en begon te snikken.

'Stansje....'

'Neen moeder, niets. Zeg maar niets. Ik kom wel gauw terug. Nu niets zeggen. Dag. Kom Dolfje....'

Door het raam keek de moeder angstig haar na.

Toen zij thuis kwam, zat Otto te wachten.

'Gelukkig dat je er bent, je bent laat! Ik word altijd ongerust als je zoo lang uitblijft.'

'Wat zou er zijn om je ongerust over te maken.'

Er was een zonderlinge, haar totaal vreemde onverschilligheid in haar toon. Ze ging meteen door naar de slaapkamer. In den spiegel zag ze zichzelf: bleek, de oogen klein getrokken.

Toen ze weer binnen kwam zei Otto: 'Annette is er geweest. Ze heeft zitten vertellen van een voordracht in Felix over electrisch licht. Als je dat gelooven moet, krijgen we het eens allemaal in plaats van gas. Ze kan vermakelijk vertellen, Annette.'

'Ja,' zei ze, 'wij hebben alleen een ongelukkig kind om van te vertellen.'

Hij zat stom.

De volgende dagen ging Stance rond in diezelfde strakke onverschilligheid. Het was zoo in strijd met haar gewone bezorgde behoedzaamheid om hem, dat het hem bijna trof als een klap. Maar zij zag hem nauwelijks; zij deed niets dan gejaagd in één spanning de ketting passen, steen voor steen. En tenslotte week alles onbelangrijk terug voor de vraag: *Als* het waar was, *wist* hij het dan toen hij haar trouwde?

Ze zei tegen zichzelf, dat hij géén schurk was! Maar ze was immers van niets meer zeker! Vertrouwde ze hem nog? Neen.

Als zij zóó ver gekomen was, viel de heele ketting weer door elkaar, wist ze dof en afgekweld niet meer waàr te beginnen.

In zijn stoel gedoken, grauw, koud, lette De Block ongemerkt op haar. En zijn overgevoeligheid zei hem: zij wéét.

Nu wàs 't er. Maar hoe in 's hemelsnaam? Angst overtrok als een mist zijn dagen, deed het zweet op zijn voorhoofd staan in slapelooze nachten. Hij trachtte met geweld zijn gedachten te verzetten, verdiepte zich in al wat de bladen schreven over den toestand op Atjeh. Van der Zee schreef krasse stukken over het leger in Indië. Het Nederlandsche leger gedepraveerd en gedemoraliseerd; de officieren neerslachtig, de troepen onverschillig. Er leefde een algemeene wensch om het militair bestuur op Atjeh weer in te voeren. Och nu ja, hij kende al dat gezanik - wat kon het hem nog schelen! Met Indië had hij afgedaan - er bestond voor hem niets meer dan Stance en Dolfje.

Wat hem ook ontwrichtte was haar sterk verminderde aandacht voor zijn moeilijkheden. Eens dat hij struikelde op zijn onvaste beenen, keek ze om - zei alleen:

'Heb je méér last met loopen?'

En hij antwoordde nurksch: 'Neen.'

Zij scheen het niet te merken.

Toen eindelijk veroverde hij uit die stomme worsteling de overtuiging: 'Alles was beter dan dit zwijgen. Wàt ervan komen zou.... hij was tòch een verloren man. Smeet ze hem overboord - hij kon het zich begrijpen.'

En den zooveelsten avond, dat zij op die wijze tegenover elkander zaten, zei hij plotseling:

'Stance.'

Ze keek op. Niet geschrikt of verrast. Strak, hard. Een oogenblik hield hij dien blik uit, toen wendde hij den zijnen af, beet grauwbleek geworden op zijn snor.

‘Ik wou dat je zei wat er was,’ kwam hij eindelijk.

Ze bléef kijken, strak en gespannen. Toen zei ze:

‘Ja. We moeten praten.’ Ze haperde. ‘Het moet. Als ik.... als ik je bezeer, dan spijt 't me. Ik kan 't er niet om laten. Ik ben zelf te veel bezeerd. Ik kan ook niet voortleven zoo, zonder zekerheid. Eerst dacht ik, dat ik die niet dragen kon. Nu vind ik alles beter dan deze onzekerheid.’

Hij wachtte.

‘Ik heb gelezen dat een kind als Dolfje -’ ze moest zich dwingen voort te gaan, want wéér was er de aanvechting weg te hollen en te roepen: ‘Zèg 't me niet, zèg 't me niet, want ik word gek als 't zoo is!’ - ‘dat een kind als Dolfje 't gevolg kan zijn van een ziekte als die van jou.’

Tusschen hen groeide een stilte - haast tastbaar.

‘Wéét jij wat je mankeert? Heeft Bergema 't je gezegd?’

Hij dacht dat hij stikken zou. Zijn handen sidderden, zijn gezicht trok weg.

‘Hij heeft 't me gezegd, ja.’

Ze sprong bijna op. Haar handen klemden zich aan den tafelrand.

‘Heeft hij je nog méér gezegd?’

‘Ik heb het hem gevraagd. Over Dolfje.’

‘???’

‘Hij zei: 't is nooit met zekerheid te zeggen.’

Arm keken ze mekaar aan.

‘De waarschijnlijkheid,’ zei ze hard.

‘O,’ zei hij wanhopig, ‘ik heb het toch niet gewéten. Ik heb toch gedacht, eerlijk, dat het voorbij was.’

Zij zat zwijgend te staren.

Dit, wat haar zoo gekweld had, was thans haar geen punt meer. Haar hart, met geweld, kwam op voor haar kind.

‘Wat heb je gedaan - ik heb een ongelukkig kind gekregen door jou! Vergiftigd heb je je kind. Ons allebei. Daar denken jullie niet aan. Je trouwt als het andere je verveelt. Dan zit een gezonde vrouw met een zieken man, een stumperig kind. En we begrijpen er niets van. We hebben medelijden, angst.... En jullie zwijgt - net zoo lang tot....’

Zij was opgesprongen, hij zag vernietigd haar wegloopen, de kamer uit, in een radelooze woede, haar bleek verbeten gezicht overstroomd van tranen.

‘O God - o God -’ steunde hij, ‘waarom ben ik niet dood.’

Den volgenden avond - de kwelling van zoo'n maaltijd tegenover

elkaar, zij met Dolfje bezig, hij zwijgend, staroogend - zaten zij weer te zamen. Hij was voor de kachel geschoven, hoe kwam hij toch altijd zoo koud. Zijn twee voorste vingers waren telkens dood... Zij zat aan de tafel met naaiwerk. Buiten sloeg hagel tegen de ruiten - een ruwe lente die sneeuw en snerpenden wind bracht in April nog.

Stance luisterde naar de aangierende vlagen. 'Ik wou dat ik erin liep, alleen, met den regen, den wind, den hagel in mijn gezicht....' Zij zag zich opeens loopen, lange jaren geleden, met Annètje naar cathechisatie in een storm, schaterend van de pret; dan schoof een ander beeld ervoor: zij met haar vader gearmd luisterend naar de zingende orgelvrouw uit den Duvelshoek:

'Is dan de lief-de soon swaare sonde....'

Zij keek op, omdat Otto was opgestaan. Op zijn onvaste manier de kamer doorslofte. Hij stond voor de boekenkast en zocht een boek - maar middenin vergat hij, keek op en bleef onbewegelijk staan.

Er was iets wonderlijk jongensachtigs in hem, terwijl hij daar stond: zijn tenger geworden figuur, zijn houding zoo onzeker, en die blik, of hij in angstige spanning stond te denken.

In Stance rukte iets met geweld aan haar diepste voelen - rukte haar weg uit haar verstarring. Op eenmaal zàg ze hem:

Niet den Otto van de latere jaren, den ziekelijken man, die prikkelbaar veel vergde van haar geduld en liefde, en in wien ze altijd nog hardnekkig de glorie terugwilde uit haar meisjestijd - niets meer van den krachtige, die geen keus gelaten had aan haar onervaren hart. Maar.... den jongen dien ze nooit gekend had. Die opstond uit den vermagerden, verziekten, verbrijzelden man in zijn schuldgevoel, zijn angst, zijn hulpbehoevendheid. Het was deze jongen - zij wist het plotseling zoo fel dat zij hijgde, een bloedgolf opstootte naar haar koude wangen - die haar op een nieuwe wijze dierbaar was. Misschien wàs hij schuldig, misschien niet - wat deed het er nog toe - haar heele wezen was eenmaal verknocht en verknoopt met hem. Nòg. Wéér.

Haar liefde, wanhopig, ontwricht, gréép den nieuwen uitweg. Ze was opgevlogen, naar hem toe, haar hoofd tegen zijn dun geworden haar, en aan zijn oor fluisterden haar snikken:

'Kijk niet zoo! Zoo ongelukkig!' Haar handen streelden hem. Ach dat stakkerig gezicht van hem!

Langzaam drong ze hem terug naar zijn stoel.

'Stance.... vrouw....' Hij trok haar bevend tegen zich aan.

'Ja, ja, stil - het is.... het is een ongeluk.'

Hij lag te snikken in zijn zwakte, zijn gebrokenheid.

'Zoo duur, zoo duur betaald die stommiteit....'

‘Hou je van me? als vroeger? als altijd?’

‘O vergeef me,’ steunde hij, ‘ik ben zoo ellendig.’

De jongen. De jongen in haar armen - die droeg haar liefde uit naar onvermoede verten.

‘Huil niet zoo. Huil nu niet zoo. We moeten.... we moeten verder leven.’

‘Was ik maar dood.’

‘Nee oh - niet zeggen. Ik kan niet zonder je. Samen zullen we het wel....’

Ze zweeg opeens. Dolfjes klein gezichtje, zijn hulpeloos figuurtje rees voor haar op. Ze beefde, beet op haar lippen. Hij keek haar aan, zag hetzelfde.

Zij zwegen, vaster elkaar houdend in een jammer, die hen innerlijk bevroor. Haar hoofd lag tegen zijn wang, zijn magere hand tusschen de hare. Ze borgen zich huiverend in het oogenblik. Want naar een toekomst konden zij geen van beiden zien.

XXIV

DE oude Pieter Craets liep over de Wereldtentoonstelling achter den aanbouw van het Rijksmuseum, in den zomer van drie-en-tachtig. Het was er vol en druk van vreemdelingen, en hij leefde erin met al zijn felle belangstelling, sleepte Sophie mee.

'Zie je, dàt moeten we hebben! Vreemdelingen hier, om te zien wat we allemaal te geven hebben. De herleving van ons industriewezen, die ze hier te zien krijgen!' Maar weer naar 't hart van de stad gekeerd, sloeg zijn tevredenheid om. Hij werd rood, snoof en blies, de gouden knop van zijn stok onder zijn kin gedrukt: 'Vreemdelingen overal! Maar het Amsterdam dat hen ontvangt *is* niet meer ons eigen Amsterdam. Ze zijn hier gek geworden in den Raad. Amsterdam moest een moderne stad worden, en met hun schennende handen ontzien ze geen schoon. Jammerlijk is de stad aangerand. Thorbecke is voorgegaan, en na hem is een geest van roekeloos verwoesten, van alles ruimen voor het toenemend verkeer, vaardig geworden hier. Naar den duivel met hun mooie breede verkeerswegen! De vreemdelingen komen niet om onze breede Sarphatistraat, om ons moderne Rembrandtsplein - ze komen om onze heerlijke grachtjes - ons water - onze boomen - onze gevels. Is 't niet jammerlijk dat ze nù juist den Nieuwezijds-Voorburgwal dicht gaan gooien! Het schilderachtige Water, wat is er van geworden? Een stoffige zonnige straat, een woestenij, waar de achtergevels van de Warmoesstraat dwaas op neerkijken. Weg de schuiten, weg de boomen, weg 't mooie water. De Nieuwezijds-Achterburgwal, dat groene, bochtige, smalle grachtje, wat is 't geworden? Spuistraat - grauw - leelijk - vermoord!'

Ze gingen door de stad, die altijd hun stad bleef, twee deftige ouderwetsche menschen - zich verzettend tegen een groei, dien ze niet meer begrepen in zijn onweerstaanbaarheid.

Maar nieuwe elementen drongen zich dat jaar in het Amsterdamsche leven. Met de tentoonstelling kwam een Berlijnsch orkest onder leiding van Bilse, en Frederik Craets en zijn muziekvrienden luisterden, getroffen door een nieuw geluid: dìt was orkestkunst zooals hier nog niet gegeven werd.

Fransche werklieden ook kwamen in de stad - afgevaardigden der Fransche vakvereenigingen, die in verbinding traden met de Hollandsche arbeiders. Zij belegden een openbare vergadering in Frascati, gepresideerd door Domela Nieuwenhuis; den dag daarna ontving het Centraal Bestuur van het Werkliedenverbond de Fransche gasten. Met algemeene stemmen werd de motie aangenomen: ‘de vergadering spreekt als haar overtuiging uit, dat de groepeering der werklieden moet strekken tot de vrijmaking der arbeidende klasse en tot opheffing van het proletariaat.’

Ditmaal gaf de pers van de groote vergadering een uitvoerig verslag.

Door Amsterdam ging een beroering. Wie de beweging aanhing - de meest vooruitstrevende vrouwen ook - werd warm, dat deze eindelijk over onze grenzen was, ook hier leven en adem kreeg. Maar de Amsterdammers in hun groote huizen, de kleine winkelstand - een groot deel van den meest Oranjegezinden Jordaan - stond vijandig en scherp gekant tegen de oproerkraaiers die elk bezit aanrandden - alles waar een fatsoenlijk mensch zijn leven lang voor gezwoegd had. In de gezinnen, in de families sloop tweedracht, als een ziekte die de harten vervreemdde. Broeders stonden vijandig tegenover elkaar, moeders zagen angstig hun zonen wegtrekken naar dien Domela Nieuwenhuis, ‘die al dat ongeluk in de wereld had gebracht.’

Leentje Vink zat bij haar ‘jonge mevrouw’ en klaagde haar nood. Haar man had altijd geléefd in dat Werkliedenverbond. Ach, zij had altijd gezegd, wat doe je d'r in. Wat maàk je je druk voor anderen. Jij hebt toch immers goed je brood! Laat ieder voor zich zorgen. Maar afijn, 't ging ook allemaal in 't fatsoendelijke daar. Maar nu het Werkliedenverbond met de Soozejalen samen die Fransoozen hadden ontvangen, werden ze in één adem genoemd in de krant. Vat u wel? En nu had Roest gezeid: ‘Jij gaat òf dat liederlijke verbond uit, òf *mijn* deur.’ En och mevrouw, je moet mijn baas kennen, Goed is hij als een lam, maar hij laat zich niet op zijn kop zitten. *Ik* heb 'm altijd met een zoet lijntje weten te krijgen, waar ik hem hebben

wou, maar nooit met geweld. Dan wordt hij een tijger. En laàt hij nou met een kwaje kop Roest de bons hebben gegeven - en laat hij nou bij me thuis zitten. Ja? Dat is nog nooit gebeurd.'

Ze schreide met dikke tranen in haar wollen omslagdoek, en Fransje en Annette hadden diep medelijden met Leen - vonden dat Janus heel onverantwoordelijk gehandeld had.

'Hij zegt maar: "Ik kan me prinsiep niet verzaken." Ik vraag maar, als vrouw zijnde, wat is dat voor praat! Als 't gaat om je brood, kijk je niet naar prinsiep! Maar ik zeg niks meer, want dan wordt hij als een stier, en zegt dat ik, zijn vrouw, hem steunen moet en niet afvallen.'

Janus Vink zwierf door de stad, als hij tenminste niet met zijn vuisten onder zijn kop zat te tobben - verbolgen en rampzalig. Hij had pal gestaan in zijn fatsoenlijk Werkliedenverbond en nooit met oproer of socialen te maken willen hebben, en nu had het noodlot hen te zamen gegooid. En wàt moest hij nu. Hij wou nog altijd niet met de socialen, maar zijn verbond opgeven, ook niet. Een poos had hij wat los werk gehad bij den bouw van den Parkschouwburg, nu was dat ook afgeloopen. En weer stond hij broodeloos, huilde zijn vrouw, en liet hem alleen. Hij had altijd in al die jaren geloofd: 'Leen en ik, dat zijn d'r één.' Maar Leen kwam op voor de kinderen tegen hem. 'Brood voor me kinderen!' daarmee was ze hem fel te lijf gegaan.

En daarmee had hij bij de ellende om zijn werkeloosheid, om de verwardheid van zijn Bond, ook nog, waar hij heelemaal niet tegen kon: de tweedracht in zijn gezin.

Van Domela moest hij niks hebben. Die man was vrijdenker, dat was iets verschrikkelijks. Ja, dat zat Leen ook dwars. Die dacht dat hij nu meteen ook zoo'n godloochenaar geworden was. Maar op dat congres van vrijdenkers zouden ze hèm niet zien!

Vreemde oogen keken dien zomer door Amsterdam. Vreemde stemmen spraken woorden die niet meer verloren gingen. Gretige ooren vingen de woorden van Büchner, van Annie Besant, Breadlaugh. En in de Dageraad voerden de Belgen De Paepe en Anseele het woord naast Nieuwenhuis om de socialistische denkbeelden te verbreiden.

Langzaam, een niet te stuiten stroom, die den dam van conventie, onwetendheid, dóórbrak, verbreidde zich het socialisme in Nederland. De kreet om Algemeen Stemrecht wapperde in de lucht van den Septemberdag op groote strooken papier, toen de Koning naar de opening van de Kamer reed.

En met de arbeidersbeweging drong die zijstroom op, langzamer,

trager, bemoeielijkt, maar voortschrijdend toch: de vrouwenbeweging.

Bebels werk 'Die Frau und der Socialismus' had het voor Duitschland uitgesproken hoe de vrouwenslavernij wortelde in de armoede der arbeiders, en slechts de vrouw was op te heffen door den levensstandaard der arbeiders op te heffen. Een Hollandsche vertaling was er nog niet, maar de leiders spraken erover in de vergaderingen, en langzaam maar stadig groeide de beweging der vrouwen in kracht. Maar moeizamer, banger voor spot, hoon, dan die der mannen - moeielijker ook zich bevrijdend uit de oude ketenen, die te veel liefs tevens mee vasthielden.

Truida Leedebour was een bekende spreekster geworden, ook in de arbeidersbeweging, al wist men wel dat zij feitelijk daarin slechts de bevoorrechting der vrouw zocht. Dit jaar had zij gereisd in Duitschland, de kolenbekkens bezichtigd - in Frankrijk en Engeland de fabriekscentra. Zij had gesproken en vriendschap gesloten met vrouwen als Fanny Lewald, Butler, Lesser-Kiesling, Morsier in Parijs. En Leedebour wond zich op, omdat zijn zuster naar haar dierbare vrienden hooren ging op het Haagsche Congres tegen de gereglementeerde ontucht.

'Goeie genade,' zei hij tegen Van Dugten, 'die vrouwen tegenwoordig, ze hebben geen schaamte meer, geen gevoel van eerbaarheid, geen kieschheid. Prostitutie! Ze behoorden het woord niet eens te kennen!'

Langzaam dunde zich de file van equipages en vigilantes, die tot den Amstel reikte; en langzaam kwamen Van Dugten en Leedebour den schouwburg van Van Lier uit, waar Sarah Bernhardt triomfen had gevierd als Fedora.

'Alléén haar stem al,' zei Leedebour, den avond memoreerend, 'haar gouden stem, die gebroken in smart wonderbaar van klank is. Ach, la divine Sarah - zij *is* dan toch ook inderdaad verrukkelijk...'

'Maar bij ons herleeft die kunst - er is er eene, die Sarah begint na te volgen. Zij heeft ook Fedora dit jaar magnifiek gespeeld....

'Frenkel Bouwmeester.'

'Ja die. Die heeft óók een stem - een prachtige.'

'Jammer, dat de meeste van onze acteurs en actrices hun Amsterdamsch accent in de wieg hebben meegekregen. Daarvoor hadden we een Tooneelschool noodig, dat ze zuiver Hollandsch leerden spreken.'

‘Ik heb nu eenmaal een heiligen schrik voor al wat school is. Werkelijke talenten worden er door onoordeelkundig schaven en fatsoeneeren soms geknauwd - en de middelmatigheid die andere geen kans zou krijgen, wordt er kunstmatig opgefokt.’

Leedebour liep te mijmeren.

‘Een heerlijke avond. Heel kunstlievend Amsterdam opgekomen. Maar waar waren de geëmancipeerde vrouwen. *Die* wou ik erheen hebben! Dat ze zien hoe een echte vrouw lijdt, weent, liefheeft - hoe ze loopt, hoe ze schreit....’

‘In 't buitenland zijn ze veel erger nog dan hier, dat beloof ik je. En als je nu van geëmancipeerd praat, wie is dat méér dan la divine Sarah!’

‘O maar als een vrouw zóó groot is - alles zoo bekoorlijk doet - dan mag het. Dan is het geen emancipatie ook meer, dan is het persoonlijkheid.’

Van Dugten lachte. Groette.

Leedebour ging in den zachten voorjaarsavond naar huis. Geheel vol van wat hij gezien en gehoord had, moest hij meteen zijn verslag schrijven. Eens weer naar schoonheid te kunnen wijzen! Bewijzen, dat er nog schoonheid in de wereld is, en dat het komt van een vrouw.

Hij werd strijdlustig nu hij aan zijn zuster en haar geestverwanten dacht - in een minachting, gemengd met drift.

Op het Leidsche Plein zag hij plotseling een menschenmassa de Marnixstraat uitstroomen - opgewonden, betoogende, pratende menigte. Daartusschen van verre helmen. Politie die tot orde, kalmte maande. Leedebour raakte er een oogenblik midden in, werd meegesleurd in de golf, tot hij zich drukte tegen den muur van Maison Stroucken, waaruit de menigte naar buiten puilde. En nu herinnerde hij zich: Nieuwenhuis zou debateeren met den orthodoxen dominee Westhoff. Wat deed die goede dominee in de kou, tegen een gewiksten kerel als Nieuwenhuis!

Het dunde. Hij zag de bekende figuur van Domela Nieuwenhuis omstuwd door geestdriftige vrienden de Marnixstraat ingaan. Opeens liep Truida vlak langs hem. Ze zag niets, ging daar, een vrouw van veertig, groot en grof geworden, mannelijk. Tegelijk met iets moederlijks ook. Haar gezicht, rood, geestdriftig, keek met groote oogen vol vereering naar den leider.

In een oogwenk had hij haar hand gegrepen, en haar uit het gedrang getrokken. Zij gaf een kreet, tot de werkelijkheid teruggebracht, werd woedend toen ze haar broer zag.

‘Wat doe je? Wat beteekent dat?’ stoof ze op.

‘Ik verkies niet dat je als een vagebond onder dat volk meedraaft. Daarginds vechten ze. Moet je een sabelhouw oploopen?’

‘Oh!’ Ze snikte van overspanning en woede, terwijl hij haar voorttrok, den hoek van de Leidsche gracht om. ‘Begrijp dan toch mensch, wat hier gebeurt!’

‘Ja ik zie het. Een opgeruide troep volk achter een paar handige praatjesmakers aan. Moest je daar je avond aan geven? Ik had je mee willen hebben naar den Schouwburg, naar Sarah Bernhardt. Daàr hadt je gehoord.’

‘Had ik.... daàr....??!’ Ze stikte van drift. ‘Daàr! Waarom had *ik* daar gehoord?’

‘Omdat je daar schoonheid, de zoo schaarsch gevonden schoonheid te genieten hadt gekregen. Door een *vrouw*.’

Ze holde de trap op, gooide de deur open van de kamer. Hij zocht met wat bevende hand - hij kon met al zijn sarcasme niet tegen scènes - lucifers, en stak het gas op. Toen het plofte zag hij Truida staan, midden in de kamer. Ze was bleek. Haar oogen staarden donker en scherp.

‘Is dàt volgens jou de schoonheid die vrouwen in de wereld moeten brengen? Dàt! Neen, dan kèn jij de wereld, dan ken jij 't leven niet. *Ik* ken het nu. Ik heb het geleerd. Jij niet. Ik hàd 't al geleerd in '70 - daar in Frankrijk. Jij hebt maar wat theorieën zitten verkauwen op je studeerkamer. Maar *ik* - ik ben geweest in de fabrieksdistricten. Ik heb gezien de arbeiderswoningen, krotten. Waar de mannen werken en hun huis haast nooit zien - hun kinderen amper kennen. De vrouw is lastdier, niets dan dat. En waar de vrouw zelf werkt is 't nog erger. Ze heeft haar kinderen niet kunnen verzorgen, ze heeft ellendige kwalen, de kindersterfte neemt toe. En dan de huisnijverheid - die levenstoestanden. Ik zal je wat zeggen: Alette Jacobs heeft gevraagd in den Raad om stemrecht, om op de lijst der kiezers geplaatst te mogen worden. Ze is intelligent, ze heeft gestudeerd, ze is dokter, zoo goed als jouw dooie vrind Bergema. Ze hebben het geweigerd. Weet je wat ze gezegd hebben? Dat het te betwijfelen staat of de vrouw wel in 't volle genot van burgerschap, van burgerrechten is. Daar ze uitgesloten is van de voogdij, behalve over haar kind.... Maar weet je wat de vrouw wèl mag? Abortus plegen, omdat ze geen raad weet hòe haar kinderen te voeden. En dat zijn niet de prostituées - dat zijn de diep voelende, echte vrouwen....’

‘Mijn hemel mensch houd op, hoe kom je aan de woorden! Hoe weet je ze! Hoe kan een fatsoenlijke vrouw ze in den mond nemen!’

‘Neen, een fatsoenlijke vrouw mag van jou en jouw gelijken alleen maar stommiteiten in den mond nemen! Over de liefde en den hartstocht gillen en “weenen” op een tooneel! Dàt noem jullie dan schoonheid.’

‘Ja waarachtig.’

‘Schoonheid! Er *is* geen schoonheid zeg ik je - er bestáát geen schoonheid. Het is een misdaad te spreken van schoonheid zoolang duizenden kinderen verkommeren en sterven en in hun groei geknot, kwijnen in de mijnen en fabrieken. Zoolang duizenden vrouwen ongelukkige kinderen voortbrengen, hun kinderen vermoorden, of zien sterven van gebrek. Zoolang duizenden flinke mannen geen raad weten om zelfs den redelijksten eisch van de eenvoudigste levensvoorwaarden in hun gezin te bevredigen. Zoolang duizenden vrouwen liggen te sterven in ziekenhuizen met de afzichtelijke gevolgen van syphilis, en mannen besmetten. Zoolang....’

‘Schreeuw zoo niet....’

‘Ja, ik *wil* schreeuwen! Ik zou het van de daken willen uitschreeuwen over heel zoo'n vervloekte slapende stompzinnige stad! Ik zou het die rijke kerels en hun harde, domme vrouwen in de ooren willen schreeuwen, dat diè man daar, door de politie opgejaagd, die met zijn partijgenooten alles over heeft, alles lijdt voor zijn overtuiging - dat diè de eenige is met schoonheid in zijn ziel. Lees in Recht voor Allen zijn vertaling van De Wevers van Heine.’

‘Goeie hemel, menschlief, dat kent ieder beschaafd mensch met notie van litteratuur al làng. Die gevoelssocialisten - Freiligrath en anderen - hebben er ettelijke zoo gemaakt. Heel mooi. Maar jullie wéten zoo weinig - daar val je nu eindelijk als bij een nieuwtje van om.’

‘Nieuwenhuis wordt er toch maar gerechtelijk om vervolgd. Zóó gevaarlijk vinden ze 't blijkbaar al is 't dan ‘zoo oud en algemeen bekend.’

‘Omdat hij natuurlijk weer op de smakelooze wijze der socialisten dat afficheert.’

‘Neen, omdat ze innerlijk voelen dat er een vreeselijke waarheid in schuilt. En dat niet willen erkennen. Om te lezen in een gedichtenbundel, mooi, treffend; maar vooral niet overbrengen in 't leven. Jullie maakt van 't heele leven litteratuur!’

‘Als je tenminste....’

‘Maar *wij* - wij moeten die litteratuur niet! Wij beleven het leven zelf in bloed en schande....’

‘Schande zeker, als 't op deze manier gebeurt.’

Zij stond stil. Ze werd zoo doodelijk bleek, dat hij schrikte, dacht dat ze flauw zou vallen. Hij wou iets goedigs, verzoenends zeggen gaan, toen zij alweer begon te spreken.

‘Jacob - als jij in Fedora de schoonheid van het vrouwenleed zóó hebt .... *genoten*, kan jij dan niet óók eerbied hebben voor vrouwenleed vlak naast je? Jij bent eenzaam, maar denk je dat een vrouw als ik, die zoo'n macht tot liefhebben in zich heeft en dol op kinderen is, denk je dat ik niet eenzaam ben? Ik ben een sterke gezonde vrouw, en het werk dat me volgens de natuur toekwam - mij zoo goed als Annètje Craets - is me afgenomen! Nu heb ik ander werk gevonden: voor anderen leven en vechten, en probeeren mijn eigen ongeluk te dempen met wat veroverd geluk voor anderen - ook misdeelden. Maar vindt jij het.... riddelijk - vindt jij het achtenswaardig - vindt je het.... fatsoenlijk - jij de eenige die me na staat, mij te beschimpen, te minachten bij je vrinden, waar je maar kunt?’

Hij was gaan zitten. Er lag een pijnlijke trek om zijn mond.

‘Ik.... minacht je niet,’ zei hij eindelijk, ‘ik wil je bewaren voor spot.’

‘Jij kunt me niet bewaren voor iets.... jij die zelf jarenlang aan een vrouw de hemeltergende onrechtvaardigheid begaat alles van haar te eischen en haar niet te trouwen!’

‘Laat *mijn* leven erbuiten,’ wees zijn hand af.

Wat wist een meisje als Truida van de armoede, de ontbering die een leven als het zijne bracht. Trouwen! Jeanne was een best schepsel, hij wilde haar niet missen, zou haar ook niet in den steek laten - misschien wist hij zelf niet eens hoe vast de band der gewoonte al geworden was na twaalf jaar. Maar trouwen - nooit.

Een groote, bleeke vrouwenfiguur rees voor zijn geest - Stance Bremer - en daarnaast: hij bij Jeanne komend op haar bovenhuisje. Zijn mond werd bitter. ‘En 't eenige wat je verlangde: een behagelijk huis, door Truida bestuurd, die er een waardig en voornaam cachet aan had kunnen geven - dat was ook weg. Nu vocht hij alle dagen met een onredelijk, verwilderd wezen.’

Naast hem snikte Truida onbeheerscht, in elkaar gedoken op de canapé, haar hoofd in haar armen.

‘Stil - stil.’ Hij was opgestaan, zijn hand lag op haar hoofd. Ze nam die tusschen de hare, wrong haar onbewust - en zat stijf rechtop, snikkend voor zich uit te kijken....

Tot ze plotseling opsprong, de kamer uitliep. Hij hoorde haar boven heen en weer gaan, en zat lang beneden nog op. Zijn verslag was hem in stukken en brokken uit zijn hart, uit zijn hoofd gevallen. Hij hoorde Truida's woorden: ‘Jij maakt van 't leven litteratuur!’

‘Ach ja - ach ja -’ mompelde hij....

Zijn pen bleef liggen op 't blanke papier.

XXV

MEVROUW GOLDEWEIJNS verjaardag, op den derden April, die soms een heete zomerdag kon zijn, en soms de bezoekers wit besneeuwd binnenbracht, was ook in ander opzicht altijd een wonderlijk gemengde dag.

Weken tevoren maakte Fransje het program van het feest op, veranderde, verzette, vergat, begon opnieuw. Vooral hoe er getracteerd moest. Haar gulle aard dreef onweerstaanbaar boven. Zij telde, al haar zilvergeld uitgestort in haar zwarten schoot, wàt ze besteden kon; en van Frederik af, tot de kleine vlieg in de morgenuren, kreeg ieder zijn zorgvuldig uitgezocht deel.

's Middags en 's avonds ontving Fransje Goldeweijn in haar beste zijden japon, gedost met de groote gouden broche, waarin twee vlokjes haar: een vergrijsd stug rosblond en wat vlassig wit - de lange gouden horlogeketting - kaarsrecht op de canapé gezeten, haar eigen bekenden en vrienden. Maar ook de meesten uit Frederik en Annettes kring, die de vroolijke hartelijke vrouw waren gaan liefhebben.

Bergema kwam, haar trouwe hulp geworden in veel pijn en last, die ze zelfs hèm nauwelijks te klagen vermocht. De ruige neef Klaas, warm en verlegen voor nicht en neef Craets, die hij nadrukkelijk lang handenschudde - dan goedig aan tante alles opdischte wat er van de familie te vertellen viel. De oude buurman Hillebran van den Voorburgwal met zijn dochter - zoo doof dat de jarige moest gillen aan zijn oor. En Annebet Kooistra, die niet van visites hield op de Keizersgracht, maar toch niet weg wou blijven. In haar verlegenheid, bitste ze bijdehand tegen Frederik, de soort man waar ze niet mee praten kon. Mevrouw Bremer breed, zwijgend zat er naast de vriendelijke Amélie van Dugten, die belangstellend vroeg naar haar dochter.

De zware vrouw, alsof haar lippen werden vastgehouden, antwoordde moeielijk, karig - een droefgeestigheid in haar troebel blauwe oogen. Dan kwam Stance zelf in den avond met Otto nog. Ze zag bleek, maar was nog mooier geworden in haar groote statigheid.

Leedebour zat haar geboeid aan te kijken. Hij dacht dat er geen mooier vrouw was in Amsterdam. Want Leedebour was natuurlijk gekomen naar zijn oude vriendin, en had haar een groote flesch eau de cologne vereerd, waar Fransje zoo blij mee was alsof ze hem werkelijk had kunnen gebruiken en de scherpe lucht haar zieke oog niet te veel pijn deed.

Op één ding ook was Fransje Goldeweijn zeer trotsch.

Dat Cloese was komen feliciteeren, en zacht een paar kostbare rozen in haar schoot had gelegd.

'Rozen?? Rozen??' had ze ongeloovig, verrukt gezegd. 'Wie had ooit op haàr verjaardag rozen meegebracht!' Ze hield ze behoedzaam en eerbiedig in haar krachtige stille handen beschut. Zulke dure bloemen.... en in haar geest stond de tuin in Monnikendam - telkens als de zwakke zoete geur naar haar opsteeg.

Vroeg in den morgen al waren de twee dochtertjes van Leentje Vink gekomen met een potje tulpjes - eigen kweek, en een trommeltje koekjes door moeder zelf gebakken. En ook deze gave had Fransje met dezelfde innige blijdschap van haar kinderlijk hart ontvangen.

Annette in den drukken avond ging speurend den dag na. Hij was fleurig geweest voor moeder - van begin tot eind. Frederik had zelfs broederschap gesloten met neef Klaas, en hoffelijk juffrouw Hillebran aan een taartje geholpen. En de kinderen die mochten opblijven - Fransje in haar stralende blondheid, Philip die zijn examen achter den rug had - waren tegenover de vele kennissen grootmoeders trots.

Annette zat te luisteren naar het gesprek van Leedebour en Frederik - Jacob opgetogen over den kranigen Veltman, die zes-en-zestig was en nog een heel nieuwe rol had geleerd, Nathan der Weise. En niets van den marqué hierin - een prestatie!.... Zij dacht, dat zij dit zou willen zien - zij hield meer van die zware boeiende stukken dan van de lichte opera's, waar Frederik zoo dol op was, als de Martha.... Francientje hadden zij voor het eerst meegenomen naar het ballet in het Paleis: De Neurenberger Poppen....'

Toen op eenmaal gebeurde het, terwijl alles praatte en lachte, haar moeder de vroolijkste van allen was - dat Annette plotseling zweeg in een onverklaarbare matheid, en zich tot géén opgewektheid meer dwingen kon.

Ze keek naar moeder, naar Stance, en als een pijn viel in haar gedachten het verlangen:

'Nog éénmaal een dag in het oude huis op den Voorburgwal.'

Het verschrikte haar door de hevigheid van het verlangen - dat haar doorkromp als een ziekte, een zoo sterk heimwee, dat alle tegenwoordig bezit waardeloos scheen. En tegelijk herinnerde zij zich datzelfde redeloos verlangen het laatst voor de geboorte van Fritsje.

Ze bleef roerloos van schrik. Zou 't mogelijk zijn? Fritsje was acht jaar geweest. Dat nòg eenmaal....

Ze keek naar haar oudste kinderen - ze dacht dat Philip in 't najaar adelborst zou zijn, een groote jongen van huis weg.... Ze had zich al een beetje oud voelen worden, vijf-en-dertig - en al die kinderen....'

Zwaar zat ze in haar stoel, een vaalte haar gewone frissche blankheid overtrokken. Ze voelde geprikkeld, dat Frederik telkens opmerkzaam naar haar keek, en ze zag opzettelijk zijn kant niet uit.

Bergema nam 't eerst afscheid. Toen hij voor haar stond, voelde zij ook *zijn* blik, en opeens was hij haar vriend niet meer; werd de oude vergeten vijandigheid in haar wakker tegen den vreemden man, aan wiens hulp zij zich nog eenmaal zou moeten overgeven.

Dadelijk nadat de laatste gasten vertrokken waren, ging ook zij naar boven. Haar moeder liep voor haar de trap op. Annette keek met een scherpe gespannen aandacht de langzaam gaande, groote gestalte aan.

Voor de deur van haar kamer stond de oude vrouw stil, en keerde haar blind gelaat om.

'Een prettige verjaardag - dank je nog wel voor alles - goeienacht mekind!' zong haar hooge blije stem.

Annette stond een wijle stil op 't portaal. Zij luisterde naar 't huis. Alle bekende geluiden op de verschillende kamers, geproest, gelach, een meubel dat verschoof... Miauw van Sjukke, die zijn mandje zocht.

Op de slaapkamer vond zij Frederik reeds.

Toen hij haar zag binnenkomen, langzaam, een nerveusheid over haar vervaald klein gezicht, kwam hij snel op haar toe.

'Wat is 't vrouw?'

Zijn armen waren om haar heen. Hij bedacht dat hij zich uitgesloofd had vandaag, en het géén grief tegen hem kon zijn - maar je kon nooit weten....

Ze aaide zijn haar, trok het gedachteloos in plukjes uit elkaar.

'Frederik....' Ze keek langs hem, de oogen wat toegeknepen.

‘Ja?’

‘Ik... e... ik geloof, dat we de wieg nog eens zullen hebben hier.’

Hij sprak niet dadelijk. Maar toen ze hem eindelijk aankeek, zag ze de diepe vreugde in dat gezicht, waar de vroolijke luchthartigheid zich had verdiept tot een groote goedheid. Zij wist het, hoe zijn vaderschap de kern en zon van zijn leven was.

Eindelijk kwam zijn stem:

‘Och vrouw - wat 'n groot geluk.’

Zij keek hem stil aan. Zij wist nog hoe vroeger het haar geïrriteerd had, dat hij alleen maar blij was, nooit scheen te denken aan de bezwaren voor haar. Zij begreep hem nu beter. Hij vond dit *het* natuurlijke bij een vrouw; en voor dat natuurlijke had hij eerbied en vreugde, maar geen angst of medelijden.

Philip was geslaagd voor het Instituut in Nieuwediep. Op een dag in Juni liep hij dol van vreugd door 't huis te hollen en te springen, omhelsde zijn moeder, vloog bij zijn grootmoeder binnen, en stond gelukkig en voldaan voor zijn vader, omringd door al de jongeren. En de heele zomer die volgde, stond in het teeken van Philips vertrek. In den tuin zat Annette bij haar moeder en naaide aan zijn uitzet. Zij zweeg veel en de oude vrouw keek dikwijls een beetje mismoedig den tuin in, verlangend naar een praatje. De heele vacantie leefde de jongen in zijn toekomst - hij had zich aangemeld bij een adelborst van het oudste jaar, een broer van een vriend, een van die hem zouden ‘baren’; die had hem geraden vooral niet heerig te doen en zette hem aan 't werk om rangen en onderscheidingsteekens bij de marine, namen en stamboeknummers van het oudste jaar vast uit zijn hoofd te leeren. En hij pompte dit nu in zijn niet makkelijk leerend brein.

Aan oma kon hij het meest kwijt van zijn illusies en verhalen. Die leefde er geheel in, leed niet in haar vreesloozen aard de duizend zorgen, welke Annette al bij voorbaat kwelden; vol opgewekt enthousiasme voor al wat het nieuwe leven van den kleinzoon betrof.

‘*Ik* heb ook altijd veel van 't water gehouden,’ zei ze, ‘'t is frisch en mooi en je ziet tenminste de wereld.’

Oom Pieter zei tegen Philip:

‘Zoo zoo jongetje, dus is 't ernst nu. In mijn tijd zei mijn vader: “Pieter in de zaak,” en daarmee basta. Toen hadt je niet te willen. Enfin, je vader heeft nog twee zoons over.’

Philip vond moeder vreemd en stil. En dat kon hij slecht verdragen. Want ‘Klein’, zijn vertrouwde, waar hij eigenlijk nooit af kon blijven, niet van haar handen, niet van haar japon, niet van haar

haren - die hij altijd plagen moest en aanhalen - was teruggetrokken of ze hem soms niet zag.

In de vacantie buiten in Bussum kon ze maar zwijgend hard zitten naaien. En ook Frederik vond zijn vrouw haast ontoegankelijk gesloten in deze maanden.

Annette dobberde in een strijd tusschen twee overheerschende gevoelens: een uiterst prikkelbare gegeneerdheid tegenover den al zoo grooten jongen om haar toestand te verbergen - de verlichting dat hij dan juist 't huis uit zou zijn - en tegelijk daar tegen in botsend met al het smartelijk geweld van haar warm hart: het verzet dat zij hem missen moest - dat hij weg zou zijn - een van haar kiekens, die zóó vroeg al een eigen weg ging. En zoo begeerig, zoo verlangend!

Maar.... het was toch beter.... die groote kinderen geneerden haar. Ze had ook Frederik en moeder verboden er nog iets van te zeggen. Zoo lang mogelijk wilde ze 't zwijgen....

Maar toen de vacantie, die als een slagboom had gelegen vóór al dat nieuwe, voorbij was - toen ze allen weer thuis waren, en hij nu alleen gauw weg zou gaan - toen kwam voor Philip Craets ook plotseling het beklemmende van het naderend afscheid. En het was maar een bedroefd bleek kind, het aanstaande adelborstje, dat aan zijn moeders hals hing en haar telkens weer zoende - dat niet weg kon komen bij oma vandaan - en eindelijk, zich schamend voor zijn tranen, door zijn vader werd meegenomen, op dien eersten Zaterdag in September.

Een begeerig luisterende tafelronde ving den volgenden Maandag Frederiks verhalen. En hij zelf, in zijn woorden, zag opnieuw terug het verbijsterend moment toen hij na om half twee den jongen van thuis, in zijn dagelijksche pak te hebben afgeleverd - om half vijf zag verschijnen den adelborst in zijn uniform, rood, warm, geagiteerd, en geïntimideerd, maar blakend toch tegenover hem van trots. Zag terug hoe hij meegezeten had aan 't eerste souper met de nieuwe jonkers en vele andere ouders, en tenslotte zijn eigen lam verschuchterd als deel van de kudde nieuwelingen door den onder-officier naar de slaapzaal zag gebracht - meegekeken had naar het klaarmaken der kooien.

‘Ligt hij er goèd in - hij is zoo lang?’ wantrouwde Annette ongerust. Maar de grootmoeder luisterde geestdriftig: het avontuur van zoo'n jongen! Weg van huis en heelemaal een nieuw leven! Was ze ook maar een jongen geweest!

Den Zondag had Frederik Philip meegenomen naar zijn oude

vrienden, de Van Belkums, die hun huis ook hadden opengesteld voor het adelborstje.

Maar toen hij eindelijk 's avonds voorgoed afscheid nam, toen hij den wel grooten maar toch nog zoo kinderlijken jongen alleen liet - en 't laatste wat hij van hem zag was dat hij meegesleept werd in een stroom pas van verlof gekomen ouderejaars jonkers, toen had Frederik Craets het onverdringbaar gevoel dat hij den jongen kwijt was - dat een ander leven dan dat van *zijn* gezin, waar *zijn* gedachten, zeden, opvattingen heerschten - hem had veroverd.

Dien nacht hoorde Frederik Annette zuchten, en zijn voorzichtig tastende hand voelde haar wang nat.

‘Mijn liefste - is 't om Philip?’

‘J-ja.... Zou hij om ons denken?’

‘Waarschijnlijk... nog wel. Maar we moeten hopen niet te veel.’

‘Het is wel moeielijk.’

Zij zuchtte weer, zwaar en diep. Dan voelde zij het nieuwe jonge leven in zich, alsof een kleine hand dringend en ongeduldig aanklopte....

XXVI

DE winter zette stil in na Philips vertrek; want nu zag ieder pas hoe zijn onveranderlijk goed humeur, zijn kalme gelijkmatige aard elk had verlicht. Fritsje miste hem het meest van de broers en zusjes, want Philip kwam in al zijn schoolmoeielijkheden voor hem op, raadde hem en bemoedigde hem.

'Mootje,' kon hij zeggen, hem altijd noemend met den bijnaam dien hij den kleinen jongen eenmaal gegeven had, 'Mootje, trek het je niet aan, jog. Sla ze op hun kop, metéén, vóór zij nog goed en wel beginnen, en de zaak is gepiept.'

'Hun koppen géven d'r niet om of *ik* er op sla,' zei Frits, en keek naar zijn zwakke kleine handen.'

'Als ze maar merken, dat je dúrft....'

'Maar ik durf niet altijd. Alleen maar soms.'

'Nou dan soms.'

Zijn luchthartigheid deed wat zijn raad tekort schoot. Frits zàg dan opeens de dingen die hem beklemden niet meer zóó belangrijk, en hij ontsnapte als door een kier van een gevangernis. En oma miste Philip. Want de jongen had het begrijpend medelijden voor haar hulpbehoevendheid, en tallooze malen had zijn sterke behendige hand haar behoed.

Buiten kon hij zeggen: 'Oma, gaan we wandelen?'

Dan spròng het op in Fransje. Ze kon wandelen tegen den jongen op, en nu Annètje niet veel liep, zat zij te lang op haar stoel naar haar zin. In gloeienden trots ging zij tusschen haar beide kleinzoons - Fritsje en Philip.

De brieven die kwamen van 't Instituut waren lang en fleurig. Met uitvoerige verhalen over de zeden en gewoonten, over het ontgroenen,

over de oudere jaars - over zijn pak dat heusch fijn stond, zouden ze eens zien, niet vader?'

Over zijn positie als baar schreef hij licht. En ze begrepen het thuis wel. De makkelijke flinke jongen, met een aangeboren tact zich te bewegen, zou het hìer ook niet zwaar hebben. Hij had een goeden 'zeevader' getroffen, die hem raadde en hielp, zelf ook heel gezien was onder de oudere jaars.

Annette zat met de brieven in haar schoot, die ze moeder voorlas. Haar denken en zorgen bij den jongen-van-huis; en tegelijk de andere gedachte, die haar naarmate de maanden vorderden begon te bezitten.

Toen zij het moeder verteld had, was die heel ontroerd en stil geworden. Dienzelfden middag nog had ze uit willen gaan om katoen te koopen voor een wiegespreitje.

En nog eenmaal kwam de lage wieg met de groen damasten gordijntjes naar beneden....

Hij stond er veilig opgeborgen en afgesloten in het zijkamertje. Annette *wist* hem er altijd; en tusschen haar zorgen voor de groote kinderen begon die wieg als een eigen kleine wereld haar aandacht tot zich te trekken. Maar het botste met het alledagsleven. Francientje vooral, met haar heftigen hartstochtelijken aard, haar gloeiende genegenheid en driftig verwijt, haar hevig verdriet en ten hemel zingende vreugd - dat kind liet Annette niet los. Het bond haar in een eigenzinnige hevige aanhankelijkheid aan zich vast, sleepte haar mee, naar haar kinderbelangen. Het irriteerde Annette, en zij verfoeide er zichzelf om. Soms zag zij Francientjes oogen met iets van afkeuring en critiek langs haar veranderd, niet langer te maskeeren figuur dwalen; en zij kon onredelijk jaloersch worden als zij Frederik, innig gearmd met zijn oudste, de straat zag opgaan.

Want Frederik kende deze buien van prikkelbaarheid, van onredelijkheid uit alle tijden voor de geboorte der kinderen. Hij verdroeg het geduldig voor zich zelf, maar hij kon niet velen dat zij onrechtvaardig tegen zijn oudste kind was - dat zij haar beknorde en bestrafte soms om onnoozele kleinigheden.

Met Kerstmis holde een opgewonden jongen in adelborstuniform het huis in, rende dol van vreugde van boven naar beneden, en zat of stond in één adem door te vertellen van 't Instituut, van de fuif met Sinterklaas, van de leeraars - een jongen die hard had moeten vossen voor zijn rapport, omdat hij nu eenmaal niet vlug was. Om ten slotte te kruipen als de oude Philip naast 'Klein' op de canapé, zijn hoofd tegen haar schouder, en een deuntje te vrijen....

Maar er was iets - er wàs iets - hij voelde het, en hij keek wat

verontrust onderzoekend zijn moeder aan, kreeg een kleur, zei tegen zichzelf: ‘Neè - dàt is te gek.’ Stond op, en drentelde de kamer uit met een onbehagelijk gegeneerd gevoel. In de gang nam Frederik hem mee naar kantoor, en zei hem daar: ‘Je moet moeder wat ontzien, en ook maar niets vragen... je bent nu al zoo groot dat ik het jou wel vertellen kan: er zal, heel onverwacht, nog een broertje of zusje komen.’

De jongen stond versteld. Vóór hij van huis ging had vader ernstig met hem gepraat over dingen, die hij weten moest - maar *dit*.... dit was iets dat daar buiten bleef, dat zijn moeder raakte en hem ergens kwetste. En toen hij aan tafel zat, vond hij iets veranderd, was er datzelfde, waarom zijn oogen snel telkens èn zijn vader èn zijn moeder ontweken.

Maar moeder zat zoo stil - zij was heel bleek, en zij keek hem niet aan. Slechts eenmaal toen zij opstond van tafel, zich 't eerst verhief met een haast alsof 't haar te lang had geduurd, zag hij haar oogen van den overkant op zich gevestigd, met een uitdrukking of ze hem naar zich toe trokken en tegelijk afduwden. Er was een verzet, een gekrenktheid en tegelijk een weerloosheid in, die hem in zijn zachten gevoeligen aard schokte.

‘Maar.... Klein - *Klein* - zijn moeder toch.’

's Avonds vond Francientje hem in de gang loopen. Zij bleef voor hem staan.

‘Je weet het ook hè?’

Hij gaf geen antwoord.

‘Moeder heeft 't mij verteld - jij en ik mogen 't weten, omdat we de oudsten zijn.’

Hij keek zijn zusje aan. Hij had de neiging haar 't zwijgen op te leggen - hij kon niet verdragen dat iemand erover sprak. En hij liep in een absoluut ongekende nijdigheid van haar weg.

Het heele Kerstverlof hing het tusschen hen - tusschen alle uiterlijke vroolijkheid door. Maar den laatsten avond vóór hij weg zou gaan, riep Annette, vroeg naar bed gegaan omdat zij zich niet wel voelde, hem bij zich.

‘Als je wéér komt, zal het nieuwe broertje of zusje er zijn - dan zal alles je ook weer gewoon lijken.’

‘Dat ze het allemaal gemerkt had en begrepen van hem!’ Zwijgend duwde hij zijn gezicht in 't kussen naast haar.

‘Mijn oudste, mijn jongen - mijn groote zoon - hoù je van me?’

‘Ik - ik - ik-e -’ stamelde hij hopeloos verward.

‘Ja, ja -’. Haar hand lag op zijn hoofd. ‘Ja, ja - het is

een beetje.... verwarrend mijn kind - ik word er wat moe van, jullie zijn al zoo groot....'

Hij kuste haar opeens onstuimig. Zij sprak niet meer.

Op een stormachtigen Januariavond werd het kleine Henriëtje geboren. Een fijn blond kind, met groote heldere grijze oogen. Fransje Goldeweijn zat er ontroerd mee op haar schoot, terwijl Fritsje er stug bij stond, de andere kinderen verbluft en nieuwsgierig op de hoogte werden gebracht omtrent de plotselinge aankomst van een zusje. De beide jongsten slikten den ooievaar, maar de vroegwijze Pieter zei minachtend, zijn scherpe blauwe oogen wijd tegen Francientje:

'Ik weet best, waar 't vandaan komt.'

'Hoe weet je dat dan?'

'Van de jongens op school. Ze zeien tegen me: 'Je krijgt een broertje of een zusje - ik zie 't aan je moeder.'

Francientje bleef stom. Moeders misvormd figuur rees voor haar op. En er was een plotselinge heftige schaamte in haar, een vrouwelijke drift haar moeder te verdedigen tegen jongensonbeschoftheid. Bruusk stoof zij op:

'Wat heb jij met die jongens over moeder te praten!'

'Dat doe *ik* toch niet! Zij begonnen.'

Het meisje werd vuurrood en warm van machteloos verweer. Ze liep weg, gleed de slaapkamer binnen.

'Moeder - hoor eens -'

'Ja kind -'

'Moeder - waarom hebt u ons niet alles eerlijk verteld van 't zusje? Waar 't vandaan komt? Ik kan niet uitstaan dat de jongens op Piet zijn school erover kletsen.'

Annette zweeg. Haar hand lag stil - hoe bleek en mager was die geworden, ontdekte 't kind - op Francines driftige kleine hand. En ze dacht aan haar eigen strijd, haar jonge onwetendheid... Zij had nooit verweten aan haar moeder, maar wèl angstig getast in duister.

'Als je wat ouder bent Frans....'

'Nee nù! Waarom nù niet! Als die jòngens 't toch weten, waarom ik dan niet?'

Toen, in zachte woorden, behoedzaam vertelde Annette haar kind iets van 't geheim - genoeg om haar nieuwsgierigheid te stillen.... En toen zij weer beneden kwam liep Francientje heel rechtop uit de hoogte Pieter voorbij.

Pieter liep te staren, met zoekende oogen - en iets in heel zijn intelligente gezicht of hij voortdurend scherp luisterde....

Maar Frederik zat voor een brief aan zijn oudste in Nieuwediep en vond het nòg een moeielijke kwestie om te schrijven.

Het waren vreemde dagen in huis, zeiden de kinderen. Want moeder die nooit ziek was, nooit van huis, lag daar boven, waar baker De Haas regeerde. De oude baker, die niet zoo vlug meer uit den weg kon, en van Bergema menigen uitval te verduren kreeg. Maar mevrouw Annette, zijn lieve vriendin, werd in die dagen plotseling weer het balsturige Annètje waarmee hij zoo menigen onvoordeeligen strijd had gestreden. Ze was weer schuw en stug en keek hem letterlijk de kamer af. En gaf zich met grandioos voorbijzien van zijn dokters-kennis geheel over aan ‘dat vieze oude wijf’ dat al haar kinderen gebakerd had, en waar ze een onomstootelijk vertrouwen in had. Eenmaal kreeg hij zelfs haast ruzie met haar, voor 't eerst sinds hun beider vriendschap. Hij had iets verordend en den volgenden dag zei Annette kalm:

‘Baker vond 't niet noodig.’

Hij kreeg een rooden kop van kwaadheid.

‘Mevrouw, 't lijkt me beter dat u een anderen medicus neemt, die danst naar de pijpen van uw baker.’

Ze werd zenuwachtig en boos. Ze kon er nooit tegen terechtgezet te worden. Maar toen ze hem zag omkeeren, voelde ze opeens dat ze van hem hield. Er kwam een kleine blanke hand tusschen de bed gordijnen uit, en een zachte stem pleitte: ‘Wees nu niet dadelijk zoo kwaad - ik ben een dom mensch in die dingen, dat weet je toch immers al lang.’

Beneden ging het ook niet zonder strijd. Oma stuurde met Neeltje samen het roezige drukke huishouden langs de vele klippen. Met de kinderen liep het dikwijls spaak. Alleen Fritsje genoot oma's bijzijn, maar Philip die altijd met zijn goedmoedigheid veel in 't reine bracht, was weg; en de drie anderen, als oma baasde over dingen waarvan zij niets wist, over boterhammen, over hun uitgaan en thuiskomen - werden soms lastig en opstandig. De oude Fransje miste in die dagen onophoudelijk Annettes zorgende liefde, en voelde zichzelf niet meer dan een verlaten kind. Zij onderging al moeielijker de vertroebelde atmosfeer van wederkeerige geprikkeldheid, en worstelde diep ongelukkig den dag door.

‘Ze houën niet van oma,’ zei ze met twee groote tranen langs haar vermoeid, rood opgezet gezicht - ‘ik had ook in mijn eigen huisje moeten blijven.’

En tot Francientjes diepe ontzetting kwam het op een avond tot een van haar geweldige uitbarstingen.

Francientje wilde een kopje nemen en oma schoof er haar een toe.

‘Neen dàt niet - daar hebt u uit gedronken,’ zei 't kind kattig.

De toon kwetste Fransje zoo diep, dat opeens de oude hevigheid zich in haar baan brak. Ze vloog op, en niet te stuiten stroomden de klachten, de verwijten over het hevig geschrokken kind, dat wit van ellende zich niet te bergen wist voor die gillende luide stem - tot eindelijk mevrouw Goldeweijn de deur uit stoof, in haar blindheid het voorhoofd bonzend tegen den deurpost.

Haar jammerkreet van pijn mengde zich met de kreet van schrik van 't kind - Neeltje kwam aanrennen en Pieter - maar de groote sterke vrouw wrong zich los, begon snikkend en schreiend de trap naar boven te beklimmen.

Boven sloot baker De Haas vlug de deur der slaapkamer, maar Annette, met de ingeslapen baby aan haar borst, had het oude geluid met een hartklopping onderkend, en ze liet Francientje boven komen. Toen zij haar bleek, met verschrikte oogen, schuldbewust zag binnenschuifelen, begreep ze het al. En in tranen, van streek, snikte het groote kind aan moeders schouder het heele verhaal uit.

‘Ik kon 't niet helpen - ik kàn niet drinken uit een gebruikt kopje.’

Maar Annette praatte, sprak van oma's ongeluk, haar liefde voor Fransje, en hoe ze gedacht moest hebben, dat haar petekind niet meer van haar hield. Oma die altijd zóó goed was. Francientje, geschokt, voelde zich plotseling diep schuldig - snikte tegen haar moeders wang.

‘Ga naar oma en zeg dat het je zoo spijt.’

‘Maar oma huilt zoo - zoù oma weer goed willen zijn?’ weifelde het moeielijke trotsche kind rampzalig.

De moeder kuste haar medelijdend, duwde haar dan vastbesloten weg. Ze was doodmoe en erg ontsteld, de snikkende stem van haar moeder trilde nog in haar hoofd, en een plotselinge moedeloosheid dreef de tranen in haar oogen. Ze aaide zacht over het wicht aan haar borst.

‘Mijn kleine troost - mijn eenige kleine zoete troost.’

Boven op de gang stond Sophietje: ‘Oma heeft zich zoo erg gestooten zeg! vlak boven haar zieke oog. Wat heb je met oma gehad?’

Maar Francientje vloog haar voorbij, recht de kamer in van oma. Die zat uitgeput in den grooten stoel, een dikke roode buil zwol op

haar voorhoofd en langs haar wangen liepen de tranen in haar schoot.

‘Oma!’ Voor dit diep ongelukkig beeld wrong Francientjes hart in pijn samen. ‘O oma, wees u niet meer boos, ik hou zoo van u.’

Toen deed oma haar armen open, en in die omhelzing schreiden de twee Fransjes verzoend en verlicht.

XXVII

BROEIEND hing de warmte van een Meidag over de stad - onder het volk was de stemming geprikkeld. Verarmde luierende kerels slenterden rond, argwanend bekeken als socialen. Verzet broeide - met de aanstaande verkiezingen vreesde men een uitbarsting.

De rijke Amsterdammers fronsten. Liefdadigheid en armenzorg hadden hun ruimen steun gehad - het comité voor Krakatau na de ontzaggelijke ramp in Indië had bewezen hoe ruim en graag men gaf. Maar de nieuwe geest verzette zich oproerig tegen liefdadigheid. Recht! Stemrecht! Opdat wat eeuwen lang was gebleven in handen van een bepaalde kaste, thans uit het volk zou komen: regeering.

Pieter Craets en zijn tijdgenooten wonden zich op - zij stonden scherp gekant tegen den tijdgeest. Daaraan ging ook het stadsschoon te gronde. Nu hadden ze pas weer de Hoogesluis verlaagd. Waar was dat voor noodig. Kwamen de kèrels er niet altijd met hun vrachtkarren overheen? Dan maar geen tram, maar de stad behouden als zij was.

In den tuin, waar mevrouw Goldeweijn den ganschen morgen gezeten had, bloeiden de seringen, de jasmijn. Zij zat stil, haar altijd bezige handen rustend in den schoot. Een doffe hoofdpijn drukte haar oogleden neer, hield haar in een vreemde loomheid beklemd. En maar nauwelijks had ze dien morgen haar tegenzin kunnen bedwingen in de voorstellingen van meneer Prikkebeen, opdat Frits niets merken zou. Nu nòg lag haar breiwerk onbegonnen naast haar op het tafeltje, snoof ze alleen verblijd de bekende geuren.

‘Seringen, paarse en witte, zei Annètje - en jasmijn. Gouden regen stond er ook. Dien had ze niet meer kunnen zien. De gouden regen in Monnikendam.... wat was het toch broeiend warm hier.’

Ze stond op, rusteloos; dwaalde het pad op en neer, voorzichtig schoffelend - luisterde telkens of nòg niet de Dam speelde, dat de kinderen uit school kwamen.

‘Komt er onweer?’ vroeg ze Neeltje.

‘Neen mevrouw. Onweer? De lucht is zoo blauw.’

‘Ik vind 't zoo benauwd,’ prevelde Fransje voor zich heen, ‘ik begrijp niet hoe ik 't dan zoo benauwd heb....’

Aan de koffie had ze opeens het plan met Frits en Sophietje naar 't Vondelpark te gaan. Frederik schudde krachtig neen.

‘Dat gaat niet moeder! Het is te druk en rumoerig in de stad met die socialisten-opstootjes. Als u tusschen het volk raakt, komt u onder den voet.’

Fransjes vroolijke verwachting viel in stukken. Haar slapen bonsden - ze zag ongewoon rood.

‘Maar alleen de grachten langs vader?’ pleitte Sophietje.

‘Dàt mag wel - als jullie aan den huizenkant blijft,’ besliste Annette.

Frederik zweeg, maar onwillig. Hij was altijd ongerust als de kinderen met oma uitgingen. En nu - 't volk was niet te vertrouwen....

Nadat die proclamatie uit Karlsbad hier was aangeplakt - door wie wist niemand - waren de veroordeelingen, de vechtpartijen met de politie niet van de lucht. En dàt waren dan de heeren, waarvoor algemeen stemrecht geëischt werd! 't Rapalje in je regeering!

In 't spion keek Annette het drietal na. Ze hadden goedendag gezegd, moeder stralend vergenoegd om het uitje - bij de deur ongeduldig half lachend zingend: ‘We gaan!

> Wanneer we terugkomen weten we niet,
> vandaag of morgen of heelemaal niet.

Dàg mekind!’

‘Vandaag of morgen of heelemaal niet!’ dansten de kinderen rhytmisch aan oma's hand de stoep af.

Daar gingen ze. Oma's rijzige rechte figuur in 't midden, aan iedere hand een kind. Ze praatten meteen druk. Annette zag de hoofden der kinderen telkens opkijken en knikken. Nog in later jaren zou zij zich dit prentje in 't spion herinneren: de groene boomen, de zonnige stille gracht, en de drie langzaam wegwandelende figuren.

In de Lange Leidsche Dwarsstraat stond het zwart. De veroordeeling van Van Ommeren, den secretaris van den Amsterdamschen Bond voor Algemeen Kiesrecht, werd verwacht.

Toen de deuren geopend werden, de Partij naar buiten kwam, gingen op straat luide kreten op. Jordaners, oranjegezind, hieven vuisten, heldere wijven gilden hysterisch, en daartusschen drong bang en woedend de politie om vechtpartijen te voorkomen, dreef de menigte, gescheiden, gedeeltelijk de Leidsche gracht op. De socialisten, omringd van hun partijgenooten, waren meteen omsingeld; een vuist sloeg een grooten kerel de pet van 't hoofd. Getier, gevloek, gejammer van onder den voet geloopen vrouwen, ging op. Angstig om de blanke sabels die plotseling getrokken werden, deinsde het volk. Groote politie-versterking rukte aan, had onmiddellijk drie of vier socialisten in hun midden, begon koers te zetten naar het Leidsche Plein.

Tumult ging op, maar ook hier werden de vechters uit elkaar gejaagd. Stompend, duwend, als een kluwen in elkaar verward, rolde de menigte de Leidsche gracht op, stroomde over de Prinsengracht. Hier raakten opnieuw de partijen slaags, draafde politie aan, veegde de gracht schoon.

Mevrouw Goldeweijn was met de kinderen al pratend de Leidsche gracht opgedwaald - en op de Prinsengracht beland. Opeens hoorden zij in hun kalme wandeling rumoer van aanhollende voeten, kreten...

‘Allemaal menschen oma! Ze vechten!’ riep Sophietje ontzet.

De blinde vrouw schrok. Hulpeloos wendde ze zich, luisterde gespannen.

‘Op een stoep oma, gauw op een stoep,’ drong Fritsje beslist.

Ze klauterden beangst een hooge stoep op. Stonden er nu, hand in hand tegen de smalle groene deur van een burgerwoning gedrongen.

Het volk, dat vechtend, gillend, vloekend voorbijdraafde, zag hen. Lachende ruwe woorden vlogen over naar de opvallend groote statige vrouw, die met blinde oogen in haar bloeiend gelaat schijnbaar onbewogen hen aanstaarde.

Een kerel en een groot wijf liepen de stoep over, bleven voor haar staan. Ze voelde de kinderen aan haar hand angstig terugtrekken.

‘Kijk ze staan, trotse medam! Mot je staan kijken hoe we als beesten opgejaagd worden! Ben je in een mooie kemedie?!’

Fransje Goldeweijn kende geen vrees. Ze voelde de vijandige tronies vlak bij zich, en haar groote krachtige handen hielden de bange kinderhanden in vasten beschermenden greep.

‘Menschen,’ zei ze, en haar hooge stem was wonderlijk gedwee en rustig tegelijk, ‘vrouw, ik ben blind - ik kan je niet zien.’

Even poosden ze. Toen stootte de forsche Jordanervrouw den kerel de stoep af.

‘'t Mensch is blind, hoor je 't? Ken je an d'r oogen zien.’

De bende rende voorbij. Politie joeg achter hen aan. Toen was de gracht weer leeg.

Sophietje huilde even na van schrik.

‘Zijn ze weg?’ vroeg Fransje, haar hoofd luisterend keerend.

‘Ja oma.’

‘Kom, dan gaan we naar huis.’

Ze wou opeens naar huis. Ze hield de kinderhanden heel vast, en bezon zich nu 't gevaar dat ze geloopen hadden. Ze dacht aan haar schoonzoon en werd zenuwachtig. Haar hoofdpijn was erger teruggekomen, het bonsde en klopte in haar slapen, in haar achterhoofd. En haar voeten deden zoo wonderlijk.

‘Huil je nog?’ vroeg ze Sophietje. Die zei dapper: ‘Welnee oma.’

‘Neen, want we zijn toch voor ons plezier uit!’ lachte oma. En toen moesten ze alle drie ineens lachen - want oma en Fritsje begonnen een verhaal, waarnaar Sophie met spanning luisterde: hoe de politie kwam en hen meenam, ieder op een paard en voor de deur afzette. Maar oma had 't zoo warm, want die agent had voor 't gemak zijn helm op oma's hoofd zoo lang gezet - als op een kapstok. En later trok hij ook zijn jas uit, en hing die oma om, en zoo reed oma te paard over de Keizersgracht.

Annette, die het kleine Jetje juist in de wieg teruggelegd had, keek op de klok.

‘Nu zouden ze gauw terug zijn.’

Een geluid, een roep, een driftig kloppen tegen het raam deed haar omzien. Op de hoogste stoeptrede stond Sophietje, met een bleek ontdaan gezichtje en wees, en wenkte.

Een ongeluk!

Annette vloog naar de voordeur, stond op de stoep plotseling overplast van warmen zonneschijn.

‘Wat is 't? Oma onder een rijtuig? Waar is Frits?’

Maar Sophie, snikkende, schudde neen. ‘Ze hadden heusch goed opgepast - ze hadden gewoon geloopen, en oma zei net: “Zijn we er nu nòg niet, wat duurt die weg vandaag lang!” en *zij* keek net naar de krakelingen van bakker Van Nes op den hoek van de Reguliersgracht - en toen ineens struikelde ze doordat oma tegen haar aanviel. Oma lag op de stoep, Van Nes was buiten gekomen en zijn vrouw, en samen hadden ze oma in huis gedragen. En nu lag oma daar. Fritsje was bij haar, en....’

Maar Annette luisterde niet meer. Ze riep Neeltje om dokter Bergema te halen, en meneer te waarschuwen als hij van de Beurs kwam, en

holde zonder hoed of mantel de stoep af, de gracht langs naar van Nes.

In den winkel kwam de dikke bakkersvrouw haar al ontsteld en ontdaan tegemoet.

‘Ze hadden de oude mevrouw op de canapé gelegd - ze wisten zoo gauw niet....’

‘Nee - nee....’

Annette, den winkel door, kwam de donkere achterkamer in - waar wàs nog meer zoo'n donkere kamer achter 'n winkel - en zag haar moeder liggen, paarsrood in 't gezicht, bewusteloos.

Een kreet ontsnapte haar. Ze zag Fritsje niet eens, die zich huilend aan de slap neerhangende hand klemde. Ze boog zich naar de roerlooze gedaante, die nog kort te voren zoo vroolijk en blij was weggewandeld.

‘Wanneer we terugkomen weten we niet.

Vanavond of morgen of heelemaal niet.’

‘Moeder - o moeder!’

Radeloos staarde ze, keek dan om.

‘Frederik - waar bleef hij....’ Maar meteen zag ze Bergema binnenkomen.

Haar oogen lieten zijn gezicht niet los, tot hij de slappe hand zacht neerlegde.

‘Ze moet naar huis vervoerd,’ zei hij stil. ‘'t Is een beroerte.’

Dien nacht waakten Frederik en Annette om beurten. Laat in den avond was Bergema nog gekomen. Hij zei niet veel. En in den langen lichten Meinacht zat Annette, en dacht aan haar vaders ziekte, ook in 't voorjaar. Ze had altijd gedacht: moeder werd heel oud - die bléef bij haar....

Een angst van verlatenheid beklemde haar plotseling. Met in elkaar geslagen handen zat zij voor 't bed, en keek naar de roerlooze gestalte,

Vroeg in den morgen kwam Bergema terug. Stil ging hij het nog slapende huis door naar de bekende kamer, waar Annette verlangend oprees bij zijn komst.

‘Hoe is 't? Wat denk je?’

Hij hoorde haar angst. En stond zwijgend neer te zien op het bed, de zwakke pols in zijn hand. Toen liep hij naar 't raam, waar Annette stond.

‘Geef het over,’ zei hij zacht. ‘Ze heeft al zooveel afgestreden, en ze is zoo dapper geweest. Als ze nu beter werd, zou ze verlamd zijn.’

Ze ging achteruit of ze een stoot had gekregen.

‘Moeder! Moèder verlamd?! Die groote, levendige, sterke

moeder - die nooit had geklaagd, zou diè zitten, hulpeloos, in vernederende afhankelijkheid!'

'Neen, neen,' schreide ze wanhopig tegen 't kozijn geleund, 'neen, neèn!'

Hij trachtte haar te troosten, hij hield zooveel van haar, en haar hevig verdriet maakte hem van streek. Om hèm hield ze zich tenslotte in - verlangend alleen te zijn.

En de dag ging....

Frederik kwam boven, op de kamer waar hij nooit dan onwillig was gekomen - als een opoffering. Voor 't eerst van zijn leven leerde hij de kwelling van schuldbesef. Wist opeens hij de tallooze keeren, dat de oude vrouw hem altijd weer opnieuw gul en goedwillend was tegemoetgekomen na zijn stugheid. En de hoop was in hem, dat zij beter zou worden, hij nog de kans zou krijgen hartelijk tegen haar te zijn....

Als verschrikte vogels schoolden de kinderen dien akelig vreemden dag in huis. Voor 't eerst beroerde de verschrikkende macht van ziekte en dood hun kleine levens, en ze doken ervoor ineen, huiverig en beklemd. Ze gingen stil naar school, kwamen om twaalf uur dadelijk boven, slopen de zitkamer in, keken met bange oogen naar 't hoekje waar moeder niet weg was. Vreemd, dat oma niet daar zat in den leunstoel - nu eerst wisten ze hoe oma daar altijd gezeten had. En Francientje, met haar berouwvolle moeielijke natuur, haar groote liefde, en groote geprikkeldheden, herinnerde zich opeens zoo vele keeren dat oma verlangend om haar geroepen had om een steek op te nemen of iets te vertellen, en zij weerstrevend slechts gekomen was, zich zoo gauw mogelijk weer uit de voeten gemaakt had. Als oma beter was, zou ze heusch altijd lief en geduldig zijn en elken dag met oma uit wandelen willen gaan. En voorzichtig gaf ze een zoen op de onverschillig koude wang.

Dan verlangde ze dat Philip zou komen - haar beste kameraad; en sloop stil naar de wieg, waaruit ze heimelijk het kleine zusje als een troost op haar schoot nam.

'Wat 'n dot,' en er werd iets wakker in het wilde oppervlakkige kind.

'Je mag 'r niet uit de wieg halen,' fluisterde Sophietje bestraffend. 'Ze moet slapen om dezen tijd - ze heeft net gedronken.'

'Ga weg,' snauwde Francientje gestoord, 'laàt me toch.' En ze begon te huilen, en stopte haar gezicht in 't warme bundeltje.

In den avond kwam Philip, geschokt en bedroefd. Zoo uit het volle roezige jongensleven stond hij vreemd in de ziekenkamer, waar zijn bruine jongenshand - teeder als zijn vader, dacht Annette - zacht

de stille hand vasthield in schroomvallig beklag. Ging hij onwennig door huis, zat bij Francine en liet zich vertellen - stond een moment verbluft voor de wieg, waaruit een kleine, nog niet door hem gehoorde stem kraaide. En in al hun droefheid, moesten ze allemaal plotseling lachen om zijn schrik en verwezenheid.

'Wat sta je daar?' zei Sophie vinnig. 'Is 't soms geen schat..?'

'Ik - ik e - dacht er niet aan,' prevelde hij wrevelig.

Hij slenterde de kamer door, kwaad, gegeneerd. Later riep zijn moeder hem. Hij vond haar met Jetje in haar arm.

'Bekijk je kleine zusje nu eens,' zei ze.

Hij hoorde, jaloersch, in haar stem een klank die hij niet kende.

Om haar plezier te doen nam hij het handje, keek in 't verwonderd gezichtje. Dan grepen de garnalenvingertjes naar de glimmende knoopen, 't mondje gaapte. Hij vond een klein kind, volgens jongensgewoonte nagepraat, vies en griezelig. Toch was *dit* wel grappig. Maar hij zei niets.

Later op den dag, toen hij boven kwam om naar oma te zien, zag hij zijn moeder zitten met het zusje in den arm. Hij zag niets dan haar rug, maar instinctief begreep hij en kreeg een kleur. Vond het een idiote toestand.

En hij was blij dat hij haar een half uur later weer alleen zag, voor het bed.

Toen ging hij naar haar toe. 'Klein....'

'Mijn lieve jongen.' Ze legde een oogenblik haar hoofd tegen hem aan.

Maar in den ouden twijfelaar, met de geel damasten gordijnen, waar de levenslustige Fransje zoo menigen avond haar ziel in lijdzaamheid had bezeten, en met gevouwen handen het gebed had gezocht uit haar kinderjaren - daar ebde nu langzaam en vredig eindelijk dat sterke leven weg - op eenmaal neergeveld.

Langzaam dreef het af - den eindpaal toe. Gleed tusschen hen door - onbereikbaar reeds. Gewiegd op de echo's van tallooze kinderliedjes - *In den winkel van Sinkel*.... op meneer Prikkebeens avonturen - op het geluid van snelle kindervoeten - op al wat in die kamers daarboven gretig gespannen was opgevangen uit het leven beneden. Hunkerend beluisterd - trotsch of blij, of weenend bewaard.

Dreef het af - langzamer, trager. Een bleek versmald, in bizondere schoonheid verfijnd gelaat - in den vroegen morgen van den derden, dag stil gebleven.

‘We gaan! Dàg mekind!’

Langs de gracht ging Fransjes roodneuzige vriend, de kruier van de Oudebrugsteeg, in 't zwart gekleed, en zei huis aan huis aan, met schorre stem: ‘De familie Craets maakt bekend, dat mevrouw de weduwe Goldeweijn-Stevensen hedenmorgen om vier uur is overleden.’

De wonderlijke burgerjuffertjes, die gezeten hadden bij het roodgesterde blaadje en de karafjes - de doove buurman Hillebran en zijn dochter - de ruige neef Klaas, zoo ontroerd in zijn familiezwak, dat hij Annette en Frederiks handen maar schudden bleef, rood en zenuwachtig trompette in zijn onmetelijken zakdoek - kwamen de trap op van het groote huis, nog eenmaal naar de kamer waar Fransje lag, de mond als in een lichten spotlach om dat goedgemeend kabaal.

En oom Pieter en tante Sophie kwamen. Oom Pieter beneden, snoof en blies, zijn kromme neus paars van aandoening - ‘een kranig wijf, en een lieve vrouw ook.’ Maar tante Sophie liep langzaam stijfjes haar eigen trap op, stond er hijgend in de welbekende kamer - en legde een oogenblik haar trouwe bolle hand op de ineengestrengelde bleeke vingers.

Stance Bremer schreide heete tranen met Annette in haar armen om haar lieve moeder Frans. Maar mevrouw Bremer kwam zitten op den stoel naast het bed, en zat er lang en onbewegelijk stil, als in een woordeloos gesprek met de doode.

Toen zij de stoep weer afging schudde haar hoofd als de kop van een groot droevig dier langzaam heen en weer.

En Annebet Kooistra kwam, verlegen maar vastberaden de hooge stoep op, en stond stil en eerbiedig naast de vriendin, die nooit iets van háár gedachten en strijd begrepen had, alleen maar lachen kon om ‘zulke vrouwen’, maar ook veel had kunnen lachen bij eigen nood.

En Leentje Vink kwam om nog eens haar mevrouw te zien. Annette ging met haar naar boven en ze stonden er te zamen.

‘Ach, ach,’ stamelde Leentje, ‘wat 'n mooi gezicht toch. Weet u nog hoe trotsch uw Pa altijd in zijn hart was op mevrouw? Wat kon ze d'r ook mooi uitzien in vroeger tijd - met die paarse geblomde japon, weet u nog? Och, och, en die arme oogen - ze heb wat overbracht.’

Maar ook de muziekvrienden kwamen - Leedebour en Truida, beiden afzonderlijk. En Cloese legde nog eenmaal een zeldzame roos tusschen de gevouwen handen. Amélie van Dugten omhelsde met

groote tranen Annette, zei: ‘Je hadt een schat van een moeder, Annètje.’ En Bergema, die haar in zooveel moeiten geholpen en getroost had, vervulde ernstig en ontroerd zijn laatste werk.

De zusters Louise en Adolphine bleven beneden - maar boven schreide Caroline ontroostbaar voor den leegen, rood fluweelen leunstoel. En nooit was de verwaarloozing, haar uiterlijk verval van den laatsten tijd zóó aan 't licht gekomen als nu zij stond, rood gevlekt van 't schreien, met verwarde piekharen en ingezakt figuur, tegenover de statige rustige gestalte in bed.

Bij Philip vond Francientje den meesten troost, verteerd van berouw als zij werd, nu zij wist nooit meer iets te kunnen goedmaken. Met Sophie was zij nooit intiem geweest, Philip en zij waren beste kameraden, en de eenvoudige warmhartige jongen vond het verlossende woord onbewust, toen zij schreide.

‘Maar weet je wel Frans, dat oma altijd dadelijk weer goed was - ze heeft 't best geweten dat je spijt hadt.’

‘O ja - o ja oma was zoo goed, maar ik heb haar toch 't verdriet gedaàn.’ En ze benijdde Fritsje, die geen enkele schuld op zijn geweten droeg, telkens in argelooze vertrouwdheid nog met oma, die daar te slapen lag, naar haar toesloop, en stil op de stoof naast haar bed zat. Een kleine wachter.

Maar op den avond voor de begrafenis, toen kransen en bloemen werden binnengedragen in de achterkamer, waar oma nu lag, en daarboven het ledikant vreemd leeg stond - werd zacht gebeld. En Annette, in de gang geroepen door Neeltje, vond er, haar plotseling herkennend in de armoedige kleeding, de eenmaal voor haar kinderlijke oogen zoo elegante mevrouw Weesburg.

‘Ik wou niet binnenkomen Annètje, maar mag ik je moeder niet even goedendag zeggen?’

En daar, nog eenmaal, waren zij te zamen - de getrouwen in nieuwe snufjes en winkelvreugd. Marie Weesburg, vervallen, verkommerd, staarde op de groote stille handen die zoo gul ontelbare malen de hare gevonden hadden - naar 't schoone kalme gelaat, en zij dacht:

‘Die hier zóó liggen mag is gelukkig.’

Ze trok haar dichte voile neer, dat Annètje haar tranen niet zien zou, reikte haar stom een hand. Maar Annette, met ontroerde oogen deze getuige uit vroeger dagen aanziend, vroeg haar vriendelijk binnen te komen, even te rusten.

De ander schudde het hoofd. Voorbij Frederik, dwars door de kinderen heen, ging zij, klein, donker, onaanzienlijk, het groote huis weer uit.

Achter de gesloten gordijnen, in die kamer waar vreemd overdag het gaslicht brandde - Frederik haar teeder had goedendag gekust vóór hij de deur uitging - familie en vrienden haar omringden, hoorde Annette den langzamen stap der paarden zich in beweging zetten. Een ontzettende eenzaamheid drukte haar, die haar zonder schreien, versteend en doodsbleek deed neerzitten, haar kleine blanke handen vastgeklemd in haar zwarten schoot.

Weggevallen al wat haar kindsheid en jeugd was.... Weggevallen - in een afgrond. Oh - alleen gelaten - geen vrouw, geen moeder - een alleen gelaten kind....

Ze stond plotseling op, benauwd - doelloos. Toen was een hand om de hare, Stances oogen keken liefdevol, droevig haar aan. En weggescholen tegen de portière in elkaars armen, als vroeger toen zij kinderen waren, schreiden ze samen.

Derde boek
‘Het Rijsken wordt een Boom’

I

EINDELIJK reageerde Holland op wat lang in het buitenland reeds woelde. Kloos en Verwey, Van Eeden en Hélène Swarth gaven hun werk in het tijdschrift der jongeren: De Nieuwe Gids. En die over de grenzen zagen, vonden er Germinal van Zola - en hoe de nieuwe generatie met Bourget aan 't hoofd, Stendhal sinds jaren vergeten, onder de aandacht bracht - vonden er Fransche vertalingen van de Russen: Oorlog en vrede - Anna Karenina - Schuld en Boete.... 't Besef van den grooten psychologischen roman werd tot leven gewekt.

In den schouwburg op het Leidsche Plein speelde een jonge vernieuwde geest de stukken van hartstocht en liefde, die in de zestiger jaren reeds door de groote buitenlandsche sterren: Rachel, Seebach, Ristori op het tooneel waren gebracht. Nu speelde daar de jonge actrice mevrouw Frenkel-Bouwmeester, die herinnering wekte aan Sarah Bernhard, triomfen vierde in Marguérite Gauthier, Gier-Wally, met haar broer, den jongen Louis als Jozef. En de oude generatie, nog dapper, nog sterk levend, maar met een verouderde stem, de stem van het pathos: Veltman, mevrouw Kleine-Gartman - begon terug te treden.

Dertig September achttien-vijf-en tachtig stierf de groote actrice. En naar de eenvoudige woning in de Looierstraat trokken honderden Amsterdammers, die twee geslachten lang naar die stem hadden geluisterd; om een oogenblik te staan in een ouderwetsche kamer bij de katafalk, waarop een oude, van het leven zeer moede vrouw lag, de verpersoonlijking van een verganen tijd - die onder haar roem - verborgen had het bitter leed om een gestorven dochter.

Leedebour staarde lang en aandachtig op de goedaardige, niet schoone, maar sprekende trekken - de grijze haren onder het witte

mutsje gestreken; - eenvoudige ook in haar dood, tusschen de pompe van katafalk en lusters. Hij had dikwijls in zijn kritieken gewezen naar haar tekortkomingen, nog bij haar afscheidstourneé, vijf maanden geleden; maar nu wist hij plotseling dat zij groot was geweest, en dat met haar ook zijn eigen tijd van jeugdig enthousiasme, van veel laken, en onbereikbare hooge idealen voorbij was.

Den zesden October zag Amsterdam den stoet langs den met rouwcrêpe behangen schouwburg trekken, op het lijkkleed gehecht de gouden medailles, de gouden krans van haar vijftigjarig jubileum. En aan haar graf stond Barnay, de groote Duitscher, die deze dagen Hamlet speelde in Amsterdam. Er stonden de oude Veltman, mevrouw Stoets, mevrouw Beersmans, en daarnaast de nieuwe krachtig opkomende generatie: de Bouwmeesters, de jonge Royaards....

Naast de beweging in de kunst groeide de sociale uit in breedte en kracht. Alle lokalen als vergaderplaats voor zich gesloten vindend, trokken zij naar het volkspark buiten de Raambarrière. En in dat complex van bouwvallige loodsen, gingen over het smalle bruggetje de duizenden - zaten er in brandende zon en stroomenden regen, in de slecht beschutte zalen ook, te luisteren naar wat de leiders spraken.

Het oude Amsterdam keek met schrik en afkeer naar dat hol der socialen buiten de stad, waar een sfeer hing van vijandig volksbetoogen.

En sinds Fortuyn in Café Zincken sprak over ‘Wie zijn de moordenaars,’ de politie de vergadering uiteenjoeg, waarbij vele gewonden vielen, was voorgoed de naam socialen verbonden met de gedachte aan oproer, vechten, gevaar, bloed....

Voor de gegoeden beteekende het een zaak van ongerechtvaardigd verzet tegen bestaanden toestand, die was: kapitaal vormen, en daarvan barmhartig en milddadig mee deelen aan de niet bevoorrechten. Zij wilden armenzorg organiseeren en verbeteren, en rijkelijk geven aan liefdadige instellingen, maar er was geen spoor van inzicht in het onrechtmatige en ongezonde van dien toestand. Fabrikanten, groote werkgevers vochten verwoed op tegen den muur van vijandigheid, waaruit geen enkele poging tot waardeeren hun tegemoet kwam. Want ook zij, de socialisten begrepen niet. Het hooge probleem van ‘een nieuwe aarde waar gerechtigheid woont,’ wisten de leiders niet meer onaangetast te houden. Zij waren volksmenners geworden, die persoonlijke grieven en wrokken uitvochten tegen de politie, de rechterlijke macht, het gezag in het algemeen.... En slechts weinigen, een enkele uitzonderlijke geest als Quack, die helder en scherp de beweging zag als een rollende groeiende sneeuw-

bal in onze samenleving, vermocht te zeggen tegen zijn standgenooten:

'Zijt ge bang, wilt ge het gevaarte kwijt zijn, denkt aan mijn woord: Er is heel veel zon, heel veel warmte voor zulk een taak noodig. Het ding dat u bedreigt, het is ook van hoogen oorsprong.'

Maar wie van beide partijen voelde in die dagen nog in den strijd den hoogen oorsprong.

De Craetsen leefden het alles van verre, en dan nog zeer ten deele, mee. Want Frederik voelde alleen warm voor alles wat op muziekgebied verscheen, en vooral de nieuw opgerichte Wagnervereeniging had zijn hartstochtelijke belangstelling. In de litteratuur bleef hij zijn oude Franschen trouw, maar na Vondel mocht geen Hollander zich in zijn gunst verheugen. Van tooneel merkten zij weinig nu zij om den rouw niet in schouwburg of concertzaal verschenen. En ook de voorstellingen van Barnay, waarover Leedebour en de Van Dugtens in vuur raakten - die opvoeringen in Schlegels vertaling met al de besnoeiïngen sinds vijf-en-twintig jaar door het Duitsche tooneel in praktijk gebracht - bezochten zij niet.

De socialistische beweging echter was Frederik Craets zóó vijandig, dat hij hierbij zijn gewone redelijkheid, zijn verdraagzaamheid, totaal verloor; met een rooden kop onmiddellijk driftig uitvoer. Om de vrouwenbeweging kon hij lachen, dat was een stroovuur van verdwaasde hysterische breinen. En aan Annette ging de beroering van dezen winter volkomen voorbij. Op de muziekavonden aan huis gleed het gesprek over litteratuur, de Nieuwe Gids met al die onbekende namen, als zonder belang van haar af. Socialisme was iets waarom je je kinderen niet meer alleen op straat vertrouwen kon - de vrouwenbeweging iets belachelijks, waarmee een getrouwde vrouw niet te maken had. En terwijl zij nauwgezet haar plichten als gastvrouw vervulde, zat zij zwijgend, in zichzelf gekeerd in haar stoel, schijnbaar luisterend, maar inderdaad geheel afgetrokken.

Zij merkte ook niet de reeds maandenlange vijandigheid van Line Bergema; niet den opvallend bitsen hatelijken toon, waarmee deze volmaakte huisvrouw een tekortkoming van haar kon hekelen. Tot Amélie haar eenmaal zei: 'Annètje, jij ziet het niet, maar ik wil je toch waarschuwen, Line is jaloersch.'

In stomme verbazing zei Annette:

'Jaloersch? Waarop?'

'Op je vriendschap met haar man - op zijn genegenheid voor jou.'

Toen moest Annette lachen.

En ze vergat het weer meteen voor het leven in huis dat haar

geheel opeischte, voor de leegte die moeders dood haar gelaten had. Hoe kaal en doelloos scheen de morgen, nu zij niet meer zich behoefde te haasten om met haar baby naar boven te trekken, waar zij oma wist, ongeduldig wachtend - hoe verlaten de middag, nu er geen rekening behoefde gehouden met een of ander fantastisch plan.

De goede Neeltje liep stil en bedroefd de gesloten deur voorbij, waar zij dikwijls klachten had aangehoord die zij gezwegen had voor haar eigen mevrouw, maar die tot haar hart van volkskind geroepen hadden. Er bestond op eens geen moeilijkheid meer wiè met oma zou uitgaan, of een bezoek afleggen - er werd geen beroep meer gedaan op iemand om gevallen steken op te visschen of een oogenblikje te praten. Maar ook de gulle lach, de warme dankbaarheid, de vele kleine vreugden, het snelle heftige leed, en vooral de altijd gespannen liefdevolle aandacht voor al wat haar kinderen betrof - dat alles was weg.

Bij Frits vond Annette den meesten troost. Den tweeden avond na de begrafenis was Fritsje uit bed gegleden en oma's kamer ingedoold; en toen hij daar gestaan had, onverwelkomd bij 't koude leege bed, toen was plotseling voor 't eerst het onherstelbare tot hem doorgedrongen. Hier, waar hij de schrale vreugden en den troost van zijn moeielijk kindbestaan had gevonden, zag hij eindelijk de ruïne daarvan. En weggevlucht terug naar zijn eigen kamertje, was hij luid en wanhopig gaan schreien.

Haastig, opgeschrikt, was Pieter bij 't jonger broertje gekomen.

‘Wat is 't? Wat heb je?’

En door tranen verstikt kwam de stem in het donker:

‘Ik verlang zoo naar oma.’

‘Maar oma - die.... is er niet meer.’

Hulpeloos had zijn vreemd lange hand gelegen op den deken, verademend dat moeder kwam om bij deze moeielijkheid te redden.

Want koel, klaar en helder stonden in Pieters brein de dingen vast: aanvaarden en zwijgend verdragen wat niet te veranderen was. En het minst van allen had oma dit kind begrepen dat toch juist daàrin haar het naast was; evenals zij, zijn lasten niet gekend wenschte door anderen.

Annette, op den rand van Fritsjes bed gezeten, had getroost: ‘hij moest nu voortaan denken dat hij alles aan moeder kon vertellen, en met moeder over oma praten - want moeder miste oma ook zoo erg.’

Frits sliep doodmoe in, maar na dien avond hechtte hij zich, kleumend van een eenzaamheid die zijn kleine ziel als een ziekte

doorhuiverde en bevroor, aan zijn moeder. Moeder die alles wel begreep.... maar och, waàr was meneer Prikkebeen gebleven die méér troostte dan *iets* anders - waàr het huis in Monnikendam met al de aardige menschen erin. Waàr de raadseltjes, de grappen, de verhalen, die alléén van oma en hem geweest waren. En dan bleef er nog iets, waar hij nooit van sprak - dat als een gruwel in zijn herinnering stond gebrand:

Die donkere kamer achter den winkel van Van Nes, vol vreemde menschen - en oma die daar lag, en niet één keer opkeek om wat tegen hem te zeggen.

Nog een droefheid leefde Annette in dezen tijd mee: het door ziekte gedrukte huis van Stance en Otto. Dolfjes toevallen verergerden steeds, en Otto's toestand verbeterde niet. De laatste maanden sliepen ze haast niet meer, omdat elken nacht een toeval van het kind Stance het bed uitjoeg. 't Jongetje zelf werd zwak en uitgeput.

Toen had Bergema eindelijk geraden, het kind tijdelijk te brengen naar een inrichting voor lijders aan vallende ziekten. Otto ging niet vooruit op deze wijze, hij had geen oogenblik rust - en 't kind zelf zou in die omgeving allicht beter worden....

Stance, verbijsterd, verslagen, in verzet, keerde het om en om; in het donker van den nacht sloot zij radeloos de handen in elkaar bij de gedachte het nog zoo jonge kind te moeten overlaten aan vreemden.

Otto had zich in 't begin verzet. Maar Bergema wees hem erop hoe Stance uitgeput verviel, en 't kind ook een andere verpleging noodzakelijk behoefde.

Bij haar moeder stuitte Stance op felle verontwaardiging. Heel het oude vurige hart kwam in opstand:

‘Stance, geef hem *mij* dan! Ik zal voor hem zorgen, als jij het niet vol kunt houden. *Ik* heb haast geen slaap noodig.’

Maar Stance schudde droevig het hoofd. ‘Ach moeder, hij is zoo sterk als hij een toeval heeft - u kunt hem niet houden, hij zou vallen.’

‘Dat zou hij niet. Daar zou ik voor oppassen.’

‘Dat kunt u niet. Als ik hem toch kòn thuishouden moeder, dan deed ik het!’

‘Alles kan. *Ik* liet me door geen ziekelijken man mijn kind afnemen. Zoo'n arm klein dier.’

Stance kromp. Ze schreide, haar gezicht in haar mooie blanke handen.

‘O moeder, als u wist hoe we er allebei onder lijden, zou u zoo hard

niet zijn. En dan: het is onze laatste hoop. Hier worden zijn toevallen hoe langer hoe erger. Er is kans dat het daar beter wordt. Als het eens overging - we hem beter thuiskregen....'

'Gelóóft de dokter dat? Geloof je het zelf?'

'Ik *wil* het gelooven - ik kan ook haast niet meer leven zoo.... Maar als ik denk - denk - dat hij... weg zal zijn...'

De moeielijke droeve dagen vóór Dolfjes afreis, was Annette telkens bij Stance gekomen, die keurig zijn kleine uitzet verzorgde - in een hardnekkige practische gespannenheid voor de zakelijke eischen van het oogenblik. Annette, als zij Stance zoo zag, dacht met een rilling aan haar zes gezonde kinderen - met het schaamtegevoel dat haar den laatsten tijd bij Stance beving....

Haar eenige zorg was geweest - en hoe erg had zij dat al gevonden! - dat zij op een dag met haar kleinen jongen naar den keeldokter moest gaan, die met den langen nagel van zijn pink Fritsjes keel uitkrabde. Annette had met afschuw naar de hand gekeken, met den expres lang gegroeiden pinknagel. Maar toen zij het Stance wilde vertellen, had zij plotseling gezwegen, omdat het tenslotte zoo niets was in vergelijking met dàt erge.

Den laatsten middag was haar bij de deur een wanhopige Stance om den hals gevallen - had een snikkende stem met moeite de woorden uitgebracht:

'Zijn koffer is al wèg!'

Annette beefde van ellende. Ach, ze kon het arme kleine kind haast niet aanzien, dat daar zoo geheel onbewust, suffig zat te kijken; met een tevreden lachje zijn blauwe goedige oogjes naar hen opsloeg. De gedachte dat Stance hem wegbrengen ging, en achterlaten! Ze had geen troost hier, met moeite ging zij eindelijk heen - in een onbestemden wrok vroeg, om Otto niet te ontmoeten.

Maar thuis had ze geschreid bij Frederik, en opstandig uitgeroepen:

'Hoe kòmt Stance aan zoo'n ongelukkig kind!'

'Ja, dat is helaas niet ver te zoeken. Dat zal Otto wel zijn.'

'Wàt Otto?'

'Nu ja - zijn kwaal....'

'Maar - er zijn toch méér mannen die niet gezond zijn - die hebben toch niet zoo'n kind?'

'Ja maar dit.... wat hij gehad heeft voor zijn huwelijk.'

Annettes oogen werden grooter en grooter.

'Frederik! Wil je zeggen, dat een vrouw dàt te lijden krijgt door de schuld van een man?! Een gezonde vrouw als Stance door Otto? En ze hoùdt van hem! Als ze *wist*.... oh, wat is dat vreeselijk - wat zijn mannen afschuwelijk!'

Ze stond doodsbleek en ontzet voor hem - een afkeer in haar onschuldige oogen.

‘Maar liefste - ik had 't niet moeten zeggen - ik had niet gedacht dat je je dat zoo zou aantrekken....’

‘Niet moeten zeggen! Maar 't bestáát toch! 't Is toch wáár?!’

‘Ja - 't is.... waar.’

‘Maar,’ ze greep haar sierlijk klein hoofd vast met bei haar handen. ‘O maar dat we trouwen zonder iets te weten! En dan dàt gebeuren kan. Aan jullie overgeleverd zijn we! En jullie - jullie....’

Hij zag een afkeer in haar oogen - een wantrouwen, dat hem ineens op een verren afstand zette.

‘Als ik denk hoe ik getrouwd ben - van niets wetend - niets vermoedend - net als Stance. En Stance, o die arme Stance, zoo mooi, zoo gezond, en zulk een kind! En door zoo'n man. Die daar nu zit als een wrak. Ik kan hem niet meer zien, ik kan hem niet meer verdragen - ik kan heelemaàl geen man meer verdragen - ik ben.... vies van allemáál!!’

Haar stem sloeg uit met een diepen schorren klank, die zich scheurde uit haar borst.

Hij greep haar in zijn armen.

‘Annètje - vrouw, kijk me aan! Tusschen òns is toch niets?’

Ze trilde.

‘Neen. Neen. Maar Frederik.... ik moet eraan denken.... onze jongens, die mannen worden....’

‘We zullen ze, hoop ik, behoeden kunnen.’

Weer sloeg de gedachte aan Philip door haar heen.

‘Philip, daar alleen - op zichzelf drijvend - wie weet.... Want *ik* weet niets - ik weet van dat alles niets. *Jij*, jij moet zorgen....’

‘Ja liefste, ja.’

‘En mijn meisjes, mijn kinderen - dat ze trouwen kunnen met ellendelingen, onverantwoordelijke schurken....’

Hij stond er zwijgend. 't Was ontzettend voor die arme Stance. Maar zijn hart van man sprak luid ook voor den ongelukkigen kerel, die voor een beetje twijfelachtig armoedig genot zóó zwaar gestraft werd.

Toen zei hij en hield haar vaster:

‘Zooals jij, zullen hoop ik ook onze dochters getrouwd zijn.’

Ze keek hem aan, gestild. Maar nog in zijn armen schoot de gedachte door haar heen: ‘Is dat geen toeval geweest....’ En zij zag zichzelf en Stance; en de twee jonge mannen, die hen hadden begeerd en genomen, of 't vanzelf sprak.

Later, alleen, had zij gedacht: zes-en-dertig jaar was zij geworden en

had het leven niet gekend. Zij had gemeend te weten, omdat zij kinderen ter wereld had gebracht - getrouwd was - en zij had in een doosje geleefd, niets vermoed van de vreeselijke dingen, die er kunnen zijn in huwelijken. Zij was een vrouw geweest, zooals Jacob Leedebour ze wenschte - zooals alle mannen van hun côterie ze wenschten: onwetend. Leedebour, die zeggen kon tegen Truida: ‘Je moest de wóórden niet eens kennen.’ En haar man had haar dit verteld, gewoonweg, zonder begrip van den schok, dien het haar geven zou. Had moeder die dingen geweten? Ach, misschien niet eens. Een onwetende reine vrouw. Waarom had vader haar die dingen nooit gezegd, op zijn stroeve eerlijke manier. Van hèm had zij 't willen hooren, niet van haar man met zijn altijd verlangende armen om haar heen. Zij dacht ook aan Truida Leedebour, hoe die gezegd had: er bestáát geen schoonheid, zoolang vrouwen gedoemd worden ziekelijke kinderen ter wereld te brengen door mannenschuld. Voor 't eerst begreep zij het verzet, den strijd van al die woedende, heftige, hatende vrouwen.

Ontwricht voelde zij zich, geworpen uit het veilig, heilig huisje van gelukkig huwelijksleven in een kolk van schokkende waarheden. Ze dacht: zou Stance wéten? Maar dat zou afschuwelijk zijn. Neen, dat kon niet - hoe zou zij dàn nog zoo dol kunnen zijn op Otto?

II

AMÉLIE VAN DUGTEN liep langzaam de grachten langs naar haar eigen huis. Zij had een poos bij Annètje gezeten, het kleine Jetje kraaiend tusschen hen in - tot de groote kinderen uit school kwamen, de kamer vulden met fleurig jong leven.

En Amélie had in haar stoel gezeten en toegekeken. Ze was bij de Craetsenkinderen zeer geliefd en vereerd; een voor een hadden ze haar blij begroet, had haar warm donker gelaat zich in genegenheid naar elk gekeerd. Ze luisterde naar Francientje, die met de rijzige rechtheid, het bloeiende van haar grootmoeder de kamer doorliep en vertelde van pret die ze gemaakt hadden op school bij de zangles. Keek naar Sophie, donker, tenger, heel mooi kind, gereserveerd en koel, die meteen haar handwerkje had opgenomen. Pieter, met de groote scherpe oogen, den forschen neus van zijn grootvader Goldeweijn, hangend voor de vensterbank, met een dadelijk uit zijn tasch gevischt boek; en Fritsje, teer, klein, grauw, een aapje, kleumend bij de kachel, verstrooid en onvriendelijk tegenover vreemden, voor niets oogen hebbend dan voor de twee jonge poezen: Sjukke en Bengalen.

Amélie kende ze van klein af in al hun eigenaardigheden. Toen tante Sophie de stoep opkwam, beladen met pakken - je kon op zoo'n dorp *niets* krijgen - was zij opgestaan, had alleen even de joyeuse entree afgewacht om de oude vrouw te begroeten.

Tante Sophie bleef eten - oom Pieter kwam straks. Ze zat er, zich koesterend in al het bekende, vertrouwde - haar oud huis - haar uitzicht - de bekende geluiden op de gracht. Zij klaagde niet als zij in Bussum in haar erker met haar handwerk, oom Pieter het hek zag uitgaan, maar zij keek met een zucht soms rond in haar kamers, waar zij niet van leerde houden. En de tuin was een tochtgat - de Gooische dienstboden waren slecht. Zij was in een vereeniging

voor armenzorg in 't bestuur gevraagd, maar ze kon met de Gooiers slecht opschieten, miste haar Jordaners, die allen haar kenden, en tegemoet liepen. 's Avonds knipte ze uit tijdschriften al wat de kinderen van de Keizersgracht op regenmiddagen kon bezighouden; en Paasch en Pinksterdagen waren mijlpalen waar ze een heel jaar lang naar toe stevende, met honderd plannen voor de logé's.

Amélie ging heen. Thuis vond ze haar kamers groot en leeg. Ze ging zitten in den fauteuil en staarde den stillen tuin in. En ze zei half voor zich heen: 'Ah! que la vie est quotidienne....'

Van Dugten kwam van zijn kantoor de plaats door. In de waranda bleef hij staan:

'Amélie, hoe vindt je den tuin nu? Beter zoo hè, met dat pad verlegd. Een klein park.'

'Ja,' zei ze, 'een keurige tuin. Een tuin van menschen zonder kinderen.'

Hij had de zelfbeheersching haar niet aan te zien. Hij dacht, dat zij er zich bij had neergelegd; dat haar kunstzin, haar bevrediging in schoonheid, haar tenslotte de vervulling hadden gebracht. Samen waren ze de jaren door gegaan in een volmaakt harmonisch intellectueel samenleven.... dàt had hij gedacht. Nu opeens viel het gevoel over hem dat hij alleen stond, ze een weg ging dien hij niet volgen kon.

'Ben je opgeschoten in l'Oeuvre? Ik heb ook de Gids voor je meegebracht met het stuk over Moore, van Netscher.'

'Wie *is Moore*.'

Hij negeerde haar lustelooze geprikkeldheid. 'Moore heeft den naturalistischen roman in Engeland ingevoerd en Zola daar gepropagandeerd. Later is hij weer van Zola afgedwaald. Jij herinnert je toch A Mummers Wife dat we samen lazen op Wight?'

'Natuurlijk. Ach ja, dàt is Moore, hoe kan ik zoo dom zijn.'

'En hier iets van je gading: Het Amsterdamsch Weekblad met een artikel van Jan ten Brink 'Letterkundige stormvlagen'. Over dat stuk in de Nieuwe Gids van Van Deyssel: 'Ik houd van het Proza'.

'O ja, dat interesseert me wel.'

Hij lachte. 'De oude tijd tegen den nieuwen. Machteloos van taal - van een Hollandsch dat afgedaan heeft, zijn eigen onmacht en waardeloosheid bevestigt, juist nu het zich zet tegenover de brandende schoonheid van dit proza. 't Is een merkwaardige periode die we beleven in de litteratuur.'

Maar ze bleef apathisch. Ze had dien morgen met geweld zich willen dwingen tot Van Deyssels vertaling van Akedysseril, en het kon haar niet schelen. Ze zàg het niet. Ze zag alleen dat volle kinder-

leven in Annetjes huis, waarheen ze gegaan was in de diepe vermoeidheid welke de laatste maanden haar lichaam en ziel drukte. Waar was haar enthousiasme, haar sterk gespannen aandacht. Ze miste opeens ook de energie nog te veinzen om den wil van haar man.

Lange uren had zij gezeten en nagedacht. Schuld en Boete las zij in de Fransche vertaling, en zij peinsde hoe de Russen het intellect eigenlijk niet telden, den sterken nadruk legden op het onbewuste in de ziel. Zij had veel gelezen; den ganschen opbloei van het naturalisme, waaraan Holland vreemd bleef tot nog toe, in de Fransche litteratuur meegeleefd. En nu troffen haar de Russen, na al de breedvoerigheid in beschrijving van Zola, de psychologische uitrafeling, na de uitgezochte woordkunst der Goncourts, als een stoot in haar hart door hun belangrijke en tegelijk eenvoudige natuurlijkheid. Dàt werk sprak ook oneindig meer tot haar, dan al die woordkunst van de Nieuwe Gids - dat bléef bij impressies - inspiraties - momenten. Ze wilden ook niet anders, deze wonderlijke zoekers naar schoonheid, naar muzikale schoonheid vooral, wier optreden ze met belangstelling gevolgd had. Nòg altijd hield ze de sonnetten van Kloos, van Hélène Swarth, van Perk - voor 't mooiste wat in Nederland, na Vondel, aan lyriek verschenen was. Maar zij had den honger in haar hart naar den grooten roman. Niet de momenten bevredigden haar; ze verlangde een aaneengeregen schoon geheel. Dàt gaven de Russen. Datgene wat de jongeren bij hun bestrijding van Zola, hem verweten als gemis: het drama der innerlijke conflicten. En zijzelf, hoe groot de vereering bléef, die zij had voor den Franschman - nòg durfde je hier in Holland een boek van hem niet in je kamer laten liggen, en Line Bergema en consorten vonden haar reeds lang geen fatsoenlijke vrouw meer, wànt zij las Zola! - zij zelf voelde na het laatste werk toch ook de révolte mee dier jongeren tegen wat zij noemden: un violent parti-pris de l'obscénité.

Zij stond op, liep onrustig heen en weer. Nòg altijd een mooie vrouw al was zij haast vijftig, en dat beduidde hier in Holland oud. Maar zij, die haar jeugd in Parijs had doorgebracht en gevierd was geweest en bekend, zij had immer van die jaren behouden een gratie, een zwier, die haar nog jong deden schijnen.

Die jaren. De laatste maanden waren zij met plotseling onverflauwd leven in haar opgestaan.

Heel jong had zij een liaison gehad met een veel ouderen man; bij haar een verterend hartstochtelijke liefde, van zijn kant een laatste passie, door deze felle, zeer jonge vrouw in hem gewekt. In een coupé van den trein waarin zij samen een uitstapje deden, was hij plotseling dood gebleven. En gedurende de vreeselijke reis van

twee uren, had zij den tijd te bedenken wat te doen - hoè de situatie te redden voor hemzelf, zijn vrouw en kinderen. Toen had zij plotseling op het perron van een klein station den Hollander Van Dugten gezien. Zij had hem eenmaal slechts ontmoet op een soirée, maar in haar doodsangst sprak zij hem aan, vertrouwde hem in haar radeloosheid.

En hij had onmiddellijk de situatie overzien, sterk onder den indruk van de vrouw, die zelfs in deze wanhopige positie haar waardigheid en hautaine geste niet verloor. Hij was in de coupé gekomen, had haar verzocht onmiddellijk uit te stappen, en heen te gaan. Toen hij haar niet meer zag, had hij alarm gemaakt, in een gesloten coupé een doode te hebben gevonden. Eindeloos waren de last, de moeite, de verhooren geweest - maar het geheim bleef bewaard.

Zij las het relaas in de couranten. Zij was verdoofd, verwezen naar Holland gereisd, met slechts één ding in haar kapotte hersenen: dat *hij* tevreden over haar zou zijn geweest. Hij hield niet van scènes, eischte onder alle omstandigheden zelfbeheersching en goeden smaak. Rustig was hij door den vreemden Hollander naar zijn huis vervoerd.

De band met Van Dugten bleef. Hij had de uitgelezen welgemanierdheid zich op een soirée als een vreemde aan haar te laten voorstellen, gaf in een boeiende conversatie over kunst geen blijk haar ooit te hebben ontmoet.

Zij verloor bij die houding voor 't eerst haar kalmte. Toen zij met hem zat in een der kleine salons van Couturier, was 't haar te machtig geworden. Haar gepassioneerde sterke natuur verdroeg den ijzeren band der zelfbeheersching niet meer, nu de ééne naast haar zat, die nà haar nog den geliefde gezien had, hem een laatst geleide was geweest. Zij viel plotseling flauw.

Van dat moment af had hij haar niet meer losgelaten. Van 't oogenblik af dat hij haar in zijn armen optilde, wegdroeg tegen zijn borst, had hij geweten, dat zijn leven zonder deze vrouw verloren was. Hij sprak haar ook nù niet over het gebeurde. Maar hij volgde haar als een, die een recht op haar gekregen had.

En Amélie, na den schok, ondervond deze bizondere persoonlijkheid als een troost. Een fijne geest met een uitgebreide kennis op velerlei gebied. In zijn groote praktijk een gezien Amsterdammer. Zij was eenzaam in deze stad, waar zij niet had school gegaan, weinig kennissen had, waar men haar voor niet geheel fatsoenlijk hield om haar Parijsche kleeding, haar vrije manier van leven.

Een verlammende stilte was in haar innerlijk ontstaan door den

dood van haar amant. Dezen man zag zij als de vriend, de redder in den nood - een ook die alle sluimerende intellectueele belangstelling in haar vermocht te wekken.

Hun kort daarop gevolgd huwelijk was een harmonisch samenleven geworden. Een huis hadden zij gesticht, waar al wie kunst liefhad gastvrijheid vond. Die andere periode uit Amélie's leven lag afgesloten, en slechts het exubérante in deze vroeg wat zwaar geworden vrouw, de hartstochtelijke vonk in de donkere oogen, de bevend bewegelijke neusvleugels, spraken daarvan.

Langzaam echter, zeer langzaam had zich de wond geheeld. Van Dugten en zij hadden geen kinderen gekregen, en zij aanvaardden het beiden schijnbaar zonder protest. Hij zweeg om haar te sparen, en bij haàr verzette zich lang de trouw aan den doode, tegen de gedachte zelfs aan een kind van een ander.

Maar de laatste paar jaar was onmerkbaar een kentering gekomen in Amélie's philosofische gelijkmoedigheid. Kwam het doordat al wat zij bewust en onbewust verdrongen had, plotseling in de nieuwe kunst stem kreeg, als een late echo van haar eigen leven?

Ontsteld kon zij neerzitten tegenover deze nieuwe litteratuur, deze muziek die openscheurde met enkele rake, niets ontziende zinnen, wat diep bedolven had gelegen. Met Wagners Tristan und Isolde was het begonnen - met Zola ging het voort, met de Russen werd het voltooid. Anna Karenina had haar meegesleept - en zij vroeg zich verbijsterd af of zij negen-en-veertig was.

Met de oprakeling van langgeleden gevoelens, doemde plotseling op het besef hoe het leven voorbij was. Hoe ver achter haar reeds lag wat de dichters bezongen, en het eene, dat had moeten volgen als de brug waarover de gang naar den ouderdom licht werd en natuurlijk, het kind, was niet gekomen.

In deze wonderlijke dagen werden de diepste instincten van den mensch tot leven gewekt. En slechts zij, die zich bergen konden in de veiligheid van bevredigde natuur, kregen een kans er ongeschokt en ongehavend door te komen.

Dien avond toen Van Dugten binnen kwam, en haar wéér vond zitten zooals zij dien morgen had gezeten, - vermoeid en lusteloos en zwaar - brak hij het zwijgen.

Hij kwam tegenover haar, zijn goed gezicht bezorgd, en zei:

‘Amme - wat is er?’

‘Er is niets.’

‘Dat er niets is kan 't juist zijn. Wil je me dat niet nader omschrijven?’

Zij keek hem aan, diep en lang met haar wonderlijke oogen. En

werd zich opnieuw bewust welk een absoluut betrouwbaar kameraad deze man was. Als dien lang geleden middag op een klein Fransch perron.

‘Bernard,’ haar stem fladderde, ‘ik was bij Annètje Craets - zulken als Annètje, en zelfs als haar moeder met haar rampzalige oogen - gaan in veilige haven....’

Hij wachtte, zijn gedachten vlogen.

‘Vrouwen als ik.... nu de jaren komen....’

‘'t Is heel natuurlijk,’ ving hij haar, ‘dat je leegte gevoelt, maar 't hoeft niet zoo te blijven -’

‘Wàt zeg je?’

Hij stond op, keek in zijn geliefden tuin - en dacht: ‘Als het moèt....’

Toen hij zich weer omkeerde, zei hij:

‘Waarom zouden wij geen kind aannemen? Of desnoods twee? Geloof je dat we een kind waaraan je al je zorgen geeft - dat hier in huis opgroeit, - niet even liefhebben kunnen als eigen ouders?’

Zij zat verbijsterd.

‘Ik weet niet - het is niet gegroeid in je gedachten gelijk in je lichaam.’

‘Maar nu zou het groeien met onze gedachten.’

Ze keek hem opeens strak aan.

‘Is het.... een wensch van jou ook?’

‘Geen oorspronkelijke, neen.’

Ze verslapte weer. Ze wist: het was hèm geen gemis geweest. Hij was volkomen tevreden met haar. En een vreemd kind in huis nemen, was voor haàr gevoel iets gewelddadigs; het zou alleen iets geweest zijn, als ze er tevens een wensch van hem mee vervullen kon.

En zoù het de vreeselijke moeheid wegvagen die alles overspande als een vaal gordijn....

Hij keek naar haar en den ganschen avond liet het hem niet meer los: die andere episode uit haar leven.... En hij zocht in wantrouwen en bittere vrees naar haar gedachten.

Maar hij had de beheersching niet verder te vragen.

III

LOUISE en Adolphine zaten in 't middaguur bij Annette. Zij vertelden van visites die zij gemaakt en ontvangen hadden - verlovingen, en hoe de families geparenteerd waren. Van den jongen dominee Rickers, trouwe bezoeker bij de dames Craets, die er een bereide beurs voor alle nooden vond....

Louise zweeg eindelijk. Haar blik hechtte zich scherp aan Annettes hoog, zeer modieus kapsel. Sierlijk gedoft stond het volle bruine haar getorend op het kleine hoofd. En ginds in de andere kamer had Adolphine een flits gezien.... een avondjapon?

'Heb je een nieuwe japon, Annette?'

'Ja Phine.'

Annette liet zien: een japon van faille met breede zilveren gebrocheerde streepen. Zilverkant garneerde het decolleté, vormde een chou op den schouder, hier en daar op den rok.

'Van Hirsch?'

'Ja, van Hirsch.'

Louise keek Adolphine aan, kneep haar lippen opeen. 'Toiletten zooals de deftige Hollandsche vrouwen ze niet droegen, die Parijsche modes. Maar Annette....'

Louise vooral was Annette in de jaren nooit nader gekomen. Maar zij zocht het huis in de hongerige gehechtheid van haar familiezwak, om de kinderen van haar broer. En in dezelfde gehechtheid duldde ze geen afwijken ooit van de avondjes - Zondags om de veertien dagen - waarbij in de voorkamer trekjes of quadrille gespeeld werd, en om tien uur precies Mijntje in de achterkamer het boterhammetje opzette.

Annette waren die avondjes een beproeving. Zij zaten in de suite bij de altijd walmende petroleumlamp. Louise wilde geen gas, hield hardnekkig vast aan haar 'prachtige lampen.' En Annette

zag nu en dan een roetvlokje vallen op de schuimtaartjes - ze zag ze in de spiegel op haar eigen neus - zag Frederiks smetteloozen zakdoek zwartig besmeurd en de kinderen ongeduldig poetsen. Alleen Louise zag niets. Er mankeerde aan die beste lampen niets.

Geen gas, geen overbodige luxe in haar huis! geen verweekelijking! In den winter werd maar nauwelijks toereikend gestookt; de overgang naar buiten was anders te groot, veroorzaakte verkoudheid. Een kruik was verwennen, en heimelijk liet Caroline den verwarmenden troost toch door Mijntje in bed leggen.

Haar gansche levensvervulling wilde Louise vinden in deze taak: de verzorging van haar zusters, en zij had zich gedwongen met ijzeren zelfbeheersching geen gedachte aan vroegere mogelijkheden en wenschen meer toe te staan. Het was duidelijk: *dit* had God voor haar bestemd, dit had zij te aanvaarden, dankbaar voor Zijn genade - zonder vragen of verzet. Zóó was in de eenmaal gevierde mooie Louise alles van het eigen innerlijk gedwongen in één richting, dat langzaam onder dien dwang ook alle levend begrip van anderen was verstorven. Had *moeten* sterven om niet de eigen moeielijk verworven rust te storen. Er was een vlucht, een veiligheid, een gemak in niets vragen, niet wroeten, zich maar overgeven aan een wil die beschikte. En haar vrouwwezen, dat smachtend eenmaal naar de natuurlijke vervulling teruggedeinsd was voor den man, zocht thans de bevreding in een zalige overgave aan een Sterke, die haar bedwong, streng en onverbiddelijk. Er kon een vreemde vonk gloren in Louises nog altijd mooie zwarte oogen - van dweepzucht en onbewust zinnelijke overgave, als zij op winteravonden de vrome romans lazen, door dominee Rickers aanbevolen. Maar als Frederik in haar bijzijn Annette kuste, wendde zij zich af, beleedigd als bij een onkuisch gebaar - en 's avonds op haar kamer vouwden zich haar fijne blanke handen vaster, gaf zij zich in extase over aan den Vader, die haar met strenge hand leidde en sloeg....

Kindervoeten draafden de stoep op - de bel luidde. Louise keerde zich verwachtend naar de deur.

‘Moeder!’ Ze vlogen binnen. Francientje aan moeders hals, Sophietje langzamer volgend.

‘Moeder, mag ik nog wandelen met Lize?’

‘Neen Fransje, nu zou ik eens thuisblijven. Phietje, zie je niet wie daar zitten?’

‘Dag tante - dàg tante!’

‘Wèl, wèl!’ Louise's stem verzoette in vleiende beminnelijkheid: ‘wat worden onze meisjes groot. Je groeit tante boven 't hoofd, Sophietje....’

‘Ja tante...’ Het kind bleef bij haar staan, zocht een gesprekje...

‘Moeder,’ Fransje bukte ongemanierd fluisterend naar Annettes oor: ‘Frits is boven - hij huilt zoo - hij heeft gevochten - meneer heeft dit briefje gegeven voor u....’

‘Wat moeten ze altijd met dat kind!’ ontviel Annette driftig. Zij zat op heete kolen, het liefst was zij dadelijk naar boven gevlogen, maar ze verdroeg Louises inmenging niet.

Toen haar schoonzusters eindelijk opstonden, opende ze het briefje.

‘Frits was een luie leerling, verstrooid en onverschillig. Maar sinds een poos openbaarde zich bij hem een noodlottige neiging tot liegen. Nu weer had hij de klas en ook den onderwijzer, dagen lang een heel verhaal voorgejokt over een groot huis, waar hij logeeren ging - met paarden en koeien in de stallen, een grooten tuin en allerlei moois. Hij vertelde het allemaal zóó overtuigend dat iedereen erin liep. Maar toen de onderwijzer die het niet vertrouwde, hem op een tegenspraak betrapte, en hem, toen hij zich verwarde, aan de kaak stelde, de jongens hem uitlachten natuurlijk, was hij er een aangevlogen en had geslagen en gebeukt.’

Annette vond den kleinen jongen op zijn kamertje.

‘Fritsje....’

Annette ging zitten, trok het kind, dat rampzalig verkrompen tegen de vensterbank hing, op haar schoot.

‘Vertel 't me maar.’

Maar Frits zweeg. Hij kòn niet zeggen wat hem overstelpte. De eenige verlossing uit zijn afschuwelijk schoolbestaan: het leven in oma's verhalen, leek al verder en verder weg te gaan sinds oma er niet meer was - en in een drift, een hevige begeerte het voor zichzelf terug te roepen, had hij het hardop willen vertellen aan de jongens.

Eerst hadden ze geluisterd, verwonderd en belangstellend, en hij had telkens weer doorverteld - maar de onderwijzer was er bij gekomen, en die had hem ineens een vraag gedaan die hij niet begreep. En toen had hij zich verward, en waren ze gaan lachen....

De gemeene lach van den onderwijzer die hem vasthield met zijn dóórvragen als een muis in de val, had hem razend gemaakt. En toen ze op de speelplaats daarna hem waren gaan plagen, was hij den langen Karelsen aangevlogen....

Maar 's middags had Fransje in de gang gestaan - zijn groote zuster. Die kreeg een briefje mee van meneer. En in zijn vernedering was hem dàt een balsem geweest: de verachting waarmee Fransje uit de hoogte den onderwijzer en de jongens bekeek, toen met haar hand op zijn hals beschermend en goedig zei:

‘Kom jij maar met mij mee, jongen!’

Bij stukken en brokken kwam Annette eindelijk alles te weten. En haar zachte stem, donker van verontwaardiging had gepraat:

‘Fritsje, die dingen van oma, - je moet oppassen ze voortaan niet meer te vertellen aan vreemden. Die moet je voor jezelf houden - alleen wij samen kunnen er wel over spreken. Het is 't zelfde, als dat je iets, waar je veel van hieldt, oma's ring bijvoorbeeld hier aan mijn hand, in de modder gooide.’

Als een ontvluchte uit een kerker, keek zijn schuchtere ziel haar aan. Hij, die zoo moeielijk en slecht leerde, geen eenvoudige som kon begrijpen, doorzag dit dadelijk en besefte helder zijn fout. Hij schaamde zich nu alleen nog over zijn domheid.

‘'t Zijn schoften,’ zei hij, en 't woord brak als een vloek uit den brozen kindermond.

Eén ding wist hij nu onherroepelijk: alles van oma was weg - voorgoed. Zelfs moeder kon daar niets aan doen. Hij moest erover zwijgen - gebeùren kon er niets meer ooit.

Maar de volgende dag zag een vertoornde moeder de school binnenzeilen met vliegend vaandel. En later zitten hoog en ongenaakbaar tegenover een korzelig bedremmeld schoolhoofd en een nijdig verlegen onderwijzer. En vlijmend scherp kwam het oordeel over die beiden van de zachte weeke lippen. Hoe een onderwijzer niet alleen sommen en taal had te leeren aan de kinderen, dat zijn taak verder ging. Dat een moeder haar kind aan hem toevertrouwde. En dat het onmannelijk en onmenschelijk was een kind prijs te geven aan den spot van een heele klas. Een zedelijk pak slaag van een sterke aan een weerlooze. Een lafheid en een domheid. En zij vertelde kort en duidelijk de toedracht der zaak.

De onderwijzer droop af naar zijn klas. Het schoolhoofd pleitte verzoenend: hij zou extra op Frits letten, natuurlijk niemand had dit alles geweten - en het was onervarenheid geweest van den jongen man. Met de andere Craetsjes was er toch nooit iets geweest, een apart geval dit....’

Maar Annette werd niet vriendelijk. Koel ging zij de uitgesleten stoep af, die haar kind iederen dag met vrees en afkeer beklom.

Aan Frederik vertelde zij de scène later.

Hij lachte goedig.

‘Ik vind het wèl wat erg, maar ik zal er hem niet hard over vallen.’

‘Dàt moest er maar bijkomen!’

‘???’

‘Ik heb dien onderwijzer uitgeveegd.’

‘Jij?’

‘Ja ik. Zeker.’

‘Maar lieve schat, dat is toch bedenkelijk.’

‘Wàt is bedenkelijk? Weet je wàt? Dat onze jongen door zoo'n kerel vermoord wordt geestelijk. En ik heb het hem gezegd. Dat hij een lafaard en een domoor is.’

‘Maar Annètje!’

‘Ja zeker. Zulke dingen zeg ik, als ik het noodig vind.’

‘Maar ik vraag je, waar blijft het prestige van de school?’

‘Van zóó'n school?! Wou jij daarvan een prestige hoog houden? Tegenover de kinderen soms?’

‘Tegenover de kinderen, ja waarempel.’

‘En zoo'n arm schaap alleen laten staan in de kou. Dat is niet eerlijk.’

‘Maar vrouw, begrijp toch! De jongen moet toch man worden - mensch. En dat gaat eenvoudig niet als hij maar den heelen dag blijft suffen over verhaaltjes van oma. Dat heeft den jongen totaal bedorven voor alle hersenwerk.’

Haar oogen waarschuwden.

‘Nu ja, nu ja, ik weet wel, 't is allemaal in liefde geschied. Maar nu moèt hij daar toch overheen geholpen.’

‘Hoe denk je dat dan te doen?’ wantrouwde ze.

‘Door hem op andere gedachten te brengen. Zijn geest af te leiden. Ga eens met hem naar Artis - en ik neem hem mee 's avonds langs het IJ.’

Zoo vond Frits een nieuwe sfeer om zich ontstaan. De jongens in zijn klas plaagden hem niet meer, sinds de uitbrander door het schoolhoofd aan de volle klas gegeven. Maar ze lieten hem links liggen. De onderwijzer was correct en koud - de moeder die hem terechtgewezen had, zat hem dwars - gaf hem de cijfers die hem toekwamen, altijd lage, zonder verder eenige notitie van hem te nemen. En alleen zijn oogen smaalden over den jongen dien hij nu eenmaal niet uit kon staan - en hard hatend keken de kinderoogen terug.

Frits leefde er eenzaam, uitgestooten haast, maar hij vond het rustig, Met de grooten, Pieter en Sophie, ging hij wel na vieren spelen in den tuin van de Hereeniging in de Vondelstraat. En thuis bemoeide zijn vader zich veel met hem. Ging met hem naar Artis en vertelde over de dieren. De anderen luisterden geboeid, maar Frits kon 't niet schelen. En eens, na een spannend jachtverhaal over leeuwen, tijgers en olifanten, waarbij de anderen ademloos hadden geluisterd, misten ze hem plotseling; en vonden hem een eind verder zitten droomen met een gewone dikke huispoes in zijn armen.

's Avonds ook, in voorjaar en zomer, nam Frederik hem mee op

zijn geliefkoosde wandeling langs het IJ. Francientje was daar dol op. Ze liep aan vaders arm en babbelde honderd uit. En 't bevallige kind, dat zoo aanhalig en lief deed, was zijn vreugdige trots.

Maar hoe groot werden ze al!

Dat zeiden zij, elkaar in de oogen ziende, soms met verwondering en iets van weemoed.

Annette kon denken hoe een groei zich in hun kinderen voltrok, die buiten hen omging. Wie had dit vermoed, toen zij allen klein waren? Nu, in de eenzaamheid die haar dikwijls bekroop - bij al de liefde van Frederik een eenzaamheid in haar denken - wist zij soms plotseling duidelijk, dat alleen het kleine Jetje nog haar eigendom was, de anderen al eigen wegen gingen.

En in een diepe verteedering kon zij het kleintje knuffelen en zeggen:

'Zoo'n schat als dit heb ik nog nooit gehad.'

En dan dacht zij aan haar oudste. Zij wist, dat Francientje buiten school dikwijls met jongens liep, en 't had haar toen zij 't ontdekte, geschokt. 't Was iets heimelijks. In haar eigen open blank meisjesbestaan was nooit iets te verbergen geweest.

Toen zij er met Francientje over sprak, toonde het kind een vroegrijpe coquetterie, die haar kwetste.

'Geef je wat om dien jongen?' vroeg zij, en toen de oogen van 't kind de hare ontmoetten was *zij* het geweest, die onzeker terugtrok of zij iets belachelijks gezegd had.

'Hij geeft om *mij*.'

'En vindt je dat zóó prettig, van zoo'n jongetje?'

Dieper dan ze zelf vermoedde, raakte ze Fransje hier. In haar trots. 'Dat moeder hem zóó zag....'

Haar vlinderhart, ontrouw aan alles, behalve aan al wat *thuis* was, liet hem al half los.

'Je laat je toch niet zoenen?' zette Annette 't verhoor voort met een vies gezicht.

En toèn had Francientje moeten lachen, onbedaarlijk! Moeders gezicht! Ze was opgevlogen en had haar omhelsd.

'Schat - wat ben je toch een dòt!'

Maar Annette duwde haar af, drong aan: '*Is* 't zoo?'

''t Is... wèl... eens gebeurd... Maar...'

'Jasses Frans!'

Zoo hartgrondig kwam 't eruit, dat Francientje zich plotseling geneerde voor zichzelf, voor haar wandelingetjes, haar draaierijtjes

waar ze Fritsje in betrok, die vereerd en trouw zweeg - het kleine broertje dat ze voor de ‘sta’ meenam. Plotseling hier in de kamer, met moeders ernstig verdrietig gezicht, stond dat alles in een minderwaardig licht.

‘Ik zal 't *niet* weer doen,’ zei ze spontaan, en ze meende het eerlijk.

Maar na vier weken was er een andere jongen, en Francientje Craets flirtte opnieuw en even hard.

Tegen Frederik, die gemoedelijk alleen het fleurige van zijn kinderen genoot, kwam Annette op een dag verontwaardigd los.

‘Frederik - ben jij de vader van dat kind?’

‘Ik heb me er altijd voor gehouden ja -’

‘Doe niet zoo mal. Ik wil dat *jij* nu eens met haar praat - ernstig - streng zie je. Dat gaat zóó niet.’

Frederik zuchtte. Hij wou die dingen maar veel liever *niet* weten. Nu moest hij er iets aan doen of hij kreeg 't met Annette aan den stok. Hij ging met Fransje theedrinken aan het Tolhuis - zij hing aan zijn arm en hij was zoo trotsch op haar, dat pas op den terugweg hij fut kreeg over 't geval te beginnen.

Ze knuffelde zijn arm vast tegen zich aan.

‘Nee vadertje, heusch, 't gebeurt niet meer.’

‘Een schat van een kind,’ zei Frederik 's avonds tegen Annette, ‘en 't heeft niets te beteekenen, ze heeft me verzekerd dat 't uit is.’

Ze keek hem aan, over de tafel, haar gezicht half spot, half ergernis.

‘Frederik - dat je de verkeerde dingen van de kinderen nooit *zien* wilt....’

‘O jawel: Fransjes coquetterie, en Pieters humeurigheid, en Philips hardleerschheid, en Sophietjes kattigheid, en Fritsjes onmaatschappelijkheid, en Jetjes - neen aan die volmaaktheid hapert niets. Mijn arme schapen.... och *ik* kijk maar alleen naar de goede dingen, to some good angel leave the rest!’

Ze fronste: die zucht van hem alleen de goede zijde van 't leven te willen zien, de rest te negeeren, was haar volkomen vreemd.

‘Ik.... begrijp dat nooit van je. Je moet toch ook 't minder goede willen zien?’

‘Waarom?’

‘Omdat het anders het geheel niet is. Omdat het de waarheid niet is. De waarheid is 't een zoowel als 't ander. In je zaken dan, op kantoor, zie je daar ook alleen maar naar 't plezierige?’ riep ze geprikkeld.

‘Dat 's heel wat anders. Zaken zijn zaken. Daar laat je niets over je kant gaan. Daar zou wat van terecht komen!’

‘Maar in *huis*! Je kinderen! Zijn *wij* je dan minder waard?’

‘????’

‘Ik bedoel: op kantoor, in zaken, *wil* je de waarheid nietwaar? Je bent een eerlijk mensch, je zoudt geen oneerlijkheid dulden in je handeling tegenover een ander, een handelsvriend.... wel?’

Hij lachte goedhartig.

‘Neen Annètje.’

‘Als je twijfelt, als je niet zéker bent, zoek je tot je de waarheid hebt?’

‘Ongetwijfeld.’

‘Maar hier in huis kan je de waarheid niet schelen.’

‘Maar vrouw!’

‘Neen, néén!’ riep ze heftig. ‘Als iets in de kinderen je verkeerd lijkt, dan kijk je eenvoudig een anderen kant op.’

‘Maar goede hemel, wat zal je op zulke kleinigheden zoo'n nadruk leggen! Ik voel veel voor dat beproefde kleedingstuk: de mantel der liefde.’

‘Je zult later onder je mantel der liefde nog met de gebakken peren zitten!’ zei ze vinnig.

Hij lachte vrijuit, en zij stond een oogenblik bij de tafel, kribbig, in verzet, eer zij naar boven ging om zich te kleeden. Toen zij de trap opliep, dacht zij, hoe lang geleden een jongen gelijk met haar gedacht had, en zij daarin een zeldzaam geluk had gevonden. Maar boven op het portaal gekomen, zag zij opeens haar moeder met haar vroolijken lach. En zij hoorde haar zeggen, verachtelijk met haar hooge stem:

‘*Ik* heb gelukkig nooit gedacht!’

En toch had die zon gegeven, en zooveel liefde, kracht, moed. En was Frederik niet een zon in huis, meer dan zij, met al haar denken.... Zij stond nog voor haar toilet, toen hij binnenkwam.

‘Annètje, mijn Annètje - waar haalt zoo'n wijze vrouw toch al dat onverstand vandaan! Jà, onverstand! Een vrouw krijgt rimpels van te veel denken - rimpels als Truida Leedebour - wéét ze dat wel goed? Wèg haar gladde gezichtje. Kijk, daar komt een diepe. Dàt is de waarheid nu. Zie je, ik ben toch consequent, want ik wìl er *niet* naar kijken.’ Hij gaf er plagend een kus op, schudde haar. ‘Hoor Aesopus!’

Ze begon te lachen.

‘Waarom Aesopus? Wie is dat?’

‘Ken je het weer niet, dat mooie vers: De Waarheid en Aesopus. Voortaan noem ik jou Aesopus.’

‘Hoor vader eens lachen!’ riep Fransje en ze draafde het portaal op. ‘Vader plaagt moeder zeker!’

Ze kwamen allemaal aanhollen - en later herinnerden zij zich dit: vader en moeder boven aan de trap, moeder blozend, vader met zijn arm om haar heen, één en al lach.

En Annette dacht:

‘Wat sta ik hier - zoo ernstig, zoo suf, en zoo saai....’

IV

JANUS VINK kwam moeielijk zijn huis binnen in de Anjeliersstraat. 't Volk van den Jordaan was te hoop geloopen nu op de Lindengracht de politie de touwen had doorgesneden bij hun geliefd spel, het palingtrekken. Dat werd daar opeens als dierenmishandeling verboden! Opgeruid al maanden, vloog de woede in de weerspannige, geen enkelen dwang ooit verdragende Amsterdammers op.

Duizenden kwamen op de been; aan de lantaarn bij de Zaterdagsche brug was een roode vlag geheschen. Een rechercheur werd in 't water gedrongen, en vóór nog iemand het goed onderkende, leefde en tierde het oproer in den Jordaan. Alleen Mens, de koning van de Willemstraat, hield zijn buurt rustig. Zijn zonen waren het, Jacob en Leendert, die de roode vlaggen weer afrukten....

Tegen donker golfde de menschenmassa de nauwe straatjes en grachtjes langs - oproerige liederen zingend. Lantaarns werden uitgedraaid, straatsteenen opgegraven - een hagelbui van keien begroette de aanrukkende politie. In de Anjeliersstraat wierpen belhamels groote barricaden op.

De Amsterdammers zagen het met schrik - bleven in hun huizen, verboden hun vrouwen en kinderen uit te gaan. Vroeg in den morgen stond een versterkte politiemacht voor de Nederlandsche Bank - en op het stadhuis hielden burgemeester en wethouders doorloopend zitting. Van Dugten, vaal van vermoeidheid, hij kon niet tegen de warmte in de stad, zette met geweld tegen zijn afmatting kampend, zijn klare beschouwing uiteen, met de koelheid van geest welke altijd ieder die zijn vadsige dikheid aanschouwde, verbaasde. Hij was ook een der weinigen die dit gebeuren niet den socialisten in de schoenen schoof - erop wees dat dit alleen was opgescherpt verzet tegen de politie, na eenige keeren onverstandig optreden.

Janus Vink werd razend op zijn klagende verwijtende vrouw, die brandhelder in haar kraakzindelijk kamertje zat voor den glimmend gepoetsten koffiepot en maar riep: ‘dat hàd ie nou van zijn smerige rooie soozejalen!’

Hij gaf al lang geen antwoord meer. Hij stond, in 't nauw gedreven, pal voor zijn buurtgenooten die geknot werden in de vrijheid zich te amuseeren. Een paling was geen mensch, daar hoefde je je zoo druk niet over te maken, een beest voelde zoo nauw niet. 't Was niet verstandig wat ze deden, want je dolf altijd 't onderspit; maar gelijk hàdden ze.

In den voor 't meerendeel oranje-gezinden Jordaan zat hij niet plezierig meer sinds Nieuwenhuis in Recht voor Allen als maar den koning affronteerde. Waar was 't voor noodig, al hàd hij gelijk. Vroeg je hèm, hij was er glad voor om in alle bedaardheid zonder menschenmoord, de koningen af te schaffen. Maar zoo was hij met zijn Jordaners, al zijn goeie vrinden sinds jaren, op een gespannen voet gekomen. Hij droèg geen oranje, en hij stàk geen vlag uit, en hij bleef achter in zijn kamer zitten als de koning en de koningin met 't prinsesje door de Willemstraat reden, en hij verbood zijn kinderen te gaan kijken. Dat zette kwaad bloed - en 't beroerde was dat Leen en de jongens het te lijden kregen. Ze scholden ze voor rooie soozejalen, en ze hadden zelfs een paar keer gevochten tot hij er tusschen kwam.

Het deed 'm zeer en hij dacht erover te gaan verhuizen, nu zijn nieuwe baas tòch heelemaal op Kromboomsloot woonde. Maar noù, met dit paling-oproer was hem de gal overgeloopen tegen de politie, vergat hij allen haat en nijd van zijn geburen, stond hij vierkant aan hùn zij. En met voldoening had hij de huzaren zien afdeinzen na den steenenregen, en zelf meegeholpen aan het opwerpen van de barricade in zijn straat.

‘Dàt was geen menschenwerk meer! paardenvolk opjagen tegen weerloozen - dat was duivelswerk - daar sting je hart bij stil.’

In de kamer zat Leen en huilde, dacht aan haar fatsoenlijken dienst, aan haar oude mevrouw, aan haar Janus-van-vroeger; een wildeman nu die zich daar met zijn grijzen kop woedend weerde bij de barricades.

Langzaam verschemerde de dag in den avond - ging de zon onder over den heeten Julidag. Maar in de straten bleef het onverminderd druk. En plotseling werd in het getier een gerucht verneembaar en begrepen: infanterie, die aanrukte met geladen geweren.

Gebrul, gekrijsch, gevloek, sloeg op in de nauwe donkere Anjeliersstraat. Vrouwen, gillende, vluchtten; nieuwsgierigen, journalisten raakten onder den voet, bij het krakend losbarsten tusschen de

grauwe huizenmuren van een salvo, dat in zon doorstoofde, stikkend benauwde kamertjes, de menschen deed ineenkrimpen van schrik.

Toen, daarbuiten in de straat, hoongelach - uittierend. ‘Een salvo in de lucht! Ze dòrsten niet te schieten!!’

Uitdagend, den angst ziende van de jongens, die bleek, aarzelden te schieten, joelden en lachten de Jordaners - een groote kei vloog over naar de soldaten.

Een kort bevel....

Donderend helsch rumoer - gejammer dan in de nauwe menschenvolle straat. Met een gil had Leentje Vink de deur opengerukt; en met nòg een gil, die snerpend door al 't rumoer drong, was zij de barricade opgestruikeld, waar een grijze groote kerel, ontzind van drift de geweerloopen tegemoetstormde met heftige gebaren.

Veel jonge mannen, onwillig te schieten op hun eigen volk, richtten de geweerloopen hoog, over de hoofden; maar anderen schoten, angstig om lijfsbehoud. En hun ontzette oogen behielden het beeld van den grooten grijzen Jordaner, die rood van toorn, onbevreesd hen tegenrende, de geweerloopen trachtte omhoog te slaan: ‘Mannen! motten jullie je zonen, je broers, je eigen volk moorden! Wèg met de geweren! Vrede! Vre....’

Plotseling lag hij, neergestort in zijn bloed.

Gegil ging op - nieuwsgierigen die zich naderbij gewaagd hadden, vluchtten. In de nauwe straat weerden zij zich, trapten over gewonden en stervenden. En een wanhopige dolle vrouw beukte en sloeg zich een weg naar de plek, die haar radelooze oogen vasthielden, waar ze Janus had zien vallen. Ze vocht vertwijfeld, niet achtend de bajonetten, de charge, die de straat trachtte schoon te vegen. Een woedehuil krijschte uit haar rauwe keel, toen ze neerstortte bij den bloedenden man, in haar armen zijn weggezakte hoofd beurde tegen haar borst. Wanhopig zochten haar oogen de deur van haar huis - hoe kreeg ze hem daar!

Toen was in 't tumult naast haar een heesche stem:

‘Pak an, tante Leen, we motten 'm wèghebben!’ En ze zag naast zich Jaap, haar zusters kind, dien de tranen over zijn vuil, verhit gezicht liepen.

Samen tilden ze het roerlooze lichaam op, sleepten hem achterwaarts de barricade af, tegen de huizen gedrongen, weg uit het gedrang. Buren vormden een haag, stootten de deur open; en ze stortten het huisje in, smeten beangst de deur toe, legden het zware lichaam op bed.

Hij was niet dood, dat zag ze meteen. Zijn oogen trachtten haar te groeten, bedroefd - en uit zijn doorschoten borst rochelde de

moeielijke adem. Gehavend, haar nette gladde haren losgerukt, zwierend om haar hoofd, haar heldere keurige kleeren verscheurd en bebloed, haar gezicht verwilderd en verwrongen in angst en ellende, boog ze over hem heen, hem liefkoozend met haar magere pezige werkhanden. ‘Janus - Janus - lieve Janus....’

Wist hij hoe ze hem bevochten had aan de soldaten, niet achtend haar eigen leven - gevochten als een furie om zijn lichaam? De fatsoenlijke huilende Leen die hem zoo geërgerd en teleurgesteld en alleen gelaten had in zijn eerlijke overtuiging, zijn strijd, was verdwenen. De heftige, sterke, liefhebbende meid uit zijn jonge jaren was daar eindelijk en opeens weer bij hem. Die daar in die hel zijn kapotgeschoten lichaam in haar armen gekneld had en zijn armen kop tegen haar borst beveiligd.

‘Dàt is.... dat is.... Leen....’

Zij alleen verstond hem, hoe zacht en gebroken zijn stem - en begreep. Dan stikte zijn stem in een bloedgolf, die zijn longen vulde... zijn hart deed breken.

De kinderen jammerden, buren vulden het huisje. Alleen Leen huilde niet. Ze lag met haar hoofd op zijn borst, haar armen over hem heen, zoo stil of ze meegestorven was.

Den volgenden dag kwam Leentjes ‘jonge mevrouw’ op de boodschap dien morgen door een zoon gebracht. Tegen het verbod van Frederik in, die de buurt absoluut onveilig vond, ging Annette, eenvoudig gekleed, met de onbevreesdheid van haar moeder in dergelijke gevallen, naar de Anjeliersstraat.

Het was er onheilspellend stil. Vijandige oogen volgden haar, wantrouwend, honend. Velen ook kenden haar van de keeren dat zij met de kinderen tegen Sint-Niklaas was gekomen bij Leen.

In het donkere droeve benedenhuisje zat Leentje Vink in den leunstoel. Slap, onverzorgd, vermagerd en uitgeweend - een vreemde Leen, die wat stug opstond bij Annettes binnenkomst.

‘Ze hebben 'm vermoord,’ zei ze dof. ‘En *zijn* laatste woord was *vrede*. Dat heeft hij geroepen - tégen de geweerloopen in. Dat hoor ik in mijn ooren, dag en nacht....’

‘Arme Leen,’ zei Annette, ‘die arme goeie Janus....’

Toen barstte Leentje voor 't eerst in snikken uit. Den dominee, die gekomen was en gesproken had van berusting in Gods wil, van vergrijp tegen 't gezag en de vreeselijke gevolgen, had ze driftig weggescholden. Voor deze alleen beklagende woorden, schreide ze als een verlorene.

‘U hebt 'm gekend - u weet wie hij was - och, en u hebt toch ook als kind bij me in de keuken gezeten....’

‘We zullen je helpen Leen, wees maar niet bezorgd....’

‘*Mij* kan geen mensch meer helpen,’ zei Leentje dof, ‘ik heb te veel op mijn geweten tegenover hèm. Maar mijn kinderen.... daar moet ik nog voor leven en zorgen....’

V

DE vlaggen wapperden om 's Konings verjaardag op negentien Februari achttien-honderd-zeven-en-tachtig. Maar de boekhandelaar De Roos in de Warmoesstraat legde in zijn winkelkast het met krippen sluier omwikkeld portret van Multatuli. Hij dacht bewogen hoe deze geest voor het eerst begrip van de Hollandsche taal en litteratuur in hem gewekt had - ruimer menschelijk denken ook in hem had opengebroken.

En nog eenmaal ook ging in deze dagen, terwijl hij in den avond, waar de illuminatie kwistiger langs de gevels vlamde als oppositie tegen het winnend socialisme - terwijl het volk hossend door de Kalverstraat naar den Dam dromde, brullend:

> Oranje boven - oranje boven!
> Leve Willem Drie!'

de geest van dezen merkwaardigen opstandige voorbij aan hen, die zijn werken bij 't verschijnen hadden ingedronken als een ongekende boodschap, leefde nog eenmaal helder op de figuur van dezen geslingerden onevenwichtigen mensch, die een kunstenaar was bij Gods genade.

De stroom van het socialisme had hem wetend niet geraakt, en hij kon zeggen dat de drijfveeren der socialisten hem vreemd bleven en antipathiek. Maar *hij* was het, die den bodem had geploegd in Nederland; zijn revolutionnaire geest had de gemoederen wakker geschud en in opstand gejaagd tegen lauwheid en conventie in taal en gedachte, in daad. Hij mocht zich vreemd voelen aan de socialisten, maar deze voelden zich geesteskinderen van de Ideeën.

En reeds was Multatuli's tijd voorbij. De tijd, waarin zijn woorden waren geweest een luide kreet in het versufte zwijgen - een fakkel

in de uitgedoofde gedachtenasch van zijn land. Voor 't eerst was er een mensch geweest, die roekeloos uitriep al wat in zijn ziel wroette, streed, klaagde, - wat hij beleed, hoopte, verachtte - in een stijl, schitterend als zuiver diamant. En de man die zichzelf geen schrijver noemde, die zich vijandig stelde tegenover de nieuwe litteratuur, die in zijn onevenwichtigheid niets bereikte van wat hem als levenswaarde voorzweefde, hij leefde tenslotte slechts als schrijver voort in den geest zijner landgenooten.

Een paar behoedzame handen legden in de kleine winkelkast al zijn werken rond zijn portret. En Karel de Roos zei stil en eerbiedig:

'De eerste, die schoonheid bewust in me maakte.'

Annette Craets raakte op het Damrak in een volksoploop die van den Dam aanstroomde, en in alle richtingen zich verspreidde. In het tumult om haar heen hoorde zij, wat sinds de gevangenneming van Nieuwenhuis in verband met smaadredenen tegen den Koning in 'Recht voor allen', overal door de oranje-gezinden werd gebruld:

'Nieuwenhuis moet zakkies plakke!
Hi Há Hó!!

In den afkeer voor gedrang - zij een statige deftige vrouw die de aandacht trok - keerde zij om en was in de Warmoesstraat eer zij eraan dacht, nog altijd opgestuwd door meeloopend volk. En plotseling - als een droom was het, waar haar oogen strak bij werden en groot, stond zij waar zij altijd vermeden had te gaan: voor de oud bekende winkelkast, waar ze eenmaal haar silhouetjes met kloppend hart had zien liggen.

Zij stond er, verloren in een ander, een zóó bekend, geliefd land. Zij zag dadelijk, er was iets veranderd. Er lagen niet meer als vroeger de spanen griftendoozen, de penhouders en gomelastiekjes - de gekleurde sponzendoozen en leien. En niet meer Piet de Smeerpoets en Van Alphen.... Multatuli's portret. O natuurlijk ja, en verder al die nieuwe vreemde boeken waarvan de naam, de titels haar niets zeiden.

Zij keek gespannen, aandachtig. En zij dacht: zou daarbinnen Karel de Roos nog zijn? Onwillekeurig dwaalde zij wat terzij - keek. Ja - dàt was Karel. Verouderd wel op 't eerste gezicht, en toch ook weer niet. Veertig moest hij nu zijn. Smal nog altijd, en 't zelfde gezicht nog. Ze keek toe, hoe hij een boek uitpakte, inzag, op een van de planken schoof. En nu zag zij ook, toen hij zich omkeerde, zijn manken stap.

Haar hand was op de klink - boven haar hoofd tingelde de heesche zwakke bel. Hij keerde zich om, en nu zag hij haar ook.

Ze zag hem schrikken, terwijl hij beleefd, stug boog. Maar Annette, met een snellen stap was bij de toonbank.

‘Dag Karel.’

‘Mevrouw.’

Hij aarzelde, ontdaan. Een huiver liep over zijn fijnen kop, ivorig geworden met de tint van zijn donkere moeder onder 't krullige zwarte haar, dat van 't hooge voorhoofd was weggeborsteld. Een hartstochtelijke kop met donkere diepe oogen - tegen de mode van den tijd in zonder baard, alleen met een kleine zwarte snor.

Zij zag het alles met oplettende, snelle oogen. Een totaal ander soort gezicht dan Frederik, dan alle mannen die zij kende. Dit ging door haar heen, terwijl zij rond zich keek in de vertrouwde omgeving.

Toen riep zijn stem met geforceerd koelen klank haar aandacht.

‘'t Is heel wat jaren geleden dat u hier was.’

‘Twintig jaar.’

Hij zag haar lang aan, nam alles van haar in zich op. Een mooie statige vrouw was zijn Annètje geworden, in haar langen fluweelen mantel met bont. Maar onder den kleinen hoed was haar gezicht rond en blank van een aandoenlijke meisjesachtigheid gebleven, de bruine oogen open en onschuldig.

‘Mijn moeder is gestorven voor twee jaar,’ zei ze, en het was haar of ze hierheen gekomen was om zuiver en ongestoord haar verdriet te belijden. Heel het eigen gezinsleven ontgleed haar. Ze was terug in het huis op den Voorburgwal, en zag haar moeder in haar gebloemde paarse japon.

‘Ik heb mevrouw nog eenmaal gezien, maar zij zag mij niet.’

‘Zij was blind geworden,’ zei ze stil.

Hij dacht hoe in het jongensgezicht naast de oude vrouw, de donkere oogen hem hadden aangevorscht, toen hij groetend voorbij ging.

Zij keek naar de kamerdeur.

‘Jouw moeder is ook dood. Hoe woon je nu?’

‘Ik heb een vrouw die voor me kookt en het werk doet overdag.’

Ze zweeg beschaamd. Zij voelde zich hier staan, zoo goed gesitueerd, in den kleinen winkel die altijd, dat had ze later begrepen, van zorgen vol moest zijn geweest. Zij zoo omringd van liefde, hij zoo eenzaam. Waarom vroeg hij haar niet te gaan zitten - of binnen te komen....’

Ze verzette zich tegen haar beklemming.

‘Waarom noem je me niet meer bij mijn naam?’

Hij lachte ontsteld.

‘Ik wist niet dat dit nog ging.’

Haar gezicht bleef onbewogen in uiterste bedwongenheid. Ze keek rond.

'Er zijn nu veel meer boeken dan vroeger, dunkt me. Daàr lagen vroeger doosjes pennen en zoo.'

Hij werd plotseling zichzelf meester.

'Ja, dat heb ik in een apart kastje - daar. Ik houd het aan, omdat ik 't gezellig vind dat de kinderen uit de straat, uit de buurt, hier inloopen en hun klusjes bij me halen. Overigens - ik heb mijn werk dat me lief is: leven tusschen boeken. Eenmaal heb ik bijna alles aan kant gedaan - er was me een betrekking aangeboden.'

'Weg? Den winkel hier uit? Dat hadt je toch niet kùnnen doen?'

Het was de oude Annètje.

'Neen, dat was het juist - ik kon niet.'

Ze glimlachten beiden, keken elkaar voor 't eerst vertrouwd aan.

Toen zei Annette gewoon:

'Alle nieuwe boeken heb je?'

'Ja zeker! Wat 'n tijd beleven we. Enorm!'

'Ja?'

'Jà! De Nieuwe Gids - goede hemel! Eerst Perk, nu Van Deyssel, Gorter, Netscher, Kloos, Van Eeden - iedere aflevering brengt weer iets belangwekkends en moois.'

'Ik hoor er wel van praten, maar het is niet tot me doorgedrongen dat het zóó iets bizonders is.'

'Oh maar kolossaal! De herleving eindelijk van onze litteratuur. Met Da Costa en Ten Kate hebben we afgedaan, met Potgieter zelfs. Dat proza van Van Deyssel - weet je wie dat is? De jonge Alberdingk Thym, de zoon van Professor Alberdingk Thym. Ik heb hem je eens gewezen, toen we samen op den Voorburgwal liepen....'

'De Voorburgwal is gedempt.'

'Ja.' Hij keek haar aan, een groote verteedering overstroomde de rest van zijn wrok. Zij was nog het oude Annètje, dat als hij vurig doordraafde, rustig wegdwaalde naar haar eigen paadje.

'Zie je,' zei ze, 'ik lees eigenlijk nooit wat nieuws. Ik heb het te druk met mijn kinderen, mijn huishouden. Ik kan nog wèl mijn oude verzen opzeggen, dat doe ik als ik alleen zit soms stil voor me heen.'

'Je deedt het mooi,' zei hij met een glimlach.

'Bij jullie deed ik het, ja. Mijn man houdt niet van die dingen, hij houdt alleen van Fransche romans en van muziek. Weet je Karel, is dàt waar? ik heb gehoord, er is een man, Cornelis Paradijs, die de mooie verzen van dominee Ten Kate bespottelijk maakt.'

'Grassprietjes,' knikte hij, zijns ondanks lachend. 'Dat is Van Eeden.'

‘Maar als dit, zooals ze zeggen, *de* nieuwe kunst is, denk ik soms - heb ik gedacht....’

‘Ja?’ Hij wachtte gespannen aandachtig.

En opeens wist zij: dat iemand met al zijn aandacht wachtte op wat zij dàcht - wat zij zeggen ging van haar gevoel, dat was niet gebeurd meer sinds zij getrouwd was - hoe lief en vereerend ze allemaal waren tegenover haar. En daarom misschien ook wel dacht zij weinig nieuwe dingen meer.

‘Dan heb ik gedacht, of er in wat de schrijvers nù maken, is wat jij vroeger zei Karel: wat niemand van een ander weet in 't leven. Je bedoelde... de waarheid.’

‘Heb jij dat onthouden? Ja, de waarheid. Dat wat een mensch in zijn allerdiepste innerlijk opgesloten houdt - wat zijn eigenlijke ik is, niet? Dàt meen je?’

‘Ja, ja, dàt meen ik.’

‘Eigenlijk nog niet zooals ik dat bedoelde en ook nog altijd zoek. Toen ik een jongen was al verlangde ik dàt in een boek. Zooals Dostojewski ons geeft in Schuld en Boete - en Tolstoï in Anna Karenina.... Die diepen een mensch innerlijk uit. Dat vind ik het eenige prachtige. *Onze* prozaschrijvers op 't oogenblik.... neen die doen wat anders. Die geven beeldingskunst - die beschrijven alles op een geheel nieuwe wijze - heel mooi dikwijls. Ze geven een impressie en verdiepen zich daarin. Ze geven l'âme des choses. Maar één moment. Groote boeken vinden ze uit den booze, niettegenstaande hun bewondering voor Flaubert. Maar onze dichters geven weer iets anders, Hélène Swarth bijvoorbeeld. Misschien zal jij je eraan stooten dat een vrouw zoo gewoon haar liefde uitzegt. Voor iedereen uitspreekt wat ze lijdt om haar liefde.’

‘Doet ze dàt?’

‘Ja.’

‘Dat vind ik onwaardig. Dat sluit je op, dat verberg je. Daar moet een vrouw te trotsch voor zijn om dat te toonen.’

‘Maar als het de waarheid is??’

‘Ja! Voor zichzelf erkennen, eerlijk. Maar tegenover anderen?’

‘Daarvoor is ze een groote kunstenares, dat het leed in haar tot schoonheid wordt. Van Deyssel noemt haar: Het zingende hart. Dat is mooi, hè? Als ik haar verzen lees dan denk ik aan het bijbelwoord: “Een zwaard zal door uw ziel gaan, opdat de gedachten van vele anderen geopenbaard worden.” Als 't zwaard niet door haar ziel was gegaan, had ze ons nooit die verzen gegeven.’

Annette keek hem aan. Op het lage matten stoeltje was ze eindelijk gaan zitten.

‘Hoe kom jij aan zulke gedachten, Karel? Ja eigenlijk hadt je ze altijd, en ik vond ze mooi....’

‘Maar de eerste de beste haalde je weg en je vergat alles,’ dacht hij bitter.

Hardop zei hij: ‘Mag ik je een deeltje Perk en Hélène Swarth meegeven?’

‘Ja graag. Ik kom nog eens - met de kinderen. Die moet je toch kennen.’

Hij gaf geen antwoord. Zwijgend liep hij achter haar aan om haar uit te laten.

Hij nam de hand, die ze hem toestak, een hand die pijnlijk bekend in de zijne voelde. Een verdriet was in haar oogen, een bede om vergiffenis....

Dan tinkelde de oude bel boven hun hoofden.

Toen Annette weer op straat liep naar huis, was een opgewondenheid in haar, iets in haar hoofd of ze champagne had gedronken. Helder scherp en snel dacht ze. De woorden van Karel de Roos waren in haar hoofd, wat hij gezegd had over de nieuwe schrijvers - en tegelijk zag zij Frederik, met zijn glimlach, zijn mantel der liefde.

En zij wist wien van de twee zij in den geest nader stond.

Maar het vertroebelde niets in haar. Ze constateerde als iets verheugends: den eenen mensch met wien zij altijd had kunnen pràten over haar gedachten en die haar begreep, had zij weer gevonden.

Zij ging vlug over straat, stapte lenig de hooge stoep van haar huis op. In de gang al hoorde ze luid gelach en plezier - en toen zij de kamerdeur open deed zag zij Frederik plat op den grond liggen, de anderen naast hem.

‘Wat doèn jullie!’ riep ze.

‘We doen gymnastiek. Wie zonder armen en beenen te gebruiken overeind kan komen. Ze lachen me uit omdat ik aldoor omval.’

‘Nu moeder!’ riep Pieter.

Maar Frederik sprong op.

‘Neen jongens, voor vandaag genoeg. Moeder hoort niet op den grond. Zie je -’ hij gaf haar een kus, trok aan haar oor - ‘nu merk je eens hoe we je missen. Als jij er niet bent, komen we dadelijk tot malle dingen. Wat staat die hoed je lief.’

Ze lachte hem toe. En terwijl ze in haar stoel schoof, op haar eigen plaats aan tafel, dacht ze:

‘Een mensch kan niet alles hebben.’

Aan Frederik liet zij de boeken zien, vertelde hoe zij eraan kwam.

Hij lachte geamuseerd.

‘Je ouwe vrind uit dat winkeltje in de Warmoesstraat! Hoe kwam je daar zoo?’

‘Ik wou het daar allemaal nog eens zien. Ik was er nooit weer geweest. Toen zag ik hem staan en ben binnengegaan.’

‘'t Was zoo'n klungelig winkeltje, herinner ik me nog - en jij was woedend op me toen we er een visite hadden gemaakt. Op den Dam holde je van me weg, omdat ik je vriend niet apprecieerde.’

‘Ja. Maar 't *is* geen klungelig winkeltje. Nooit geweest ook. Niet groot, maar alles goed.’

‘Nu, we kunnen voortaan wat we noodig hebben aan schoolboeken en zoo wel bij hem bestellen.’

Annette antwoordde niet.

Hij bladerde in de verzen.

‘O - dat is “Nieuwe Gids” hè? Ik vind het allemaal zulk gezanik. En wat een taal! Gewoon niet te begrijpen. Waarom kunnen die kerels niet schrijven zooals iedereen spreekt. Van Lennep bijvoorbeeld....’

‘Dat 's ook vreeselijk vervelend - behalve dan Ferdinand Huyck....’

‘En de Genestet? Is dàt soms ook vervelend?’

‘Neen. De Genestet is mooi. Maar dit is een nieuwe richting. Jij wil toch wèl de nieuwe richting in de muziek. Wagner....’

‘Ach dit is toch niet te vergelijken. Muziek ja zeker. En dan Wagner! Zijn woorden èn zijn muziek - dàt is mooi.’

In de gang hoorde ze zijn zwakken tenor zingen:

‘In stiller Nacht, in Winterszeit....’

En in 't rustig middaguur - Jetje op den grond spelend, Sjukke en Bengalen geflankeerd aan weerskanten van de kachel - zat Annette in die vroege Maartdagen met de verzen van Hélène Swarth in haar schoot, en las beurtelings in ontroering en verzet.

‘Maar hemel!’ zei ze hardop, schudde haar hoofd en keek in den spiegel - ‘dat een vrouw dat alles maar zoo zègt. Voor Jan en Alleman: dat een man niet van haar houdt en hoe ze daaronder lijdt. Dàt kan ik niet uitstaan! Maar.... wat is 't ook mooi, ach wat is 't prachtig gevoeld - en gezègd.’

En ze las opnieuw.

‘Wie durfde daar werpen den eersten steen.’ En: ‘Wij speelden pandje met ons leven.’

Maar Perk boeide haar op andere wijze: Perk was ook een man, die mòcht nu eenmaal over de liefde alles zeggen.

Er was één vers dat haar greep boven allen:

> ‘In 't woud der pijnen kreunt en zucht de wind’

- om de regels:

> ‘Maar wie wat menschelijk waar is, zelf ontgint,
> Voelt zich aan zich door zich alleen verbonden,
> En weet dat hij voor zich slechts waarheid vindt.’

‘Wat lees je toch zooveel?’ vroeg Louise eens. En: ‘*Wij* houden niet van die nieuwerwetsche boeken. Wij lezen nog altijd De Pastorie van Mastland en Raymond de Schrijnwerker.’

Den laatsten tijd kwamen Louise en Adolphine alleen naar de Keizersgracht. Caroline sinds de kinderen zoo groot werden, was van hen vervreemd. Ze waren zoo bijdehand, zoo rap, zoo zeker. Ze waren ook zoo mooi, dacht Caroline, en de schuwheid kroop hooger in haar, maakte haar leden stijf en stram, haar spreken onnoozel, haar gedachten dof in 't huis van haar broer. Zelfs van Annette was zij de laatste jaren vervreemd - Annette, moeder van groote jongens die haar aanhaalden en liefkoosden, waar zij toch baas over bleef. Die jongens, waar zij den toon niet meer mee kon vinden, tegenover wie zij zich als tegenover mannen de laatste jaren onhandig was gaan voelen. En alleen met Jetje ging zij nog wandelen, het kleine aanhankelijke ding, dat op haar schoot klom en de armpjes om haar hals sloeg.

Maar niet als vroeger - vele jaren geleden toen Francientje klein was - maakte het Caroline gelukkig in 't verwachten van eigen geluk. Het deed haar nu beseffen de onmogelijkheid tot dat eigen geluk nog ooit te geraken, en met een zucht liet ze het kind los.

Thuis zat ze zwijgend tusschen haar zusters - onbelangstellend voor de conversatie, door Louise gehouden op het peil van groote buitens en geparenteerde families. Maar soms kon ze in Adolphines gezicht plotseling zien met de eigen gescherptheid voor dergelijk gevoel, iets van intensen afkeer. En eenmaal op een avond had zij Phine langzaam in de gang zien loopen, met dezen afkeer in haar gezicht, zoo sterk en fel, dat het Caroline verschrikt deed stilstaan.

Toen keek Adolphine op. En zij zeide, wat Caroline verstommen deed van verbazing en schrik:

‘Waarom loop je op me te loeren? Kan ik nooit een oogenblik vrij zijn om te denken?!’

Caroline ontdaan - zóó scherp, zóó.... ze zocht lang eer zij het woord had - zoo vijandig was de klank van haar zusters stem - rende snel op haar teenen voorbij; de kamer binnen, waar Louise aan de tafel zat voor haar handwerk. Die tafel, waar de twee andere stoelen alweer wachtten....

‘Wat is er?’ vroeg Louise verbaasd.

‘Niets. Ik.... dacht - een muis,’ prevelde Caroline.

‘Een muis! Zal je altijd een kind blijven?’ Haar zusters stem was streng, maar haar gezicht verzachtte met iets teeders voor de ‘jongste’.

‘Waar is Phine?’

‘Die is boven.’

Haar hart bonsde van den leugen. Aan de tafel gezeten, zag zij niets dan Phines vreemd gezicht, en de vijandschap in haar oogen en stem:

‘Kan ik nooit alleen zijn om te denken?!’

Ook nu waren Louise en Adolphine alleen gekomen.

‘Waren jullie gisteravond uit?’

‘Ja - we waren naar de feestvoorstelling van mevrouw Beersmans. Medea. Ze kreeg een geweldige ovatie - fanfares, studentenliederen - en receptie daarna in 't American Hotel.’

Op straat zei Louise:

‘Annette heeft geen begrip van wat past in onzen stand. En haar invloed op Frederik is zoo groot dat hij meegesleept wordt.... Iemand als Frederik hoort toch niet bij zulke tooneelmenschen. Een receptie! Verbeeld je....’

‘'t Moet toch aardig geweest zijn. Ik zou zoo iets graag eens zien.’

‘Jij? Dat vreeselijke stuk?’

‘Neen - zoo'n ovatie. Zoo'n gevierde mooie vrouw.’ Ze zweeg - en toen, terwijl zij daar gingen, twee groote magere gestalten in 't deftig zwart, over de grachten waar een waas van komende lente over het donkere water hing, brak het als een vloek zoo minachtend van haar smalle vochtige lippen:

‘Wij - *wij* weten van niets.’

Louise zweeg. Thuis gekomen zei zij:

‘Ik zal juffrouw De Later op de thee laten vragen vanavond. En dan moesten we eens gezellig een glaasje warmen wijn drinken met een gebakje erbij.’

Er glom een opstandige verachting in Adolphines onrustige oogen. Zij zat stil en het haakwerk werd zwaar in haar schoot. Het rook duf - en zij schoof terug van het rood fluweelen tafelkleed.

VI

MIJN hemel!' zei Frederik Craets, en hij smeet de courant neer. 'De wereld staat op zijn kop! Nu schrijft Pierson notabene een stuk om kwijtschelding van straf voor Domela Nieuwenhuis - als die kerel weer vrij is, zijn we immers ons leven niet meer zeker. Dat heb je toch gezien met het Palingoproer. Je zult het nog beleven, dat we hier een nieuwe Fransche revolutie krijgen. Als het volk de baas wordt....'

Cloese lachte.

'Keuchenius is ermee begonnen in de Kamer. Hij kòmt wel vrij.'

Frederik wond zich op, en de kinderen luisterden. In hun groote veilige huis zaten ze, en zagen in hun verbeelding het opgeruide volk langs de grachten aanstormen, de huizen plunderen....

Maar op een-en-dertig Augustus stapte een man onherkenbaar geschoren uit den trein, en 's avonds, toen heel Den Haag was geïllumineerd om prinsesjes verjaardag, liep het gerucht dat Nieuwenhuis gratie had gekregen. In Recht voor Allen schreef Croll een vlammend artikel: 'Te laat.'

'Te laat regeering. Gij hebt ons *recht* geschonden en dat wordt door geen ongevraagde gunst weer goedgemaakt.'

Frederik Craets en zijn côterie schudden machteloos verontwaardigd het hoofd, toen bij de nieuwe verkiezingen Nieuwenhuis in de Kamer werd gekozen voor Schoterland. Maar Nederland toonde zich openlijk tegen het socialisme. Geen Kamerlid groette het nieuwe lid of liet zich voorstellen; slechts de minister van Koloniën verwelkomde hem....

Ja, de wereld ging op zijn kop staan. En ostentatief had Craets, toen de Koning zeventig jaar was en Oranjefeest in Amsterdam werd gevierd de groote versiering van oranjetulpen laten aanbrengen voor

de ramen; en uitzonderlijk wapperde van den gevel zijn vlag, de Prinsenvlag, oranje blanje bleu, tusschen al de rood wit en blauwe.

'Ik kan de kleur rood niet meer verdragen,' zei Frederik Craets met de zeldzame drift, die slechts de socialisten en de vrouwenbeweging in hem konden wekken. Want thuis was alles zonnig voor hem. Hij was op al zijn kinderen trotsch. Op Francine, zijn oudste dochter, die op 't assaut in Den Helder *de* reine was geweest. Op Philip, die zoo gezellig, als een man al, met hem op en neer ging - op Pieter, die zoo kranig zich er doorsloeg en zoo'n scherp verstand had. Op Sophietje, zijn kleine schoonheid, en zelfs op Frits, omdat hij zoo'n muzikaal begrip had, en zoo piano wist te spelen, dat hij er met genoegen naar luisterde.

Francine was nu van school. Meteen gevallen in het drukke leven van uitgaand meisje, dat zweefde van 't eene bal naar 't andere. In de morgenuren sliep zij lang uit - 's middags winkelde zij met moeder of maakte visites. Zoo leefden alle meisjes uit hun kringen.

Als Truida Leedebour kwam en van dit vlinderleven hoorde, kon zij bittere harde dingen zeggen.

'Wij strijden met al onze kracht om een betere toekomst voor de vrouwen - maar meisjes als Francientje schijnt het nergens te raken.'

'Neen,' zei Annette koel.

Als zij alleen was, kwam zij dikwijls zelf in verzet tegen Fransjes leven. Stond haar eigen sobere jeugd voor haar op, toen zij vroeg van school slechts een leven van zorg en beslotenheid kende. Frans kende geen zorg, geen leed. Dat kon zij niet helpen - in hun huis was alles voorspoedig en gezond.

Maar tegen Truida's eischen en verwijten trok zij te velde, verwierp kort en minachtend wat die vrouwen wilden, zei rustig:

'Fransje moest trouwen, dat was de bestemming.'

Toch raakte de nieuwe tijd, zij het haast onmerkbaar Francine Craets aan. Zij had op school een vriendin, die ongefortuneerd, onderwijzeres ging worden. En Fransje, midden in haar leventje van uitgaan, hield met den onverzettelijken trouw die voor enkelen in haar leefde, deze vriendschap aan; keek met respect, waarin iets van benijden was, naar dat harde doelbewuste werken voor de acte Lager Onderwijs. En soms kon zij denken: 'Daar moet iets prettigs in zijn - hard werken en iets behalen.'

Maar ook de andere kinderen werden zelfstandig - er was plotseling een groei in hen, die Annette soms in gedachten deed stilstaan - een

woord, een gebaar, een trek in de kindergezichten die over de tafel haar aankeken, waarin zij plotseling voelde: er is iets in hen veranderd.

Vooral haar jongens. Als Philip thuiskwam in de vacanties, telkens grooter, mannelijker en naast haar zat op de canapé, 'Klein' aanhaalde en vertroetelde - maar ook zoo vol van dat kameradenleven daar in Den Helder vertelde - dacht zij, hoe weinig weet ik meer van hem. Niet eens veel meer van zijn hard en moeielijk vossen voor elk examen, waar hij altijd nog weer nèt voor slaagde. Niet van zijn genoegens toch eigenlijk - niet méér dan wat hij vertelt en dàt vertelt hij ook aan anderen. Niet van dat groeiend en ontwakend mannenleven dat zij, zelf zoo kuisch en schuchter, in haar jongens zich zag baanbreken. Zij dacht als zij naar hem keek, waar hij stond recht en slank voor het raam, aan den tijd toen zij Jetje wachtte; zij den schroom, den wrevel in hem gevoeld had; toen ook de worsteling in haar zelf om al die tegenstrijdige gedachten zoo zwaar was geweest. *Nu* was in haar een schroom tegenover den wordenden man. En zij kon wonderlijk verteederd en tegelijk wat onzeker, zijn groote hand tusschen de hare vatten en naar hem opzien.

Dan kuste hij haar, trok haar met de liefkoozende innigheid van zijn vader naast zich.

'Wat denkt Klein?'

'Ik denk - dat je al een man bent, zoo groot.'

'Ja - en wat een snoes van een jonge moeder heb ik nog. Ik ben trotsch op mijn moeder, gelooft ze dat wel?'

'Dat zou ze graag *willen* gelooven....'

'O coquet is ze, èn ze vischt....'

'Neen.... neen.'

'Ja, ja - maar ze mag nooit anders worden. Als ik trouw moet mijn vrouw op haàr lijken....'

Naar Pieter keek Annette, en wist hem gansch anders. Het prikkelbare kind, dat hijgend en hoestend zijn asthma als een eenmaal opgenomen last heldhaftig voortzeulde, had nooit haar aangehaald of verwend, ook nooit haar liefkoozingen verdragen. Alleen geëischt haar zwijgende hulp, als iets dat hem van nature toekwam. Een totaal andere aard dan zijn broer - vroegrijp en vroegwijs in een aangeboren gescherptheid op alle sexueele verhoudingen.

Toen Philip op den leeftijd kwam, had hij zijn vader gevraagd, open en eerlijk - en zij hadden samen gesproken, man tegen man. Maar Pieter Craets vroeg zijn vader niets. Hij wist. In Artis, waar zijn moeder soms op mooie zomerdagen 's middags zat met een thee-blaadje, een boek en een handwerk, terwijl de kinderen speelden in

den tuin, liep hij, onrustig, gejaagd de kroesharige jodenmeisjes na, die getrokken naar zijn blondheid, hem zochten in hun spelletjes.

En eenmaal, met Frits erbij, verlos verbanje spelend, raakte hij met een meisje, een groot forsch kind verdwaald in een der verre laantjes.

Zij stond plotseling stil, toen ze hem naast zich hoorde hijgen.

'Je mag niet zoo hard loopen, wèl?' zei ze.

'Waarom niet?'

'Ik dacht dat het niet goed voor je was.'

Hij poogde weerbarstig zijn hijgen te bedwingen. Ze trok uit haar jurk een klein zakdoekje, begon het zweet van zijn gezicht te drogen - met een vrouwelijke teederheid, die plots zijn oogen diep en donker maakte. En op eenmaal had ze haar armen om zijn hals geslagen, zoende hem op zijn mond.

Hij trok met geweld het jonge soepele meisjeslijf tegen zich aan - voelde in een vreemde duizeling haar kleine borsten week tegen zijn harde jongenslijf.

'Wat ben je sterk,' zei ze, haar zwarte oogen in de zijne, 'ik had 't nooit gedacht dat je zoo sterk was.'

'Ik zou je best kunnen dragen,' zei hij.

Ze glimlachte week.

'Doè het....?'

Hij greep haar om 't middel, wilde haar tillen - ze was zwaàr.... dit schoot door hem heen, toen hij opeens vlak bij Frits' stem hoorde en die van zijn vriendje. Ze stoven uit elkaar. Het meisje liep met een glimlach naar haar vriendinnetje. 'We moeten terug,' zei Frits.

Het vriendje stootte Pieter aan. 'Meisjes zoenen?' grijnsde hij.

'Stik,' zei Pieter.

Aan 't groene tafeltje zaten ze daarna voor een glas frambozenlimonade.

'Jullie hebt Pieter veel te hard laten loopen,' zei Annette bestraffend.

Ze zeiden niets. Zogen braaf en kinderlijk hun frambozenlimonade - door een rietje.

In de verte dwaalden spiedend de meisjes.

Snel wentelde de tijd. De nieuwe geest, die eindelijk in alles was doorgebroken, in kunst en litteratuur, in handel en nijverheid, sleepte de jonge geesten mee, en verwijderde hen op eenmaal van het oudere geslacht. Tusschen de zestiger jaren en deze tachtiger lag een geweldige kloof. Hoe eentonig in vergelijking, onbewust van allerlei mogelijke genietingen, afgesloten eigenlijk van 't groote leven

was haar jeugd geweest, dacht Annette. Maar ook, vele kleine diepe vreugden had *zij* gekend in al den eenvoud, die haar kinderen vreemd bleven.

Zij praatte er soms met Stance over. En verwonderde zich dan dat Stance lichter en makkelijker dan zij den nieuwen tijdgeest vatten kon. Kwam het doordat Stance alles aangreep om te blijven staan op den zwaren weg, dien haar huwelijk haar had opgeleid; waarover zij zich, zelfs tegenover Annette, niet uitte. Otto bleef ziekelijk. Den vorigen zomer had hij gekuurd in Bentheim, zwavelbaden waarvan hij iets beter terugkeerde met een snellen terugval in het najaar - reizen die hun bekrompen financiën haast uitputten. Dolfje was nu elf jaar, en geregeld gingen Stance en Otto hem bezoeken. Van die Zondagen bleef Otto dagen lang ellendig, verbeten zwijgend. Stance bleek, met het floers van tranen in haar helblauwe oogen, dat zoo wonderlijk contrasteerde met haar nog altijd zonnigen glimlach.

Maar zelfs Annette vertelde zij niet, wat haar de laatste jaren zoo slapeloos deed zijn: de herinnering telkens weer, hoe het kind dat weinig groeide, klein en tenger bleef als een jongetje van acht, het altijd koud had in de gestichtsatmosfeer, waar groote ramen wijd openstonden over de kale kamers; en op haar schoot gekropen zich verwarmde tegen haar aan, met zijn zwaarmoedig lachje aandachtig naar haar opkijkend. Maar bij het weggaan, zich aan hen klemde, en luid had geschreid. Wel verzekerde de zachte jonge broeder die de kinderen verpleegde, als een vader met Dolfje in zijn armen liep, dat het verdriet als zij weg waren, dadelijk geluwd was. Stance, in de wanhopige nachten die op zoo'n bezoek volgden, lag te worstelen met het probleem: niet tegelijk man en kind te kunnen verzorgen naar den eisch.

Francientje Craets was al aangenomen; ook dit ging anders dan in hun jeugd dacht Annette. Hoe ernstig en vol gewicht waren zij en Stance naar de plechtigheid gegaan met hun moeders, en naar het Avondmaal. Hoe hadden zij zich gevoeld onder den indruk bij het afscheid van hun vereerden dichter-dominee, plots nu volwassen meisjes, met opgestoken haar. Fransje dacht in de eerste plaats aan haar flatteuse zwarte japon.

Maar ook Annette was het oude geloof in den loop der jaren naast Frederik kwijtgeraakt. De tijd had het weggevaagd. Met al wat de nieuwe geest bracht, was ook godsdienst in hun kringen iets licht belachelijks geworden. Multatuli had eraan gerukt, tot het wankelde op zijn grondvesten, met honende woorden geblameerd al die kerksche vormen, waar geen enkel redelijk levend gevoel aan ten grondslag lag, noch uit voortvloeide. Hij had het oude, dat nog voort-

vegeteerde verscheurd en vernietigd met het Gebed van een Onwetende. Maar wat had hij ervoor in de plaats gegeven?

Wat gaf iemand ervoor in de plaats....

Haar stond de ruwe toon in de nieuwe litteratuur tegen, waar gevloekt werd, de naam van God telkens misbruikt.... Maar den jongeren hinderde dat blijkbaar niet. Zij waren onverschillig geworden voor al wat religie was. Aannemen liet je je, omdat je ouders het wenschten, maar het was iets waarvoor je je bijna geneerde tegenover je vrienden, en waar je in elk geval niets indrukwekkends in vondt. Frederik zelf was niet geloovig. Maar hij was erop gesteld dat zijn kinderen werden aangenomen; ze moesten behooten tot een kerkgenootschap.

Philip wilde gelijk met Francientje worden aangenomen. En Annette, met haar andere kinderen bij zich in de kerk, had ontroerd aandachtig gekeken naar haar twee jonge vogels, die begonnen uit te vliegen.

Fransje thuisgekomen, het bijbeltje dat moeder hun allebei gegeven had nog in de hand, vroeg meteen mee te mogen naar het openingsconcert van het Concertgebouw. Zij was teleurgesteld - andere vriendinnen hadden een sieraad gekregen - hoe ouderwetsch was dit....

Maar Annette, met den soberen ernst van haar vader, had gezegd: ‘Het is geen feest. Het is een ernstige gebeurtenis. Een bijbel houdt je voor je heele volgend leven.’

‘U leest toch zelf nooit in den bijbel?’

Annette zweeg.

Ze was voor haar kinderen niet makkelijk te naderen. Haar aangeboren heerschzucht, en een zekere strakke ernst wortelend in een sterk besloten hevig gevoelsleven, gaven haar in haar gezin een onaantastbaarheid, die geen critiek verdroeg. En nooit kreeg zij - behalve met Frits - de vanzelfsprekende kameraadschap, waardoor Frederik de aangebeden vader was geworden.

VII

EINDELIJK had Louise haar trots verwonnen en was bij Frederik gekomen. En met hokkende stem, haar groote zwarte figuur van een tragische statigheid had zij verteld:

'Wat zij met Carolientje hadden beleefd de laatste weken! Ach, zij had het eerst zoo zwaar niet geteld, gehoopt het nog wel weer in orde te brengen, maar 't was àl erger geworden. Caroline, die het huis uit wilde, haar geld opeischte, en.... Frederik raadde 't nooit - een asyl voor dieren wilde oprichten....

Maar hoè.... in 's hemelsnaam....

Carolinetje, waar niemand ooit iets achter gezocht had - die welverzorgd als in een doosje leefde in haar huis - was op een morgen aan 't ontbijt gekomen en had dingen gezegd.... dingen gezegd....'

Die woorden had Louise niet meer over de lippen kunnen krijgen, maar in de verbijsterde hersenen der beide zusters stonden ze gebrand:

'Wij hebben met ons drieën geen man en geen kind. Wij hebben hier al die jaren maar gezeten of we geen vrouwen wàren. Ik mocht geen beest van jullie houden, geen hond en geen kat. Ik heb hier moeten zitten over die walgelijke handwerken, waar ik misselijk van word. Ik ruik en ik proef ze - ik voel ze groot worden in mijn handen - ik kan er niet meer van eten en niet meer van slapen. Ik ben verhongerd hier in dit huis, waar Annette haast nooit komt en de kinderen alleen als ze moèten.

Nu wil ik mijn eigen leven gaan leiden - 't armzalige beetje dat er nog te halen is. Ik wil mijn geld hebben van Frederik en ik wil ongelukkige beesten verzorgen - zooveel als ik er maar bergen kan.'

Louise, een bevende ontzette Louise, gebeukt door een stormloop van dagen lang, was eindelijk op onvaste voeten, geagiteerd in Frederiks kantoor gekomen.

'Dat zal je toch niet doen Frederik? Je zult haar toch beletten ons te schande te maken? Ze is overspannen, ze moet door jou tot rede gebracht worden.'

Frederik had getroost, gerustgesteld - wat haastig, omdat hem een zakenconferentie wachtte.

Maar dien avond was Caroline zelf gekomen en had gesproken met een roerend accent van waarheid in haar trillende stem; haar gevlekt rood gelaat met moeite tot hen opheffend.

'Als ik voor kinderen kon zorgen, zou ik dàt doen. Want ik heb altijd zoo graag gezorgd. Ik was ook altijd zoo graag bij je moeder, Annette. Maar kinderen kan ik niet aan. Ze zouden om me lachen. Ik ben onhandig geworden in de jaren - ik weet niet hoe dat komt - ik voel dat ze me niet voor vol aanzien. Maar er is nog nooit een beest geweest, dat niet bij me wou wezen en niet alles met zich liet doen. En daarom wil ik een asyl voor dieren stichten.'

Toen was Annette opgestaan en had haar zwijgend een zoen gegeven. En Caroline zei verstikt: 'O dank je Annette - dat is goed van je.'

Met Bergema hadden later Frederik en Annette gepraat.

'Daar moet je niets tegen doen,' zei die.

'Maar ze wordt de risée....'

'Och, of ze dat anders óók niet wordt! Laat haar de liefde die ze in zich heeft en die niemand van haar vraagt, aan honden en katten geven, als ze dat begeert. Het is een billijke en sobere eisch, dàt zal je moeten toestemmen!'

Frederik keek somber.

'Ik vind 't triestig, dat alle menschen zullen praten van die halfgare juffrouw Craets met haar asyl.'

'Vindt je beter als ze over vijf jaar zeggen: die halfgare juffrouw Craets zit in Meerenberg?'

'Maar zoù je nu denken....'

'Oh kerel!' Bergema ging heen en weer loopen, 'je weet niet hoe een dergelijk gemis invreet. Wees blij als het een uitweg vindt.'

In het donkere smalle huis op de Heerengracht hing het gansche leven uit de voegen. Louise had na al de kracht van haar prestige vergeefs te hebben beproefd, eindelijk gezwegen. Zij ging door het huis, zat aan tafel als een levend protest. Maar ze zweeg. Vernietigend. Met opgeheven hoofd droeg ze voor haar kennissenkring de schande.

Haar toilet was nòg meer verzorgd, haar houding nòg vorstelijker, haar conversatie nog precieuser en meer afgemeten. Maar na ieder bezoek besefte ze de praatjes en den spot.

Alleen bij Frederik had ze eenmaal uitgeschreid, bloedige tranen.

'Ach Frederik, broer - onze familie-eer - het hoogste dat we hebben, die was toch goddank nog onbesmet. En dat Caro mij dit nu aandoet. Dat we niet in eere met ons drieën grijs kunnen worden! Dat dit het eind is van al mijn zorg!'

'Maar lieve Lou, onze familie-eer wordt niet geraakt. Het is toch eigenlijk niet zóó iets onbehoorlijks?'

'Ach, maar wie doèt er zoo iets? Waarom is ze niet tevreden, zooals wij?'

Frederik vertelde haar wat Bergema gezegd had.

Louise huiverde.

'Maar ze kan toch in Liefdadigheid naar Vermogen gaan - of in Arbeid Adelt - of Tesselschade - dat is werk voor dames van onzen stand. Waarom wil ze zoo iets gemeens als een beesten-asyl?'

'Een kat is een vorstelijk beest, Lou.'

Maar ze lachte niet.

'Je wilt haar dus niet tegenwerken? En ons helpen?'

'Neen, Louise.'

'Je géèft haar haar geld?'

'Ja dat doe ik. Ik vind het ook heel erg, geloof me. Voor haar speciaal.'

'O Frederik, Frederik,' Louise schreide bitter - 'ik heb toch altijd gedacht om jullie welzijn.'

'Já lieve Lou, je bent de beste voor ons geweest. Maar toch - hierin moeten we Caro haar zin geven.'

''t Is Annette die er achter zit,' dacht Louise, terwijl ze voor den spiegel haar keelbanden strikte. 'Annette en Bergema.'

Naar oom Pieter en tante Sophie trok Louise en vertelde haar nood. De oude vrouw zei niet veel. In haar hart vond zij de gedachte aan zoo'n onderneming iets jammerlijks, maar ze wilde die arme stakker, dat Carolientje niet afvallen.

''t Is een vreemd idee. Maar ten slotte moet ieder mensch zijn leven leiden op *zijn* manier.'

Louise vertrok ongetroost - een beetje boos op tante Sophie van wier autoriteit ze nog iets gehoopt had.

Maar 's avonds zei de oude vrouw, toen zij het oom Pieter verteld had:

'Pieter, wij hebben schuld.'

‘Watblief?’

‘Ja. Wij allemaal. We hebben dat ongelukkige kind in den steek gelaten.’

‘Wàt zeg je? Heeft ze hier niet gelogeerd? Is ze hier niet op partijtjes geweest?....’

‘Och - jij bent een man.’

Hiertegen viel niet te argumenteeren en oom Pieter liet het erbij.

Caroline, na dien laatsten keer, sprak zich niet meer uit. Haar wrokkige indolentie wakker geschud, ging zij haar gang, vast, besloten, actief, of zij een program afwerkte. De tranen, de schimp, de zijdelingsche hatelijkheden, gleden langs haar af.

‘Uit dìt huis ging ze weg!’

Ze had een alleenstaande villa gekocht op den Amsteldijk, midden in een vrij grooten verwaarloosden tuin. Dáárheen keek zij onafgebroken, met een scherpen blik in haar oogen.

Met Annette overlegde ze een eenvoudige meubileering. En Annette op eenmaal had het geweten: moeders rood fluweelen meubeltjes, de canapé, de stoelen, de bonheur, alles wat daar ongebruikt boven stond, wilde zij Caroline geven. Zelf hield ze alleen de groote linnenkast, het naaitafeltje, dat voor Francientje bestemd bleef, en den leunstoel.

Caroline omhelsde er Annette voor in dankbare ontroering. En Annette moest denken hoe het rood fluweelen salonnetje nu zoo wonderlijk eindigen ging in een honden- en kattenasyl, en hoe haar moeder daar zelf om zou hebben gelachen.

Een bejaarde vrouw zou in de morgenuren het huiswerk doen en koken. Verder wilde Caroline alleen zijn.

Weg vielen de dagen, de een na den ander. Ontzet keken Louise, Adolphine het aan.

Het ging waarlijk gebeuren!

Maar Louise vermoedde niet, en niemand vermoedde, dat Adolphine stil in haar stoel gedoken, de eenige was die begreep. En lange nachten lag, de magere handen in elkaar geklemd en wist: de wanhoop die haar het leven deed schuwen, was ook in Caroline. Zij bewonderde, in een warm doorbrekende liefde, haar jongste zuster die de kracht had een nieuw leven nog te willen opbouwen. Voor het eerst in deze dagen besefte zij, dat zij met deze zuster had moeten spreken - maar ook nù kon zij dat niet.

Zonder emotie schijnbaar, ging Caroline eindelijk op een morgen het huis op de Heerengracht uit. Annette zou haar wegbrengen. Rood gevlekt haar klein gezicht, haar kleeren slordig en stoffig van de

verhuizing, stond ze in de schemerige suite tegenover haar zusters.

‘Moge 't je nooit berouwen, Caro,’ zei Louise streng, maar haar stem beefde. Ze dacht hoe ze eenmaal bij zichzelf had vastgesteld: ‘Carolientje moest een gelukkige vrouw worden. Dat zou háár zon zijn.’

Adolphine zei niets. Maar plotseling trok ze krampachtig Caroline naar zich toe, en kuste haar.

‘Phine,’ fluisterde Caroline schor, voor het eerst ontroerd. Ze had tranen gevoeld op haar wang - nooit had ze Phine zien schreien.

Zwijgend, als voor een doode, liepen ze gedrieën de gang in. In de verte stond Mijntje en schudde het hoofd.

Maar toen ze de voordeur had geopend, waar aan de stoep de vigilante wachtte met Annette, brak het zich van Louises strakke lippen.

‘Vergeet niet - vergeet nooit kind, dat hier je thuis is....’

Caroline antwoordde niet. Zij zag ook niet meer om, waar op de stoep twee lange zwarte gestalten haar onbewegelijk stonden na te zien als een verlorene.

Toen Annette, nadat zij samen den ganschen dag hard gewerkt hadden, Caroline ging verlaten in den avond, en zij beiden in den tuin stonden waar een roode zon laag over den Amstel hing, en de eerste zwerfpoes behagelijk voor het raam zat uit te kijken - vroeg zij bezorgd:

‘Zul je het heusch niet eenzaam hebben, Caro?’

En Caroline zei:

‘Neen. Hier zal ik het niet eenzaam hebben.’

Annette bukte zich. Een oogenblik gaf de kleine breede Caroline zich in de koestering dier warme innige vrouwenarmen - en toen zij weer vrij was, liepen de eerste tranen sinds de strijd om haar vrijheid begonnen was, over haar gezicht.

In de vigilante keek Annette nog eenmaal om. Daar stond Carolines eenzame gestalte in den guren wind en wuifde haar na. En 't was haar, toen zij eindelijk aan 't eind van dien langen dag de stoep van haar eigen huis opging, of zij Caroline had achtergelaten in een vreemd en ver land.

VIII

DEN elfden April van dat jaar acht-en-tachtig trok al wat muzieklievend was of er voor wenschte door te gaan, naar het openingsconcert van het nieuwe Concertgebouw; onder het verbijsterd oog der Nieuwer-Amstelsche politie, die moeizaam het verkeer zocht te regelen van een file rijtuigen, langs de P.C. Hooftstraat, de Stadhouderskade tot aan de Galerij.

De echte oud-Amsterdammers hielden zich van den beginne af wat stug. ‘'t Stond zoo ver buiten de stad, zoo ongezellig. En wat hadt je aan dat zoo-gezegde prachtig uitzicht van het voorbalcon. Jawel, je zag ver. Aan de overzijde van het weiland hadt je in de verte het Rijksmuseum - en de Waskaarsenfabriek. Rechts keek je over moestuinen tot voorbij den Amstel. Maar met de tram kwam je alleen tot het eind van de P.C. Verder was 't baggeren - griezelig en donker.

Waarvoor diende het? Was 't Parkschouwburgorkest onder Kes niet behoorlijk èn gezellig? En 't was een heel ding dat dit alles uit particuliere beurzen moest komen zonder subsidie. Wie verlangde er nu eigenlijk die zoogenaamd hoogere muziek....’

In den corridor begroette Amélie van Dugten in haar sortie, stralend de Craetsen.

‘Nu gaan we langzaam maar zeker komen tot *den* toestand,’ zei ze lachend. ‘Nu zal je onze brave Amsterdammers zien: niet rooken, geen consumptie onder de muziek....’

Onder geroes en gepraat trok het publiek van het oude geliefde Park de groote zaal binnen. De echte muziekliefhebbers hadden eindelijk getriomfeerd. Frederik Craets, altijd even jeugdig, slank, blond, met zijn on-hollandsch kunstenthousiasme stond daar - de trots van zijn dochter Fransje - en praatte met de andere steunpilaren van de nieuwe onderneming. De Negende van Beethoven zou

worden uitgevoerd met een expres gevormd ensemble uit het groote koor van Toonkunst, van Excelsior, de Wagner-vereeniging, Euterpe, Amstels Mannenkoor, Apollo. Hij keek om, zag Viotta langzaam de trappen van het podium afkomen, boog met zijn eigen hoffelijken zwier, keerde zich dan naar Willem Kes. Iedereen dacht dat Viotta nu ook Concertgebouw-dirigent zou worden; maar Viotta zelf wilde niet, en het was een publiek geheim dat Kes de gewenschte persoon hier was.

Annette, altijd een beetje bedenkelijk gestemd tegen zoo'n klassiek programma, vond het gezellig dat Frits naast haar zat, die voor deze gelegenheid mee had mogen gaan. Aan den anderen kant fluisterde Frederik haar met voldoening zijn opmerkingen toe.

'Vijf en zestig menschen hebben we in het orkest - wat een bezetting hè?' Hij groette telkens bekende figuren - meerdere uit andere plaatsen overgekomen.

In de pauze kwamen velen mevrouw Craets aanspreken, die bij haar entree al de aandacht had getrokken door haar lila toilet, met de groote tournure, de sleep lang, het puntlijf sterk accentueerend het altijd nog zeer dunne middel, het decolleté vierkant uitgesneden. En boven dit alles haar merkwaardig jong gebleven blank gelaat, tusschen de al zoo groote kinderen, die haar eerder schenen te verjeugdigen. Nog altijd ook trok zij meer mannen dan vrouwen in haar koele terughouding, haar weinig spraakzamen, puntig scherpen geest. Maar bij dat alles kon het zeldzame lachje, dat moeielijk doorbrak, van een verrassende bekoring zijn, een plots meisjesachtige vroolijkheid.

Uit het stemmengegons klonken in zaal en foijer de meeningen op over het nieuwe orkest en het gebouw - kwam ook bij de oude getrouwen de noodtoestand van het Park ter sprake, dat nog eens zou trachten concerten te geven als vroeger in den tuin dezen zomer onder Stumpff - bij genoeg deelneming ook weer solisten in het vooruitzicht stelde.

De oude Parkbezoekers ademden op na den dwang van niets dan taaie klassieke muziek, waaronder je geen woord mocht zeggen - en waarbij niet 'bediend' werd. Ze wilden hun oude Park terug, het steunen. Want dit - de tuin hier was nog niets - en 't lag zoo ver buiten de stad. *Als* gebeurde wat verwacht werd, dat hier een buurt van villa's verrijzen zou, dat een Museumstraat het Concertgebouw verbinden zou rechtstreeks met de stad, een Ruysdaelstraat met Nieuwer-Amstel - dàn kon het misschien iets worden....

'Maar dàn,' gebaarde heftig een echt oud-Amsterdammer - 'àls dit Concertgebouw kans wou hebben te blijven bestaan, moesten

ook al die malle nieuwerwetsche fratsen afgeschaft! Dan moest er weer bediend worden onder de muziek - dan moest zacht praten en rooken toegestaan worden. De muziek mocht niet, zooals nu, hoofdzaak worden. Gezelligheid nietwaar, daàr kwam je voor, en anders bleef hij weg....'

Hoofden knikten - velen waren 't ééns....

Frederik Craets ving hun woorden op, en hij lachte: 'Neen, neen - diè tijd was voorbij.'

Van Dugten werd aangevallen over het Damrak. Het jammerlijk gedempte, schilderachtige Water; één stoffige doode steenmassa de plek voor de Beurs bestemd. Maar wanneer kwàm die Beurs! Twee-en-een-halve ton had het dempen gekost, die van den voornaamsten toegang tot de stad een woestenij had gemaakt.

'Boomen - boomen dan tòch!' riepen de oud-Amsterdammers.

'Het is te laat om nog boomen te planten. Een plantsoen, dat zou gaan.'

Maar het hinderde hem ook, en hij liep den laatsten tijd den ouden Pieter Craets uit den weg.

In de zaal keek Line Bergema met haar oudste zoon en dochter naast zich, spits met toegeknepen oogen naar den cour die zich om de Craetsen vormde - waartoe ook de Van Dugtens, Leedebour, Cloese behoorden.

'Zullen wij mevrouw Craets niet gaan aanspreken ma?' zei het meisje.

Maar de moeder antwoordde bits:

'Daar zie ik de noodzakelijkheid niet van in.'

'*Ik* ga toch maar, ik heb Francine iets te vragen,' zei de jongen, en meteen was hij weg, waar hij Fransje Craets' blond hoofd bewegelijk zag keeren en wenden.

Line Bergema zat strak rechtop. Telkens groette iemand de vrouw van den bekenden dokter respectvol, een enkele kwam aanspreken, maar Line stelde bij zichzelf vast, tot een plaats als Annette, die dat alles onverschillig accepteerde, had zij het nooit gebracht. En zij was blij dat Bergema niet was meegegaan om al dien triomf aan te zien.

Enthousiasme en niet eindigend applaus barstte los na Beethovens Negende. De echte muziekkenners sleepten thans het overig publiek mee, dat zich half weerstrevend liet overstroomen door den vloed van geestdriftige waarachtige blijdschap om dezen eersten avond - de eerste schrede in een nieuwe phase van het muziekleven.

En één was er, die in zijn energieken kop de illusie zat te verwerken van een moeielijke taak: een tegen den stroom oproeien van in gansche geslachten gewortelde misbruiken - om eindelijk te veroveren hier

een publiek, dat uitsluitend kwam om muziek te hooren en niets anders. Dat geen bezoeker het wagen zou den mond te openen, zoolang *hij* de groote meesters spreken liet.

Willem Kes, bescheiden nog op zijn plaats in 't orkest als eerste violist, wist dat *hij* die man zou worden.

Francine en Frits, meteen naar boven gegaan, hoorden Pieter roepen. Dat deed hij alleen als hij benauwd was.

De jongen zat rechtop in de kussens - hij hijgde - op zijn voorhoofd parelde zweet.

'Ik wou dat goed branden maar ik kan het niet vinden, jullie zijn ook allemaal uit,' zei hij knorrig. Zijn bleek gezicht was klein weggetrokken, zijn blauwe oogen staarden vermoeid.

Fransje kwam op den rand van zijn bed zitten.

'Heb je 't kwaad jongen?'

Hij duwde haar weg.

'Niet zoo dicht op me. Waar is moeder?'

'Vader en moeder blijven immers voor 't souper.'

'Zoek jij het dan even op.'

'Ik zal Phie vragen.... die weet 't wel.'

'Jij weet ook nooit wat....'

Hij sloot afgemat de oogen.

Francine maakte Sophie wakker.

'Phie, weet jij niet dat goedje voor Piet, hij is benauwd.'

Sophie stond meteen naast haar bed - nog slaapdronken wist ze in de kast waar moeder medicijnen bewaarde, het poeder; kwam ermee op Pieters kamer en stak het aan.

De jongen in bed, ademde begeerig den verlichtenden rook in.

Stil zaten de anderen erbij. Hij zei niets, gaf geen blijk dat hij blij was met hun gezelschap, en de drie vroegen niets. Trouw, zwijgend, bleven ze bij hem. Tot zij zagen dat hij indommelde. Toen slopen zij ongemerkt ieder naar de eigen kamer.

Maar toen alles stil was, kwam in Frits' bed voorzichtig een hoofd weer boven de dekens uit - werd een kaars aangestoken. En in 't flakkerend licht schreef Frits Craets met bonzend hart, zijn klein bol gezicht gloeiend van opwinding, regels op - versregels die in zijn hoofd zongen - schreef hij in een wonderbaar geluk, tot zijn hoofd leeg was - hij eindelijk met schrift en al onder de dekens gleed.

Toen Annette met Frederik in den nacht thuis kwam, rook zij dadelijk den bekenden geur....

'Pieter benauwd....'

Zij schoof voorzichtig zijn deur binnen. De zijden sleep van haar feestjapon knisterde. Stil stond zij over den slapenden jongen aandachtig lang gebogen.

Hij sloeg plotseling zijn oogen op, zag haar.

'Neen....wèg....' zei hij zich omkeerend.

Zij wist, hij verdroeg niemand als hij even beter was. En zij dacht toen zij de kamer afging aan Philips aanhankelijkheid.

IX

IN Juli kwam Philip Craets naat huis als adelborst eerste klasse, en wachtte op de aanstelling voor zijn eerste reis.

Annette kon hem stil bezien. Na de voldoening van hen beiden dat de niet vlugge jongen toch zonder tegenslag den eindpaal gehaald had, was er thans voor haar eerst ten volle het besef hoe zij dezen oudsten zoon volkomen ging afstaan aan het leven. Want zelfs nu al ging zijn aandacht, zijn verlangen, zijn belangstelling daarheen. Hij probeerde en paste zijn nieuwe uniform, paradeerde er mee in een nog kinderlijken trots, zijn buitengewoon knap lang figuur voordeelig gekleed in dit tenue. In een blague ging hij met vrienden zich wennen aan het dragen van politiek - het groeten met een burgerhoed. Het ging alles lachend, vermaakt, met een tikje zelfspot, maar Annette onderscheidde scherp: hij wàs van dit alles verrukt.

Tot eindelijk de met spanning verwachte oproep kwam, dat hij was bestemd met H.M. Schroefstoombootschip eerste klasse 'Van Galen,' in de maand October de reis naar Batavia en terug te ondernemen. Den zestienden September had hij zich te melden op het schip in Willemsoord.

De anderen, de meisjes vooral, leefden het mee. Pieter, kalm belangstellend, maar Frits kon dit alles perplex aanzien. Hij was nu twaalf, maar nog altijd, zooals Frederik het noemde, onmaatschappelijk. Hij vond zichzelf zoo min, en hij keek kleintjes naar Philips kranigheid, Pieters knapheid en werkijver, Francines levenslust, Sophies handigheid en beslistheid, en Jetjes plezier in alles. Hij moest denken, hoe *hij* van dat alles niets had, en hij verwonderde zich in een smartelijke weerloosheid.

'Wat ben *ik* nou. *Ik* ben nooit wat.'

Het sterkst gaf zijn vader hem dit minderwaardigheidsbesef. Juist het uiterlijk wereldsch gemak, de zwier, de beminnelijke voorkomendheid, de geestige vroolijkheid intimideerden hem volkomen. Tegenover niemand wist hij zich zoo'n stumper. Moeder wekte dat gevoel het minst van allen; maar niemand had hem meer de rust gegeven van de oude blinde vrouw, die hem 's nachts aan haar sterk lichaam gekoesterd had en wier kinderlijke geest gespeeld had in wonderlijke overeenstemming met den zijnen. En slechts was het blauwe schrift waarvan niemand wist, de eenige remplaçant geworden, waarin hij zichzelf uitstortte in versregels - onbeholpen - maar met een aandoening door zijn heele wezen, die hij verwonderd voor zooiets als geluk hield.

Snel, snel gingen de dagen. Annette keek naar de boomen voor 't raam. Toen Philip in Juli thuiskwam was het zomer, had zij het afscheid weggeduwd - het tweede nu al; maar hoeveel zwaarder woog dit dan toen een kleine jongen onder haar vleugels vandaan naar het Instituut ging. Nu, de blaren begonnen al te verkleuren en over een paar dagen ging hij.

Nog eens werd zij zich bewust hoe haar hart aan dezen jongen hing. Die haar altijd had omgeven en aangehangen met de liefde en bewondering van zijn vader. Die moeielijkheden in huis met zijn goedmoedige zachtheid, zijn lach, zijn grappen had weten weg te ruimen - die zoo gehecht was aan huis, zoo weinig veranderd, dat de zorg voor zijn jonge mannenleven in haar geluwd was.

Maar in deze dagen kwam de bittere ontgoocheling, de eerste die deze zoon haar gaf: dat *hij* de aanstaande scheiding niet voelde als verdriet. Wel kon hij ineens zijn arm door den haren steken en zeggen:

'Mamsje, niet ernstig kijken hoor - alles komt terecht. Al dat wa-a-àter hè? Maar ik drijf als een kurk moet je denken.'

Hij mocht soms even met een betrokken gezicht rondloopen en naar hen allen kijken, meestentijds was hij dol gelukkig in een popelende verwachting. Het was zijn met voorkeur gekozen leven - het onbekende....

Zij was er altijd trotsch op geweest dat zij en haar oudste zoo vertrouwd waren. '*Mijn* vriendinnetje,' zei hij altijd, maar hierin ging hij een eigen weg. En niet met strijd - met vreugde en verlangen.

Jetje zocht hij in deze dagen, dat merkte zij op. Het kleine ding, nu vier jaar, dribbelde als een schaduw achter den grooten broer aan, en hij had haar den heelen dag bij zich. 'Haast als een scherm,' dacht Annette.

Maar den laatsten avond kwam hij op de canapé naast zijn moeder zitten en trok haar hand door zijn arm.

Zij zeiden niets. Hij zat op dat vertrouwde plaatsje waar hij als kleine jongen al kroop om een beetje te vrijen met zijn mooie jonge moeder of haar een moeielijkheid uit zijn jongensleven te vertellen. Nu keek hij naar haar en vond haar wat klein en verouderd met een moeden trek langs haar mond. Een sjaaltje droeg ze, deze eerste kille dagen; hij trok het behoedzaam op - het stond haar een beetje lijdend. En hij voelde zich groot en forsch daar zitten met haar hand tusschen zijn bruine jongensvingers. Hij keek de kamer rond - elk ding op zijn jarenlange plaats gebleven - de portretten aan den wand - het oude goudbruin leeren behang - ja alles toch zoo goed en bekend al die eigen dingen. Maar morgen ging hij weg - en wat zou 't fijn zijn hier weer te zitten en alles te vertellen van zijn reis... Nu éérst nog het weggaan... en dàn - dan ging 't erop los!'

Hij klopte zachtjes op haar hand, en iets zei haar dat hij dit in gedachten maar deed - in àndere gedachten. Er was ook zoo iets mannelijks in, iets dat van haar was weggegroeid in die mannenwereld, waar zij schuw en wantrouwend altijd buiten stond. Stil gleed haar hand tusschen de zijne uit.

Hij keek op, glimlachte. En noemde haar met het liefkoozende naampje van hèm alleen:

'Wat dacht Klein? Dat ze wegloopt....'

'Jij loopt weg.'

'Ach Klein - Klein dan tòch!' Hij boog zich naar haar toe, en kuste haar voorzichtig. 'Lieve, jaloersche Klein!' En een romantisch verhaal dreef in zijn gedachten boven, dat hij wel eens gehoord had - lezen deed hij niet - een vrouw, die jaloersch was op de zee - bij hèm nu zijn moeder....

Annette had thuis afscheid genomen. Lang en smartelijk klemde ze den oudste aan haar hart.

'Vergeet me niet - vergeet je me niet??'

Hij rukte zich eindelijk los, liep weg, bleek, op zijn lippen bijtend.

Frederik, met al de kinderen, brachten hem naar den trein voor Den Helder. En de vader keek lachend, geroerd en trotsch naar zijn jongen, die tusschen de vele vroolijke, wat zenuwachtig-doende kameraden, groetend en wuivend zich voor de raampjes verdringend, de knapste was. En hij zag dezen zoon: geen hoogvlieger, en zonder geestelijke belangstellingen. Maar een eerlijke beste kerel, loyaal tot in de toppen van zijn vingers - die waar hij kwam, vrienden zou vinden.

X

FRANSJE CRAETS was in een nieuwen kennissenkring geraakt; dien van Lucie Melgers en haar broer, een enthousiast aanhanger van de pas beginnende wielersport. In den huize Craets was voor eenige sport tot nog toe nooit aandacht geweest. De kinderen hadden gecroquet in de Hereeniging - dat deed iedereen, en zelfs Frederik en Annette speelden soms mee. Frederik, vlug lenig - Annette onhandig, het eigenlijk altijd ver beneden haar waardigheid vindend met een hamer in je hand zoo'n bal achterna te loopen.

Sinds de hooge velocipèdes in zwang waren gekomen, zij haar eigen Philip zoo'n gevaarlijk ding zag beklimmen, waarop hij uittrok dezen zomer en altijd met geschaafde knieën en veel ontvelde en blauwe plekken thuis kwam - met verhalen hoe hij slag had moeten leveren tegen boeren, die de heidensche dingen waarvan hun paarden schrokken, niet duldden op den weg - vond Annette sport iets dat je leven onrustig maakte.

Maar nu Fransje iederen dag de kamer vulde met opgewonden verhalen over verleden of komende wielerwedstrijden, met termen als gentlemanrijders en professionals - met verhalen hoe iemand gedisqualificeerd was om een of andere voor haar onbegrijpelijke en onbelangrijke reden, waarbij het scheen of plotseling jongens niets beters te doen hadden dan in den kortst mogelijken tijd een baan rond te vliegen - tot helden werden gepromoveerd en bekers wonnen en meer dergelijke verregaande nonsens - nù werd het Annette menigen dag te kras. De namen Spaan, Nib, Beels, Huysser, Kiderlen duizelden langs haar ooren, en ze werd kregel dat de anderen er ook allen min of meer door werden meegesleept.

Pieter alleen zat erbij, zijn teer gezicht norsch, wrevelig, onbelangstellend uitstarend, Annette en Frederik keken soms even naar hem, overwegend wat er in hem zou omgaan. Van al die dingen was Pieter uitgesloten. Dansen ging niet, schaatsenrijden niet - nu was er nòg iets bijgekomen: velocipède rijden. Ook weer niet.

Niemand in huis wist of hij het inderdaad betreurde, of dat dit alles hem werkelijk onverschillig liet. Hoogmoedig, prikkelbaar, stil ging de altijd tengere jongen tusschen de anderen door, zwoegde voor zijn rapporten met een fanatieken ijver, was altijd de eerste van zijn klas.

'Piet Craets, dat's een bol,' zeiden de jongens. Maar niemand zag ooit den knaap die zich verborg, als hij schijnbaar onverschillig de anderen had zien wegtrekken naar sport of dans. Die heimelijk zijn vernedering uitsnikte, en uit instinct tot zelfbehoud het natuurlijk verweer zocht in een uiterste inspanning van zijn geest.

Hij had al jong beslist voor zichzelf: hij wilde in de zaak. Hij wist: hij had kunnen studeeren, wat Philip niet kon - Philip was stom, stelde hij koel bij zichzelf vast - maar de handel had zijn hart. De wedloop die het uiterst van iemands nuchtere beradenheid, bezinning, den scherpen snellen blik vergde. Eenmaal met zijn vader alleen op een avondwandeling had hij erover gesproken.

'Ik wil bij u in de zaak vader.'

'Dat 's goed, dat's best,' zei Frederik met een lichten glimlach. Maar toen ontmoetten zijn oogen die van den jongen, peilend, vorschend in de zijne. En op eenmaal ernstig had hij gezegd: 'Afgesproken Piet.'

'Vader, we gaan toch dertig Juni als de Amsterdamsche wielerbaan geopend wordt? 't Zal geweldig spannend zijn!' vroeg Francientje.

'De hemel zal er ons voor sparen,' zei Annette. Maar Frederik lachte.

'Het zal zoo interessant zijn - en Jan Melgers rijdt het nieuwelingen-nummer mee.'

'Wat doet die jongen nog méér dan altijd op een velocipède zitten?' informeerde Annette spits.

'Hij is toch op de secretarie hier - hij wordt later ergens burgemeester....'

Annette zweeg. Zij merkte Frederiks blik niet op. Zij wachtte een brief van Philip - die brieven, waarvan altijd de laatste achter de netjes gereide klosjes in haar naaidoos stond. En hij dacht: hoe slecht kon zij er tegen als een brief wat lang uitbleef....

Maar den dertigsten Juni zat de familie Craets op de pas geopende

wielerbaan. Het was vol op de tribune, en zelfs Annettes stemming ontdooide ondanks den schralen wind bij het enthousiasme, het fleurig bewegelijk schouwspel, dat iets nieuws was in Amsterdam. Zij zat naast mevrouw Melgers, die zenuwachtig opgewonden keek naar de deelnemers door haar lorgnon.

'Kijk moeder, dat is Spaan, die groote jongen daar,' zei Fransje popelend. 'Ze rijden eerst om de Voûte-cup. Daàr staat Nibbrig... En voor 't eerst zullen hier in Holland professionals uitkomen vandaag.'

'Doet Jan Melgers daarin mee?'

'Ach moeder! Hè u weet toch ook *niets* van sport! Jan is toch geen professional!'

'Ik vind 't allemaal buitengewoon onbelangrijk,' dacht Annette, en haar gezicht zei het duidelijk.

'Jan rijdt mee in het nieuwelingen nummer,' zei Fransje nog.

Nadat het eerste nummer verreden was, volgden haar blauwe oogen stralend van enthousiasme, den knappen hardtrappenden jongen, die voor den start haar vroolijk gegroet had.

Frederik lachte bij dit alles zichzelf en de anderen uit. Dat hij, die niets voor sport voelde - dat minderwaardig werk om met alle geweld je lichaam zóó bek-af te trappen dat je onsmakelijk werd om te zien, en je geest te stomp om nog iets te bevatten - dat hij hier zat, vond hij belachelijk - een schelmsche speling van 't lot. Hij keek rond en dacht: er is werkelijk een nieuwe tijd komende. Dit is ook weer een van de nieuwe dingen, die groeien en ongetwijfeld het winnen zullen op den duur. Het haalt je jongens en meisjes het huis uit - de jongens misschien uit de kroegen, maar ook uit de belangstelling voor alle geestelijke inspanning. Als je Frans nu de keus geeft tusschen een mooi concert en een race, kiest ze dit.

Hij keek de volle tribune langs, waar van boven tot beneden menschen, dol van spanning, wuifden en meeleefden. Tot een luide kreet de overwinning aankondigde.

Melgers was derde.

Zijn moeder en Francine keken vóór Annette heen elkaar aan - en Annette in een flits, omvatte beide gezichten, zag er hetzelfde in: spijt, teleurstelling.... Zij zelf zat er, strak en onaangedaan, en dacht:

'Ze lijken allemaal wel mal.'

Vroolijk, goedmoedig, zonder een spoor van jaloezie, stond Jan Melgers na afloop te praten met den gelukkigen winner, kwam daarna naar hen toe.

Francines fijn gezicht, met de groote blauwe oogen, keerde zich onderzoekend naar hem toe.

‘Vindt je 't heel naar?’ vroeg ze zacht.

Hij lachte.

‘Welneen. Daar kan ik best tegen.’

‘Het moest je kunnen schelen om te verliezen als ik naar je zit te kijken,’ dacht Francine. Er was iets van minachting in haar oogen. Maar Jan Melgers was niet romantisch.

‘Een mooie middag alles bij elkaar,’ zei hij. ‘Nu gaan we zeven en acht Juli naar Scheveningen.’

Francine Craets zei niets. Ze nam haar vaders arm en begon tegen hem te praten.

Thuis zei Frederik:

‘Aesopus, let op - die jongen en ons Fransje daar zullen we nog wat van beleven.’

‘Fransje heeft zoovéél aanbidders.’

‘Maar deze entourage, dat racen, omgeeft den jongen met een soort aureool. Dat vindt ze kranig.’

‘Maar niet als hij verliest, zooals vanmiddag.’ Ze had Francines oogen wel gezien.

‘Och - dat is een moment. Ik vrees....’

‘Ik vind dat alles jammerlijk,’ zei Annette, geweldig uit haar humeur.

Maar hij lachte: ‘Moeder - deze maand komt Philip thuis.’

Ze keek op. Hij had haar nog nooit ‘moeder’ genoemd - het kwetste haar ergens, trof haar te gelijk, en ze speurde snel naar zijn bedoeling. Of was het onbedoeld, vanzelf uit hem opgekomen? Dan kon ze het niet uitstaan. Toen zag ze zijn oogen, goedig, met een lachje, *iets* van verdrietelijkheid ook - en plotseling wist ze het: dat ze dezen ganschen winter, met Philip daar op de verraderlijke zee, in zichzelf gekeerd was geweest en prikkelbaar. In haar naaidoos bewaarde ze een sentimenteel plaatje uit de Fliegende Blätter geknipt: een jonge zee-officier, die peinzend leunt over de reeling.

‘Ik wen er nooit aan,’ dacht zij, hem wetend op de reis naar Batavia, aan de Kaap; Afrika, dat ze onmiddellijk combineerde met boschnegers en vergiftigde pijlen. En de zee, de zee was dat kwaadaardige onbetrouwbare element, waar je in verdronk.... waar alle kansen tegen je waren....’

Moeder Bremer kwam soms bij haar in het middaguur, nog moeielijker van bewegen geworden - Annette zag haar hijgend de stoep opkomen, haar lange wijde rokken slierend langs de treden.

‘Ik kèn dat,’ kon ze zeggen. ‘Ik kèn dat - ik ben er nooit aan

gewend. Wat hen zóó trekt, dat weet je niet. Het is sterker dan vrouw en kind - en vader en moeder samen.... Als hij pas thuis was, dan scheen alles goed, maar dan al gauw, na een paar weken begon 't. Ik voèlde het, al zei hij nooit iets. Dan gingen mijn handen verkeerd staan, en mijn hoofd werd verward en ik zei domme dingen. Als hij dan naar den zolder klom, en uit 't dakraam naar de torens ging kijken - dan wist ik 't al.'

Maar nù - was 't haast geleden, zooals Frederik zei. Dan had ze hem weer veilig thuis - maar voor hoe lang. Waarom moest de jongen dien ze zóó slecht missen kon, juist deze ellendige loopbaan kiezen....'

XI

VOOR 't eerst werd Ibsens stem gehoord in Holland - lokte de aandacht van de groote tragedie bij het Nederlandsch Tooneel naar den Salon des Variétés van Kreukniet en Poolman, waar een nieuwe kunst sprak. Een die de diepe roerselen van de menschenziel weergaf in niets dan gesprekken, waarbij weinig van het groote gebaar te pas kwam.

Anna Sablairolles speelde Nora - en een felle discussie ontstond in verontwaardigde en verdedigende conversatie over de vrouw, de ontaarde, die man en kinderen kalm verliet om 'zich zelf te zijn.'

Het was een strijd, die tot de mannen en vrouwen van dezen tijd nog niet sprak; en de eerste ontmoeting met een geest, die conflicten opwierp, waarover niemand nog ooit had gedacht, wekte verzet. Na afloop was de bijval gemengd, rumoerde het in de gangen en daarbuiten nog tegen deze uitleving van het individueele. Annette Craets was naar huis gekomen, in zichzelf gekeerd en nadenkend. En op Frederiks verwonderde vraag - want Annette was conservatief - 'heb je *dit* zoo mooi gevonden, ben je daar zoo van onder den indruk?' zei ze langzaam en bedachtzaam:

'Ja. En het is ook niet waar wat jullie zeggen: dat Nora een vrouw is zonder hart. Omdat zij heengaat uit haar huis.... misschien,' zei Annette plotseling in een van haar scherpe snelle uitvallen, 'had zij wel te véél hart.'

'Een vrouw, die zonder reden man en kinderen in den steek laat!' riep hij zijns ondanks heftig.

'Zonder reden.... Omdat hij haar of de kinderen niet sloeg, of met andere vrouwen was?'

'Ja zeker. *Dat* zijn redenen; te billijken als een vrouw haar man verlaat. Maar *dit*.... Die man *hield* van zijn vrouw!'

Zij trok langzaam de spelden uit haar kapsel.

‘Die man hield niet van haar zooals zij dat verwachtte - geloofde....’ Zij wachtte even, want een schok ging bij de eigen woorden door haar heen, die haar even hijgen deed. ‘En zooals zij dat noodig had....’

‘Noodig had....’

‘Ja - hij hield niet zoo van haar, dat hij haar schuld op zich wilde nemen....’

‘Neen allemachtig! Nogal geen kleinigheid! Een valsche handteekening.’

‘Uit liefde voor hem gezet.’

‘Dat is de liefde van een onwijs denkende vrouw.’

‘Jullie mannen zijn allemaal 't zelfde. Met jullie verstand, jullie eer, jullie goeden naam. Doodsbang om er een splintertje van te verliezen. Maar.... zooals Nora zegt: Dat alles hebben toch duizenden vrouwen, zonder zich te bedenken, aan hun liefde geofferd.’

‘Omdat een vrouw het gewicht van die dingen niet ziet.’

‘Neen,’ zei ze, er was iets afwijzends in haar zooals zij zat voor haar toilet en zich half naar hem toekeerde. ‘Neen, van *die* dingen ziet een vrouw niet zoo het gewicht. Want andere dingen wegen ons zwaarder: als een vrouw gelóófd heeft in een man, en hij gooit dat geloof kapot.’

‘Als een vrouw zùlke dingen gelooft, ja dan kan ze verwachten dat hij het kapot gooit.’

Ze zag hem aan. Voor haar geest stond Stance met haar ongelukkig kind. Ze dacht: hoevéél dingen worden er in een vrouw kapot gemaakt.

‘En nòg,’ ging hij voort - ‘is dàt een reden, je man te verlaten omdat je in hem teleurgesteld bent?’ Hij liep heen en weer, zooals hij altijd deed als hij opgewonden was.

‘Omdat je teleurgesteld bent in den ander! Mijn hemel, al was 't niet één, maar honderd keeren! Zeventig maal zeven keer zal je vergeven en opnieuw beginnen - als je werkelijk liefhebt. Nora had evenmin lief als Helmer.’

Zij sprak niet meer. Een looden vermoeidheid hield haar ingeklemd.

's Nachts lag ze wakker en staarde uit in de vertrouwde slaapkamer; het nachtlampje, een kleine blauwe lichtkern op de tafel. Veilig en vertrouwd sinds jaren dat alles. Als de rustig slapende man naast haar. En toch was dezen avond haar diepste zelf in haar geschokt en naar boven gehaald, hoorde zij Nora's woorden, stond zij op de bres naast die verre zuster der verbeelding. Dacht zij, een lang gelukkig getrouwde vrouw, met groote kinderen, gespannen en aangetrokken

aan den scherpen geest van den Noor, die het vrouwenhart in zijn nooden en verlangens en tekorten proefde en openlei, en raakte in den kern, zooals tot nog toe nooit één het geraakt had.

En dan weer hoorde zij Frederiks woorden: ‘Omdat je in een ander teleurgesteld bent! Zeventig maal zeven keer zal je opnieuw beginnen.’

‘Ja, ja. Maar toch niet als iets je manneneer raakt. Niet voor de heele wereld een lage smadelijke schuld op je nemen. In huis, ja, tusschen vier muren, omdat....’

Zij lag stil - er bleef even een open ruimte in haar denken, en toen stond het klaar en helder voor haar:

‘Omdat je zelf niet anders kùnt. Maar dit *groote* niet te willen en tòch te doen. Omdat je liefhebt. Dàt.’

In den morgen, toen zij laat ingeslapen nog voortdommelde, werd zij gewekt door gebons op haar deur.

Pieter en Sophie riepen opgewonden: de melkboer vertelde, dat de komedie op het Leidsche plein in brand stond! Of ze mochten gaan kijken?

‘De Schouwburg?!’ Frederik was het bed uitgevlogen.

‘Wacht even! Ik ga mee.’

‘En ik? En ik?’ hunkerde Frits.

‘Jij ook. Wàrm aankleeden!’ riep Annette bezorgd, ‘'t is koud.’

Frederik sloeg een roffel op Francines deur. ‘Frans, luilak! Moet je er niet uit? De komedie staat in brand.’

‘Laàt maar branden.’

‘Hoef ik niet naar school? Het wordt dan toch te laat...’ probeerde Frits.

Maar ze lachten hem allemaal uit, zoodat hij in zijn schulp kroop, zwijgend met de anderen meedraafde.

Bij de Leidschestraat al raakten ze in het gedrang, waar de duizenden stonden te gapen naar den grooten brand, die gespoord door den fellen wind een wilde vlam uit het midden in een boog joeg over de Marnixstraat, en Americain haast raakte. Brandende stukken doek werden opgezogen in de heete lucht en een plotselinge kreet ging op uit de dringende gonzende menigte, als een der beelden van den voorgevel, lang staande gebleven, achterover tuimelde in den gloed.

‘Daar gaan ze, de beelden van Bart van Hove,’ zei Frederik Craets. ‘Maar de bibliotheek....’ Hij keek mistroostig - iemand raakte zijn schouder: Cloese.

‘Ik ga naar huis wat eten,’ zei die, ‘ik was er om zeven uur al - de heele bibliotheek is verbrand, achtduizend deelen - de meeste

acteurs hebben ook al hun costuums verloren, daàr was niets verzekerd. De kas is gered en de boeken van het Nederlandsch Tooneel, maar anders.... adieu.'

Frits Craets keek naar de vlammen. Het begon te bonzen in hem, een versregel stootte óp. En meer - hij dacht, dat hij het vanavond in bed zou opschrijven en er mee naar meneer De Roos gaan.

Meneer De Roos was zijn vriend geworden, de eerste na oma. De eerste die hem begreep en in dat begrip zijn fantasie leidde thans met een kennenden geest; zijn bewustheid verwijdde door met hem over zijn versjes te spreken. Hem wees op leemten, onjuistheden, gebrekkige uitdrukking - en hem te lezen gaf wat anderen van dat onderwerp maakten - toch met zorg zijn oorspronkelijkheid behoedend.

Annette wist het, en Frederik wist het, maar hij vroeg er nooit naar. Eén ding lukte ook De Roos niet bij al zijn invloed op Frits: hem te overtuigen van het belang goed te leeren op school. Dan kwam een strak verzet in 't kleine bleeke bolle gezicht en hij zweeg.

Op een particuliere school, waar aan niet vlugge jongens bizondere zorg werd besteed, had Frits op z'n veertiende jaar zijn onwillige aarzelende entree gedaan. Het ging hier beter in den omgang met leeraars en jongens dan op de vorige school, waar hij zijn reputatie van 'de gekke Craets' nooit verloren had. Bovendien begon zich een belangstelling voor al wat litteratuur was in hem baan te breken. Boeken vielen hem in handen, die hem in blijde afgetrokkenheid deden rondgaan; waarover hij bij De Roos zijn hortende stootende vragen stelde.

Soms ook kwam Annette met Jetje, die haar oogjes uitkeek aan zoo'n kamer achter een winkel en overal rondliep in stille pret. Vroolijker en luchtiger dan het jonge Annètje waren haar dochters, dacht De Roos, maar toch in zoo veel haar gelijkend.

'Jetje heeft het meest van je,' zei hij eens.

'Ja, dat geloof ik ook.'

En zij dacht: alleen ook met haar twee jongsten kon zij hier zoo zitten - natuurlijk en vertrouwd.

Annette ontbeet met Francine alleen - de anderen waren nog niet terug van den brand. En zij zag hoe de oogen van het meisje telkens even haar zochten, dan weer ontweken.

'Wat is er?' vroeg zij met een glimlach.

Er was iets weeks in Annette dezen morgen. Dat had Nora gedaan. Buiten alle vrouwenbeweging om, welke haar nooit ergens geraakt had, was in haar ontwaakt de diepere vrouwenemancipatie: der ziel. En

tot het dochtertje - een vrouw ook al - ging haar zachtheid en zorg in dubbele mate. Er lichtte een verwondering in Fransjes blauwe oogen. Niet makkelijk werdt je met moeder vertrouwelijk, maar àls het eens lukte, dàn gaf moeder zooveel dat je het nooit vergat.

Zij aarzelde. De rustige huiskamer met de keurig verzorgde ontbijttafel stond om haar heen - nooit scheen dat eigene, vertrouwde zoo sterk geweest als dezen morgen.

'Moeder,' nu kwam haar stem, wat kort - en zij bloosde, terwijl ze neerkeek op haar bordje, dan naar haar moeder, die kalm daar zat in haar grijze morgenjapon met het hagelwitte kanten kraagje en de camee broche.'

'Moeder - Jan Melgers heeft me gevraagd.'

Annette schrikte, kreeg een kleur - de snelle jeugdige blos, die haar nog altijd zoo iets wonderlijk jongs kon geven. Dan hechtten zich haar oogen vorschend, met iets angstigs dat het meisje niet ontging, op Fransjes gezicht.

'En?'

'Ik - e.... ja.... ik heb ja gezegd.'

'Och!'

Het ontviel Annette haars ondanks. Zij zag een wielerbaan en niets dan wielerbanen, hoorde eindelooze gesprekken over renners, over bekers en afstanden. Diè wereld, welke hun zoo vreemd en ook zoo onbelangrijk was, had Fransje veroverd?

'Maar kind,' zei ze, en in haar stem klonk zonder dat ze 't wist minachting. 'Wat kan die jongen aanbieden? Waar moeten jullie van leven? Van wedstrijden?'

'Och.... hè.... moeder!' Fransje stampvoette, tranen sprongen in haar oogen. 'U weet best dat hij burgemeester wordt.... En misschien komt hij ook heelemaal niet meer uit - hij wordt te zwaar.'

Annette zat stil. Iets in haar verzette zich heftig. Ze constateerde het zelf met verwondering. Was het deze jongen? Of kon zij zoo moeielijk de gedachte verdragen opnieuw een kind uit huis te verliezen....

Toen ze Fransje weer aankeek, stond haar gezicht vorschend.

'Houù je van hem?'

'Ja -' Francine poosde. 'Ja - ik hou wèl van hem.'

'Wèl?? Maar veel? Méér dan van ons allemaal?'

'Och - natuurlijk niet - en hoe weet ik dat nu ook zoo dadelijk. Jullie - jullie heb ik toch mijn heele leven gehad. Een man - nu ja, met een man is dat toch heel iets anders - maar ik heb hem dadelijk het aardigst van allemaal gevonden.'

Annette zweeg. Zij zag terug haar eigen maandenlange weifeling vóór haar verloving - de gespannen belangstelling van haàr moeder, hoe die meeleefde, luisterde naar alles wat zij vertelde van Frederik...

Francientje had altijd meer aan Frederik verteld dan aan haar.... hoe kwàm dat....?'

Ach - zij was bitter teleurgesteld. Hoe geheel iets anders had zij gehoopt voor haar oudste. Die jongen, zoo weinig man, zoo weinig ernstig. Moeder kon trotsch zijn op Frederik, maar *zij* niet op Fransjes verloofde.

Toen Frederik van den brand thuis kwam - de schouwburg was verloren met alle requisieten, veel handschriften en alle costuums - in café Hollandais zaten zielig de acteurs en actrices van het Nederlandsch de ruïne aan te zien - vloog Francientje hem tegemoet.

'Vader! laàt nu die brand! Luister naar mij! Kijk eens naar mij! Ik ben uw geëngageerde dochter.... Jan Melgers, vadertje. Ja, u vindt het goed, hè vader? Ja vader?'

Op eenmaal, bij vermoedelijken tegenstand, leek haar Jan Melgers allen strijd waard.

Hij was nooit tegen haar vleierijtjes, haar liefkoozingen opgewassen. Hij liep van haar weg, in de war, ging voor 't raam staan, kuste haar toen zij aan zijn arm kwam hangen, en zei zacht:

'We moeten nog eerst eens zien, kindje.'

'Ja, jà!' Ze danste weg.

Over zijn krant keek Frederik Craets 's avonds Annette aan.

'Ik ben *niet* blij.'

'Ik ook niet.'

'Dat kind moest een anderen man hebben, deze zal haar nooit genoeg de baas zijn.'

Ze keek gekwetst op.

'De *baas* zijn??'

'Ja, dat heeft een natuur als Frans noodig.'

Zij zweeg.

Zij zaten stil en dachten ieder voor zich. In het groote vroolijke gezin hadden allen zich geschikt en een plaats gevonden - de een wat makkelijker dan de ander, maar warm en veilig gehouden in 't groote verband. En plotseling zagen zij, hoe wankel en onzeker het leven werd voor hen, die ouders waren, de jonge vogels met weinig kracht en ervaring moesten laten uitvliegen.

‘Frans is ook zoo oppervlakkig,’ peinsde zij. ‘Zij wéét het voor zichzelf niet eens of zij haar geluk bij dien man wel vindt.’

‘Wist jij dat zoo zeker bij mij?’ glimlachte hij zachtmoedig. Want in deze uren, waarin zijn heele gevoelsleven zich verdiepte voor zijn kind, stond ook de tijd voor hem op, toen hij om Annètje Goldeweijn wierf, dat hij met zooveel moeiten had moeten winnen, en dat zelfs in zijn armen nog vèr bleef.

Zij zweeg. Het leek haar niet hetzelfde.

Toch, Annettes onwil versmolt toen zij in de volgende weken Fransje zag, stralend met haar Jan, die hun allen nu toch meeviel - een hartelijke eenvoudige jongen- en tegelijk zoo dubbel aanhankelijk aan hen allen, zoo zonnig dat geen wolk daartegen stand hield.

Stance leefde trouw deze feestelijkheid in den huize Craets mee, maar in haar hart kerfde zich langzamerhand al dieper de zorg. Otto was al weken thuis van kantoor. Hij liep slecht, had allerlei zenuwstoornissen en kwam het hooge bovenhuis nauwelijks af. Verkommerd, een volslagen zieke, zat hij te staren voor het raam.

Hij dacht: hij ging achteruit - na iederen stoot was hij minder. Och, 't was misschien goed. Stance kon hertrouwen - wat had ze met hem voor geluk gehad - en was dit een leven voor een nog mooie vrouw.

Eens vond Annette Stance alleen. Op tafel lag het vrouwenblaadje Evolutie.

‘Lees jij dat?’

‘Och - soms.’

Annette bladerde erin. Ze lazen samen, Stance over haar schouder, de bladzijden waarin een vrouw te velde trok tegen het huwelijk - den mannen verwijtend al wat zij tegen vrouwen misdeden.

‘Ja,’ zei Stance en haar oogen stonden wonderlijk groot en helder. ‘Maar ze schakelen één ding uit: dat een vrouw ondanks dat alles toch zóó een man liefhebben kan, dat ze hem niet loslaten kan of wil.’

Ze hield plotseling op. Annette zat met gebukt hoofd. Ze dorst niet opzien, maar ineens werd het haar duidelijk:

Stance *wist*. Ze had het misschien al eerder geweten dan zij. Ze dacht aan haar eigen schrik en afschuw bij die ontdekking, en tegelijk had zij terug het vergeten gevoel uit den tijd toen zij beiden verloofd waren: de onmacht, zoo te voelen als Stance. Het bewuste weten in haar pijnlijk eerlijke ziel, die van geen schipperen noch ontwijken ooit wist:

‘Zóó ben ik niet. Ik zou me afgekeerd hebben - ik had het *niet* kunnen aanvaarden.’

‘Wat denk je?’ vroeg Stance en haar goede troostende hand raakte die der vriendin.

Toen begon Annette op eenmaal te schreien, als uit een diepe en nooit te delgen leegte.

XII

DE aandacht voor Philips tweede reis, ditmaal naar New-York, ging verloren voor de broers en zusters in het roezig leven van verlovingsdiners en partijtjes - in eigen huis, bij familie en vrienden. Fransjes jeugd en schoonheid bloeiden op in al die feestelijkheid, waar zij, het zoo jong verloofde meisje met een bekende persoonlijkheid uit de sportwereld, de hoofdpersoon was. Dat Jan overal gekend en zeer geliefd was om zijn vroolijkheid, zijn nooit falende goedmoedige hartelijkheid, trok haar dichter tot hem. Of zij werkelijk hem liefhad, iets weerhield haar zich daarin te verdiepen. Zij had hem nog nooit van een ander standpunt bezien dan van gevierden, overal beminden jongen. En ze verlangde van iedereen meeleven in dat vroolijk luidruchtig geluk.

Pieter, wat stug en zwijgzaam, mocht Jan wel lijden - en zelfs Frits, volkomen onverschillig voor al wat sport was, vond hem toch niet onvermakelijk; terwijl het kleine Jetje het engagement van haar oudste zuster genoot als een geweldige gebeurtenis. Trotsch kwam het vlugge blonde ding op school en bazuinde er het nieuws uit.

Sophie alleen nam het koel. Haar critische donkere oogen bezagen het verloofde paar vorschend en peilend, en tegen haar moeder zei ze:

'Ik zou nooit zoo'n jongen willen hebben. Dat is toch geen man!'

Annette dacht: 'Sophie is verreweg de oudste van de twee. Bij haar vergeleken is Francine een kind.'

En Jan Melgers in de hem zelf verrassende overwinning: de mooie Fransje Craets *zijn* meisje, lachte overal zijn winnenden lach, waaraan hij zijn reputatie van besten kerel te danken had. De lach, waarmee hij als kind al de ongezelligheid had getrotseerd van een eenzaam thuis, tusschen een wereldsche, vroeg weduwe geworden moeder en een

uitgaande zuster - en op school zijn moeielijk blokken van niet vluggen jongen had bevochten.

''t Kan zeker niet anders.' Dit was de slotsom van zijn pijnlijk verwonderd en onderworpen eenzaam staan, waarbij hij onbewust haast, zich zijn lach en zijn vroolijkheid als harnas en wapen tegelijk had veroverd.

Op eenmaal was er in zijn leven de verbluffende ontdekking geweest, dat hij in sport iets beteekende. En zijn ingeboren minderwaardigheidsgevoel had zich hieraan opgetrokken tot een moeizaam gewonnen, schijnbare zekerheid. Maar na de eerste blijdschap kostte zijn verloving met Fransje hem menigen zwaren dag. Want zijn aangebeden schoone knauwde snel zijn overwinnaarstrots onbarmhartig - en het werd voor hem een wisselvallig meeschommelen op haar onberekenbare stemmingen.

Annette kon met een soort verbijstering naar Fransje kijken. Hoe geraffineerd coquet ontwikkelde dat kind zich tegenover mannen, tegenover Jan. Van wien had ze dat? Niet van haar - niet van haar grootmoeder, op wie Francientje zóó frappant lijken kon in houding, gang en manieren.

Maar eenmaal, op bezoek bij de zusters, keek Annette toevallig op naar het portret van grootmoeder Craets aan den wand - die uitheemsche bonte vogel in het deftig Hollandsche nest. Zag zij in de oogen die zelfde tinteling - het behaagzieke, spottend hautaine in den trek van den mond.

De tantes hadden, na lang informeeren naar de familie Melgers, het engagement goedgekeurd. En een weerschijn van het jong geluk - van Frederiks kind dat zij liefhadden - viel in Louises stroeve ziel, scheen zelfs een glans af te werpen op Adolphines den laatsten tijd gelig, strak gespannen en versmald gelaat. In het duffe donkere grachtenhuis kwam voor een diner al het familie-zilver, het oud damast, het antiek porcelein, het vergeeld kristal uit de kasten; en luid en vroolijk gelach, jonge stemmen die soms Adolphine deden opschrikken uit het stille peinzende staren waarmee zij de verloofden zat te bezien - joeg door de zoo deftig stille kamers.

In Louises zwarte oogen lag de schaduw om Caroline, die bedankt had. Op een morgen was zij op de Keizersgracht komen gelukwenschen, toen zij zeker kon zijn den jongen man niet te treffen, met een mandje zelf gekweekte tulpen en hyacinthen. Bij haar zusters kwam zij zelden meer. Zij was zeer veranderd. Door het bezige leven had haar gezicht kleur gekregen, haar lichaam iets moederlijks. Haar oogen, schuw voor vreemden, werden als ze met haar dieren was, goed en oplettend van liefde.

Oom Pieter en tante Sophie, die de invitatie hadden aangenomen, konden niet komen. Zij lagen in bed, plotseling aangegrepen door de wonderlijke nieuwe ziekte, die sommigen griep, anderen ‘aanstellerig’ influenza noemden. Waarbij je zóó goed was, en zóó van de beenen viel.

Louise Craets, haar tafelschikking op het laatste moment in de war, nam het bepaald kwalijk. Oom en tante konden wel begrijpen hoe je daàr iemand mee dupeerde! Dat was maar gekheid, zóó ziek ineens....

Maar den dag na het diner kwam Sophie vertellen dat moeder in bed lag. De nieuwe ziekte. En Frans ook....

Louise werd kwaad.

‘Wat zijn dat voor nieuwerwetsigheden! De onzin. Daar moet je je tegen verzetten.’

‘Maar tante, moeder is zóó ziek, en Fransje ook. En de halve stad zegt de dokter.’

‘Ze praten 't mekaar aan. Wie heeft er ooit van influenza gehoord!’

‘Past u maar op!’ plaagde Sophie. ‘'t Is besmettelijk.’

‘Ik pas niet op en *wij* krijgen het niet. *Wij* zijn gezonde menschen.’

Sophie kwam lachend met het verhaal thuis, waar moeder en Frans met koorts ellendig in bed lagen. Vader, die nog gezond rondliep knikte: ‘Ja - 't is misschien wel veel angst ook. *Ik* krijgt 't immers ook niet.’

Annette fronsde vertoornd, terwijl ze haar hoofd vasthoudend, overeind in bed zat. En toen zij nog twee dagen later, zwaaiend de kamer weer overliep, zei hij lachend:

‘Je hebt een natuurlijk zwevenden gang ervan gekregen - als een sylphide waarlijk.’

Maar Annette en Francine zaten samen voor de kachel, en beklaagden zichzelf en mekaar.

Nog twee dagen later kwam Frederik merkwaardig langzaam de stoep op bij zijn zusters. Rillende ging hij voor de kachel zitten. Hij was gisteravond al niet lekker geweest, maar zijn Concertgebouw sloeg hij niet over. Wat een kraan van een kerel Kes, die er de tafeltjes toch maar uit gekregen had, den heelen aard der programma's ook veranderd. En dat hij laatst had afgetikt toen twee dames luidruchtig te laat binnen kwamen, daarover had heel Amsterdam eenige dagen gepraat.

Louise voor het raam zei:

‘Lekker weer Frederik.’

Hij werd ongemotiveerd kwaad; zijn hoofd gloeide zoo en hij was tot in zijn merg koud.

‘Bij mij ligt alles in bed; Francine en Annette krabbelen alleen weer zoowat rond, en Jetje is goed gebleven.’

‘Een kind doet niet aan die kuren.’

‘Bergema rijdt rond van 's morgens tot 's avonds met ik weet niet hoeveel huissleutels in zijn zak van gezinnen waar alles ziek ligt.’

‘Heb je ooit zoo iets mals gehoord!’

‘De trams rijden weinig - een groot percentage van de koetsiers en conducteurs hebben het - de post- en de telegraafbeambten...’

‘'t Is onzinnig....’

‘Ja.... en ik heb dien onzin ook. Ik stap op, adieu Lou, Phine - ik kan misschien nog nèt thuiskomen.’

Louise stáárde.

‘Frederik - je bent zeker een beetje verkouden....’

Hij gaf geen antwoord. Hij werd zoo kwaadaardig als hij zelden tegen iemand was.

‘Hij was doodziek!’ En zij praatte van: ‘een beetje verkouden!’ Hij dacht, dat hij haar een klein influenzaatje toewenschte - zette zijn hoed op, en kroop de stoep af; in zijn bonzend hoofd den afstand berekenend, die hem nog scheidde van zijn huis.

Annette en Fransje, liefhebbend, beklaagden - stopten hem warm in. Hij was er te jammerlijk aan toe om hun lachje te zien.

Op de Heerengracht deed Mijntje met de soepterrine een vreemden pas.

Phine keek om.

‘Wat doe je Mijntje?’

‘Ik draai op me beenen,’ stamelde de meid.

Zij zette de terrine met een bons neer en haastte zich de kamer uit.

‘Kom je Louise?’

‘Ja.’

Louise kwam uit de achterkamer. Wonderlijk langzaam lichtte ze het deksel van de terrine....

‘Ik heb geen trek,’ dacht ze - ‘gek....’

Ze keek naar Phine, zooals diè at! En opeens legde ze haar lepel neer.

‘Het is me onmogelijk,’ dacht ze wanhopig. Vaag en verward in haar gloeiend hoofd, zag ze Frederik zitten....

‘Het kàn niet,’ streed ze - ‘het kàn niet....’

Het volgend oogenblik wankelde ze overeind, zakte neer op de canapé.

‘Bel om Mijntje - ik.... ik moet naar bed....’

Phine belde. Ze stond bij de tafel en dacht: ‘Er sterven wel

menschen aan deze ziekte - misschien *ik* wel, als ik me niet ontzie...'

'Kòmt Mijntje niet?' vroeg Louise flauw.

Phine liep de gang in. In de keuken zat Mijntje te snikken.

'Ik ben zoo akelig juffrouw, ik wou maar naar bed....'

Adolphine kwam terug.

'Mijntje is naar bed, ze heeft influenza. En *jij* hebt influenza - en Frederik heeft influenza - of jullie willen of niet!'

Er was een aanvallende triomf in haar stem.

Louise, te ellendig om iets op te merken, strompelde de kamer uit.

De Craetsen huurden in Bussum een villa - nu zij met het engagement van Francine niet op reis konden gaan. Annette en Sophie vooral hadden wat buitenlucht noodig - zij waren bleek en slapjes gebleven na de influenza.

Frederik kwam Zaterdagsmiddags, meestal ook een dag in de week. Het maakte hem altijd wat onzeker als hij Annette vond zitten zoo innig tevreden met haar handwerkje, een boek,.... op een vast plaatsje dat ze metéén den tweeden dag al had uitgekozen. De kinderen kenden dit van haar:

'Moeder, waàr is uw plaatsje?' Zoekend als een poes naar zijn mandje, zagen zij haar den tuin, het huis rond loopen, om eindelijk tevreden neer te strijken op een plekje voor den ganschen zomer.

'Wàt denkt ze - wat dènkt ze toch, zoo ver van haar man?' kon Frederik soms vragen, als hij, warm van de reis kwam en haar zitten vond, zoo kalm, zoo verloren in eigen gedachten - zoo.... of ze hem heelemaal niet noodig had.... en hij nam haar kleine hand in de zijne, bezag ze aandachtig....

Dan lachte ze een beetje met het plagend speelsche, schaduw van de eerste huwelijksjaren.... En hij wist voor zichzelf dat hij van den zomer niet hield. Alles vloog weg, uit elkaar, je doolde alleen en verlaten in je huis, sliep op een vreemd bed, at in een vreemde kamer, en je heele familie scheen van je weg te glijden. Hij zat als een verjaagde vogel in 't hoekje voor 't dichte raam bij zijn zusters.

Maar als Louise zei: 'Ik begrijp niet die rage tegenwoordig van al dat naar buiten willen. En *jij* zit maar alleen!'

Streed hij: 'Welneen. Ik ga er toch heen zooveel als ik wil. En mijn vrouwen hebben 't noodig.'

Naar Caroline in haar asyl ging hij, bezorgde haar geld, vroeg naar haar leven. Zij lachte bij zijn vragen, zijn zorg, aandachtloos als een kind.

Ieder ziek dier nam zij op. Wat zij hem nooit vertelde was dat zij

laat in den avond zwerftochten ondernam door de stad, een verwaarloosd of mishandeld dier soms wegstal en triomfantelijk meebracht.

De keurig verzorgde Frederik rilde als hij het huis inkwam. Er hing een lucht van dieren en 't was er een helsch lawaai. Caroline vond hij meest op den grond, bezig een hond of kat te verzorgen - ze zag er vuil en zelf verwaarloosd uit. Vlak achter het raam graasde een manke schurftige ezel.

XIII

DE winter van negentig viel vroeg en streng in.

Den vierden December trok een lange stoet naar Delft: het oude koningschap dat ten grave daalde en den strijd overgaf - den zwaren strijd met een nieuwen tijd - in de zwakke handen van een jong kind; een teer fijn kind dat ernstig de wereld inkeek.

De oude Pieter Craets, die met Frederik den langen kouden tocht naar Delft had meegemaakt, verkleumd en verkouden in Bussem terugkwam, dacht met zijn diepe oranje-liefde ontroerd aan avonden tijdens de Koningsfeesten, vier jaar geleden, toen hij dit kind had gezien, slapende tegen de moeder geleund in het rijtuig.

Achter de lijkbaar stormde de nieuwe tijd aan. De grijze Beets, die op het Loo den lijkdienst voor zijn koning verrichtte, was een der laatsten uit de oude veste. Zijn werk en den indruk daarvan reeds totaal overspoeld door den hoon der Nieuwe Gidsers, die alleen nog de Camera Obscura lieten leven.

Bergema, voor Pieter geroepen, zat bij Annette een oogenblik en vertelde van Kochs groote uitvinding: inenting tegen lupus en huid-tuberculose. Hoe verlangde hij naar Berlijn te kunnen gaan, waar Koch zijn lezing zou houden voor het Geneeskundig Genootschap, Als hij even uit zijn praktijk kon, ging hij....

Hij zat graag nog eens hier bij Annette. Thuis kribde zijn vrouw met de meisjes - 't zat hem dwars dat ze nog niet geëngageerd waren, dat had hij fleurig gevonden. En hij tobde: ze zagen er toch lief genoeg uit....

Annette luisterde geboeid. Zij zag haar vaders ernstig vreugdeloos gezicht en dacht aan zijn vertrouwen, zijn geloof in de komende

wetenschap. Zij droomde weg, zooals zij soms weg kon dwalen uit gansch haar drukke gezin naar haar jeugd, en hoorde vaag en van verre Frederik praten tegen Bergema over Emma Nevada.... Hij neuriede na ‘Rien ne peut changer mon âme.’ Ja, ja, wat een winter beleven we! Tegelijk bij Van Lier Possart, en in het concertgebouw Joachim....’

Hij stond op en ging voor 't raam staan. Iederen keer dat Joachim speelde moest hij hem hooren. Dat goddelijke vioolspel....

Hij keerde zich om:

‘Ik kom Annette halen voor de Chrysantemums. Er zijn bloemen in Amsterdam - een weelde van bloemen - de tijd zal komen dat we ze overal in de winkels hebben. Denk je daar eens in....’

Annette keek naar hem, naar zijn smalle, nog zoo jeugdige figuur. Wie hield er niet van hem? De jonge meisjes, Fransjes en Sophies vriendinnen praatten van ‘dien vréése lijk aardigen meneer Craets.’ En op een bal dat zijzelf dezen winter gaven op de zaal, had Alice Verweghen, het mooiste, meestgevierde meisje, hèm voor den schrikkeldans gekozen met voorbijgaan van alle verlangende, jonge danseurs....

Zij dacht aan wat haar vriend zooeven verteld had - wonderlijk dicht stonden het oude en het tegenwoordige leven naast elkaar. Het wijsje zong dóór in haar hoofd: ‘Rien ne peut changer mon âme.’ Er verteederde zich diep iets in haar. Toen Frederik Bergema had uitgelaten, stak zij haar arm door den zijnen:

‘Kom! Nu gaan we naar de bloemen!’

In de grachten lag het ijs duimen dik, en geen heet gestookte kachel deed de bevroren ruiten een oogenblik ontdooien.

Voor Francine Craets beteekende het vele vroolijke schaatsen-tochten, waaraan ook door Sophie en andere jongelui werd deelgenomen. Het sierlijke donkere kind had al vroeg veel aanbidders; maar haar koele gereserveerdheid, zoo verschillend van Fransjes lokkenden lach, hield de mannen op een afstand.

‘Hoe heerlijk was dit alles!’ dacht Francine Craets - als ze keek naar de wimpeltjes en vlaggen op de vroolijke schaatsenbanen tegen de strakke vrieslucht, en Melgers' sterke hand omvatte de hare, zijn breede streek nam haar mee als op vleugels. Overal waar zij kwamen was 't feest; en Melgers' mooie meisje trok de genegen-aanbiddende aandacht van de geheele sportwereld.

Januari en Februari schoven langzaam voorbij. Het bleef ijzig koud. Op het muziekavondje kwamen de getrouwen, gedoken in

hooge pelskragen, de pelsmuts over de ooren. Amélie van Dugten wat moeielijk zich bewegend, haar hart was den laatsten tijd niet geheel in orde. Zij zaten te zamen dicht bij den haard, en dronken heete punch en bisschop.

Leedebour zweeg in zichzelf gekeerd. Jeanne was al weken ziek. Hij had niemand met wie hij erover spreken kon. Soms aan tafel merkte Truida dat hij haar zat aan te kijken of hij iets zeggen wilde. Vroeg ze: 'Wou je wat zeggen?' Dan zei hij: 'Neen. Niets.'

Truida stond dag aan dag soep op te scheppen in de volkskeuken voor de schoolkinderen der armen, die echter maar moeielijk te lokken waren, in onwil zich afkeerden van het gratis warme eten.

Maar menigen avond kwam Leentje Vink, die werkhuizen had sinds Janus' dood, als 't donker was de stoep af, met een pan warm eten.

De welgedane keurige Leen was onherkenbaar veranderd; vermagerd haar glimmend blozend gezicht, strak geworden en geel onder de vale zwart wollen capuchon. De oogen staarden of ze terugzochten. Haar oudste jongen werkte op een fabriek, haar oudste meisje diende. Maar thuis waren nog de kleintjes, elf en dertien. Leen perste haar lippen op elkaar, schudde het hoofd.

Haar oudste jongen was zoo rood, zoo rood. Hij liep in optochten mee en sloeg geen vergadering over. 'Och, ze leeren er niet veel goeds - en wat me 't meest ergert, hij speelt den dood van zijn vader zoo uit. En dat *wil* ik niet. Janus wàs geen rooie soozejaal - hij is gestorven om het onrecht, om de onmenschelijkheid van dien aanval. Maar nou noemen de rooien hem slachtoffer, en ze hebben een steen op zijn graf willen zetten met een opschrift, maar dat heb *ik* verboden.... 't Heeft harde woorden gegeven tusschen mijn zoon en mij.'

Thuis ook stonden daar de gemoederen tegenover elkaar. Als Leen binnenkwam met haar pannetje hoonden ze:

'Wat d'r hond en d'r kat overlaten.'

Leen werd woedend. In een trouw die haar kinderen niet begrijpen konden, die haast nergens meer begrepen werd, verdedigde ze haar 'jonge mevrouw.' Legde ze vinnig het meisje het zwijgen op, dat smalend uitpakte over haar dienst, blufte wàt ze er allemaal durfde uithalen.

De moeder, de felle oogen streng op haar dochter, zei:

'Weet je wat jullie allemaal mankeert? Liefde.'

'Liefde! Die is goed!' De meid sloeg dubbel. 'Hoor moeder es! Liefde! Voor dat rijke wijf?!'

'Is ze goed of niet voor je?'

'Goed - zoo as 't hoort, ja. De tijd zal hier ook wel komen dat

ze allemaal aan de lantaarn gaan, net als in Frankrijk met de revoluusje.'

'Meid!' beefde Leen, 'die woorden verbied ik je in mijn huis, hoor je - dan ga je d'r maar uit!'

'Och moeder, jij bent een slaaf. Jij liep ook gedwee met een kornet op je kop, het teeken van slavernij - dat doen *wij* niet meer hoor.'

'Een meid, die geen tullen muts draagt kòmt niet in de deftige diensten....'

'Dan maar niet deftig - ik ben net zoo goed bij den slager op den hoek!'

'Och neen, mevrouw,' zei Leen verdrietig op Annettes vraag, 'Mientje dat is niets voor u....'

'Maar ik had zoo'n netten dienst voor haar, Leen.... Waar dient ze nu?'

'Och mevrouw,' Leen, rood, wreef gebogen aan den stoel. 'Mientje wil geen muts dragen.... en 't eind zal 't fabriek wel wezen. Daar gaan ze allemaal heen, dan zijn ze 's avonds vrij.'

Ze veegde het zweet af, dat haar deze bekentenis kostte.

'Ik kan er ook niks meer aan doen - 't is eenmaal de tijd.'

De jonge Mientje, recht en slank van lijf en leden, liep triomfantelijk het huis op de Keizersgracht voorbij. Keek zonder groeten brutaal op naar de ramen, in Annettes strak verontwaardigd gezicht.

'Is dat niet Leentjes dochter?' vroeg Sophie verwonderd.

'Eigenlijk niet,' zei Annette.

XIV

IN het vuurroode blad Evolutie riepen de vrouwen der Vrije Vrouwenbeweging luid hun eischen, hun grieven uit. Truida Leedebour was een der heftigsten. In dit orgaan eindelijk kon zij uiten al wat verbitterd en verward haar beknelde - kwam zij onredelijk van heftigheid - onbewust met eigen tekort vertroebelend de altruïstische aandrift - op voor de onderdrukte vrouw.

Uit alle kringen viel spot en schimp op deze eerste vrouwenorganisatie die den dam der conventie verbrak; met de arbeiders een der sterkste elementen van den nieuwen tijdgeest vormde. Oud-Amsterdam stelde zich verontwaardigd, minachtend vooral, te weer. Maar in de litteratuur drong het socialisme; en de jongeren, die naar de nieuwe schrijvers grepen, groeiden met de nieuwe leuzen op. Makkelijker vloeide de beweging der arbeiders de maatschappij thans is, dan die der vrouwen. Want deze pioniersters kleedden zich slecht, waren onbehouwen en man-achtig in hun voorkomen, verachtten gratie en verzorging, verklaarden den oorlog aan corsetten en baleinen en ingepende middels, en trachtten met geweld, door eigen voorbeeld, een gezonde kleeding in te voeren, die vaak alle perken van leelijkheid te buiten ging.

Al wat man was, al wat overigens redelijk denkend ook tegenover de arbeidersbeweging was komen te staan, kantte zich vijandig tegen de vrouwen-organisatie. Want deze randde aan wat hun vreugde, hun trots was, waarnaar zij in hun jeugd gestreefd hadden in een overblijfsel uit den ouden riddertijd. Dit vernielde de illusie van het vrouwelijke - het bracht in hun huizen de leelijkheid, het bedreigde hun vrouwen, hun dochters met belachelijkheid.

En Ibsens geest trok daarover heen.

De felle Noor belichtte wat deze vrouwen, kortzichtig en vijandig

verblind voorbij zagen; wat zij, op een enkele uitzondering na, intellectueel ook niet bij machte waren te vatten:

De diep-innerlijke conflicten - de *mensch* in de vrouw èn in den man. Hij raakte in Nora dieper het probleem der vrouwenkwestie dan nog één vrouw in de beweging gedaan had.

Een heftig verzet torende op tegen de vrouwenbeweging, waarvan de baanbreeksters onredelijk en ontzind zich niet ontzagen alles in het vrouwenbestaan aan te randen en te verwerpen - den banvloek slingerden naar huwelijk en moederschap, zoodat ernstige, en der vrouwenbeweging wèlgezinde vrouwen, opstandig en klemmend protesteerden. Het was een ontaarde strijd geworden, waarbij het uitgangspunt: de vrijmaking der vrouw, om zich een onafhankelijken werkkring te verschaffen naar eigen keuze, uit het oog werd verloren. Het was een leger verbitterden, dat optrok om het eigen levenstekort te wreken op den man. Zóó lang van het openbare leven uitgesloten, steeg hun de plotselinge vrijheid nu, als te sterke wijn, naar het hoofd; sloegen zij blind en verwoed om zich heen.

Al lang dacht geen man er meer aan zich warm te maken over een Mina Kruseman. Een leger van vrouwen, honderd maal erger, onredelijker, feller, vijandiger, en zoo leelijk vooral, waar deze eerste pionierster bekoorlijk was geweest, sloeg den mannen over het hoofd. Zij weerden zich, hatelijk, minachtend, spottend. Zonder begrip, zonder poging tot rechtvaardigheid, zonder ontzag of eerbied, stonden de twee kampen, de mannen en de vrouwenbeweging tegenover elkander.

Op haar bovenkamer, boven den porceleinwinkel in de Hartenstraat, zat Annebet Kooistra - met het vuurroode blaadje in haar zwarten schoot.

Was *dit* het waarvan zij gedroomd had, in jaren toen nog geen vrouw dàcht in Holland aan zoo iets als hier thans ontbrandde? Dat was twintig jaar geleden. Was *dit* de strijd waarvan ze geest driftig het begin had meegeleefd? Op de groote vergadering, waar de vereeniging voor vrouwenkiesrecht gesticht was, had bevend van ontroering, van heilige overtuiging, de kleine, onaanzienlijke vrouw zich begeven naar de groene tafel, en met vochtige oogen zich als een der eersten aangemeld.

Truida Leedebour zag haar daar opeens staan. Zij dacht aan een ellendigen middag, lang geleden, toen deze oude vrouw in haar enthousiasme met haar meegeloopen was. Dezelfde onwil van toen schoot in haar op.

De vrouwen aan de bestuurstafel hadden juist juffrouw Kooistra begroet, die als een curiosum in haar ouderwetsche kleeren daar stond

In het verwelkt gezicht sprak een besliste ernstige geestdrift die imponeerde, en in de donkere oogen vonkte de voldoening om het eindelijk voldongen pleit. Maar diezelfde oogen gleden misprijzend en teleurgesteld langs slechte verwaarloosde figuren, langs opzettelijk mannelijk doende allure, en toen Truida zei:

'Dit zal u een dag van groote voldoening zijn juffrouw Kooistra,' neep de eerlijke mond bedachtzaam samen, en scheen te zeggen:

'Ten deele. Zéér ten deele.'

Het roode blad Evolutie lag op het zwart satinet boezelaartje, en Annebet keek naar de apotheek aan den overkant. Eigen verlangen, grief, teleurstelling lag achter haar. Al haar energie, haar aandacht en verlangen gingen uit naar die jongeren en hun strijd. Maar dit - de blauw geaderde hand sloeg op het schreeuwende blaadje. Dit....'

Zij zag terug het gezin van haar oude vriendin Fransje Goldeweijn - en dat van Annette Craets - zij had altijd beseft, dat er in die vrouwen iets sliep, wat wakker behoorde te worden. Maar was *dit* wakker worden? Het leek eerder een nachtmerrie.

'Ach onze mooie rechtvaardige strijd, wat maken ze ervan! Bij al dat onwaardig getier, die dwaasheid ook, scheen de oude toestand haast verkieselijk.'

Ze keek weer in de apotheek en haar gezicht verhelderde.

'En tòch - misschien wàs dit alles noodig. Misschien ging het niet anders dan langs dezen weg, moest de eerste aanval zoo zijn, en zou later de bezinning komen. Een geslacht was er waarschijnlijk mee gemoeid, en pas de latere generaties zouden de vruchten plukken.'

'We leven in een grooten tijd,' kon ze zeggen als nog een enkelen keer de jonge Jasper bij haar kwam en sprak over Troelstra, Nieuwenhuis, de Internationale. Zij dacht hetzelfde als zij moeielijk losgewikkeld uit de ouderwetsche boeken, zich met haar wakker brein begaf in Dostojewski, Tolstoï, en ook in de Nederlanders. Zij vond het Hollandsche werk niet mooi - maar zij vond ook de arbeiders- en de vrouwenbeweging niet mooi zooals het ging. Alleen, zij kòn erin voelen den stormloop op het oude dat afgedaan had, vermolmd ineenstortte.

En Annebet Kooistra, zij, de oude uit dien afgedanen tijd, stond op de bres en zwaaide de vlag; en zou verheugd den overwinnaar zien optrekken.

XV

EN wàt hoor ik,' zei tante Louise, en boog haar stijven rechten rug iets naar voren, 'gaat Francientje al trouwen?'

'Ja,' zei Annette, 'ja - och er is niets tegen nu Jan is benoemd tot burgemeester van zijn dorp over het IJ.'

Innerlijk vond zij er veel tegen, en Frederik ook. Francientje was nog zoo jong - wel niet jonger in jaren dan zij zelf trouwde; maar het meisje was nog zoo ondoordacht, zoo kinderachtig. In haar tijd waren de meisjes van zeventien, achttien jaar volslagen vrouwen. Fransje leek een kind nog. Hoe weinig ernst hadden zij beiden. Waarover dachten en spraken zij ooit dan van sport en wedstrijden....

En Jan was een beste jongen, ach ja, maar met al zijn overwinningen op de velocipède, hij had het buskruit niet uitgevonden. Hoe hij nog ooit rechten had gestudeerd was haar soms een raadsel. Enfin, dien titel had hij tenminste. Vooral Frederik kon hij tot dol wordens vervelen met zijn eeuwig zouteloos geginnegap over sportverhalen, en zijn geweldige praatzucht.

'En geen boek heeft hij gelezen! Geen noot muziek ooit met bewustheid gehoord! Alleen maar lachen en kletsen kan hij!'

'Houdt die jongen nu nooit één seconde zijn mond?!' had hij met ontzetting geroepen, toen na een dinertje bij oom Peter en tante Sophie, Melgers op den terugweg in den trein geen moment gezwegen had.

Als in den huiselijken kring Jan Melgers maar doorpraatte, Fransje eenvoudig niet luisterde, keken de ouders elkaar aan. Zij hadden in hun huwelijk zoo goed en zoo lang kunnen zwijgen, en zich daar wonderbaar tevreden bij gevoeld. Als Pieter benauwd was, maakte het hem zoo prikkelbaar dat hij onhebbelijk werd, maar dat nam niemand Pieter ooit kwalijk - en na den eersten tijd luisterde eigenlijk

niemand in de familie meer naar den aanstaanden schoonzoon. Hij scheen dit niet op te merken, al was hij een beetje huiverig voor zijn schoonmoeder, voor haar onverwachte korte rake opmerkingen, voor den genadeloozen blik van haar heldere peilende oogen. Soms overviel hem het gevoel of hij moeielijk zwom door hooggaande golven - menigen buil en schram opliep, altijd met een vroolijk gezicht - naar een verren, verren overkant. Misschien voelde hij zich alleen maar volkomen veilig bij Jetje. Want zelfs Frits, al wist hij zichzelf een knoeier en een stumper op school, vond Melgers toch heimelijk stom, en die meening stond te lezen in zijn onbelangstellende kleine apen-oogen, die over zijn zwagers conversatie heenzagen.

Middagen lang trokken moeder en Fransje thans de stad in, naar de groote winkels van Nieuwendijk en Kalverstraat, zochten er zorgvuldig uit, de lakens - vier-en-twintig onder- en bovenlakens - het damast - alles fijn echt linnen. En de nette stapeltjes groeiden onder de nijvere handen van moeder en Sophie, en die der alle dagen in werking gezette huisnaaister. De bruid had weinig tijd, was altijd weg; maar Annettes scherp oog zag dat Fransje er eigenlijk onverschillig voor bleef.

Veel gingen haar gedachten in die dagen uit naar haar eigen bruidstijd. Zij zag haar moeder, alles dicht bij haar halfblinde oogen houdend, uitzoeken, en met keurige zorg stapelen. En zijzelf, aangestoken door dien echt vrouwelijken, haast eerbiedigen trots, was telkens geslopen naar de groote linnenkast op het portaal, waar op schoone witte papieren het uitzet lag uitgestald - waar Leentje een bewonderend oog soms aan waagde:

‘Onze jongejuffrouw krijgt wat mee!’

Maar zij had de aanstaande bruid nog geen enkele maal zien kijken met iets als belangstelling.

Annette nam Fransje mee naar de Weteringschans, stond met haar voor het oude bovenhuis.

‘Weet je 't nog Frans? Hier begonnen wij. Hier zijn jullie allemaal geboren, behalve Jetje.’

Francientje keek; voor 't eerst zag haar moeder de warmte in de helblauwe oogen, die ze al deze weken gemist had.

‘Ik vind dat huis waar wij in komen, eigenlijk een naar huis,’ zei ze plotseling.

‘Maar kind.’

‘Och nu ja, het doet er ook niet toe - ik moet er nu eenmaal in.’

Annette stond stil, vlak voor haar oude stoep.

‘Frans - luister naar me - neen luister nu goèd! Je *moet* niets. Als er iets is in dat alles wat je tegenstaat, is 't nog tijd. Doe het dan in 's hemelsnaam niet.’

In veel later jaren dacht Francine Craets aan dit moment terug. Zij samen stilstaand midden op straat - elkaar aanziend diep en ernstig, of zij alleen op de wereld waren; of er nù iets moest beslist worden, iets dat onherroepelijk zou zijn. En zij zag de haartjes van moeders bont opwaaien tegen haar klein blank gezicht.

‘Frans....’

‘Ja - ja moeder. Den heelen winter is alles ook dol geweest, zoo vroolijk, en hij zoo lief en gezellig. 't Is toch zoo'n goeie jongen ook... Maar in deze weken - heb ik....’

‘Ja.... heb je....??’

‘Heb ik soms gedacht moeder, dat ik toch altijd iets anders verwacht had....’

Annette stond daar - stil. De woorden schenen op te klimmen uit haar eigen ziel - uit een lang verleden tijd. Op eenmaal was zij alle aplomb, alle zekerheid, alle gezag kwijt uit haar gevoel, uit haar toon. Voelde zij Fransje, haar eigen Fransje, het kind, haar zóó nabij, dat haar oogen vochtig werden, haar keel dik. ‘Dat 't anders zijn zou - dat het anders kon.’ En zij zag kwellend duidelijk Stance Bremer in haar stralend geluk, en hoorde haar zeggen: ‘Alleen een gevoel, dat ik hem altijd gekend heb.’

Nog altijd woeien de haartjes van moeders bont tegen haar gezicht op. Zij merkte het niet, dacht Fransje in ontroerde liefde. Zij keek maar, moeder, met haar mooie groote ontstelde oogen als naar iets vers....

Dan zei Francine, plotseling koel: ‘Ach 't is alles onzin natuurlijk, 't is maar zoo'n bui - ik ben heel gelukkig met Jan - heusch.’

Annette begon voort te loopen, en Fransje stak haar arm door den haren.

‘Zóó - precies zoo - liepen oma en ik naar huis, toen we mijn huis hier op orde brachten,’ zei Annette. ‘En ik - ik.... zie je Frans - ik hing zoo aan huis - ik was een beetje bang....’

‘Hoe kòn u bang zijn - u die *vader* kreeg?!’ zei Francientje. ‘Vader! Zoo is er geen andere man op de wereld.’

Annette verstapte zich. Op eenmaal voelde zij zich zeldzaam verloren, of ze een onbegrepen schuld droeg. Tot ze eindelijk zei:

‘Neen, daar heb je gelijk in. Dat *is* zoo, kind.’

Weer andere dagen gingen zij samen over het IJ en maakten het huis in orde. En hier kwam de eigenlijke Fransje ontroerend aan den dag. Pakken sleepte ze mee van huis met oude dierbaarheden, en

trappend op al 't nieuwe mooie, dat er achteloos op den grond lag, liep ze rond om die voor alles een plaatsje te geven in haar kamer.

'En hier moeder - hièr moeten jullie zitten. Jullie komen véél hè? 't Is toch vlakbij. En zoo romantisch zeg! We zien jullie aanvaren over het IJ - is 't geen verhaal? Wat had oma dat prachtig gevonden hè? Kijk, oma's portret hier. Boven haar eigen naaitafeltje.'

En de bruidsdagen van Fransje Craets gingen voorbij van 't eene feest in het andere. 'Niets dan feest,' dacht Annette soms aan het ontbijt, het eenig kalm moment van den dag. Alleen in Philip, forscher, bruiner geworden, en in zijn verlofdagen de deur haast niet uit te krijgen, was rust. Zoo'n man al, die tevreden zat te rooken.

Maar op de fuifjes werd de knappe Philip Craets door al de meisjes, de moeders, gezocht en aangehaald. Lucie Melgers had geen oog van hem af - zij soupeerden samen, deden voordrachten - en 't meisje, donker, met hartstochtelijke oogen, flirtte in al te duidelijke verliefdheid. Philip, vroolijk en galant, vond het een aardig meisje, maar hij had zoovéél aardige meisjes gezien den laatsten tijd - zijn hart bleef zoo rustig als bij zijn zusjes. Bij zijn ouwe Frans en bij Phie. Die werd allemachtig knap. Alleen altijd zoo snibbig, hij kon beter met Frans.

En Pieter zat daar kalm onaangedaan; zijn groote scherpe oogen werden geen oogenblik warmer.

'Ik heb saaie zoons,' kon Frederik lachend zeggen. 'Ik zou al die mooie lieve meisjes wel eens zoenen willen, maar mijn jongens zijn niet verliefd van complexie. Zij kijken 't allemaal aan als oude heeren, en làten zich maar zoo'n beetje 't hof maken.'

Als hij zoo praatte, verkroop Frits zich schuw. Er was iets in dat weltmännische van zijn vader, wat hem altijd verlegen maakte. Naar zijn kamertje sloop hij, naar het blauwe schrift, waarin een reeks verzen aan 't groeien was - een cyclus, die zijn hart sneller joeg, het bloed deed kloppen aan zijn slapen. Soms in deze dagen, nu de scheiding al zoo na te wachten stond, glipte Francine bij hem binnen, in een behoefte zich te omringen met alles van thuis. En ze zat bij 'Fritsje' en haalde hem aan met de teederheid, die hem heimelijk altijd zoo verwarmd had en met trots vervuld in zijn kinderjaren.

'Fritsje,' zei ze, 'jongetje - je zal toch veel bij me komen, me niet vergeten, hè?'

En haar blauwe oogen keken zoo hartelijk en trouw hem aan, dat hij een kleur kreeg uit angst te moeten huilen.

‘We komen toch allemaal natuurlijk?’

‘Ja, ja - goed....’

Ze was al weg. Met Jetje zat ze op schoot in een stil hoekje, 't kleine, ding vast in haar armen tegen zich aan.

Wipte dan binnen bij Pieter, die te werken zat, 's avonds laat nog. En zei: ‘Wat wou je?’

Ze lachte goedig.

‘Blaf niet zoo boy. Ik ga toch weg?’

‘Ja. Wat zou dat. Je gaat nu eenmaal trouwen.’

Ze keek hem aan, naar de donkere schaduw onder zijn oogen, en dacht hoe kribbig hij werd als zijn havermout te warm was, of te koud of te dun 's morgens. Hoe dikwijls ze ook bij hem gezeten had als hij benauwd was.

En ze streek over zijn haren.

‘Je bent toch mijn broertje.’ En ging zacht weg.

Met Philip wandelde ze - samen hadden ze de oude genoegelijke pret.

Alleen Sophie en zij hadden elkaar ook zelfs nu niet veel te zeggen. 't Maakte Fransje wat onredelijk prikkelbaar, verlegen haast als ze Sophie in dezen tijd zóó hard zag naaien, redderen, pakken, heen en weer gaan naar het huis, beraadslagen met moeder - handige Sophie, moeders rechterhand - en tegen haar alleen kon Fransje over het weggaan van huis niets zeggen.

Maar op de fuifjes was de bruid weer een gansch andere. Dan scheen een kleine duivel haar aan te zetten den bruigom dol te maken. En op een avond flirtte ze zoo brutaal met Philips vrienden, dat Annette opstond van haar canapé en haar waarschuwde.

‘Frans, dat is te erg, daar kan geen man tegen.’

‘Denkt u?’ Fransje lachte honend. ‘Hij wèl.’

Frederik stond midden in den grooten salon rond te zien naar de dansende paren en hij zei tegen Annette met den zweem van minachting voor zijn schoonzoon:

‘Hij is nogal goedig.’

Maar zijn lach bestierf toen hij den blik van zijn kind opving, die zijn woorden gehoord had. En hij dacht: Dat feest - het was toch het ware niet. Frans' huwelijk lag hem soms in deze dagen zwaar; hij verweet zich dat hij te gemakkelijk zijn toestemming had gegeven. En dan.... dat zijn Fransje weg zou zijn....

Sophietje haakte hem aan. Hij keek weer blij en trotsch. ‘Wat een mooi meisje. En dat kind was van een ongenaakbaarheid! Dat zou wel beter uitpakken....’

Cloese naast hem zag den trots waarmee hij Sophie nakeek. Hij knikte in verstandhouding, een glimlach op zijn mager gebruind

gezicht. Toen volgden zijn oogen een vlug kinderfiguurtje, dat stralend van pret tusschen de gasten heen en weer vloog.

En hij zei peinzend: ‘Zij.... wordt de mooiste van de drie.’

Dien avond kwam Annette nog laat bij Francine binnen. Zij ging op den rand van het bed zitten, en nam de fijne magere meisjeshand in de hare.

Fransje lag stil en bleek in 't kussen.

‘Ik ben moe,’ zei ze, ‘ik ben toch zoo moe.’

‘Ach kind....’

‘Neen -’ 't meisje zat plotseling overeind, ‘ik weet wat u denkt. Niet doordat ik zoo druk ben geweest, maar doordat *hij* dat zoo in me opjaagt. Dat hij alles goed vindt. Dat hij niet woedend wordt! Ik wou dat hij me uitschold desnoods....’

‘Frans, wat is dàt nu voor praat!’ zei Annette gekwetst, ‘zou je dàt verdragen?!’

‘Neen, neen, dat is 't juist!’ riep Francine en de tranen van woede liepen over haar teer gezicht. ‘Maar dan zou ik tegen hem op vechten - ik wil aan zijn kwaadheid zijn liefde voelen - en daarom moèt ik hem sarren!’

Annette zat bleek op den rand van het bed. Zij had eenmaal een vrouw uit het volk hooren zeggen: ‘Als mijn kerel me ranselt, weet ik dat ie van me houdt.’ En tegelijk schoot haar het woord van Lessing door 't hoofd dat ze den laatsten tijd ergens gelezen had: ‘Liefde is altijd hetzelfde. Een wijsgeerige vrouw heeft niet anders lief dan een boerin - een bedelaarster niet anders dan een koningin.’

Het kon toch niet heelemaal waar zijn. Was geboorte, milieu, opvoeding, voorbeeld dan niets...? Deze dingen zei haar kind, opgegroeid in hun vreedzaam, zorgvuldig gehoed, gelukkig gezin... Een afgrond gaapte....

‘Was dit een.... begin??’

Francine kwam tot bedaren. Ineens zag ze haar moeder, haar onschuldige reine moeder, die daar ontsteld met haar meisjesoogen haar zat aan te zien. En haar hart sloeg luid voor al dat eigene, dat zij onwrikbaar lief had.

Toen klonk Frederiks stem op het portaal - ongerust:

‘Er is toch niets met onze bruid? Waar blijf je zoo lang Annètje?’

‘Kom erin, kom hier vader!’ riep Fransje.

Hij kwam. Hij zag wat vermoeid en zijn kleine blauwe oogen stonden een beetje ontroerd en schemerig. Maar Fransje in bed, veerde omhoog op haar voeten, sloeg een arm om moeders en een om vaders hals en kuste hen om beurten.

‘Jullie moeten héél, vreeselijk véél altijd van me houen - en me nooit afvallen - nooit me dingen verwijten - ik ben toch jullie kind....’

‘Neen, neen, mal schaapje, wat zoùden we je nu verwijten gaan!’ troostte hij geroerd.

Maar in beiden was plots een onberedeneerde dreiging van komende zorg, waarbij ze hun trouw en geduld aan dit kind zouden hebben te bewijzen.

Maar hoe wonderlijk veelkleurig was dit kameleon van een dochter, moest Frederik daarna weer denken. Want op het trouwdéjeuner zat een kalme zachte jonge vrouw naast haar herademenden bruidegom. De zure bruidsweken lagen achter hem, en hij hervond al zijn onbezorgde vroolijkheid, toen hij naar het lieve gezicht keek in den blanken blonden bruidstooi.

En ook Annette keek aandachtig naar haar kind, dat ernstig de oogen vestigde op elk der sprekers aan tafel.

Bergema sprak tot de bruid, maar op het eind behield ieder de herinnering dat dit eigenlijk eerder een toast op de moeder van de bruid was. Ook Francine voelde het zoo, en ze knikte Annette innig toe. En Annette wendde wat gegeneerd het hoofd af - zij kon niet best hebben dat haar oude vriend zoo openlijk van zijn bewondering getuigde. Ook wist zij Line's zuurzoet gezicht aan den overkant.

Zij keek de tafel langs, die in de zaal door Sophie en haar was versierd en gedekt met het oude zilver, het blauw porcelein, lange bloemenslingers in teer rose en wit. Philip zat er, vroolijk en knap, en haar hart klopte van trots om dien mooien lieven jongen. En daar verder Frits - haar Fritsje - in zichzelf gekeerd, mijlen weg van dit gezelschap, zijn klein geel gezicht broedend voor zich heen. Pieter had een aardig meisje naast zich en hij scheen niet benauwd. Hij praatte en lachte zijn schaarschen, maar heel beminnelijken glimlach. Een verstandig fijn gezicht, en als hij niet zoo kribbig was, innemend ook, dacht Annette. Meer en meer kon deze jongen haar doen denken aan haar vader, op wien hij uiterlijk soms sterk geleek.

Nu - merkte zij op - was hij vroolijk. Het portret dat ieder van hem had was: Pieter hield niet van fuiven. Maar niemand wist de geweldige zelfbeheersching, die het heftig verlangen had bedwongen en bevroren tot uiterlijke onverschilligheid.

In deze dagen, terwijl hij zijn eind-examen in het verschiet had, tusschen de bruidsfeesten door hard werkte, groeide bij het zien van

Francines aanstaand huwelijk in zijn geest het scherp afgeteekend beeld van wat hij wilde:

In de zaak van vader. Die omhóóg werken tot ze veel, heel veel verdienden. Meer dan tot nu toe. En *hij* in een mooi groot huis, een vrouw trouwen uit de beste kringen, een die de kunst van ontvangen verstond - en in *zijn* huis dan zou hij feesten geven, en veel gasten altijd hebben. In zijn huis zou dat alles wezen waarvan hij als kind, als jongen uitgesloten was, waar hij zich altijd buiten had voelen staan.

Hier - dit alles interesseerde hem niet. Hij praatte en lachte, maar zijn groote grauwe oogen werden geen enkel maal warm.

En daar zaten Louise en Adolphine in hun stijf zwart satijnen japonnen. Louise zoo statig en hoogmoedig onbewegelijk als een donker afgodsbeeld; Adolphine - wat zag Phine er slecht uit, dacht Annette - geelbleek, het vel glimmend gespannen over het beenige voorhoofd. Haar onrustige donkere oogen gleden de tafel langs - zij at haast niet. Sophie.... ja daar was Sophietje. Haar donker mooi bijdehand kopje boven de rose lage japon. Ze leek ouder dan zeventien, ouder dan de bruid - geposeerd zelfbewust. Wat een steun had zij in deze drukke dagen in alle practische huishoudelijke beslommeringen aan Sophie gehad!

Maar vandaag was er een coquette speelschheid in het meisje, die de moeder als iets nieuws trof. Terwijl ze praatte met haar tafelheer, den advocaat Hartonius, een van Jans getuigen. Hoe kwam die Jan aan zoo'n vriend, dacht Annette. Telkens werd haar blik getrokken naar den knappen man, zeker al in de dertig, die in Amsterdam een bekenden naam had, een groote praktijk.

'Hoe makkelijk babbelde het kind met hem, hij luisterde met kennelijk plezier.'

En daar Van Dugten, Amélie - daar Jacob Leedebour, Truida had bedankt - Cloese.... de goede vrienden, die zij niet missen wilden. Stance.... Otto....

Frederik was opgestaan - hij sprak thans innig en warm een woord van afscheid tot zijn kind.

'Je bent een vreugde geweest in ons huis - een kleine zonnestraal van de groote zon, jullie moeder. Ik haal het woord aan van onzen Vondel:

> 'Men ziet de moeder in haar kinderen.'

Zoo mijn lieve dochter, heb ik in jou, als in jullie allemaal, je moeder gezien. En géef mij het geluk dat ik haar in jou zal blijven zien. Dat ik niet zal behoeven te zeggen tot mijzelf: Dàt zou haar moeder nooit

gedaan hebben. Sticht een huis, als wij dat deden: warm, veilig en hecht.'

Zijn stem beefde, zijn gezicht trok in ontroering smal, zijn, blauwe kleine oogen zagen zijn kind ontroerd aan. Francientje viel hem om den hals: al de wandelingetjes langs het IJ, in het Vondelpark - al de kleine vertrouwelijkheden, al zijn vergevende liefde, zijn inschikkelijkheid, zijn vroolijke dwaasheid met haar jeugd mee, trok in een flits aan haar voorbij. Ze kuste hem en Annette onstuimig. Ze schreide, maar ze lachte tegelijk: want het wàs toch zoo heerlijk bruid te zijn en hoofdpersoon van alles, en straks als jonge vrouw weg te rijden met je man op de huwelijksreis.

Nog eenmaal zag Francine Craets om en keek de breede gang in.

Vaders en moeders lieve trouwe gezichten. Philip, Pieter, Phietje, Jet.... waar was Fritsje.... En de tantes, ontroerd maar plechtig vooral - en al de vrienden.... ja, nu adieu - adieu!

Paard dat aanzette - een kleine blanke hand die wuifde uit het portier....

Op zijn jongenskamer weggekropen, huilde Frits heimelijk met groote tranen zijn verdriet uit....

De koffie werd rondgediend. Hartonius kwam bij Annette staan die naar hem opkeek met haar even geroode oogen.

'Uw tweede dochter mevrouw, heeft me den maaltijd tot iets heel prettigs gemaakt.'

Ze glimlachte.

'Ze is nog een kind.'

'Dat is het juist wat me zoo treft. De vrouwelijke ernst en waardigheid bij die heerlijke onschuld van heel jong meisje....'

Annette zag Hartonius' oogen afzwerven, en geboeid het elegante rose figuurtje volgen door de kamer.

Zij dacht opeens:

'Misschien zal ik ook Sophie niet lang meer hebben.'

Dien avond, toen alle gasten vertrokken waren, stond Annette beneden in de gang en luisterde naar het huis. Het leek leeg en verlaten nu zij die eene stem, de vroolijke, hooge, miste.... Binnen deed Frederik een voor een de lichten uit - zij hoorde hem aankomen door de suite, langzaam of hij moe was. Voor de trap, waar hij haar stil en in gedachten verloren vond staan in haar paars zijden

feestjapon met langen sleep, stak hij zwijgend zijn arm door den haren, en samen liepen ze de trap op.

Bij Francines kamer bleven zij stil. De deur stond open. Sophie had er snel en ordelijk meteen opgeruimd. 't Zag er zonderling leeg en verlaten uit.

Annette beving een heftige onwil: 't was heel braaf en ordelijk van Sophie alles dadelijk zoo op te ruimen, maar ze kon het op dit oogenblik niet uitstaan. Zij had hier willen vinden slingeren Fransjes weggeschopte schoentjes, neergegooide jurken - al die dingen waar zij zelf dikwijls over geknord had....

‘Eén kapelletje leeg,’ zei Frederiks stem naast haar.

Ze voelde zijn arm om haar schouder - zijn wang tegen de hare.

XVI

FREDERIK CRAETS stond met oom Pieter op de pier van IJmuiden den tweeden Juli van het jaar achttien-een-en-negentig, en keek door zijn kijker uit naar het keizerlijk jacht Hohenzollern dat den Duitschen Keizer naar Amsterdam zou brengen.

Om zes uur in den mistigen morgen waren de zes torpedobooten in volle zee gestoomd - gingen vereenigd de Hohenzollern tegemoet.

Langzaam kwam het groote witte schip in 't zicht, voorop de Hollandsche vlag, achter de Keizerlijke standaard. Het eerste saluutschot donderde krakend van het fort IJmuiden.

'Zie je onze mooie eigen schepen?' popelde Pieter Craets. 'Ziè je ze Frederik? Als die Duitscher ze niet prachtig vindt mag ik lijen dat hij overboord valt. En onze Koninginnen - dat meiske, dat ons Willemijntje is....'

Frederik antwoordde niet - hij had oogen te kort. Hij dacht ook trotsch aan Philip - hij was lang verzoend met de keuze van zijn oudste.

'Gij zult ze van dien kant zoo heerlijk op zien dagen,' murmelde hij - zijn hart warm bij het groote schouwspel, de kleurenwemeling van schepen, vlaggen op het blauwe water - een trotsch vertoon.

En in de hitte van den Julidag golfde een dichte menschenmenigte over den Dam, om het ongewoon gebeuren bij te wonen van de Taptoe - het eenig militair feest dat den Keizer werd geboden; stond er te staren naar het balcon van het Paleis waar de Duitsche Keizer met de Koningin-Moeder toefde - achter in de zaal het jonge Koninginnetje, dat van tijd tot tijd even naar voren kwam.

'Heil dir im Siegerkranz.'

Dan 't Wilhelmus, het lied des lijdens en der glorie, als Hofdijk het eenmaal noemde. Die op den Dam waren, zagen hoe de Keizer front maakte voor de Koningin-Moeder, hand aan den helm staan bleef tot de laatste toon verstierf.

Amsterdam, gapend, was zeer getroffen, en de couranten wijdden bizonder hartelijke artikelen aan den gast om dit gebaar, om zijn teeder-hartelijke begroeting ook van Wilhelmina, het kind van Staat...

Op den Voorburgwal zat moeder Bremer met het Nieuws van den Dag op haar schoot en keek verstrooid uit. Zij dacht aan vroeger - hoe graag en hoe veilig zij met Bremer naar zulke dingen was gaan kijken. Nu ging ze nergens meer heen - dat was niets, zij voelde zich te eenzaam tusschen de menschen, - maar dat Stance die jong was, nooit een pretje had - dàt was wel erg.

Otto was al weken weer thuis. Hij had een hevige duizeling gekregen op straat en zat daar nu zoo zwak en teer in zijn stoel, dat het haar zeer deed in haar hart.

Hoe mooi was dit alles begonnen, en hoe droef geworden. Zij moest denken hoè anders alles bij Stance was dan bij Annètje. En dan kon zij er ook maar geen vrede mee hebben, dat het arme kleine kind ver van hen weg in dat gesticht zat. Ze leden er allebei zoo onder.

Voor den zooveelsten keer, in de hardnekkigheid van haar droefheid, begon ze er over.

'Geef hem *mij*,' bad ze. 'Ik ben wel oud, maar ik zal goed voor hem zorgen. Ik ben maar alleen....'

'Het, kan niet moeder,' zei Stance. 'Als hij een toeval krijgt is hij veel te sterk. 't Is al een groote jongen.'

'Ach neen Stance, hij is zoo bitter klein.'

Stance begon te schreien. Opeens zag zij hem, als haar moeder, op haar schoot kleumend - altijd zoo koud....

Ze schreide wanhopig, met radelooze tranen, waarvoor geen enkele troost was. De oude vrouw zei niets. Zij had geen tranen meer. Al haar leed scheen gestold in haar zware sombere oogen. Maar haar hart stormde op tegen den ziekelijken man, die haar kind had getrouwd.

Eindelijk zei ze:

'Je moet denken, als 't een slèchte jongen was, zou het nog erger zijn. Hij is een onschuldig kind dat van niets weet.'

'Ja,' zei Stance - haar beschreide oogen zagen de stoffige kale straat af, waarin het eens zoo beschaduwde grachtje herschapen was.

‘Ja, er is altijd erger.’

Het bleef met Otto tobben, en de eerste gure najaarsdagen grepen zijn geschokt gestel zoo aan, dat hij meer dan ooit een zieke was.

Annette had een plan. Zij sprak erover met Frederik: Stance en Otto te inviteeren voor een verblijf van een paar maanden in het zuiden. Craets zou het op Otto's kantoor wel in orde maken.

Maar toen zij het Stance voorzichtig voorlegde, was deze opgestaan, ontsteld. Bleek en groot stond zij, gejaagd en nerveus.

‘O Annètje, neen dàt - dat kan ik niet. Geld aannemen van een ander....’

‘Maar van *mij*, Stance?’

‘Zelfs niet van jou. Frederik en jij zijn samen. Ik zou 't gevoel hebben niet meer vrij te zijn.’

‘Maar Stance, denk eens aan Otto, hoe zielig hij hier zit zoo'n winter - wat het voor hèm beduiden zou....’

Stances oogen werden angstig.

‘Ik zou zoo ver van Dolfje zijn....’

‘Ach Stance, je moeder is er toch. Die zal naar hem toegaan - en ik. Zooveel je maar wilt.’

's Avonds kwam Frederik. Praatte met hen beiden op zijn hartelijke luchtige manier.

‘Doe Annètje 't plezier! Ze heeft een voordeeltje gehad in haar aandeelen van 't Paleis. 't Is zoo'n illusie voor haar dat te besteden aan een reis van jullie.’

Otto in zijn zwakte was geroerd.

‘Goeie vrinden hadden ze. En 't idee dat Stance, die altijd sloofde en verdriet had, eens wat anders zag....’

Stance had hem zien oplichten uit de diepe grondelooze melancholie, waaruit ook zij hem niet meer halen kon. Voor elkaar grepen zij het eindelijk aan, als een verschiet. Alleen 't kind lag hun zwaar.

‘Als wij erheen gaan vlak voor ons vertrek en moeder gaat dan over veertien dagen,’ zat hij te rekenen.

Ze knikte, sprak er niet meer van. Ze wist dat het hem even zwaar woog als haar. 's Nachts, naarmate de dagen voor hun vertrek wegvielen in de toebereidselen voor de reis, lag zij slapeloos, strijdend om haar vrees te overwinnen, pogend ook hem gerust te stellen.

Hij liep slingerend en moeielijk; zich aan de leuningen klemmend, zakte hij soms de hooge trap af.

Op een middag, toen zij boodschappen gedaan had, miste Stance

hem bij haar thuiskomst. Pas tegen vijf uur kwam hij, zoo afgemat dat zij zich ontsteld afvroeg wat hem overkomen kon zijn.

Maar nog staande bij de deur zei hij hijgend, zijn mond bevend:

'Je moet er niet boos om zijn - ik ben naar Dolfje geweest - ik wou hem nog wat brengen - ik zag zoo'n mooien spoortrein.'

Ze sloeg haar armen om hem heen.

'En wat.... hoe ben je....'

'Een man heeft me geholpen - ik kon daar niet goed loopen. Hij was heel vroolijk aan 't spelen toen ik wegging. 't Kon hem niet eens schelen....'

Ze vroeg niet meer. Die dingen zeiden ze altijd tegen elkaar.

Twee dagen later gingen zij. Annette en Frederik brachten hen naar den trein, Annette beladen met lekkers, versnaperingen, vruchten voor de reis, Frederik met zijn plaid voor Otto.

Ze stonden op het perron, terwijl voor het raampje twee bleeke afgetobde gezichten moeizaam glimlachten en groetten.

'Annètje....'

'Ja Stance, ik beloof je....'

Ze liepen stil het perron af, terwijl langzaam de trein naar het zuiden weggleed met Stance en Otto.

En Annette dacht aan den morgen toen Stance naar Indië ging.

XVII

IN een heerlijke Octobermaand lag het Vondelpark, Amsterdams tuin, in weelde van stervende kleuren. Frederik Craets, langzaam voortwandelend bedacht hoe eenmaal gemopperd was: het Vondelpark zoo ver buiten de stad; nu reeds lag het geheel ingebouwd. Hij keek geërgerd terzij - wéér zoo'n paar woeste wielrijders, die je in een vaart voorbijsnorden, rustigen wandelaars totaal het genoegen vergalden! Laten die kerels buiten de stad gaan rondrennen, maar hier - in òns park - het is hier levensgevaarlijk geworden. En hij nam zich voor een pootig ingezonden stuk te schrijven in het Handelsblad. Je moest waarachtig eerst om je heen kijken of je wel over kon steken - je moest oppassen! Dat was toch te gek!

In deze prachtige najaarsdagen ging hij iederen dag naar het Vondelpark - hij was met de jaren een hartstochtelijk wandelaar door zijn stad geworden. Soms kwam hij er Cloese tegen op zijn wandelrit hoog te paard - praatten zij samen een oogenblik. Over wat Van Lier te zien gaf: Judic, het troetelkind der Parijzenaars. Hoe allergeestigst dat vrouwtje zong: La Chanson du Colonel. Tot de vlugge ruiter weer verder draafde, Craets alleen zijn weg vervolgde. Hij peinsde erover hoe dolgraag hij dezen zomer naar Bayreuth was gegaan om den Parsifal te hooren - in acht-en-tachtig had hij Van Dijck in de hoofdrol gezien. Maar het was voor Annette geen genoegen.....

Hij liep terug de groote laan, keek een oogenblik waar het terrein van de Hereeniging aan het Vondelpark gereikt had. Dat werd een straat, zonde en jammer van den mooien tuin. Met kracht en geweld roeiden ze in de stad het groen uit, dempten het water. Ze waren verdwaasd. Hoeveel was er gevallen aan stadsschoon sinds zijn jonge jaren, waarvoor niets teruggekomen was dan karakterlooze leelijkheid.

Hij moest niet denken aan dat mooiste aller grachtjes, de Warmoesgracht met zijn prachtigen doorkijk. Hij had een vriend gehad die woonde op den hoek van de Huiszittensteeg op het Singel - hoe heerlijk keek je op zomeravonden het donkere grachtje, de zuivere bruggenboogen over. Een kale leelijke breede straat geworden, met een nietszeggenden naam. Een verkeersweg. De oude karakteristieke Singelhuizen gesloopt - Vondels woonhuis tegen den grond maar! Hoe lang zou het duren en ze sloegen hun schennende handen aan de groote grachten. Je kon hier in het land alles verwachten.

Hij keek bekommerd terug door de groote laan - die had enorm geleden door den abnormalen winter. Al de mooie kastanjes waren uitgevallen.

Oom Pieter was, zoo mogelijk nog mee reactionnair dan hij. Met dièn kon hij kankeren over dat alles. Want Van Dugten in den Raad, haalde de schouders op, zei: hij betreurde, maar het wàren nu eenmaal de eischen van het modern verkeer.

'Naar den duivel met jullie modern verkeer!' had de oude man gebruld - zijn paarse kromme neus zwol van woede. 'Dat jullie allemaal je oogen in je zak hebben en je hart ook! Ja, in je zak. Centen, voordeel - dat is het. Jullie hebt geen hart voor je stad - jullie willen het oude niet bewaren. Jullie willen alleen voetbalterreinen hebben hè? Daàr is wel geld voor - daar gaan onze belastingen aan. De liefhebberij om een troep vieze bezweete jongens achter een bal aan te zien hollen. 't Is goed dat ik eruit ben - 't is goed. Ik hoor hier niet meer. Ik ben van een anderen tijd - van een ander maaksel - ja, God zij dank.'

Maar in zijn hart was hij nooit weg. Met Sophie zat hij 's avonds alles in de courant over Amsterdam te spellen. En telkens deed iets hem herinneringen ophalen.

'Wat een werk hebben wij niet indertijd gehad om de menschen warm te maken voor die zweminrichting aan den Westerdokdijk - 't hoognoodige voor onze Amsterdamsche schoolkinderen. Weet je nog Sophie? In zes-en-veertig was dat.

Suringar opende met een speech, stond op een vlot midden in het bassin, en zijn jongen viel uit puur enthousiasme van de balustrade in 't water. Weet je nog Sophie? Wat hebben we gelachen! En och wat was dat toen een prettige tijd in Amsterdam - Later de volksbadhuizen - wat 'n werk om het er door te krijgen. Hollanders willen zich zelf niet wasschen, alleen hun stoepen. Eindelijk, hè hè! Heemstede Obelt.... ja. Maar verkeer - daarvoor moet alles zwichten. 't Is er een rommel geworden vrouw, ik ben blij dat ik eruit ben.'

Tante Sophie luisterde, herinnerde mee. Als Pieter zei dat hij blij was eruit te zijn, keek ze hem aan met haar flauwe oogjes, waarachter zulke pientere gedachten schuilden. Je moest nooit laten merken dat je een man doorzag - dat had een lang huwelijksleven haar geleerd.

's Avonds nam Frederik Annette mee naar den schouwburg. Naar de Doofpot gingen zij met Sophie en Pieter, de vermakelijke revue, die tweehonderd avonden bij de Amsterdammers stampvolle zalen trok. Men gnuifde bij de persiflage op het Taptoeschandaal, en zong met echt Amsterdamsch genoegen:

> ‘Diender, diender, als ik 't jou gebied:
> Dan doe ik 't niet, dan doe ik 't niet,
> Dan doe ik 't lekker *niet*.’

En menigen avond reden ze naar den Parkschouwburg, zaten er in hun vaste loge en hoorden er Orelio, Pauwels, Engelen Sewing, gezonde operastemmen alle onder leiding van den vurigen Kees van der Linden, die dapper tegen den stroom oproeide van altijd nieuwe moeielijkheden.

Er was ook een heel jonge tenor aan het opkomen daar: Urlus - dien hij volgde met belangstelling.

Muzikaal gaven deze jaren te genieten als nooit te voren. Er was de jonge bas Messchaert, die met Röntgen liederavonden gaf in de Kleine Zaal van het Concertgebouw. De beiden, die in een zeldzame eenheid van geest, een zeldzaam doordringen ook van den geest van het lied, de romantiek van Schuberts Winterreise, Die Schöne Müllerin - van Schumann, van Brahms, maar ook den diepen, in zichzelf verbeten Hugo Wolff, den gepassionneerden jongen Strauss vertolkten. Met Amélie van Dugten kon Frederik zich laten gaan in vergelijkingen, en karakteristiek. Hoe klaar en naïef was Schubert in zijn Jugendschmerz, hoe verrukkelijk werd dat alles door Messchaert bezield.

Amélies donkere oogen omfloersten zich. ‘Ja - hij heeft het geheim die soort smart te zingen, welke in werkelijkheid nog geen echte smart *is*. Het is alles zoo “erg” omdat het zoo jong is, en dat is het heerlijke erin: het gezonde, zelfs waar het weent over smart en dood.’

En toen zat daar aan den vleugel op een avond een andere verschijning - een beroemde naam die in vroeger jaren reeds zijn jongen roem hier behaald had: Henschel, zichzelf begeleidend, die eveneens zong Schubert, Brahms, Löwe. Maar ànders weer - meér natuur, minder cultuur. Amélie schokte recht, wat wàs er in deze stem dat zoo diep raakte. Een intonatie, een klank.... Van Dugten

plaagde haar. Amélie sloeg geen concert over; zij reisde naar Den Haag, naar Utrecht, om zich te verzadigen aan dat geluid.

En in het Paleis voor Volksvlijt ging de cyclus der Nibelungen. Wagners strijd was gestreden, het verzet gebroken. De wonderbare klankenrijkdom, de heftig dramatische bewogenheid, de psychische diepte hadden Nederland veroverd. In den salon der Van Dugtens werden episodes uit Wagners werken gemaakt. Amélies zware alt zong de Erda partij met kleur en macht, terwijl een jonge ambtgenoot van Van Dugten, volbloed Wagneriaan, met een niet sterke, maar warm beeldende bariton de Wotanpartij zong.

Het waren avonden waarbij ook Annette Craets meegesleept te luisteren zat, al wist Frederik dat de dramatische handeling in de eerste plaals haar trof. Brünnhilde's: ‘War es so schmählich, was ich verbrach?’ deed haar verbleeken - en in zijn oogen werd zij dan plotseling voor een moment weer het jonge Annètje, dat in haar sterk besloten gevoelsleven de diepe ontroeringen onderging, welke hij niet op 't spoor kon komen.

Van muziek, en welke muziek! scheen de wereld vol - in nooit gekend aantal ook kwamen de groote solisten de abonnementsconcerten opluisteren.

Frederik Craets kon alles genieten in een altijd wakkere, diepe belangstelling. Er gebeurde weinig in Amsterdam of hij was erbij. Geen tentoonstelling of zijn altijd jeugdige verschijning werd er gezien. Met Leedebour liep hij langs de verzameling oude handschriften van het kabinet Slagregen, dat geveild werd.

‘Is het geen droom.... zelden heeft me iets zoo wonderlijk aangedaan,’ zei Leedebour. ‘Hier worden al die verschillende menschen levend opnieuw, uit hun argeloos neergepende brieven.

Hier - een briefje van Thorbecke aan een Schwallbacher dokter... Een van Dirk Hogendorp, de merkwaardige avonturier en banneling, vriend van Napoleon, wien verweten werd dat hij zijn land niet liefhad. En lees nu dat briefje van hem aan Crommelin, wat een smachting, wat een verlangen naar zijn bezoek, het heimwee hem te mogen onthalen, te praten met een Hollander....

En deze aandoenlijke brief van Borger aan zijn moeder na het sterven van zijn vrouw in 't kraambed: ‘Ik heb een graf gekocht in Catwijk, daar rust Kee onder den vrijen hemel. Het kindje dat reeds begraven was in de Kerk heb ik laten opgraven en bij zijn moeder in de kist gelegd! Hier moet ik eindigen of ik val van mijn stoel.

U E D Zoon Borger.’

De Rhijn met al zijn gezwollenheid is een overwonnen stand-

punt geworden - iets waar we niet meer naar omzien. Maar *dit* - deze rampzalige overgevoelige ten doode gekwetste mensch is ons zoo na - die leeft vlak naast ons....'

Hij had half voor zich uit gesproken. Frederik keek hem vluchtig aan. Hij dacht dat eigenlijk niemand Jacob Leedebour kende.

Maar die liep al verder: 'Hier een briefje van onzen prins Alexander, dertien jaar oud, aan keizerin Eugénie 'Je me fais une véritable fête de retourner en France, où on est toujours si bon et si aimable pour moi.'

'De stakker, dien de haren te berge moeten zijn gerezen bij de gedachte aan de mogelijkheid eens koning te kùnnen worden....

Er gaat een gansch eeuwstuk aan je voorbij - hier verkeer je met namen die niemand meer noemt.... met verbijsterende snelheid vallen de sterren van je jeugd in een afgrond van vergetelheid...'

'Als je er nog niet van doordrongen was,' lachte Frederik een beetje droef, 'de oude Bamberg, *de* glorie van onze kinderpartijtjes, kondigt zijn afscheidsvoorstelling aan.'

En zij liepen samen weer buiten met even het beklemmend gevoel, dat ook zij reeds bezig waren oudere generatie te worden.

XVIII

IN huis was Sophie, nu van school, Annettes trouwe hulp, meer dan ooit Francine. Maar ze miste Fransjes vroolijkheid, haar zonnige blijheid, haar aanhaligheid, haar lastigheid, haar berouwvolle liefde. Als het jonge vrouwtje binnenkwam - dikwijls in 't middaguur of 's avonds - was het huis vervuld van haar stem en haar lach.

Sophie leek niets op haar. Verstandelijk, zonder haar moeders intelligentie van gevoel, haar vaders geest - een vrouw al, die bewust onder alle plichten in 't ouderhuis door, een eigen weg ging.

Op een dag verraste zij haar moeder met de mededeeling dat zij bezoekster wilde worden voor Steun in 't Huisgezin, een kleine liefdadige vereeniging, waarvan Hartonius voorzitter was.

Annette lachte eerst een beetje, verzette zich toen het ernst bleek te zijn.

'Je bent veel te jong om bij dronken kerels en rare vrouwen binnen te gaan. In wat voor gezinnen kom je terecht! Ik zou geen moment rust hebben. Dàt is werk voor mannen en oudere vrouwen.'

Maar Sophie hield vol, op den hooghartigen meerderheidstoon, die haar zoo jong als zij was, overwicht gaf.

'Zij had erover gesproken met meneer Hartonius. Die vond dat het heel goed ging, zij leek hem juist heel geschikt voor het werk. En *hij* kon dat 't beste beoordeelen.'

Annette keek, plotseling wakker geschud, haar tweede dochter aan. Als een bliksemflits vloog het begrip in haar op: Sophie wilde Hartonius hebben.

En dit was haàr weg. Niet door coquette behaagzucht, flirten, was deze ernstige hardwerkende man te vangen - maar door een vertoon van bezadigden ernst, vrouwelijke zekerheid, gepaard aan haar zeer jonge jaren, haar frisch mooi gezichtje.

Háár Sophietje. Was dàt het kind, dat zij nog zag in haar blauw manteltje hollen langs de gracht....

Hartonius was blijven bezoeken maken. Annette polste voorzichtig Francine, die niet heel wel de laatste maanden - zij verwachtte in Februari haar eerste baby - bleek en mager op de sofa, vermaakt naar moeder lachte.

'Maar lieve schat, ziet ze dat nù pas? Sophie is doodelijk van hem. *Ik* zou hem veel te oud vinden, maar Phie houdt alleen van oudere mannen. En ze *wil* hem hebben. 't Zal haar lukken ook. Hebt u ooit gezien dat Sophie iets *niet* kreeg wat zij bepaald wilde?'

In de war, verstrooid en ongerust, ging Annette naar huis. Ditmaal was het weer zoo iets totaal anders dan bij Fransje. In Fransjes liefde had zij nooit geloofd, in die van Sophie wel. Maar de manier waarop dit heel jonge ding, met kalme listigheid en rustige volharding haar doel zocht te benaderen, was haar vreemd. Als Sophies liefde een dokter gegolden had, was ze naar zijn verbandcursus gegaan; was het een dominee, ze zou met gemoedsbezwaren bij hem zijn gekomen.

Ja - dit was zoo vreemd aan haar eigen schuwen trotschen aard als water aan vuur. Nooit zou *zij* anders hebben kunnen doen dan haar weg gaan, en den man dien zij begeerde, achter zich aan laten loopen, en zich eindelijk wel gewonnen geven. Voor *dit* - voelde zij diep in zich een schaamte.

Zij dacht ook aan Hartonius. Zij mocht hem graag. Zij kon zich geen welkomer schoonzoon wenschen dan deze ernstige verstandige man met zijn fijnen zin en scherp oordeel. En zij dacht onwillekeurig:

'Hij is te goed om zoo slinks gevangen te worden.'

Met Hartonius zelf sprak zij haar bezwaren uit over Sophies verlangen. Hij weerlegde, hij begreep volkomen haar bezorgdheid, maar *hij* zou voor Sophie zorgen. Hij zou haar makkelijke fatsoenlijke gezinnen geven. Een paar oude moedertjes. Een nette weduwe met twee kinderen. Zij kon zich daar dan eerst rustig inwerken. 't Was alleraardigst om te zien hoe ze met de menschen omsprong - dat had hij laatst nog toevallig bijgewoond.

Hartonius leefde dezen tijd geslingerd in onzekerheid. Hij was een man wien zijn werk altijd het hoogste had gegolden. Vrouwen boeiden hem telkens een korten tijd en hij warmde zich gedurende die periodes in hun genegenheid, zonder dat een blijvende wensch zijn brein ooit vertroebelde. En telkens ook was in hem de triomf zich nog vrij te weten. Zijn eenige diepe genegenheid buiten zijn werk bezat zijn oude moeder, die jaren verlamd buiten had gewoond - de eenvoudige moeder die eenmaal van een karig onderwijzerspensioen

op een dorp, hem liet studeeren, zichzelf daarvoor alles had ontzegd.

Maar sinds zijn moeders dood dit laatste jaar, viel soms een gevoel van vereenzaming over hem. Was langzaam de gedachte in hem gegroeid:

Een gezin. Kinderen.

In dien tijd kwam Sophie Craets op zijn weg. Hij was dieper geraakt geweest door andere vrouwen in zijn leven. Maar dit jonge onschuldige kind, met haar wijze bezadigdheid, hield zijn aandacht, zijn denken geboeid.

Annette dacht het menigen middag uit. Het leven, dat jaren na moeders dood zoo kalm was vergleden, bracht thans elken dag nieuwe emoties.

Maar bij Francine viel alles mee. Als zij er kwamen vonden zij den jongen burgemeester met kennelijk plezier in zijn gewichtig ambt - die met hetzelfde jongensachtig plezier Francine betrok in de dorpsbelangen als vroeger in zijn wedstrijden. Hij was in zijn schik. Hij vond het leuk door zijn dorp te loopen, en gegroet te worden: ‘Burgemeester!’ Hij groette terug, joviaal vriendelijk - het was niet alleen pose, hij meende het ook. Zijn praatzieke vroolijkheid, zijn goedhartigheid die hem altijd in een bepaald deel der samenleving veel vrienden bezorgd hadden, deden hem hier ook de stugge wantrouwende Noord-Hollandsche boeren winnen. Als ze bij hem kwamen met hun moeielijkheden, vergoedde zijn bereidwilligheid, waar zijn begrip, zijn kennis te kort schoten. Hij was ook niet eigenwijs, liet zich gemoedelijk raden door meerdere ervaring. Hij beloofde makkelijk en vergat dikwijls, vergoedde het door dubbelen ijver voor de zaak. Dat hij zoo'n heidensch ding, zoo'n velocipeed bereed, vonden ze bedenkelijker. ‘Hij zal wel wijzer worden,’ zeiden ze toegeeflijk en slikten hun ergernis weg, als hun paarden voor hem schrikten en sprongen. En zijn lach, zijn aanstekelijke blanke-tandenlach in zijn gezond verbrand gezicht verzoenden snel.

Voor 't eerst eischte 't leven ernst van hem, en dit deed hem weldadig aan. Zijn kwellende twijfel aan zichzelf, omhoog gesteigerd weer in zijn verlovingstijd, loste zich op; hij kon Francine in zijn armen trekken en zeggen: ‘Is 't hier niet allemachtig goed? Wat een lekkere frissche lucht hè, groen en water - zilt. En wat kunnen we hier fietsen. En het is toch ook een genoegelijk huis!’

Zij lachte. Dacht: ‘Gelukkig dicht bij Amsterdam....’

‘Maar jij bent 't beste van alles,’ zei hij en kuste haar verliefd. ‘Een poppetje ben je - hemel, om te breken gewoon tusschen al die dikke vrouwen. Om je dood te lachen zeg.’

Naar die gracieuse ranke bloem, hun piepjonge burgemeesters-

vrouw - Fransje Craets, wonderlijk misplaatst daar op het IJdorp - hadden de nuchtere boerinnen misprijzend eerst gekeken.

Maar Francine Melgers speelde een nieuw spelletje en gaf daar haar volle toewijding aan. Ze presideerde naaivereenigingen en kleerenfonds. Kerstfeest en Sint-Nicolaas bezorgde zij samen met het dominees-paar, en zij gaf er haar geestige invallen, als een nog ongekende weelde. Zij zat tusschen de zware vrouwen met haar overdaad van goudblond haar als een aureool om haar hoofd. En er was er geen, die niet moederlijk verteederd haar zag en lief vond.

Melgers ook ondervond: in hun huwelijk was Francine makkelijker, liever dan in den verlovingstijd. Begrijpen, weten, deed hij niets van haar, en zij merkte scherp en snel, dat zelfs het vermogen naar den wensch daartoe hem ontbrak. Maar de ongedurigheid die in haar dreigde soms, ging onder in al het nieuwe van haar getrouwden staat. Zij gaf avondjes, ontving haar Amsterdamsche vrienden.... En toen al heel gauw haar aanstaand moederschap zich kondigde, trok dit haar naar Jan, die in een vreugde welke haar roerde, haar verwende en verzorgde.

Annette dacht aan haar eigen geprikkelden toestand in dien tijd, en verwonderd kon zij toezien hoe zacht aanhankelijk Fransje scheen thans voor Jan. Maar ook wist zij den diepen grond: Francine had zoo'n behoefte aan bewondering, vertroeteling, dat deze bevrediging haar voor 't moment over alles heendroeg.

Zij kwamen trouw - vader, moeder, zusjes, broers. Annette en Sophie dachten: 't was er slordig; en Frederik had altijd het gevoel dat hier geen plek was om rustig te zitten.

Maar zij zagen Jan en Fransje zoo vroolijk gelukkig samen en dachten beiden:

‘Het gaat verwonderlijk veel beter dan we hadden durven hopen,’

Uit het zuiden kwamen berichten van Stance en Otto, opgewekt en opgeleefd, al gingen altijd hun vragen met veel zorg naar Dolfje. Annette was tweemaal naar Heemstede geweest, en moeder Bremer ging elke week, in een onrust. De zware vrouw in haar ouderwetsche zwarte kleeren, die zoo moeielijk haar huis meer uitkwam, ging hiervoor op den trein zitten, en deed den kouden tocht naar Heemstede om haar kleinkind te zien. Want zij en Annette hadden beiden opgemerkt hoe stil en lusteloos de jongen was bij hun laatste bezoeken, nauwelijks opkijkend met een flauw lachje van het boek of den spoortrein, waarvan hij de wagentjes in zijn zwakke handen hield zonder te weten wat ermee te doen.

De zachte jonge broeder die de kinderen verzorgde, keek met zijn

vrouwelijk glad gezicht oplettend en bezorgd naar hem, schudde op de dringende vragen der grootmoeder langzaam het hoofd.

‘Hij is stil, en hij is zwakjes - maar hij mankeert eigenlijk niets, Het is mooi, dat de toevallen den laatsten tijd wegblijven.’

Roerloos zat de oude vrouw aan haar raam en staarde naar buiten.

‘De toevallen die weg bleven.... Als zij.... als zij hem toch stilletjes hier haalde. Wèg uit dat gesticht. Wat moest zoo'n klein kind dan nog daar blijven onder vreemden....’

Den volgenden dag stoven witte vlokken over de stad, tooverden zelfs iets van schoonheid terug op den vermoorden Voorburgwal. En de oude vrouw vatte kou, bleef een week met koorts tehuis. Aan Annette, die bij haar bed kwam zitten, vroeg ze:

‘Wil jij naar Dolfje gaan, Annètje? Ik heb rust noch duur. Ik heb ook een brief van Stance, Otto schijnt minder goed - we moeten haar niets van 't kind zeggen.’

Annette ging. Zij vond er den jongen broeder, die vertelde dat Dolfje sinds een paar dagen in zijn bedje lag. Onverschillig, dof, gluurde hij naar het bezoek met zijn blauwe gekwelde oogjes, waarin altijd een vraag scheen te martelen die niet aan het licht wilde komen.

‘Wat zegt de dokter....’

‘Hij is zwak - maar verder....’

Annette ging terug naar moeder Bremer. Die zat hoestend in een grijs wollen doek voor het raam al uit te zien.

Zij luisterde zwijgend.

‘Ik ga hem halen,’ dacht zij. Maar zei het niet. En Annette ging weer weg, gehaast als steeds tegenwoordig - er was altijd zooveel te doen - met haar nog sierlijk jong figuur vlug weg stappend.

Roerloos keek de oude vrouw haar na.

Twee dagen later schommelde een rijtuig over den eindeloozen Haarlemmer straatweg in den grauwen winterdag. En uit de diepte keek een ziek oud vrouwengezicht van tijd tot tijd uit, of nòg Amsterdam niet in zicht kwam. Maar op haar schoot hield zij, als een buit veilig in haar armen, het kind. Soms, als zij neerkeek kwam een lachje op zijn klein gezicht, en hij kroop weg onder haar doek, dichter tegen haar aan.

De oude vrouw sloot de armen vaster om hem. Eindelijk! Ze hàd hem!

Moeizaam had zij de lange koude reis ondernomen, en moeizaam had zij gepraat met den directeur, den dokter, in haar zwak bonzend hoofd slecht de woorden vindend. Zij hadden geen bezwaar. Als het

ging met toestemming der ouders - hij had in geen twee maanden een toeval gehad.... maar wilde zij den broeder meenemen? Zij kon den jongen toch niet dragen?

Zij had bedankt in een hardnekkigheid van oude vrouw. Zij zou een rijtuig nemen, wilde heelemaal rijden. Zij verlangde ook alleen te zijn - ze was zoo moe dat haar knieën trilden.

Aan het portier stond de jonge broeder die Dolfje in 't rijtuig gedragen had - met tranen in de oogen zijn pleegkind goedendag had gekust....

En het jongetje had de armen naar hem uitgestoken - in zijn klein gezicht een plotselinge onrust....

Alsof het heele leven in Annettes huis een slag was omgedraaid, zoo keek alles opeens met volle aandacht naar moeder Bremer en Dolfje.

Sophie was er bezig met zachte kostjes te maken, Annette bracht met Frits Stances oude kinderbed van den zolder en sloeg het op in de achterkamer, waar ook de oude vrouw den laatsten tijd sliep.

Moeder Bremer was beter; het sterke lichaam had zich aanstonds hersteld. Maar Bergema zag hoe het kind zeker en snel werd gesloopt. Altijd wanneer hij kwam vond hij de grootmoeder met Dolfje in haar armen - in den makkelijken stoel voor de kachel in de achterkamer, of voor het raam op zachte dagen in de voorkamer. Vragen deed ze hem nooit; haar oogen broedden diep en donker - men zag hun blauw niet meer - schenen alleen het kind te zien. 's Nachts nam zij Dolfje bij zich in bed, vond voor 't eerst na jaren hierin een troost: het mogen warmen van een levend wezen tegen haar vereenzaamde hongerige borst.

In een soort woesten afweer van alle denken aan *iets* anders, leefde zij van oogenblik tot oogenblik. Leefde in dat oogenblik slechts dit: het kind dat zij uit een verre koude wereld eindelijk had weggehaald. Geen morgen - geen straks. Niets denken, niets weten dan Dìt.

Naar Stance in Nice ging het laconieke briefje, met de nauwelijks leesbare hanepooten:

'Stans en Otto ik vertel u dat ik Dolfje thuis heb het was nodig.'

Stance ontsteld, schreef aan Annette; die had gerustgesteld: Dolfje was geheel zonder toevallen, alleen wat zwak, het ging alles goed....

Maar den derden December kwam een bericht dat hen allen opschrikte:

Otto had een beroerte gehad. Lag rechts verlamd in het ziekenhuis in Nice.

Ontdaan en bedroefd kwam Annette bij moeder Bremer. Die zat

daar stom, zwijgend in de achterkamer; Dolfje op haar schoot speelde aan de tafel met blokjes. Leed scheen te hangen in deze kamers, om de oude vrouw, die zweeg, haar groot zwaar gezicht vervallen in slappe plooien.

Zij zag Annette. Annette in haar gezin - haar mooie gezonde vroolijke kinderen - haar man - haar fortuin....

En Stance - alles van Stance, daar ging het. Daar stierf het. Ongelijk liepen de wegen der menschen.

Uit het zuiden kwamen als angstige vogels aanvliegen, met honderd vragen, iederen dag de brieven van Stance.

'Het bleef slecht gaan met Otto, en hij kon haar geen minuut missen. Maar Dolfje - hoe ging het dan toch met Dolfje??'

Annette antwoordde voorzichtig. Zij zagen het allen, hoe het kind, zonder bepaald ziek te zijn, snel achteruitging. Als Bergema kwam, vond hij de oude vrouw met den jongen op schoot, zijn blauwe oogjes naar haar òpdwalend, zijn zwakke vingertjes geklemd om een knoop van haar japon.

'Wordt hij u niet te zwaar?' vroeg hij eens.

'Hij is niet zwaar....'

Maar op een dag vond hij Dolfje in bed. Zijzelf zat op haar hurken ervoor.

'Hij ligt zoo makkelijker,' zei ze.

Hij dacht of zij de verandering gezien had, die plotseling was ingetreden.

Hij zag haar vermoeidheid, maar hij noemde het woord verpleegster niet - ze zou haar vertrouwen in hem verliezen. Het eenige was haar te laten begaan.

Om beurten kwamen de trouwe vrienden - Annette - Amélie van Dugten - Truida Leedebour - om haar te helpen. Maar zij was blij als zij weggingen - zelfs Annette verdroeg zij nauwelijks.

En uit Nice de brieven - de vragen....

Toen stond op een morgen Bergema's coupétje voor het huis van de Craetsen, en Bergema zelf kwam de stoep op, langzaam, ernstig. bleek. Stond in de huiskamer een oogenblik later voor Annette.

Dolfje was dien nacht gestorven. Hij had ze zooeven samen gevonden; de oude vrouw ingeslapen, het jongetje dood....

'En Stance - Stance - wat met Stance....' begon Annette te schreien.

Zij kleedde zich haastig, en ging naar den Voorburgwal. Toen zij in de gang stond trof een geluid haar oor, dat haar een lang geleden dag in de gedachte bracht en stil deed luisteren op de plek: door het heele huis ratelden haperend, roestig, de jaloezieën neer.

Annette stond daar nog, toen mevrouw Bremer langzaam, zwaar de trap afkwam.

'Annètje - nu is 't laatste wat Stance....'

Haar stem weigerde. Annette, den arm om den wollen doek, nam haar mee de kamer in. Zij zaten er weer, in het vreemde, gele schemerlicht zooals het jonge Annètje er eenmaal gezeten had met haar moeder en Stance, toen de Goede Verwachting zonder kapitein was binnengekomen.

De oude vrouw sprak niet. Haar droge vermoeide gloeierige oogen staarden de achtersuite in, waar Stances kinderbed wit schemerde in de kamerdiepte.

Dienzelfden avond viel een telegram het huis der Craetsen binnen.

Otto was aan een nieuwe beroerte overleden.

Zij zaten te samen op de canapé - zwijgend hun handen in elkaar. Het was de eerste vriend dien zij verloren.

Den volgenden morgen reisde Frederik naar Nice.

XIX

HET was een veranderde Stance in zwaren rouw, die in haar moeders huis terugkeerde. Als Annette kwam op den Voorburgwal vond zij de beide vrouwen tezamen, de oude vrouw breiend, Stance met een boek of ledig uitstarend, vervallen, met diepe groeven in haar bleek gelaat dat thans iets op dat van haar moeder geleek.

In eigen huis was veel dat haar aandacht eischte. Philip die daar in Indië voer, trouw schreef zijn gezellig vertellende brieven. Ze waren ook aan Frederik gericht, maar hij merkte met een lachje, dat Annette ze onbewust altijd beschouwde als speciaal voor haar.

Hij dacht erover, gepuzzeld als hij zoo dikwijls was geweest in zijn liefde. Maar hij overwoog, hoe vrees en zorg het moederdeel was, en hij, als man, ook den mannelijken trots deelde van den zoon. Hij miste Philip wel als hij pas weg was, maar hij leefde toch in vreugde en trots met hem mee op de verre reis - en de vreugde was oneindig meer dan het leed.

Naar Frits evenwel ging voor 't oogenblik zijn zorg. Dàt was heel wat erger dan dat een gezonde jongen de wereld inging! Nog altijd leerde Frits slecht. Hij zat nu, met horten en stooten, eindelijk in de hoogste klas, maar van de Hoogere Burgerschool of Gymnasium was geen sprake.

Wàt moest het met den jongen? Een studiekop was het niet. Het beste zou nog zijn in de zaak. Als Pieter eenmaal de zaak had, zou hij allicht er langzaam in meegroeien onder diens leiding....

Zijn Kerstrapport was ditmaal weer bizonder slecht uitgevallen, en met het noodlottig bewijsstuk in zijn hand, slofte Frits als een veroordeelde binnen bij Annette, liet zich als de personificatie van afschuw en verveling voor de kachel op den grond zakken.

‘*Als* ik school nu toch zoo verschrikkelijk vind! Waarom ben ik ook geen meisje, dan hoefde ik niets. Ik bèn ook geen jongen, ik kan niet werken zooals Pieter, zooals vader - en ik vind alle vakken afschuwelijk.

‘Taalles toch niet? Je houdt van lezen?’

‘Neen, ik houd niet van hùn manier van lezen. Ik denk er altijd andere dingen bij. Als ik een meisje was en niet leeren kon, mocht ik thuisblijven. Ik kan 't toch ook niet helpen dat ik juist alles naar vind wat een jongen moet doen....

Als ik zoo stil zit, dan komen er vanzelf versregels in mijn hoofd, en dat is heerlijk.’

‘Schrijf je ze wel eens op?’

Hij keek haar lang aan, bang zich over te leveren. Het ging door zijn hoofd, dat zij niets gezegd had over het rapport, alleen geluisterd en nu dìt vroeg.

‘Als u belooft het nooit iemand te laten zien, zal ik het schrift halen.’

Annette zat lang met het schrift in haar schoot. Kleine kinderlijke onbeholpen versjes in het begin, maar zoo vol van een fijn gevoel, een humor, dat het telkens haar ontroerde. De hongerige kraaien 's winters - op Sjukke en Bengalen - op moeder als zij alleen zit - en een geestige vertelling in lange regels, hoe de wind Neeltjes tullen muts meenam om er mee te spelen, en 's avonds laat, toen hij moe was en slapen ging, als een vuil verscheurd vodje, naar beneden mikte op de plaats.

Hoe sterk en fijn waren vele kleine gebeurtenissen door dit kind in huis beleefd en onthouden - het leelijke stille jongetje, dat daar zoo grauwtjes kon zitten tusschen de anderen. Een oud gevoel werd in haar wakker, nòg kon Karel de Roos haar dat geven: of zij werd opgetild.

Zij bukte zich, haar kleine blanke hand uit het wit kanten manchetje streek liefkoozend over het donkere hoofd aan haar knieën.

‘Fritsje - ik vind ze heel lief die versjes - zal je ze nooit wegdoen?’

Glans viel over zijn vreemd klein bol gezicht. Hij zoende haar hand dankbaar.

Toen opeens zagen ze beiden weer het noodlottige rapport.

‘Maar wat zal vader zeggen van.... dàt?’

‘Ik weet het niet,’ zei hij rampzalig, ‘maar beloof dat u niets zegt van de verzen.’

‘Maar dan zou vader het eerder begrijpen....’

Hij schudde 't hoofd.

‘Vader zou 't *niet* begrijpen,’ zei hij helder.

Frederik was meer verdrietig dan boos. Hij had ook zoo sterk het machteloos gevoel, dat nooit zijn woorden dezen jongen bereikten.

‘Weet je wat nog het ellendigst is,’ zei hij 's avonds tegen Annette, ‘dat hij alles naar vindt. Had hij maar één voorkeur dan zou ik hem dien weg laten gaan. Maar wat doe je nu met zoo'n jongen.’

Er sloop een lachje om haar mond. Iets van stillen triomf - verborgen trots.

‘Hij is anders dan de anderen. Maar hij heeft een bizonder innerlijk leven....’

‘Daar kan hij toch niet van bestaan! Maar dat slabakken moet uit zijn. Ik zal hem alle avonden door een onderwijzer laten bijwerken.’

Zij zweeg bekommerd. Zij had het gevoel dat zij den jongen verdedigen moest, zijn vrijen tijd verdedigen.... Hij had haar vertrouwd, haar getoond wàt in hem leefde. Maar zij begreep ook wat Frederik zei: de jongen moest toch een bestaan hebben eenmaal.... en ze had Frits beloofd niets te verklappen....

Haar kinderen werden groot en het leven ingewikkelder. Daar was ook Sophie - die door het huis ging, haar mooi donker gezichtje doorgloeid van innerlijk geluk. Die nauwgezet haar werk deed, in alles haar handige hulp was, en haar tegelijk zoo overtuigend het besef gaf een heel eigen weg te gaan. En zij begreep het, haar schoonheid, haar vrooijkheid, haar bereidwilligheid, het was alles Hartonius; en haar hart beefde voor haar kind.

‘Wàt als Hartonius niet van Sophie hield! Hij was zooveel ouder, een man die in zijn werk opging. Wàt, als hij per slot haar alleen maar een lief kind vond? Hoe zou Sophie met den harden wil te veroveren, te bezitten, dien slag dan verdragen! Annette zag plotseling het diepe leed dat over *dit* trotsche kind zou komen als de illusie haar uit handen geslagen werd.

Haar hart kwam in vollen opstand tegen dit schuilevinkje spelen tusschen Sophie en haar. Waarom sprak zij niet, zooals zijzelf eenmaal begeerd had te spreken met haar moeder over Frederik. En eenmaal, op een middag, toen Sophie zei: ‘Morgen is het vergadering van Steun!’ de onderdrukte jubel in de stem haar trof, barstte zij uit:

‘Sophie, kind, wees toch in 's hemelsnaam voorzichtig! Lààt die man toch niet merken dat je zoo om hem geeft! Dat je hem naloopt. Later gooit hij steenen op je. Dat soort liefde weet geen man te waardeeren. Ik zou het niet verdragen kunnen als het niets werd, en de menschen beklaagden je en lachten achter je rug. En hij misschien ook.’

Het meisje was langzaam rood geworden. Te onverwacht was de

aanval geweest, en met de grootste moeite behield ze haar zelfbeheersching. Dan, haar oogen scherp in die harer moeder, zei ze: ‘Hoe bedoelt u? Ik vind Hartonius heel aardig, maar ik zal me heusch om hem niet ongelukkig maken.’

Annette zweeg. In een onzeker gevoel van schaamte, als overbodig opzij geduwd. Zij wist wel, Sophie kòn nooit vertrouwelijk zijn. Een geweldige harde trots was in dit kind, de trots van Louise Craets die zich nooit aan één mensch zou overleveren.

En Sophie Craets ging haar eigen weg. De weg van een veldoverste, die stuk voor stuk een welberaamd plan afwerkt. Een plan waarin ieder schot raak was, en de verstandelijke koele berekening nooit werd geschaad door het bevend verlangen dat alles in gang zette.

Als zij - kind nog haast, maar zeer bekoorlijk met haar jonge waardigheid, haar ernst, haar schijn van intelligentie, die zij inderdaad niet bezat - een begrensde koppige domheid verborg zich achter een faux air van gevatheid, gescherptheid - als zij zat op de vergaderingen en keek naar Hartonius' gezicht, luisterde naar zijn overwicht, zijn helder inzicht, zijn geest, dacht zij:

‘Dit is de man dien ik hebben wil. Geen andere is mij goed genoeg.’

Bij die overtuiging sloeg soms een oogenblik de angst en twijfel door haar heen, welke haar moeders woorden in haar hadden gewekt. Het had haar dieper geraakt dan zij zichzelf wilde bekennen.

‘Wàt -’ dacht Sophie als zij alleen naar huis liep, haar sleep gracieus gedragen in haar hand, de arm even buitenwaarts gebogen, de zijden lange jupon ruischend bij elken stap. ‘Wat kon ièmand hiervan begrijpen! Niet moeder, die al zoo oud is - je kon toch niet denken dat moeder voor vader had gevoeld als zij voor Hartonius! Of Frans, die zich met een jongen als Jan tevreden stelde!’

Als altijd Annettes dochters gedaan hadden, in tijden wanneer moeders scherp oordeel de wonde plekken al te onbarmhartig blootlegde, zocht ook Sophie in dezen tijd haar vader, die met zijn onbezorgde goedmoedigheid de oase was in dergelijke verwikkelingen.

En Frederik Craets liep met zijn tweede dochter aan zijn arm, en deed vele wandelingen. En in zijn oor klonken nu, inplaats van verhalen over gewonnen bekers en wedstrijden en training.... verslagen van Steun in 't Huisgezin, huisbezoek, vergaderingen.... En zijn slimme vroolijke hart erkende ook hier den grond. Hij amuseerde zich in stilte, gaf zich gewillig en geduldig over.

Toen Februari in het land was, kwam op een vroegen morgen de roep over het IJ: of moeder komen wou.

‘Ik ben klaar,’ zei Annette. Bleek en wat geagiteerd zat ze in de vigilante. Thuis liet ze gerust alles in handen van Sophie; maar in haar heele huwelijk was zij nog nooit een nacht alleen van huis geweest!

Zij vond Fransje bleek en angstig haar verwachten. Het losgewoelde blonde haar deed haar zoo'n kind lijken dat het de moeder ontroerde. Over de kamer bewoog zich een jonge baker, met stijf gesteven ritselende rokken, en voor de kachel warmde de oude dorpsdokter zijn handen, grommend:

‘'t Is te koud, baker. Mijn hemel kan je dan niet stoken!’

Melgers stond op één been grappen te maken om Francine te bemoedigen, die niet naar hem luisterde, van den dokter naar moeder keek. En zijn lach kon het eindelijk niet verder brengen dan tot een zenuwachtigen grijns.

‘Jan, zou jij niet liever naar beneden gaan?’ verzocht Annette koel. En Melgers, hulpeloos, schuifelde de kamer uit.

De oude dokter keek eens om. ‘Die schoonmama was niet voor de poes.’

In bed rilde Francientje met lange rillingen van zenuwkou.

In den middag werd het kind, een jongen, geboren.

Annette bleef een week. En al dien tijd verbeet Frederik dapper zijn moeielijk gemis, zijn eenzaamheid, om Sophie niet te grieven. Maar tegenover Annettes leegen stoel sloeg hem de kou om het hart. Het scheen ook of niemand in huis meer iets te vertellen had, nu moeder er niet was met haar puntige opmerkingen om het te hooren. Pieter kribde, Frits hing ongelukkig rond, en alleen Jetje was zijn troost, die aanhalig bij hem kroop en honderd uit babbelde.

Maar ook Annette telde de uren. De dagen met Fransje in bed, 't kleintje in de wieg - Frans zoo zacht en lief en gelukkig, met honderd dwaasheden tegen Jan en moeder; Frans die lachte als een schoolkind, en als een pop haar baby in haar armen hield, en zich prinsesselijk verwennen liet - de dagen waren goed. Maar 's avonds in dat ellendig eenzaam logeerbed, op de koude logeerkamer waar zij een onoverwinnelijken afschuw van had, voelde zij zich doodongelukkig, las zij heimelijk in bed de briefjes van Frederik over, waarin hij getrouwelijk, humoristisch, de gebeurtenissen des dagelijkschen levens beschreef.

En als een verloste - al viel 't afscheid van Fransje en 't kind wel

even zwaar - landde zij nog onverwacht op een middag in haar vigilante weer voor haar eigen veilig huis aan.

Frederik hield haar in zijn armen.

‘Ik wil 't niet zeggen waar Phietje bij is, maar ik heb je vreeselijk gemist.... Ben je moe liefste, je ziet zoo bleek?’

‘Ik ben moe geworden, ik had geloof ik heimwee,’ zei ze wat beschaamd met haar meisjesachtig lachje.

‘Hebt u 't zóó slecht bij me gehad?’ vroeg Sophie dien middag aan tafel. Haar scherpe jaloersche blik merkte onmiddellijk haar vaders vreugde.

‘Neen mijn kind, maar ik kan niet buiten je moeder,’ zei hij zachtmoedig.

Om beurten gingen al de Craetsen over het IJ. Sophie hielp handig en redzaam, zat er met het wicht op schoot, zoo rustig en bezonnen of zij de moeder was. Pieter kwam een enkelen keer, vluchtig en weinig zeggend. Maar Frits had er zijn eigen plek. Op al zijn vrije schoolmiddagen nestelde hij zich in de sofa, of in een van de diepe makkelijke stoelen, en bleef er zalig soezend uren hangen, in 't veilig gevoel, dat niemand hem hier met iets vervolgen kon.

Zelfs dokter Bergema kwam - en zei na zijn bezoek tegen Annette:

‘Zij bloeit als een roos.’

Annette had een malicieus lachje over haar borduurwerk naar hem heen.

‘Als je *mij* in je geest terugziet in zulke perioden, waar doe *ik* je dan aan denken?’

Hij begon te lachen, al zijn genegenheid in zijn blik.

‘Als ik 't zeggen mag: aan een cactus.’

Jetje, geweldig trotsch op het kleine neefje, waarvoor zij op school op muisjes mocht tracteeren, had het in 't begin eventjes vreemd gevonden. Tot nog toe was *zij* het kind in de familie, dat aller aandacht, aller verteedering tot zich trok. Maar zij aanvaardde het licht, zooals zij alles opnam in haar luchtig blijde kleine ziel.

't Was een gelukkig kind, dat ook wonderlijk bewust zelf was van dat geluk: op school kon zij zitten en bedenken hoe heerlijk het zou zijn straks te gaan zingen in 't zanglokaal, waar je die mooie boomen zag voor 't raam. En onder 't zingen al wist zij straks de vreugd naar huis te loopen, lekker buiten op straat, met een sleep vriendinnetjes, of gehaald te worden door moeder.

Van al de kinderen Craets ook was Jetje de eenige die graag naar den Amsteldijk, naar tante Caroline ging. Een heelen dag daar hielp beesten verzorgen, volkomen tevreden aanschoof bij de vuile tafel,

en haar boterham deelde met een hond of poes van 't zelfde bordje. Frederik en Annette rezen bij die verhalen de haren te berge, maar Jetje scheen altijd overal doorheen te rollen, en wist overal haar gelukjes te plukken. Als zij in een straatoploop verdwaalde door haar nieuwsgierigheid, was er altijd zóó'n lieve juffrouw die haar uit 't gedrang gehaald had - of bij een optocht liet zóó'n aardige man haar op zijn schouders zitten. In de winkels waren het allemaal vrienden en vriendinnen achter de toonbank. Er wàren niets dan vrienden in Jetjes wereld - en iedere vreemde was alleen maar 'een vriend dien ze nog niet kènde.'

In heel dèzen drukken tijd leefde daar sterk voor Annette op den achtergrond dat andere huis, waar zij in 't middaguur Stance vond met moeder Bremer. Een enkelen keer trof zij er Jacob Leedebour; hij zat er tegenover deze veranderde Stance in een wonderlijke schuchterheid, moeielijk zijn woorden vindend.

Annette wist niet meer of het Stance verheugde dat zij kwam. Er was iets gebeurd dat zij niet vergeten kon in een der eerste dagen na Stances terugkeer.

'Waarom heb je moeder alleen Dolfje laten halen? Dat was toch niet verantwoord,' had Stance gevraagd.

'Ik was er in twee dagen niet geweest - ik had het druk in huis, en had er niet aan gedacht dat....'

'Niet aan gedacht!' Stance viel aan op het woord - zij leek niets op de oude vergevende zachte Stance. 'Jij met al je gezonde kinderen! Maar dat eene arme kind van mij....'

Annette werd bleek.

'Jij op wie ik vertrouwde....'

De oude vrouw was binnen gekomen; forsch legde zij een hand op Stances schouder.

'Stil,' zei ze, 'stil. Wat doè je daar, Stance! Jullie moeten geen ruzie maken.' Ze praatte of ze kinderen waren, en dat bracht beiden tot zichzelf. 'Annètje is zoo goed geweest; zoo mag je niet zijn tegen haar.'

Maar Annette dacht:

'Dit kan nooit meer uit me weg.'

Bij 't weggaan had Stance haar gekust.

'Vergeef me Annètje.... ik begrijp 't wel....'

En Annette op straat dacht: Hoè had dit gevoel van Stance, dat ze altijd had pogen te sparen, op den loer gelegen. Hoe natuurlijk was het en hoe erg, dat toch die ongelijkheid van hun leven, de hechtheid van het gelooven en begrijpen in hun vriendschap had ondergraven....

Maar ach, 't wàs waar, sterk eischte het eigen leven haar op, haar gedachten, haar aandacht. Het bleef alles goed gaan in 't fleurige jonge gezin over 't IJ. Het gezonde mooie kind gaf Francine een nieuwe rol; het moederschap werd een vleiende eerepost.

Tante Sophie in Bussum mopperde: veel te ver naar haar zin zat ze hier weg, om zoo dikwijls haar hart begeerde te gaan zien, hoe het kleintje groeide. Als het verlangen haar te machtig werd, trok ze naar Amsterdam. Ouderwetsch in de breedheid van haar vele zwartzijden rokken, haar capotehoed met lila brides kwam ze met een tasch vol uit de kassen, de stoep op van 't huis op de Keizersgracht. Waar Jetje, verrukt, haar tegemoet vloog.

'Ik heb al je kinderen lief gevonden, Annette,' kon zij zeggen, 'maar Jetje - Jetje dat is gewoon een schat.'

Naar de meisjes op de Heerengracht ging tante Sophie - belangstellend voor al wat Louise en Adolphine vertelden. Den laatsten keer had tante Sophie een oogenblik stil gezeten, en na een aandachtigen blik op Adolphine gevraagd:

'Ben jij goed in orde, Phine?'

Adolphine was ervan opgeschrokken.

'Ja tante, ja.'

'Maar je ziet er niet best uit.'

'Ach ja tante, ik ben toch heusch goed.'

'Blijft u eten, tante?'

'Neen Louise, dank je - ik ga straks nog naar Caroline.'

'Och tante....'

'Ja zeker - laat Mijntje even een vigilante bestellen. Zijn jullie er pas geweest?'

'Neen, wij komen er.... zelden.'

''t Is toch je zuster.'

Louise schudde het hoofd. Een smart schemerde in haar tragische zwarte oogen.

'Tante, u weet niet - ze is zoo vuil, zoo verwaarloosd.... En met die béésten....'

'Jullie mógen haar niet loslaten,' zei de oude vrouw streng.

'Ach tante, Caro laat òns los.'

Louise was opgestaan - zij ging de kamer uit. Te pijnlijk was haar het praten van tante Sophie, die dat alles niet scheen te zien als zij.

De laatste keeren had zij zelfs Adolphine niet meer mee willen nemen als getuige. Zij had er gestaan in haar geheel zwarte kleeding, haar lange rokken hoog opgetild in 't midden van de kamer; met zoo'n walging en verontwaardiging in haar donker gelaat, dat één oogen-

blik Caroline was teruggekrompen in het oude ontzag. En Louise had eindelijk met bevende stem uitgebracht, hoè zij dit de familie kon aandoen, in zoo'n poel te leven; of zij nu werkelijk wilde voortzetten in haar hardnekkigheid dit onwaardig bestaan in plaats weer een eervolle plaats in het ouderlijk huis in te nemen. Toen was Caroline bleek geworden van uitzinnige drift, en nog eenmaal uitgebarsten in een vloed van heesch gestamelde woedende verwijten.

Daarna was Louise niet meer naar den Amsteldijk gegaan. Ze zweeg over die verloren zuster, maar vergat haar nooit. Zij bad 's avonds voor haar terugkeer, maar in het deftig gezelschap van haar freules en dominees, van weldadigheidsbazars en vereenigingen - altijd zij genoemd met eerbied en ontzag juffrouw Craets, de weldoenster onzer armen - kon zij innerlijk plotseling opschrikken, omdat voor haar geest verscheen de vuile verwaarloosde vrouw, die in oude kleeren op den grond zat en een hond of kat liefkoosde op haar schoot, in haar armen. En zij vreesde altijd in de courant de met tusschenpoozen geplaatste advertentie:

> Brengt uw zieke dieren, uw dieren waarvan u zich wilt ontdoen, naar Het asyl voor Noodlijdende Dieren.
> Directrice C. Craets,
> Amsteldijk.

Toen Louise de kamer uit was, boog Adolphine zich gejaagd naar voren.

‘Tante.... ik.... *ik* wou Caro wèl graag zien. Ik mis Caro altijd zoo. Zij was vroeger zoo vroolijk. Zegt ù haar tante....’

‘Ja Phien?’

‘Zegt u haar, dat ik.... zooveel om haar denk.... en dat ik.... *ik* 't begrijp - dat ik 't flink van haar vind....’

‘Waarom ga je zelf dan niet eens naar haar toe, Phine?’

Adolphine schudde het hoofd. Zoo droef keken de kleine donkere oogen de oude vrouw aan, dat deze naar voren boog, de magere trillende hand in haar glacé's ving. Zóó had het *kind* Phientje haar aangekeken vroeger als zij verdrukt en ongelukkig bij tante Sophie troost zocht.

‘Wat is 't mekind - zeg 't me maar?’

‘Ik kan nooit. Ze laten me nooit meer alleen uitgaan. Louise is bang....’

‘Och!’ zei de oude vrouw, meer oprecht dan vleiend, met Phines uiterlijke verschijning voor oogen. ‘Ga dan met Frederik - vraag Frederik dat hij jullie alleen laat.’

‘Neen tante, Frederik en Louise zijn 't altijd samen eens.’

‘Wil je bij mij komen logeeren, Phine?’

‘Als dat kan tante. Maar Louise zal mee willen.’

Tante Sophie stapte moedig het asyl binnen. In de gang kwam Caroline aan, zag met een snellen blik buiten voor 't hek de wachtende vigilante. En herademde.

‘Dag tante - gaat u binnen. Wacht.’

Ze tilde twee poezen van oma Goldeweijns canapeetje, wees de met haren bezaaide plaats haar gast aan. Die ging kloekmoedig zitten.

‘Caro, kind, ik verlangde je te zien. Ik kom net van je zusters ook.’

Carolines blauwe oogen keken onverschillig.

‘Wilt u iets gebruiken, tante?’

‘'t Zou me onmogelijk zijn,’ dacht Sophie Craets. ‘Dank je kind - ik wil vijf minuten met je praten. Hoe heb je het?’

‘Goed tante.’

‘Heb je veel beesten? Floreert de zaak?’

Nu lachte Caroline.

‘Dat ziet u. Allemaal zwervers. Ik pik ze 's nachts op.’

‘'s Nachts??’

‘Ja - ik ga soms om twaalf uur nog uit. Dan vind ik ze op stoepen, achter boomen - half verhongerd, ziek, aan hun lot overgelaten. Als de politie ze vindt worden ze afgemaakt - ik maak ze beter.’

Een schurftige kat sprong op haar schoot - ze hield het dier koesterend in haar armen.

‘Caro,’ zei tante Sophie, ‘ik vind dat Phine er slecht uitziet. Ze heeft me gezegd dat ze zoo naar je verlangt.’

‘Ik kom nooit meer thuis.’

‘Maar 't is je zuster.’

‘Ja tante. Ik kan niet meer thuis komen. En Phine is ook nooit hier geweest.’

Maar ik geloof dat Phine niet.... niet gelukkig is. Wil je niet naar Bussum komen als ze bij mij logeert?’

‘Ik kan mijn beesten niet alleen laten.’

‘O jullie kinderen uit één huis!’ zei de oude vrouw verontwaardigd, ‘jullie moeten elkaar toch liefhebben!’

‘Geen mensch heeft mij liefgehad,’ zei Caroline Craets. ‘Nu heb ik mijn beesten. Alleen u en Annette zijn wel goed voor me geweest.’

‘Caro, Phine heeft me gevraagd je te zeggen, dat ze het begreep van je, dat ze het flink vond.’

Caroline schudde vaag het hoofd. Het bereikte noch roerde haar.

Haar grof geworden werkhanden hielden nog altijd liefkoozend de zieke kat tegen zich aan.

's Avonds zat tante Sophie in Bussum. Zij breide niet en naaide niet. Zij zat stil in haar stoel achter de tafel en dacht.

Over zijn krant keek oom Pieter soms naar haar.

Opeens kwam het.

‘Nu ben ik vandaag bij de meisjes op de Heerengracht geweest. En bij Caroline. En ik moet aldoor denken: wàt is er van ze geworden, van de lieve kinderen die bij ons logeerden!’

‘Verdorde ouwe juffers,’ zei hij somber.

‘Jawel. Dat's makkelijk. Weet je Pieter, wat Caroline zei?’

‘Neen, wàt zei ze?’

‘Caroline zei: “Geen mensch heeft mij liefgehad.” En dat is een vreeselijke waarheid.’

‘Tja - zoo'n ouwe vrijster....’

‘Neè Pieter. Niet: geen *man*. Geen *mensch*, zei ze.

‘O. Tja. Wat doe je d'r aan?’

‘Wij niet, en niemand hebben haar liefgehad. Als ik haar zoo zie... het is de schuld van ons allemaal.’

‘Goeie hemel! Wat haal je nou in je hoofd, vrouw? *Ik* kan ze toch niet trouwen! Moeten we dan.... moeten ze weer eens komen logeeren - die twee?’

‘Ze bestaan ons even na als Frederik,’ zei tante Sophie in onkreukbaren trouw.

‘Maar Caroline - die wil niet eens. Caroline daar is geen helpen meer aan. Die heeft zich zelf geholpen, en ach lieve deugd, hoè!’

‘Maak je nu niet van streek....’

‘Maar Adolphine, Pieter....’

‘Ja, Adolphine?’

‘In Phine is een hart vermoord.’

XX

SOPHIE CRAETS zat bij haar zuster Francine Melgers. Er was sinds Francines huwelijk - en vooral sinds Sophies gevoel voor Hartonius een grooter vertrouwelijkheid en intimiteit tusschen de zusters gegroeid dan ooit thuis, waar immer het jonger zusje afkeurend, gekwetst bijna het roekeloos flirten van Francine met tallooze aanbidders sinds haar opgroeiende schooljaren, had aangezien.

Nu nòg kwam de warmte, de behoefte aan vertrouwelijkheid het meest van Francine - maar toch zocht Sophie onbewust in deze jong getrouwde zuster het begrip van haar eigen stemming. En Francine met al haar belangstelling ging terstond op het onderwerp in.

'Heb je Hartonius nog pas gezien?'

Sophie schudde het hoofd. Terwijl zij in de vraag Francines groote warme belangstelling wel voelde, kon zij toch moeielijk verdragen haar eigen afgekweld verlangen te voelen aangeraakt.

'Ik zou hem graag als zwager hebben.'

'Je zou met hem flirten,' zei Sophie scherp. Haar oogen stonden donker boos, de voorbarige jaloezie sprong in haar op. Ze kende Frans. Ze kòn niet laten met iederen man te flirten, hem met haar groote blauwe oogen aan te halen. Zij.... begreep dat niet. Zij kon geen moeite doen voor een man waar zij niet om gaf.

Zij zweeg nukkig en constateerde onderwijl dat de kamer slordig was - op alle stoelen slingerde wat - precies als vroeger op Fransjes eigen kamer. Maar dan keerde haar aandacht zich naar het jongetje dat capriolen maakte; zij nam het kind op schoot met een gretigheid, een moederlijkheid die Francine trof; een jong meisje was het tengere blonde vrouwtje gebleven.

'Ik zou mijn kind beter verzorgen,' dacht Sophie, terwijl ze de

wat smoezelige kleertjes monsterde. Maar Francines hartelijkheid, de warme gezellige sfeer die zij altijd om zich wist te verbreiden, verjoegen toch Sophies opkomend slecht humeur, en tenslotte liet zij zich verleiden over Hartonius te vertellen.

Fransje luisterde geboeid - viel niet in de rede meer. Zij dacht alleen: wie zou dit ooit achter Sophie, de koele oer-ingetogen Sophie vermoed hebben, dat zij zóó dol verliefd kon zijn.

Na de eerste maanden geheel in haar baby te zijn opgegaan, sprong Francine los uit den band van het eentonig IJ-dorp. Zij was gaan wielrijden tot ontsteltenis van Frederik en Annette, van de tantes - het werd al heel gauw een praatje in Amsterdam, waar men haar zag in het Vondelpark, vroolijk, jong en rank op haar fiets. In de uitgaande kringen waartoe Fransje behoord had, spraken de mannen er spottend maar fel geïnteresseerd over, de meisjes en vrouwen verontwaardigd.

't Mankeerde er nog maar aan, dat ze in een broek reed zooals sommige geëmancipeerde vrouwen. Maar de fietspantalon, nauw om de knie sluitend, liet toch telkens iets van Francines mooie been zien... Neen, het was onbehoorlijk.

Fransje lachte - uitdagend, fier. Ze genoot van de snelle beweging, en haar blond haar woei als een stralenkrans in zon en wind om haar bloeiend gezichtje. En ook lang niet altijd reed ze met haar man. Ze werd dikwijls gesignaleerd met andere heeren. Line Bergema zei: ‘Zoo zag je dat wielrijden voor vrouwen aanleiding gaf tot allerlei bepaald onfatsoenlijke toestanden. Welke vrouw reed er met heeren, zonder haar man, en dan in een dergelijke kleeding!’ En ze keek naar haar dochters die met verveelde gezichten zaten te handwerken.

‘Een vrouw rijdt toch ook wel paard met een man,’ verdedigde Cloese rechtvaardig.

‘Dàt is wat anders. Paardrijden is nu eenmaal een gedistingeerde sport. En de lange amazone bedekt ook het heele been.’

‘En maakt een vrouw totaal hulpeloos bij een ongeluk.’

Fransje Melgers lachte. Ze reed naar haar tennisclub in het Vondelpark, nu ze haar jongetje wel vertrouwen kon aan het brave boerenmeisje. Want een groote leegte was plots in haar gevallen, nadat het nieuwtje van haar moederschap verslonken was tot iets waar niemand meer notitie van nam, en ook de tijd die iederen dag nieuwe ontdekkingen bracht op het dorp, voorbij was. Als Melgers bij haar binnenkwam met verhalen over zijn ‘burgers’ luisterde Francine met iets dat nauw aan verveling grensde, en haar helder inzicht wist dat zij met zijn geest tot op den bodem was.

Maar Francines levenslust verzette zich tegen elk nadenken hierover. En zoo trok zij menigen middag naar Amsterdam, stapte, toen de kleine Fred al in een wagentje gereden werd, soms tegen de koffie met hem op de Keizersgracht binnen, en liet hem daar terwijl zij tennissen ging.

'Frans, ik vind dat je véél van huis bent,' zei Annette eens.

'Maar schat!'

'Ja. Je laat je man alleen koffiedrinken.'

'De stakker! En ik voer hem anders altijd.'

'Nee Fransje, in ernst.'

'Ja moeder, ik ben ook in ernst. Als u *wist* hoè ernstig 't met me gesteld is.'

Ze stond op, sloeg haar armen om moeders hals, kuste haar speelsch op haar kleinen neus - en vloog weg.

Het was dien middag toen Sophie laat van de boot kwam, guur geworden - een stormachtige wind met regen zette op, en ze had geen paraplu. Maar toen ze bij de Keizersgracht van de tram stapte, zei plotseling een stem naast haar:

'U hebt geen beschutting voor de bui, juffrouw Craets - mag ik u thuis brengen?'

Sophie, verward door de stem die ze uit duizenden zou herkend hebben, keek op, zonder haar gewone beheersching.

'Heel graag.'

Zwijgend gingen zij naast elkaar. Hartonius keek opzij naar het meisje dat nu bleek en stil naast hem ging, zorgvuldig mijdend te dicht naast hem te loopen onder de paraplu die hij ophield. Maar in hem kwam plotseling met kracht een binnenhuisbeeldje: Sophie, zooals hij haar eens gezien had met Francines kind in haar arm. En de late wensch naar gezin, huiselijk geluk, brak op dit moment zich met geweld in hem baan, nu zij zijn trage passie gewekt had.

Verstikt en heesch kwam zijn stem:

'Sophie....'

Zij keek snel op. Een triomf dien ze niet te dooven wist in haar oogen, sprong naar buiten zóó fel, dat het den menschenkenner naast haar één oogenblik innerlijk deed terugdeinzen. Nog in veel later jaren zou hij zich dien blik herinneren. De vrees zich over te leveren flitste in zijn hersenen al den tijd dat hij verward en duister gedreven voortsprak:

'Je vindt me misschien oud - ik weet wel, we schelen veel - maar ik heb den laatsten tijd gehoopt dat.... we toch in veel samen-

gaan - in onze opvattingen - en dit geeft me den moed je te vragen.... ik hou zoo van je, Sophietje....'

Toen kwam ademloos, vlak aan zijn oor, zoodat hij den geur van haar jeugd in zich voelde stijgen, haar stem:

'Jacques - ik hou ook zoo van jou....'

Hij keek haar aan in de onzekere nederigheid, die een vreemd, ongekend mensch van hem maakte. Maar hij zag nu in dat jonge vrouwengezichtje niets meer dan geluk, zoo overgegeven, overstelpt, dat het hem diep ontroerde. En op de donkere gracht klemde zijn arm haar zoo vast, dat ze met een gesmoorden kreet haar mond naar hem hief....

Binnen was de tafel gedekt. Vader en moeder met Pieter, Frits en Jetje wachtende.

En plots, vreemd staande in die oud vertrouwde kamer met dat overweldigend nieuwe in zich, greep Sophie Craets het eerste wat haar in den weg kwam: vaders arm. En met haar gezicht tegen zijn gladde zwarte mouw begon ze van geluk te schreien.

XXI

JACOB LEEDEBOUR slenterde naar de Warmoesstraat, tusschen de groepjes menschen door, die gretig de laatste bulletins over Lombok lazen en bespraken.

Lombok - Atjeh - 't had zijn belangstelling niet. Voor den Fransch-Duitschen oorlog vroeger was hij warm geloopen - voor dit niet. Toch kranige kerels in ons Indisch leger, maar hij kon zich nooit meer losmaken van Multatuli's vooroordeel: wat doèn we er, wat hebben we er voor rècht?'

In de Damstraat op Zaterdagavond ging hij geamuseerd door het heidensch kabaal, den strijd dien de colporteurs daar uitvochten voor de verschillende leuzen. Troelstra's partij die aan het groeien was en met De Nieuwe Tijd slag leverde tegen Recht voor Allen, bij monde van een Leeuwarder vischventer met een geweldige keel. Daartusschen worstelde de Oranjebond van Orde - De Anarchist. Soms kwam het tot daden, werden de borden met opschriften de wapens waarmee de heetgebakerde colporteurs hun tegenstanders te lijf gingen.

Leedebour kon het vermaakt aanzien. Nieuwenhuis was verzeild in de Anarchie, en Troelstra, een pientere jonge kop, scheen de leider der socialisten te worden. Hij had in De Nieuwe Tijd een vers van hem gevonden: De Propagandist, waar de groote adem achter zat.

> 'Zóó vergood en miskend, meest onbegrepen
> Gaat de propagandist mede
> Met het wassend leger der ontwaakten,
> Met de blinden die ziende worden,
> Met de onbewusten, die bewust worden.
> Den Nieuwen Tijd tegemoet.'

Met De Roos praatte hij over den toestand van groote verdeeldheid

waarin het socialisme was geraakt. Maar weldra had hij het onderwerp te pakken dat al zijn belangstelling behield. Bij de openingsvoorstelling van den nieuwen Stadsschouwburg had hij openlijk zijn grieven gelucht over het erbarmelijke gelegenheidsstuk. Intusschen het Nederlandsch tooneel bleef hem boeien om zijn bewondering voor de beide Bouwmeesters. En dan was er wat de Amsterdammers avond aan avond trok: de danseres Loie Fuller met haar sluierdansen onder tooverachtige lichteffecten.

Maar tegen die wereld waarover hij praatte, stond onafgebroken een andere waarover hij zweeg.

Jeanne lag al een paar weken in een ziekenhuis. Hij zelf had haar gebracht. Bij de directrice had hij kalm uitgelegd hun verhouding; dat hij haar hier wenschte genoemd mevrouw Leedebour, opdat in dezen laatsten tijd van haar leven, geen onrust of schaamte over een scheeve positie haar kwellen zou.

Hij ging er elken dag heen. Tegen Truida sprak hij er niet over, zij wist het niet. Hij dacht soms dat hij er met Annette over zou willen spreken. Maar daar kwam hij evenmin toe.

Dikwijls dat jaar zat ook op het matten stoeltje bij De Roos Frits Craets. Frits begon te ontwaken, kreeg oog en oor voor de gebeurtenissen in de wereld om hem heen. Met De Roos besprak hij geboeid het oprichten van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij, en samen lazen ze het stuk in de radicale Groene: nu kon tegenover het bombastisch socialisme van Domela Nieuwenhuis een hervormingspartij ontstaan, die zich zou kunnen verbinden met de werkelijk hervormingsgezinde democratische groepen in de verschillende politieke partijen. En de plaat van Braakensiek bij ‘de scheuring’, waar Nieuwenhuis in zijn hemd blijft staan... de anderen ieder met een kleedingstuk van hem wegtrekken.

De Roos lachte. ‘Het is en blijft de oude strijd tusschen Marx en Bakounin, die nog lang niet uitgevochten is, en misschien nooit uitgevochten komt. Van het oogenblik af dat mijn goede moeder ontzet was omdat ik socialistische geschriften las en 't portret van Marx hier ophing, ben ik zelf geslingerd geworden door dien reuzenstrijd - de deining van die twee groote golfstroomen. Hier is de zaak, zooals overal in het buitenland ook, verloopen in persoonlijken strijd, alleen hier is alles kleiner, enger. Gerhard en Van der Goes in oppositie tegen Nieuwenhuis - Troelstra in zijn idee door Nieuwenhuis voor 't hoofd gestooten, ook vijandig; maar dat is een geweldig werker in de S.D.A.P. De Duitsche oppositie ook zag na het internationaal congres in Brussel, Nieuwenhuis graag vervangen door een ander, die zich meer naar Berlijn wilde en kòn schikken. En de

Friesche volkspartij die Nieuwenhuis altijd gesteund heeft, neemt het hem kwalijk dat hij de candidatuur voor Schoterland van de hand heeft gewezen.

Nu gaat Nieuwenhuis - die ontegenzeggelijk hier in het land de vader van het socialisme is geweest - een anderen kant uit, en noemt zich anarchist.'

Hij zat een poos stil te kijken - toen, zijn oogen zwervend langs de boekenrijen, zei hij plotseling:

'Weet je wat het wonderlijke is: nu hebben we een nieuwe litteratuur, die de Tachtigers ons hebben gegeven - maar het is alles uiting van den enkelen mensch. Van die groote beweging der volkeren, de socialistische, de vrouwenbeweging, manifesteert zich niets in onze kunst. Daaruit blijkt hoe de ziel van het volk er niet door gegrepen is. Denk hoe Vondels werk, zijn hekeldichten, die een niet te weerhouden uiting waren van zijn eigen heftige meeleven - een spiegel zijn van 't gebeuren van zijn tijd. Als een volk door iets is gegrepen in 't hart, vindt dat stem in de diepst levenden, de kunstenaars.

'Maar er *is* toch een geheel nieuwe sfeer geschapen in de litteratuur zegt u zelf?'

'Ja, een nieuwe gevoelssfeer. De smart om het menschwezen in al zijn onvolkomenheid. Dàt. Maar hoe staat het publiek, het lezend publiek daar tegenover? Je moet ze hier in den winkel hooren razen over de nieuwe boeken - al dat pessimisme. Zoo noemen ze het, en ze vinden het misdadig. Ze zijn zulke struisvogels, ze hebben altijd angstig ervoor opgepast niet op den bodem van hun ziel te kijken. Ze hebben geen besef van een absolute eerlijkheid tegenover zichzelf. Die kènnen ze niet. De domineeslitteratuur der vijftiger en zestiger jaren: booswichten of engelen, hangen ze nog aan, geen spoor van benul om de ziel in een eerlijk licht te bezien. De boosheid eens en vooral verwerpelijk en steeds naar behooren gestraft, de engelen vlekkeloos en ruim beloond, is 't niet in dit leven dan toch stellig hiernamaals. Dat is een heel prettige makkelijke levenshouding moet je denken, dat geef je maar zoo licht niet prijs! Want tot de booswichten behoor je nu eenmaal niet. Die zitten in gevangenissen; en als braaf mensch heb je daar dan nog wel wat medelijden voor over. Dat is ook prettig, dan voel je je edel.

En daar komt me nu Emants met 'Een nagelaten bekentenis', hoofdpersoon notabene een man, die er toe komt zijn vrouw te vermoorden. Een ellendeling gewoon. En dan al die zwakkelingen, zoo'n ziekelijk schepsel als 'Eline Vere,' van Couperus bijvoorbeeld. 'Eenzamen' van Van Nouhuys. 'Trinette' van

Heyermans.... Woedend zijn de menschen, het lezend publiek. Een boek, dat lees je voor je plezier, voor je stichting, voor je verheffing - om van te leeren, om op te steunen.... maar zóó iets - een boek waarin je een mensch in meedoogenlooze eerlijkheid ziet geteekend - een mensch waarin je eigenschappen voelt die je in jezelf nooit hebt willen erkennen, en den hemel gedankt hebt, dat niemand ze van je wist - het is ergerlijk.

Maar zie je, ze leeren er niets van, want ze *lezen* niet. Ze kùnnen niet lezen. Ze moeten het nog leeren. Leeren den mensch-in-het-boek te zien, en niet den mensch, dien *zij* willen. Lezen is een kwestie van eerbied en overgave.

Want het medelijden, het ontzettende barmhartige medelijden dat uit al dàt werk spreekt. De diepe liefde voor het menschwezen! Zoo'n kerel als in De Nagelaten Bekentenis, waar ieder zich van afkeert in antipathie, die geen liefde ooit heeft kunnen wekken, omdat hij al te ellendig was van ziel en hart. Zoo'n schepsel op te nemen in je diepste aandacht, hem in al zijn jammerlijkheid, zijn verlorenheid uit te beitelen en dat alles in een ijzige beheersching. Dàt is de waarheid die we moeten hebben in onze litteratuur - de eerlijkheid die is medelijden en begrip en diepste liefde. Die dàt geven, die zóó het leven benaderen en weten te ontrafelen, zij vinden alles daarin belangrijk en niets te gering.

En dit is het wonderlijke nu, het ontroerende: hier staat eindelijk de goddelijke liefde weer op, verstorven en verstard in een litteratuur van een halve eeuw. Eindelijk tot nieuw leven gewekt. Dàt is de weerslag van de socialistische gedachte, nog maar in zijn geboorte in onze litteratuur: de smart om het menschelijk lijden, zijn weerloosheid, zijn afhankelijkheid, zijn onmacht. En de eerlijkheid, dat alles zonder mooidoenerij te erkennen en weer te geven.

Maar één naam is er Frits, en dien moet je nu al onthouden - van een die dieper denkt, en wijder, ruimer voelt dan de anderen. Dat is een vrouw, Henriëtte van der Schalk. Ze heeft nog niets uitgegeven, maar ik vind haar verzen altijd met vreugde in de Nieuwe Gids. Want in allemaal roept dezelfde smart, niet zooals Hélène Swarth om één enkele, maar om dèn mensch, zoekend in eeuwig verlangen naar lessching van den eeuwigen dorst. En er heeft me zelden iets zoo getroffen als die eene regel uit haar verzen - het is als een diepe zucht uit ongeweten oorden alom opstijgend:

> 'Het hart hongert onzegbaar.'

Zij zal ons die wijdere grootere kunst misschien eenmaal brengen.

De Russen zijn ons vóór. In vier-en tachtig verschenen al Tolstoï's Bekentenissen 'De ommekeer van een leven.'

‘Geeft u mij dàt mee,’ vroeg Frits begeerig.

‘Hier.’

En Frits Craets slofte droomerig naar huis, Zijn hoofd vol van het gehoorde. Diep in hem zongen de woorden:

‘Het hart hongert onzegbaar.’

en zijn eigen onwetend, geslingerd, angstig wezen voelde er de echo van. Hij was maar een stumperig jongetje, en allemaal waren ze zoo flink en wisten alles zoo goed. En hij wist de dingen nooit *precies*. Als hij dacht het eindelijk te weten, dan kwam er altijd de twijfel dat het óók nog wel anders kon zijn....

In zijn winkel sloot Karel de Roos de luiken. Iederen dag leverde hij slag met het publiek. ‘Die erg nieuwerwetsche boekhandel,’ zeiden de menschen. Maar hij stond pal. Hij praatte zich warm tegen verontwaardigde, oude, deftige heeren en onbenullige dames. Maar de jongeren liepen bij hem in en uit, luisterden begeerig naar zijn enthousiasme, zijn kennis van de nieuwe litteratuur - menigen avond was het in de gemoedelijke oude kamer achter den winkel druk van heftige jeugdige stemmen.

En hij ging er bezield tusschen door. *Dit* was *zijn* aandeel in den nieuwen tijd - *zijn* aandeel in het groote werk.

Annette ook kwam van tijd tot tijd. Dat Frits vanzelf De Roos zocht was haar een nimmer uitgesproken maar zeer welbewuste vreugde. Maar ook haar bezorgdheid om Frits praatte zij hier uit. De jongen was nu achttien en zou van school komen. Als Frederik zijn ergernis, zijn zorg over Frits tegen haar luchtte, vond hij in haar een stillen tegenstand, die hem een eenzaam gevoel gaf.

Maar op De Roos laadde zij den vollen last van haar eigen twijfel.

‘Wàt in 's hemelsnaam moet er van den jongen worden!’

‘Het mooiste en heerlijkste: een dichter, een schrijver. Als 't maar hoog en warm genoeg in hem brandt.’

‘Maar Karel,’ ze aarzelde, en zei wat ze nooit aan Frederik had willen toegeven: ‘Ik ben bang, dat er niets hoog en warm genoèg in hem brandt. Hij doet alles als een bijzaak - maar een hoofdzaak is er voor hem niet’.

Toen ze weer naar huis liep over den Dam dacht ze aan dien anderen jongen thuis - aan Pieter.

Pieter bleek veranderd, sinds hij, na een jaar in 't buitenland geweest te zijn bij de handelsvrienden van zijn vader, in de zaak was gekomen. Van middelbare lengte, leek hij grooter doordat hij plotseling vrij breed was uitgegroeid. Nog altijd bleef zijn gezicht teer, maar

veel van het wrevele uit zijn kinderjaren was eruit weggetrokken. Een fijn gezicht, bleek, met den grooten neus en de scherpe heldere oogen van zijn grootvader Goldeweijn, die ernstig belangstellend zich tot zijn werk keerden. Frederik verheelde na het eerste jaar niet, dat Pieter zich een uitnemende kracht toonde. Snel zijn voordeel ontdekkend, in een jacht om alles van een zaak in zich op te nemen; en onvermoeid werkzaam.

Dien winter ook veranderde Pieter in zijn kleeding. Hij begon zich bizonder te soigneeren, trok zich niet meer uit gezelschappen terug. Dansen kon hij niet, maar naar een diner ging hij graag; en bij de meisjes was deze Craets, minder schitterend dan de knappe zee-officier, een graag gezien cavalier om zijn geestige conversatie, zijn hoffelijken toon.

Annette, die deze groote en diepgaande verandering zich zag voltrekken, voelde bij alle belangstelling in deze verpopping een pijn ook. Van al haar kinderen was Pieter het minst vertrouwelijk geweest; altijd een eigen weg gegaan, waarvan hij iedereen, ook haar, weerde. Hij had haar ook nooit noodig gehad, slechts bij zijn physieke moeielijkheden, en dan nog stuursch en weerstrevend. Zij wist, zij was niet voor hem geweest wat zij nog voor Philip was: de vereerde bewonderde moeder - niet wat zij voor Frits was: een vriendin, een troost. Zij zag verrast hoe deze zoon een geheel nieuwen kant van zijn persoonlijkheid naar de wereld toekeerde, en - dat begreep zij bij intuïtie - een bewust afgebakenden weg volgde. En terwijl zij liep over den Dam, zag zij haar zoo van elkaar verschillende kinderen en tegelijk zichzelf, in haar modieuse sierlijke kleeding, de deftige mevrouw Craets, grootmoeder al. Maar daarnaast ging het jonge Annètje Goldeweijn. Zij dacht aan haar met een wonderlijke verteedering als iets dat eenmaal heel lief was geweest. En tegelijk wist zij dat nog in haar leefde het jonge Annètje, het kind. Dat het stil scheen te wachten en om te zien, geduldig en zacht en ernstig binnen het omhulsel dat Annette Craets was.

Bij de Kalverstraat kwam zij Leedebour tegen. In 't volle namiddaglicht zag zij dat hij grijs geworden was - zijn scherpe kop had door den langen sik iets van een sater.

‘Ga je naar Madame Sans Gêne? Ze is uitstekend daarin, weet je, mevrouw Brondgeest, - zij heeft de groote lijn van de Fransche tragédiennes - ik vind haar intelligenter dan Louis.... Maar dat kleine hard werkende troepje daar in den Salon onder Van Kuyk is me toch liever. Een uitnemend regisseur. Wat diè ons geven Annètje, dat is het leven. Dat andere op het Leidsche Plein, is

de romantiek van het leven. Daar zijn we overheen geraakt. We zijn aan het recht van het individu.'

'Ja,' zei Annette, 'ik voel er voor. Voor de waarheid erin. 't Boeit me en houdt me vast. Maar 't maakt me niet gelukkig. En dàt zoek ik in de komedie. Als ik met Frederik Gier Wally zie, dan ben ik een kind in spanning, zonder echt verdriet. Want ik weet, dat het zóó erg niet is. Maar als ik Ibsen of Hauptmann zie, dan heb ik verdriet. Want dat is de waarheid.'

Ze zweeg even, keek over den zonnigen Dam, het grijze Paleis....

'Het recht van het individu - als je dat eenmaal bedacht hebt, laat het je nooit meer los.'

'Neen,' zei hij verrast.

'Maar de vrouwenbeweging, Jacob,' ze sloeg plotseling plagend om in een van haar onverwachte aanvallen: 'dat is toch ook de strijd om het recht van het individu....'

'Ach,' knorde hij onwillig, 'ik kan die vrouwenbeweging nu eenmaal niet luchten.'

Ze lachte voluit.

'Jacob, ik geloof, jij zoudt de vrouwenbeweging best kunnen zetten, als hij maar door mannen uitgevochten werd.'

'Waarachtig!' riep hij, 'dat is het. De vrouwenstrijd mits door mannen. Pracht artikel voor 't Evolutie-blaadje. Ze zullen me villen.'

Hij groette met zijn lach van sater, zijn grijze sik opgewipt. Het dreef door zijn gedachten, dat hij naar Stance had willen vragen. 'Ach ja - en Jeanne daar in het ziekenhuis....' In een wonderlijke gesplitstheid van gevoel leefde hij sedert Stances terugkeer weer tusschen beide vrouwen, waar de eene hem altijd even onbereikbaar bleef, de andere hem langzaam ging verlaten.

Een trouwe kameraadschap. Drie-en-twintig jaar.

Een eenzaamheid gaf hem 't gevoel of hij klein werd tusschen al die menschen. Allen nog met een leven, een doel voor zich. En hij ging langzaam met zijn onverschilligen loop, zijn scherpe oogen die altijd iets schenen te zoeken.

XXII

STANCE zat bij Annette. Die keek verward en ontsteld het raam uit.

‘Weg? Naar het buitenland? Van ons allemaal weg Stance? wil je dàt??’

De groote, nog altijd mooie vrouw in haar zwaren rouw zei:

‘Annètje, ik heb geen man en geen kind meer. Nu mijn zusters terugkomen uit Indië met hun families - wat doe ik daar nog tusschen. Moeder zal nu weer kleinkinderen hebben. Zij heeft mij niet meer noodig....’

‘Wat wil je dan Stance?’

‘Precies weet ik het niet, maar in elk geval werken. Ik heb gehoord van een der groote figuren uit de vrouwenbeweging in Duitschland. Zij is oud, zij wil iemand hebben die op reis voor haar zorgt, haar correspondentie voert. Dat is iets voor mij.’

‘Jij - in de.... vrouwenbeweging Stance - en in een vreemd land.’

Stance keek het raam uit. Hoe vertrouwd en goed was Amsterdam, haar eigen stad.

‘Ik.... moet mijn leven over een anderen boeg gooien. Er is veel in me wakker geworden de maanden dat ik daar - zonder die twee meer - altijd tegenover moeder zat voor het raam. Ik ben gaan denken over de duizenden die zoo gezeten hebben, hun levens hebben uitgezeten, uitgekeken - tot ze wel zóó moe hebben moeten zijn dat er geen helderheid meer was, noch in hun geest, noch in hun hart. En ik ben gaan zien.... hier in het land is veel dat je erin tegenstaat.... maar de groote beweging, de groote drijfkracht die er achter dit alles oorspronkelijk zit: begrip van 't vrouwenlot, is allen strijd waardig.’

‘Maar als je hier bleef....’

‘Neen. Het is me hier te eng. Ik kàn niet hier iets nieuws beginnen, ik zit hier met honderd banden gebonden. Al mijn banden van herinnering. Ik kan niet in een trein stappen of mijn tochten naar Dolfje staan op. Ik kan hier niet op straat loopen of ik loop naar dat bovenhuis op de Pijpenmarkt - *ons* bovenhuis, waar andere menschen wonen - ik stik als ik eraan denk.... Dan krimpt mijn denken, mijn willen, mijn kracht weg in zóó verschrikkelijke pijn - dat ik me van alles afkeer in weerzin. En ik moèt toch leven! En daarom wil ik weg. Ga ik weg.

‘Ik.... o.... ik begrijp je wel - maar ik zal je zoo vreeselijk missen, Stance.’

‘Ach neen kind, je hebt zooveel dat je belangstelling, je zorg, je liefde vraagt.’

Maar Annette begon te schreien - het woord ‘kind’ trof haar. Alsof zij nooit volwassen was geworden....

‘Stance ik kan er niet tegen al 't vroegere, - ons oude leven te gaan verliezen.’

Stance glimlachte zacht en droevig.

‘Dat doen we toch allemaal.’ En ze dacht: ‘Ik heb te veel verloren dan dat *iets* me nog vasthouden kan. Zelfs moeder en Annètje niet.’

Maar Annette had het begrepen. Zij zat lang nadat Stance was weggegaan in 't schemer uit te staren over de gracht. Ze voelde zich eenzaam nu Stance weg wilde - en ze wist dat zij van hun beiden alleen dat zoo voelde.

Het jaar liep ten einde. In huis was de fleur van Sophies engagement, en Annette en Frederik zagen ontroerd, hoe gelukkig was Sophie, de ernstige practische Sophie!

Ieder in huis mocht Hartonius graag; maar wel dachten de ouders beiden, scherpziend, dat deze oudere, wèl verliefde maar toch ook zeer sterk in zijn werk opgaande man, degene was die aannam en ontving. En ook hoe Sophies bijdehandheid, die zich nooit verloochende, hem dikwijls een oogenblik kon doen opzien, als opschrikkend uit een droom.

Over het IJ wachtte Francine haar tweede kind. En hiermede was er weer kalmte en rust in het jonge gezin gekomen. Plotseling scheen alle heftig onstuimig begeeren naar afwisseling, dat werkelijk uitsproot tot al te groote vrijheid in hun bekrompen samenleving, gestild. En beide ouders hoopten, dat dit tweede moederschap ook Fransje de rust zou doen behouden die haar nu zonder weerstreven blijkbaar aan huis bond.

En op het Amsterdamsche tooneel ging een oude kunst ten einde. Den negen-en-twintigsten December nam Veltman afscheid van de planken. Hij had gekozen een stuk ‘De dochter van Roeland’ waarin hijzelf bescheiden de kleine rol van Karel de Groote vervulde, en pas in het derde bedrijf opkwam.

Ernstig, statig speelde de zeven-en-zeventig jarige de rol die geheel buiten zijn marqué genre viel, alsof hij, nu hij voor 't laatst hier stond, de woede niet wilde wekken der engelen in hun onredelijk enthousiasme. Alsof hij ook in de woorden van den oud geworden Keizer zijn eigen gevoel wenschte uit te spreken.

Met dit afscheid trad de gansche generatie terug, die in Veltmans zware romantiek, zijn heftige breede gebaar zich verlustigd had. Het geslacht dat jong had gezeten in de schouwburgen en zijn verontwaardiging gelucht op den verrader, dat kinderlijk had meegeleefd, geschreid en gescholden - het geslacht dat één was geweest met die kunst, nam mèt Veltman afscheid. De romantiek, het gezwollen woord, was gestorven. Nu vulde een nieuw geslacht, nieuw in voelen, denken, begeeren, de schouwburgen - luisterde naar een tooneelkunst die het groote gebaar verbande, het woord van het overdreven gevoel stuitte, indijkte tot de uiterste soberte, verklanking van het diepst innerlijk voelen. Een kunst, waarvan de ouderen zich afkeerden, niet begrijpend, verachtend.

‘Is dàt tooneel!’ zei de oude Pieter Craets verontwaardigd in de pauze tegen Van Dugten. ‘Wat déze kranige kerel jaren en jaren gegeven heeft, Veltman - dàt is kunst. Dàt is tooneel. En daarom zie je, zijn wij uit Bussum gekomen, mijn vrouw en ik, om afscheid van hem te nemen. Als jongen zat ik naar hem te luisteren, en 't zijn de mooiste oogenblikken van mijn leven geweest als ik hem Quilp zag spelen. Mevrouw Kleine Gartman speelde Mrs Jiniwin, en mevrouw Ellenberger, die nu ook al oud is, Nelly. Dat heb jij nooit gezien kereltje,’ viel hij plotseling uit tegen Frits, die landerig en onverschillig daarbij hing, ‘en daar heb je heel wat aan gemist.’

‘Ik kan me niet voorstellen dat ik wat gemist heb,’ zei de jongen, ‘ik vind *dit* ook niets mooi.’

Oom Pieters kromme neus werd paars. Zoo'n wùrm!

‘Dat komt - jullie zijn bedorven door al die nieuwerwetsigheden! Die kletspartijen en theedrinkerij, die zanikkunst van Ibsen en Hauptmann en hoe die kerels meer mogen heeten. Maar wij - nietwaar Sophie - wij hebben van Veltman Gysbregt gezien, en Nathan de Wijze, en Richard III, en Lodewijk XI, Warenar....’

‘Maar,’ zei Frits Craets, en plotseling verbaasde zich ieder in den kring over hem, Frederik en Annette - de Van Dugtens - Hartonius,

en Sophie en Pieter. ‘Ibsen en Hauptmann geven wat er *in* de menschen leeft - het eenige wat de moeite waard is. Maar Veltman blijft bij de uiterlijkheid - wat heb je aan die bombarie. Ik stel me toch voor dat al de rollen, die u daar opnoemt, nog heel anders kunnen gespeeld worden dan zooals Veltman doet.’

Amélie glimlachte genegen naar den jongen. Zij vond het vermakelijk dat zoo'n Fritsje, dien ze op school voorachterlijk versleten, zoo raak en juist de dingen voelde en wist te onderscheiden. En in Annette sprong iets op, dat haar oogen deed glanzen, haar mond opende als in verwachtend luisteren:

De verre echo. En hij klonk op in haar eigen kind. Het Fritsje, waar niemand raad mee wist, die op geen school vooruit kwam, en in geen kantoor wou passen. Dat daar stond zoo leelijk, bolbleek, onaanzienlijk; maar zoo sterk bewust in zijn onbeholpen jeugd van een dieper leven.

‘Je moet nog veel ouder worden, Frits,’ zei Van Dugten, ‘om het mooie ook in dit spel te waardeeren: een *te* sterke uiterlijkheid, waarvan toch het innerlijke de grond is. Veltman is uit een andere school. Hij heeft van Rombach geleerd, en mevrouw Naret-Koning was volgens hem *de* grootste tooneelspeelster. Maar de Bouwmeesters zelfs, en het heele Leidsche Plein is van die traditie niet vrij.’

Sophie in haar buitengewoon fijn toiletje van beige zijde, dat haar donkere schoonheid accentueerde, zei tegen Hartonius, de Van Dugtens op haar gedecideerde manier haar oordeel.

‘Historische stukken hebben geen reden van bestaan meer.’

De anderen glimlachten een beetje, maar Hartonius dacht critisch, wat hem temidden van zijn verliefdheid dezen avond opeens overviel:

‘Wat wil ze daar nu mee zeggen. Ze moet dat oordeel over dingen waarvan ze geen spat benul heeft toch afleeren,’ en hij boog lachend naar haar over.

‘Poes in den bijbel - wat praat je; wou jij soms naast meneer Leedebour de lakens uitdeelen in de critiek?’

Ze keek wat verbijsterd. ‘Sophie is eigenlijk dom,’ dacht Amélie van Dugten, ‘dom en eigengereid.

En tegelijk verbluffend gewikst, zooals ze meteen terugsloeg:

‘En wie weet wat een frisschen wind ik er doorheen zou blazen!’

Hartonius lachte; niet omdat hij het geestig vond, maar om haar guitig gezicht, haar donkere oogen plagend hem zoekend. Maar op zijn plaats in de stalles weer, zat hij wat afgetrokken; en Annette achter hem keek naar zijn langen rechten rug en vond dien wat onwillig en vermoeid terwijl hij overleunde naar Sophie, die hem telkens iets toefluisterde. Zij zag ook hoe Sophie met een onnavolg-

bare vriendelijkheid die tegelijk werelden van afstand schiep, een clubje meisjes groette, oude schoolkennisjes. En zij dacht aan Frits' woorden een dezer dagen:

'Sophie is al heelemaal mevrouw Hartonius.'

Er was een hemelsbreed verschil in de verlovingsperioden van haar beide dochters. Terwijl Sophie nu reeds haar meisjes-vriendschappen liet schieten, zich niet meer op één lijn voelde met die vriendinnen nu *zij* verloofd was met den bekenden advocaat Hartonius, had Fransje al haar vriendinnen aangehouden Als Annette kwam vond zij dikwijls het jonge vrouwtje in een kring van babbelende, lachende, oude en nieuwe kennissen. Sommigen veel ouder dan zij. En voor Annette was den laatsten tijd plotseling als een booze droom opgedoemd het beeld uit haar kinderjaren: de koffiepartijtjes die haar moeder placht aan te leggen en uitbundig te genieten. Met dezelfde geringe kieskeurigheid zocht Francine Melgers haar gezelschap.

Bij de voorstelling was Leedebours bekende figuur gemist. Want Leedebour zat bij Jeanne's ziekbed en hield haar arme zoekende hand in de zijne vast; en zijn vermagerd gezicht boog zich naar haar vragende oogen, die wegdwaalden, zich sloten, dan weer met een schrik hem vastgrepen. Hij zat daar, had niets meer te doen dan te wachten en te denken.

En hij dacht al die lange jaren terug....

'Mevrouw is maar blij als u er weer is,' zei de zuster. Hij zag Jeanne naar hem opzien met iets van het oude oolijke kijken, als van een schalkschen vogel. Hij wendde zijn oogen af en schaamde zich. Hij zag opeens een avond met Truida in haar opstandigsten tijd - zij deed hem verwijten en hij vond dat absurd.... Wat had hij deze weken zich veel herinnerd....

Op een avond toen hij den heelen dag was uit geweest, hoorde Truida hem met een wonderlijk langzamen stap de trap opkomen. En zij schrikte toen zij hem in de deur zag staan, zoo grauw of hij totaal verkleumd was.

'Ben je.... zoo koud?' zocht zij.

Hij schudde zwijgend het hoofd, ging vlak voor de kachel zitten. Zij werkte door aan een voordracht, die zij houden zou voor een vergadering - tot zij plotseling omkeek en zag dat hij zat te snikken.

'Jacob!....!'

Hij keek op, zijn oogen waren rood en vermoeid. 'Ik.... kom van Jeanne. Ze.... is.... gest.....' Hij kon niet uitspreken.

Ze stond als versteend naast hem met haar papieren, haar pen nog

in haar hand. Om hen voelde zij de kamer, waar zij zoo lange jaren ieder hun eigen leven geleefd hadden, als een haast tastbaar verwijt.

‘Ik wist niet eens dat ze ziek was! Waarom heb je me dat niet gezegd?’

‘Och....’ Hij zweeg.

‘Drie-en-twintig jaar,’ zei hij toen, ‘drie-en-twintig....’

Ze legde haar werk weg, kwam tegenover hem zitten.

Hij begon ineens te praten. Hij moest.

‘Ze was zoo goed. Als je denkt, dat we nooit iets gehad hebben samen. En ik ben zoo lastig. Maar dan zweeg ze, had een grap over heel iets anders. Ze was zoo vroolijk, nu weet ik pas hoe me die vroolijkheid goed gedaan heeft. Terwijl ik dàcht dat ik méér om andere dingen gaf. 't Is nooit tot me doorgedrongen. Waarom weet je de dingen die er op aankomen in 't leven altijd te laat....’

‘Heeft iemand daar in 't ziekenhuis jullie verhouding geweten?’

‘Dat ze mevrouw Leedebour was ja.’

Ze zat even stil. Toen stond ze wat onvast op, en gaf hem een schuwen kus op zijn dun geworden haar.

XXIII

WANNEER is Amsterdam schooner dan als het ijs in de grachten ligt - de platgereden en getreden sneeuw aan de oude Jordaanbuurten geeft de zwaarmoedige tinten van vuil-geel, grijs tot nauwelijks wit - en tusschen den grauw-witten wal het donkere water zwart. De lange, strenge winter van achttien-honderd-vijf-en-negentig regeerde in de stad; op de oude torens en gevels plakte de sneeuw.... Breitner en Witsen legden die symfonie in grijs en wit vast in hun doeken. De stad was heerlijk in de lente met het teere groen over de grachten - in den zomer onder den blauwigen zonnedamp - in den herfst met de stervende kleuren van zijn grachten en parken. Maar het schoonste van alles in de melancholie van een grauw verschemerenden wintermiddag.

En het IJ het bewegelijke, vroolijke, blauw en wit schitterende IJ, lag bevroren.

Een houten brug was geslagen over de breede vaargeul. Annette dacht aan de verhalen van haar moeder, over wintersche tochten 's avonds nog van den overkant naar Amsterdam. En een enkelen keer ondernam zij met Frederik den tocht, keek een beetje benauwd om zich naar de arrensleden, de melkkarren, de kettingboot die hoog de zware ijsschollen opstuwde en terzij wierp over het ijs.

‘Ik zou Aesopus op een sleedje willen zetten en haar rijden naar Buiksloot,’ zei Craets vroolijk; maar zelf wandelde hij meermalen over het ijs naar den overkant, naar zijn Fransje - kwam terug tegen zonsondergang.

‘Ik zal u even brengen,’ zei Melgers. Maar Frederik weerde haastig:

‘Neen, neen zeker niet - ik ga alleen.’

Dàt mankeerde er maar aan dat die kletskous, met zijn onophoudelijk gebabbel, zijn genot verstoorde!

En Frederik Craets, altijd jeugdig, slank, recht, slechts een beetje grijzing in zijn rossigen puntbaard, wandelde over de wijde ijsvlakte, op dat uur al bijna geheel van karren en wandelaars en sleden verlaten, terug.

'Ze zièn het niet, ze komen niet kijken,' morde hij, 'naar al die pracht.' En hij keek, langzaam voortgaande, met ontroerde oogen naar een Amsterdam, zooals hij het nog nooit gezien had: uit de witte ijszee rijzend tegen het gouden Westen als een betooverde stad.

Op kantoor vond hij Pieter, werkende. En zei:

'Ben je al over 't IJ geweest? Heb je het gezicht op de stad gezien?'

Pieter keek verstrooid op.

'Zoo. Nee vader - ik zal eens gaan. Maar ik wou u vragen, hoe moet dat hier met dien brief van Sock uit Hamburg....'

Frederik ging zitten, strekte zijn hand naar den brief. Hij zuchtte even onbewust, vond toen dat Pieter een uitstekend zakenman was...

Uit haar druk gezin gingen Annettes gedachten moeielijk, bedroefd, en neergeslagen naar Stances aanstaand vertrek. En naar den Voorburgwal liep ze in een gevoel plotseling dat zij verzuimd had méér te komen toen zij nog kòn - of zij nù nog inhalen moest. Altijd dan vond zij Stance verbeten practisch bezig met de toebereidselen voor haar reis. Stance die wel lief was als altijd, maar toch óok.... al ver....

En eindelijk op een Februaridag stond Annette met moeder Bremer aan den trein, waarmee Stance ging vertrekken. Frederik lag in bed met een van zijn hevige verkoudheden, die hij na de influenza periodiek had behouden. Dit was een ander afscheid dan zelfs toen Stance naar Indië ging, besefte Annette met de trekkende, knagende pijn van al die weken in haar hart. Nu viel voorgoed al het oude in stukken.

Zij kusten elkaar zwijgend en lang. Twee vrouwen die het leven geleerd hadden. Stance leunde uit het portier, en keek in verterende aandacht naar het opgeheven liefdevolle betraande gezicht; en naar het andere, gerimpelde, dat met geen woord van beklag of weerspraak haar besluit had aangehoord. Slechts daarna met iets onzegbaar vereenzaamds had uitgestaard over den Voorburgwal.

De trein zette aan. Stance trachtte te glimlachen. Zij zag nog eenmaal de beide trouwe gezichten - Annètje stil, met groote oogen en bevenden mond - haar moeder, de zware trekken vaal en gegroefd, die moeizaam een arm hief tot een groet - en zoo staan bleef, onbewegelijk - als een teeken.

Zij ging eindelijk zitten. Amsterdam, de huizen schoten langs. Otto, Dolfje.... vaarwel - het is alles.... voorbij.

Zonder een woord ging Annette met moeder Bremer het verlaten perron af. Aan haar arm liep de oude vrouw te beven van een kou die haar tanden deed klapperen.

XXIV

FREDERIK CRAETS piekerde over Frits. Zijn school liep af, hij was negentien jaar - een eind-examen had hij niet - voor den handel deugde hij niet - studeeren wilde hij niet.

Hij had getracht ernstig, vertrouwenwekkend met den jongen te praten.... te weten te komen òf hij iets wou.

'Als je 't gymnasium hadt afgeloopen kon je doctor in de letteren worden. Je houdt toch van litteratuur.... Je zoùdt nog altijd staatsexamen kunnen doen....'

'Ik zou u danken,' zei Frits met een grijns - 'dat vind ik géén baantje, doctor in de letteren. Parasiteeren op de gedachten van anderen.'

'Wàt blief je?! Je hebt toch - je wou toch niet zeggen, dat.... Ten Brink - Beets....'

'Beets was een dichter, al beduidt hij niet veel, alleen zijn Camera. Maar al die kerels die doctor in de letteren zijn, doen er hun halve leven over om uit te visschen waarom de een of ander in den derden regel van de vierde strofe, dit of dat woord gebruikte in plaats van een ander zes jaar geleden. Dat is hun eenige bezigheid en eerzucht. Behalve schimpen in critieken op werk van kunstenaars, waar ze geen flauwe notie van hebben. *Ik* wensch dat leger niet te vergrooten.'

Frederik Craets stond perplex en verontwaardigd. Hij had een naïef respect voor academische graden - en dat een sukkel van een jongen, die tot zijn verdriet op geen enkele school had meegekund, zoo'n vernietigend oordeel uitsprak vond hij absurd. Maar dieper nog stak hem de hautaine toon die geen zijner kinderen ooit gehad had, en hèm scheen buiten te zetten.

‘Wàt moet ik doen?’ foeterde hij tegen Annette 's avonds aan de tafel. ‘Een paar jaar naar 't buitenland, misschien dat hem dat ontbolstert - en dan onder Pieter in de zaak, dat is nog het eenig verschiet dat ik zie....’

Maar op een dag ontzette Frits ieder met de mededeeling, dat hij een dichtbundel wilde uitgeven.

Frederik verstomde.

‘Die jongen - een kind nog haast - en achterlijk altijd geweest - een dichtbundel.... En wat zouden dat voor verzen zijn - en wie zou die willen uitgeven....’

‘Meneer De Roos heeft ze gelezen - hij heeft er een uitgever over gesproken, en die wou er wel eens over denken.’

Eén ding sprong vóór alles in Frederik omhoog: de jongen was met zijn werk naar een vreemde gegaan.

‘Je hadt er je moeder en mij desnoods ook in kunnen kennen,’ zei hij op den ijzigen toon, dien slechts weinigen van hem wisten.

‘Och ja. Maar ik dacht, als 't niets is, waarom zou ik u dan laten schrikken.’

‘Treffend teeder. Dus.... je wil *dichter* worden....’

‘Och welnee. Ik heb alleen maar die paar verzen gemaakt,’ zei Frits Craets.

Frederik zat hem stil aan te staren. Hij bedacht, hoe hij van klein kind af op dezen jongen geen vat had gehad. En hoe wonderlijk ook viel hij uiterlijk uit den toon. Kort en gezet, bolbleek, met kleine, diepliggende, donkere oogen. Alleen zijn glimlach had iets heel aantrekkelijks. Maar Frits Craets lachte zelden.

‘Zouden *wij* ze ook misschien mogen lezen die verzen?’ had Frederik even ijzig gevraagd.

‘Och jawel. Natuurlijk. Het kladschrift....’ en mompelend was hij verdwenen, had even later een blauw schoolschrift zwijgend op tafel gelegd, precies zooals hij zijn schoolrapport placht neer te leggen.

Annette las eerst. Ze schrok ervan op tot in haar ziel. ‘Een roos van Saäron’ heette de kleine cyclus van twaalf verzen. Maar hoe wonderlijk zuiver en doordringend was alles uit de ziel van die blijkbaar veel oudere vrouw uitgesproken. Haar liefde, haar zonde, haar eenzaamheid, haar berusting.

‘Ben je verliefd op die.... Alice? Wie is dat? Een getrouwde vrouw?’ vroeg ze angstig.

Hij lachte niet om haar vergissing. Hij had het ook onmogelijk kunnen uitleggen, want 't was nu al lang weg uit hem. Op een avond in een café had hij gezeten, verscholen in een hoek, en gekeken naar een vrouw. Een niet meer jonge vrouw, maar met een gezicht, een

expressie, die hem een schok gaven. Door den opslag van haar moede, eenmaal zeer schoone oogen, onder de zware, gerimpelde oogleden, - de nog blanke huid - en de ontzaggelijke loomheid en verachting in den rooden grooten mond. Zij zat daar temidden van een druk gezelschap of zij alleen was; terwijl zij praatte en lachte bleef die eenzaamheid om haar, en de diepe grondelooze verachting voor alles, in haar lach, in haar oogen.

Lang nadat zij was heengegaan, met een onverschilligen blik langs den jongen die schijnbaar te suffen zat in zijn hoekje - lang nadat hij was thuis gekomen, zat hij en schreef, koortsachtig meegesleept, weggedacht in dat vrouwwezen - onderging die metamorphose scherp belijnd.

Op zijn moeders vragen legde hij geduldig uit, met zijn knippende kleine oogen langs haar ziende, dat hij die vrouw niet kende, slechts eens gezien had. Hij vroeg haar niet hoe zij de verzen vond. Zij was even opgelucht, maar het vreemde van het geval verontrustte haar.

‘Als 't een jong meisje was dat je kende, waar je van hieldt, zou ik 't zooveel natuurlijker vinden.’

‘Ik kan geen meisjes luchten. Vervelende stomme schapen, waar je geen woord mee praten kunt. Ik hou alleen van oudere vrouwen.’

Later met Frederik sprak zij erover. Tusschen hen in lag op de oude huiskamertafel het vreemde: het blauwe schrift met de verzen aan Alice.

‘Begrijp jij zoo iets?’

‘Neen, ik niet, maar....’

‘We zijn de kippen met het eendekuiken.’

‘Je vriend De Roos schijnt hem beter te begrijpen.’

Ze zweeg. Ze dacht: Ja.

‘Wat moet dat nu met hem! Je kunt een jongen van negentien jaar toch maar niet verzen laten maken en verder luieren.’

Ze zat stil in haar stoel. Ze dacht aan de versjes, die hij als kind al maakte en haar zoo dierbaar waren. Eindelijk zei ze:

‘Geloof je heelemaal niet in hem?’

‘Och ik weet niet.... nee.... wat moèt ik gelooven?’

Ze zat rechtop.

‘Ik wèl.’

Hij keek haar aan.

‘En welken waarborg voor zijn leven geeft dat denk je?’

‘Hadt je een waarborg voor Philip toen je dien zijn eigen weg liet gaan? Daar begon je ook met vertrouwen. Je wilde vertrouwen.’

Hij lachte opeens, ofschoon wat moeielijk.

‘Ik zie 't al Aesopus - er is voor jou geen twijfel of je eendekuiken zàl zwemmen.’

Hij zuchtte ondanks zichzelf: ‘Ze stond pal voor den jongen, maar dat kon bij een moeder waarschijnlijk wel niet anders.’

Frits ging zwijgzaam en toegesloten tusschen dit alles door. Op een dag had De Roos hem een brief laten lezen van den uitgever, waarin deze tot de uitgave bereid bleek.

Hij was niet eens blij. Er was een onmacht tot vreugde in hem, dat besefte hij zelf pijnlijk op dit oogenblik, toen hij zijn trouwen ouden vriend opgewonden haast van plezier en voldoening vond. Hij dacht:

‘Wat verandert er eigenlijk. Wat beteekent het. Het beleven, het maken is het. De rest niets meer.’

Francine was de eenige van thuis, wier geest hem begrijpend tegemoet kwam. Die verrukt van de nieuwe litteratuur alles las wat uitkwam, en de verzen uit een verwant gevoel begreep. En dan - Francine had altijd een zwak behouden voor Frits. Ze vertroetelde hem als hij kwam, liet hem zich nestelen in een bolwerk van kussens op de sofa. Hier was 't weldadig, want niets doen en stil zitten denken was 't eenige prettige op de wereld. Werkzame bezige menschen irriteerden hem. Alleen zijn moeder in haar rustige bedrijvigheid was lief. Van Sophie hield hij niet. Hij verdroeg ook absoluut niet, dat Sophie over zijn werk meesprak, met haar waanwijze gedecideerdheid, de bekrompenheid van haar begrensd innerlijk leven. In zijn moeder wist hij een scherpte van voelen en denken - hij wist haar zich na staan in veel dingen. Maar *praten* kon hij alleen met Frans. Tegen haar ook sprak hij zijn scherpe analyse uit over de kunst van dezen tijd.

Maar bij al zijn afwijking van het gewone familieleven, het scherp besef wat hem van klein kind af al zoo ontwricht had, dat hij de dingen anders zag dan zij allen, was tegelijk in hem de haast pijnlijke verknochtheid, dezelfde blinde gehechtheid van zijn oudste zuster aan ‘thuis’. En déze juist was het die hem zich deed toesluiten in een bijna schaamte voor dat ‘anders zijn’ - sloot tegelijk ook alle wrok of minachting voor hun afwezigheid van begrip uit. Als in de club jongeren waarin hij verzeild was, litteratoren, musici, schilders in den dop, schetterden op de oude generatie, op hun ouderlijk huis, waar men niets van hen begreep, dan zweeg Frits Craets, zijn klein bolbleek gezicht met de knippende oogen uitdrukkingloos; en wist voor zichzelf dat hij die twee werelden absoluut scheiden kon, maar met de oude onverbrekelijk verbonden bleef.

Tenslotte nam Frederik een besluit. Frits zou om te beginnen een jaar naar het buitenland. Een half jaar naar Hamburg bij zijn oude

vrienden, 't huis Aschendahl - daarna een half jaar naar Parijs bij Lepiteau.

Hij bleek opeens met hoop bezield voor dat experiment. In hem herleefde de oude tijd, toen hij als zwierige jonge man het mondaine leven meeleefde in de groote buitenlandsche steden. Hij vertelde er Frits van, schilderde hem die jaren als de wereld voor je openviel, je de machinerie van het internationaal zakenleven leerde onderkennen, je opgenomen voelde in kringen, waar je voor je heele leven leert mensch te zijn.

Frits luisterde beleefd en geduldig. Hij had onmiddellijk toegestemd zonder verzet. Het was hem volkomen onduidelijk wat hij daar op die kantoren zou moeten uitvoeren, en nòg onduidelijker hoe hij daàr mensch zou leeren worden voor zijn leven. En hij keek met een haast pijnlijke liefde, en de beschaming van zijn zware troebele kinderjaren naar den vroolijken wereldschen vader, die zoo roerend kon tobben om hem nader te komen - de beschaming van het weten: ‘Ik kàn niets zijn van dat alles wat hij wenscht.’ Alleen een visioen van vreemd stedenschoon boeide hem even.

Zoo trok Frits Craets weg uit het ouderlijk huis - minder schokkend afscheid voor zijn moeder dan dat van Philip. Dit was een korte reis en gevaarloos ook op den beganen grond.

Maar Annette Craets zat voor den derden keer op een leeggeworden kamer rond te zien, en bedacht hoe stil het in huis zou zijn zonder dezen zwijgenden jongen, die schijnbaar zich nooit gelden deed. In gedachten trok zij de onverschillig op een kier gelaten lade van zijn slordige schrijftafel open. 't Lag er volgepropt met ordeloos dooreengewoelde kladjes van verzen - enkele regels; en ze stond een poos stil te kijken naar dien chaos waaruit Frits' kriebelig klein schrift haar aanzag. Toen sloot zij de la, stak den sleutel in haar zak.

In huis bleef nu alleen nog maar Jetje haar kleine gezel. Want Sophie, behalve dat ze haar huishoudelijke plichten nauwgezet vervulde, was gansch van eigen belangen, die alle om Hartonius draaiden vervuld.

Frederik kon verteederd zeggen: ‘Dat kind is zóó plichtgetrouw, nooit zal ze iets verzuimen in huis....’

Maar Annette dacht: ‘Ja, als een plicht doet Sophie dat alles. Haar aandacht, haar warmte werd volkomen opgezogen in haar gevoel voor Hartonius. In haar trots om hem ook. Dat iedereen van hem hield in huis waar zij maar nauwelijks Melgers verdragen hadden, was haar een diepe bevrediging van haar trots. En dàn, zij wilde Jacques volkomen bezitten. Zij werkte zich met een fanatieken ijver

in de zaken van liefdadigheid - zij kwam op zijn kantoor en aangezien zij den juridischen kant van zijn leven niet benaderen kon, schikte zij daar de meubels, kleinigheden met een aangeboren smaak en handigheid naar zijn gemak, zijn voorliefde. En in haar altijd practisch bezig brein, bouwde zich al het toekomstig huis in de kleinste bizonderheden op.

Hartonius wilde niet lang wachten met trouwen, en ook Sophie verlangde. Niet met den fellen drang die in Francine geleefd had, genomen en meegesleurd te worden in een wilden kolk van overrompeling - het verlangen van een sterke gepassioneerdheid, in haar jeugd nog onbewust maar hevig zich doen geldend, wonderlijk bij haar blanke frêle verschijning.

Bij Sophie was het Het Bezit. Bij al wat nog in haar sliep, de hevige begeerte dezen man volkomen te bezitten tot al wat hij had het hare was. Het was cerebraal maar het drong door in het gebied der zinnen, gestuwd door dien eenen machtigen wensch.

Francine, in dezen tijd voor de geboorte van haar tweede kind overgevoelig, zag dit alles met wetende heldere oogen. Zij zag zichzelf terug in haar verloving - zij zag haar eigen leven in de baan, waarin het gegleden was. Om haar scheen de heele sfeer op onnaspeurlijke wijze verkild. Een verveling doortrok haar bij Jans eeuwige grappen, zijn lach, zijn totaal gemis aan geestelijke belangstelling, terwijl juist in dezen tijd, geleid ook door Frits, haàr geest uitgroeide. En zij zocht verbaasd: wàt was het aureool geweest, waarmee zij eenmaal hem omgeven had gezien in de sportwereld?

Het had haar toen alles belangrijk en aantrekkelijk geleken, al waren er, dat wist zij thans, vanaf den eersten dag kale dorre plekken geweest in hun verhouding, hun gesprekken, hun gansche samenzijn. Het had haar toèn toch iets van het groote leven geleken, die wedstrijden in 't buitenland, die roem. Het was emotie geweest, en ze had er stralend van genoten. Zij keek naar de zilverkast, de bekers, de prijzen en geeuwde: hoe was het mogelijk....

Hartonius zag scherp het verschil der beide zusters. Hij zag dat Francine volkomen vrouw was bij al haar uiterlijke meisjesachtigheid, terwijl in Sophie de vrouw niet wakker was. Maar dat gemis verteederde hem meer dan dat het hem hinderde. Hij vond er een reinheid in, een onschuld, de kuischheid die sterk Sophie omhing en die hem altijd roerde. En zijn melancholische ziel, soms gekweld door een plotselingen twijfel, zocht juist in die reine onbewustheid van zijn meisje de vernieuwing van zijn leven.

De tijd kwam, dat Annette weer met brieven op haar schoot zat in het middaguur - brieven van haar twee zoons en wonderlijk verschillend. Die van Philip altijd nog frisch, vroolijk, een door en door

gezonde knappe man die het leven genoot; gezien en geliefd waar hij kwam en ook argeloos overtuigd daarvan. En dat alles geschreven in den liefkoozenden toon - een nickname ertusschen als een kus - wat haar dezen jongen altijd zoo dierbaar gemaakt had.

Van Frits waren het brieven zonder verslag van eigen ervaren. Zinnetjes van een paar woorden, soms een paar versregels ertusschen over een straat in regen - een toren in den mist - zangers bij een orgel - de havens. Een héél brief ging over niets anders dan Hagenbeck - met een vermakelijke fantasie over de dieren, hun gedachten, hun psyche....

Frederik las Philips brieven met plezier, die van Frits verontrustten en ergerden hem. Het griefde hem meer dan hij zeggen kon dat geen enkel ernstig woord getuigde van belangstelling in het groote zakenleven, het kantoor der Aschendahls. En op een dag vroeg hij vaderlijk ernstig eens verslag te doen van zijn werk, zijn inzichten....

Het eenig resultaat was, dat Frits een poos heelemaal niet schreef. Toen kwam er plotseling een allergeestigst gesteld tableau de la troupe in alexandrijnen, breed machtig en zwaar - waarin een voor een de leden der firma, hun vrouwen en dochters, hun zakengewichtigheid werden geschilderd en gehekeld.

Annette lachte met innig vermaak. En zei met komische voldoening:

'Ik zal tenminste geen Duitsche schoondochter krijgen.'

Maar Frederik lachte niet. Hij, die alle bezwaren in huis licht telde, mild beoordeelde, hij kon *dit* niet verdragen. Hij voelde zichzelf erin aangerand en belachelijk gemaakt. Deze jongen, dien hij als 't de zoon van een ander geweest was een mislukkeling zou noemen - had een geest, die hautain en koel hem ontglipte. Hij had hem willen helpen, hij zou nòg alles ervoor over hebben hem vooruit te brengen, maar hij liet zich niet helpen.

Er bleef hem nog één zwakke hoop: er waren bij de Aschendahls mooie dochters. Als misschien toch ten slotte daar een band zou gelegd worden, een jongen is toch geen stuk steen - dan kon de ernst van 't bestaan nog wel tot hem doordringen.

Hij schreef ook zelf naar Hamburg; maar ontwijkend - sparend, dacht Frederik pijnlijk - waren de antwoorden die hij kreeg. De oude Aschendahl eindelijk schreef zijn handelsvriend:

'Der junge Mann scheint mir gar kein Interesse für das Geschäft zu haben; und ich möchte wenigstens wissen wohin seine Gedanken fliegen, wenn er so Stunden lang ins Blaue hinein guckt.'

In die dagen ging Annette weer eens naar Karel de Roos.

Wachtend - een oude dame verlangde een goedkoop boek met een mooi bandje - keek zij de lange rijen boeken langs. Oude bekenden zag zij op de planken naast de nieuwe - Dickens, Bosboom, Ten Kate....

De Roos had haar even gegroet, een lichte blos stijgend naar zijn hoog blank voorhoofd, waarboven het donkere haar begon te grijzen. Altijd doortrilde het hem als zij kwam - pijn en vreugde tegelijk. Francine Melgers ook was dikwijls bij hem gekomen het laatste jaar. Frivool, uiterst elegant, fladderde het jonge vrouwtje den ouderwetschen winkel door, en zocht en kocht al wat haar gading leek uit de nieuwste litteratuur.

'Hoe anders, o hoe anders dan de moeder, ook naar den geest!' dacht De Roos, de teere handen volgend, die grepen en wezen. Hij wist het wel: al wat boeiende, spannende, diep wroetende liefdesverwikkeling was, zocht zij. Maar ook, heele zangen uit Ellen kende zij van buiten, en het boek, dat hij haar moeder niet in handen had willen geven - Een Liefde van Van Deyssel - had zij verslonden.

Zij kon ook tijden blijven babbelen - vragen naar haar moeder, haar grootmoeder en den ouden tijd. En De Roos praatte voor het eerst met haar over die lang verleden dagen.

Sophie was hem vreemd, die kende hij nauwelijks - en ook Philip niet; een jongen die in een boekwinkel niets van zijn gading vond.

De laatste meneer verdween met een Enkhuizer Almanak; en De Roos kwam haastig naar Annette toe.

'Heb jij pas wat van Frits gehoord!' vroeg ze na de begroeting.

Hij lachte. 'Een brief. Maar of die joù plezier zou doen....'

'Hij maakt zeker alles belachelijk?'

Nu zat ze op het stoeltje. 'Karel, ik moet toch eens met je praten over die nieuwe verzen. Wat vindt jij daarvan?'

'Naar mijn bescheiden meening uiting van een groot talent.'

Zij wachtte - zocht.

'Maar Karel - jij die zegt, dat een schrijver geven moet het diepste, wat verborgen in een mensch leeft - wat jij en ik noemen de waarheid in een mensch - vindt jij dàt in Frits' werk?'

'Zie *jij* het erin?'

'In het oude schrift - die kinderversjes - daàr vond ik het in. Maar hier - de vorm is me zoo vreemd - de manier van zeggen...'

'Daaròn der moet je het toch vinden.'

'Ja, langzaam komt het me nader.... Maar het is toch ook wonderlijk in zijn aard.'

'Je moet misschien een man zijn om een vrouw zóó te zien,' zei

hij peinzend. ‘Hier en daar is het als uit mijn eigen ziel geschreven, zoo verwant....’

Ze luisterde gespannen. Maar nù nòg trof het hem haast als een uitgesproken beleediging, dat haar aandacht hèm voorbij ging en zich geheel richtte op den jongen.

‘Ik geloof jou,’ zei ze eindelijk. Ze zat er met haar kleine handen in haar schoot, haar ernstig lief gezicht met de heldere oogen wonderlijk weinig veranderd.

‘Ik heb bij mezelf tenslotte vastgesteld, àls dit Frits' weg is, moet hij dien gaan, al is 't hard voor zijn vader.’

‘'t Lijkt me geen buitengewóón hard lot, vader te zijn van een werkelijk begaafden zoon.’

Nù hoorde ze zijn bitterheid. En in de pijn die haar dit gaf om zijnentwil, sloeg in een onbewust verweer de schaal metéén door naar Frederik. Keerde haar instinctieve trouw zich tégen het diep bewust besef van geestelijke saamhoorigheid met den ander.

‘Het is voor mijn man wèl hard. Hij kan in Frits niet anders zien dan een mislukkeling, en het was zijn illusie dat er tenminste een van zijn zoons studeeren zou. Frits is voor ons beiden werkelijk een groote zorg voor de toekomst.’

Zij was warm geworden - wuifde luchtig met haar naar rozen riekenden zakdoek langs haar kleinen neus.

‘Dus - je zult staan aan de zij van je man,’ zei hij koel.

Zij was opgestaan, stond recht voor hem; met een hooghartigen blik weerde ze hem uit haar geslingerd gevoelsleven.

‘Neen. Naast den jongen,’ zei ze.

Hij glimlachte plotseling. Een lach, waarvan de afglans nog lag over zijn gelaat, toen hij dien avond zat in den gesloten stillen winkel en dacht aan Annettes bezoek.

XXV

IN Februari trok Annette voor den tweeden keer over het IJ naar Francine. Zij vond er in plaats van de bekende bakerfiguur het nieuwtje: een kraamverpleegster. En Annette, met alle bakers onmiddellijk op vertrouwden voet, keek deze jonge verpleegster argwanend, stug uit de hoogte aan - constateerde: een portie verbeelding.

Met gespannen aandacht, anders dan bij haar eerste kleinkind, keek zij naar deze kleindochter. Die een vrouw zou worden als haar moeder en zij waren geweest - als Fransje.... Een vrouw in deze verbijsterend snel veranderende wereld.

Frederik ging gelaten alleen naar zijn geliefd Concertgebouw, waar Mengelberg de plaats van Kes had ingenomen. Vier-en-twintig October had de groote dirigent zijn afscheidsconcert gegeven, en Amsterdam had met leedwezen zien heengaan den man die alle moeielijkheden de spits had afgebeten, het orkest had opgedreven tot den eersten rang. Wantrouwend, ongerust werd gezien naar den nog zeer jongen opvolger....

Toen was op het eerste concert dat de Vijfde van Beethoven, het voorspel van de Meistersinger bracht, onmiddellijk het vertrouwen gevestigd....

Ditmaal bleef Annette niet lang weg - zei ronduit: zij kòn niet tegen uit logeeren zijn. Sophie loste haar af.

Een jonge grootmoeder was zij, minder teeder dan haar moeder eenmaal. Maar zij had ook nog dat eigen jonge kind thuis - Jetje.

Jetje, die gelukkig was als zij naar haar groote zuster mocht en de kleinjes. Van Melgers ook hield zij, vanzelfsprekend en zonder eischen.

Toen iemand haar eens vroeg: ‘Is je zwager Melgers een aardige man?’ zei zij:

‘Natuurlijk! De man van mijn zuster toch?’

Dit bleef in de familie een gevleugeld woord.

‘We gaan vanmiddag naar Francine. We moeten eindelijk de kleine Marietje eens zien,’ zei Louise, en Adolphine knikte.

Zij was moe. Zij was den laatsten tijd ontzettend moe, of iets haar innerlijk uitmergelde. Heimelijk in den morgen sloop ze soms naar boven, naar de mangelkamer: daar stond de afgedankte diepe leunstoel met kapotte veeren, waar haar moeder eenmaal in zat. En daar ging zij zitten, veilig voor Louise en voor Mijntje.

Hoe kwam zij zoo moe altijd? Zonder veel aandacht voor haar lichaam, dacht zij toch vaag aan zekere verschijnselen, waarover zij het niet noodig achtte een dokter te raadplegen.

Dien middag bij Francine zat zij zoo stil en schijnbaar in gedachten, dat Louise haar tweemaal tot vertrekken manen moest.

Een vreemde betoovering omspon Adolphine. In dit jeugdig gezin, het jonge nog wat teere vrouwtje, de jonge man - twee kleine kinderen - het was alles zoo - zoo bloeiend....

Adolphine, de magere oude Adolphine, zonk dieper weg in den veiligen stoel, waarin zij zich geborgen voelde als in een vesting. Heerlijk was het wel visites te maken als er zulke makkelijke stoelen waren, dat je eens lekker lui zitten kon. Zij had haast niets gezegd, haar onrustige donkere oogen van den een naar den ander zwervend.

En Francine behield in haar herinnering dit beeld: bij het afscheid de twee groote zwarte magere vrouwenfiguren langs het raam gaande. En één oogenblik tante Adolphines gezicht naar binnen starend, met een zóó intens gespannen aandacht, dat het Francine in 't hart greep.

‘Gos - 't lijkt wel een spook,’ schrikte de zuster achter in de kamer.

‘Waar kijk je zoo naar Frans?’ vroeg Melgers.

‘Och naar niets....’

Hij vroeg niet verder. Met al zijn bekrompen intelligentie was hij op één punt scherpziend: hij wist dat zij hem nooit haar gevoelens zei.

‘Zij vindt dat ze met mij niet praten kan,’ dacht hij.

Maar Francine in de laatste weken was zeer prikkelbaar. Een intense verveling om de gedwongen opgeslotenheid met de zuster had haar gegrepen in eenzelfde antipathie als haar moeder. Zij was lang zwak gebleven dezen keer - stond laat op, liet zich apathisch boven bedienen. En Annette telde dat de zuster er nu al drie weken was...

Tot op een dag onverwacht Francines gezonde energie zich herstelde. Zij kwam beneden aan tafel, op haar oude plaats. En toèn! bij het tweede middagmaal dat zij gedrieën hadden - de kleine Fred in zijn kinderstoel tusschen hen in - was er iets dat plotseling Francines fellen blik naar den overkant joeg, waar de zuster zat - zeer knap, met donkere smachtende oogen, coquetteerend tegenover Melgers met haar zorg voor het kind, in flatteerende aandoenlijke houdingen en gebaren.

Francine Melgers, zéér wakker op dit punt, keek van haar man naar de zuster. Zag den ganschen dag als een luie poes in haar kussens gedoken toe, hoe deze haar charmanten lach, haar lokkende oogen altijd voor hem klaar had. En hoe Melgers - lobbes, verdwaald in zijn huis waar zijn vrouw geen oog aan hem schonk, hij opeens het jammerlijk gevoel deze weken had gekregen niets voor haar te beteekenen, - oplook, zich koesterde in deze aandacht welke kleine attenties voor hem had, en hem zooveel zorg gaf als nog nooit zijn deel was geweest.

Francine wist zich gewaarschuwd, zat plotseling rechtop. Geen blik, geen beweging, geen gebaar, geen intentie van de aanvallende partij was haar ontgaan - voor den tamelijk lijdelijken derde had ze slechts een minachtend lachje. Maar die zuster!

Fransje Melgers had zichzelf immer een vrijheid voorbehouden in haar huwelijk, die tamelijk ver ging; ook tegenover haar man was ze tolerant. Maar haar natuur met zijn behoefte aan excessen was in de gedwongen afzondering van den laatsten tijd tot groote prikkelbaarheid geraakt; en de zuster, met haar air van meerderheid, die Francine poogde te behandelen als een zenuwzieke, had deze stemming voortdurend gevoed.

Den derden dag verliep de maaltijd in een zonderlinge gedwongenheid. De zuster, lief met den kleinen Fred bezig, bediende tevens moederlijk zorgvol Melgers, had soms een belangstellend vraagje naar Francine, die daar zat vorstelijk rechtop, heel bleek in haar frêle gratie, haar groote blauwe oogen over en door de zuster heen starend.

‘Voel je je goed schat?’ vroeg Melgers ongerust. En zij zei met een sarcasme dat hem schrik aanjoeg:

‘Zóó goed schat, dat ik me tot véél in staat voel.’

‘Mevrouw kan werkelijk veel meer dan zij denkt,’ zei de zuster ernstig. Ze keek van Francine naar Melgers; in haar mooie oogen het medelijden met den armen man van zoo'n vrouw, stikvol kuren. Maar Jan Melgers keek benauwd op zijn bord, geslingerd tusschen gestreeldheid om deze teederheid en zijn onrust om Francines houding.

Het dessert kwam. Een rijstschoteltje.

Op eenmaal wist Francine dat zij rijst haatte, het plakkerige kleverige goed! Ze gaf het schoteltje door, zonder een blik.

'Houdt u niet van rijst, mevrouw?'

'Deed Francine 't expres, hoorde ze werkelijk niet, dat ze geen antwoord gaf?' dacht Melgers. En Francine zelf had het niet kunnen zeggen. Ze werd plotseling door een stormvlaag voortgeblazen. Ergens diep in haar klonk een lach.

En toen ging alles vlugger dan een seconde: zij zag, hoe de zuster van onderuit haar lange wimpers, Melgers een knipoogje gaf, en haast tegelijk was Francine opgeveerd. Even wrikte de lepel in den schotel, en een groote plakkaat rijst kletste de zuster midden op haar voorhoofd. Een gil.

'Frans, wat doè je!' riep Melgers.

Als antwoord vloog een tweede lepel vol. 'Ik zal je leeren, ik zàl je leeren te knipoogen over mij, aan *mijn* tafel!' riep Francine. Ze stond er lijkwit, zich opwindend aan haar eigen drift. In haar kleine hand dreigde een nieuwe lepel.

De zuster was opgesprongen, haar gezicht drogend en vegend in haar servet. Uit haar haren, over haar oogen droop de melkerige rijst. En machteloos krijschte haar ontzette stem:

'Meneer! Mevrouw is niet goed. Wil u dàdelijk - mevrouw wil u dadelijk....'

De volle lepel flapte de tafel over, kwam neer tusschen Melgers en de zuster. In zijn stoel begon het jongetje verheugd te kraaien, sloeg met twee handjes in de pap.

'Francine, in 's hemelsnaam - schei uit, hou op met dat smerige goed!' riep Melgers. 'Francine denk om het behang!'

Hij vluchtte achter zijn stoel in afschuw voor de rijst op zijn jas. Hij zàg al de kleverige brij de heele kamer bekladden....

'Meneer!' De zuster vastberaden, stelde zich te weer. 'We moeten mevrouw naar bed brengen - mevrouw is niet toerekenbaar.'

'Zóó toerekenbaar dat ik jou het huis uitreken!' brulde Francine. 'Eruit! Metéén! 't Huis uit!'

'Frans?' riep Melgers, woedend en angstig, 'denk om het dorp - de menschen....'

'Het dorp!' lachte ze honend. 'Haal je dorp hier - allemaal! Ik zal ze wat laten zien!' Ze keerde zich naar de zuster.

'Ik gooi je goed boven het raam uit, de straat op, als je niet dadelijk je koffer pakt!'

Ze wilde naar de deur, maar met een kreet was de zuster haar voor, duwde haar achteruit en holde de trap op.

‘Ik zal me beklagen!’ gilde ze snikkend - ‘ik zal mijn beklag indienen.’

In de open keukendeur stond het boerenmeisje met open mond. Grinnikte.

Binnen viel een stilte. Francine was op de sofa gaan zitten, plotseling kalm. Om haar mond was de zweem van een lach. De tafel stond daar ontoonbaar bemorst - de lepel halfvol neergevallen.

Melgers staarde verwezen dan naar de tafel, dan naar Francine. Bekwam plotseling van haar oogen, die rustig spottend hem bezagen. Boven hun hoofd werden laden opengerukt, een zwaar voorwerp gesleept - schoenen vielen....

‘Frans.... moe-moeten we haar zóó laten gaan?’ smeekte hij hulpeloos, zijn hart van gentleman in opstand.

Voetstappen kwamen de trap af....

Ze lachte even.

‘Welneen! breng haar galant naar de boot! En je moet haar nog betalen.’

Hij staarde verwezen. Zij verwikte niet. Toen ging hij plotseling in een vaart.

Toen hij terug kwam was de tafel opgeruimd; ordelijk met het fluweelen tafelkleed. Het kind was naar bed, en op de sofa zat Francine nog.

Hij was warm. Angstig om Francine, kribbig om het geval. De zuster had onderweg aan één stuk door huilend, woedend, hem verweten dat hij laf haar had laten beleedigen, waarvoor geen enkele aanleiding was geweest. Hij had excuses gestameld - goedig, onbeholpen, haar een geweldige douceur gegeven. Zonder groet, innerlijk opgewonden om het interessant avontuur, was ze met opgericht hoofd van hem weggegaan.

Nu ineens - met zijn beiden - de kamer ordelijk, Francine zoo kalm of er niets was gebeurd, viel over hem de behagelijkheid van het gewone leven weer.

‘Die Frans! Dat ze zóó doen kon - hij dacht dat ze razend werd - omdat een andere vrouw tegen hem....’

Hij werd warm onder zijn oogen, hij was er van in de war, hij had niet gedàcht dat zij zoo om hem gaf! Ineens zat hij op de sofa, trok haar op zijn schoot in een wilde liefkoozing.

‘Frans - schat die je bent! Ik wist niet dat je zóó.... je bent een dot om zóó te vechten.... dacht je hè? kleine kat - dacht je nou heusch dat ik....’

Ze liet zich tenger en soepel knauwen in zijn harde armen. Ze had

alleen haar lachje, terwijl ze hem aankeek, met onschuldige blauwe oogen. Zij dacht:

‘Jaloersch als hij meende.... Kòn zij maar jaloersch zijn! Niets dan pure kwaadaardigheid tegenover zoo'n schepsel, dat zich allures wou geven in haàr huis....’

Ze lachte opeens.

‘De rijst was warm hè? En zoo kleverig in je haren!’

Hij schaterde het uit - plotseling met het tafereel voor oogen.

‘Als ik denk, jij met die lepel als een Nemesis, ik had onder de tafel willen vliegen van angst....’

Zij glimlachte.

‘'t Kleintje boven - in de wieg....’ dacht ze.

Wie het uitbracht wist niemand ooit, maar op de Groote Club hoorde oom Pieter het vertellen in kleuren en geuren: hoe die mooie dochter van Craets haar verpleegster getracteerd had, die met haar man wou flirten. Ze lachten er uitbundig over, de beursheeren, ieder kende het opzichtige vrouwtje van aanzien - het was me d'r een! Alleen Frederik hoorde het blijkbaar niet en oom Pieter zweeg. Hij keerde het gelach, de glossen een verbolgen rug toe, en kwam rood en warm met het verhaal bij Sophie in Bussum.

Tante Sophie huilde haast. Van kwaadheid op Melgers, op de zuster, van medelijden met Fransje, maar ook van verontwaardiging, en geschokt om het geval dat een praatje was in Amsterdam. Terwijl tòch al zoo gebabbeld werd over Fransje!

Zonder de Keizersgracht aan te doen, reisde ze den volgenden dag over het IJ en stapte het huis der Melgersen binnen.

Ze had verwacht een ongelukkig vrouwtje, een tragischen aanblik. Ze stond verbluft voor een gelukkig vroolijk gezin. Gelach kwam haar tegemoet - Francine vloog op haar toe, omhelsde tante Sophie in al haar zwarte zij en bont, trok haar de kamer in waar Melgers trotsch zat met een kind op zijn knie en een in zijn arm. En samen vertelden ze over de kinderen, tante moest het kleintje zien: was het geen dot?

Tante Sophie zat verbluft te luisteren.

Later alleen met Francine, zei ze:

‘Fransje, wat is dat nu voor een verhaal van die pleegzuster?’

‘Dat is geen verhaal tantetje, dat is werkelijkheid.’

‘Ja maar lieve hemel kind....’

‘Tante, kletsen ze over me in Amsterdam? Kwam u daàrvoor? Och, lief bent u hoor! Maar 't kan me geen zier schelen. Ze kunnen

me niets anders verwijten tante, dan dat ik de zaken in mijn huis kort en krachtig weet te regelen.'

Tante Sophie lachte ondanks zichzelf. 'Die wist zich in elk geval te helpen!' Ze apprecieerde vrouwelijk. Luisterde naar Francines gebabbel, komisch en schilderachtig over de kinderen en dacht:

'Wat een lief schepsel is Frans altijd. Als 't maar niet waar was van die andere mannen....'

Maar bij het weggaan zei Francine ineens, terwijl ze tantes breede brides strikte onder haar kin:

'Tante - vader en moeder moeten het maar niet weten.. Ik...e... zou niet graag hebben dat moeder 't hoorde.'

En tante Sophie dacht ontroerd: 'Daar hebben we 't kleine Francientje nog.'

Frederik kwam het niet te weten. Wat wonderlijk was en vrijwel onbegrijpelijk. Maar hij had nu eenmaal het talent de minder gelukkige zijden van zijn kinderen te negeeren, en zijn mantel der liefde bleef zijn bemind kleedingstuk. En als de moeilijkheid al te dicht bij kwam zocht hij troost bij zijn jongste - zijn kleine Jet, 't blonde zonnetje, dat aan zijn arm huppelde.

Tegen Annette zei hij:

'Wat 'n geluk dat we nog dat kleine kind in huis hebben!'

Samen trokken ze overal heen.

'Jetje! We gaan de Lombokgroep zien in het Panopticum.'

'O ja - o ja.'

Jetje verloor zich meteen in verrukkelijke visioenen. Het panopticum! De prachtige dame in blauwe zij, die lag te slapen en je zag haar borst heusch op en neer gaan. En dan het verschrikkelijke: dat mooie meisje op een plank vastgebonden en dobberend op groene golven.... en nog zooveel, zooveel....

Er waren weer allemaal heerlijke dingen. Op de tentoonstelling, in de rutschbaan zitten met vader. Zalig. In een vaart vloog je, waar je bleef wist je niet, de wind hard om je heen....

'Vadertje toe - gaan we nog eens....?!'

'Nou schat....'

'U vindt het toch wel prettig?' Ze weifelde; als vader het niet zeker éven prettig vond als zij, was 't niets ineens.

'Wel prettig ja - maar mijn maag doet een beetje raar zie je.'

'O wat een malle vader toch!' Ze sprong naar hem op, gafhem een zoen. 'Vadertje, naar de draaiende spiegels dan?'

'O kind - dat is ook alweer zoo draaierig! Als je eens alleen ging?'

'Dan is er niets aan - 't is zoo leuk om naar uw gezicht te kijken...'

‘Vooruit dan. Maar ik doe mijn oogen dicht....’

Gelukkig waren er ook meer verfrisschende vermaken. Oud-Holland. Daar gingen ze zitten bij een tonnetje, en Jetje kreeg er een Wiener mélange - ‘hemelsch’ zei Jetje - na alle gerutsch en draaiende spiegels gleed dit zonder bezwaar in haar kleine stevige maag. Maar ze was niet te houden toen ze hoorde van het bloemencorso met versierde rijwielen, waarvoor Jan Melgers in de jury zat.

‘Mijn zwager is jurylid,’ zei Jetje, trotsch op het groote-menschenwoord, tegen haar schoolvriendinnen.

Toen de tentoonstelling weg was, gingen ze weer samen, vader en Jetje, de andere vermakelijkheden van de stad af. Vooral het Panorama in zijn begoochelende echtheid, boeide Jetje. Ze stond verslonden te staren naar het Beleg van Haarlem, in den ijzigen sneeuwwinter...

‘Is oorlog zóó?’

‘In dien tijd tenminste ja.’

‘Maar er komt nu geen oorlog meer, hè?’

‘Neen dàt komt niet meer.’

Soms ook gingen ze samen varen met het bootje den Amstel langs naar Schollenbrug, Dan was 't zomer. Of ze wandelden door de Slatuintjes naar Sloterdijk. Dit tochtje deed Annette graag mee. Zij ging, in droomen verloren, de smalle weggetjes langs met de wilgen aan den slootkant, en zag zich loopen, zelf een kind nog, met haar moeder hier.

Er was één ding in het leven waar Jetje een schrik voor had: een hardlooper. Als zij gerinkel van belletjes hoorde op de stille gracht, een snellen regelmatigen zachten roffel van voeten op de steenen, de in kleurig tricot gekleede gestalte zag, dan vluchtte ze, in een haar zelf onbegrepen angst.

‘Waar ben je toch bang voor, Jettekind?’ lachte Frederik.

‘O vader, dat hij over mijn hoofd zal springen!’

‘Maar wat dan nog?!’

Dat kon Jetje niet zeggen; ze kroop bij de gedachte in elkaar van afschuw. Dikwijls ook hadden vader en Jetje ernstige gesprekken. Ze had eens op school een versje geleerd van een ouden vader, die slecht door zijn kinderen werd behandeld.

‘Ik vind dat een akelig leelijk versje!’ zei Jetje en schudde haar blond hoofd. ‘Ik word er zoo bedroefd van.’

Ze zweeg een poos, pakte dan opeens vaster zijn arm:

‘U en moeder hoeven nooit bang te zijn. Als ik groot ben, zorg *ik* voor jullie.’

‘Ja mijn schat.’ Hij glimlachte, dacht: ‘Dan ben je ook getrouwd en weg.’

‘Dan ga ik werken en verdien voor jullie.’

‘De hemel bewaar me,’ dacht hij. Zijn dochters werden goddank normale getrouwde vrouwen. Den laatsten tijd drongen waarachtig in alle vakken de vrouwen binnen. Bij de post en telegrafie notabene! En die malle Truida Leedebour had zitten betoogen onlangs dat vrouwen stenografie moesten leeren - dat daar een groote vraag naar was.

Op *zijn* kantoor nooit! dàt ontbrak er maar aan.

XXVI

TEGEN Kerstmis werd het huis der Craetsen plotseling weer vol. Philip kwam thuis, begin December, bruin, forsch en gelukkig.

'Waar is Klein? Waàr is Klein - och lieve Klein, daar is ze - daar heb ik haar.' En Annette klemde zich aan den grooten jongen, haar gezicht overstroomd van tranen. Al haar angsten, haar bange droomen, haar verlangen, het prentje in haar naaidoos - het week alles terug in een nevel van onwezenlijkheid. Philip was thuis. Alles ineens zonnig en blij.

Maar ook Frits kwam naar huis. Stond er plotseling midden in de kamer met zijn koffertje in zijn hand in zijn bruin pak - niemand had Frits Craets ooit anders gezien dan in 't bruin - zijn kleine donkere oogen alleen wat verradend van zijn diep gevoel. Frits, die onmiddellijk op zijn eigen plek naast de kachel zat met Sjukke die oud werd en Bengalen die knorrig een beetje plaats maakte; zonder een woord over Hamburg, Aschendahl.... slechts met zijn eigen dwaze opmerkingen over de gebeurtenissen in huis.

En Annette lachte. Zij lachte plotseling zooals zij in lang niet gelachen had. Philip verwende haar, maar met niemand dan met Frits kon zij zoo lachen. Want de laatste weken was zij meegesleurd door Sophie in de geweldige bedrijvigheid om haar aanstaand huwelijk, haar huis, haar uitzet. En zoo heel anders dan bij Fransje ging dit weer. Sophie wist alles zoo goed, beter dan zijzelf eigenlijk, die daarbij soms afgetrokken werd in eigen gedachten. Sophie, die zich in haar bruidstijd zoo overweldigend practisch ontwikkelde.

Bij Francine had haar verontrust de oppervlakkigheid, de weinige belangstelling voor het nieuwe home. Bij Sophie was alle werkelijke belangstelling voor haar eigen oude thuis verslonden door het toekom-

stige. En wat Annette bij Fransje eenmaal een tekort had geschenen, dat voelde zij nù plotseling als warmte en gehechtheid. Ze dacht er niet aan Sophie mee te nemen naar het oude bovenhuis op de Weteringschans, dat zelfs Jetje zoo goed kende. Zij behoefde ook met Sophie niet te praten; want in Sophie was geen twijfel. Goddank. Sophie had haar niet meer noodig, zóó was de man haar de eerste, de eenige. En niet als haar zuster droomde Sophie in haàr huis over 'thuis'. Maar in een hoogen heiligen ernst keek zij alleen nog maar naar haar eigen weg met Hartonius.

'En niet moeielijk ook viel haàr het scheiden,' dacht Annette. Tot het laatst toe echter bleef Sophie in 't ouderlijk huis bezig; bezorgd, overtuigd dat veel in 't honderd loopen zou als zij eenmaal weg was.

Voor Frederik verliep deze bruidstijd zonder de vreezen die hij bij Fransje gekend had. Vroolijk en gelukkig was het kind, en Jacques een beste kerel, wien hij zijn mooie Sophietje in volkomen gerustheid gaf.

In deze dagen joeg nog een andere, een gansch nieuwe emotie door de familie: Frits' verzen die gunstig door de critiek ontvangen waren. Er werd gesproken van een zeer jeugdig dichter, die met een bizondere visie en kleur deze verzen gewijd aan een vrouw had geschreven. *Een Roos van Saäron* deed in spanning uitzien naar volgend werk.

Er werd ook gewezen op het verschijnsel, dat deze plotseling een der meest beteekenende jongeren, zich afwendde van de Nieuwe Gidsers, die het op den top gedreven individualisme huldigden - in hun gezochte woordkunst slechts beoogden eigen gevoel op eigen manier weer te geven en zich in grandiose verachting om het lezend publiek niet bekommerden.

Deze tijd nu ebde weg. De jongeren keerden zich weer tot de gemeenschap - gaven zich rekenschap dat zij schreven voor anderen, en wenschten begrepen te worden. En deze jonge dichter sprak een vrouwenziel uit in absoluut begrijpelijke zuivere taal, in een schijnbaren eenvoud, maar waarin een diep innerlijk doorproeven van de geheimste roerselen besloten lag. Een enkele vond hem daarom geen dichter, meer een psycholoog - vond dat hij *te* weinig aan woordschoonheid gaf; wees naar Hélène Swarth, Kloos, Gorters Mei.

Maar Een Roos van Saäron bleef staan in het middenpunt der litteraire aandacht, en werd vooral in de kringen der jongeren gretig gelezen.

In de familie bracht het een lichte opschudding. Niemand had zich tevoren gerealiseerd dat deze uitgave iets wereldkundigs zou worden. Francine stuurde trotsch recensie op recensie naar de Keizersgracht.

Zij las de verzen met haar vriendinnen en vrienden, vol glorie om den dichter-broer. Maar als Francines vriendinnen, dwepend om het interessante geval een dichter te kennen, met hem over zijn verzen wilden praten, gaf Frits geen antwoord; zat hij met zijn dof bol-bleek gezicht, zijn korte gezette figuur te zwijgen, zonder evenwel weg te gaan uit een sfeer die hem om de een of andere reden behagelijk was.

De mooie kritieken ook waren hem geen echte vreugde. Waarom hij de verzen eigenlijk had willen uitgeven, begreep hij al niet meer. De droom was hem ontgleden, en wat dat kleine, witte, koude boekje nu nog inhield, leek hem vreemd geworden en onverschillig.

De tantes heetten gechoqueerd door de verzen, maar eigenlijk was het alleen Louise die ze niet fatsoenlijk vond: 'Er stonden dingen in die je niet noemde.' En 't was wèl heel erg dat hij dat alles onder zijn eigen naam had uitgegeven. Zùlke verzen. Vroeger waren er andere verzen: De Schepping van Ten Kate - de verzen van Immerzeel.

'Vrouw Magdalis brak nu haar laatste stuk brood.' Dat was een heerlijk, aandoenlijk gedicht. Edel van gedachte. Maar die tegenwoordige zedelooze lectuur - die romans. En dat hùn naam daarin gemengd werd....'

Ze was bij Frederik gekomen in het late middaguur, en had na wat aarzelen de vraag geuit die haar hoog lag:

'Wat moet dat nu met jullie Frits, Frederik?'

'Ik weet het niet, Louise.'

Zij zweeg even, want zij zag plotseling de diepe zorg, die het blijmoedige in zijn gezicht een oogenblik wegvaagde.

'Wéét je het niet?'

'Neen. Ik weet het niet?'

'Want als hij dien.... artistieken kant uit wil - zooiets is immers nog nooit voorgekomen in onze familie!....'

'Neen.'

Hij zweeg. Ondanks zijn eigen muzikaliteit, zijn liefde voor litteratuur - die vreemde loot op zijn eigenlijke Hollandsch bekrompen zakenmans-natuur - deed het hem goed zijn diepste opinie te hooren verkondigen in Louises afkeurend oordeel. Hij had misschien nooit ten volle beseft hoè ver Annettes gevoels- en gedachteleven van het zijne stond. Zijn groote liefde voor haar had het eenvoudig nooit erkend of aanvaard. En op het moment dat hij het besefte vocht onmiddellijk zijn verweer er tegen in:

'Je kunt een menschelijk wezen nu eenmaal niet dwingen. Mijn zaak is voor Pieter, de anderen willen niet. Maar ja, wat het dan wèl met Frits moet weet ik ook niet.'

Zij zwegen te samen; zij statig, zwart en oud al in den leunstoel, hij nog jeugdig blond tegenover haar.

Eindelijk vroeg Louise:

'En bij Fransje gaat het goed?'

Hij wachtte. Toen zei hij:

'Louise - ik wou dat Fransje een anderen man had.'

Het was meer dan hij ooit zelfs tegen Annette erkend had. Het was hem een verlichting zich te uiten tegen zijn zuster, de eenige die van kindaf met hem verbonden was geweest. Hij ook alleen zag Louise anders dan alle anderen. Niet als de oude tante, die hoogmoedig op haar standsvooroordeelen vegeteerde - niet als de femelaarster met alle deftige vriendinnen en dominees - niet als de heerschzuchtige bekrompen meesteres in huis. Hij alleen was blijven zien wat nòg diep in haar leefde - niet te vermoorden, maar misvormd, verbogen en verkleurd; de mooie zuster, die als een teedere moeder eenmaal voor hem had gezorgd, die hem nog liefhad met de oude vurige liefde.

Het was donker geworden toen zij eindelijk opstond.

'Nu adieu Frederik. Je weet, dat ze erover praten om onze Beurs te sloopen en een nieuwe te zetten?'

'Ja, dat heb ik tot mijn ergernis gehoord.'

Hij liet haar uit, en keek haar even na over de leege stille gracht. Een hooge zwarte gestalte, gaande met ongelijke groote stappen, het hoofd op een eigenaardige manier gebogen als tegen een fellen wind.

XXVII

HET gastvrije, maar tegelijk in selectie gehouden huis der Van Dugtens, kreeg die dagen, met de kentering in kunst en maatschappij, een nieuwe kleur. Zij waren beiden niet jong meer, Amélie liep naar de zestig, Van Dugten was zes-en-zestig, maar hun geest leefde met telkens zich verjongende belangstelling den nieuwen tijd mee. En daar, waar namen hadden geklonken die de hoofden en harten verwarmden in enthousiasme - Wagner - Liszt - Multatuli - Da Costa - Potgieter - Huet - daar eischte nu een gansch nieuwe kunst, de rijk opbloeiende prozalitteratuur ook van dit eeuweinde, de aandacht op.

Van Deyssels heftige stem klonk er in zijn kritieken - scheurde in stukken wat lang kritiekloos als onaantastbaar was aanvaard. Daartegenover deed Van Eedens Kleine Johannes het sprookje herleven in een nieuwen toon. ‘En vreemd,’ zei Amélie tot Leedebour op een avond, dat vele gasten verzameld waren in den grooten salon - ‘schijnt het leven veranderd in deze zelfde kamers, alsof een vale scherpe schijn erover gevallen is. Wat de Nieuwe Gidsers geven is een triest, grijs, kleurloos, droevig leven. Voortgeblazen worden de figuren die ze voor ons oproepen - als blaren op den wind.’

‘Maar Gekken, van Van Looy - en Feesten - dat is rijk - oververzadigd van kleur en licht.’

‘Van Looy is een schilder, ook in zijn litteratuur, meer dan een psycholoog,’ wierp ze tegen.

‘Mogelijk. Maar het is warm, groot. Het is door en door gezond. Het staat geheel op zich zelf in een periode waarin alle goede litteratuur in Europa een aanklacht in zich draagt. Denk aan Die Weber, Der Biberpelz van Hauptmann - zelfs Hannele. En in Die Ehre van Sudermann, Heimat.... al is Sudermann een heel andere geest, een nazaat van Sardou en Dumas.’

‘La divine Sarah heeft Magda gespeeld in Parijs, en daarmee heeft Heimat de wereld veroverd,’ lachte Cloese.

‘Ja, ja,’ zei Leedebour, ‘maar het is Ibsen geweest die den grooten stoot gaf. De opvoering van Spoken was de geboorte van het moderne Duitsche tooneel. Daarna is Hauptmann gekomen met zijn Vor Sonnenaufgang.’

Hij zat er, verouderd plotseling den laatsten tijd, met een trek van pijn in zijn gezicht die er ongekend in was. Annette had gehoord door de Van Dugtens van Jeannes dood, en er was een warmte in haar vriendschap, die hem weldadig aandeed.

‘Ik zag,’ zei Cloese, ‘dezen winter in Berlijn Florian Geijer - daar zit niet alleen een aanklacht in, maar een diepe waarschuwing, die deze tijd, deze generatie nog niet begrijpt. Hauptmann is zijn tijd vooruit. De ballade van den ridder die boer wordt, mensch wil worden en zijn broeder niet vindt - het zal zich uit dezen chaos van socialistisch en anarchistisch streven jammerlijk bewaarheiden.’

‘Waàr,’ zei De Mare, een der meest overtuigde aanhangers van het socialisme, die somber en strak de gebeurtenissen in de groote landen meeleefde, ‘waar is in Holland de kunst, die brandt van een groot sociaal gevoel?’

‘Wat onze prozaïsten geven *is* sociaal gevoel. Het leeft in de grauwe vlakke troosteloosheid van al dat kleine fijne werk. En ondanks het virtuose ook in Couperus' melancholie. Degenen die hem honen als een beetje belachelijke dandy in de litteratuur, snappen niets van zijn groote beteekenis als zedeschilder. Bij hem, zoo goed als bij de anderen, vindt je het begrip van de onterfden, de lijdenden, de misdeelden - zoowel financieel, als moreel en lichamelijk.’

‘Ja,’ viel Amelie in, ‘maar bij de meesten gezeefd door eigen teleurstelling. Gebroken in zelfbeklag - verwaterd met eigen smart-aandoening, eigen smart-adoratie. Het is doordrenkt van de melancholische verfijning fin-de-siècle, - zij hebben noch om groot te leven, noch om groot te lijden den moed. Er is in onze litteratuur wel een drijfkracht, maar het is *niet* de drang te hervormen, op te bouwen. Het is de drang eigen ontmoediging uit te spinnen, het is een klacht die de kracht van een aanklacht mist.

Het is niet wat de Russen geven - al vind ik bij voorbeeld het werk van Dostojewski te uitgesponnen - te brokkerig, eindeloos herhalend. Wat doet het er toe - de groote adem zit erachter, een diepe heete liefde.

‘Maar denk in Engeland aan Gissing, die in Demos den invloed schildert van het socialisme op de arbeidersbevolking. En dat roerend verhaal The odd Women, de droeve historie van drie zusters,

die na den dood van hun vader in fatsoenlijke armoe achterblijven en langzaam wegzakken in doffe misère.

En dan Meredith, hij is een der eerste ijveraars voor vrouwen-emancipatie in zijn romans.'

'Ja, ik moet zeggen, in zulke knap geschreven boeken voel ik er voor,' zei Leedebours neuzige stem met het oude sarcasme.

'Jacob, Jacob! Onredelijkheid, uw naam is Jacob Leedebour.'

'Ach ja, de val van fantasie tot werkelijkheid. Wat mij per slot meer boeit is Wilde, Dorian Gray.'

'Dat vind ik een afschuwelijk boek,' zei Craets heftig.

'Afschuwelijk?' Leedebour werd warm. 'Een wonderbaarlijke mengeling van spelend vernuft en ontstellend klaar begrip van de menschelijke ziel met zijn afgronden en verborgenheden. Een vondst dit boek! De ziel van den mensch die onder het mom van uiterlijk leven elke gedachte zelfs, als een eeuwig teeken meedraagt. De mensch, die den afgrond peilde van het moment dat Gray in de eerlijke meening een goede daad te bedrijven op het portret een nieuwen trek, een huicheltrek vindt, die mensch moet wel afgedaald zijn in de verborgenste diepten van het menschelijk gemoed. En die hebben erkend. Wie is er in Holland die zoo iets schrijft.'

'Het begrip hebben we wèl....'

'Zonder fantasie, zonder den genialen greep.'

'Onze kunst,' zei de Mare, 'is wel geboren uit dezen tijd, maar heeft, nu ze volgroeid is, dien tijd niets teruggegeven.'

Van Dugten stond achter hem. Zijn blik, zijn stem hadden het geestesoverwicht waarvoor ieder week.

'Wie zegt, dat onze kunst aan den tijd niets heeft teruggegeven? Schijnbaar ja - voor onze oogen. Maar ik denk aan de regels van Gezelle:

> 't En gaat geen een verloren
> Geen dingen dat bestaat....

Ons hart heeft den klop van den tijd gehoord. En we hebben open gedaan - weerstrevend of gewillig, maar binnen komt hij. In ons heeft hij zich genesteld vóór we het wisten, en wat wij gedacht hebben en geüit, het was zijn hand die het in ons bracht. We hebben geschreven, gesproken - en het is zaad geweest in den tijd. Het heeft zoo moeten komen - op deze wijze en in dezen vorm. Er is een vast onontkoombaar verband tusschen vergane en wordende dingen: dat is de gedachte van het heden. Dat is ons antwoord op den klop aan ons hart.'

Er dreef iets troebels in zijn oogen. Hij voelde den blik van zijn

vrouw op zich en zij zagen elkaar aan, rustig en vast. En nog een paar oogen zag hij, uitvorschend en hevig benieuwd: die van Annette Craets. Hij ging naar haar toe, en samen zaten ze op de kleine sofa wat terzijde.

‘Ik kende dat versje niet. Heet de dichter Gezelle? Ik heb wel versjes van Virginie en Rosalie Loveling - die vind ik lief. Ze ontroeren me zoo, ik ken er veel uit mijn hoofd. Maar voor mijn litterairen zoon zeg ik ze niet op.’

Ze lachte een beetje op haar lichte zelfbespottende wijze. Toen zei ze, en er was een spanning in haar oogen:

‘Van Dugten, wat jij zei, dat in al die gedachten de nieuwe tijd leeft - jij bedoelt dan toch ook nietwaar, dat wat al deze menschen tezamen denken en voelen de waarheid is van den nieuwen tijd?’

‘Ja,’ zei hij verrast.

‘En dat het beste wat die tijd te geven heeft, daàruit voort zal komen. In kunst. In alles?’

‘Ja Annètje. Maar 't zal nog lang duren. Toch - de eerste stameling is er van een nieuwe groote stem: een nieuwe levensliefde is geboren, die niet meer voor zichzelf begeert, maar lijdt onder het gemis van anderen. En de wereld is aan 't veranderen met dien nieuwen geest. Een groote oorlog bijvoorbeeld als wij beleefden in zeventig, zal niet meer mogelijk zijn, geloof ik. Daarvoor heeft het broederschapsgevoel tusschen de proletariërs van alle landen te diep wortel geschoten.’

‘Geen oorlog meer?’ zei Cloese. ‘Man, je rekent niet met de oer-instincten van het dier dat mensch heet. Ze zullen jaren lang in vergaderingen en optochten, in congressen en geschriften hun gemeenschapsgevoel gedemonstreerd hebben, hun eerbied voor den mensch - maar als er met de juiste middelen gewerkt wordt op hun nationaliteitsgevoel, op hun vechtlust, op hun hebzucht, op hun wraakzucht, ruiken ze bloed en ze vliegen er op los. Dan liggen al die jaren broederschap tegen den grond.

‘Wel natuurlijk,’ zei Frederik Craets met lichte verachting - ‘het plebs kan je immers tot alles opjagen. Altijd en overal.’

‘Niet méér,’ hield Van Dugten vol.

‘Kom! Denk eens aan den janboel, dien het op al die internationale socialistencongressen is. Ze vliegen mekaar in 't haar. De een noemt zich anarchist, en haat den ander die maar socialist is. De klassenstrijd *is* er, en de kloof is breeder dan ooit. Het is bij de pionniers, de voorloopers als een idylle begonnen. Het is geworden een hel van strijd. En de vrouwen, die op hun wijze meedoen voor hun eigen zaakje, hebben 't ook niet verder gebracht.

‘De vrouwen,’ zei Van Dugten, ‘je moet je niet blind staren op den niet zeer gelukkigen weerslag van de groote beweging in ons land. Maar er is over het algemeen in de laatste twintig jaar ontzaggelijke kracht uitgegaan van bewonderenswaardige vrouwen. Denk om te beginnen aan George Sand, aan Florence Nightingale in Engeland, aan Beatrice Potter, de dochter van den spoorwegkoning, die zelf arbeidster werd, naaister in een door een zweetstelsel uitgezogen meisjesfabriek. Denk aan Flora Tristan, Daniel Stern, denk aan Pauline Roland. En dàn de vrouwen onder de Nihilisten....’

‘Maar beste kerel, Nihilisten! Het zijn toch niets meer of minder dan gemeene moordenaars! Het leven van een mensch telt bij hen eenvoudig niet,’ riep Craets. Hij werd rood tot onder zijn haren.

‘Het leven van den oùden mensch willen ze vernietigen om den nieuwen te doen geboren worden. Ze gingen uit van een hoog beginsel maar naar hun woorden werd niet geluisterd. En nu zijn hun daden buiten alle menschelijke wetten.’

‘Ja, het volk....’

‘Neen Frederik, het *is* in Rusland het volk niet. Nòg niet. Het waren mannen en vrouwen uit de hooge aristocratie die er deel aan hadden - jaren en jarenlang. Vanaf de zestiger jaren, in tallooze geheime genootschappen. Het waren beschaafde ontwikkelde, verfijnde, intelligente vrouwen, en zij waagden voor hun overtuiging Siberië - de galg. Sophie Perovskaja is opgehangen - Tatiana Lebedeva opgehangen. De vrouwen die voor de rechtbank kwamen hebben hartstochtelijk geklaagd over de wantoestanden in de gevangenissen. Meer dan de mannen. Anders. Een vrouw is zoo nerveus gevoelig, zij lijdt oneindig meer onder gevangenschap, mishandeling dan een man. Ik lees geregeld Le Cri du Peuple, dat geredigeerd wordt door madame Sévérine - hoe vurig voelt zoo'n vrouw en hoè schrijft ze!’

‘Ik zie het soms,’ zei Leedebour, ‘bij onzen vriend De Roos in de Warmoesstraat.’ Hij keek zonder bedoeling Annette aan, zag even verwonderd haar oogleden licht rood worden. ‘Maar ik vraag er geregeld Le Chambard Socialiste om die prachtige platen van Steinlen - hij geeft alle weken een groote gekleurde plaat voorin. Hij spuwt er al zijn gal uit over Casimir Périer en de heele vervuilde maatschappij van de schijnheilige derde Fransche republiek.’

Maar Frederik Craets keek naar zijn vrouw. Zij zat er in haar eigenaardige, in zich zelf verloren afgetrokkenheid. En de oude hartstocht sprong jeugdig in hem op: haar in zijn armen nemen en dwingen te zeggen wàt zij dacht, waàr zij was zoo ver van hem.... zijn Annètje! Het was of hij haar pas met al zijn macht liefhad,

als hij haar zag zitten, zoo rustig, onschuldig, zoo eerlijk, zoo eenvoudig tegen den achtergrond van al die vrouwen door Van Dugtens woorden opgeroepen.

Amélie liep langzaam den leeg geworden salon door naar den wintertuin: de binnenplaats die zij hadden laten overdekken met glas. Zij noemden het Klein Kras. Het was er zoel en frisch met den geur van groote varens en palmen.

Amélie hijgde, terwijl zij langzamer liep; drukte de hand op haar borst. Weer die pijn - zoo'n avond scheen haar te veel te vermoeien.

Van Dugten zat in een lagen stoel en rookte. Hij stak een hand uit, trok haar naast zich neer.

Een poos zaten ze zwijgend.

'Jij sprak,' zei ze dan, 'van dien klop aan ons hart. Ik dacht: aan *mijn* deur klopt den laatsten tijd een vinger, dien ik wel hooren moèt.'

Hij zat onbewegelijk. Eindelijk zei hij:

'En als 't zoo komt mijn kind....' Hij wachtte, zei toen heesch, maar vast: 'Dan zal ik dankbaar zijn dat *ik* het ben die de zwaarte zal te dragen hebben, nog een poos hier eenzaam te blijven.'

'Maak jij me alles licht - zelfs dit....' prevelde ze.

Hij keerde voor 't eerst zijn gezicht naar haar toe. In zijn oogen was een sterke glans.

De planten geurden....

XXVIII

SOPHIE en Hartonius hadden hun eigen huis betrokken. En al dadelijk merkten Annette en Frederik het groote onderscheid: lang niet zoo dikwijls, zoo gretig en verlangend als Fransje zocht Sophie den weg naar haar ouderlijk huis. Stralend van voldoening ging zij geheel in eigen leven op, in een spanning alles in haàr huis volmaakt te doen zijn. Niet als bij Francine, waar haar critische oogen iedere leemte, ieder verzuim hadden onthouden, zou haar interieur zijn. Zij wilde haar huis voor haar man maken tot iets volkomens; en hongerig bijna wachtte zij daarvoor in alle kleinigheden zijn waardeering, zijn lof. Met allen eerbied ook voor zijn werk stelde zij haar eigen leefregel vast: in huiselijke dingen wilde zij hem in alles ter wille zijn, dat hij zich geheel aan zijn praktijk kon wijden. Maar daarvoor zou zij hem dan ook in zijn vrijen tijd onbegrensd bezitten.

De jaloersche liefde, die haar altijd had bezeten, stak eerst fel op sinds zij Hartonius' vrouw was. Een liefde zich uitend in voort durend gespannen aandacht voor zijn belangen, maar daarvoor tegelijk terugeischend zijn volle toewijding aan haar persoon. Annette met scherpen blik, bedacht dikwijls als zij Sophie zag, volkomen verzonken in haar ontelbare kleine zorgen, dat zij nooit als jonge vrouw zooveel gepeinsd had over Frederiks belangen, en er toch een inniger band tusschen hen geweest was. Want *dit* merkte de moeder snel en juist op:

Hartonius' werk had hem heel spoedig na zijn huwelijk heroverd. Zijn vrouw kwam in de tweede plaats. Hij was zacht en vriendelijk tegen haar, en nog wel verliefd als hij haar in haar gracieuse donkere schoonheid tegenover zich zag, of haar speelsche ondeugende bijdehandheid hem bekoorde met de oude charme. Maar ten slotte was dezen man, met de vreemde diepe melancholie zijner in den grond

onoverwinnelijke ziel, werk de groote levensbehoefte. Na de eerste maanden wist hij datgene wat hem tot een laat huwelijk toch nog gedreven had - een korte passie - gedoofd. Was in hem slechts over de dankbaarheid om een ordelijk gezellig thuis, een geduldige teederheid voor haar jeugd en haar liefde. Wat hij hoopte en verlangde: een gezin, kinderen - deed hem zijn leven met haar leven in die zachtgestemde aanvaarding, welke zich voor zijn werk in de maatschappij geen enkel beletsel in den weg liet leggen.

En al heel gauw ondervond Sophie dat hij nooit een van zijn gewoonten onderbrak voor haar. Dat hij boven op zijn kamer onverstoord bleef doorwerken als hij haar beneden wist wachten met de thee. Dat hij ook daarna haar koele gegriefdheid niet eens opmerkte, kalm zijn gang ging zonder eenige belangstelling voor haar stemming.

Sophies gevoelige trots kreeg in die eerste maanden van haar huwelijk een knak - het geluk om haar liefde werd getemperd. Er kwam een lichte scherpte in haar bleek gezichtje. Maar zij klaagde niet. De intimiteit die korten tijd bestaan had tusschen Francine en haar was al lang weer verflauwd, en het scheen dat alleen de oudste zuster het als een gemis ondervond. Sophie achtte het nauwelijks en Francines spijt drong niet tot haar door. Alleen dat Hartonius duidelijk Francine graag lijden mocht, merkte zij met de jaloezie, die haar al wat hèm na stond met vijandige achterdocht deed beschouwen.

Annette zag de beide jonge gezinnen, en beide gaven haar zorg. Op Fransje was zij nooit gerust. Eens op een middag onverwacht komende, ontmoette zij bij Francine een neef van Hartonius, die getuige was geweest bij Sophies huwelijk - en zij vond tusschen die beiden een vrijen toon en intimiteit die haar choqueerde. Toen hij weggegaan was, door Annette uiterst koel en uit de hoogte gegroet, vroeg zij Fransje ronduit ernaar.

‘Frans, ontvang jij heeren als je man uit is?’

‘Kijk! Moeder komt op voor Jans belangen!’

Fransje stak haar kleinen fijngeschoeiden voet uit - en zei toen, innerlijk verlegen want zij kon niet tegen dien toon van moeder en haar manier van kijken:

‘Och - 't is een geschikte jongen. Waarom zou hij *niet* hier komen? We praten samen over litteratuur, hij leest me voor. Ik zit hier toch ook maar op een dorp.’

Ja - Fransje verveelde zich, dat was het. Soms kwam zij 's morgens al met het jongetje in den wagen binnen bij Sophie, liet hem in den keurigen netten tuin spelen. Dan gluurde zij door de glazen deuren

in Jacques' kantoor, tikte speelsch tegen de ruiten - tot hij opkeek, lachend groette en naar buiten kwam om een oogenblik met den kleinen Frederik te stoeien. Praatte dan gekscherend met zijn blonde schoonzusje dat hij heel lief vond - en ging na een poos weer naar binnen.

Fransje fleurde ervan op; ze léefde op mannenhulde. De voorkomendheid van een bewonderenden tramconducteur kon haar dag goed maken - een scheldwoord van een straatjongen bedierf haar plezier. En zij babbelde vroolijk tegen Sophie, die niet veel terugzei, de donkere oogen klein genepen over den zonnigen stillen tuin - en bedacht hoe Jacques voor Francine uit zijn werk was gekomen....

Dàn ging Fransje naar de Keizersgracht en bracht er 't heele huis vol zon. Vader omringde ze met haar liefkoozende innigheid die hem zoo gelukkig maakte, Pieter en Jetje deed ze lachen om haar verhalen over het dorp - met moeder haalde ze in den middag herinneringen op.

'Weet u nog hoe u Philip en mij bij Oma bracht?'

Annette knikte. Frans had alles zoo goed onthouden. Zij zag, terwijl haar eigen kleinkind bij haar speelde, zichzelf de stoep opkomen van het kleine huis en haar moeders vroolijk gezicht met den blauwen bril voor het venster knikken. En zij hoorde de hooge verheugde stem: 'Dàg mekind!'

Toen was er plotseling voor Francine een afleiding die haar verveling tijdelijk verjoeg: Melgers had een automobiel gekocht en met zijn Daimler deed hij, Fransje naast zich, zijn eerste tochten.

Frederik was er woedend om geweest. Hij had Annette en Jetje beslist verboden te gaan in dat ontplofbaar ding - je kon evengoed op een vat benzine gaan zitten - hij wenschte niet zijn familie uitgeroeid te zien door de dwaasheden van een schoonzoon. Maar 't kwaadste werd hij, toen Melgers, niet tevreden met de opschudding die hij veroorzaakte over 't IJ met zijn 'helsche machien', waar zijn eigen boeren hem afvielen omdat hun beesten ervan op hol sloegen, en de andere dorpen hem vijandig beschimpten - door Amsterdam kwam rijden.

Het werd een heele optocht; de hoofd-inspecteur van 't vervoer reed mee, voor en achter een politieagent. Zoo reed Jan Melgers door de nauwe Kalverstraat, den Heiligen Weg langs, de Heerengracht op. Straatjongens, belust op 't nieuwtje, draafden er achter aan - gedrang ontstond in nauwe straten, op de grachten....

Frederik Craets, met oom Pieter van de Beurs gekomen, stond op zijn stoep toen de victoria, met Melgers lachend en rood aan 't stuur, in zicht kwam.

Frederik bleef stom van kwaadheid. Zijn schoonzoon die met zijn krankzinnige liefhebberijen volksoploopen veroorzaakte! Hij stak zijn stok op bij wijze van waarschuwing dat hij stoppen zou - maar Melgers groette gemoedelijk, joviaal, van geen kwaad bewust - en puffend, toeterend reed het nieuwe vehikel de oude deftige gracht af, die de toe-sleedjes gekend had en niet gedroomd ooit van een andere beweegkracht dan het vanouds beproefde paard.

Annette voor 't raam, opgeschrikt door het gejoel, kreeg het gevoel dat zij droomde.

'Waar - waar is het paard?' stamelde zij dwaas.

En Frederik binnenkomend zei barsch:

'Er *is* geen paard. Er is alleen maar een ezel.'

Zijn tijd, zijn geld, zijn prestige verprutsen, dàt alleen kon deze schoonzoon, Fransjes man - en waarschijnlijk in stukken en brokken thuis gebracht worden binnenkort.

Maar Francine, haar familie trotseerend, reed al gauw mee op grooter tochten. Ze had den pioniersarbeid verricht op de fiets, wat al de Noord-Hollanders een onzedelijk vertoon vonden - ze tartte nu moedig de scheldwoorden, de steenen, de razernij van de boerenbevolking. Zonder vrees zat het ranke figuurtje van de jonge burgemeestersvrouw hoog op het helsche ding.

''t Is zonde en schande - een getrouwde vrouw, een moeder van twee kinderen!'

'Ah!' Fransje genoot van het opzien dat zij wekten, als zij in een café of restaurant aankwamen, alles uitliep. Vijf-en-twintig kilometer op zijn hoogst liep hun auto, en als het hard woei, op vlakke wegen, moest je bukken anders ging het tegen den wind niet op. En zij vertelde niet op de Keizersgracht hoe zij soms onderweg bleven steken, smadelijk door een groot boerenpaard naar huis getrokken werden.

Toch - in hun eigen gemeente en ondanks hun buitensporigheden - ondanks hun gemis aan ernst - waren de jonge burgemeester en zijn vrouw niet onbemind. Want Francines guitige vroolijkheid, haar hartelijkheid weerstond geen stuursche boerin; en vrij goed zeilde Melgers met zijn gemeenteraad door de niet zeer veel van zijn intellect maar meer van zijn natuurlijken tact eischende functie. Nog het minst verdroegen zijn boeren den schimp van de andere dorpen uit de streek.

'Is die gek, die met zoo'n duivelsch ding rijdt, die wagen zonder paard - is dàt *jullie* burgemeester? Een mooie burgemeester! Ze mosten 'm ophangen. Bij òns komt hij niet dóór. Ik zet mijn wagen dwars over den weg.'

XXIX

PHILIP was tot vreugd van zijn familie geplaatst op het Wachtschip, en zijn zonnige tegenwoordigheid vergoedde veel van de zorg om Frits. Want Frits, in Januari afgereisd naar Parijs, als volontair bij Lepiteau - Frits was alweer terug en zat op zijn kamer op de Keizersgracht. Teruggekeerd met den welgemeenden raad van Corin: absoluut ongeschikt voor den handel. Een eenzelvige.

Frits voor zijn raam dacht aan Parijs. Hij had er zich meer thuisgevoeld dan in Hamburg. In de kroegjes van Montmartre had hij gezeten, zoo rustig genoegelijk als bij Francine. Hij had er kennis gemaakt met velen van de jongste Fransche litteratoren en hoorde er de aankomende dichters galmend hun werk voordragen - luisterde naar de theoriën der jongste schilders. Hij zag er Eugène Pottier, arm en oud en hoorde er voor 't eerst zijn Chanson Jean Misère. Hij zag er Jules Jany, even arm en vreemd geëxalteerd. Hij hoorde er spreken over Vallès, die onder de Fransche prozaïsten een der besten was - de eenzame opstandeling die voor zichzelf den lijdensweg der Nihilisten had doorgemaakt. Hij was een adept van Proudhon, als journalist even scherp, vurig, raak; altijd in gloeiend verzet tegen de Fransche blague die zoo'n groot aandeel had in de Gambetta-vereering. Hij zag er den groei der anarchistische partij - en hoorde het liedje in de straten van Parijs:

> ‘Dame Dynamite, Que l'on danse vite!’

Hij hoorde er vertellen over Léon Cladel, die in twee-en-negentig stierf en las zijn aangrijpend verhaal dat den laatsten snik der Commune bij den Mur des Fédérés weergaf. De intellectueel, die als een boer met zijn vrouw en kinderen buiten Parijs leefde, maar waar Zondags de fijnste geesten uit de stad te zamen kwamen. Hij las er

het nieuwe anarchistische weekblad Les Temps nòuveaux; en de aanslagen van Ravachal, Vaillant, Henry werden levend voor hem - namen die hem thuis uit de krant vaag en zonder interesse waren langs gegaan, kregen hier gestalte.

Feitelijk was hij te veel aristocraat om zich ook hier met dit bohémien gezelschap één te voelen. Hij zat ook hier als een eenzame - maar luisterde naar wat zij voorlazen. Het boeide hem om het vuur dat het aanblies. Hij die nooit enthousiast voor iets had kunnen worden, hij voelde hier zeer sterk de leemte in zich, de onmacht in zijn ziel; en ging er toch heen in een soort wellust van zelfpijniging.

Maar op de een of andere wijze kwamen de Lepiteau's te weten in welk gezelschap de jonge Hollander verkeerde, die op hun soireés als een grauwe nachtuil in een hoekje gedoken zitten bleef, zonder eenig gemak zich te bewegen. En in een groote koelheid werd hem te verstaan gegeven dat een vriend van moordenaars in hùn kring niet paste.

Hij verdedigde zich niet eens met te zeggen dat hij voor het heele anarchisme niets voelde. Hij aanvaardde hun ongenade als een onverwachte gemakkelijke oplossing, en ving gelaten den terugweg naar Amsterdam aan.

Ten einde raad nam Frederik hem op kantoor. Onder Pieter, met Pieters voorbeeld voor oogen, zou misschien zijn ambitie voor de eigen zaak wel doorbreken.

Frits zwijgend, slachtofferig, ging zonder tegenstreven voor zijn bureau zitten - schreef wat, prutste wat, keek verwezen en niets begrijpend tegen de koopmansbrieven aan. Maakte een vers dat hij meteen verscheurde en voelde zich na een week rampzalig worden. Want in Hamburg en Parijs lieten die vreemden en hun meening hem onverschillig. Hier stelde hij zoo duidelijk teleur wie in liefde en zorg nog weer op hem gehoopt hadden. En hij zocht afleiding 's avonds in een club artistieke jongeren, aankomende dichters, schilders, musici. Eigenlijk was hij ook hier zoo min als op Montmartre op zijn plaats; maar ze zagen tegen hem op om zijn jong succes, en dat deed hem die zich altijd de geringste had gevoeld thuis en op school, weldadig aan. Hij scheen er hier minder aan te denken dat hij zoo belachelijk leelijk was - hij zat er maar met rust gelaten in een hoek. Rooken deed hij niet, daar werd hij ziek van. Ook alweer zoo stumperig. En luisterde naar wat ze voorlazen of beweerden. Zijn kritische geest vond het nooit iets, onderscheidde vernietigend dat dit zich verhield tot wat Kloos en Perk en van Van Deyssel gaven, tot wat hij in Parijs had te hooren gekregen, als zijn eigen kantoorwerk tot dat van zijn vader. De ziel ontbrak eraan. Een enkele maal droeg hijzelf

een vers voor, dat ze toejuichten. Maar hij zag scherp dat ze het essentieele ervan niet benaderden en na een poos bleef hij ook daàr weg.

Voor al zijn opgespaarde geld kocht hij boeken, die opgestapeld in een grenzenlooze wanorde langs de wanden van zijn kamer op den grond lagen. Een enkelen keer schreef hij een feuilleton, een scherp ontledende litteraire bespreking in een of ander blad - o.a. over Goudvischje en Eerloos, de beide successtukken van het Nederlandsch Tooneel in verband met de kunst van Ibsen en Hauptmann.

Het trok de aandacht, maar toen hem geregelde bijdragen werden voorgesteld, antwoordde hij niet. Het idee een brief erover te moeten schrijven, was hem al genoeg zich terug te trekken.

Na zijn eerste artikel had hij in zijn ouders oogen de hoop duidelijk gezien dat *dit* zijn weg zou worden. En Frederik had daarna belangstellend erover willen praten: wàt de modernen nu eigenlijk precies wilden....

Het was Frits oneindig pijnlijk geweest zijn vader zoo zijn best te zien doen om hem te volgen en aan te moedigen door zijn belangstelling. Hij zou thuis altijd allen *moeten* teleurstellen, zoo was het nu eenmaal. Er was er maar ééne geweest in zijn leven die hij nooit teleurgesteld had omdat die nooit van hem geëischt had: die zonder iets in hem anders te wenschen hem op haar breeden schoot, in haar armen tegen haar gezonde trouwe borst gekoesterd had - de kinderlijke, vurig levende grootmoeder uit zijn vroege jaren.

Het was aan haar, uit die gelukkige herinnering, dat hij plotseling in dezen grauwen tijd zijn tweeden cyclus dichtte. Het bezat hem zoo volkomen, dat hij eenvoudig zijn journalen opzij schoof op zijn lessenaar, waar 't wel lekker rustig werken was in 't groenig licht der grachtboomen - en schreef en schreef.

Wonderlijke verzen waren het. Temidden van een bijna vrouwelijk gevoelig zich terugleven in kindsheid, fantasie en droomen, beeldde hij scherp geteekend de figuur, die bloedwarm opleefde uit wat hij zelf nù nog ragfijn en zuiver navoelen kon en op te bouwen wist uit haar eigen verhalen eenmaal - argeloos verteld van ouderlijk huis, jeugd en huwelijk.

Hij gaf die verzen zijn moeder op een avond dat zij alleen zat. En de eerste dagen daarna ontweek hij haar, in een vrees dat ze erover beginnen zou. De verzen hadden Annette diep ontroerd. Het had haar ook ontzaggelijk geschokt dat deze jongen, haar Fritsje toch altijd eigenlijk nog, het vrouwengevoel kende en doorvoelde op een wijze dat zij ervan ontstelde. Hoe *wist* hij dingen uit haar moeders leven, die *zij* zelf wel aangevoeld maar verdoezeld had. Waarom? Omdat denken over zooveel harde droevige dingen je al je levens-

vreugde benamen. Hard had zij zich tegen dit gevoel verzet - zij die altijd de waarheid zocht! Maar deze jongen had de kracht om alles uit een ziel naar boven te halen, en naar buiten te keeren. De zwakke verstrooide droomer, zoo onhandig in 't leven. Hoe kènde hij het gevoel van een vrouw in een huis dat het hare niet was. Waar zij ten slotte maar stil was gaan neerzitten, omdat er geen werk meer voor haar blindheid bestond. Die haar eenigen troost gevonden had en heel haar vurige leven uitgeleefd in spelletjes met een kind dat haar critiekloos aanhing.

Annette schreide heete tranen.

'Ach moeder! Met haar te kleurige japonnen en haar trotschen gang langs het Damrak en de winkels van Kalverstraat en Nieuwendijk. Met haar driftbuien bij kleinigheden en grootsche berusting bij diep leed. Met haar dwaze ontrouwe vriendschappen en den rotsvasten trouw aan de haren.

Ach dit alles - hoe *wist* de jongen het zoo goed - en hoe wist hij het zoo te zeggen. Hoe wist hij de onbewuste angstige opstandige benardheid van den bonten schoonen vogel in de dorre bekrompen kooi der eerste huwelijksjaren. Hoe wist hij het verweer - de verwording - en de zóó groote innerlijke reine kracht die toch veilig en recht stuurde naar de haven....'

Hij kwam op een middag eindelijk bij haar binnen zitten. Zijn verzen lagen naast zijn moeders naaidoos.

Zij legde haar hand erop.

'Hoe.... weet je die dingen?'

'Ik dacht dat we daàr niet over zouden praten,' wees hij zacht af.

Zwijgend vocht ze met hem.

'Ik ben toch je moeder! Ik heb toch een recht om met je over je werk te spreken!' Toen werd het op eenmaal stil in haar; ze keek naar hem, en plotseling zag ze hem zitten, zooals *zij* hem misschien alleen maar zag: niet als de jonge dichter, niet als de geboren kunstgevoelige, die zoo'n beetje hautain liep langs het werk van zijn vader en broer. Maar als een dood eenzaam menschenkind, dat hulpeloos in 't leven alleen stond met ééne sterkte in hem: zijn weten van 't gevoel van anderen.

En zij hoorde De Roos zeggen: Een zwaard zal door uw ziel gaan opdat de gedachten van anderen geopenbaard worden.

Het woord dat nu levend voor haar werd.

XXX

MET Paschen - een late zomersche Paasch - had tante Sophie de heele familie in Bussum gevraagd op Mon Désir. Zij warmde zich in dat familiebezoek, al wist zij heel goed dat niet allen het onverdeeld genoten. Zij zag Frederik altijd een beetje ongelukkig langs de paadjes van den tuin dwalen en drentelen - en Louise en Adolphine legden ook in de waranda hoed en mantilles niet af. Maar Annette liep gelukkig en vrij met Jetje naar de hei en samen zaten ze er op het bankje uit te kijken. 't Duurde niet lang of Frits lag in hun buurt.

‘Wij ook zoo'n huis hè moeder?’ zei Jetje.

‘Ja kind - maar vader vindt buiten zoo naar.’

‘Wat 'n zonde,’ verzuchtte Jetje, ‘verbeèl je!’

Maar 's middags was het in de groote kamer met openslaande deuren naar het zonnige terras van een stadsche gezelligheid. Oom Pieter zat er met Frederik en zijn zoons, bepraatte de nieuwtjes van Amsterdam. Daar hield oom Pieter van. Dat was zijn staf, dat was alles wat bij hem hoorde, jonge kerels....En hij weidde uit over Tivoli in de Nes dat afgebroken werd - wat een aardige avonden hadden zij er lange jaren gehad! En tante Sophie met het vrouwelijk deel der familie maakte voorraad voor de komende weer stille dagen van al wat er gesproken werd.

Annette keek naar Francine, zoo vroolijk en jong en lief; maar zoo voyant gekleed. En zij had zich gepoederd - er was ook iets met haar oogen. Geverfd? Goeie hemel, dat dééd toch geen fatsoenlijke vrouw. En wat was het nog altijd met dien Brouwer Frank, dien onuitstaanbaren kerel dien zij eens de deur had uitgekeken.

Annette zuchtte - zij had al tweemaal opgemerkt, dat ook de tantes, dat oude tante Sophie bevreemd naar Francine keken. En dan, als een oase, zag zij Sophie, zoo onberispelijk keurig, zoo ingetogen

en met iets heel zachts, ook tegen Hartonius, tegen wien zij wel eens heel bijdehand kon wezen - zij meende Sophies geheim al te begrijpen. Maar Francine.... Francine was vroolijk. Zij zag hardnekkig aan haar moeders oplettenden blik voorbij. En Melgers zag zij heelemaal niet. In de zes jaren van haar huwelijk wist zij nu, dat Jan naar geest en ziel haar niets vermocht te geven, dat alleen zijn sterke passie haar eigene nog vermocht mee te sleepen soms; maar dat diep innerlijk de honger bleef, die na de eerste wilde bevrediging zich in verlammende begrijpende teleurstelling had doen voelen.

'Ergens in de wereld moest het toch zijn - ook voor haàr,' peinsde Francine, 'de eene die je alles gaf, die alles in je stilde.... die al de surrogaten, de korte flirtations en de spoedige verveling daarna, ophief - waarbij je geen verlangen meer kende dan het eene: rustig thuis te zijn en te denken en te wachten tot hij weer kwam. En niets anders.'

Na Sophies huwelijk was de jonge Brouwer Frank aan huis blijven komen. Een artistieke fijnproever, die haar geest wist te boeien. Hij las haar voor de verzen van Beaudelaire, deed haar de jongere Franschen kennen. Francine Melgers greep dien geest met den haren vast. Hij was een dertiger, die het uitzonderlijke zocht - ongetrouwd, rijk. Het frivole vrouwtje, dat soms plotseling zoo duidelijk toonde de verveling waaraan ze leed, met haar lobbes van een man en haar twee kinderen in dat IJdorp - die Fransje Craets, zoo hopeloos uit den band springend van in-fatsoenlijke samenleving - dat heel mooie vrouwtje prikkelde hem tot een avontuur.

Francine, in de uren dat zij samen zaten, voelde helder zijn dwingenden wil - het was haar een lichte wellust dien op zich te laten inwerken, hem zich te verbeelden sterk, bij machte haar te nemen in een zwijmel van bezit. Bij machte.... maar *zij* was er ook nog. Zoo makkelijk gaf zij zich niet gewonnen. Daarvoor was 't spel ook te vermakelijk.

Frederik zocht zijn oudste dochter op voor een wandeling. En onderweg zei hij:

'Frans, wat is dat voor een kerel met die lion-oogen, waar ik je laatst mee zag.'

'Vader - mijn vriend Brouwer Frank meent u?'

'Wat moet jij nu met zoo'n *vriend*, schaapje?'

'Ja, dat vind ik óók erg, dat ik er een vriend bij moet hebben....'

Hij moest even lachen ondanks zijn bezorgdheid, om haar ondeugend pruilende oogen.

'En mekind, wat heb je op je gezicht? Meel? Je geeft toch niet af als je me zoent?'

Nu lachte ze niet meer. Ze liep los aan zijn arm als een bestraft kind naar den grond te kijken.

‘Ik vind je *niet* lief tegen je ouwe Frans,’ zei ze eindelijk, en er stonden tranen in haar oogen. ‘Je hebt eenmaal beloofd me nooit af te vallen.’

‘De hemel bewaar me dat ik dàt doen zou....’

‘Nu dan! Laat me dan mijn beetje plezier....’

‘Maar lieve schat - wat een macabre plezier! Doe voor mijn part een reis naar Egypte - of klim in een luchtballon....’

‘Je ging van puren angst onderaan hangen....’ lachte ze, zijn arm knuffelend.

‘Maar zoek 't niet in flirten met zoo'n onsmakelijken gelen vent, met gouden hoektanden en een adamsappel.’

Ze zweeg een poos. Dan:

‘Je bent tòch lief hoor. Nu zal ik u een mooi verhaal doen van uw oudste kleindochter. Dat kind....’

Hij luisterde naar een verhaal - ‘een verhaal als duizenden doodfatsoenlijke, brave, trouwe moeders van hun kinderen weten te vertellen,’ dacht hij. En hij liep al langzamer en de zorg luchtte op...

't Kon zóó erg niet wezen....

Het had iedereen getroffen, zoo vermagerd Adolphine was. Kleiner geworden scheen ze, in elkaar gekrompen, en ivorig gespannen de huid. En op een oogenblik, laat op den dag, vond Annette haar alleen in den koepel, starend voor zich heen over de groote laan - voorovergebogen in peinzende afgetrokken aandacht.

‘Zit je hier zoo alleen Phine?’

‘Ja.’

‘Scheelt er wat aan?’

‘Neen. Ik zit hier maar.... Je ziet hier zoo in de verte.... alles voorbijgaan....’

‘Ja....?’

Adolphine zag haar aan met een eigenaardigen blik. Annette wachtte tot zij verder spreken zou, maar zij zweeg weer. Stond dan op, even zich vastgrijpend aan Annettes arm. En Annette voelde de kou van die vingers door haar mouw heen.

‘Louise,’ zei Annette 's avonds in den trein, met haar schoonzuster in een andere coupé, ‘tante Sophie en ik gelooven dat Adolphine niet goed is.’

‘Phine? Hoe kom je daar bij? We zijn altijd gezonde menschen geweest.’

‘Maar zij ziet er heel slecht uit.’

‘Dat zie ik niet. Zij eet en drinkt toch gewoon.’

Louise keek het raampje uit in den donkeren avond. Voor haar geest rees op, wat zij niet *wilde* zien al sinds weken: soms Adolphine tegenover haar, ingezonken over haar handwerk, de oogen gebluscht. Adolphine, vreemd langzaam de trap oploopend....

Hardnekkig sloot zij de oogen. Leunde het groote donkere hoofd terug tegen het rood fluweel - haar heele houding van een ongenaakbaren afweer.

In de volgende weken ging Annette meer naar de Hartoniussen. Zij vond er in de tuinkamer Sophie die haar vroolijk begroette, en onder wier vlijtige handen de nette stapeltjes groeiden. Zij wees het alles haar moeder, maar zij vroeg nooit iets. Zij wist alles, was van alles op de hoogte: wàt baby's droegen, wàt precies noodig was....

Als Hartonius binnenkwam, gingen Sophies donkere oogen naar hem met die plaagzucht, waarachter ze haar groote liefde voor hem, uit een ingeboren schroom, altijd verstoken hield. Hij glimlachte, ging in op haar gewikst vroolijk praten - liefkoosde haar even - alles met iets vermoeids dacht Annette. En haar oogen gleden snel van Sophie weg, vreezend datzelfde begrip bij haar te ontmoeten.

Ook Francine kwam, vol belangstelling, in een warme hartelijkheid bij haar zusje. In dezen tijd was opnieuw een vertrouwelijkheid tusschen hen gegroeid; Sophie gaf zich lichter dan aan haar moeder, over aan Francines ervaring op dit punt. En Hartonius, als hij laat binnenkwam soms, vond er nog den vroolijken lach van Francine, en Sophies opgewekt druk gebabbel.

Den laatsten keer was Francine wat afgetrokken geweest. Zonder de stralende vroolijkheid die haar de laatste maanden had opgehouden gedurende gesprekken met Jan, autotochten - huishoudelijke beslommeringen - zorg voor de kinderen.... Alsof alles een feest was. Op eenmaal, onnaspeurlijk, was het getaand - had zij bij een laatsten fietstocht met Brouwer Frank op eenmaal over zich voelen vallen de matheid, welke zij zelf wist de onontkoombare voorbode te zijn van het eind. En nòg iets. De plotselinge zekerheid dat zij weer zwanger was.

Was het *dit*, dat haar plotseling terugjoeg in de oude baan.... dat haar die onoverwinnelijke verveling, afkeer gaf van deze maandenlange verhouding van verzen lezen, flirten, tochtjes.... een kus soms.... Iets van verfrissching, van natuurlijk leven, scheen haar te grijpen en weldadig terug te voeren naar datgene, wat slechts haar schaarsche aandacht had kunnen trekken de laatste maanden.

Melgers was voor een automobielwedstrijd naar Nice - en Brouwer Frank fietste den weg op naar het burgemeestershuis.

Het boerenmeisje liet hem binnen in den altijd wat rommeligen salon. Er was niemand.

Hij liep rond in de zoo bekend geworden omgeving - keek in Francines openstaand slordig naaimandje - een boek dat opgeslagen op de sofa lag - staarde ongedurig den tuin in, keerde zich weer om.

Van den wand zag het frissche schoone gelaat van een vrouw in zijden japon - Francines grootmoeder - met Francines groote blauwe oogen en spottenden mond op hem neer.

Eindelijk kwam Francine binnen.

'Goedenmiddag,' groette ze kort bij de deur.

Ze was dus uit haar humeur. Dat gebeurde nogal eens tegenwoordig. Per slot was dat Fransje Craets een duivelsch lastig meubel. De laatste weken had ze hem behandeld.... Hij moèst zich eens met haar uitspreken, zóó ging dat niet. Hij was gek op haar, maar als ze hem zóó ontving kon ze hem razend maken.

'Waarom ben je Donderdag niet in 't Concertgebouw gekomen, zooals we afspraken?' vroeg hij. 'Ik heb op je gewacht.'

Ze keek hem aan, met den zweem van hoon om haar mond, dien hij had leeren vreezen.

'Ik bèn er geweest.'

'Wat? En ik heb je overal gezocht....'

'Ik heb met mijn vader en mijn zuster boven gezeten.'

Zijn oogen dreigden.

'Als je één ding maar weet, beste kind, dat *ik* me zoo niet laat behandelen! Ik ben Melgers niet!'

Het bliksemde in haar oogen. Bij al waarvoor ze Jan zelf niet hoog aansloeg, minachtte zelfs, duldde ze niet dat een ander - in *zijn* huis - hem bespotte. Haar ingeboren instinct van trouw werd wakker.

'Pas op,' zei ze. 'Laat mijn man er buiten.'

Hij lachte.

'Ach ja, 't is waar, je hebt nog een man ook. Dat zou iemand, die je kent, vergeten. Nu kindlief - je hebt het zelf te ver gedreven, dan dat ik me die flauwiteiten zou aantrekken.'

Hij vergiste zich, zooals allen die meenden haar te kennen, zich in Fransje Craets vergisten. Hij had alleen gezien haar brutalen flirt, haar schijnbaar zich om niets bekommerende vrijheid met mannen. En hij vermoedde niet, dat zij in hem iets gezocht had al dien tijd, hardnekkig gezocht, en dat plotseling haar hol en leeg had gelaten zijn intellect. Dat daar nu aan 't eind weer stond de kinderlijke

goede kerel, waarnaar zij telkens terug keerde. En deze hier - was een bezwaar geworden en totaal onverschillig.

Zij wierp haar ranke blanke armen op of zij iets afschudde. En toen lachte ze spottend, kroop even in een rilling van lust over haar rug de bewustheid, dat zij sterker was dan deze man, dat hij met geen bedreiging, geen liefde vat op haar had. Wàt kon hij doen? Haar bekladden, belasteren? Daar lachte zij om. Zij wàs niet te dwingen - door niemand. Nooit.

Voor hem rezen op reeksen middagen, dat hij popelend hier gekomen was, en dat gezichtje naar hem had zien luisteren, geboeid, als hij voorlas, sprak.... en wist haar gevangen te houden met zijn geest. Hij voelde plotseling, dat hij op de een of andere wijze haar verloren had en wist niet hoè.

'Frans....' brieschte hij.

Honderden malen had hij haar zoo genoemd. Maar nù hoorde zij erin haar naam van thuis. Zij fronsde gekwetst - en toen hij haar hand greep, sloeg haar andere hem af.

'Wèg.'

'Francine!' hijgde hij, 'je weet als *ik* wegga zie je me nooit terug! *Ik* ben niet zoo een die met zich laat sollen - die met hangende pootjes terugkomt....'

Ze keek hem aan - ijzig als soms haar vader.

'Gà,' zei ze. 'Adieu Jules.'

Hij stond verstomd. Zij ging in den canapéhoek zitten en lachte.

Ze lachte nòg, toen de kamerdeur sloeg.

Twee dagen later aan tafel keek Melgers, thuisgekomen uit Nice, rood en verbrand, vol van wedstrijd en automobielen, onder de lamp door naar Francine. Zij zat naar hem te luisteren, geanimeerd, als hij haar anders alleen maar zag met anderen. En mooi was ze - hemel wat mooi was zijn Frans toch.

'Heb je veel bezoek gehad?' tastte hij.

'Jetje was er vanmiddag. Ik heb haar een beetje fietsen geleerd.'

Hij zweeg - hij dacht, in zijn liefde voor haar helder, dat het dàt niet was. Hij vertrouwde haar uit zijn eigen aard van fatsoenlijk man, uit zijn achting die geen minderwaardige handeling bij haar kon veronderstellen; maar hij wist bij intuïtie dat in den geest zij nooit bij hem was, dat verlangen naar iets anders haar altijd wegtrok - en het had de laatste jaren de melancholieke troebeling gebracht in zijn vroolijke oogen, die niemand bemerkte. Het was de diepe eenzaamheid, die hem luidruchtig zijn deed om zijn beetje weer langzaam wegzinkende zekerheid in het leven te redden.

Ze had de kleine Mies op schoot genomen, voerde het happende mondje. En plotseling keek ze over het kind hem aan.

‘Ze is alweer een pond aangekomen.’

‘Mijn schattig boerinnetje,’ zei hij, zijn oogen verteederd toegeknepen.

Hij leunde voorover op tafel - naast hem tralade Fred in zijn kinderstoel. De intense huiselijkheid van het tafreel spon hem in, maakte hem gelukkig. Zij dacht, het soepele kleine kinderlijf tegen zich aan:

‘De goède tijden in haar leven als de wieg er stond. De tijden van rust in haar ziel. De oase van rust die zoo'n klein diertje bracht gedurende de maanden, dat zij het herbergde en niets anders verlangde.’

XXXI

LEEDEBOUR verdiepte zich met Craets en de Van Dugtens in herinneringen over de jaren van de groote tooneelsterren Seebach, Ristori, nu Amsterdam in één seizoen Sarah Bernhard en Duse te hooren kreeg. En tegelijk trad nog eenmaal op den voorgrond de oude garde: Mevrouw Beersmans.

De galm, het zware accent, waren deze generatie vreemd geworden. Zelfs de oude getrouwen die opgekomen waren, bleken het ontwend.

'Neen,' zei Van Dugten onder het naar huis gaan, '*dit* kunnen wij toch niet meer waardeeren. Een andere kunst heeft ons veroverd. De klassieken kunnen wij alleen nog genieten als een der waarlijk grooten in zijn kunst het maakt tot menschentragedie van alle tijden. Maar wij zijn verzeild, wij ouderen, in een moeielijke periode. De jonge dichteres Henriëtte van der Schalk heeft het laatst voor ons uitgesproken:

> 'Op de kentering der tijden,
> in onze oogen nog de ondergangen
> van de oude werelden die verbleeken,
> onze lippen geplooid ten nieuwen groet,
> en in ons hart een tweedracht van verlangen
> naar droomen van weleer, die wij verloren...'

Hij ging wat vlug afscheid nemend van hen weg. Amélie was niet meegegaan - de hartaandoening waaraan zij lijdende was, vergunde het haar niet. Maar te meer kwamen de oude vrienden bij haar en haar echtgenoot in 't gastvrije huis - waar de levendige geest die er het middenpunt was geweest, nog altijd het gesprek wist te leiden.

Als Frederik Craets er gesproken had, één met zijn vrienden over schoonheid en kunst, vond hij thuis Pieter als de verpersoonlijkte arbeid en plicht. En ook dikwijls oom Pieter, die zich opwond over de Dreyfuszaak in Frankrijk. Wat dàt voor smeerlapperij was: een officier, geplaatst bij een der bureelen van den generalen staf die geheime stukken had verkwanseld aan Duitschland....

'Het is een jood....' zei de jonge Pieter bedenkelijk, 'het anti-Semitisme laait hoog in Frankrijk.'

'Maar dit - jood of niet.... het schijnt toch bewézen.... nou ja, medelijden moet je toch hebben ook als je dat leest! 't Is geen grapje; de ordeteekenen hem afgescheurd, openlijk, soldaten vielen erbij flauw..'

Maar dan sloeg hij Frederik op zijn schouder:

'En weer een kleindochter hè? Kerel wat word *ik* stokoud!'

Annette, die dezen keer zelf weer gegaan was over het IJ, zorgde voor de kleintjes beneden, den vroolijken blonden Fred die aan zijn grootmoeders rokken hing, en het kleine boerinnetje Mies, met wangen als roode appeltjes en helblauwe oogjes. In deze dagen leerde Annette voor 't eerst haar schoonzoon Melgers beter waardeeren. Zooals hij goedig en zorgvuldig zijn kleintjes aan tafel hielp en zelfs zijn verhalen over wielerwedstrijden achterwege liet - Fransje verwende en bedierf, en tegenover zijn schoonmoeder een jongensachtige inschikkelijkheid betoonde, die hem haar late genegenheid plotseling deed winnen.

'Niet dat je een verstandig woord met hem praten kon - niet ook dat de heele toon in huis haar beviel, Annette wende er nooit aan. Er was niet de fijne rustige toon van haar eigen huis onder Frederik - er was ook niet de vertrouwde huiselijke sfeer van haàr ouderhuis. 'Het is hier ongezellig,' dacht Annette, 'en Frans heeft geen eigen plek.... wanneer zit zij eens behoorlijk aan tafel - zij hangt altijd tusschen kussens op de sofa....'

Verkouden als altijd was zij er vandaan gekomen. En een week later ging zij naar de Hartoniussen. Hier zat een boeiend converseerende schoonzoon tegenover haar, en een in de puntjes verzorgd huishouden omringde haar, dat Sophie uit haar bed bleef beheerschen, geen moment uit het oog verloor, niettegenstaande het kleine teere jongetje in de wieg, dat heftig op zijn duim zoog.... Maar toen plotseling betrapte Annette er zich op, dat zij zat te verlangen naar Fransjes blonden ragebol, die om niets dacht en voor niets zorgde - Fransje die zoo innig 's avonds haar armen om moeders hals kon slaan.

'Dot - wat zie je d'r toch snoezig uit! Je bent een plaatje om naar te kijken uit mijn bed....'

De tantes waren op een kouden dag de beide kindjes komen zien, hadden plechtig een rijksdaalder laten glijden in de hand der ouderwetsche baker, die in beide gezinnen nog eenmaal - ondanks Bergema's protest, ook bij Sophie - de overwinning had behaald op de veld-winnende kraamverpleegster.

Maar toen zij thuisgekomen, zich had verkleed en weer beneden kwam, vond Louise tot haar verbazing Adolphine ingeslapen op haar stoel.

De groote magere zwarte gestalte van Louise stond als een schaduw vlak voor de slapende, staarde met een ongeloovige verbijstering naar de plotseling zoo verouderd ingezakte Adolphine, die daar zat, een doodelijk vermoeide, de kin op de borst gedrukt. Langzaam boog zij zich voorover, en opeens schrok de slapende op.

'*Sliep* je, Phine?'

'Ja - ja ik.... ik geloof dat ik sliep....'

'Midden op den dag?'

'Ja -- Ik was zoo moe. 't Is nogal ver.'

'Vèr.... Je bent toch niet.... ziek??'

'Neen. Vreeselijk moe. Zoo moe. Die stoelen zijn allemaal zoo ongemakkelijk.'

''t Zijn toch de stoelen waar we altijd op hebben gezeten. Thuis al met moeder.'

'Ja. Ze zijn zoo recht. Zoo hard. Bij Fransje is een stoel - daar zat ik zoo heerlijk in....'

'Dat zijn geen stoelen die behooren in een jong huishouden. Ik kan dat luie liggen niet uitstaan.'

Toen opeens begon Adolphine te huilen met bedroefde groote snelle tranen. Haar kin bibberde als die van een kind. En het was dàt wat Louise opeens diep raakte, midden in haar ijzige starheid. Zóó had het kind Phientje gehuild.

Ze boog haar stijve gestalte naar voren, legde haar hand op Adolphines arm.

'Phine.... wat is er dan?'

De ander snikte.

'Och Lou - ik kan niet meer zitten. Ik ben zoo ellendig.'

'Wat wil je dàn? Wil je.... naar bed? Ben je dan toch wel ziek?'

'Laat me op de canapé?'

Louises handen beefden. Zij steunde onhandig maar voorzichtig Adolphine die met moeite opstond, zich op de ongemakkelijke canapé vallen liet - liggen bleef zooals zij neerviel.

Louise nam het met rozen en violen geborduurde canapékussen,

schoof het zorgvuldig omgekeerd met den prikkerig zwart moiré achterkant onder Adolphines hoofd.

En toen opeens stond de avond, stond de heele kamer als een dreiging om Louise heen. Phine die bij haàr hoorde, die een stuk van haarzelf was.... En 't rampzalig huilen van Phine dat haàr onbegrepen een gevoel van eenzaamheid gaf....

Ze kwam opeens naast de canapé:

'Phine. Er is hier tegenwoordig een vrouwelijke dokter heb ik gehoord. Als we diè eens vroegen te komen.'

Zonder opkijken zei Adolphine, de oogen gesloten:

'Neen. Ze willen je dan geloof ik inwendig onderzoeken.'

'Beware,' zei Louise ontdaan van het woord. 'Zóó iets! Neen. Zoo'n vrouwelijke dokter kan zelf niet fatsoenlijk zijn!'

Adolphines hoofd lag op het harde zwart moiré. Haar stijf in elkaar gedraaid, nog geheel bruin haar, was afgezakt, wat haar een verwaarloosd aanzien gaf. En achter haar roodbeschreide oogleden stond de gedachte die haar maanden reeds niet meer losliet: de oude werkster die haar verteld had, omstandig, van haar zusters lang ziekbed en dood - het uitvoerig verloop van het kankerproces. Het begrip, dat toen als een schel licht in haar gevallen was: 'Datzelfde heb ik.'

Zoo lang had zij den dood gezocht, den dood geroepen - als *den* verlosser. Maar zij had hem zich nooit verbeeld in deze gestalte: een lang sleepend ziekbed in pijn en ongekende afschuwelijkheid. Als een sprong had zij hem gedacht, maar nooit als een lange langzame marteling.

En nu droeg zij hem in zich, dien dood - maanden al. Zij wist het. En de weerlooze verwondering was in haar, hoe een ongetrouwde vrouw als zij juist dit kreeg. Maar zij wist ook: geen dokter moest komen, misschien te vroeg, dat nog iets te redden zou zijn.

En vrees voor 't lijden - en vasten wil het te dragen, zoo goed mogelijk - deden haar arm lichaam sidderen, als een te zware taak.

Sint Niklaas was in Amsterdam. Langzaam deinde een dichte menschenmassa de winkelstraten door, en Annette Craets vond het een omvangrijke taak geworden, al die kinderen en kleinkinderen te beschenken. Zij dacht terug aan haar kindertijd - hoe veel luxueuser was het leven geworden.... toen zij en Stance....

Ach Stance....

Zij miste Stance altijd. Trouw eens in de maand gingen hun beider brieven heen en weer. Bij moeder Bremer, wier huis op eenmaal vol was geworden met twee Indische gezinnen en drie kleinkinderen,

maar die toch altijd hunkerend wachtte naar nieuws van haar jongste, besprak Annette Stances zwervend leven.

Zij was secretaresse geworden bij de voorzitster van den vrouwenbond in Duitschland, en reisde met haar de congressen af; de lezingen ook, die deze zeer agressieve, maar ook zeer begaafde intelligente vrouw overal in de groote steden voor de vrouwenbeweging hield.

'Of eenigszins dit alles mijn leven vult moeder,' schreef Stance in haar laatsten brief - 'wàt kan mijn leven nog vullen? Ik zie en ik hoor hoe arm wij vrouwen in alle maatschappelijke opzichten geweest zijn door de eeuwen heen - ik kan het voelen voor die allen - ik heb het ook zèlf ondervonden hoeveel er verkeerd is tusschen mannen en vrouwen - maar och moeder, ten slotte is er toch maar één enkel ding dat bij de vrouw weegt als het erop aankomt.'

De zeer verouderde vrouw keek het raam uit. En zij zei na heel lang zwijgen:

'Annètje - weet je.... ik had altijd gehoopt dat Stance nog eens tot een trouwdag komen zou....'

Ze zwegen, zagen beiden een magere grijze mannefiguur. Een die hier soms zitten kwam om te hooren over Stance.

Kinderen stormden binnen, klommen op grootmoeders schoot. Donkere, door Indische zon gebrande gezichtjes keken haar aan, schelle stemmetjes taterden door elkander.

Later zei mevrouw Bremer: 'Het is me een groot geluk. Maar je hart is altijd bij de eene die het zoo slecht gegaan is in het leven; die daar nu zwerft in een vreemd land.... En met die gezonde jongens om me heen, denk ik telkens aan dat arme lieve jochie....'

In dien tijd gebeurde het, dat Annette voor de toonbank van een banketbakkerszaak op den Nieuwendijk opziend van haar boodschappenlijstje, keek in twee oogen, die haar plotseling terugtooverden in het ouderlijk huis, en ook naar een avond, waar een schamele gestalte stond bij haar moeders doodbed.... Een oogenblik staarden zij elkaar aan; toen kwam achter de toonbank vandaan een verouderde, veranderde Marie Weesburg, dik geworden en niet meer gracieus, maar toch nog met veel van de vroegere kittige vlugheid; en met iets smeekend verlegens wenkten haar de donkere oogen. Even later stonden ze samen in een soort corridor achter den winkel.

'Neemt u me niet kwalijk, maar toen ik u daar ineens voor me zag na al die jaren - Annètje....'

'Mevrouw Weesburg....'

‘Dat ben ik niet meer.’ Schaduw floerste de nog altijd schoone oogen. ‘Je weet dat natuurlijk niet, we hebben mekaar verloren - dat gaat zoo. Ik heb moeielijke jaren gekend - mijn man, Weesburg bedoel ik, is in negen-entachtig gestorven. Toen had ik niets om van te leven. Zoo lang ik hèm had, voor hem zorgen moest - och hij was zoo'n stakkerd op 't laatst! heb ik me erdoor geslagen. Maar daarna - ben ik winkeljuffrouw geworden hier bij Van Braam. Hij kende me nog uit onzen goeden tijd - hij had menig souper aan ons geleverd.... Ja - nu ben ik al vier jaar met hem getrouwd. Hij was weduwnaar, en ik ben ook al drie-en-zestig - zou je niet zeggen hè? Maar ik was een stuk jonger dan je moeder. Ja, 't kan wonderlijk loopen. Hij heeft één dochter, daar ben ik best mee - twee engelen van kinderen - zoo ben ik meteen grootmoeder geworden....’

Ze lachte, strekte in 't oude gebaar haar nog altijd fijne handen, draaide aan haar ringen.

‘Laat me je wat meegeven voor thuis, Annètje - toè? Uit oude vriendschap. Ik denk nog dikwijls om je moeder - wat had ze 't wel fijn gevonden om hier bij me te komen! En ik! Je jongen tijd vergeet je nooit....’

Ook Louise Craets ging door de Sint-Nikolaasdrukte, en kocht cadeautjes voor Frederiks familie. En naar Caroline ging nog altijd een pak met allerlei kleinigheden van haar en Adolphine. Maar nooit kwam terug waar Louise heimelijk elk jaar op hoopte: een bewijs dat Caro ook aan hèn gedacht had.

‘Ach,’ dacht Louise opeens in een gevoel van vereenzaming temidden van al die vroolijke lachende pratende menschen, ‘wat liep ze hier alleen dit jaar. Andere jaren was het altijd iets feestelijks geweest, samen met Phine alles te bedisselen, uit te zoeken, te kijken voor de winkels. Nù was er eigenlijk niets geen aardigheid aan.’ Haar hooge toon - zij kocht altijd in dezelfde winkels, waar haastig patroon en juffrouw toekwamen op de statige ouderwetsche vrouw - verscherpte zich dezen middag nog in ongeduld. Ze verlangde maar haar lijstje te hebben afgewerkt, en naar huis te kunnen gaan, dat tenminste Phine zou kijken naar al wat zij gekocht had. En Phine zou toch ook wel helpen de pakjes te maken - dat deedt je zittend, vermoeide niet. Dat zou dan weer als vroeger zijn..’

Maar een kou viel om haar toen zij binnenkwam in de veranderde kamer waar Adolphine op de canapé lag, en zij stond met al haar pakjes voor de leege tafel. De tafel waaraan zij drieën hadden gezeten zooveel goede jaren - waar nu niemand meer zat.

En zij vroeg, met haar handschoenen nog aan, wat zij iederen dag vroeg:

‘Vandaag voel je je beter dan gisteren, hè Phine?’

‘Ja. Maar toch niet heel goed.’

‘Nu ja - héél goed....’ Louise ging zitten - een ontmoediging in haar stijven rug.

‘Als je eens Kina de Vrij nam Phine? Dat hebben wij ook genomen toen we influenza hadden gehad. Toen waren we in een week weer beter.’

‘Misschien ja - zou 't helpen....’

‘Of - wil je tòch den dokter? Maar.... hoe kan je tegen een man spreken over zulke kiesche kwesties.’

‘Neen....’

‘En die vrouwelijke dokter.... als je dat toch wil.... Maar een vrouw zal het toch niet zoo goed weten als een echte dokter - als een man hè?’

‘Neen, dat denk ik ook wel niet....’

‘We zullen het nog eens aanzien. Je zult misschien. Zondag wel weer aan de tafel kunnen zitten.’

‘Zondag.... dat is nog drie dagen.... Misschien.’

Adolphine sloot de oogen.

‘Geen dokter. Géén dokter die er misschien nog iets aan zou kunnen doen. Opereeren of zoo. En zóó lang zou haar miserabel lichaam het wel niet uithouden.... 't Was alleen wèl erg dat ze soms zoo'n pijn kreeg nu....

Maar.... *niet* aan de tafel zitten, waar de Sintniklaaspakjes lagen - al dat vroolijke. Niet aan de tafel waar ze weer zou moeten kijken naar Louises groot haakwerk - en in haar eigen schoot ook weer zou liggen zoo'n zwaar duf riekend brei- of haakwerk. Hier: de boomen vasthouden in je oogen, met de lieve vogels in de takken. En de lucht die iederen dag anders was. En regen of sneeuw. Het was allemaal zoo mooi, ze had eigenlijk dat alles nooit gezien - nooit hoe de wolken gingen aan den hemel. Neen, *niet* de tafel, *niet* het rood fluweel!’

Op Sintniklaasavond zeulde Mijntje een groote mand van de Keizersgracht binnen. Zij keken er beiden naar met een vertoon van verrassing voor elkaar, zooals zij alle jaren gedaan hadden. Maar Louises keel was toegeknepen. Want *zij* alleen had aan de tafel zitten uitpakken en Phine haar cadeautjes moeten geven. En later was zijzelf ook van de tafel weggegaan, en had ontredderd op een stoel voor de canapé gezeten. Toen Frederik kwam als naar gewoonte bedanken, nadat bij hem thuis het feest was afgeloopen, had ook hem dat ongewone zitten van Louise als iets hulpeloos droefs getroffen.

Onnaspeurlijk vielen de dagen achter Adolphine weg. Er kwam een korte periode dat zij beter scheen, en de gezelligheid van bezoeken aan haar canapé genoot. Vroeger had zij altijd het gevoel gehad dat alle bezoek kwam om Louise, niet om haar. Nu kwamen zij bij haàr en ze werd er vriendelijk en hartelijk van. Louise scherpziend, merkte op: Phine verlàngde niet op te staan - verlangde niet beter te worden.... En ook dit deed haar gaan temidden van al dat onbegrepene in eenzaamheid door lange grauwe winterweken, niettegenstaande zooveel bezoek kwam als nooit tevoren. En haar groote zwarte tragische oogen hechtten zich aan ieder in een stomme vraag.

De kinderen Craets kwamen trouw. Frits kwam en legde de kleurige geurige weelde van een perzik in Adolphines arme handen, vertelde met zijn droge stem kleine grappige gebeurtenisjes. Annette bracht telkens een met zorg gekozen versnapering. Sophie kwam, nog wat bleek na haar bevalling, maar vroolijk en vol verhalen over het kleine wonder - en Fransje, jonger en frisscher dan ooit. Fransje, die zoo bij uitstek de kunst verstond op straat gracieus haar sleep op te houden, met sierlijk even uitgebogen arm. En Jetje, die binnendanste of zij heusch naar haar verlangde, en haar zoende of zij het graag deed.

Soms kwam Hartonius met Sophie mee. Hartonius knap en groot, die eens schertsend Sophie in zijn armen meetrok. Toen zij weg waren lag Adolphine lang te soezen in half droomende phantasieën: Hartonius met Sophie in zijn armen - maar het werd ineens Marcel - zulke groote knappe donkere mannen.... Marcel in zijn wit met rose gestreept jasje dat hij 's morgens droeg. En het was Sophie niet, zij was het zelf - zij rook de bekende stijfsellucht van het goed en voelde de gladheid aan haar wang. ‘Neen, néén!’ wou ze gillen. Maar dan werd het ineens een warm overrompeld wegzinken - daar in het donkere tusschengangetje op de Nieuwe Gracht in Utrecht....

Annette bezorgd zei:

‘Zou je Bergema niet laten komen, Louise? Vindt je niet dat het erg lang duurt met Phine?’

‘Neen Annette. Er zijn nu eenmaal dingen waar wij ongetrouwde vrouwen niet over spreken tegen een man.’

‘Maar een dokter?’

‘O neen.’ Een kuische hoogmoed etste in Louises gelaat de lijnen van een onaardsche verwerping,

Er was slechts ééne, die in al deze weken nooit kwam zitten naast de canapé.

Tegen tante Sophie zei Adolphine:

‘Weet Caro dat ik ziek ben, tante?’

‘Ik heb het haar gezegd ja. Caroline vindt het geloof ik moeielijk om hier te komen....’

‘O ja. De tafel. De tafel,’ prevelde Adolphine.

‘Wàt zeg je, Phine?’ vroeg de oude vrouw verschrikt. Was dat ijlen?

‘Niets tante. De begrijp het wel. Geeft u Caro een zoen van me als u haar ziet. En ik wou dat u haar zei....’

‘Ja Phien?’

‘Dat.... het wel altijd leek of Lou en ik in alles één waren en zij erbuiten stond; maar dat was niet waar. Ik ben ook daarin laf geweest, tante. Zooals in alles. Ik heb mijn leven laten bederven - dat was mijn eigen schuld. Nu ik hier zoo rustig ben komen te liggen, zie ik alles duidelijk. Te laat. Ik heb altijd gedacht, dat het 't noodlot was, maar ik was 't zèlf. Ik ben te bang en te laf geweest. En ook te dom. Ik kan nu zoo vreeselijk bedroefd worden tante, om onze arme levens, waar niets meer aan te verhelpen is.’

‘Och kindlief....’

‘Ja tante, zoo is het. Het leven is zoo mooi, zoo rijk - en dat ik zóó arm heb moeten worden. En dat kleine Carolientje. Want 't erge is, als ik moedig had kunnen zijn, dan was alles anders geweest...’

‘Bedoel je - met Marcel?’

‘Neen, dien bedoel ik niet, neen. Dàt was omdat ik niet anders kòn. Maar dien eersten, daar hield ik van. 't Was ook een burgerjongen, ik denk dat diè soort jongens aan mij wat vonden. Het was de zoon van een schildersbaas. Hij kwam bij ons de tuinkamer schilderen - en ik was toen nog zoo jong.... Maar toen het erop aankwam, dorsten we geen van beiden door te zetten. Naar Amerika hadden we moeten gaan, en samen werken. Of naar Indië. Samen. Maar toen dacht ik dat je een dame hoorde te zijn en te blijven, dat dàt 't eenige mogelijke was - en 't voornaamste in de wereld. Nu zie ik 't allemaal.’

Tante Sophie schreide.

‘Phine als je beter bent, dan kom je bij mij. Dan zullen we....’

‘Ik word niet beter tante, maar pas op dat mag u niet aan Louise zeggen. Of aan Frederik - ze zouden iets aan me willen laten doen... Vannacht droomde ik, of misschien vanmorgen - ik weet soms niet van dag of nacht - droomde ik dat ik nog een kind was, en bij u stond in het provisiekamertje op de Keizersgracht. Ik had een rose jurkje aan en u gaf me stilletjes een lepeltje gelei. “Daar mag *jij* alleen van proeven,” zei u. U is lief voor me geweest tante. Als u

mijn moeder geweest was.... Maar mijn moeder heeft eens tegen me gezegd: “Kind wat ben je toch ongelukkig leelijk - er staat jou nu letterlijk nooit iets!” Dat heb ik nooit meer kunnen vergeten. Toen is er diep in me iets zoo vreeselijk geschrokken tante, dat ik er nooit van los ben gekomen. Zoo klein als ik was, is het toen geweest of ik mijn leven in stukken zag vallen. Allen moed tegenover de menschen, alle gevoel van eigenwaarde, heeft mijn moeder in me vermoord.’

XXXII

PHILIP CRAETS liep door de volle Amsterdamsche straten. Hij hield van den winter, hij hield van de stadsdrukte - hij was blij weer in Holland te zijn, en wat een bof in Amsterdam. Och eigenlijk was alles best in 't leven hoor! Zijn borst zette zich uit - zijn oogen snel, levendig zochten in de menigte de mooie meisjes, en hij groette telkens, voelde genegenheid, warmte in de naar hem opgeslagen vrouwenoogen.

'Allemaal lieve kinderen - wel ja, maar hij liet zich nog niet vangen. Die Lucie Melgers was een snoesje, maar een beetje grof toch wel - eigenlijk niet zijn genre. Een vrouw moest fijn zijn; het verfijnde wat zijn moeder had, - dat was toch de grootste charme in een vrouw.'

Op den Dam raakte hij tusschen de Beursheeren. Hij zag zijn vader de trappen van de Beurs afkomen, druk pratend. Pieter een eind erachter. En hij dacht:

'Dat hij daàr aan ontsnapt was! En nu Pieter daar zóó op zijn plaats scheen, was alles voor vader ook in 't gereede. Want Fritsje...' Hij fronsde....

'Met Mootje was 't niks gedaan. Die zat in café's avond aan avond te droomen, of bij Frans - en uitvoeren deed hij geen spat. En Pieter, zoo prikkelbaar en sikkeneurig, was dat een voortdurende ergernis.'

Plots in den overgang uit het zonlicht op den Dam naar den donkeren Nieuwendijk botste hij tegen iemand op. Zei: 'Pardon' - wilde uitwijken, toen een goedmoedige wat platte stem zei:

'Kijk eres aan - hebben we daar niet Philippus Craets?'

Hij stond even beduusd voor een gezicht dat hij niet kende, een mooien grijzen kop; dat volledige Philippus zette hem op eenmaal

terug in oma's huis op de Achtergracht. En verward zocht zijn nooit vlug werkend brein naar den naam van den kleinen man, die heftig aan zijn arm gerukt werd door een jong donker meisje.

'Toè vader!'

'Wàt toe vader?! Weet je wel eens wie dat is met je toe vader? Dat is een neef van je! Je kent me niet meer hè? Ik ben Klaas Dorman. Jouw grootmoeder en mijn grootmoeder waren eigen nichten.'

Oma's wereld - oma's meestal vergeten wereld en entourage - viel open. Opeens zag Philip deze figuur uit zijn kinderjaren, misnoegd nagestaard door zijn vader, de trap opklimmen naar oma's kamers. Hij zag hem bij oma's dood: 'Nou zal ik hier wel niet meer komen - maar vergeten zal ik jullie niet.'

Vergeten neef Klaas. Wie had er nog ooit om hem of om zijn gezin gedacht! Vroeger woonde hij toch ook niet in Amsterdam....

Philip, wat verlegen met het geval, glimlachte maar zijn innemenden zonnigen lach tegen het meisje, dat nog altijd aan den halsstarrigen vaderarm trok.

'Wat 'n beeldig gezichtje,' dacht hij, 'en goeie hemel wàt 'n oogen!'

De vader zag den blik.

'*Zij* is onze hulp en troost, want we hebben wat afgetobd in ons leven. Ik heb een attaque gehad, en toen kon ik mijn betrekking niet meer waarnemen. We zijn maar naar Amsterdam gekomen en verhuren kamers. 't Huis vol. Mijn vrouw en Betsy hier doen alles. Ik heb er nog een paar boekhouderijtjes bij - zoo scharrelen we rond en blijven er vroolijk bij. Weljà....'

'Woont u hier dichtbij?' vroeg Philip, geheel verzonken in de meisjesoogen - hij moest dat snoetje nog wat vasthouden.

'Op 't Damrak, 't Water zooals 't in je grootmoeders tijd heette.' Hij stokte, want een kleine jongen kwam met een vaart op hem toegerend. 'Pa!' zweeg toen bot en bleef versteld en vernageld den prachtigen zee-officier aangapen.

'Ho, dat is onze jongste. Wat is er jong? Dat is een neef, wat zeg je daàr van?'

Philip lachte nu voluit. 'Dat neefschap uitgebazuind, en de verrukking van het jog, de nu bepaald kribbige verlegenheid van het mooie meisje - hij kreeg er schik in.

'Ga u mee na huis?' babbelde de jongen trouwhartig.

Philip werd rood onder den plots gespannen blik van het nog steeds zwijgende dochtertje. 'Waàr ter wereld hadt je ooit zulke prachtige grijsblauwe heldere oogen gezien onder die zwarte wimpers. Zijn grootmoeders oogen waren zoo groot geweest, maar blauwer.'

‘Kom ja, doe dàt eens! Laten we je eens welkom maggen heeten op den vaderlandschen bodem!’ lachte neef Klaas gul.

Philip boog. ‘Nu heel graag.’

Goden, waar was hij in verzeild! Daar liep hij nu met zijn nieuwe familieleden. Het meisje hield de oogen neergeslagen of haar iets hinderde.

Ze gingen de Zoutsteeg door het Damrak op - waar neef de deur van een smal bovenhuis opensloot. En even later stommelde Philip een donkere steile trap op, stond in een nauw portaal, waar een heesche vrouwenstem om den hoek van een deur verwonderd zacht vroeg:

‘Wie hebben we daàr nou?’

‘'t Komt van de zee, maar 't is géén nieuwe haring - dat hadt je niet gedroomd moeder, dat we je een neef zouen thuis brengen!’ riep Dorman luidruchtig. ‘Zoo'n mooie jas zie je niet alle dagen hè? Dàt is nou Philippus Craets.’

Philip, humoristisch de situatie inlevend, schudde handen met nicht, die hem vriendelijk dwingend loodste naar een andere kamer; inderhaast achter Philips rug haar groot schort afrukte en achter de canapé mikte, wat het heele goedlachsche gezelschap haast zijn fatsoen deed verliezen. En vroeg hem plaats te nemen.

Het meisje leek op haar, maar de moeder was vroeg oud en afgetobd. In het fijne waswitte gelaat, met het krullige grauw-grijze haar keken de oplettende oogen guitig jong hem aan.

‘'t Is moeielijk om een begin te vinden,’ zei ze. ‘Je kunt wel zeggen: zoo zoo, is u in 't land, maar dat zien we wel. En als we u vragen hoe 't op zee was, vervelen we u. Dus hoe vinden we nu een nieuwtje?’

‘Ik vind u allemaal een nieuwtje,’ lachte Philip, en nu lachten ze allemaal plots in een genegenheid naar dien knappen jongen met zijn goed innemend gezicht.

Jopie was hem opzij gekomen.

‘Kan je met die sabel daar, steken?’

‘Nou stellig.’

‘Hèb u d'r wel mee gestoken? Een nikker! Wastie toen dood?’

Philip trok hem tusschen zijn knieën, maakte grappen, tot de jongen als een hondje niet meer van hem af te slaan was. En hij vertelde dat hij zelf nog een zusje van dertien jaar thuis had.

Nicht zuchtte verteederd: ‘Och een nakomertje,’ en dan luisterden ze wat hij verder vertelde op hun vragen, van zijn broers en getrouwde zusters.

Betsy had in dien tijd een karaf met madera en glaasjes neergezet, vroeg met een blosje, wàt hij gebruiken wilde. En toen zaten ze

alle vier met een glaasje madera voor zich op de gladde mahoniehouten tafel.

Het meisje keek met haar groote oogen Philip aan, terwijl hij zat te vertellen. En toen sprak neef Klaas van tante Goldeweijn, van Monnikendam en nichtje Annette, toen die een meisje was.

Er zonk een wonderlijk loome tevredenheid in Philip - een wat vage wazige stemming, die hem maar deed blijven zitten daar in die burgerlijke kleine en toch gezellige kamer, met de goedige menschen en dat prachtige gezichtje in den hoek bij het raam. Of hij zoo maar uren zou kunnen blijven zitten en in die oogen kijken....

Toen hij eindelijk opstond was het al schemer. Hij moest beloven nog eens terug te komen. Maar het meisje zei niets, reikte hem slechts vluchtig haar kleine hand. Die hij voelde in de zijne: stevig, warm, lenig.

Thuis vertelde hij terloops van zijn ontmoeting. Maar toen hij later met zijn moeder alleen was, begon hij er opnieuw over, moest hij vertellen in een onweerstaanbaren drang.

‘Ik heb de menschen heelemaal uit het oog verloren,’ zei Annette. ‘Die neef Klaas - een goede man....’

Philip stond naar buiten te kijken op de gracht. Hij ondervond het als een belemmering en tegelijk als een vreemde bekoring, dat hij zijn gedachten maar niet los kon maken van dat kleine avontuur. Niet laten kon ook om aan een mogelijke herhaling te denken.

Het jaar liep ten einde. Adolphine lag nu in bed. Plotseling was haar toestand zoo verergerd dat Louise Bergema had laten komen.

Hij had het broodmagere lichaam onderzocht - had gesproken van een consult met een gynaecoloog - maar de angstige onrustig knippende oogen hadden hem niet losgelaten - en het paarsig verhit gelaat had schuddend hem beduid: ‘Niet. Niet.’

Beneden had Bergema ernstig betoogd dat hij Adolphines toestand niet gunstig inzag. Louise, kaarsrecht op haar stoel aan de tafel, haar bleeke hand op het roodfluweelen tafelkleed, vroeg:

‘Als zij 's morgens nu wat blijft liggen, kan zij daarna toch wel hier beneden komen op de canapé?’

‘Neen juffrouw Craets, dat is geen patient om nog uit bed te halen. En ik zou u raden een verpleegster te nemen.’

In de groote zwarte oogen schemerde vrees, verzet.

‘Neen, neen,’ zei ze haastig, ‘*ik* kan haar heel goed verplegen. We hoeven geen vreemden in huis te hebben.’

Zij ging naar boven, keek staande neer op Adolphine, die klein

weggezakt in bed lag. Wondelijk ingekrompen leek Adolphine zoo, die toch gisteren zich nog aangekleed had.... En nòg iets was er veranderd aan haar: langs de slapen vielen twee nog zware donkere vlechten neer tot op haar borst. Adolphines eenige schoonheid, overdag tot een onoogelijk kapsel glad weggeknoedeld.

Louise moest plotseling gaan zitten, haar krakende zijden rokken ritselden naast het bed.

'Phine -' haar stem beefde.

De zieke keek moeizaam op.

'Phine - zoo'n dokter zegt die dingen wel.... maar jij denkt zelf toch ook dat je 's middags wel beneden kunt komen hè?'

Het plotseling zoo vreemd geworden gezicht bewoog langzaam heen en weer in 't kussen.

'Neen....'

Louise staarde. De kou van eenzaamheid greep haar opnieuw; doordringender.

Tegen Annette zei zij:

'Caroline moet thuis komen. Een vreemde verpleegster hebben we niet noodig.'

Maar toen ze met Annette alleen was, omklemde Adolphines magere gloeiende hand Annettes vingers.

'Annette, ik wou zoo graag dat er een pleegzuster kwam. Iemand die begreep hoe ziek ik ben.'

'Ach arme Phine; ja zeker, ik zal 't Frederik zeggen.'

Het gezicht in het kussen lag stil. Toen braken moeielijk de droge lippen open:

'Ik heb altijd zoo graag willen sterven. Ik durfde wel. Maar inééns. Ik heb nooit geweten dat het op deze manier zoo zwaar was. Het is.... zoo làng.... en het is zooveel pijn....'

Louises vriendinnen en dominees kwamen en zaten beneden in de voorkamer, praatten troostwoorden tegen Louise. Het dramatische van 't geval droeg haar; deed haar de eerste dagen in een soort verzaligde smart over de pijn heenleven.

De kinderen Craets kwamen nu naar boven, stonden er, de een na den ander voor het wegstervend geel getrokken gezicht, het gezicht van een stokoude vrouw plotseling - stil en bevangen in hun bloeiende jeugd. Tot de zuster een wenk gaf. Een oudere hartelijke vrouw, die aan tante Sophie deed denken; onder pressie van Frederik had Louise toegegeven.

Allen brachten ze een eigen stuk van de wereld daarbuiten mee: Philip in zijn uniform de zee, de verre reizen. Francine en Sophie, jong getrouwde vrouwen, het eigen jong gezin. Bedaarde vriendelijke

Pieter, sombere Frits - mannen, mànnen.... En Jetje het kind.

Naar Frits keek het gezicht in 't kussen lang, peinzend, aandachtig. En een vreemde teederheid begon erin te gloren, iets dat het nooit bezeten had: moederlijkheid. In haar laatste levensdagen roerde zich, wat het verstikt gelegen had op den bodem van haar verdord hart - klom langzaam naar boven, en eischte.

Eischte voor Frits, een eenzame als zijzelf geweest was, die niet paste tusschen de anderen; leelijk was hij ook, leek hij niet op haar....?

Met den notaris had zij haar beschikking gemaakt: Frits kreeg een buitengewoon groot legaat, dat hem in staat zou stellen te leven naar zijn aard en aanleg, onafhankelijk van anderen. Dat hem de mogelijkheid zou verschaffen zijn leven te maken tot iets bevredigends.

Langzaam gleden de dagen naar het einde van het jaar. IJs en sneeuw, die een vreemd wit licht brachten in de ziekenkamer, waar het stille gezicht al kleiner in 't kussen lag. Alleen de donkere oogen monsterden oplettend iedere nieuwe figuur die bij de deur verscheen.

Zoovele - telkens een andere.

Alleen de eene nooit, die niet uit haar gedachten weg was - die naast haar ging in honderd doorleefde momenten. Caroline.

Maar op een oogenblik in de ijlte van lange vervagende uren een stem. Een stem die er wàs - géén droom.

En voor haar bed, op den stoel waar zij haar zoo lang had gezocht, een vreemde Caroline, gezet, rasperig rood in 't gezicht, slecht gekleed in een dikken bruinen mantel en slordigen zwarten rok.

Het gezicht in 't kussen zocht langzaam de vreemde figuur af tot zij weer aanlandde bij de oogen. De oogen, schuchter, blauw, dwalend, waren die van de kleine Carolinetje.

‘Annette zei, dat je me wou zien, Phine.’

Het gezicht keek haar aan.

‘Ik heb zoo naar je verlangd. Ik moest je wat vragen. Caro, ben je gelukkig nu?’

‘Mijn beesten heb ik....’

‘Caro -’ het gezicht hief zich moeielijk iets op, ‘wat zijn we arm hè? En alleen.’

‘.....?’

‘En toch was jij niet zoo arm als ik. Jij was niet leelijk. En ik heb ook altijd gedacht dat jij niet die verschrikkelijke verlangens hadt als ik. Geloof je.... ik kan er met geen mensch over spreken, zelfs niet met tante Sophie - gelóóf jij Caro dat het zoo slecht was....’

‘Ik - e.... weet niet....’

‘Neen, we weten niet. Ze zeiden het, ze vervloekten je erom tot je het ook geloofde.... Maar waarom is het mooi en lief en goed als je getrouwd bent, en slecht en gemeen als je.... zoo arm bent. Ik geloof dat alles niet meer nu ik hier lig.’

Zij zweeg een poos. Haar hand lag onder Carolines hand. Een ruwe hand, die de hare streelde.

‘Caro,’ haar stem was heesch, ‘toen *jij* weg bent gegaan, toen begreep ik dat jij net zoo wanhopig was als ik....’

Carolines hoofd bewoog nerveus onbeheerscht. Het was allemaal zoo weg geweest, - het was zoo onverschillig geworden.... het scheen of het niets meer met haar te maken had. En nu opeens hier Phine die lag te sterven, die dingen zei waarom ze schreien moest, plotseling diep uit haar hart.

‘Caro?’

‘Ja?’

‘Kom nog eens naast me op het kussen, en zeg dan “nacht Phien”, net als toen je nog een kind was en bij me in bed lag.’

‘Nacht.... Phien - lieve Phien....’

‘Ja dat is het eenige goede. Kinderen zijn met mekaar. Nacht Caro, nu ga ik slapen.’

‘Zal ik weggaan?’

Er kwam geen antwoord; en Caroline Craets keek naar het gezicht in 't kussen, geel en bloedeloos als van een doode. Zij zat er nog, onbewegelijk starend in haar dikken bruinen mantel toen Louise kwam.

‘Kleed je uit Caroline,’ fluisterde zij, ‘dan gaan we eten. Phine slaapt.’

Caroline stond op.

‘Ik moet naar huis, daar is niemand die zorgt....’

Louise antwoordde niet. Voor Caroline liep zij de trap af. Maar bij de eetkamer greep zij haar plotseling bij den arm, trok haar de deur in.

‘*Hier* is je thuis,’ zei ze krachtig en streng. ‘Hier wordt voor je gezorgd. Daàr is je plaats,’ en ze wees bevelend naar de ronde tafel, waar voor twee personen was gedekt.

Maar Caroline deed een stap terug.

‘Ik ben bij Phine gekomen omdat ze sterven gaat. Maar niet om hier....’

‘Phine gaat niet sterven.’

Een ontzetting brak uit in Carolines blauwe schichtige oogen. Die starre onverzettelijkheid tegenover den dood zelfs, deed haar nog eenmaal hier in huis haar bezinning verliezen. Ze werd bleek, haar mond vertrok.

‘Phine sterft! Phine sterft! Phine sterft!’ schreeuwde ze. ‘Je zult zitten aan je tafel met niets dan dooden!!’

De galm van haar stem joeg door het stille huis - Mijntje vloog de keuken uit - boven bij de trap sloop de zuster ontsteld haastig aan. Maar Caroline duwde forsch Louise opzij, snelde de gang in. De deur sloeg dicht.

Louise stond in de kamer en luisterde. Haar knieën knikten toen zij eindelijk zich omwendde, en langzaam zich aan tafel zette.

‘Juffrouw Caroline blijft niet eten,’ zei zij vlak.

Zwijgend, geschrokken, ruimde Mijntje het couvert weg.

XXXIII

DE Kerstdagen waren gekomen, die altijd het huis zoo fleurig maakten met den geur van hulst en dennegroen. Maar ditmaal bleef de stemming getemperd.

Frederik sprak niet over het feit dat geen zijner zusters mee aanzitten zou aan het Kerstmaal, maar zijn gevoelige zachte ziel leefde deze dagen in een eenzame bedruktheid. Hij wist, dat Annette nooit veel van ‘de meisjes’ gehouden had, alleen Carolientje had ze wel graag mogen lijden - en hij viel haar niet lastig met zijn verdriet. Maar hij liep veel alleen de grachten langs in deze sombere stille laat-Decemberdagen en dacht aan hun jeugd - aan zijn zusters, het ouderlijk huis. Hij had altijd wat mannelijk ongeduldig gestaan tegenover hun oude-jufferbezwaren, maar voor 't eerst viel in deze dagen een beklemming over hem om de onvruchtbaarheid dezer drie levens. De kleine zusjes van zijn kindsheid, waarvan de eerste sterven ging. De heele tragedie van haar jeugd stond nog eens voor hem op. Hij dacht aan Caroline ook, en vaagjes beroerde het in een pijndoende onrust hem, of hij niet meer had kunnen doen dan de twee jongsten aan Louises nauwgezette maar kortzichtige zorg over te laten.

Hij ging tweemaal per dag naar de Heerengracht - zat er bij Adolphine, jeugdig en gezond met zijn zes-en-vijftig jaren, en legde voorzichtig een vrucht, een paar bloemen bij haar; of dikwijls ook alleen maar zijn eigen goede blauwgeaderde hand in de hare.

Zij zeide zelden iets. Ze keek naar hem, den broer wiens leven zoo vol, zoo gelukkig was geweest; die naast hùn arme meisjesbestaan zoo onbekommerd zijn fleurig gezinsleven had geleefd. Zij had hèm niets te zeggen. Alleen praatte zij in gedachten met Caroline, haar zuster.

Het woord zuster herhaalde zij in zichzelf soms tijden lang - zuster - zuster.... alsof het een wonderlijk nieuwe beteekenis voor haar gekregen had. Zij wist nauwelijks dat Caroline er zelf niet was - ze leefde heele dagen met haar, als kinderen in 't oude huis in Utrecht.

Kerstdag ging Frederik naar Mon Désir, waar tante Sophie, zwaar verkouden, huisarrest had. In een wollen sjaal gewikkeld, zat ze hoestend met haar doosje drop-uit-den-blikken-trommel voor zich.

'Het komt alleen van die gure Bussumsche lucht - in Amsterdam was ik nooit verkouden,' en ze keek verlangend en ongerust den weg op waar oom Pieter rondreed door het Spiegel op zijn driewieler. Hij wou ook met alle geweld dat zij samen op een tandem zouden gaan rijden. Tante Sophie stond, sinds oom Pieter op dit eene punt zoo modern was geworden, doodsangsten uit. Hij botste op zijn driewieler die altijd breeder was dan hij dacht, tegen hekken en karren op, nam bochten te kort, en kreeg het buiten met alle boeren aan den stok, die van den bok vlogen en voor hun paarden moesten gaan staan als er weer zoo'n heidensch ding op den weg aankwam - leverde slag met veldwachters en kreeg een rijken oogst van processen-verbaal. Maar niets deed afbreuk aan zijn enthousiasme. En slechts keek hij benijdend naar een enkelen jongen, die op zoo'n hooge fiets aan kwam stuiven.

'Ze zeggen, het begint veld te winnen, dat ook meisjes velocipède rijden,' zei tante Sophie.

'Natuurlijk. Op lage fietsen dan. Als jouw zusters dat in hun jeugd hadden kunnen doen, Frederik, waren ze frisch en vroolijk gebleven.'

'Ik vind nu eenmaal niet dat zelfs mijn eigen Fransje een elegante aanblik is op de fiets, met haar opwaaiende rokken en trappende beenen. En oom, het verkeer? Het verkeer??'

Maar oom Pieter zei dat het buiten met het verkeer zoo'n vaart niet loopen zou - en voor de tweede maal in haar leven had tante Sophie het gevoel dat zij en haar man verschillende wegen gingen.

In den trein dacht Frederik aan oom Pieters woorden. Op de een of andere wijze hadden ze hem diep geraakt en lieten hem niet los.

Hij zag er betrokken uit toen hij de kamer inkwam. Annette stond op en ging naar hem toe. Zij begreep wat hem hinderde en waarom hij er tegenover haar niet over sprak. Dat gaf haar een schuldig gevoel. Ze nam zijn hoofd tusschen haar handen en kuste hem.

'Schat - dit wordt voor jou een droevig Kerstmaal....'

Zijn oogen troebelden. Zelden kwam zij uit zichzelf tot zoo'n liefde-betoon.

'Wij zijn goddank nog allemaal bij mekaar,' zei hij zacht.

Zij dacht: 'Hij kan er niet over praten tegen mij.'

Maar later op den middag zei hij plotseling: ‘Dat Caroline niet meer naar Phine komt! Dat zij niet meer bij ons wil komen....’

‘Het bewijst hoe diep zij moet geleden hebben onder dat familieleven.’

Hij keek naar de kale boomen met de pijnlijke verwondering die 's levens harde dingen in hem wekten.

‘Het moet wel zoo wezen. We zijn toch allemaal goed voor haar geweest naar onze gedachte....’

‘Naar ònze gedachte. Maar met alle goede bedoeling kan je iemand rampzalig maken. En met wat voor jou het afschuwelijkste zou zijn kan een ander ten hemel varen.’

Hij peinsde fronsend.

‘Dàt kan geen mensch dan weten. Het eenige wat je doen kunt is handelen naar je beste weten.’

‘To some good angel leave the rest,’ vulde zij in stilte aan. En och, misschien was wel zijn argelooze overgave het eenig veilig compas in dit soms zoo verwarrende leven.

Maar aan tafel dien middag zat Frederik tusschen zijn beide getrouwde dochters, en de glans om dat geluk liet zich door die andere droefheid niet dooven. En hij was tevreden dat Annette althans op de zaal niet het nieuwtje had ingevoerd van gloeikousjes, die zoo'n ellendig groen licht gaven, waarin ieder ziekelijk bleek werd.

Francine zag er kalm gelukkig uit, - aan den overkant praatte Jan tusschen zijn schoonmoeder en Jetje honderd uit over den storm, die de overkapping van de Amsterdamsche Wielerbaan geheel had weggerukt - over de scheuring die wel komen zou als de A.N.W.B. zich van het ren-wezen ging losmaken - dat Jaap Eden vast van plan was te gaan trainen op de schaats - hoe Gordang zoo feestelijk in Rotterdam was ontvangen door zijn club - dat in Engeland de beroemde trainer Chappy Warburton was gestorven....

Niemand luisterde, behalve Jetje. Francine streed op tegen Sophie over Couperus. In den boekwinkel van De Roos kreeg ze alle nieuwe boeken - zij had Majesteit en Wereldvrede verslonden. Sophie trok de fijne schouders op.

‘Ik heb nu Eline Vere ook gelezen. Een zenuwpatiënt. Hoe iemand over zoo'n mensch een boek kan schrijven! Wat een onderwerp. Dat noem ik toch geen hoogstaande vrouw, die Eline?’

Zij wendde zich half tot haar man die verveeld glimlachte; met het spottende, dat haar prikkelde.

‘Neen, zoo iemand is geen hoogstaande vrouw!’ herhaalde ze met haar schelle nadrukkelijke stem. ‘Is dat soms niet waar?’

Annette spitste de ooren bij dien toon. Ze keek Hartonius niet aan.

'Dàt wil ik nog niet eens tegenspreken. Maar dat doet niets ter zake.'

'Niets ter zake?'

'Neen, dat doet niets af aan de waarde van het kunstwerk.'

'Hà!' Francine klapte in de handen.

'Niet?! Jij vindt dus dat hoogstaand of minderwaardig er niets toe doen in een boek?'

'We hebben alleen te maken ermee, of dat hoogstaande of minderwaardige zooals jij dat uitdrukt - wat ook altijd maar zeer relatief is - in het boek tot schoonheid geworden is.'

'Dus jij vindt bijvoorbeeld dat gemeenheid schoonheid kan worden in een boek?'

'O ja.'

'Jij - een advocaat! Iemand die het recht dient....'

Haar hooge bijdehande stem irriteerde hem. Verveelde hem vooral zoo. Ze kon hem vreeselijk vervelen met haar slecht onderscheiden, het verdraaien der begrippen in haar domheid. En zij had een spitsvondigheid die zij zelf voor geest en intelligentie aanzag. In die anderhalf jaar was op verbijsterende wijze uit het vroolijke en tegelijk verstandige kind dat hij eenmaal toch in haar had meenen te zien, gegroeid een heerschzuchtige vrouw, die over alles een hoog woord wilde voeren. En hij begreep ook thans niet hoe Sophie in haar vereering en liefde niet verdragen kon, dat hij in haar oogen van zijn hoog standpunt afdaalde door zulke enormiteiten te beweren. Haar aanval was niets anders dan de poging hem weer tot de gewenschte hoogte op te stooten.

Hij zat stil, zag haar ook stil geworden en bleek - en dacht op eens: hoe jong was ze nog. En hoe trouw en goed zorgde ze - dikwijls kon ze op een kinderlijke manier in een élan van liefde verlangen bij hem kruipen, en om zijn liefkoozingen bedelen.

En dan had hij toch van haar den jongen, dien had zij hem toch gegeven; als zij meer kinderen kregen - meisjes hoopte hij - zou zij ook makkelijker worden. Dan was ze niet meer zoo veel alleen, had ze vanzelf bezigheid en gezelligheid, en eischte minder van hem.

Toen ze hem eindelijk weer aankeek, zàg zij de zachtheid in zijn gezicht, en haar hart met al de warme toegewijdheid die het bezat sprong hem tegemoet.... Zij lachte en werd vroolijk en kon grappen maken met Melgers die daar graag op inging....

Jetje, aan den anderen kant van Hartonius genoot. Zij was dol op dezen zwager al trachtte ze pijnlijk eerlijk haar eerste liefde, Jan, niet

te kort te doen. Maar Jacques volgde zij als een hondje. En hij betrapte er zich op, dat hij soms om vier uur even voor 't raam van zijn kantoor kwam staan als zij uit school voorbijging, en wuifde, en blozend lachte en nog eens naar hem omkeek.

'Zalig hè moeder, al de jongens thuis!' riep ze en knikte tegen Philip: 'ik heb je toch zoo gemist zeg.'

Hij lachte, plaagde haar een beetje, zijn kleine zus, waar hij trotsch op was. En tegelijk dacht hij weer aan zijn bezoek bij de Dormannen, en aan Betsy's oogen toen hij van Jetje vertelde.

'Ja - dat Betsje - dat Betsje.... een schat gewoon.'

Hij tuurde, zijn oogen wat troebel, de tafel langs - de keurige tafel op de zaal zooals zijn moeder die zoolang hij zich herinnerde had aangericht. Zijn blikken gleden over de geschilderde zeegezichten in de wandvakken - de Italiaansche landschappen aan den overkant. En zag de rommelige huiskamer waar hij even in 't voorbijgaan een indruk van gekregen had, en het ijzig nette burgersalonnetje waar zij gezeten hadden. Waarom kon hij zich daar niet van losmaken.... Drommels, hij moest oppassen, hij was verliefd - daar moest hij weer af!

Hij schoot met geweld op uit zijn droomerijen, merkte dat zijn moeder naar hem zat te kijken, hief stilletjes - een apartje - zijn glas naar haar op: 'Klein?' Luisterde dan naar Pieter die pas in Parijs was geweest en betoogde dat daar automobielen hoe langer hoe meer veld wonnen. 'Hier steenigen de boeren je nu nog - vraag 't Jan en Frans - maar dat zal hier ook niet lang meer duren.'

Zijn oogen stonden groot, geanimeerd. Hij wilde een auto. Daar zou hij niet benauwd van worden; daarmee zou hij, vlug en handig sturend, bij niemand achterstaan. Misschien de eerste in Amsterdam. Hij zei het vader niet, die kon de dingen niet uitstaan. Maar hij wilde Eugénie de Montfard ervan vertellen.

Hij zag, terwijl hij schijnbaar luisterde naar eeen gesprek van Sophie en zijn moeder, een lang bleek tenger meisje - te teer en te tenger misschien, met groote grauwe schoone oogen, een fijnen smallen mond. De laatste spruit uit een zeer oud geslacht. Arm - en logeerende van den eenen naar den anderen bloedverwant. Maar *hij* had geld - en zij had de gratie, de onnavolgbare distinctie die hij zocht. Zij zou een vrouw zijn die ontvangen kon, die aan zijn huis haar gedistingeerdheid zou geven.

Sterk was in Pieter zijn passie-leven bij alle onderdrukking door zijn vaak ziek lichaam. Anders dan Philip wist hij zich, Philip die licht en makkelijk gecharmeerd was - maar snel bekoeld, zonder dieper verlangen, en solide beheerscht leefde. Pieter, gesloten ook in dit,

ging zijn eigen weg. Zijn vader had met hem gesproken, zakelijk cru de dingen bij den naam noemend, zooals hij gesproken had met Philip, toen die van huis ging - met Frits bij zijn vertrek naar Hamburg. Er was in al de drie jongens Craets na een dergelijk onderhoud iets geweest dat hen daarna voor 't eerst met iets bevangens bij hun moeder en zusters deed zitten. Bij moeder vooral met haar onschuldige heldere meisjesoogen.

Eugénie de Montfard, wist Pieter, was niet zijn type vrouw. Kleine donkere zware vrouwen hadden zijn passie gehad. Maar met Eugénie alleen was de vrouw hem verschenen, die volkomen paste in het leven zooals hij zich dat sinds zijn jongensjaren rancuneus en hongerig naar vreugd had opgebouwd in zijn geest.

Hij zat ook te denken dat hij op kantoor telefoon wilde hebben. Vader wou er niet aan, zei dat alle rust uit zijn leven dan weg zou zijn. Nu ja - dat was dan maar zoo - je moest met je tijd meegaan.

En tusschen hen allen zat Frits. Frits in zijn bruin pak, klein, gezet, grauw, zwaarmoedig. Zijn scherpe intuïtie volgde, ontleedde achter al de bekende gezichten aan tafel de gedachten, de gevoelens....

‘Allemaal hebben ze iets,’ dacht hij, ‘wat hun de moeite waard is om voor te werken, voor te vechten, voor te hopen, voor te vreezen. Ik heb niets dat ik de moeite waard vind.... niets, dan hier maar zoo te zitten - en naar hen allemaal te kijken, en te denken zoo'n beetje....’

Frederik was opgestaan - een familie-diner was bij hem niet af zonder toast. En hij deed het graag, zelfs onder den druk van de afwezigheid zijner zusters - in de naïeve overtuigdheid ook van een invloed ten goede. Hij bedankte zijn vrouw voor al wat zij dit jaar weer voor hem en de kinderen geweest was - hij sprak tot zijn dochters en hun echtgenooten over de nieuwe kleine gezichten, die den kring weer voller zouden maken. Hij sprak tot zijn zoons Philip en Pieter die hun weg gevonden hadden, en tot Frits over de hoop dat ook voor hèm het besef van zijn bestemming spoedig klaren zou. Hij herdacht de tantes en zijn hand beefde licht toen hij zijn glas ophief om met zijn vrouw en de anderen te klinken.

Hij dacht hoe Louise placht naar hem toe te komen om met hem te klinken, haar zwarte oogen ernstig dwepend in de zijne:

‘Frederik, broer....’

Hij kuchte - ging zitten.

Fransjes arm was in den zijnen. Ze gaf hem stil een zoen.

‘Schat van een vader....’

XXXIV

JANUARI schoof de eerste weken in. Stille witte mistige dagen met sneeuw en ijs. Als Jetje naar school ging, keek ze allereerst in bij de Hartoniussen, waar dikwijls Sophie den kleinen Willem voor het raam hield - gleed dan in voortdurende glijbaantjes de kleine steentjes af. Tot ze opeens *niet* meer gleed, de lage stoep bij de tantes kalm en stil opliep, en zacht belde.

Niemand had haar dit ooit gezegd. Ze ging op haar teenen de trap op, gluurde om de deur van de ziekenkamer; en bracht er een vleug van verschgevallen sneeuw en morgenlucht, verjoeg de donkere verschrikking van den langen doorwaakten nacht. Naar het bed sloop zij, en welig blond, geur van een jong frisch kind, viel één oogenblik om het uitgeleefde perkamenten gezicht op het kussen in den wonderlijk zwaren tooi der donkere haren.

'Arme tante Phien, die zóó ziek was....'

Uit den nacht, den duisteren langen, wist Adolphine aan Jetje de morgen, de nieuwe dag gekomen. Aan enkele punten hield zich haar denken vast, want niet helder meer wist zij de dingen; en onnaspeurlijk vergleden de uren, licht in donker, eenzaamheid in stemmen, waken in slaap. Vaag bezon ze: dat kwam van de spuitjes.

Naar één wachtte ze nu nog slechts, naar één keek ze uit, die met wonderlijk behendige zachte handen haar hielp. Bergema. Zijn aanraking herkende ze blindelings, onderscheidde ze onfeilbaar van die der zuster. Ze kende den wat sloffenden stap van een zwaar geworden man, zijn hoorbaar hijgenden adem bij de deur waar hij even stilstond. *Hij*, dat wist ze, was de eenige die begreep, die kende wat zij leed. Soms keken haar gekwelde oogen lang en diep in de zijne, lieten dan in een vaag geluk af. Een veiligheid, een beschermd gevoel voor het

eerst bij een man - een die niet minachtte, niet voorbijzag - die ernstig zorgvuldig erop bedacht was haar te helpen, die de pijn meester wist te blijven. En naar mate de dagen vergingen, wist ze àl zekerder, al duidelijker, en met een zalig overgegeven vertrouwen: hèm hoefde zij niets te zeggen. Hij wist alles. Hij worstelde met haar samen naar het eind. Als hij er niet was - dan was er de matelooze eenzaamheid. De jonge nachtzuster praatte wat op een aangeleerd lief toontje. De goedige oude dagzuster met opgewekte stem en begrip in haar oogen, bemoedigde, sprak van den zomer.... 't Deed er alles niet toe. Alleen: de oogenblikken die kwamen, onfeilbaar kwamen: zijn hand op de hare - zijn zitten op den stoel aan haar bed - en het weten alles te kunnen zeggen.

Louise zat er lange tijden en staarde naar het gezicht in het kussen dat haar niet scheen op te merken.

''t Zou toch niet.... Zóó ziek was Phine toch niet geweest dat ze nu.... dat het nu ineens zoo heel erg leek?'

Ze nam het iemand kwalijk als hij een toespeling maakte. Het donker bewustzijn, dat àls zij toegaf, een afgrond gaapte dien zij niet kon overbruggen. De zuster, den dokter vroeg zij nooit naar iets, maar haar stereotype vraag aan Frederik als hij kwam was:

'Frederik, jij vindt ook wel hè, dat het niet erger is?'

Hij gaf al dagen geen antwoord meer, drukte zwijgend haar hand. Dan gleed een huiver over haar strakke trekken, en ze liet hem uit met een uitdrukking van gevangen angstig dier in haar groote zwarte oogen.

Zij dacht niet bewust aan de ongemakkelijke canapé en het harde prikkerige kussen - niet aan de rechte stoelen, waarop de zieke gehangen had. Maar een donkere verborgen dwang deed haar een middag toen de zuster uit was haar stijven rug naar Adolphine neerbuigen.

'Phine,' fluisterde ze dringend, 'Phien?'

Langzaam, geroepen door den angst in die stem, gingen de oogen met tegenzin op.

Louise zag om zich heen als zocht zij hulp.

'Phine - zeg - hòu je van me?'

De oogen hechtten zich, als zogen zij zich vast aan het woord.

'Ja.... Lou.'

'Ben ik - ik ben toch goed voor je geweest?'

Het gezicht staarde. Toen brachten de paarse vochtige lippen uit:

'Je zult.... zoo alleen.... zijn....'

Langzaam gingen de oogleden neer.

Louise zat onbewegelijk. Haar mond was opengevallen als voor

een kreet, haar handen klemden zich stijf ineen - haar hoofd hing voorover als een te zware last. En ze had het gevoel of, als een doem, achter de gesloten oogleden Phines oogen haar steeds nog met dien-zelfden blik bezagen.

Het was donker toen de zuster binnenkwam - zij er nog zat.

'O juffrouw Craets! de kachel is uit - het is hier koud....'

Louise gaf geen antwoord. Moeielijk rees zij op en ging naar haar slaapkamer. En drukte, stram haar knieën buigend, haar voorhoofd in de harde gebreide sprei.

Zooveel hadden haar dominees, haar vrome vriendinnen haar gezegd deze weken, spreuken, toepasselijk en stichtend, maar ze kon er zich geen enkele meer van te binnen brengen. Ze trachtte een gebed te vinden: 'Heer laat Phine niet sterven. Heer, Gij kunt alles, red haar....' Maar de woorden verwaasden zonder zin, zonder beteekenis, zonder mogelijkheid of werkelijkheid tegenover de zwakke stem, die slechts in mededoogen een antwoord gevonden had op twijfel en zelfverwijt.

Tot een morgen kwam, na een langen nacht, dat het vale licht een uitgestreden gezicht ontmoette in den sluiken val der zwarte haren; een lichaam dat zich recht gelegd had op den rug voor eindelijke rust - handen als in open overgave langs de zijden. In de donkere zijkamer zat later op dien dag Louise, den fijnen wit linnen zakdoek in de hand, en ontving er de drommen condoleancebezoeken, die als plechtige ceremonie haar tot een troost waren; ernstig, gelaten kalm, een vorstelijk idool in haar zwarte kleeren, statig recht in haar stoel. En slechts hadden haar lippen gebeefd toen Jetje de armen om haar hals sloeg en in haar kus fluisterde:

'Arme tante Lou, - ik zal véél bij u komen.'

Niemand van al deze bezoekers had Adolphine eigenlijk gekend. Zij hadden haar gezien: de schaduw van haar zuster. En de woorden in de dompe nauwe suite spraken alle van berusting, kracht tot dragen, aanvaarding, van Louises liefde gedurende zóó langen ziektetijd. Maar de doode zelf, wier verzwegen gevoel luid, lang en wanhopig tegen de wanden geroepen had, leek iets te zijn van even weinig belang als bij haar leven.

Verschrompeld, licht als een kind, was de Adolphine die gekist werd. Mannenhanden beroerden haar het laatst. Bergema die stil nog kwam zien, ernstig neerzag op het uitgeleden lichaam - de timmerman die de maat nam, onverschillig met zijn duimstok even haar wang raakte - de begrafenisondernemer die

eindelijk het zeer stille gezicht als van een heel oude vrouw van de wereld wegsloot - het deksel schroefde....

Caroline was gekomen voor de begrafenis. Zij zat er in haar zwarte japon, door Annette voor haar gekocht - zenuwachtig, onrustig, tusschen de familie, de vreemden, die zij nauwelijks wist te onderscheiden.

'Phine was dood. - Phine haar zuster - weg. Maar ze moest oppassen dat Louise haar niet houden wou - haar dieren konden geen nacht alleen zijn.'

Tante Sophie zat er bleek en diep bedroefd, en klaagde zichzelf aan. En oom Pieter snoof door zijn krommen grooten neus. 'Allemachtig beroerd voor Louise - zoo alleen te blijven.... ze moest maar gauw komen logeeren.' En hij fluisterde met Frederik, die nerveus, mager haast, Louise kuste eer hij den laatsten tocht met Adolphine begon.... Zijn oogen zochten Annette, die trouw zijn blik opving - zoo vol van bloeiend jong leven waren al zijn kinderen die hier de kamers vulden.... Ze gaven hem een ongekend gevoel dichter bij de doode te staan dan bij hen.

Laat in den avond nam Louise kalm afscheid van Annette en Frederik - het aanbod dat een van allen zou blijven slapen had zij afgewezen.

Rechtop ging ze de trap op, na Mijntje goeden nacht gezegd te hebben - langzaam, statig als alle avonden te voren. Tot ze kwam aan de deur waarachter Phine gelegen had - waar zij haar geweten had, zoo verbijsterend veranderd; Phine die, even onbegrijpelijk, van haar was weggegaan.

Nadat ook Caroline was heengegaan....

Ze leunde tegen den muur, starend over de verlaten gang.

'Phine,' fluisterde ze onbewust, 'Phine.... Phine....'

In doodelijke stilte stond de nacht om haar heen. Maar de vrouw in haar zwarte kleeren luisterde verloren naar een verre stem:

'Je zult zoo alleen zijn....'

XXXV

HOE snel verdrong het leven de dooden. Kort na Adolphines sterven was er de gebeurtenis in het gezin Craets, die snel aller aandacht vroeg:

Pieter had zich verloofd.

Frederik en Annette waren verrast maar niet ontevreden. Wat fortuin zou Frederik lief geweest zijn in de zaak, maar het meisje met den oud adellijken naam was hem welkom. En Annette dacht in deze dagen nog eenmaal hoe weinig zij van Pieter geweten had. Niet in de ziekelijkheid van zijn kinderjaren - niet in zijn felle eerzucht van grooten schooljongen - niet in zijn plotseling mondain gezelschapsleven van jongen man - niet ook in deze verloving.

Toen zij het meisje zag begreep zij. Deze uiterst verfijnde bleeke spruit van een uitgeleefd geslacht, die met een lieftallige gratie haar begroette, en Frederiks hart onmiddellijk stal door haar distinctie, haar licht amusante conversatie - dit was de vrouw die Pieter gezocht had.

'Ik geloof dat zij bij elkaar passen,' zei Frederik. 'En toch verwonder ik mij.... gelóóf jij dat Pieter verliefd is?'

'Ik weet niet.... maar één zelfde wensch heeft hen te samen gebracht. Hij wil een mondain leven, en persé een vrouw die daarin past. Zij wilde een man die haar dat geven kon.'

Zij keken elkaar aan.

'Annètje, je oogen zijn zoo meedoogenloos helder - het is makkelijker om zoo'n stoffel te zijn als ik.'

Over nog iets anders waren Annettes oogen helder: zij zag scherp een innerlijke koelheid in Eugénie; deze innemende lieftalligheid aangeleerd, meer goede manieren dan natuur.

Onbewust van haar schoonmoeders opinie deed Eugénie haar intrede in de familie, tevreden, gelukkig.

‘Oh, dat eeuwig logeeren, van een tante naar een nicht - van het eene groote buiten naar het andere - altijd het wel lieve meisje dat dankbaar had te zijn, voor wie een huwelijk met hevig verlangen werd tegemoet gezien. Eugénies groote grauwe oogen in het schoon besneden, ziekelijk bleeke gezicht hadden doorzien met verholen spot de vrees van de familie met haar te blijven zitten. Zij kwam, iederen morgen weer, aan een ontbijttafel die de hare niet was, als de gracieuse pop, waarvoor haar oudste oom op den Barnenborg het kleedgeld betaalde. Alleen de juweelen van haar moeder waren haar eigendom.

Eugénie wist: zij moest trouwen, zoo gauw mogelijk. Maar de adelijke families zochten voor hun zonen meisjes met geld - en drie jaar was zij uitgegaan zonder zich te verloven. Nu had zij dezen winter, in Amsterdam bij een nicht logeerende, op een soirée Pieter Craets ontmoet.

Eugénies oogen hadden peilend geblikt in die klare scherpe blauwe, welke verrast haar heele gestalte omvatten alsof zij plorseling een visioen ontmoetten. En op verschillende diners had zij hem weer ontmoet, dezen rijken jongen uit de eerste kringen wel, maar toch slechts uit den Amsterdamschen geldhandel. Alleen zij wist, zijn grootmoeder Craets droeg een ouden naam....

Eugénie zag haar weg. Haar tijd van uitgaan was voorbij - zij kòn niet langer het leven leiden van vriendelijk nichtje uit logeeren. Zij kon óók niets uitvoeren: de gansche beweging der vrouwen die streed voor haàr lotgenooten, ging spottend bezien als iets minderwaardigs aan haar voorbij. Er wàs niet anders dan een huwelijk met dezen Craets, dien, zij in de maanden dat zij elkaar ontmoetten, met haar koelen aard zeer mocht lijden. En toen hij haar vroeg, zei zij onmiddellijk ja.

Een harde onverzettelijke Eugénie vonden de ooms, de tantes, de nichten, plotseling tegenover zich. Die Craets, niet uit hun kringen, - zij hadden van dat meisje nooit veel meer dan displezier beleefd - nu leverde zij hun dit....

Maar Eugénie, koel, klaar, verwikte niet, wilde alleen zoo mogelijk géén volkomen breuk om de toekomst. Wees op den naam dien de grootmoeder gedragen had, op de zeer geëerde positie der Craetsen in de Amsterdamsche handelswereld. En tenslotte zag zij hen zwichten, begreep smalend de beweegreden die zwaar woog: zij wilden wel van haar verlost zijn.

Zoo kwam Eugénie in den kring der Craetsen - een nieuw element dat zich bewegelijk licht wist aan te passen, en achter altijd hetzelfde uiterlijk een eigen leven leefde, waarin niemand binnenkwam.

Het tweede wat de gemoederen bezig hield was: Frits had zijn erfdeel van tante Adolphine gekregen. Iedereen verwonderde zich. Hield tante Aldolphine zóó van Frits? Hij was niet hartelijker geweest dan een der anderen, en aan hem scheen zij speciaal gedacht te hebben. Niemand, ook Frits niet, raadde wat de belangstelling der zieke vrouw in haar laatsten levenstijd had doen keeren naar den jongen, een eenzame als zijzelf.

In huis lachten Pieter en Philip goedig. ‘Kapitalist, rentenier!’ scholden ze hem goedgezind, en hij lachte mee zijn zeldzaam lachje.

Annette kon niet laten plannen te maken voor Frits - zij bouwde opnieuw. Als Frits nu geregeld aan een tijdschrift meewerkte - redacteur misschien werd - dan zou hij met Adolphines kapitaaltje genoeg hebben voor een bescheiden bestaan. Hij zou dan 't werk van zijn hart toch kunnen doen - misschien wel eens een roman schrijven....

Maar hij verwierp het smadelijk.

‘Schrijven met de verplichting te *moeten* schrijven was hem onmogelijk. Misschien ook maakte hij wel nooit meer een goed vers. En een redactie was heelemáál niets voor hem; hij zou altijd alles vergeten en verliezen. 't Idee, de duizend prullen te moeten lezen die alle menschen met wel eens een verhaaltje in hun hoofd, een redacteur geliefden toe te sturen. Merci! Een roman?? Beware mij. Zoo iets lijvigs, van langen adem.... Zoo iets had eigenlijk geen recht van bestaan. Alleen 't moment grijpen - dàt was het. Zoodra een emotie uitgesponnen en uitgerekt werd, was het zijn geur, zijn gloed immers làng kwijt!’

Annette schudde driftig het hoofd.

‘Je kunt toch moeielijk beweren Frits, dat al die mooie romans van de groote schrijvers zonder waarde zijn.... Denk eens aan Dickens - aan....’

‘Ik voel er niets voor. 't Kan best zijn. 't Is maar *mijn* opinie. In alle geval *ik* kan 't niet.’

‘Maar je zult toch *iets* moeten in die lijn.’

‘Och dat zie ik heelemaal niet in.’

‘Maar alle andere werk wil je ook niet! Hier op kantoor hang je ook rond.’

‘Ik kan nu eenmaal niet helpen dat ik anders ben dan jullie - dat ik verafschuw wat iedereen zalig schijnt te vinden: werken. 't Is zeker wel abnormaal, maar ik kan het niet. Zoo min litterair werk als iets anders. Ik kan alleen schrijven als ik niet hoef.’

‘Maar wat wil je dàn’

‘Ja.... ik wou dat jullie niet zoo schrokken als ik het zeg....

ik wou nu maar van tante Phines geld ergens heel goedkoop buiten gaan leven, in een schuur of zoo, op de hei. Dàt zou ik willen. En niets doen. Alleen maar zitten denken. 's Winters voor een vuur, en 's zomers in de zon. En dan kom ik wel eens thuis.... Ik wil alleen een kat bij me hebben met zijn schoteltje melk ergens op den vloer. Zou ik Sjukke niet mee kunnen krijgen? En verder boeken.'

'Maar....' Annette haperde. Een diepe ongekende angst sprong haar naar de keel, een angst dien ze nooit vermoed had: om een leven uit haar voortgekomen dat abnormaal zich ging verliezen op vreemde onbegrepen paden, waar *zij* niet volgen kon. Op dit moment wist zij dat de angst om Philip geleden, om zijn zwalken op die verradelijke zee niets was vergeleken bij den angst om de reizen die deze dwalende ziel veel verder van haar verwijderd ondernam. Dat hier ook niet zou zijn de verademing van een terugkeer; zij altijd ver zou blijven staan en de armen vergeefs strekken zooals in haar booze droomen. En slechts ernaar zou kunnen gissen aan wat vreemde stranden hij landde - in wat voor stormen hij als wrakhout zou worden gekneusd en opzij gegooid.

Want nù zag zij, alle leed dat ging om normaal gebeuren, was het heel erge niet. Maar dit. Een kind van hen, dat in onbegrepen afkeeren en kwellingen zijn jeugd had doorworsteld temidden van een gelukkig gezin. Dat niet deelen kon in hun vreugden en wiens schamele vreugden niet werden gedeeld door hèn. Een jongen, die zich niet geroepen voelde door het normale menschenleven, het mannenleven zooals zij dat gezien had van haar grootvader en vader - van Frederik en Philip en Pieter. Een ziel die alleen maar leven kon in droomerijen, geen liefde en enthousiasme had voor het heden, en naar geen toekomst uitkeek.

'Maar,' - het vocht zich los van haar strakke lippen - 'dat is toch geen leven voor een màn!'

'Wat noemt u het leven van een man? Ik voel er niets voor om huisvader te zijn met een troep kinderen - het lastdier van 't gezin, waarvoor je dag en nacht in touw moet zijn en geld opbrengen. Met altijd en eeuwig eenzelfde vrouw naast je - zoo'n gezicht waar je mee opstaat en naar bed gaat, dat iederen morgen weer als je tweede ik in den dagelijkschen tredmolen aan 't ontbijt je al zit op te wachten; waarvan je elken trek, elke intonatie, elk gebaar van buiten kent, en vooruit weet wat er komen zal.'

'Dànk je wel,' zei zijn moeder.

Hij schrok op. 'Nu jà - ik dacht niet aan u natuurlijk. Ik praat voor mezelf. In het algemeen.'

Ze zat stil met een sterk vermoeiden trek in haar klein gezicht. Plotseling stond zij op.

'Waar gaat u ineens heen?'

Hij keek beteuterd haar na, toen ze vlug, haar wijde rok heen en weer deinend, de kamer uitging. Zij liep in diezelfde vlugheid de trap op, en kwam op haar slaapkamer. Hier ging zij zitten. Zij was diep bezeerd. Haar gezin, haar man en jongens vooral, het was geweest haar klein rijk, waarin ze bevredigd en gelukkig zich koningin gevoeld had. Haar onschuldige heerschzucht werd erin bevredigd, haar bescheiden ijdelheid voldaan. Critiek had zij van geen van allen vermoed zelfs. En dat nu haar jongste, haar Fritsje, dien ze in gevoel zich de naaste had gedacht in huis, zich een vrouw niet anders kon voorstellen dan als iets geweldig vervelends, van een volmaakt oninteressante eentonigheid, dat beleedigde in haar wat ze onaantastbaar gemeend had: de waardigheid van vrouw en moeder.

'Dus dàt was de indruk die een kind na twee-en-twintig jaar zorg en liefde, van je meenam.'

Mevrouw Annette zat stil voor haar toilet en keek in den spiegel. En in haar eigen heldere oogen zocht ze: Waàr had de jongen het vandaan?

Op eenmaal zag zij Caroline Craets zitten met haar rood gevlekt gelaat, en hoorde haar zeggen: 'Kinderen kan ik niet aan - maar er is geen beest dat zich niet altijd alles door me heeft laten doen....' De onmacht tot het leven, en den sprong naar het eenig bereikbare.... ook daar. En plotseling ook dacht zij aan haar moeder: hoe hadden de oude vrouw en het jongetje elkaar begrepen... hoe was die liefde in zijn hart levend gebleven - hoe zag hij het aardige van een beest - misschien was dat ook bij hèm de eenige zorg die hij aankon nog....'

Haar eigenliefde sprak al lang niet meer mee. Zij vocht alléén om hem te begrijpen - niet vreemd aan hem te staan.

Toen zij eindelijk naar beneden ging, kwam zij hem op de trap tegen. Hij zag er moedeloos, verschrompeld uit.

'Wees niet zoo boos,' fluisterde hij naar haar opziend.

'Fritsje,' zei ze zacht. Ze nam zijn hoofd tusschen haar handen, boog haar wang erop. 'Fritsje, Fritsje.... Zeg alleen die dingen niet tegen je vader zooals je ze tegen mij gezegd hebt....'

Frederik dacht: zou hij nooit uit dat gepieker om Frits raken. Hij zag zelf wel, op kantoor werd het niets, en het meest irriteerde hem daar nog Frits' houding van lijdelijk verzet - irriteerde hem

bovenal, dat hij zich niet wilde inwerken in een baantje, een redactie of iets dergelijks, puur en alleen omdat hij geen dwang verdroeg.

'Denk je, dat niet ieder mensch gedwongen wordt elk uur van zijn leven in een andere richting dan hij zou willen. Stel je voor dat iedereen het er dan maar bij neergooide! Er bestaat zoo iets als plicht.'

Maar Frits zei:

'Vader, u kènt mijn gevoel niet. Het is niet dat ik niet *wil*, het is dat ik niet *kan*. Het maakt me ziek, het maakt een idioot van me. Zoodra ik iets moet, valt er een klep voor mijn benul en ik kan niets.'

'Als je meerderjarig bent,' knorde Frederik, 'moet je doen wat je niet laten kunt - maar tot zóó lang geef ik mijn toestemming *niet*.'

Pieter, die bleek, prikkelbaar, benauwd, in die dagen hard werkte, zei kribbig:

'Allemaal prachtig gezegd. Maar laat u hem alsjeblieft trekken! Hij is me erger dan tot last. Geef me een kwieken bediende voor hem in de plaats. Dit hou *ik* niet uit.'

Een paar avonden later vroeg Frederik 's avonds zijn jongsten zoon op zijn kantoor te komen. En Frits slofte binnen. Frits die nooit zijn voeten optilde, in zijn eeuwig bruin pak.

'Ga zitten,' zei Frederik kort. Het licht scheen vol op zijn gezicht, en de jongen stond verloren te kijken in een pijnlijke zachtheid, hoe grijs zijn vader begon te worden.

'Je hebt telkens kwestie met Pieter - ik begrijp Piet is prikkelbaar, hij heeft erg last van zijn asthma deze dagen, maar jij geeft reden te over....'

'Ja, ik kan niet tegen Pieter met zijn geweldige energie den heelen dag.'

Frederik Craets leunde achterover.

'Ga zitten,' herhaalde hij ongeduldig. 'Blijf daar niet zoo hangen. Ik wil met je praten. Nu dan - zóó gaat het niet langer Frits. Je presteert minder dan mijn minste bediende. Dat.... verdraagt mijn vadergevoel niet....' hij spotlachte even, maar 't was wrang.

'Ik voel me er belachelijk,' mompelde Frits.

'Ja dat zal wel. En Pieter zegt, hij kan het niet uithouden.'

Frits keek op.

'Vader - toen Philip bij de marine wou, toen hebt u dat gerespecteerd - hij paste evenmin op een kantoor als ik. *Ik* ben zoo slap geweest me nog een poos te laten drijven in uw richting - ach nu ja - ik vind dat zelf ook allemaal beroerd genoeg. Ik wou dat jullie me lieten gaan zonder dat zoo ijselijk te vinden, met het geld van tante Adolphine. Dan ga ik buiten wonen en schrijf als ik zin heb. En voor de rest leef ik mijn eigen leven.'

‘Ik vrees: een *lui* leven.’ merkte Frederik schamper op.

‘Och, wat *is* lui leven - dat is ook maar een begrip,’ zei Frits Craets. ‘Je leven uitleven in harmonie met je aanleg, daàr komt het toch op neer.’

‘Ik vind dat een grootsche betiteling, als je aanleg.... niets doen is.’

‘Dan is 't nog misschien het allermoeielijkst om die harmonie te vinden,’ mompelde de zoon.

Oom Pieter snoof en blies, tante Sophie zat hoofdschuddend in haar hoek, tante Louise zei: ‘Dàt zal je toch niet toestaan Frederik?’

En hij antwoordde: ‘Ik ben tot de wonderlijke ervaring gekomen met mijn jongsten zoon, dat ik niets heb te verbieden of toe te staan.’

Annette schreide in stilte, door Philip getroost: ‘Laàt hem moeder, hij komt er gauw genoeg van terug, geloof me.’ Maar innerlijk speet het hem. Mootje was een teere plek in zijn hart en hij was graag trotsch op hem geweest. Behalve Francine en Jetje geneerde iedereen zich voor 't geval; maar Frits in een plotselinge energie leefde met een schaduw van opgewektheid naar zijn nieuwe toekomst heen.

Op de hei tusschen Laren en Bussum had hij voor een prikje een houten huisje gekocht, vroeger door een van zijn kennissen, een schilder, gebouwd; maakte het met behulp van Annette en Jetje tot een bewoonbaar verblijf. Hij zou er zijn eigen potje koken, maar tante Sophie die onrustig kwam aandribbelen met haar zwarten stadschen mantel, haar capotehoed en parasol over de hei, nam zich in stilte voor te zorgen dat hij behoorlijk gevoed werd tenminste. Het meubilair bestond uit massa's boeken op planken langs de wanden, een tafel, twee stoelen, een bed, een bank, een fornuis en drie pannen. Tante Sophie zuchtte: ‘Vreemd idee.’

Den avond, nadat Frits voorgoed was vertrokken, zaten Frederik en Annette tezamen. Zij zaten stil en vermoeid en spraken niet. Hoe anders waren hun andere kinderen het huis uitgegaan, Francine en Sophie met feestelijkheid en fleur - Philip vol illusie. Dit weggaan van Frits, zwoegend onder een onoogelijken bundel laatste benoodigd-heden - uit zijn eenen zak puilend de juist uitgekomen roman van Robbers, Bernard Band, uit den anderen Schetsen van Falkland, zijn bruin deukhoedje diep in zijn oogen onder een gudsenden stortregen, was zóó iets rampzaligs voor hun gevoel - zoo zonder hoop, zonder toekomst of blijheid, dat zij alle woord ontweken voor elkaar met dàt beeld voor oogen.

XXXVI

DE ontmoeting met de Dormannen was bij Philip op den achtergrond geraakt, hoewel nooit geheel vergeten. Maar op een dag, flaneerende over het Leidsche Plein stond hij bij de bocht naar de Stadhouderskade plotseling voor Betsy Dorman.

Ze waren beiden een oogenblik verlegen, toen verheugd - en ongevraagd begon Philip mee te loopen met het meisje, dat naar den Amstelveenschen weg moest.

Het was een vroege voorjaarsdag; ze droeg een wat kaal fluweel manteltje dat allerliefst stond tegen haar blozend gezichtje. ‘Zeldzaam blank voor zulk donker haar,’ dacht Philip. ‘Klein had dat ook.’ Hij vond zijn lossen lichten toon terug: ‘Ik màg toch wel mee? Ik ben immers een neef!’ lachte hij met zijn zonnigen winnenden lach.

Langzaam wandelden ze op.

Het meisje vertelde, ze kwam niet veel uit, er was thuis altijd zooveel te doen en moeder zoo zwak - vond hij dat moeder er erg slecht uitzag? Alleen moest zij soms naar den Amstelveenschen weg naaiwerk wegbrengen, dat moeder en zij 's avonds nog gereedmaakten voor een winkel.

Philips hart werd verteederd. Hoe lief en zorgzaam praatte dat kind over haar familie - het wat platte accent hoorde hij niet eens meer - zijn grootmoeder had dat ook gehad, wist hij nog - het was eigenlijk wel aardig, zoo natuurlijk, 't hoorde bij haar; maar vooral schattig dat gezichtje met de prachtige oogen, die hem zoo onverholen verrukt aankeken.

Hij kende dit type meisje niet. 't Was zoo iets totaal anders dan de babbelende, flirtende, zorgelooze uitgaansmeisjes die hij altijd overal ontmoette. Jammer - dóódjammer! Och neè, onzin, wat deed het

ertoe - waarom zou je niet eens een genoegelijk wandelingetje hebben met een lief kind zonder dadelijk verder te denken.

Zij vroeg hem naar zijn dienst, ze wou hem weer aan 't vertellen hebben, merkte hij. En hij sprak over Indië.... dat hij daar heelemaal niet van hield - maar de reis, de zee, altijd heerlijk vond.

Nu oplevend, dan verdoffend, schijnbaar afdwalend soms bij iets dat haar pijnlijk scheen te raken, dan weer volkomen opgaand in zijn verhalen - zoo liep ze naast hem voort op haar vlugge kleine voeten, in leelijke grove schoentjes, zag hij.

En samen gingen ze nu door de eenzame lanen van het Vondelpark, keken er vermaakt samen naar een zwaan die langzaam uit den vijver klom en den weg overwaggelde.

'Wat is 't hier heerlijk, zoo'n rust!' zei 't meisje, diep ademhalend.

En Philip zei: 'Ja heerlijk.'

Bij het huis, waar Betsy Dorman haar werk moest afgeven, namen zij afscheid. Philip wandelde vroolijk gestemd terug.

Het meisje keek hem na - ging toen langzaam na eenigen tijd denzelfden weg terug dien ze met Philip Craets gegaan was.

Een storm had haar eenvoudig leven geschud met de verschijning van den knappen zee-officier. Gewerkt had zij altijd en niet veel tijd tot droomen gehad - haar heele vroolijke, bezige, nuchtere, practische aard ook neigde er niet toe - maar met Philip was een ongekende wereld voor haar opengevallen; door zijn verhalen van thuis had zij ademloos geboeid gekeken in een totaal ander soort leven dan zij tot nu toe kende, en eens ook had zij hem zien loopen, terwijl zij veilig wegschool achter een paar drentelende boeren, met een oudere dame en een nog jonge dame - zijn moeder en zuster begreep zij.

Op een middag, gebogen over een stalenboek bij Sinkel, had zij plotseling die mevrouw - nicht Annette zooals vader zei - met de blonde en nog een donkere jonge dame binnen zien komen. Zij had over het stalenboek heengegluurd naar de drie vrouwen, die haar plotseling in alles belangwekkend geworden waren. Zij hoorde hen beraadslagen over een japon voor Francine - dat was de blonde dus - mooi vond ze haar en heel chic - voor die andere donkere zou ze nog verlegener zijn, die leek zoo bijdehand en zoo trotsch. Nicht.... was heel beeldig in dien fluweelen mantel met zoo'n fijnen hoed - een echte groote dame. Zoo kalm en grappig praatte ze, heel lief ook tegen de juffrouwen, die vlogen voor d'r. 't Ging over een avondjapon - ze luisterde verbijsterd - ongekend vrouwenleven ging voor haar open - en ze kreeg een balsturig verwoed gevoel om haar eigen verlegenheid, haar plots zich stumperig voelen

- sloeg het stalenboek dicht, zei haar keus niet te kunnen doen.

Maar kwijt was ze het nooit meer. Over haar naaiwerk, bij het bedienen der commensalen, bij het huiselijk werk, op straat, nooit meer liet die andere wereld, Philip Craets' wereld haar los. Ze haatte dat alles en het trok haar tegelijk. Ze haatte het, omdat ze wist er niet toe te behooren, en het trok haar omdat het van hèm was. En langs het groote huis op de Keizersgracht was ze eens gehold - maar toch hadden haar schuwe oogen goed alles opgenomen.

Haar vader vroeg ze omzichtig uit naar *oude* nicht - maar die verhalen uit een vroeger tijd bleken weinig bevredigend. Van het tegenwoordig leven in dat huis kwam ze niets te weten. Bij haar moeder wekten haar vragen het half spottend, half meewarig toe-geefelijk glimlachje dat zij had leeren vreezen, omdat het haar eigen diepst gevoel spiegelde.

Tot er opnieuw een groote schok kwam: op een middag nicht Annette, die daar plotseling had aangebeld en op visite gezeten voor de mahonie tafel, op de plaats van Philip. Vader en nicht hadden alles van den ouden tijd opgehaald; maar onderwijl hadden Annettes oogen, geleid door een instinctief wantrouwen, telkens peilend het mooie meisjesgelaat gezocht.

‘Een beetje onbeschaafd, dat kind....’

Thuis sprak zij er niet veel van - vertelde alleen dat zij graag eens over oma en den ouden tijd had willen praten - en ook Philip bleef stil.

Maar hij was er achter gekomen dat Betsy meestal op Donderdag haar pakjes ging afleveren op den Amstelveenschen weg - en dikwijls lukte het hem haar te vangen.

In de lanen, die nu langzaam groen werden, in de zoele voorjaars-lucht, terwijl Betsy haar donker fluweel manteltje had verwisseld voor een grijs pelerientje en een strooien matelootje - gingen zij samen door de wekelijksche wandelingen den zomer in.

‘Waar is je fluweeltje?’ had hij teleurgesteld gevraagd, toen hij haar voor 't eerst zag in haar goedkoop pakje, dat haar onaanzienlijk maakte door den slechten snit. En zij, dadelijk voelend dat hem iets mishaagde - diep teleurgesteld om haar nieuwe pelerientje - wat mankeerde er dan aan, ze had 't zoo lief gevonden - was stil geworden. Ze had gauw iets mokkends om haar kleinen rooden mond, dien hij niet het aantrekkelijkst vond van haar gezichtje. Soms ook mislukte zijn plan, of had hij dienst - dan gingen vaak veertien dagen, drie weken voorbij dat ze elkaar niet zagen.

Den eersten keer dat hij onverrichterzake de stad weer introk,

voelde hij plotseling aan de eigen teleurstelling hoe diep hij verlangd had. Toen - over zijn ontwrichting heen - werd hij koel. Waarom eigenlijk wilde hij zoo obstinaat telkens weer dat Betsje ontmoeten! Ze had een mooi snoetje en prachtige oogen. De eerlijke eenvoudige onverholen overgave in die oogen, tegelijk met een dwang hem tot zich te trekken. Maar neen, hij wou nu eenmaal iets anders, een vrouw met geld - dat maakte het leven makkelijker, ruimer.... hij had ook geen lust in deze familie.... beste menschen maar niet je schoonfamilie, hij zou er bij zijn vader ook niet mee moeten aankomen. Daàrom: beter die wandelingetjes op te schorten. Hij mocht haar ook niet in opspraak brengen door openlijk met haar te wandelen waar hij niets ernstigs bedoelde.

Het was een soort verlichting toen hij dit eenmaal uitgemaakt had met zichzelf. Zijn verlangen ontgleed hem - hij voelde zich bevrijd. Het was goed dat het zoo vanzelf uitbloedde - hij zou haar toch ook wel vandaag of morgen ontmoeten triomfantelijk aan den arm van een burgerheer. Ach ja - zonde - maar niets aan te doen.

Hij kreeg zijn onbezorgdheid terug, verloor zijn peinzende houding die hem niet stond. Hij had een paar vrienden, jong getrouwde zeeofficieren, waar hij veel aan huis kwam, jonge meisjes ontmoette, die den knappen charmanten Craets ondubbelzinnig lieten blijken dat ze hem lijden mochten. Hij keek in al die donkere en lichte oogen - half lachend - 't zou zoo goed zijn als hij nu eens echt verliefd kon worden op een gefortuneerd meisje. Maar hij kòn nu eenmaal geen vrouw nemen om 't geld. Niet zoozeer uit braafheid, dan wel omdat hij zóó exclusief was in zijn diepste genegenheid - en niet licht verliefd.

Op zijn moeders verjaardag, waar Annette paradeerde als hoofd-persoon, vol kleine onschuldige ijdelheden - gevierd door haar man, haar zoons - was Philip de vroolijkste van allemaal. Zat met den kleinen Fred op zijn knie, babbelde genoegelijk met Fransje, met Eugénie zijn aanstaand, allemachtig aardig schoonzusje, die voor 't eerst in den familiekring een echt huiselijk feest meevierde. Hij bracht 's avonds tante Louise naar huis, die ernstig, statig, had meeaangezeten - Louise om wie, zonder haar schaduw Adolphine, een vereenzaming scheen gevallen.

‘Gaat 't een beetje tante, zoo alleen?’ vroeg Philip goedig.

En zij zei: ‘Ja Philip - 't is de wil van den Vader,’ en ze boog het hoofd, even in zalige vervoering om een strenge hand die striemde.

Want wèl was de pijn groot en diep om de leege kamers, waar zij zat - altijd alleen.

‘Ja ja - ja -’ zei Philip wat onthutst. Hij schrok altijd een beetje van godsdienstigheid, vond dat met de gêne van zijn côterie licht belachelijk. ‘Maar 't was waar, tante Louise was vroom....’

Hij floot toen hij terugliep in den avond.

‘It is the man who broke the bank of Monte Carlo.’

‘'t Leven was bèst....’

Maar in een der volgende weken was hij Betsy Dorman onverwacht tegengekomen op het Rokin, waar zij over kwam gestoken van de stille zij in het pontje. Het was een warme dag in Mei en zij droeg een rose katoenen japonnetje, waaruit haar ronde blanke hals vrij opstak.

Philip Craets, al zijn bevrijde zekerheid der laatste weken verloren, bleef een oogenblik verrast en verward. Zóó iets van bloedjonge geurige frischheid ademde het heele figuurtje, dat al zijn zelfbedrog, zijn redeneering, zijn tevredenheid wegspoelde op den fel door-brekenden stroom van een groote blijdschap haar te zien.

Het meisje was ook blij. Zij praatte veel en druk, over thuis, en hij dacht warm hoe kranig en flink zich dat hard-werkende kind door 't leven sloeg. Hoe heel anders was dit leven dan dat van die leegloopende onnutte schapen. Dan - als vanzelf hadden zij de oude wandeling hervat - een lànge wandeling ditmaal - de nauwe donkere Vijzelstraat door en de Vijzelgracht langs de Weteringschans - eindelijk de rust der bekende laantjes van het nu zomersche park.

Hier werden ze stiller - en bij een troepje spelende kinderen stonden zij vermaakt samen te kijken. Ze lachte naar hem op, onbevangen en warm:

‘Ik ben dol op kinderen - ik kan er uren naar kijken.’

Hij had onbewust haar arm genomen, losjes in een heel onwillekeurige behoefte aan aanraking. Ze keek niet meer op, maar een warm getinte vrucht was haar neergebogen donzige wang.

Ze spraken niet veel meer; toen ze elkaar aanzagen bij het afscheid nemen, was er iets in hun oogen dat hen beiden verlegen maakte.

Zijn moeder sprak hij er niet van, maar 's avonds kon Philip bij Pieter binnenloopen, die op kantoor nog zat en werkte. Als hij binnenkwam hief Pieter het bleeke, altijd wat lijdende gezicht met de scherpe groote oogen op en keek hem vermoeid aan.

En Philip ging zitten. Zat er groot, wat zwaar zelfs voor zijn jaren - een toonbeeld van kracht en gezondheid. Hij had behoefte in die dagen met een man van zijn eigen leeftijd te praten. Pieter en hij waren

altijd goed samen geweest. Hij had den jongeren broer, die hem geestelijk verre de baas was, op school beschermd, later een beetje geleid, gewaarschuwd dat hij niet al te veel dwaasheden uithaalde. En hij had Pieters engagement begrijpend aangezien. Dat was niet de Pieter die achter de meisjes aanging, de sterke zware burgermeisjes die zijn bloed onrustig maakten. Dit was de andere Pieter, die toch blijkbaar en gelukkig de sterkste was. Die alles zette op een vooraanstaande positie, zooals zijn eerzucht hem al in de schooljaren had voortgejaagd. Dat hij dit arme meisje uit de aristocratie had willen hebben was hetzelfde, als wanneer hij op een schoolfeest een spel uitkoos dat niemand aantrekkelijk leek, maar dat hij met een oogopslag had erkend als iets waarmee hij wat presteeren kon. En hij zag verbaasd toe, hoe vol fijne attenties Pieter was voor zijn meisje. Wat zij allen in Eugénie mochten waardeeren, voor Pieters aard moèst er veel aan haar ontbreken.

En Philip, op zijn goedmoedige omslachtige manier, die zich in de jaren nog versterkt had, praatte over Betsy Dorman - met een langzaam opgloeien in zijn gezicht dat hemzelf verlegen maakte. Hij moèst erover praten - waarom wist hij zelf niet - maar hij moèst....

Pieter luisterde. In hem joeg, wat geen moment naar buiten brak. Met fijne gevoelszenuwen taxeerde hij Philips neiging voor het meisje dat hij ééns gezien had. Hij peilde Philips gevoel onder de aangeleerde levenspose, die hij zich sinds zijn ontwakende jongensjaren had eigen gemaakt. Hij peilde den gloed eerder dan Philip zelf - Philip die zich per slot de weelde zou kunnen veroorloven dien uit te leven. Philip kòn dit meisje trouwen, zij was familie van hun grootmoeder Goldeweijn - hij kòn zijn diepsten zin volgen. En terwijl hij zat, licht hijgend in de dompe kantoor-atmosfeer die zijn asthma verergerde, leefde hij Philips aandoening in - met een smartelijk felle belangstelling. Dien sloomen gemakzuchtigen zachten kerel kon een geluk in handen vallen, dat voor hèm niet was weggelegd. Die gedachte besprong hem, en hij verdrong haar onmiddellijk, stond haar niet toe te groeien. Maar tegenover zijn broer, die, onbewust van dien strijd zijn liefdesidylle soezig over zijn sigaar uitmijmerde, vocht en ontbeerde Pieter zóó hevig, dat een hoestbui zijn geteisterde borst schokte.

Als Philip eindelijk opstond, zijn groot lichaam rekkend - zijn oogen troebel, goedenavond zei - steigerde in Pieter, terwijl hij lang nog zat, zijn handen onder zijn hoofd waarop zweetdruppels parelden van benauwdheid, met vernieuwde kracht zijn felle ambitie.

Op een avond kwam hij binnen waar Annette met ‘het

boterhammetje' wachtte. Jetje was naar bed, Frederik naar het Concertgebouw.

Zij zag zóó als hij zitten ging, hij had het te kwaad. Zijn piepende adem, die haar toen hij nog een kind was, wakker deed liggen luisteren, zaagde door de stilte.

'Was Philip bij je?'

'Ja.' Hij nam een boterham. 'Ik heb bedacht: ik wil dit najaar trouwen - ik zal Eugénie vragen een datum vast te stellen.' Hij wachtte even, hijgde:

'Ik wil getrouwd zijn.'

Zij knikte.

'Weg ook deze jongen, de laatste. Die altijd nog 's avonds met haar aanzat. Nu zou ze met Jetje alleen blijven.... Ze was zoo trotsch op haar zoons - hoorde zoo graag hen gaan door 't huis - die groote mannen....'

'Ik zal je missen, maar je hebt gelijk....'

'Ik blijf toch in huis,' zei hij even glimlachend.

Maar terwijl hij daar zat aan de oud vertrouwde tafel, gedekt met het servies dat hij kende sinds zijn kinderjaren - joeg in hem de haast om het eigen leven, zijn droom, te verwezenlijken. Een sfeer, die Eugénie voor hem bouwen zou - boven die van zijn ouderlijk huis uit. Hij zou met zijn gehate beroerde zwakke corpus het geld verdienen voor een home, dat zou zijn een oud-Amsterdamsch koopmanshuis, maar met een weelde, een verfijning ook naar den geest. En hij wou een groot bloeiend gezin. Eugénie zag teer, maar zij was gezond - zij was nooit ziek geweest.

XXXVII

DIEN zomer betrokken de Craetsen een villa op den weg naar Laren; Annette wilde een poos dicht bij Frits zijn. En van de vele logé's weg - Eugénie met haar frêle gratie, haar beminnelijke onverschilligheid - Fransje met haar drukke kinderen - wandelde zij iederen dag over de hei naar Frits. Vond hem soms aan zijn schrijftafel, maar meestal liggend op de bank.

'Wat is 't hier donker Frits, waarom lig je niet buiten in de zon?'

En Frits zei: 'Heete zon op mijn kop maakt me misselijk. Ik hou alleen van binnenhuis-atmosfeer.'

'Eet je wel iederen dag warm eten?' informeerde Annette ongerust - en ze keek naar een klein pannetje dat bij het fornuis op den grond stond.

'Och jawel - ik krijg eten genoeg.'

'Frits, ben je nu tevreden?' vroeg ze een andermaal.

En hij zei: 'Och jawel. Het is hier wel goed.'

Maar als hij weer alleen was, kneep hij zijn oogen dicht.

'Tevreden.... je hoorde toch zoo dikwijls van menschen die gelukkig zijn. Waarom ben ik dat nooit? Ik ben nooit een kind geweest als Jetje.'

Hij zag Jetje aan komen hollen als Cloese in zijn dogcart de plaats opreed. Hij nam haar mee op zalige lange tochten. En ook uit Amsterdam reed hij met haar naast zich naar zijn buitenhuis aan den Amstel, vond een bizonder genoegen in het gezelschap van het zonnige geestige kind.

Het was een groote vriendschap. 'Ik houd van meneer Cloese het aldermeest,' zei Jetje.

Maar ook Jacob Leedebour kwam dien zomer menigen dag het

hek inslenteren, praatte aan tafel met zijn neuzige langzame stem zijn ergernis uit, dat mevrouw Roland Holst en Gorter toegetreden waren tot de S.D.A.P. Troelstra had hen beiden in de Sociaal-Democraat warm begroet. Gorter keerde zich nu tegen zijn oude medestrijders in de Nieuwe Gids, verwierp dat alles als burgerlijke kunst, verwachtte slechts schoonheid van een, geboren uit het proletariaat.

'Ik vrees, dat dit het begin van het einde is van hun kunst. En als *vrouwen* zich in de politiek begeven....!'

'Wie weet....' wierp Cloese tegen. 'Iemand heeft gezegd: Eine leidenschaftlichte Frau wird etwas Grosses verrichten - entweder wegen einer groszen Idee, oder um Jemanden zu gefallen.'

Leedebour bromde wat. 'Vrouwen - groote idee.... Truida was alweer dagen lang op hol geslagen, hij moest zijn fortuin maar zoeken. Zij zat elken dag op de tentoonstelling voor Vrouwenarbeid in Scheveningen.' En voor zijn geest verrees een bovenhuisje waar hij jaren lang uit zijn eenzaamheid heengetrokken was, altijd zeker een blijde vrouwenstem te vinden, warmte, huiselijkheid.

Hij bleef zitten, zijn hand om zijn glas - en merkte niet dat hij niets meer zei.

Het was een klein centrum daar in Scheveningen, dat nieuwsgierigheid, spot, waardeering, belangstelling van het gansche land tot zich trok. En er werd daar één stem gehoord, die van de gynaecoloog Catharina van Tussenbroek, welke de harten der luisterenden van dezen tijd schokte, als eenmaal de stem van Mina Kruseman de ouderen had geschokt:

'De dochter des huizes is niet meer de onmisbare arbeidskracht van vroeger, en het heilige moeten van voorheen vindt in het plichten zoeken van tegenwoordig een slecht surrogaat. Dan komt de stoornis in het psychisch evenwicht, de schommeling tusschen slecht humeur en zelfverwijt, die eerst den levenslust, straks de gezondheid kneust. De naar gemoed en intellect rijkstbedeelde lijdt het meest. Het gaat bergaf, maar niet zonder strijd. Want met een juist instinct gevoelende waar de schoen wringt, zoekt zij naar nuttig werk. Liefdadigheids-bazaars en kinderbonden en ziekenzorg en brailleschrift voor blinden, en bloemen-en-boeken-dame in het gasthuis en allerlei vormen van Toynbee-werk - er komt vaak nog wat muzikaal en litterair geknutsel bij dat zoo best is om te zetten in philantropisch werk - en zoo lukt het tijdelijk den zielehonger, die verveling heet, te stillen niet, maar te bedriegen. Doch lapwerk blijft het en het gaat ieder jaar meer bergaf.

.... het geneesmiddel slechts kan gezocht worden in ééne richting namelijk in die der vakopleiding, waardoor de vrouw in staat wordt gesteld te leven van zelf verdiend brood.... Het door zeden en conventie geijkte type vrouw zal daarbij ten onder gaan en een nieuw type zal voor den dag treden. Hoe dit eruit zal zien durf ik niet voorspellen, maar van één ding ben ik zeker: wij vrouwen zijn de draagsters van het ideale, onverschillig of wij den bezem hanteeren, de naald, het ontleedmes of het roer van staat.

.... de dag, dat een vrij en krachtig vrouwengeslacht weer met volle toewijding kan werken aan de taak waarin wij geen mededingers hebben: onze eigene gezegende vrouwentaak; het heden wel door mannen en vrouwen beiden met het woord verheerlijkte, maar met de daad gesmade moederschap.'

Deze woorden waren het - en andere - die voor de dichte schare luisteraarsters hamerden op één aambeeld:

Werk voor de vrouw. Wèrk voor de vrouw. Werk voor het meisje.

Het werd een klank eindelijk, die zich vastzette in de hersenen, de harten van heel jong vrouwelijk Holland; die den angst, opgezweept in de licht te ontwrichten vrouwenzielen dezer dagen door het boek Hilda van Suylenburgh, dat tendentieus propageerde, romantiseerde suggestief - onverwacht weer een anderen kant uitjoeg. Dat je door ledigheid, levensonvoldaanheid zenuwziek werdt had ontstellend gewerkt plotseling, als een epidemie op duizenden tot dusver tevreden en gezond levende meisjes. Men sprak over gevallen van overspanning, melancholie, uitgebroken na de schokkende lectuur van dit boek. Plotseling waren alle uitgaande meisjes bezield met het hevig verlangen kleine verwaarloosde kinderen te redden uit de handen van ontaarde verzorgsters - rechten of medicijnen te gaan studeeren.

En nu was er deze stem, die beweerde dat dàt alles maar lapwerk was - dat werken voor geld het eenig geneesmiddel zijn zou....

Verbijsterd hielden de op hol geslagen, met hevig altruïstische gevoelens bezielde, door een harde hand in de teugels gegrepen vrouwen stil, en zagen schichtig om... Een groot deel redde zich in het oude vertrouwde veilig milieu: als het tòch niet hielp.... en werken voor geld, dat deedt je toch niet als het niet noodig was....

'Wàt wil dat mensch?' zei Annette Craets verachtelijk tegen Truida die de rede op een middag ter sprake bracht toen ze in den tuin zaten. 'Waarom is alléén maar mannenwerk het reddende voor een vrouw? Dat wil er bij mij niet in.'

'Omdat het meeste mannenwerk hersenwerk is, dat bewaart voor

tobben en melancholie. En omdat economische onafhankelijkheid de vrouw achting voor zich zelf zal geven.'

Annette schudde het hoofd.

'Nooit zal hersenwerk de leegte vullen in een onvoldaan hart.'

'Het is ook niet alleen voor ongetrouwde vrouwen dat de strijd gaat. Er zijn waarachtig genoeg onbevredigde getrouwde vrouwen. Waarom zal ook de getrouwde vrouw niet haar deel nemen in 't maatschappelijk leven,' zei Truida.

'Omdat ze dan in huis haar plicht niet vervullen kan. Wie maakt de boterhammen, wie stopt de kousen....'

'Daàr kan ze beter betaalde hulp voor nemen - vrouwen die anders niets kunnen.'

'Neen,' zei Annette en dezelfde kalme verachting was in haar blik, haar stem: 'Een vrouw die anders niets kàn...? Dacht je dat die wèl hersenen had om een zwak of moeielijk kind te begrijpen? Bobbels zal ze stoppen in zijn kousen, waar hij niet op loopen kan, en van al zijn eigenaardigheden niets snappen. Wij ouderwetsche vrouwen hebben van onze moeders geleerd een gezin te besturen. Wij willen niet heerschen daarbuiten, we willen heerschen in ons huis door het van dag tot dag, van uur tot uur te dienen. Met ons lichaam, met ons denken, met ons humeur, met onzen moed. Maar jullie vrouwen van dezen tijd, jullie ontkennen alle eenvoudigste waarheden van ons leven.'

'Je bedoelt: jullie ongetrouwde stakkers,' dacht Truida.

Francine had niet meegesproken. Zij zat behagelijk bij haar moeder, zij was zoo graag thuis. Toen zij Truida naar de tram bracht zei deze:

'Fransje kom eens bij me kijken naar de nieuwe modellen voor vrouwenkleeding. We hebben juist zulke figuurtjes als van jou en Sophie noodig om die te propageeren.'

Francine lachte.

'Ik voel er niets voor, tante Truida!'

Binnen was Frederik losgekomen. 'Draagsters van het ideaal zijn zij!' smaalde hij, 'en goeie hemel, het roer van Staat willen ze hanteeren?! Zulke vrouwkerels. En een nieuw type vrouw moet er verrijzen? *De* verwatenheid, de aanmatiging van die wijven. Zeker geschapen naar hùn beeld! Met bretels over hun schouders!'

'Vadertje niet profaan zijn.'

'Neen, ik vraag je! Truida Leedebour en consorten - profeten die een nieuw type vrouw voorzien!'

'Windt je niet zoo op - *ik* verander niet.'

‘Pas op je dochters Frans! Laàt de nieuwe geest niet vaardig over ze worden!’

Ze lachte, maar haar oogen waren niet helder. En toen ze later door de laantjes drentelde van den tuin, stond de leegte in haar leven als een dreiging; haar man, haar drie kinderen, haar huishouden vermochten die niet te vullen. Als een pijn joeg in haar de nooit aflatende honger naar een, die naar lichaam en geest zou vermogen haar te beheerschen. Elke teleurstelling wreekte ze in woede en hoon op dengene die haar opnieuw de ontgoocheling bracht. En tegelijk met *die* onrust, greep haar de onrust van den tijd, van de kentering in het vrouwenleven. Zij dacht aan haar moeders woorden, zoo overtuigd, zoo verwerpend; zij wist ze met haar gevoel van een jongere generatie slechts ten deele waar, ten deele bekrompen.

En plotseling rees diep in haar een gedachte vol teederheid voor haar kleine meisjes.

‘Als zij vrouwen zijn, zullen *zij* misschien niet trouwen, zooals ik gedaan heb. Onbewust van mijn eigen ik. Ze zullen misschien beschermd door de gedachte aan hun werk en daarmee vervuld, kunnen wachten tot ze wijs genoeg zijn om te *kunnen* kiezen.

In Scheveningen, onder de luisterenden, zat de oude Annebet Kooistra. ‘O deze vrouw, gezegend boven zoo velen! Die had mogen studeeren als een man, en als een man thans stond in de wereld, *zij* had het woord gesproken dat als een evangelie haar in de ooren klonk.

‘Economische onafhankelijkheid, elke weg open.... Gezegend de tijd, die dàt ideaal verwezenlijken kon.’

Maar Amélie van Dugten, thuis op haar ligstoel, las dezelfde woorden....

En ze glimlachte wetend en spottend.

‘Neen - veel kòn er voor de vrouw veranderen ten goede, maar de groote kwestie waar het bij haar om ging in het leven, was niet de sociale. Die wortelde in het ongelijktijdig bewust worden van lichaam en geest - en werk zal het euvel kunnen onderdrukken, verlichten, maar nooit wegnemen.’

Amelies gezondheid was wankel geworden. En mismoedig wist zij, het groote huis vermoeide haar te veel, gasten kon zij niet meer hebben. Op een avond dat zij en Van Dugten stil te zamen zaten, zij nerveus ter sprake bracht wàt deze zomer gebeuren moest, nam hij haar hand.

‘Wat er gebeuren moet? Ik weet het. We laten den zomer niet eindigen.’

‘Wat meen je?’

‘We trekken weg. Twee oude maar nog vroolijke vogels naar het zuiden en blijven daar.’

‘Voorgoed? Ons huis uit? Jij uit je werk, dat je zoo na ligt?’

‘Een mensch moet op een oogenblik weten te kiezen. Ik kies jou.’

Zij sprak niet. Heete tranen vielen langs haar verouderd gelaat, terwijl zij sprakeloos zijn hand hield.

Tegen Annette Craets zei zij later:

‘Ik denk soms, in een lang samengaan leer je veel: die je kracht tot sterven weet te geven - is misschien de eenige levenskameraad.’

XXXVIII

DOOR de straten met eerebogen, langs de grachten waar groene festoenen zich wonden van boom tot boom, trok het volk van Amsterdam in feeststemming; begroette op een heeten zonnigen Septemberdag den intocht in de hoofdstad der jonge koningin. Oom Pieter met Sophie uit Bussum gekomen, luisterde ernstig en strak naar de heldere stem die in de Nieuwe Kerk den eed van trouw uitsprak aan het volk. En 's avonds zagen zijn oude scherpe oogen ontroerd naar wat daar in den donker heenreed, langzaam door Amsterdams oude straten: de jonge bejuweelde koningin in de gouden koets, die den last van den nieuwgeboren zwaren tijd, een gansch andere beschouwing van vorst en kroon, op haar tengere schouders geladen kreeg.

'Mannenwerk,' mompelde Pieter Craets voor zich heen. Den ouden Willem kende hij; die had met beide voeten gestaan in het voormalig regime. Dit jonge kind met het trotsche ernstige gezicht uitstarend in den avond, had zijn liefde en zijn haast pijnlijk mededoogen.

Philip had het zijn moeder ietwat haperend meegedeeld: hij wilde nicht Dorman en dat Betsje zoo graag eens een pretje bezorgen - ze inviteeren voor het vuurwerk op het IJ den laatsten avond der koninginnefeesten. Annette had niets er tegen ingebracht; haar begroeting en toon waren alleen wat koel geweest dien avond, en Frederik na een paar beleefdheidsphrasen hield zich op een afstand verder.

'Wat moet dat?' had hij wantrouwend gevraagd; 'Philip zal toch geen dwaasheden uithalen?'

En zij zeide: 'Welneen, waar denk je aan?' Maar aan hun beider houding hadden zij elkaars ongerustheid erkend.

Eugénie ook had zich wat verwonderd getoond over deze gasten die de bizondere bescherming van Philip schenen te genieten; en Pieters oog was met een eigenaardige scherpte gegleden over het bloeiende jonge figuurtje, dat vroolijk en frank, blij met haar nieuwe japon, haar nieuwe hoedje, wat familiaar druk den avond begonnen was - dan tegenover het wereldsch gemak en de bizondere gratie van Eugénie, die met de jonge en oudere officieren licht en schertsend converseerde - langzamerhand stil was geworden.

Philip had het onmiddellijk gemerkt - en dit juist had hèm warmer voor haar gemaakt. Een verontwaardiging, dat ze het arme kind met haar mooi snoetje niet hartelijker tegemoetkwamen, deed hem meer opvallend dan hij bedoelde, zich met haar bemoeien. Want over den beleedigden wrok van haar plotseling smal en bleek geworden gezichtje had hij haar groote oogen in klagelijk verwijt - verrukkelijk mooi met deze expressie - op zich gevestigd gezien.

'Potstauzend,' zei Philip Craets tot zichzelf, 'ik moet oppassen.' En hij ontweek Pieters blik. Maar den ganschen avond hield hij het beeld voor oogen, of hij keek of niet, van de twee uit den toon vallende vrouwen, die aldoor dicht bij elkaar vereenzaamd bleven, niettegenstaande een gesprekje telkens van den een of ander - het waren immers Philips gasten - tusschen dien overvloed van Craetsen. Oom Pieter tenslotte was naast hen gebleven, praatte gemoedelijk met dat lieve bekje en die zwakke, maar ook heel aardige moeder. Wat dàt eigenlijk voor menschen waren....

Een zucht van verlichting ontsnapte ten slotte Philip nu het laatste vuurwerk ten hemel steeg. Toen kwam nog een puzzle. Hij had wacht, kon niet van boord en hij wilde Pieter en Eugénie niet vragen de Dormannen naar huis te geleiden. Frits, altijd goedig, was er niet, zijn ouders wilde hij er niet in mengen in een hemzelf onbegrepen rancuneuse hooghartigheid. Dus vroeg hij een jongen vriend, dien hij den heelen avond telkens met Betsy had zien praten, hem den dienst te bewijzen, wat deze gretig accepteerde.

Hij zei het haar bij het afscheid, toen zij op het punt stond in de sloep te stappen, die haar weer naar den wal zou brengen: hij moest zijn zoo graag vervulde plicht een ander overlaten.

Zij antwoordde niets. In die wat stille zielige, en vooral mokkende houding van den ganschen avond, reikte zij hem vluchtig de kleine sterke hand die hij zoo goed kende, in haar oogen het vragend gekwetste, waarvoor hij met een miserabel gevoel in zijn hart zijn oogen afwendde. En Betsy keek ook niet meer op, toen ze met haar moeder en den vreemden jongen zee-officier wegvoer over het met sloepen en booten overvolle donkere water naar de Prins Hendrikkade. Ze

zat er stom en strak, met haar beste japon en nieuwe hoedje, waar zij zich zooveel van had voorgesteld, in een ondragelijk vernederd gevoel om dezen ganschen avond. En naar de vriendelijke conversatie van Philips vriend, een eenvoudigen Amsterdamschen jongen, die argeloos zijn best deed bij dit snoezige meisje zonder al de gekke allures van die andere wichten - luisterde ze nauwelijks. Want in haar geest gebrand stond slechts één ding: Philip dien ze voor het eerst gezien had in eigen romantische omgeving, van schip en officieren, zoo schitterend voor haar eenvoudig begrip, dat ze hem wanhopig begeerde - maar ook den Philip die deel was van zijn familie: die broer en dat geaffecteerde deftige meisje, nicht Annette die wel vriendelijk had gedaan maar toch niets hartelijk, en zijn vader waar ze ellendig verlegen voor was geweest, die haar ook verder niet gezien had....

Alleen die oude oom.... die medelijden gehad had....

Toen zij eindelijk na elkaar de donkere trap van hun eigen bovenhuis opstommelden tot het portaaltje, waar het nog rook naar het eten van dien dag en het petroleumlampje aan den muur, viel de overtuiging verlammend op Betsy Dorman:

Zij hoorde daar niet bij. En hij had het gezien zoo goed als zij.

Betsy ging dadelijk door naar haar kamertje, talmde nog even aan de deur om haar moeder een nachtzoen te geven.

'Hebt u 't prettig gevonden?' vroeg het meisje met gesmoorde stem dapper haar best doende tegenover dat doodvermoeide witte gezicht met de groote donkere kringen om de oogen.

'Och ik nog wel....' zei de zwakke vrouw aarzelend, 'ik had nooit zoo iets gezien.... Maar jij kind, jij werdt zoo stil....'

Toen opeens barstte Betsy in snikken uit. Bij haar eigen kleine tafeltje viel ze neer op den stoel en huilde, haar donker hoofdje in haar armen, de wanhoop, de woede van haar felle natuur uit.

'Ik háát ze!' schreide ze hardop als een kind. 'Ik háát ze - allemaal! En hem ook! Ze hebben ons genegeerd! 't Zijn ellendelingen - en hij - en hij....'

De moeder moest gaan zitten. Een bittere trek had de guitigheid, den moed opeens van dat gezicht weggevaagd.

'Ik wou Bets, dat je je dien jongen uit je hoofd zette,' zei ze openlijk.

'Ik kàn niet - ik kan niet! Ik kan noòit meer met een ander gaan - hij heeft me voor iedereen bedorven.'

'Die jongen die ons thuisbracht - ik heb wel gezien den heelen avond: die vond je aardig - een lieve bescheiden jongen....'

'Och!' het meisje stampvoette, 'wat is dàt vergeleken bij Philip

Craets! Ik... ik... hij heeft mijn leven bedorven. Ik wàs zoo tevreden - en nou... niets kan me meer schelen.'

'Zóó mag je niet praten.' De stem van de moeder beefde licht. 'Zijn wij je ineens niks meer - wij die allemaal zóó van je houen - die voor je gezorgd hebben.... voor zoo'n jongen, die je een blauwen Maandag kent....'

Betsy huilde zacht.

'Ja - wat is dat verschrikkelijk. Jullie allemaal waar ik zóó van hou, en dat zoo'n vreemde man 't bederft. Maar ik kan 't niet helpen - ik *wil* ook wel van 'm af - maar ik kan niet - kàn niet....'

'Je kunt wèl als je aan vanavond denkt,' zei de moeder vast. 'Zooveel verdriet is geen enkele man waard. Er is wel een ander die je beter weet te waardeeren!'

Betsy's behuilde oogen zagen op in haar moeders gezicht, zagen er het diepe verdriet in.

'Nu heb ik uw avond ook bedorven,' snikte ze berouwvol. 'U hebt gelijk hoor moeder. Ik zal 't morgen ook wel weer anders bekijken. Maar niets tegen vader zeggen!'

'Neen kind, zeker niet. Geef me een zoen - zoo. Klein arm dier - moet jij zoo'n verdriet hebben.... Slaap nu maar hoor, 't komt allemaal nog wel goed.'

In de nauw verlichte slaapkamer keek vader Dorman uit bed.

'Plezier gehad, vrouw?'

'O zoo prettig.'

'Was-e de famielje d'r ook?'

'Ja zeker. Nicht, en Philips vader, en nog een broer - en zijn zusters....'

'Waren ze aardig??'

'Ja aardige menschen. En een vuurwerk vader, zoo prachtig....'

Hij luisterde naar het opgetogen verslag. Toen het eindelijk zweeg, zei hij verlegen in 't donker der gordijnen:

'Geloof *jij* dat 't nog wat wordt?'

'Och dat weet ik zoo niet....'

'Ik wou 't zoo graag,' zuchtte hij. 'Ik hoopte al, zoo'n partij, op 't water, en zoo'n vuurwerk.... ik dacht-e....'

'Wie wéét hè,' zei zij opgewekt. 'Laten we noù gaan slapen vader, ik ben zoo moe....'

Maar ze lag nog uren wakker. Ze zag niets dan het strakke al versmallende gezichtje van Betsy tusschen die vroolijke pratende menschen - en ze luisterde naar elk geluid uit het kleine kamertje naastaan.

XXXIX

TOEN het najaar werd, trouwde Pieter. In het mooie, niet bizonder groote, maar zeer stijlvolle grachtenhuis op de Keizersgracht bij de Leidsche gracht hadden hij en Eugénie zich ingericht - en een uiterst verfijnde exquis gekleede jonge vrouw ontving er aan Pieters zijde de bezoekers.

Annette en Frederik hadden soms bezorgd de weken voor het huwelijk de jonge bruid aangezien, die in oververmoeidheid al heel gauw te veel van haar zwakke krachten vergde en dan het gelaat toonde van een niet meer jong meisje.

'Maar - eindelijk, eindelijk!' dacht Eugénie in deze dagen, 'het leven van uitzuinigen, afhangen voorbij. De Craetsen mochten niet van adel zijn, mijn hemel zij zou met een Amerikaansch worstfabrikant desnoods getrouwd zijn om van de dankbaarheid bevrijd te raken. Af van het logeeren, van telkens een andere logeerkamer, dikwijls met weinig comfort.... Een eigen thuis!'

Eugénie had een harde school doorloopen, die haar twee dingen had geleerd: tact en zelfbeheersching. Zij had geleerd te zwijgen; en kleine vriendelijkheden te zeggen, die de goede stemming bewaarden. Zij had weinig belangstelling in geestelijke waarden, maar zij begreep onmiddellijk Pieters wensch van hun huis iets te maken als dat der Van Dugtens.

Tegen haar eigen familieleden, die innerlijk opgelucht, toch zich niet blij wilden tóónen om dien Craets, een koopman, had Eugénie een koele vriendelijkheid met een nuance om nooit vergeten krenking, die hen juist zoo ver vasthield als zij dat zelf voor de toekomst noodig achtte.

Frederik en Annette liepen samen na het officieel bezoek in den zachten herfstmiddag naar huis.

‘Wij zijn eenvoudiger begonnen,’ zei hij met een lachje.

‘Ja. Pieter zal ervoor moeten bloeden.’

‘Och nu ja - hij zal tenslotte de zaak alleen hebben.’

Ze keken op naar een groot huis dat leeg stond en ze werden beiden stil. Een huis, waar eenmaal een jong Annètje verlegen was binnengekomen, waar warme vrienden hen hadden verwelkomd - met hen meegeleefd. De Van Dugtens waren weg. Uit het zuiden kwamen opgewekte brieven van hem - een paar regels erbij geschreven van haar....

Zij dachten, terwijl zij voortwandelden, dat er open plaatsen begonnen te komen in hun vriendenkring.

In deze dagen kwam in Philip weer met kracht terug de gedachte aan Betsy Dorman. Na dien ongelukkigen vuurwerkavond had hij haar niet gezien, maar op Pieters vroolijke bruiloft, waar Lucie Melgers zoo in 't oogloopend hem aanhaalde na de voordracht die zij met een clubje samen hadden gedaan - waar vele lieve meisjes uit den overbekenden kring hem onverholen hun voorkeur toonden, was in Philip een landerigheid gezakt, die zijn moeder niet ontging.

Hij ging zitten achter in de tuinkamer om van alles af te zijn; er floot een late vogel en de bittere lucht van welke bladen op den grond drong het openstaande raam binnen. En ineens *wist* Philip het: de wandelingen, de ontmoetingen in de stille lanen van het Vondelpark met dat frissche kind - die had hij gemist.

Op een dag, zonder overwegen, alleen geleid door zijn instinctieven drang, belde hij aan het smalle bovenhuis op het Damrak.

Een schilder die aan 't werk was, deed open, en als gedreven buiten zijn wil, stommelde Philip de bekende donkere smalle trap op - rook de petroleumlucht op het portaal, en stond voor hij het wist op den drempel van de huiskamer.

Het eerste wat hij zag waren twee kleine voetjes in afgetrapte slordige oude pantoffeltjes op een trap. En daàrboven was Betsy, in een grijs huishoudschort, haar mooie krullige haar in een verwarden bos over haar oogen en ooren hangend - bezig een kast schoon te maken.

Philip, in de war, bedremmeld als betrapt, zei wat hij nog nooit gezegd had: ‘Betsje....’

Ze keek naar beneden en schrok zoo dat ze zich vastgreep aan de kastplank, toen haastig naar beneden krabbelde in de eerst opkomende gedachte haar vreeselijk slordige voeten te verbergen. Maar in dezelfde bevangenheid nog steeds stond Philip te kijken naar het

warrige hoofdje met de heerlijke oogen - oogen waarvoor hij zijn zaligheid zou verkoopen had hij tegen Pieter gezegd - die hem nu uit haar langzaam verbleekend gezichtje boos aanstaarden.

'Ik wou je weer eens opzoeken,' zei hij met zijn wat logge glimlachende goedmoedigheid.

Maar zij barstte uit in plotselinge drift. Zóó lange weken had zij gevochten met zichzelf, met de gedachte aan Philip - hem nù verwenschend en dàn hem vrijsprekend, en altijd in een wanhopig verlangen naar hem. Maar altijd had *zij* het moment gekozen in haar verbeelding....

En nu stond hij daar terwijl zij eruit zag als Piet de Smeerpoets - zoo leelijk in haar vuile jurk. En in haar kast - in haar kast daar hing de mooie jurk, die zij altijd nog voor hem bewaard had en die haar zoo goed stond.

'Ik - ik vind 't geméén van je! Hier zoo ineens te staan kijken naar me - zooals ik er uitzie - zonder dat ik 't wist....'

'Maar,' stamelde hij uit de lucht gevallen.

'Jaà! Zóó ben ik nu! Zóó zie ik eruit, nu weet je het meteen! Ik ben geen dame die in mooie jurken voor 't raam kan zitten als jouw zusters - en die schoonzuster van je! Ik heb geen geld voor iets echt moois ooit om aan te trekken - dat zou mij ook wel staan! *Ik* moet werken en me afsjouwen en er smerig uitzien als een tod - en jij.... *jij* komt - me - hier - bespieden!'

Groote tranen stroomden over haar wangen. 'Ik - ik kan je niet uitstaan, ellendeling!' bibberde haar stem in snikken.

Maar Philip bij den stroom van verwijten - de makkelijke sloome Philip, die zich door alle lieve meisjes wel liet aanhalen maar zelf altijd losliet - Philip die distinctie voor een vrouw in de eerste plaats eischte - verloor zijn bezinning bij dat slordige hoofdje dat tusschen tranen en snikken riep dat ze hem niet uitstaan kon.

'Schat!' Hij had haar in zijn armen. 'Luister - nee lùister! Weg met die hand - wat moèt die hand? Me wegduwen? Wat bliksem dat zullen we toch eens zien.... Betsje - mijn Betsje zeg dan: hou je van me? hè?'

Ze schreide nog harder, ze trok hem in haar armen en klemde hem aan zich vast met haar gezonde jonge kracht, en duwde hem dan weer weg en riep: neè, ik kan tòch niet uitstaan dat je hier zoo maar stond.... Je hebt me zoo in de steek gelaten op dien avond en ik geloof je niet meer....' En begon dan te lachen omdat hij haar zoende in haar oog, op haar oor, in haar hals, haar haren....

Wat zij allemaal zeide hoorde hij niet eens, hij wist alleen dat hij dat wilde natuurkind moest en zou hebben. Dat ze van hèm moest zijn.

'Betsje - dat Betsje hè - ze is van mij....'

Ze streek haar natte haren uit haar oogen en keek hem peilend en sterk aan. Klemde hem dan opeens weer vast.

'Ik hou ook zoo van je, daarom was alles zoo verschrikkelijk.... en nu gelóóf ik je ook. Als ik je nù *niet* geloofde... schóót ik op je...!'

Hij trok haar heftig in zijn armen, gek van verliefdheid op het kleine mollige wezen, dat zich tegen hem aanvleide in zoo'n vertrouwende eerlijke overgave.

Zij was de eerste die zich losmaakte, gestoord door stappen op het portaal.

'We moeten het vader en moeder vertellen!' fluisterde ze blij, haar betraande oogen lachend als een kind om een geheim naar hem op.

'Wat zeggen,' zei hij traag. Dan zag hij haar oogen plots verduisterd in wantrouwen, smart, fel in de zijne. En metéén stond alles waar hij niet aan gedacht had in zijn vervoering, de heele ketting van gevolgen voor hem.... Een seconde was de wankeling in hem, een deinzen.... toen nam Philip Craets die kleine ruwe hand in de zijne in een vastbesloten greep, waaruit echter de bevend-ongeduldige vreugde geweken was. In veel later jaren zag hij dit soms terug, en altijd als een benauwden droom: hij, zittend weer voor de mahoniehouten tafel in de ongestookte mooie kamer met het wonderlijk weten als een duizeling door hem heen, dat hij een onherroepelijken stap had gedaan waarvan hij nooit meer terug kon. Ook niet *wilde* - neen - maar dien hij tòch niet gedaan had als hij zichzelf volkomen meester was geweest.

En dan bewogen daar om hem heen als onwezenlijke gestalten, luidruchtige, ontroerde, op de schouders hem kloppende neef Klaas en slovige zenuwachtig glimlachende nicht; het springende kleine jongetje - heel de familie, die nu zijn schoonfamilie werd.

Maar.... Betsje - dat Betsje....!

Beneden aan de trap hield hij haar bevend lijfje in zijn armen, voelde haar zalig bezittend handje grijpen in zijn jas.... en als een schooljongen tuimelde hij ten slotte naar buiten, liep gejaagd met zijn verwezen verhit hoofd naar de Keizersgracht - één ding den goden afbiddend: dat zijn moeder thuis zou zijn.

Zij was er.

Zij zat in haar stoel bij de tafel zooals hij haar altijd had vinden zitten, met haar nette naaidoos naast zich. En zij keek als uit een lijst, uit die gezellige keurige rustige kamer met haar fijn bizonder gelaat hem aan.

‘Hemel,’ dacht hij, ‘wat ben ik begonnen....’

‘Wat is er?’ vroeg ze meteen, zonder groet, opgeschrikt door zijn warm nerveus gezicht.

‘Klein....’ Zijn groot mannenlichaam waarover even in trots haar blik gleed, viel zwaar neer op den stoel tegenover haar. Hij boog voorover en greep haar kleine hand tusschen zijn groote bruine vingers, in al de radeloosheid van zijn onberaden stap, zijn verliefdheid, zijn dwaasheid.

‘Klein, lieve snoes van een Klein, help me - laat me niet alleen, want dan verlies ik mijn kop erbij. Vind 't in vredesnaam niet zoo erg, want ik kan waarachtig niet anders. Er is ook niets meer aan te doen, 't is gebeurd.’

‘Heb je - is er iets in den dienst?’ viel ze ongerust in.

‘Nee, ik heb den Schout bij Nacht niet in 't IJ gegooid - was 't dat maar, dat zou nog makkelijker wezen - dat vocht je onder mannen uit tenminste....’

‘Wil je me nu alsjeblieft dàdelijk zeggen wat er is!’ viel ze zoo scherp uit alsof hij nog een schooljongen was.

‘Ja. Ik zal 't zeggen.’ Hij streek door zijn haar. Stond op. Ging weer zitten.

‘'t Is - ik heb.... dat Betsje gevraagd.’

‘Dat Betsje....’ Ze begreep niet dadelijk. Dan opeens schoot het begrip in haar op. Ze verstijfde.

‘Neen Philip - dat is toch niet waar?’

‘Ja 't is wèl waar. Ik ben stapel geweest op dat kind van 't begin af. Ik heb me er een poos uitgewerkt, maar echt vergeten kon ik haar nooit. Misschien als ik toen meteen drie jaar weg was gegaan... Maar.... we zagen elkaar nogal eens - och ik liep erop.... en nu ineens vond ik haar alleen....’

‘Waàr dan?’

‘Bij haar thuis. Als ze niet was beginnen te huilen.... maar ze werd zoo kwaad, ze huilde van kwaadheid omdat ik haar zoo slordig zag.... en dàt heeft 't me gedaan.... Ja. 't Is zooals Kloos zegt:

> Men moet een vrouw zien weenen
> Wil men onsterfelijk haar beminnen....

of zoo iets dergelijks.’

Annette schoot in een lach. Philip die geen vers, geen boek ooit las, had deze regels ergens van onthouden.... Maar tegelijk stonden de consequenties van zijn daad voor haar op - voelde zij haar eigen hevige diepe teleurstelling en die van Frederik.

‘Philip, lieveling van alle vrouwen, die elk meisje had kunnen krijgen, *dit*....’

‘Ach jongen, hoe kan je - dat kind....’

Zij zag hem verstrakken, zooals Francine, zooals Sophie verstrakken konden bij haar scherpe critiek - en met geweld hield zij zich in.

Hij was opgesprongen, een en al recalcitrantie.

‘Ja - *dat kind*. Enfin, wat jullie zeggen, er is niets aan te doen. 't Is een schat, en als jullie je neus voor haar optrekt gaan we onzen eigen weg.’

Zij stak haar hand uit, en trok hem weer neer. Wat haar het meest verontrustte was dat ze duidelijk voelde: hij was niet blij.

‘Philip, zeg me eerlijk - ben jijzelf gelukkig? Dan vind ik 't allemaal goed.’

Hij kreunde bijna - zijn goedige roode kop in zijn handen - gekweld.

‘Ik ben ook geen idioot, ik zie te goed wat er tegen is. Maar ik heb geen keus, ik moèt dat kind hebben. En ik ben geen ploert, ik zou er nooit meer af kunnen ook - ik zou haar oogen niet meer kunnen ontmoeten.’

Zij sprak niets meer tegen; ze was in haar vreesloozen aard voor één ding bang: Philip van zich te vervreemden.

‘Nu moet *ik* 't vader zeker zeggen?’

‘Ja - daarvoor kwam ik bij u....’

‘Jullie kinderen zijn egoïsten!’ zei ze heftig. ‘Denk je dat het voor mij niets beteekent je vader die teleurstelling te geven?’

Hij zweeg en dacht:

‘Ik wou dat ik midden op zee zat, zonder vrouwen, zonder familie, van al 't gedonder af.’

Frederik was opgestoven; zijn puntbaard wipte van drift omhoog.

‘Wat is dàt voor een stommiteit!’ raasde hij los. ‘Is het dien jongen in zijn bol geslagen? Hadt jij daar eenig vermoeden op? Nee, dàt is te gek.’ En hij was weggeloopen, niet willende luisteren - hij kon *niet* verdragen dat zijn vrouw ook ditmaal niet aan *zijn* zij zou staan.

Maar toen hij tegen Philip uit wou barsten had die meteen gezegd:

‘Vader, praat me niet verder aan mijn kop, ik ben er beu van. Ik zit er dik genoeg in zonder dat. Ik doe het en daarmee uit; en verder moeten jullie maar zelf je houding bepalen. Is *mijn* zaak niet.’

Frederik had gezwegen. Hij voelde fel als een striem: ‘'t mocht zijn dat Philip zelf al lang spijt had, hij brak eerder met hen allemaal dan met dat wicht.’

IJzig had hij gezegd:

'Ik stel geen prijs op een opvoering van den verloren zoon. We zullen het vette kalf te voren slachten.'

Toch, zijn zachtheid voor al wat zijn kinderen betrof, deed hem ten slotte ook 'Dat Betsje' vriendelijk ontvangen. Eerst ter wille van Philip, heel gauw om haar zelfs wil. En Annette, half geprikkeld half met een glimlach, zag hoe zijn ingeboren zucht in alles het goede te zoeken hem ook deze schoondochter deed opnemen in een verschoonende liefde.

'Ze heeft toch ook een paar mooie oogjes - je kunt er den kerel niet al te hard om vallen.'

Per slot zat de kwestie van Frits hem nog hooger.

Het najaar en de winter van acht-en-negentig bleven in Annettes herinnering altijd hangen als een tijd van veel onrust. Philips engagement beroerde hen allen op de manier van een kat die tegen zijn haren wordt opgestreken. Daar was allereerst de plotselinge gedwongen verbroedering met dezen familietak, die in geen enkel opzicht een winst bleek. Dan was er het Betsje zelf, dat zij allen een moeielijk geval vonden. Het flinke, bijdehand grappige, werkzame ding, dat Philip altijd gezien had thuis in een aureool van onmisbaarheid, werd in zijn ouderlijk huis stil, verlegen, uitgebluscht, mokkend - een slecht gekleed meisje met een plat accent.

Maar Annette onderkende dra met scherpen blik: die verlegenheid was feitelijk wrevel, lijdelijk verzet - haar stille teruggetrokkenheid vijandige koppigheid die niet verkóós zich in te leven in hun milieu en manieren; en zij werd jaloersch, humeurig zoodra zij Philips liefde voor thuis duidelijk merkte.

Philip wilde trouwen vóór hij zijn volgende reis begon - hij wilde zijn Betsje in eigen home achterlaten.

Niemand sprak tegen. Maar Annette kreeg in deze maanden het pijnlijk besef, dat meer dan een van haar getrouwde kinderen, deze jongen die haar het meest verwend had, van haar weggleed. En zij dacht eraan op de stil geworden middagen dat zij alleen zat, nu ook Frits hier niet meer binnenslofte.

'Hij heeft me toch ook alleen gelaten,' dacht zij.

Maar op een laten middag boven komend had een geluid op Pieters oude kamer haar aandacht getrokken, en de deur openend vond zij Pieter zitten daar.

'Schrik niet,' zei hij met een lachje, 'ik zit hier maar eens even.'

Ze zag dat hij benauwd was.

'Het is hier zoo rustig.'

Zij dacht: ‘In je eigen huis dan niet?’ Ze knikte en sloot de deur zacht.

Zij wist nu dat Pieter dikwijls als hij benauwd was, daar kwam zitten maar zij sprak er nooit over. Zij lette slechts zorgvuldig op dat Pieters kamer altijd netjes onderhouden bleef, klaar hem te ontvangen.

Op een avond dien winter zaten Frederik en Annette te zamen. Jetje was naar bed. Buiten regende en woei het, en zij luisterden er beiden naar; vroeger hadden zij dat niet zoo gehoord, toen was er in de kamer altijd te veel geluid.

Op een oogenblik legde Frederik zijn krant neer, zijn lorgnet erop en keek Annette aan.

‘Annètje, met dat Betsje zijn we nog lang niet klaar. Daar zal Philip een deun mee hebben. Ze beschouwt hem als haar eigendom, en als zij eenmaal getrouwd zijn, zal ze krabben en bijten als hij een stap buiten haar om zet.’

‘De hemel bewaar ons, daar kan Philip niet tegen!’

Hij trok een grimas. Hij kon zijn oudste moeielijk vergeven de slapheid zich zóó te hebben laten vangen.

‘Hij zal den oogst van zijn domheid moeten binnenhalen.’

Hij dacht aan zijn eigen huwelijk. Hij ook had tegen zijn moeder, zijn zusters moeten opvechten, maar hij had helder geweten: de uitkomst was dien strijd waard. Langzaam en zorgvuldig proevend had hij tot den stap besloten. Hij keek in het gezicht tegenover hem. Het zijne was fijner nog geworden met de klimmende jaren, nu het grijs zich overvloedig begon te mengen in het rosblond.

‘Aesopus - doe je zak vol waarheid open. We moeten het onder de oogen zien en bekennen.’

‘Wàt moet ik bekennen?’

‘Onze kinderen zijn menschen geworden, en ze gaan niet de wegen die *wij* voor hen gedacht hebben eenmaal. Alleen onze baby is nog ons bezit. Maar Frits! Wat moet het met Fritsje??’

‘Ach Frederik....’

‘Ja ach Frederik. Wàt vraag ik.... En dan wou ik vanmiddag eens naar Eugénie gaan. 't Was vier uur. Eugénie rustte, heb ik niet gezien.’

‘Rustte? Is ze ziek?’

‘Neen. Pieter zegt, ze rust iederen middag van twee tot vier.’

‘Een gezonde jonge vrouw....’

‘Dat geloof ik niet meer.’ Zijn oogen stonden wat vermoeid.

‘Gisteren ben ik over 't IJ gegaan, naar Fransje - ik zie de meisjes zoo weinig tegenwoordig.’

Ze glimlachte.

‘Melgers was naar een automobielen-wedstrijd. Er zat een jong mensch op bezoek. Een andere weer dan die jongen dien ik een schaar voor zijn haren wou geven. De kinderen speelden in de.... keuken.’

Zij zwegen samen, dachten hetzelfde.

‘Toen ben ik terugkomende bij Sophie aangegaan....’

‘Ja?’

‘Sophie was aan 't kijven. Er is geen ander woord voor. Beware, waar haalt een dochter van jou dien toon en die stem vandaan tegen haar man. Ik hoorde 't al in de gang. Over speelgoed van 't kind, dat hij wel en zij niet goed vond of andersom. Ik vind het daar nòg naarder dan bij Fransje.’

‘Frederik....’ ze stak smeekend haar hand over tafel en hij. streelde die langzaam en zacht.

‘Je stelt je de dingen anders voor als ze nog klein zijn,’ zei hij.

De avond stond stil om hem heen in de groote kamer. Ze voelden dat ze niet jong meer waren, en dat op een onnaspeurlijke wijze er plotseling vele zorgen waren gekomen.

Vierde boek
De nieuwe Wereld

I

HET eeuw-einde had Amsterdam gelaten de herinnering aan een periode van felle opleving in kunst en maatschappij; en deze herleving zette zich voort in een nabloei bij het prille begin der nieuwe eeuw.

Karel de Roos op een najaarsmiddag in het jaar negentien-honderdacht, dacht, terwijl nieuwe boeken door zijn handen gingen bij het schikken van de etalage, hoe Leedebour eenmaal gezegd had, dat het hart van het volk bewees niet geraakt te zijn door het socialisme noch door de vrouwenbeweging, omdat het nergens in de kunst tot bepaalde uiting kwam. Maar de eene stem die toen reeds van fijnhoorenden de aandacht had getrokken door het diep hartstochtelijk timbre, in die stem was thans de klank ontwaakt welke uitriep en klaagde het wereldleed.

Hij legde Opwaartsche Wegen naast het vier jaar oudere De Nieuwe Geboort. Dit was de dringende dwingende groote stem, dat was het hart dat luide riep zijn klacht en zijn aanklacht in den ontwaakten tijd.

De handen van Karel de Roos gingen voorzichtig en zorgvuldig wikkend voort de boeken te schikken Deze winkel had den tijd gekend dat de kopstukken der Hollandsche litteratuur te tellen waren - den tijd van Bosboom en Schimmel en Alberdingk Thym - van Van Lennep, Potgieter en Huet. En Multatuli de eenling, de heftige zoeker, de aanklager en verachter, en zelf toch zoo onevenwichtige, had er tusschen gelegen met zijn getuigenis van onrecht. De Roos' handen raakten Zola's La Terre, en hij bedacht hoe ook deze groote had getuigd en gevochten tegen een geweldig onrecht met zijn donderend J'accuse, dat maandenlang Frankrijk en de wereld daarbuiten in spanning hield. Een uitdaging, een beschuldiging geslingerd naar de

gansche anti-semitische stemming van het Frankrijk dier dagen, waar de rampzalige Dreyfus op het Duivelseiland het onschuldig veroordeelde slachtoffer van werd. Daar greep een groot kunstenaar met de macht van zijn woord in 't sociale leven in.

'Maar eindelijk werd toch ook de gansche maatschappelijke kentering door de kunst in Holland gegrepen, al waren het slechts nog de enkelen die getuigden. Hier lagen ze, Adama van Scheltema's liedjes, zijn Zwervers verzen, uiting van den gevoels-socialist. En Heyermans met zijn tooneelstukken - de joodsche geest, socialistisch zijn werk in woord en vorm, maar het hart dat eronder stak slechts van een overgevoeligen zachte - die iederen Zaterdagavond in het Handelsblad met zijn Falklandje een kleinen roman gaf in wonderbaarlijk vruchtbaar scheppingsvermogen.'

Hij legde er Warhold tegen - hij hield ervan contrasten te scheppen - dezen Van Oordt, een droomer die de hedendaagsche maatschappij ontvlood, niet in 't socialisme maar in een grijs verleden. Een geestelijke broeder van Ary Prins, maar feller van kleur en passie deze, in zijn merkwaardige taal zonder werkwoorden, waar alle behoorlijk onderwezen Hollanders zich verontwaardigd van afkeerden.

'Dat's negertaal!' zei een oude heer verleden week woedend, 'voor zulk Hollandsch zou iedere jongen van school gestuurd worden.'

De Roos glimlachte. Hij had Vragensmoede geraakt, en hij vond het pikant deze heftige mannenhatende persoonlijkheid te zetten tusschen al deze schrijvers. 'Want ja, de vrouwen waren ook in proza begonnen zich te uiten over wat hen sociaal greep. Daar hadt je Barthold Meryan, daar Hilda van Suylenburgh, waar zooveel meisjes zenuwziek van waren geworden. In *zijn* tijd kregen de meisjes en vrouwen van verdriet en liefdeleed de tering, nu losgesprongen uit het insnoerende modekeurs, werden het allen Eline Veres. Nog nooit werd er zooveel van zenuwziekte gehoord. Dat kwam van die verderfelijke lectuur van Couperus zei men. Na De Stille Kracht, Lijnen van Geleidelijkheid, en de Boeken der Kleine Zielen kreeg die heel wat op zijn kerfstok. En hoe weinigen van zijn tijdgenooten zagen de uitzonderlijke groote schoonheid van dit werk, dat gestalten schiep, die nooit meer uit den geest vervaagden.

Ja - de vrouwen - op eenmaal losgekomen, losgetoornd over vrouwenleed, en mannenonrecht. Anna de Savornin Lohman in de Hollandsche Lelie, haar banbliksems slingerend naar al wat man was. Maar.... kunst werd het niet. Het was eerlijk, verwoed, soms juist, meestal te ver gedreven door eigen beleedigd zelfgevoel.

Maar ach - al deze boeken, die over twintig jaar niemand meer lezen zou, hoogstens nog als curiositeit, als tijdverschijnsel, en de namen der schrijfsters niet meer kennen - zij betoogden niet voor een honderdste part als dat eene kleine boekje hier, dat juweeltje Orpheus in de Dessa van onrecht en menschenleed.

Dàt was schoonheid, zoo goed als Catherine - zoo goed als De Dochter. En zóó iets te kunnen geven, dàt beduidde eerst de geestelijke groei der vrouw.'

Karel de Roos stond met nog een boekje in zijn handen - en zijn vingers werden teeder toen hij het apart legde. De nabloei der Tachtigers had den eenen gebracht, die na Vondel de diepe groote schoonheid in vorm en gedachte schonk. Maar dieper, verfijnder. Een kind van zijn tijd was Boutens, Vondel een zeventiende-eeuwer met al de forschheid der gezonde leefkracht van die dagen. In hem was niet de mijmering, niet naast de verfijning de haast ontstellende scherpte van visie, die diep tastte en raakte in 't hart. Boutens die een luchtigen band legde tusschen het tijdelijke en het eeuwige. Hoe hij zijn ouden Vondel vereerde, déze stond hem nader, kon dingen zeggen als opbezworen uit zijn eigen ziel. Niet socialistisch of communistisch - de menschenziel uit alle tijden, boven eb en vloed der momenteele beroeringen uit....'

Hollende jongensvoeten deden hem omzien. In den winkel over de toonbank hangend een jongen van ongeveer veertien jaar, die met belangstelling keek naar zijn werk.

'Hebt u de heele etalage veranderd, oom?'

'Ja - kom maar kijken.'

De jongen tuurde ingespannen; intelligente heldere oogen, een blonde kop bewegelijk van meeleven.

'Oom, geeft u me een ander boek te lezen dan Samuel Pickwick - daar vind ik niets aan. Flauwe grappen.'

'Flauw - jongen, 't is prachtig.'

'Nou.... voor u misschien, maar ik vind het snert. Geeft u me Sherlock Holmes, dat lezen de jongens op school allemaal....'

Karel de Roos glimlachte. Zijn hand zocht langs de planken, greep een boek.

'Ik heb het eten klaar!' riep een vrouwestem.

In de achterkamer stond de tafel gedekt. Een nog frissche jeugdige vrouw sneed het vleesch.

De Roos schoof behagelijk aan. Hij luisterde naar het gepraat van den jongen met zijn moeder, rap en zeker gingen de vrouwehanden over tafel....

Karel de Roos uit zijn litteratuurdroom gewekt, peinsde nog voort. Zijn gedachten gingen terug naar de verandering in zijn leven, nu vier jaar geleden. Toen hij het nichtje, vroeg weduwe geworden met een zoontje, bij zich genomen had als huishoudster en gezelschap - in den honger ook naar een kinderstem in zijn huis.

Toen had hij nog eenmaal een lichten droom gehad. De jonge vroolijke vlotte vrouw die de sfeer in zijn huis bracht, zoo lang in eenzaamheid gemist - en zijn overweging haar te trouwen, de hunkering naar een normaal mannenleven in eigen huis. Zij was zestien jaar jonger dan hij.... en dàt had hem tenslotte weerhouden. Op eenmaal de vrees, dat zij hem nemen zou terwille van de toekomst - maar dieper nog de nooit verloren zekerheid van een ideaal. Was hij zoo oud geworden en het trouw gebleven om het ten slotte voor iets minderwaardigs te verkwanselen? Zonder schade aan je ziel daalde je niet af van de hooge toppen tot de gelijkvloersche wereld. Wat was het bezit tegen den droom - zelfs het bezit had hij leeren te zien als minder begeerenswaardig; En de woorden zongen in hem uit Pierrot Moderne:

> ‘Machtiger is de droom dan 't leven.’

Zoo was De Roos eenzaam gebleven, maar in zijn huis ging wat hem geluk gaf: een kinderstem en kindervoeten, en de aanhankelijkheid van den intelligenten jongen, wien hij al zijn geestelijk goed wilde geven. En later zijn winkel.

II

AMSTERDAM, een veranderd en veranderend Amsterdam - zag een nieuwe wereld met nieuwe denkbeelden in zijn oude straten zich ontwikkelen. Zag vrouwen en meisjes fietsen door de stad zonder dat een man daar meer acht op sloeg en geen jong meisje ook begreep hoe fietsen voor vrouwen iets had kunnen zijn waarom gestreden moest worden, waarvoor moed noodig was. Zag op een dag de vrije vrouwen optrekken in menigte naar het Concertgebouw. Breed hing in de groote zaal de Noorweegsche vlag, geflankeerd door die van Finland en den Australischen Statenbond - teekenen van de landen waar de strijd der vrouw om het kiesrecht reeds met de overwinning was bekroond. Daar waren de Engelsche vrouwen, de vooraanstaanden, die in 't autoritaire land den zwaarsten kamp hadden uitgevochten; waarvan Hollands mannen en vrouwen met spot en geringschatting de verslagen in de courant hadden gelezen, ze noemend met den naam van belachelijke overspannen suffragettes. Maar die hadden gestreden met heldenmoed, hongerstaking doorleden en gevangenisellende, die ongeschokt den hoon van 't eigen land het hoofd hadden geboden, betaald met den inzet van gezondheid en leven.

De Hollandsche vrouwen zagen klein en met ontzag naar dezen op. Hoorden van deze zusters verkondigen hoe bevoorrecht zij waren te leven onder een regeering, die niet door hardheid en onbillijkheid tot dergelijke uitersten dreef. Onder hen was een heel kleine, gebogen oude vrouw, met heldere donkere oogen, met onderscheiding behandeld door de vreemde vrouwen en aan haar tafel genood. Annebet Kooistra vertelde in slecht Engelsch haar vroeg aanvoelen van de rechtvaardigheid in dezen strijd, van haar eenzaamheid, haar lang en vergeefs uitzien - en de vrouwen die nog krachtig

en jong stonden midden in het leven, voelden ontroering in hun hart om deze zuster, die zelf te oud om nog te genieten, zich onbaatzuchtig verheugde voor de jongeren.

Amsterdam zag in die dagen de groote schare Vrije Vrouwen trekken langs straten en grachten. Geen elegant trippelende, gracieus tengere vrouwenfiguurtjes, maar rustig overtuigd, groot stappende vrouwen. De Hollandsche vrouw had nog niet geleerd wat haar Fransche, Engelsche, Noorsche zusters hadden weten te bewaren: elegance, het geheim van goed gekleed te verschijnen, vrouwelijke charme ten toon te spreiden. In Amsterdam trok de hobbezak triomfantelijk grauw, sponzig, op plompe schoenen ter vergadering, en in verstomming keek Jacob Leedebour naar zijn zuster, zooals zij stralend van een on-egoïst geluk thuiskwam na een soirée in een avond-toilet van 'gezonde lijn'. De tijd was voorbij dat hij haar kwetste, omdat hij het zijn plicht meende haar terug te houden van haar verdwazing. Hij had er zich bij neergelegd. Haar korte haren waren nu eenmaal aanstootelijk, haar jurken abominabel. Maar iets had toch in dezen scherpen beoordeelaar van cultuur een snaar getroffen: de macht waartoe het handjevol 'malle vrouwen' was aangegroeid, en haar eischen die tenslotte niet van rechtmatigheid waren ontbloot. Hij had het niet noodig gevonden, dat juist zijn zuster wegbereidster werd - maar nu eenmaal de weg gebaand was, hinderde hij haar niet meer met zijn spot.

Truida Leedebour was nu even zestig, een forsche vrouw nog altijd; haar scherp gelijnd gelaat onder de geheel grijze krullen bezat thans een aantrekkelijkheid, die het in de jeugd had gemist. Het was gaan passen in de lijst van dezen tijd, waar het vroeger buiten de toenmalige eischen der schoonheid viel.

Want wonderlijk, ook het uiterlijk type vrouw was veranderd. Temidden van het oude type, van fijne kleine teere vrouwen, bleek, met kleine handen en voeten, was zij een onaantrekkelijk meisje geweest. Maar een groot, forsch gebouwd vrouwengeslacht was beginnen op te groeien. Een ras dat tenniste en fietste en roeide, dat zich ontwikkelde in veel buitenlucht. En tusschen deze was de oude Truida Leedebour nog zeldzaam jeugdig en frisch voor haar jaren. Jeugdiger gebleven dan haar tijdgenooten, waarvoor ze eenmaal smadelijk had moeten terugtreden.

Leedebour zag deze vrouwen aan, trok zich als een slak in zijn huis terug. Tooneelrecensies schreef hij niet meer, slechts nu en dan een zeer scherp onderscheidende beschouwing in een tijdschrift. Maar zijn geheel vergrijsde kop werd nog altijd gezien bij premières, bij belangrijke voorstellingen.

Naar zijn oude vrienden trok hij. Naar Cloese die na den dood van zijn moeder tot laat in den herfst op zijn buiten Amstelzicht bleef - het achttiende-eeuwsche huis onder de wuivende fluisterende popels, met zijn maangezichten op den Amstel. De oude vrienden zaten er samen op het bordes aan de achterzijde en keken over de gazons uit op het zilverig rimpelend water. En zulke avonden kwam wonderlijk duidelijk voor Leedebours geest staan waar hij nooit van sprak: een graf op een klein beschaduwd kerkhof, waar hij soms heenging en een paar rozen neerlegde.

In Cloeses leven was ook een groote eenzaamheid gevallen door het vertrek der Van Dugtens, en Amélies twee jaar later gevolgden dood. Aan haar dacht hij op die avonden soms - de groote liefde van zijn ontwakende jongensjaren - een zeer diepe vriendschap gebleven.... Van Dugten reisde na haar dood - het laatst had hij een bericht van hem uit Japan....

In de eerste jaren na haar dood, vond Cloese al meer zijn huis gevuld met de jonge speelsche vroolijkheid van Jetje Craets: die in haar bakvischjaren vereerd en graag naar Amstelzicht gekomen was - met hem had gewandeld, gereden, al zijn liefhebberijen meegedaan. *Hij* had haar leeren paardrijden, en hij had met een vreugde gezien, hoe fier en sterk het jonge meisjesfiguur zonder vrees of aarzeling te paard zat - in een zich vertrouwd voelen met elk levend wezen.

Alleen visschen had zij nooit gewild - bah zoo'n satijnig mooi dier aan dien gemeenen haak! En ook werd zij stil, kon zij zwijgend wegdwalen, als zij hoorde dat hij op de jacht ging.

'Hoè - hoe kòn een zóó aardige man als meneer Cloese dieren doodmaken - terwijl hij zóó lief deed met paarden en honden,' peinsde Jetje, met een van die diepe schrikken in haar hart welke ze nooit kon uitspreken. Want je kòn nu eenmaal nooit de dingen zeggen, die zoo heel heerlijk of zoo heel vreeselijk waren.

De heerlijke, dàt was niet erg, maar wèl dat je de erge niet eenc kon zeggen tegen vader of moeder - terwijl je wel wou dat iemand je hielp. Maar dàt scheen nooit te kunnen....

En naar Bussum ging Leedebour, waar de Craetsen na den kort op elkaar gevolgden dood van oom Pieter en tante Sophie Mon Désir hadden behouden als zomerverblijf.

Oom Pieters laat ontwaakte sportliefde was zijn dood geweest. Met zijn driewieler was hij op den hoek bij Jan Tabak opgevlogen tegen een hooiwagen - had een trap van het paard gekregen en werd dood thuis gebracht.

Tante Sophie aan haar tafeltje in den erker, vanwaar zij den weg kon afzien, zag den stoet aankomen. Veertien dagen na de

begrafenis had zij daar nog gezeten en gestaard naar de plek waar zij hem zoo zorgeloos had zien wegvliegen, altijd herademend weer had zien komen aantrappen.

Tot op een dag de meiden haar misten. Zij vonden haar zitten op de bank voor het huis, geheel gekleed als voor een stadschen tocht. En zij zeide, wat zij honderd malen gezegd had: 'Ik ga meneer halen in Amsterdam.'

Jetje was gekomen, het zonnige Jetje, dat tante Sophie zoo liefhad, en was gebleven de paar weken toen tante Sophie in bed lag als een langzaam uitblusschend vuurtje. En Jetjes jeugd had angstig bevangen geluisterd naar geprevelde woorden van een dapper verzwegen ontbering: tante Sophie was nog eenmaal terug in haar eigen groot huis in Amsterdam - ze liep door de gang, de trap op - zij zat in de kamers. 'Een vreemd idee....'

En in de zomermaanden zat thans Annette in het koepeltje waar tante Sophie nooit had willen zitten. Zij dacht weemoedig aan de oude menschen die zij zeer had liefgehad; aan de kwieke oude vrouw met haar vlug warm hart, aan oom Pieter, type van echt gentlemanlike oud-Amsterdammer. Er was een eenzaamheid om hen beiden geweest na de begrafenis. Plotseling waren *zij*, zóó lang kinderen gebleven tegenover die ouden - nu onherroepelijk het oude geslacht geworden.

Want ook de oude vrouw, die zoo lang op den Voorburgwal voor het raam gezeten had, was heengegaan, kort nadat haar oudste dochter voorgoed haar intrek bij haar genomen had. Dood op haar stoel gebleven een avond voor dat venster, waaruit haar troebele sombere oogen het veranderende leven onbewegelijk hadden nagestaard.

En dezen zomer terugkeerend van een reis met Frederik en Jetje naar Thüringen, had Annette Stance bezocht die in Bonn woonde.

Weemoedig en gelukkig tegelijk was het weerzien geweest. Zij had er met Stance gezeten in de groote zonnige kamer met balkon, die uitzag op de bergen aan den Rijn. En vreemd en toch zoo bekend was hier in deze omgeving de aanblik van zooveel oude meubelen: het naaitafeltje van moeder Bremer en haar geborduurd voetenbankje - de portretten der ouders - de canapé waar Stance en Otto in hun verlovingstijd plachten te zitten - de pendule....

'Och Annètje, - mijn eigen oude Annètje ben je nog altijd - het is toch zoo goed, dat je eens gekomen bent....'

En dan had zij verteld veel wat Annette al wist: dat zij na lang reizen en trekken in de wereld der Duitsche vrouwenbeweging ten slotte alles zoo moe was geworden, omdat het toch geen verband hield met haar diepste verlangen, haar diepste ontbering. Bij toeval had zij, op een reis ziek geworden deze jonge menschen leeren kennen - een man, vrouw en vier kinderen, die haar dadelijk zeer hadden aangetrokken - en dien zomer was zij daar in pension gebleven. Maar toen was zoo'n vaste band gelegd, dat zij er gebleven was voorgoed.

'Ik heb hier mijn thuis gevonden - de lieve kinderen, de ouders ook, zijn mijn kinderen geworden.... Ik leef dat leven mee, en geef 't mijne aan hen naar mijn beste krachten....'

Zij keek, een vroeg oude vrouw geworden, met haar verwoeste schoone trekken, waarin alleen de mooie blauwe oogen ongeschonden waren, Annette aan.

'Uit je brieven komt het oude leven me tegemoet. Soms ook leef ik heele dagen ons kinderleven terug. En toch is alles wat daarna kwam, Otto, Dolfje, zoo sterk geweest. Maar ook zoo droevig. Ik geloof dat ik haast innerlijk de kracht niet meer heb dàt in den geest nog eens te beleven, en ik daarom vlucht in dat gelukkige kinderleven van ons.'

Plots hadden luide stemmen geklonken in den tuin en Stance was opgestaan, had zich gebogen - moeielijk en langzaam zag Annette - over het balkon en geroepen: 'Komme doch bald!'

Hoe vreemd klonk die liefkoozende bekende stem in het Duitsche woord.... Zij kon zich Stance nooit voorstellen dan met Otto, Dolfje, moeder.... Maar toen waren zij binnengestormd, twee meisjes van tien en twaalf, die hun armen om Stances hals sloegen, haar kusten en meteen verhalen deden - en een jongen leunde aan haar schoot en prutste wat met een scheepje.... dan kwam nog een kleintje binnengeloopen, dat schuw aan de deur talmde.

'Dat is *mijn* petekind,' zei Stance, en ze trok het kleintje bij zich.

De moeder kwam binnen, verontschuldigde zich over den inval der kinderen, nam hen mee na even gepraat te hebben....

Annette had gevraagd: 'Kom je niet ook eens bij ons logeeren, Stance?'

Maar Stance schudde het hoofd.

'Ik kan me niet goed meer verplaatsen - en ik kan ook de kinderen slecht missen, ik ben hier geworteld nu. Het slot is geweest na al mijn pogen voldoening te vinden in maatschappelijk werk, dat ik mijn eenige mogelijkheid om het leven nog te leven gevonden, heb in de warmte van een gezin om mij heen. Al het andere liet mij

leeg. Hier leef ik met mijn nieuwe kinderen, maar mijn eigen lieven zijn altijd om mij heen. Ik weet dat ik ze niet verloren heb, dat ik ze op me vind wachten in die andere wereld....'

Ze keek Annette aan plotseling met haar ouden vroolijken lach.

'Je bent toch nog altijd Annètje Goldeweijn! Vertel me alles van je kinderen en kleinkinderen. Wat een jonge grootmoeder ben je, met al die getrouwde zoons en dochters....'

Toen had Annette Craets verteld - vertrouwelijk als in geen jaren met een andere vrouw. Van veel geluk, maar ook van zorg. Hoe Pieters vrouw en kinderen zoo teer waren - hoe moeielijk Philip van huis ging; en zijn gezin, drie kinderen waren er, voor zijn laatste reis aan hèn had toevertrouwd. Maar het ging niet licht tusschen hen en Betsy.... Hoe Frits, nog altijd ongetrouwd, leefde als een eenling op de hei; zijn laatste cyclus Amsterdam had veel succes gehad. Sophie had één jongen; Hartonius was een goede man, maar Sophie dikwijls zoo lastig in huis - en Fransje, ach dat kind. Zoo lief altijd voor hen, maar wat 'n zorgen hadden zij om haar uitgestaan. Zij wisten het zelf nu al lang: Francine had geen goeden naam, en zoo opzichtig kleedde zij zich. En telkens weer werd zij genoemd met een anderen vriend. 't Was altijd kort van duur. Zijzelf en Frederìk ook niet, geloofde dat het zoo'n vaart liep. Maar hoe werd er over gepraat....

Sprak zij er met Francine over, dan gaf het soms tranen, drift - soms een lachend schouderophalen:

'Och moeder - waar denk je nù weer aan - dàt is heelemaal nooit wat geweest.'

Maar eenmaal, en dat had zij nooit vergeten, was Francine uitgebarsten - ineens moest zij denken aan haar eigen moeder toen:

'Wat jùllie zoo erg vinden, - dat *is* het erge niet. Dat begrijpen jullie niet! Het erge is: dàt ik het allemaal doen moèt, omdat ik zoek, zoèk - omdat ik de leegte van mijn leven niet aàn kan! Omdat het toch ergens - èrgens op de wijde wereld *is* wat ik wil - wat ik wéét dat bestaat, en dat ik nooit heb kunnen veroveren!'

Zij zwegen, zaten stil bij elkaar in gedachten. Eindelijk zei Stance:

'En - je jongste....'

'Jetje.... Jetje is een schat. Die is nog bij ons oudjes thuis.'

Later in den trein had Annette het heele gesprek doorleefd. Warm dichtbij en nooit vervreemdend bleef je met wie eenmaal jeugd je verbonden had.... En toch - nu ze terugdacht, wist ze dat ze tenslotte toch het essentieele niet meer had kunnen zeggen.

III

HARTONIUS kwam met de kleine Els, hun aangenomen dochtertje aan de hand de gang door naar de eetkamer, waar hij zijn jongen met Sophie al vond. Hij streek over den jongensbol, knikte tegen zijn vrouw, en trok Els aan haar vlechten naast zich. Het kind keerde zich op haar stoel gezeten, meteen weer tot hem.

‘Vader hoort u eens, mag ik dat dierenboek koopen van Degenhardt?’

‘Dierenboek? Heb je dat noodig voor school?’ vroeg Sophie.

Ze keek op en weer neer.

‘Niet voor school precies,’ pruilde ze. ‘Maar de juffrouw leest eruit, en dan wou ik zoo graag zelf 't heelemaal lezen.’

Hartonius lachte een beetje. Hij wou Sophies afkeurenden blik niet zien, en aaide het naar hem opgeheven aanhankelijke snoetje.

Zoo'n meiske in huis. Hij vergat haast dat het geen kind van hem was....

Toen zijn eenige zuster in Indië was gestorven, zijn zwager zenuwziek in een sanatorium belandde, hadden Sophie en hij het meisje, even oud als hun Willem, een speelkameraad voor den eenigen jongen in huis genomen.

Heel de warme moederlijkheid, het beste dat in Sophie leefde, was voor het kind in de bres gesprongen, maar daarnaast duldde ze nu ook niet meer den echten vader, ‘den zoogenaamd artistiek aangelegden kerel, die zijn vrouw het leven onmogelijk had gemaakt en het kleine wurm dat hem tot last was aan haar lot overgelaten.’

Toen ze eenmaal het meisje als kind had geaccepteerd stelde Sophie zich tegen den vader vijandig te keer. En hij haatte haar om de noodzakelijkheid voor haar te moeten bukken. Want *als* zij hem het

kind eens teruggaf, wat moest hij dan? Een ander kosthuis zoeken dat hem weer geld zou kosten.

Sophie, hoè dol zij zelf was op de kleine Els, verdroeg toch moeielijk Hartonius' liefde voor 't kind. Naarmate de dertien jaren van hun huwelijk vergaan waren, was de wrok in Sophie gestegen, om een man die nooit in zijn gezin was, altijd met al zijn belangstelling daarbuiten leefde. Omgekeerd had zij voor hem vrijwel niets meer dat hem herinnerde aan het fijne, naar hij dacht intelligente vrouwtje, zoo heel kort heftig door hem begeerd. Wàt had hem voorgezweefd toen.... hij dacht hieraan een zeer enkelen keer met even-verwonderd zelfinzicht. In elk geval, er was niets in vervulling gegaan van die illusie, behalve dan wat hij aannam als vanzelf sprekend en nauwelijks achtte: een zeer knappe representatieve vrouw die zijn huis deed loopen als een perfecte machine, waar nooit iets ontbrak of faalde.

'Het was ook zoo moeielijk niet,' dacht hij soms achteloos tegen haar toegewijde scherp op de spits gedreven zorg voor alle kleinigheden in, 'als alle middelen je ten dienste stonden. Hij had veel geld verdiend, maar hij vergat nooit zijn eenvoudige jeugd, zijn hard werkende moeder die van een klein onderwijzerspensioen rond moest komen. Hij zei het niet, maar hij dacht eraan bij de luxueuse leefwijze in zijn huis, en zijn afkeuring, zijn plots optredende aanvallen van zuinigheid waren heimelijke tochten naar zijn ouderlijk huis met de diepe verborgen teederheid die voor enkelen in hem waakte. Maar wekenlang, verslonden in zijn werk, merkte hij dikwijls weinig van zijn gezin. Het kon hem hinderen omdat Willem, niet sterk en moeielijk leerend, zijn aandacht en zorg altijd vereischte. Naast zijn groote praktijk interesseerde zijn heldere felle geest zich voor vele maatschappelijke belangen, waar hij al de arbeidskracht van zijn ijzersterk gestel onder zette.

Nu - op het punt weg te gaan, zag hij Willem spelen met een mes, en opeens herinnerde hij zich dat er in het begin van de week sprake was geweest van een kermesse voor kinderen in het Paleis, waar de meeste jongens van zijn klas heengingen. Hij had geen toestemming gegeven; de jongen als hij laat naar bed ging, was den volgenden dag heelemaal niets waard. Plotseling nu bedacht hij, dat die bewuste avond gisteren moest geweest zijn, en een argwaan beving hem. Hij legde zijn hand zwaar op den mageren jongensschouder.

'Hoe kom je aan dat mes, Wil?'

'Van-e - dat heb ik gisteravond getrokken.'

Hartonius' gezicht werd strak.

'Ik vond goed dat hij ging,' zei Sophie snel.

'Ik had 't verboden,' wilde hij zeggen: dan snel beseffend dat hij

daarmee tegenover de kinderen 't negeeren van zijn verbod erkende, ging hij voort:

‘En wat heb je er allemaal uitgevoerd?’

‘O van alles.’ De jongen moeielijk zich uitend, hokte, keek zinnend voor zich uit. ‘Er was ook een tombola, daar heb ik dit getrokken...’

‘Jullie moeten naar school,’ waarschuwde Sophie.

Ze stoven op, maar Els draalde bij hem.

‘Ja, ja poppetje, goed. Ik zal mijn hand maar over mijn hart strijken.’

Ze vloog om zijn hals voor een zoen, rende dan Willem na.

De deur dicht, veranderde meteen zijn gezicht. Snerpte hij:

‘Ik had 't verboden. Dat herinner je je waarschijnlijk nog?’

Haar donker mooi gezicht vlamde.

‘Ja. En *ik* heb 't goed gevonden heb ik al gezegd. Dat was een onzinnig verbod van jou. Dat is je gierigheid weer.’

‘Neen, dat is mijn begrip van wat wel of niet deugt voor den jongen.’

‘Als jij opvoeden wilt, moet je wat meer thuis zijn in je gezin en niet eeuwig redenen zoeken om eruit te kunnen gaan. *Ik* ben het die de kinderen opvoed, die al de lasten en moeielijkheden draag. Wat zou jij van je kinderen weten willen? Je ziet ze nooit.’

‘Mensch, ik wou dat je zoo dwars en stom niet was! Welke man die leeft in zijn werk, kan eeuwig als een baker thuis met zijn kinderen op schoot zitten!’

‘Dat *is* het niet!’ Haar stem schoot uit; haar zelfbeheersching weg, metamorphoseerde zij zich volkomen in een woedende vrouw uit het volk. Hartonius kende dit, maar telkens weer trof hem die ommekeer. Haar gezicht zwol op, haar handen sloegen in zinnelooze drift op de tafel. Hij had gehoord van de drift harer grootmoeder, van haar wier mooi portret bij zijn schoonouders hing, en die met heldere lachende blauwe oogen zoo stralend de wereld scheen in te zien.

Hij was bemind en bekend om zijn tact, zijn psychologisch inzicht in zijn praktijk voor zijn cliënten. Maar hij had nooit den tact en het doorzicht bezeten, ook maar te trachten zelfs iets te begrijpen, van al wat zij bij haar blind gemis aan zelfkennis zelf nooit had kunnen inzien. Haar heerschzucht en hoogmoed verzachtten zich alleen voor veel liefde, maar liefde had Hartonius Sophie niet gegeven. Hij wist dit zeer goed, maar verwerkte het niet in zijn gevolgen. Het eenige wat hij wèl verwerkte was de gedachte: wat woù een vrouw nog van hem, die hem altijd wist te wonden in de haast onnaspeurlijke schuilhoeken van zijn hart.

Op de vergeefsche vertwijfelde jacht naar zijn liefde had ze met

verwijten hem tot begrip van haar ontbering willen brengen, en hem bij elke mislukking met onfeilbaar instinct weten te treffen in zijn Achilleshiel: zijn ouderlijk huis, zijn moeder, zijn jeugd. Zijn herinneringen, zijn eenvoudigen smaak, zijn onbegrijpelijke zachte genegenheden voor onbeteekenende menschen. En in een afkwellende jaloezie beseffend, dat haàr nooit in een van die verborgen hoekjes een plekje werd ingeruimd, was zij de verbitterde campagne begonnen, die in de jaren voortgezet, deze eenmaal beheerschte, zij 't dan bekrompen, warm voelende natuur had ontwricht en totaal uit de voegen gerukt.

'Dat *is* het niet! Het is dat je geen belangstelling hebt in je huis. Dat je gedachten altijd ergens anders zijn. Die interessante vrouwen bezig te scheiden van haar mannen, die urenlang op je kantoor zitten, daàr heb je tijd voor. Daàr kan je mee praten! Omdat ze je vleien en fleemen - en jij dat onnoozel gelooft. Ja, met al je knapheid. Maar ik - ik zie je zooals je bent en ik durf het je te zeggen. Voor al die vreemden loop je het vuur uit je sloffen, maar je gunt je eigen jongen niet een onschuldig genoegen.'

'Ik zèg je, 't geldt een principieele kwestie. Je zult me toch moeielijk kunnen verwijten dat ik mijn kind niets gun!'

'Och wàt principieel! Omdat jij bent opgegroeid in zoo'n duf burgerlijk milieu - met de theoriën van je moeder, fnuik je nù nog je vrouw en je kind. Jij hadt niet moeten trouwen. Jij hadt genoeg aan je maatschappij. Jij bent geen man en geen vader - je bent een wandelende praktijk. Maar als 't gaat om Els - dàn ben je klaar....'

'Voel je nu niet dat dàt totaal iets anders was?'

De booze jaloezie brak in haar uit. Al had zij zelf het kind werkelijk zeer lief, ze verdroeg niet *zijn* groote genegenheid.

'Neen, dat is ook niet te vergelijken, daàr heb je gelijk in! Het kind van je eigen *zuster* nietwaar, dat is iets anders dan maar het kind van je vrouw!'

'Sophie, mensch, jij zoudt iemand gek maken met je opzettelijk verdraaien van de dingen. Nu kort en goed, heb nu nòg eens het hart tegen mijn verbod in te handelen, dan zal ik andere maatregelen nemen.'

Ze lachte hem honend in zijn gezicht uit, en hij sloeg met de deur, met een verbijstering in zijn feitelijk zachte ziel beseffend niet te zijn opgewassen tegen die macht van verbittering, jaloezie, domheid.... En alleen zag hij niet de gefnuikte liefde die er den grond van was.

Toen hij weg was, moest Sophie gaan zitten, bevend over al haar leden. Een strijd met hem ging haar altijd boven haar kracht. Want

niet als haar grootmoeder Goldeweijn, aan wie zulke uitbarstingen in haar licht levende ziel altijd lucht hadden verschaft, en als na een voorbijgetrokken donderbui een helderen hemel nalieten - was zij. Altijd bleef over de nederlaag voor Sophie Hartonius, die eenmaal in haar trots om dezen man, door haàr uitverkoren, zoo gelukkig was geweest - overtuigd dat zij *de* vrouw voor hem was, dat geen zijn behoeften kon begrijpen als zij - zijn leven deelen als zij. En zij had gewacht, eerst zeker, toen niet begrijpend, op al de vereering van zijn kant die haar om deze liefde, deze toewijding, gegroeid in haar eigengereide exclusieve ziel als een felle alleenstaande bloem - zou toevallen. En toen was het onbegrijpelijke gebeurd, dat langzaam haar innerlijk verscheurd had: deze man nàm haar zorg, haar toewijding, haar liefde zonder aandacht, en ging zijn eigen weg, en zag haar niet meer. En langzaam ook was haar liefde verworden tot een die niet sterven kòn, maar alleen slaan en kwetsen moest in eigen jammer.

In haar liefde voor kleine Els spitste zich de strijd nog toe; want 't kind was haar een diepe moedervreugde, maar tegelijk leed zij onder *zijn* liefde voor Els die de hare nonchalant voorbijging.

Twee groote tranen dropen langs haar gezicht, dat nu bleek en magerder dan tevoren zijn fijne donkere schoonheid weer herkreeg, terwijl zij duister en verstrooid over de ontredderde koffietafel zat te staren.

Een vlugge stap in de gang deed haar plotseling opveeren. Francine. Zij droogde haar tranen snel.... en tegelijk al stond haar zuster in de deur.

‘Dag.... ik kom maar een oogenblikje....’

‘Dag Frans - wacht,’ zij belde, ‘laten we naar boven gaan.’

Francines vlugge oogen hadden haar zusters bleekheid, de sporen van tranen gezien. ‘Het ging niet tusschen Hartonius en Sophie, dat wisten zij allen lang, maar nog nooit had Sophie één woord geklaagd.’

Zij zuchtte onmerkbaar toen zij voor Sophie de trap opliep.

‘Geen van beiden hadden zij goed gegrepen - maar Jacques.... zij had hem helder gezien: geen man die te winnen was met al die plichtgetrouwe voortreffelijkheid. Een vrouw die dàt alles miste, maar hem luchtig had genomen als hij was, wat vroolijkheid, aanhaligheid had gegeven en 't zelf niet zwaar geteld - zou hem behouden. Bij een man als Hartonius viel niet te eischen - je moest nemen wat hij geven wilde en daarmee tevreden zijn. Sophie maakte al zijn hardheid in hem los.’

‘Arme Phie....’

Haar warme hartelijkheid, die al wat ‘thuis’ was steeds meer in haar koestering wou betrekken, keerde zich vol tot haar zuster. In haar

eigen stuurloos bestaan, dat nog altijd het eene dat de leegte dempen kon hartstochtelijk zocht - was zij het die telkens weer naar Sophie kwam. Sophie met haar krenkende harde woorden, haar weinig menschelijk begrijpend oordeel, was ontelbare malen kwetsend tegen haar te keer gegaan. Maar ook nu weer babbelde Francine in een behoefte aan vertrouwelijkheid over alles in haar leven - over Fred, die nog maar niet wist wat hij wilde - 't zou wel rechten worden, dat was voor zulke jongens met geen bepaalde voorkeur nog het beste. Jenny was zoo muzikaal, het kind zat den heelen dag voor de piano, dat heeft ze van onzen vader.... En Mies hun boerinnetje, die zoo lang met poppen had gespeeld, en altijd hetzelfde: ziekenhuisje. Het was zoo'n lief kind....'

Er was bij haar onschuldigen praat een nauw bedwongen opwinding. 'Of ze champagne op had,' qualificeerde Sophie juist, en ze merkte op hoe geblanket Frans weer was, haar wenkbrauwen en wimpers werkte ze donker bij, dat stond gemeen bij haar blond. En zóó'n frissche kleur hàd ze niet meer van natuur.... Wat was dat toch allemaal voor geknoei, dat deed men toch niet hier in Holland. Of ze een publieke vrouw was....

Ze wrokte Sophie, in haar eigen kuischen aard, hoe altijd weer de geruchten over Frans opdoken met een of anderen vriend. Altijd waren vader en moeder in angst - tot het dan ineens uit was. En zij nam het Francine kwalijk, dat zij zich als mevrouw Hartonius over haar zuster had te geneeren.

Maar vandaag had haar koelheid tegen Francine nog een anderen grond: zùlke vrouwen trokken mannen van hun gezin af. Zulken waren het, die haàr leven bedierven....'

Francine onbewust van haar indruk praatte druk:

'We zijn gisteravond naar Gabriel Borkman geweest in het Paleis, met zijn zessen - de Ten Cates en hun zuster en een vriend, een Amerikaansch professor.'

'Daar hebben we het dus,' dacht Sophie. Keek naar Francine die terugleunde in haar stoel. Haar neusvleugels spanden en verslapten.

'Hij komt nogal eens bij ons. Jan mag hem ook graag....'

Sophie's lip krulde. Van alle mannen minachtte ze Melgers het meest. En ze dacht op eenmaal hoe Jacques het niet zou verdragen, wanneer *zij* deed als Francine - hoe hij opspelen zou....'

Met een glans in haar oogen, haar gezicht los uit zijn versteening, begon ze plotseling te praten. Kòn ze opeens praten in het bevrijdende denken, hoè ver Hartonius, haar man, stond boven alle anderen. En dat *zij* zijn vrouw was. Wat haar op eenmaal rukte uit haar gewrok, haar duistere verstriktheid in eigen wanen, haar alles

met andere oogen deed bezien. Nu ook zag zij zichzelf niet meer als de eeuwig veronachtzaamde, tekortkomende, maar als degene die zij had wenschen te zijn: eene, die door en naast dezen man boven alle andere vrouwen stond in verstand, ontwikkeling, prestige, gedistingeerde charme; zag zij zich steeds in die overspanning begenadigd en gelukkig - een korten tijd een kalme, rustig-hooge en ook wel vriendelijke vrouw - zoo lang tot haar dit even plotseling weer zou ontvallen, en zij zichzelf weer terugvond als de huilende, verwijtende, verstooten sloof, die hij van haar had gemaakt.

Francine had een van haar dagen dat zij de familie afliep, in een onweerstaanbaren drang. Van Sophie ging zij naar Eugénie. Die was uit, maar uit de gang kwamen langs haar gehold zonder acht op haar te slaan Pieters twee dochtertjes.

‘Hé muizen!’ riep Francine, ‘kom jullie eens hier!’

Ze keken om, wonderlijk mekaar gelijkend de waswitte, teere, aristocratisch fijne snoetjes - spits met groote, vochtig grauwe oogen, wat hun in de familie den naam van Pieters muizen gegeven had.

Ze legden een absolute ontmoedigende onverschilligheid aan den dag voor iedereen behalve voor hun vader. Om oma, opa, tantes, ooms, lachten zij zich, samen in een hoekje gekropen, krom.

‘'t Zijn kleine wilden,’ zei Frederik, ‘ze zijn net zoo ongenaakbaar en ontembaar als jonge wilde katten,’ als ze proestend langs zijn beenen renden.

Nu kwamen ze aan op Francines roep, gaven een hand: hun uitvorschende spottende oogen zochten het gezicht der tante af.

‘Willen jullie weer eens een dagje bij ons komen - dan mag je blijven slapen, en brengen oom of ik jullie den volgenden dag terug.’

Ze stonden stil, in hun koboldenhoofden wetend: ze hadden geen zin.

En plotseling zei Hester:

‘We kunnen niet op de boot.’

‘Kunnen jullie niet op de boot??’

‘Neen. Daar vallen we af.’

Naast haar gichelde wat.

‘Wat is dàt nu malle meid? Ik zal je wel vasthouden!’

‘Gaat toch niet. Onze schoenen zijn te glad, kijk maar.’ En opeens glibberde Lily weg uit Francines bereik, schoot met lange glijpassen de gang in. Meteen gleed de ander met uitschietende beenverdraaiing haar na. Achter in de gang hoorde Francine ze lachen. Ze kwamen niet terug.

‘Goede hemel,’ zei Francine verbluft. Ze stònd een moment, keerde zich toen om en ging de stoep weer af.

‘Ze had toch zelf kinderen.... maar *dit* - zoo iets....’

Beneden aan de trap proestten de muizen.

‘Ze is weg. Ik wil er niet heen,’ zei Hester.

‘Bij die oom Jan,’ Lily blies haar dunne wangetjes op tot haar oogen puilden.

‘En tante,’ Hes trippelde, maakte een caricatuur van Francines loop in haar nauwen rok.

‘Ze geeft af,’ zei Li.

‘Dat doet moeder ook.’

Ze proestten.

‘Het potje rechts op de toilettafel....’

‘Ja pas op. Ik heb een klap om mijn ooren gehad, omdat ik eraan kwam.’

Ze vielen om.

‘Willen jullie weer eens een dagje komen?’

Hes deed Francines stem na. ‘Waarom zetten groote menschen altijd zoo'n gekke stem tegen je op?’

Ze proestten - rolden van 't lachen tegen elkaar op.

‘Die kinderen van Pieter,’ zei Francine, nog verwezen op de Keizersgracht komend, ‘die geven me 't gevoel dat ik gek doe....’

‘Dat gevoel hebben we allemaal,’ zei Frederik. ‘Ze hebben 't onfeilbaar flair je zwakke punt te ontdekken.’

Hij liep de kamer door zooals hij gewend was, zijn handen op zijn rug. Hij was nog recht en slank, maar tegen Annette zei hij:

‘We zijn het oude geslacht geworden. Begrijp jij het?’

‘'t Zal wel moeten.’

Hij keek in haar helder gezichtje.

‘Die kleine wilden doen 't mij het meest aan. De anderen zijn zoo beleefd je niet te laten merken dat ze je een oude paai vinden - ze houen ook wel van je - ja dat doen ze toch. Maar die twee randen meedoogenloos aan je pose van lieven goeden grootvader, en toonen je ongegeneerd dat je *niet* bij hen hoort.’

Hij lachte, nam het humoristisch, maar er was een bitter smaakje aan.

IV

TOEN het morgen was begon de dag voor Jetje Craets als een luister.

Misschien regende het, of mistte het buiten - parels hingen aan alle takjes van de winterboomen, aan 't kozijn van haar eigen raam. Kostelijke parels, waarin zich alle kleuren van de wereld weerspiegelden. Een auto toeterde en een voddenkoopman galmde zijn roep door den jongen morgen - het waren de wekkers, de eerste geluiden van dezen gelukkigen dag!

Jetje rekte zich in haar smal mahoniehouten bed. Haar blik dreef over het sneeuwlandschap van Degouve de Nuncque, naar haar vioolkist - ze glimlachte en sloot de oogen.

Vandaag eindelijk ging zij weer les nemen bij Kraus. Misschien was het water heel koud vandaag, het was een bad vol verfrissching, waaruit je wangen blozend opdoken, je oogen zoo helder als nooit. Misschien was het op de trap zoo donker, dat je voet tasten moest naar de trede, misschien viel een vreemd valsch licht uit de even met zon doorschenen wolkenlucht daarbuiten over de ontbijttafel met het kleurig serviesje. Misschien.... Het Chineesche vrouwtje stond daar op haar bordje gracieus en wendde zich wachtend om naar haar minnaar op het dak - half aanmoedigend, half afkeerig. Misschien zat Pieter er, kribbig en benauwd - misschien was er dit alles - voor Jetje was er niets dan het eene: Kraus was terug.

Ze schoof na den morgenkus aan vader, moeder, Pieter de toast toe. Pieter die altijd aan 't ontbijt nog even mee aanzat - maar hij schudde neen. ‘Dat ellendige goed raspte je verhemelte stuk.... Thuis was niets dan oudbakken - Eugénie lag nog in bed, die had het te druk gehad de laatste dagen.’

Annettes lip trok even, maar ze zei niets.

Hij stak Jetje zijn kop toe.

‘Goed wàrm alsjeblieft, gooi dit maar weg - en geen gootwater, niet verplensen.’

Ze glimlachte, terwijl ze hem hielp. Toen ze hem den nieuwen kop overreikte, zag ze hem plotseling oplichten: buiten klonken hooge kinderstemmen, daar tikten de muizen al tegen het raam.

Jetje liet ze binnen. Ze stormden met verpletterende onverschilligheid langs opa, oma, tante heen naar hun vader.

‘Paps! Dag schat!’ Ze hingen aan zijn hals.

‘Zoo muizen - moet jullie niet naar school?’

‘We moeten jou toch goeiendag zeggen!’

‘Je was zóó maar weggeloopen!’

‘Jullie waren nog niet op.’

‘Je bent een.... beul....’ zocht Hes.

‘Kind,’ fronste de grootmoeder, ‘wat's dàt nu!’

Ze proestten onbedaarlijk.

‘*Ik* word ook beul,’ gichelde Li.

‘O ja - sla je de heele familie hun hoofden af.’

‘Kom hier, liefhebbend kleinkind.’ Frederik tilde het veerlichte kind in de lucht. ‘Begin maar met een Janhageltje 't hoofd af te slaan.’

Ze lachten, lieten tegelijk de koekjes in hun mantelzakjes glijden.

‘En nu vooruit allebei, 't is hoog tijd!’ zei Pieter.

Ze kusten hem - wuifden onverschillig in 't rond met hun kleine witte handen - stoven weg. Op straat gluurden ze in hun zakjes, keken mekaar aan.

‘Ik hou er niet van.’

‘Ze smaken naar een poezenmand.’

‘En ze zijn vet. Bah.’

‘Leg neer - zoo, dan zijn we d'r af.’

Ze renden voort. Ergens op een stoep lagen twee Janhageltjes netjes naast elkaar.

Binnen zuchtte Pieter.

‘Ik kwam gisteren Philip tegen met zijn drietal - dat zijn heel andere kinderen dan de mijne. Robuust en stevig. Het kan me zoo hinderen van die lieve kleine dieren van mij, dat ze zoo bleek zien.’

De anderen dachten:

‘'t Is erger dat ze zoo weinig lief zijn. Maar dat ziet Pieter niet.’

Jetje Craets legde op eenmaal den strijkstok neer.

‘Het is niets,’ zei ze, ‘het gaat niet.’

Ze deed een paar dansende passen, ging toen zitten op de bank, haar armen gevouwen achter haar hoofd en lachte stralend.

‘En het doet er ook niets toe.’

Kraus aan den vleugel, zijn handen peinzende glijdend over de toetsen, keek naar haar - de grijzende kop, waar 't eenmaal zware krullige haar al naar achteren begon te wijken, vermoeid in 't volle licht. Een donkere forsch gebouwde figuur, op solisten-concerten de gunsteling van het verwende concertpubliek, boeiend met zijn bezield spel van 't eerste oogenblik, dat hij zijn viool tegen de kin drukte.

Nu, van een tournée teruggekeerd zat hij wat moe ingezakt. ‘Hij had niet geluisterd eigenlijk - meende ze dàt?’

Hij stond op, kwam naar haar toe, en nam haar klein fijn hoofd tusschen zijn gevoelige handen, keek neer in de groote grijs-blauwe oogen. ‘Blauwe meertjes....’ En plotseling kuste hij haar vast op den mond.

Een rood liep over haar heele gezicht tot diep in haar hals.

‘Jetje heeft haar les niet gekend, maar gelukkig meester is niet streng vandaag.’

Ze lachte. Nu was de heele wereld geluk: hij zat naast je en je hoofd lag aan zijn schouder.

‘Je bent zoo làng weggeweest,’ fluisterde ze, ‘haast drie weken. Drie eindelóóze we-ken. Iederen dag vloog ik om de krant. Wat 'n pracht recensies overal hè?’

‘Ja.’ Hij keek soezend voor zich uit, terwijl hij haar handen streelde. ‘Alles even warm en enthousiast. In Frankfort, in Keulen - in Berlijn. Aardige menschen ontmoet. In Dresden....’

‘Ja, wàt in Dresden?’

‘In Dresden komt een plaats als orkestdirekteur.’

Hij voelde het plotseling stil worden van haar heele lichaam, of zij wachtend in spanning versteende.

‘Heb je - daar aan gedacht?’

‘Ach neen. Even. Niet meer. Om alles hier op te geven.... Ik ben geen man voor 't buitenland op den duur. Ik hou zoo van Holland. Maar financieel - 't leven kost ontzettend veel. Als we sàmen hadden kunnen gaan....’

Zij zat nòg stil; ontspannen nu. Als hij deze dingen zei was de dag goed. Dan wist je dat hij het precies voelde als jij - dat het verlangen even groot was bij je beiden. En dàn was alles goed.

Zij trok zijn hoofd tegen 't hare, haar arm om zijn hals.

‘Nu niet piekeren. Alleen vertellen. Of als je niet vertellen wilt schat, dan niet. 't Is allemaal goed, als ik maar bij jou ben....’

Hij zweeg, hield haar in zijn armen. Hij was zoo moe geworden van die tournée - iederen avond de spanning van zijn nooit aflatende

Bühnenfieber, die hij zelfs tegen haar niet geheel kon zeggen. En dadelijk den morgen na zijn thuiskomst was Jetje warm blozend in zijn armen gevlogen - de heerlijke liefde die nu al twee jaar bijna zijn deel was.

'Hoe was het zóó geworden....' kon hij soms denken, - 'zóó gauw tot de nauwste intimiteit geraakt.... Op eenmaal in de uitputtende eeuwige wisseling van grauwe zorg, zenuwsloopende scènes thuis, gevierdheid, roem die altijd je uiterste krachten vergden - met altijd vreemden - op eenmaal het wonderbaarlijk weldoend zalig weten:

'Een mensch die je na was als je zelf.'

Jetje Craets in zijn leven. De mooie Jetje Craets, die hij wel ontmoet had op een soiree nu en dan, met haar hautainen gereserveerden glimlach, haar gracieuse rankheid en haar zeldzaam zilverblond haar. Jetje uit dien kring van eng gesloten Amsterdamsch patricierschap, die op een avond plotseling kalm naar hem toegekomen was en hem gevraagd had naar zijn leven. Niet naar zijn muziek.

'Wie zorgt er nu voor u als u 's avonds moe van een concert thuis komt - of van een reis?'

Hij had verstomd gekeken in de groote grijsblauwe oogen, die met diep indringende aandacht in de zijne staarden.

En hij had voor 't eerst kunnen praten tegen iemand over zijn leven, zijn moeielijkheden: zijn vrouw krankzinnig, verpleegd in een inrichting - hij tobbend met slechte huishoudsters - in een huis dat hij niet op wou geven, omdat het eigen huis waar hij aan gewend was zijn geestelijke rust beteekende. Hij kòn niet verhuizen - in een hotel of pension gaan wonen. Hij had noodig diè omgeving. Hij had gepraat tegen dit meisje, waarbij hij zich een oud man haast al voelde, beweldadigd, of hij dronk als een dorstige voor 't eerst na jaren uit een koele lavende bron.

Nog enkele keeren had hij haar ontmoet, en telkens weer praatten zij samen als oude bekenden. En toen op een dag was zij bij hem gekomen, en had in zijn kamer gestaan in haar verwonderlijke gratie en frischheid, en had hem gevraagd of hij haar les wilde geven.

Zoo was Jetje in zijn leven gekomen en gebleven.

Tegenover hem en zichzelf was zij deze samenkomsten zorgrvuldig 'lesnemen' blijven noemen. Hij kwam nooit te weten of zij dit deed om zichzelf te misleiden; hij zag hoe zij den schijn nooit verwaarloosde. Maar hoe warm, hoe absoluut overgegeven was zij! Jetje, die zeggen kon toen hij haar eindelijk in zijn armen had en kuste, op een middag dien ze geen van beiden ooit konden vergeten: 'Dit is - al is het tegelijk het Wonder - ook

de gewoonste zaak ter wereld. Altijd als een man mij het hof maakte of vroeg, heb ik het gevoel gehad: "Wat gaat *dit* mij aan. Dit is het niet." En ik ging weer verder op een weg, die liep naar jou toe.'

'Maar ik ben oud, vergeleken bij jou.'

Ze keek hem aan.

'Er zou niets anders aan je kùnnen zijn.'

Dikwijls dacht hij na die anderhalf jaar: 'Waar leven we naar toe, Jetje en ik.' Scheiden kon hij niet van zijn krankzinnige vrouw - wat voor jaren had hij doorleefd eer het zoo ver was, dat zij in een gesticht kon worden opgenomen. En temidden van dit diep geluk, hem toegevallen haast op de grens naar den ouderdom, overwoog hij soms plotseling:

'Wat moet het ooit worden - een meisje uit die côterie - wàt?'

Maar hij hield het vast, begeerig, hongerig. Heel zijn zachte aard met zijn hunkering naar teederheid, begrip, koestering, rust - heel dat bij alle hulde eenzaam gebleven leven, trok naar dit jonge liefelijke, dat zich zoo plotseling en zoo onlosbaar in zijn bestaan had genesteld, met een wonderlijk sterk indringend begrip van al wat hem betrof. Hij was in de mode, veel jonge vrouwen en meisjes verlangden les van hem te nemen - op zijn concert in Berlijn vond hij een grooten ruiker donkerroode rozen van een leerlinge uit Amsterdam.... Jetje had hem nog nooit een bloem gegeven, ze breide geen cache-nez, borduurde geen doek voor zijn viool - hij kon zich zooiets van Jetje zelfs niet voorstellen. Maar Jetje wist alles van zijn ouderlijk huis in een Duitsch dorp, en den weg dien hij tweemaal per week in 't donker half bevroren en bang liep, om les te nemen in de stad bij den onderwijzer die hem op zijn stijve vingers sloeg - en hem uitschold, omdat hij moe van 't werken op 't land en hongerig, traag en dom speelde. Van de wanhoop dat hij zich een paria voelde, die het nooit tot iets brengen zou. Van de twee zachte oude arme menschen, zijn vader en moeder, die zich het noodigste ontzegden om hun eenigsten zijn lessen te doen geven.

Dit waren de dingen, waarom Jetje Craets hem opeens met een gesmoorden uitroep van woede en erbarming in haar armen klemde:

'Jij - jij - schat - en die kerel van een onderwijzer - hoe dòrst hij....'

Voor al zijn leerlingen - voor al de vrouwen die hem interessant vonden en schuw waren voor zijn peinzende strakke teruggetrokkenheid, was hij de groote violist die onverschillig vriendelijk langs hun vereering heenliep. In het Amsterdamsch muziekleven waren zijn concerten dagen te voren uitverkocht. Alleen voor Jetje was hij de innerlijk gekneusde, de arme onhandige jongen, die schuw en verlegen

op 't conservatorium beland was, er eenzaam in zijn sjofele kleeren zijn leerjaren had, in 't begin weinig belovend. Die tenslotte veel te jong, toen zijn ster juist begon op te gaan en hij had kunnen genieten van zijn jong leven, getrouwd was met de dochter van zijn hospita - geprest door een sluwe huilende moeder, een tierenden vader, die zijn onnoozelheid, zijn vrees voor opspraak, misbruikten om hem te dwingen, na een vrij schuldelooze verhouding waarin hij alleen wat warmte, wat vrouwenkoestering gezocht had. En de eerste jaren tòch het troostende, verrassende van iets dat hèm toebehoorde: Gerda, het jonge slanke donkere wezen - dat trouw zijn moeiten en zorgen deelde in een tijd toen hij nog eenzaam stond en onbekend in een vreemde wereld, zonder vrienden, zonder naam, zonder geld. En weer later, toen die troost van den eersten tijd een blok aan zijn been werd. En naarmate hij steeg in zijn kunst die zich thans met volle kracht baanbrak, hem alle deuren opende, en hem bood waarnaar hij hunkerde: omgang met gelijkgestemden - zij niet hierin ook een vreugde vond; maar in een ziekelijke achterdocht steeds zich beleedigd meende, als zijn mindere. Dat een toenemende jaloezie op ieder die hij zijn vriendschap schonk, de heftigste verwijten nasleepte - gevolgd door verzoeningsscènes, waarna zij een paar dagen weer de oude Gerda werd, die trouw naast hem meegeleefd had eenmaal zijn nood en zijn moeiten. Tot eindelijk hij tot het begrip kwam, dat dit niet langer een gezond brein was, maar een ziekelijke overspanning, die hoe langer hoe duidelijker zich demonstreerde - en tenslotte na een paar ondragelijke jaren die zijn mannenkracht kneusden, zijn levensvreugde moordden, eindigde in een crisis waarna hij haar in een inrichting moest doen opnemen.

Dit alles wist Jetje. Dit alles had hij haar verteld, als een wonder de bevrijding erkennend zich te kunnen uitspreken tegen een die begreep met een half woord. Die hem zóó liefhad, dat ze hem liefhad in het verleden - als den armen onoogelijken joden-jongen die langs de bevroren wegen strompelde. Dat ze hem liefhad in een leven met een vrouw waarmee hij tenslotte bijna vocht. Die zijn heele leven met al wat erin was in haar armen had genomen en geborgen tegen haar warm hart. O de absolute vertrouwdheid, die hem een zóó late, maar zoo weldadige lafenis werd.

Hij dacht, als hij haar vertelde van zijn concerten, zijn reizen, zijn leven, over Gerda zijn vrouw, zijn jeugd - en zij luisterde en vertelde soms ook iets van thuis - dat hij dan ook alles van haar wist. Hij verdiepte er zich nooit in, dat er nog een massa dingen moesten overblijven in haar leven waarvan hij niets wist.

Hij kende de Jetje Craets die in haar uitgaansjaren voor exentriek

had gegolden omdat zij een bal onfatsoenlijk vond. ‘In de armen van een vréémden man, moeder, zoo dicht bij hem, bàh!’ - die, de meest beminde in de heele familie, aan allen gaf haar warme, altijd gereede liefde en belangstelling. Hij kende de Jetje, nog altijd gevierd waar zij kwam, in de bizondere fijne schoonheid van haar zilverblond hoofd, haar rank lichaam en de groote grijsblauwe oogen. Maar hij wist niet van de Jetje, die over het dagelijksch leven heen altijd uitkeek naar de toekomst met hem - de gedachte en de zekerheid die haar droeg. Dat wist hij niet. Want dat waren de dingen, waar je zelfs tegen hem - of misschien juist tegen hem - niet van spreken kòn.

V

FREDERIK CRAETS liep met Cloese te praten over het bericht in de couranten, dat onrust in Europa en ontsteltenis op de beurzen had gebracht: een uitspraak in 't Servische parlement omtrent een onafhankelijkheidsverklaring van Bosnië en Herzegowina.... Die achteraf onjuist vertaald bleek te zijn....

''t Is alles prachtig dat Oostenrijk geen oorlog verlangt en Servië zoo vredelievend is.... Met dat al heeft het een machtig toegerust leger. En in het artikel van Von Schlieffen: "Der Deutsche Krieg in der Gegenwart", spreekt een militair gezagsman 't onomwonden uit, dat de toestand in Europa zorgelijk is.

In Engeland zeggen ze: Er bestaat geen coalitie tegen Duitschland - de mogendheden verlangen alleen vrede. Maar Duitschland beweert dat het onbeschermd staat binnen een ijzeren ring.'

'Ja, die onzekerheid in de internationale politieke verhoudingen is gekomen na Bismarcks aftreden. Die rekende vast op Frankrijks vijandschap na '70, en wilde verhinderen dat het bondgenooten zou vinden op het vasteland. Daarom heeft hij in '66 met Oostenrijk zoo'n vrede gesloten dat hij later een bondgenootschap kon aangaan - en daarom ook sloot hij met Rusland een verdrag dat, ingeval van een Franschen aanval, Rusland neutraal zou blijven. Maar na Bismarck heeft Duitschland dit traktaat niet willen vernieuwen. En nu is 't gevolg dat Rusland gedreven werd naar Frankrijk. Maar Duitschland.... Tot driemaal toe, het laatst na den dood van Victoria, heeft Engeland aan Duitschland een bondgenootschap aangeboden. Driemaal is het afgewezen. Dat is die verderfelijke invloed van Von Holstein, en van Wilhelm die van zijn jeugd af Engeland heeft gehaat.

Maar de revanche-idee is in Frankrijk stijgende. Alleen de socialisten en enkele radicalen zijn er tegen.... En wat het worden zal, wat we nog eens beleven zullen... Dat de Duitsche Keizer het stuk van Von Schlieffen heeft voorgelezen in een bijeenkomst van commandeerende generaals, geeft te denken....'

Craets knikte, 'Cloese doceerde graag; eigenlijk kon het hem meer schelen dat Philip in 't land was. 't Was een oplossing van veel moeielijkheden voor 't moment. Na herhaalde verhuizingen naar Hellevoet en Den Helder, had Philip voor zijn laatste reis, Betsy met de kinderen in Amsterdam geïnstalleerd onder hun hoede.... Enfin, 't was voorbij, een geluk dat de jongen er weer was.'

Tegelijk zagen zij beiden Jetje aankomen. In haar bruin costuum, de mantel van voren opgeknipt, de rok lang en wijd uitvallend, met den grooten aan een kant opgeslagen hoed met struisveer.

Zij kwam op hen toe, met iets zoo stralends in haar oogen, dat het beiden ouden mannen ieder op een andere wijze pijn deed haast.

'Ik ben op weg naar Philip.'

'Jetje,' zei Cloese, 'wanneer ga je met me naar Amstelzicht. Ik heb je een Maris te laten zien - pas machtig geworden.'

'Wànneer u wilt.'

'Dan kom ik je halen met de auto.'

Hoe willig, warm en blij. Maar iets in zijn gescherpt gevoel zei hem dat die glimlach niet om hèm was.

De trap opgeklommen van Philips bovenhuis in de Jan Willem Brouwerstraat, hoorde Jetje een luid vroolijk rumoer van stemmen. Dan werd de deur opengerukt, en Philips groote, wat zwaar geworden gestalte stond op het portaal.

'Jet, kind, lief dat je daar alweer bent - ja ik had al op de Keizersgracht moeten zijn - jullie hebt me zoo grandioos verwellekomd - maar ik kàn gewoon niet van mijn toren af.... Mijn legertje hier hè? Goeie Jet - ouwe lieve goeie Jetje - ik ben toch zóó blij jullie weer allemaal te hebben!'

Hij lachte stralend, bruin, gezond, de kamer overvullend met zijn vroolijkheid, zijn geluk, zijn hartelijke genegenheid voor hen allemaal; pakte dan zijn jongste op en zwaaide hem in de lucht.

'Ja, ja tante Jetje, we zijn thuis. Hè jongen? Wat zeg je van dezen kerel? Die kènde zijn vader niet eens, en ik hem niet - we zouden mekaar voorbij geloopen zijn op straat wat? En mijn oudsten, die kenden hun vader al lang niet meer....'

Hij hield lachend op om het gillend protest waarmee de twee grooten

hem besprongen, en hij hield zijn meisje, een Annètje voor zich uit.

'Lijkt ze niet op haar grootmoeder? En Lou, die wil nu al naar zee. Kerel, je wéét niet wat je wil! Nee waarachtig Jet, als je getrouwd bent, is me dat een leven. Mijn Betsje, dat Betsje, altijd maar alleen ploeterend met haar drietal, of ze geen man in de wereld hàd!'

Zijn oogen troebelden. Bij alle bezwaren die zijn huwelijk had meegebracht, hoeveel gezond heerlijk geluk had dat vrouwtje hem gegeven met haar vurige aanhankelijkheid, haar innigheid en warmte, al kon ze wel eens lastig zijn ook. Wat 'n geluk in hun liefde hadden ze beleefd in die jaren, en hoe verliefd waren ze nòg....'

'Nou - en òf ik wist dat ik een man had!'

Jetje keek glimlachend naar het slordige boschduvelhoofd van dat Betsje, waarin de prachtige oogen nu stralend stonden. Ze dacht hoe dikwijls ze gekomen was en Betsy had gevonden, gebogen over vellen papier met groote letters zwart en vol gepend, en alle tien vingers, haar schort en de tafel met inkt. Hoe dikwijls had ze hier gezeten als nu op de canapé, om krampachtig den band tusschen Philips gezin en het ouderhuis vast te houden.

In 't begin waren de Dormannen, vader, moeder, broertje hier altijd over den vloer - en ook de kinderen kwamen meer op het Damrak dan op de Keizersgracht. Maar kort na elkaar waren de oude neef Klaas en zijn vrouw gestorven, het broertje had een betrekking gekregen in Deventer; en toen, in een eenzaamheid die ze moeielijk verkropte, was Betsy meer naar hèn allen getrokken.

Philip streelde het donkere hoofdje.

'Ja, ja, ja, ze houdt zich dapper, mijn kleine vrouw - maar kind, ga je nu opknappen hè? Als er meer visite komt....'

Jetje zag haar betrekken, dan de kamer uitgaan. Ze wisten allen: dat Betsje knapte zich nooit op. Tot in den middag liep ze rond soms in een slordige peignoir, op pantoffeltjes - kleedde alleen noode zich aan voor 'visite'.

Met de andere zee-officiersvrouwen ging de conversatie maar zeer gedwongen, en alleen de vrees Philip te benadeelen deed haar de gewone beleefdheidsbezoeken brengen en ontvangen.

Aan den anderen kant: goedig was Betsy. Haar inmaak rolde als nonchalant maar gul gezonden presenten het huis op de Keizersgracht binnen. Altijd gebracht door Lou, die dan hangen bleef - met zijn schelle hooge jongensstem, het accent van zijn moeder, de kamer vullend.

Een groote vereering trok Philips oudste naar de grootouders - al werd hij gauw verlegen en om die verlegenheid kregel. Bij opa en oma Dorman was hij thuis geweest, daar liep hij in en uit, zonder

eenigen schroom ooit. Maar tegenover oma Craets, die zoo rustig en statig daar zat in haar stoel, met haar naaidoos en een boek, werd hij ontzettend klein, en tegelijk aangetrokken in een eerbiedige nieuwsgierigheid. Zijn moeder en oma Dorman liepen rond, waren altijd met iets bezig, in de keuken of de kamer; oma Craets zat op haar plaats in haar stoel, dat kon niet anders.

Dezen winter was 't hem plotseling bewust geworden, dat hij van oma Craets hield als van niemand. Omdat die met hem praatte als geen ander. Tot hij sinds zijn vader thuis was, ook dit wist: zijn vader met al wat bij hèm behoorde, oma Craets en die allen - en al wat van moeder kwam, dat waren twee heel aparte dingen.

Hij had ook het besliste gevoel dat de andere kleinkinderen meer thuis waren op de Keizersgracht dan zij met hun drieën. Met Willem Hartonius schoot hij wel op. Al was die twee jaar ouder, hij zat maar een klas hooger op school. Bij tante Sophie kwam hij niet graag, evenmin als bij oom Pieter. Maar er was nog één in de familie waar hij van hield: de eenige die hier altijd zat of ze hier hoorde en zoo fijn met je praten kon. Tante Jetje.

Jetje zag zijn oogen, ernstige warme oogen genegen naar zich heen, en streek hem eens over zijn donkere haren, terwijl ze met Annètje het probleem van een poppenjurk besprak. En Philip dacht: ‘Wat ziet dat jongste zusje van me er allemachtig goed uit, zonde en jammer dat ze niet getrouwd is. Wat haperde daar? Een ongelukkige liefde?’

Zij kwamen allen deze dagen: ‘Er was niets dan Craets in huis,’ kribde Betsy soms. Maar dan drukte Philip haar krullebol tegen zich aan en ze lachte weer.

De oude tante Louise ook was gekomen. Zat recht en ongebogen in den hoek van de canapé, de groote zwarte oogen door de kamer warend om de kinderen te zoeken en Philip. Betsy zag ze nooit. Bij het weggaan zei ze: ‘Dag-e.... Betsy,’ zooals ze het dienstmeisje bij Annette goedendag zei.

Naar huis liep ze, door Philip hoofsch vergezeld, rechtop, statig. Het haast verdwenen type van een uitstervende vrouwengeneratie. Zij was het zich niet bewust. De geruchten die soms tot haar doordrongen over vrouwenbeweging, vrouwenvrijheid raakten haar zoo min als iets van ‘lager stand’ haar raakte. Het was iets dat in hùn kringen niet voorkwam.

Zij leek ongeschokt sterk en gezond, Louise Craets. Maar er waren dagen, dat zij plotseling 's morgens te bed bleef. Wat zij scheelde wist niemand.

Op een middag kwam Annette, door Mijntje gewaarschuwd. Tusschen de groen damasten gordijnen keek Louise uit haar hoog ledekant haar aan. Zij leek een andere nu in den eenvoudigen tooi van haar spaarzame grijze haren - over een standaardje op haar toilettafel hing de gitzwarte pruik.

'Hemel Annette - ben je daar?'

'Ik hoorde je was ziek.'

'Ik ben niet ziek.'

'Wil je Bergema niet hebben?'

'Ik heb met Bergema niets te maken.'

Zij zweeg. De vreemde wilde tragische schoonheid van haar oud, verwoest gelaat staarde in de omlijsting der witte strookjesmuts Annette aan. Haar blanke hand lag gebald op den deken.

'Ik heb een ziekte waar geen dokter voor helpt. Of denk je dat het geen ziekte is twee-en-zeventig te zijn en te zitten, te wonen, te slapen in een huis - alleen....'

Ze zweeg een poos. Annette was voor 't bed gaan zitten.

'Ik heb er drie zien heengaan waar ik voor te zorgen had. Eerst mama. Toen hield ik Phine en Caroline nog. Caro is weggegaan, toen hadden Phine en ik elkaar toch altijd. Maar dat Phine heeft kunnen sterven, ik kan 't niet begrijpen. En nu - dat Caroline daarna niet teruggekomen is - nog altijd niet - dat zij zit als een wijf tusschen al die vuile beesten....'

'Als ze daar nu gelukkig is....'

'Ze kàn niet gelukkig zijn. Ze hoort bij mij.'

'Neen, ze hoort niet meer bij ons. Jetje, die dikwijls bij haar komt...'

'Annette,' viel de oude vrouw plotseling in, en een scherpe aandacht was in haar zwarte oogen, 'waarom trouwt Jetje niet? Is er iets waarom ze niet trouwen wil? Heeft ze 't jou nooit verteld?'

'Ja zeker, omdat ze van de mannen die haar vroegen niet hield.'

De oude vrouw zweeg. Zij zocht. Zocht terug in het eigen verleden. Had dit kind, dat lieve zachte kind waar zij van hield, denzelfden afschuw die haàr eenzaam gemaakt had....

'Als Jetje trouwt.... ik heb de diamanten oorbellen en het collier van onze grootmoeder voor haar bewaard. Dat moet Jetje hebben. Geef 't eens - 't staat voor in 't laadje van de linnenkast. Dank je.'

Haar ivoorblanke handen hielden de juweelen op. Zij had ze als oudste gekregen toen zij achttien was - had ze gedragen op bals en diners - op haar verlovingsfeesten.... Zij had eens gedacht ze Caroline te geven als die trouwde.'

Ze legde ze terug, sloot de étuis.

‘Maar misschien trouwt zij niet, als ik. Zal zij leven als ik geleefd heb.’

De bigotte gedachte zalfde in haar gelaat den onbewusten huicheltrek die het vervormde, tot datgene wat haar kwezelende vriendinnen kenden.

Annette stond op. Een onwil, een afkeer plotseling voor dit eenzaam slaapsalet snoerde haar keel dicht toen ze aan haar kind dacht. Een vijandigheid bijna om haar uit die sfeer te houden, te behoeden voor wat hier ademde, vocht, leed....

De andere mat haar met de oogen.

Zestig jaar en nog jeugdig. Onbegrijpelijk slank na zooveel kinderen. En altijd nog die dure hoeden....

Thuis vond zij Truida Leedebour met Francine Melgers. Francine, wel geïnteresseerd vroeg Truida naar de laatste belevingen in de vrouwenbeweging.

‘Ja, ja,’ zei Truida een beetje spottend, en ze keek naar Annette die daar zoo rustig haar plaats opzocht, waar zij haar altijd had vinden zitten. Het leek haar opeens of zij zwoegend, moeizaam in storm en regen en wind, gescheurd en gehavend langs den weg had geloopen en gedraafd, terwijl de ander hier beveiligd en beschut leefde.

‘Ja, ja - je zult het nog gaan beleven Annette, dat je kleindochters gaan studeeren.’

‘Waarschijnlijk,’ zei Annette. Ze keek op in de boomen en dacht hoe Francines Mies tot haar gezegd had:

‘Ik wil dokter worden oma.’

‘Waarom dàt zoo kind?’ had zij gevraagd.

‘Ik vind 't zalig zieke menschen te helpen.’

‘Dat zou toch als pleegzuster ook kunnen?’

‘O welnee oma, dat is heel iets anders.’

't Kind was veertien. En hoe ernstig had het boerinnetje met haar appelwangen en blauwe oogen er uitgezien!

Zij keek naar Francine en Truida, en dacht aan haar kleinkind - dan aan Louise. En plotseling was in haar de ongecontroleerde gedachtensprong: Jetje.

Jetje was het meisje zooals zijzelf geweest was. Met niets in zich van den modernen geest. Maar dàn ook moest Jetjes leven zich vervullen gaan naar die oude wijze.

Annette zat stil, maar in haar joeg het onrustig. ‘De tijd was zoo veranderd, de geest. In hun côterie hielden nog Frederik en zij het vroegere vast: de hoofschheid, de begrippen van fatsoen, van

eer, van stand. Maar om hen viel de oude wereld aan stukken. Vroeger was een burgemeester, een minister een aristocraat - tegenwoordig was het een burgerman. Was het redelijk, rechtvaardig? Misschien wel, ze verdiepte zich niet in die dingen. Maar met deze algemeene democratiseering, hoeveel was er mede verloren gegaan: de sfeer, de waardigheid, de beschaafde toon, de beschaafde smaak, eerbied en piëteit.

Frederik in zijn werk ondervond het ook. En moeielijk ook kon hij zich aanpassen aan den jagenden geest van den tijd, die in alles groote snelheid eischte. Vroeger na zes uur de rust, dat geen telegrammen meer komen konden - nu ging het door, en de telefoon rinkelde den ganschen dag. Die afschuwelijke telefoon - hoe joeg thans het zakenleven de mannen voort. Pieter genoot het, die was nog jong juist toen de groote opstoot kwam, en voelde er zich bij in zijn element. Maar zij zelf - zij vond telefoon een duivels-uitvinding. Dat ieder willekeurig mensch die-het in zijn hoofd kreeg je lastig te vallen, je storen kon. Dat je altijd verwachten kon dat daar in den hoek van de kamer het ellendige ding begon te rinkelen, en je dan hadt op te staan om te luisteren wat de een of andere mevrouw, te lui om een briefje te schrijven of zelf te komen, je te vragen had.... Maar er was niet tegen te vechten - meegesleurd werdt je. Haar kleinkinderen waren andere kinderen dan de hare - andere begeerten dreven hen, woelden al jong in hen. Waàr het vandaan kwam, wàt het hen inblies, niemand zou het zeggen; het was er, en zij moesten dien weg gaan, zooals zij zelf eenmaal den eigen weg waren gegaan.'

'Ja,' zei Truida, 'dàt hebben wij bereikt tenminste onder allen spot en schimp: voor het jonge geslacht staan alle wegen thans open.'

Toen zei Annette Craets, koel en klaar, een van haar onverbiddelijke, meedoogenlooze overtuigingen:

'Ik geloof alleen niet, dat *jullie* het gedaan hebt. Ik geloof dat jullie zelf zijn gedreven. Door dat onnaspeurlijke wat een tijd maakt tot wat hij is.'

'En wat zijn *wij* dan in dat onnaspeurlijke?'

'Jullie zijn werktuigen geweest. Minder of meer geschikte werktuigen. Bruikbaar juist in déze periode door jullie geest, jullie aanleg. In een anderen tijd zouden jullie misschien van geen nut of belang zijn geweest.'

Francine vertelde het later aan Frederik. Die begon te lachen.

'Aesopus - jouw waarheden zijn nog niet altijd zoo licht te verteren! Als je denkt een hervormer te zijn, en een gewoon me-vrouwtje-op-haar-stoel vertelt je dat je een toevallig geschikt werktuig was - 't is niet mis.'

Hij lachte zooals hij in tijden niet gelachen had. Hij vertelde het de heele familie rond.

Truida zat aan tafel tegenover haar broer Jacob - een rustig met elkaar oplevend paar geworden. Al gingen hun belangstellingen gansch andere wegen, zij vertelden elkaar hun bevindingen, luisterden naar elkaar zoo niet eensgezind dan toch vriendelijk. Met zijn heele hart leefde Leedebour nog in de tooneelwereld.

Hij had op 't eind der vorige eeuw een nieuwe psychologische kunst op het tooneel helpen voorbereiden. Hij had Ibsen ingeleid en getracht te doen verstaan - later Strindberg. Niet geheel sympathiek waren hem de Hollanders. Heyermans' stukken - kunst van een uiterst gevoelig joodsch sentiment, met een kleursel socialistisch beginsel - ongetwijfeld een tooneelkunst zoo sterk en aangrijpend als de Hollandsche litteratuur voor dezen niet gekend had. Maar hij had met hartzeer gezien hoe de krachten van dat uitnemend ensemble der Tooneelvereeniging zich versplinterden door een ganschen winter avond aan avond niets anders dan Op Hoop van Zegen te spelen. Heyermans' geest was de zijne niet, al wekte zijn ongeëvenaarde tooneeltechniek telkens weer zijn bewondering. En nog altijd ook stond hij met een deel van zijn wezen verlangend gekeerd naar een kunst waarin de reeds verouderde tooneelgeneratie, zoo kort geleden nog jong, de Bouwmeesters en hun geestverwanten, groot waren. Dàt bleef toch immers het groote spel - dat waren de nakomelingen van de grooten uit alle landen, die op de planken hartstocht en liefde, leed en dood tot schoonheid hadden geheven door hun uitbeelding.

'Misschien,' mijmerde Leedebour, 'was tòch de romantiek ons allen onontbeerlijk - hadden wij behoefte ons eigen gevoel te steunen tegen een dat buiten de gewone maten trad. Het viel niet te ontkennen dat na de opleving van een nieuwe kunst, die de Duitschers, de Russen gebracht hadden, de Noren - een kunst die in Björnsons Boven Menschelijke Kracht een zijner schoonste uitingen vond - deze thans aan het verwateren was, verzeild in onbelangrijke alledaagsheid. Wat den jongen Willem Rooyaards terug deed grijpen naar de ouden. Elcerlyc en Sandrijn waren verrassende resultaten geweest van dat pogen, en hoe tintelend van leven en geest de uitbeelding van Mercadet. En dan was er de bioscoop, die hij niet au sérieux kon nemen nog, maar die misschien toch perspectieven bood....

Zij zaten beiden in eigen gedachten verdiept, tot plotseling Truida begon te spreken over wat haar niet losliet sinds dien middag.

'Geloof jij ook Jacob, dat wij een tijd niet maken?'

Hij keek op, gestoord.

‘Wie zegt dat?’

‘Annette Craets. Zij beweert: degenen die een nieuwen tijd inluiden, zijn alleen maar toevallig geschikte werktuigen van bepaalde krachten, die dien tijd maken tot wat hij is. Geloof jij dat?’

Hij peinsde - had een glimlach.

‘Waar haalt zij het ineens vandaan. Het is eigenlijk zoo juist en zoo eenvoudig....’

‘Gelóóf jij dat ook?’

‘Ach - wat doet het er toe. Het eenige waar het om gaat is dat we ons deel in 't groote werk vervullen.’

Zij dacht: ‘Het is voor jou en mij niet hetzelfde.’

VI

PIETER CRAETS zat in zijn kamer en sloot de oogen. Het was op kantoor overdruk geweest, en thans in de stilte van zijn eigen kamer, viel plotseling een afmatting over hem. Straks zich kleeden - een diner - het hoeveelste al dezen winter. Hij bleef een oogenblik stil op den eigen wrevel bij die gedachte. Hij hàd dit soort leven toch eenmaal begeerd: een verfijnd huis waar een selecte kring van intellectueelen, kunstenaars, van vooraanstaanden in de handelswereld zich bewoog. En het was hem gelukt. Wat was er dan dat den laatsten tijd hem soms plotseling naar beneden scheen te zuigen. Hij vroeg het zich af dikwijls temidden van een groot en opgewekt gezelschap - hij vroeg het zich af als hij Eugénies overslank lichaam in zijn armen hield, zijn moe hoofd rustend op haar koude blanke borst. De borst van een jongen haast.

Had hij.... ernaast gegrepen? Met zijn altijd toch zoo heldere scherpe oogen verkeerd gezien? Neen. Dat was niet waar. Het was alleen, hij had in nachten niet geslapen van benauwdheid. Hij was moe.

Hij was opgestaan. Zijn pels lag nog op den stoel, zooals hij hem neergegooid had. Hij bedacht, dat zijn vader nooit een pels had gehad. *Hij* kon er niet buiten bij de eerste kille dagen.

Toen hij gekleed naar beneden ging zag hij zichzelf in den grooten spiegel: lijdend teer zijn gezicht, met kringen onder de groote oogen - de forsche neus sterk uitspringend. Gedistingeerd in zijn smoking.

Hij deed de deur van de kinderkamer open. Hier waren de muizen met de Duitsche juffrouw. Eugénie had liever een Engelsche gehad, maar zij had dit meisje eenmaal meegenomen uit een hotel in Liebenstein, en zij bleek zoo handig, dat zij haar alles kon overlaten.

Bij zijn binnenkomen stond ze op.

'Guten Abend,' zei ze met haar zachte wat vleiende, rustige stem. Haar jong rond gezichtje met de donkere vlechtenkroon keek schuchter naar hem op.

'Guten Abend Fräulein Rosa.'

'Papa - Paps.'

De muizen sloegen hun armen om hem heen. Tusschen hen in, stijf gearmd, ging hij zitten op hun wit gelakt canapeetje.

'Wat zijn jullie mooi.'

'We moeten straks toch vertoond worden!'

Ze lachten, den spotlach van hun groote grauwe onverschillige oogen, die alleen voor hem zich verzachtten. En zaten naast hem met hun sierlijke lijfjes, met de rustige gratie van hun moeder.

'Nu hèbben we je Paps!'

'Zie maar dat je loskomt!'

Hij keek naar hun mooie kindermonden - den mond van hun overgrootmoeder Goldeweijn. En naar de schaduwen onder hun oogen op hun zwakke kleine gezichten. Liefde voor hen deed zijn oogen donker worden.

'Dat kan niet, maar ik zal aan jullie denken: nu.... ja, wàs machen sie denn heute abend Fräulein Rosa?'

'Sie meinen? Ach so - ja. Erst lesen wir das schöne Buch das sie von Ihnen bekommen haben.'

'We kijken de plaatjes en lezen de praatjes,' gichelde Lily.

'Wie?' vroeg het Duitsche meisje verlegen.

Hij glimlachte. 'Es sind Kobolde, Fräulein Rosa.'

Hij bleef naar haar kijken. 'Wat een jong bloeiend kind, met die perzikwangen, die zachte ronde borst en gevoeligen mond.... zoo'n echt vrouwtje....'

Ze ging wat verlegen onder zijn blik weer zitten, verstrikte het lint in Hesjes haar. En Pieter, op eenmaal zijn moeheid kwijt, voelde zich wonder behagelijk hier boven, in die gezellige kinderkamer. Een visioen kwam in hem terug van vroeger: zij allen kinderen met vader en moeder om de tafel. In *zijn* huis aten de kinderen niet aan tafel. En 's avonds zaten zij in een kamer die een salon was - waar geen groote tafel stònd. Hij veegde met zijn zijden zakdoek langs zijn slapen - hijgde.

'Sie sind heute wieder sehr asthmatisch,' zei Fräulein Rosa, zacht bezorgd.

Hij keek snel op. Ze kleurde, verlegen over haar vrijpostigheid. Zijn heele familie, zijn vrouw, zijn kinderen hadden nooit mogen laten merken dat zij zijn kwelling zagen. Hij was in dat kregel verweer

sinds zijn vroege kinderjaren verstard. Nu kwam daar dit medegevoel zoo argeloos gezegd door een stille vrouwestem, dat het hem haast een verlossing scheen na een dag die hem zwaar gevallen was.

'O - sehr,' gaf hij toe.

Twee paar kinderoogen keken scherp toe.

'Ja, können wir denn gar nichts dagegen machen - das ist doch schrecklich.'

Ze sprak met dezelfde stille stem, zonder eenige verheffing, maar er klonk een hartstochtelijke aandacht in door, die hem innerlijk ontroerde.

Hij stond op.

'Nein, nichts Kind.'

De muizen keken. Hun critisch gespitste geesten vingen een nieuwe, ongekende intonatie. Ze zaten daar met de open plaats tusschen hen en keken vorschend naar hem op.

Hij kuste ze, in zijn gezicht het teedere dat alleen zijn kinderen erin brachten. Fräulein Rosa hield de deur voor hem open.

'Guten Abend,' zei hij vriendelijk.

'Guten Abend und gute Besserung,' murmelde ze zacht de deur achter hem sluitend.

Beneden vond hij de gasten al bijeen. Hij bleef even stil bij de deur, kleiner lijkend in de hooge zaal dan hij in werkelijkheid was, en hijgde in den overgang van temperatuur.

'Zoo, gelukkig - we dachten je al verloren,' lachte Eugénie. Zij stond er, schitterend in haar bijna doorschijnende magerte, in haar gratie die in heel Amsterdam beroemd was. Haar fijne lange handen hadden een licht onnavolgbaar gebaar onder het levendig spreken, in het zwak maar schoon belijnd gezicht stonden de groote grauwe oogen koel, oplettend.

Pieter ging den kring rond, zijn scherpe oogen ieder gezicht monsterend: zijn oude handelsvriend Ten Cate, wiens vrouw hij niet lijden mocht - Professor Overbruggen die dezen winter de veel bezochte voordrachten gaf in de aula, en zijn zeer mondaine, zeer onbeduidende praatzieke vrouw. Hartonius en Sophie. Hartonius had hij graag aan zijn tafel, als Sophie maar kalm kon zijn, niet zoo met alle geweld geestig en intelligent. De bekende jonge violist Loeners met zijn allerliefste vrouw, die een eerste plaats in het Amsterdamsche muziekleven innamen. Cloese, de eeuwige vrijgezel, freule Haeuwe, de bekende philantrope - Van Leyden de anatoom, een vroegere klassegenoot van hem. En dan Jetje, mooi en jong in

haar matblauw zijden lage japon, het blonde haar als een zilveren kroon om haar klein fijn hoofd.

Aan tafel vond hij zich zitten tusschen freule Haeuwe en mevrouw Overbruggen. Aan den overkant het jonge vrouwtje van Loeners. Zij vertelde van het vermoeiend reizen en trekken nu ze dezen winter kwartetavonden gaven. Dikwijls 's avonds niet meer terug - en altijd je gedachten thuis of alles wel goed ging met de kinderen.

Eugénies blik gleed koel over het teere jonge gezicht. Voor haar was iedere gast slechts een pion in het schaakspel van haar feest. De vraag of hij zijn rol naar behooren vervulde, naar den eisch meewerkte tot slagen van het geheel.

Jetje praatte met Cloese - samen hadden zij de vrijmetselaarscode van hun jarenlange vriendschap over alle aanwezigen. Tegenover hen sprak Overbruggen, opgeblazen door de damesvereering sinds zijn cursus, over zijn laatste reis in Egypte.

‘De academische hoogmoed in optima forma,’ zei Cloese binnensmonds.

‘U hebt immers pas dien Jan Steen gekocht voor uw verzameling, meneer Cloese?’ piepte mevrouw Ten Cate.

‘Ik vermoed dat u Breughel bedoelt - ja zoo gelukkig ben ik geweest,’ weerde Cloese bot af. Hij kon de praterij van dergelijke dames niet verdragen, wendde zich weer meteen tot Jetje.

‘Jan Steen is alleen goed in museums; in een particulier huis kan je die voorstellingen van twijfelachtig zedelijk allooi niet hebben,’ viel Sophie Hartonius in.

Hartonius spitste de ooren als bij een alarmsignaal. ‘Daar hadt je 't al. Sophie die zich weer niet geneerde de allerstomste dingen over kunst te lanceeren!’

Overbruggen, achterover in zijn stoel, lachte arrogant.

‘Dat is tenminste een origineele opvatting.’

Sophie, de kleine donkere oogen wantrouwend, keek hem aan.

‘Origineel vindt u?’

‘Ongetwijfeld mevrouw. Het is onze grootste genreschilder weer eens uit een nieuw oogpunt bezien.’

Zij zweeg op haar hoede, keek hem onafgewend achterdochtig aan.

‘O - o -’ steunde Hartonius bijna hardop. Opeens ontnam hij haar met geweld het woord door te vragen:

‘Zeg, hoe heb je toch gevonden dat geschenk aan het Rijksmuseum, uit die onbekende collectie? Kolossaal hè?’

‘Ja enorm. Daar leeft me doodstil en onbekend een mannetje in Sloterdijk - in een soort pakhuis. En die heeft er een rijkdom

van oude en nieuwe meesters. Na zijn dood wordt dat gevonden. Niemand die 't bestaan ervan vermoedde.

‘Behalve ik,’ zei Cloese droog. ‘Ik kende hem vijf-en-twintig jaar. Zijn collectie was een der zeldzaamste van Europa.’

‘Zoo?’ Overbruggen boog zich nieuwsgierig naar voren.

‘Het was, wat menschen noemen: een zonderling,’ vertelde Cloese bijna geheel tot Jetje gewend, terwijl allen geïnteresseerd luisterden. ‘Een mannetje in een sjofele jas, met een pet op. Hij ontbrak op geen veiling - en er was geen kunstkooper die hem niet kende. Hij reisde alle landen af, maar ging met niemand om. Door een toeval heb ik kennis met hem gemaakt. Hij liep bij me in en uit zooals ik bij hem. Hij had een ongeloofelijke kennis bij den eersten oogopslag.’

‘Maar wat wàs 't voor een mannetje? Wat geheimzinnig!’ piepte mevrouw Ten Cate.

‘Hij heeft me zijn levensgeschiedenis eens verteld.’ Cloese dronk zijn glas leeg - keek in de nieuwsgierige oogen.

‘Hij droeg een ouden naam - een der oudste uit ons land.’

Dan in 't algemeen verwachtend zwijgen glimlachte hij tegen Jetje; in zijn donker verbrand mager gelaat zagen de sterke oogen aandachtig in de hare:

‘Wat twee oude kerels mekaar in een sentimenteel moment vertrouwen, dat moet maar verzegeld blijven nietwaar?’

Jetje glimlachte - dacht aan iets anders.

‘Voor dien glimlach, en dien mond,’ dacht Cloese ‘zou ik een dwaasheid doen.’

Maar toen waagde Jetje opeens den sprong.

‘Was u in Berlijn op 't concert van Kraus?’ vroeg ze Loeners.

‘Ja, we waren er. Kraus was zooals ik hem nog nooit gehoord heb.’

‘Hij is de eenige die me aan Joachim herinnert,’ zei freule Haeuwe.

‘En een enthousiasme daar! In 't buitenland merk je pas hoe koud de Hollanders zijn in hun waardeering.’

‘En hoe moeielijk ze apprecieeren. Pas als zijn roem in 't buitenland opgaat, durven de Hollanders den Hollandschen meester hun karigen bijval schenken. Als Messchaert hier zijn liederavonden geeft vinden ze dat hier heel mooi, heel goed, maar in Duitschland zijn ze wild van enthousiasme - beseffen ze dat geen enkel zanger Schubert en Schumann, en Löwe zingt als hij.’

‘Je vergeet Henschel, Nelly!’ zei Cloese.

‘Neen! Hoè zou *ik* ooit Henschel kunnen vergeten! Hij blijft voor mij de dierbaarste met zijn heerlijke natuurstem. Maar Messchaert is de ten top gedreven verfijnde cultuur. Die Schubert cyclussen - ieder zangleeraar geeft ze zijn leerlingen te zingen omdat ze stimm-

lich makkelijk zijn schijnbaar. Ach hemel, 't is ongeloofelijk moeielijk om de romantische Weltschmerz, *het* uitsluitend eigendom van Duitsche jeugd uit dien tijd weer te geven - dàt doen Messchaert en Röntgen onvolprezen.

'Maar met dat al willen we ook wel eens andere liederen,' zei Van Leyden. 'Die stemming van weenen en doodsverlangen om een ongelukkige liefde is uit den tijd.'

'Neen,' zei de oudere vrouw krachtig, en haar vervallen gelaat verkreeg met den sterken oogenglans een schaduw van vroegere schoonheid. 'Die is van alle tijden - onverwoestbaar. Want het is de eigenaardige jeugdstemming die te goeder trouw zichzelf bedriegt. Die met groote woorden den dood bezingt en het leed. Omdat.... ze het werkelijke leed nog niet kennen. Ze hebben nog niets waarachtig verloren, daarom kunnen ze zoo allerliefst zingen van verloren liefde.'

Allen waren even stil. Ze waren allen zoo jong niet meer, dat wisten ze plotseling.

Maar Jetje dacht opeens: '*Ik* alleen ben jong nog tusschen hen - en eigenlijk ook niet eens zóó jong meer. Ze vragen mij bij al die ouderen omdat ik bij de jongen niet meer pas.'

Ach - maar wat deed het ertoe. Wat deed *iets* ertoe behalve dat eene: in *zijn* armen, tegen *zijn* jaren was zij jong. Hoeveel jaren sterk jong vrouwenleven hield zij nog voor hem gereed. Eenmaal zoù hij een uitweg zoeken en vinden. Ergens moest de weg zijn voor twee menschen naar het geluk.

Van Leyden, die niet voor muziek voelde, zei opeens:

'Freule Haeuwe zit zoo stil - die denkt aan de schilderijen. Zooveel dood kapitaal, wat had ik daàrmee kunnen doen!'

Maar de scherpe oude vrouw zei:

'U hebt mijn gedachten niet onder uw ontleedmes meneer Van Leyden.'

Cloese lachte.

'Heel goed Nelly. Eén vrouw is duizend mannen t'erg. Ik had gisteren een Amerikaanschen vriend bij mij. Weten jullie wat het nieuwste nieuwtje is? De Pathéphoon. Een plaat die met geweldige snelheid ronddraait onder een naald - en daarmee kan je elk stuk muziek, elk lied bij je thuis, onder je kopje koffie genieten.'

Uitroepen van verwondering liepen de tafel langs.

'Allemachtig,' prevelde Pieter, 'verbeeld je dat je huisgenooten de macht hebben je daarmee in je eigen rustige kamer te hinderen.'

Cloese ging voort: 'Het wonderlijke is, dat Bellamy dat in zijn boek "Het jaar tweeduizend" al nauwkeurig heeft beschreven. Ik las dat

in het begin van de negentiger jaren. Alleen gaat hij nog verder: dat door verbinding van draden je alle muziek die er op dat moment in de concertzaal gegeven wordt, thuis krijgt te hooren.'

'Ten slotte zullen we heelemaal niet meer voor een publiek spelen,' lachte Loeners. 'Gaat niemand meer naar een concert en hoort iedereen ons liever bij zijn eigen kopje thee thuis.'

'Gelukkig zijn we zoover nog niet,' zei Nelly Haeuwe, 'wat zou er komen van de vonk die overspringt van artiest op publiek, van mensch op mensch en van hart tot hart. Ik wil een gezicht zien, een figuur in al zijn bewogenheid terwijl ik luister.'

'Een gezicht is toch maar het uiterlijke en om het innerlijke gaat het,' piepte mevrouw Overbruggen.

'Ach, wàt is uiterlijk. Er bestáát geen uitsluitende uiterlijkheid. Het uiterlijke is de spiegel van het innerlijk. Een uiterlijk zou zóó niet zijn, als dàt innerlijk er niet doorheen scheen, en het maakte tot wat het was. En daarom wil je bij een uitvoerend kunstenaar beide tegelijk.'

'Zooveel is mogelijk gebleken in den laatsten tijd, waarom ook niet die muziek overgebracht naar je eigen huis. Edison heeft ons wel dezen telephoon gebracht, wie droomde daar dertig jaar geleden van.' zei Pieter. 'Nu leven we erop, zaken doen is niet meer denkbaar zonder dat.'

En weer dachten zij die mee aanzaten terug, en voelden hoe snel de tijd, de verandering was gegaan; hoe de jaren joegen en de nieuwe geest hen meegesleurd had in een niet meer te stuiten vaart. Stil en wonderlijk onaantastbaar afgesloten, in een aartsvaderlijke kalmte en rust, stond daar nog in hun herinnering het oude Amsterdam. En op eenmaal zag Pieter in een zonderlinge vermoeidheid terug een ouderwetsche kamer; hij voelde zich tillen op een breeden schoot en hoorde een hooge vrouwenstem zeggen: 'Ben je zoo benauwd? Kom maar tegen oma aan mijn jongetje, dan zal 't wel beter gaan.'

'Waar kreeg hij nog ooit het gevoel dat hij uitrusten kon... Alleen je eigen oude jongenskamer thuis, die was er nog.'

De Loenersen hadden zich vastgeklampt aan de idee van Bellamy, sponnen het uit met Nelly Haeuwe. Mevrouw Ten Cate, een goede huishoudelijke ziel, begon confidenties tegen Sophie Hartonius die woedend op haar man, het heele gezelschap verfoeide. Eugénie na een paar glazen wijn had een blos gekregen, welke aan haar teer gelaat een onwezenlijken bloei van avondschoon leende. Haar mauve japon met kleine parelen geborduurd trok mevrouw Overbruggens oogen fascineerend; en haar conversatie al levendiger, fladderde van den eenen gast op den anderen. Dit was de sfeer eindelijk

waarin Eugénies wezen ontwaakte. Ze stond laat op, rustte een deel van den middag om voor den avond de vermoeidheid de baas te worden die haar na de geboorte der kinderen neerzoog in machteloosheid, den ganschen dag. Tot de avond kwam, en dit frêle leven zich verhief, bezield slechts door avondlicht, geruisch van vele stemmen, toiletten, de eigenaardige sfeer van het feest. De gansche dag bleef grauw, onwezenlijk, van een uiterste verveling om de onbelangrijkheid aller dingen, tot aan het leven van den avond haar eigen leven kracht gewon, haar matheid zich verhief tot de betooverende fragiele bewegelijkheid, haar doffe oogen werden doorschenen van gouden glansen. Waarna ze weer in elkaar zonk bij 't grauwe dreigende aangezicht van een nieuwen dag.

Na tafel hadden Loeners en zijn vrouw gespeeld.

‘Vindt je het ook zoo afschuwelijk?’ vroeg ze terwijl ze hun muziek zochten.

En hij zijn viool opnemend: ‘Criant. We gaan weg als dit gedaan is. Sonate van Haydn.’

Sophie zat naast freule Haeuwe op de canapé. Dat was tenminste een veilige connectie. Ze begon over Arbeid adelt te spreken, maar de oudere vrouw, haar volle aandacht bij de muziek, riep:

‘Die in C-dur meneer Loeners?’

‘Ja freule.’

‘Heerlijk. Dan kom ik daar zitten.’

Zelf hielp Pieter mevrouw Loeners na afloop in haar mantel.

‘'t Is bizonder vriendelijk van u geweest te komen spelen, en ons nog bovendien het genoegen van uw gezelschap aan tafel te willen geven. Ik hoop dat u uw kinderen rustig slapend zult vinden.’

De jonge vrouw die den heelen avond bleek was gebleven met stroeven mond, glimlachte.

‘Hoe komt die man aan zoo'n vrouw,’ zei ze op straat. ‘Hij zit daar of hij heel andere dingen zou willen.’

Pieter Craets draaide de lichten uit, terwijl Eugénie nog even de kamers door dwaalde. Dat deed ze altijd, als een machine die aan 't afloopen was.

‘Wel geslaagd, vondt je niet, in aanmerking genomen het heterogene gezelschap.’

‘O ik vind al die dingen altijd hetzelfde - zonder belang of raison.’

Ze keek hem vluchtig aan. Als een licht wolkje dreef de gedachte

aan haar voorbij dat hij veranderd was den laatsten tijd, dat *hij* dit alles ook eenmaal sterk begeerd had. Maar het vergleed weer. Ze zag zichzelf even aan in den grooten spiegel, zweefde de trap op naar boven.

Hij kwam haar achterna, langzaam. Aarzelde een ondeelbaar oogenblik voor de deur der kinderkamer. Het was hem of hij daarachter een gezonde rustige ademhaling hoorde.

Thuis gooide Sophie Hartonius haar sjaal neer.

'Ziè je wel dat Pieter en Eugénie ons altijd vragen met dat soort onhebbelijke menschen!'

'Wie waren er onhebbelijk?' geeuwde hij.

'O ja, jij gaapt natuurlijk alvast als ik begin te praten. Jij hebt weer niets gemerkt. Inplaats dat je me helpt, laat je me beleedigen door dien kerel.'

'Welke kerel?'

'Dien Overbruggen!'

'Hij lachte je uit, omdat je nonsens praatte.'

'Ik??!'

'Ja natuurlijk. Als je toch maar eens wou laten jezelf belachelijk te maken, met je oordeel over dingen waar je niets van weet. Wees dankbaar dat ik je gered heb voor nog grooter flaters.'

Ze zweeg, machteloos vernederd. Ze haatte hem omdat hij de macht had haar te vernederen. Ze haatte hem, omdat hij niet in haar zag de vrouw die zij was. En haar hoogmoed weende in bed radelooze tranen van een besef dat zij op dezen man niets vermocht.

VII

FREDERIK CRAETS lag, bezocht door een van zijn hevige verkoudheden, in een plaid begraven op de canapé. Verkoudheid alleen maakte hem slecht gemutst, prikkelbaar. Met een ellendige neusstem had hij menschen ontvangen, een voorstel gelanceerd in een raad van commissarissen dat niet was aangenomen. Hij vond dat Annette en Jetje de deuren thuis openlieten - hij morde bij het idee dat hij met zoo'n onsmakelijk gezicht als een hoesterige oude heer tegenover zijn kinderen en kleinkinderen zou zitten op Kerstmis, en had eindelijk zijn misère onder een plaid geborgen.

Louise, die bij hem kwam, vroeg: ‘Ben je wat verkouden, Frederik?’

En hij zei nijdig: ‘Neen. Lekker!’

Prikkelbaar en neerslachtig ook bepiekerde hij dingen waarover hij, gezond, met lichten tred, gesteund door zijn philosophischen kijk, heen stapte.

Hij miste oom Pieter. Meer dan hij ooit aan iemand bekende. De oude Pieter Craets die met zijn eigenaardig uiterlijk toch eerbied afdwong, altijd en overal met zijn geest, zijn warm hart, zijn fortuin, voor zijn stad op de bres had gestaan. Frederik, die met hem gezeten had in tallooze besturen, nu de oudste Craets was geworden, miste nog steeds naast zich dat heldere, rustige, ervaren oordeel waaraan hij zich in moeielijkheden had kunnen overgeven. Hij zelf wàs altijd gebleven de sierlijke dilettant; het krachtig doorzetten, zelfs al moest hij er een ander belang mee onder den voet loopen, was hem bij zijn beminnelijkheid, zijn souplesse nooit eigen geworden. In den oudere had hij den steun gevonden van een sterke, niet licht geëmotioneerd, wat bekrompen, maar daardoor ook vast den eigen weg gaand. Aan den jongen Pieter, die geheel in den nieuwen tijd stond, scherp

snel zag en handelde, had hij steun, maar hij stootte zich ook dikwijls aan hem. En onmerkbaar trok hij zich in zijn diepste innerlijk terug. Trok hij zich terug ook, hooghartig van het om hem heen veranderend Amsterdam.

Als hij zijn wandelingen langs het IJ deed, soms met Jetje, maar ook dikwijls alleen, dacht hij aan de jaren, toen hij met zijn jonge kinderen hier ging. Een enkelen keer nam hij een kleinkind mee - het meest Lou van Philip - soms het kleine Annètje - Mies van Francine, die trouwhartig aan zijn arm liep te vertellen van school, haar vriendinnen. Een enkelen keer ook den bleeken stillen Willem Hartonius, die zoo tobberig uit zijn blauwe oogen kijken kon, en blokte op zijn lessen. Hij ging met deze kinderen uit een nieuw geslacht, en in hem was de bewustheid hoe ze in alles verschilden van *zijn* tijd. En ook hoe de kinderen Amsterdam maakten tot een andere stad. Wie fietste er niet - de rust in de straten was verdwenen; auto's waren al lang niet meer de curiositeit die hem eenmaal op zijn stoep tot woede had gebracht; al bleef hij het een minderwaardig vervoermiddel vinden in vergelijking met de oude equipage. Maar erger dan dit hinderde hem de steeds voortgaande vernieling van zijn stad. Hooge uit den toon vallende gebouwen drukten het schoon van een gansche gracht soms.

En in een geweldigen uitleg naar het zuiden verrees een nieuwe stad waar hij als een vreemdeling doorliep. Een stad die de bevolking tot zich trok in huizen van modernen bouw, in een voorkeur dien hij, gewend aan de groote kamers, breede gangen, zich niet verklaren kon. En de oude stad werd langzaam gedegradeerd tot zaken-centrum en niets dan dat.

Want de heele geest die zijn stad bestuurde en beïnvloedde was veranderd. De arbeidersstrijd was gestreden, de dam doorgebroken; de democratische opvattingen hadden alle standen doortrokken. Niet meer op behoeden van oude schoonheid was men bedacht. Waar fijne geesten, trouwe harten, als Van Dugten, Pieter Craets, eenmaal pal hadden gestaan voor 't behoud van oud-Amsterdam, daar was het thans een onverschillige zaak geworden of van een der schoonste steden van Europa door schennende handen en eerbiedlooze zielen een karakterlooze moderne stad gekneed werd, waarin alles wijken moest voor utiliteitseischen. Die geen overgeërfde cultuur in zichzelf bezaten, nooit schoonheid hun eigendom hadden geweten, sloopten en verwoestten zonder pieteit. Vermoord was de Dam waar een vuile poel lag sinds maanden op de plek, waar eenmaal het historische Commandantshuis het plein zoo goed had afgesloten.

Ook buiten Amsterdam ging de verwoesting. Verbrokkeld werden de groote landgoederen, gemaakt tot villadorpjes met kleine huisjes en benauwde laantjes. Zonder weifeling, zonder betreuren. Want immers nooit had het Hollandsche volk het eigendom van anderen weten te ontzien en te eeren. De kruideniersgeest waar Multatuli op gehamerd had, was thans eerst recht uitgebroken in een tijd, dat de nieuwe geest schoonheid had behooren te brengen. Erger, vernielender dan vroeger, toen een rem van beschaafden smaak nog de geldzucht tegenhield, waaraan thans alles ten offer viel.

Dit alles bedacht Frederik Craets in zijn verdrietige verkoudheids-stemming. En hij zag zich, wat hij ook niet opwekkend vond, op 't oogenblik gansch niet de deftige Amsterdammer van aanzien - maar een oud geworden heertje, een molecule in het groote raderwerk van zijn tijd, die het best zonder hem kon stellen, geen behoefte aan hem had.

Hij zuchtte. Snoof.

Dat Melgers nu juist de stoep opkwam, deed Annette en Jetje elkaar bedenkelijk aanzien.

'Vadertje,' zei Jetje, 'daar is Jan.'

Twee waterige oogen en een vuurroode neus schoten boven den plaid uit.

'Ik kan hem niet ontvangen. Die vent met zijn geklets, die geen seconde zijn mond houdt.'

'Hij is al in de gang.'

Hij kneep zijn oogen dicht, schudde verwoed zijn hoofd. 'Zeg dat ik besmettelijk ben - dat het gevaarlijk is voor zijn gezin als hij bij me komt - zeg voor mijn part dat het pokken zijn....'

Het werd zonderling stil om hem heen. Hij deed zijn oogen open - voor hem stond Melgers, vriendelijk lachend.

'O - hoe vaar je?' zei Frederik voorkomend. 'Ga zitten.'

In de gang lachte Jetje uit.

Maar ook Annette in die dagen voor Kerstmis, nu zij langs de straten ging om haar inkoopen te doen, tenslotte te belanden soms in den winkel van De Roos voor een boek of dikwijls alleen voor een praatje - kon de nieuwe tijd storend bespringen. Zij ging, nog altijd statig en vlug, het grijze haar gescheiden onder den kleinen capotehoed - de breede, zwart satijnen brides gestrikt onder het blanke frissche gelaat. En zag telkens een van de oud-bekende solide zaken verdwenen, verdrongen door de steeds zich uitbreidende, groote magazijnen, die de kleine winkels opslokten en vernietigden. Op de plaats waar de oude Beurs van Zocher had gestaan, was de

Bijenkorf verrezen - een warenhuis waarvan de vrouwen der zestiger jaren in Amsterdam niet gedroomd hadden.

'Hoe eentonig,' dacht Annette, 'was de eens zoo karakteristieke Kalverstraat met zijn uitgebouwde winkelkasten, thans van al die op elkaar gelijkende breede glasgevels geworden.

Zoo omslachtig - niet meer betalen aan de toonbank - rond te moeten loopen om de kas te zoeken - die Bijenkorf, ze werd er duizelig van volte, drukte en rumoer. En tegelijk bedacht zij verbijsterd hoe dàt alles had kunnen groeien uit den kleinen, donkeren, stikvollen winkel op den Nieuwendijk.

De ouderwetsche winkel van De Roos stond daar nog onveranderd, maar daarbinnen zei Karel eens:

'Weet je Annètje, sinds de jongen hier aan 't opgroeien is, vertegenwoordigen we hier twee geslachten. Dat is in een boekwinkel iets heel merkwaardigs. *Ik* sta nog op de bres voor de oude schoonheid, waarmee ik eens, in mijn jongen tijd weet je nog? een nieuwlichter was. Een van de felste voorvechters. En nòg vecht ik: in de belletrie beleven we een rijken tijd.'

Hij liep langs de wanden, zijn handen raakten hier en daar een boek, grepen er een uit, schoven het weer in.

'Wat we misten bij de Nieuwe Gidsers, wat we verlangden en waarmee de Franschen, de Russen ons vóór waren - de Duitschers ook - den grooten roman, dièn beleven we nu eindelijk hier.

Het werk van korten adem, het mag nog zoo fijn en nijpend sterk zijn - dezelfde eigenschappen kàn de groote roman hebben - en dat blijft dan toch immer in proza de belangrijkste kunst. En kijk nu eens aan: daar hebben we Couperus in al zijn rijkdom - al kunnen ze betweterig niet laten op hem te schimpen in de bladen, de tijdschriften - wie doet het hem na. En we hebben nog veel meer: De Meester, Top Naeff, Robbers, de Schartens - en altijd nog Emants. Hij is onze somberste, maar meest meedoogenloos scherpe psycholoog. Wij hebben Heyermans en Querido .... En neem nu eens een boekje als Tropenwee - voortreffelijk. Ik zeg je: ik ben trotsch op dat alles. Het proza is eindelijk bij ons doorgebroken in een rijken bloei.

Maar de jongen - daar is hij jong voor en onbekend met het leven, kan geen enkele schoonheid waardeeren buiten de sociale gedachte. Troelstra, Gorter, Henriette Roland Holst, dat zijn *zijn* goden. Niet Gorter die ons 'De Mei' gaf, dat heerlijke ding, maar den nieuwen Gorter. Adama van Scheltema kan er nog nèt bij; zijn gedicht op Troelstra toen die vijftig jaar werd in Het Volk heeft dat gewrocht:

‘Troelstra, uw naam is als een klok die luidt
Gij hebt den klank van verzen niet meer noodig,
Die als een heldendicht uw leven schreef
In harten die naar uw woord opengingen.’

Annette had stil zitten luisteren. Nu keek zij op met een frons van droefheid boven de oogen.

‘Karel, het hindert me zoo dat de jongen niet gelijk met je opdenkt!’

Hij lachte, leunde tegen de kast.

‘Maàr Annètje! Ik heb me de weelde veroorloofd een gezin aan te schaffen; wèlke vader vindt zijn kinderen gelijkdenkend met zich, zelf? Er zal altijd strijd zijn tusschen twee geslachten.’

De nicht kwam den winkel door. Een groote struische vrouw. Zij groette Annette koel.

Hij ontmoette Annettes oogen. Hij was lang niet bitter meer, dien blik kende hij vanaf het moment dat zij hem het groote levensleed had aangedaan. Zóó was zijn noodlot geweest. Ze had van hem gehouden - ze had hem begrepen - hem noodig gehad - en dat alles juist zooveel te weinig om haar te beletten met een ander te gaan. En terwijl ze die groote ontrouw aan hem gepleegd had, was ze een heel leven door hem trouw gebleven.

‘Als je leven zich niet heeft willen aanpassen aan je wenschen, moet je je wenschen passen aan je leven....’

Zij zat op het lage matten stoeltje; door de winkelruit scheen rood licht van een Kerstversiering - overal in de uitstalkasten prijkten kerstboompjes.

‘Waar blijft onze eigen Hollandsche Sinterklaas Karel, als voornaamste feest?’ morde zij. ‘Dat Kerstvieren is Duitsch! De heele bloemmarkt ligt vol van die mooie groene uit hun grond gehaalde boomen....’

Toen dachten zij beiden aan een Sinterklaas lang, lang geleden. Een jongen die achter de gesloten luiken silhouetten uitlegde in de etalage; een meisje dat op de toonbank, déze toonbank gezeten, stil gelukkig toekeek.

Zij zwegen beiden. Het leek ver.... en toch zoo wonderlijk dichtbij.

Toen Annette naar huis liep, betrapte zij er zich op dat zij toch overwoog haar tafel een speciale Kerstversiering te geven. Het moest heel feestelijk zijn, want Philip was thuis, en ook Frits was gisteren uit zijn hol komen kruipen, en zat daar in zijn te nauwe bruine pak op haar te wachten toen zij thuiskwam.

Och met Frits was het toch ook nog goed terechtgekomen, al bleef het een wonderlijk leven voor een jongen man. Maar hij, de eenige ongetrouwde had geen andere sterkere belangen die hem wegtrokken van haar. Hij kon met de oude trouwe aandacht haar kleine avonturen meeleven - hij kon zoo helder en wakker zijn opmerkingen en meeningen zeggen over de anderen - over wat haar bezorgd maakte soms en hinderde.

Tegen de Kerstdagen was ook Frederik weer opgeloken, kon hij hersteld zich verheugen in het samenzijn met al zijn kinderen en kleinkinderen.

En geen rust had Jetje zich gegund den ganschen langen dag om op de zaal de tafel op zijn mooist te sieren. Het oude porcelein en kristal had zij uit de kasten gehaald, met gratie alles geplaatst en geschikt. En bij dat alles zag zij iets anders: een andere kamer, die zij stil binnengeslopen was en heimelijk gemaakt had tot een klein paradijs met hulst en maretakken - met roode tulpen en kaarslicht overal. De loerende spottende oogen van de huishoudster had zij niet gezien. Bij den kleinen Kerstboom hadden zij samen later gezeten; een Kerstboom voor hen beiden alleen.

Kraus had gezegd: ‘Wonderlijk, nu ben ik al zóó lang uit Duitschland weg - maar met Weihnachten dan voelde ik me hier altijd verlaten.... Je weet niet wat je me hiermee gedaan hebt.... Hoe wist je het?’

‘Hoe weet ik àlles geloof ik van jou....’

‘Ja,’ zei hij stil, ‘dat is waar.’ Hij zweeg in gedachten, vertelde dan: ‘Thuis zaten we met z'n drieën bij een klein boompje, dat vader in 't bosch halen ging. En dan wou ik altijd hetzelfde: mooi hooren zingen. Maar bij ons kòn niemand zingen. Gek hè? Zing jij nu wat voor me....’

En Jetje had gezongen, met haar vreemd hartstochtelijk onvaste stem - Kerstliedjes.

‘Die heiligen drei Könige aus Morgenland...’

Kraus dacht hoe haar zang had wat haar vioolspel miste.

Om hen hadden de kaarsen geknetterd - het dennegroen geurde. In zijn armen, met al wat van hem was om haar heen, dacht Jetje, en ze moest de oogen sluiten: ‘Het is volmaakt.’

Dat was gisteren geweest. Deze dag was voor thuis - maar ook deze werd gedragen door datzelfde geluk. Uit die zoete pijn moèst zij geven - moèst zij lachen en babbelen en voor ieder wat liefs

bedenken als uit een alles zaligmakende bron. Lachen naar Philip die daar zat, zoo vroolijk en stralend om de oude oerknusse gezelligheid van thuis - om zijn jongens - om zijn schat van een Betsje - om 'Klein' die daar zat met haar lief gezichtje zoo statig en mooi - om goeden vader, steeds trouwer en hartelijker voor hen allen met de jaren. Lachte zij naar Pieter, die naast Betsy met haar het vroolijkste paar was. Pieter die peilend in de oogen keek waarvoor Philip eens zijn dwaasheid begaan had, alsof hij er iets in zocht - wien het poezelige donkere vrouwtje plots deed denken aan dat meisje thuis.... Rosa. 's Morgens hadden de muizen hem binnen getrokken om te kijken naar het boompje waarmee fräulein Rosa hen verrast had.

Lachte ze naar Eugénie, die daar zat in haar onwezenlijke bekoring van kaarsschoon - glimlachend, vermoeid, in de groote grauwe oogen gouden glanzen....

Lachte naar tante Louise, geweldig recht en groot in haar zware zwart satijnen robe, haar sombere tragische zwarte oogen in 't verwelkt schoon gelaat van oud idool, warend over de tafel.

Lachte naar Frits, verouderd, groezelig, maar met een vergenoegden trek om zijn zachten mond.

Lachte naar Francine, haar goede oude Frans - zoo smakeloos geverfd en geblanket, met haar faux-air van jeugd, maar ook met haar altijd ontroerende warme hartelijkheid.

Lachte naar Sophie, die te rood zag, druk was; en naar Hartonius, zacht tevreden, wiens oogen dit schoonzusje zochten, waar hij zeer veel van hield. En naar Jan, goedige berustende Jan, die niet altijd meer zijn vroolijkheid ophield, en soms zoo stil somber voor zich uit zat te staren.

Lachte naar de kleinkinderen: den langen bleeken Willem naast Pieters oudste bijdehande muis. Philips spruiten, druk en gezond. Francines dochtertjes: Mies frisch, vroolijk met haar roode appelwangen en Jenny stil, bleek, donker. Fred, een echte dandy - knap - hij leek op Philip.

En allen aan de groote, vroolijk en fijn versierde tafel, ontmoetten dien stralenden en toch onpersoonlijken blik, die door hen heen op iets anders gericht was.

Zoo diep was de glanzing van haar oogen, zoo doorschenen van een innerlijken gloed haar zuiver klein gelaat, dat Frederik geboeid en ontsteld haast zijn kind aankeek. En hij, de oude vrouwenkenner wist: zóó zag alleen een vrouw er uit, die een groote liefde had.

Blij toastte Frederik. Op zijn vrouw, zijn zuster Louise, zijn kinderen. Hij sprak ze toe:.... allen.... die zijn liefde waren en

zijn vreugd.... Toen ze kwamen met hem klinken, een lange optocht van jong leven uit Annette en hem geboren, werden zijn zachte goede oogen vochtig; en ook zijn schoonkinderen: de koude Eugénie, de stroeve Hartonius, het weerbarstige Betsje en de onnoozele Jan, ontmoetten dien vaderblik welke nooit in daden teleurstelde. Toen Jetje voor hem stond ontroerde hij dieper.

'Kind -' zei hij zacht, wat onvast, 'Kind....'

En zij prevelde: 'Ja vader - vaderlief....' gleed dan door. Zijn zuster Louise stond bij hem en hij dacht:

'Ben ik ook zoo oud?'

Thuis schoof Eugénie nog even in haar stoel voor den haard.

De muizen hadden goedenacht gezegd, lagen in bed op vader te wachten. Pieter bleef staan bij het vuur.

'Wat heeft Fräulein nu vanavond gedaan?'

'Hoezoo?' vroeg ze vriendelijk. Eugénie was altijd vriendelijk.

''t Is toch Weihnachten, daar zijn die Duitschers zoo op gesteld...'

'Ze heeft haar Freunde - daar is ze heen geweest.'

'Nu ja.... ik bedoel hier....'

'Beste, ze heeft natuurlijk haar cadeautjes gehad, net als de anderen.... Nu ik ga naar bed. 't Was gezellig hè - vader echt op dreef - moeder zag er beeldig uit. Wat *is* die zaal toch mooi. Mooier nog dan onze.... Tot straks.'

Hij talmde, zat nog een poosje. Toen ging hij ook. Bij de kinderkamer zag hij licht schemeren. Hij duwde de deur zacht open. Het Duitsche meisje zat er; haar schoot vol snuisterijen, waarover ze zich in aandacht boog. Aan het boompje brandde nog een enkel kaarsje.

Ze stond even op, de cadeautjes in haar armen, toen hij binnenkwam. Ze vermeed hem aan te zien, hij zag sporen van tranen glinsteren op haar wang.

'Sind Sie schon lange zu Hause?' vroeg hij.

'O doch.'

'Sie waren.... bei Ihren Freunden?'

'Ja. Der Baum war sehr schön. Ich bin aber doch früher nach Hause gegangen.'

'Warum denn, sie hatten doch Nachturlaub?'

Hij glimlachte, zag dan plotseling hoe een traan langs haar gezicht gleed.

'Gott liebes Kind,' hij nam haar kleine poezele hand. 'Sie armes.... Ist es so schwer hier bei uns?'

'Nicht.... bei Ihnen.'

'Was denn? In der Fremde?'

Ze beet op haar lippen, wees....

'Die Mutter, der Vater, die Brüderchen sie haben geschrieben... Jetzt sind sie Alle so gemütlich beisammen....'

Hij stond er, geheel ontroerd.

Het echte vrouwtje dat zij was - zoo direct met alles uit het leven verbonden - zoo'n onschuldig goed kind ook.... Hij keek naar de brieven, de cadeautjes; alles door een zorgzame moeder uitgezocht. Hij dacht langs Eugénie aan zijn eigen moeder, zijn grootmoeder - iets van die sfeer omving hem. En het was hem of hij verdwaald uit een wereld waar hij thuishoorde hier stond, eenzaam te kijken naar wat voor hem onbereikbaar was.

Zij frutselde iets aan een dennentak, keek toen het hoofd wendend, hem aan.

Het bloed schoot naar zijn bleek gezicht - iets warm verlangends was in haar oogen dat zijn eenzaamheid tegemoet vloog.

Met één stap was hij naast haar - zijn armen om haar heen.

'Rosa, liebes Kind - wàs denn? - Sage....'

Hij voelde haar bevend jong lijfje tegen zich aan - zachte handen die zijn hoofd streelden.

'Du Lieber - hast du mich gern?'

Hij kwam tot bezinning. Wat dééd hij. Hij kon haar vader zijn. Hemel, wat voor een avond was dit. Hij - Pieter Craets - terwijl hier vlak naast zijn kinderen sliepen.'

Hij maakte zich zacht los.

'Verzeih',' zei hij beschaamd, 'es ist.... ich bin auch einsam....'

'Ja ich weiss.'

Ze week van hem weg. Of er niets gebeurd was, begon ze haar cadeautjes bij elkaar te pakken. Aan het boompje doofde het laatste kaarsje langzaam uit.

Hij wist niets te zeggen dan:

'Gute Nacht Rosa.'

'Gut Nacht,' zei ze gelaten.

Op het portaal stond hij een oogenblik duizelig. Hij liep naar het raam en keek uit op de gracht. Een heldere maan dreef in lichte wolken boven de huizen. Stil lag de stad in den Kerstavond - een donkere zoele Kerstavond zonder vorst of sneeuw.

Pieter Craets stond uit te kijken.

Hij dacht: 'In elk huis menschen en kinderen, bij elkaar in gezellig familieleven.

En wat - wàt - in elk hart....'

VIII

ER was een plotselinge, ongewone zorg in het Craetsengezin: Philip van de hooge trap in zijn huis geslagen, had zijn halswervel ernstig bezeerd; en totaal buiten staat zich te bewegen, den eersten tijd met hooge koorts ook, lag hij in een ziekenhuis, waarheen men in den eersten schrik den bewusteloozen man had vervoerd.

Philip keek uit zijn bed door 't raam naar de boomen en zuchtte. Zijn heele jonge krachtige leven was hij nooit ziek geweest - hoe lang lag hij hier nu al, en met welk resultaat? Dat hij met moeite zijn eene hand tenminste aan zijn mond kon brengen....

'Wàt 'n pech. Wat 'n wanboffer ben ik,' prevelde hij tot onbewegelijk liggen gedoemd; telkens kijkend naar de deur in de hoop een familielid te zien verschijnen. Lezen deed hij nooit, het werkelijke leven alleen had zijn belangstelling. Er waren in Philips huis drie boeken. Die lagen op een tafeltje, een klein stapeltje. Het eene was de eerste bundel van Frits, dien had hij gekocht uit broederplicht. Het andere een bundel reisschetsen van een zee-officier - dien aankoop had hij als vriendschapsplicht beschouwd. Het derde was een ingebonden deel 'De aarde en haar volken' uit Betsy's ouderlijk huis. Maar dat alles was niet van Philips gading de lange, lange dagen in het ziekenhuis.

Betsy draafde trouw door weer en wind deze gure Meimaand van huis naar het ziekenhuis, altijd angstig gejacht om bij Philip te zijn. 's Avonds zat zij er tot zij weg moest, haar kleine sterke hand in de zijne, haar warrig donker hoofdje naar hem over gebogen. Dat Betsje met haar komiek vroolijk gebabbel, haar honderd altijd gevarieerde verhalen over onnoozele kleinigheden van thuis, door haar eigen vuur aangeblazen tot iets van belang.

De Craetsen waren zeer ontsteld. Zij hadden nooit een van allen in een ziekenhuis gelegen. Zij voelden er zich onwennig, niet op hun gemak in de eigenaardige atmosfeer ‘van zusters die bedillerig deden.’ Zooals Annette het verachtelijk uitdrukte:

‘Die meiskes, die daar de lakens uitdeelen.’

‘Inderdaad doen ze dat,’ had Philip even gelachen.

En toen lachten ze allemaal een oogenblik opgelucht. Ze waren het er roerend over eens, tegen het advies der doctoren in, dat liggen in zoo'n ziekenhuis het geval noodeloos verzwaarde. In bed liggen kon je thuis immers veel beter. Als Philip naar huis wou moest hij dat toch doen!

Zoo gebeurde het, dat na zeven lange weken, waarin niet veel beterschap zich had getoond, hij even ellendig machteloos bleef, Philips verlangen zoo groot werd naar het paradijs waar hij weer alleen zou zijn met zijn Betsje en de jongens, dat geen enkel argument daartegen meer vat op hem had. Hij wou naar huis en daarmee basta.

‘Als ik maar eenmaal weer thuis ben - van die vervloekte baasspelerij af hier - als ik mijn eigen dingen weer om me heen heb - uit die ziekenhuissfeer weg....’

‘Natuurlijk!’ zei zijn Betsje, zeiden alle Craetsen. ‘*Zij* zouden óók niet tegen een ziekenhuis kunnen. In eigen omgeving, daàr kan je opknappen.’

Maar toen eindelijk de dag gekomen was dat Hartonius en Melgers hem de hooge trap opdroegen, den grooten kerel zwak als een kind hadden in zijn eigen bed, was het een schim van den ouden Philip, die niet praten kon van zenuwen en beroerdigheid; en zich 's avonds als toppunt van ellende bewust werd dat hij terug verlangde naar het ziekenhuis, om er zijn zwakte, zijn hulpeloosheid alleen gezien door vreemden, te kunnen uittobben.

Het werden de dagen van een man, gewend in alle weer en wind buiten te zijn met een lichaam dat tegen alles kon, die nu verlangend lag uit te kijken naar de lucht, in een radeloos erkennen dat hij niets vooruitging.

‘Hoe lang nog?’ vroeg hij den dokter. En 't antwoord was:

‘Hoe lang....? Dat was niet vooruit te zeggen, maar 't zou wel heel lang duren.’

In Betsy's armen, haar trouw krullig hoofdje naast hem op het kussen, verbeet hij zich wanhopig. Hij die er een eenvoudige gezonde vreugd in had gevonden vader en verzorger te zijn van zijn viertal - de primitieve voldoening van een ongecompliceerd mannenleven - was in zijn eigen oogen ineens een doeniet, een

lastpost, een stumper, die zich door zijn vrouw en kinderen moest laten verzorgen.

'De ellende!' Hij had geen kracht en geen rust en geen geduld deze beproeving te dragen. Hij zag het niet door. Zooals zijn leven gegaan was tot nu toe, zonder eenige diepere gedachte ooit, zoo smakte hij nu zonder weerstand in elkaar tegenover deze bezoeking.

Zijn moeder die op een middag kwam, vond hem eens alleen zoo, zijn hoofd in zijn armen. Hij keek op, ontredderd en beschaamd toen hij haar onverwacht naast zich zag.

'Denkt *u* dat ik weer heelemaal beter zal worden?'

En zij zei, wat allen zeiden:

'Natuurlijk. Maar je zult geduld moeten hebben!'

'Geduld!' riep hij wanhopig, 'maar dat hèb ik niet! Ik *moet* weten of 't beter wordt. Wàt - als ik uit den dienst moest....'

Zij was bij hem gaan zitten. Zij dacht hoeveel angst zij om hem geleden had als hij op zee was. Nu had het gevaar hem achterhaald op de trap van zijn eigen huis.

'Wij kennen geen ziekte,' ging hij gekweld voort. 'We waren thuis altijd gezond.'

'Ik heb thuis altijd ziekte gekend,' zei ze zacht. 'Oma weid jong blind - denk eens, en met haar prachtige oogen verloor ze alles. En ze droeg het zoo dapper. Grootvader was ziekelijk - die stierf vroeg.'

Het ging langs hem. Hij dacht: 'Moeder begrijpt er niets van. Dat waren oude menschen - hoe lang is dat geleden! Maar ik -*ik*...'

Plotseling helderde hij op. Een draven op de trap, deur die openvloog, en Betsy beladen met pakjes, met verwaaide haren uit haar hoed, vleide een lachend warm snuitje tegen zijn strakke wang.

'Nou? Wat lig je met een gezicht van ouwe lappen? O wat 'n gezichtje heeft ie.... Omdat je dacht dat Betsje op den loop was? Ja, vandaag of morgen gebeurt dat, reken maar!'

Ze wreef een blozende bolle wang nat van den regen tegen zijn neus: 'moet je voelen,' lachte uitbundig omdat hij begon te niezen. 'Je bent net een poes.... Moeder, ziet hij er niet véél beter uit? Nu viel 't me toch op toen ik binnenkwam.'

Hij look op, koesterde zich in haar liefde. Hij drong zijn angst weg - hij wou nu alleen maar gelukkig zijn met haar en de jongens. Daar kwamen ze al holderdebolder - o zijn bovenhuisje met zijn vijven - wie hem er ooit weer uit weg kreeg!

IX

DE zomer was gekomen. Op het bovenportaal bij Pieter Craets pakte Rosa Eugénies koffers voor een reis naar Zwitserland. Ze hadden beiden hooge lucht noodig, maar Eugénie wilde altijd naar mondaine plaatsen. Hij dacht, dat hij dolgraag met de muizen ergens in een klein berghotelletje zou gaan. Maar Eugénie had al lang beslist, op haar kalme vriendelijke, half verzoekende manier waaraan hij nooit weerstand kon bieden. Met dezelfde toegevendheid der latere jaren, waarmee zijn vader altijd zijn moeders wil had gedaan.

Een voor een, rustig overwogen en uiterst zorgvuldig pakte Rosa de kostbare toiletten in de lange platte koffers; handig en stil voortwerkend onder Eugénies tallooze bevelen - onderwijl de kinderen niet vergetend en honderd dingen in het huishouden recht zettend. En 's avonds in een verloren oogenblikje holde zij uit, om de eigen cadeautjes te koopen voor de ouders, de broertjes; haar twee kleine handkoffers vol te proppen tot onwaarschijnlijke uitwassen.

Eugénie was inderdaad over Rosa zeer tevreden. Overslank, het bleek geestig gelaat grauw van vermoeidheid, gleed zij de kamers door, gaf orders en wist dat alles goed kwam onder Rosa's toezicht. Zij had haar loon verhoogd om zeker te zijn van haar terugkeer. Er was ook niemand die zoo goed voor Pieter wist te zorgen als hij benauwd was.

Den laatsten avond toen hij laat van kantoor kwam, waar hij voor de reis nog allerlei zaken met zijn vader besproken had - de Craetsen waren vertrokken naar Mon Désir en Frederik reisde tijdens Pieters afwezigheid heen en weer - vond Pieter Rosa nog op de gang bezig met pakken.

‘Aber Rosa, noch so spät?’

Hij had het na dien Kerstavond zorgvuldig vermeden alleen met haar te zijn - de wonderlijke vervoering op de stille kinderkamer bij het uitgebluschte boompje leek hem nu onwezenlijk. Alleen dacht hij soms eraan terug, hoe natuurlijk zij zich onmiddellijk in zijn armen gevoegd had, even natuurlijk als zij sinds dien tijd weer kalm langs hem liep of er nooit iets gebeurd was.

Zij keek op, waar zij geknield voor den koffer lag.

'Ja! Macht nichts. Ich hatte den ganzen Tag noch keinen Augenblick Zeit für mich - die genädige Frau hatte noch viel zu tun. Danke schön,' hij had zich gebukt en het riempje waaraan ze sjorde stevig aangehaald.

'Also Rosa, Sie reisen morgen früh - ich werde Sie also nicht mehr sehen. Frohe Ferien!'

'Danke bestens. Ach, da habe ich vergessen der genädigen Frau zu sagen: den Tee für Sie, die Pastillen, das alles habe ich vorn links in die Ecke vom Koffer gepackt. Vergessen Sie das bitte nicht? Ich fürchtete, dasz Sie nichts bei sich hätten wenn Sie auf der Reise einen Anfall bekämen. Ach wenn Sie aber einmal dort in der herrlichen Höhenluft sind, da wird es gleich besser gehen nicht? Soll ich es der genädigen Frau noch sagen von den Pastillen?'

'Nein, nein, lasz nur.... Rosa, wie gut haben Sie für mich gesorgt.'

Even gleden haar jonge oogen vorschend, vragend naar hem op. Dan met het eigenaardig schuchtere dat ze bij al haar practische bijdehandheid had, wendde zij zich af.

'Adieu,' zei hij dan, zijn hand uitstekend. 'Sie kommen doch wieder?'

Zij keek verwonderd. Trouw lag haar kleine sterke breede hand tusschen zijn dunne vingers.

'Auf Wiedersehen!'

Hij kon haast van die betrouwbare zorgende hand niet scheiden.

'Auf Wiedersehen,' zei hij eindelijk heesch, ging zijn kamer binnen.

De heete zomer van negentien-honderd-elf brandde over Amsterdam. Een blauwige damp hing tusschen de hooge huizen, over de dompe droomende grachten met hun donker, droog, verwelkend groen.

Louise Craets zat voor het raam en keek uit. In de zomermaanden als de heele familie weggetrokken was, voelde zij zich altijd eenzaam; en een ergernis was in haar om de dwaasheid der menschen, die met alle geweld hun genoegen buitenshuis wilden zoeken.

Waren er in Amsterdam, in het Vondelpark, in Artis geen boomen, geen groen.... waarom het zoo ver te zoeken.

Frederik die zoolang Pieter weg was, noeielijk in die hitte waar hij niet tegen kon het dagelijksch heen en weer reizen volbracht, sprak niet tegen. In zijn fijnen teeren kop spanden de blauwe aren dik, en groote druppels veegde hij aanhoudend geërgerd weg met zijn smetteloozen wit linnen zakdoek. Als hij zijn groot koel huis binnenkwam, vond hij zich een dwaas straks weer in een heeten trein naar Bussum te reizen. Maar ook was daar het leed, de zorg die hij zichzelf nauwelijks bekennen wilde: Philip voor wien een der beneden kamers was ingericht - die daar lag, een invalide.

Hij zuchtte; het duurde wèl lang. Och het was ook maar idee dat je buiten eerder zou opknappen.

En aan tafel zong hij een lofzang op hun stadstuin. Een stadstuin - dat was iets van sfeer, van stemming als je buiten nooit vindt. Kòn je nu een verrukkelijker plekje verzinnen, dan als je thuis zat onder de beuk met 't gezicht op de rozenperken, den ouden muur met zijn vlier, zijn wingerd. En daarachter de oude gevels van de Kerkstraat.

En kòn je op een heeten dag ergens beter, rustiger loopen, dan op zoo'n koele beschaduwde gracht!

Wat er nog verder was, zweeg hij. De ongezelligheid. Al zijn kinderen verspreid. De Hartoniussen hadden een villa gehuurd in Aerdenhout. Jacques was te rusteloos om lang vacantie te nemen, reisde heen en weer; blef ook dikwijls een paar dagen in stad.

Zulke zomerdagen alleen in zijn huis waren Hartonius een weelde. Hij had langzamerhand de overheerschende behoefte gekregen aan alleen zijn. Soms bedacht hij, dat het hard van hem was Sophie niet de uren te geven van zijn gezelschap die zijn werk overliet. Maar hij deed het niet. Het was zelfverdediging dat hij zich opsloot, om de onmiddellijk uitbarstende scènes van haar kant, de verwijten, den schimp te ontgaan. Dat het een verwrongen uiting van liefde was nam hij niet aan. Hij die zijn heele leven met veel vrouwen van allerlei genre verkeerd had, in zijn praktijk ze dagelijks zag, overprikkeld, abnormaal, nerveus door de omstandigheden in hun huiselijk leven - gedwee en meegaand bij hem - hij zag vrouwen alléén wel of niet passend in het ouderwetsche beeld dat hij in zijn geest naar het voorbeeld van zijn moeder had opgebouwd. Hij zag ze slechts binnen afgebakende grenzen, volgens elementaire begrippen: eerlijk of leugenachtig - zacht of venijnig - trouw of ontrouw - goede of slechte moeders. Hij zag alleen absolute kleuren maar niet de honderden tusschenliggende nuancen - niet de in elkaar verglijdende phasen van goed en kwaad.

Hij heette een scherp menschenkenner, en hij had ook den snellen, juist berekenenden blik van den jager op uiterlijke consequenties. Hij kon onverwacht verrassend scherp en diep peilen, en een waarheid die anderen ontging, treffen. Bij vreemden. Maar al wat dicht naast hem ging in zijn eigen huis, wat er groeide, geboren werd, leefde en stierf, ontging hem. Hij zag Sophies toenemende nervositeit, en hij ontzag haar dikwijls uit een ingeboren zachtheid van gemoed met een zeker medelijden, maar nog sterker uit verveling. Alleen haar jaloezie zag hij en kende hij, en die ontzag hij niet. Hij liep heen over deze verwijtende woedende jaloezie, waarvan hij den grond: een uitzinnige, altijd bezeerde, nooit gevoede liefde, die zich alleen in een starren hoogmoed nooit wou prijsgeven - niet aanvaardde. Hij liep over die jaloezie heen in de stellige meening zich niets te verwijten te hebben. Hij had door de jaren heen, telkens weer een teedere, zij het dan platonisch onschuldige verhouding met nu en dan een lieve vrouw, een cliënte dikwijls - verhouding die hij hardnekkig vriendschap noemde en waarmee hij ongekrenkt in zijn zelfachting met een edel gezicht tegenover zichzelf bleef staan. Het ging hem ook inderdaad nooit diep. Niet dieper dan zijn groote genegenheid voor Jetje, die in de latere jaren tot een warme kameraadschappelijke vertrouwelijkheid was gegroeid. Hij was vóór alles een werker. Het andere, dat waren de kleine vreugden die zijn gemoed en hart zacht hielden, zijn levensmoed wakker, waarmee hij bleef de beminnelijke menschlievende rechtsgeleerde met de onbesmette reputatie.

Sophie had de twee meisjes Melgers te logeeren gevraagd als gezelschap voor Els. Melgers en Francine hadden ze moeielijk gemist. Melgers vooral kon Mies slecht ontberen. Het was hem een pijn ook, dat zij met alle geweld medicijnen wilde gaan studeeren.

Hij had haar altijd zoo'n eenvoudig, inschikkelijk, zacht, vroolijk kind gevonden, zijn boerinnetje - zoo maar in huis tevreden voortlevend, waar Jenny al van jongsaf overheerschte met haar exentrieke buitensporigheden. En toen zij hem zeide te willen studeeren, had hij gedachteloos en zonder ernst of begrip zoo'n beetje phrases gezegd:

'Welnee, welnee, zijn dochtertje moest niet aan al die malligheid mee gaan doen - niet van die mannenallures.... werken en zoo....'

Zij had hem uit laten praten, en was toen op zijn schoot komen zitten, haar armen om zijn hals, haar ronde stevige wang tegen zijn gezicht.

'Hoor nu eens vadertje. Van klein kind af heb ik dàt gewild. Daàr heb ik op school en nu op 't gym zoo hard aldoor voor gesjouwd.

Mijn heele leven is er op ingesteld. Dat hebben jullie wel nooit geweten, maar 't is toch zoo. Ik zou geen operaties willen doen - ik geloof dat dàt mannenwerk is. Maar waarom is kinderpraktijk mannenwerk? Och kom - het is toch eigenlijk groote onzin in die dingen te praten van mannelijk en vrouwelijk. Wat zegt iedereen hier op 't dorp van onzen ouden dokter? Hij gaat met zieken om zoo zacht als een vrouw. Waarom kan dan een meisje niet haar vrouwelijkheid houden, en haar hersenen helder als die van een man....'

Hij had stil met haar gezeten - ontroerd. Een eerbied was in hem geweest om dat kind, zijn kind - om die altijd verzwegen overtuiging en kracht. Hij voelde zichzelf daar plotseling klein en stumperig bij. En ook ontviel hem tegelijk wat hem hier in huis altijd een troost en een steun was geweest: Mies, die net was als hij. Zoo maar eenvoudig - zij samen.

'Wat kijk je nou treurig?' zei ze.

En hij kon haar dàt niet zeggen. Want hij geloofde dat *zij* een hooger idee van hem had, dat zij hem zag als hij werkelijk niet was. Over Francine en Jenny maakte hij zich op dat punt geen enkele illusie.

Moeielijker hield hij de latere jaren van zijn huwelijk zijn uiterlijke pose van onbezorgdheid en vroolijkheid vol. Zij was hem nu eenmaal een kleedingstuk geworden zonder hetwelk hij zich naakt en kwetsbaar zou weten bij den nooit aflatenden strijd tegen eigen twijfel en argwaan, bij elke nieuwe 'vriendschap', die in Francines leven opdook. Hij volgde den hem zelf nauw bewusten donkeren drang: àls hij waarlijk eenmaal het geloof in haar verloor, dan was hij verloren.

'Jij kan altijd maar lachen hè?' zei Jenny eens, 'ben jij wel eens ernstig, vader?'

En hij zei: 'Welneen - waarvoor zou 't dienen, pop?'

Maar innerlijk had hij reeds lang verloren zijn lach om vele kleine eenvoudige vreugden in zijn leven. Met de zekerheid in zijn huis begaf hem ook langzamerhand meer en meer de zekerheid in zijn ambt. Na een gemeenteraadszitting ging hij soms loopen ver en lang, omdat hij worstelen moest met de neerdrukkende overtuiging dat zijn leiding weer niet geweest was wat het zijn moest. Hij wist dit altijd achterna. Hij wist nu eenmaal altijd als de dingen voorbij waren hoe hij ze had moeten doen, en het had hem met de jaren gegeven dat langzaam groeiend gevoel van minderwaardigheid. Dan deed hij in zijn eentje in zijn auto de dolle tochten langs de wegen, waarvoor hij berucht was in het Noordhollandsche boerenland. Dan zei Francine nerveus fronsend:

'Zal je nooit wijzer worden?'

Dan zei Mies: ‘Vadertje, foei! Dat *is* geen rijden!’

En Jenny: ‘Ik moet zeggen, ik vind je origineel hoor als burgervader.’

Dan lachte hij maar. Ja natuurlijk, dat deed hij immers altijd. Wat zou hij anders doen. Maar de druk in zijn stommen kop werd er den laatsten tijd niet eens meer lichter mee.

Frederik, ondanks de hitte, trok op een middag over het IJ naar Francine. Hij vond haar alleen, verscholen in de donker gehouden voorkamer.

‘Vader - dat is te erg - u hadt niet moeten uitgaan in die hitte. Het is drie-en-negentig graden Fahrenheit.’

Hij zei niet dadelijk wat. Het was hem inderdaad op die boot haast te machtig geworden. Zijn hoofd bonsde en hij was even duizelig. Maar hij had te doen met Fransje, die alleen thuis zat.

‘Ben je alleen, Frans?’

‘Ja - de meisjes zijn bij Sophie in Aerdenhout. Fred is in 't Sauerland met een vriend. En Jan is in Engeland, drie dagen....’

De waterlanders kwamen plotseling.

‘Ze heeft mij niet gevraagd.’

‘Ze zal geen plaats gehad hebben,’ weifelde hij.

‘*Ik* zou altijd voor haàr plaats gehad hebben. Ik had haàr niet alleen thuis gelaten - in die hitte - hièr in dat boerenland met geen sprank schaduw.’

Ze schreide. Ze had zich niet opgemaakt, en zag er vervallen en oud uit. Vaal de eens zoo frissche huid, om de oogen, den mond gerimpeld. Het grijzend haar, slechts bijgeverfd, was aan de slapen van een gelig groezelige tint.

Frederik zag het alles met zijn scherpen blik:

‘Vervallen - verbloeid. Hoe frisch was haar moeder gebleven. Maar zij was zijn zorgenkind. Zij had hun de jaren door met al haar dwaasheden die zijn ouden geëerden naam in opspraak brachten, weinig vreugde gegeven; maar zijn liefde, zijn medelijden trok haar voor boven de anderen, om haar jammerlijk afgezakten staat.

‘Hoor eens kind,’ zei hij plotseling, ‘dàt gaat hier zoo niet. *Ik* inviteer jullie met je beiden voor veertien dagen in het Badhotel in Baarn. Dan rust je eens uit.’

Ze vloog hem om zijn hals.

‘O vader, wat 'n engel is u toch altijd voor me. Als ik *u* niet had... Och vadertje, ik zit hier toch ook maar altijd over dat IJ. En de kinderen worden zoo groot, zoo zelfstandig. En ik ben zoo leelijk geworden, ik zie er zoo oud uit. Sophie is nog mooi - en Jetje -

en moeder - en ik.... ik.... ik ben een monster. En ik wàs toch mooi....'

'Mijn trots, mijn oudste dochter....' ontweek hij in een glimlach.

'Ach ja - wat is dat lang geleden. Trotsch heb jullie niet meer kunnen zijn. Maar ik.... kon ook niet anders.'

'Dat zal wel niet mijn kind - ik verwijt je toch ook niets.'

'Neen. Maar weet u wat ik ben gaan denken als ik hier veel alleen zit: er moet toch iets anders zijn om je leven op te bouwen - anders dan ik heb gedaan en gezocht....'

'Bedoel je.... je huwelijk....'

'Ach neen! Dat.... dat heb ik.... ik was een dom kind - wàt weet je als je klaar bent om te trouwen, met wien je nu net *niet* trouwen moest? Zoo blij en zoo blind ben ik geweest. Nee - dat zeg ik niet, om jullie een verwijt te maken, want we hadden een gelukkig thuis - maar iets om je aan vast te houden - bóven dit leven uit.'

'Zoo....' zei hij peinzend, 'je bedoelt....' hij aarzelde hulpeloos - 'godsdienst....?'

Zij keek hem aan, en het trof hem hoe helder plotseling haar oogen stonden, bijna met den ouden glans, en hoe haar heele gezicht weer lijn kreeg, de verslapping verloor. 'Neen - godsdienst - aan dat woord heb ik een hekel. Ik bedoel geloof.'

Hij zweeg en zat heel stil. 'Het was hier in die kamer met alles dicht toch ook ontzettend drukkend.' Eindelijk zei hij zacht, weifelend:

'We hebben je toch naar cathechisatie laten gaan kind - jullie allemaal.'

'Ja,' zei ze, en zat rechtop, haar handen in haar schoot.

'Maar dat wàs het niet. Wat je mee moet krijgen, dat hebben *wij* ook op die cathechisatie niet mee gekregen. Ik bedoel: het levende.'

'Het.... levende?'

'Ja-vader. Ik meen, dat het zóó had moeten leven in jullie, dat het overging in ons - het een onafscheidbaar deel van ons ook werd.'

'O,' zei hij pijnlijk getroffen. 'Ja - ik....'

'Het is geen verwijt vadertje, lieve schat, dàt moet u niet denken. U kan toch ook niet helpen dat u het niet hadt. En de heele geest ook van dien tijd, van onze jeugd ging daartegenin.

"Toen ik een klein kind was, toen geloofde ik, in mijn eentje, stil en heel vast in God, en dat was me toen een steun. Want als kind heb je broodnoodig een aan wien je je zonden kunt zeggen, in de overtuiging dat je vergiffenis krijgt. Een, buiten en boven al het andere uit. Oma Goldewijn, diè had het. Die had het gehouden. Die leerde me, toen ik nog heel klein was, een gebed. En oma zelf

heb ik later dikwijls zien bidden toen zij blind was, en bij ons woonde en niet wist dat iemand haar zag of hoorde. Als klein kind heb ik toèn beseft, dat dàt iets heel machtigs was wat die arme blinde oma had.

Maar *ik* heb het verloren toen ik opgroeide. Want het werd bespot als je geloofde, het werd met redeneeringen in je kapot gemaakt. Je las het Gebed van een Onwetende, en dat vondt je prachtig, eerlijk. Nù weet ik vader, dat het *niet* mooi is. Het is niet levend. Maar wat oma had, dàt was levend. Als ik nu hier zoo dikwijls alleen zit tegenwoordig, en me eenzaam voel - want ik sta zoo ver af van Jan - het kan me zoo weinig schelen al wat hij zegt - en de kinderen hebben me weinig noodig...."

"Waarom? Jullie hebt je moeder toch altijd wèl noodig gehad?"

"Ja - dat was allemaal anders thuis. Hoe *zijn* we toch zoo anders geworden dan moeder en u. Ik weet het niet. Ik heb mijn kinderen slecht kunnen leiden - en nu zijn ze wereldwijzer dan ik.... Fred is al een man....

Als ik hier zoo alleen zit, probeer ik voor mezelf een wegje te vinden vader - want er moèt dat andere zijn om je aan vast te houden. Ik zoek in den bijbel de dingen na die ik vroeger mooi vond...."

Hij zat haar aan te kijken, arm, onzeker. Hij dacht voor 't eerst bij ongeluk van zijn kinderen: hier kan ik niets doen. *Ik* niet. En zij zoekt *mij* ook niet. Ze zoekt iets geheel buiten ons om...'

Toen hij op Mon Désir kwam dien avond, zag hij er vermoeid uit. Hij dacht: 'als die hitte niet gauw overgaat, houdt dat kopstuk van mij het niet uit.'

Maar 's avonds stak Jetje haar arm door den zijnen en liep de groote laan met hem op en neer.

'Vadertje, ik wou liever dat u in de stad bleef - niet meer alle dagen hierheen kwam.'

Hij zweeg. Het pakte hem als een zalig visioen: niet meer in den trein, niet meer je haasten en dan dadelijk hier al dat gepraat, de kinderen, het gedoe om Philip. Alleen in zijn donkere koele huis.

'Maar moeder zal 't misschien een beetje naar vinden,' glimlachte hij verlegen.

Ze ontroerde. 'Hoe verwend is moeder haar leven lang door vader geweest,' en een pijn stak in haar hart!

De vacantie viel haar zwaar. Kraus was weg, naar Zwitserland, om van zijn wintervermoeienissen te bekomen. Hij had het hard noodig, dat zag zij zelf. Maar dat hij zóó verlangend wegging, zóó snakte naar buiten, vrijheid, als een schooljongen - niet opziendtegen de scheiding van haar.... Verleden jaar was alles nog niet zoo uit-

gesproken tusschen hen geweest. Maar nu.... Dit keer had zij voor 't eerst - de eerste pijn in hun verhouding - gedacht: ‘Een man is anders. Ik zou nooit weg willen gaan bij hem vandaan. *Ik* kan niet genieten zonder hem.’

Maar 's avonds in bed, als de afmattende dag van haar afviel, zij oog in oog alleen met hèm was - zongen Boutens' regels in haar hoofd:

> Zoodra Gods groote stilte sluit
> Ligt de afstand overbrugd.

En zij dacht, verlost: ‘Ik ben dwaas. Hij is niet te meten met de maat van een ander. Je moet hem liefhebben zooals hij *is*.’

Haar gedachten keerden terug tot de licht gebogen langzaam gaande figuur naast haar.

‘Ja vader, maar ik wil een gezònd vadertje hebben in het najaar als we thuiskomen.’

‘Kom, kom,’ weerde hij. Toen zei hij:

‘Jet - hoe vindt jij Philip?’

‘O vader,’ ze poosde, overvallen, ‘die dingen duren làng - altijd hè vader?’

Hij gaf geen antwoord. En zij zag hem: starend in de verbleekte avondlucht, met een angst in zijn zachte, blauwe, kleine oogen. 's Avonds vóór zij naar bed ging, sloop zij binnen bij Annette, die moe van een langen dag met Betsje en prikkelbaren Philip, nog even op haar balcon zat.

Ach was deze, in zichzelf gekeerde zieke, dezelfde sterke vroolijke Philip, die haar verwend had en geliefkoosd, die nu in wrevele vervreemding zich van hen allen weg scheen te keeren?

Jetje ging op de balustrade zitten.

‘Moeder, vader mag in die hitte niet langer heen en weer reizen. Ik maak me ongerust.’

Annette zuchtte. Zij leek met haar kleine welgevormde figuur zoo wonderlijk jong in het wegstervende licht, dat het Jetje ontroerde.

‘Hoe slecht kunnen ze mekaar missen,’ dacht zij.

‘Kom moeder, stel u nu maar eens tevreden met uw oude Jetje tot de warmte voorbij is.’

Annette knikte. Haar anders zoo scherpe ooren overhoorden den gebarsten toon in Jetjes stem. Al drie dagen liep zij vergeefs naar de bus....

‘Ik wou dat deze heele zomer voorbij was.’

‘Zelfs met Fritsje in de buurt??’

‘Ach....’

Meer dan in Amsterdam hinderde haar hier Frits' onnatuurlijk leven. En ieder keer dat zij hem het hek zag binnenkomen met zijn slap hemd en liggenden boord, dacht zij: een werkman.

Dikwijls wandelde zij over de hei naar hem toe. Een hond en twee katten lagen in de hut - een tamme kraai hupte er rond - langs de wanden van den grond stapelden zich de boeken op.

Hij werkte aan een serie artikelen voor De Gids. Iederen dag ook kwam hij bij Philip, die verlangend op hem lag te wachten. Frits met zijn zacht begrip voor alle lijden, probeerde zijn misères niet weg te praten.

Als hij weer terugging bracht Jetje hem soms.

Dezen keer zei hij: ‘Doe het niet; je bent moe.’

‘Neen ik ben niet moe.’

Hij zag haar plotseling scherp turen: op den weg kwam een man aan. De post.

‘Wacht,’ zei ze; en hij hoorde haar stem ademloos.

Ze begon naar het hek te loopen - snel, sneller - op 't laatst holde zij.

Hij stond te wachten en keek.

Toen zij terugkwam had zij een brief. Hij zag een buitenlandsch postmerk. En haar gezicht, zooeven nog mat, overstroomd door een gloed.

‘Zal ik morgen komen om 't Hol op te ruimen Frits? En de tijdschriften uitzoeken?’

‘Maar het is zoo'n afschuwelijk werk in de hitte....’

‘Néén jongen! Er is niets afschuwelijk!’

Hij keek strak voor zich. Dacht:

‘Om zóó te kunnen zijn!’

Toen Frederik dien avond boven kwam, lag Annette al te bed. Haar oplettende heldere oogen volgden hem.

‘Frederik....’

Hij knikte tegen haar in den spiegel, maakte zijn das los.

‘Ik begrijp het al. Scheiding tusschen tafel en bed. Aesopus zal wel 't laatste woord moeten hebben - tegen die wijsheid legt mijn verlangen naar het buitenleven het af.’

Zij ging niet in op zijn boutade. Maar in het donker schreide ze in een plotselinge zwakheid om heel dezen stillen heeten dreigenden zomer, als een jonge vrouw bij de aanstaande scheiding; en haar kleine hand voorzichtig tastend aaide langs de dik opgezette aren aan zijn slapen.

Francines meisjes, nu zij ze een poosje te logeeren had, stonden haar toch ook niet na, dacht Sophie. Mies nog het meest met haar

vroolijken eenvoud. Jenny, toen Willem thuis kwam, speelde met den stillen, in de buitenlucht wat gebruinden jongen, een spelletje van kat en muis.

'Fransjes aard,' dacht Sophie afkeerig. Maar zij zag niet het groote verschil. Francine had bij al haar avonturen, haar flirtations, altijd opnieuw haar warm hart als inzet gegeven. Jenny gaf niets. Met den kouden raadselachtigen blik van haar groenbruine oogen, strak en wijd starend als sfinxen-oogen, was er geen vreugde, geen warmte, geen belangstelling, geen spanning te bespeuren in haar onbewogen, zeer bleek gelaat. Een wiskunstig berekend spel; en Sophie zag verontrust, hoe toch haar eenvoudige jongen getrokken werd naar dit vrouwwezen, meer dan naar de natuurlijke gezellige Mies.

De warmte van den zomer woog ook Sophie zwaar. Jacques was al in geen drie dagen naar buiten gekomen, had getelefoneerd dat hij voor zaken naar Brussel moest. En nu, in de eentonige verlammende hitte dier dagen, zonder afleiding, stak in Sophie op de angst van wantrouwen dat het geen zaken waren....

Een morgen ging zij ondanks de warmte naar stad, liet de meisjes met Willem alleen. En stond er opeens als verdwaald in het eigen stille huis, waar niemand haar komst gemerkt had, zacht gemurmel van stemmen uit het kantoor in de gang doordrong.

Zij liep de tuinkamer in - hier had hij blijkbaar een avond gezeten - wanneer? Had hij gelogen, was hij pas veel later weggegaan - de asch van zijn sigaar in het aschbakje, zijn krant nog.... Zij zocht - een bewijs - een teeken - Als er brieven kwamen, zouden die naar kantoor gaan....

Zij ging als een vreemde haar eigen kamers door, toen een geluid haar plotseling deed opschrikken: de klik van de brievenbus.

Meteen was zij in de gang - haar hand in de bus. En plotseling zag zij: dezelfde groote vrouwenhand, die zij dezen zomer al maanden lang op de brieven gezien had naast zijn bord.

Zij stond roerloos in de verlaten half duistere benedengang, met het groote witte couvert in haar hand. Gemarteld. Nu eindelijk wéten!

Zij had het nog nooit gedaan. Zij stond en vocht met zichzelf, bevend in al haar zenuwen. Vernederd bij de gedachte alleen al. Was er ooit een mensch zóó gekweld! Dééd ze dan kwaad als zij alleen maar zich zocht te bevrijden van een onzekerheid, die haar ziek maakte. Hielp of troostte *hij* haar ooit met een bewijs van begrip of liefde?!'

Zij kreunde, vloog plots besloten, lenig en vlug met den brief de trap op naar haar slaapkamer. Sloot de deur af. Overgeleverd aan een

wilde begeerte die geen gevolgen meer achtte. Het couvert liet licht los onder den stoom van het kokend kereltje. ‘Als onverschillig,’ dacht Sophie plotseling. En met schemerende oogen las zij:

> Weledelgestrenge Heer,
> Bij dezen bericht ik u dat ik de stukken ontvangen heb, waarvoor mijn dank. Ik wacht dan volgens uw advies de oproeping van het kantongerecht.
> Hoogachtend
> E.M. van Waarden.

De letters dansten voor haar oogen: in haar koude hand sidderde de brief. In haar keel brak een snik.

Het was niets. Niets. Hoe wreed en gemeen was het leven. Om niets had zij zich maandenlang afgemarteld. De tranen liepen langzaam over haar wangen, terwijl zij voorzichtig het couvert weer dicht gomde.

Geen rimpeltje bleef te zien. Nu meteen weer in de bus. Hij brandde haar!

Zij sloop in haar eigen leeg huis de trappen af als een dief, liet den brief weer in de bus glijden. En even staarde ze ernaar als betooverd, - sloop dan katzacht terug.

Maar boven op haar slaapkamer schreide ze, haar gezicht in 't kussen - plat op haar bed.

Omdat *zij* dit gedaan had. Schreide zij toomeloos de vernedering en het verwijt uit dat *hij* haar tot zulke laagheden dreef. Door zijn stugheid, zijn kou, zijn hardheid, zijn onverschilligheid, die haar al de vreugd en vroolijkheid en levenslust van meisje ontnomen hadden.

Toen ze eindelijk opstond, was de middag ver gevorderd. Zij moest zich nog haasten, om voor 't eten op tijd te zijn.

Buiten lag de gracht stil en rustig onder de groene boomen.

En toen op eenmaal kwam daar aanwandelen een tengere figuur - een visioen uit vroeger dagen - uit vroegere goede onschuldige dagen dacht Sophie, en haar oogen brandden.

‘Ben jij in de stad, Phietje?’

‘Ja vader.’

‘Had ik dat geweten! Hadden we samen koffiegedronken.

Ze ging stil naast hem voort. Zij dacht, hoe goed het eenmaal thuis geweest was. Hoe anders dan bij haar. En plotseling schoof ze haar arm in den zijnen.

‘Hou je nog een beetje van Phietje?’ vroeg ze, onverwacht den ouden schersenden toon terugvindend.

Hij glimlachte een beetje droef. Hij had wel gezien dat ze geschreid had. Hij klopte zacht op haar hand terwijl zij samen langzaam voortliepen. Hij dacht aan het gesprek met Fransje - hij dacht aan Philip... en hoe er zonder dat zij het onweer hadden zien opkomen, zware wolken waren gestapeld aan den eens zoo zonnigen familiehemel.

De dagen, de heete, wilden niet koelen. De nachten bleven zonder verfrissching. Soms dreigde een onweer, dat altijd weer aan den horizon verdween. Pieter was teruggekomen, en nog naar zee gegaan. Hij reisde heen en weer terwijl Frederik zijn vacantie nam.

Dit deed hij op de rustelooze manier die ieder tot wanhoop bracht. Een dagje naar Baarn bij Frans. Een half uur door de bradende zon naar Frits. Een dagje naar Aerdenhout. Een tocht met Philips drietal naar Valkeveen. Een onrust had hem bekropen. Hij wilde bij zijn kinderen zijn en met hen praten. Hij was voor één ding bang: buiten hun leven te komen staan. Maar als hij Francine zag, weer op de oude manier geverfd en gepoederd - Sophie prikkelbaar gesloten - Frits vriendelijk en beleefd, maar die zulke wonderlijke verzen maakte waarvan hij het gevoel niet benaderen kon.... en Philip bedrukter en stiller nàarmate de dagen vergingen - zei hij zichzelf dat Pieter en Jetje hem van die allen nog het minst ontglipten.

Hij besloot, dat het lang verblijf op Mon Désir hem zoo tobberig maakte. Andere jaren gingen zij op reis. Maar het wàs toch ook een feit dat het heele leven onder hen weggleed, en hen die oud werden een onzeker gevoel liet.

Wat werd er van zijn mooie grachten! Trouweloos gingen de rijke Amsterdammers hun groote huizen uit - paleizen - om in prullerige nieuwerwetsche villa's te kruipen buiten. Jaren had de familie Looweerden naast hen gewoond - zij waren goede buren geweest; niet intiem, maar bij bepaalde gelegenheden maakten zij over en weer visites. De oude heer was gestorven, mevrouw weg. Nu stond het al huis een half jaar leeg. Verviel. Iedereen werd forens. Het werd alles zonder rust, zonder distinctie. Rijtuigen, equipages verdwenen; het waren auto's geworden, toeterende lawaai-dingen, die hij haatte.

Op een dag kwam Pieter buiten en zei: ‘Het huis van de Looweerdens is verkocht. Weet u wat erin komt?’

‘Wie?’

‘Een engroszaak in linnengoederen.’

‘Wàt!’ riep hij kwaad. ‘Wàt! In dat prachtige huis - met die mooie vestibule! Een zaak in linnengoed naast *mijn* huis! Op de Keizersgracht! Ben je dan voor niets meer veilig!’

In de serre lag Philip. Hij hoorde het, dacht: ‘Hoe kan een mensch zich zoo iets aantrekken! Als je gezond bent!’

Hij wist, hij was hier niet vooruit gegaan. Nu was het gauw September, moesten de kinderen weer naar school. Maar hij - hij....

Dien avond vond Betsy, na hem geholpen te hebben, haar schoonmoeder alleen in de waranda.

Zij zaten stil. Het was nooit gegaan tusschen hen, en dezen ganschen zomer hing er de stille ijverzucht om Philip. Honderd kleine, door Annette gezochte vertrouwelijkheden in ochtend, middag, avond: zijn glimlach naar haar, zijn scherts tegen ‘Klein,’ de burchtvrouwe. Maar nooit een klacht over zichzelf. Dit was alleen voor dat Betsje, en haar jaloersche aard bedacht voldaan dat hij dit toch alleen haàr vertrouwde.

‘Philip zei vandaag dat hij dacht zijn arm wat meer te kunnen bewegen,’ begon Annette eindelijk.

Naast haar schudde het donkere hoofd snel.

‘Hij is niets beter.’

‘Maar hij zei....’

‘Ach ja, die dingen zegt hij tegen een ander....’

In Annette trok iets zich met geweld samen.

‘Een ander. Maar *ik* ben zijn moeder....’

‘Ja. En ik zijn vrouw.’.

Annette zweeg. Recht zat zij, het kleine blanke gelaat streng, de oogen afwerend koel. De jonge vrouw hoorde haar eigen snibbige uitvallerige stem, en ze wist dat niemand hier ooit zoo sprak.

Ze stond op, wenschte onvriendelijk goedenacht. Het geheim van hautaine koelheid die geen vormen aantast en afstanden schept, kende zij niet. In de hal liep zij in drift haast tegen haar schoonvader op.

‘Wat is 't mijn kind?’ zei hij.

‘Niks.’ Haar tranen welden op. Het was ook zoo warm - maar die goeie ouwe man was altijd lief....

Ze prevelde een nachtgroet, gaf hem een hand - schoot langs hem heen de kamer in. Daar lag Philip of hij sliep.

Ze kwam voor 't bed staan, streek met haar kleinen ruwen voorvinger over zijn oogleden.

‘Wou je *mij* voor de gek houden?’

Hij keek op, zijn glimlach mat en moeielijk.

‘Betsje....’

‘Blieft u?’

‘Nee kind - och....’ Hij keek teeder naar haar moe vaal bezweet gezichtje, waarin de groote sterren onverwaard schitterden.

‘Ik.... wou een week eerder naar huis.’

‘Maar lieverd - in die hitte op dat bovenhuis.’

‘Ja, o ja - kan me niet schelen. Alleen met jou en de kinderen in ons eigen gedoetje. Ze zijn allemaal even lief en goed hier, ik ben niet ondankbaar, maar....’

‘Ik dacht, dat je hier lekker buiten lag....’

Zijn lippen beefden.

‘Ik verlang zoo naar huis.’

Het vloog warm en triomfantelijk in haar op:

‘Met *mij* - met *mij*! *Ik* heb gewonnen!’

Ze sloeg onstuimig haar twee armen om zijn hals, zoende hem zoo dat 't hem pijn deed.

Hij keek alweer angstig.

‘Hoè kòm ik er....’

‘Zooals je gekomen bent toch!

“Rijen, rijen, rijen in een wagentje

Als je dan niet rijen wil dan draag ik je!”

zong ze met een heel hoog stemmetje, en danste voor zijn bed.

Hij was van haàr, heelemaal van haàr! Om die heele bende gaf hij tòch lekker niks!’

‘Betsje - als ik eens uit den dienst moest....’

‘Dat gebeurt niet.’

‘Jawel - jawel.... *Als* 't gebeurt.... wie moet er dan voor jou en de jongens zorgen....’

‘Ikzelf natuurlijk. Wat dacht je? Dan werk *ik* voor ons allemaal. En je zal 't goèd bij me hebben! Wat heb je nou? Philip, toè dan?!’ Ze liet zich op den grond voor zijn bed vallen, haar hoofd op 't kussen naast 't zijne, omdat hij ineens lag te snikken.

‘Een niets-nut - een stumper - een ongeluk....’

Ze begon hem hartstochtelijk te kussen. Haar handen streelden hem, en aan zijn oor vleide haar stem alle liefkoozende naampjes - alle kleine grappen - alle herinneringen tot hij zwak eindelijk insliep.

Zij lag onbewegelijk in het andere bed - klaar wakker. Beneden hoorde ze langzame voetstappen naar boven komen - een vlugge lichte stap daarna.... deuren die sloten....

Haar oogen staarden uren lang wijd open in den lichten nacht.

X

JETJE! Je beste hoed op met dien regen? Wat een flatteuse hoed, mijn kind!'

'Ja vader?' Ze had kunnen dansen, neen vliegen! Ze ging naar Kraus, de vacantie was voorbij - en ze had, al regende het pijpestelen haar nieuwe blauw zijden jupon aan, die zoo gezellig ruischte....

'Doe je geen regenmantel aan Jetje?'

'N-neen moeder.... zoo erg is 't niet.'

Jetje weg. Met een regenmantel komen bij Stefan!

Op den drempel stond ze, in al haar blondheid, haar gratie, en zong:

'Die Nachtigall, sie singt vor lauter Liebe.'

Hij viel neer voor den vleugel, greep in de accoorden en zong met zijn wankele tenor lachend mee:

'Ich hör es sogar im Traum....'

Dan stond hij op, nam haar in zijn armen.

'*De* onmuzikale uiting: sàmen een lied zingen:'

'Maar is 't prettig of niet?'

'Dol is 't.'

'En is 't waar?'

'Het is.... waar dat jij *de* schat bent.'

Ze keek hem in zijn vroolijk verjongd, door zomerzon gebruind gezicht. Schaduw donkerde even door haar denken, dat hij niet toegegeven had. 'Je bent een jongen zóó,' zei ze teeder aandachtig.

'Zeg maar dat je me een mal oud jongetje vindt.'

'Neen.'

'Waarom niet?'

‘Weet ik niet. Kan ik niet.’

‘Waaròm kan je dat niet?’ lachte hij verrukt.

‘Ik-e - nee - ik weet niet - ik ben geloof ik altijd verlegen voor je.’

Ze stond plotseling op. Het geluk om den blik waarmee hij haar aanzag, was zóó groot dat ze het haast niet verdroeg. Ze dwaalde de kamer door, bleef staan voor een verbleekt portretje.

‘Wie is dat?’

‘Mijn vader. Mijn moeder staat hier. Ik heb ze pas opgezocht.’

Die twee - die hadden hem gekend toen hij klein was, een kind! Als nog zijn moeder geleefd had, ze zou erheen gereisd zijn, en in dat kleine huisje bij de oude vrouw willen zitten om alles te kunnen vragen. Alles. Hoe hij was als kind - of hij wel huilde - waar hij blij om was - hoe ze hem noemden - wàt ze precies tegen elkaar zouden gezegd hebben....’

‘Ben je later nog dikwijls naar huis gegaan?’

‘Dikwijls niet, maar toch geregeld. Vader is eerder gestorven.

Ach jà - zitten daar aan die tafel met 't oude lieve mensch....’

‘Wat zei je dan, en wat zei *zij* dan tegen je - zoende ze je, en hoe deedt jij met je moeder....’ wou Jetje weten, maar ze dorst niet te vragen. Ze luisterde alleen gretig, vulde aan.... Dan zwierf ze, wat schuw, naar het eerste portretje, zijn vader. Keek er lang naar. Zijn vader - zijn vader - een oude man - een oude hij.... Wonderlijk en heerlijk die dingen, waar al de nieuwsgierigheid van haar hart zoo zalig van droomen kon.

De frissche herfst streek als een verademing over de stad. Tusschen den goud bestrooiden wal, rimpelde het grachtenwater weer glanzig en donker, en in het scherpe najaarslicht stond de stad in onvolprezen pracht.

Verjongd, verhelderd alles weer! zong het in Jetje. De herfst, de winter, concerten, het heele leven dat zij met Kraus meeleven kon. En zij wandelde veel, in de behoefte van haar gezonde jonge kracht, door het opgewekte stadsleven. Zij reed paard met Cloese, dien ouden vriend, en samen dronken ze thee op Amstelzicht. Veel ging zij met moeder, maar dikwijls ook wandelde Annette in haar eentje. En op een dag, in de verkwikkende pittige lucht van September stond deze plotseling stil. Daar kwam haar tegemoet een figuur uit heel lang verleden tijd: Elize Verdoes.

De deftige ouderwetsche vrouw die Annette Craets gebleven was, kleurde licht in de verrassing om deze ontmoeting - verrassing welke het oude schuldgevoel der kinderjaren op eenmaal naar boven joeg.

De ander met den ronden hoed en iets in haar kleeding dat langdurig verblijf in 't buitenland teekende, mager en ondanks haar leeftijd nog met een zekere gratie, keek met groote vorschende oogen in die van het toenmalige kleine vriendinnetje. En terwijl een glimlach half verteederd, half schamper, in haar gelaat doorbrak, zei ze langzaam:

'Och - Annètje Goldeweijn.'

De oude naam die niemand ooit meer zei. Teruggebleven in het verleden, onbelangrijk geworden in het lange heden - en die uitgesproken met den ouden klank, de voorbije jaren plotseling optooverde. De kleine kamer op den Voorburgwal - de vriendin, de bewonderde begaafde, die deed wat geen fatsoenlijke vrouw zich durfde indenken - met schimpende woorden uit huis geweerd door haar vader, haar moeder. Waar zij, een kind nog, ontzet en bedroefd aan had moeten denken als aan een verlorene.

Dat alles.... Op eenmaal levend weer geworden. En het wonderlijke: deze figuur uit den ouden tijd paste eerst in deze veranderde wereld.

'Lize,' zei Annette week, 'Lize, ben *jij* dat?'

'Ja - ja.' De spotlach werd sterker om den fijnen mond. 'In 't oude Amsterdam teruggekeerd eindelijk.'

'Woon je hier weer voorgoed?'

Een onwil om zich prijs te geven in vertrouwen, weerhield Elize Verdoes een moment. Toen, om dat paar oogen, zeldzaam trouw en eerlijk in hun aandachtige opmerkzaamheid, zei ze:

'Zoolang mijn man leefde, hebben we in Parijs gewoond. Toen hij gestorven was, ben ik hierheen gekomen, omdat onze jongen er zijn betrekking heeft. Hij en ik zijn zeer aan elkaar gehecht.'

'Is.... het je eenige kind?'

'Het is *mijn* kind niet. Hij was een half jaar toen ik bij mijn man aan huis kwam - een nakomertje. Hij heeft zijn eigen moeder feitelijk niet gekend. De oudere kinderen hebben zich van hun vader afgekeerd. Wij konden niet trouwen zoolang zijn eerste vrouw niet scheiden wilde. Eindelijk, na tien jaar heeft ze toegegeven.'

Zij keek voor zich uit. 'Ons geluk is er niet door gehinderd. Nu hij weg is heb ik alleen nog maar den jongen over, die me aan 't leven bindt.'

Zij keek Annette aan. 'Ik weet dat jij veel kinderen hebt - ik heb ervan gehoord door Truida Leedebour.' Ze glimlachte. 'Holland heeft zich geëmancipeerd; het is wonderlijk voor een die den overgang niet heeft meegemaakt. Amsterdam ziet nu de meisjes vrij en onbeschermd 's avonds door de straten fietsen; ik zag in mijn herinne-

ring nog jonge juffers trippelen, zorgvuldig door kruiers, in elk geval een manspersoon begeleid. En waar ik eenmaal om uitgeworpen ben hier, daar wordt nu heel wat lichter over geoordeeld.' Ze glimlachte weer. 'Vrouwen als ik hebben in het begin de emancipatie geen goed gedaan. Maar de tijdgeest is ons tegemoetgekomen en heeft ons weer opgenomen.'

Toen Annette alleen verder ging, dacht zij: 'Ja, hoe wonderlijk heeft zich de gedachte, het gansche oordeel gewijzigd. Wat mijn ouders en hun tijdgenooten zoo onbarmhartig de zondares deden uitwerpen, dat was bekrompen, hard, onbegrijpend - maar het was óók vasthouden de elementaire begrippen van eer en deugd. Deze Lize Verdoes volgde eerlijk haar sterksten drang - een uitzondering in een tijd toen nog geen litteratuur had gepleit voor het recht van je uit te leven. Nu is zij geen eenling meer. Hebben wij het helder inzicht verloren in goed en slecht, dat het ons nu niet meer zoo ontstelt? Wie hadden gelijk - de ouderen of wij?'

Ze dacht in ongecontroleerden overgang aan Jetje.

Zij had lang Jetjes geheim geraden, maar nooit, in een vrijmetselarij van vrouwen op dit punt, hier iets van getoond. Haar gedachten keerden terug naar Elize Verdoes; en de aloude vrees voor schandaal - zou Kraus ooit kunnen scheiden - kromp, nu het haar kind gold, in haar hart.

Maar Elize Verdoes ging door het Amsterdam dat haar eenmaal in haar eerlijke warme jeugd onbarmhartig veroordeelend had uitgeworpen. Ze bekeek het met een smadelijken glimlach, en langen tijd wist niemand van wie de vlijmscherpe en tegelijk zeer amusante artikelen waren, die iedere week in een blad verschenen over actualiteiten, onder het hoofd: 'De Mode der Gedachte.'

En op haar kamer in de Hartenstraat zat de zeer oude Annebet Kooistra. Zij was zes-en-zeventig, en keek uit haar raam in de groote lichte apotheek, waar sinds een paar jaar een vrouwelijke apotheker aan het hoofd stond. Soms knikte een donker jong vrouwengelaat glimlachend op door de bovenruit; en een enkelen keer kwam de kleine gebogen figuurvan den overkant, stak behoedzaam de zoo razend druk geworden straat over en stond in den winkel.

'Voor *mij* is alles te laat gekomen,' zei ze. 'Maar ik ben trotsch dat ik het heb mogen beleven, mijn eigen illusie verwezenlijkt zie.'

De jonge vrouw, 'het aardige kwieke oudje' genegen, luisterde - maar het drong niet tot haar door. De tijd, dat intellectueel aangelegde vrouwen hunkerden en smachtten naar verlossing uit de gevangenschap van den geest, had zij niet meer gekend. Zij was de collegezaal ingestapt als iets dat vanzelf sprak - toen de

strijd gestreden was. Ze genoot het recht, maar niet meer als de eersten bewust het voorrecht. En zij zag niet, in de haast hongerige belangstelling dier oude vrouw voor alles wat in haar moderne apotheek omging, de smart van een verdrongen en overwonnen bloedige ontbering.

‘Want,’ zei Annebet eens, ‘ik was ervoor geschapen. Ik heb nooit zoozeer verlangd om te trouwen, om kinderen te hebben.... Maar *dit*: aan het hoofd staan van een zaak, die bloeiend te maken en groot, dàt was het waar ik naar gesnakt heb in mijn jonge, en ook nog in mijn oudere jaren.’

De jonge vrouw, bloeiend, forsch, luisterde. Haar oogen verduisterden toen ze machinaal een la dichtschoof, een etiquet monsterde. Zij dacht:

‘Wat weet zoo'n oude vrouw ervan, die zelf zegt nooit iets anders te hebben verlangd. Och - 't is allemaal heel mooi en goed, maar als ik trouwen kon, kinderen hebben.... ik gooide den heelen boel naar de maan.

't Is goed dat je je werk hebt, anders zou je aan 't tobben raken. Werk is de beste, de eenige medicijn voor de leegte in een leven als het mijne.’

XI

DE kleine suite bij Philip en Betsy was vol geworden, en in de achterkamer lag een bleeke, zonderling veranderde Philip, dagenlang stil te kijken naar het leventje dat zich in de andere kamer onder zijn oogen afspeelde; beurtelings met zijn vader of moeder, zijn broers of zusters als gasten.

Dadelijk na zijn terugkeer was hij veel zieker geworden, had een nieraandoening gekregen bovendien. Professor Stiele door Bergema in consult geroepen, raadde opnieuw een verblijf in een ziekenhuis. Hij wilde niet. De onoverwinnelijke afkeer van het ziekenhuis deed hem zich verzetten tegen alle billijke redeneering in. Tot een plotseling hevige maagcatarrh hem den verderen strijd bespaarde - voor het oogenblik alles werd opgeschort tot deze aanval voorbij zou zijn.

Slap, absoluut een zieke geworden, met zijn grauwe tint, zijn ingevallen gezicht, waarin de goedige blauwe oogen met een angstig verwonderde vraag schenen te staren, lag hij begeerig uit te zien naar ieder bezoek, iedere gezelligheid.

Zijn vrees uit den dienst te moeten, scheen op den achtergrond geraakt. Zijn kameraden kwamen veel en trouw, want Craets was een geliefde figuur. Zij zaten er bij zijn bed met hun gezonde bruine gezichten, waartegen het zijne zoo jammerlijk afstak. Zij vulden de kleine kamer met hun goedgemeenden hartelijken schertsenden mannenpraat - en op straat beklaagden ze spijtig den armen kerel die naar den bliksem was - en dat kwieke vrouwtje met haar prachtoogen die er zich met de kinderen wel door zou weten te slaan. De Craetsen waren trouwens zeer gefortuneerd.

Als zij weg waren dacht Philip weinig meer aan hen. Een lichtere stemming dan dezen zomer had zich in hem naar boven gewerkt. Hij lag ook veel te soezen over zijn kinderjaren waar hij tot nu toe

zoo zelden meer aan had gedacht. Wonderlijk kwam alles in hem naar boven: oma Goldeweijn waar hij met Frans spelen ging in den mooien tuin. Graag had hij Francine bij zich, die samen met hem die oude herinneringen ophaalde.

Op een middag, de lamp al op, lag hij vanuit zijn donkere kamer te kijken naar de vier gezichten om de tafel in de voorkamer. De late herfstdag stond stil om het huis - hij kon aan den boom in den burentuin de enkele dunne blaadjes zien bewegen tegen de nog lichte lucht. En toen kwam plotseling de gedachte in hem, die hem bij zijn eerste reizen soms had bezeten:

Zijn schip verging, er was geen redding mogelijk. Niets bleef hem over dan een respectabele houding om den onontkoombaren dood af te wachten; zijn vroeg in hem ontwaakt en onafscheidelijk met hem verbonden gebleven plichtsbesef van goed zeeman, goed soldaat.

De kinderen om de tafel lezend en leerend, Betsy met haar naaiwerk onder de lamp - heel het vredige geliefde thuis dat zijn geluk en zijn hunkering was geweest in lange dagen en eenzame duistere nachten - de eenzaamheid, die de jonge kerels bij elkaar deed zitten en praten, pràten over thuis, over hun vrouw en kinderen.... En op eenmaal stond daar in zijn geest gebrand het onomstootelijk besef: dat *hij* nu stond op zoo'n zinkend schip en naar den kelder ging. Dat er geen ontkomen aan was, en hem slechts nog overbleef die zoo dikwijls gedroomde respectabele houding om den dood af te wachten.

Het kwam zoo plotseling, zoo onverwacht, of iemand van buitenaf de tijding in zijn ziel wierp, dat hij weerloos en verbijsterd er zijn adem bij verloor; half verdoofd van den schok staren bleef naar de drie jonge gezichten onder de lamp, en dat andere ook zoo jonge nog, waarvan hij iederen trek, iedere eigenaardigheid kende.

Dat alles - dat van hèm was.... en dat hij nooit groot zou zien.... Dat hij achterlaten moest. En hij.... alléén weggaan.

Hij greep zich vast aan zijn bed, en beet zijn kaken op elkaar. En hij dacht de gedachte van zijn moeder: hoe een mensch beducht kan zijn voor iets, en hoe 't dan komt in gansch andere gedaante - zóó dat je het niet dadelijk herkende.

Maar nu - wist hij het.

Het waren zijn laatste zwakke tranen die hij schreide, daar alleen in 't donker, ongezien; terwijl de vier, denkend dat hij sliep, om hem niet te storen lachend fluisterden ouder elkaar. Maar 's avonds zaten zij weer om beurten aan zijn bed, was *hij* de vroolijkste van allen. Voelde hij hun armen in hartstochtelijke genegenheid om zijn hals bij het goedenacht zeggen.

En toen kwamen Pieter en Hartonius om hem voor den nacht te verbedden als iederen avond. In hun sterke armen voelde hij zich getild, en keek naar hun gezichten vol goedmoedige zorg. En dacht: ‘Gezond.’ Pieter hijgde.

‘Ik wou dat je een paar voet korter was, vader!’ schertste hij.

Als ze dan weg waren begon het geheim van alle avonden. Sleepte Betsy een matras op den grond voor Philips bed, en kroop in haar dekens en kussens zóó dichtbij, dat zij zijn hand kon vasthouden, en bij iedere beweging wakker werd.

En het laatste geluid in 't donker was haar lichte kleine stem, haar kirrende lach.

‘Goeienacht - goeienacht schat! Zal je Betsje roepen??’

Het hoefde nooit. Zij lag als een klein waakzaam dier met een oor gespitst naar elke beweging in het bed naast haar.

Maar 's morgens, als zij alles weer had weggesjouwd en boven kwam, en het onbeslapen tweepersoonsbed zag - gooide zij zich daar wild wanhopig voorover op neer, en huilde hartstochtelijke radelooze tranen.

Hij verlangde dat zijn moeder kwam. Zij moest hem nog eens vertellen van oma en al de dingen, waar hij van den zomer niet naar had willen luisteren. En moèder ook, Klein, zou hij het kunnen vertellen, het met haar eens uitpraten.

Want dat was wèl het verschrikkelijke: alles had hij altijd met zijn Betsje bepraat, geen geheim was er tusschen hen geweest in die allernauwste gemeenschap, waarin hij ongemerkt van zijn ouderlijk huis was weggedwaald. Nu moest hij *dit* voor haar verzwijgen - zoo lang mogelijk moest het haàr bespaard blijven.

Maar met Klein - met Klein kon hij erover praten. Op een middag, toen zij eindelijk eens alleen te zamen waren, begon hij erover:

‘Moeder, ik wou dat u me nog eens vertelde van oma - hoe moedig en flink ze was. Ik wou dat u me dat eens goèd aan mijn verstand bracht.’

Haar snel gevoel bracht haar vlak aan zijn bedoeling. Het was als stond ze bij een gesloten deur, waar zij wanhopig dringend tegen aan klopte.

‘Oma....’ begon ze - en toen vond ze de woorden onmiddellijk, gezweept door den ijzigen greep om haar hart:

‘Philip wist.’

Ze vertelde. Van oma's hunkerende behoefte aan vreugde, aan vroolijkheid. Oma die naar Utrecht ging zonder een klacht, om haar

mooie oog te laten wegnemen - die terugkwam zoo kalm en praatte over gansch andere dingen of ze een visite had gemaakt. Die nooit weten wou later dat ze niet meer zien kon - alléén tobde, verdwaalde, zich bezeerde, schreide en alles weer weglachte. Die in haar blindheid al haar fantasie overstortte in Fritsje en met hem uitspeelde - die haar eigen leed bloeien deed in onuitputtelijke warmte voor haar en de kinderen. Die alle grooten jammer zoo fier gedragen had, tot toen ze dood lag, de glimlach erom in haar trekken gegrift was.

Vertelde ook van zijn grootvader Goldeweijn, die met een altijd lijdend lichaam in uiterste plichtsbetrachting anderen helpend, zichzelf verwaarloozend, zijn eenvoudig leven had geleefd.

Hij lag stil te luisteren met gesloten oogen. Eindelijk keek hij weer op.

'Wilt u me beloven niet te gaan huilen als ik u iets zeg?'

'Ik zàl niet huilen.'

'Klein - lieve Klein....'hij streelde haar hand. 'Het is dit: ik word niet meer beter.... het - e - is me ineens gezegd. Ik sta op een zinkende schuit.... maar Betsje, mijn Betsje en de kinderen moeten het niet weten. Ik wil ook dat ze aan me blijven denken, niet als aan een zieken stumper in zijn bed, maar als aan een vroolijken kerel. Wat die oude oma kon moet ik toch óók kunnen.'

Haar hart hamerde. Ze had beloofd niet te huilen. Maar praten kon ze niet. Even nog wachten - slikken - bedaren. Thuis kon ze huilen - hier niet.

'Ik wou dat u me beloofde het nog niet aan de anderen te zeggen - ik kan niet goed hebben dat ze er me zoo op aan zien. Laat het een zaak blijven tusschen Klein en mij.'

'Maar,' ze verzette zich, en tegelijk wist ze al dat ze een fout beging; maar haar arme hart kòn het niet dadelijk aanvaarden: 'je kùnt toch beter worden kind.'

'Ach néén, moeder! Laàt dien nonsens nu! Ik dacht dat u verstandig zou zijn. *Altijd* was u verstandig, wist het in huis het beste. Laat me nu de rust dat u en ik het samen weten!'

'Goed.'

Hij hoorde haar ademloos. Besefte voorbijgaand wat hij haar aandeed. Maar de golf van eigen wanhopigen strijd overspoelde hem. Alleen zijn hand, zijn groote vermagerde hand lag in haar schoot als een lamgevlogen vogel.

Het holderdebolderde op de trappen. Even later stonden ze er, frissche buitenlucht in hun kleeren meebrengend hun roode wangen tegen zijn gezicht, hun vroolijke verhalen de stilte verjagend.

'Ik ga u wegbrengen, oma,' zei Lou toen Annette opstond,

immer begeerig naar dat wandelingetje met zijn grootmoeder. Maar ditmaal zei Annette:

'Vandaag niet mijn kind - vandaag gaat oma liever alleen.'

In bed dien avond dacht zij, hoe de zoon die haar zoolang zij zich herinnerde, verwend en ontzien had, nu zonder een oogenblik bedenken dezen zwaren last op haar wierp als de natuurlijkste zaak ter wereld.

Voor Betsje te erg. Maar niet voor háár. Annette lag stil, de handen gevouwen in elkaar. Het leven had haar verwend. Zij had geheerscht in haar huis, en zij had het natuurlijk gevonden. Geheerscht, met véél liefde, maar toch naijverig op al wat dat meesterschap bedreigde. En nu ineens - had deze jongen zijn haast niet te torsen last op haar geworpen. *Zij* moest het met hem dragen. En zij bukte, Annette. Meteen, zonder verweer, zonder klacht. Zij verstond het bevel, dat haar vroolijke dappere onwetende moeder als een eenvoudige waarheid altijd geweten had:

'Dienen.'

XII

DE kleinkinderen!

Hoe groot werden zij al. En zij brachten nog geen zorgen aan de grootouders. Slechts vreugd.

Daar was bijvoorbeeld Fred Melgers, die als kranig reserveluitenant - je kon toch onmogelijk als gemeen soldaat dienen - binnenstapte, met de goedmoedige, wat zwakke bonhomie die zoo sterk aan den jongen Philip deed herinneren. En ook wel aan zijn grootvader.

Frederik kon geamuseerd lachen om dezen kleinzoon. Hij ontving hem in martiale houding, galmend:

'Wie zijt gij krijgsman, zoo vol moed?'

En de jongen, wat verlegen onder dien goedigen spot uit de altijd vriendelijke blauwe oogen, verloor bij zijn grootouders meteen het opschepperige air dat hij overal elders vertoonde.

Ja - de kleinkinderen!

Tot hen keerden de grootouders zich begeerig - naar al dat jonge blijde. Op Driekoningen liet oma ze allen komen op de koffie om den boon te zoeken. En zij kwamen tusschen schooltijd binnengehold, groote jongens en meisjes al: Mies in haar vierde jaar gymnasium, Jenny op het conversatorium sinds September, de eenige die grootvaders muzikaliteit had geërfd. Philips kinderen: Lou ernstig en groot voor zijn dertien jaren, en de kleine Sebastiaan, de baby van acht. Pieters muizen, lang opgeschoten en bleek. Niet langer lachten ze ongemanierd ieder in zijn gezicht uit, maar hun groote grauwe oogen in de zwakke kleine gezichten vorschten critisch en snel verwerpend met de ongenaakbaarheid hunner moeder. Willem Hartonius langzaam aansloffend met Els. Ze waren goede gezworen kameraden, al was *zij* vaders, hij moeders kind.

'Was je algebra goed?' vroeg ze.

‘Nee. Ik had gisteravond ook geen zin.’

‘Maar jongen, hoe kan je nou zoo stom zijn! Ik had je toch kunnen helpen!’

Hij tuurde norsch de gracht af.

‘Ik kàn niet leeren,’ mompelde hij. ‘Dat is eenmaal zoo. Die wiskunde - die lamme algebra.... al sloeg je me dood....’

‘Maar 't andere kan je wèl.’

‘Neen, dat kan ik ook niet meer.’

Zij kwamen binnen, en als altijd genoot Els dit als een geluk: het opgenomen zijn in de groote familie, bij al de lieve menschen, zij die nooit familieleven had gekend. In den zak van haar manteltje zat de brief, die haar eventjes naar in haar maag maakte als zij eraan dacht: van haar eigen vader.

Soms moest zij bij hem komen in het sanatorium, wat ze eng vond. Als hij heel goed was kwam hij hier. Dat vond ze nog erger. Moeder kon papa niet uitstaan, en vader ook niet, en zij zelf voelde zich dan rampzalig en vernederd bij dien nauwelijks verholen afkeer. En dan de eindelooze wandeling. Hij werd kwaad als ze over ‘thuis’ sprak. Dat deed ze dus niet meer. Was de dag maar voorbij dan vergat zij wel weer dat zij *hier* eigenlijk niet hoorde, - dat Willy niet echt haar broertje was, en vader en moeder maar haar oom en tante.

Vroolijk gejuich begroette hen. Oma zat te glimlachen op haar eigen plaats met den kleinen Seb naast haar - en opa daartegenover tusschen Mies en Annètje. Aan het buffet sneed tante Jetje de lange dunne sneden van het groote Driekoningenbrood.

Frederik keek de tafel rond in een vreugde om al dat jonge gezonde vroolijke leven.

Naast hem knuffelde Mies zijn arm - hij keek met zijn glimlach op haar neer.

‘Wat doet ons meisje tegenwoordig?’

‘Hard leeren - o zoo hard.’

‘En zeg maar wat nog meer!’ lachte Jenny. ‘Ze helpt den dokter zeere hoofden behandelen en gesneden vingers, omdat de zuster ziek is.’

Ze keken haar allemaal aan.

‘Vindt je dat niet griezelig?’ vroeg Els.

‘Neen, je weet nu eenmaal, als je dokter wordt....’

‘Je weet niets!’ viel Fred haar in de rede. ‘'t is geen vrouwenwerk daar op colleges al die dingen mee te maken, die een vrouw niet behoort te weten.’

De grootouders luisterden onwillekeurig op en wisten tegelijk: wat de jongen zei, het was een laatste echo uit verganen tijd. Het

argument dat de ouderwetsche man zou blijven aanvoeren tegen vrouwenstudie.

Het meisje deed als hoorde zij niet. Zij dacht iets anders: ‘Zal ik het kunnen?’ Ze leerde niet makkelijk - ze had dit jaar moeten blokken en wou dat niet weten voor thuis. Ze was sterk en gezond, maar al wat alleen haar hersenen leeren moesten, waarbij haar hart uitgeschakeld bleef - ging moeielijk en zwaar.

De grootvader dacht: ‘Zonde en jammer. Een kind geschapen om te trouwen immers.... zoo rustig en vrouwelijk en warm....’

Van haar keek hij in Jenny's oogen en hij proefde de vrouw die hierachter leefde. ‘Oogen zonder geheim,’ dacht hij.

‘Opa weegt me en ik ben te licht bevonden,’ lachte ze ongegeneerd met een even toonen van haar gave blanke tanden. Met haar gespitst vrouwelijk instinct voelde ze in hem, al was 't een oude man, den vrouwenkenner, en zijn blik beleedigde haar bijna als die van een vreemde.

Seb en Annètje waren de dolsten aan tafel. Thuis was het tegenwoordig zoo stil met vader die altijd in bed lag.

‘Sssst,’ deed Lou tegen hen, maar ze lachten hem uit. De anderen glimlachten om hun baldadigheid van jonge honden; het broertje voelde zich plotseling eenzaam.

Er brak een luid gejuich los: opa hield den boon in de hoogte. Opa!

‘Jongens, ik tracteer jullie allemaal op Gysbregt van Aemstel vanavond!’

‘Hah! U gaat toch ook mee, en oma?’

Over de tafel zochten hun oogen elkaar.

‘Tante Jetje gaat mee, en we vragen tante Frans erbij - die gaat zoo graag.’

Lou's oplettende oogen gingen van opa naar oma.

‘Ze willen niet om vader,’ dacht de jongen. En ineens: ‘Maar *ik* dan - wij dan....’

Iemand trok aan zijn mouw, en opziende zag hij in Els' ernstige aandachtige oogen.

‘Ga je niet graag?’ vroeg ze.

Hij raakte beduusd, bijna knorrig om haar snel begrip. Maar ze keek hem zoo zacht aan dat hij tegen zijn wil in vertrouwen loskwam.

‘Vader zal denken, ik lig hier en jullie gaan maar uit,’ stootte hij gekweld uit.

‘Neen,’ zei het meisje kalm. ‘Je vader zal zeggen: fijn dat ze uitgaan nu *ik* niet met hen kan.’

‘Denk je dàt?’

‘Vast.’

De jongen voelde zijn keel dik worden van ontroering. Hoe zalig nam Els hem zijn moeielijkheid af! Want hij woù zoo graag, hij was nog maar twee keer in de komedie geweest. Dokter Klaus, dat was voor 't eerst. En De Reis om de Wereld in tachtig dagen. Prachtig was dat. En nu.... ging dit tòch. Raar dat je zoo verkeerd kon denken. Want Els, dat was vast, had gelijk.

Willem Hartonius luisterde naar Hesje. Ze had hem verteld van een tocht dien ze dezen zomer in Zwitserland hadden gedaan. Hij ging er intens geboeid op in. Daàr had hij bij willen wezen. Klimmen in de bergen, zoo hoog dat je niets anders meer zag. Met die leuke Hes. Wat was ze lang en smal, en wat vreeselijk bleek en wat een typische oogen - die had hij nooit bij iemand zoo gezien....

Om de grootouders, om Jetje, leefde bruisend op het nieuwe jonge leven. Het was de nieuwe generatie die plots ook in het gedachteleven, de kunst der intellectueelen op den voorgrond drong. Lange eeuwen waren de kinderen slechts gezien door de schilders - nooit door de schrijvers. Steen had kinderen gezien, ze gebeeld in hun ondeugende sappige gezonde jeugd, met de vonk van jongen hartstocht in de oogen - Hals, en nog een enkele, Judith Leyster... Maar de schrijvers hadden geen kinderen uitgebeeld. Tot deze tijd ze plotseling had geworpen op het eerste plan. Ellen Key sprak over de Eeuw van het Kind, en in de Hollandsche litteratuur ontstonden kinderen, eerlijk gebeeld voor 't eerst, zonder vermooiïng, met hun fouten en misdaden, met hun vreugden en smarten, hun strijd en hun moeiten. Belangrijk waren ze plotseling geworden, de kinderen. Adler en Freud schreven hun psychologie - en in Duitschland kwam de schrille toon van Wedekinds Frühlingserwachen, deze tragedie van de puberteitsjaren - de felle aanval op kortzichtige schoolmeesters en domme ouders, die een kinderleven in den bloei opofferen aan onbegrip en conventie.

Dat was daarginds in Duitschland. Nog sprak het niet op het Hollandsch tooneel. Maar de geest die ermee ontwaakt was bleef niet begrensd tot het tooneel. Die wàs er, in alle landen tegelijk. Die leefde reeds in de kinderen van dezen tijd, maakte hen tot andere kinderen dan die vóór hen geleefd hadden - bestemde hun aard, hun leven in den knop. Aan hun jonge harten klopte de tijd en zij lieten hem binnen - hij leefde in hun oogen, hun gedachten, hun hersenen, die andere dingen wisten, andere dingen begeerden, andere vreugden kenden - in hun lichamen die anders gebouwd nieuwe levensbehoeften hadden....

Jetje, zij die tusschen de beide geslachten in, hier zat, zij zag

in een vreemde zwakke wankeling zichzelf. Een moment dreef het inzicht als een wolk door haar geest, dat die beide anderen sterk stonden en vast in hun tijd, en dat zij noch het een noch het ander vermocht te grijpen....

Aan de tafel begonnen de meesten op te staan. Er was een verward gegons van afspraak maken: waàr - hoe laat....

'Allemaal hier terug om half acht,' besliste tante Jetje.

Zij stoven weg, gehaast goedendagzeggend, telkens een vroolijk warm gezicht gebogen naar de grootouders - hun voeten sliften rennend de uitgesleten stoep af.

Frederik stond ernaar te luisteren, zooals hij luisterde naar het rhytme in de muziek. En hij dacht aan dat eene paar jongensvoeten, eens de vlugste, de sterkste van allemaal.

's Avonds twee loges geheel gevuld met fleurig jong leven. Francine zat met Jetje achteraan. Zij was dien middag bij Philip geweest en ze vertelde er Jetje van:

'Philip had als altijd willen praten over vroeger...'

'Ja,' zei Jetje, 'dat wil hij 't liefst, en daar weet ik niet van.'

'Jij bent nog zoo jong,' dacht de oudste zuster. 'Waarom trouw je niet.'

Op het tooneel ging Gysbregts rampspoed voort. Toen zei Francine opeens zacht:

'Jetje, wat dènk je - ik durf het vader of moeder niet vragen - zoù Philip....'

Het duurde lang eer de stille haperende fluistering kwam:

'Ik weet niet, soms ben ik bang....'

Roerloos in het donker der loge zaten de zusters vlak bij elkaar. Ze keken naar het tooneel, maar zij zagen over de jonge hoofden heen hun eigen kinderjaren.... 't Scheen zoo ongeloofelijk dat één van hen....

Toen wendde in het duister voorzichtig een hoofd zich half om. Een hand kroop naar achter, tot zij belandde in Francines schoot. En Fransje Craets hield die kleine trouwe hand vast, terwijl langzaam een traan in het poeder op haar gezicht een spoor trok.

Jetje merkte het niet. Naar de rei: 'Waar werd oprechter trouw,' luisterde zij zoo fel alsof haar gansche eigen ziel in die woorden werd opgezogen.

XIII

EEN lange grauwe Januarimaand gleed naar het einde, waarin vreemd tusschen den druk om Philips ziekte, Hartonius' jubileum stond - zijn vijf-en-twintig-jarig advocaatschap. Hijzelf had zich eerst verzet ertegen, ook thuis driftig tegengesputterd: hij had een hekel aan die dingen, hij zou zich belachelijk voelen, hij was er niet voor in de stemming....

Maar in Sophies oogen waren tranen gesprongen.

'Ja, zoo ben je. Je werk is je heele leven, daar geef je je aan, daarheen gaat al je belangstelling, je gevoel, je kracht, je tijd. Voor *mij* is er, zoolang we getrouwd zijn, nooit iets overgeschoten - geen gedachte, geen attentie - niets. En nu ik eindelijk ook eens eenig plezier zou kunnen hebben van je werk, de openlijke erkenning van al wat je hebt gedaan en waarvoor *ik* dan toch mijn heele huiselijk geluk heb opgeofferd - nu gun je me dàt zelfs niet.'

Hij stond verstomd. Hier begaf hem zijn snelle repliek, zijn altijd vaardig sarcasme. Hier was weer een weg in dat vrouwenhart dien hij niet afzag.

Dus dàt: behalen de openlijke erkenning van wat ze noemde het offer van haar leven. De onpeilbare hoogmoed van dàt hart. Zóó diep kon je niet graven of je stuitte ergens op het leed, de vreugde, de gekrenktheid, de triomf, de bevrediging of de hunkering van den hoogmoed. En hoe erbarmelijk leed zij eronder, dacht hij haast in medelijden.

Maar 's avonds had Els aan zijn arm gehangen.

'Vader - is dàt waar, gaan ze u huldigen?! Oh moeder, wat prachtig hè? Wat zullen wij drietjes verschrikkelijk trotsch zijn dien dag!'

Toen had hij gedacht aan Willem, en hoe hij zelf het toch wel een heerlijke dag had gevonden toen zijn vader vijf-en-twintig jaar

hoofdonderwijzer was op het dorp. 't Stond als een glorie in zijn kinderherinnering.

‘Waarom moet je in je eigen huis altijd moedwillig iedere vreugd doodmaken?’ had Sophie gezegd.

‘Ach, omdat hij dat geen vreugde vònd, omdat er in zijn leven nu eenmaal alleen zijn werk was en de voldoening daarom. En de enkele diepe verborgen vreugden die hij niemand ooit zei: nog eens bij de oude vrienden van zijn ouders zitten op het dorp. Met Els buiten loopen, haar hooren praten en vertellen. En nu en dan praten met een lieve vrouw tegen wie op een laat uur soms iets van vertrouwen in hem openbrak. Maar *dit*....!

Toch had hij toegegeven. Om het kindergezicht dat in huis zijn schaarsch geluk uitmaakte - om een spanning in twee ernstige jongensoogen - om zijn schoonvader die er zich in verheugde - om Jetje die zei: ‘Hè onttrek je daar nu niet aan Jacques, ik ben altijd zoo trotsch op je.’

Toen had hij geglimlacht.

Maar op den middag bij Couturier - Sophie naast zich met haar grandioos bepluimden grooten veerenhoed - Sophie ontroerd en bleek en zeer gedistingeerd - Els stralend naar hem kijkend - Willem verlegen en doodernstig - de toespraken die hij overdreven vond maar toch zoo warm - het huldeblijk, een schilderij van Maris, waar hij dolblij mee was - en eindelijk het af en aan golvend défilé van tallooze vrienden en bekenden - van menschen ook die hij zich nauw herinnerde, maar die hem schenen te kennen in genegenheid.

Dàt alles was toch iets goeds.

En dan 't diner, waar ook zijn schoonvader en Pieter mee aanzaten, en Cloese en Leedebour, en al zijn vrienden, nadat Sophie naar huis gereden was met moeder en de kinderen - Sophie, die deze voldoening had geoogst in de toespraak: ‘En u mevrouw, hebben we heel dankbaar te zijn, want we weten hoeveel u uw man hebt moeten afstaan aan zijn werk; maar u hebt dat gedaan nietwaar, volkomen bereid en volkomen begrijpend, en hem door de rust in zijn huis zijn werk daarbuiten mogelijk gemaakt. Het milieu hem geschonken, waar hij zijn kracht weer verzamelen kon voor zijn taak in de maatschappij.’

Cloese, terwijl hij voor haar boog, zag haar bleek, hoog, met een glimlach de gelukwenschen ontvangen. Tegen Leedebour zei hij:

‘Ja ja, zoo'n vrouw. Naast den man openlijk erkend worden als degene zonder wie hij nooit tot deze hoogte zou gestegen zijn. Voor al zulke vrouwen, wier eigen geest nooit uitgekomen is boven het schrijven van een kruideniersboekje of het optellen van een waschlijst

- is *dit* het uur waarop ze zich belangrijk voelen voor hun heele leven; meer dan de jubilaris zelf.'

Maar ook hij zag niet het kind in haar, dat Sophie altijd bleef. Dat later met Els en Willem thuis juichte om de bloemen, de fleur, om heel deze uitbundigheid, die haar een behoefte was; maar in wie aan den avond van den dag als een donkere sluier die alles doofde, de gedachte overbleef:

'Hoe in zijn dankwoord aan allen, hij met geen enkele toespeling zelfs haar had genoemd.'

Leedebour ging met Cloese na afloop van het diner naar diens huis in stad. Hij was een slechte slaper geworden, rekte den avond liefst tot in den nacht.

Toen zij boven kwamen, lag er een brief met postmerk Yokohama. Hun gezichten verstrakten in een kou, terwijl Cloese het couvert opensneed.

Het was het doodbericht van Van Dugten. Ze keken elkaar aan, en tusschen hen gingen, bewogen, en spraken twee, die in hun beider jonge en oudere jaren een uitzonderlijke plaats hadden bezet.

Ze gingen eindelijk langzaam zitten tegenover elkaar bij het vuur. In hun rok, de verflenste bloem nog in hun knoopsgat. Ze zaten er, terwijl het later en later werd. Tot eindelijk Leedebour opstond om naar zijn eigen huis te gaan.

Cloese liet hem uit, met een handdruk. Ze hadden geen woord gesproken.

XIV

ELS ADEN liep met haar eigen vader in het Vondelpark. Gearmd gingen zij; het groote kind al met iets uitgesproken vrouwelijks en de kleine man mager, geel, tenger; een verbeten gezicht, waarin de onrustige donkere oogen rondzochten.

Eens om de zooveel weken kwam in zijn sanatorium, waar hij lui alle werk en verantwoordelijkheid ontvluchtte, de behoefte in hem te praten, zich uit te praten, beluisterd te worden door een die hem volgen kon. Hij praatte nu over Isidora Duncan die iets heel nieuws bracht in haar kunst - al bleef het ballet bij de Russen onvolprezen naar zijn smaak. Den Slavischen volken zat de dans in het bloed. Toen hij in Weenen was - de stad van Strauss - en verder Hongarije in - de Polen.... het was iets waarvan je hier geen begrip hadt....

Toen het kind klein was, hij nog een absolute zenuwzieke, had hij weinig om haar gegeven, was hij blij haar bezorgd te weten bij de Hartoniussen, al haatte hij Sophie. Maar sedert hij zooveel beter was geworden dat hij weer uitging, menschen sprak, zijn melancholieën niet meer in menschenschuwheid en volstrekte eenzaamheid opborg, ook het kind groot was geworden, begrijpend, intelligent - met veel van *zijn* aanleg in zich - kreeg hij behoefte haar van tijd tot tijd te zien. Was er langzaam in hem gegroeid de jaloersche neiging *zijn* aard in haar naar boven te brengen, het kwaadwillig egoïsme van zijn natuur, die ondankbaar het per slot niet verdragen kon dat zijn kind haar pleegouders aanhing.

Els luisterde naar zijn praten. Er was in dezen eigen vader - in papa - het verontrustende dat iets ongekends in haar naar boven bracht. Dat vèr stond van vader en moeder thuis - en haar toch opwindend sterk trok uit haar gelukkig kalm leven daar.

En ze luisterde gespannen, terwijl ze liep aan papa's arm. Een wonderlijke belangstelling wist hij altijd in haar te wekken. Zooals nu weer: dat je dingen die je diep in je voelde, met dansen zoudt kunnen uitdrukken. Gewoon dansen als ze deden op partijtjes wàs het niet, dat begreep ze meteen. Het besef ervan ging opeens als een warme stroom door haar heen, en ze zei:

'Papa - o - maar dat is prachtig!'

Hij keek haar aan, maar zij keek niet naar hem. *Hij* kende niet van haar den trouwen innigen blik dien haar pleegvader altijd opving. Hij zag alleen dat dit kind mooi zou zijn eenmaal met de donkere interessante schoonheid van de Hartoniussen. Hij dacht: zij was kind daàr in huis, maar het was aan hèm, den eigen vader, de bewustheid van haar krachten in haar te wekken. Dat zouden die brave suffers nooit. Het werd nu tijd dat hij haar opvoeding wat meer zelf ter hand nam. Zij kon daàr blijven, natuurlijk; ze had er het beste pension dat zich denken liet. Maar dat wijf, die Sophie en zijn edele zwager zouden *zijn* kind niet laten verduffen.

'Ga je wel eens uit? Zie je wel eens wat?' vroeg hij.

'We zijn naar Gysbregt van Aemstel geweest.'

'Dat is goed, dat is prachtig,' zei hij goedkeurend. Heb je gehoord de verrukkelijke taal - dat is muziek - 'nu stelt het puik van zoete kelen' - ken je iets melodieusers van klank.... 't Is alleen maar jammer dat geen schepsel eigenlijk behoorlijk de Reijen zeggen kan. Ze lamenteeren en kermen er maar wat op los, zonder benul van het Woord. Is die figuur van Badeloch niet prachtig?'

'Ja maar ik vind het toch wel hard dat ze zegt: 'ik zou om eenen man wel bei mijn kinders geven.'

'Ja, Badeloch is nu eenmaal geen Hollandsche moeke,' zei hij schamper. 'Het is de groote minnares.'

Het was de kwetsende toon die het kind zoo afstooten kon en rebelsch maakte zonder precies te weten waarom. Nu dacht ze ingespannen en driftig:

'Oma - de tantes - moeder thuis - allemaal zorgden ze toch voor hun kinderen - lief waren ze en goed, wat was daarin om zoo minachtend over te doen. En ze hielden toch immers veel van hun man! Papa rukte en schudde altijd aan al wat zij vanzelfsprekend en goed vond, thuis en overal in de familie. Hij maakte haar zoo in de war!'

Ze waren weer in de stad beland, wandelden langzaam op naar het station.

Toen ze op het perron stonden zei hij:

‘Je mag wel eens om een anderen hoed vragen - deze past totaal niet bij je type.’

‘En vader vindt hem juist zoo leuk,’ ontsnapte haar in spijtig verweer.

Hij werd woedend. Hij keerde zich om, stapte zonder woord of groet de coupé in.

Ze gaf een kreet. Thuis was nooit iemand kwaad tegen haar. Ze kon er niet tegen en greep zijn arm: ‘Papà!’

‘Ik bèn je vader niet,’ snauwde hij.

Ze werd bleek. Ze haatte hem, om de scène die hij maakte voor de menschen in de coupé. Een oude heer keek nieuwsgierig achter zijn krant om, een dame luisterde gespannen. Ze wou maar één ding: weg van hem. Hem nooit meer zien.

Hij zag de verandering in haar, en hij zwichtte plotseling voor iets in haar oogen dat hem aan zijn vrouw herinnerde - Bertha Hartonius die alleen eenmaal de macht had gehad hem te sturen in het leven.

Hij sprong op 't perron.

‘Kom,’ zei hij week, ‘geef me maar gauw een zoen, dan is 't weer goed.’

Ze kuste hem vluchtig, met spitse koude lippen. En hij keek naar haar toen hij weer in de coupé zat, zij plichtmatig stond te wachten tot de trein vertrekken zou. Daàr.... eindelijk het sein!

Zij stak kinderlijk haar wollen handschoentje op als een laatste groet.

Maar toen hij zich nog eens naar buiten boog, zag hij haar al snel wegloopen, en niet meer omzien.

Hij viel terug in de kussens en sloot de oogen. Doodmoe. Hij verlangde naar de rust, de eenzaamheid van zijn leven in het sanatorium.

's Avonds bij moeder, terwijl Hartonius op kantoor was, Willem boven werkte, had zij het uitgeschreid - moeder was als zij verdriet had altijd zoo lief. Ze had, overstuur, gepoogd uit te leggen wàt haar zoo ellendig maakte: het andere, het heelemaal vreemde dat papa in haar bracht. Al wòu ze niet, al had ze er angst voor, ze kon er niets tegen doen. En dan kreeg ze het gevoel of ze alles van *hier* ineens kwijt was.

Sophies moederaard, driftig partijtrekkend maar niets doorproevend, trok warm te velde tegen den slampamper van een kerel. Probeeren het kind den eigen vader te doen aanvaarden met zijn eigenaardigheden, zijn ziekte - hem zóó te beschouwen vanuit het normale leven hier - dàt inzicht lag haàr zelf te ver. Zij kon niet anders dan het kind troosten met de verzekering dàt ze nu eenmaal helaas

een nietswaardig mensch tot vader had; daar viel niet aan te veranderen, ze moest maar denken hoe iedereen hier van haar hield.

'Hier ben je veilig hoor kind, bij ons! Je bent *ons* dochtertje, dat weet je toch hè?'

En Sophie omhelsde in drift, veroordeeling en liefde het meisje, koesterde haar in moederlijke liefkoozingen.

En Els in de warmte dier liefde, voelde zich voor 't oogenblik wel vertroost en geborgen. Gelukkig weer bevrijd van dat andere! Maar iets bleef in haar hangen dat zij moeder niet vertelde: wat papa gezegd had over dansen.

Ze had niet kùnnen zeggen waarom ze dit juist verzweeg. Het lag in haar als een wonderlijk ontroerende, onomstootelijke waarheid.

Toen Willem op een avond, een week of drie later zat te leeren, hoorde hij boven zijn hoofd op zolder een vreemd geluid: iets van trippelen en glijden.... ratten?

Hij was naar boven geslopen, en toen hij boven de trap uitloerde om het beest te verrassen, had hij iets gezien wat hem verstomd en onbewegelijk deed blijven op zijn traptree.

Voor den ouden spiegel op zolder, bij het licht van een kaars, Els, in een sjaal gewikkeld, die ze uitspreidde en weer om zich heen trok, terwijl zij zich draaide en wendde, bukte en op de teenen hief, en eindigde in een wilde werveling.

'Wat doè je?!' bracht de jongen uit, toen zij eindelijk stilstond.

Ze schrok zóó dat ze een gil gaf bij het dwaasverbaasde bleeke gezicht boven de trap uit; kwam toen snel zacht op hem toe en ging naast hem zitten.

'Ik dans.'

'In je eentje?' zei hij een beetje griezelig om die rarigheid.

'Ik probeer een gedachte te dansen. Papa heeft me ervan verteld.'

Hij schudde zijn nuchtere blonde hoofd. 'Wat die rare vent, Els' vader vertelde, kon nooit veel zaaks zijn. Een mooi nummer, die oom!'

Ze had de kaars opgenomen, gehinderd en gestoord - haar inspiratie plotseling verstoven.

'Kom.'

Zij gingen naar beneden. Maar bij zijn kamertje verlangend naar gezelligheid, bleef ze staan.

'Ben je al klaar?'

'Nee, ik zit met dat Duitsch....'

'Geef eens hier. Och jongen, dat wemelt van de fouten! Dat moet dich zijn en dit....'

Hij zette gehoorzaam wat zij hem voorzei, maar toen het klaar was, bleef hij verdrietig staren naar de boomen tegen de maanlichte

lucht. Hij dacht, wat prachtig het toch was dat daar in dichte windseltjes veilig en warm alle blaadjes van het voorjaar den langen winter door al kant en klaar zaten. En een heimwee wonderlijk heftig - hetzelfde heimwee waarmee zijn overgrootmoeder had geloopen als een gevangene door de Amsterdamsche straten - naar buiten, naar werken met zijn lichaam, met zijn hànden, in de zon, in de frissche vrije lucht - beefde in hem. *Dit* andere kon hij immers niet. Het werd met den dag erger.

Het meisje naast hem in eigen jeugd beter begrijpend, dichter bij hem, wist het. Ontelbare malen was ze middelaarster geweest den laatsten tijd tusschen vader en Willy. Zij kwam altijd voor hem op, doelbewust omdat zij nu eenmaal niet tegen booze gezichten kon. Niet tegen standjes van vader aan Willy, haar broer - niet tegen moeders strak bleek gezicht dat dan zoo donker kon staren over de tafel. Het minst van alles tegen vaders eigen zielige gezicht als hij zich zoo woedend gemaakt had.

Ze wist precies wat ze doen moest om vader te verzoenen, dat Willy onder den druk vandaan kwam en moeder weer opvroolijkte. Zij ging op de leuning van zijn stoel zitten, en vleide en liefkoosde hem; en als dan zijn stemming gebeterd was, pleitte ze voor Willem: hij had heusch zijn best gedaan, hij had er zelf zoo'n verdriet van, al leek hij onverschillig - en 't was toch ook ellendig genoeg voor hem dat hij die algebra niet kon en dan thuis nog uitgefoeterd werd!

Het eind was dat vader opklaarde, iets goedigs zei tegen Willem, en alles binnen weer gezellig werd.

De oude Frederik zei scherp ziend, terwijl hij haar met de eigen kleinkinderen in zijn genegenheid opnam:

'Dat kind is nu al op en top een vrouwtje.'

Zooals hij eenmaal de liefste vader geweest was werd hij de beste royaalste hartelijkste grootvader. Maar hij onderscheidde fijn hoe zijn kleinkinderen hem toch anders zagen dan eens zijn kinderen.

'Toèn was ik nog in mijn fleur en mijn kracht, en een knap man op mijn manier. Ze waren trotsch op me. Deze kleinkinderen kunnen zich dat niet meer indenken. Ze vinden me goedig en wel aardig ook misschien - maar that's all.'

Hij deed zijn wandelingen veel alleen. Hij probeerde het uit te worstelen, wat al meer in Philips toestand hem beangstigde. Maar hij sprak het nooit uit. Hij vroeg ook Bergema nooit iets; vermeed het onderwerp. Hij wilde niet weten - hij *wilde* het beste gelooven.

Bergema zei evenmin iets. Sinds Lines dood, kort na dien van oom en tante Craets, hing hij sterk aan zijn oude vrienden. En hij leefde pijnlijk het leed mee dat hen treffen ging. Zijn eigen kinderen waren

getrouwd; hij dacht hoe het hem eenmaal een punt was geweest dat zijn dochters niet vroeg verloofd waren als de Craetsjes. Dwaasheid! Als je ze maar houden mocht!

Annette als zij Frederik zag, worstelend, voelde een ongekende diepe teederheid tegenover die vrees voor het leed. Zij had hem voor niets ter wereld willen verontrusten. Zorgvuldig borg zij het vreeselijk weten in zich op, worstelde eenzaam de zware dagen door.

En Frederik kwam bij zijn zuster Louise. Zij ging zelden meer uit. al scheen zij nog kras en ongebogen. Alleen haar donker groot gelaat verschrompelde, waarin de zwarte oogen tragischer schenen te branden.

'Nieuws Frederik?'

Zoolang hem heugde was zoo hun gesprek begonnen - en zoo lang haar heugde, was zijn eerste antwoord:

'Niet zóó veel bizonders.'

'Zoo. Zoo. En hoe gaat het bij Philip? Nog niet veel beter, hoor ik?'

'Neen. 't Duurt lang.'

'Maar je vindt het toch niet erger, nietwaar?'

Hij dacht hoe zij dit iederen dag gezegd had van Adolphine, tot den dag van haar dood. En hij zei vaag:

'Alles moet zijn tijd hebben.'

Zoo moeielijk kwam hij ertoe iets te uiten ook aan haar van den angst die hem kwelde. Alleen wilde hij hier zitten, in 't hoekje bij het raam. Tusschen de dingen uit het oude huis in Utrecht.

'Ik ben bij Caroline geweest.'

'Zoo?' Ze keek in het spion de gracht af.

'Caro, die ze nooit meer zag aankomen, die zich al jaren lang verslonsde als een straatwijf met vuile beesten.' Ze gleed eraf. 'Frederik, Fransjes jongen is hier geweest - een knappe jongen hè in zijn uniform. Maar die Jenny, wat een ongemanierd kind is dàt - zoo onverschillig en onbeleefd. En Mies - is dat waar, moet die dokter worden? Dat geeft toch geen pas voor een meisje!'

'De tijd Lou, verandert.

'Het is geen goede tijd,' hoofdschudde de oude vrouw, en streek met haar blanke hand over haar zwaren zwart zijden rok. 'De vrouwen *zijn* geen vrouwen meer. En die onfatsoenlijke mode, ze kunnen haast niet loopen. Er is geen schaamte meer in de wereld.'

Uit den grauwen hemel begon een fijne sneeuw te vallen. Stil en leeg lag de gracht - waar langzaam zich de wal wit kleurde langs het donkere diepe water. Nu en dan ging een haastig mensch over straat - een vrouwenfiguur, trippelend om niet te vallen in den kokernauwen, om de enkels sluitenden langen rok.

Hij vergat den tijd terwijl zij samen zaten uit te kijken.

XV

ER kwam een dag, dat Jetje met haar gepakte koffertje naar de Jan Willem Brouwerstraat reed om daar verpleging en huishouden waar te nemen, wijl Betsy met influenza in bed lag, en ook Annette zwaar verkouden huisarrest hield. 's Avonds en ook 's middags soms kwam vader Philip gezelschap houden. Jetje, voor het eerst in zoo'n vol jong gezin, waar alles voor het moment van haàr afhing, leefde deze dagen met een bizondere intensiteit. Zij was zoo helder, zoo vroolijk, zoo warm, en zij verbreidde er onbedoeld en ongeweten zoo sterk den fijneren geest van het ouderhuis, dat Lou aanbiddend bijna aan haar hing, de jongsten met vreugde de afwisseling in huis aanvaardden. Maar 's avonds pende ze aan Kraus de korte geestige briefjes, met een teekeningetje hier en daar over al de avonturen van den dag - kattebelletjes die hij soms vlak voor een concert ontving en teeder in zijn binnenzak stak.

Hoe fleurig was zijn leven geworden - verjongd en verfrischt. Zoo jong als hij nooit geweest was! Jetje die binnen kwam hollen, alles moest weten van een concert: het succes, zijn stemming, de recensies. - Jetje hier in 't Concertgebouw op haar vaste plaats in de derde rij, haar groote stralende oogen hem groetend. O dat kind, zoo'n geluk als hem daarmee in handen was gevallen. Al duurde het niet, kòn het niet duren, voor 't moment hàd hij het, wilde hij niet verder denken....

Maar hij wist niet wat Jetje onder de grappen en dwaasheden verstopte. In den avond kon zij zitten in de stilgeworden woonkamer, en het visioen van een huis van Kraus en haar was pijndoend sterk. Kinderstemmen riepen, vleiden, haar groeiende jaren eischten. Dikwijls werd het haar te machtig, dacht zij niet langer als in het begin: het is volmaakt. Haar gezonde jonge kracht hunkerde naar

het volle bezit, naar een openlijke erkenning ook van hun liefde.

En dikwijls werd Jetje opeens moe; miste zij het als een leegte, dat nooit *hij* van dat verlangen sprak, tevreden scheen te zijn met dezen toestand. Maar dàn, als zij zoo ver met haar gedachten gekomen was, sprong zij terug. Zei zij zichzelf dat 't immers natuurlijk was dat hij niet sprak van dingen die voor 't oogenblik niet te veranderen waren. En zij pende als een bede om vergiffenis voor een ongeweten schuld nog een extra briefje, soms met niets erin dan: ‘Een zoen’, en 't was zalig dat heimelijk zelf even 's avonds laat in de bus te laten glijden.

Maar in stille uren praatten Frederik en Philip - dreven met lichte toespeling Philips woorden heen naar een mogelijkheid.... en het scheen Jetjes scherp oog toe, dat vader na die gesprekken leek te verouderen en te krimpen.

Want Philip was het eindelijk in deze dagen, nu Betsy boven lag, een verlossing zich eens niet meer te hoeven ophouden. Tegenover de zware taak die hij zich gesteld had: een vroolijk onveranderd beeld van zichzelf na te laten aan zijn vrouw en kinderen, stond al heviger op de behoefte van zijn eenvoudige aanhankelijke natuur: zijn leed te kunnen uitpraten. Hij kon dat Betsje geen minuut missen; haar gezichtje vermagerd door vermoeienis, zorg, dat nog altijd wist te lachen en te gekken met hem, bléef zijn dierbaarst verlangen; maar tegelijk, als hij haar armen om zich voelde, haar kussen en liefkoozingen, smachtte hij ernaar haar zijn wanhoop te bekennen.

Nu, met vader en Jetje alleen, voelde hij zich opgelucht. Voor hèn hield hij zich niet in. En hij dacht soms verwonderd, hoe het eigen leven dat hem zoo volkomen had opgeëischt in geluk en trots, hem nu niet de rust vermocht te geven die dat van jeugd af vertrouwde, waar hij zich haast los van had gedacht soms, in dezen tijd voor hem bewaard hield. Het was hem, of geen jaren hem scheidden van den tijd toen hij onbekommerd met zijn schoolzorg, zijn jongensvreugd kwam binnenvallen in de groote huiskamer op de Keizersgracht. Nu hij weer als een kind verlangde zijn bekommernis op hen te werpen. Want met scherpziende oogen van den langdurigen zieke las hij in hun gezichten, van vader, van Jetje, als zij bij hem zaten, van Pieter en Hartonius als zij 's avonds hem verbedden - hoe licht was hij geworden in hun armen - dat zij allen het wel zagen, alleen niet wilden erkennen.

Dikwijls kwam Francine. Zij alleen, altijd helder en waakzaam van geest voor 't gevoel van hen die zij liefhad, zàg zijn wanhopige worsteling. En zij zei, wat hijzelf begeerde uit den grond van zijn hart:

‘Als we bidden konden Philip, als we dàt konden, ons overgeven

aan een hoogere macht. Zooals we toen we kinderen waren ons zoo zalig veilig verzekerd voelden bij vader en moeder.'

'Gelóóf jij.... die dingen,' staarde hij.

'Ik.... al lang weer. Misschien nooit niet. Maar ik kan den weg erheen niet meer vinden. Niet zóó dat het me uitrusten doet - ermee leven doet.'

Hierover lag hij veel te denken. En eenmaal zei hij:

'Frans - ik kan er met een ander niet over praten, maar geloof jij dat dit.... een reden heeft?'

'Ja.... dàt geloof ik.'

'Dat om redenen die *wij* niet kennen, dit zoo *moet*: dat mijn schip in den grond geboord *moet?*'

'Ja jongen.'

'Het is moeielijk,' steunde hij hulpeloos - 'het is ook.... je moet zoo heel alléén gaan....'

Ze kon niets doen dan zijn hand vasthouden in haar beide warme zachte handen. En ze schreide bloedige tranen omdat ze zoo'n wankele, zoo'n erbarmelijke steun was en zoo zielsgraag een beteren had willen zijn.

Maar op den laatsten avond dat vader bij hem zat - den volgenden dag zou ook Jetje naar huis gaan - Betsy liep alweer op slappe beenen door 't huis, was zwak en duizelig op den grond voor zijn bed komen zitten 's middags en had verklaard heelemáál beter te zijn - dien avond sprak hij opeens ronduit.

'Hij wist dat hij niet beter werd. Vader zou voogd zijn over de kinderen, en als vader er eens niet meer mocht zijn - ze zijn nog zóó jong....' hier moest hij even wachten, verzette zich toen met moed: 'dàn Pieter. Maar vader belóóf me nù, uw hand erop, dat jullie mijn Betsje nooit loslaten. De kinderen, dat weet ik wel - maar mijn Betsje....'

Hij schreide in 't donker, zijn hoofd naar den muur gekeerd, in angst om haar.

Een andere Frederik zat daar stom, verslagen - klein en verkrompen. Tot hij eindelijk in een wanhopige worsteling zijn stem terugkreeg:

'Nooit - moeder en ik, nooit. Onze dochter is ze - met de anderen.'

Het bleef lang stil. Zij zagen elkaar niet, wachtten alleen op elkanders woord. En toen kwam eindelijk weer die jonge stem, óók beheerscht.

'Goed vader. Dan is 't goed.'

Dien eersten avond dat zij weer thuis was, hoe bleek verouderd en moe zagen allebei, vader en moeder eruit, dacht Jetje; en zij deed haar best hen te vertroetelen met al haar liefde, haar zorg en lekkere schoteltjes.... En zij waren ook blij en gelukkig haar weer bij zich te hebben....

Maar na het eten, werden ze zoo stil, en opeens wist Jetje: ze verlangden alleen en samen te zijn.

'Per slot was er dit,' overdacht ze, vroeg naar boven gegaan onder voorwendsel van vermoeidheid, dat zonder tegenspraak werd aanvaard, 'waar je nog heel jong nooit op gezonnen hadt: dat die beiden je niet zoo noodig hadden. Dat je eigenlijk heelemaal niet nuttig of noodig wàs meer in dit huis. De natuur, o ja, was zoo wijs. Die beschikte: de kinderen groot geworden, weg in eigen leven - de ouders hadden dan het alleen zijn en de rust noodig. Afleiding gaf ook niet eene die altijd met hen opleefde - afleiding en fleur gaven de getrouwde kinderen met eigen jong gezin maar niet *zij* met haar kussens, haar schoteltjes, haar lieve naampjes.'

Dat alles bedacht Jetje meedoogenloos helder. En zij keek naar het portret van Kraus, lang en met een rimpel boven de oogen. Glimlachte dan opeens weer. 'Wàt klaagde zij en zorgde! *Dit* was haar deel, en wàt voor een deel! Woog zoo'n rijk geluk als het hunne niet op tegen al 't andere?'

Beneden zaten Frederik en Annette tegenover elkaar.

'Je bent veel met Philip alleen geweest de laatste dagen....'

'Ja.'

Hij keek naar haar, twijfelde voor 't eerst. Zoo afgemat, maar zoo wétend zat zij daar.

'Annètje.... ik....'

Zij keek snel op.

'Zèg 't maar niet.'

Hij zat stil. Zijn oogen werden groot. Hij dacht één ding: 'Hoe lang heeft ze het al geweten en voor me verborgen....?'

Toen stond hij op, liep de tafel om en boog zich over haar heen.

'Liefste - we zullen - het samen....'

Haar hoofd lag aan zijn schouder, haar hand omklemde zijn koude vingers.

Zij dacht aan Stances woorden eenmaal: 'Jij met al je gezonde kinderen....'

XVI

HET grauwe licht van den vroegen Maartdag wekte Betsy Craets. Zij was laat ingeslapen, telkens luisterend naar Philip, die den ganschen vorigen avond zich koortsig gevoeld had en onwel. En dadelijk wist zij waarvan zij wakker geworden was: Philip kreunde.

Zij lag meteen op haar knieën.

'Schat?'

Hij zuchtte. 'Zoo'n pijn in mijn zij - in mijn rug als ik ademhaal.'

Zij was al op.

'Och jongen - mijn jongetje toch - zal Betsje je wrijven?'

Maar haar hand raakte zijn wang die brandde, tastte snel naar zijn pols. Die joeg! Wat was dat nu weer....

Zij bleef stom en streelde zijn vingers. Stil stond de kamer in 't vroege ochtendlicht om hen heen. Heel dien langen winter had zij de zware zorg weggeduwd met al haar kracht. Wat de anderen zeiden, dachten, wist zij niet. Wilde zij ook niet weten. Zij had met niemand te maken dan met den eenen, dien ze vasthield in een hevige liefde; den grooten man die van haàr was. Zij had hem en verder niets, behalve de kinderen. Met een taaien onwil hem te zien achteruitgaan, klampte zij zich aan eigen verweer. Van zijn angsten, zijn ellenden in stilte geleden en voor haar verzwegen, vermoedde zij niets. Maar met de primitieve hartstochtelijke gehechtheid hing ze aan hèm, den vader van haar kinderen - dien ze den eenigen had geweten sinds ze hem zag voor den eersten keer. En haar jonge gezonde natuur woù niet zien wat al uitgestreden en beslist was sinds maanden vlak naast haar.

Bergema had na zijn onderzoek niet veel gezegd. Hij had ernstig

gadegeslagen het veranderde, vermagerde, nu paars opgezette gezicht met den open hijgenden mond, dat zonder veel aandacht voor iets om zich heen in 't kussen lag. En op het portaal had hij tegen Betsy gezegd: longontsteking.

'Hoe krijgen we dàt nou weer zoo gauw over,' zuchtte zij naïef.

Hij had niets geantwoord, haar eenige aanwijzigingen gegeven, en langzaam was hij later de stoep opgeklommen bij de oude Craetsen - een in de jaren dik geworden man met een ernstig stil, wat paffig gezicht, die met een bekommerde aandacht naar binnen keek.

Er lag een Philip tusschen hen de volgende dagen, dien ze geen van allen herkenden haast. Die niet meer reageerde op Betsy's gefluisterde liefkoozingen, slechts een enkelen zeldzamen keer nog tastte naar haar hand en die, als in even bezinnen, tusschen zijn brandende vingers vasthield. Dan haar losliet als vergeten, en opnieuw den weg begon te gaan - getrokken en gewenkt door onzichtbare handen - waarheen hij met een verdiepte ingespannen aandacht lag uit te staren.

'Philip,' Betsy schreide soms tegen hem aan, smeekend in een plotselinge radelooze verlatenheid. Ziekte - dat was niets; zij kon hem verzorgen, liefhebben. Maar zooals hij nù lag, bij haar en toch onbereikbaar - dat was niet te verdragen.

'Moeder,' fluisterde Lou, 'zou vader nu heelemaal niet weten dat we hier zijn?'

Ze beet op haar lippen, knikte dan heftig: 'Hij weet het wèl.'

Annette, Francine, Sophie, ze hadden allen de kinderen willen nemen, maar Betsy had kortaf geweigerd.

'De kinderen hooren bij hun vader.'

Door 't huis slopen ze angstig bedrukt. Annètje en Seb in een heimelijken huiver voor den veranderden vader dien ze niet herkenden - en ze lieten zich graag door tante Jetje tot een stil spelletje paaien. Lou liep rond in een verbeten diep jongensverdriet dat hem telkens zijn moeder deed zoeken, zijn hoofd tegen haar aan.

Om beurten waakten Pieter en Hartonius. Ook Melgers kwam, goedig en ontdaan, stond op een morgen in de deur, zijn lach bestorven. En in den middag kwam Frits, grauw, in zijn bruin pak, en keek met knippende oogen naar de gestalte in bed.

'Laat mij maar waken - ik heb geen werk als jullie overdag.'

Hij ging zitten aan het voeteneind, en keek naar den broer die de trots en het voorbeeld van zijn kinderjaren was geweest.

Toen, op een laat uur, alsof iets hem terugriep, keerde Philip onder

dien blik langzaam zijn hoofd opzij. En langzaam, moeielijk, alsof hij omzag van zijn tocht, keerde zich zijn aandacht tot Frits.

'Daar ben *ik*.'

Zóó gewoon, of Frits zijn jongenskamer instapte - zijn boeken neersmeet.

Over 't gezicht in 't kussen worstelde een lachje. Uit den drogen mond kwam de gebarsten klank: 'Mootje....'

Beelden bewogen uit zijn kindertijd, waarnaar hij kijken moèst. Toen verwaasden ze, begon de verre tocht opnieuw.

Dien nacht waakte Frits met Frederik. Bergema was er nog laat geweest. Op de canapé in de voorkamer rustte Annette.

Betsy zat op haar laag stoeltje naast het bed. Niemand ging vanavond weg, dat zag zij, maar ze ontleedde niets. Toen het later werd, lag haar donker warrig klein hoofd op het kussen naast hem.

Sinds den middag was het nieuwe geluid begonnen, het reutelend zagen, dat onafgebroken zijn verdorde keel teisterde. Hij had zich recht gerekt - 'als om te rusten' dachten de oude en de jonge man die het zagen; en Frits keek naar zijn vader. Die zat in den leunstoel, gebogen voorover, het fijne hoofd hangend als in gepeins verloren.

De nacht ging....

Tegen drie uur in den morgen stokte het geluid plotseling - zij schokten op.... Maar het had zich alweer hervat.

Betsy was opgeschrikt. Aan zijn oor fluisterde haar stem:

'Jongen - je Betsje is toch bij je? Ken je Betsje niet meer? Schat dan toch? Nee, toè nou....'

Uit de voorkamer kwam Annette, onvast geloopen. Frederik stond op, deed haar neerzitten.

En weer wachtten zij.

Toen plotseling stokte het geluid opnieuw. Een diepe, langzame zucht....

Betsy gejaagd tastte naar de pols.... keek verwilderd om.

'Ik kan 'm niet vinden!' schreide ze luid en angstig als een kind.

Toen zag zij Annettes hoofd neerknakken in haar gevouwen handen - zij zag de beide zonderling verstilde mannengezichten zich opheffen, en haar aanzien, bleek, ontdaan. Zij zag vaders grooten witten zakdoek in zijn sterk bevende hand - en plotseling was daar om haar de ontzettende, alles vervullende Stilte.... waarin ze zelf weggezogen werd.

Tot Frits haar vastgreep en wegdroeg.

Door een reet van de gordijnen kierde het eerste licht. En op een boomtak begon onwennig een vroege merel te fluiten.

XVII

DE vogels!

Dien zomer van negentien-dertien stegen ze op boven Amsterdam! De groote vogels, door menschelijk vernuft gebouwd; waarheen sinds Olieslagers zijn eerste tochten had gedaan, duizenden ongeloovig, verlangend, angstig, bewonderend en verwerpend opzagen. Nieuwe bewoners van de luchten over de torens. Een nieuw geluid, een nieuwe gedachte door heel Holland: vliegen.

En een jong geslacht begroette de Vogels. Andere oogen dan die verschrikt, in verzet, den eersten spoortrein hadden bezien; andere dan die zich afkeerig hadden betoond van fiets en auto. De kinderen van dezen tijd, opgegroeid met moderne beweegkracht, begroetten vreesloos en blij als bij hen behoorend den nieuwen man in de maatschappij: den vliegenier. En de nieuwe held ook was geboren. Hij die volbracht de duizelende glijvluchten hoog in de lucht, hij was de held van dit nieuw geslacht. De pioniers van den geest verzonken in volslagen onbelangrijkheid. De mensch van belang alleen was iemand met oliejas en bril.

Ook Francine Craets werd gegrepen door de nieuwe sport. Zij die de toenmaals nieuwe sporten als vrouw de spits had afgebeten, haar greep, over den dood van Philip welke haar diep had geschokt, een felle belangstelling voor wat daar de lucht insteeg - de begeerte dit wonder telkens weer te zien.

Jenny zei geamuseerd:

‘Ik vind je curieus moeder.’ Maar haar scherpe oogen zagen verwonderd en niet begrijpend Francines duidelijke opwinding.

Het bloed van haar verlangende avontuurlijke grootmoeder Goldeweijn klopte in haar. ‘De wereld onder je laten met al zijn

onvolmaaktheid, zijn moeiten en geringe voldoeningen - die daar weg zien zinken in al zijn zwaarte, en zelf op te zweven in de ruimte! Ze vergat iedereen om zich heen terwijl ze daar zat, telkens weer op het vliegterrein. Niet de mannen die het volbrachten interesseerden haar, maar het wonder zelf.

Vogel zijn - zonder gewicht heen te zweven....

En ze voelde een verlangen dat ze nooit had gekend: naar eenzaamheid. Niet de eenzaamheid onder de menschen, maar eene die je vereenigde met de elementen. In nevel en wind, in regen en zon en wolken - wèg!

In zijn winkel luisterde De Roos naar het ronken der motoren. En met Leedebour sprak hij over den tijd. De geweldige groei der techniek - hoe zweepten in de groote landen artillerie en ingenieurskunst elkaar voortdurend op. De geest vermechaniseerde.

'Ja,' zei Leedebour, 'in Duitschland is een geslacht opgegroeid dat alles van innerlijke hoogere schoonheid heeft overboord gegooid. Een geest die zich door niets aan iets gebonden voelt. Zie de litteratuur: Sorge's Der Bettler, Der Sohn van Hasenclever.... Ze eischen een nieuwe gevoelssfeer, een nieuwe wereld. Ze hebben andere bewustheden, andere behoeften dan wij. En dat alles hebben in geringer mate ònze kinderen, al missen die het perverse meerendeels.'

'Het is een vreemde tijd - onbekende krachten werken overal.... in de politiek ook. De keizer schijnt zeer vredelievend, maar het neemt niet weg dat de toestand in Europa gespannen is, en per slot, trots alle mooie redevoeringen op oorlog voorbereid. De Europeesche vrede! Maar denk eens aan Krupps enorme kanonnenindustrie - denk ook eens wat die dingen daar in de lucht, die we zoo goedig belangstellend, bekijken, een macht zouden kunnen worden!'

De jonge Kornelis schoof bij, luisterde begeerig en tegelijk verwerpend, in al den waan en den gloed van zijn jeugd. Zei zijn boekenwijsheid en zijn theorieën zooals de jonge Karel De Roos die eens gezegd had - en zooals zijn moeders geduldige glimlach daarover was heengegaan, zoo ging ook thans de zijne. Een glimlach, die zich vasthield aan 't geloof in schoonheid; aan de enkelen die deze nog te brengen vermochten.

Hij had Kornelis meegenomen naar den lieder-avond van Henschel; maar het boeide den jongen niet.

'Een oude man,' zei hij verwerpend. 'En die sentimenteele liedjes van Schubert, wat heb je daàr aan!'

Tegen Annette in haar zwaren rouw zei De Roos met een glimlach:

'Ik heb me een zoon aangeschaft, maar hij is niet van mij. Hij behoort geheel aan den nieuwen tijd.'

‘Maar hij lééft!’ dacht ze hevig. ‘Hij lééft!’ Er bestònd geen leed, alles was te aanvaarden, alles goed, waar niet was dat verschrikkelijk gemis. Niet het weten dat je je kind - je kìnd! - kwijt was!

Voorgoed.

In den koepel op Mon Désir had zij gezeten dien eersten zomer, maar zij was altijd geweest op het kleine bovenhuis bij hem. Ze praatte in haar geest de tallooze gesprekken over die zij met hem gehad had sinds hij ziek geworden was - kleine gesprekjes, een enkel woord, een blik soms als antwoord.... Maar geroepen had hij tot haar hart, wanhopig, vechtend, smeekend, zoekend.... En zij zocht, zocht terug, meedoogenloos voor zichzelf waar zij was tekortgeschoten.

‘Ik heb hem zoo weinig kunnen meegeven,’ dacht ze gepijnigd. ‘Als ik hem had kunnen geven het vast geloof in een volgend leven. Ik heb hem den strijd moeten laten uitvechten met het verschrikkelijk weten: de scheiding van al wat hem zoo lief was.’

Zij worstelde, zich aanklagend, in een stomme wanhoop. Zij kon het Frederik niet zeggen, want hij beleefde het zoo totaal anders. Hij ontweek ook hier het bitterste, zocht de eenige manier waarop hij deze smart dragen kon: door nog ruimer den anderen zijn liefde te schenken.

Naar Pieters gezin gingen hun gedachten, hun aandacht te meer. Laat op een middag kwam Annette er. Eugénie was uit. Zij vond alleen Rosa, die zat te naaien in het kleine kamertje. In het Hollandsch dat zij gebroken, met sterk accent sprak, vertelde zij:

‘Mainheer was de laatste taid weer zoo benauwd - mefrouw wist dat niet, want mainheer wou dat niet. Dan stond mainheer mitten in die nacht op, en zat beneden. Als zai het hoorde, ging zai stil naar de keuken en zette thee - ja die thee die wel darvor half....’

‘Merkt mevrouw het niet?’ ondervroeg de moeder onwillekeurig.

‘Mefrou ies meist zoo müd. Dan wil mainheer mefrou niet wekken.’

Zij keek stil voor zich. Haar jonge poezele figuur was zwaarder geworden - er sprak iets door en door vrouwelijks uit elk gebaar.

Het meisje ging voort - zij sprak rustig, met ingehouden stem:

‘Mainheer kan niet voor sich sorgen. Een mann kann dat niet. Iek word meist wakker als iek hem hoor op die trap. Ach, het ies hier im Hause ook meist zoo voll, mit den vielen Festen. Mainheer iest oft so müde....’

Zij poosde, terwijl zij stond al dien tijd beleefd, bescheiden voor Annette.

‘Es ist schrecklich wenn er es hat.’

‘Gebeurt het dikwijls den laatsten tijd?’

‘Ja sehr oft.’

De muizen kwamen kalm de kamer binnen, groote teere kinderen, vriendelijk onverschillig voor hun grootmoeder, gingen direct met hun handwerk naar Rosa.

‘Kijk Rosa, hoe ik ben opgeschoten?’

‘Rosa, begin jij nu dien kant voor me?’

‘Ja gewiss, gleich. O schön, wie du gearbeitet hast! Het ies vor den geburtstag von mefrouw,’ verklaarde zij Annette.

Annette keek stil aandachtig naar het drietal. Zij zat er statig in haar rouw. De muizen keken soms vluchtig naar haar - licht verwonderd. Het was toch al een hééle tijd geleden dat oom Philip dood was.

Maar Annette zat te denken, hoe volkomen Rosa de plaats der moeder, der vrouw innam. Zij bedacht het onwillig, zich verzettend tegen haar waardeering. Een gedachte, die zij geen toegang geven wou, drong door tot de poort van haar innerlijk weten.

En haar groet aan Rosa die bescheiden en nederig de deur voor haar openhield, was koel en afwerend uit de hoogte.

Binnen zei Hester:

‘Verbeeld je, vandaag zei Juffrouw Closing op school dat Lou's vader zoo jong gestorven was. Zoo jòng....? Een oude man was oom Philip toch al?’

‘Hoe oud dan?’

‘Drie-en-veertig. Vindt jij dat jong?’

Ze moesten lachen. Piekten ijverig.

‘Ze is zelf stellig veertig. Ze was zeker verliefd op hem.’

Na een poos zei Li:

‘Vader is veertig.’

‘Ook oud.’

Over hun gebogen blonde hoofden keken de donkere oogen van het Duitsche meisje neer - gespannen.

Hes keek op.

‘Waarom heb je zoo'n kleur, Rosa?’

‘Weiss nicht.’

Kortaf was de stem.

De muizen lachten. Piekten.

En op zijn kantoor keek Frederik Craets naar buiten. Zijn zachte oogen tuurden voor zich uit. Het was wonderlijk, dat hij sinds hij hem verloren had, aan zijn oudste minder dacht als mensch dan

als aan den kleinen jongen, dien hij op eenmaal weer in zich teruggevonden had.

Bij Betsy was hij gekomen na de begrafenis en had gezegd als de natuurlijkste zaak ter wereld, dat hij de opvoeding der kinderen op zich wilde nemen. Hij had gesproken, kiesch, met voorzichtige woordenkeus, trillend van ontroering, en haar platte stem, schor van ingehouden tranen had er tegen aan geketst. Struikelend over haar woorden, haar natte zakdoek tot een propje gebald in haar kleine sterke hand, had zij gezegd: zij wilde niet meer dan de toelage die Philip tot nu toe had gekregen. Verder zou *zij* voor haar kinderen zorgen. Zij wilde niet dat zij tegenover de neefjes en nichtjes stonden als stumpers die het genadebrood aten van hun grootouders.

Zij had zijn gezicht zien betrekken in niet begrijpende gekwetstheid. Maar in zijn blauwe oogen die vol verwijt haar aanzagen, vond ze opeens Philips oogen terug. Toen had ze wanhopig hartstochtelijk met haar gezicht tegen zijn hand gesnikt:

'Vader ik ben zoo ongelukkig. Ik kan niet zonder hem, hij was mijn leven. En onze kinderen - dat is *hij*. Als ik die door een ander laat onderhouden, zijn die ook niet meer van mij.'

Hij had haar arm klein weerbarstig hoofd gestreeld: 'Niets zou er gebeuren met Philips kinderen wat zij niet wilde. Als ze maar beloofde bij hem te komen in geval van nood.' En toen had ze lang bij hem uitgeschreid, de overvloedige tranen van haar jeugd en haar beroofdheid. En hij had gerekend op den tijd, op haar gezond verstand. Vóór alles wilde hij haar niet van zich vervreemden.

De slag van Philips dood had hem zwaar getroffen maar niet verslagen. Hij hàd den jongen, het jongetje vooral, diep in hem zoo lief als een levend bezit nog - hoe wonderlijk was dat. En het scheen of met de smart om zijn oudste, de liefde voor al zijn kinderen zich nog verdiept en verinnigd had; of hij de vreugde om die liefde thans nog dieper doorproefde.

'Hij is van ons weggegaan, maar we hebben zijn kinderen, en zijn vrouw,' had hij gezegd den avond na de begrafenis tegen Annette.

Zij met haar hoofd aan zijn schouder moest denken aan zijn geluk toen de jongen zou geboren worden. En in de weken en maanden die volgden, dat gansche eerste jaar na Philips dood, bleek haar het onvatbare: het was voor hem geluk gebléven. Hoe wonderlijk het scheen, hij nam dat leed als een deel van het geluk, dat met Philip niet voor hem gestorven was. Zijn oogen bleven helder, en begeerig haast zocht hij zijn andere kinderen, zijn kleinkinderen. In veel later jaren zouden deze zich herinneren, hoe daar onverwacht voor hun school kon staan de tengere rechte oude mannenfiguur -

grootvader die hen halen kwam. Mies vooral kon innig zich hangen aan dien mageren trouwen arm. En Jenny met al haar spottende onverschilligheid ging toch expres naar de Keizersgracht om voor opa te spelen en zijn oordeel te hooren, en was gestreeld met zijn lof.

Ook Eugénie zocht de oude man, hardnekkig. Hij keek naar haar uiterst verfijnde, zich toespitsende kwijnende gratie met kennersblik, en liet geamuseerd den nerveusen fladderenden woordenstroom over zich heengaan.

'Wat is het leven druk, vader! Wilt u wel gelooven dat ik eigenlijk soms niet eens meer weet dat ik nog een man en kinderen heb? Zoo weinig zie ik ze.'

'Wel kinderlooze weduwe,' spotte hij, 'probeer dan eens te zien of je nog een vader hebt, en ga met me theedrinken.'

Van zijn gesprekken hield ze, en daarom ook zag hij haar anders en beter dan de overige familie.

'Dien vader - dièn heb ik nog, dat wéét ik,' kon ze ineens zeggen met een overrompelende franke hartelijkheid temidden van haar koelheid.

'Kom papaatje - we gaan - waarheen....?'

'Waar je wilt.'

Hij stond rank en recht ondanks zijn zeven-en-zestig jaren. Hij ging graag uit met de bizonder gracieuse, elegante vrouw die zijn schoondochter was. Want dit was zijn geheim: hij had de gave naar elk van zijn kinderen en kleinkinderen den kant te keeren die hùn psyche vroeg. Naar Eugénie keerde hij zijn mondaine luchtigheid - met Mies was hij vol belangstelling voor de medische wetenschap, Mies die in September had groengeloopen en het studentenleven verrukt genoot. Met Jenny praatte hij muziek. Bij Betsy hoorde hij aan de wanhopige uitbarstingen van haar leed - de driftige uitvallen tegen de familie - en was er de vredesengel. Met Pieter praatte hij zaken - bij Francine troostte hij met een pretje - bij Sophie was hij gezellig en riep een haast vergeten vroolijkheid in haar weer wakker.

Jetje - bij Jetje had hij het besef dat zij zonder woorden een geheim samen wisten. Met Jetje liep hij gearmd terug van een concert van Kraus, en hij zei ontroerd:

'Wat heeft de kerel verrukkelijk gespeeld. Hij is de eenige onder de jongeren die me zoo doet genieten.'

Toen hij even opzij keek, zag hij haar gelaat overglansd van zoo'n stralende blijdschap, dat hij zijn oogen afwendde alsof hij een onbescheidenheid begaan had.

Maar bij Frits.... daàr zat hij ongelukkig in een hoekje en pro-

beerde wel te praten, maar keek onderwijl met afschuw naar den rommel in het Hol. En vroeg zich bitter af, of *dit* het leven was van een man van zes-en-dertig, en of dit zoo duren moest: een langzaam verouderende, zich verwaarloozende vrijgezel.

‘Geen vrouw zal hij hebben op zijn ouden dag om voor hem te zorgen, zich over hem te erbarmen als hij vervelend wordt en stumperig en oud.’

Dan zei Frits opeens wonderlijke dingen.

‘Vindt u 't hier èrg naar vader?’

‘Welnee.’ De oude Frederik schrok op. ‘Hoe bedoel je.’

‘Ik vind 't zoo goedig van jullie bij me te komen - want jullie moeten 't hier wel ijselijk vinden.’

‘'t Is zoo niet onze lijn.’

‘Juist.’

Later bracht Frits hem naar den trein - en stond op het perron, en wist dat het eenige waar zijn hart aan hing thuis was, en dat hij toch absoluut tegen dat alles moest ingaan. Philips dood had hem in zijn overgevoeligheid plotseling de gedachte gegeven: hoe àlles eenmaal zoo weg zou vallen en hij alleen zou blijven. 't Was wonderlijk dat zijn vaders zorg en *zijn* eigen vrees elkaar hierin raakten en dat zij 't nooit uitspraken.

Eenmaal had hij de rust begeerd, de eenzaamheid. In den laatsten tijd begon in een abnormaal laat ontwaken, de schemer der bewustheid in hem door te breken van verloren en nooit terug te winnen jaren.

Hij had zich niet opgewassen gevoeld tegen een leven als dat van anderen - in een vrees, een afkeer was hij ervoor teruggekrompen, zooals hij eenmaal voor school, voor alles van het daadwerkelijke leven terugkromp. Hij had zich afgezonderd, nu in dezen dan in genen kring een korten tijd geleefd, maar nooit was iets hem gemeen geworden. Hij had het verwerkt als iets redelijks met zijn verstand, dat een mensch zich buiten alle overlevering en conventie moest kunnen plaatsen, en in een vrij leven zichzelf zijn. Dat *dit* alleen menschwaardig en eerlijk was. Maar zijn hart had het nooit kunnen aanvaarden. Hij had in den eigen kring niet kunnen leven, maar zich ook nooit los gemaakt, was er tegen aan blijven hunkeren. En tegenover de zijnen had hij zich niet de man gevoeld die fier en vrij zich losgebroken had, nooit anders dan de mislukkeling. Hij had al wat geslachten in hem gezaaid hadden aan gedachte, gevoel, niet kunnen uitwerpen voor wat één zwak leven niet machtig was. Het kòn niet in zijn overgevoeligheid, zijn diep wortelende aanhankelijkheid, zijn familiezwak, uitgeroeid. Nu hij zes-en-

dertig was, begon het hem te besluipen, het gevoel van gemis. Hij keek rond als hij in den familiekring zat, en zag dat jonge, frissche geslacht met een sterk uitbloeiende nieuwe kracht. Jong - jòng - gesproten uit zijn broers en zusters. En het besef kwam in hem hoe uit hem alleen geen nieuw leven voortkwam, dat de band moest wezen tusschen hem en het groote leven. Dat hij een eenling was, en dat dit een mislukking beteekende van een menschenleven. Hij dacht hoe zijn moeder gezegd had: ‘Dat is geen leven voor een man.’ En hoe hij dat in onmacht verworpen had.

XVIII

KRAUS keek uit zijn raam naar de bloeiende appelboomen, illusies van boomgaarden in de oude stadstuinen. Hij keek, maar zag niet. Hij zag alleen de regels, de woorden, den zin van den brief dien hij in zijn slap neerhangende hand hield. De dokter van het sanatorium schreef, dat Gerda begon te herstellen. Een aanhoudende verbetering was het laatste half jaar in den toestand zijner vrouw waar te nemen. Hij raadde aan haar weg te halen, gaf in overweging een rustig verblijf ergens buiten als overgang.

Dus....

Hij stond op, liep heen en weer, zat weer.

'Het was zoo onwaarschijnlijk gaan lijken - zoo ver. Vier jaar lang Jetje. Aan dat andere had hij tenslotte niet meer willen denken. Want eindelijk - eindelijk had hij kunnen ademhalen - had hij geléefd....

Ging daar de bel - het zou Jetje al kunnen zijn - moest hij het haar zeggen.... Jetje.... Ja hij had wel geweten dat het niet duren kon, maar het was zoo goed, zoo weldadig.... zoo nauw waren hun levens samengegroeid....

Een lichte klop - een ruischen....

Jetje. In haar bruin zijden japonnetje. Zon over het breed opgekuifde zilveren haar.

'O oh! wat is onze boom prachtig!'

Onze.

Hij was bij haar, had haar in zijn armen.

'Schat wat is er, ben je moe?'

'Neen ik ben niet moe.'

'Wat dan?'

'Heelemaal niets.'

‘Zoo dan heb ik wat voor je....’

Hij greep: ‘O het portret! Eindelijk!’

Haar oogen vol verwachting op zijn gezicht. ‘Allerliefst.... ja dat is Jetje.’ Met iets van pijn, zachter: ‘Dat.... is.... Jetje....’

‘Lieve schat zie je wel, er is wèl wat!’

Hij liep rond, zette het portret tegen het vaasje met prunes op den vleugel, keerde terug, ging eindelijk zitten.

‘Jettie - ja ik.... ik heb een brief....’

‘Van je zoetlief? Ik vermoord 'r.’

‘Neen, houd je wapen in de scheede. Neen Jetje in ernst: ik heb een brief gekregen van Gerda's dokter dat zij beter wordt.’

Zij zat plotseling roerloos. Het was als een aardbeving. Stijf haar handen in elkaar om zich in toom te houden. Want.... daàr was het! Eindelijk! Je moest even diep ademhalen, zoo bonsde je hart. Gerda beter, dan zouden zij kunnen scheiden. Gerda zou dat ook wenschen - niet nòg eens die hel van samenleven.

Zij zuchtte diep. Je werdt er haast bang van - de mogelijkheid opeens. Zoo uit de lucht. Op dezen heerlijken dag. Met al zijn bloesems en blauwen hemel! Het was.... zóó veel, dat je haast ervoor terugging - je wou bergen, nóg veilig in het oude.

Ze keek niet naar hem. Je wist alles van 't leven tusschen hem en Gerda. Langzaam hadt je alles aan elkaar gepast bij stukjes en beetjes wat hij losliet - vragen kon je nooit. - Wachten.... tot hij moeielijk eens iets vertelde. Maar je wist het eindelijk of je erbij geweest was - je kende die vrouw, zoo'n soort vrouw, tot in alle schuilhoeken van haar aard.

Waarom deed hij nu zoo somber.... er was nu toch de toekomst. De.... toekomst! O jà, zóó! bij me komen dat ik je vast kan pakken, heel vast en in je lieve oogen kijken.... Maar waar wàs 't nu.... was 't nu dat er wezen moest - ergens zat het verscholen! Waàr dan....

Zijn hand, met de donkere haartjes bovenop - alleen maar die haartjes heen en weer tegen je wang.... Hand, die ze wou hebben altijd bij zich, geboetseerd of geschilderd....

Hij zei niets! Was 't dan voor hèm.... och neèn domoor! 't Is zóó overweldigend ook.... 't maakte haàr immers ook stom van angst, van geluk.

Maar toch wou je hóóren....

‘Schat....??’

Oogen die de zijne zochten, de bruine, zwaarmoedige, en ook licht ontwijkende. Er zich in nestelden, dieper borend....

Hij zweeg. Zoo vliegend was dit aangestormd op zijn rust. Hij was

in alle wereldsche aangelegenheden altijd zoo onbeholpen - al zulk practisch denken, 't was hem een gruwel - hulpeloos verwarde hij zich erin.

'Jetje....'

Dat je niet zèggen kon de dingen! Dat het zóó veel was dat je tenslotte niets zei, omdat je geen keus kon doen uit al wat er zich verdrong in je hoofd - en het oogenblik altijd te kort was en alweer voorbij eer je het hadt kunnen grijpen.

Maar... waar was het nu... in zijn gezicht moest het toch zijn...

Dichter vleide ze zich tegen hem aan.

Zijn oogen, altijd nog zonder licht, over haar heen.

Mèrk je niet dat ik je aankijk aldoor? O eindelijk! Zijn lach. Zijn hoofd neer, zijn lippen zacht op je haar....

'Mijn kleine Jetje....'

Dàt had hij nog nooit gezegd!

Of hij.... tegen een kind praatte.

Of hij.... haar zachtjes verschoof van haar plaats!

Meewarig....

Waarom? Waarom??

Je hadt 't gevoel om weg te duiken, om daaronder uit te komen - je wist zelf je oogen speurend, angstig....

En je zei wat je heelemaàl niet woù zeggen:

'Wat-e ben je nu van plan te doen?'

Zijn stem, of hij ineens een houvast vond:

'Ik zal doen wat de dokter aanraadt: haar voorloopig bij een paar verpleegsters brengen buiten - als overgang.'

Overgang. Overgang. Overgang.

Het woord groeide. Werd groot - vulde de kamer. Tot de zon weg was.

Je kon niet meer opzien, je oogen wilden niet - moesten al maar het patroon van het divankleed natrekken. En 't was of je heele lichaam honderd ooren en oogen had, die allemaal uitluisterden, uitzagen....

Overgang.... naar wat?

Och maar! Je wist het ineens! Hij was te kiesch om zoo maar meteen daarover te kunnen spreken! 't Was zoo'n moeielijk geval ook. Gerda was toch zijn vrouw geweest - en hij was dadelijk zoo benard, zoo onbeholpen, zoo nerveus in ingewikkelde situaties. Schat! Je moest hem haast stikken in de verlossing - diè verlossing ineens alles te begrijpen! Want een oogenblik was het geweest, of je wègzonk, reddeloos.... naar een zwarte diepte....

Ja - ja - mijn lieve hart - zeg maar niets - later. Later. Laten

we nù alleen maar .... blij zijn hè? en stilletjes samen denken.

Neen, niets zeggen. Ja zoo - houd me vast - heelemaal erg vast....

Geuren van lente dreven binnen. Ze maakten Jetje op eenmaal wonderlijk mat. Haar neusvleugels spanden en verslapten. Ze stopte haar gezicht weg in Kraus' jas met een kleinen kreun.

‘Wat doet ze daar?’

‘Weg willen wezen. Heelemaal weg bij jou.’

Zijn hand stil en zwaar op haar schouder.

Een windvlaag woei het kleed over den vleugel op - Jetjes portret viel op den grond.

Toen zij thuiskwam, laat op dien luwen achtermiddag, waar de groene schutblaadjes op een plots harden wind stoven langs de gracht, drijven bleven op het donkere water - zij had den kraag van haar manteltje open moeten zetten - vond zij daar Philips kinderen.

Een oogenblik stond Jetje in de deur en keek de kamer binnen - het zonlicht over de verschoten meubels, het verbleekt behang - alles op zijn plaats zooals zij het nooit anders gekend had. Zij zag dit alles in een zonderling scherpe aandacht.

Frits in stad, had de Craetsjes van school opgevischt en meegebracht. Oma en Jetje keken naar de kale jekkertjes, het weinig flatteuse, zelf gehaakte baretje van het meisje. Het was Betsy's hardnekkigheid die niets voor de kinderen wilde aannemen, liever zelf knoeide en vermaakte, waarvoor zij nog bovendien de handigheid miste.

Ze hingen er rond met hun drietjes, wat ontwend den laatsten tijd. Alleen Lou met den aanhaligen blik van zijn donkere oogen kroop bij zijn grootmoeder.

‘Wanneer krijg jullie Paaschvacantie? Denk erom dat jullie hier in den tuin eieren zoeken komt!’ zei Jetje.

Ze knikten verheugd. En tegelijk danste Annètje op:

‘O ja èn - en in de Paaschvacantie gaan we verhuizen ook!’

De groote menschen keken op. Lou was vuurrood geworden.

‘Stommerd!’ schold hij in stilte woedend zijn zusje. ‘Dat mòchten ze immers niet vertellen! Zou moeder kwaad zijn!’

‘Verhuizen?’ kwam Annettes stem langzaam, ‘wat is dàt?’

‘We weten 't nog niet eens zeker,’ trok de jongen onrustig terug.

‘Wèl! Och jongen, ik weet 't ommers wàt goed! We gaan naar de Leliegracht oma - wat een groot bovenhuis - en er komt een juffrouw en een meneer en nog een mevrouw bij ons inwonen.’

Annette was bleek geworden. Zij behield, overgevoelig op alles

wat met Philip in verband stond, uit de woorden der kinderen voorloopig alleen dit: Lou loog tegen haàr - om zijn moeder. Op bevel van zijn moeder. Betsy, die geen hulp wou aannemen, liever de kinderen liet loopen voor schandaal, en nu dit: een pension. Mevrouw de weduwe Craets zeker aan de deur. Nooit had *zij* zich in dat Betsje vergist!

Jetje zag den storm van toorn in haar moeder opsteken - wilde bezweren, maar reeds had Annette zich tot Lou gericht:

'Hoor eens kind,' zei ze stroef bedwongen, maar haar stem beefde, 'je moet één ding onthouden: liegen, dat zijn wij hier in huis niet gewend....'

De drie kinderen stonden stokstijf van schrik. Voor oma waren ze altijd een beetje bang. Een stilte viel, waarin Lou worstelde om een houding te vinden - met een jammer in zich om wat daar in stukken viel: zijn trots dat oma van hem hield.

Toen voelde hij tante Jetjes hand op zijn schouder.

'Moeder had het zeker eerst zelf willen komen vertellen hè, en daarom niet gewild dat jullie erover spraken.'

Hij snakte op naar dien uitweg, maar trok langzaam zijn schouder onder de troostende hand weg. Want er was géén troost voor 't woord van oma: 'zulke dingen zijn wij hier in huis niet gewend.'

'Zouen ze nu niet weg kunnen gaan? Maar hoe....'

Toen zei oom Frits, dien zij altijd zoo'n rare vonden:

'N-nou - ik heb jullie gehaald - nu ga ik jullie weer wegbrengen ook.'

Kleintjes, de twee jongsten nog geschrokken, zoenden ze bleu oma's wang; gingen dan - wat Lou voelde als een smadelijken aftocht - met oom Frits de deur uit.

Thuis zei Betsy, verhit van 't koken - ze had alleen een hulp voor de ochtenduren - dadelijk hun ongewone gezichten aan tafel oplettend:

'Wat is er? Heb jullie wat? En waarom zijn jullie zoo laat?'

'Oom Frits is ons komen halen en heeft ons meegenomen naar opa en oma.'

'Nou - èn?' Betsy's stem was scherp.

'Ik heb bij ongeluk verteld dat we verhuizen gingen,' zei het meisje bedrukt.

'Hè domoor!' Geërgerd gooide Betsy haar servet opzij. Nu kreeg je de Craetsen op je dak - informeeren en kletsen - natuurlijk niet goed - maar ze deed het tòch.

Ze keek naar Lou, die stom en strak daar zat.

'Heb jij je ook verpraat?' vroeg ze vinnig.

Hij kon evenmin als zijn vader op tegen haar felle dwingende persoonlijkheid.

'Neen,' zei hij en voelde zich verlicht dat hij dit zeggen kon.

'Hij heeft gejokt erom tegen oma, en toen heeft hij een standje van oma gehad,' klikte Seb.

'Omdat je deedt wat je moeder gezegd had?'

Haar absoluut meesterschap over haar kinderen was haar na Philips dood een behoefte geworden - een bijna zinnelijke bevrediging.

De jongen zweeg. Hij zag op dit oogenblik die andere kamer, deftig, rustig, ordelijk - zijn grootmoeders blanke handen die in haar nette naaidoos rondzochten. Hij zag hoe slordig Seb was gaan eten den laatsten tijd, en het tafellaken met vlekken. Hij zag tante Jetje in haar zijden japon en moeder die aan tafel zat in haar huishoudschort. Dat gebeurde nooit toen vader leefde. Hij zag zichzelf die *hier* hoorde, en verneder was daàr voor iedereen.

Betsy at met gragen eetlust, met driftigen haast. Net goed dat Lou tegen die oude kat gejokt had, wist ze meteen dat de kinderen deden wat *zij*, hun moeder, wilde en om haàr niet gaven. En dat ze Lou een standje ervoor gaf, bewees dat zij 't zich aantrok.

Ze keek Lou aan. Hij zag, terwijl hij dronk, over zijn glas heen op in de lamp. Precies zoo kon Philip drinken en opkijken in 't licht....

Tranen schoten in haar oogen, met haar servet droogde zij ze, maar ze kwamen opnieuw, sneller en warmer tot haar wangen nat waren.... Ze verlangde zoo ellendig naar hem! Ze moest hard werken, altijd door hard bezig zijn om het eronder te houden. Want 's nachts - dan werd ze gek....

Na tafel bleef Annette bleek en in zichzelf gekeerd. Frits in zijn hoekje had gebromd:

'Kom - dat is toch niets om je aan te trekken moeder! En 't klonk prachtig hoor, maar *wij* hebben ook wel eens gejokt.'

'Niet zóó. Op bevel.'

Frits, zijn handen in de zakken van zijn bruin pak, zijn schouders opgetrokken, murmureerde:

'*Ik* vind kind zijn een bedonderd baantje. Je moet maar weten van goed en kwaad, en je loopt altijd van alle kanten de klappen op dat 't je groen en geel wordt. Weet zoo'n jongen weg in dien doolhof: hij moet zwijgen van zijn moeder en praten van zijn grootmoeder. Wàt moet hij nou!'

'De klappen zal hij in levenden lijve van zijn moeder thuis wel krijgen,' klonk het sarcastisch.

‘Wel, ik weet niet wat ik liever had - een wezenlijken klap van dat Betsje of zoo'n moreelen klap van jou. 't Was bar.’

Ze keek hem aan.

‘Meen je dat?’

‘Wis en waarachtig. Ik wist niet waar ik kijken zou, zoo lam voor het jong dat Jet en ik daar bij waren.’

Jetje, die heen en weer loopend luisterde, dacht: ‘Frits voelt de dingen als een vrouw.’ En zij was weer in de kamer van Kraus. En wachtte weer. Het moest, neen het moest niet te lang duren -- sàmen erover praten.... Maar zeker zou er morgen een brief zijn. Schrijven ging lichter dan praten.

Ze vertelde het geval van Lou na het eten aan vader. Zijn oogen stonden verdrietig, terwijl hij wegliep, zijn handen op zijn rug en voor 't raam bleef uitkijken.

‘O wat speet hem dat. Zoo iets kwam er bij Annette anders uit dan zij bedoelde. 't Wàs verdriet en 't leek boosheid. Dat was vroeger al zoo met de eigen kinderen. Dan moest hij erbij komen. En nu juist met een van Philip....’

Den volgenden middag toen Lou uit school kwam hollen, trotsch op een mooi Paaschrapport, zag hij daar op de gracht tusschen 't gewemel van kinderen stil recht en mager opa staan. Zijn hart bonsde op - en ineens kalm stapte hij op trage beenen naar den wallekant.

‘Dag opa.’

‘Zoo dag Lou, daar ben ik. Waar vlaggen jullie allemaal zoo mee? Je rapport?’

‘Ja opa mijn rapport.’

Hij hield het stijf onder zijn arm, keek onrustig naar zijn grootvader op.

‘Zoo. Nu dan gaan we dat thuis eens bekijken. Je moet eens even met me mee jog.’

Lou zweeg. Samen liepen ze op.

‘Kijk,’ zei de oude Frederik, en zijn dik geaderde hand lag licht op den arm van zijn kleinzoon, ‘wat je gisteren deedt dat begrijpen we best achteraf. Maar oma heeft er verdriet van; en dàt mag niet.’

De jongen zei niets. Hij zag de dwingende oogen van zijn moeder.

‘'t Was zoo eenvoudig niet,’ dacht Frederik teleurgesteld.

Zwijgend gingen ze samen verder. En aarzelend volgde de jongen toen ze thuis waren, zijn grootvader naar de voorkamer.

Grootmoeder zat er alleen.

Zij wendde het hoofd, en keek van hem naar opa - verwonderd, haast met iets gekrenkts.

‘Zoo, breng je Lou daar mee?’

Lou keek hulpzoekend om naar opa. Die stond daar en zag er verdrietig uit, en zei niets. En oma zei ook niets meer, keek stil op in de boomen.

Toen, in dien dwang van stilte, wanhopig, begon Lou:

‘Oma, ik wou u zeggen....’

Achter hem klapte zacht de deur toe.

Toen keek oma hem aan. En haar hand om zijn hand, haar mooie oogen groot en droevig, zei ze alleen:

‘Hoù je van oma, Lou?’

Met een snik duwde de jongen zijn hoofd tegen haar aan. Op dit oogenblik, onder den invloed van thuis uit, wist hij overweldigend zeker:

Hoè hij van zijn moeder hield, hij kòn niet verdragen dat oma niet van hem hield. Ondervond hij voor 't eerst de marteling van een groote liefde in zijn vroegrijpe ziel.

Met het mooie rapport tusschen hen in, zaten zij later met zijn drieën gelukkig om de tafel.

XIX

ANNETTE nog pratende kwam de trap af van Carolines asyl. Zij stapte over twee poezenschotels, trapte toch nog in de melk op de laatste trede, duwde met haar stoffen laarsje behoedzaam en een beetje bang een grijnzenden straathond opzij, wierp een blik in de zitkamer waar een paar honden speelden, Klingsor de papegaai zijn serie scheldwoorden uitgilde, en in een mandje als een wiegje onder een wollen dekentje een aapje lag.

Met groote tusschenpoozen wel, maar toch geregeld, bezocht zij Caroline, die zelf nergens meer kwam. De kleinkinderen waren er niet heen te krijgen. Alleen Frits ging soms en Jetje uit oude relatie.

Caroline toonde bij Annettes komst eenige vriendelijke verheuging, maar zij vroeg nooit naar iemand. Zij kende de kleinkinderen Craets niet, en de getrouwde kinderen niet meer. Wat achter haar met de jaren duister geworden oogen broedde, wist niemand. Niemand zag haar ooit als zij alleen zat op den grond naast den aap in zijn mandje - hem eruit tilde en in haar armen tegen haar borst koesterde en wiegde als een zuigeling. Niemand wist van dit lugubere spel. Slechts was er in haar nog een enkele rest van zelfbesef; zij vreesde Louise. Soms op eenmaal kon Caroline opzien van het aapje in haar armen, door het raam naar het hek, waar lang geleden de groote zwarte vrouwengestalte was binnengekomen. Maar Louise kwam nooit meer.

Op een dag, in de lange ketting der dagen, gebeurde er iets nieuws. Een meisje stapte binnen, stevig gebouwd met frissche roode wangen, en iets in haar helblauwe oogen dat Carolina Craets terug deed zoeken in haar geest naar iets bekends van làng geleden - iets waarmee verbonden was een hooge vroolijke stem - een ouderwetsche kamer....

En toen zei ook hier een vroolijke stem:

‘Dag tante Caro! Ik ben Mies Melgers.’

Vurig rood vlamde nerveus langs Carolines wang en hals: het beleedigd terugtrekken voor al wie haar hier in haar vesting kwam opzoeken. Maar terwijl ze daar nog stond en zweeg, had 't meisje haar hand even geschud, was meteen de kamer ingeloopen en stond vriendschap te sluiten met den gemeen scheldenden papegaai.

‘Vermakelijk beest. Wat hebt u daàr tante? Een aap? Ziek?’

Zij lag al op haar knieën, en trok voorzichtig het dekentje weg.

‘Hij hoest zoo,’ zei Caroline schor.

‘Ja kassian - allemaal krijgen ze t.b.c. Dat is het klimaat. Hij bibbert, maar dat's misschien alleen nervositeit. Hebt u hem wel eens gemeten?’

‘Wat meen je?’

‘Zijn temperatuur. Nee? Jammer dat ik geen thermometer bij me heb, konden we zien of hij koorts heeft. Stil jongen, er gebeurt je niets - zijn handje gloeit. Wat doet u aan 'm?’

Samen hadden ze gezeten op 't oude canapeetje, versleten en verkleurd, tusschen de katten die niet opzij verkozen te gaan.

‘Dat is nog van je overgrootmoeder Goldeweijn,’ zei Caroline Craets. Voor 't eerst had ze eens openlijk en vertrouwelijk met iemand kunnen praten over haar beesten. Over hun karakter, hun eigenaardigheden, hun gestel. Hoe ze bij haar kwamen soms, mishandeld, gejaagd, verwond, en hoe ze hier zich gingen gedragen in het groote dierengezin. De kostdieren haalde je er zóó uit - die waren niet schuw, veel gauwer aanhankelijk voor haar; moeielijker de zwervers. Sommigen verloren nooit hun vijandigheid. ‘Kijk die,’ ze wees op een grooten herder, die valsch loerend, den neus op zijn pooten alleen lag in de zon. ‘Die blijft een eenling - hij bijt zelfs mij als hij een extra humeurigen dag heeft - ik heb hem losgekocht van een onmenschelijken kerel; hij was met wonden overdekt....’

Zoo had Caroline zitten vertellen, en het meisje had geluisterd, belangstellend, zooals Jetje dat vroeger als kind kon. Maar dit meisje zei zulke verstandige dingen; en verwonderd, buiten de wereld levend, hoorde Caroline hoe zij studeerde voor dokter.

‘Samen met allemaal jongens?’

‘En andere meisjes ja.’

‘Zoovéél dan al die dat doen?’

‘O ja zeker tante.’

Later op den middag, die een wonderlijk gelukkige middag werd voor Caroline, toen zij samen thee dronken - had Caroline

gezegd, en haar oogen stonden een oogenblik helder begrijpend:

'In *mijn* tijd deden meisjes dat niet. Het bestònd niet. Als je niet paste in je kring, als je daar niet op je tijd een man kreeg, dan was er geen uitweg voor je. Dan liep je dood tegen een muur op 't eind. Als er in mijn tijd zóó iets geweest was, dan had ik dàt gewild.'

En voor 't eerst na een bezoek had Caroline Craets geen verlichting gevoeld, maar leegte.

Caroline had er Annette van verteld, en deze peinsde hierover terwijl zij in de tram naar huis reed. Hoe groot werden ook haar kleinkinderen - zelfstandig. Menschen.

Haar oog bleef hechten aan de langs loopende meisjes. Op eenmaal waren de lage japonnen in de mode gekomen, liepen de meisjes gedecolleteerd over straat, zooals zij vroeger naar een bal ging.

Los waren de zeden geworden. Je hoorde zooveel van echtscheidingen als nooit te voren. In haar jeugd, en ook later nog was een gescheiden vrouw een uitgestootene. Hoe had zij zelf gevreesd soms voor Fransje - voor Sophie ook. Nu - hoe licht liep men over al die dingen thans heen. Het was of een onrust de heele wereld gegrepen had - de zeden, het gevoel, het oordeel; of niemand meer vast en overgegeven zijn leven leven kon.

Zij dacht plotseling aan Jetje. Jetje leek veranderd. Er was iets afgetrokkens in haar, dat haar stil en zwijgend kon doen zitten als in een spanning van gedachten. Annette zàg het met een neep van angst in haar hart. Jetje die alle kleinigheden van het leven zoo genieten kon, die nu dikwijls er langs kon gaan, zonder zien of hooren. Wàt had haar zoo veranderd.... Zij wist ook als Jetje aan 't studeeren was, de viooltoon van bovenaf door 't huis zong - lange tijden van stilte, of iets daar plotseling het spel het zwijgen had opgelegd. Die stilten hóórde Annette, bleef zij hooren; en zij moest soms denken, dat zij van Jetje, die haar altijd zoo na had gestaan, haar kleine gezel sinds de grooten het huis uit waren - haar vertrouwde - de altijd lieve, vroolijke.... hoe weinig zij eigenlijk van Jetje wist.

Toen zij over het Frederiksplein reed zag zij haar schoonzoon Hartonius staan wachten bij de halte. Hij staarde haar recht aan, zonder haar te zien. Want in zijn hersenen, was maar één beeld, waarbij hem nòg het bloed naar zijn donkeren kop schoot.

Zijn onderhoud met den rector van het gymnasium, die hem gezegd had dat het met Willem niet ging. De jongen had den laatsten tijd een totale onvatbaarheid iets op te nemen. Hij was nu zeventien, zat voor het tweede jaar in de derde klas, en hij zou wéér niet over gaan.

Hij gaf in overweging.... het werd ook een vernederende geschiedenis voor den jongen zelf....

Zijn gedachten liepen terug naar den vorigen avond toen Els met hem gepraat had. Wat Sophie zei geloofde hij nu eenmaal nooit, maar Els wel.

'Hij kan 't *niet* helpen vader. Hij is potdicht. Als hij nu toch niet kàn....'

'Maar vroeger kon hij wèl!' riep hij.

'Maar nu niet,' had 't meisje hardnekkig volgehouden.

Hij had er slecht van geslapen. 't Had nu eenmaal vast bij hem gestaan dat zijn zoon zou studeeren. Een vak van wetenschap was 't eenige waar hij respect voor had.

En nu....

Hij kwam de kamer binnen - daar zaten ze alle drie. Hij stormde niet - hij was er op uitgeput. Norsch liep hij rond. Toen hij de deur weer uitging was de jongen achter hem.

'Wat wou je? Ik ben bij den rector geweest.'

'Dat weet ik ja. Ik wou u spreken.'

Hartonius liep door naar zijn kamer, smeet de deur dicht, viel in een stoel. Willem stond voor hem.

'Ik weet wel uit mijn hoofd wat hij gezegd heeft. Ik kan 't ook niet langer volhouden, dat ziet hij zelf. En ik wil 't ook niet.'

'*Wil??*'

Er stokte iets in Hartonius. Ongeloovig van woede keek hij naar het teere bleeke jongensgezicht, waarin de blauwe oogen der Craetsen hel en wijd stonden.

'Neen, ik wil me niet langer afbeulen op iets wat ik niet kan.'

'Je moeder heeft zeker....' O ja, Sophie, haàr aard - haar stomheid, haàr hardnekkigheid.

'Neè,' sneed de jongen bot af. 'Wacht u, - laat u me uitspreken. Moeder heeft er niet mee te maken. Niemand. Ik alleen. Want ik alleen heb de ellende gehad al die jaren.'

'Zoo, jij alleen!'

'Ja. En nu gaat 't niet langer. Ik heb heusch wel gewild vroeger, en in 't begin van dit jaar nòg. Maar nu wil ik niet meer. Ik weet ook nu wat ik wèl wil. Buiten werken. In bloemen en planten. Leeren kan ik niet, mijn kop deugt er niet voor - maar ik kan wèl onthouden waar ik van houd. Ik wou op een kweekerij - altijd buiten. Dàt zal ik kunnen.'

'Och kòm!' smaalde Hartonius. 'Dat kan een idioot ook ja.'

'Neen,' zei de jongen en hij stond recht met zijn te lange ranke

magere lichaam. ‘Dat kan een idioot niet. Ik wou dat ik 't heelemaal goed kon zeggen, dat u 't begreep....’

‘Ja je treft 't niet dat je nu eenmaal zoo'n stommeling van een vader hebt die jouw verheven brein niet volgen kan.’

Zijn onredelijk sarcasme sloeg den jongen altijd lam. Hij dacht, hoe hij op zulke oogenblikken zijn vader bijna haten kon - hoe zijn moeder gehuild had - hoe ze weer zouden razend worden op elkaar. ‘Hier gaat alles altijd even beroerd,’ dacht hij mismoedig.

Toen na een lange stilte brak Hartonius het zwijgen - in een plots redelijker toon.

‘En hoe hadt jij dan gedacht dat je wou beginnen?’

Willem keek verbluft. Hij wist niet, hoe zoo'n diepe neerslachtigheid zijn gezicht had geteekend, dat het plotseling den ervaren jurist had gewaarschuwd.

‘Ja.... dàt zou u moeten weten,’ zei hij in een weer kinderlijk naïef vertrouwen.

Hartonius zat, kin op de borst. Het was de houding van zwijgende stugheid, waarin hij zich hulde als iets hem had getroffen. Hier was hulpeloosheid en vertrouwen, twee dingen die nooit vergeefs een beroep op hem hadden gedaan.

‘Je zoudt als een bijlooper, een soort knechtje moeten beginnen.’

‘Ja dat begrijp ik.’

Een opvoedkundige listigheid gaf Hartonius moed. ‘Als hij daar eenmaal maar is, dat leven ondervonden heeft: uitgevloekt door groote knechts als een nietsnut - vuil werk doen in weer en wind.... dan zal hij er zelf gauw genoeg van krijgen. 't Was beroerd dat de jongen diè harde les noodig had, maar in 's hemelsnaam.’

‘Ik moet erover denken, en informeeren naar een geschikte gelegenheid.’

‘Alsjeblieft als u dat wilt....’

Boven aan de trap stuitte hij op Els, die gespannen daar zat te wachten. En vertelde.

‘O Willy! ben je niet dolblij?’

‘Ja. Nou. Alleen.... ik wou dat ik maar meteen weg was. 't Zal nog zoo'n gedoe zijn....’

Ze stonden stil tegenover elkaar, leunend tegen den muur, zooals ze zoo dikwijls gestaan hadden. Het meisje dacht hoe stil en ongezellig het worden zou als Willy weg was, haar broertje. Hij hoorde zoo bij dat gelukkige thuis. Maar de jongen dacht, hoe Els de dingen nooit erg gevonden had als hij. Hoe hij als klein kind de dekens over zijn hoofd trok, om niet te hooren hoe zijn vader en moeder

twistten. Als hij uit school kwam keek hij naar hun gezichten....

En met het gezond natuurlijk egoïsme van zijn geld snakte hij ernaar van dat alles vrij te zijn - een eigen leven te hebben. Els was gezellig, het speet hem om Els wel, maar zij was een deel van het thuis dat hij achterliet.

Alleen aan oom Pieters Hesje - dat fijne lange kind met haar nonchalante onverschilligheid en groote spottende oogen - die hij gekust had en die dit heel natuurlijk scheen te vinden - dááraan dacht Willem Hartonius toen hij dien avond wakker lag.

Drie weken later haalde Melgers een vroolijken jongen van de boot. Willem had een plaats als volontair gekregen op een kweekerij over het IJ. Bij de Melgersen zou hij in zijn vrijen tijd dan altijd een thuis vinden.

Maar Sophie en Hartonius behielden in hun herinnering eenzelfde beeld: hoe opgewekt en verlangend was hun eenige jongen van huis weggegaan! En ze meden elkaar dien eersten avond; zaten elk alleen, in een worsteling met hetzelfde leed.

XX

HET jaar schoof de Junimaand in. Kraus zat moe in den coupéhoek naar buiten te staren - het was hem of hij niets meer deed dan reizen naar Baarn, waar zijn vrouw bij twee verpleegsters en pension was.

Voor 't oogenblik weer voorbij. Maar de druk van al wat hij te doorworstelen kreeg, wat nog komen moest, bleef.

't Liet hem ook geen moment meer los als hij thuis was. De zware groote vrouw die hem meest zwijgend aanzag met een onrustig verstrooiden glimlach, deed hem in niets meer denken aan de zenuwmagere slanke felle Gerda, met haar levendige oogen, rooden mond en zwart krulhaar, die ondanks alles toch het beeld bewaard had van de liefde zijner jeugdjaren. Deze vrouw, vadsig en dik, het grijzende haar glad naar achter gestreken, was hem volkomen een vreemde. Zoo vreemd, dat hij zich geweld moest aandoen bij haar te zitten.

De zuster opmerkzaam zei:

'U moet eens een keer méér komen meneer. Mevrouw praat altijd over u, maar ze wordt stil en onrustig als u er is. Ze is u ontwend.'

Hij kwàm, als gehoorzamend aan een noodlot, waaraan hij zich niet kon onttrekken. Ze wandelden samen en zij praatte over zuster Mary, die ze kinderlijk was toegedaan. Maar dan al heel gauw begon ze te spreken over den tijd dat ze thuis zou komen - keek hem aan, voorovergebogen om zijn blik te vangen.

Hij dacht terwijl hij met haar liep, dat zij tien jaar een wilde was geweest, van de wereld afgesloten als een gevaarlijk dier. Hij had haar eens op den grond zien liggen, krijschend.... ze was woedend opgevlogen toen ze hem zag. En de diepe weerzin bekroop hem deze

‘vreemde’ weer in zijn huis te nemen. Maar hij wist geen uitweg. Hij kon haar, nu zij zelf zoo aandrong, hier ook niet laten - en dat eeuwig gepraat met dien dokter, die zusters - hoe dat alles hem de keel uithing! Hij kon zijn hersenen niet meer bij zijn spel houden, zijn heele gedachtenrust was weg....

Hoe was op eenmaal zijn blij geworden leven, zijn geluk, hem nu weer uit handen geslagen! Maar wat was eraan te doen.... er bleef voor 't moment maar één weg: hij moest Gerda terugnemen.

Als hij zóó ver gekomen was met zijn gedachten, stuitte hij op Jetje. Jetje en Gerda - niet te vereenigen. Ja - dan moest - dan moest - hemel hij *wist* het niet wàt er dan moest, zijn kop liep hem nu al om bij het vooruitzicht van al die moeielijkheden. Hij werd gek tusschen die twee vrouwen. Want Jetje - Jetje was sinds hij het haar verteld had, ook de oude niet meer - alsof er een glazen wand tusschen hen gerezen was; alsof zij zich terugtrok en hem in stilte verweet. Wat wàs er te verwijten! Kon hij anders? Jetje was een schat, en Gerda een duivel geweest; maar ten slotte Gerda was zijn vrouw, en je vlakte toch maar niet met één slag uit wat je in je moeielijkste jaren allemaal samen hadt doorgemaakt. Tòt ze ontoerekenbaar werd....

Maar Jetje.... Jetje ja, die had hem een geluk gegeven! hem weer jong gemaakt....

Ach ja - maar hij wàs nu niet jong meer - dat voelde hij ineens zoo goed als hij weer met Gerda was. Jetje en hij.... daar had hij wel van gedroomd soms - maar nu was de droom uit, en nu wist hij ook meteen: nooit zou hij zich weer binden. Nooit weer een huwelijk, zelfs al liet Gerda hem nu vrij. Te denken ook aan de soesah, de woede, de beslommeringen.... hij zóó veel ouder, neen.... zulke dingen deden anderen misschien, maar hij niet....

Hoe het dan wèl moest gaan....

Hij had het Jetje nog niet kunnen zeggen. Want.... het was moeielijk met haar. Of zij niet begreep, niet wilde begrijpen - het was ook verduiveld lastig om te zeggen - hij vond het ook zelf zoo innig beroerd. En er was iets in haar of zij op de vlucht sloeg als hij erover wou beginnen. Ze had ook zoo iets nerveus gekregen, niet meer haar gewone verrukkelijke natuurlijkheid. Haar lachen, haar vroolijkheid, haar liefkoozingen.... alles.... wat hij muzikaal zou noemen: of zij even tegen den toon aanzong.

En Jetje zelf had dat gevoel. Want nog altijd bleef door Kraus ongezegd het verre geluk, dat nu dichter was gekomen, zoo dicht dat het te grijpen scheen. Maar daar hij nooit van sprak.

En zelf zeggen kon je niets. Neen. Je kon alles voor hem doen - je heele zelf geven - alles wat je was en wat je hadt. Maar niet kon je dien eenen kleinen zin zeggen dien.... *hij* zeggen moest.

Waaraan je leven hadt gehangen al die jaren....

Was het nog maar winter geweest! Want de zomer, die maakte je altijd zoo moe. Nu ging hij niet op reis, nu bleef hij thuis - om Gerda, terwijl hij het juist zoo noodig had. Wèl om Gerda en nooit vroeger om haar.... Ach, wat wàs er toch, dat het allemaal zoo vaal was geworden, zoo allen glans had verloren? Het leven, dat liep van Vrijdagmiddag tot Vrijdagmiddag, en zoo triomfantelijk onaantastbaar had geschenen - het had zijn zekerheid verloren. Toen er niets was, geen enkele mogelijkheid, scheen het zoo zeker; mèt de mogelijkheid was het meteen alles wankel en onwaarschijnlijk ver weg geweken.

Naar den Vrijdag keek je niet meer als vroeger. Het zekere, de veiligheid, dat zalig overtuigde was weg. Want.... hij was wel lief, maar toch ook dikwijls verstrooid en afgetrokken; en niet meer kon zij het oude geluk in hem oproepen.

Altijd was er toch nog in haar de verwachting als zij de hooge trap opdraafde - in haar voeten die naar hem toevlogen - in haar snellen adem die naar hem uitging - en haar stem werd soms heesch of hij stootte ergens tegen aan. Zij moest denken aan het Hohelied:

> ‘Stark wie der Tod is die Minne,
> Fest wie die Hölle hält heisze Minne,’

O ja - fest wie die Hölle - fest wie die Hölle dat wist zij. Want de schrikkelijke twijfel was daar: dat het voor hem niet hetzelfde beteekend had als voor haar - noch het geluk eerst, noch het leed nu; de twijfel, dàt hij niet wilde waar zij naar toe geleefd had - twijfel die wegvaagde de patina welke haar niet meer zeer jonge jaren een zeldzame schoonheid geleend had.

Op een dag eindelijk, zij had slecht gespeeld en wist het, en zij dacht: ‘Waarom zègt hij niets - hóórt hij mij niet?’ en in haar herinnering stonden de tallooze malen dat hij opgestaan was, haar zacht strijkstok en viool uit handen genomen had, en haar bebromd met een kus tusschen ieder woord:

‘Domme - Jetje - knoeipot - Jetje - paàr!’

‘O - o - waar was 't - waàr? Lag 't aan haar?’

Toen eindelijk begon Kraus te spreken, en het was of ze heelemaal niet gespeeld had; want in zijn geest stond de kleine serre in Baarn waar hij met den dokter zat, die aandrong en den knoop van moeielijkheden voortdurend vaster in elkaar draaide - die vent met zijn languissant gezicht en tergend bedaarde stem, hij kon deel niet

goed zeggen ook: mevrouw begon zoo naar huis te verlangen; ze moest afleiding hebben in kleine bezigheden, in eigen omgeving....

'Ja - nu zit ik met het probleem: de dokter en de zuster beweren allebei dat het noodig is Gerda thuis te laten komen. Zij verlangt er zoo naar.'

'Ze verlangt naar jou en jij vindt het goed!'

Hij keek neer, verstoord. Hij wou praten, redelijk - en begrepen worden.

Er lag een stilte na wat geweest was de kreet van een aangeschoten vogel in den avond.

Over zijn hoofd, zijn grijzend donker kroezig hoofd, ging zijn hand nerveus heen en weer. Jetje volgde die hand met de oogen, zij voelde het terugspringen van het zachte krullige haar - dat deed zoo'n pijn of zij er nooit meer aan zou kunnen raken.

'De dokter beweert, zij moet de genezing vinden in eigen home, in kleine huishoudelijk plichten. Het is dus 't eenige....'

'Het eenige - het eenige....'

Jetjes hart sloeg snel en flauw.

'dat ik haar hier laat komen....'

Wat deedt je - waarom stondt je op - en zat nu op dien stoel tegen den muur waar je nooit zat.... Als een.... vreemde. Nù zèggen: bedaard, helder en zóó precies dat hij alles begreep van 't erge dat je leedt onder dien twijfel, niet van die machtelooze woorden.... Maar.... nee, daar vielen in je hoofd de gedachten, honderd tegelijk, al dooreen en je lippen wilden niet van elkaar. Tot alles weg was - een holle leegte, met één ding rechtop:

'Ik kan niet meer hier komen als Gerda thuis is.'

Niet meer! Ik niet? Maar *ik* hoor hier! Ik en zij niet! Voelt hij dat niet? Ik hoor bij hem en hij bij mij.... als hij dat *niet* voelt - niet zóó voelt dan.... dan....

Opspringen en aan zijn hals hangen, en zijn gezicht boven je zien met de liefde erin - den lach en de zachtheid in zijn oogen die je zoo trotsch wist voor joù alleen.... *wist*.... Maar je zat op je stoel, stijf, strak - je lichaam, je tong, je denken onbuigzaam.... star....

Hij liep heen en weer, gekweld. Waarom zei ze nu niets, hij kòn toch niet anders doen! Dat moest ze toch begrijpen! Wat bedoelde ze nu met dien uitroep - ze hoefde waarachtig op Gerda niet jaloersch te wezen; ze moest weten dat hij van haàr hield. Maar voor 't oogenblik - ja oogenblik? Wat wist hij van oogenblik of toekomst - hij wist niets meer, alle hing uit de voegen. Hij kon zich ook om geen 'later' bekommeren, - over vijf dagen moest hij spelen in Frankfort op 't muziekfeest. Hij had pijn in zijn arm, dat kreeg

hij altijd van agitatie - hij kon zich niet zoo laten afleiden! Dat Jetje - ze wist toch dat hij spelen moest - het hem nu nog moeielijk maken ging, daar zat met een gezicht - zijn eigen Jetje niet meer - met oogen - oogen die hij niet anders kende dan vroolijk, lachend, verteederd, plagend - bewonderend....

'Dàn - zullen de lessen met September ophouden.'

Hij keek gestoken op.

'Natuurlijk, hij begreep het - hij was er beroerd genoeg van geweest - maar dat zij het zóó zei - zoo koud - gaf zij zóó licht hem op?'

Zijn zwakheid, in 't nauw gedreven, greep over de pijn van gekwetstheid heen de kans: 'Als zij dat dan zelf zoo wilde....' Maar dan drong het natuurlijk verzet met geweld naar boven, onberedeneerd.

'Doe nu niet ineens zoo tragisch. Het lijkt niet meer of minder dan een scheiding!'

Haar hart, haar oor, op 't uiterste gespannen, wisten meteen te missen de nuance die ze hoopte. Wat *zij* zou gedaan hebben, opspringen en roepen:

'Neèn - dat om alles ter wereld niet!'

Haar oogen klampten zich aan zijn gezicht. Daar was toch.... verdriet in. Ach, hij kon zich nu eenmaal moeielijk uiten in gevoelskwesties, hij zat er ook in verward.... Maar.... dat veranderde heelemaal in hem: niet meer overeind springen als zij binnenkwam, en honderd kleinigheden die haar hart miste en optelde.... Als hij dan zoo verstrikt erin zat, waarom zocht hij dan niet als vroeger zijn troost bij haar - waarom praatte hij niet eerlijk? *Dit* kon hij toch maar niet zonder meer aanvaarden - elkaar niet zien.... dat was.... God dat was.... de dood!!'

Hij zat stom, gevangen in zijn overstelpende verplichtende denken aan de groote verandering in zijn huis. Ja, wat moest het nu - de huishoudster zou hij houden, dan was er tenminste om te beginnen een die zorgde dat de boel op gang bleef - later konden zij nòg zien. Hij was dan geborgen voor mogelijke onverwachte invallen van Gerda - als zij weer ineens weg wilde bijvoorbeeld. Ja, waàr moest hij nu allemaal aan denken - en eeuwig dat schrijven naar zoo'n dokter, die zusters, hij die nooit brieven schreef... en daàr Jetje opeens:

Lessen ophouden. Wéér een vrouw met een humeur. Lessen ophouden. Al het heerlijke geluk van jaren - alles in een oogenblik kapot gemaakt.... hoe kòn ze dat nu maar zoo zeggen, de heele zomer was er toch nog.... Nee kijk dat lieve gezicht nu, dàt was toch....'

Hij was opgesprongen, greep zacht haar hoofd tusschen zijn

handen, boog het achterover, tot ze opkeek in zijn oogen, vragend, dringend.

Daàr was het weer - de oude liefde in zijn gezicht. Waarom deedt je nu niets - was je opeens zoo.... onhandig geworden dat je niet meer wist hoe te doen. Nu.... nu ging het voorbij.... o dat was het verschrikkelijke dat ze niet meer kòn....

IJzeren banden die haar lichaam, haar geest, haar heele bewegen zijn gratie, zijn losheid, zijn weten, zijn bewustheid ontroofden.... Tot zij moeizaam tot een enkelen strammen kouden kus kwam.

Hij bleef, lang nadat zij was heengegaan, zitten staren, verloomd en somber. Dat Jetje eenmaal van hem zou heengaan - zij was nog jong, zou trouwen met een man uit haar côterie - dat had hij altijd geweten, achter alle geluk - maar den laatsten tijd was 't zoo ver, zoo onwaarschijnlijk gaan lijken. Hij hàd niet meer gedacht, geleefd in een droom. Nu was de werkelijkheid er weer - de werkelijkheid die Gerda was - de harde grauwe werkelijkheid, die Jetje niet wilde of kon begrijpen.

Annette keek op van haar werk. Jetje stond in de deur, en over Frederiks gebogen hoofd zag zij in het gezicht van haar kind. Het was een vaal vertrokken afgetobd gelaat, dat plotseling alle jeugd had verloren, en waarboven dat wonderlijk zilver van haar haren haast grijs leek.

Zoo zagen zij elkaar eenige oogenblikken aan, waarin angstige vraag en afgemat bitter antwoord zwijgend heen en weer vlogen. Over Frederik heen, die daar stil zat, in slaap gevallen, zijn fijne blauw geaderde hand op de bladzijde van zijn boek.

Toen plotseling weer ontwakend, uit een van de korte slaapjes die hem tegenwoordig soms overvielen, keek Frederik op. En tegelijk was de plek voor de deur leeg.

XXI

ONZEKERHEID bracht de zomer van negentien-veertien in Europa. Het manifest der Fransche socialisten onder Jaurès dat tezamen met de Duitsche het vorig jaar trachtte een oplossing te vinden voor de kwestie van den Elzas, had verklaard: ‘Als de vijanden van Elzas Lotharingen beschouwen wij zoowel de Duitschers die weigeren ons zelfbestuur toe te staan als de Franschen die ons zoo warm aan 't hart willen drukken dat het bloed van gansch Europa daarbij vergoten zou worden....’

Het gistte. Slechts weinigen was het bewust hoè dicht men in negentien-vijf en in negentien-elf aan een Europeeschen oorlog had gestaan, met den inval der Franschen in Marokko. Thans, het viel niet te ontkennen, hoe in de groote landen het militarisme langzaam werd gedreven naar de spits.

Maar het Hollandsche land zag den schoonen zomer onvertroebeld over zich staan. Geprikkeldheid allerwegen in de politiek, daarvan las men in de couranten, maar ach het was zoo ver weg....

’En zonder zorg ook pakte Annette Craets de koffers, trok met Jetje naar buiten. Jetje werkte wel hard om moeder zooveel mogelijk uit de hand te nemen, maar soms in een onbewaakt oogenblik vond Annette haar zitten, star voor zich uit starend, en er lag een matheid over haar gansche wezen die zij er nooit in gekend had.

‘Ach ja de zomer.’ Die stond in Jetjes denken als een afschuw ditmaal. Andere jaren was er wel geweest de leegte der vacantie, Kraus op reis. Maar óók tevoren, en nog de heele heerlijke maand September: zon, feestelijk mooi weer - lichte flatteerende zomerjurken om telkens triomfantelijk nieuw weer mee in zijn kamer te staan.

‘Je bent zèlf een bloemetje,’ zei hij.

Zei hij. Zei.... hij. Weg. Vervaald. Zonder vreugde meer. Ze kocht japonnen - tòch nog een beeldig zeegroentje om aan te trekken vóór zij naar buiten ging. Zoù hij dàt niet lief vinden? Ach nee, hij keek er niet meer naar, hij zàg het niet! Was dat alles de zorg om Gerda's terugkomst? Dat kon niet; dan zou hij juist nog meer naar haàr trekken. Het was.... met dat besluit was er iets in zijn gevoel, zijn teeder warm gevoel, vergiftigd.

Herinneringen doken op; momenten die zij zelfs in den gelukkigsten tijd had opgemerkt: een plotseling terugtrekken als zij zich het nauwst met hem verbonden voelde. Een terugtrekken, een nauw speurbare afweer soms om een woord.... En nu was het er plotseling had en duidelijk - ze wist het op eenmaal in een wanhoop of ze in een afgrond sprong:

Hij wilde dat niet. Het uiterste.

En: als hij dat wilde, had hij nooit haar liefgehad als zij hem.

Gerda sparen? Een huwelijk was geen liefdadigheidsinstelling! Liefde, dat was het hoogste, heiligste, daarvoor moest het mindere wijken. Wie dat niet zoo voelde, had het nooit gekend, had de onmacht in zijn ziel om het te kennen.

Zij zag de jaren dat zij, niets achtend, de conventie niet, haar familie niet, haar vader en moeder niet, bij hem gekomen was. Als hij gezegd had: ‘laten we samen weggaan,’ - zij zou het gedaan hebben. Ja, hoè zij aan thuis hing, zij zou het hebben geofferd. En hij.... had dat alles aangenomen - hij had het natuurlijk gevonden - altijd méér nog had *zij* kunnen geven.... Nu trok hij terug. Zij bleef alleen staan. Zij bleef.... alleen....

Wat had zij nog te maken daar - bij hem....? Zij wilde soms ineens de les afschrijven. Maar de letters wilden niet zich voegen op 't papier. Letters die altijd blijdschap, lieve woorden, naampjes, teeders hadden gevormd - hoe konden zij nu opeens als aan een vreemde.... een les afzeggen.

En omdat dit niet kon, ging zij weer.

Het begin. Altijd nog wel even zijn speelsche begroeting; de oude sfeer scheen zich te zullen herstellen.... Zij tastte die rond zich bevend met haar vreezend verlangen.... Maar dan zonk het - zwaar onweerhoudbaar. Dan was er weer, wat in die kamer zoo gruwelijk geworden was: het weten, dat *zij* het alleen zoo leed.

Hij leed onder Gerda, onder al het practische dat zooveel van hem eischte plotseling. Maar niet.... néén! het kòn niet waar zijn, het moest alleen maar zoo lijken!

En op een dag kwam Jetje tot ongewende dingen. Zij begon, met geweld zich dwingend, te praten. ‘Dien glazen wand breken! En

een brug slaan, de kleine vaste brug van haar eerlijke, zich geheel uitzeggende liefde - waarover hij dan veilig komen kon tot haar. Want dat was het: een man vreesde altijd zich over te leveren. Maar als *zij* éérst - als zij alles....

Hortend, stootend... want 't was zoo moeielijk - nooit wilden de woorden komen over het diepste; en als ze moeielijk zich gevormd hadden en naar buiten getrokken waren, dan stampvoette je en sprongen de tranen je in de oogen van machteloosheid en ellende en vernedering, omdat je zoo laf, zoo onjuist, zoo zonder kracht, uitsprak wat als een storm in je joeg. O - en daarom bereikte 't hem niet, omdat je het zoo verkeerd zei....

Maar dan ziedde ook plotseling heftige toorn op in Jetje, dat hij haar daartoe gebracht had dit alles uit te spreken, waarmee hij haar nu staan liet. Als met een hoop scherven. Dat hij het niet verstond zònder woorden! En plotseling zag zij hem van deze radelooze drift in haar opschrikken, die eindelijk hem trok uit den ban van onverschilligheid.

En toèn - tegelijk - als een geschenk viel het haar toe: hervond ook zij onverwacht den eigen ouden toon tegen hem. Bevend greep zij hem op, als een kleinood. Ze kwam voor hem, en haar handen op zijn schouders, haar oogen in de zijne, zei zij:

'Maar 't kan hem ook heelemaal niet schelen of Jetje hier nog ooit komt....'

Hij lichtte op - ontroerd. Vatte haar handen in den ouden lief-koozenden vasten greep.

'Wat denkt ze dan? Dat *ik* het niet ook ellendig vind??'

'Ach ja natuurlijk - zie je wel - ziè je wel - een man kàn die dingen niet uiten. Maar het wàs - het was dan toch ook voor hem even erg!'

Zijn stem, zijn woorden, zijn handen! Zij klemde er zich aan vast! Zij hàd hem weer! Nòg! En die troost was plotseling zoo verlossend, dat ze begon te schreien met groote warme tranen als een kind, haar gezicht tegen zijn hand gedrukt.

Schreide, eerst omdat zij het niet laten kon. Dan, omdat het zoo'n zalige verlichting was achteraf om dat alles te kunnen schreien bij hèm. En toen, omdat haar tranen zijn troost tegemoet zagen.

Maar die kwam niet.

Hij hield niet van tranen. Misschien had hij in zijn huwelijk te veel tranen gezien; booze, onredelijke, woedende, makkelijke tranen.

Hij hield van Jetjes transparante lichte bekoorlijkheid, maar niet van dat zware, wat niet bij haar behoorde: verwijt, liefdesbetuiging in woorden, schreien... Hij keerde ook onbewust er zich van af, omdat

het hem ergens een gevoel van schuld gaf, van een tekort - en hij dat niet *wilde* voelen.

‘Het was alles waarachtig miserabel genoeg - als er nu ook bij kwam nog zulke misère met Jetje. Per slot, wat wilde ze, wat kòn hij! 't Lag nu eenmaal zoo. Je moest toch je verstand gebruiken.’

‘Huil niet zoo,’ zei hij moe, verdrietelijk. ‘Het is immers nog lang eer het September is. Dan zullen we verder zien.’

Ze droogde haar tranen, en in dat gebaar was iets onzegbaar liefs als van een doodsbedroefd kind. Hij kwam snel op haar toe met de oude liefde plotseling, maar zij wendde zich af, scheen het niet te merken. Zij had geen enkelen traan meer. Alleen een gevoel of met die tranen zijzelf was uitgedord.

Toen de dag kwam dat zij uit de stad vertrokken naar buiten, leek haar dat in haar gloeierig dof hoofd, voor het oogenblik een bevrijding.

XXII

DEN acht-en-twintigsten Juni zat Frederik Craets op zijn kantoor alleen, en keek over de gracht; en nam de courant weer op die hij had laten vallen. Hoe warm was het de laatste dagen. Hij sloeg het blad om, volgde de koersen - ja flauw was de beurs al den vorigen dag om dien moord op den Oostenrijkschen kroonprins te Serajewo. Beestachtig. Dat zulke dingen gebeurden in Rusland, dat was je gewend, maar dit....

Nù.... Fredrik trommelde verontrust op zijn bureau - nu zou er toch misschien gebeuren waar in negentien-acht hier al een crisis op de Beurs om was. Nu scheen werkelijk Berchtold, de Oostenrijksche minister van buitenlandsche zaken dit geval te willen gebruiken om den oorlog met Servië te forceeren.

Oorlog.... Wie dacht er nog aan oorlog. Na den hemeltergenden menschenmoord van zeventig was zooiets uit den tijd.

Maar de tijd, waarvan zij spraken - de gezeten Amsterdammers, de beursmannen - die tijd was door hen niet gekènd, niet overzien in zijn groei. Een tijd die na een grooten opbloei in kunst en wetenschap allerwegen, na strijd om zedelijk schoonheidsideaal in arbeidersen vrouwenbeweging onnaspeurlijk was verdwaald in een moeras, waarin de *geest* langzaam maar zeker verzonk. Waarin bizarre kunstuitingen zich gingen wreken over nijpend tekort aan werkelijke kunstmacht, en een schoonheidsideaal was verwrongen en besmeurd in kunst, litteratuur, in zeden en gedachte. Waarin gebleven was oppermachtig: de uitleving van het individu.

Holland zag ook thans slechts den golfslag breken op zijn vlak klam strand, maar in de groote landen van Europa, waar was de ongebondenheid, de verwording der zeden, de ruwheid en de perversiteit

als een krater waaruit op dien heeten Junidag de moord losbrak: de lont in 't kruit.

‘Dus jullie reizen morgen?’ zei Frederik Craets tegen Pieter, die vermoeid en warm de laatste zaken afdeed.

‘Ja morgen.’

‘'t Is te hopen dat we geen rare dingen gaan beleven in Europa!’

‘Nu - zoo'n vaart zal 't wel niet loopen.’

De Amsterdammers geloofden niet. Wel bleef de Beurs flauw, maar van een buitenlandsche paniek was nog geen sprake. Begeerige handen grepen de nieuwsbladen weg, men zocht met een zekere spanning, maar nòg lag een kalmte, de zomerkalmte over de grachten, de oude paleizen, waarvan vele gesloten waren. En over de straten ging een onbezorgd levend volk, onbewust van eenig dreigend onheil - op de pleinen voor de café's was het vol en bewegelijk druk.

Want wàs den drie-en-twintigsten Juli Servië's antwoord niet tegemoetkomend geweest, alle eischen inwilligend, alleen weigerend de medewerking van Oostenrijks gevolmachtigde aan het gerechtelijk onderzoek.

Frederik Craets deed wat hij noemde: zijn zomer-bedevaart. ‘In die weken boet ik mijn zonden van een heel jaar uit,’ placht hij te zeggen. Nu voor 't eerst vond hij er een verademing in eens uit de stad, de geruchten van oorlog, weg te zijn. En hij zat 's avonds bij Annette en Jetje - heel zorgzaam pakte Jetje moeder, die zoo rheumatisch was den laatsten tijd, in - zorgde voor vaders whisky op ijs, waar hij zoo op gesteld was.... Dan piepte soms laat nog het hek, kwam een langzame stap aan: Frits. Die vroeg uit vriendelijkheid tegenover vader, om belangstelling te toonen, naar den toestand. En Frederik, uit dezelfde vriendelijkheid antwoordde. Maar inmiddels verlangde hij naar Pieter om met dien te kunnen praten....

En dan werd het donker, zaten zij tenslotte stil, elk in eigen gedachten.

Vroegere zomers rezen op in Annettes denken, en in dat van Jetje. Annette zag den laatsten met Philip - als zij hier kwam, was het of hij uit die kamer nooit weg geweest was - waar hij geroepen had met een schaduw van den ouden vroolijken toon om ‘Klein’....

En Jetje dacht hoe zij vorige zomers het zwaar dacht te hebben omdat Kraus op reis was. Ach - de dag was immers goed geweest met een ansicht, een paar woorden....

Nu was hij thuis. En zij ging niet naar hem toe. Eenmaal - hoe had zij dit een jaar geleden kunnen gelooven! - was zij naar stad gegaan, in verlangen getrokken, om hem te zien. In haar mooie

nieuwe groentje - den flatteusen grooten hoed - het had alles geleken als vroeger....

En toen - toen zij eenmaal voor 't huis stond, had zij niet kùnnen bellen.

Als zij aan dien middag dacht, werd zij ziek. Zij was weggegaan, de gracht af, en weer teruggekeerd. Wéér er langs geloopen, en wéér weggevlucht. Tot zij om vijf uur eindelijk, na haar boodschappen te hebben gedaan, plotseling kalm werd, zóó vermoeid ook dat niets haar meer schelen kon dacht zij. En voor de derde maal stond zij voor 't huis en belde.

Toen had de huishoudster opengedaan: ‘Meneer was juist uitgegaan.’

Het was als een slag op haar hoofd. Na den strijd van een ganschen middag dit: de onmogelijkheid.

Annette die uit zat te kijken - Jetje kwam tegen haar gewoonte met de late tram - moest scherp turen, omdat zij Jetjes loop van verre niet herkende. En toen zag zij zelfs op een afstand haar zoo bleek, dat zij snel opstond en haar tegemoet ging. En op eenmaal rees daar op voor Jetjes verschroeide blinde oogen het kleine blanke trouwe moedergezicht.

‘Ik zag je aankomen.’

Jetje voelde haar arm zacht getrokken in moeders arm, ze merkte vaag dat ze achter het huis om liepen, en liet zich meevoeren als een pop.

Oh - iemand kunnen zeggen, moeder kunnen zeggen het verschrikkelijke - het leed, de vernedering, de verbijstering van haar ziel. Een ander, die de dingen ànders zag misschien, niet zoo uitgeput, zoo blindgestaard was als zijzelf. Maar ze kòn zich niet overleveren - ze kòn niet. Al wat haar het diepst beroerde had zij nooit kunnen uiten, ook niet tegen hèm. Het gelùk niet kunnen zeggen, och dat was niet erg - dat droeg je zoo licht, zoo trotsch, zoo blij juist in de verborgenheid.... Maar dit - dit werd een zware last.

‘Je gaat zeker meteen naar boven, we eten nog niet, haast je maar niet. Je zult moe zijn van zoo'n tocht naar stad.... wat 'n warmte ook ineens....’

Zoo babbelde moeder, en Jetje zei: ‘Ja, een beetje warm en moe ben ik wel....’

Boven rukte ze in een weerzin het zeegroentje van zich af, den heelen zomer bewaard voor 't geval, dàt zij nog eens naar Kraus zou gaan. Sloot het meteen weg in een kast op het portaal, waar ze nooit kwam.

In warme schoone stille dagen schoof de zomer voort. Frederik als hij buiten kwam, hield zich opgewekt, maar met hem vertrouwden thans velen den toestand niet meer. Den vijf-en-twintigsten waren de diplomatieke betrekkingen tusschen Servië en Oostenrijk verbroken, en de wolken trokken al dreigender op. Zoo argeloos en onwetend echter waren ‘zijn vrouwen’, dat hij op het onverstoorde Mon Désir onwillekeurig een gevoel kreeg: het zou zoo'n vaart niet loopen.

Maar toen hij den acht-en-twintigsten ging naar de Beurs, wist hij met een klopping van bezorgdheid in zijn hart, dat nu gebeurd was, wat zes jaar geleden den schrik had gejaagd in den Amsterdamschen effectenhandel:

Oostenrijk had Servië den oorlog verklaard.

Hij liep met andere beursmannen, zijn vriend Cloese, pratende op. ‘Extratijding!’ werd geschreeuwd op den Dam - het was als scheurde de serene blauwe zomerlucht van een onheilskreet, alarmeerend en dringend en onophoudelijk uitgekrijscht: ‘Extra tijding!’

Frederik greep een blad uit de hand van de dichtstbijzijnde vrouw, en toen lazen zij samen - wisten zij wat zij niet zeiden maar wat hun hersenen snel begrijpend verwerkten achter hun strakgeworden gezichten:

Rusland verontwaardigd over Oostenrijks handelwijze tegen Servië. De kans op een Europeeschen oorlog, waarbij Rusland in elk geval kon rekenen op Frankrijks steun.

Zij gingen in den zomermiddag, in een zon die brandde over de stad en die zij nauwelijks achtten - medegesleept in de paniekstemming die het vallen der effecten overal had gebracht. De vrees in massa te worden afgeslacht sloeg den geldnemers over 't hoofd. In een geweldige agitatie eischten zij van de Effectenvereeniging sluiting der Beurs.

Frederik Craets' fijne trekken stonden strak van spanning. Nòg zeiden zij tot elkaar, Cloese en hij: ‘'t Is absurd - een Europeesche oorlog - onbestaanbaar.’ Maar hij wenschte dat Pieter terug mocht wezen en naast hem, want over de grenzen gingen de gebeurtenissen met een dreigenden haast voort. Daar trachtten de diplomaten de teugels te grijpen: Grey in Engeland wilde bemiddelen - Von Bethmann Hollweg, ontsteld voor de consequenties nu Rusland Servië's zijde koos, waarschuwde Oostenrijk dat Duitschland zich niet zou laten meesleepen. Met te meer pressie nu Grey had laten weten dat Engeland in dàt geval niet onzijdig zou blijven.

Maar die andere macht, de grootere, onweerstaanbare, die van het militairisme, had eindelijk de volken gegrepen. Zweepte in Duitsch-

land op den geest die reeds eenmaal zoo fel gesproken had uit het beruchte stuk van Von Schlieffen. De geest die altijd gehamerd had op het beeld: Duitschland weerloos binnen een ijzeren ring. De geest die geweigerd had eenmaal den ouden President Kruger te ontvangen, omdat men vermijden wilde Engeland te prikkelen eer Duitschland klaar was - die geest brak uit: een vlam, lange jaren slechts door een dun dek tegengehouden.

De socialisten kwamen in actie. In allerijl werd een bijeenkomst van het Bureau der Internationale uitgeschreven. Het was meer dan tijd haar preventieve werking tegen den oorlog in werking te stellen.

Het was Victor Adler die de debatten opende - terneergeslagen sprak van de machteloosheid zijner partij. Te Weenen werd iedere demonstratie, behalve die der oorlogspartij, belet. Zouden de socialisten zich thans tegen den oorlog verzetten, dan beteekende dit de ondergang der organisatie. Haase in Duitschland kon wijzen op groote vredesdemonstraties in Berlijn onder de arbeiders. Maar als Rusland Duitschland zou aanvallen, dàn werd het iets anders.

Jaurès dan, machtig, schitterend in zijn rede, herinnerde aan de groote verontwaardiging over het Oostenrijksche optreden in alle kringen van het Fransche volk. Zijn regeering was vredelievend. Frankrijk was door géén verplichting gebonden Rusland in een oorlog te volgen. ‘Wij kennen slechts één verdrag: dat hetwelk ons aan de gansche menschheid bindt.’

Rusland mobiliseerde. In Amsterdam groeide de paniekstemming bij het uur. Het leven der stad trilde onder de geweldige zuiging der gebeurtenissen over de grens. In de hoofden, de harten, sloeg de angst.

‘Oorlog - belegering - hongersnood - armoede.’

‘Mijn hemel,’ zei Frederik Craets, ‘het volk is stapelgek. Ze eischen overal, en plotseling hun geld op. Ze stoppen al het gemunte geld weg - op zolder - in den tuin - in oude hoeden - je kunt geen biljet van tien gulden meer gewisseld krijgen! De menschen probeeren letterlijk overal biljetten te wisselen voor kleine bedragen - aan stations - bij de post - in café's. En die - uit zelfverdediging weigeren papieren geld aan te nemen. En nu is er weer als een loopend vuurtje het gerucht dat de biljetten der Nederlandsche Bank niet meer worden aangenomen.’

‘De Rijkspostspaarbank,’ zei Cloese, ‘heeft een waarschuwing gericht tot de spaarders dat hun ongerustheid geheel ongegrond is... Maar kom vanavond en kijk naar de tooneelen op het Rokin voor de Nederlandsche Bank! De menschen komen er 's nachts om half

twaalf aanzeulen met ligstoelen, matrassen, kussens, om den volgenden morgen aan de beurt van uitbetaling te komen. 't Is er zoo'n heidensche drukte, dat om één uur 's middags pas aan de beurt komen, die niet later dan om zeven uur in de rij zijn komen staan.'

Hij stond er en keek, zijn nog altijd knap mager gebruind gezicht met de grijze snor betrokken, over den Dam. Hij nam zijn ouden vriend onder den arm vertelde verder:

'Gisteravond waren directeuren der Nederlandsche Bank in den ministerraad toegelaten, had de regeering de Bank de bevoegdheid toegekend de biljetten der Bank in edel metaal te betalen. De Bank zou in plaats van twee-en-een-half maal, vijf maal het bedrag van haar voorraad aan goud en zilver in biljetten uitgeven.

Ook werd de uitvoer van gouden munt en muntmateriaal verboden.'

Craets luisterde, zijn gedachten dreven onrustig heen en weer. Hij voelde zich eenzaam in den storm, berekende wanneer Pieter thuis zou kunnen zijn. Crediet werd allerwege opgezegd. Overal eischten deposanten hun geld op, en trachtten tegelijk hun uitgeleende gelden binnen te krijgen. De hypotheekbanken gaven op slag geen geld meer op hypotheek. Sophie kwam aanhollen bij haar vader. Haar gezicht weggetrokken in zenuwachtige agitatie.

'Ben je niet buiten kind?'

'Neen vader! Natuurlijk niet. In oorlogstijd zorgt iedereen toch thuis te zijn!'

'Maar er *is* geen oorlog hier, Sophie.'

'Ze zeggen toch allemaal dat het komt! Dat u moeder en Jetje niet thuis laat komen! Ik ben meteen weggereisd. Kunt u wat bankbiljetten wisselen vader?' Zij schudde haar tasch uit, en er fladderde een wolk van muntjes en bankjes over de tafel. 'Ik wil er liefst goud voor hebben.'

'Wat in vredesnaam wil je met al dat goud?'

'Begraven natuurlijk. In den tuin. In oorlog heb je aan papieren geld niets - is 't eenige munt. Ze zeggen, je moet zooveel mogelijk gemunt geld bij elkaar brengen.'

'Zegt je man dat ook?'

'Die? Die gelooft weer niets. Die lacht natuurlijk weer om alles wat ik zeg of doe. Maar het zal blijken wie de wijste geweest is.... *ik* zal tenminste zorgen....'

'Ik kan je wel wàt geven.... Wees verstandig Sophie en doe niet met al dien onzin mee. Jùllie brengen de paniek in de stad - ze bestormen de banken.'

Sophie stond boos op.

'Als er oorlog komt, zal *ik* de eenige zijn die gezorgd heeft.'

‘Goedenmorgen dochter,’ glimlachte Frederik Craets, maar er lag een kleine dwarse rimpel boven zijn oogen.

Melgers stond in zijn tuin en keek over de rustige avondweiden. Een roode zon spiegelde in het water der slooten. Vreemd en onwezenlijk leken hier de berichten in de kranten - maar op dezen avond voelde hij op eenmaal het nader komen. Duitschland dat Rusland een ultimatum zond binnen twaalf uur de mobilisatie te staken. Hij dacht aan Fred. Als de mobilisatie hier ook eens werd afgekondigd - hij had het zoo gewoon gevonden dat de jongen reserve-luitenant was - nu op eenmaal werd het iets anders.... je kon toch nooit weten....

Hij liep plotseling naar binnen waar Francine voor de open waranda-deuren zat met een boek. En hij begon te praten uit zijn onrust over de krantenberichten.

Het raakte nauwelijks haar aandacht.

‘Och kom - altijd immers dat gehaspel tusschen Frankrijk en Duitschland.’

‘Maar dit wordt ernst, nu Duitschland mobiliseert.’

Ze knikte, keek hem aan met haar groote blauwe oogen of ze luisterde, en dacht aan iets anders.

En hij zweeg. Dit was een van de vele dingen, die hem zich door de jaren nameloos eenzaam hadden doen voelen: dat hij nooit bij machte was haar aandacht te vangen.

Hij vond het ook niet prettig dat Mies en Jenny niet thuis waren. Als 't waar was dat de toestand precair werd, dan wou hij zijn meisjes thuis hebben. Dan werd het een herrie op de treinen - waarschijnlijk het heele reizigersvervoer stopgezet voor het leger....

Den volgenden dag ging hij naar Amsterdam.

En zóó als hij hier kwam, greep hem de paniekstemming. Hij liep tusschen een dichte menschenmassa door over het gloeiende Damrak - overal hoorde hij het woord oorlog, werden de kansen gewikt dat allen erbij gesleept zouden worden.

In de Kalverstraat zag hij opeens zijn schoonvader voor zich uit - zijn magere ranke gestalte wat stijf, liep vlak langs de huizen om de zon te ontwijken. Melgers haalde hem in. Frederik keek bezorgd.

‘'t Ging allemaal een verdachten kant op. Heb je gezien het ultimatum van Duitschland?’

‘Mijn meisjes zijn nog uit - Mies in 't kamp, en Jenny in Parijs.’

‘Laat ze thuiskomen, dadelijk, vóór ze misschien niet meer weg kunnen - ik ben ook bezorgd over Pieter en zijn gezin - hoe komen ze erdoor als....’

‘Maar Zwitserland staat er toch buiten.’

‘Als ze niet meer reizen kunnen door Duitschland en Frankrijk...’

‘Dènkt u.... hemel, wie had er nu aan zoo iets gedacht!’ zuchtte Melgers. ‘Hoe krijg ik Jenny - ik weet niet eens waar ze op het oogenblik is....’

‘Probeer te telegrafeeren,’ raadde Frederik ongerust - hoe kreeg je dat kind nog hier - en hij werd weer woedend op zijn schoonzoon en ditmaal ook op Francine. Wat waren dàt voor ouders die niet wisten waar hun dochters zijn....

Melgers nam bedrukt afscheid. Op het telegraafkantoor lagen de telegrammen opgestapeld. Toen hij thuis kwam, leek daar alles een booze droom. In de woelige drukke opgewonden stad waar alles vol was van het gerucht ‘oorlog’, voelde hij zich meegesleept in de paniekstemming. Hier was niets veranderd, - de groene weiden lagen zoo rustig en vlak in het wazige licht - hier scheen dat alles een waan.

‘Vreemde berichten daar in het oosten hè?’ zei hij luchtig tegen een van de gemeenteraadsleden, die kalm heen en weer liep op den weg.

‘Dat zegt u wel burgemeester,’ knikte de ander onverschillig.

Maar in de gang van zijn huis kwam Francine hem tegemoet. Ze zag bleek, haar oogen groot van angst.

‘Fred is er geweest! Hij is alweer weg. Hij moet -’ haar lippen begonnen te trillen - ‘hij moet opkomen. En ik... wist - nergens van.’

‘Ik heb je toch gisteren al gezegd....’

‘Och daar heb ik niet op gelet. Ik dacht niet dat die dingen nog gebeurden tegenwoordig. Nu - is de jongen opgeroepen. Maar er zàl toch geen oorlog komen *hier*?’

‘Neen. Welneen. Wat jammer dat ik Fred niet gezien heb! Had hij idee waar hij heen moest?’

‘Neen. Jan....’ ze schreide bijna, ze zag aldoor den langen knappen altijd zoo vroolijken jongen die hier stil en bleek in elkaar gedoken had gezeten, en haar driemaal opnieuw had goedendag gekust.

‘Hij zegt, 't heele treinenvervoer is voor het leger - hoe komen Mies en Jenny thuis?!’

‘Ik heb getelegrafeerd - vader sprak ik nog.... Dat ik Fred nu ben misgeloopen!’

Ze zaten 's avonds in de huiskamer, die hun plotseling verlaten en onheilspellend leeg leek zonder kinderen, en keken den weg af. Voor het eerst gingen hun gedachten te zamen, wist de een wat de

ander dacht - zeiden ze dezelfde woorden. En telkens, onrustig, liep Melgers den weg op naar de boot.

Eindelijk, al laat in den avond een bekende stevige kleine figuur, moe aansloffend.

Mies!

Mies, beladen met een valies, een pak, een regenmantel, bestoven en vuil, bleek en moe maar lachend.

'Daar bèn ik hoor. Vader wat heb je me laten reizen! Dag schatten.'

Ze omhelsden het kind, hun eenzaamheid gebroken - en zij vertelde, bij de tafel neergevallen op den eersten den besten stoel:

'We hadden er gewoon geen erg in daar in 't kamp, we lazen geen kranten. Vanmiddag vaders telegram, en nog meer kregen bericht van thuis. Toen zijn we opgebroken. Maar je kunt haast geen aansluiting krijgen - ik reis van drie uur af. In Zwolle vlogen je maar kalm de treinen vol soldaten voorbij. Waar is Jen?'

'Die is er natuurlijk nog niet, en Fred moet opkomen, morgen.'

'Fred? Fred?! Is 't zoo erg?'

Ze dacht terwijl ze naar de twee moede bedrukte gezichten keek: 'Wat 'n zegen dat ik meteen gegaan ben. Verbeeld je dat we niet bij mekaar waren als er wat gebeurt.'

Frederik Craets zwoegde den langen heeten dag door, werkte met zijn ouden procuratiehouder met Jobsgeduld en tact den menschenstroom at. En op de straten heerschte verwilderde angst. Staarten menschen stonden voor de winkels, bestormden er de eigen leveranciers. Sophie Hartonius holde op de Heerengracht binnen waar de oude tante Louise nog te bed lag, en joeg Mijntje den schrik in de beenen met de waarschuwing dat zij zorgen moest zooveel mogelijk voedsel in te slaan, want als Amsterdam belegerd werd, hadden ze geen eten als ze nù niet zorgden.

Wèg was ze in een oud mantelpak - met een groote tasch - haar klein bleek gezicht vreemd onder een oud hoedje.

Mijntje, alle conventie vergeten, stormde bij haar juffrouw de slaapkamer in.

'Juffrouw - o, daar was mevrouw Hartonius, en we moeten zorgen dat we eten in huis hebben want er komt oorlog!'

Een hand schoof snel het groen damasten bedgordijn opzij, en Louises hoofd met witte nachtmuts keek uit.

'Wàt zeg je? Oorlog?'

'Ja juffrouw - ze zeggen het. Wat moeten wij beginnen - wij hebben geen man in huis om ons te beschermen.'

‘Klets niet,’ zei de oude Louise krachtig. ‘Een man? Wat moeten we met een man? Daar zal de oorlog niet om weg blijven.’

Ze legde schijnbaar kalm haar hoofd weer op 't kussen, maar in haar hersenen spookte de voorstelling:

‘Oorlog - brand - moord - soldaten - vluchten.’

Voor 't eerst betreurde zij het, dat ze die nieuwerwetsche malligheid, een telefoon, niet had.

‘Ik zal opstaan; ga jij dan maar wat zien te krijgen.... hier is geld.’

Louise stond op, greep haar pruik, maar schoot slecht op met aankleeden. Haar handen beefden, zij kon de diamanten knoppen moeielijk in haar ooren krijgen.

En om twaalf uur stond een wanhopige Mijntje met een leege tasch in de eene, en het geld onaangebroken in de andere hand weer in de kamer. De menschen bestormden de winkels - en veel winkeliers sloten omdat zij niets meer hadden.

‘Maar onze eigen leveranciers! Heb je dan niet gezegd dat je gestuurd wordt door juffrouw Craets van de Heerengracht?’

Bijna had Mijntje hardop gelachen. Want in haar geest stond één warreling van verbijsterende tooneelen. Eén herinnering hoe zij eenvoudig de winkels was uitgesnauwd, waar niemand naar je luisterde, zelfs niet gekéken werd naar je goeie geld.

In de zijkamer zat dien Augustusdag Louise Craets en tuurde in het spion - tot eindelijk laat in den middag Frederik de stoep opkwam.

Hij had het warm en hij was moe, maar hij praatte het oorlogsgerucht uit hun hoofden weg.

‘Er is immers geen sprake van. Wij hebben toch ook geen oorlog gekregen in zeventig. Waarom dan nu?’

Maar hij dacht, terwijl hij over Louise zat en op de groene gracht uitkeek:

‘Wat zal 't wòrden.’

Toen hij thuis kwam, stond hij plotseling in de gang voor Fred Melgers.

‘Wel kerel, wat is er?’ zei Frederik Craets lichtelijk geprikkeld - hij was moe.

‘Ik kom u goedendagzeggen. Ik....e.... moet opkomen.’ De jongen zag bleek - zijn branie-achtige houding verloren. Hulpeloos keek hij zijn grootvader aan. ‘Ike....e.... zou *u* denken dat we oorlog krijgen?’

‘Welneen - voorzorgsmaatregelen. Als alles mobiliseert, kunnen *wij* het toch voor ons fatsoen niet laten!’

‘'t Is - e.... zoo ineens....’

‘Ja, wat moèt dat moèt, mijn zoon.’ Hij keek hem scherp aan, zag nu plotseling dat de jongen stond te trillen.

‘Scheelt er wat aan?’

Fred keerde licht gegeneerd zijn hoofd af.

‘Ik ben ervan geschrokken.’

‘Hij is bang,’ dacht de grootvader pijnlijk.

Een nieuwe wereld viel voor hem open, terwijl hij Fred naar binnen trok, een glas port voor hem inschonk.

‘Die jongen, zoo fier paradeerend in zijn mooie pakje van reserveluitenant, was een lafaard in zijn hart. Aan de mogelijkheid dat dit officiertjespelen ooit ernst zou worden had hij niet gedacht.’ Zijn mannelijke natuur verzette zich kregel - zijn zacht hart had medelijden.

‘Hoeveel,’ dacht hij, ‘zullen er zóó gaan.’

Over de grenzen gingen de gebeurtenissen met verbluffende snelheid. Den eersten Augustus verdrongen zich de Amsterdammers voor de bulletins:

‘Duitschland verklaart Rusland den oorlog. Frankrijk antwoordt afwijzend op Duitschlands ultimatum.’

‘Daar gaat Frankrijk!’ zei Cloese. ‘Sinds zeventig heeft het verlangd Duitschland naar de keel te vliegen om den Elzas. Bismarcks voorspelling.’

Door de straten van Amsterdam bewoog zich een woelige opgewonden menigte. Want door alle standen trok de groote beroering: de algemeene mobilisatie afgekondigd. De oproep luidt: *allen*.

Het volk van Amsterdam staarde naar de bulletins - een koude greep om hun hart. Nóg was de oorlog niet hier, maar reeds werd Holland in den kolk meegesleurd. Extra's werden gerukt uit de handen der leurende vrouwen, die stonden luidkeels roepend op den hoek der Paleisstraat. Ernstige ontstelde oogen zochten angstig de berichten na van den storm die al nader en nader kwam, al verder om zich heen greep; bespraken de kansen: hoe de neutraliteit der kleine staten niet mocht geschonden volgens het verdrag van achttien-negen-en-dertig. Een schending bijvoorbeeld van België's onzijdigheid zou Engeland noodzaken voor België in de bres te springen.

‘Goddank,’ dacht temidden van dat alles Frederik Craets verruimd, ‘is Pieter thuisgekomen.’

Hij had hem even gesproken, hij viel om van vermoeidheid. Overvolle treinen waar geen plaats was om te zitten door den overhaasten

uittocht van alle buitenlanders. Eugénie lag te bed; ziek van de geforceerde reis.

Nog was Annette buiten. Frederik had het goed gevonden haar en Jetje daar te laten in die eerste dagen van beroering. Maar nu - nu het gevaar dreigender werd, moesten zij niet thuiskomen - allen bij elkaar zijn?

Hij was te moe om een besluit te nemen of nog naar buiten te gaan 's avonds.

Den avond van den tweeden Augustus kwam Leedebour bij hem oploopen.

'Heb je het gezien? Daar gaan we: Duitschlands ultimatum aan België om den opmarsch der Duitsche troepen door te laten, naar aanleiding van een voorgenomen Franschen opmarsch in het Maasvak Givet-Namen. Nu is de oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk een kwestie van een paar dagen misschien.'

Dien heeten onheilspellenden Zondag hing de lucht vol bang verwachten over de groote stad. En den derden Augustus kwam wat verwacht was: België's afwijzend antwoord, en Duitschlands oorlogsverklaring aan Frankrijk.

'Vader!' riep Francine Melgers, en zij stortte haar vaders kantoor binnen, verwaarloosd, slordig, zonder poeder of schmink, haar oogen groot-angstig:

'Vader, *wij* zullen toch geen oorlog krijgen??'

'God zal er ons voor bewaren kind.'

Zij zweeg getroffen en keek naar hem zooals hij daar zat, heel vermoeid en teer, maar kalm berustend. Zijn krachten waren niet groot meer, maar zijn geest spande zich met de oude vlugheid, die hem in jonge jaren het wild had doen jagen. Met Pieter samen streed hij op tegen het moratorium dat in de beide Kamers gevraagd werd met grooten klem door alle uiteenloopende partijen. Particulieren, middenstanders, groothandelaars, de Kamer van Koophandel, rechtsgeleerden, allen drongen erop aan. En voor 't eerst kreeg Frederik Craets woorden met Hartonius, maakte hij zich fel driftig over dezen eisch: aan debiteuren een termijn van uitstel van betaling van hun schulden te verleenen. Hij, één met de haute finance, was van oordeel dat het uitschrijven van een moratorium inplaats van geruststellend, verontrustend zou werken.

Maar enkele dagen later, luwden de eischen, keken zij elkaar opgelucht aan.

Sinds Philips dood trok Frederik meer en meer naar Pieter. En deze op zijn nerveuse, tegen zijn vader echter altijd ingehouden wijze, hechtte ook vooral in deze dagen sterker. Wat stond er nog alles te gebeuren!

Op Mon Désir zagen maar half bewust Annette en Jetje den toestand aan - zaten vredig in den koepel, hadden samen hun lachje om Sophie.

Maar op den avond van den derden Augustus was Jetje aan de telefoon. Overal stond aangeplakt dat het voorterrein van Naarden moest worden ontruimd. Steenen gebouwen zouden voorloopig blijven staan, maar wellicht binnenkort worden neergehaald. Zij wilden weg, het werd hier te onveilig. Al wat in de gevechtslinie lag werd opgeblazen als er oorlog kwam. Ze moesten weg - ze moesten een pas hebben - een auto.... en Frits was absoluut onhandig in die dingen....

Pieter reisde dadelijk af. Hij vond de beide vrouwen met Frits in de hal bijeen - Frits die gepakt en gezakt, uit zijn Hol verjaagd, was binnen komen vallen. Als een naderend onheil klonken de bijlslagen van het kappen der boomen op den Naarder Straatweg.

‘Is dàt noodig? Al bij voorbaat dat vernielen van die mooie boomen?’ had Jetje geroepen. Jetje die een boom liefhad als een mensch. En 't antwoord van den langen soldaat, meegezogen in den panischen schrik was:

‘Als de oorlog komt, moeten we klaar zijn.’

Door 't gansche land, overal waar verdediging werd klaargemaakt, vielen de boomen, werd schoonheid tot woestenij.

Pieter had een pas kunnen krijgen van den commandant te Naarden, en een rijtuig om moeder en Jetje en de dienstboden naar Amsterdam te brengen. In den grootsten spoed werd alles gepakt en versjouwd.

Het was Jetje een bevrijding uit den engen kerker van haar tobbend denken, plotseling actief te moeten zijn. Uit haar verstarden droomtoestand gejaagd te worden en te moeten handelen. En in die verlossing was zij plotseling scherp helder van geest en bij de pinken; dacht en regelde snel, doeltreffend samen met Annette, pakte in een jacht, ordende, sloot. Het zou haar een wellust geweest zijn vloeren te schrobben, alles wat haar afgekwelden geest belette te denken in een diepe lichamelijke vermoeienis.

In den avond reden zij heen. Door een veranderd landschap. Huizen zagen zij verlaten, die zij den ganschen zomer gekend hadden fleurig, bevolkt - tuinen met de sporen van overhaast opbreken. En aan de boomen de roode plakkaten dat de bevolking niet ongerust behoefde te zijn over het schieten op de Larensche hei... Dat Amsterdam slechts via Utrecht bereikbaar was, daar de weg door Naarden na twaalf uur 's middags niet gebruikt mocht worden....

Hoe wonderlijk veilig en kalm, en hoe weldadig leek hun toen het

huis op de Keizersgracht, in hun verbijsterden geest nog het beeld van het roezig, pas verlaten Mon Désir: de kamers overhoop, de meubels gedekt met stoflakens - de laantjes waar oom Pieter en tante Sophie rustig hadden geloopen met het leeuwtje, thans aan een vreemd tumult prijsgegeven. Soldaten die af en aan draafden, den kortsten weg namen van de hei naar den straatweg. Achter het huis stond een schildwacht die kortaf den toegang weigerde naar het boschje. En weg waren ze gereden tenslotte, gejacht, met een nooit vermoed onheil boven hun hoofden.

Thuis zijn nu - in Amsterdam. Allen bij elkaar. Hier vader - moe en bleek van bezorgdheid om hen, maar met een innig blijden glimlach de gang inloopend dat ze er waren! En voor 't eerst ook, opgestooten uit haar egocentrisch denkbestaan der laatste weken, ging Jetjes gevoel den ouden natuurlijken weg: Goddank dat Kraus in 't land was gebleven. Hij die zoo nerveus van reizen werd. En dat hij zich lang geleden reeds had laten naturaliseeren!

Toch, sterk ook voelden ze nu pas hier in Amsterdam de dreiging. Zelfs bij de Regeering scheen de vrees te bestaan voor een te wachten ultimatum....

'Er is tenminste deze zegen, dat de nationale geschillen opeens zwijgen,' zei Hartonius, toen zij dien avond te zamen zaten, laat nog even aangekomen om moeder en Jetje te begroeten. 'Waaraan de sociaal-democraten in de Kamer uiting geven: "In gevaar kruipen de kuikens bij de kloek," is misschien niet zeer heldhaftig, er is toch in elk geval een geestelijk samengaan met de regeering, dat in dezen tijd alles waard is.'

Want op den vierden Augustus gebeurde wat een schok van ontsteltenis en verontwaardiging joeg door heel Europa, de kleine staten in het bizonder:

Duitschland, het verdrag van achttien-negen-en-dertig schendend, trok België binnen, om langs den kortsten weg de Franschen te verrassen.

In het zuiden van Limburg waar de Nederlandsche troepen lagen ter grensbewaking, liep een rilling van spanning.

'Als Duitschland onze grens schond bij zijn opmarsch, waren we verplicht onze neutraliteit met wapenen te verdedigen. Dan zouden ook wij in oorlog zijn met Duitschland - meegesleurd in den wilden kolk.'

Heel Holland had sinds de kinderjaren goedig geloofd in *de* Hollandsche Waterlinie, die den vijand zou tegenhouden. Zoo was het immers geweest met Alva en de Watergeuzen? Zij hadden met matige belangstelling gekeken naar de 'bergjes' die de forten voorstelden,

en ze erg laag gevonden, maar ze hadden er onomstootelijk in geloofd. Nu was er plotseling dit schokkende: dat die heele Waterlinie niets beduidde. Dat een groot Duitsch kanon, zooals het steeds door den oorlogsgeest bezeten vernuft had weten samen te stellen, over alles heen Amsterdam kon platschieten. Dat er niets bestond, nà eenige nuttelooze grensverdediging, dan alles prijsgeven en trekken binnen Amsterdam.

En de luchtaanvallen....

Duizenden oogen zagen in die dagen onbewust naar boven, dachten terug aan den zomer verleden jaar, toen een gloeiend enthousiasme de vliegdemonstraties begroette. En zou dat alles ten dienste komen aan een nieuwe afschuwelijke manier van oorlogvoeren! Bommen uit de lucht geworpen op weerlooze steden. Hoe scheen dan de oorlog van zeventig, die de ouderen in hun jonge jaren zoo zeer beroerd had, kinderspel bij dit duivelswerk, dat zich plotseling over de heele wereld bijna had ontketend.

Bijna - nog was Engeland niet in den oorlog mee betrokken.

Maar den nacht van vier op vijf Augustus wachtten in uiterste bewogenheid de leden van het Engelsche kabinet tot middernacht Duitschlands antwoord op het Engelsche ultimatum de Belgische grens te eerbiedigen.

Zij zaten er en wachtten, terwijl de uren verstreken, langzaam de wijzer voortkroop in de door geen tijding gestoorde stilte....

Toen het twaalf had geslagen, rezen zij - bleek, besloten, ontroerd.

Engeland was met Duitschland in oorlog.

Fred aan de grens schreef de eerste berichten naar huis: ze stonden geposteerd op een heuvel en zagen in grootste spanning het Duitsche leger naderen. Diè spanning zou hij nooit kunnen navertellen. Eén oogenblik scheen het.... toen boog het vlak langs de Nederlandsche grens af, België binnen.

Francine, met den brief in haar handen, snikte plotseling.

‘Als dàt gebeurd was, dan was er de oorlog geweest en hun jongen een der eersten.’

Zwaar en bang wogen de heete Augustusdagen over hun huis. Jenny was nog niet thuis - wat zij hoorden van Pieter en Eugénie was niet bemoedigend.

Maar onverwacht in den nacht van den vierden Augustus een bel. Een groenbleeke Jenny in de deur, die neerviel op den eersten stoel, stamelend: ‘Geef me drinken. En een bad. Ik reis al van vanmorgen half zes af.’

Ze viel van den stoel in Mies' armen en sliep meteen. Melgers droeg

haar naar boven - o goddank zijn meisje, zijn dochtertje! Ze kleedden haar uit en bleven bij haar, maakten haar met moeite wakker voor wat drinken - melk - bouillon - lieten haar dan weer slapen tot den middag.

Toen, in de vertrouwdheid van thuis - de kamer - de bekende gezichten - vertelde ze: ‘Ze had aan niets ernstigs gedacht eerst, toen was daar toch heusch ineens gistermorgen de oorlogsverklaring. Ja, er was natuurlijk wel opgewondenheid maar de Franschen waren toch waardig en beheerscht. Ze had niet geslapen, de zoeklichten van den Eiffeltoren gingen den heelen nacht over Parijs - er waren daar ook mitrailleurs opgesteld. ‘Om half zes kwam ik met den eersten métro aan de Gare du Nord - in een trein vol militairen, die niet verder dan de grens ging. Toen moesten we eruit. De menschen daar raadden ons te loopen naar Quévy, een Belgisch station. Een groot uur sjouwen met dien zwaren koffer in de hitte! Daar kreeg ik een trein naar Holland, en in Esschen den D-trein. In Brussel was een geweldig enthousiasme aan 't station voor de troepen.... In den nacht stond ik aan 't Centraalstation. Een jongen heeft me overgeroeid....’

Ze hoorden toe, vertelden op hun beurt - zwegen dan en luisterden in de vredige avondstilte. Maar het was de oude stilte niet meer. Het was een stilte tot berstens toe gevuld met bange gedachten. Er was geen huis waar niet gedacht werd nu plotseling aan die andere verre wijde stilte bij de grenzen. Waar jongens gespannen lagen op wacht. Levend nòg.

‘Den hemel zij dank dat *wij* tenminste weer bij elkaar zijn,’ zei Melgers. Hij stak zijn arm door dien van Mies.

Zij streelde zijn hand, dacht:

‘Was ik maar vijf jaar verder! Dan was ik klaar, en dan ging ik! Werken in de hospitalen of naar 't slagveld. Wat zou ik dàt heerlijk vinden. Nu moet ik blijven....’

XXIII

OP de Keizersgracht kropen als schapen bij den herder al wat Craets was in die begin-Augustusdagen te zamen. Nog altijd stoof als een moderne Cassandra Sophie Hartonius op alle tijden binnen, deed moeder en Jetje verwijten dat ze geen voorraden insloegen - dat *zij* alleen voor alles zorgen moest. Zij maakte Hartonius dol door hem te achtervolgen met de vraag naar gemunt geld, en zóó als hij om van haar af te zijn haar wat guldens gegeven had, waren ze weg, verstopt.

Pieter, die nooit veel van Sophie verdroeg, viel op een avond woedend tegen haar uit, toen zij trotsch zat te vertellen hoe zij voorraad machtig werd - kanalen vond, winkels afliep die aan haar verplichting hadden om philantropische redenen.

'Jij, en die onzinnige troep van je soortgenooten hebben de moeielijkheden geschapen waar we allemaal onder lijden moeten. Jullie met je "Angstbedarf". De economische gevaren die we loopen hebben we aan jullie te danken - gekken die je bent! Er moet noodgeld komen, de bazen kunnen hun werkvolk niet uitbetalen!'

'Nu, heelemáál de schuld van de angstigen is het niet,' bedaarde Frederik. 'Dat noodgeld zou tòch gekomen zijn, nu de plotselinge mobilisatie zoo'n groote stijging van prijzen geeft. De Bank zal zilverbons uitgeven - er is tenminste onmiddellijke samenwerking tusschen de Regeering en de Bank en de Handelmaatschappij.'

Met Pieter samen, die korzelig kortaf, maar altijd helder en bij de pinken was, roeide hij moedig tegen den stroom op. Samen stonden ze en keken toe bij den aftocht der groote toer-auto, die zoo dikwijls langs hun gracht gekomen was met den toeterenden luidspreker - die nu volgeladen op den bodem met metaalgeld, daarop gestapeld groote pakken bankbiljetten, en daar boven op gewapende mannen, de provincie inging om geld aan de kantoren te brengen.

En samen worstelden ze als twee goede kameraden die verbijsterende eerste weken door, toen de oorlog Holland vlak langs was gegaan, maar de binnenlandsche toestand al wat leefde in den geldhandel slapeloos hield van spanning. En de oude Frederik zei als hij eindelijk 's avonds tegenover Annette kwam te zitten, om zijn vermoeide oogen de leden gerood: ‘'t Is goed een grooten zoon te hebben.’

De mannen die in Amsterdam in deze dagen op den voorgrond stonden, leefden een fel bewogen leven. Hoe dwingend, alle krachten van geest en lichaam opeischend, was op eenmaal het bestaan geworden. De oude stad keek neer op een totaal uit de voegen gerukt leven. Werkeloozen liepen in troepen rond na de plotselinge bedrijfsstoornis. Armoede, angst voor den komenden winter, wonden de vrouwen uit het volk op.

En reeds den tienden Augustus vergaderden Craets en Cloese en Hartonius met andere Amsterdammers tot oprichting van een Koninklijk Nationaal Steuncomité, op initiatief van de Koningin, tot leniging van den nood der arbeidende klasse, tevens om de productie en 't verkeer weer op gang te helpen.

Het scheen nu wel duidelijk dat voor Holland het oorlogsgevaar voorloopig niet zoo groot meer was - en in Amsterdam keerde na de paniekstemming der laatste weken de rust weer, al bleef een zware druk, niet alleen om economische redenen de harten belasten.

Want beangstigend kwamen de berichten over een veldtocht in België, van een alles vertrappend, vernielend, met geweldige, schijnbaar onoverwinnelijke middelen toegerust leger. Die den oorlog van zeventig hadden meegeleefd, dachten terug aan dien niet te stuiten opmarsch toen van het Duitsche leger dat zich sloot om Parijs. Er was een onheilspellende vreeselijke dreiging in, nogmaals dien opmarsch te zien naar Parijs, als niet het vereenigd Engelsch-Fransch leger in België den voortgang zouden weten te beletten. Angstig gespitste ooren luisterden naar den dreunenden voetstap, die ongehinderd zijn weg vervolgde. Om Luik stortten de forten onder het zwaar geschut - en een broos bezit leken nog maar bij de echo's van dat gebulder de schoone torens van Amsterdam in de blauwe zomerlucht.

Als Pieter Craets in die eerste dagen thuis kwam vond hij er alles in de war. Eugénie lag te bed, Rosa was nog niet teruggekeerd. De meisjes waren onhandig, zorgeloos, wisten van niets. En hij zei tot zichzelf: zonder Rosa ging het niet meer in huis.

Als een klauw om zijn hart was er deze oorlog, die misschien het meisje beletten zou terug te keeren. Wanneer hij dit een oogenblik

indacht, verloor hij grond, raakte hij zijn nuchtere heldere kalmte kwijt. Wat Rosa voor hem geworden was besefte niemand, noch in de familie noch in zijn gezin. Het was hèm bewust geworden plotseling het vorig jaar.

De jonge Pieter, die eenmaal getrokken werd naar zware donkere jonge vrouwen uit Amsterdams volk - die dit met geweld verwonnen had, omdat het zijn illusie dreigde te vernietigen waarheen van teer kind af zijn wil zich richtte - de oude Pieter uit die vergeten verdrongen jongensjaren was opgestaan, onoverwinnelijk en onbetoombaar, en had zich gekeerd tot het eenvoudige, warme, typisch vrouwelijke en moederlijk zorgende; zooals een vermoeide en veel verdwaalde reiziger eindelijk bestoft maar tevreden zijn eigen deur weer inkomt. Hij hield van Eugénie zooals hij altijd van haar gehouden had, bewonderend en liefhebbend haar gratie, haar representatieve hoedanigheden - de rust ook van haar onverschillig glimlachende, altijd vriendelijke tolerantie, die hem nog nooit een onheusch woord had toegevoegd. En hij was een blind liefhebbend vader - op zijn muizen had zich al de warmte, waartoe zijn hart in staat was, saamgetrokken.

Maar naast dat alles ging zijn veiligheid, zijn rust, zijn kracht, zijn kalmte: Rosa. Rosa, die hij soms dagen lang nauwelijks zag, maar altijd wist om hem denkend - in elke kleinigheid, onontbeerlijk voor zijn prikkelbare gezondheid. Hoe was hij daarin zoo vergleden als in iets dat hij niet meer missen kon.

Hij dacht in deze dagen van kwellende onzekerheid terug aan een avond toen zij hem boven op het portaal had gewacht, en met oogen donker van woede had toegebeten:

‘Ich will nicht länger bleiben. Gehe sofort.’

Hij begreep - een moment verwezen, verward. Doorzag onmiddellijk. Hij had wel haar plotseling verstrakt gezicht gezien, toen hij, Eugénie, zeer bekoorlijk in een nieuw toilet, kuste.... Maar hij, voor wien op kantoor mannen kropen, zou zich toch niet door een ondergeschikte in zijn huis de houding tegenover zijn vrouw laten. voorschrijven!

‘So geh,’ had hij kortaf gesnauwd.

Later wist hij, hiermee had hij haar onverbrekelijk aan zich gebonden. Op eenmaal was zij weer stil en onderdanig geworden, hing hem temeer aan om die koelere nuance in zijn blik, zijn stem - en bij het weggaan voor de vacantie had zij hem plotseling tegengehouden, met bevende stem gezegd:

‘Bitte - sag dasz doch alles wieder gut ist jetzt.’

‘Ja, wenn du vernünftig bist.’

In deze dagen dacht hij aan zijn koelheid - hoe 't zijn zou als zij niet terugkwam. En Eugénie kreunde en zuchtte:

'Was Rosa maar terug - wat moèt ik beginnen zonder Rosa!'

Hij zei niets. Hij dronk zijn kopje ondrinkbare thee dat Lily voor hem neerzette, terwijl als in een caleidoscoop alle gebeurtenissen en gesprekken van den warmen vollen dag door zijn hoofd roesden. En door dit alles heen de gedachte: 'Als morgen de oorlog oversloeg naar Holland, was zij een vrouw uit een vijandig land, die hij in huis niet eens meer hebben kon....'

Haar duidelijke liefde, haar toewijding, haar kleine heerschzucht, haar zorg die zich in onkreukbaar plichtsgevoel over hen allen uitstrekte, haar werkzaam leven, het trok alles aan hem voorbij, terwijl hij zat in den avond op de slaapkamer waar Eugénie reeds te bed lag, en buiten regendruppels zwaar tikten op de kastanjeblaren. Hij dacht hoe niemand hem ooit begrepen had in zijn lichamelijken nood als dit meisje - niemand sinds zijn moeder in vroege kinderjaren, want later verdroeg hij geen medeweten.

Hij stond eindelijk op om ook naar bed te gaan, toen plotseling zijn das uit zijn handen viel: van beneden klonk een zachte bel op door het stille huis.

Eugénie zat meteen recht in bed: 'Rosa??'

Hij liep naar zijn eigen kamer en keek uit het raam. Een kleine donkere gestalte stond op de stoep, een rond blank gezicht keek naar boven in verwachting. En zoo ontroerde hem plotseling dat stille opkijken, waar zij stond trouw teruggekeerd op de stoep van zijn huis met al haar pakken beladen, en wachtte om binnengelaten te worden, dat hij een oogenblik met moeite den kreet weerhield: 'Du! Bist du es - endlich!' Maar hij sloot zacht het raam en haastte zich naar beneden, lichtte met bevende handen de ketting van den haak.

'Rosa....'

Zij wankelde binnen, zonder zelfs te groeten. Hij zag hoe bleek zij was, met de sporen van tranen op haar bestoft, bezweet, verbrand gelaat. En op de bank in de gang viel zij neer, met den rug van haar hand tegen haar klam voorhoofd gedrukt.

'Sie wollten mich nicht gehen lassen. Sie haben mich gescholten meine Schwester, die Mutter. Der Vater ist fort in Frankreich, auch meine ältesten Brüder. Die Mutter wollte, dass ich lieber zu Hause bliebe um auf dem Felde zu arbeiten.... die Kühe.... Das Korn soll gemäht - die Männer alle fort.... Gott und da bin ich dòch gegangen - sie.... sie haben.... ich....'

Ze viel plotseling opzij, slapend of flauw dat wist hij niet. Hij wist maar één ding: dat dit kind alles had opgegeven om bij

hem te zijn. Zij had zich laten uitvloeken voor slechte dochter, zij die zóó aan huis hing - alles liever dan van hem gescheiden te zijn.

Hij stond stom voor haar en zag op haar neer. Er klom iets in hem naar boven, wat hij nooit gekend had, een diep geluk: voor 't eerst een vrouw, die om hèmzelf van hem hield - zoo ziekelijk als hij was en oud in vergelijking.

En op eenmaal bukte hij zich, trok haar in zijn armen, kuste haar begeerig, verlangend op den weeken mond.

Zij bewoog zich niet - zij lag stil tegen hem aan. Tot zij haar hand ophief, en aldoor zwijgend streelde over zijn haar, zijn hoofd. Toen stond zij moeielijk op; ging hem voor op haar pijnlijke voeten. langzaam de trap op naar haar kamer.

Hij volgde talmend, verward.

Eugénie zat in spanning rechtop toen hij binnenkwam.

‘Is zij het?’

‘Ja.’ Hij begon te praten in een plotseling opgewonden behoefte. ‘Verbeeld je, ze wilden haar niet laten gaan. Alle mannen zijn daar weg, ze hebben de vrouwen noodig voor den veldarbeid - en zij is toch gekomen tegen hun zin....’

‘'t Verwondert me nòg,’ zei Eugénie. ‘Zulk volk denkt meestal er niet aan hoe ze iemand dupeeren als eigen voordeel op 't spel staat. Enfin, ze *is* er. De rust. Ik kan haar loon wel verhoogen.’

Ze ging opgelucht liggen, sliep in.

Hij lag wakker te luisteren alsof eenig geluid uit die andere kamer tot hem moest doordringen.

XXIV

VOOR het eerst kon Annette vrede hebben met den dood van Philip. Uiterlijk kalm, was zij altijd innerlijk een wanhopigen, verbeten strijd strijdend, zich niet kùnnende neerleggen bij dit onherstelbare, door de dagen gegaan.

Frederik alleen zag het en wist. In zijn ouderdom bekende hij het zich en gaf zich gewonnen: hij had haar nooit kunnen helpen. Alleen had zij altijd alle moeiten moeten doorworstelen. Slechts was al meer en meer gekomen dat eene: zonder anderen eisch zocht zij zijn liefde, zijn warmte en troost.

En zoo zag hij ook met zijn scherpen blik, waaraan niets van haar ooit ontsnapte, Annette in déze dagen plotseling opleven. Hij zag dat opgeslotene dat gevangene, noemde hij het voor zichzelf - van haar wijken. En op den avond van den drie-en-twintigsten Augustus, toen de krant het rampzalig bericht had gebracht van den noodlottigen slag tusschen Mons en Charleroi, waarbij het Fransch-Engelsche leger door de Duitschers was verslagen en de weg naar Noord-Frankrijk open lag - zag hij opblikkende plotseling haar gelaat betraand, maar tegelijk verlost.

‘Annètje, mijn vrouw, waar denkt ze aan?’ zei hij met de teederheld voor haar, die zijn leven had uitgemaakt.

‘Ik denk aan al de moeders die nu hun zonen verloren hebben. O Frederik, een slagveld met duizenden jongens die daar liggen en sterven aan afschuwelijke wonden - alleen, onverzorgd. Dàn kan ik dankbaar zijn om den gerusten zachten dood van ònzen jongen.’

Grenzen vielen wèg. Was het een ander land - wat deed het ertoe! Er waren de ouders, er waren de zonen. En al wie zijn kinderen niet hoefde te offeren in deze hel was uitverkoren.

‘Ja - ja,’ zei hij stil, ‘en hoè lang nog. Wat wij zoo stellig dachten in 't begin, dat met de nieuwe oorlogsmiddelen deze strijd in een korten tijd beslist zou zijn, dat laat zich nu al anders aanzien....’

Zij zwegen - zagen den jongen Fred aan de grenzen; dan keerden zich hun gedachten tot Philips gezin: Lou die geregeld hier kwam, lief en vertrouwelijk en aanhankelijk bij oma kon zitten - wat leek hij in zijn manieren sterk op zijn vader. Maar hoe het thuis ging, vertelde hij niet. Betsy met haar jaloezie, haar heerschzuchtigen trots zat er altijd tusschen. In het voorjaar had de jongen hun toevertrouwd, dat hij graag naar Delft wou. En Frederik was naar Betsy gegaan: nu dit de wensch bleek van Lou, Philips oudste, moest zij hèm het genoegen doen die opleiding te bekostigen.

Hij had er gezeten in de kale huiskamer van het nieuwe huis op de Leliegracht, geplunderd om de overige verhuurde kamers zoo bewoonbaar mogelijk te maken - tegenover Betsy, vervallen, vermoeid, afgesloofd, haar frischheid verloren, haar vroeger zoo stralende lachende oogen nòg mooi. Maar hard, vijandig, somber; haar kittig klein figuurtje schuilgaand in het ongracelijke huishoudschort. En Frederik hoorde een oude-mannenhoest in de kamer boven hen en langzame krakende stappen. Op de trap had hij een dame ontmoet die zijn groet negeerend, hem neus in den wind voorbijliep.

Dat was Betsy's pension, die angel in hun hart.

‘Ik wed, dat ze nauwelijks genoeg eten krijgen,’ dacht hij in een soort wanhoop tegenover de onbuigbare starheid die alle hulp weigerde.

‘Ik ben Philips vrouw - *ik* ben de moeder van zijn kinderen - *ik* alleen zal voor hen zorgen.’

En nooit was zij op dit punt eerlijk en open. Nu ook zei Betsy, haar ruwe handen instinctmatig verbergend voor den scherpen blik van haar schoonvader:

‘Als Lou dat wil, kan het gebeuren natuurlijk. Maar het is al lang weer voorbij. Zoo'n bevlieging geweest.’

‘Je liegt,’ dacht de oude Frederik. ‘Je macht over den jongen dringt hem dat op. Ik moet het er zelf uithalen.’

Hij stond stijf op - zonderling moe werd hij altijd van een bezoek in dit huis.

Zij zag het, en haar goedhartigheid liep naar hem over - half in spijt.

‘Laat ik gauw een kopje thee zetten, vader.’

Hij bedankte - verontschuldigde zich als tegen een vreemde.

Maar toen hij den eersten keer dat Lou op de Keizersgracht was, zei:

‘Je wilt toch immers naar Delft, Lou?’ antwoordde de jongen kleurend:

‘Och neen opa, ik heb er nog eens over gedacht - eigenlijk wou ik toch maar liever op een kantoor of zoo.’

Hij keek moeielijk op: hij zag opa en oma strak naar buiten staren als om hem den leugen lichter te maken. Niet langer werd Annette driftig en hard tegen Philips kinderen. Al lang hadden zij samen maar één wensch: tenminste hun liefde te behouden.

Toen kwam toch eindelijk de rechtstreeksche vraag die Lou vreesde:

‘Is dat je eigen wensch nu werkelijk, of vindt je het te bezwaarlijk voor je moeder?’

‘Och 't is natuurlijk beter als ik gauw verdien.’

‘Maar opa heeft aan moeder gezegd dat hij alles wil bekostigen,’ zei Annette en haar hand beefde in haar schoot.

‘Dat vindt moeder niet prettig,’ zei de jongen zacht.

Hij zweeg gekweld. Hij had altijd gedacht dat hij student zou worden en ook dat opa Craets hem daar vast bij zou helpen. Maar moeder had gezegd, als altijd tegenwoordig gauw driftig en toch tegelijk zoo vreeselijk bedroefd, dat ze geen bedelaars waren die leven hoefden van de genade van een ander. *Zij* stelde er haar eer in te werken al moest het zijn tot laat in den nacht, om haar kinderen zelf groot te brengen. En hij, haar oudste moest haar daarbij helpen in plaats van tegen haar te zijn.

Ze had haar slordig hoofd een oogenblik tegen hem aangelegd, en als zijn vader had hij, onder den invloed van het heftig vitale in haar liefde, haar spreken, haar voelen - haar geliefkoosd, bereid tot alles als 't haar maar geen verdriet deed. Maar tegelijk had hij verlammend geweten, dat zijn liefste wensch van kind af voorbij was, voorgoed zonder kans op verwezenlijking.

Hij had het kalm berustend aanvaard, als iets dat zijn romantische jongensziel ook een klein aureool gaf van edele zelfopoffering. Maar hij kon niet helpen dat hij het leven thuis naar vond. Het wàs thuis niet meer; en soms moest hij denken, dat het mèt de hulp van grootvader Craets toch zijn vaders huis gebleven was, waar ze gelukkig in hadden kunnen zijn. Hier was 't afschuwelijk - met vreemde menschen die niets van zijn vader wisten en zijn moeder uit de hoogte behandelden. De oude mevrouw had hij op een dag hooren roepen in de gang: ‘Juffrouw!’ Toen was hij naar haar toegestapt en had brutaal gezegd: ‘Wie roept u? Er is hier geen juffrouw. En mijn moeder is op 't oogenblik niet thuis.’

Ze had hem verstomd aangekeken - hij was er achter gekomen dat

ze de weduwe was van een rijkgeworden kruidenier op den Haarlemmerdijk - en had gevraagd:

‘Ben jij nog op school?’

‘Ja op 't gymnasium - later ga ik studeeren.’

Ach - als hij op de Keizersgracht kwam, voelde hij, dat hij daar meer hoorde dan thuis. Al was hij nog zoo dol op zijn moeder, hij was anders dan Seb en Annètje. Hier alleen voelde hij zich nog gelukkig, als hij stil bij oma zat - of opa hem een boek gaf - opa, die een boek in zijn handen nam of het iets heel bizonders was. En dan wist hij dat ze afgezakt waren, en dat het niet zoo had hoeven te zijn als moeder anders wilde.

Nog eenmaal had Frederik bij zijn schoondochter gepleit. Maar toen was dat Betsje opgestoven zonder zich als gewoonlijk in acht te nemen tegenover hem.

‘Ze begreep dat gezeur niet! Lou wou immers zelf niet! Om dien gekken familietrots van de Craetsen zou *zij* haar kinderen geen geweld aan doen.’

‘Je man was ook een Craets,’ zei hij ijzig.

Ze werd rood, en toen wit tot in haar lippen. Ze had Lou erbij geroepen:

‘Zèg 't nu zelf tegen je grootvader dat je niet studeeren wil! *Mij* gelooft hij niet.’

Maar Frederik Craets stond op. Hij keek niet eens naar den jongen, sneed met een handbeweging de discussie af.

‘We praten er niet meer over.’

En ditmaal was hij zonder een vriendelijk verzoenend woord heengegaan.

Maar op straat was een lang kind op hem toegevlogen - en ontroerd plotseling keek de oude Frederik naar deze kleindochter, die zoo verwonderlijk sterk leek op de groote Annette - de eenige die de gelijkenis met de grootmoeder vertoonde. Dezelfde zuivere argelooze kinderblik welke op een oud portretje *zijn* eigen Annètje had - den kleinen zachten mond en het ronde bloesemblanke gezichtje. Seb, die achterna kwam, was een echt kind van Betsy, haar felle donkere robuste persoonlijkheid - uitdagend stond hij op zijn slordige kousenbeenen. De oude man zei afgetrokken een paar vriendelijkheden tegen den jongen, maar toen hij alleen verder ging, hield hij de herinnering aan het warme pootje dat zoo genegen zijn arm gepakt had, vast in zijn hart.

's Avonds alleen in haar sjofele huiskamer, tegenover Philips groot portret aan den wand, schreide Betsy groote bittere tranen

over haar kasboek met zijn toenemende uitgaven en nauwelijks toereikende inkomsten. Dacht zij in wanhoop aan de eischen van den hoestenden ouden heer die nog in Juni gestookt had - aan den leeraar in de geschiedenis die tot twee uur 's nachts het licht brandde - aan de mevrouw die gezegd had geen maggisoep meer te kunnen zien en beter dessert verlangde dan de eeuwige maïzena-puddinkjes met bessensap. Die haar botervlootje in twee dagen leeg maakte, terwijl *zij* met hun vieren de boter over hun brood schrapten, nooit meer op hun boterham iets aten.

Maar zelfs op zulke avonden wilde Betsy Craets niet erkennen, dat de zoo graag geboden hulp alles voor haar en de kinderen beter zou hebben gemaakt.

XXV

EN de opmarsch der Duitschers duurde; door een warme schoone Septembermaand, October in. Wat was het voor een onoverwinnelijk geweld, dat de gansche wereld aanviel - dat voor den tweeden keer in vier-en-veertig jaar op Parijs aantrok. En daar vreesde men, in panischen schrik, nu de weg door Noord-Frankrijk open lag. De Fransche regeering was gevlucht naar Bordeaux, Parijs maakte zich gereed tot verweer.

Amsterdam ging bezorgd, den blik over de grenzen gericht, den winter in.

'Jetje, ga je mee vanavond naar 't Concertgebouw?'

En zij zei: 'Ja vader.'

Frederik Craets keek niet op, maar zijn gespitst gehoor ving den gebarsten, veranderden toon in die stem, welke niet als haar oogen, haar met geweld bedwongen gezichtje, vermocht te loochenen wat haar hart uitstreed. Als zij naast hem ging aan zijn arm, zijn trouwe kameraad bij alle muziekvreugd de laatste jaren sinds Annette rheumatisch 's avonds weinig uitging, had hij scherp speurend de overtuiging dat haar eigenlijke wezen niet bij hem was.

Dien avond toen zij naar huis terugliepen onder een helderen sterrenhemel, had hij tweemaal iets gezegd wat zij niet gehoord had.

Hij drukte even haar arm.

'Wat ben je verstrooid mijn kind. Of wordt een oude vader al te vervelend in de conversatie?'

'Och vaderlief - vadertje....'

Ze vleide zich niet als vroeger tegen hem aan met het natuurlijk liefkoozende dat Jetje eenmaal voor al de haren had. Er was den laatsten tijd, sinds het geluk vergaan was tusschen Kraus en haar, plotseling een weerzin in haar tegen alle intieme aanraking van

anderen. En slechts haar bleek gelaat keek in een ietwat angstigen glimlach naar hem op.

‘Ik liep te denken vader.’

‘Aan 't concert?’

‘Nee.... Niet aan 't concert. Aan toen ik een kind was, en ik ging dan 's avonds van een partijtje of de komedie naar huis. En hoe gelukkig ik me dan voelde als ik naar de sterren keek. Hoe geweldig ik dat als klein kind vond, en hoe blij het me maakte.’

‘Je was altijd zoo'n gelukkig kind,’ zei hij - en haar nerveus hart onderscheidde wat hij bedoelde.

‘Ja,’ er was iets in haar stem of ze uitkeek naar iets, heel ver weg, ‘ja ik ben een gelukkig kind geweest.’

En toen vergat ze weer dat ze langen tijd niets meer zei.

‘Kijk,’ zei de oude Frederik, en hij stond stil op het Museumterrein, ‘ik heb dit allemaal als weiland gekend. Van ons eerste bovenhuis op de Weteringschans keken we over groene landen....’

‘Ja....’ zei Jetje, ‘och....’ en ze merkte niet dat ze niet voleindde. En hij dacht terwijl hij voortliep weer, dat het was of hij met een blinde aan zijn arm ging.

Ze liepen eindelijk heel langzaam. Maar ook dat merkte Jetje niet.

Want in haar hersenen, in haar hart was slechts dat eene: haar laatste onderhoud met Kraus.

In September - den dag vóór Gerda thuis zou komen. Waarom was zij gegaan.... omdat je niet wegblijven kòn. Omdat je toch niet laten kon altijd nog te hopen van dezen laatsten keer: dat die verschrikkelijke innerlijke moeheid van haar afgenomen mocht worden, die haar neertrok in een afgrond. Weggenomen het al overwinnend weten, dat al wat zij gedacht had, waarop zij geleefd had, niets was geweest. Een waan.

Toen zij binnenkwam - zijn briefje was warm geweest en even leefde de hoop - zag zij hem meteen: over-nerveus. De zoo kort aanstaande terugkomst van Gerda ontnam hem alle rust. Zijn handen stonden verkeerd -hij had pijn in zijn linkerpols. In Frankfort had hij ook al niet gespeeld als anders. En tegen dit samenzijn met Jetje zag hij op. Dat zelfs de liefste vrouwen onredelijk worden konden in omstandigheden die nu eenmaal niet te veranderen waren!

Hij was verkoeld. Zoolang deze liefde zich had kunnen uitleven, stralend, onbezorgd, had zij ook zijn spel opgedreven tot een diepen nog ongekenden glans. Nu ook Jetje hem moeielijkheden gaf, was de wensch in hem dàt althans voor het oogenblik te weren.

Hij had tegen haar gewrokt, wrevelig in haar lange afwezigheid.

Maar nu zij daar stond, in de emotie van het oogenblik met de oude charme, verzette zich plotseling alles in hem tegen een nabije scheiding. En tegelijk zag hij: ze had haar viool niet meegebracht. Of het haar niet de moeite meer waard was nog den schijn op te houden. Hij gaf geen blijk dit op te merken - in een schuwheid die hem plotseling weer gedwongen maakte.

‘Ben je weer terug in stad?’

‘Ja.’ Oh - 't begin van den winter - een winter zonder hem.

Hij zag de pijn die haar teer gezicht kerfde, en hij zei zacht:

‘'t Zal toch niet altijd zoo slecht voor ons blijven....’

In haar luisterde alles: ‘Hoè dan? Wat denk je dan??’

Toen zei ze moe, omdat ze niets hoorde meer: ‘Hoe zoù 't veranderen kunnen.’

‘Och dat weet je nooit.’

Ze keek voor zich, maar ze zag zijn gezicht zoo slap, zoo onverschillig. En ze viel weer in die zee van zwaar neertrekkende gedachten, waarin ze wanhopig tegenworstelde om niet weg te zinken. 't Wàs niet eens meer de ellende om wat zij eenmaal zoo vast geloofd had. Dàt leek al zoo ver weg. 't Was nu alleen het vreeselijke: dat ze niet meer in hem geloofde. Neen, neen. Ze wou dat niet denken. 't Lag ook aan haàr dat alles zoo veranderd was. Zij was ook niet meer als vroeger. Kon ze nog maar eens zijn als vóór die twijfel in haar kwam....

Uit haar lichaam loste zich de stijfheid, haar stem herkreeg zijn souplesse....

‘Schat, zeg 't maar één keertje, dat je van me houdt zooals ik van jou. Ik ben wel moeielijk geweest - een lastige draak hè? maar lieve hart, de schok was zoo groot. Zóó uit het geluk, 't denken jij en ik samen....’

‘Dat was voor mij toch hetzelfde! Denk je dat het voor mij niet een heel ding is, dat ik mijn leven weer aan moet passen aan iemand als Gerda?’

‘Dat bedoel ik niet.’ - Oh dat hij altijd langs je praatte - hoe kwàm dat als je mekaar toch vroeger met een half woord in alles begrepen hadt! ‘Neen schat dat bedoel ik niet. Dat weet ik wel. Ik bedoel - 't is.... 't is.... dat ik voelen moet dat er tusschen *ons* niets veranderd is....’

‘Jijzèlf hebt 't gezegd dat de lessen moesten ophouden.’

Oh! ‘Ja dat weet ik - wéét ik wel. Maar daaròn der - dáaronder....’

‘Onder??’

Als maar niet je gedachten zoo tuimelden over elkaar, dat je niet zeggen kon wat zoo noodig gezegd moest....

‘'t Feit.... bedoel ik niet. 't Feit.... dat is niets. Maar 't gevoel. Dat ik niet meer weet wat ik eens zoo zeker heb geweten; dat jij, wat tusschen ons is, net voelt als ik.’

‘Daar is toch niets veranderd!’

‘Maar àlles is veranderd!’ Oh haar hoofd! of alles instortte. Want nù wist je dat *hij* het niet voelde.

‘'t Is.... ik.... ik kan je niet meer zien als vroeger - ik heb zoo vast...je geloofd - zoo vast vertrouwd... dàt was het geweldige geluk - en nu.... kàn ik.... dat.... niet meer....’

‘Dat ligt dan aan jou.’

Zijn gezicht. De duizeling door je heen dat zijn gezicht niet.... niet oprecht was. Flauw, ontwijkend. ‘Ligt aan jou.’ De lafheid, een verwijt aan haar, nu ze voor den tweeden keer zoo eerlijk, zoo zonder voorbehoud zich overleverde! Wat praatten menschen, of dàt het gewichtigst was, als een vrouw haar lichaam overleverde aan een man. Duizendmaal zwaarder, pijnlijker was 't je ziel over te leveren.

Hoe kon 't dat hij dezelfde was - hoe lang, neen hoe kort was dat geleden - aan wien zij zich zoo na voelde - het naast van ieder op de wereld. Maar hij kon haar eerlijkheid niet eeren. Hij hield ook niet van haar meer. Neen. Hij hield alleen van haar toen ze lachte en grappen maakte. - Neen, toèn ook niet.... O god wat.... wat.... bleef er.... over.... Alsof ze met al haar warmte maar radeloos opvloog tegen een kouden steenen muur en eindelijk met gebroken vleugels bleef liggen.

Was 't Gerda? Hield hij van Gerda?

Wat zei hij?

‘Wat zei je? Ik hoorde niet....’

‘Ik zei: als je me dan in je zelf verloren hebt....’

‘Dat heb ik niet! Ik kan alleen -’ oh haar kapotte hersenen die 't niet zeggen, 't niet meer helder uitdenken ook konden op 't oogenblik, ‘je niet meer zien zooals vroeger. Als ik.... je ooit heelemaal moest verliezen in mezelf, dan zou ik moeten meesterven.’

Hij was bij haar. Zoo ontzettend bleek werd ze, wit tot in haar lippen.

‘Jetje,’ zijn armen waren om haar heen - ‘al die harde woorden - moèt dat zoo tusschen ons?’

‘Ik - ik....e.... Zèg dat je.... dat jij en ik.... dat *wij* samen....’

Zijn gezicht werd een masker. Eeuwig dat gepraat over dingen die niet te noemen waren!

‘Ach,’ zei hij, ‘wat kwellen we ons.... Al dat gegoochel met woorden.’

‘Neen, niet wóórden -’

‘Nu goed.... Kom, probeer 't te zien als ik.... kind, hè?’

‘Als.... jij....’

Haar lippen onbewust met trek van verachting, bleven stram en koud onder zijn kus. Langs hem heen dwaalden haar oogen de kamer rond, die haar geluk gezien had en den val.

Langzaam keerde zij zich af - duwden haar handen hem terug. ‘Wat was er na dit nog te zeggen....’

Toen zij heenging, zag hij plotseling iets ouds in haar rug.

Hij zei tegen zichzelf toen hij weer alleen was, en de kamer hem op eenmaal ongekend leeg en eenzaam leek - zóó dat het hem uit zijn dof tobberig nerveus denken wegrukte - dat het voor het oogenblik het beste was. Het eenige....

En misschien ook - voor goed. Hij voelde zich niet meer opgewassen tegen de heftigheid, de verlangens van zulk een jonge vrouw.

Het was gaan regenen. En terwijl zijn melancholische blik de stralen volgde die langs de ramen dropen - zooeven toen Jetje weer binnenkwam was het toch nog mooi zonnig weer - zag hij in een moeheid, die voor 't moment niet anders kòn, berustend zijn toekomst:

Zijn kunst - en het leven met Gerda opnieuw.

XXVI

DAARGINDS ging de worsteling der duizenden - een achtergrond van bloed en vuur waartegen eigen kleine levens, gering en onbeteekenend kwamen te staan. Wat wist men hier, in een buiten den oorlog gebleven land van de jammerlijke slagvelden aan de Fransche grens, waar het Fransche offensief verloren ging, en Joffre het bevel gaf tot den geordenden terugtocht tot de Marne.... Wat van den zes dagen langen moorddadigen slag aan de Marne van Meaux tot Verdun, waar eindelijk plotseling de opmarsch der Duitschers werd gestuit....

Op den verjaardag van Annette Craets zaten de kinderen en kleinkinderen alle tezamen - een vreemde verjaardag, nu de gedachten, gesprekken naar den grooten oorlog werden getrokken. Leedebour was gekomen, en de Bergema's en Cloese - en de oude Louise Craets, die daar stil en kaarsrecht zat in haar broodmagere lengte, de zwarte troebele oogen diep en broedend uit het vergeeld gelaat. En Annettes gedachten weemoedig, gingen naar Stance, wier brief naast haar lag op het tafeltje met geschenken. Stance, die schreef over den oorlog, ontzet en verontwaardigd, welke nog eenmaal haar leven hier, dat zij rustig gedacht had tot het einde, was komen schokken. Want Torner, de man, was met de twee oudste zoons opgetrokken, lag in Frankrijk, en zij vrouwen bleven met de kinderen alleen. In de stad waren alle jonge mannen weg, er heerschte een wonderlijk ‘gehobene Stimmung’ die zij niet deelen kon; maar zij zweeg om anderen niet te ergeren....

Annette in haar stoel luisterde naar gesprekken zooals er in deze kamer nooit gevoerd waren.

‘Het was nu duidelijk een dwaling gebleken dat deze oorlog met een paar maanden beslist zou zijn. Engeland maakte zich gereed voor

een uithongeringsoorlog en de blokkade was daarvan een middel. Dàn zal je eens wat gaan merken - de prijzen van alle landbouw-producten zullen schrikbarend oploopen, de levensmiddelen schaarsch worden.'

'Ja, nu het Joffre niet gelukt is door de Duitsche linie heen te breken, en de Duitschers de Franschen niet hebben kunnen verdrijven uit hun stellingen aan de Maas - nu is het einde niet te voorzien.'

Annette hoorde stil toe. 'Fred, haar kleinzoon, die aan de grenzen lag - Francines oudste die haar nooit heel na had gestaan. Niet als Lou - en nu schreef op een briefkaart: 'Schrijft u me eens oma - en opa ook - en tante Jetje - u weet niet wat hier een brief van thuis is.'

Ach ja - Lou.... Dien middag was Betsy er geweest met de drie kinderen; zij bad er gezeten, vervallen, in haar ouden zomer-mantel met een bontje om den hals en een fluweelen hoed van drie jaar gelden. Hoe weinig, ach hoe jammerlijk weinig was er meer over van het mooie frissche vrouwtje dat eens Philip had kunnen veroveren....

Francine zat naast haar, kalm en stil. Soms keek zij eens naar Mies en knikte. Zij wist: vader en moeder hadden wel gehoopt dat Mies bij hèn thuis zou kunnen wonen nu ze tweedejaars werd. Maar 't altijd verstandige kind had het lief maar beslist geweigerd.

Wat waren haar kinderen groot. Was het dit, wat haar zoo kalm, zoo rustig plotseling had gemaakt? Van al de Craetsenkinderen had Francine met haar buitensporigheden het helderst denkende hoofd, het gevoeligst bewogen innerlijk; was de eenige feitelijk, die *over* eigen leven heen vermocht te zien. En als een vermoeide zwerfster die eindelijk land bespeurt, stuurde Francine aan op wat uit eigen strijd en teleurstelling, leegte, en onbevredigd verlangen zich in haar omhoog gestuwd had: den greep naar het eeuwige. Zij kende niet de machte-looze wanhoop van Jetje, omdat geen man ooit de eerste plaats in haar hart had kùnnen innemen. En nu eindelijk de jaren haar vrij lieten van telkens een teleurstellende nieuwe verwachting, keerde zich de volle maat van haar warm hart, gevensbereid en gevensverlangend, naar al wat zij diep en trouw had liefgehouden. En ongemerkt keek zij ernstig en aandachtig naar Jetje, die theeschonk

Eugénie vroeg: 'Ben jij weer beter, Jetje?'

Ja, zij was weer beter. Bedankt. Ze schonk thee, en in het licht der schemerlampen was het niet goed te zien hoe grauw en dor haar tint was geworden, hoe moe de oogen stonden, alsof ze voortdurend gespannen iets trachtten vast te houden.

‘Ik miste je op 't concert van Kraus, Jet!’ riep Sophie.

‘Toen was ik juist ziek - 't speet me zoo,’ mompelde Jetje. ‘Géén suiker, Frans? Jan - hoeveel pond ben jij afgevallen?’

‘Ze stond al heelemaal aangekleed om te gaan, toen ze opeens zoo onwel werd dat ze naar bed moest,’ viel Annette in. ‘Ze was al een paar dagen zoo verkouden....’

Jetje trilde als van een aanraking. Moeder begreep en sprong als altijd reddend bij. Terwijl ze toch niet wist.... Overigens was haar list gelukt. Naar dat concert had zij niet kùnnen gaan - niet Gerda kunnen zien zitten daar op de eerste rij, en moeten denken dat zij straks samen naar huis gingen....

Flarden gesprek drongen weer door: het alles verwinnende Duitschland dat in België moordde en brandde, dat barbaarsch een oude stad als Leuven met zijn bibliotheek had verwoest. En de val van Antwerpen was te voorzien - de Duitschers zouden binnenkort het bombardement beginnen. 't Heette dat de bevolking al weg trok. Stroomen vluchtelingen zouden onze grenzen overkomen....

Sophie Hartonius was een en al actie. Zij zat daar op moeders verjaardag met hard tikkende houten pennen te breien aan een groote wollen borstlap. De behoefte van haar primitieve ziel aan emotie, bewogenheid, de vooze beroering waarin zij zichzelf geheel ingroef, had haar te pakken gekregen bij de eerste oorlogsdagen. Zij onderging met somberen wellust de zwaarte der tijden - ze beleefde geweldig de oorlogsverschrikking - het riep uit haar donker nerveus ernstig gelaat, als zij rondspeurend van onder haar groote veerenhoeden, het hoofd gebogen, haastig voorttrippelde met haar klein slank figuur. Het riep uit haar, als in ochtend- of middaguur zij plotseling op de Keizersgracht binnenviel, druk, geaffaireerd, vervuld van de verantwoordelijkheid, die de functie in tallooze plotseling opgekomen comité's haar oplegde. Er was ook een comité voor: ‘onze jongens aan de grenzen’, dat ochtend, middag en avond bouflantes, wanten, borstlappen en mutsen breide. En Sophie ontstelde en verveelde haar moeder met al de wijdloopige geagiteerde verhalen omtrent de duizenden voorwerpen die afgeleverd moesten.

Leedebour luchtte zijn sarcasme over deze oorlogspsychose tegen Cloese.

‘Wat opgekropt lag in al die vrouwenharten aan onbevredigdheid, verveling, zelfbeklag en onbenulligheid, dat stróómde over nu in de plotselinge overtuiging nuttig te moeten zijn. Met wellust gehoorzaamden ze aan den roep. Als in de dagen van zeventig, toen de thuis-zittende meisjes en vrouwen plots aangestoken werden door een epidemie zich te melden bij het Roode Kruis, en de minder voort-

varenden zich nuttig hadden willen voelen met het maken van pluksel. Niet te dammen of te stuiten, verbreidde zich de oorlogsgeestdrift onder de vrouwen. Daar hadt je het comité om "onze jongens in de forten" plezierige avonden te bezorgen. Alle meisjes die een beetje zongen of pianospeelden waren aangegrepen door den heiligen eisch een avond daarmee naar een fort te trekken. Het werd na den eersten panischen schrik en de gelukzalige bevrijding dat het onheil òns niet raakte, een hart en ziel balsemende wedstrijd in edele bevliegingen voor het welzijn van "onze jongens". Her leger was plotseling het middenpunt van alle leven en belangstelling.'

Thans - nu de val van Antwerpen aanstaande was, sloeg een nieuwe golf van noodzakelijke eischen Sophie Hartonius over het hoofd, waaraan ze vastberaden, met een sombere blijdschap van offerende naastenliefde zich overgaf. Een comité voor uitbesteding van Belgische kinderen, een comité tot huisvesting van vluchtelingen die nu reeds de grenzen overstroomden.

De oude Annette luisterde slecht. Tot haar dochters groote verontwaardiging. Hoè kon een vrouw, moeder en grootmoeder zelf, zoo koel en onverschillig blijven bij al die vreeselijke ellende. Het sprak duidelijk uit Sophies houding, en Annette voelde die veroordeeling scherp aan. Zij bedacht met een lachje, hoe zij waarschijnlijk nooit het soort maatschappelijk gevoel had bezeten dat voor dergelijke prestaties noodig was. Maar terwijl zij zat kalm en schijnbaar onbewogen, en opkeek naar de kale boomen, waren haar dagen vol van visioenen der slagvelden; reikte haar hart naar de ongetelde moeders die hun zonen verloren, naar de duizenden die plots van huis en hof verdreven waren; en Frederik en zij gaven, steunden uit de volheid van hun warm bewogen hart ruim en onbekrompen. Naar Fred gingen geregeld de gezellige pakketten met wollen artikelen, opgevuld met sigaretten, chocola, zeep, ... Zij deed dit met al de voorname gratie van haar fijnen geest, met kleine grappige versjes erbij opgespeld en nuttige wenken op rijm - alles zorgvuldig neergepend met haar zilveren penhouder in haar nette handschrift. Ze vergat ook Willy Hartonius niet - slechts wilde zij niet hard-tikkend zitten breien aan akelige grijze groote wollen dingen. En in deze zee van wollen breiwerk vonden de dochters, de kleindochters, grootmoeder die onveranderd met haar gouden vingerhoed de naald dreef door haar hagelwit naai- of borduurwerk.

'Wat zal Sophie Jacques vervelen!' dacht Annette bezorgd en critisch. Zij verlangde het meest dat Francine kwam, die binnenviel vol verhalen, angstig en vermakelijk tegelijk. Want in hun dorp was ook een comité voor huisvesting opgericht; en Melgers, nooit

heel vlug, liep bij deze ongekende beslommeringen die zijn rustig burgemeestersbaantje plotseling tot iets ingewikkelds hadden omgegoocheld, het hoofd om. Francine zelf moest presideeren als burgemeestersvrouw - zij moest het voorbeeld geven.... ‘hoe is er aan ons rustig leven ineens zoo'n eind gekomen,’ zei ze perplex, en zat in de oude huiskamer, in haar groote blauwe oogen de innerlijke spotlach van haar moeder - en aan haar verhalen dwaas, levendig en boeiend, vroolijkten Frederik en Annette zich beiden op. Want Jetje ging daar tusschen hen, wel lief en innig als altijd, maar zoo afgetrokken tevens, zoo ver weg; en soms als zij lang gezwegen had, òf zeer druk gepraat op eenmaal, zagen de beide oude trouwe gezichten haar zoo vol zorg aan, dat zij bijna in snikken had kunnen uitbreken.

Het gansche Hollandsche leven is zwaar geworden van het groot gebeuren over de grenzen. Een land loopt leeg, naarmate de Duitschers in hun opmarsch in België vorderen, en begint zich uit te storten over Zeeland, Noordbrabant en Limburg. Er is iets spookachtigs in de gedachte, hoe ongetelde rampzaligen met have en goed, met zieken en zuigelingen en ouden van dagen, de wegen, de eens zoo rustige, vredige wegen overstroomen. Nòg is Antwerpen niet gevallen, maar reeds is het land naar Holland overdekt, de wegen zwart met vluchtelingen, die dag en nacht doortrekken op vermoeide voeten. Die met brandende oogen en zwaar neervallende armen de zon zien opgaan en weer ondergaan over de duizenden hoofden vóór hen; tot eindelijk de nacht komt, en het al wordt van een geheimzinnig bewegende donkerte, die langzaam, vervuld van geluid van jammer en snikken, angst en ontbering, aantrekt - onweerstaanbaar als het noodlot - op Hollands grenzen. Zich daar uitstorten gaat tenslotte, en moet gevoed en gehuisvest worden....

Zes dagen lang van den zevenden October af, gaan treinen opgepropt met vluchtelingen naar Roozendaal. Maar in de bosschen van Brabant, om Bergen op Zoom kampeeren de duizenden; en op den weg tusschen Putte en Bergen daar stáát thans een ononderbroken stroom van menschen, voertuigen, vee, kruiwagens, handkarren, kinderwagens, die niet meer voor- noch achteruit kunnen. In Zeeland deint de stroom de wegen langs, de dorpen door, de welvarende gelukkige, waarnaar angstige wanhopige oogen staren als naar het verloren paradijs. Zij deinen voort, zij worden gestuwd, zij stuiten bij Walsoorde en Terneuzen op de breede blauwe Schelde. Booten varen overvol heen en weer - naar geen vrachtloon

wordt gevraagd. Honderden schepen, stoombooten, Rijnaken en Belgische spitsen beginnen de vluchtelingen af te voeren naar het noorden. En eindelijk thans ook gaan de treinen, waaruit bleeke afgetobde gezichten staren voor de raampjes.... Het Hollandsche veilige land in.

Amsterdam, in het hart gegrepen, gaf rijkelijk als immer. Maar de groote koopmanshuizen, de geldhandel keken bezorgd. Na de door Engeland in Augustus verscherpte contrabande-bepalingen, dat ook naar neutrale havens niets mocht worden verscheept, tenzij kon worden aangetoond dat het niet bestemd was voor de centrale rijken - begrepen de vooruitzienden wat dit voor den overzeeschen handel zou gaan beteekenen, indien de oorlog niet met een paar maanden bekeken was.

Want de blokkade die zich schijnbaar alleen richtte tegen den doorvoer, trof in werkelijkheid ook den invoer in Holland. En de pessimisten overwogen, spraken het uit hoe een groote schaarschte aan levensmiddelen het gevolg zou zijn.

In de havens lag het werk stil - de werkeloosheid van het haven bedrijf doortrok de volkslagen van Amsterdam met een dreiging voor den komenden winter.

Hartonius had het druk als rechtsgeleerde in de commissie voor den Nederlandschen Handel, die het initiatief nam tot oprichting van een Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij. Helder zag hij dat indien het aan deze N.O.T. gelukte het vertrouwen te winnen der Geallieerden en Centralen, de goederen welke aan haàr geadresseerd waren, veilig over zee zouden kunnen vervoerd; en ook op deze wijze de smokkelhandel werd beperkt, die welig begon te bloeien en gevaren opleverde voor het aanzien van Hollands neutraliteit.

Sophie in deze dagen, waarin zij beiden werkten, hard en toegewijd, kon 's avonds naar haar man opkijken in een behoefte aan vertrouwelijkheid. Zij vertelde hem van haar dag, haar belevingen, hoe in de loodsen aan de IJkade alles in gereedheid werd gebracht voor de vluchtelingen - in de rijwielschool, de manege, de diamantslijperij, de IJsclub.... Zij keek hem aan, een spanning in haar donkere oogen. Zij hunkerde als een kind naar een prijsje. Hij moest toch erkennen dat zij veel deed, dat zij niet was zoo'n vrouw, die nergens zich iets van aantrok in deze ernstige tijden.... dat *zij* werkte naast hem voor eenzelfde doel.

Hij luisterde vriendelijk verstrooid, gaf met een enkel woord zijn meening, maar hij sprak nooit over *zijn* werk. En zij voelde bezeerd: ‘hij heeft de behoefte niet met mij te praten over wat hem ter harte

gaat.’ Zij zweeg weer, en dat merkte hij ook niet op. Hij dacht dat ze gelukkig nu bezigheid gevonden had - dat gaf haar afleiding; en wat voedsel aan haar ijdelheid, haar heerschzucht. Het kwam niet in hem op met haar te pràten. Dat deed hij met mannen - en ook een enkelen keer met zijn schoonmoeder en met Jetje.

XXVII

OP een morgen in laat October viel Sophie haar ouderlijk huis binnen om Jetje mee te nemen naar de loods aan de IJ-kade.

‘Oh,’ kreunde het weerzinnig in Jetje, terwijl haar handen machinaal de bordjes in elkaar zetten. Die oorlog - het maakte haar gek. Dat zij gedwongen werd te denken aan al die dingen, terwijl haar geest in verzet zich van alles afkeerde naar één enkel belang.

In het ochtendblad stond aangekondigd een concert van Kraus, geheel ten bate van de vluchtelingen.

O 't was prachtig. Hoe zij zich zouden verteederen al de dames die hem zoo vereerden - en hijzelf sentimenteel zich koesterend in de eigen edele aandrift. Dat hij haàr nooit meer zag, zou hij het merken? Kom! hij had immers Gerda die zijn huishouden deed - en zijn dames-schaar voor zijn genoegen - en verder zijn kunst. Hoe zou hij haar daarbij nog missen....

Sophie praatte; en Jetje merkte niet hoe vader en moeder luisterend, onderwijl verstolen keken naar haar.

‘Zij was al dagen in de weer met Cloese in het comité dat levensmiddelen, kleeren inzamelde - er kwam ontzaggelijk veel gestuurd uit Canada - 't moest alles geregeld en uitgezocht.

De Vereeniging van Huisvrouwen en de Bond van Orde van de studenten ook werkten daar. Els en zij waren aanhoudend in touw. 't Was een mer à boire....’

Jetje keek plotseling op, recht in vaders en moeders oogen. En even plotseling zag zij zichzelf: het Jetje van vroeger, dat ontroerd en warm en graag bereid zich zou begeven hebben in al die ellende om te helpen. Het was, of uit haar smart, haar verwezenheid, haar eenzaamheid, zij keek in een afgrond van eigen ontstellende ver-

wording. Want - zij kon zich niet dwingen: wàt was haar de armoede, de dood van een gansche wereld, bij de armoede en den dood in haar eigen hart! Zij was een vrouw, niets dan een vrouw van liefde - en het eenige wat haar aanging was de man dien zij liefhad. In deze dagen waarin zij zoo stompzinnig leed, innerlijk doof en blind voor alles haar weg ging, week alles van haar, wat zij haar leven lang innig had liefgehad. Zij constateerde het zelf als een ziekte, waarnaar zij staarde met pijnlijke geschroeide oogen. En dacht in eenzelfde pijn, hoe de laatste jaren alle dingen die zij zoo warm beleefd en genoten had thuis en in het familieleven, hadden gestaan in den glanzenden schijn van haar liefde voor Kraus. Nu dit licht was getaand en van haar geweken, leek een grauwe sluier het alles te overspannen.

Zij zag Kraus niet meer. Zij had er de kracht niet toe, kon het niet aan. Er was.... niets meer dan het krimpende leed, het gevecht dag en nacht met zichzelf: hem op de plaats te houden waar zij hem eenmaal gezien had - trachten alles goed te praten, redelijk, wat hij had gedaan, gezegd. En het niet kunnen.

Soms als de strijd te zwaar werd, als zij lag met bonzend hart en gloeiend hoofd na een slapeloozen nacht - wilde zij hem zien. Dacht zij: eenmaal het uitpraten samen. Het moèst toch kunnen. Alles hadden zij samen kunnen bespreken, begrijpen.... waarom *dit* niet? Maar dan zag zij zich weer, zooals zij op een woord, één enkel maar van hem had gewacht, bevend in al haar zenuwen - het woord dat zou zijn geweest als een genezende hand over haar hart, en eruit weg had genomen die vreeselijke innerlijke vermoeienis.

Het ging niet. Het scheen niet te gaan - hij wilde immers ook niet. En tusschen hen was de vervreemding geslopen - hoe wisten zij geen van beiden - die maakte dat zij elkaar niet verstonden meer.

Zij dacht aan menschen die gestorven waren aan hun smart. Zij begreep nu dat dit waar kon zijn. Want als een lichamelijke pijn knaagde aan haar hart deze wanhoop, en moordde haar levenskracht uit.

Dan weer - in een plotseling gezond helder inzicht, een scherp verzet van haar krachtige jeugd, stelde zij zich te weer. Wilde zij leven, opnieùw leven; trachtte zij haar ontwricht bestaan te grijpen met beide handen, het dapper en sterk in de oogen te zien en recht te zetten. Dan kwam zij een morgen beneden met een lach om haar verbeten mond, vol plannen; praatte druk in de ochtendstemming aan het ontbijt, tegenover de twee oude stille gezichten, die trachtten mee te leven, angstig bereid haar ter wille te zijn. Maar hun oogen keken neer op de tafel, ontweken elkaar en de hare als om haar te sparen, in een onthutsing om haar onnatuurlijk gepraat.... Tot zij opstond, de bordjes begon in elkaar te zetten, met twee roode

plekjes brandend op haar wangen. En plotseling luid-op wanhopig had willen schreien hier tusschen vader en moeder, aan die tafel waar zij als gelukkig kind gezeten had: dat zij toch leven wilde! En niet meer leven kòn!

Maar zij verwezenlijkte zichzelf niet, hoe pijnlijk stil het reeds lang voor twee paar ooren geworden was in huis, nu zij nooit meer studeerde. Zij wist niet, dat zij luisterden en elkaar de leegte niet bekennen wilden.

Op een avond zei Frederik, en in zijn hand lag een tube:

'Neemt Jetje veronal?'

Annette knikte. Hij keek voor zich uit, en in zijn hand werd de kleine tube zwaar.

'Zij slaapt slecht.'

'Slaapt zij zóó slecht? Jetje??'

'Ja. Zij zegt, zij kan niet slapen.'

Zij keken tegenover elkaar naar hetzelfde in hun geest: een zoo veranderd, puntig en smal geworden gezichtje met doffe doodvermoeide oogen. Wat Jetje nooit scheen te kùnnen worden: een oud meisje.

Frederik zei hulpeloos:

'Is er.... dan iets....'

En zij antwoordde, haar stem heesch:

'Ik weet.... het niet zéker.'

'Wil ze het jou niet zeggen?'

'Ik kan 't haar toch niet vràgen - als zij niet zèlf.... het verlangt....'

'Zoo.... o.... ja....' Zijn zacht gezicht twijfelde. Hij had in zijn onnoozelheid gedacht dat een moeder die dingen kon vragen aan haar kind. Dat een kind daàr haar hart zou willen uitstorten. Ging dat dan niet zóó?

'Als ze *wist* dat wij het met haar meeleefden....' Hij aarzelde lang, toen zei hij plotseling en zijn gezicht werd hard: 'Is het.... Kraus?'

'Ze heeft al maanden geen les meer.'

'Zoo'n kerel,' zei de oude Frederik fel en hatend.

Hij dacht opeens aan een avond den vorigen herfst, toen zij hadden theegedronken met Jetje op Amstelzicht. Cloese en hij wandelden in den tuin, en zij zagen Jetje staan op 't bordes. Zoo voornaam, zoo de geboren vrouwe van zulk een huis dat zij plotseling van haar naar elkaar zagen. En hij had een nauw verholen pijn zien trekken over Cloeses verbruind gezicht.

'Ja ja -' zuchtte deze. En meer zeiden ze er niet over. Maar het

was alsof zij een oude smartelijke kwestie eindelijk tegen elkaar hadden uitgesproken.

Maar op een dag gaf Jetje toe aan Sophie's wensch: zij wilde wel meegaan naar de loods aan de IJkade, waar handen tekort kwamen om de vluchtelingen te helpen.

De wanhopige sprong terug naar het leven, een gewelddadige poging om met het wereldleed het leed in eigen hart te dooven. Zij keek naar moeder die langs haar opzag in de lucht, het kijken van moeder als iets haar hinderde dat zij niet wilde zeggen. Weinig hàd moeder aan haar den laatsten tijd. Dit wist ze opeens, in een van die momenten dat het scheen of een grauw gordijn scheurde: hoe lang was het niet geleden dat zij eens samen waren uitgegaan, gezellig boodschappen doende waar moeder zoo van hield. Hoe lang al ging zij met vader niet meer naar het Concertgebouw - alles in den angst Kraus te ontmoeten met Gerda - hen samen te zien. Vroeger was ieder uitgaan een vreugdevol verwachten, vol van mogelijkheden. Je kòn hem ontmoeten, hem tegenkomen - hoe dikwijls ook gebeurde het - het kort moment, de blik, het gefluisterde woord, de handdruk die den ganschen dag zette in gouden licht.

Nu was dezelfde mogelijkheid een schrik geworden, die je de stad deed haten.

En Annette zag Jetje 's morgens vroeg weggaan met Sophie, en het heele leven, het veranderde, met zijn onrust, zijn gespannen kijk naar de grenzen, was haar zoo vreemd, en niet lief meer. Melgers die Fred had opgezocht kwam ervan vertellen op de Keizersgracht. Van de overvolle treinen met vluchtelingen, soms twintig à dertig met bagage op den tender; alleen in Roozendaal waren er zeventigduizend aangekomen. En er gebeurden schandalen: zoodra de waarschuwing was gekomen Antwerpen te verlaten, had het spoorwegpersoneel een reeks wagons voor zich en hun gezin in beslag genomen. Ze hadden de kussens uit de eerste klassen gehaald voor bedden en stookten er met de ventilators als schoorsteenen. Het waren een vijf à zeshonderd met elf locomotieven, door 't personeel zelf naar Roozendaal opgetrokken waar ze bleven staan.

In Amsterdam dacht of sprak niemand over iets anders dan over het bombardement van Antwerpen en de Belgische vluchtelingen. En in de loodsen aan de IJkade ontstond een heel dorp. Een aandrift van hulpvaardigheid bezielde het gansche volk van Amsterdam, dat meestal stug en vijandig al wat vreemd was bezag. Want bitter en hard en onmiddellijk sprekend tot hun elementaire gevoel waren

de feiten. Voor 't eerst zag Amsterdam het oorlogswee van degenen die niet meevochten: vrouwen en wanhopige moeders die hongerige zuigelingen welke ze niet meer voeden konden, dagen lang in hun armen hadden meegesleept. Er kwamen binnen met droge, strakstarende, koortsig glinsterende oogen, die hun jonggeboren kind gestorven hadden meegetorst den langen tocht. Er waren de doodvermoeide, halfslapend meegezeulde kinderen, de mannen dof, wanhopig zwijgend. Alles in een lamgeslagen vermoeidheid die niet meer loopen, staan of zitten kon; alles met hersenen waarin de angst, de razende vlucht onder gierende granaten en pletterende bommen zich had vastgebrand, tot geen andere wensch meer daar was dan veiligheid, liggen, rust.

En den volgenden dag zag Amsterdam het nooit gekende schouwspel: over het Damrak, het oude zonnige Damrak, flaneerden de gevluchte Belgen - hun luchtige geest snel zich herstellend nu de groote ellende, angst, dood, verbrijzeling, vlucht, achter hen lag. Op het Damrak zwermden ze uit, de vrouwen, met hoog opgetorende kapsels, met glimmende spelden en kammen fleurig getooid, zonder hoed - waarheen nu reeds de Amsterdamsche volksvrouwen wantrouwend, misprijzend begonnen te kijken. Naar een verzorging in toilet als zij niet kenden, naar een lach dien zij evenmin kenden en niet begrepen - zóó licht en natuurlijk opborrelend, zoo kort na alles verloren te hebben behalve 't veege lijf. En de Amsterdammers, verkleefd en vastgegroeid aan hun van ouders en grootouders geërfd ‘eigen boeltje’, vastgeroest in eigen ‘hokkie’ - begonnen al spoedig te morren over zulk volk, dat maar vroolijk langs de straat flaneerde, babbelend en lachend de schaduw van 't pas geleden leed wegduwde.

Maar in de loodsen, waarheen zij nu met Jetje alle dagen ging, bloedde Sophie's moederlijk hart bij 't zien van de roodgeschrijnde, in natte kleertjes meegedragen zuigelingen. Een jonge vrouw, twee kinderen hangend aan haar rokken, vertelde zonder een traan, hoe ze geloopen hadden - haar man om beurten de groote kinderen dragend, zij den zuigeling die klaagde aan haar borst - al maar klaagde - en zij had geen voedsel meer.... Ze waren weggehold toen een bom hun huisje vergruizelde, met niets dan de kleeren die zij aanhadden; voor eenig voedsel hadden zij onderweg de rauwe wortelen uit den grond gegraven. Maar melk had zij niet meer gehad.... En toen was 't kind zwaar en stil geworden in haar armen - en in den wollen doek waarin ze het gewikkeld had, vond ze het later koud....

Bij die verhalen schreide Sophie groote tranen. Jetje schreide nooit. Zij werkte. Zij deed zooveel dat het de aandacht trok. Een pas afgestudeerde arts, een jongen haast nog met een zacht ernstig gezicht,

die hier meewerkte, en wien al deze vrouwen-ellende in 't hart greep, kwam op een dag naar haar toe, een vereering in zijn oogen, bracht haar een kop koffie en stelde zich voor: Rumt.

'Ik heb u al lang bewonderd - hoe een teere vrouw als u zoo werken kan, en erbij altijd het juiste woord weet te vinden' Hij keek over de lange rijen gezichten aan de tafels, waar het eten juist werd opgediend - dan naar haar, en warmte brak uit in zijn jonge geestdriftige trekken.

Het ontspande voor 't eerst iets in Jetje; plotseling werd zij tot staan gebracht in den dagenlangen ren om in de allernoodzakelijkste behoeften van de honderden, mannen, vrouwen, kinderen, te voorzien. Ze had geen vermoeidheid gevoeld en aan geen tijd gedacht. Zoo lang er *dit* was, het ademloos jachtend werken in de benauwde menschenvolle atmosfeer - tusschen de altijd weer andere gezichten die allen zich tot je keerden, aan je hechtten met een wensch, een vraag - zóólang kreeg dat andere geen kans naar boven te komen en haar te martelen, al lag het voortdurend als een looden zwaarte diep in haar hart.

Deze loods, waar zij 's morgens begon, kinderen waschte, kleine wonden verbond, vrouwen kamde, en luisterde onderwijl naar hun druk verhaal, - heel den langen heeten benauwden dag tusschen de samenklittende menschen, waar je werken kon tot je rug brak en toch nooit noemenswaard opschoot, - waar je ze 's avonds verliet onder het groenig gaskousjeslicht dat afgetobde mannen- en vrouwenen kindergezichten bescheen - dit alles leek een hel voor háár aan gedachterust verwend leven - een hel waardoor zij gedreven werd, zonder eigen wil of besef meer.

Nu - deze vereering in de oogen van een man, jonger dan zij, die zich na de scheiding van Kraus plotseling oud was gaan voelen - leek haar een verschijning uit het vroegere leven, waar zij jong en mooi en zegevierend, zeker van haar geheim geluk, de dagen doorzweefde - een wereld waartoe zij van nature behoorde.

'Ik heb u den heelen dag nog niet zien rusten, juffrouw Craets - en het is toch geen werk waar uw mooie handen aan gewend zijn.'

Toen glimlachte Jetje uit gewoonte, maar tranen sprongen in haar oogen. Zoo overgevoelig was ze geworden voor wat hulde van vreemden.

Truida Leedebour werkte er ook. De sterke groote vrouw die naar de zeventig liep, was hier een geliefde geëerbiedigde figuur. In haar grijs met zwart geruite korte japon, de heldere oogen waaraan niets ontsnapte, warm en waakzaam, ging zij door den overvollen dag; een rustige oude vrouw met moederlijke handen en

rappen geest. Eene waaraan zelfs Sophie willig den scepter overgaf.

'Zoo'n vrouw,' dacht Jetje met haar vermoeide hersenen, 'tante Truida, die de pijn om het eigen leven onder haar voeten vertrapt had. Die een felle mannenhaatster eenmaal was geweest zooals moeder vertelde met haar lachje.' Maar Jetje, met haar gespitst gevoel, peilde den grond van dien haat: één, die haar zoo beleedigd en verwond had in haar diepste innerlijk, dat ze de verachting door hem in haar gezaaid, allen anderen in 't gezicht geworpen had....

Ach, zoo een vrouw - Truida Leedebour om wie de mannen van een vorige generatie hadden gelachen en gespot - hoe vlijmend kon zelfs haar eigen zachte vader op dat punt zijn - door de vrouwen van alle andere categoriën geminacht, leefde tenslotte dapperder, waardiger, sterker dan zij. Zij had leeren leven op honderd andere belangen. Zij had, zooals Fritz Reuter zei: het kapitaal aan liefdevoor-één, gewisseld in kleingeld aan honderd genegenheden.

Maar *zij* - zij had alles op één kaart gezet - en verloren.

Zij praatte opnieuw met den jongen arts en dacht: 'Hoe oud zou deze jongen zijn - zoo heel jong kon niet eens....'

Hij glimlachte in haar grijsblauwe oogen. En dacht: 'Zoo'n vrouw. Hij wilde een buiten-praktijk - ergens in een mooie streek - en hij wilde gauw trouwen. Maar hij hield niet van de vervelende onnoozele wichten die niets te praten wisten dan over dancings, sport en bioscopen.... Zóó'n vrouw - Jetje Craets - Jetje Craets, wat een lieve naam - zoo eene zou hij naast zich willen hebben.

Met zoo een vrouw kon je samen opleven, samen denken - kameraad en vrouw zou zij zijn. Hoe wonderlijk dat je zoo iets hier ontmoette. Het kon hem niet schelen dat zij ouder was - zoo'n oudere vrouw had voor hem juist charme....'

Den volgenden dag was hij weer in haar nabijheid. En het ging iets beteekenen voor haar dat hij daar wachtte, als zij in den killen Octoberochtend wegtrok van huis, waar moeder bleekjes nog aan de ontbijttafel zat, vader met een glimlach, een schertsend woord, maar zijn klare oogen stil en bezorgd, haar uitliet - waar zij 's avonds doodmoe weer binnen kwam en hen vond tezamen aan de tafel, de krant met de oorlogsberichten tusschen hen in. Het werd tenslotte in dien wervelenden stroom der dagen het eenige, dat haar wegzwervende aandacht nog wat vast vermocht te houden: zijn welkomsgroet als hij snel op haar toekwam en vroolijk en gezellig te babbelen begon bij haar prozaïschen arbeid - zijn hulp, zijn tegenwoordigheid, zijn onverholen bewondering.

Sophie bleef zij zooveel mogelijk uit de buurt. Want Sophie met scherpen blik ieder tekort ontdekkend bij verzorgers en verzorgden -

Sophie in haar heerscherswaardigheid zag Jetjes werken door de dagen heen verslappen, zag haar langzamer worden, minder accuraat. En Jetje, haar zusters opmerkzaamheid voelend, ontweek haar. De andere dames verdroegen moeielijk den hoogen toon van mevrouw Hartonius, en alleen noodzakelijke erkenning van haar onbetwistbare gaven als leidster weerhield hen van verzet.

Cloese, die zitting had in vele comité's door den oorlog op geroepen, kwam ook hier kijken. Hij stond er bij Jetje, zijn lange magere figuur nog kaarsrecht; zijn donkere oogen onder het grijzende haar dwaalden schijnbaar oplettend de loodsen door, maar zagen inderdaad niets anders met zijn gescherpten blik dan hoe de stralende glimlach uit haar oogen, uit haar heele wezen verdwenen was; en dat het charmant indolente van vroeger had plaats gemaakt voor een verbeten activiteit. Bijna was hem de vraag ontsnapt: ‘Wat doe jij hier Jetje, in dit werk dat niet bij je past?’ Als oude vertrouwde vriend bleef hij lang in haar nabijheid, Sophie's duistere kijken trotseerend - sprak over maatregelen in de komende maanden.

De jonge dokter voegde zich bij hen, zij maakten kennis. Cloese kort beleefd - achteloos de jonge man, zonder eenigen argwaan omtrent ‘den krassen ouden heer.’

‘Jij vindt mij een ouwe kerel, ongevaarlijk - maar verbeeld jij je maar niets bij dit meisje, mannetje,’ dacht Cloese. En rechter stond hij, zoodat hij lang boven den ander uitstak - praatte: ‘Wisten ze hoeveel vluchtelingen Nederland op 't oogenblik herbergde? Zevenhonderd-negentien-duizend ongeveer. Maar het ging al luwen. Morgen kwam de bekendmaking van den burgemeester waarin het bericht van de regeering werd overgenomen: den raad aan de vluchtelingen, om van de door de Duitsche regeering geboden gelegenheid terug te keeren, gebruik te maken. De intercommunale commissie voor Antwerpen en omstreken raadt dit in eigen belang. Goederen en personen zullen in Antwerpen veilig zijn. Ik verwacht dat het meerendeel terug zal gaan.’

‘Zoùden zij?’

‘Nu laten we hopen. Er worden alle mogelijke faciliteiten verstrekt door de regeering: kosteloos reizen tot Esschen. Vanaf achttien October zullen uit Roozendaal tusschen zeven en vier, ieder uur treinen loopen die tweeduizend menschen kunnen vervoeren. De Duitschers vervoeren ze zelf kosteloos tot Merxem. Maar ik vrees wèl dat we met een goede honderdduizend zullen blijven zitten.... En dàt zal met de groote schaarschte in voedsel, om niet te zeggen hongersnood, die te verwachten is als dit alles niet gauw tot een eind komt, een heele puzzle worden....’

Rumt lachte eens naar Jetje, vond die oude heer met zijn zwartgalligheid vermakelijk; maar trok zich wat ongelukkig vereenzaamd terug, toen Cloese met al de gemeenzaamheid van oud vriend zich geheel van Jetje meester maakte, en zij dit heel natuurlijk scheen te vinden.

'Ga met me mee lunchen, dòe me dat genoegen, vriendinnetje,' zei hij. 'Ik bel even mijn auto op - ja hier in Amsterdam hebben we onze auto's nog, moeten beschikbaar blijven voor de stellingen. Je zult je niet hebben te vermoeien.'

Hij zag toen ze buiten stond hoe haar oogen knipten in het daglicht; en de strakke vaalte van de altijd zoo blanke huid.

'Zoo, stap in - zit je goed? Naar Van Laar, Bertus.'

Toen zij wegreden zei hij:

'Je weet Jetje, ze hebben me Rex en Beauty afgenomen. Rex onder zoo'n stommen knul van een artillerist gereden, die waarschijnlijk nog nooit een paard begrepen heeft. Beauty - dat ging me aan mijn hart, maar toen ik met dien bon voor Rex in mijn handen stond, was 't of ik mijn eigen bloed had verkocht. Die oplettend vragende nerveuse oogen waarmee hij naar me omkeek....'

'Zoudt u hem niet terugkrijgen?'

'Hij zal 't niet uithouden. Onze rijpaarden houden dat niet vol. Ik zie hem nooit terug. Ken je Van Staveren? Hij is tachtig. Die hebben ze zijn paard ook afgenomen - hij stond te snikken als een kind.'

Er waren tranen in Jetjes oogen.

'Ik maak je treurig,' zei hij week, getroffen. 'En ik wou je juist opvroolijken. *Jij* mag geen verdriet hebben!'

Jetje, makkelijk geleund - maar hoe moe dacht de oudere man pijnlijk - keek uit over het zonnige Damrak, waar de Belgen, mannen vrouwen en kinderen flaneerden.

'Wonderlijk toch,' zei Jetje. 'Een gansch ander volk dan wij. Zóó uit de ellende kunnen ze meteen weer praten, lachen.... Hoeveel zwaarder leven wij hier in Holland.'

En ze dacht: 'Kon ik ook zóo leven. Kon ik ook dat alles wat geweest is - *geweest*, vreeselijk woord - vergeten en achter me laten, en nemen wat me nog geboden wordt! Hoe goed zou 't dan nog kunnen zijn. Die Rumt - en Cloese hier, hoe zou *hij* een jonge vrouw op de handen dragen. Hij heette verstokt vrijgezel, maar ze kende lang zijn geheim, had het steeds weemoedig weten te ontzien. Al de dingen die Cloese tot haar zei, had ze van Kraus willen hooren. Waarom vond een andere man wèl de woorden tegenover haar en hij nooit....

Met Cloese aan een tafeltje in het overvolle restaurant, week ver weg het vluchtelingenwerk - het werk dat eigenlijk tegen haar heele natuur inging, omdat zij niets wilde noch behoefde dan liefde geven en ontvangen in eigen milieu. Dit leven, alle dagen 's morgens vroeg haar huis uit, sloopte ongeweten haar zenuwen tot een staat van weerloosheid tegenover de geringste emotie. Terwijl Sophie erin opleefde, kracht putte en bevrediging uit dit werk, dat haar het streelend bewustzijn gaf, nuttig, noodig, zelfs onmisbaar te zijn - heel het gevoel van eigenwaarde dat voor haar een behoefte was om staande te blijven en dat zij bij Hartonius verloor - voelde Jetje er zich innerlijk door beleedigd en langzaam vernield.

'Jetje is maar een bijloopster,' zei Sophie tegen haar man. 'Een kind als Els zou 't beter doen.'

'Els is er gelukkig te jong voor,' dacht hij.

In November was het grootste deel der Belgische vluchtelingen teruggekeerd; en nu het werk in de loodsen daarmee aanzienlijk was geluwd, trok Jetje zich terug, en bleef weer thuis.

Sophie had niets gezegd. Zij ging alleen haars weegs, was nooit meer thuis - werd nu weer geheel ingenomen door het comité voor huisvesting van Belgische kinderen.

Voor haar raam zat de oude Louise Craets en keek in het spion. Menigvuldiger sinds den oorlog kwamen Annette en Frederik, kwamen de kinderen Craets. Want zij voelde zich hulpeloos en eenzaam.

'Er gebeurt tegenwoordig alle dagen wat,' zei ze, en haar stem beefde licht in een zwaren donkeren toon. 'En ik ben oud en alleen.'

In de lange uren zat ze, en keek uit. Maar die ze altijd verwachtte, kwam niet. Soms als een late bel klonk in de gang, Mijntje aanslofte, hoopte zij plotseling - zat luisterend recht.

Het was Caroline nooit.

Jetje kwam. Jetje liep de familie af. Bij oude tante Louise zat zij, waar eens tante Adolphine gezeten had, en praatte gezellig, vriendelijk, maar met een vreemden, voozen klank in haar stem.

'Ik heb nog altijd de diamanten knoppen voor je bewaard Jetje,' zei tante Louise. 'Als je trouwt; maar de tijden zijn onzeker.... Ik moest je ze nu maar vast geven.'

'Wat lief van u tante,' zei Jetje met haar hooge geforceerde stem der laatste weken, 'ik zal er zoo deftig mee uitzien....'

'Zal ik ze voor je krijgen?'

'Ach tantetje....' Jetje stond op, gaf een zoen op de dorre gerimpelde wang.... 'mag ik ze een volgenden keer meenemen tante?'

Bij Eugénie en Pieter kwam ze. Eugénie klaagde - zeer vermoeid. De oorlog was haar een belemmering voor haar feesten.

''t Is alles zoo dof, zoo kleurloos, zoo zwaar,' en ze rekte haar overslanke tengere lichaam als in wanhoop. 'Die oorlog maakt in huis ook alles vervelend. Rosa smaalt op "die elenden Belgen", zegt: "sie haben unsere Männer getötet wenn sie durch die Strassen gingen." Ze is voor geen rede vatbaar. Zeg ik, dat de Duitschers zelf den oorlog gewild hebben, dan houdt ze koppig vol: "*Wir* haben den Krieg nie gewollt. Man hat uns gezwungen. Aber wir werden siegen." Het is ontzettend vervelend, ik word er inderdaad nerveus van....'

'Ach dat luwt allemaal wel weer,' zei Jetje achteloos, en zij dacht als eenmaal Philip: 'hoe kan iemand zulke dingen gewichtig vinden!'

Rosa liet haar uit: liep stil en gedrukt de gang terug. Haar Duitsch accent bezorgde haar in de winkels, op straat menigen schimp. En de tijdelijk groote sympathie van allen in huis voor de Belgen deed haar zich eenzaam voelen als in een vijandig land.

En Jetje ging over 't IJ naar Francine.

De nooit veranderende Fransje Craets met haar altijd weer nieuw ontbrandenden moed, als de vogel Fenix herrijzend uit de asch van haar tallooze ontgoochelingen, klaagde, en lachte zichzelf tegelijk uit.

'Neen, hier was het nu gewoon ijselijk geworden. De landelijke rust, het eenige goede hier, was absoluut verdwenen. Wat zij als burgemeestersche al niet doen moest! Waartoe je niet gedwongen werd! Driehonderd vluchtelingen hadden ze, daar moest voor gezorgd, voor gekookt - van 's morgens tot 's avonds was ze in de weer. Als Mies thuiskwam vond die het een pretje zoo'n paar uur te helpen. Willem Hartonius, die zoo gezellig in de buurt was nu ze Fred misten, kwam veel aanloopen, en hielp haar dan trouw. Jenny deed nooit iets. Ach, en om vrede te houden tusschen al die vrouwelijke comitéleden! Tusschen de Soepdames, tusschen de Breidames, tusschen de Versnaperingen-en-levensmiddelendames!'

'En Jan?'

'Heeft geen leven. Eer de keuken geregeld was en de heele dagverdeeling! En in de eerste dagen van de mobilisatie de paardenvorderingen! Ja, je hadt natuurlijk in vredestijd al die bepalingen - maar wie *wist* ze eigenlijk, wie hield er de hand aan! Al de lastgevingen die verzonden moesten, de onwil van de boeren! Hij is mager en stil geworden.' Ze lachte.

Jetje keek oplettend naar haar oudste zuster, van wie ze in huis, zij zelf klein land nog, weinig geweten had. Had ze van iemand thuis veel geweten? Ze was het verwende poppetje geweest van allemaal,

maar gekènd had ze er geen. Wat had in dien dwazen vertwijfelden wedloop met de jaren Frans nagejaagd tòt de plotselinge kalmte van het laatste jaar. Wat had haar tot rust gebracht?....

En in een rampzalig verbijsterd verlangen naar troost, begrip van van een vrouw - een eigen zuster - zei Jetje, en ze dacht opeens aan Francines trouwdag, toen de bruid haar op schoot had getrokken en geliefkoosd, en hoe trotsch ze toen was geweest:

'Frans - jij bent veranderd. Jij bent zoo kalm geworden en.... misschien tevreden....'

'Misschien.... tevreden....' De woorden bleven lang hangen in Francines huiskamer. Ernaast speelde Jenny de Holbergsuite.

Toen zei Francine Craets, en haar geest reikte naar een andere vóór haar, die zij in haar bloed had:

'Ik weet niet of het.... tevredenheid is. Er is over me gekomen iets - ik kan het niet anders noemen dan besef van verband met al 't andere.'

'Verband?....'

'Ja, ik weet het niet goed uit te leggen. Als je die dingen zègt, wordt het nooit precies zooals je 't voelt. Maar.... al wat ik gezocht heb en altijd weer weggegooid - daar heb ik geen spijt van. Ik geloof dat ik zóó en niet anders heb moèten doen in dat verband - het groote verband van alle levens. Zoo, op deze dwaze manier heb *ik* misschien moeten groeien, omdat het bij mij niet op een andere manier ging. Ik was thuis altijd de onnoozelste van jullie allemaal, al was ik de oudste. En nu voel ik het sterker worden in me - het maakt dat ik al dat vervelend en hinderlijk gedoe kan volbrengen. Want de oorlog, dien voel ik ook een deel van dat verband.'

'God,' steunde Jetje opeens, en het was als een kreet van wanhoop en angst, 'ik voel geen verband - nergens - ik ben zoo alleen....'

Francine keek op en ze schrok. Door haar hoofd vloog wat zij allen in de familie lang hadden gedacht van Jetje en Kraus - maar Kraus' vrouw was weer thuis had zij gehoord....

En ze begreep plotseling, Fransje Craets met haar helder hoofd en haar warme hart, dat hier iets gebeurde vlak bij haar, dat *zij* nooit gekend had. Dat in Jetje, haar jongste zusje, een ziel in doodsnood vocht. Zij begreep bij intuïtie, dat *dit* niet eindigen kon als al haar eigen avonturen, uitgebrand als een stroovuur.... Zij wilde opstaan, en haar armen om Jetje slaan, en probeeren te zijn wat haar zelf belachelijk leek: een verstandige oudste zuster.... Ach, maar ze kon haar toch een zoen geven en zeggen: 'Kind, *wij* houden allemaal zoo van je, en geen enkel mensch is het immers waard dat zoo iets kostelijks als een leven om hem te loor gaat....'

Maar toen kwam Melgers binnen, en plotseling praatte Jetje druk over vluchtelingen, oorlog en huisvesting, en ze had zich geheel van Francine afgekeerd in een strakken afweer.

In de andere kamer ging de Holbergsuite van Grieg voort.

Een roode zon van laat November gloorde over het IJ, toen Jetje overvoer. Gedoopt als in bloed rezen de ranke torens op tegen de lucht, en over de groote stad joeg een wilde hemel van vuur en dreigende wolkgevaarten.

Jetjes moede oogen keken ernaar, dof en smartelijk als een vraag. En daarginds aan den IJzer keken duizenden oogen geschroeid en geblakerd op naar dienzelfden hemel, waar achttien dagen lang de moordende slag geleverd werd; waar in vuur en water de levens verloren gingen, verstomd en begrijpend achter het front de wereld zag wat gebeuren ging:

Niet enkele groote slagen, maar een eindelooze oorlog onder den grond en in de lucht gevoerd. Een loopgravenoorlog. Duitschers en Geallieerden tegenover elkaar ingegraven, door prikkeldraad gescheiden in een zeshonderdvijftig kilometer lange frontlijn. En geen van beiden die verder komt. Na de eerste successen in Augustus en September hebben de Russen, door Hindenburg verslagen bij Tannenberg en de Masoerische meren, Oost-Pruisen moeten ontruimen. En de vurige hoop der Geallieerden, dat ‘de Russische stormwals zou voortrollen tot Berlijn’ is vervlogen. Geheel België en Noord-Frankrijk houden de Duitschers in hun macht. Bezetten Rijssel, Péronne, Noyons, staan thans vlak voor Soissons en Rheims. Ze zijn meester van de kolendistricten in België en Noord-Frankrijk, en de ijzermijnen in Lotharingen.

Eindelooze stoeten verjaagden van huis en hof beginnen ook hier de wegen te vullen, de stille verlaten lange landwegen. Gezinnen worden uiteengerukt, en van de kreten van wanhoop, angst en haat zijn de jagende Novembernachten vol. Tot in dien eenen kreet zich alles lost:

Het bombardement van Rheims. De kathedraal van Rheims!

Een verbijstering grijpt de wereld. Het oude, alom geëerde, behoede en geliefde, moedwillig vernield. Waar is het einde? Waar van alles het einde met deze al-overwinnende Duitschers, die een zonderlinge macht in zich schijnen te dragen? En een kreet door Europa, in haat en vrees, een naam die eenmaal reeds genoemd is in oorlogsdagen: Hunnen! Hunnen!

Dat de Engelschen door hun blokkade van de Duitsche havens de Duitsche koopvaardij geheel stil doen liggen, dat het eskader van

Von Spee door de Engelschen bij de Falklandeilanden geheel is vernietigd - wat beteekent dit bij den doodschrik dien de Emden en de duikbooten op de zeeën verspreiden.... De landen zijn weerloos geraakt binnen het bereik van een vreeselijken klauw, die zich niet opent dan na ze vermorzeld te hebben.

XXVIII

LOU CRAETS kwam de stoep af bij zijn oom Hartonius, waar hij een boodschap had af te geven voor grootvader. Hij deed het haastig, rood, met een kwaad gezicht, bang iemand te ontmoeten. Want in de jaren na zijn vaders dood had zijn moeder nooit opgehouden hun te vertellen, hoe al de Craetsen altijd op haàr hadden neergezien. En de natuurlijke invloed van deze moeder, die hartstochtelijk fel hun levens alléén stuurde, deed hen langzamerhand de ooms en tantes met wantrouwen inplaats van met de oude argelooze genegenheid bezien. Behalve opa en oma. Die bleven onschendbaar. En vooral in Lou was de vereering diep en warm gebleven voor grootmoeder, die anders met hem sprak over vader dan zijn moeder - veel dingen vertelde uit vaders leven die moeder niet wist - en ook veel dingen, dacht de jongen helder, die moeder had kùnnen weten maar niet zóó zag, en het ook niet zóó had kunnen zeggen.

Een paar huizen verder stuitte hij op Els.

Het meisje was lang geworden, geen kind haast meer in haar zestien jaren. De ernstige grijze oogen zagen den jongen trouwhartig aan.

Zij was zijn vriendinnetje gebleven sinds den eenen keer dat zij hem gered had uit zijn getob. Van *zijn* kant een vurige jongensverliefdheid, voor haar een veiligheidsklep, een trouw en toegewijd luisteraar voor wat haar innerlijk beroerde. Soms dacht de jongen pijnlijk scherp, dat zij heel onbewogen ging door wat hem zooveel zaligheid en leed kostte; dacht hij, dat zij zich zijn kus maar liet welgevallen en zelden teruggaf. Maar als hij gekweld en vol van wrok haar tegemoet liep uit school en het alles eens wilde zèggen, dan was daar opeens haar jonge stem zoo argeloos innig vol van

meeleven voor al wat hem betrof. Dan trok zij zoo trouw partij voor hem, en raadde hem met al haar gespannen belangstelling in zijn moeielijkheden, dat hij tenslotte berouwvol en aanbiddend haast naast haar ging en dacht:

'Ik lijk wel gek. Ik ben een ezel, en zij is gewoon een engel.'

Nu - een blijdschap haar gezichtje overlichtend, zei ze:

'O Lou, ik verlangde zóó te weten, hoe is het gisteren afgeloopen?'

Hij stond voor haar, leek haar ouder, mannelijker dan te voren.

'Ik ben aangenomen aan de N.O.T.; meneer Cloese heeft voor me gesproken....'

'Dus je gaat naar den Haag - weg hiervandaan?'

De jongen greep begeerig naar haar hand.

'Maar ik kom dikwijls naar huis zeg - en dan zien we mekaar toch. Hè zeg Els?'

'Ja. Natuurlijk. Alleen, als je hier hadt kunnen blijven....'

'Ja, een man kan nu eenmaal niet altijd thuis blijven,' deed hij groot, en ze glimlachte met iets teeders toen ze naar zijn gezicht keek. 'En ik ben wèl blij zie je, dat ik nu verdienen ga, en moeder kan helpen. Als ik op school was gebleven had ik nog in geen twee jaar iets verdiend.'

Hij verzette zich tegen de vervelende herinnering dat opa en oma ook dit weer geheel niet goedgekeurd hadden - gezwegen hadden en voor zich uitgezien zooals zij altijd deden in zulke gevallen.

'Ach, het is dichtbij huis, ik kom dikwijls, ik ga niet overzee,' lachte hij - en praatte verder, vertelde. Het meisje luisterde, maar het woord 'zee' had plotseling iets in haar geraakt. Op eenmaal voelde zij in haar leden, haar bloed het zware dreunende rhythme van den golfslag - en wegdwalend bedacht zij, dat ze een Dans van de Zee vanavond wou probeeren op zolder. Wàs 't maar avond, ze kon opeens aan niets anders meer denken.

Naast haar stond de jongen stil; zijn oogen dwingend in de hare, riepen haar plotseling terug. Hij zei: 'Ik heb nooit aan één mensch zoo alles kunnen vertellen, zelfs niet aan oma, als aan jou. Als ik daar ben en ik schrijf je, schrijf je mij dan ook terug?'

Ze knikte ernstig.

'Ja Lou, dat doen we. Natuurlijk.' Vanavond - vanavond de Dans van de Zee - Dans van de Zee. Of van de Golven.... 'ja dàg Lou, dàg!'

Opeens ging ze snel verder; bevrijd, en zichzelf dit maar half bewust. Sinds zij op een avond met vader Leistikow had zien dansen wist zij:

Dat wilde zij ook! Als ze het vader vroeg.... Ze had de groote

lenigheid van haar half-indische afkomst - als klein kind thuis al deed ze makkelijk de figuren na die ze op de balletten in het Paleis voor Volksvlijt gezien had. En op dansles had zij op de eind-uitvoering dit jaar solodansen uitgevoerd. Vader en moeder waren er allebei geweest. Vader had gezegd: ‘Ik was vanavond maar wàt trotsch op mijn dochtertje,’ en moeder die zelf zoo gracieus was, had 't heel goed gevonden. Alleen Lou was daar toen wat vervelend over geweest.

‘Hoe vòndt je het?’ had ze popelend naar zijn meening gevraagd.

‘Hoe zoù ik 't vinden....’

‘Vondt je het dan niet.... goed?’

‘Och goed.... weet ik 't! Jij daar op zoo'n tooneel met al die gekke bewegingen.... jassus.’

Zij had gekwetst en verstomd gezwegen. En hij was uit zijn humeur gebleven.

‘Jaloersch?’ zocht ze, maar dat geloofde ze niet.

Na afloop hadden ze bal gehad, maar toen was Lou al met tante Betsy naar huis.

Aan papa had ze erover geschreven - en later had zij ervan moeten vertellen toen hij overkwam. Hij had zoo langs haar op en neer gekeken, op die manier waardoor ze zich onbegrepen gekwetst voelde. En de vreemde gedachte was plotseling in haar opgeschoten, dat ze nooit bij hem zou kùnnen zitten als bij vader, zoo zalig veilig en beschut. Over het dansen had zij toen niet goed meer kunnen praten. Dat was ook niet moeielijk, want papa in een klaagbui had niets gedaan dan van zijn zenuwkwalen loopen vertellen, wat haar altijd kregel en verveeld afkeerig van hem maakte.

Nu was papa er in lang niet geweest. De oorlog deprimeerde hem buitengewoon, schreef hij. Hij leed aan angst-hallucinaties van verdwaalde bommen, en meende aldoor vliegtuigen te hooren boven het sanatorium.

Zij schreef, opgelucht dat hij niet kwam, hartelijker dan ze ooit persoonlijk met hem was. Maar de korte antwoorden met niets dan melancholische overpeinzingen vol zelfbeklag, verscheurde ze ongeduldig meteen.

In de Warmoesstraat stond De Roos in de deur van zijn winkel en keek de straat af. Bij Krasnapolsky liepen de menschen af en aan, maar in zijn zaak bleef het stil en leeg. En de jonge Kornelis was opgeroepen, lag in het fort te Everdingen.

De Roos sloot zijn deur en keek rond met een gevoel van verlatenheid. Hij was nu weer alleen, en het oproerige jonge hart dat hier de producten van den voor-oorlogschen geest zoo fel had voorgestaan,

was weg. Wanneer hij temidden van veel jeugdige, elkaar overschreeuwende stemmen zat, zijn eigen leuzen van schoonheid daartusschen wierp, werd hij een beetje geduldig, een beetje spottend ook aangehoord. Ze namen eigenlijk nauwelijks de moeite hem tegen te spreken - oude menschen hebben nu eenmaal van die eigenaardige ideeën....

Het waren deze vele avonden in zijn huiskamer, waar hij zoo graag, en zoo lang rustig gezeten had met zijn boeken, zijn gedachten, die een vermoeidheid in zijn geest nalieten. Alsof hij, en al wat in zijn tijd van belang was geweest, onder den voet werd geloopen en vergruizeld.

Maar nu miste hij den jongen, die toch het nieuwe jonge leven bij hem had binnengebracht.

En aan Annette Craets vertelde hij: ‘Het is zoo stil, zoo stil ook in de zaak. Er koopt geen mensch een boek - dàt is meteen overbodige luxe geworden.’

‘Het zal.... toch niet zóó lang duren Karel....’

‘Ja, het zal wèl lang duren. Er is geen eind aan te zien.’

Zij zaten te zamen en keken uit in een wonderlijk veranderde wereld. Langzaam had Annette het eind naar de Warmoesstraat te voet afgelegd - haar rheumatiek maakte haar het loopen bezwaarlijk. Maar daarvan sprak zij niet. Zij vertelde van haar kleinzoon aan de grenzen, van Willem die zoo vroolijk en gelukkig was in zijn kweekerij - van Frits die toch zoo'n zonderling werd en geen verzen ook meer scheen te maken - hoe Frederik met alle kracht den band met Philips kinderen vasthield door er telkens zelf heen te gaan. Haar was de hooge trap een struikelblok....

Hij zag nu dat ze rechtop maar niet gemakkelijk zat in het lage matten stoeltje - en toen hij haar een kussen wilde halen, bedankte zij hem met het lichte zelfbespottende lachje, waarmee zij als meisje haar onwetendheid placht te bekennen. Zij had haar voeten onder haar langen rok getrokken - zachte stoffen en weinig elegante laarsjes was het eenige wat zij nog verdroeg aan de pijnlijke gewrichten.

Zij stond moeielijk op eindelijk, en hij reikte haar zijn hand tot steun. En toen hij met haar meeliep den winkel door, dachten zij beiden aan den tijd toen zij zoo vlug was en hij zijn slechten loop als een beleediging voelde. En zij verwonderde zich met hetzelfde lachje als daareven, dat zij voor haar ouden Karel nog coquet wilde zijn.

Maar dien avond zat De Roos lang op zooals alle avonden sinds de jongen was heengegaan, en luisterde met zijn gespitst innerlijk

gehoor naar de vele, vele voetstappen die in zijn leven waren gegaan, ieder met een eigen rhythme, eigen toon, en er het accoord hadden gebouwd. Hij hoorde boven alle den eenen vluggen stap van vrouwenvoeten, die door de jaren heen de grondtoon was gebleven, en altijd even zuiver.

En die jonge ongeduldige stap in zijn huis, heftig en dwingend - de vele vele stappen onachtzaam trappend, van een jeugd die roekeloozer, ruwer, maar met een groote begeerte naar meer waarheid leefde. Die een deel waren van het groote wereld accoord, dat zich de laatste twintig jaar had opgebouwd en thans was uitgebroken als een bazuin, die den ondergang dier oude wereld scheen in te luiden. En waar zich één voetstap deed hooren thans boven alle andere - een geweldige verpletterende, die van den oorlog.

Die groote voetstap gaat dreunende door een al duisterder wereld. Daar is zeven Februari het legerbericht van den chef der Duitsche marinestaf, dat elk vijandelijk koopvaardijschip in de wateren rond Groot-Britannië en Ierland aangetroffen, vernietigd zal worden, zonder dat het daarbij steeds mogelijk zal zijn de bemanning te redden. Neutrale koopvaarders worden eveneens gewaarschuwd buiten oorlogsgebied te blijven. Het is het antwoord op de blokkade der Duitsche havens door de Engelschen, die ook de koopvaardijschepen der onzijdigen beletten aan Duitschland levensmiddelen toe te voeren.

Een spookachtige wilde jacht is losgebroken, waar in het tumult de protesten der onzijdigen verloren gaan. Leven en ziel hebben geen stem meer en geen kans, in een wereld waar alle groote triomfen van menschelijke techniek zich in den strijd werpen; den dood brengen onder water en uit de lucht. Wie onder de ouderen denkt thans nog aan den oorlog van zeventig? Die heette moorddadig - maar hij werd gestreden met zichtbare wapens. Deze krijg is duivelsch. Aan twee fronten de legers ingegraven in den grond als in een graf. En daarboven, in de lucht, zwermen de vliegtuigen, en werpen de bommen neer achter het front. Zwermen naar de groote steden Parijs en Londen - en in den morgen staan er huizen opengescheurd - liggen, naar ziekenhuizen vervoerd, dooden en gewonden - non-combattanten.

Wat is dit voor een oorlog waar jonge mannen bij honderden en nog eens honderden sterven, zonder den vijand te zien - verminkt door granaten, gestikt door gas.... Vervloekingen tegen deze schijnbaar onbreekbare macht gaan op, vullen de lucht, de gansche sfeer met jammerklachten uit de verwoeste steden en dorpen van Frankrijk en België, die het zware oorlogswee torsen op eigen bodem.

Terwijl geen enkel huis geschonden wordt, geen enkele geallieerde vlieger kans krijgt door te breken en bommen te werpen op Duitschen grond.

Een wereld van haat staart naar het groote land, waarvan onafgebroken de werktuigen tot dood en vernieling aanstroomen. En automatisch onder dien druk wijzigt zich in alle oorlogvoerende landen de aard van het gansche leven. Een geweldige oorlogsindustrie ontstaat. En voor 't eerst komt daarbij onontbeerlijk en noodzakelijk, de vrouw thans op den voorgrond in het eerste gelid. Zij moet den man vervangen.

Want de mannen - de mannen zijn weg.... Die liggen daarginds aan het front ingegraven in den grond, en korte berichten slechts komen naar huis, woorden van een geest die dien der thuisgeblevenen niet meer raakt. Die daarginds in een hel van bloed en vuur, van angst en dood, van stervenssmart en levenswanhoop, in razenden vertwijfelden moed een doop hebben ondergaan, waaruit een totaal veranderde, de oude samenleving vreemd geworden mensch opstond.

Maar zij, die daar gebleven zijn in het oude tehuis, de vrouwen, de te ouden, de te jongen - die trouw de brieven schrijven, de pakketten zenden - zij weten nog niet van deze vreeselijke vervreemding. Zij sturen met inspanning van alle krachten, in de overtuiging van den rechtvaardigen strijd, het in hun zwakke handen hulpeloos geworden schip der tallooze kleine samenlevingen in stad en dorp, door den chaos van verbijsterende bezwaren; en zien verlangend en hopend uit naar het beloonend einde.

XXX

KRAUS reed naar huis van zijn concert, het tweede in het seizoen. Het was matig bezet geweest, niet de stampvolle enthousiaste zaal waaraan men hem hier bij zijn optreden verwend had. En hij had ondervonden overal op zijn tourneé: de menschen sterk onder den druk van den oorlog, beschouwden kunst als datgene wat men het eerst en het best kon missen.

Het succes wel als altijd warm dacht hij, maar toch bleef hij down. Het leven was op eenmaal onzeker en vaal geworden. Zijn engagementen in Frankrijk en Duitschland waren vervallen en hij keek plotseling beroofd en armoedig op zijn leven uit.

Want, waar hij in een plotseling slappe vermoeidheid zich aan had overgegeven, met de nerveuse verwardheid van wezen, die hem een hernieuwd leven met Gerda als de eenige mogelijkheid voortooverde - dat had zich, nu de zakelijke beslommeringen en daarmee opgewekte nervositeit voorbij waren, al lang bewezen als de roof van al wat hem het leven nog levenswaard maakte. Wat hem vooral afmatte, was de voortdurende zorg om Gerda niet te irriteeren. De oude jaloezie op elke vrouw waar hij mee in aanraking kwam, die zoo'n groote factor was geweest in haar overspannen toestand, bleek nog licht te wekken - en hij zag dagelijks hoe de waarschuwing van den dokter haar vooral niet te prikkelen, gegrond was geweest. Hoè kon zij er achter gekomen zijn dat er iets bestaan had tusschen Jetje en hem? Had de huishoudster geklapt? Tweemaal had zij hem erop aangevallen, hem grofweg gevraagd of die juffrouw Craets die hij immers jarenlang les had gegeven, nu ineens nooit meer kwam. En toen had hij plotseling in haar oogen weer dat dreigende broeiende gezien van de helsche laatste jaren voor haar opname in het sanatorium - de voorbode van een scène.

Dàt om alles ter wereld niet! Hij kon het niet meer verdragen.

Hij voelde het zoo'n avond in zijn spel, dat alleen de gedachte aan de mogelijkheid al hem had geënerveerd. Hij kòn het niet meer hebben!

Nu, naar huis rijdende, bedacht hij hoe Jetje ook op zijn concerten nooit meer kwam. Vanavond had hij, in een eenzaamheid, een diep gevoel van alleen staan, haar gezocht. In het begin van hun vervreemding voelde hij haar afwezigheid als een rust, een bevrijding - het verwijt dat uit haar heele wezen sprak, verdroeg hij niet. En dien ganschen zomer en winter had hij haar zich niet anders meer kunnen voorstellen. Maar vanavond zag hij haar plotseling voor zich als vroeger: met haar warmen, elk moment in zijn spel gespannen meelevenden blik, den gelukkigen trots, het stralende van heel dat spiritueele gezichtje op het eind. Altijd op haar eigen plaatsje in de derde rij, waar zijn oogen voor 't laatst haar nog even groetten. Hij was zich nù bewust dat de laatste paar jaar hij dit alles niet meer met de trotsche blijdschap, het élan van geluk beleefde als in den eersten tijd - slechts als iets veilig vertrouwds dat bij hem hoorde in die zaal vol vreemden. En opeens, dezen avond was er geweest een eenzaam smachtend verlangen naar Jetje terug - naar haar alleen. Hij had de rijen afgezocht, maar misschien zat zij achteraan, dan vond hij haar niet.

Ach neen - op eenmaal *wist* hij het, voelde hij het: Zij was er niet. Zij was weggebleven, koud en strak als bij hun laatste ontmoeten. En terwijl hij naar huis reed, en keek moe en ontmoedigd door de beregende ruitjes der auto, voelde hij plotseling voor 't eerst na al den strijd, de vervreemding, den wrevel om wanbegrip en onbegrepen eischen - hoe met Jetje alle vreugd, alle jeugd, alle zon voorgoed uit zijn leven geweken waren. En ook alle rust. Dat was hem misschien in zijn groote vermoeidheid - een hersenvermoeidheid als hij nooit gekend had - nog de diepste ontbering. Die hij pas de laatste maanden had beseft.

Jetje gaf hem rust. De geestelijke rust van een begrijpend liefdevol mensch aan wie hij alles kon uitzeggen, door wie hij wist begrepen te worden en ontzien in zijn eigenaardigheden.

Hoe kwam het dat dit nù pas tot hem doordrong - hij het *niet* had voorzien toen het dreigde hem te begeven, en hij koel haar had laten gaan? Hij wist het niet meer. Niet waarom hij toen zoo gedaan had. Hij kwelde zich af in de lange dagen, keerde het om en om. Hoe had hij dan anders moeten doen? Gerda aan haar lot overlaten - dat kon hij niet.... Toen niet. Maar voor 't eerst zag hij nu, of een gordijn van zijn oogen gerukt werd, dat hij zich had vergist, en daarmee twee levens vernield.

Gerda.... nu hij haar weer thuis had - haar zag in haar onwetendheid, haar onbenulligheid, haar onverschilligheid thans voor al wat zijn werk betrof - de trouw en de belangstelling daarvoor die haar altijd waren eigen geweest bleken tijdens haar ziekte totaal in haar uitgestorven - dacht hij dikwijls, het offer was niet noodig geweest. Zij zou zich even gelukkig, neen gelukkiger bij zuster Mary hebben gevoeld, waar zij met zooveel tranen afscheid van had genomen, en nòg telkens verlangend een heelen dag heenging....

Maar - het was gebeurd. Hij had toèn eerlijk gemeend dat hij niet anders kòn handelen, dat per slot Gerda bij hem hoorde - hij had ook geloofd dat Jetje zóó één was met hem, dat zij dit alles zou begrijpen. Ach neen, hij wist niet meer wàt hij toen allemaal dacht. Altijd immers ook had bij hem op den achtergrond gestaan de overtuiging, dat deze verhouding met Jetje iets tijdelijks moèst wezen - dat onontkoombaar zij eenmaal haar eigen leven zou gaan leiden.... Maar geleidelijk had hij zich die oplossing altijd gedacht.... tot er op eenmaal was geweest die donderslag uit een helderen hemel. Ja, en toen - toen waren zij beiden verward geraakt in dat spinneweb van verwijt, bezeerdheid, verkeerd begrijpen - en toen was.... oh het was eigenlijk niet te omvatten - het einde gekomen, zonder een woord meer.

Toen was Jetje van hem weggebleven....

En nu was hij alleen. Het werd nooit meer goed. 't Was verloren...

Zijn stemming was den volgenden dag niet beter. Hij had geprobeerd te studeeren en het ging niet. Toen had Gerda hem geprest mee uit te gaan; ze moest een mantel hebben, en zij kon niet alleen koopen.

Hij zocht een uitvlucht. Hij liep niet graag met haar op straat. Al wat hij in huis verdroeg: haar slordigheid, haar opvallend onbeheerscht uiterlijk, haar opgewonden aanhoudend praten, afgewisseld door mokkerig zwijgen - dat alles agiteerde hem duldeloos onder vreemden.

Zij, met de geheimzinnige speurdrift, die bij gemis aan intelligentie, beschaving en ontwikkeling, haar oordeel soms verbluffend juist leidde, besefte de reden, en het blies de vonk aan in haar brein die er altijd smeulde. Die onder oordeelkundige behandeling gebluscht scheen, maar hier altijd dreigde in angst en verwildering te ontsteken. Een drift ook die het niet verdroeg *iets* niet te weten in dit huis, met een borenden argwaan in haar zieke hersenen.

‘*Wil* je niet met me de straat op?’ viel ze aan.

‘Hoe kom je erbij?’ zei hij kalm, vastbesloten de naderende scène te onderdrukken.

‘Waarom heb je dan geen zin? Ik kan toch niet alleen koopen?’

‘Ik heb nu eenmaal nooit zin om langs de straat te loopen; maar ik wil wel met je meegaan tenslotte.’

Zij kalmeerde. Maar in haar oogen bleef een schildwacht, oplettend, wantrouwend.

‘Waarom wou hij altijd alléén uit? Om iemand te ontmoeten? Een andere vrouw. Dat schepsel, waarvan de huishoudster verteld had, die jaren lang hier maar altijd overhuis was. Die nu nooit meer kwam - niet bij haàr. Ze kende haar, maar dat wist Kraus niet; zij had haar vrees voor de straat overwonnen en uitgevischt waar ze woonde, en dagenlang op post geloopen tot ze haar eindelijk uit huis had zien komen met een ouden man. Dien had ze hooren zeggen: ‘Jetje heb jij de brieven?’

Dàt was ze dus - Jetje Craets. 't Was me nogal wat bizonders! Zoo bleek en vaal. En een air. Ze keek over haar heen. Jawel, pas op! Heb 't hart nog eens hier te komen, ik smijt je als een gemeene meid de deur uit van *mijn* huis! Oh, ze mocht zich zoo niet opwinden, dat hadden de dokter en zuster Mary haar nog zóó gezegd....

Ach, waarom was ze daàr maar niet gebleven. Als zuster Mary 's avonds de hand op haar hoofd lei, dan kon ze heelemaal rustig gaan slapen, dan viel alles van haar af. Daar was je als een kind, zoo veilig en zonder zorg. Ze had het gevoel of ze van een moeder wegging toen Kraus haar thuis haalde.

Ja - hij - Stefan, was vroeger wel goed en lief geweest, geloofde ze. Maar van dien laatsten tijd vóór ze van huis ging, wist ze niets meer. En nu ze hem voor 't eerst weer zag - 't was net of ze al die jaren geslapen had - leek hij haar zoo vreemd. 't Kon haar ook weinig schelen toen hij kwam. Ze hadden haar soms wel over hem laten lezen in de kranten - dan kon ze eerst niet goed begrijpen meer dat het haar man was - later wel weer. Toen kwam alles terug van vroeger. En toen had ze ineens heel erg verlangd weer in haar eigen huis te zijn, niet meer te leven of je eigenlijk nergens hoorde. Maar hier was weer het andere teruggekomen, dat haar hoofd zoo warm en trillerig van binnen maakte - hier werd zij weer zoo gauw driftig - want hier waren altijd al die andere vrouwen. In dat lichte vroolijke huis bij zuster Mary had ze aan niets hoeven denken. Hier wilde ze weten - ze kòn het niet laten - wat voor vrouwen er geweest waren terwijl zij ziek was - of hij zoo gemeen zou zijn geweest om met een ander.... Zoo'n andere hè? die mooier, deftiger was - daarom wou hij nu met haàr niet op straat loopen....’

Zij keek, de ellebogen op den schoorsteen geleund, in den spiegel - aandachtig lang. Zij zag een onrustig donker vrouwen-

gezicht, - zilveren vlokken golfden in 't zwarte haar. Ze zag er niet netjes uit, dacht ze; ze wist niet meer wat zij aan moest trekken, zij was het verleerd. De japonnen in de winkels waren op het oogenblik zoo raar, zoo nauw, zulke gekke modellen. In 't sanatorium had ze jaren van geen mode geweten. Ze kon ook niet alleen in winkels gaan, ze maakte zich dadelijk woedend op die nesten van winkeljuffrouwen die haar altijd tegenspraken, zeiden dat haar niet stond wat *zij* juist wilde, en aanpraatten wat zij gek vond. En je moest altijd opletten in den spiegel of ze je niet achter je rug stonden uit te lachen - daar werd ze dan allemaal zoo warm van in haar hoofd.. Want ze spanden altijd tegen haar samen - allemaal. Alleen zuster Mary niet.

Ze schrok op doordat Kraus binnenkwam.

'Wie was dat, die les bij je had?'

'Dat was mevrouw Van Zanen.'

'Waar woont die?'

'Wat kan je dat schelen - in Den Haag.'

'En komt die heelemaal hierheen om van jou les te nemen? Zijn er geen violisten in Den Haag?'

'Zeker niet.'

'Wàt zeker niet? Dat heeft ze jou toch wel gezegd natuurlijk?'

'Ze heeft me niets daarover gezegd neen.'

Haar oogen werden duister.

'Altijd zeg jij dat ze niets zeggen! Je houdt alles voor me achter!'

'Wel neen. Je weet alles van me. Heusch.'

'Heusch!' Ze lachte honend, opgewonden. 'En Jetje Craets, weet ik dat ook?'

Een seconde in den onverwachten aanval, werd zijn blik onzeker. Ze ving hem in dat moment.

'Zie je wel dat je schrikt.'

'Neen. Er valt niet te schrikken.'

'Waarom komt ze dan nooit meer?'

'Iemand houdt ééns op met les nemen.'

'Je zoekt uitvluchten!' schreeuwde ze opeens, haar vuisten gebald. ''t Is een meid, een gemeene meid, die Jetje Craets van de Keizersgracht! Als ik haar ooit zie, ik haal 'r d'r oogen uit 'r hoofd! Ik zal d'r leeren! Ik hèb je! Dat dacht je niet hè dat ik 'r kende! Duivels zijn jullie - om mijn hoofd zoo warm te maken dat het zoo trilt.... 't trilt in mijn hersenen - al maar....'

'Gerda!' Zijn stem hard, koel bevelend, rukte aan haar verwildering als een strakke teugel. 'Bedaar. Wees niet zoo onredelijk. Ik zeg je, er bestaat niets tusschen juffrouw Craets en mij - ik spreek haar nooit meer. Kom - nu gaan we samen uit.'

Ze begon plotseling te huilen, ging zich snikkend nog aankleeden. Hij stond te wachten voor het raam met zijn rug naar haar toe. De scène sidderde na in al zijn zenuwen, zijn handen. Hij dacht met geweld zich beheerschend, dat hij morgen in Groningen moest spelen....'

In de Bonneterie drentelde Jetje langzaam rond. Het was vol op de japonnenafdeeling; alle paskamertjes bleken bezet. Jetje ging zitten, stond weer op.... een avondjapon moest ze hebben - moeder begreep nooit als zij niet naar Hirsch ging, maar zij was niet zoo verknocht aan één zaak. Zij ging soms naar Liberty ook.... Ach 't kwam er immers niets op aan....

Hier liep je nu al die kapstokken langs - een voor een al die jurken.... Ze hadt er geen oog meer op, ze zag het niet meer. Want ze keek zoo lang met Stefans oogen - met zijn smaak. Zoo lang, zoo intens was dat de natuurlijke achtergrond geweest van alle denken dat ze nu geen eigen oordeel meer had....

Zei iemand daar iets? Neen, er was toch geen mensch. Hoe lang was ze hier al.... ze kon dikwijls in een versuftheid maar blijven staan of zitten zonder het te weten. Zonder meer aan iets te denken...

Nu tòch!

Een mannestem - en een vrouwestem.

Een.... man.... pas op, je moet je vasthouden - zoo idioot slap op je beenen den laatsten tijd - of je vallen zal alleen omdat je denkt.... dat 't *zijn* stem.... is. Luisteren nu.... stem van de winkeljuffrouw - lacherig hoog, en een zware andere vrouwenstem - hortend - opgewonden.... Wat een onverdragelijke, onuitstaanbare stem is dat! Een stem die je onwel maakt - mal dat je zóó gevoelig bent. De juffrouw er bezwerend tegen in. Nu een man - een.... man. 'Als de juffrouw het nu eenmaal beloofd heeft!'

Oh - dat is, dat.... is.... Hij, Stefan met.... zijn - met Gerda. Hij. Hier. Hier! Waar ik ben. Waar.... wèg wezen! Neèn ik heb hem in zoo lang niet gezien, ik wil zijn gezicht zien! Neen, hij is.... met haar. Neen ik wil niets. Wèg moet ik!! Waàr? Je kan niet - hier staan blijven - gemetseld op de plek! Daar komen ze - de deur.... je moet wel kijken naar ze - kijken.... met je gezicht dat ijskoud en klein wordt of het afsterft.... Groot, rood opgewonden die vrouw - grof. Donkere onrustige oogen over haar heen. Gerda. Nu - *zijn* gezicht. Kijken - je oogen naar hem toe

- moeielijk of 't lang duurt, een lànge weg.... Moe is hij; o wat moe en down.... Schat - ik ben.... hier.... *ik*....

Wat *is* dat.... wat heeft hij gedaan...? Zijn oogen - in een schrik - schichtig over je weg. Vlug, bang. 'Stefan!!' Weg. Wèg!! Zijn stem die tegen Gerda doorpraat. Zijn rug. Hard afwerend....

Juffrouw.... Wat zegt u? Ja, een avondjapon. Een avondjapon! Praat ik onduidelijk dat ze me niet verstaat.... Zitten. Alleen op een stoel. Voor een spiegel. Je gezicht klein, grauw, verstijfd, bevroren.

O - japonnen. Ja. Passen. Je schouders mager geworden - je hals. Al die jurken voor feesten.... je ziet er vervallen in uit. Vallen. Ja, je bent ook gevallen. Een.... vreeselijke diepe val. Zoo.... diep als er geen is.

Wat? O kind, praat niet tegen me - ik heb zoo'n moeite je te verstaan - en dan moet ik antwoorden. En ik heb geen woord. Ik weet niets dan.... hij - die niet.... die niet....

Hoe kom je nu ineens in deze jurk? Die andere uit? Grijs - duifgrijs - met kleine pareltjes. Je bent er zoo bleek in. En je haar, dat vreemde zilverblond zooals ze altijd zeggen - dat lijkt nu precies grijs. Een imaginaire verschijning. Imaginair. I-ma-gi-nair.

Dat kind - wat frisch en jong - staat je aan te kijken of ze een spook ziet. Ik bèn een spook. Dat weet jij niet. Als je *dit*.... die dingen niet weet - weet je nog niets.

Wat zegt u? Neen! Nu wil ik geen één japon meer passen! Geen een! Deze. Ik zèg toch: déze! Wanneer ik hem hebben wil? Dat weet ik niet. Dat doet er niet toe. Wat heb ik daarmee nog te maken....

Buiten sta je. Hoe kom je zóó koud - dat alles in je schudt.... Al die menschen langs - en je kunt je paraplu niet opkrijgen.... Je handen doen alles verkeerd.... o eindelijk. Nu loop je - loop je verkeerd - de paraplu dicht over je hoofd dat niemand je aankijken kan - de Sint-Luciënsteeg maar door en de gracht....

Naar huis. Huis. Vader - moeder.

Wat ver.... je voeten zoo moe. Vader - moeder. Tusschen hen in. Weg van alles....

De stoep - eindelijk. De stoep. Een boodschappenjongen die je aankijkt - de gang - de deur van de huiskamer....

Wat.... wat-e....

Niemand.

Niemand?? Maar.... je kwam toch.... hierheen.... vader,

moeder.... de twee stoelen tegenover elkaar - leeg.... Leeg? Weg?

O.... wacht. Naar Pieter. Li is jarig....

En hier sta je - alleen. Hier ook - alleen. De huiskamer. Aan de tafel zit je, en plakt plaatjes in je album. Er is stijfsel op je boezelaartje gekomen en moeder plaagt je.... Je staat voor vader, je gaat straks naar je eerste bal - ja vader; vadertje vindt je me een beetje mooi? Een beetje boèl, Jettekind. De tafel - de tafel versieren voor Kerst - alles heel mooi maken - want met Stefan zat je in zijn kamer - zóó gel.... Neèn! neèn er is iets gebeurd - iets verschrikkelijks is er in je hersenen! 'Der Tod das ist die kühle Nacht.... De dood.... de.... dood? Zijn oogen die deden of ze je niet kenden. Die.... jou niet meer kennen.

Nu.... kan het nooit meer komen, het begrijpen - waar je zóó voor hebt gevochten - want je vocht voor je leven - waar je zoo moe van bent geworden. Maar dit - zal je nooit begrijpen.

Dit is.... o God help!

Die pijn - die.... pijn! Dat het niets geweest is. Nooit. Een lafaard. Ontrouw.... - Neèn! O te moe - te moe om nù.... nòg.... weer....

Waar is de deur....

De deur waar je door gaat. Dóór gaat in het donker.

'.... ist die kühle Nacht.... Waar begint het mee....

De kamerdeur onverschillig wijd open. In den grooten spiegel een traag achteruitwijkende, schemerige gedaante.

Eén moment, een kleine blanke vlek - een gelaat dat staart in het eigen beeld.

De trap op, gaat langzaam een struikelende stap.

Trede.... voor.... trede....

XXXI

DONKER het groote huis op de Keizersgracht. In de hooge witte gang, langs de breede trap de stilte, een zware koude wade. Deur en ramen gesloten als oogen en mond van een mensch, krampachtig dichtgeklemd om een ontzinde smart met geweld binnen te houden.

Op een stoeptrede geplet een paarse sering....

'Wat voor dagen waren dit geweest,' dacht Francine Melgers, haar moe verweend gezicht keerend naar haar moeder, die daar zat zooals zij al die dagen gezeten had - rechtop in haar stoel in een versteening, de handen ineen gewrongen. En van moeder den kring rond der broers en zusters. In aller afgetobde hoofden, daar in de groote huiskamer waar het avondlicht had gebrand achter de gesloten luiken, was de herinnering aan Jetjes laatste bezoek - wisten zij nu opeens hoe Jetje gegaan was van den een naar den ander - begrepen zij nù plotseling hoe Jetje gezocht had - gezocht en om hen allen geroepen, en hoe zij niets begrepen hadden. Dat zij gewacht had en dat zij niet gekomen waren, omdat zij niets te geven hadden van waarlijken troost. En voor het eerst tegenover deze wanhopige daad van eene uit hun midden - de zonnigste, de zachtste, de innigste - voelden de kinderen Craets zich staan innerlijk arm en leeg. En slechts Francine dacht aan hun gesprek, toen zij ook niet de kracht gehad had van haar overtuiging, en niet de scherpte van blik om de diepte van Jetjes ellende te meten; Jetje die toen reeds wankelend ging op den rand van een afgrond. En tegelijk trok door Francines hart heen het weten:

Jetje had het gekènd, waarom zij zelf een gansche jeugd gestreden had: een liefde meer dan 't leven waard. En nooit had zij het gevonden. In woede en verachting had zij altijd het mindere weer weggeworpen.

Maar Jetje had het gevonden, en het had haar den dood ingedreven.

Francine schreide, haar hoofd in haar handen.

'Philip. Jetje.'

Annette keek naar haar. Zij had niet geschreid. Geen woord zelfs had zich kunnen worstelen over haar bleeke strakke lippen sinds dat uur, toen zij argeloos gewacht hadden aan de gedekte tafel op de laatkomster. En Frederik naar boven geloopen was eindelijk, en plagend vroolijk geroepen had door de deur naar het luie meisje dat een gat in den avond sliep.... Tot hij - plotseling bewust van een stilte om hem, de deur zacht opende en had gesproken met beklemde stem het donker in:

'Mijn kind - slääp je nog?' En toen op eenmaal verstomd was om niets dan wat even zichtbaar werd in den lichtschijn door de deur: een kleine witte hand die zonderling onverschillig langs den bedrand afhing.

Wat hem struikelend zich deed keeren en het licht aanknippen, dat ingebroken plotseling ruw de gansche kamer verlichtte, met op het bed de roerlooze zwijgende gedaante.

Niemand had hem gezien, doorzakkend in zijn plots krachtelooze knieën, en tastend naar die hand, over dat gezichtje waarvan de starre kou hem een schorren kreet deed slaken - een kreet dien Pieter uit de gang de trappen deed ophollen. En samen hadden zij vergeefs trachten leven te roepen in het beweeglooze lichaam, dat daar lag, een trek van smartelijken zegepraal om den bleeken mond.

Hoe hadden zij het Annette gezegd....

Pieter, bevend op zijn beenen, kwam naar beneden om Bergema te telefoneeren - maar in de gang had zijn moeder voor hem gestaan, gewaarschuwd door iets.... Zijn grauwbleek ontdaan gezicht, zijn stokkende stem in den telefoon, deed haar de trap opstrompelen. En zij was het, die onmiddellijk het glas ontdekte waarin nog wat poeder zichtbaar was.

Bergema, hijgend in zijn corpulentie, was er binnen het kwartier, en daarna hadden zij gestaan, alle vier, in een zwijgen zoo verschrikkelijk, dat de dokter zich opeens had omgekeerd - de gang was ingeloopen.

Binnen zat de oude Frederik de handen in elkaar gewrongen, zijn magere polsen ver uit de blinkende manchetten reikend.

'De schoft - de schoft! Wat heeft hij met mijn kind gedaän!'

En zijn roodbeloopen oogen zagen wat geen ander nog gezien had: verbleekte draden in 't glanzende zilveren haar aan Jetjes slapen. En toen had hij Annettes handen gegrepen en zijn hoofd tegen 't hare gelegd, en geweend de zeldzame moeielijke tranen van een wanhopig oud man.

Wat was er verder al gebeurd op dien vreeselijken avond - waar de tafel gedekt stond voor een maaltijd waar niemand aanzat....

Waar Sophie kwam en flauw viel. En Francine met Mies, haar bezinning verloren, zoodat het meisje haar beneden had gelaten en zelf oma geholpen om tante Jetje uit te kleeden en goed te leggen. Oma die toen tante Jetje een oogenblik tegen zich aan gehouden had, en voor zich uitgestaard met oogen zoo radeloos, dat het jonge kind stikkend in tranen gesmeekt had:

'Oma - och omaatje - kijk u toch eens, hoe lief en rustig ze eruit ziet....'

Daarna waren ze allen gekomen. De broers en zusters. En de oude tante Louise. Hadden 't huis gevuld, wanhopig, verplet. Sophie die Jetje nooit werkzaam genoeg gevonden had en nù alleen nog maar wist hoe bleek en moe en veranderd zij eruit zag in de vluchtelingenloods. Hartonius, die voor 't kleine Jetje de glorie was geweest, en nu weende, terwijl hij alleen heen en weer liep op de gang, om een van de weinige diepe genegenheden in zijn leven. Frits, gebroken en ellendig, die alleen dacht: 'Lag ik daar maar,' en Jetje zag met den buitenlandschen brief tegen zich aan gedrukt, en hij hoorde haar stem: 'niets is er afschuwelijk, jongen.'

Francine, voor wie Jetje altijd het kind was gebleven en Melgers, alleen door Jetje steeds hartelijk en waarlijk blij begroet: 'De man van mijn zuster toch!' En Pieter: grijze morgens dat Jetje zijn thee te warm, te koud, te sterk, te slap, te bitter, te zoet had geschonken met haar glimlach eroverheen - en Eugénie die Jetje graag aan haar tafel had gezien, want Jetje was een sieraad - en Betsy voor wie Jetje in tallooze moeielijkheden de hulpbereide was geweest.... En over alles heen de glimlach van een blinde vrouw, die het kraaiende jonge kind trotsch gelukkig op haar schoot hield....

Dat alles wat Jetje geweest was in haar jonge leven, het stond in de gedachten, de woorden van hen die haar hadden liefgehad thans rondom haar, als zoovele beelden, waar zij temidden lag, ontvlucht, en slechts haar stille lichaam bij hen achterliet.

'Een hartgebrek - haar hart was nooit sterk geweest en zij had zich blijkbaar met die vluchtelingenzorg oververmoeid - zij voelde zich al langen tijd niet goed.' Dit was het gerucht dat de ronde deed bij vrienden en kennissen.

Maar de waarheid lekte door. Frederik buitengewoon teer in zijn vermagering, zijn hoofschheid nooit verliezend - Annette steeds in versteening starend, met een diepen rimpel boven de oogen welke als een wanhopige vraag schenen te branden - verdroegen kalm en waardig beiden den stroom bezoekers, die zich ontsteld

haast geen houding wisten te veroveren tegenover dit leed.

Al die drie lange dagen gudste een woedende regen onafgebroken langs de ruiten, geeselde het huis met felle windvlagen in den avond. En aan het raam van Jetjes kamer waarlangs de droppels neervielen, kleefde een dor blad, en een losse tak klopte tegen de ruit.

Bij de begrafenis eindelijk brak een bleeke zon een oogenblik de regenluchten. Oude trouwe vrienden stonden er wachtend om de groeve: Leedebour en Truida, Bergema, Annebet Kooistra - talloozen uit Jetjes uitgebreiden meer oppervlakkigen vriendenkring. En stil en alleen een kleine eenvoudige man, dien Frits Craets plotseling toeknikte met zijn grauw gezicht, waarover zonder dat hij het merkte onophoudelijk de tranen liepen.

Cloese stond er vlak naast zijn ouden vriend, en zijn arm steunde Frederik, toen deze het eerst de bloemen strooide uit zijn bevende koude handen op de smalle kist. Hij zag niet den jongen dokter Rumt, die bleek en verbeten had loopen wachten op Jetje Craets, door haar ouden vader, haar broers en haar vrienden naar haar laatste rustplaats gebracht. Die later beroofd en eenzaam in de kerkhoflaan liep....

Cloese zag hem niet. Hij had niemand gezien. Hij steeg naast Leedebour moeielijk in het rijtuig, een oud man, zijn kranigheid verloren. Hij dacht aan den laatsten rit met Jetje naast zich op dien zonnigen hellen Octoberdag, en aan zijn hoop die zich nooit gewonnen had willen geven, en toch ook nooit, misschien bijtijds, de hand beslist had durven strekken....

In den avond begon de woedende meedoogenlooze regen opnieuw; toen alles voorbij was en zij nog te zamen zaten, om vader en moeder niet dadelijk alleen te laten. Want moeder in haar versteening was zoo vreeselijk om aan te zien, zonder de natuurlijke verlichting van tranen. En vader - hoe moe was vader en teer, zooals hij uitgeput lag ingeslapen, tegen het rood fluweel van den stoel. Zacht spraken zij nu en dan een enkel woord - alleen Frits had niets gezegd. Diep verkrompen in zichzelf zat hij en dacht:

Hoe trouw was Jet geweest - de diepe onverzettelijke trouw die niet schipperen kon en haar het leven had uitgejaagd.

In Annette, de handen zoo stijf in elkaar geklemd dat de knokkels wit en puntig uitstaken onder de gespannen huid, martelden in stormigen haast de gedachten die zij niet te verwerken wist: Philip, dat was geweest zacht en natuurlijk vergeleken, bij dit. Hoe bitter weinig, hoe niets moesten zij, haar ouders, voor Jetje beteekend hebben dat zij zonder hun troost te verwachten heengegaan was van vreeselijke eenzaamheid.

‘Zóó tekort geschoten.’

Dit was, wat deze gansche dagen haar afgekweld had, haar gedachten weggetrokken zonder aandacht voor haar omgeving - Frederik, haar kinderen. Een enkel beeld soms opdoemend uit den langen dag: Cloese, wien geen woord uit zijn krampachtig gesloten, verwrongen mond wilde. Oude Leen in haar beste kleeren, tranen langs haar geel gerimpelde wang.

‘Och - och. Zoo jong. Zóó jong....’

Zij wist het zelf niet dat er nog geen traan gevallen was uit haar brandende oogen.

En nu - opeens - in den avond - zag zij zichzelf: een jonge vrouw met Jetje als baby op haar schoot - en moeder met haar blijden glimlach om het kraaiende kind. Zij hoorde zichzelf zeggen: ‘Zóó'n schat heb ik nog nooit gehad.’

De baby die Jetje was, spartelend in haar wieg, het schoolkind zoo graag met haar uitgaand, haar kleine gezel met de blijde, vertrouwende, en ook ondeugend vermaakte oogen. Zoo innig altijd met haar verbonden - het eenig kind tenslotte in huis. Wàt was daar gebleven van dat vertrouwde - hoe was het weggestorven langzaam, zóó dat zij niet het gevaar had zien aansluipen.... waarom had *zij* niet gesproken, en met haar warmte, haar vasten wil te troosten de korst om Jetjes hart dóórgebroken!

Op eenmaal loste zich de verstijving in Annette bij deze zelfbeschuldigende wanhoop - en met een luiden kreet strekte ze beide handen. Weende ze op luid en radeloos - als een roep - een roep terug over den langen blinden weg!

Zij waren opgevlogen, omringden haar, liefkoozend, bedarend, ontzet. Maar zij duwde hen allen terug, en overeind op haar pijnlijke onwillige voeten struikelde ze vooruit waar zij Frederik wist, hem zoekend met oogen waaruit de tranen neerstroomden nu. En hij opgesprongen, bij haar meteen, stortte zij zich bevend wanhopig in zijn armen, in onverstaanbare klanken den niet te stremmen stroom van haar leed trachtend uit te brengen.

Hij hield haar vast tegen zijn borst. En zijn trillende lippen vlak aan haar oor, zei hij wat hij gezegd had bij Philips dood:

‘Liefste - liefste.... bedaar. We zullen dit.... heel erge.... samen moeten lijden en dragen.

Dien avond nam de oude Louise Craets de diamanten knoppen uit het laadje, waar zij lang gelegen hadden om vlug bij de hand te zijn als Jetje ze halen kwam; maar Jetje was niet meer gekomen.... En met bevende handen sloot ze het etui weg.

XXXII

ALS een dronken man liep Kraus over de grachten. Wat waren dit voor dagen geweest van het oogenblik af dat hij uit Groningen komend in den trein de advertentie las in het Handelsblad - dat.... wat onbestaanbaar leek, niet kòn... De doodadvertentie van Jetje, gedateerd op den dag, waarvan hij dat eene moment niet meer uit zijn denken wèg kon krijgen.... Toen hij met Gerda's opgewonden stem in zijn ooren, maar op één ding bedacht was geweest: haar aandacht van Jetje af te leiden.

Terwijl hij, wegzwijmend haast in zijn leege eerste klasse coupé zat met gevoellooze handen en beenen, staarde hij verglaasd naar wat het antwoord was op zijn laffe daad, zijn ontwijken, zijn slapheid, zijn gebrek aan warmte, aan trouw - al wat zij hem hiermee in 't gezicht slingerde. En hij hoorde weer haar haperende stem bij hun laatste samenzijn: ‘Als je ooit in me stierf, zou ik zelf moeten mee-sterven.’

Hij had het niet geloofd. Kregel het weggeduwd in een tijd waarin alle moeielijkheden tegelijk op hem aanstormden.

En nu....

Thuis had hij gezeten, alleen, verwezen voor de tafel. Gerda was dien dag naar zuster Mary. Dat tafelkleed - hij hield er zijn handen op, plat en tastend - had Jetje hem eens lachend omgedrapeerd als Caesar. Jetje.... die daar gestaan had, den laatsten keer, wit tot in haar lippen -

En al maar hoorde hij nu haar wanhopige haperende stem die trachtte haar gevoel tot hem te doen doordringen.

Hij merkte het niet dat de uren vergingen. Hij staarde, alsof het plotseling helder was geworden in zijn geest, op de dagen, de jaren met Jetje. Hij zocht krampachtig en radeloos naar iets dat verlichting

kon geven.... Maar wàt bleef van alle geluk dat geweest was, nu *zij* onbevreesd, omdat haar niets ergers meer kòn gebeuren na dit, uit het leven was weggegaan.

Hij wist het, zag het alsof zij het hem zelf nog eenmaal gezegd had. Hij wist het ook, zonder het blijkbaar met ongeduldig verlangen gedaan verhaal van de huishoudster:

'Dàt's ook een ding meneer, hebt u het gehoord? Met die juffrouw Craets - voor de familie. Ze mot zich vergeven hebben. Het tweede meisje is een nichie van me schoonzuster. Ze hebben d'r gevonden op d'r bed - d'r eigen vader - ze kwam niet beneden voor 't eten... ne toen....'

Hij had geen woord gezegd, had geen vraag, geen houding. Hij wist dat het mensch loerde, dat ze het Gerda ging overbrieven.... het kon hem op eenmaal alles niets meer schelen. Alles waarin hij Gerda had meenen te moeten ontzien, het was hem niet van 't geringste belang meer. Als een donkere chaos lag die tijd achter hem, en daaruit rees slechts dit eene op, uit dit vreeselijk gebeuren tot klaarheid gebracht: Jetje en hij. Dat hij bij niemand hoorde dan bij Jetje. Dat zij en hij één waren. Dat zij weggegaan was en *zijn* leven meenam.

Al wat de laatste maanden hem dof en weinig scherp had gemaakt in zijn gevoelsleven: de moeielijkheden om Gerda; de vrees, de onwil om zijn kunst onder dit alles te laten lijden, die hem met geforceerd ruwen practischen kijk op de dingen tegen zijn eigenlijken aard in, koel en hard had doen staan tegenover Jetjes eerlijke smart - dat viel weg, en hij zag nu in een ondragelijke marteling: Jetje in al haar liefheid, haar aanhankelijkheid, haar vroolijkheid. En daarnaast het Jetje van den laatsten tijd: bitter, wanhopig, toornig in onkreukbare eerlijke overgave vechtend om het essentieele in hun verhouding te redden.

Zijn hoofd viel neer op zijn handen. Hij zag in zijn geest het huis waar zij lag nu - haar huis dat zij zóó liefhad. Haar oude vader, haar moeder, alles achtergelaten in deze wanhopige vastberadenheid: *dit* oogenblik, den dood van hem in haar ziel, niet te overleven.

Op dat beeld staarde hij, terwijl uren vergingen - de dag avond werd. Hij was vergeten dat Gerda thuis zou komen, vergeten dat hij haar van den trein moest halen. Slechts één gedachte werkte zich langzaam in hem naar boven:

'Haar zien. Nog één keer. Haar gezicht weten nu....'

Hij wist dat het niet kon, maar toch stond hij op, en ging uit. Het stortregende. Hij liep, verloren in doffe martelende beelden - flarden gedachten drongen op, vielen weer weg - herinneringen - stukken gesprek.... Tot hij op eenmaal merkte dat hij voor haar huis stond,

dat donker gesloten groote huis, waarlangs de regen neerstroomde als zware tranen. Het greep hem als een kramp om zijn hart, en opeens vluchtte hij weg - verder. Door den stroomenden regen liep hij, struikelend zonder overjas, op zijn huisschoenen.... Hij raakte ergens in een winkelstraat, en op een oogenblik zag hij zichzelf in een verlichte ruit: zijn kletsnatte gedeukte hoed waaruit het water droop langs zijn doodsbleek gegroefd gezicht, een grijze natte verwaaide vlok haar geplakt op zijn voorhoofd. Hij stond en staarde naar dat beeld, en dacht aan Jetje, die hem in haar armen gehouden had en getroost bij elke kleine moeielijkheid....

En dan liep hij weer opnieuw langs jagend donker grachtenwater... Er waren haast geen menschen op straat - of hij zag ze niet. Hij liep door een leege wereld waar niets was dan de woedende regen die hem ranselde in zijn verwoest gezicht, een koude hand die onophoudelijk hem sloeg - en de huilende wind door de kale takken der grachtboomen boven zijn hoofd. En in dat alles niets dan het eene: Jetje en hij - Jetje en hij. Jetje op haar doodbed - minachtend, zonder omzien meer naar hem heengegaan.... en hij radeloos achter gebleven - zoo verschrikkelijk alleen, dat de tranen met den regen langs zijn koud oud gezicht vielen.

En dan merkte hij dat hij weer op de gracht liep van haar huis - en hij stond er weer en keek op naar de dichte ramen die het ontzettende hielden besloten. Hij stond aan den wallekant, wezenloos, onherkenbaar, bemodderd in zijn druipende kleeren - en staarde op naar het huis, in een starre doffe bezetenheid één ding denkend:

Hij wilde daàr zijn. Met zijn peillooze ellende bij hun leed. Bij allen die daar binnen mochten schreien om Jetje. Hij wilde als een bedelaar daar vallen voor de voeten van haar ouders, haar broers en zusters en smeeken:

‘Laat me erbij. Laat me bij jullie, want ik kàn er niet alleen meer zijn. Mijn schuld is zóó groot, maar ik hoor tòch bij haar - zij is tòch van mij, al is ze van me weggegaan.... Trap op me, spuug op me, maar laat me *hier* liggen waar *zij* geweest is en geleefd heeft....’

Er keek een enkele voorbijganger om naar den haveloos verregenden man, die prevelend verglaasd stond op te kijken naar een groot huis waar alles donker en gesloten was....

Tot hij weer liep. Hij wist niet hoe, of waarheen. En voor zijn eigen huis eindelijk stond in den nacht - en de trap opkroop, een verregend vod, met verbijsterd grauwwit gezicht.... een ziek dier dat zijn hol zoekt om zich te verbergen. En neerviel eer hij boven was.... Liggen bleef.

XXXIII

IN Amsterdam, het hart van het land, woelde de zorg. Wel was de Beurs in Februari voor een zeer beperkt aantal fondsen weer geopend, maar zaken werden weinig gedaan - en zij, wier fortuin bestond in Russische en Oostenrijksche effecten zagen met schrik hun inkomsten inkrimpen.

Op het kantoor bij Craets en Zonen kwamen ze de stoep op, de angstigen, die van hun rente moesten leven en hun kapitaal belegd meenden in veilige fondsen. Zij zaten er en vroegen raad. Zij vroegen naar den *ouden* heer Craets, en keken angstig vorschend in zijn vermagerd verdroefd gezicht. En hij trachtte te bemoedigen - te troosten met geduld en uitzicht op een kentering die toch misschien niet zóó lang meer uitblijven zou. En uit zijn eigen fondsen zuiverde hij het ontbrekende aan voor zijn zusters Louise en Caroline, dat zij niets merken zouden en zonder zorg blijven.

Een floers, buiten den slag om die hem in zijn gezin getroffen had en waaronder hij dieper gebukt ging dan iemand wist, breidde zich voor hem over de toekomst. Hij zag wel met scherpen speurzin dat zwaardere en ongedacht moeielijke tijden in aantocht waren, ook voor hen die buiten den oorlog bleven. Hij voorzag mogelijkheden van armoede, van nooit vermoede rampen dreigend over zijn stad, hun veilige groote mooie geliefde stad - over heel Holland.

Zij waren later dan andere jaren, toch nog zes weken naar Bussum gegaan. Om beurten hadden er de kinderen, de kleinkinderen gelogeerd; maar nooit had de algemeene stemming zich kunnen uitworstelen boven den druk om Jetjes dood.

In den koepel zat Annette en keek het pad af, waarlangs zij Jetje ontelbare malen had zien aankomen, met een brief, een kopje koffie, een praatje - en rusteloos wroette en zocht zij den laatsten zomer na,

al de keeren dat zij beiden te zamen waren geweest, en Jetje gezwegen had of zich met een moeielijk lachje geweerd tegen elke vraag. Zocht zij wanhopig eigen schuld na bij een eenzaamheid zoo groot tenslotte, dat de dood slechts uitkomst bracht.

In haar pijnlijk gespannen hersenen stonden gebrand de woorden van een brief, dien zij gevonden had in Jetjes kast, toen zij deze weken na haar dood, eindelijk opende. Het was een begonnen brief aan Kraus, nooit voltooid, geëindigd midden in een woord - alsof plotseling een besef van dit nuttelooze schrijven over haar gevallen was - geschoven onder een stapeltje zakdoekjes - en vergeten.

O, deze nooit voltooide, met moeite door een doodelijk vermoeid brein, een wanhopig hart, neergepende brief - hoeveel zulke brieven had zij begonnen en vergeten weer - een brief, die als midden in een gesprek begon:

'Neè, ik kàn dit niet begrijpen, ik zal het nooit begrijpen: deze kou, deze heele verandering in je. Dat je gemeend hebt dit te moeten doen na al wat tusschen ons geweest is - ik had het allemaal wel kunnen verdragen. Je zoudt eens gezien hebben hoè dapper ik dit gedragen zou hebben. Maar samen. Niet zoo alleen als je me gelaten hebt. Als ik maar de zekerheid had gehouden, dat jij en ik één waren. Die zekerheid is weg. En als ik alleen heb gestaan in mijn gevoel, als 't jouwe nooit gelijkwaardig was aan 't mijne - dan heb ik me al die jaren weggegooid. Dan heb ik me overgeleverd aan een vreemde. Ik vecht dag en nacht met mezelf om dien twijfel uit me weg te krijgen, en....

Er kwamen doorgestreepte onleesbare zinnen - een half woord eindelijk, alsof geen kracht plotseling meer bleef....

Later had zij Frederik dien brief gegeven op een avond. Hij had hem gelezen en niets gezegd. Zij hadden samen lang zwijgend gezeten met die wanhopige zoekende vragende stem tusschen hen in, en eindelijk had Frederik hem langzaam in den haard laten glijden.

En daarna hadden zij er niet meer over gesproken. Maar Frederik Craets, als hij dezen moeielijken, grauwen zomer buiten kwam, en vond de Annette die hij nooit had kunnen naderen, voelde zich afgemat als door een te zwaren last. Het was zijn heele huwelijksleven niet anders geweest, maar dezen keer verdroeg hij het nauwelijks. Hoe hijzelf Jetje miste, en geen moment haar uit zijn gedachten verloor, aan zijn aard was de kwelling vreemd van een voortdurend in wroeging zoeken naar wat voorbij was. Hij miste en gedacht zijn kind in groote diepe smartelijke liefde; zijn jammer om haar dood was vernielend soms in zijn ziel, maar het bleef eenvoudig, ongecompliceerd. Hij leed zooals hij liefhad.

Eenmaal had hij gepoogd Annette te verstaan, haar zich te doen openen voor hem. Had ook zij, in de zelfkwelling die haast haar hoofd deed barsten soms, getracht zich door hem te doen begrijpen. Het was op een wandeling, een langzame die zij deden tezamen op een avond door de stille lanen in het bosch van Crailoo. En hij had gezegd:

'Vrouw - dat we het kind hebben verloren, dat is al zoo erg. Kan jij niet laten het nog zwaarder te maken door al dat wroeten in jezelf?'

'Als zij gestorven was als Philip - had moèten sterven aan een ziekte.... maar dit....'

Toen zei hij zacht en smartelijk:

'Dit was ook een ziekte.'

Zij had een schok van verzet:

'Een ziekte, dat zij zoo zuiver, zoo eerlijk, zoo exclusief liefhad...?'

Hij keek in de boomen, luisterde een oogenblik naar een vink die floot.

'Neen. De gedachte dat *uit* het leven gaan ooit reden zou hebben!

Als onze lieve Jetje het kalm en helder had kunnen inzien, zou zij het niet gedaan hebben.'

'Maar *wij* hebben vlak naast haar geleefd, en niets gedaan om haar dat te doèn inzien.'

Hij zweeg. Hij had de woorden uit den brief niet als Annette precies onthouden, want hij kon het in zijn mannenaard niet navoelen. Hij moest onwillekeurig denken, dat als er niets ànders was voorgevallen dan wat Jetje hier Kraus verweet, zij haar leven aan een hersenschim had opgeofferd. Er moesten andere dingen gebeurd zijn.

En toen drongen Annettes woorden pas tot hem door, en ineens dacht hij, waar hij telkens aan moest denken den laatsten tijd en nooit aan Annette verteld had; hoe Fransje tegenover hem gezeten had, nu vier jaar geleden, en gezegd: 'Ik denk soms dat we missen iets waaraan we ons kunnen vasthouden. Dat we dit niet hebben gekend van onze kinderjaren af, zóó dat het levend in ons werd.' En hij zei, zwak en klein en benard:

'Annètje.... Aesopus zeg nu eens een van je ergste waarheden: gelóóf jij dat we te kort zijn geschoten bij onze kinderen, omdat we hen zonder geloof hebben laten opgroeien.'

'Wij hebben toch niet anders kùnnen doen dan eerlijk leven naar wat voor ons de waarheid was,' zei ze afgekweld en in verzet. 'Wat konden we méér? En nu is het alles zoo donker geworden en zwaar...'

'Niet alles,' zei hij met zijn oude verweer, zich niet door droefheid te willen laten overmeesteren. 'We hebben nog veel over. Onze andere kinderen. Onze kleinkinderen. En ik heb joù liefste....'

Het trof haar, dat hij niet zeide: ‘We hebben elkaar.’ Het was zijn oude beminnelijke bescheidenheid tegenover haar, die haar de tranen in de oogen dreef - en haar als oude vrouw zijn hand deed vatten in een diepe teederheid.

In Amsterdam dan weer zat hij met Pieter en worstelde den tijd door. Pieter had zorg thuis: Eugénies gezondheid was sterk achteruitgegaan, en een verblijf in het buitenland ging voor haar met te groote moeielijkheden gepaard. Zij hoestte voortdurend en in haar magerte leek zij bijna doorzichtig thans. Zij was den zomer ingegaan na den droeven feestloozen winter om Jetjes dood, futloos en slap. Zij kwam logeeren op Mon Désir en lag in een ligstoel achter bij de hei.

Als Annette bij haar zat, zei zij:

‘O heerlijk mama lig ik hier. Het is een weldaad deze verrukkelijke lucht. En u bedèrft me zóó....’

En tegen haar schoonvader:

‘Papaatje, u weet het niet hoè ik verwend word hier. Ik kom ponden aan, heusch....’

Zoo zei zij haar beleefdheden, haar vriendelijkheden met haar heel hooge stem, met haar glimlach die nog altijd betooverend haar doodsbleek gelaat met de groote grauwe oogen doorlichtte - zei ze de phrases die zij niet laten kon te zeggen tegen haar schoonfamilie, haar kennissen.

Maar als ze alleen was, verstierf haar gezicht - rekte ze de armen en dacht: ‘Mijn hemel, hoe ontzettend vervelend is dit alles. Niet om uit te houden. Die stilte, die eenzaamheid. En om den rouw konden zij ook in het najaar nog niet uitgaan of ontvangen....’

Maar in Amsterdam spraken ervarenen, die met een scherpen blik de toekomst overzagen, tegen elkaar uit wat de groote massa nog niet vermoedde: dat een diepe, haast ondelgbare armoede Europa stond te overvallen en uit te mergelen, als niet deze vervloekte hardnekkige strijd tot een spoedig einde werd gebracht. Want de uitschakeling van de groote landen, die Holland graan en hout leverden, hoe was hiervan de uitwerking nu al te bespeuren! Nòg vreesde niemand echt voor kolengebrek, en de kwestie der graanzorg was een punt waar nog slechts de gedachten van enkelen zich op toespitsten. En met een vies gebaar legde Annette iederen avond de broodkaarten uit - ‘die vuile papieren dingen die door ieders handen gingen’ - maar die nog voor niemand beperking beduidden - nauwelijks onderkend werden als zorg voor de toekomst.

Maar in de havens van Amsterdam, loerde gebrek en werkeloos-

heid in den komenden winter. En wonderlijke dingen gebeurden: zwermen mannen, vrouwen en kinderen trokken in dit lange zachte en schoone najaar uit de steden, op Zondagen en vrije middagen, naar de bosschen, de stille verlaten buitens, en raapten er de eikels, de beukenoten die gevraagd werden voor veevoeder en goed betaald.

Toen Annette eens onverwacht op een dag in November op Mon Désir kwam, vond zij er in stomme verbazing den tuin, de paden, de boschjes overstroomd door een bende mannen en jongens, die iederen eikel en beukenoot wegraapten van den grond, zelfs van de boomen plukten - zonder eenige notitie te nemen van haar komst en tegenwoordigheid. En zij machteloos, zag hen eindelijk tegen donker wegtrekken, met zakken en korven volgeladen op de fiets - en bedacht hoe verontwaardigd zij samen met Jetje zou geweest zijn, dat daar de wintervoorraad gestolen werd van al hun kleine zomervrienden: de eekhorens, de veldmuizen, de egels, de woudduiven. En zij hoorde Jetje zeggen, met haar glimlach: ‘Moeder, *wij* zijn ook niet sociaal aangelegd.’

Zij voelde een ontzettende eenzaamheid toen zij weer in haar rijtuig stapte, en wegreed door den aanschemerenden herfstavond.

XXXIV

MELGERS stond in het begin van het jaar zestien voor zijn ramen uit te kijken naar den gudsenden regen, die in loeiende stormvlagen over het grauwe verdronken land werd gezwiept. Hoe lang duurde deze vervloekte noordwesterstorm al, die het water van de Noordzee joeg in de Zuiderzee, en het eene bericht na het andere deed binnenkomen over dijken die bezweken. Hij dacht: hoe beklemmend was alles de laatste anderhalf jaar geworden. Hoe vredig en kalm in vergelijking met dìt hadden zij daarvóór geleefd. Zijn burgemeestersbaantje, gekozen en ook bewaarheid in de lange jaren als een makkelijk bestaan, waarbij hij ook het verwarmend besef had geoogst dat zij hem graag mochten lijden, waarin hij zich had verschanst tegen zijn altijd aandrijvende melancholie met de zelfvoldoening van zijn joviaal oppervlakkig meeleven in alles. Hoe was dat alles anders geworden met den oorlog.

En nu op eenmaal deze nieuwe zorg om het water, die al het andere voor het moment bij hen die hier middenin zaten, op den achtergrond drong.

Nog altijd viel, met den noordwester die de grauwe golven hoog joeg, ook uit den vuil grijzen hemel het water - regen, eindelooze hardnekkige, woedende regen het land overspoelend.

Hij trok zijn regenjas aan en ging den dijk langs, zooals hij alle dagen deed - 's morgens, 's middags, 's avonds. Dag en nacht liep de dijkwacht er, speurend naar de zwakke plekken. En 's avonds zaten zij in de gelagkamer van Het Gouden Hert - de dijkgraaf - de ingenieurs - en praatten met bezorgde harten....

Toen hij boven was en uitkeek over het verdronken land, zag hij Willem Hartonius staan.

‘Oom - ik was net op weg naar u toe. Bij ons ligt alles in 't water, daar is niets te doen. Ja, daar staan we nou....’

Hij kon er nog bij lachen; bevrijd van de schoolkwelling was er nu hij naast zijn oom door den striemenden regen liep, iets welgemoeds aan hem, lust om alle moeielijkheden het hoofd te bieden - leek hij voor het eerst in zijn heele jeugd jong.

‘Nu ja, voor 't moment làg de zaak. Maar dat water zakte toch ééns wel weer weg, dan zou er heel wat werk aan den winkel zijn. Alleen doodzonde van al het lieve mooie goed dat daar verloren ging, zijn baas zat ermee.’

Melgers naast hem keek naar dat wel altijd fijne, maar blozend en gebruind geworden flink gezicht; moest denken hoe anders deze jongen was als zijn Fred, die mopperde en klaagde, en toen er gevaar dreigde, angst had.

‘Ja - dàt vond hij beroerd, dat de jongen bang was. Hij kon 't niet goed hebben. Hij zelf was zijn leven lang een eenvoudig mensch geweest, maar hij had enkele vastgegroeide begrippen van manneneer en mannenwaardigheid, en daartoe hoorde: “een flinke kerel was niet bang.” En nu was Fred hier geweest na den beruchten omtrek der Duitschers in Limburg en had hem bekend zenuwachtig te zijn na dien tijd. Slapeloos was hij, en schrikte op van elk geluid. Als hij een vliegmachine hoorde - hij kon het niet helpen - trilde hij in zijn knieën....’

Dàt had Melgers beleedigd in zijn vadertrots. Hij was altijd goedig toegevend voor zijn kinderen geweest, maar ditmaal viel hij norsch uit:

‘Waarom ter wereld heb jij dan als je een lafaard bent in je hart, met alle geweld reserve-luitenant willen wezen!’

‘Maar wie dàcht er toen ooit aan oorlog!’ verweerde de jongen zich, naïef en nijdig. ‘Er zijn genoeg ouwe kerels bij die het ook niet aan kunnen. Die zenuwziek geworden zijn de eerste oorlogsdagen, alleen bij het idee te moeten vechten....’

‘'t Is me 't zoodje wel,’ zei Melgers verachtelijk. ‘Zenuwziek - jongens van Jan de Witt!’

En hij kon het niet helpen dat hij op dit oogenblik dacht, hoe deze jongen hem nader stond dan zijn eigen zoon. Zij konden goed samen overweg, en ook nu stonden zij gebroederlijk naast elkaar den ondergeloopen polder in te turen. Geelgrauwe golven klotsten zoover zij zien konden, kabbelden klokkend tegen den bovenkant van den dijk - hier en daar bruischte in de eentonige watermassa de heftige fontein op van een sluisje - een waterkeering in den zomerdijk. Zij dachten allebei hetzelfde toen zij zich omwendden om neer te zien over het land aan den dijk: het laaggelegen dorp - het water dat hooger stond. Als het op ééne plek doorliet, dan was alles wat daar

nog veilig beschut lag, in een oogenblik tijds herschapen in dezelfde zee als de waard nu.

Melgers nam Willem mee naar een kromming in den dijk.

‘Kijk,’ wees hij. ‘Gisteren ontdekt, een zwakke plek ineens. Ze hebben den heelen nacht gewerkt om te stoppen en te versterken. Maar wie zal zeggen hoevéél zulke plekken er zijn.’

Hij keek den polder weer in, zocht de verspreide daken der geheel onder water staande boerderijen, de kruinen der boomen troosteloos opstekend uit het nat. Van elk wist hij de afzonderlijke ellende.

‘Al het vee is er gelukkig afgekomen. 't Dorp is vòl paarden, koeien, varkens en kippen. Ieder heeft wat genomen, de menschen zijn ook ingekwartierd zoover dat ging. Maar het is de laatste paar dagen toch te veel geworden. We zitten met die Belgische kinderen ook nog. Nu is tijdelijk de kerk half ingericht voor een stuk of tien gezinnen en half voor stalling van vee. Er zullen nog wel meer komen. 't Eind is niet te voorzien als de wind niet keert. En van de andere dorpen drijven ze 't vee op....’

Hij zweeg, hij praatte zich eens uit. In zijn gezin kon hij dat niet. Hij was voor 't eerst van zijn leven moe, 't liep hem over den kop. Hij wist niet wàt het eerst aan te pakken. En dan remde hem zijn eeuwige zelfonderschatting; dacht hij, nu hij voor 't eerst ernstige verantwoordelijkheid kreeg te dragen, dat hij alles verkeerd deed - worstelde tegen het besef, dat in deze eischende dagen, een andere, een sterker persoonlijkheid op deze plaats gevraagd werd, die sneller en helderder zag en handelde, juister oordeelde, vaster de teugels greep. Maar hij was niet laf. Hij gaf, hoè hij innerlijk zichzelf geringschatte, het werk niet op. Hij was dapperder en sterker dan iemand vermoedde, want hij zag zichzelf en zijn eigen strijd als iets dat onmogelijk tot iets goeds kon leiden, en dacht er toch geen moment aan zijn post te verlaten.

En dan miste hij zijn kinderen. Daar was Fred die weinig schreef, en dan nog narrige, klagerige, mopperige brieven over de toestanden in Brabant. De kerels lagen met bronchites en longontsteking in 't nat, er was geen behoorlijke verpleging. Als je hier ziek werdt, was je zuur. Het was ook niet bepaald opwekkend en bemoedigend te bedenken wat voor niemand in de militaire wereld een geheim was: dat ons leger van de allernoodzakelijkste strijdmiddelen en uitrustingstukken niet zelfs maar in voldoende mate voorzien was. Het materiaal bleef een zwak punt: vliegtuigen, artillerie, mitrailleurs, gasmaskers, stalen helmen, dat alles was er niet genoeg. En ook met de handgranaten was het miserabel gesteld....

Jenny en Mies kwamen eens per week thuis. Jenny, egocentrisch,

cynisch - Mies lachend, frisch. Mies, die meteen aan zijn arm liep, hem vertelde van de colleges, de ploffen, haar clubs, haar dispuut, haar werk.... Aan 't eind van 't jaar wilde ze haar candidaats doen.

‘Vadertje,’ zei ze met een zucht van voldoening, ‘weet je, ik vind het nog maar altijd fijn!’

‘Goddank,’ zei hij.

Hij keek haar aan, 't kwelde hem te bedenken dat zij daar op de snijkamer werkte - smerige walgelijke dingen zag en te doen kreeg. Hij zag haar veranderd; en dacht, als zijn schoonvader: ‘Ze heeft andere oogen gekregen - de baby is weg.’

Dezen troost had hij behouden: Mies vertelde hem nog altijd alles. ‘Alsof 't haar heusch schelen kon wat hij ervan dacht of vond.’ Hij vermoedde wel dat het puur was de overstroomende behoefte zich te uiten over wat haar zoo geweldig vervulde - niets dan 't verlangen naar een paar ooren om haar aan te hooren.

Maar dan ineens kon ze hem aankijken en zeggen: ‘Waarom ben je zoo stil? Ben je bang voor den dijk?’

‘Ook ja.’

En dan moest *hij* vertellen en ze luisterde aandachtig, gaf hem ineens midden op den dijk een zoen, haar frissche bolle roode wang nat van den regen, tegen zijn gezicht.

‘Ik vind je toch zoo dapper.’

‘Waarom dapper?’ vroeg hij wantrouwend plots.

‘Omdat je nooit klaagt en maar stil voortzwoegt. *Is* dat dan soms niet dapper?’

‘Ik heb 't er nooit in gezien,’ zei hij met een moeielijk lachje waarvoor haar heele warme hart hem tegemoetsprong.

Binnen zat Jenny voor de piano en speelde haar vingeroefeningen. Hij keek naar haar zuiver, zeer bleek, onbewogen profiel. Ze knikte tegen hem: ‘Zoo paps. 't Valt me tegen hoor, dat we niet in een bootje moeten varen door 't huis, de voordeur in, de achterdeur uit.’

‘Spot er niet mee - wie weet wat er nog gebeurt.’

‘Nu - dat is weer eens een beleving.’

‘We beleven hier overigens genoeg.’

‘Zoo? Die koeien in de kerk? Vindt je dat eigenlijk wat nieuws? Ossenkoppen hebben we d'r altijd gezien, en goeïge werkpaarden ook.’

Hoe kwam het kind aan dien scherp gewetten geest, die altijd per sé alles van gevoel ontweek en er den muur van haar cynische opmerkingen voor plaatste. Niet van hen beiden. Het kon hem den laatsten tijd zoo vermoeien. En hij zei opeens:

‘Kan je nooit in gewone taal spreken?’

‘Hoè? Is dit Transvaalsch?’

‘Jen,’ waarschuwde Mies stroef.

Ze trok haar smalle schouders op, lachte hen alle drie plots baldadig uit.

Melgers stond achter haar. Hij zei met zijn stem van den laatsten tijd, die haar in een vreemd verzet tegen zich zelf op haar hoede deed zijn:

‘Als we eindelijk weer eens samen zijn, als jullie eens thuis komt, willen we iets anders hooren dan die spitsvondigheden....’

‘Want Neerlands weeke grond hijgt onder 't wicht van wee,’ declameerde ze met een sentimenteele, mal hooge stem.

Toen lachten ze plots allemaal; zij wisten van ouds: om Jenny moest je lachen wilde je niet kwaad worden.

Dan zat zij op de canapé en keek naar hen drieën. Naar haar moeder met een boek - ze had haar nooit anders gekend dan met een boek - wèlk nu weer, o Romain Rolland, dat las iedereen op 't oogenblik. Naar Mies die meteen huishoudelijke werkjes begon te redderen. Zijzelf kon er naar zitten kijken zonder ooit een hand uit te steken. Van Mies hield ze - zoo veel en zoo trouw als niemand vermoedde, ze verborg het angstvallig achter haar spot. Maar ze kende scherp peilend alles van Mies. Dat zij geregeld naar de oude tantes ging - naar oude tante Louise achter de ruiten en haar spion - naar malle tante Caroline met haar asyl. Ze vond het roerend en curieus, maar ze zei er nooit iets van, had er alleen het lachje om van haar smalle, zeer roode lippen.

Francine aan het raam, zuchtte. Zij dacht aan thuis; dezen winter verlangde zij altijd naar thuis - vader en moeder zien, wéten hoe ze het hadden. Na Jetjes dood leefden zij zoo dapper, maar zoo stil voort - het had hen beiden met één slag oud gemaakt.

Ze staarde neer op de courant, waarin het afscheidsconcertvan Kraus werd aangekondigd vóór zijn tournée naar Amerika.

Zij vouwde de krant om, schoof het blad onder haar sleutelmandje. ‘Het was zoo na aan Jetje geweest eenmaal - zij kon niet velen dat er hier over gepraat werd.

Kraus was ernstig ziek geworden kort na Jetjes sterven - bijna een jaar totaal overspannen - niet in staat op te treden. Den ganschen zomer en het najaar scheen hij buiten te zijn geweest. Nu was hij blijkbaar hersteld, ging een kunstreis doen in Amerika. Gisteravond zijn concert....

Ach, wat waren ook de kranten drukkend met al die oorlogs-berichten. En hier het water.... In het ochtendblad stond hoe de Duitschers een aanval voorbereidden op Verdun, waar het gevaar

bestond, dat de Franschen zouden doorbreken. Gelukte het den Duitschers Verdun te veroveren, dan zou vermoedelijk de Fransche tegenweer geknot zijn.

‘Om het even wie het won - als de druk, de angst dat tòch nog haar jongen zou moeten vechten, maar voorbij was....’

XXXV

MAART stond boven de stad, met een in regen en sneeuwbuien en bollen wind schoongewasschen hemel.

Frederik Craets en Annette gingen feliciteeren bij Betsy met den verjaardag van jong Annètje. Zij gingen langzaam, gearmd, in den guren wind en de lentezon, met plichtmatig rustiggehouden en gelijken stap. Twee oude menschen die zich volkomen aanpasten aan elkanders stap.

Zoo deden zij iederen dag hun kleine wandeling. Annettes voeten, die àl onwilliger, pijnlijker werden, eischten deze geregelde oefening; en Frederik wist het wanneer zij moeielijker gingen of lichter. Het was niet noodig dat zij, met een even oplichten van haar den laatsten tijd ivoorwit geworden klein gezicht zei: 'Ik loop vandaag slecht', of: 'vandaag gaat het nogal goed.' Hij wist het van het moment dat zij de stoep afstapte.

Zij zwegen veel, gebroken slechts het zwijgen door een enkel woord, voldoende om een heele situatie, een heele gedachtenreeks den ander te doen kennen. Over de kinderen, de kleinkinderen gingen hun gedachten. Zij spraken over Philip, maar zij spraken zelden over Jetje, al was dit kind dat vlak naast hen zoo lang geleefd had, nooit uit hun denken weg. Zij was in den altijd ver uitstarenden, vragenden droeven blik van dat paar bruine en blauwe oogen. Daar was wat nooit bij Frederik uit den ondergrond van zijn denken weg was: die kleine bleeke, onverschillig afhangende hand - en de witte draden door het jonge blonde haar. Die twee dingen vertegenwoordigden voor hem den lijdensgang van zijn kind tot het bittere einde.

Naar het Concertgebouw ging hij weer. Dikwijls alleen, en ook dikwijls met Mies of Jenny - met Annètje. Maar hij miste naast zich

Jetje, die hem begreep, ‘zijn grooten’ mee gekend had en met hem beminde, en de dingen zei die hij dacht.

Hij zat er nu naast gedachten, oordeel, appreciatie van een jeugd die gansch andere waarden zocht; een maat van schoonheid aanlegde welke hij met een glimlach van lichte verachting achter zich liet. Hij luisterde met hen naar Strauss en Mahler, vond veel te waardeeren, maar het reikte niet tot de toppen van *zijn* bewonderden.

Nog enkele keeren kwam in die jaren, waar de oorlog alles in de groote landen verwoestte, geen gemoed meer open liet en ontvankelijk voor kunst - verslonden alles in den dagelijkschen strijd om het bestaan - een enkele der oude generatie naar Holland, waar het leven zoo wonderlijk kalm en veilig hun scheen. Kwam Henschels kleine Joodsche figuur, herinnering uit vroegere gloriedagen, en zat er, een zestiger, achter den vleugel; gaf er dat wondere samenspel, zang en klavier vereenigd in één mensch, van een zeer verdiepte, rijke en rijp geworden ziel. Kwam Messchaert met Röntgen, stond nog eenmaal zijn geliefde bekende lange magere gestalte op het podium der Kleine Zaal; zong Brahms' Ernste Gesänge als den eigen zwanenzang, zong de generatie die den gouden tijd van het muziekleven jong had meebeleefd met de oud-gekende ontroering in het hart.

De jongsten zaten erbij, wat verwonderd, en meest onverschillig.

‘Een oude man,’ zeiden ze van Henschel, van Messchaert - ‘een oude man, zijn stem heeft het afgelegd. Dat zóó iemand nog zingen komt; och en dan al die sentimenteele romantiek....’

En de armoede van hun zielen toonde zich onbarmhartig in de onmacht iets te verstaan van de welige rustige rijke gerijptheid van dezen zang - de eeuwig frissche schoonheid dezer kunst.

En Yvette Guilbert kwam. Een zestigjarige ook zij. Haar schrille stem zong de navrante liedjes, gaf in een versje van weinig regels *Mon mari est mort* het drama en de verwording van een gansch lang menschenleven.... Zij stond er, en was nog eenmaal een der zeer grooten in haar aparte kunst, waarvan de ouderen de kostbare herinnering hadden bewaard in hun geest.

Later liep Frederik Craets dan naar huis tusschen zijn kleindochters. Zijn oog gleed naar hun korte rokken, die het been zichtbaar lieten. Hij kon er niet aan wennen. Alle vrouwelijke kieschheid en gratie was er voor zijn gevoel meer verdwenen. En dan hoorde hij aan met zijn scherp gewet gehoor Jenny's critische waarheden, waar cerebaal weinig tegen in te brengen viel; alleen dit, dat haar moderne geest niets van het essentieele had weten te verstaan. Hoorde aan Mies' bescheidener opinie, die toch ook in haar beslist wetenschappelijken aanleg de dingen van kunst niet aanvoelde. Hoorde klein Annètjes

zwijgen, die heelemaal niet dacht. En hij zag helder en scherp dit opgroeiende vrouwengeslacht: zij wisten veel en waren vroeg rijp. Maar zij misten wat zijn Annette had gehad en de vrouwen van haar tijd: de wetende rustige vrouwelijke waardigheid. Hoe jong was zijn vrouw geweest toen hij haar het eerst ontmoette - in haar ruiten jurk bij de Bremers. En hoe had zij, - kind, onervaren en onontwikkeld hem uit het veld geslagen met een hooge onaantastbaarheid. Ook misten deze meisjes de kuischheid welke Annette had behouden als een patina over haar gansche wezen - die ook zijn schoonmoeder had - Sophie en Jetje....

Deze jonge kinderen wisten; er bleef niet veel voor hen nog geheim. En de mannen voelden het. Er was in geen jongen man meer de schroom. Er was slechts de nieuwsgierigheid hoe veel zij wisten, hoe ver zij gaan konden. Dit alles dacht Frederik en hij voelde met al zijn liefde welk een diepe kloof hem scheidde van deze jeugd. Zag zich in wat pijnlijken zelfspot gaan als een oude heer waar ze wel van hielden, maar die nu eenmaal uit een anderen tijd was, die voor hen een overwonnen standpunt beteekende.

De trap van Betsy's bovenhuis was hoog, en langzaam bestegen Frederik en Annette haar. En tezamen in een zelfden afkeer vingen hun kieschkeurige neuzen den geur dien ze zoo verafschuwden: gebraden vet. Maar boven in het portaal verwelkomde het jarige kleinkind opa en oma. Even bleven de grootouders gelukkig ontroerd om dit bekoorlijke frissche kleindochtertje, dat zóó - Annette zag het zelf - wonderlijk sterk geleek op het jonge Annètje vijftig jaar geleden. En haar mollige blanke armen om hun hals sloeg in ongeveinsde blijdschap.

Betsy kwam hun tegemoet met haar wat onwilligen glimlach die den laatsten tijd altijd mokte in haar mondhoek. Mager was zij en vervallen, en behalve de prachtige oogen was er niet veel meer over van dat Betsje. Een afgesloofd vrouwtje dat maar uiterst moeielijk het eenzaam tobbende leven verdroeg.

‘Wat verweten ze haar?’ wrokte Betsy. ‘Overal werkten tegenwoordig de vrouwen. Waarom zij dan niet? Het was de trots van die oude menschen - anders niet.’ Maar zij wilde zichzelf niet bekennen wàt de grond was van haar onwil, haar verzet: het weten hoe sterk het milieu der grootouders haar kinderen aantrok. De vrees dat zij hun hulp zou moeten betalen met het verlies van het eenige wat haar van Philip gebleven was.

Zij schonk thee dezen middag, een luxe die zij zich andere dagen niet meer veroorloven kon - presenteerde eigengebakken koekjes

erbij. En zij keek thans met een verzachten glimlach naar het jarig Annètje, dol gelukkig met opa en oma's cadeautjes: een kettinkje met hangertje van oma; van opa een ring met smaragd voor haar kleine blanke hand. Maar dadelijk daarop roesde weer in Betsy's hoofd wat haar zelfs dit moment bedierf: ze was opgeslagen met de huur - die ellendelingen van huiseigenaren verkochten alle huizen, je mocht nog dankbaar zijn dat ze je lieten wonen, als je niet koopen kon....

De angst zat haar achterna. Als ze eruit moest van den nieuwen eigenaar.... de menschen werden overal op straat gezet en er waren geen huizen te krijgen - ook al iets van den oorlog, de woningnood! Wie had aan zulke dingen ooit gedacht. Ach als de oorlog niet gekomen was, zou ze er best doorgerold zijn, vooral nu Lou aan de N.O.T. al zoo aardig verdiende....

Annette vroeg haar naar Lou.

'Ja, ze had pas een brief.' Betsy zocht hem uit haar zak, waarin ze den laatsten altijd meedroeg als een troost. En ze gaf hem haar schoonouders te lezen: een hartelijke vroolijke brief, vol van 't leven in Den Haag; de Engelsche geïnterneerden voerden daar het hoogste woord; de Engelsche officieren werden er door de Hollandsche meisjes nageloopen en interessant gevonden. Of er geen Hollandsche mannen meer bestonden! Van zijn werk op de N.O.T. schreef hij, maar ook over thuis. Bemoedigend en troostend over 't huishouden - over Seb, die verwend na zijn vaders vroegen dood, tegenwoordig altijd moeielijkheden gaf op school, in huis....

Zij keken over den brief haar aan. Zij had tranen in haar oogen.

'Ik mis hem wel,' zei ze zachtjes met bevenden mond.

Annette dacht: 'Ja, hoe had *zij* vroeger Philip gemist. En toch was dat toen nog de tijd, waarin zij zich tegenover Stance schaamde voor haar geluk.'

De grootvader zei: ''t Is een lieve jongen voor je - sprekend zijn vader.'

Nu liepen opeens de tranen die den heelen dag hoog gezeten hadden over haar gezicht. Zij kwam nooit over 't verlies van Philip heen - misschien miste zij hem nog het meest als dengene voor wien zij wist alles te zijn. Die haar macht en behoefte om te bekoren had opgezweept tot mogelijkheden, welke zij in haar eenvoud niet van zichzelf had gekend. Misschien werd haar leeflust het sterkst ondermijnd door het besef, dat haar beste krachten ongebruikt bleven en onbegeerd. Dat zij was een moeder en een huissloof; maar nooit meer de vrouw die zij zóó sterk was geweest voor dièn man.

‘Hoe gaat het met onzen Seb op school?’ vroeg Frederik zijn jongsten kleinzoon.

‘O, we hebben 'n vent van niks in de klas gekregen. Hij vroeg me laatst: “Waar moet dat met jou naar toe!” toen zei ik: “Onderwijzer worden hè?” Nou, toen zei hij niks meer - hij lag gewoon plat!’

‘Vermoedelijk zal jij dan nog wel veel platter liggen met je overgangsexamen,’ zei de grootvader droog.

‘Tegen gemeene kuiperij kan je niet op hè?’ zei 't jonge mensch gelaten.

‘*Hij*,’ viel Betsy driftig in, ‘zal nooit zijn moeder eens helpen zooals Lou en Netje. *Hij* geeft me niets als zorg en kosten en verdriet.’

De jongen draaide op zijn hakken, haalde zijn schouders op.

Er werd gebeld. De grootouders keken naar de deur, verwachtten een der Craetsen - die moesten nog allen komen. Maar in de deur, vóór Annètje die steels even naar opa en oma blikte, verscheen langzaam en wat verlegen rondblikkend een rossige groote man - iemand dien ze niet kenden, zagen verwonderd de Craetsen - die met iets of hij hier thuis was, Betsy begroette.

Deze, wat geagiteerd, met het roode plekje aan haar kin - het plekje dat Philip kuste - stelde voor:

‘Meneer Bos, onze buurman - mijn schoonouders meneer en mevrouw Craets.’

Meneer Bos boog links, met een kleur of hij het warm had. Keerde zich dan met een goedige bromstem en een sterk Amsterdamsch accent naar het jarig Annètje, die hij een pakje in de hand stopte.

‘Ze wordt al zoo'n dame,’ zei hij tot de grootouders, en weer was er iets in zijn stem dat hun fijn gehoor raakte: iets van bezit.

‘'t Heugt me nog dat ze hier kwam wonen, en met de broertjes bikkelde op mijn stoep - want die is zoo lekker breed weet u - het zit daar altijd vol met kinderen. Ik woon hiernaast - die drogisterij is van mij - daar ben ik in geboren, ja. Mijn vader had de zaak al en mijn grootvader. En dan zaten ze binnen bij me te lezen in een oud boek, uit mijn jongenstijd nog. De hoofdpersoon erin heet Koks - en vanzelf zijn ze mij toen ook zoo gaan noemen. Hè Annètje?’

De oude Craetsen luisterden beleefd. Betsy bleek nu weer, schonk thee. Seb, wippende op zijn teenen, stond midden in den kring. Toen Annètje met de koekjesschaal langs kwam, greep hij onhebbelijk toe.

‘Blijf af - je hebt gehàd!’ snibde het zusje, maar tegelijk gaf ze een gil, want hij stak plotseling zijn vinger in zijn thee, en knipte grijnzend naar haar.

‘Moeder! Mijn nieuwe jurk!’

Betsy trok wit om haar neus van drift en ellende. En als bij instinct zagen de grootouders haar oogen zich om hulp wenden naar Bos.

Diens goedig gezicht werd barsch. Zijn groote hand schoot uit, en met één ruk trok hij den jongen naar achteren naast zijn stoel.

‘En probeer me nou nòg eens je moeder en je zuster te hinderen!’

Een leelijke lach trok om Sebs mond, terwijl zijn blik langs den forschen man gleed.

‘Plebejer,’ schold hij tusschen zijn tanden, zijn arm wegtrekkend of hij hem àf schudde.

Bos deed als hoorde hij niets; hij keek naar Betsy, die zat daar nerveus, de vuisten verknepen. Hij dacht: als het ooit nog eens waar werd dat hij dit wijfie kreeg, dan zou hij het jong dat haar leven verzuurde wel anders leeren. Want kinderen zijn kinderen, je moet ze onder den duim houden of 't is mis. Maar kréég hij haar ooit? Die heele deftige familie van haar eersten man zat'm dwars. Maar wat deden die met z'n allen voor d'r! *Hij* zou 't brood voor d'r verdienen - voor haar en de kinderen - en een goed stuk brood!’

Nu werd het vol op Annètjes verjaardag! Tante Fransje kwam, en tante Sophie, en Mies en Jenny - en Hes en Li - en oom Pieter - en daartusschen zat 't jarige feestnummer vroolijk te babbelen en te lachen.

De grootouders waren opgestaan, groetten vriendelijk en statig den kring rond. Annètje omhelsde opa en oma dankbaar en innig; Betsy deed hartelijker dan in langen tijd.

Op straat zei Frederik:

‘Die man.... lijkt daar veel te komen.’

‘Een vriend van den huize dunkt me.’

‘Een drogist hè?’

‘Ja, zoo'n ouderwetsche winkel met een gaper, zag je wel?’

‘'t Deed me genoegen dat hij Seb terechtzette.’

‘Dat is geen aardige jongen meer.’

‘Neen, ik vrees dat het geen aardig kind is.’

Zij liepen voort. De felle Maartsche wind sneed scherp en koud in hun neergebogen gezichten. Annette hield haar groote mof voor haar mond, Frederik zette zijn kraag op.

Toen gebeurde het, dat op den hoek van de Hartenstraat zij plotseling stonden tegenover Kraus.

Hij bleef een oogenblik verwezen. De dingen schokten hem nog zoo sterk. Hij had nog éénmaal willen optreden vóór zijn vertrek

naar Amerika, maar toen hij naar huis reed wist hij dat het hem haast ondoenlijk geweest was. Zijn eenige hoop bleef nog Amerika; dat een geheel nieuwe omgeving hem-de genezing van zijn zenuwen brengen zou - van de marteling der nooit aflatende zelfkwelling die na Jetjes dood zijn gestel had gefnuikt. Hij telde de dagen; met de Tubantia zouden zij gaan - Gerda ging mee.

En nu op eenmaal, in zijn doelloos rondloopen van dezen middag dit:

De ouders van Jetje. Deze eenigen, die hem iets konden zeggen van haar....

Als van een verhongerde hechtten zich zijn oogen aan de beide kleine oude bleeke gezichten, die ontsteld hem aanstaarden. Hij vergat dat zij hem haast niet kenden, niets wisten waarschijnlijk van zijn verhouding met Jetje. Hij wist niets, dan dat hij zich aan die beiden klampen moest: en onverstaanbaar haast van het beven was zijn stem:

'Meneer Craets - mevrouw.... ik.... ik heb er zóó naar verlangd u te zien - ik ben zoo.... verschrikkelijk alleen, zoo.... na Jetje.... Jetjes.... na....'

Hij stond er met zijn hoed in zijn hand - een kleine totaal vergrijsde man, struikelend over zijn woorden - in wanhoop te wachten....

Maar de twee gezichten tegenover hem hadden zich verstrakt, smal getrokken in een bevriezende koude. In éénzelfde afwerende hoogheid, die den hevigen schok volkomen begroef. En de oude Frederik terwijl hij Annette voelde beven tegen zich aan, zei hem onverschillig beziend:

'U vergist u meneer, indien u meent onze dochter gekend te hebben.'

Hij lichtte even zijn hoed, de oude dame neeg nauw merkbaar het hoofd. Dan gingen zij hem voorbij, moeielijk op hun trillende voeten een uiterlijke kalmte vertoonend.

Kraus was teruggedeinsd. Hij stond daar nog op de plek toen zij reeds lang weg waren. Langzaam zette hij zijn hoed op, liep eindelijk voort met onzekere groote stappen.

'Wàt had hij gehoopt - gewild.... Ze wierpen hem uit, een uitvaagsel dat aan Jetjes herinnering niet raken mocht. Zij gunden hem zelfs zijn straf niet en zijn boete.... En toch, in deze vreeselijke maanden was in hem al sterker geworden het weten, als het gaan in verterend heimwee naar een lichtend punt: tòch hoorde hij bij haar.. meer en dichter dan toen zij leefde....

Twee weken later voer de boot uit met Kraus en zijn vrouw aan boord. Een menigte vrienden uit de kunstwereld waren gekomen

om hun vaarwel te zeggen - in zijn hut lagen de bloemen opgestapeld.

Kraus stond er temidden van een druk pratenden groep - persphotografen weerden zich - Gerda zenuwachtig, lachte telkens luidruchtig op.

'Tot weerziens! Vergeet Amsterdam niet daar bij al je roem! Veel succes!'

Hij hoorde het zeggen, voelde zijn handen gaan van den een naar den ander. Hij trachtte kleumend zich te warmen aan al deze vriendschap en vereering. Maar hij zag alleen twee kleine oude gezichten, die verwerpend koel en hoog hem voorbijgingen....

En hij lachte met stramme lippen bij het luid laatst vaarwel, terwijl het groote schip van den wal begon te wijken.

'Tot weerziens! Goede reis - adieu, adieu!'

Hij stond en keek over de breeder wordende strook water naar de kade - naar het langzaam wegglijdende Hollandsche land - het land, dat was: de jaren met Jetje....

En toen opeens viel met een schok, als een waarschuwing in hem het weten:

'Ik kom nooit terug.'

Hij stond er geleund tegen de reeling, en hoorde niet Gerda's dringende stem, die tegen hem paartte. Er was een wonderlijke diepe onverschillige rust in hem.

XXXVI

IN het wijd en zijd overstroomde land van Noord-Holland en de landen om de Zuiderzee, staken onveranderd de daken, de kruinen der boomen op uit de grauwe watermassa. Want nog keerde de wind niet die het water terug moest doen vloeien, en de Zuiderzee was een woeste binnenzee geworden met hoogstuwende golven het omliggende land overstroomend.

Achter Amsterdam, aan den overkant van het IJ al begon de ellende; van een watersnood als niet sinds het jaar een-en-zestig was gekend. En de Amsterdammers - de ouden die zich dat jaar nog herinnerden, de jongen benieuwd en geboeid in dagen als nog geen lente het koude jaargetij deed luwen - voeren over en zagen de verwoesting aan.

Tot in het hart van Amsterdam drong deze nood, die onverwacht den oorlogsdruk kwam verzwaren. Verdronken het groene land, oude statige boerenhofsteden, vast bezit van ouder op ouder, langzaam in puin vallend onder den onophoudelijken golfslag. En de stugge Noord-Hollandsche boeren keken vertwijfeld over het brakke water, dat hen langzaam maar zeker van alles beroofde.

Melgers en Francine in hun dorp, werden meegezogen in deze ramp. Het was een nooit aflatende, hoofdbrekende, in eischen voortdurend groeiende arbeid: de zorg voor de dakloozen, beroofden; de keering van het nog altijd dreigend gevaar voor de weinige nog overeind staande boerderijen. Er was, dacht Francine als zij 's avonds in bed lag en den wind hoorde loeien over de vlakte, niets meer dan het water - het vuilgrijze, altijd bewegende, aanrollende en weer terugvloeiende - een nooit aflatende vijand waarmee zij vochten van den morgen tot den avond. Het water en altijd weer het water. Het had zich vast, gebeten in hun levens, in hun denken. Als zij naar Amsterdam ging

en zat op de Keizersgracht, zag zij over het stil besloten veilig lijkend leven hier het water daarginds op haar wachten, grauw, dreigend. Als zij 's morgens opstonden keken zij naar den wind. Als zij 's avonds in bed lagen luisterden zij, hoorden aan de klok:

'De wind loopt weer noordwest.'

En toen kwam er een dag, dat de wind oost liep en zoo snel den vrieshoek inschoot, dat een ijzige koude streek over het overstroomde land, de bewegelijke grauwe massa in een paar dagen tot ijs stolde. Dat deze nieuwe vijand, de vorst, wat nog door het water gespaard was, aantastte thans, en grondig begon te vernielen.

In het dorp zaten Melgers en Francine tegenover elkaar - aan het ontbijt - aan het eten - 's avonds - zij luisterden naar den wind - in hun hoofden stond geprent het beeld van het water - en in de kranten lazen zij de berichten van den oorlog. Hoe uit de Hollandsche havens de groote Oostindievaarders wegstoomden, de met mijnen bezaaide zee in - en gingen een wonderlijken weg: de aloude haast vergeten route van vroeger tijden om de Kaap....

Dat lazen zij 's avonds als zij een moment rustig zaten, maar overdag viel er voortdurend en hard te werken. Er moesten staten bijgehouden en ingevuld - er moesten de binnenkomende gaven verantwoord en geboekt - besteed en uitgedacht. Er moesten de honderden te woord gestaan die met klachten en jammer het huis vulden. Er bleven iederen dag nog massa's dingen ongedaan, omdat hij nu eenmaal geen vlug werker was, die snel en zeker een situatie overzag, en op zijn doel afging. Hij werkte, zonder rust, pijnlijk eerlijk en nauwgezet, maar langzaam en bezwaarlijk.

En toen in deze dagen gebeurde Melgers iets nieuws; voelde hij verrast voor 't eerst in hun huwelijk Francine naast zich staan. Haar heele leven had zij nagejaagd, alleen, van hem verwijderd, de bevrediging van haar hartstochtelijk zoekenden aard. Nu opeens in den dwang der tijden, was zij in een strooming geraakt die als in een natuurlijke bedding haar naast hem voortdreef. De luidruchtige, altijd pratende, grappenmakende man had geen zachte snaar in haar geroerd; hij had als echtgenoot iets vijandigs in haar geprikkeld, zij had moeielijk zijn onhandige liefkoozingen verdragen. Ze had in een wrok, omdat hij haar nooit gegeven had wat zij behoefde, hem links laten liggen, en het natuurlijk en vanzelfsprekend gevonden dat zij haar eigen weg ging zoo en waar zij wilde. En eigenlijk had zij hem nooit in al die jaren gezien.

Maar thans, in de eigen eindelijke vermoeidheid van al het andere, dat óók nooit iets van waarde gebleken was, trof plotseling haar innerlijke aandacht deze uit het bolwerk van zijn vroolijkheid ver-

dreven man; die daar bedrukt en gebukt zwoegde van den morgen tot den avond. Die zuchtte van zorg inplaats als vroeger vroolijk en joviaal door zijn dorp te loopen. Wekte hij iets nieuws in haar: een groot warm meegevoel - het warme meeleven dat nooit iets anders dan wat tot 'thuis' behoorde en haar kinderen, in Francine Melgers hadden kunnen wekken.

En opeens midden in zijn eenzame bedruktheid, vroeg zij op een avond hem naar alles, zeide hem te willen helpen. Schiftte en zocht zij uit met haar helder hoofd wat *zij* voor haar rekening kon nemen: overzag zij en begon orde te scheppen in den chaos waarin hij hulpeloos ronddobberde.

Verrast keek hij op naar deze ongedachte hulp, die daar plotseling naast hem kwam staan. Hij zou het haar nooit gevraagd hebben, overtuigd van haar onverschilligheid; langzaam maar zeker was zijn ziekelijk geworden minderwaardigheidsgevoel bezig hem naar een afgrond te trekken van diepe melancholie en levensafkeer. En dikwijls den laatsten tijd als hij alleen den dijk afliep, dacht hij aan Jetje - en hoe diè den moed had gehad....

Nu daar, op eenmaal, onthutst en verwezen, voelde hij een steun. Hij begreep niet. Kon dit Frans wezen - méénde zij dat nu, stelde zij wezenlijk zooveel belang in hem, dat zij hem helpen wilde het eentonige moeielijke lamme werk te doen? Hij gelóófde haast niet, dacht zij zou het den volgenden dag lang vergeten hebben, en ging er ook nauwelijks op in. Maar dien volgenden dag vond hij haar 's morgens al zitten bij de tafel, ingespannen bezig boeken te vergelijken - tabellen na te rekenen. Het gaf hem een gegeneerd gevoel voor haàr, en voor zichzelf - of hij eigenlijk maar doen moest of hij het niet merkte.... Maar zoo natuurlijk, kalm, en ingespannen werkte zij, sprak erover met hem, dat hij het eindelijk gelooven dorst. En toen na een paar weken, zei hij het haar op een avond in onbeholpen woorden, maar die haar aan hem bonden door een beroep op wat het sterkst in haar was: haar trouw.

'Frans - zie je, dat ik er nu met jou over práten kan.... dat is zoo'n opluchting voor me, dat weet je niet. Vindt je het èrg taai?'

Toen zei ze de waarheid, die haar zelf verwonderde:

'Ik vind het niet taai. Ik vind het een soort sport om samen ons door dien chaos heen te werken.'

Hij ving dat woord: *samen*. Het was nooit in haar opgekomen hoe die vroolijke luidruchtige man gehunkerd had naar haar aandacht, naar een tezamen gaan in *iets*. In deze dagen ondervond zij plotseling, dat hij zoo lustig altijd maar rondging had haar onverschillig voor hem gemaakt. Dat hij haar nu zóó duidelijk noodig had - hoe

jammerlijk had hij den boel in de war gemaakt! - bond haar aan hem. Samen zaten ze op, werkte zij uit, hield nauwgezet de staten bij - deed al het administratief werk tenslotte, dat zijn warrig brein altijd weer verknoeide.

Den ganschen dag kon hij nu zich geven aan het andere werk: menschen ontvangen en te woord staan. Dàt ging beter. Hij had een aangeboren gave met menschen om te gaan, kon hen met een gemoedelijk woord bemoedigen, in 't spoor houden. Hij kende zijn Noordhollandsche boeren, wist den toon met hen te vatten.

Soms ging Francine naar Amsterdam, bleef er een nacht over, om bij vader en moeder 's avonds in de oude huiskamer aan de tafel te zitten. Dit waren de eenige oasen in dien tijd - die ze heftig genoot. Ze wou naar vaders gezicht kijken en zijn lieve, een beetje spottend berustende stem hooren - zij wilde moeders ernstige heldere oogen op zich gevestigd zien.

Frederik Craets behield zijn moed in de moeielijke tijden, maar hij werd afgemat door dit worstelen met altijd weer nieuwe obstacles. Pieter was bezield met den stalen werkijver, die eigenlijk in dezen tijd pas tot zijn recht kwam. Doch Frederik was zijn leven lang ook in zaken de sierlijke dilettant geweest - met wèl een scherp oog, een snel combinatievermogen, maar losjes, niet treurend als een voordeel hem ontglipte.

Nu ging dat niet meer. Met beide voeten moest een man in dezen tijd zich in den grond planten om staande te blijven. Met al zijn krachten vechten om zich niet van de been te laten loopen; met een helderen kop, die gespannen berekende elke kans, elke mogelijkheid voorzag, en bij elke mislukking een nieuwen weg vooruit al weer wetend.

Maar vader - Pieter merkte het iederen dag - vader was moe geworden. Hij was acht jaar ouder dan Annette, en hoewel hij nòg jeugdig leek met zijn fijnen, niet eens geheel vergrijsden kop, was hij toch in dezen strijd, die tezamen met den slag van Jetjes dood viel, een oude man geworden. Hij had niet meer het scherpe doorzicht, en zijn gedachten werden dikwijls midden in een belangrijke zaak afgetrokken en verstrooid.

In zijn huiskamer liep hij zooals vroeger, de handen op den rug, langs den wand, en keek de portretten langs. En bleef staan voor Jetjes portret - soms langen tijd in gepeins verloren. Hij had in geen opstanding, in geen leven na dit leven geloofd; maar op een dag was

hij thuisgekomen met een lijstje voor Jetjes portret, waaronder stond tusschen bloemen:

'Not lost but gone before.'

Over zijn kleinkinderen dacht hij - zijn kleindochters: Jenny, die met een vriend van het conservatorium de forten afreisde, er muziekavonden gaf. Fred had gezegd dat zijn zuster het liever niet moest doen. Al te dikwijls toch was er de toon niet dàt. En Annette had een brief geschreven aan Francine: 'Wàt hun als ouders bezielde, hun dochter met een jong mensch alleen op reis te laten gaan, den nacht in een hotel te blijven!'

Francine kwam zelf erover spreken: 'Wat déédt je als ouders in dezen tijd. Jenny was negentien, geen kind meer, de meisjes waren tegenwoordig op dien leeftijd zelfstandig. *Wij* - Phie en ik - waren volwassen toen we zestien waren, we dachten aan trouwen, droegen opgestoken haar en sleepjaponnen, maar we waren *niet* zelfstandig. De meisjes tegenwoordig gaan hun eigen weg. Mies, zoo lief en hartelijk ze voor hen was, wàt hadden ze per slot ook over haàr te zeggen! Wat wisten ze van haar! Mies die het heel gewoon vond met jongens en meisjes tot twaalf uur 's avonds in een kroegje te zitten.... vader en moeder hadden gelijk maar wat moesten zij eraan doen. Ach en daarom was 't goed dat Jenny en Mies niet bij opa en oma in huis waren gekomen. Zouden die zich erbij hebben neergelgd den sleutel te geven en niet te weten hoe laat in den nacht ze thuiskwamen?

Als zij dacht aan het leven, dat *zij* allen thuis hadden geleid, tusschen vader en moeder - waar lag het aan dat alles zoo anders was geworden. Mies was lief, maar Jenny zoo egocentrisch, zoo koud. Wat had zij nog aan dat kind, en 't was toch zoo'n dotje geweest, zoo'n beeldig schatje toen ze klein was....

Francines groote blauwe oogen stonden vol tranen. In haar gelaat, plots nu vergrijsd en niet meer opgemaakt, geworden dat van een al oude vrouw - treurde een aandoenlijke hulpelooze klacht die de ouders ontroerde bij alle ergernis. Maar hun scherpe ooren ontwaarden bij Francines verhalen over het gezamenlijk werk in deze moeielijke tijden een veranderen toen over Melgers. En een vreugde, een ontroering was toch ook weer in hen om dit oudste, zwakke, rumoerige kind, dat per slot een diepe warme leefkracht en ongeweten roerselen in zich borg; en nog heel laat tot een onverwachten schoonen bloei geraakte.

Over tienen kwam Mies nog opdagen.

'Zoo laat....' dachten de grootouders, de moeder. Maar hun grief kon toch niet weerstaan de vreugde die dit warme spontane gezonde kind hun gaf - met haar trouwe armen om hun hals, haar

innigen kus op hun verstroefde gezichten. Ach neen, dit kind moesten zij ook laten gaan zooals het wilde - zij ging nu eenmaal den weg van de vrouw uit dezen tijd.

Maar Annette, terwijl zij stil zat en luisterde, dacht opeens:

'*Ging* dit kind diep innerlijk werkelijk zulke andere wegen dan zij allen eenmaal? Als Frederik dit beweerde, had zij altijd een onduidelijk verweer gevoeld dat het niet waar was. En nu wist zij het op eenmaal zeker: Uiterlijk ja - onder den dwingenden tijdgeest, den buitensporigen verwilderden, die alles ook in de landen waar de oorlog niet was, uit de voegen rukte. Maar daarnaast gehoorzaamde zij toch slechts het diepste van haar wezen, dat haar al als klein kind met haar poppen dokter en ziekenhuisje deed spelen - niets dan de machtige drijfveer van haar hart. Was dit iets anders dan wat haàr eigen vader geleid had, wat hij beleden had met een onafgebroken plichtgetrouw, zijn werk toegewijd leven? Annette zag opeens in één flits tezamen beelden vlak naast elkaar, verleden en heden. Mies in haàr leven, en dat oude smalle huis met dien langen bleeken stillen man; 't huis op het mooie grachtje waar zij als kind door de ruiten getuurd had. Het waren de *oude* wegen, waarlangs ook de jongeren weer trokken; geleid en bestuurd door wie daar vóór hen gingen - die zij hadden in hun bloed.

Grootvader plaagde Mies.

'Fuifnummer! Wanneer studeer je eigenlijk? Als ik op jou moet wachten, zal ik nog een Methusalem moeten worden!'

Ze lachte. ''t Lijkt meer dan het is. Ik werk heusch hard overdag en 's avonds. Ik zit al om acht uur op college! Maar soms moet ik er ineens uit, 's avonds laat dikwijls nog. Ik loop zoo graag alleen in 't donker.'

'Heb je Jenny pas gezien?' vroeg Francine.

'Ja. Jen studeert geweldig.'

'Komt ze niet? Ze weet toch dat ik er ben. Ik had haar geschreven of ze me halen kwam van de boot. Maar geen Jen.'

Mies rekende snel. 'Ze moèst Jenny vinden - dadelijk straks. Ze was natuurlijk niet thuis geweest.'

En in dien tijd babbelde ze vroolijk door, vroeg naar het water, beloofde Zaterdag te komen en met alles te helpen. Tot ze eindelijk opstond, haar loden mantel hoog toegeknoopt, haar regenhoedje over haar ooren, lachend omdat het buiten kletterde tegen de ruiten. Francine hoorde het: de vorst was over - wat werd het nu weer! Haar gezicht moe en bleek getrokken, luisterde peinzend....

'Kind - in dat weer....'

'Jullie doet of ik de poes ben!' zong ze vroolijk; ze schoof de

gordijnen opzij en tuurde naar buiten. Regen of sneeuw? Neen droog werd het de eerste uren niet.

Toen zij weer omkeek, zag zij haar grootvader opzien van het Handelsblad, en zijn gezicht, ontdaan, versmald als in een huiver naar grootmoeder toegebogen:

'De violist Kraus is bij aankomst in New York plotseling overleden.'

Er viel een stilte in de kamer, zoo diep en intens plotseling, of er een doode stond.

Over de tafel - de tafel waaraan zij met Jetje gezeten hadden - keken zij elkaar in de oogen. En zwegen lang. Tot eindelijk Frederik het blad omsloeg, onder Kunstnieuws den naam opnieuw vond, met het zwarte kruisje geteekend....

Zij vergaten volkomen het kind dat daar stond - bevangen en stil in haar regenmanteltje. Zij zagen één ding: dien middag zij beiden staande tegenover Kraus, toen een onmetelijke bitterheid hun hart verhard had jegens hem. Nu - stond Jetje bij hen, en haar liefde pleitte voor hem, nu zij hem eindelijk ontmoette in den dood.

Het kind stond daar nog steeds heel stil - als bevangen door een vreemde aanwezendheid in die oude vertrouwde kamer. Zij voelde meer dan zij zag hoe iets die drie geraakt had, dat dieper ging dan het enkel krantenbericht. Iets dat zij niet wist en waarbij zij haar volkomen vergaten. Tot eindelijk grootvader rond zag als van een verre reis terugkeerend, en een moeielijke glimlach zich naar boven worstelde in zijn als in kou verstramd gelaat.

'Laten we ons kind daar nu maar zoo staan!'

Mies holde naar hem toe. De groote liefde in zijn stem, die haar heelemaal binnenin zich trok! Ze vleide haar wang tegen zijn kalen schedel, maar toen was haar kus plotseling voorzichtig en schuchter: ze had zijn wang vochtig gevoeld. En ze dacht, met haar armen om hem heen: wat hield ze van hem - en van oma - van moes - van allemaal. Al die lieve oudjes....'

Maar op de stoep buiten, wist ze weer: ze moest Jenny vinden.

De grachten langs, de Utrechtsche straat door, stapte zij snelbesloten naar de Van Woustraat. Dikwijls 's avonds laat nog haalde ze Jenny op. Jen, die absoluut haar eigen weg ging, onafhankelijk, niemand een blik gunnend in haar denken of voelen. Mies had het aanvaard zonder protest of verwijt, terwijl zij zelf al wat haar studie meebracht eenzaam had uitgeworsteld. Het wàs niet alles zoo blij en heerlijk als ze thuis liet voorkomen. Ze had vooral dit jaar uren, dagen gekend van vreeselijken afschuw, van twijfel en nood, van blikken

in een rauwe werkelijkheid die onmeedoogend alle idealisme dreigde dood te hameren.

Mies met haar warm hart, was tegelijk een nuchter practisch denkend wezen. Het laatste jaar had moeder haar eens verteld van tante Jetje - alleen den naam van den man verzwegen.

Zij had het met een verweer in haar hart aangehoord. Het was haar absoluut vreemd; zulk een gevoel drijvend tot de uiterste consequenties van den dood, als het leven niet bracht wat verwacht was - het hoorde tot een anderen tijd. Oma vertelde vroeger wel, hoe in haar tijd meisjes de tering kregen van een ongelukkige liefde. Het had haar getroffen als iets belachelijks, beklagelijks. Hun tijd had de vrouw achtergelaten, die den éénen man aanhangt en zich daarin uitsluitend verzinkt - voor wie het bezit van dien eenen leven of sterven beduidde. Deze jaren, waarin de Dood meester was, hadden verzwolgen dit beeld van de vrouw. Van Heloïse langs Badeloch tot het laatst der vorige eeuw - de eeuw waarin liederen bloeiden en ontroerden van Schubert en Schumann en Brahms - waarin de strijd was meegeleefd en meegeleden van Wagners Sachs en Evchen, maar ook van een Renate Fuchs, hadden groote prozaisten de vrouw verheerlijkt in haar liefde als het beste wat in haar leefde - in dwaasheid, blindheid, grootheid en schande - maar altijd in die geweldige, vervoerende, al 't andere vernietigende macht welke voor alle vrouwen had beteekend: *het* leven.

Mies met jonge oogen staand in den eigen tijd, zag de wereld vol van belangen die haar meesleepten, haar veel deden nadenken. Ook over Jenny dacht Mies. Ze wist dat Jenny haar leven eenvoudig nam. Ze had het gezien eerst met schrik, later het aanvaardend. Het waren de dingen die zij meer om zich heen zag gebeuren, die zij niet veroordeelde - alleen voorbarig vond, onverstandig. Ze was slechts beducht dat haar ouders, haar grootouders het zouden weten. Zij wilde dat de ‘oudjes’ besparen. Daarvoor waakte zij nauwgezet, met onverslapte aandacht.

In de Van Woustraat zocht ze moeielijk in het donker een nummer. Juist toen zij de hand strekte naar de bel, ging de deur open, en een jongen kwam naar buiten. Mies de deur tegenhoudend, ging hem voorbij naar binnen.

Twee trappen op naar de kamer van Van Loo, Jenny's vriend, dat wist ze nog. Ze was hier eens geweest, toen Jenny en hij met nog twee anderen kwartet speelden. Even aarzelend, zich onbehagelijk voelend in het schraal verlicht portaal, stond ze. Ze zag in een flits de kamer op de Keizersgracht met haar grootouders, haar moeder....

‘Waar beland ik,’ dacht ze weerzinnig - klopte dan vastberaden.

Uit de kamer kwamen snelle stappen, toen keek Van Loo's blozend gezicht met den witblonden kuif gefronst om de deur.

‘Hallo. Ik ben 't - Mies.’ zei 't meisje koel. ‘Ik wou even weten: is Jen hier?’

De jonge man week terug.

‘Ja zeker. Kom binnen.’

Mies kwam. Op den breeden divan zag ze Jenny, haar oogen groot donker in haar zeer bleek gezichtje.

‘Goeienavond,’ zei Mies luchtig. ‘Een dankzegging waard dat ik je heb. Moeder is op de Keizersgracht zeg. Heeft je geschreven of je haar kwam halen vanmiddag van de boot.’

Jenny veerde snel overeind. Met haar beide smalle handen streek ze haar haren op.

‘Ik kom je halen.’

‘Locomotief,’ lachte Jenny even.

Een stilte bleef hangen, waarin de blikken van den jongen en het meisje elkaar grepen en weer loslieten.

Mies had zich afgekeerd, stond oorlogsplaten van Raemakers te bezien: ‘De Gijzelaars,’ zij sloeg om: ‘De Schilden van Rousselaere’ - ‘Prikkeldraad’ - ‘Militaire noodzaak’. Een oogenblik meegesleept in de suggestieve kracht der teekeningen, verloor ze het besef van de kamer, de twee achter haar, werd de sterke drang weer levend in haar daàrheen te gaan, te helpen, te helen. Achter haar was Jenny's stem:

‘Regent het nog?’

‘En of.’

‘Neem mijn cape,’ zei Van Loo.

Ze bedacht zeer wel dat hij dan zelf niets had morgen - maar ze liet met een lachje zich de zware cape over haar mantel omslaan.

‘Nu: Go dag pandekage.’

‘Go dag höne pöne.’

‘Wat's dat?’ lachte Mies.

‘We leeren Noorsch, wist je dat niet?’

Van Loo zweeg terwijl hij de deur voor hen openhield. Hij had een haast pijnlijken glimlach toen hij Jenny aanzag, maar ze liep hem onberoerd voorbij.

‘Ik zal jullie bijlichten - dag Mies.’

‘Goeienavond.’

Op straat in de nu fijne jachtsneeuw gingen de meisjes dicht naast elkaar.

‘Wanneer is moeder gekomen?’ vroeg Jenny.

‘Vanmiddag. Je hebt dus dien brief gekregen. Daarom heb ik je gezocht.’

‘Ja dat was ook goed. Hoe laat is 't?’

‘Elf uur.’

‘Te laat om nog op de Keizersgracht aan te komen.’

‘Dan moet je morgenochtend vroeg gaan.’

‘Ja.’

Een poos gingen ze weer zwijgend. Ineens stond Jenny stil. ‘Dat eind heelemaal naar *mijn* kamer....’

Bij 't licht van een lantaarn zag Mies haar groenbleek.

‘Blijf dan bij mij - daar zijn we zoo.’

‘Moet jij niet werken?’

‘Ja. Maar je kunt slapen in mijn bed, dan ga ik op de bank.’

‘O graag.’

‘Maar Van Loo zijn cape? Die moet hij toch morgen hebben?’

‘Kan ik niets aan doen.’

Op Mies' kamer kroop ze op den grond voor de kachel. Er lag een vale vermoeidheid over haar heele wezen, die Mies trof.

‘Hèb je veel aan Van Loo?’ vroeg ze opeens.

‘Hij speelt de moderne Franschen zooals ik nooit gehoord heb - een heel bizondere aanslag. Hij heeft me zooveel geleerd in mijn eigen spel. Leemten.... Ik studeer nu eigenlijk voor 't eerst bewust.’

‘Dat is veel als iemand je dat geeft.’

‘Tjà misschien.’ Jenny strekte de armen hoog, liet ze zakken op haar hoofd. ‘'t Was bij Rongelsma net het andere. Die had een groote charme als man, maar er zat niets achter. Hij verveelde me al na vier weken. Een domme jongen, hij loopt me nog altijd achterna....’

Mies was gaan zitten aan den anderen kant van de kachel. Een weldadig vertrouwd gevoel dat er zoo zelden was tusschen Jenny en haar, deed haar verlangen met haar zusje te praten. Ze dacht: ‘Waarom leeft ze met Van Loo als ze hem niet liefheeft.’ Maar ze vroeg niet.

‘Van Loo,’ zei Jenny weer, ‘verveelt me nooit. Maar ach,’ ze liet zich languit vallen, ‘per slot is Van Loo óók maar een man. Ik bedoel, ze waardeeren een vrouw in 't huwelijk precies zoo ver als ze er nut en genoegen van trekken. Op dezelfde manier als een boer zijn fijn gebeeldhouwde kast waardeert: goed om een spijker in te slaan en er alle dagen zijn vuile oude pet aan op te hangen. Zoo'n kast wil hij ook niet kwijt als hij hem jaren gehad heeft - hij is er op gesteld als gebruiksvoorwerp....’

Mies begon te lachen.

‘Zoo zijn ze toch niet allemaal! Denk eens aan vader, aan groot-

vader. Jij bent de gereïncarneerde suffragette van vijf-en-twintig jaar geleden waar we altijd de verhalen nog van hooren!'

'Welneen, ik ben geen mannenhaatster. Ik zie ze alleen maar door en door. Een man heeft veel aantrekkelijke kwaliteiten. Hij is een perfect vriend. Je moet van hem weten te nemen wat je van nut kan zijn en 't andere laten liggen. Hij zal je heusch ook niet sparen, je moet je zelf weten te sparen.'

'Gelóóf je dan niet in een echte liefde?'

Jenny zweeg. Van alle dingen kon haar het meest verwonderen zoo'n bezeten liefde van een vrouw voor één.

'Van een vrouw - ja. Maar dat is haar ondergang. Ze krijgt nooit terug wat ze geeft. Waaraan denk je dat tante Jetje gestorven is?'

'Maar je wil toch, je hóópt toch het eens te vinden....'

Jenny schudde haar hoofd. 'Iets is er ja dat je wilt, en dat je toch altijd weer ontsnapt.'

Ze keek op, haar oogleden waren rood of ze geschreid had.

'Dat heb ik altijd gehad, mijn heele leven van klein kind af. 't Verlangen naar één, die met zijn begrip in me zou dringen, of ik wou of met....'

'Vader en moeder zijn toch lief voor ons geweest.'

'Ja. Op hùn manier. Maar niet op de mijne. Moeder was gezellig en aardig, maar ze dacht altijd aan andere dingen. Dat zag ik al als klein kind. We zaten om de tafel met ons vijven, en moeder schepte soep op, sneed de boterhammen, babbelde, lachte, vroeg - maar je wist dat ze mijlen weg was. Wonderlijk dat niemand ooit wist waàr....'

Mies zweeg. Ze zag het beeld door Jenny opgeroepen. Ze had opeens een wonderlijk medelijden met haar moeder.

Jenny ging voort. 'Toen ik nog heel klein was had ik angsten. Ik was bang in 't donker. Maar ik mocht geen nachtlichtje hebben. Ze hebben nooit willen begrijpen dat ik stikte in donker. Ze deden de moeite niet te *willen* begrijpen wat me zoo beangstigde. Jij was gezond robuust, jij hadt al die dingen niet. Ik was als de dood voor die koe waar we altijd langs moesten naar school. Later moest ik privaatles hebben van dien kerel met zijn druipneus.'

Mies schaterde. 'We zeien gewoon: "Meneer, uw neus." En dan veegde hij met zijn zakdoek.'

'Ja jij - jij lachte. Maar ik, ik kon niet eten zoo'n dag. Ze lachten als ik 't zei. Ik kon niet studeeren als er koffie gemalen werd in de keuken. Dan was ik bedorven voor den heelen ochtend. En nooit heeft moeder - zelfs nù nog niet - willen verbieden op dien tijd juist koffie te malen. Ze vergeet het. Ze wist hoe een orgel me dol maakte, en toch zou ze altijd een orgelman een dubbeltje geven.'

‘Een orgel, dat is Amsterdam voor moeder. Hoe kan je wrokken over dingen die voorbij zijn.’

‘Ze zijn nooit voorbij. Er *is* nooit iets voorbij.’

‘Jawel, *dàt* is voorbij. Ze hebben 't niet geweten. En wat weten *wij* van vader en moeder....’ Ze stokte, zag plotseling voor haar geest dezen avond - opa's gezicht over de krant oma aanzien. ‘Wàt weten wij van opa en oma,’ voltooide ze.

Jenny schokte haar schouders op.

‘Die oude levens. Oude menschen! *Ik* ben jong. Ik wil *mijn* leven!’

‘Dat heb je toch?’

‘Neen. Nooit zooals ik wil. Ik zou alleen kunnen opleven met iemand, die met *zijn* geest in den mijnen graaft en wroet, en me bevrijdt omdat hij me verstaat. Wat heb ik gehad aan jullie liefde? Jullie hebt me niet bevrijd! In Van Loo voel ik soms een mogelijkheid. Zóó als hij Debussy, Ravel aanvoelt, omhoogheft - zóó wil *ik* begrepen zijn....’

Mies keek op.

‘Dacht je dan dat ze *mij* begrepen hebben? Heb jij mij begrepen?’

‘Och bij jou ging alles zoo licht - je was altijd zoo luchtig, zoo zonnig.’

‘O ja, ik ben ook altijd gelukkig geweest thuis - en nog. Maar niemand heeft toch ooit iets geweten van wat al als kind onomstootelijk mijn heele gedachte-en-gevoelswezen regeerde: dat ik eenmaal dokter worden wou. Toen ik klein was dacht ik in mijn onnoozelheid: ik verkleed me later als man, en dan kan het. Heb jij of iemand daarvan geweten?’

‘Neen. Maar dat was niet iets van een diepgaande worsteling.’

Mies' blauwe oogen werden donker.

‘Het was voor mij iets heiligs. Het was *de* roep, waaraan ik te gehoorzamen had. Noem je dat niets diepgaands?’

‘Nu ja, goed. Waarom heb jij daar dan nooit over gesproken thuis? Omdat je wist: ze begrijpen er niets van, nietwaar?’

Mies dacht na. Zeker dat was zoo. Toen ze eenmaal gezegd had dat ze studeeren wou, hadden ze niet begrepen. Maar zich ook niet verzet. Moederziel alleen was ze op alles afgestevend. Wat ze had uitgeworsteld met zichzelf in die studie wist ook niemand. Allemaal waar. Maar ze had het kunnen nemen zooals het was. Zóó zijn zij - en zóó ben ik. Ze hield van ze zooals ze waren.

‘Ik zie jou wel,’ ging Jenny voort. ‘Met je gemakkelijke zonnige natuur, zwijg je als je weet hij hen geen begrip te vinden. Maar het komt *niet* in je op, dat je dan ook met al jouw hooggeroemde liefde hen buiten zet; dat jij die oude menschen even eenzaam maakt

als wij vroeger waren. Je bent harder dan ik nog, die hen wil binnen *mijn* kring sleepen.'

'Ik ben niet hard. Ik neem ze zooals ze zijn. Elk op zijn manier.'

'Dat is schipperen, dat is slap. Ik *wil* dat wien ik lief zal hebben mij begrijpt. En anders is 't me niets waard. Oh - wat ben ik moe! Kan 't je heusch niet schelen als ik in je bed ga?'

In haar plaid gerold op haar niet makkelijke bank lag Mies nog lang wakker. Zij hoorde Jenny's woorden: 'Waaraan denk je dat tante Jetje gestorven is?' En ze zag wonderlijk duidelijk die beiden: Kraus en Jetje. Dacht dan weer aan den wanhopigen stap, dien de stralende zachte blonde Jetje in een moment van vertwijfeling gedaan had.

Er sprong iets in haar terug.

'Ik zou altijd léven willen - zelfs al werd alles nog zoo ellendig.'

Tegen de ruiten gudste de regen - de regen die weer het dunne ijs had versmolten en verbrokkeld in de overstroomde landen - het ijs dat had stukgeknaagd wat daar nog overeind stond, door het water gespaard.

Over het land plaste de regen - over de Noordzee waar de schepen wegzonken - de Medea met sinaasappelen, de Katwijk met maïs.... voedsel dat verzonk - de Palembang - de Berkelstroom - de Tubantia.... Over de verdronken landen aan den IJzer - over de slagvelden van Frankrijk - over de dorpen waar de Duitsche deportaties de gezinnen vaneen scheurden - waar het 'mannen rechts en vrouwen links' opklonk als een gruwel in den nacht....

Regen - regen.... over de duizenden, doelloos vergaand, menschelijke ruïnen, verziekt, verminkt in gevangenkampen.... Regen - regen - over ongetelde kruisen in den nacht.... over ongetelde gedachten, zoekend, vragend....

Regen - regen....

XXXVII

IN de mangelkamer telde Sophie Hartonius de schoone wasch. Zij had het druk - te druk, en behoorlijke hulp nooit. Met al haar volharding vastgeklemd in de begeerte zitting te hebben, te heerschen in de tallooze besturen, de commissies door den oorlog in 't leven geroepen, organiseerde zij bovendien nog muziekavonden voor de geïnterneerden, de soldaten. Jonge meisjes kwamen bij haar repeteeren, Els accompagneerde.... Maar Els.... Aan Els had ze zooveel niet meer. Zij wist ook wel wat het was: dat waar het kind haar niet meer over sprak, omdat zij haar den eersten keer den besten den wind van voren gegeven had: te willen gaan dansen.

Dansen. Sophie Hartonius legde de stapeltjes verkeerd, boog haar fijne donkere hoofd als onder een slag. Dit kind had zij met haar trouwe, veeleischende, bekrompen en hoogmoedige ziel als een eigen dochter lief. Er waren wel altijd jaloezieën geweest om de voorkeur voor vader - om Hartonius' groote liefde voor Els - vooral in de jaren toen ook de moeielijkheden om Willy nog hoog liepen; maar na Willy's vertrek uit huis, was Els' zachte vriendelijke gelijkmatigheid het eenige wat haar nooit irriteerde.

Nu was een half jaar geleden Els bij haar gekomen en had gezegd: ‘Moeder als ik wou gaan dansen; zoudt u daar dan tegen hebben?’

‘Dansen? Ik ertegen hebben?’

‘Ik bedoel moeder, dansen op een tooneel - voor een zaal - zooals Leistikov - als Isidora Duncan....’

De verbazing, de schrik, de ellende hadden Sophie Hartonius stom geslagen.

Een kind, opgevoed door hèn - in hun huis - dansen op een tooneel!

Alles tegelijk bestormde haar. Allereerst: haar trouw aan Hartonius, hèm behoeden voor die schande. Dan meteen eroverheen de argwaan, de altijd loerende achterdocht: wisten die twee het misschien al samen? Stond zij weer alleen er buiten?

'Weet vader het?' viel ze scherp aan.

'Neen,' zei het meisje even kleurend. 'Ik-e - zie er tegen op. ik wou er eerst eens met u over praten.'

Toen was Sophie uitgebarsten.

'Daar was per slot die kerel, Els' eigen vader, met zijn verderfelijken invloed. Zoo had zij verlangd naar een dochtertje, eindelijk had zij dit gekregen, het dien nietswaardigen vent afgenomen - het was van haàr! En daar opeens zag zij *zijn* grijns - *zijn* triomf! Zijn invloed ging boven die van hen beiden uit. Die ontroofde hun het kind nu ze groot was, lief en mooi opgegroeid. Oh de parasiet, de ellendeling, die nooit zou ophouden ongeluk te brengen waar hij kwam!'

In een stortvloed vielen haar woorden over Els. En het kind, te jong om te voelen hoe bedreigde liefde hier slechts haar woede en smart uitvierden, zag niets dan verontwaardigd dwarsboomen van haar hartewensch. En een totale afwezigheid van begrip van haàr gedachten, haar aanleg.

In het zwijgen dat zij er beiden toe deden na dien dag, was langzaam alles schijnbaar weer als van ouds geworden tusschen hen. Er werd niet meer over gerept, maar het had Sophie niet meer losgelaten. En zij kon er tegen niemand over spreken. Zij kòn niet klagen tegen haar moeder, haar vader, haar zuster, dat het kind door haàr opgevoed zulke idealen had. Dansen! Alles in Sophie kwam in opstand. Al dat onvoegzame, die bewegingen! Zij schreide heete tranen in stilte.

'Dat Els dàt wilde!' Voor Hartonius verzweeg zij het in de eerste plaats. In de argwanende vrees ook nog steeds, dat hij misschien zóó zou verschillen in opvatting met haàr, dat hij zou toegeven. De verbittering, een poos ondergegaan in overstelpend druk werk, begon weer op te steken.

Els had zich na dit gesprek teruggetrokken - teleurgesteld, gekwetst. En in de onredelijkheid, de kortzichtigheid van haar jeugd, dacht zij voor 't eerst: een eigen moeder zou dit wèl begrepen hebben.

Aan haar eigen vader dacht zij ook, maar met wrevel. *Hij* zou het plan toejuichen, alleen al omdat hij wist daarmee de Hartoniussen te fnuiken. Van diè hulp wendde zij zich afkeerig af. En terwijl zij den strijd in stilte uitleed, werd de toon van haar brieven koeler in antwoord op de zijne, die altijd vol waren van den eenen angst: een bom

uit een vliegtuig op het sanatorium. Altijd meende hij die vervloekte dingen te hooren in de lucht.

Het meisje lachte onbarmhartig smadelijk. Wat was al die ziekelijke verbeelding vergeleken bij haàr moeielijkheden! Want zij kwam niet verder, en de tijd ging voorbij. Heimelijk, in duizend vreezen was zij eindelijk naar Leistikov gegaan, en had haar gevraagd te mogen voordansen om haar oordeel te hooren.

Eenmaal dansende, was de onzekerheid, de angst van haar afgevallen; zij had gedanst in een wilde overgave, in de onbestudeerde, aangeboren gratie van haar lichaam, de lenigheid van haar Indisch bloed. En de danseres verrast maar voorzichtig, had haar gewezen op al het nog onvolmaakte, toch eerlijk niet verheeld dat hier een bizondere aanleg aanwezig was.

Naar huis kwam Els in een soort dronkenschap van vreugd. Zij had er vader nog altijd niet over durven spreken.... Als hij het ook niet goedvond, wat dàn? Maar nu - was er niet meer het praten in de lucht. Nu kon zij hem Leistikovs oordeel zeggen - daar zou hij ook wel een beetje trotsch op zijn. En hij zou het heel anders inzien dan moeder.

Een laten Maartavond kwam zij op kantoor bij hem binnen. Toen hij haar zag, lichtte hij op.

'Els,' hij strekte zijn hand, 'kom bij me, dochtertje.'

'Ja vader, dat wou ik ook.' Zij ging op de leuning van zijn stoel zitten, sloeg haar arm om zijn hals.

'Vadertje, we moeten eens samen praten. Ernstig hoor. Heb je tijd?'

Hij schoof terug al het dringende werk dat hij had. Toen hij zijn gezicht ophief naar haar met het milde dat er voor haar altijd in was, zag ze hoe grijs hij werd.

'Vadertje - ja, hoe moet ik nu beginnen.... Een mensch heeft dingen in zich die hij niet altijd zeggen kan.' Ze draaide aan een knoop van zijn jas. 'Maar die toch héél ernstig zijn....'

'Géén rimpel, pas op!' lachte hij.

Zij nam zijn vinger, streek ermee over haar voorhoofd. 'Zoo.

Nu niet in de rede vallen. Ik zal je zeggen: ik heb den laatsten tijd iets gehad wat jullie geen van allen wisten - alleen Willy ja, maar die begreep het niet.'

'Willy? En *ik* niet?'

'Neen.' Ze gaf hem een zoen. 'Jij niet. Daar.'

Hij hield haar vast. 'Nu verder poes.'

'Ja vader, dat eene dan, was dat ik danste. Nee stil nu: toen ik Leistikov zag dansen, heb ik ineens geweten dat ik dàt ook wilde.

Of ik altijd iets gemist had, en het er nu wàs. Gevoel, gedachte uitdrukken in de beweging van je lichaam.'

Hij keek haar strak aan.

'Ik vertel dit zoo precies - het is zoo lastig om een ander uit te leggen.... maar eindelijk ben ik in mijn eentje onder duizend angsten - want verbeeld je, *jij* wist er heelemaal niets van, dat was nog nooit gebeurd, doodeenzaam voelde ik me.... naar Leistikov gegaan en heb haar voorgedanst.'

Ze keek hem vol verwachting aan, maar zijn gezicht was op eenmaal zoo gesloten ontoegankelijk alsof iets het plotseling versteend had. Ineens wist ze, dit was het gezicht waarmee hij Willy kon aankijken.

Er wankelde iets in haar. Haar gevoel van veiligheid begaf haar. Toen ze weer doorging, was er een lichte ademloosheid in haar stem.

'Zij zei, dat ik een grooten aanleg had, dat zei ze ronduit, ik mocht het tegen u zeggen. Het was nog onvolmaakt alles, natuurlijk - maar het voornaamste had ik - ik heb 't ook altijd gehàd - ik... Vàder!'

Ze was van de leuning gegleden door de heftigheid waarmee hij plotseling rechtop schoot en zijn arm wegtrok.

'En nu wil je me toch zeker niet komen vragen danseres te mogen worden?'

Stom keek ze hem aan. Haar tong weigerde. Dit was een 'vader' dien *zij* niet kende. Ze knikte schuw.

'Hoe kàn je,' zei hij, gesmoord van woede, ellende. 'Hoe kàn je het hart hebben me dàt te komen zeggen!'

'Maar omdat het mijn diepste zelf is! Daarom juist kom ik bij u. U die me toch altijd begrijpt!'

'*Begrijpt*,' zei hij haast stikkend, 'ik begrijp 't maar al te best! Maar luister goed, eens en voor al: nooit. Nooit zoolang je in mijn huis bent.'

'Waarom minacht u het!' riep ze driftig ook, gestriemd door zijn toon. 'Daar hebt u het recht niet toe! Als ik schilderde, zong, pianospeelde, dat zou u goed vinden. Dat is toch precies hetzelfde!'

'Neen,' zei hij koud, 'dat is *niet* hetzelfde - en het ergste is dat jij dat niet eens voelt.'

Hij keerde zich af. Met zijn hoofd in zijn handen zat hij, zijn ellebogen op zijn bureau. In dit oogenblik besefte hij, brak wat zijn leven waarde gaf.

'Hij houdt ineens niet meer van me,' vloog door Els' hoofd. En plotseling even woedend als hij, in de pijn die dit plotseling onthouden van zijn liefde, zijn begrip haar deed, sloeg ze toe:

'Als u het niet wilt, u heeft per slot niets over me te zeggen - dan vraag ik het mijn eigen vader.'

Hij sprong op als onder een slag - hij brulde in zoo'n onmachtige smart en woede dat alle woord hem begaf, hij slechts in een primitieven ongearticuleerden klank zijn jammer kon lucht geven.

Ze was teruggeweken, wit tot in haar lippen om de uitwerking van haar woorden - angstig zelf om de wond die ze had geslagen.

'Vadertje,' ze lag bij hem op haar knieen, greep naar zijn hand die hij wegrukte - 'ik *wil* niet van die dingen zeggen,' snikte ze wanhopig, 'vergeef 't me, oh vergeef 't me - ik hou alléén van jou - dat weet je toch, alléén.... van.... jou....'

Langzaam wendde hij zijn hoofd om.

'*Wil* je - *dit*.... opgeven?'

Ze beet kreunend in haar vingers.

'O wat was dat voor vreeselijks. Als je kwam vragen om wat je leven was, eischte vader dat je het opgeven zou. Zonder vragen, zonder aandacht, zonder redeneeren, zonder probééren je te begrijpen. Er was alleen: als je dàt volgde was je uitgestooten van zijn liefde. O, maar dat maakte haar gek, daar kon ze niet buiten immers! En het andere, dat kon je niet opgeven.'

Toen uit dit alles, schoot diep uit haar borst de kreet, gedachte die haar wondde in onbegrepen combinatie van gevoelen:

'Als 't een man was dien ik hebben wou, zou u me aan hem geven.'

'Een man.' Hij staarde, zijn lippen trokken. Een man. Duizenden mannen! Duizenden smerige, onwaardige, onkiesch begeerige ontledende mannenoogen, aan wie ze eischte dat hij haar overleveren zou. Hij zag haar liever dood.

Ze stond plotseling op, zonder hem meer aan te zien - haar gezicht overstroomd van tranen vloog ze het kantoor uit.

Hij bleef alleen. Een wanhoop zoo diep als hij niet wist ooit te kunnen voelen, overmeesterde hem. 'Wat heb ik voor een leven gehad. Een vrouw die me niets is, die bij 't geringste tegen me opkrijscht als een duivel. Een zoon die mislukt, een eigen miserabel weggetje gaat. Alleen dit zonnetje was er altijd; dat me niets dan geluk gegeven heeft. En die doet me nu dit.... Als ze ooit iets om me gegeven had....'

Zijn gedachten stokten. Zelf ontledend wist hij scherp: als hij ooit gedacht had aan een man die haar zou komen weghalen, duwde hij die gedachte meteen weg. Wist hij diep in zichzelf deze vaderliefde hem over 't hoofd gegroeid tot méér: tot de diepe liefde, die een smartelijk geluk bleef onder den mantel van vaderschap. Nu zou hij haar moeten afstaan aan een gansche wereld van mannen....?

Hij zat er alleen, roerloos. Nog eens als op dien anderen avond,

toen zijn eenige jongen hier op deze plek tegen hem gezegd had: ‘In dit huis kan nooit iets gewoon gaan.’

Laat kwam hij eindelijk bij Sophie binnen. Zij keek bleek op toen hij binnenkwam. Els had even gezegd: ‘Ik heb het vader gevraagd van dat dansen, hij is boos op me,’ en was naar bed gegaan.

‘Ik zal den storm wel weer krijgen,’ dacht Sophie.

Hij kwam tegenover haar zitten en keek voor zich uit. Hij zag rood, een dikke ader lag gezwollen boven zijn oogen.

Ineens zei hij: ‘Jij wist 't?’

Ze verzette zich meteen.

‘Ja ik wist het. Maar ik vond het zoo ongehoord, ik wou 't jou besparen. Ik hoopte dat ze verstandig worden zou.’

Ze keek hem aan, zag hoe opgewonden hij was, en de jaloezie greep haar dat hij daar zóó onder leed. Verdrong het gevoel van saamhoorigheid dat sterk in dit gezamenlijk leed bij haar naar boven was gesprongen.

‘Jij - een vroùw - jij hadt haar kunnen terughouden. Dat kan een moeder. Dat moèt ze kunnen.’

De woorden, de heftig verdedigende, aanvallende, bestierven haar op de lippen, verdronken in het groote leed dat hij op *dit* oogenblik alléén haar een verwijt te zeggen had.

Maar hij dacht niet aan haar. Hij dacht aan niets dan aan wat hem dezen avond ontvallen was.

‘Nu zij *dit* wilde, wàs hij haar immers al kwijt.’

Boven lag Els. Was hij naar moeder gegaan? Sprak hij over haar met moeder, terwijl hij *wist* dat die nooit iets van haar begreep? In een verlorenheid van verdriet, dat niet eens meer precies de kwestie zelf raakte, drukte ze haar gezicht in 't kussen, en schreide haar jonge overvloedige tranen.

XXXVIII

DE donkere laatste Maartdag hing over het land - de stad - nòg was geen lente merkbaar in de grauwe koude atmosfeer. Door Amsterdam liep de schrik om het gerucht - vanwaar het precies kwam wist niemand - dat Engeland voornemens was een landing te doen op de Hollandsche kust.

Frits Craets slofte bij zijn moeder binnen - in een van zijn onverwachte overeenkomsten.

'Kan ik hier een paar dagen blijven?'

Hij zag meteen hoe blij ze oplichtte.

'Ik ben een zelfzuchtig beest,' zei hij, en liefkoosde haar kleine handen in zijn lange bruine vingers. En zij schreide plotseling bij zijn teederheid, in de diepe bedroefdheid die de dood van haar twee kinderen in haar gelaten had. Al wist zij zeer goed dat hij absoluut niet om haàr gekomen was, slechts gehoorzaamde aan den altijd weer opkomenden dwang: te loopen langs zijn oude grachten, in zijn eigen stad.

Zijn kamer was altijd klaar, zijn bed opgemaakt. Zoo goed als Pieters kamer altijd wachtte. Maar in den laatsten tijd kwam Pieter er zelden meer, geloofde ze.

Pieter was binnen gekomen aan de koffie - zijn fijne trekken bekommerd.

'Melgers was zooeven hier, alle verloven zijn ingetrokken. Het schijnt met die landing van Engeland op onze kust toch méér te zijn dan een wild gerucht.'

'Als dat gebeurt....'

'Ja als dàt gebeurt, zitten wij erin natuurlijk.'

Frits slenterde den ganschen middag door de stad. Door Amsterdam liep de nerveuse beroering om deze 'alerte'. Voor de telegrammen

dromden de menschen, en de plotseling weer opdoemende mogelijkheid van oorlog, joeg in alle gemoederen die zich reeds berustigd hadden in de overtuiging: ‘wij blijven er buiten,’ de vrees op.

Frits Craets stond ertusschen. Hij hoorde de uitroepen, de gemompelde uitingen van vrees. Hij voelde het vreemd aan, dacht plotseling: ‘En wat dan nòg. Er zou iets anders zijn, iets geweldigs dat zijn gansche doodgeloopen leventje een stoot gaf in een nieuwe richting. Die hem tot meeloopen zou *dwingen*.’

Hij sloeg de Torensteeg in, stond op de Torensluis een poos geleund tegen de brugleuning. Een mist begon op te wolken over het Singel. Zijn vroege eerste werk leefde plots in hem - die gedichten over een verbeeldingsvrouw welke hem met één slag bekend hadden gemaakt. Nog lazen de jongeren ook met graagte zijn verzen, maar den laatsten tijd had hij, als iemand met eerbied en genegenheid tegen hem over zijn werk sprak, de onverklaarbare neiging hem af te willen schudden. Verbeeldingsleven ja was het geweest - verbeelding - géén leven. Wat was er over hem gekomen het laatste jaar of hij zich voelde meegezogen in een machtigen stroom, of jaren lang zijn heele jeugd, het heele leven voor hem had stilgestaan als een doffe donkere poel, en op eenmaal een windstoot het had doen slaan over alle oevers. Of dingen die hadden geslapen in zijn ziel, die hij onnoozel onontvankelijk had ondergaan, bedroomd, maar niet begeerd zelf te beleven, waren komen te staan plotseling in een fel licht, zoodat hij niet eraan kon ontkomen. Ze moèst zien. Hij werd veertig jaar in Juni, en hij had het leven niet gekend. Hij had het geleefd als een slapende - hij had vrouwen gezien als een blinde. Trouwen had hij niet gewild in een aversie tegen den sleur - een verhouding ontweken in een afkeer van elke gebondenheid. En slechts de enkele korte passies waren opgedoemd en weggegleden als dwaallichten die nooit iets in hem hadden nagelaten.

Wat was het, dat plotseling in een abnormaal laat ontwaken, het besef in hem geworpen had van een werkelijkheidsleven en een diepe smachting daarnaar.

Hij stond er te staren; regels begonnen te zingen in hem:

> Al wat die vóór mij gingen dachten
> En leefden, weenden en zich verblijdden -
> Geef mij het leven dat mijn eigen is -
> Tot het oude pad ik kennen zal met ééne....

Hij wendde zich half om, duizelig, en liep onvast de Torensluis naar beneden, wantrouwend nagestaard door een agent.

Frits Craets zwalkte voort. Flarden herinnering.... zijn moeder die

zei: ‘Je zult nooit een gezin kunnen onderhouden.’ En hij: ‘Ik zou u ook bedanken!’

Hij keek op in de grauwe lucht - zijn hoofd gloeide.

‘Neen. Toèn. Maar een nieuw ras van vrouwen was opgegroeid, bekoorlijker, bewuster - groot, rank en lenig. Een ander dan de Hollandsche vrouwen uit *zijn* jongen tijd. Zelfs de ouderen, zij veranderden zich onder den dwang van een gansch anderen stroom. De mode.... neen het wàs niet de mode; het was dat veel diepere, dat den vrouwen gaf die plots sterke bewustheid van eigen lichaam. Hoe allerliefst waren ze met hun lange jakjes, gedecolleteerd zelfs op straat, de rokken sluik en boven den enkel. Vroeger was het onfatsoenlijk als een vrouw haar voet toonde.

Hij schrikte op, iemand sprak hem aan - en onwillig, moeielijk kwam hij tot de werkelijkheid terug. Boorsma, vroeger een der voorvechters van de moderne litteratuur, die altijd in zijn werk een levendig belang had gesteld. Hij was een gezeten handelsman geworden - een O.W.er noemden hem sommigen, met den naam op eenmaal geboren in deze dagen, nu velen met den smokkelhandel buitensporige winsten maakten.

‘Ben jij in stad? Kerel, dat tref ik. Ga met me mee - ik ben op weg naar Geeling - die houdt op zijn kamers om vijf uur iederen Vrijdag een soort instuif. Hij zal 't fijn vinden als ik jou meebreng!’

Frits glimlachte bleek, liep naast Boorsma mee. Hij kende dat niet onderscheidend enthousiasme van Geeling, die veel reisde, zelf reisverhalen schreef, oppervlakkig, vlot, journalistiek; gefortuneerd van zijn pen niet behoefde te leven. Je vondt daar een bonte menigte van al wat niet tot het superieure behoorde. Maar hij was koud, hij voelde zich verloren - hij liet zich meenemen naar wat warmte en gebondenheid.

Het was vol in de groote suite bij Geeling. Dikke sigarenrook walmde Frits Craets tegemoet op den drempel. Geeling verwelkomde hem luidruchtig, stelde hem voor met een merkbare voldoening.

Craets zag er uitsluitend mannen. Een paar schilders - wat journalisten - professor Krane, hoe kwam Geeling ertoe dièn vent hier te halen, van wien het bekend stond dat zijn litteraire kennis en appreciatie staakten bij Potgieter; de heele nieuwe litteratuur hield hij moedwillig afgesloten op zijn colleges - hij werd door zijn studenten met den nek aangezien en iedereen die even kon, promoveerde bij een ander.

Frits keek over hem heen naar Ten Broek, een fijne scherpe geest, tuberculoselijder, die pas een verrassende karakteristiek over de laatste tien jaren litteratuur in 't licht had gegeven. Die kwam naar

hem toe, hartelijk, en samen praatten zij over de boeken van dit jaar...

'*Wij* liggen een soort verlamd,' zei Ten Broek, 'wij zijn in een kwaden hoek geraakt op 't moment. In de oorlogslanden breekt zich de geweldige oorlogsemotie baan in de kunst, en dat zal nog sterker worden, gezuiverd als eenmaal de oorlog voorbij is. Dàn zal je pas de oorlogslitteratuur krijgen die een onvertroebeld beeld geeft, ontdaan van de verwardheden van eigen beleefde uren.'

Zij zwegen, luisterden naar wat vlak bij hen gepraat werd over het oorlogsgerucht. Over de ellende geleden in Rijssel: de omvangrijke deportaties naar de Duitsche munitiefabrieken - de stoeten wanhopigen, weggescheurden van huis en gezin, vullend de wegen.... De communist Kluwers stond er met zijn rossig bruinen baardgroei als een aapmensch bij, somber fanatiek de gebeurtenissen in Rusland volgend.

'Rusland,' hoorde Frits hem zeggen, 'ik wou dat ik erheen kon. Van daàruit zal alles gebeuren! De groote wereldrevolutie die niet meer tegen te houden is!'

Een oogenblik luisterden ze allen op - de kunstenaars, de handelsmenschen daar in het veilige donkere Amsterdam, als naar een verren donder die rommelde en weerlichtte aan een nauwelijks gezienen horizont. Dreef aan een vreemd nieuw onheilspellend gerucht van dingen die komende waren, nog maar door een enkele voorvoeld, en voorzien.

Frits' gevoelig oor werd getroffen door de stem van den schilder Meegen naast hem, die het laatst had gewerkt in glasblazerijen, daarover nu zijn socialistisch getinte meening ten beste gaf.

''t Is er vreeselijk, seg ik u meneer. En je kan 't niet vergeten! Als ik door de ruiten kijk, kijk ik door de longen fan me broeder.'

'Goede hemel, ik voel alles voor broederschap,' murmelde Frits Craets, 'maar waarom kan mijn broeder zijn Hollandsch niet behoorlijk spreken. Dàn zou ik misschien nog voor zijn emoties toegankelijk zijn.'

Hij wendde zich om, stond voor Krane, die hem aansprak met een tintje beschermende vriendelijkheid.

'Heeft u eigenlijk letteren gestudeerd meneer Craets?'

Frits keek met zijn scheeven glimlach naar den ander op.

'Neen Professor, leider nicht.'

Krane ontplofte.

'Neen inderdaad! Indien u tenminste een leerling van mij was, zou ik geen Duitsch woord als antwoord van u gekregen hebben.'

'Misschien,' zei Frits, zijn kin in zijn boord - 'misschien - professor....'

‘U meent?’

‘Het Hollandsch kan zelfs een student zóó ondragelijk gemaakt worden, dat hij vlucht in een andere taal.’

Krane werd rood tot onder zijn steile zwarte haren. In machtelooze kwaadheid mat hij Frits van 't hoofd tot de voeten, stapte weg.

Craets tegen den muur geleund dacht aan andere dingen.

Om hem heen ging het praten gedempt bezorgd om de alerte. Iemand beweerde: het zou een uitstrooisel zijn van Duitschland, om uit te lokken hoè wij ons in zoo'n geval zouden gedragen.’

‘Duitschland zou waarschijnlijk op 't moment àlles liever willen dan ons óók nog als vijanden in den rug te hebben.’

‘Je vergeet de Noordzeehavens....’

‘Ik gelóóf het niet.’

Opeens zag Frits iemand, dien hij nog niet opgemerkt had tot nog toe, een kleine bleeke grijze man met vurige donkere oogen - die juist de suite uitkwam.

‘Daar hadt je warempel zijn goeie vrind De Roos.’

Tegelijk zag de boekhandelaar hem, werkte zich verheugd naar hem toe.

‘Ik had geen vermoeden dat jij hier was! Hèhè wat 'n volte. Eigenlijk kan ik nooit goed weg van de zaak overdag, maar een uurtje neemt Klaartje 't wel waar. Ik moest er ook eens even uit.’

Nu merkte Frits dat De Roos er slecht uitzag.

Ja - hij miste Kornelis, met wien hij gewoon was alles te bepraten, al waren ze het nooit eens. En dàn, Kornelis lag daar in 't fort van Everdingen met nog een troep Amsterdamsche jongens, en het was een heele deun er de fut wat in te houden. Nu voelde *hij* zich zoo'n beetje de geestelijke vader van dat clubje.

Hij glimlachte. Iedere week schreef hij een grooten brief over letterlijk alles wat er in Amsterdam gebeurde, werkte daar zijn eigen gedachten tusschen, met aanhalingen uit zijn geliefde boeken. En zorgde ervoor, als er iets bij was dat hun belangstelling had gewekt, dat ze dit dan te lezen kregen. Er waren ook verschillende die terugschreven, van gedachte wisselden. Op de verzen van Van Collem waren ze dol. Dat was nu werkelijk een, die in zijn kunst moest uitzingen wat zijn geloof in maatschappij en leven was: het communisme. Deze tijd had die felle uiting in hem opgestooten.

Frits luisterde. Zijn eigen verweesdheid in het leven leerde hem den weg naar De Roos' eenzaamheid. Die had zich nog tijdig verweerd, een gezin gesticht! Waarom zou de oude heer De Roos eigenlijk nooit getrouwd zijn? Zóó slecht ging de winkel niet. Hij was misschien te veel uit zijn kring gegroeid, ook oud eer hij het wist.

Hij dacht opeens aan een voorval terug, dat in hem was blijven haken. De brievenbesteller in Laren, een knappe kerel van dertig, niet getrouwd omdat hij voor zijn moeder had moeten zorgen; liep nu hij eenmaal vrij was, het dochtertje van zijn buurvrouw na. Maar 't jonge ding lachte: 'Zoo'n ouwe kerel?'

Hij was erbij verkrompen. Zoo ongegeneerd ook als ze het tegen hèm zei - of ze hèm heelemaal geen man vond! Wàs hij zoo oud in de oogen van jonge vrouwen dus?

Het liet hem niet los, trok hem uit het groote drukke gezelschap als een looden last terug in een ontoegankelijk zwijgen. Toen hij later met De Roos samen buiten liep, moest hij denken hoe hij als geblaseerde jongen van twintig niet kéék zelfs naar die 'wichten', alleen een oudere vrouw interessant vond. Hij begreep dat niet meer.

De Roos zei opeens:

'En wat voer jij tegenswoordig zoo uit?'

Frits glimlachte. Die *s* vond hij zoo genoegelijk, zooals al die kleine dialecteigenaardigheden van De Roos. Het herinnerde hem aan den tijd toen hij die als kleine jongen al opmerkte, wanneer hij met zijn moeder naar den boekwinkel van De Roos kwam. En zij zitten ging op het matten stoeltje, en de boeken door haar kleine glacé handen glijden liet; er mee zitten bleef in haar schoot - of ze er niet goed weg mee wist, had 't kind scherp opgemerkt.

En ook aan oude oma herinnerde het hem....'

'Niets. Ik weet niet.... ik ben geloof ik in een nieuwe periode aangeland.'

'De oorlog? Heeft die je gegrepen?'

'Neen. Eerlijk gezegd de oorlog doet me niets. Ik vind het natuurlijk een ellendig idee al dat gemoord - onmenschelijk, immoreel - maar om te zeggen dat ik lijd onder die débacle der menschelijkheid - neen. Maar op de een of andere manier is er toch iets in me gebeurd. Hoe is 't ook weer wat ik vanmorgen dacht: ik kan niet meer voor of achteruit zien.

Ik ben een paar dagen naar huis gegaan.'

'Het zal tóch de oorlog zijn. De heele atmosfeer is zoo geweldig vervuld van nieuwe geluiden, nieuwe gedachten, wenschen, verlangens - zoo ontwricht door bloed en strijd en ellende - zoo ontmenscht! Dacht je dat iemand daaraan ontkwam? Al zat hij op een onbewoond eiland ver weg, onwetend en onbewust van al wat gebeurde - ik ben overtuigd dat hij het ervaren zou - dàt het op hem inwerken zou - hoe dan ook. We ademen het, we drinken het, onze ziel raakt er vol van. Zoo goed als je den vrede van een zomeravond indrinkt, drink je dit in.'

Hij keek op in de grauwe lucht. Zijn gezicht was stil en geduldig.

'Maar ook andere stemmen worden juist uit dezen tijd geboren. Nog jong, nog zwak op het moment. Maar zij zullen eenmaal zoo sterk worden dat zij al het bloed uitwisschen, dat zij zullen uitklinken boven kerkhoven en slagvelden. Dáárvoor, dat geloof ik zeker, is *dit* alles noodig. Het is de vreeselijke worsteling van een door oververfijnde cultuur uitgeputte verworden psyche met het natuurlijke, het primitieve, gezonde, het zuiver onvertroebeld menschelijke. Om diè stemmen, die nooit dood zijn geweest bij de grooten, bij de Russen vooral - die je daàr altijd hebt kunnen beluisteren: het kinderlijke en het wijze in één hart - het mystieke, het dicht staan bij God - om die stemmen te sterken en te doen hooren. En wat haast een ieder ondervindt als een worsteling, een kentering, een sterke beroering door zijn wezen, ten goede of ten kwade, dat *is* al die invloed; dat *is* de terugslag van die wereldworsteling in hemzelf.'

'Verwacht u dus na dezen oorlog een gansche geestelijke omwenteling?'

De Roos stond stil op zijn uitgesleten stoep - de stoep waar hij met Annètje Goldeweijn gestaan had en opgezien naar de sterren boven dezelfde gevels.

'Ja. Ik wacht erop met vast vertrouwen.'

De bel klingelde. 'Kom je erin?'

'Ja,' prevelde Frits Craets. 'Ja - heel graag.'

Een klant was in den winkel, door de nicht meteen overgedragen aan De Roos.

Frits keek de boekenrijen langs. Daar de nieuwe druk van 'De roos van Saäron' - een oorlogsuitgave, slecht papier. Daar 'Amsterdam', daar hield hij nog het meeste van - het andere was hem vreemd geworden....

Het belletje rinkelde - hij volgde De Roos naar de kamer.

'Ga zitten,' noodde die vriendelijk, begon met ouderwetsche wellevendheid voor thee te zorgen. Maar Frits hoorde het niet. Hij liep gejaagd heen en weer, begon meteen te praten. Niet over litteratuur, niet over den oorlog. 't Kon hem allemaal niets bommen. Praten moest hij over zichzelf. Eindelijk tegen een mensch zich uiten! En hier De Roos, daar had hij altijd tegen kunnen praten, beter, vrijer dan tegen iemand. Och ja, die steenen herderin op den schoorsteen - die had er altijd gestaan. De Roos vond het natuurlijk een monster met zijn kunstbesef; maar zijn moeder had er altijd 's avonds haar muts op gehangen.... Die soort dingen begreep hij.

Terwijl hij dit alles dacht, praatte hij al:

'Ik ziè mijn leven niet meer, ik ben het verband met alles kwijt; ik heb

geen houding meer in het leven. Ik begrijp ineens niet meer wàt ik vroeger zoo vast en zoo zeker wist: ‘dat het eenige voor mij was dit leven..’

‘Ja,’ zei De Roos, ‘hoe is die spreuk ook alweer: “Als iemands kleeren versleten zijn, liggen nieuwe kleeren voor hem gereed.” Jij bent uit je oude kleeren gebarsten, ze gaan niet meer mee voor dezen tijd. Er zijn duizenden oogen die naar je zien; en voor al die oogen wil je niet meer in je oude kleeren staan....’

Frits staarde.

‘Wat u daar zegt is hetzelfde, als wat u daareven beweerde over de nieuwe stemmen. Het is tòch niet waar dat ik die hoor.’

‘Wéét je altijd wat je hoort? Wat je ziet? Het duurt soms jaren eer je weet wàt je eenmaal gehoord en gezien hebt.’

‘Neen,’ zei Frits en hij begon weer op en neer te loopen op het rood en zwart koeharen karpet. ‘Ik ben zoo'n pur sang egoïst, dat ik voor niets vatbaar ben dan voor al wat precies met *mijn* beroerd leventje verband houdt.’

‘En dacht jij, dat al het nieuwe, dat zoo machtig geboren wordt daar in al die ellende over de grenzen - jou niet al làng bereikt heeft in dat ‘beroerde’ leventje? In alles.’

Frits luisterde niet.

‘Dat ik alléén ben! Dat ik oud word zonder kind of kraai. Dàt! En dat ik het zelf gedaan heb. Dat ik zoo blind en zoo stom ben geweest, om niet te zien hoe je zonder verband met de toekomst op een oogenblik niet meer voortleven kunt. Dat ik dat allemaal niet gesnapt heb toen het nog tijd was - dat ik niet begrepen heb dat *zij* gelijk hadden, mijn vader, mijn moeder, mijn broers, en zusters, en niet ik! Nu ben ik een kerel zonder bestaan, kan ik geen vrouw onderhouden - en nu kan ik óók niet verder.’

Het gezicht tegenover hem bleef stil aandachtig.

‘En als ik mijn vader, mijn broer vraag mij nù nog in de zaak te nemen - dan gaat 't niet meer. Ik kàn immers niets. Ik ben voor niets geschikt dan voor die anderhalve kritiek in de maand, een paar verzen in 't jaar. Ik kàn niet werken. Ik heb 't vroeger veracht, idioot gevonden en minderwaardig. Nu benijd ik ze - nu ben ik jaloersch op iedereen die werkt. 't Lijkt me een zaligheid te kunnen zwoegen als Pieter tot in den nacht, werken tot je er haast bij neervalt. *Ik* ben 's avonds alleen maar doodop van 't niets doen.

En ik kan 't haast niet meer verdragen dat ik niet in het leven hoor, dat ik er buiten sta. Ik kan er morgen uitvallen en geen mensch die 't merken zal, die me missen zal. Ik heb geen plaats ingenomen.’

De Roos keek hem aan. Zijn gezicht bleef luisterend in dezelfde aandacht, maar het scheen in die aandacht langzaam weg te schrompelen.

Het bleef een poos stil.

Eindelijk zei hij, en zijn stem was als van een die van verre terugkomt:

‘Die verloren tijd - die tijd van.... slaap - en nu die late bewustwording, ik geloof dat jij die hebt moeten hebben. Ik geloof, en als ik dat niet vast en stellig geloofde zou ik nooit door mijn leven heen gekomen zijn - want ik ben ook eenzaam geweest - dat onze levens langs dièn weg hebben moèten gaan. Er wàs voor jou waarschijnlijk geen andere weg - voor jouw aard - jouw aanleg. En geen plaats ingenomen? Dat kan niet waar zijn. Ieder neemt een plaats in - wij evengoed als die anderen met gezinnen. Al wat je geeft met je hart, met je geest, met je toewijding - dat is wat je uitzaait, dat is je verband met de toekomst.’

‘Ik niet. Ik hèb geen toewijding. Ik voel niets voor vreemden. *U* - u kunt dat, maar ik niet.’

‘Jij bent nog jong. Toen ik....’

‘Niet jong genoeg meer voor wat ik wil. Ik wil niets anders dan met zoo'n heerlijk jong frisch schepsel in mijn armen de wereld inloopen. De jeugd in me voelen, die ik stommeling heb laten verloopen. Ik bèn nog jong ja, ik voel me den laatsten tijd ineens verjongd, ik voel dingen in me die ik nooit gekend heb: ik wil dansen, ik wil drinken, ik wil eens heelemaal uitgelaten vroolijk wezen - er is een dorst in me naar onbesuisde dronken vroolijkheid! Als ik dat twintig jaar eerder gehad had, zou ik nu niet met leege handen zitten.’

‘Ach wie weet,’ zei de oude Karel De Roos. ‘De dòrst helpt niet.’

Maar Frits Craets hoorde hem niet. Zijn stem was een noodkreet - hij sloeg met zijn gebalde magere vuist tegen zijn beenig glanzend voorhoofd - hij snikte haast.

‘Ik *wil*, ik *moet* mijn leven hebben! Het heerlijke leven dat voor iedereen is! Waarom *ik* dan niet? Waarom heeft geen vrouw van *mij* gehouden - zóó dat ik ben wakker geworden! Ben ik te leelijk geweest? Te stom zeker wel! Geleefd in geestelijke belangstelling - o ja, zóó geestelijk dat ik er nu in verzuip, dat ik erin stik! Honderd maal vraag ik: doe ik mal? Wat mankeert er aan me! Ik ben een dichter - ja wat kan me dat nòg verdommen! ben ik een kerel? Dat is 't eenige waar 't op aankomt. Ben ik een kerel voor een vrouw? O dat vervloekte uitgestooten gevoel als ik thuis zit: mijn vader en moeder die een huis vol kinderen hadden - mijn zusters en broers - zelfs die arme lieve Jet heeft toch geleefd. Al die mooie frissche kinderen, God allemaal zoo heerlijk, en ik alleen er tusschen. Net zoo arm en zoo stakkerig als mijn oude tante Louise. Als mijn gekke tante Caroline....’

Hij kreunde, op een stoel tegen den muur gezakt, zijn hoofd in zijn handen.

De Roos stond op en kwam voor hem staan. Hij keek hem aan, zijn voorhoofd gerimpeld, zijn mond beefde.

'Ga dan je gang,' zei hij, 'doè wat je denkt dat je doen moet. Zwijn, drink, dans. Ondervind dat het allemaal niets is. Ondervind dat er maar één ding op de wereld is: dat, waar je diepste hart mee gemoeid is. En dat dàt je leven regeert. En je eindigt toch - al berooft het je van alles - daàr vrede mee te hebben.'

Frits zat voor zich uit te staren met brandende oogen. Hij hoorde de woorden maar hij *wist* het op dat moment niet. Een jong dienstmeisje was de kamer ingekomen, hij zag haar lenig en vlug zich wenden en keeren. 'Hoe oud zou ze zijn,' betrapte hij zich, 'was hij gek....'

Hij stond op - glimlachte ziek.

'Ik maak mijn excuus voor mijn abnormaal gezwam.'

'Kom terug,' zei De Roos, 'dan praten we verder.'

'Ja, dank u....' Hij stommelde den winkel uit.

De Roos ging niet dadelijk weer naar binnen.

Tegen den muur geleund bleef hij staan, hier waar hij eenmaal zijn jongensleed en zijn lateren mannenstrijd, den strijd ook om zijn overtuigingen had uitgevochten. Moe was hij geworden van die stem, welke uitriep wat hij jaren geleden in zich ten onder had gebracht. Die *zijn* jonge jaren weer hadden omgewoeld en naar boven gebracht. En al de dingen waar hij zich niet graag meer in verdiepte....

De bel rinkelde. Een besteller legde twee brieven neer. Twee uit het fort. Hij keek ernaar, legde ze weer neer. Dan dacht hij aan het gerucht van oorlog.

XXXIX

ZIJ die aan het roer zaten en het kleine schip van Holland te sturen hadden door al de klippen en kolken van den oorlog, begonnen een vrees te voelen, verzwegen en geheim gehouden nog, maar die al vaster vormen aannam: de vrees voor kolennood in den komenden winter.

Even was een sprank van hoop geweest in al het zware, dreigende. In April, toen de jonge lente zijn groen weefde over de Amsterdamsche grachten, en de bloesemdoppen dreven op het donkere water, was er een nieuwe stem in het wereldgerucht, die van Wilson. Een stem met een klank van ideaal en geloof, die tot het in bloed gedrenkte Europa riep - tot Duitschland een ultimatum richtte om den onmenschelijken duikbootoorlog te staken. En de geest van Von Bethmann Holweg, die uit Duitschland den zijnen tegemoet kwam, nog een oorlog met Amerika te bezweren wist....

Dat was alweer maanden geleden.

Hoe verwikkeld werd thans ook het heele handelsbedrijf, de scheepvaart. De vaart naar Indië was in April weer door het kanaal van Suez gelegd, daar bunkeren op de Kaaproute niet mogelijk bleek. Het gerucht liep, dat Hollandsche schepen in de Engelsche havens geen kolen meer zouden mogen opdoen tenzij dertig procent van de laadruimte voor Engelsch vervoer-werd beschikbaar gesteld; dat Duitsche steenkolen in neutrale schepen door Engeland en de Geallieerden als contrabande zouden worden beschouwd.

Dat was geweest in April, maar langs officieelen weg werd van dit besluit geen kennis gegeven, en met de uitvoering ervan werd de hand gelicht. ‘Voorloopig tenminste,’ zei Cloese tegen Leedebour, die het kolenprobleem zwaar inzag.

Het was overal misère, waar je heenkeek. In Juli werden de Hollandsche visschersvaartuigen naar Engelsche havens opgebracht, en

niet eerder losgelaten, eer de Nederlandsche visscherij zich had verplicht haar uitvoer naar Duitschland te beperken.

Zorg drukte de stad - al waren er genoeg die nog zij sponnen bij de omstandigheden. Leedebour liep te betoogen hoe het toenemend gebrek aan scheepsruimte - hoeveel schepen verzonken er iederen dag spoorloos en de Duitsche handelsvloot lag stil in eigen havens - de vrachtprijzen enorm opjoeg. En de visscherij beleefde een goeden tijd. In Duitschland waar alles schaarsch werd - méér dan iemand scheen te weten - werd de Hollandsche visch duur betaald.'

'En we kunnen geen schepen bijbouwen,' zei Cloese. 'We kùnnen niet. Er is geen materiaal. Onze scheepsbouw wordt bijna geheel met Duitsch staal en ijzer gedreven, en 't is weer 't zelfde liedje: de Duitschers willen niet dat schepen met Duitsch materiaal gebouwd varen ten behoeve der Geallieerden. Hoe je het draait, het eind is voor ons altijd vrijwel doodend.'

Ze waren oude mannen geworden, op wie de zorg om land en toekomst hoog lag. Zij zagen verder dan de meesten, en dat verre stond als een zware onweerswolk aan den einder. Zij zochten evenals Frederik Craets in al dien druk, de schoonheid in muziek, hoorden in de zomeruitvoering van de Wagnervereeniging Tristan und Isolde. Wonderlijk schenen die klanken, eenmaal nieuw opgevangen in een gelukkigen onbezorgden jongen tijd, thans terug te voeren naar een onwezenlijk geworden land. En ook Mahlers hartstochtelijke stem, die ze wat moeielijk hadden leeren genieten, schonk hun schoonheid op een reeks avonden in het Concertgebouw. Maar ach - het oude! Daar was nog eens de zware leeuwenkop van Wüllner met zijn machtige voordracht, romantiek uit een vroeger tijdperk. Toch, zij kregen al luisterend en genietend het pijndoend besef, dat het jongste geslacht dit alles niet meer genieten kòn. Dat zij geen echo meer vonden van hun bewondering en deze zich maar stil in zichzelf begraven moest.

Want andere muziek was geboren, die door de oudere generatie soms nauwelijks als muziek werd erkend. Maar de jongen luisterden op, als een snaar tot trillen gebracht door den grondtoon. *Dit* was de klank, het rhythme dat tot hèn sprak, waar zij de schoonheid in vonden. Het was de klop van den tijd die er ging in de Franschen Debussy, Ravel, Milhaud - in de Russen Rimsky Korsakoff, Moessorgsky, - in Schönberg, La Falla.... Soms was het bij de allermodernsten een heksenketel alsof de komende hel op aarde er zich reeds van te voren in gespiegeld had - een rauwe, verwarde, afgebroken stemmenchaos. Maar ook zeer dikwijls verbijsterend schoon van gansch nieuwe

klankeffecten, door een suggestieve werking van het rhythme....

Zij spraken erover op grijze stille lente-avonden, in den ouden tuin der Craetsen. Nog leefde in hen de herinnering aan Bellincioni's schoone vertolking van Salome - hoe hadden zij Strauss toch eenmaal ook wel schokkend modern gevonden - Strauss die meer dan veertig jaar de eerste plaats in het Europeesch muziekleven had ingenomen. Het was te begrijpen dat deze tijdsperiode ook de kunst tot excessen dreef, die later weer zouden verdwijnen als luchtbellen....

'Want,' zei Frederik, en zijn oogen zochten verlangend terug naar de oude garde - 'zal deze kunst ooit den mensch geluk om schoonheid geven? Immers niet.'

'Je vergeet dat Beethovens tijdgenooten de zevende Symphonie onzedelijk noemden en zijn laatste Sonaten en strijkkwartetten verstandelijke bedenksels,' wierp Leedebour tegen.

'Maar *dit* wijkt af van alle normen van schoonheid!'

'Wat is de norm van schoonheid? Zullen niet de sterksten uit alle tijden telkens een nieuwe schoonheid scheppen? Die altijd moeielijk zal worden verstaan door een vorige generatie.'

'Kijk naar het jonge vrouwengeslacht dezer oorlogsperiode en zie of je daàr de schoonheid van verstaat,' smaalde Cloese.

'Wel,' zei Leedebour, en zijn oude inconsequentie verloochende zich niet, 'ik vind dat we wat de litteratuur betreft, aan den groei van de vrouw merkwaardige producten danken. Meisje-studentje, Herinneringen van een Onafhankelijke Vrouw, Heleen.... Hoe sterk steken al deze af tegen vrouwen als Geertje, Liesbeth, de vrouw in Moeder. Onevenwichtig zoekenden, wroetenden, en toch niet anders willend of kunnend. Zij waren slechts bezeten door één gevoel, blind en doof voor al 't andere.'

Cloese kwam van Amstelzicht, waar hij haast uitsluitend verbleef de laatste jaren, naar de stad en keek er over een nieuwe samenleving. Er gingen de vrouwen van het veranderde type der laatste paar jaren. De overwinning was behaald. De vrouwen ook hier getreden in de opengelaten plaatsen der mannen zoogoed als in de oorlogslanden.

Cloese, in zijn geest gebrand altijd de eene vrouwenfiguur die met haar zilverblond haar gestaan had op het bordes van Amstelzicht, zag dezen en taxeerde ze: 'Het waren de jonge vrouwen die vroeger dienstbode werden - zij leerden gemakkelijk het kunstje van typen. De gezinnen waaruit ze stamden, ontgroeiden ze. Ze liepen met zijden kousen, in dure mantels, want ze hielden hun salaris alleen voor hun kleeren. Zij waren de eenigen in deze oorlogsjaren die goed gekleed gingen. Ze waren een horde zonder ontwikkeling, zonder beschaving, die de kantoren, de bureaux vulde. Zij leken allen op elkaar. Zij

kleedden zich als vrouwen uit den gegoeden stand, maar hun accent verried hen. De oorlog had de vrouwenbeweging dit onverwacht en onvermoed succes in den schoot geworpen: de vrouwen waren met één slag onmisbaar in alle gelederen.'

Maar degenen die er de rechtmatigheid en rechtvaardigheid van hadden ingezien, wisten thans: *dit* was niet het resultaat dat eens de voorvechtsters had voor oogen gestaan. Dit was een uitwas dat woekerend de oude moederplant begon te overschaduwen.

In de Hartenstraat op haar kamer zat nog altijd de oude Annebet Kooistra en keek naar beneden in de apotheek. Etha de Jong regeerde er met harde hand. Zij had haar lach verloren, en haar oogen staarden onder een diepe plooi in haar hoog blank voorhoofd verstrooid voor zich uit. Als zij overwipte naar haar buurvrouw, was niet meer het zorgeloos overtuigde in haar. Een gemelijke vermoeidheid teekende haar krachtige jonge lichaam, en bij de oude juffrouw zat zij soms zonder dat zij het wist, tijden te zwijgen. En die stoorde niet. Die zweeg ook, maar de nog altijd heldere oogen observeerden scherp en snel. Ook hier was niet de bevrediging, het geluk. En zij peinsde verwonderd, dat het niet geworden was wat zij zelf eenmaal zoo hartstochtelijk geloovend had verwacht. Waar lag dat aan?

Een enkelen keer nog sprak zij Truida Leedebour. 'De oude juffrouw Leedebour,' zeiden de kleinkinderen Craets. Zij vonden het curieus te hooren vertellen over den fellen verbitterden strijd in de jeugd van hun ouders. Hoe de mannen er zich tegen gekant hadden - grootvader fel en hatelijk tekeer ging tegen de suffragettes, die manwijven....

'Grootvader? Die goede, altijd hoffelijke grootvader? En alleen omdat de vrouwen een baantje wilden?? Neen toch!' Ze lachten vermaakt en ongeloovig. Hoe die oude menschen van zulke dingen een storm in een glas water maakten! Die brave oude juffrouw Leedebour met haar kort geknipte grijze haren. Mocht dat ook al niet? Nu, fraai was 't niet zoo'n mannenhoofd, maar in dien tijd scheen 't een misdaad te zijn. Net als dat zij zoogenaamde reformkleeren droeg, jurken die aan bretels hingen, om je dood te lachen - en op vergaderingen sprak - altijd maar over dat vrouwenkiesrecht.'

In hun oude huiskamer waar den laatsten tijd Jacob veel thuis bleef - een lichte attaque had in 't voorjaar hem getroffen en hij bewoog zich niet makkelijk meer - zat ook Truida menigen avond rustig en stil met een boek. Maar haar gedachten gingen daaroverheen den eigen ouden weg.

Als zij bij Annette kwam, ontmoette zij er het jongste vrouwengeslacht. Zij luisterde naar hun gesprekken, zag hun gansch ver-

anderd type.... Dit was nu de toestand in de vrouwenmaatschappij, waarvoor zij eenmaal gevochten had in haar sterke jonge jaren. Blijmoedig en dapper smaad om had gedragen. Want een groote gedachte had haar over allen hoon, die toch moeielijk te verdragen was geweest, heengetild:

'Ik ben een moeder, zoo goed als die anderen. Ik geef aan een gansch opgroeiend geslacht alles van mijzelf, mijn overtuiging, mijn kracht, mijn geestelijk goed. Mijn oogst zal eenmaal zijn hun liefde, als ze vrij zijn.'

Maar zoo was het niet gekomen. Wat zij en haar tijdgenooten deden, het was nu al door deze generatie vergeten. Ze begrepen het niet, het interesseerde hun niet. Ze beseften, nu de vrijheid voor hen was bevochten, niets van de gevangenschap waar een oudere generatie onder zuchtte.

'Oude juffrouw Leedebour....'

Het gezicht van Truida Leedebour werd den laatsten tijd bleek en smal. Het kwam niet van haar vele werk, niet van de vermoeienis, niet van het slechte eten. Zij was een sterke vrouw die dat wel verdragen kon. Maar het besef, dat ze nu in haar ouderdom toch eenzaam kwam te staan.

En dan nog iets, wat zij nooit voorzien had: 'zij kende en begreep deze meisjes, deze jonge vrouwen niet meer. Het nieuwste geslacht, dat de handen vrijmoedig strekte naar al wat haàr oogen nooit gezien hadden: den zoo vrijen omgang tusschen jongens en meisjes; een toon onbeschaafd, ruw, ongeneerd. Niet nemend de rechten der mannen en deze heffend tot iets schooners - maar zichzelf verhaspelend tot halve mannen; méér dan eenmaal de gesmade manwijven, zich mannelijke eigenschappen toe-eigenend: rooken, drinken, fuiven, vloeken, praten in jongenstaal. En - dat was het ergste - maar al te dikwijls de jongens neerhalend tot hùn laagte.'

Neen, dit was het niet, waarvoor zij gevochten had, wat zij had zien lichten als een schoone toekomst. Den laatsten tijd, als zij meisjes zag gaan naar hun colleges, kantoren, bureaux, ging zij niet meer rond met het trotsch gevoel: *mijn* werk. Want er was tegelijk het vele, vele andere, en zij dacht moe: 'zóó heb ik het niet bedoeld. Ik heb iets ideaals gewild, en het is me uit mijn handen gevlogen als een ding boven mijn macht.'

Naar de oude vriendin kwam zij soms, en haar vroeg zij een keer dat zij te zamen zaten:

'Annette - jij die zelf kinderen hebt, en kleinkinderen - ben jij tevreden over je nageslacht?'

Annette poosde. Zij dacht aan Francine, Sophie. Zij had haar doch-

ters opgevoed in wat Frederik en zij als het beste hadden leeren zien. Waren zij daar genoegzaam voorbereid voor 't leven mee uitgekomen? Sophie die haar leven bedorven had in jaloezie, drift, wrok en bekrompenheid. Francine die zoekend en geslingerd hun zorg was geweest.... Zij had indertijd haar schoonzusters voor oogen gehad als waarschuwend voorbeeld - het veilig gevonden dat haar meisjes vroeg trouwden....

'Ik denk,' zei ze eindelijk, 'als ik mijn kleindochters zie in hun vrijen omgang met mannen van hun leeftijd, dat deze kinderen in elk geval een ruimer keus hebben. Dat zij beter zullen leeren onderscheiden misschien, en het ideaal "vroeg geëngageerd" zal een verloren kwaad zijn. Wij zelf, onze meisjes, zagen mannen alleen op een bal of op het ijs; deze jongens en meisjes zien elkaar in hun werk. Je houdt je eigenaardigheden, je humeur, je heele natuur wel een balavond, maar niet dag aan dag achter een masker. Ze praten met elkaar letterlijk over alles. Dat vinden wij ouderen choquant. Zeker, het wonder is eraf, de sluier, het geheim. Maar ik vraag me af tegenwoordig, geeft dit verlies van den eersten tijd niet een winst voor het heele leven?'

'Nu ben je afgegleden op een ander chapitre,' zei Truida, en zij dacht:

'Nooit kan een getrouwde vrouw, al is zij oud, het laten op huwelijksmogelijkheden terecht te komen. *Dit* alleen trekt tenslotte nog al haar belangstelling.'

'Er is méér in 't jonge leven van dezen tijd dan huwelijk. Er is ook 't werk,' zei ze met den geïrriteerden klank dien de jonge Annette van de jonge Truida had gekend. 'Het wèrk; waarin de vrouw nu absoluut gelijk is aan den man. Waarin ze ook bewezen heeft onmisbaar te zijn.'

'Neem me niet kwalijk, ik ben maar een huismusch en dacht daàr het laatst aan.' Annette glimlachte. 'Per slot Truida, wordt in dat werk waarin de vrouw naast den man treedt toch weer de huwelijksmogelijkheid gezocht. In al die jonge huwelijken tegenwoordig, waarin man en vrouw beiden werken, zoekt de vrouw alléén het werk om te kunnen trouwen.'

'Toch niet als middel enkel,' wierp Truida tegen.

De andere keek op.

'Ik geloof inderdaad van wel,' zei ze koeltjes, 'en ik neem het ze niet kwalijk.'

'En dàn,' ging ze onverhoeds voort, en dit was zoo geheel de oude Annette die haar welgepunten pijl voor 't laatst bewaarde: 'en dàn, nu we dit geconstateerd hebben, en de vrouw dus langs dien

weg tot het gezinsleven terugkeert, geloof ik niet dat jullie veel reden hebt om trotsch te zijn. Want wat er van een gezin terechtkomt in dat geval.... wat de kinderen hebben aan een werkende moeder...!'

Truida Leedebour stond op. 'We worden het op dat punt niet eens,' zei ze met een moe lachje, 'en ik heb geen lust meer om bij mijn vrienden nog over die dingen te strijden.'

Ze dacht, wat ze niet zei:

'Ik ben te arm geworden om nog te risqueeren een vriend te verliezen in dien strijd.'

XL

BIJ Verdun gaat de strijd voort; en sinds Juli worstelt er het groote offensief aan de Somme. Een enkel voordeel den eenen dag dat den anderen weer verloren gaat. Nog altijd lijkt Duitschland onoverwinnelijk. En er is bij de Geallieerden een nieuwe vrees: de duidelijk blijkende, toenemende afkeer van Rusland in den oorlog. Het militairisme heeft er na de zware nederlagen in Oost-Pruisen en Galicië een onherstelbaren knauw gekregen. Geruchten beginnen door te druppen van een stijgend gebrek aan ammunitie - van groote leemten in de oorlogsindustrie. En de zwakke bleeke figuur van Tsaar Nicolaas, die na grootvorst Nikolai Nikolajevitsch het opperbevel voert, staat daar wankel en geslingerd door allerlei invloeden in de branding van elkaar verdringende gebeurtenissen; een hulpelooze, niet opgewassen tegen de donkere schaduw van Raspoetin, die de bigotte keizerin vasthoudt in de klauw van geloof en onderwerping, om de ondermijnde gezondheid van den Tsjarewitsch.

Nog eenmaal, in een geheel nieuwe generatie, temidden van een totaal veranderde verhouding tusschen man en vrouw, is een man geklommen op het oer-standpunt; zinken vrouwen gelijkelijk uit den hoogsten en laagsten stand terug, blind gehoorzamend aan wonderlijk onnaspeurbare wetten; willoos gehoorzamend en aanbiddend een vuilen moeijik, die eet met zijn handen, maar begaafd is met groote occulte kracht. Zóó nauw verbonden met aardsche oer-krachten waaruit hij een geheime macht put die de beschaving heeft verleerd, dat hij als een dier uit de wildernis door ongeweten instincten gewaarschuwd wordt bij elk gevaar dat hem beloert. En de Russische ziel, mystiek, kinderlijk, wreed, liefderijk, onbewust en wijs, geleid door merkwaardige bewustheden, bukt in de vrouwen, in de omgeving van een ten doode gedoemd verdorven hof, voor de natuurkracht van dezen intrigant,

Bezorgd zien Engeland en Frankrijk toe. Sasonov is vervangen door Stürmer, die een neiging vertoont om met de Centralen vrede te sluiten. Ontrust worden de Geallieerden; zij waarschuwen den Tsaar zijn ministerie samen te stellen uit mannen die het vertrouwen der Doema hebben!

De Tsaar, laatste op een vermolmden troon, laatste van vorsten, die eenmaal met oosterschen praal als alleenheerschers hebben gezeten in het Kremlin - de Tsaar blijft doof. Maar aan het hof stijgt de haat tegen Raspoetin. In een winternacht wordt uit het huis van den prins Fedor een zak gesleept met Raspoetins lijk, van de besneeuwde brug over de Newa geworpen. Vertwijfelde poging van wanhopige vastberaden aristocraten om den troon, om dierbaar Rusland te redden uit den ongelukzaligen invloed van een misdadig machtsmisbruik....

Maar aan het front - de Tsaar, wankel, geslingerd, niet begrijpend, blijft doof.

En aan de fronten in het Westen gaat de verbitterde stompzinnige hardnekkige strijd voort.

De geestdrift is lang verschaald bij wie daar strijden. En weet iemand hoè lang reeds in de Duitsche harten? Er is geen vechten. Er is: wachten op een dood die altijd loert. Er is geen uitzicht meer en geen gedachte. Er is niets meer dan het zich zoo goed mogelijk dekken, te weer stellen tegen de moorddadige shrapnells - de gierende granaten. Er is.... ergens vèr weg - maar dat is eeuwen geleden - een huis, vrouw, kinderen, ouders. Er is.... vaag, verloren - een leven dat te leven waard was - onwaarschijnlijk nog als een fantasie, een koortsdroom. Er is.... soms ja een verlof, een thuiskomen - een staan als een vreemde tusschen bekende gezichten, in een omgeving die je niet meer herkent als bij je te behooren. Luisteren naar woorden, voelen hun liefkoozingen - maar er is aldoor dat ééne, waar je naar kijken moet over en door dit alles heen: *zij* hier, waar jij niet meer hoort. Jijzelf daar in die hel, waar niemand hier van weet. Waar ze over bazelen en niets van begrijpen. Er is.... eindelijk - na lange onverschillige dagen - weer het heengaan, en in je geschroeide hersenen alleen eigen ellende om de hel die altijd wacht. En de stompzinnige vage verwondering dat die anderen schreien.... schreien kunnen....

Dan - voor hen die achterblijven de dagen weer, de eindelooze, donkere. Want al lang kromt zich in het groote Duitsche land alles onder de meedoogenlooze uithongeringsblokkade - het wapen van Engeland, dat de Hunnen te gronde *wil* richten. Waarvan langzaam maar zeker in alle standen de beteekenis en de omvang begint door te dringen.

Annette Craets, als zij alleen zat in de reeds zoo lang stilgeworden uren van den middag - het was ook onbehagelijk koud met het sterk verminderd kolenrantsoen - onderging met de oude hartstochtelijke helderheid den tijd. Tweemaal had haàr de dood een kind geroofd, en haar hart leed naast de duizenden moeders die hun kinderen wisten sterven. Van de vrouw in haar groot huis weefde zich een sterke band naar die verre ongekende vrouwen, kwam in haar het besef der saamhoorigheid met al die zusteren; het vaste weten dat zij niet meer alleen ging, maar naast die allen. En haàr kreet van opstand eens, de geweldige bittere strijd in haar eigen hart: 'Heb ik daàrvoor mijn kinderen geboren en grootgebracht om ze te zien sterven,' vond haar echo in de zusterkreet van een Amerikaansche vrouw, nu in Amerika de wil die den oorlog begeerde, groeide in kracht en tal - het verontwaardigde wanhopige verzet van een moeder:

> 'I have not born my son te be a soldier,
> To kill an others mothers darling son.'

Annette voelde dien kreet haar hart binnendringen, en er langzaam uitsterven als de galm van een zware klok. Een klok, alarm luidend in den Tijd.

De brieven van Stance De Block kwamen, en spraken van honger, van moeielijkheden - het leven was zoo ingewikkeld geworden. Nu voelde je ook plotseling het bezwaar een vreemdeling te zijn. Van 't begin af had de oorlogsgeest haar diepen weerzin gewekt - en nog kon je niet verdragen dien aanmatigenden toon: God die aan ònze zijde strijdt.... Maar er was geen enthousiasme meer als een overwinning werd bekend gemaakt. Er was maar één verlangen, dat het tot een einde kwam, en al de overwinningen schenen daar niet toe te leiden....

Annette dacht: Nog eenmaal hadden zij zoo gezeten, Frederik en zij als jonge menschen in de opwinding om den Fransch-Duitschen oorlog. Maar hoe klein verzonk die oorlog en zijn beroering thans bij deze, welke groeide tot een wereldramp. Een sneeuwbal van onheil die rolde en zich vergrootte. Maar ook: uit dézen ontzettenden chaos zou misschien een begrip, een erkentenis worden geboren en omhoog gestooten, die in den anderen oorlog latent was gebleven. Frederik Craets, smal en vermoeid in zijn stoel gedoken, sprak het op een avond uit: 'In zeventig vond ieder den oorlog wel vreeselijk, maar aanvaardde het als een om de zooveel jaren onvermijdelijk iets. Oorlog was een deel van de wereldorde, zoo goed als leven en dood. Maar in dézen duivelschen strijd ontkiemt verzet tegen den menschen

moord. Dat zal dan de duurgekochte vrucht zijn die ons nageslacht plukt.'

Annette wendde haar hoofd naar hem om. Hij had haar een leven lang bemind en zij was gelukkig geweest in die liefde. Maar zelden had zijn geest intens den haren geraakt. Nu plotseling, als een pijl die doorschoot tot diep in haar hart, waren zijn gedachten die de hare wekten.

Dien avond, op het punt naar boven te gaan, zei ze - en ongeweten sprak zij uit, waar haar kinderen in ziekte en stuurlooze eenzaamheid om hadden geworsteld: 'Alles te kunnen zien als noodzakelijk in een groot verband....'

Hij keek haar zacht aan:

'Het leven is den laatsten tijd zwaar voor je geweest.'

'Jij - voor *jou*.... toch ook?'

Hij keek op in het licht.

'Niet ieder draagt hetzelfde even zwaar. Ik kan niet helpen, met alle vreeselijk leed dat ons getroffen heeft, dat ik het leven nog zoo liefheb. Ik denk nu dikwijls, en ik denk het 't meest als ik onze lieve Jetje heel dicht bij me voel: het is een zegen oud te mogen worden. Het is een zegen het leven te mogen leeren zien met oude oogen. Onze tranen hebben ze helder gewasschen; het leed en de jaren samen. Ik ben dankbaar dat de dood zoo lang geduld met me heeft.'

Plotseling was ze vlak bij hem - haar twee handen om zijn arm geklemd. Op haar lippen beefde het woord dat ze niet uitsprak.

Hij leidde haar behoedzaam de trap op naar boven.

Pieter, die van kantoor de gang inkwam, zag hen gaan. Een oude man en vrouw, die langzaam, tree voor trede naar boven gingen - dicht naast elkaar. Hij stond er nog te staren toen hij reeds lang de deur had hooren sluiten - een kleine eenzame gestalte in de hooge witte gang.

Het was laat toen hij de deur van zijn eigen huis eindelijk opensloot. Er lag een briefje op het tafeltje onder den spiegel met Hesters schrift:

'Niet sluiten. Heb geen sleutel.'

Hij fronste. Hoe dikwijls gebeurde dat tegenwoordig. Sinds zij studeerde, zijn oudste muis, ging zij haar eigen weg. Een dien hij niet goed keuren kon. Het was van de week de derde keer dat zij zoo laat uitbleef. Plakken op de kamer van een vriendin - jongens en meisjes - een gezelschap waarvan hij den ruwen toon proefde uit de verhalen.

Hij was er laatst plotseling tegen Li over uitgevallen - Li die een bevlieging had voor maatschappelijk werk en nooit meer thuis was.

'Dat vind ik niet goed, dat wil ik niet!' had hij geraasd in een

zeldzame drift. Ze was naar hem toegekomen en had hem aan zijn eor getrokken.

‘Middeleeuwsche vader. Patriarch! Je bent roerend hoor.’

‘Ik maak geen grappen!’ snauwde hij.

‘Neen, neen, 't *is* ook waarachtig geen grapje: een dochter op het slechte pad.’

Hij had haar weggeduwd. Den laatsten tijd verdroeg hij slecht den toon, dien de muizen sinds hun meisjestijd ook tegen hèm hadden aangenomen. Bij Eugénie kwam hij binnen:

‘Eugénie, dat wordt te gek. Die dingen tolereer ik niet.’

‘Ach,’ zei Eugénie, ‘*ik* heb mijn jonge jaren in gevangenschap verzucht - laat je kinderen toch hun jeugd genieten.’

Hij dacht ook nu aan het Feest, waaraan zijn heele huiselijk leven te gronde was gegaan. En bleef zitten wachten, verbolgen ongelukkig. Tot hij bij eenen gejoel en gelach hoorde; even later Hester in de vestibule stond.

‘Hè?’ zei ze, haar wenkbrauwen hoog optrekkend -‘zóó laat aan 't werk Paps? Of ben je uit bed gevallen?’

‘Ik heb op jou gewacht.’

‘Ik waardeer 't niet. Je ziet zoo bleek, je hoorde al lang onder de wol.’

‘En jij?’

Ze moest lachen, zooals ze sinds hun kinderjaren gelachen hadden.

‘Paps zeg, 't stáát je niet dat gezicht! Nee, wat *is* er nou?’

Ze was ineens naast hem, om iets zieks in zijn doodvermoeide oogen.

Sigarettenlucht kwam hem uit haar mond tegemoet; hij duwde haar terug.

‘Is *dit*.... vrouwenleven?’ zei hij, met de ijzige scherpte van zijn vader. Hij keek haar aan, verslapte meteen in zijn armoede. ‘Kunnen wij geen avond meer een huiselijk leven hebben? Met elkaar? Moet ònze huiskamer per se een woestenij zijn van ongezelligheid en verlatenheid? Ik ga naar opa en oma voor wat huiselijkheid....’

Ze lachte.

‘Je bent allemachtig onredelijk Paps,’ zei ze goedmoedig. Hij moest denken: met het gemoedelijke redeneeren van een man die wat veel gedronken heeft. ‘Wanneer, vraag ik, hebben wij kinderen die hooggeroemde huiselijkheid en gezelligheid bij ons thuis gevonden? Moeder lag in bed of was uit. Jij op kantoor. Wij hingen om bij Rosa, die maakte er nog wat van, toen we klein waren. Wou je dat Li en ik nu samen daar gingen zitten met een breikous? En jij met de krant erbij en een pijp?’ Ze lachte, rekte zich uit, gaapte

achter haar bleeke bejuweelde hand. ‘Goeienacht Paps, we gaan hoor. Kinderenbedtijd.’

Boven keek Li uit bed.

‘Waar bleef jij zoo lang?’

‘Paps was nog op.’

‘Ja,’ zei Li. ‘Paps heeft wat. Hij wil onzen levenswandel verbeteren. Schattig.’

‘Ja, de dot.’

Ze zei niets meer. In bed lag ze en dacht in een afkeer dat ze om negen uur college had. En ineens ook dacht ze terug aan 't gesprek dat ze met Mies Melgers gehad had dien middag. Mies die haar in den groentijd zoo goedig geholpen had, maar ineens stug en kattig was geworden den laatsten tijd.

En vanmiddag was Mies bij haar gekomen en had gezegd:

‘Waarom heb je eigenlijk biologie willen studeeren?’

Hes had moeten lachen.

‘Och - zoo maar. Ik hou nogal van plantjes. Een probeersel. Bevalt 't me niet, ga ik wat anders doen.’

Toen was Mies driftig uitgevallen.

‘Als je geen belangstelling voor je studie hebt, wat doè je dan bij ons! Dan hoor je hier niet.’

Hester had zich slap verweerd.

‘Ach heilige onnoozelheid! Dacht je heusch dat al die kinderen liefde hadden voor hun studie?’

‘Veel wel ja. En de anderen hooren er niet, evenmin als jij. Jullie zijn het, die het voor ons bederven. Bij de proffen, bij de jongens, op de colleges die jullie overvol maakt....

‘Dacht je dat die jongens allemaal zoo houden van hun studie?’

‘Neen, dat denk ik niet. Maar dàt gaat me niet aan. Wat me alleen aangaat zijn de studeerende meisjes. Zoo licht is er een sneer over ons - en ik kan niet uitstaan als je daar reden voor geeft. Jullie maakt het voor de ernstig willenden noodeloos moeielijk.’

Hester Craets lag hieraan te denken. Ach, 't was allemaal immers niets. De studie niet - en dansen niet. Zij zuchtte, een vermoeide smartelijke zucht zonder dat zij het wist. Ze wou wel eens heelemaal iets anders. Ze dacht aan den oorlog.... Als je verpleegster was.... Er moest wel iets in zijn om daar naar Frankrijk te gaan, in de hospitalen te werken - een emotie in elk geval - maar ze was vies van bloed. En van wonden. Er zouden wel veel heel onsmakelijke dingen ook zijn.... Neen verpleegster had ze heelemáál nooit willen wezen...

Toen stond weer voor haar geest een ontmoeting; zooeven met een troepje meisjes naar huis loopend, opeens bij het Rembrandtplein uit

het plantsoen komend, alleen, klein, een vagabonde: oude tante Caroline.

Op zoek naar zwervende beesten - hemel ontzettend! Ze moest er aan denken, een vrouw toch ook, eenmaal zou ze wel niet zoo malgeweest zijn - dat je zóó verworden kon.... Te denken, dat je zelf zoo.... neen nonsens....

Caroline Craets drukte het natte verregende hondje dat ze op haar avondtocht had opgevischt, in haar arm. De Decemberwind woei de gelig grijze piekharen om haar hoofd vanonder het pothoedje. Terwijl ze den langen thuisweg ging, langs den Amsteldijk in den motregen, - als een vreemd, verschrikkend visioen was een oogenblik voor haar opgedaagd het vroolijke drukke troepje meisjes, waarvoor ze schuw was uitgeweken - voelde ze thans weer alleen als een warm geluk den kleinen heftigen hartslag tegen haar beschuttende hand.

Toen ze den sleutel in 't slot stak, klonk luid gehuil en gejank op - een benauwde stank golfde uit de gang aan, maar dat merkte ze niet. Tegen haar kleine vuile verwaarloosde gestalte kwamen ze opspringen, zich aanvlijen. De honden onstuimig dringend, likkend - de bedaarde katten spinnend en onderwijl snauwend tegen de honden, zich schurend en kopjes gevend tegen haar beenen. En van den standaard brabbelde Klingsor, de papegaai, zijn praatjes die alleen zij verstond. Haar gezicht verloor het onwijze, afgetrokkene - keek met een teederen glimlach neer op de dieren, ontlook onder hun woeste liefdes betuigingen. Tot zij eindelijk den kleinen nieuweling op een stoel zette, en de heele jankende, dringende, springende bende om haar heen, koers zette naar den hoek bij de kachel, waar de aap Joko zijn oud-mannetjesgezicht bezorgd met de oogen knippend boven den wollen deken stak.

Ze knielde bij hem neer.

‘Weg jullie allemaal - weg! Stil kinderen, nou koest hoor.’

Ze gehoorzaamden. Op haar stem wonderlijk teeder en liefkoozend diep, luisterden ze gespitst, dropen af, legden zich neer, haar niet uit het oog latend. Met hijgende bekken, de tongen lang, en sentimenteel blikkerende oogen.

‘Joko, mijn diertje, klein beest, ben ik daar dan weer? Heeft ie 't alleenig gehad? Moet ie dan op mijn schoot hè?’ Ze ging op den grond zitten, haar rug gesteund tegen den schoorsteenmantel; nam het zieke dier in zijn dekentje gewikkeld op haar schoot, hem koesterend in haar arm.

‘Dieven! Schurrrken!’ krijschte de papegaai jaloersch.

Ze lachte gelukkig, maakte met één hand boven haar hoofd reikend, den ketting los, liet den vogel op haar vuist klimmen.

De honden gromden, de twee voorste katten zetten de rugharen op, trokken met dikken staart terug - blazend, op stijve pooten.

Onder zijn dekentje uit grijnsde Joko, de tanden bloot. Met gebogen kop liet de groote papegaai zich krauwen.

'Liefje - liefje - liefje....' brabbelde hij.

Ze glimlachte. In de warmte der omringende dierenlichamen koesterde zij zich in een lijfelijk welbehagen.

XLI

IK moet eens naar Sophie,' dacht Annette. Om de beurt zagen de kinderen haar trouw verschijnen. En wel waren er tijden dat Sophie haar moeder geweldig vervelen kon over al haar werkzaamheden - maar hoe moe en afgevallen had zij er laatst op een avond uitgezien - zij trok zich de kwestie van Els blijkbaar aan...

Annette kwam ongemerkt boven. Op de trap al hoorde zij Hartonius' stem donker van ingehouden drift, en daartegen Sophie's schelle woorden klaterend als een waterval. 't Woord brief klonk er tusschen op.

'In 's hemelsnaam,' schrok Annette, en zij legde even een zwartgehandschoende hand tegen haar borst - 'ze zal toch niet nòg zijn brieven openmaken!' In een wanhopige bui jaren geleden had Sophie haar dat eens gebiecht.

Geen van beiden had haar bemerkt. Zou zij maar weer stil teruggaan? O maar Sophie moest ophouden! Ze moest tot zichzelf komen!'

Opeens vastbesloten opende zij de deur.

'Kinderen....'

Ze schrikten allebei, keken geprikkeld om.

'Moeder - u?'

'Ja neem me niet kwalijk, ik kon zóó hard niet loopen dat jullie me hoorden.'

'U teekent de situatie vernietigend juist,' zei Hartonius bitter. Hij reikte zijn schoonmoeder de hand, lachte zijn kort smadelijk lachje. 'Nu, ik gun u het voorrecht deze conversatie verder voort te zetten - excuseer dat ik u geen beter erfdeel laat.'

Sophie was wit tot in haar lippen. Zij stond afgewend voor 't raam tot zij de deur hoorde sluiten.

'Sophie,' zei Annette heesch, 'moèt dat zoo?'

Toen barstte Sophie uit in tranen.

‘U kènt hem niet. Nu nog na al die jaren kent u hem absoluut niet. U vindt hem kalm, verdraagzaam, verstandig omdat hij me niet tegenspreekt, en u begrijpt niet dat hij *mij* daarmee dol maakt! Daar heeft hij mijn zenuwen mee geknauwd. Hij zwijgt bij alles wat ik zeg, wat ik doe. Vroeger als hij onredelijke dingen zei had ik verweer, tegen woorden kan je je verdedigen - maar tegen stilte - tegen dat zwijgen heb je niets. En dan verlies ik alle zelfbeheersching. Het is of hij den grond onder me uittrekt, of ik val in een diepte. En ik begin dingen te zeggen, dingen te zeggen die ik weet dat niet waar zijn - alleen maar om hem uit zijn zwijgen te lokken. Maar 't geeft niet; hij zwijgt eindelijk zelfs mijn woede, mijn ellende dood. En zóó ben ik geworden - zóó.... ben.... ik....’

Ze snikte, schreide, met een bevende onderlip. Die lip van een kind, van het kleine Sophietje eenmaal, rukte in Annette alle teederheid, alle verdediging naar boven.

‘Phietje - arm kind.’

Ze was opgestaan haastig, op haar onwillige voeten half naar Sophie toegestruikeld, en ze trok Sophie's beschreid gezicht tegen haar borst. Dit was het onverwachte. Moeder beklaagde niet licht, moeder sprak verstandig, meelevend, begrijpend over dingen; maar het beklag waarnaar Sophie haar heele huwelijksleven had gehunkerd - was nooit gekomen. Nu knakte ze in elkaar, gaf zich over. Ze schreide toorneloos haar gekwetstheid, haar eenzaamheid, haar misvormde liefde uit.

‘Ik ben zoo alleen, altijd zoo alleen. Hij heeft me altijd alleen gelaten. Een ander heeft vriendinnen, die zoekt daar troost, of thuis. Dat kan ik niet. Ik hou van jullie, maar ik leef toch alleen om hèm - ik wil alleen alles van hem! En hij geeft me 't gevoel of ik net precies altijd 't verkeerde doe. Hij draait het om. Wat ik goed bedoel, daar stelt hij zich tegenover zoo dat het dadelijk iets verkeerds schijnt. Dat kan *u* niet begrijpen - u die vader hebt, een zachte man die u altijd aangebeden heeft - u kunt het niet begrijpen wat mijn leven geweest is al die jaren. *U*, u is zoo lang u getrouwd was op de handen gedragen - *ik* ben verschopt mijn heele huwelijksleven. Toen ik met hem trouwde was ik nog half een kind - hoè dat weet ik nu pas. Ik hield nog stilletjes van mijn poppen, boven weggesloten in mijn kastje. Toen kwam hij, en ik was meteen van hem, heelemaal. En dadelijk heeft hij me alleen gelaten. Hij ging op in zijn werk. Waarvoor moest *hij* trouwen? Hij had voldoende gehad aan een huishoudster. Hij had nooit een vrouw moeten hebben, en geen kind. Dat arme kind, dat hij niet heeft kunnen kneden naar zijn aard en waar hij nooit om gegeven heeft. Van Els heeft hij gehouden, dat voel ik best. Maar ik

toch ook! Als van mijn eigen kind! Maar hij heeft me daarbij ook buiten weten te zetten. Hij heeft me gekwetst waar en wanneer hij kon. Met Els wandelde hij, voor Els had hij tijd, met Els praatte hij....

En nu - nu is dit gekomen - nu zal ze ons te schande maken gaan. Nu moest hij toch begrijpen hoe erg dat ook voor mij is. En als ik erover begin, snauwt hij me af. Hij verdraagt gewoon niet dat ik 't zelfde zou voelen als hij. En dat kind, dat kind waar ik toch zoo dol op ben.... O wat een huis is dit - wat een huis is dit! Mijn jongen is er uit gegaan, die verdroeg het niet, die liet me alleen. En dit kind gaat ook haar eigen weg - en ik leef tusschen hen allemaal in als een pop - als lucht, of ik geen hart heb en geen leven, zoo vechten ze langs me heen.'

Ze stokte uitgeput. Ze had onbewust het groote tragische gebaar, en de moeder zag haar in een vreemde bizondere schoonheid, in een grootheid van expressie, van ziel, die ze niet waarlijk bezat, slechts zich teekende in haar gebaar. Dan zag ze haar moeders klein gezicht, bleek en diep bedroefd om haar, de oogen rood gerand. En ze schreide opnieuw haar overvloedige groote tranen als van een kind.

'Ik denk zoo dikwijls tegenwoordig: waarom ga ik niet heen! Hij zal me niet missen. Wat zal ik hier blijven bij een man die me niet ziet, bij kinderen die me niet noodig hebben, me verlaten. Als ik morgen weg ben, wie zal 't merken? Ik zal minder eenzaam zijn bij vreemden dan in mijn eigen huis.'

'Ach Phie - zoo iets doe je niet - dat doen vrouwen als wij niet.'

'Ik weet niet. Soms kan ik Jetje benijden, die den moed had er een eind aan te maken.'

Annette hield Sophie's handen in de hare. Uitgehuild zat zij. Haar groote gebaar, haar schoonheid van expressie verdwenen. Zij zat er, ingezakt thans, een oudachtig vrouwtje.

En het was wat altijd in Annettes herinnering leven bleef: toen zij op straat nog eenmaal opkeek naar het mooie groote huis van de Hartoniussen, Sophie's beschreid gezicht, schuw even om de deur haar toeknikkend.

Annette ging vermoeid en langzaam in den vallenden avond. Zij hoorde Sophie's woorden: 'Soms kan ik Jetje benijden die den moed had eruit te gaan.'

Annettes hart kwam heftig in opstand. Zij hield veel van Hartonius, maar een smartelijk diep verwijt was in haar dat hij Sophie, dat vieve, vroolijke Sophietje zoo rampzalig had gemaakt. Fransje.... dat was ook niet heel goed geweest, maar nu scheen die nog de minst ongelukkige....

Haar mond trok in een verbeten smalle lijn. De wond om Jetje

was door Sophie's noodkreet bloedig opengescheurd. Een angst rees in haar, een groote wanhopige angst: twee kinderen had zij verloren - niet nòg een! Had ze niet veel te veel Sophie aan haar lot overgelaten, Sophie die zoo eigengereid deed en nooit vertrouwelijk was - had zij niet dit kind verzuimd te naderen....

Zwaar lag de late sombere Decemberdag over de stad. Nog veertien dagen nauwelijks en het was Kerstmis. Wat zou het worden met deze Kerstdagen - de derde oorlogskerstmis al. Fred nog altijd aan de grenzen. De heele studie van zoo'n jongen verliep. De Melgersen zouden die komen? Wat moest zij met de Hartoniussen? En Eugénie die zoo minnetjes was den laatsten tijd....

Bekommerd ging Annette haar weg. Waar was de tijd dat zij vroolijk met Jetje het Kerstmaal aanrichtte, en Frederik voor allemaal zijn toast hield.... Wèl waren er soms schaduwen, maar ach wat beduidde het alles wanneer ze allen nog léefden! Léven scheen eerst beteekenis te krijgen, als de schaduw van den dood erover gevallen was....

In de Vijzelstraat voor een sigarenwinkel dromden de menschen. Zij hoorde een woord dat haar plotseling een diepen schok gaf: Vrede.

Het zweefde tusschen de menigte, het werd meegedragen door de zich verspreidenden: Vrede. Tegen Kerstmis een trachten naar verzoening. Een nota van Von Bethmann Holweg tot de Geallieerden waarin hij verklaarde, dat Duitschland tot den vrede bereid was.

Toen Annette de deur van haar huis opensloot, stond in de gang Leentje Vinks kleindochter. Zij kwam de boodschap brengen dat grootmoe uit den tijd was....

Duitschland tot vrede bereid? Door de wereld gaat een verrast, verlost opstaren.... Geen hart in alle gelederen aan en achter het front - in oorlogvoerende en neutrale landen, dat niet zich ontspannen voelt uit den klemmenden greep en op te ademen waagt.

Een gansche week van twaalf tot achttien December worstelt een nieuwgeboren gedachte, hoe zwak ook en klein nog, zich los uit de windselen van verwarring en blindheid, en raakt aller zielen aan-

Vrede. Vrede.

Het schijnt een ander woord geworden; niet meer het oude veel gebruikte en versleten woord. Het is herboren, de drager van een gedachte, zóó verlossend, zóó zaligmakend, zoo diep en wijd, alsof het nog nooit bestaan heeft; nieuw ontdekt en heilig opstijgt uit den poel van Europa.

Want daar - op achttien December komt een andere stem de eerste tegemoet - van Wilson den droomer, die buiten het oorlogsgeweld staande, de dingen ziet in een groot verband, zuiver, groot, goed. Die gestuwd door een kracht, hem opheffend in een hoog en klaar begrip, zijn zending vervult en zijn nota over den vrede aan Duitschland zendt.

En op Kerstmis, dien derden donkeren Kerstmis voor Duitschland, gaat het Duitsche antwoord naar Wilson; verrassend door zijn gematigdheid. De bereidheid tot den vrede samen te werken. Houden in een korte spanne tijds twee mannen de vredesidee krampachtig vast - schijnt de geest van Von Bethmann Holweg in Duitschland te zullen zegevieren.

Aan het Kerstmaal zaten de Craetsen, een ingeslonken troepje. Want Eugénie had griep gekregen en lag te bed. Fred Melgers kon geen verlof krijgen, en van Philips gezin waren er alleen Annètje en Lou. Betsy had gezegd dat zij te moe was om uit te gaan, en Seb logeerde bij zijn jongen oom in Deventer.

Op Annettes vraag aan Pieter of hij kwam, en wie van de meisjes - had hij stil zitten kijken. Een moedelooze twijfel overrompelde hem zoodra hij niet te werken had. Wat deed hij thuis waar zijn kinderen uitliepen - maar wat deed hij hier, waar hij die nederlaag van zijn leven zoo hard voelde!

Op Kerstdag toen de meisjes uit waren, en de grauwe uren langzaam buiten vergingen naar den avond, zat hij bij Eugénies bed en morde: ‘Wie had in *zijn* jongensjaren het in zijn hoofd gehaald op Kerst niet thuis te zijn. Maar hun dochters gingen bedaard uit of 't vanzelf sprak.’

Eugénie antwoordde niet. In haar kanten zat zij gesteund in de kussens, grijsbleek het vroeger blank ivoor van haar sterk vermagerd gezicht. Een ontzettende moeheid hield haar in bed gevangen; de lichamelijke vermoeidheid waarmee ze sinds haar jonge vrouwenjaren gevochten had, en die haar nu de baas werd. Deze week ook had Bergema aangedrongen op een consult. Als het moèst zou zij toch nog zien te komen naar Zwitserland, in een hooge lucht....

Pieter morde door:

‘Wij - ik zie dat nu - wij hebben geen milieu gesticht waar we de kinderen in vastgehouden hebben. We zijn uitgegaan of hebben gasten gehad, maar we hebben nooit eens twee avonden achter elkaar met ons vieren om de groote tafel gezeten.’

Zij luisterde, met verbaasde aandacht. Zijn zelfverwijt raakte haar niet - zij vond alleen dat wroeten in de dingen curieus.

‘Ik weet niet hoe dat alles zoo gekomen is. Thuis was het anders. Ik weet ook niet waardoor ik het niet eerder ingezien heb, toen de kinderen nog klein waren.’

Zij zweeg ook nu. Er was een groote gelatenheid in haar. 't Was alles de moeite niet waard om zoo over te denken, te praten. Hoe kòn iemand. Ze had het leven nooit zeer lief gehad; misschien door haar altijd wankele gezondheid. Er was geweest het feest, het verzet tegen de verveling, de onbelangrijkheid, de alledaagsheid. Nu was er dat ook niet meer.

Zij dacht soms, dat zij misschien niet lang meer leven zou - zij had de meisjes graag getrouwd gezien. Of Hesje dien De Loeveene nemen zou, die haar al sinds den vorigen winter zoo in 't oogloopend het hof maakte.... Ze was nog wel heel jong, maar hij had een ouden naam, en zeer gefortuneerd was die tak. Haar energie voor glans en praal leefde op bij de gedachte hieraan. Het zou toch goed zijn als haar dochters weer terugkeerden in de eigen côterie. En rijk. Niet als zij eenmaal, arm.

De schemering viel om hen. Hij sprak al lang niet meer en zij merkte het niet. Zij vond het prettig, dat hij hier zoo bij haar zat - op haar koele, altijd vriendelijke wijze hield zij van hem, van zijn gezelschap, zijn gezicht.

In den grooten spiegel tegenover het bed, weerkaatste onduidelijk haar beeld, spookachtig wit in haar kanten, haar holle oogen groot in 't geelbleek gelaat.

Hij zweeg en wroette en zocht zijn leven af. Hij dacht niet eraan dat hij veroverd had wat hij eenmaal fel had begeerd - hij dacht dat hij zijn leven lang een ziekelijke vrouw had gehad, hij wiens verlangen was gegaan naar forsche bloeiende kleine vrouwen. Hij dacht, terwijl hij daar zat, aan dien eenen Kerstmis jaren geleden toen de kinderen klein waren en Rosa in huis gekomen was.

Langzaam onuitroeibaar als een sterke jonge woekerplant had zich het meisje in zijn huis genesteld, zich volslagen onmisbaar gemaakt. Verdroeg zij zonder een woord van verzet Eugénies slecht humeur dat alleen naar boven kwam tegenover dienstboden, haar aanmerkingen, haar hautaine onverschilligheid. Werkte zij nauwgezet in 't huis, dat meer het hare was geworden dan van Eugénie, waar geen voorwerp haar onbekend was - waar niets gebeurde meer zonder haar medeweten.

En toch, zonder schaduw, bleef Eugénie de onaantastbare meesteres. Heerschte zij onbeperkt in het huis waaraan zij nooit een zorg had gewijd - het huis dat om haar paste als een etui om een precieus juweel - waar zij Rosa beschouwde als onontbeerlijke ondergeschikte,

nauwgezet zorgend voor haar zoowel als voor Pieter en de anderen. Vermoedde zij nooit dat al die nauwgezetheid alleen zijn oorsprong vond in den wensch den man te verzorgen, hem ter wille te zijn in alles.

Haar stap op het portaal deed hen beiden opzien - even was haar tikje aan de deur, dan ‘Verzeih - darf ich?’ knipte zij het licht aan.

Zij stond in de deur in haar donker mantelpak. Haar gezicht was nog rond en blank - de oogen alleen waren niet meer jong. Die stonden wetend en hard bewust. Zij zag Pieter zitten voor Eugénies bed, gedrukt, bleek - zij zag de vrouw in het bed verminderd iederen dag. Haar jaloezie zocht snel alle mogelijkheden af:

‘Wàs hatte er mit ihr zu sprechen gehabt? Litt er in dem Gedanken dass sie dem Tode nahe war? Hatte er sie doch lieb? Wurde sie ihm jetzt lieb weil sie nun bald sterben würde?’

Maar zij zeide met haar stille stem:

‘Zal iek bouillon bringen?’

‘Neen,’ wenkte Eugénie af, ‘ik kan 't niet zien.’

‘Bitte, probiert u doch mal - Iek wiel het maken dat u het gut fient.... Sonst.... een ei.... oder Suppe....’

Zij was al weg. Het leek hem op eenmaal zonderling leeg in de kamer - om hem heen. Toen zei Eugénie plotseling:

‘Als Rosa eens weer naar Duitschland gaat voorgoed....’

Hij schrok onbeheerscht. Een seconde ontmoetten in den spiegel hun oogen elkaar.

‘Wat bedoel je - ze gaat immers niet weg.’

Ze lachte kort. ‘Ach dat volk. Gaat immers weg als 't hun voordeel maar is. Ik wou zeggen... we krijgen nooit weer een zóó goede meid.’

In den ouden spiegel waren hun twee gezichten vaal en mat, vlak bij elkaar; staarden uit het glas de luxueuse slaapkamer in als een geheim.

De deur ging open, Rosa kwam binnen met een kop soep. En één moment vaagde haar donkere silhouet als een schaduw over de twee gezichten en wischte ze uit.

XLII

OVER de wereld is Kerstmis voorbijgegaan, naar Oudejaar. In verwachting en hoop. Wie onder de duizenden die daar strijden een stompzinnigen redeloozen strijd, kàn den voortgang van den oorlog nog wenschen!

Eind Januari valt plotseling de felle vorst in. En de volken wachten. In ijskoude dagen en verstijvende nachten; naar den fonkelenden nachthemel klimmen de gedachten met één verlangen: vrede. En bijna bereiken ze hem - raakt hij hun verlangende hopende handen. Bijna. Maar Wilsons geest vermogen noch Lloyd George noch de oude Tijger te vatten. Hard en onverzoenlijk luiden hun vredesvoorwaarden. Zij duwen Ludendorffs partij opnieuw, en te vaster thans het wapen in de vuist.

En dàn - onverhoeds, alsof een duivel alles opnieuw in zijn klauw grijpt: op een-en-dertig Januari de afkondiging van een onbeperkten duikbootenoorlog. Ludendorffs zege.

Tegenover den aandrang van het militairisme, opgeprikkeld als nooit te voren thans, zakt de geest van Von Bethmann Holweg in de knieën. Europa dat even adem heeft geschept, een paar verlossende weken heeft durven hopen, schrikt wild op.

Een verscherpte - een onbeperkte duikbootenoorlog. De wateren om Groot-Brittannië en Ierland, en ten westen van Frankrijk tot op twintig zeemijlen van de kust van Spanje, en een groot deel Middellandsche Zee versperd gebied. De gruwel van de Lusitania, honderdvoudig herhaald.

Maar den derden Februari staat Wilson in het congres te Washington en deelt vastbesloten mee, dat hij de diplomatieke betrekkingen met Duitschland verbroken heeft.

Alle oogen en ooren - alle harten in Europa gespannen naar Amerika gekeerd, opstarend bij het hooren van deze stem die reeds

eenmaal zich heeft doen hooren met gezag. Maar daarginds in de Unie, stelt een groote, een sterke oppositie, ook van de vrouwen, zich tegen den oorlog. Het zijn de vrouwen uit wier midden dertien jaar later op het Wereld-Congres te Berlijn de stem zal opgaan:

‘How hypocritical to condemn the powder on a woman's face, and laud the gunpowder that mows down her sons!’

En als Wilson opnieuw wordt candidaat gesteld, is als verkiezingsleus aangegeven, dat hij de Unie buiten den oorlog houden zal.

Amsterdam zag gespannen uit. Nòg was de winter, waren de donkere droomerige dagen van November en December zacht geweest. Nu plotseling veegde de felle vorstwind de straten wit, en aan de grachten gaf in weinige dagen het ijs het bewegelijk tooneel van lang verleden winters.

En voor 't eerst kwam manend en waarschuwend een stem in ieder huis, die niet meer te verdooven was, die sprak van den meedoogenloozen duikbootenoorlog, een verbitterdst doorgevoerde blokkade, welke beide tezamen brachten thans waarvan vooruitzienden lang de nadering bespeurd hadden:

Kolennood - voedselnood.

Annette Craets zat bij het raam en keek naar de schaatsenrijders op de gracht. Sophie was bij haar geweest, en had een lang relaas gehouden van allerlei rantsoeneeringen waarbij het haar moeder duizelde. En zij tenslotte onwillig en verbijsterd had zitten staren op woorden, namen die zij nooit gehoord had.

‘Wat *is* dat voor goed: poon.... geep.... moet dat visch verbeelden?’ vroeg ze verontwaardigd met een vies gezicht. ‘Waarom zou ik dat eten? Dat wil ik immers niet!’

‘Omdat er geen ander eten meer *is*.’

‘Kom! Dan eten we toch rijst....’

‘Dat is er óók niet!’

Annette had wrevelig gezwegen. Zij wilde zich nu eenmaal niet laten opschrikken door al die dreigende voedselbezwaren van Sophie. Samen met Frederik praatte zij erover, maar een verzet was in haar zoodra een ander alarmeerde.

Zij keek weer uit het raam, en dacht als op een vlucht uit dezen tijd terug aan de jaren toen de kinderen klein waren, en Frederik hen leerde rijden. Toen haar moeder te popelen zat om nog mee te kunnen gaan, in gespitste aandacht de geluiden van 't vroolijke ijs opvangend.

Wonderlijk scheen thans, in deze gegeeselde, bloedende en ontwrichte wereld, het aloude onschuldige ijsvermaak in de Amsterdamsche grachten. Een lafenis!

Betsy Craets op Haar bovenhuis ademde een gaatje in de bevroren ruiten van de ongestookte voorkamer, en staarde mismoedig naar buiten. Zij stond daar als niemand haar ooit zag, ineengedoken met hangende schouders, haar afgewerkt vermoeid verwelkt gezicht zonder energie. Zij wist niet, hoè ze het nog leveren moest - en een eenzaamheid zoog haar kracht weg. De eerste jaren was alles nog gegaan onder de stimulans van haar heerschzucht, haar toen ongebroken kracht. Maar de oorlog met al zijn bezwaren werd haar te machtig. Annètje die altijd wel dapper en hartelijk naast haar voortgeploeterd had, werd den laatsten tijd stil en korzelig door de ontbering waarin alle verlangens van haar jeugd smoorden. Zij zag haar nichtjes Hes en Li uitgaan, hoorde van dansen, van toiletjes, van vroolijken omgang met vrienden en vriendinnen - ze hoorde van Mies Melgers die gezellig student was, en van Jenny op 't conservatorium. En zij dacht: ‘Ik heb nooit wat - ik kom nooit ergens - ik ben thuis de meid.’

Tegenover haar moeders scherp opgewonden betoogen dat zij toch onafhankelijk waren gebleven, dat niemand in de familie hun kon nazeggen dat zij genadebrood aten - dingen die toen zij jonger was indruk op haar maakten - bewaarde zij nu een wrokkend zwijgen. En eenmaal zei ze bot:

‘Ik wou dat u wèl hulp van opa en oma hadt aangenomen. Dan had ik nu wat aan mijn leven, had ik ook kunnen studeeren en in clubs zijn. Hier ploeter ik maar zonder dat we er iets verder mee komen - ik heb mijn handen bedorven met die ellendige kachels en dat kolensjouwen - ben ik daar jong voor!’

Betsy had geen verweer gehad. Ze was dof en ingekerkerd in duizend zorgen, alleen nog maar gespitst op de moeielijkheden van elk uur: als de oude heer niet genoeg warmte kreeg, ging hij weg. Als de oude dame niet heet stoken kon, maakte ze een standje. Zelf zaten ze in de kou.

Als Lou thuis kwam, was hij wel lief en goed, maar leek ook wat vervreemd. Nu zijn eerste trots: geld verdienen, gezakt was, voelde hij zich daar op die N.O.T. toch vernederd, als hij dacht hoe al zijn schoolvrienden eind-examen deden dit jaar en gingen studeeren, of in 't bezit waren van een einddiploma.

In Den Haag kwam hij veel aan huis bij vrienden van oom Pieter - een oud-deftig gezin, met jongens van zijn leeftijd en twee meisjes. Daar wist hij zich leven in de sfeer van opa en oma - en als hij thuiskwam vond hij alles burgerlijk en jammerlijk. En dan was er iets in zijn jarenlange verhouding met Els, zijn vriendinnetje, dat hem somber stemde. Zij had hem verteld van haar strijd met

vader Hartonius en hoe moeielijk alles nu tusschen hen was.

‘Maar wat wil je dan ook!’ had hij gezegd, in zijn eenvoud erbij voegend, wat voor hem als een paal boven water stond:

‘Wat hoeft 't ook! Over een paar jaar als ik genoeg verdien, trouwen we toch.’

Ze glimlachte naar hem, op haar zachte droomerige ontwijkende manier - en hij merkte voor 't eerst dat hij haar blik niet vangen kon. Alsof ze uitkeek naar iets heel vers waar *zij* alleen naar toe leefde. Maar dan begon zij weer te praten - Lou was toch altijd dezelfde trouwe lieve vriend uit haar schooljaren - en hij vertelde van Den Haag, van de Dirxens, waar 't zoo gezellig was. En ook klaagde hij, wat hij zelfs tegen oma nooit gedaan had, over zijn eigen thuis, over moeder die maar hardnekkig volhield en zelf geen leven had.

‘'t Zou voor ons allemaal - en ook voor jou en mij heel wat beter geweest zijn als moeder hulp had willen aannemen van opa. Maar Els, ik ga nòg naar opa als 't zoo ver is; hij zal ons willen helpen natuurlijk.’

‘Denk je....’

Zij ging uit gewoonte in op zijn gepraat, maar zij betrapte er zich op dat het woord ‘ons’ haar vreemd viel, als iets dat plotseling niet meer paste in haar denken. En ook sprak zij niet meer over haar dansen, in de vaste overtuiging dat Lou er niets van begreep.

Toen zij scheidden, zei hij: ‘Je hebt dit keer lang gewacht met antwoorden - schrijf je nu weer gauw? Ik kijk er den heelen dag naar uit, en dan is 't dikwijls nog maar zoo'n kort briefje. Ik heb jou altijd zooveel te schrijven.’

Ze keek in zijn knap trouwhartig gezicht met de blauwe Craetsenoogen - dacht opeens dat hij wel een zeldzaam knappe jongen was geworden; en haar jeugd, haar heele verlangende warme jonkheid vloog hem een oogenblik tegemoet.

Plotseling ook had hij zijn armen om haar heen geslagen, en haar op den mond gekust. Zij gaf zich over, in een weekheid die haar wegvoerde van alles, wat haar nog een oogenblik te voren het gewichtigst in haar leven had geleken. En toen hij eindelijk ging, zag hij haar voorovergebogen hem nazien, een gloed in haar mooi gezichtje.

Aan de fronten woedt de strijd onverflauwd hardnekkig. En in het oosten, in Rusland wankelt het oude rijk. De moord op Raspoetin, vertwijfelde poging van den adel om Rusland te redden, heeft den zwakken Tsaar niet kùnnen wakker schudden uit zijn lethargie in het hoofdkwartier. De Doema zonder vertrouwen meer, heeft verwijten

gericht tegen de regeering, en is eindelijk eenvoudig verdaagd.

De Geallieerden verontrust, zien naar Rusland. Een voetstap is daar plotseling gehoord: de aanzwellende wanhopige vastbesloten voetstap van een volk dat honger lijdt, door de straten van Petersburg, van Moskou. En een kreet uit duizenden kelen: Voedsel! Tot daar eindelijk in de dagen van elf tot vijftien Maart de opstand is tegenover de troepen die weigeren te vuren.

En dan gaan in Rusland, in het oude Tsarenrijk de gebeurtenissen verbijsterend snel: een uitvoerend comité van de Doema, aanvaardt de regeering, gesteund door een overgroote meerderheid van volk en leger. De ministers en hoogwaardigheidsbekleeders zijn gevangen genomen. En in het hoofdkwartier komt een man vastbesloten, bleek, en legt den Tsaar de oorkonde voor van den afstand.

Afstand....

Eeuwen wentelen voor zijn zwakken geest: zijn voorvader, de groote Peter, die met den knoet in de ijzeren vuist de macht hield. Onbetwist. Een sterke zonder weifeling, zonder wroeging, zonder vrees, zonder pijn om de onnaspeurbare dingen die *zijn* ziel hebben aangevreten. De woeste oude Tsaren, die in 't Kremlin in oostersche pracht, als alleenheerschers over leven en dood regeerden. De krankzinnige Paul, die den afstand niet teekenen wil - geworgd. Alexander, verminkt stervende onder de bommen der nihilisten - de lange lange reeks der Romanovs, die vertwijfeld gingen door waanzin en vrees, door het rad der tijden; onwetend, blind, verbijsterd, gedreven en redeloos; een stem hoorend soms, maar niet wetend hoè te gehoorzamen - de stem weer in zich verliezend en vertrappend in wanhoop van onmacht. Hij ziet de lange reeks, en zijn eigen leven aan 't einde daarvan: onbewust, geslingerd, moe - zonder hoop, zonder verweer. Onder een dreiging - altijd een dreiging. Zijn moede Keizerin in angst om den teeren zwakken knaap die nooit misschien een troon zal bestijgen - zijn dochters weerloos - allen tezamen geschoold tegenover den dreigenden rooden stormloop van een eindelijk losgebroken volk. Onder dien oorlog, dien hij niet begrepen heeft, niet overzien zoo min als de fantast Wilhelm - dien hij gevoerd heeft even machteloos en onwetend als hij erin gesleept is. De oorlog die hem verplettert vóór zijn rijk.

Hij staat er, in zijn bleeke waardigheid. Hij is niet bang. Hij onderwerpt zich - en hij blijft de majesteit. Hij weet den doodsangst dien zijn hart aangrijpt om de zijnen - zijn Keizerin, zijn kinderen - te verbergen voor de oogen, die hem dwingen tot de vernedering....

Hij teekent....

Maar den zesden April trilt Europa onder een nieuwen schok - keeren zich oogen, harten verwachtend over den oceaan.

De Unie verklaart Duitschland den oorlog.

XLIII

EUGÉNIES toestand was in de familie geen geheim meer. De specialist, in consult geroepen, had ontraden de verre vermoeiende reis naar Zwitserland, in verband ook met den heerschenden voedselnood. Maar tegen Pieter had hij ronduit gesproken: er was geen hoop meer, de beide longen waren aangetast, het hart zeer slecht. Het was onbegrijpelijk hoe dit ondermijnde lichaam nog zóó voor 't uiterlijk gewoon voortleefde.

Pieter verzweeg het voor de meisjes. Hij zei alleen, dat moeder ernstig ziek was. Zij hoorden het aan - hun heele jeugd had ziekte in huis gekend - zelf waren ze niet sterk. En de vreemde navrante levensverachting, die hun jonge jaren als een gif had doortrokken, deed hen deze dagen de moeder zoeken, aan wie zij zich - hoe zij hun vader liefhadden - het meest verwant wisten.

Eugénie, in de wonderlijke onbewustheid van haar toestand, leefde voort in de gebeurtenissen van het oogenblik. Het huwelijk van Hester met De Loeveene wenschte zij thans bepaald en zij sprak er ronduit het meisje over.

Hester Craets, koel practisch, overdacht de toekomst. Studiehoofd had zij niet, noch eenige belangstelling ervoor. Dit wist zij nu zeer wel. Eeuwig fuiven kon je niet. Iets beters wist zij niet. Met De Loeveene zou zij rijk zijn, in elk geval een vooraanstaande positie hebben.

Pieter, somber, zag het met afkeer en verzet.

Eenmaal zei hij: ‘Ben je van plan dien jongen te accepteeren?’

En zij zei: ‘Wellicht.’

‘Maar bedenk toch....’

‘Dat ik weer scheiden kan, ja.’

Zij lachte, kuste hem, maar hij hield haar van zich af, bezeerd en verdrietig.

‘Je bent nog zoo jong. Waarom doe je nu al zoo cynisch en onverschillig.... Waarom bederf je je leven?’

‘Wie zegt dat ik het bederf?’

Hij had willen zeggen: ‘Ik. Ik zie het, want ik heb eens hetzelfde gedaan.’

Hij zei enkel: ‘Je kent jezelf nog niet.’

‘Wie weet of ik mezelf later wèl kennen zal?’

‘De kans is er.’

‘Ik kan niet wachten op die kans.’

Zij lachte: ‘Laten we niet zoo zwaar doen Paps. Ieder zijn leven. Leve de vrijheid.’

Pieter trok zich in deze dagen terug als nooit te voren. Wanneer hij 's morgens aan 't ontbijt kwam op de Keizersgracht, sprak hij niet over Eugénies toestand, die hem toch geen oogenblik losliet. Tegen Rosa liet hij zich evenmin uit, koel opeens tegenover haar uitvorschenden blik. Hij ontweek haar, en haar zorgen nam hij alsof hij het niet opmerkte. Maar naar zijn eigen kamer klom hij voor 't eerst weer sinds langen tijd. En keek naar de boomen voor 't raam en 't oude behangsel. Zijn felle late begeerte ebde uit hem weg; hij wist hoe met Eugénie het gansche tegenwoordige leven hem ontvallen ging. Dan stond hij alleen. Dan ontgleed hem alles, waarmee hij verbonden was. Zijn oudste zou 't huis uitgaan. Li - zou hij die houden nog?

Hij voelde zich oud en moe, en hij was vier-en-veertig. Hij dacht aan Eugénie. Er was geen bizondere band van begrip en meeleven tusschen hen geweest. In deze dagen zag hij haar weer als in den eersten tijd....

Hij dacht aan den oorlog, en wat het nog brengen zou. Als in Rusland de revolutie doorzette, gingen alle fondsen naar den kelder - wie wist waar het eindigde....

De vorst, de felle, die pijnlijk invrat in de huizen, verminderde niet. De Amsterdammers sloten hun groote kamers af, schoolden te zamen in het kleinste vertrek, bij een potkachel die met turf te stoken was. Heimelijk werden in den donkeren avond bij de Craetsen manden turf naar boven geheschen, op den zolder haastig neergesmeten - twee mannen stonden later gejaagd in de gang, slopen omzichtig de stoep af.

Maar met zorg en verbittering dacht men hoe zeven Hollandsche schepen deels met graan, deels bestemd voor Indië te Falmouth door de Engelschen werden vastgehouden. Nu Amerika in den oorlog kwam, hoe zou dat weer nieuwe verwikkelingen voor Holland meebrengen!

In haar kamer ontving Eugénie op de rustbank haar kennissen

en familie. Vrienden telde zij niet; zij had een glimlach om het woord, Zij zat er spookachtig bleek in haar gratie, die haar nooit verliet, Niemand wist of zij zelf iets vermoedde.

Haar schoonvader had zij het liefst bij zich. Hij, die haar ook werkelijk liefhad, kwam trouw, vertelde haar op zijn lichte wijze kleine gebeurtenissen, en zij luisterde geamuseerd. Soms stak zij haar magere bejuweelde hand naar hem uit:

'Wanneer gaan we weer samen tea-en papaatje?'

En hij zei: 'Ja mijn kind, wanneer je maar wilt.'

Ze voerde met hen allen het gesprek, op haar uiterst voorkomende wijze die haar absolute overschilligheid maskeerde.

Slechts begon de oude begeerte naar het feest nog eenmaal haar grenzenlooze vermoeidheid te bekampen. Begeerte, die langzamerhand obsessie werd.

Zij zei het niemand dat zij dikwijls benauwd was - een kramp in haar borst. Zij hoorde aan in haar kamer de verhalen van oorlog, lijden en dood - van vrees voor alle ellende die nog komen zou. En haar geest, die altijd gevlucht was in het feest voor het leven, werd voor 't laatst gegrepen door den overheerschenden harden wil: tegenover al wat de kranten meldden - tegenover al de zorg en vrees voor gebrek, kou, duisternis, waarvan een ieder vervuld was, te stellen nog eenmaal in haàr huis het Feest - als een uitdaging aan het miserabele leven! Dat alles te verdrinken in een zee van vroolijkheid, overvloed, lach, dans, en licht....

Als een brand verteerde haar het verlangen naar dit. In huis ontstelde Pieter, zweeg Rosa, zagen de meisjes, haar lach verstild, de moeder aan. Zij merkte het niet. Zij had zich opgewonden in een spookachtige lugubere energie tot de voorbereidselen van een klein bal.

Met Rosa overlegde zij hoestend, hijgend, duizelend in een koorts, dagen lang. En opnieuw ging Rosa rond door het huis, bedacht, bestelde, regelde, veranderde, naar Eugénies prikkelbaren wensch. Maar soms ook dreef zij door, handelde op eigen gezag, waar Eugénie de practische werkelijkheid niet kende. Doorworstelde zij honderd moeielijkheden: verlichting, verwarming. Er lag nog een kleine voorraad kolen in den kelder, die werd opgeëischt voor den grooten haard - in de kleine salons werden kachels gezet. Eugénie had in het begin van den oorlog een groote hoeveelheid kaarsen opgezameld. En in de zaal werd thans weer de vroegere kleine oude kaarsenkroon gehangen, met haar intiem warm licht. Het werd zorgvuldig uitgedacht tot in de kleinste bizonderheden, een exquis geheel; slecht waarschuwde Rosa: als dies alles ward aufgebrannt, hat mefrou nicht mehr voor später.... Maar Eugénie werd plotseling driftig, zei scherp,

dat was haàr zaak niet, hoestte, hijgende teruggevallen in de kussens.

Over haar heen keken de donkere oogen strak. Ze wist, ze zou zorgen dat kolen overbleven, ‘dass *er* keine Kälte erlitte....’

In de familie wekte het ontsteltenis, ergernis. Was dit een tijd voor een bal! Maar Pieter zweeg. En kleine Annètje Craets stond op haar ijskoude kamertje te stampvoeten van spijt bij de invitatie van oom Pieter en tante Eugénie. Hoe kòn ze met zulke kloven in haar vingers en gebarsten nagels naar een bal - en zij had immers geen jurk ook...

Maar toen was oma gekomen, en had haar voor haar verjaardag een beeldig toiletje laten uitzoeken. Oma zelf was met haar gegaan. En met glansjes van voldoening hadden de bruine heldere oogen gekeken naar het jonge bloeiende figuurtje....

Het huis van Pieter Craets ontving zijn gasten in glans en gloed. Hoe Eugénie gekomen was aan zóóveel kaarsen, dacht Sophie, die even kwam kijken.

Er was warmte, er was licht. Er was de illusie één avond lang van een oude vroolijke wereld - alsof niet in elk der wegglijdende minuten menschen stierven bij honderden, en wanhopige gedachten uitzonden in den zwarten gevloekten nacht.

Pieter Craets zelf - naast Eugénie die gezeten, haar gasten met haar onverzwakte betooverende gratie ontving, glimlachte en praatte - moest denken aan den Dood, die al verder zijn grauwe vlerken strekte, wiens zeis in al breeder, wijder streken maaide. Hij zag de schaduw van dien arm vallen over zijn eigen huis, en hoorde den wiekslag. Hij zag hem in de oogen der gasten, waarin een lichte ontsteltenis schuw blikte van hem weg, over de gastvrouw, wier lach en stem onwezenlijk opklonken als van een uitgehold omhulsel.

Zijn moeder was niet gekomen; maar zijn vader, om Eugénie genoegen te doen, zat een poos bij haar. Hij wilde ook het jonge goed wel zien dansen. Maar het waren ook hier de nieuwe dansen, waarnaar de oude wereldsche man met een minachting en afschuw keek.

‘Pieter, dat je toelaat dat er in je huis zoo gedanst wordt! Het is niet meer of minder dan onzedelijk!’

En Pieter zei: ‘Wees blij vader dat u in dezen tijd geen dochters hebt.’

‘Maar ik heb kleindochters,’ zei de oude Frederik; een vurig kleurtje steeg in zijn vermagerd gezicht. Hij zocht ze, zooals hij vroeger als balvader zijn eigen schapen gezocht had. Hij zag Mies, vroolijk, blozend, frisch in haar rose jurk - hij zag Jenny, bleek, strak, cynisch in 't lichtgroen. Hij zag Hesje geraffineerd dansen met De Loeveene. Hij zag het kleine, uiterst teere gezicht van Li, het dol-

genietende mooie Annètje en Els Aden. Hij dacht: ‘Dat geen van deze jonge kinderen zich instinctief verzet tegen dit zedeloos dansen.’ En toen viel de volgende gedachte in hem:

‘*Zijn* ze nog jong?’

De oude Frederik Craets, mager, gedistingeerd in zijn rok, stond kaarsrecht. Nu en dan kwam een kleindochter naar hem toe, zei iets liefs, haalde hem even aan. En de oude man, gepijnigd en verteederd, keerde terug tot het eenige wat hem bleef in den wonderlijken verbijsterenden chaos van dit moderne leven:

‘Ik kan ze alleen maar liefhebben.’

Maar dan werden zijn oogen groot van stomme verbazing: daar bewoog een kleine gezette figuur tusschen de dansers: Frits!

Frits - in een rok - tiré - die danste met al de heel jonge meisjes - een ganschen avond door. Frits die zich plots was gaan verzorgen, die uit zijn eeuwig bruine pakken gekropen als uit een cocon, een zonderling soort avondvlinder was geworden. Die in een verjaarde jeugd de vermaken, den omgang najoeg, dien hij twintig jaar geleden verachtte.

Nu danste hij alweer met Els - dat was al de derde keer sinds hij toekeek. En hij praatte - Frits! Hij praatte aanhoudend en geanimeerd druk! Eenmaal ontmoette hij zijn vaders strak verbijsterden blik - en hij zei tegen Els - 't was als een ademstoot:

‘Ik *wist* nooit dat ik dansen kon!’

‘U danst heerlijk oom Frits! U voelt zoo sterk het rhytme.’

‘Ja - we dansen - heerlijk zoo.’

Plotseling dook voor hen op een lange, buitengewoon knappe jongen, en hij hoorde meteen terwijl hij naar hem keek, Philips stem:

‘Mootje....’

't Was of hij uiterlijk en innerlijk inschrompelde. Lou Craets, die in een geleenden rok uit Den Haag was gekomen om met Els te kunnen dansen, zei lachend:

‘Nu oom Frits, geeft u nu Els maar aan mij!’

Hij greep haar als een buit en samen cadansten ze weg. Frits Craets stond stil - hij veegde langs zijn voorhoofd en dacht hoe ellendig 't was dat hij zonder bril niets zien kon; zonder bril was hij minder leelijk....

Maar Lou Craets hield Els hartstochtelijk tegen zich aan.

‘Wat heb ik me gehaast!’ ademde hij vlak aan haar oor op haar neerziende, ‘om jou alleen ben ik gekomen. Ben jij ook blij dat ik er ben? Ik vond het een geruststelling dat ik je met oom Frits zag dansen - dat's niet gevaarlijk.’

Ze sloot de oogen. Ze had weinig aan hem gedacht den laatsten tijd.

Ze had veel met oom Frits gepraat over allerlei onderwerpen. Een nieuwe wereld was geleidelijk voor haar opengegaan bij het contact met dien fijnen, wonderlijk gevoeligen geest....

Maar nu opeens greep haar het andere: de knappe lange jongen met zijn dwingende oogen, zijn veroverenden lach, die haar in zijn armen hield.

'Een màn -' dacht ze verward, 'en wat voor een man - ik weet niet meer....'

Haar jeugd, haar slapende gepassioneerdheid werd wakker. Zij hijgde licht - het verwarrende weeke, waarin zij zich meevoeren liet, kwam terug - een gevoel zich maar te laten gaan - waarheen deed er niet toe.

In de groote zaal, waar langzaam de gasten begonnen te vertrekken, scheen het Eugénie toe, of het licht duisterder begon te branden.

Op haar sofa, waar telkens een ander dien avond een oogenblik naast haar was komen zitten, zag zij den nacht zich langzaam opheffen naar den morgen. Zij zag terug het moment dat Hesje en De Loeveene samen bij haar gekomen waren. Het was heel goed, zij was tevreden. Je wist niet wat de oorlog nog brengen zou....

Zij keek met schemerende oogen uit haar oververmoeidheid in de zaal - rechtop in haar kanten, haar ivoren waaier in haar magere saamgeklemde handen.

Het begon te verloopen. Velen waren haar goedendag komen zeggen; slechts die nog niet scheiden konden dansten voort. Hier en daar stond een groepje te praten. Langzaam neigde het feest naar het einde, en het scheen haar eigen krachten mee te trekken in zijn langzamen val. Zij keek op met haar glimlach naar Mies, die haar kuste, innig bedankte voor het plezier - keek op naar anderen die zij nauw onderscheidde meer.... En de lach zweemde opnieuw om haar mond: nog waren er die het feest vasthouden wilden....

'Waar was Pieter,' dacht Eugénie op eenmaal. Zij had hem bijna den ganschen avond in haar nabijheid geweten - haar verlichtend in de conversatie, zorgend dat zij ijs kreeg, zich niet te veel inspande. Nu.... Oh zij wist het - na het souper was hij naar de tuinkamer gegaan waar een paar oudere heeren whistten....

Zij bedacht het in een plotselinge beklemming, die haar oogen star maakte.

Want daar was plotseling een schaduw, grauw en grijzig die het licht bijna geheel onderschepte van de kaarsenkroon. Het was de reusachtige wiekslag die aansuisde over de landen, slagvelden - en

en een oogenblik de vrouw raakte welke daar zat en zich hief in plotselingen angst kaarsrecht.

Eugénie hijgde in een kramp, of een vuist haar in den rug greep. Haar oogen zochten snel rond. Ze dacht hoe de tuinkamer vèr was - de heele gang en het trapje af.... Daar was Pieter, en zij voelde zich niet goed. Een nooit bewust geworden instinct dreef haar naar hèm toe.

'Pieter....'

Zijn naam brak op haar droge brandende lippen. Ze staarde met wijde oogen over het feest - langzaam zonk de grauwe sluier dichter. In de kandelabres op den schoorsteen doofde hier en daar knetterend een kaars. Zij keek ernaar met een plotselinge walging, die zij proefde op haar tong: smaak van stof, parfum, wijn.... Zij keek star en ontzet over de zaal, terwijl haar gansche ziel zich afwendde in een vlucht:

'Wèg! Zij moest wèg, hiervandaan! Pieter!!'

Haar verschroeide lippen prevelden onbewust herhaaldelijk zijn naam. Zij berekende: 'Opstaan van de sofa, langs den wand, naar de deur. God, die kramp werd al erger! Weg van het feest! Wèg!! Want.... er wàs iets.... ze werd bang voor dat feest! Zij hoorde.... er... niet meer bij...'

Met inspanning van al haar krachten stond ze plotseling wankelend recht - schoof zij voort achter een paar dansende paren om. Slippen van jurken, vleug van heet bewogen adem, van haastig hartstochtelijk woord raakte haar. Als een besmetting. Zij walgde dieper - in een onzegbaar, onbegrijpelijk verterenden walg waarin al de vezelen van haar ziel terug te krimpen schenen. Waàr was de deur - waàr was... een *open* deur om door te ontsnappen!!

Toen zag Eugénie, zich steunend aan den wand, spookachtig bleek en rechtop, plotseling in de gang Rosa. En Rosa zag haar.

In een oogwenk was het meisje binnengevlogen en bij haar, en met haar laatste krachten, klampte zich de bijna stervende, in pijn krimpende vrouw aan den arm, die steunend om haar heen geslagen haar snel wegsleepte. In de gang, waar zij de deur van de balzaal meteen dichtdrukte, ving Rosa haar op, droeg haar langzaam, moeielijk, maar vastbesloten in haar krachtige armen de trap op naar de slaapkamer.

Toen zij, hijgend onder den last, haar neerlegde op de kanten sprei, brak zich een kreet uit den bleeken mond, wrong zich een moment het tengere lijf in doodsnood op - viel toen terug.... plotseling stil.

Huiverend, koud tot in haar hart, staarde het meisje een oogenblik neer op de roerloos ingezonken gedaante. Met bevende handen maakte zij het lijfje los, de onderkleeren, dekte het onbewegelijk liggende lichaam met een van Eugénies weelderige jakjes.

Toen zij weer rechtstond, zag zij zichzelf in den grooten spiegel, en de bleeke gedaante achter haar. Zij beefde, boog zich voorover...

'Ist sie tot? Aber... *er* darf sie so nicht auf einmal finden! Ich musz warnen.... Das Abscheuliche, die Fremden im Haus. Wenn sie es nur dem alten Herrn sagen konnte!'

Zij ging, aarzelend omziend naar 't bed, de deur uit, boog zich over de trapleuning. Daar zag zij plotseling Frederik de gang uitkomen in zijn pels, gekleed om heen te gaan.... Ze gleed katsnel naar beneden.

'Mainheer!' Haar sidderende ademlooze stem aan zijn oor deed hem geschrikt omzien.

'Es ist etwas geschehen. Mainheer soll es nicht wissen.... Die genädige Frau liegt.... is sehr krank - ich glaube.... es ist sehr schlimm.... - wenn nur die Fremden fort wären....!'

De oude Frederik Craets verbleekte: snel liep hij met bevende beenen de trap op - bij de deur schopte zijn even struikelende voet een corsagebloem voort - stond op den drempel hijgend.

In de doodstille kamer, tegenover den grooten spiegel, lag Eugénie op het bed, roerloos, onveranderd.

Zijn oud hart bonsde met geweld op. Hij keek om naar Rosa - en zij zagen elkaar stom aan, haar donkere oogen wijd in de zijne.

'Iemand dokter Bergema opbellen - jij of een ander - ik blijf hier,' beval hij.

Hij ging zitten, zijn knieën knikten; voelde dan plotseling, dat hij zijn hoed nog ophad, zette dien haastig af. En nam voorzichtig de koude gele bejuweelde hand in de zijne.

'Mijn kind. Eugénie....'

Ze bewoog niet. Weggeblazen als een uitgevallen bloem van het Feest.

Beneden klonk muziek op door de blijkbaar geopende deur.

'Dat's afschuwelijk, dat moet ophouden,' dacht de oude man hevig ontsteld. 'Hier ligt een doode.'

Een enkele trage traan gleed langs zijn bleeke wang.

'Waar was Pieter. Waar had hij Pieter het laatst gezien? En waàr waren de meisjes?'

Frederik Craets stond moeielijk op, bevend van een kou die zijn merg doorschokte. 'De kinderen dansten, terwijl hun moeder hier stierf. Het moèst dadelijk ophouden daar!'

Hij keek neer op de roerlooze gestalte, die lag in haar kanten en juweelen. Hij meende een ooglid te zien trillen, een lichte ademhaling.

De muziek zweeg plotseling. In de gang klonk gepraat op, gelach. Tot het laatste verstierf. Frederik Craets luisterde, gebogen naast het bed. Het feest was gedaan....

Toen riep iemand luid in de gang:

‘Rosa!’

Zoo had Pieter geroepen, mechanisch haast, iederen avond als de gasten weg waren en hij haar noodig had.

Hij kwam langzaam aanloopen. Toen opeens midden op de trap zag hij zijn vader staan. Die probeerde, ontdaan, hem iets te zeggen.

In twee stappen was hij bij hem. ‘Eugénie,’ hoorde hij hem zeggen. ‘Eugénie.... niet goed geworden.’

Op bet bovenportaal stond hij wankelend, zijn vaders hand steunend om zijn arm - voor de open slaapkamerdeur.

In de kamer heerschte een geweldige - een alles vervullende stilte.

En op het bed zag hij Eugénie. Zij had zich recht gerekt - de kin iets op - de oogen gebroken.

XLIV

EEN schuwe lente aarzelde over Holland - over de oude stad. Het prille groen, dat in eeuwenwenteling ieder voorjaar over de grachten gekleurd had, ving de verbijstering thans om het vele leed dat naar den belovenden luwen hemel steeg. De hoop op verlossing, die Amerika's oorlogsverklaring een oogenblik had gebracht, die zich scheen te bevestigen met een succes der Canadeezen, was lang vervlogen. Het bleef een voor en achterwaarts dringen, de schrikkelijke deining waarin duizenden jonge levens werden verpletterd.

Voor Holland had Amerika's deelname aan den oorlog de zorg nog slechts verscherpt. Degenen, die reeds het vorig jaar den voedselnood hadden voorzien, kregen gelijk. Want nu was de hel eerst recht ontketend. Bij tientallen zonken de mooie groote schepen der koopvaardij, getorpedeerd of op mijnen gestooten, weg in zee.

De groote reeders zagen machteloos toe.

In de Amerikaansche havens lagen de schepen met kunstmest, met graan, met veevoeder gereed. Ze werden niet losgelaten. Amerika verlangde waarborg, dat niets uit Amerikaansche grondstoffen verkregen, werd doorgevoerd naar Duitschland.

De zorg liep hoog.

'We hebben Duitschland noodig. Even noodig. We moeten kolen hebben! Als we geen brand hebben voor den winter, sterven onze zieken, onze zuigelingen, onze ouden van dagen....'

'Steenkool halen uit Engeland. Engeland bericht dat die daar gereed ligt.'

'Uitgesloten. Duitschland weigert onzen schepen eenige veiligheid te garandeeren. Denk aan wat gebeurde met onze schepen bij Falmouth. Naar den kelder alle zeven.'

'Als er voor den winter geen vrede komt....'

‘Die komt er niet. Duitschland is te sterk.’

Vanuit Stockholm gaat de roep naar alle sociaal-democraten voor een vredesconferentie. Maar de Fransche en Engelsche regeering weigeren passen te verleenen aan de arbeiders. En deze stem versterft als een roep in de woestijn.

Annette Craets zat in den zomer op Mon Désir en keek den weg af. militairen liepen af en aan. Vlak achter het huis lagen de loopgraven, waar de schildwacht den toegang tot het oude paadje naar de hei weigerde. En op den weg verscheen iets vreemds: vrouwen en kinderen, die belast met dorre takken het bosch uitkwamen, sprokkelden voor den brandstofnood. Haar eigen kleinkinderen die beladen het hek inkwamen, als een pretje den tocht ondernamen.

De wereld stond in vuur. Maar Annette keek in onveranderde groene laantjes, waar langzaam de ouderwetsche gestalten waren gegaan van oom Pieter en tante Sophie met het leeuwtje. Waar Jetje draafde op haar vlugge voeten. Waar Eugénie was komen aanwandelen in haar voorname rust. Waar Philip had gelegen en gestaard naar een leven, dat op eenmaal zoo ver van hem af was komen staan.

En over hen allen heen, die hier nog te leven schenen, keek zij naar het jonge leven in haar geslacht.

Hesje was met De Loeveene gekomen op een dag - een zachte wel fijne jongen, die verliefd geen oog van zijn meisje afliet. En de grootouders hadden gekeken naar het koude onbewogen gezichtje boven het zwarte zeer gedecolleteerde japonnetje - naar deze kleindochter, die haar verloofde nauwelijks een woord gunde, maar met elke beweging bewust hem te prikkelen zocht.

Op Mon Désir hadden zij een intiem klein verlovingsdiner gegeven. En de jeugd had zich ingetoomd: zij wisten opa en oma waren ouderwetsch, konden niet veel verdragen. Maar toch had aan tafel Annette de wenkbrauwen soms gefronsd om den ongegeneerden ruwen toon. Tot Frederik met geweld het gesprek bracht op litteratuur. Hij had een van zijn kleine amusante verhalen gedaan, over een ontmoeting in de tram met een vrouw tegenover hem. Sprekend Sally Brass....

‘Wie is dat?’ vroeg Jenny.

‘Je kent toch Nelly wel van Dickens?’

‘Dickens! Neèn, dat leest toch niemand meer, dacht ik. Die dikke boeken, ze staan thuis allemaal in de kast, maar ik heb er nooit een oog in gehad. Moeder zie ik er wel mee zitten.’

‘Dat is een schade aan je geest.’

En hij dacht, terwijl hij aanzag dit vooroorlogsche gewas:

‘Eéndagsvliegen op een regendag geboren.’

Pieter zat stil. Hij dacht in een zonderling heimwee aan zijn jongensjaren. Hij luisterde naar zijn vaders stem, en wist dat hij in *zijn* huis nooit zoo gesproken had aan tafel.

Later liep hij met Francine in den tuin.

‘Onze kinderen,’ zei hij, ‘hoe anders is alles dan toen wij jong waren. Is dat onze schuld?’

Ze keek op in de groene takken.

‘Ik weet wel, dat *ik* niet sterk en niet aandachtig genoeg ben geweest om van mijn huis te maken wat vader en moeder van het hunne gemaakt hebben. Ik ben zoo laat bewust geworden. En in dien tijd zijn ze me ontgroeid. Vader vertelde ons - weet je nog - van alles. Sprookjes van Andersen las hij ons voor na het eten - en Dickens en Schimmel....

Hij had er den tijd voor, al werkte hij hard en moeder ook. Ik heb gefietst en auto-gereden - ik heb duizenden dingen gedaan, maar ik heb geen sfeer in mijn huis gebracht. Dat zie ik nu allemaal heel goed.’

Ze keek door het donkere troostende groen van den tuin. De oude hunkering naar het essentieele bezat haar dagen.

Zij wist in de lange zomerdagen moeder zitten in den koepel; het was een rustpunt om aan te denken, in den rosmolen van al wat de oorlog aan hoofdbrekende eischen meebracht dag aan dag. Moeder die dezen zomer zoo heel veel de kleinkinderen vroeg.

En Francine wist, ze kwamen graag; waar in den koepelingang de rustige statige figuur met het kleine blanke gezicht hen verwachtte - eene die daar zat alsof zij niets anders te doen had dan op hèn wachten.

Zij praatten er hun wankele levens bij haar uit, in onrust en verzet, in spot; dikwijls ook in een onmacht, een onbewust heimwee naar een dieper gevoel. En in den zwarten schoot sloot de zachte oude vrouwenhand zich vast en beschermend om jonge nerveuse vingers.

Annette hoorde in hun jonge stemmen het leven van den tijd: geen romantiek, geen fantasie; nuchtere klemmende werkelijkheid.

Koeltjes besprak Hester haar verloving.

‘Van 'm houden? Och omaatje, ik geloof wel dat ik met hem zal kunnen opschieten.’

Jenny, intelligenter, was nòg moeielijker te naderen.

‘Jenny, is dat waar, ben je met Paschen vier dagen met dien jongen, Van Loo, naar de Veluwe geweest?’

‘Ja zeker oma.’

‘Alleen? In een hotel samen?’

‘Waarom niet? Ik ken 'm; ik vertrouw 'm als mezelf, anders deed ik het niet.

‘Is hij verliefd op je?’

‘Misschien. Waarschijnlijk.’

‘Ben je verliefd op hem.’

‘Kan ik niet bepaald zeggen neen.’

‘Ik geloof dat jullie, jongens en meisjes mekaar zóó kent, dat je elkaar ten slotte niet meer ziet,’ zei de oude Annette spits. En zij dacht wat Frederik laatst overpeinsde:

‘Altijd waren de meisjes op dien leeftijd den jongens geestelijk vooruit. Maar dat is niet meer zoo. Alle gedachte, alle belangstelling concentreert zich in de laatste paar jaar bij haar uitsluitend op het eene doel: den man te lokken met alle denkbare middelen. Een man moet in dezen tijd, met deze mode, vast in zijn schoenen staan.’

Als zij weer alleen was, dacht zij aan haar eigen kind dat den dood verkozen had boven een compromis met de liefde, - de diepste waarheid van haar leven bezoedeld en verminkt niet meer aanvaarden kon. En zij vocht om Jetjes wil voor deze jonge zielen, die den dood in eigen leven vrijwillig en achteloos binnenhaalden.

De jonge oogen aan haar schoot bleven wijd en onbewogen. Maar uit iedere nederlaag die zij hier leed, steeg langzaam en eindelijk in Annette de troost op: in dat kind van haar was toch geweest tenslotte dezelfde drang die in haàr leefde.

Er lag in deze dagen een nieuwe verloste uitdrukking op haar den laatsten tijd smal geworden gelaat. Voor 't eerst het begrip, hoe toch immer Jetje dicht bij haar was blijven staan, zelfs toen zij haar alleen liet. Juist met die daad had Jetje zich haar kind tot het uiterste bewezen - in uiterste consequentie volvoerd, waarvoor haar eigen ziel een leven lang had gestreden.

In deze dagen ook zag zij zichzelf terug, een kind. Zij stond na grootvaders dood naast haar schreiende moeder - en keek naar haar grootmoeder die lag stil met gesloten oogen, één arm gestrekt over de leege bedhelft. Zij dacht, hoe zij gelezen had dat de oude Perzen dit konden: zich neerleggen en mee sterven als de dierbaarste was heengegaan.

Zoo was die oude onromantische nuchtere grootmoeder gaan liggen om te sterven. Een stugge stille vrouw die maar één enkele in haar hart gesloten had. Zóó was Jetje gestorven met dezelfde hevige liefde voor één.

Frederik zag de verandering in haar gezicht als hij uit de stad kwam.

‘Heb je prettig bezoek gehad?’ zocht hij. En hij dacht: ‘De

kleinkinderen moeten véél komen, daar heeft ze behoefte aan.'

Op een avond vertelde ze het hem. Hij keek haar aan, zijn oogen droef in zijn glimlach.

'Ach vrouw - als je dit tot troost kan zijn.... Maar het is zoo hard. Het is.... zoo weinig des levens.'

'Weinig??'

'Ja. Dat zij met wat haar toch het hoogste was, alleen zich wist te keeren naar den dood.'

'Het was gehoorzamen aan de diepste waarheid in haar!'

'Liefste - we zullen niet oordeelen. Ze heeft gedaan wat ze niet anders kòn.'

'Nu zeg je het zelf.'

'Ja. Misschien *is* het 'tzelfde. Ik - ik *wil* er vrede mee hebben, omdat ik anders haast niet zou kunnen leven.'

Zij dacht: nog altijd ontweek *hij* den strijd. En zijzelf rustte niet eer zij het uitgevochten had. Dat bléven de essentieele verschillen.

In de Julidagen leefde weer een korte spanning op om een vredesvoorstel van den Rijksdag na het ontslag van Von Bethmann Holweg als kanselier. Wilson maakte bezwaren te onderhandelen, zoolang niet Duitschland parlementair werd geregeerd. En wéér staarde een korten tijd Europa in spanning naar dien kant, terwijl de Paus zijn bemiddeling bood.

Maar de Geallieerden, sterker met Amerika nu, bleven ontoegankelijk - deden den Paus zijdelings weten, dat elke onderhandeling nutteloos bleef, zoolang de Centralen het oorlogsdoel niet hadden omschreven.

Duitschland weigerde. Het deelde den Paus mede hoe alleen onderhandeling mogelijk was op deze basis: dat er geen overwinnaars noch overwonnenen zijn zouden.

En in de maand Augustus, onder den gloeienden zomerhemel, ging de strijd weer voort.

Frederik Craets zocht zijn zuster Louise op, die niets begrijpend of aanvaardend van al wat de oorlogstoestand meebracht, als een vertoornd donker afgodsbeeld op haar troon zat.

'Wat is dat voor nonsens Frederik, dat we met al die kaartjes moeten werken - voor rijst - voor gort - voor thee - voor koffie.... Ik word daar duizelig en moe van.'

'Ja Lou dat is nu eenmaal zoo. Heb je nog petroleum?'

'Petroleum?'

'Ja, dat is er niet meer.'

'Zou ik dan mijn beste lampen niet meer kunnen branden?'

‘Je zult blij mogen zijn als je nog patent-olie hebt om in die oude regulateurlamp te branden.’

‘Blij? 't Is toch te dwaas dat je niet naar een winkel kunt gaan en koopen voor je geld! En Frederik, die winkeliers, dat volk is een en al onhebbelijkheid geworden met den oorlog.’

‘Ja inderdaad.’

‘Is het waar dat een metselaar bij de gemeente tachtig gulden in de week verdient?’

‘Zoo ongeveer wel ja.’

‘Dan is de gemeente gek. Dan worden we slecht beheerd. Dat komt van al dat socialisme. Vroeger was een werkman dankbaar als je hem een dubbeltje fooi gaf. Nu nemen ze hun pet niet eens af.’

Hij lachte.

‘Louise, wees blij dat ze jouw hoed, met je hoofd erbij niet afnemen. In Rusland gaat het er hard naar toe.’

‘Wat? waàr naar toe?’

‘De Tsaar en zijn familie zijn door de rooden gevangen genomen en weggevoerd naar Siberië.’

‘Maar Frederik! De.... Tsaàr?? Een keizer?? Maar dat is zoo iets als met Marie Antoinette en Lodewijk de Zestiende! Dat lijkt wel de Fransche revolutie! Dat in ònzen tijd! Is er dan niemand meer die dat volk op zijn plaats zet?’

‘Neen Louise, dat schijnt niet te gaan.’

Als hij 's middags weer buiten kwam op Mon Désir, vond hij Annette die hem tegemoet kwam door 't laantje, zoodra zij op den weg de victoria zag aankomen. Zij dacht als zij hem zoo warm zag van de reis, dat hij gauw vermoeid was den laatsten tijd.

Maar dat wilde hij niet weten. In een behoefte zich te omringen met wat nog jong en zorgeloos de dagen beleefde, zocht hij zijn kleinkinderen. Hij was een altijd royale vroolijke grootvader, en zij sleepten hem mee, zonder begrip van zijn weinige kracht, op te verre wandelingen. Hij hield zich groot om hun niet tot last te zijn, en zij zagen niet dat hij op het laatst liep met iets scheef gebogens in zijn rug. En daarna zat hij in zijn eigen kamer in het donker, om te bekomen, en vond zichzelf ‘een voddige ouwe kerel die niets meer kon.’ En dacht hoe sterk oom Pieter was.

Aan tafel keek Annette hem aan. Ze zei niets. Maar toen het half Augustus was, pakte zij op en ging terug naar Amsterdam.

Het najaar kwam; de Amsterdammers, gewaarschuwd door den vorigen winter, sloten hun groote kamers af en borgen zich op in een klein vertrek. Annette richtte de bovenkamer waar haar

moeder eenmaal gewoond had, in voor huiskamer; die laag van verdieping makkelijk te verwarmen was met de van de vliering gehaalde verroeste oude potkachel. En prees zich gelukkig dat zij door het electrisch licht beveiligd waren voor getob met de ouderwetsche regulateurlampen. Beneden bleven de groote kamers, de suite gesloten. Frederik stond soms een oogenblik te staren in die donkere verlatenheid; in een huiver niet alleen van kou, maar om een noodlot dat diep in hun aller levens had gegrepen.

Op een dag kwam hij in de Kalverstraat zijn schoondochter Betsy tegen. Hij onthield lang dat verbeten zorggezicht van het eenmaal mooie Betsje; maar hij had zich verdrietig afgewend te vragen naar haar moeielijkheden.

Dit keer echter sprak zij uit zich zelf over wat haar te zwaar werd: alles in haar pension in het spoor te houden.

'Ze knoeien met de broodkaarten, met alles. En ze mopperen, ze maken standjes den heelen dag. Ik word er mal van.'

'Heb je nog kolen?' vroeg hij.

'Neen vader, wij zelf niet.'

'Ik zal probeeren je turf te bezorgen - ik heb een geheim wegje.'

'Alsjeblieft,' maar ze helderde niet op. Ze dacht, wat ze niet zei, dàt het niet alleen kolen waren, en niet 't geknoei en gezeur met kaarten in huis. Er was, dat ze zich zóó rampzalig alleen voelde, dat ze maar langs de straat ging loopen om niet te zijn in het huis dat haar den dood aandeed.

Toen ze weer alleen verder ging, dacht ze opeens aan een October negentien jaar geleden, toen ze popelend als een vroolijk fleurig kind den knappen Philip Craets tegemoet ging bij hun wekelijksche wandelingen. Dacht zij aan het kleine bovenhuis op het Damrak, met haar goedigen luidruchtigen vader, haar slovende zwakke moeder - en de tranen liepen over haar gezicht zonder dat zij het merkte.

Er lag een brief in de bus dien ze meenam naar boven. Ze kende de hand niet, en nog aangekleed voor de tafel staande, brak zij hem open. Een rekening zeker....

Toen werden haar oogen groot en glazig - haar gebalde vuist greep in het tafelkleed.

'De huisheer zei de huur op met December.'

Toen Annètje even later binnenkwam, gaf ze een gil. Want Betsy, zich naar haar toekeerend, begon iets te zeggen - viel toen zonder een woord voor haar voeten flauw.

Later stond die dag met al zijn gebeurtenissen scherp in Annètjes

geest geprent. Hoe ze moeder niet bij had kunnen krijgen, en plotseling radeloos snikkend de straat op, den winkel van Bos was binnengevlogen. En Bos, die de pakken drogerijen neergooiend met haar teruggehold was, waar zij samen Betsy op de canapé hadden gelegd en tot bewustzijn gebracht.

Van dat oogenblik wijzigde zich alles in hun levens verbijsterend snel.

Die avond had Betsy Craets gevonden toen de kinderen naar bed waren, bleek, beschreid, met verwarde haren, starend voor zich heen op de tafel waaraan ze met Philip haar leven begonnen was.

Hoe kòn - o hoe kòn zij in 's hemelsnaam een ander verdragen na hem - een vreemde, waar zij alles met haar man beleefd had!

En toch - maar toch.... de eenzaamheid, de angst! Een opgejaagd dier voelde zij zich. Zij hàd niet kunnen zitten onder de voogdij van de Craetsen, en door den oorlog was al haar werk, haar inspanning te niet gedaan. Toen Lou 't huis uit was, die zoo in alles op Philip leek, was alles te erg geworden. Nu nog het bovenhuis af - de kosten - waàr een woning vinden - de pensiongasten....'

En hier - hier was een man, die haar eenige trouwe steun was geweest in den bittersten tijd. Wiens hulp zij had kunnen dulden omdat hij was 'van haar eigen slag.'

Haar strijd tegen de Craetsen was tenslotte toch om niet geweest. Zij hàd haar kinderen niet alleen gehouden. Lou en Annètje trokken daarheen - vooral van Lou was haar dat bitter hard gevallen. Hij werd ook nog meer verwend bij de Dirxens. Als hij hier thuis kwam, kon hij zoo afkeurend kijken. Hij raakte van haar los. En hij leek zoo op Philip. Ze smachtte ernaar haar hoofd tegen hem aan te leggen en alles eens uit te praten, haar zorg, haar verdriet. Hij was toch al haast een man. Maar zij was te trotsch als hij zoo koel deed. Annètje was lief, maar Seb zoo lastig; ach wat bleef er voor je over als je je man verloren hadt. Dikwijls den laatsten tijd dacht ze: ze wou maar dood zijn - dan was ze weer bij Philip, den eenigen die bij haar hoorde, die haar had liefgehad.

Nu stond daar op eenmaal Bos. Er was de kans te ontkomen aan al de vruchtelooze ellende - aan de zorg, de eenzaamheid, den angst. Hij had het haar vanavond gevraagd, bescheiden, ernstig en zoo trouwhartig: 'ze zou een leven bij hem hebben als een prinses; geen zorg zou ze meer kennen, geen vinger hoefde ze uit te steken als ze niet wou. En d'r kinderen zouden krijgen wat hun toekwam - ze wist toch hoe hij met ze ophad....'

Dit laatste sprak 't sterkst. Annètje, haar mooi dochtertje zou een

behoorlijk leven hebben als haar nichtjes, ze zou haar jeugd kunnen genieten - en Seb zou hij onder den duim houden, wat zij niet kon.

En dan was er haar oude heerschzucht die sluw stookte:

Hij zou haar de kinderen niet afnemen. Boven Bos zouden ze altijd háár aanhangen. *Hij* was geen gevaar.

En zij wist zelf niet, wat trots allen strijd en alle droefheid om Philip, dien avond een andere uitdrukking in haar oogen bracht, haar anders zelfs deed loopen: het besef, nog weer eens voor een man alles te beteekenen.

Op de Keizersgracht bleven de grootouders sprakeloos over den brief, waarin Betsy met beverige groote letters haar aanstaand huwelijk meedeelde met den heer Bos dien ze wel ontmoet hadden.

'Een vreemde - die drogist - vader over Philips kinderen! Hoe makkelijk, hoe snel stelde zijn vrouw een ander in zijn plaats. Dit was wel het toppunt van al wat zij aan bitters met dat Betsje beleefd hadden!'

Bevroren, toch niet willende wegblijven van Sebs verjaardag twee dagen later, hadden zij er een oogenblik alleen met haar gezeten.

Maar Betsy, nu zij eenmaal haar leven onherroepelijk had omgezwaaid, zocht in verweer tegen haar eigen besluit troost bij haar schoonouders. Plotseling, nu zij hier voor haar zaten, zag zij in hèn Philip en al wat met hem verbonden was. En niet eigengereid, vijandig triomfantelijk vonden zij haar, zooals zij verwacht hadden, maar een schreiende gebogen Betsy.

'Om de kinderen doe ik het in de eerste plaats. Omdat ik zoo niet alleen verder kan. Niet omdat ooit Philip me minder is geworden. 't Valt me zwaar genoeg....'

Toen zei Annette koel, en haar gezicht heel bleek, stond strak en streng:

'Het viel je toch blijkbaar zwaarder onze hulp aan te nemen voor Philips kinderen.'

Haar toon striemde Betsy. Ze stond zoo alleen ook in deze beslissing. Ze smachtte naar wat warmte. En zij barstte uit, voor 't eerst zich eerlijk gevend:

'Wat dacht u, dat *dit* voor mij geen offer was? Nà Philip - mijn man....! Maar ik ben zoo ellendig alleen gebleven zonder hem, dat ik geen raad heb geweten meer. U hebt me willen helpen, maar ik ben altijd zoo bang geweest dat ik dan mijn kinderen ook nog zou verliezen. Ik kan ook geen dankje zeggen, dat gaat me niet af. En bij u zou ik altijd in de schuld gebleven zijn. Maar als ik Bos neem, dan geef ik mezelf ervoor terug. Dat is zoo veel - zóó veel....'

ze stikte haast in haar tranen, ‘nà Philip - dat ik dáárom zijn hulp wel kan aannemen.’

Tegenover haar had de oude Frederik onbeheerscht een gebaar van protest: de man kwam op voor den man, die zóó genomen werd.

Ze merkte het in haar eigen gespannen overgevoeligheid.

‘Ik heb 't hem gezegd, ik heb hem gewaarschuwd. Ik ben eerlijk met hem geweest. Dat hij nooit Philip bij me kan verdringen. Hij is er tevreden mee. 't Is een goede man, die eerlijk van me houdt.’

Het duurde lang eer iemand sprak. Betsy snikte, haar zakdoek als een prop in haar zenuwgebalde hand. Toen zei Frederik eindelijk en zijn stem trilde:

‘Mijn eenige wensch is, dat je je kinderen *hier* niet door zult verliezen, zooals je gevreesd hebt ze te verliezen door ons.’

Betsy Craets haalde hulpeloos haar schouders op - haar moeë oogen zochten haar schoonmoeder. Die zat stil en sprak niet.

Maar bij het weggaan bleef de oude vrouw opeens voor haar staan, legde haar hand op Betsy's schouder. En haar aanziend, ernstig en vast, zei zij:

‘Dit is tenslotte alleen een kwestie tusschen Philip en jou.’

De jonge vrouw bleef sprakeloos. Toen daagde plotseling het diepingrijpende dier woorden in haar, en ze hield een oogenblik nederigen dankbaar de kleine oude hand tegen haar gloeiend beschreid gezicht.

XLV

BIJ Hartonius waren de dagen nog eenmaal vol geweest van den strijd om Els; die met de hardnekkigheid van haar jeugd zich vastklemde aan haar hartewensch - en tegelijk in haar zachten aard verbijsterd en verwijtend leed om het verdriet thuis. En toch, bij al zijn hardheid, zijn ontoegankelijkheid, zijn heftigheid, had Els duidelijk het gevoel dat vader dichter bij haar stond dan moeder.

Sophie, tegelijk hopeloos verward in eigen grieven, kon nooit zuiver scheiden wat haar smartte in Els' besluit, en wat zij daarin met haar man uitvocht: dat hij haar ook nu niets vertrouwde van dit leed, waarvan zij de diepte niet peilde. Om het eerste haatte zij hem bijna, om 't tweede leed zij met hem. En bij dit laatste verweet zij hem dan weer, dat hij niets van haar medegevoel waardeerde.

Neen, hij merkte 't niet, hij had er geen oog voor. Els en haar toekomst - haar ontrouw zooals hij het noemde - bezaten hem geheel. Het machteloos inzicht ook, dat zij het om hèm nooit zou willen opgeven.

Hij kromde er zich onder. Zijn exclusieve aard onderging bij 't naderen van zijn ouderdom voor 't éérst een liefde zoo fel, zoo kwellend, ook omdat het zoo gecompliceerd was. Wat eenmaal in Sophie hem getrokken had: het jonge kind - dat deed het nog eenmaal in Els. Maar dit was een hondsche marteling. Hij leefde in duizend angsten zich te verraden. Hij vocht ermee, om niet de vernedering te lijden dat zij het merken zou en zich van hem keeren in schrik en weerzin. Hij wist, dat hij haar alleen na kon blijven als de vader dien ze aangebeden had, en hij streed in slapelooze nachten de rampzalige verwardheid van deze kwelling uit.

En langzaam bracht deze strijd hem tot toegeven. Hij was bang

geworden zichzelf geen meester meer te kunnen blijven als zij in huis bleef, hem aanhalend met haar argelooze liefkoozingen. Hij riep hemel en aarde aan om pal te staan - maar 't wonder was dat hij in deze verzwegen liefde blijkbaar uiterlijk verjongd scheen. Zóó, dat zij eens, in een der oasen van hun strijd, hem vastpakte bij zijn armen en hem diep aandachtig aankijkend zei:

'Vader, wat ben je toch knap tegenwoordig. Wat zijn je oogen groot.'

Hij had een sneer, maar innerlijk steunde hij. En tegelijk wist hij: het weinige dat zij hem gaf, kòn hij niet missen uit zijn arm leven.

Hij werkte verbeten. In al zijn besturen en comité's waaraan hij rusteloos zijn gansche persoonlijkheid gaf gedurende deze in moeielijkheden steeds groeiende oorlogsmaanden, werkte hij met verwoeden ijver.

Op een avond liep hij van een vergadering met Cloese naar huis. Cloese die plotseling oud geworden was. Hartonius vermoedde wel dat Jetjes dood hem gekneusd had. Zij hadden mekaar een menschenleeftijd goed maar niet intiem gekend, en nu in zijn eigen verlatenheid en verwardheid dacht hij daaraan, terwijl zij samen voortstapten langs de nauwelijks verlichte straten en uitgestorven grachten. En de behoefte was in hem te praten met een man van zijn leeftijd.

Cloese had hem gevraagd naar Willem.

'Hij moet daar nu maar blijven,' zei Hartonius, 'na den oorlog zullen we verder zien.'

'Indië,' zei de ander. 'Daàr is altijd nog wel een weg te vinden.

Hartonius gaf niet dadelijk antwoord.

Indië, dacht hij, Indië.... Een onmetelijke vereenzaming kromp in zijn hart.

'Je hebt nu eenmaal je kinderen niet in je hand,' prevelde hij. 'Els....'

'Ja?'

'Die is bij me gekomen, die wil danseuse worden. Ik vecht er al maanden mee.'

'Zoo - ja.... dat is iets waar je even aan moet wennen, hè?'

'Daar wen ik niet aan! Als je denkt wat dàt inhoudt - dàt leven voor een vrouw - een jong mooi kind....'

Cloese zweeg een poos. Zij gingen naast elkaar, twee bijna oude mannen in een snel om hen heen veranderende wereld.

'Kerel, je houdt ze toch niet,' zei hij eindelijk. 'Tegen den geest van den tijd vermag je niets. Ik geloof, je houdt ze alleen nog als je ze vrij laat.'

Hartonius worstelde.

‘Ik houd haar niet - *ik* houd haar niet -’ jammerde het in hem.

Cloese naast hem liep vergeten te denken. Hij viel, zoodra hij even aan zichzelf werd overgelaten, terug in de obsessie die hem bezat:

Dat hij nooit den kerel zou kunnen straffen, die Jetje den dood had ingejaagd. Dat hij hem ontkomen was in dienzelfden dood.

Plotseling waakte hij weer op.

‘Je denkt, dat jouw liefde alles voor haar het beste inziet. Och man, er is geen machteloozer ding op de wereld dan liefde! Je kunt geven en geven, en met volle handen klaar staan - wat beteekent het als de ander niet komt om te nemen?’

‘Zal ze komen en nemen als ik haar vrij laat,’ zei Hartonius voor zich heen - en zijn eenzame ziel had een bitteren wetenden lach.

Dien nacht zat hij op - en dacht.

Alleen was hij geweest zijn heele huwelijk. Alleen zat hij hier, waar hij zich opgesloten had bij alles wat hem diep aanging. Alleen zou hij zijn, reddeloos alleen als hij Els liet gaan.

Maar niet minder alleen als hij haar tegenhield.

Den volgenden avond kwam hij binnen bij Sophie - die zat bij een slecht brandende petroleumlamp moeielijk te naaien - en ging tegenover haar zitten.

‘Ik ben besloten,’ zei hij. ‘Els haar wensch toe te geven. Ik vertrouw dat jij je hiermee ook vereenigen kunt. Er zal....’ hij keek op in de lamp, en zij zag hoe vermoeid en grauw zijn gezicht was, ‘er zal dit onvermijdelijk gevolg zijn, dat zij dan op zichzelf moet gaan wonen.’

Zij schoot rechtop.

‘Hier.... het huis.... uit?’

‘Ja, dat zal voor ons alle drie de eenige weg zijn.’

Een gloed vloog op in haar gezicht.

‘Dan lever jij zelf haar volkomen aan dat leven over!’

‘Ik geef haar de vrijheid. Ze heeft die begeerd - geven we haar die maar ten halve, dan zal zij zoo goed als wij, altijd blijven dobberen tusschen twee niet te vereenigen werelden. Alleen in volle vrijheid kan haar onvertroebelde genegenheid aan.... aan ons blijken.’

Er was een toon in zijn stem die haar gespitst gevoel raakte, ergens diep in haar:

‘Je denkt aan jezelf en niet aan 't kind!’ viel ze aan, verrassend juist peilend.

Hij keek haar aan - op zijn hoede.

‘*Ik* wil niet dat ze, na al wat we aan vreugde met haar beleefd hebben - ons nu als een belemmering zal voelen.’

‘Als je haar nù vasthoudt, zal ze er je later voor danken.’

‘Neen. Ik weet van niet.’

Hij dacht: Ik verdraag het niet dat ze me nog op den koop toe een suffe oude kerel vindt die zijn tijd niet meer begrijpt.

Sophie schreide.

‘Ik wist het wel. Jij zoudt nooit aan mij denken - wat dit voor mij beteekent. Dan zijn alle twee de kinderen weg. Dan wordt het hier zoo leeg en zoo droevig....’

‘Ja,’ zei hij, ‘dan zijn ze allebei weg.’

Zijn gedachten reikten niet tot haar. Hij zat erin verward en verloren.

Aan den overkant keek zij naar zijn gezicht. Zij wist: ‘Nooit heeft iets van mij hem werkelijk diep geraakt.’

Nog een andere ging eenzaam en verloren de dagen door: Pieter. In de eerste maanden na Eugénies plotselingen dood had hij teruggetrokken den schok verwerkt. Wist hij op eenmaal niet wat hij met de vrijheid, zoo onverhoeds voor hem uitgestort, zou beginnen. En hij zocht zijn kinderen, in een kleumend verlangen, een onwillekeurig teruggrijpen ook, naar wat hem van de moeder bleef.

Maar daarna.... Daarna was hij een leven ingegleden, waarheen zijn nog altijd sterke passienatuur hem eindelijk dreef. Raakte hij al vaster verknoopt in zijn eigen huis, waar zijn dochters leefden, in een verhouding die hij niet meer te lossen vermocht. Ook niet wilde....

Op zijn kantoor zat hij en dacht aan zijn kinderen: Hesje die trouwen ging; maar Li, zijn kleine Li zou bij hem blijven. Hoe het gaan moest... toch het geluk nog begeerd te worden om zich zèlf, door een nog jonge vrouw, was sterk in hem en verdrong alles. Hij had het gevoel voor het eerst het leven vastgegrepen te hebben. En als hij binnenkwam, zag zijn moeders scherpe blik een uitdrukking in zijn oogen, die zij er nooit in gekend had.

Hij ging, wat hij jaren niet gedaan had, alleen naar Betsy, in een behoefte te praten met het felle donkere vrouwtje dat de eenzaamheid evenmin verdragen had; een nieuw leven durfde beginnen, met groote kinderen ook. En Betsy had, verrast, en altijd nog wel benard in dit verbijsterend ondernemen, eerlijk en open gepraat met dezen broer van Philip.

Zij vond terug haar oude genegenheid voor Pieter, die zoo geleek op Philip toen hij al ziek was. En hij ondervond, gedoken als een kleumende vogel in zijn stoel, behagelijk de eigenaardige sfeer van deze soort vrouw die altijd het diepste in hem had geraakt: haar bewegen, haar warmte, haar eenvoud, wat alles hem aan Rosa denken

deed. Het lustte hem Betsy te vereenzelvigen met Rosa in dit eenvoudig milieu. Het werd hem een droom, die hier plotseling vasten vorm aannam.

Betsy had alleen niet gesproken over haar moeielijkheden met Lou. Te diep beet het verdriet hierom in haar, dan dat zij het een ander kon vertellen.

In den jongen, die op een avond van de Dirxens thuiskomend den slordigen met tranen bevlekten brief vond, was de bitterheid uitgebroken.

'Had hij niet terwille van zijn moeder zijn illusie om te gaan studeeren opgegeven - zat hij nu hier in dit baantje dat hij toch maar minnetjes vond - en nu - nu *dit*....'

Hij smeet den brief verfrommeld in de kachel. Aan Els dacht hij verlangend, maar hij kòn het haar niet schrijven. Aan oma schreef hij dienzelfden avond nog, zijn droefheid, zijn verontwaardiging, zijn verachting. Dat zijn moeder een ander stelde op de plaats van zijn vader. Dàt kon hij niet verdragen! Hij kwam niet meer thuis. Zijn moeder met een vreemden man, bah wat walgelijk alles. Zijn moeder waar hij zóó van gehouden had! Wat was er toch een ellende in het leven!

Van zijn grootouders kwam den volgenden dag al een brief. Over oma's brief bleef hij lang zitten staren.

'Ik heb je moeder gezegd, dat dit alleen een kwestie moest wezen tusschen je eigen vader en haar. *Ik* weet, dat ze je vader nog zeer liefheeft, en als zij dit huwelijk met den heer Bos aangaat, moet je dit beschouwen als het samenleven met een ouden trouwen vriend. Zij kan dit juist doen, omdat het aan haar leven met je vader niet raakt. Want je moeder is eerlijk.'

Grootvader schreef:

'Beste kerel, je bent nog zoo jong, je weet nog niet hoe een mensch kan lijden en gedreven worden. Veroordeel niet wat je nog niet in staat bent te begrijpen, en wees nooit hard tegen je moeder die altijd alles heeft gedaan, al waren we het er niet mee eens, uit liefde.'

Hij bewaarde de twee brieven. Zijn gevoel begreep ze niet volkomen, maar zij stemden hem zachter en meer gematigd. Zijn brief aan zijn moeder was kort.

'Als u denkt dat, u op deze manier gelukkiger zult zijn dan met ons, uw kinderen, dan moeten we ons hierbij neerleggen. U zult alleen wel begrijpen dat ik in deze dagen veel aan vader denken moet.'

Dezen brief, waarvoor zij heimelijk telkens naar de bus geslopen

was, borg Betsy weg in haar linnenkast, en niet als zijn vroegere brieven steeds als een troost in haar sleutelmandje.

Annètje nam het kalm op. Zij die zelf het meest naast Betsy onder den toestand had geleden, en veel van Bos hield, had zich er dadelijk bij neergelegd; al joeg de gedachte in een winkel te zullen wonen een blosje naar haar wangen. Maar dit jeugdig Annètje was op weelde en een makkelijk leven verzot; dit deed haar alles aanvaarden.

De jonge Seb, een leelijken trek om zijn mond, keek naar zijn moeder: 'Die vent uit dien winkel? Als u maar weet dat hij voor *mij* lucht is hoor!'

Toen was Betsy opgestoven. Later wist ze vreemd: ze was opgekomen tégen haar eigen kind - Philips kind - voor dien vreemde.

Bos begon het groote ruime bovenhuis boven den winkel met een ongeduldige vreugde in te richten. Hij was het laatste jaar wonderlijk veranderd dacht zijn oude knecht, en hij keek naar 'den jongen' dien hij altijd gekend had wat stil, in zichzelf gekeerd, maar met een open oog en een warm hart voor al wat er in de wereld voorviel. Er gebeurde niets in de buurt of Bos was er de ziel en de steun van. Over de toonbank ging den ganschen dag zijn gemoedelijke praat naar zijn klanten. Alleen tegenover jonge vrouwen had Bos nooit zijn houding kunnen vinden. Lang had zijn oude moeder geleefd, die hij verzorgde en vertroetelde als een kind. En daarna bleef hij innerlijk eenzaam, met een diep gemis in zich. Tot trouwen was hij niet gekomen. Zijn lichtblauwe goedige oogen onder het hooge sproetenvoorhoofd met het recht geplante roode haar, hadden verlegen zich afgewend als een jonge vrouw hem aantrok; het niet aangedurfd. Tot daar plotseling naast zijn winkel dat vrouwtje was gekomen, die hem over zijn verlegenheid heen had getrokken in een onafwijsbaar verlangen naar eigen gezin.

Nu, in een jeugdigen ijver richtte hij zijn bovenhuis in naar Betsy's begeeren. En zij kon het niet helpen, dat onwillekeurig zijn jongensachtig plezier in alles wat hun aanstaand huis betrof haar meesleepte.

Er was naast alle zich met geweld opdringende gedachten aan haar eerste huwelijk toch een onweerstaanbare voldoening in haar, bij Bos' opgetogen bewondering, zijn lach, om haar weer vanzelf ontspringende kleine grappen, haar origineele bedenksels. Ze had weer een kameraad, er was weer een man die op haar lette, verteederd en verrukt. Dit alles bracht glans in haar oogen, maakte haar wangen gevulder, en haar mond verloor den ouwelijken verbeten trek.

En dan was er voor haar kinderlijken aard één dag vol glorie: toen

zij achter elkaar den lastigen ouden heer, de ontevreden oude dame en den narrigen lompen leeraar de kamers opzei. En de consternatie genoot van hun verbijsterde gezichten. Koeltjes hoorde zij aan hun jeremiades, hun plotselinge waardeering, hun vriendelijke voorstellen toch nog te mogen blijven tot ze iets geschikts gevonden hadden: ‘'t Speet haar; haarzelf was de huur met December opgezegd, zij wilde vanaf twintig November den tijd aan zich hebben.’

Maar na een vroolijken werkdag met Bos, stond zij 's avonds voor Philips kastje, dat hij nog van zijn jongenskamer thuis had meegebracht, waarin alleen herinneringen aan hem bewaard lagen. Zijn uniform, zijn wapens, zijn glas, zijn kopje, het kleine zoutvaatje van hem alleen uit den laatsten droevigen tijd.

Aan dat alles kon zij zich klampen 's avonds, als zij alleen, de opwinding vervlogen, plotseling het tegenwoordige reddeloos in zich voelde verzinken.

Begin December trouwde Betsy Craets met Bos in alle stilte.

En het jaar kroop naar het einde, zonder uitzicht op verlossing uit den nood.

Melgers als hij kwam op de Keizersgracht, had zijn lach verloren. Het leek een legende geworden, dat deze somber kijkende, zuchtende zwijgende man eens hun ooren had doof gepraat. Hij ging gebukt onder den druk van overstelpend werk, moeielijkheden, altijd nieuwe puzzles. Er was alle dagen wat anders.

De veeteelt, de veestapel ging te gronde. Als hij liep door de weiden kon hij wel huilen. Het Landbouw-exportbureau dat tot nu toe goede resultaten had gehad, was niets meer sinds Amerika in den oorlog gegaan was.

Er was geen voeder meer voor de koeien, voor de kippen. De boeren slachtten hun varkens, verkochten clandestien het vleesch. Hij wist hoe er in het dorp gehamsterd werd - hij wist dat iedereen hamsterde behalve Frans en hij. En de vriendschappelijke verhouding met de dorpsgenooten ging erbij te niet. De notabelen namen hem kwalijk, dat hij als burgemeester de hand hield aan het verbod tegen voorraad maken. Hij had gedreigd, met die uitersten waartoe zwakken vervallen, huiszoeking te laten doen; en hij voelde een vijandschap koud en hatelijk om hem rijzen waar hij kwam. Hij wist dat de boeren als ze konden hun overgebleven koeien, hun paarden met melk voedden of met graan - en zijn eerlijke zachte ziel ging gebukt onder de gedachte, dat in Amsterdam zwakken en zuigelingen stierven bij gebrek aan melk.

Langzaam werd zijn verdrongen melancholie hem de baas. Latent gebleven in een rustig voorspoedig leven dat niets van hem eischte wat hij niet geven kon, begon ze hem nu te besluipen als iets dat hij niet meer vermocht af te schudden. Al sterker drukte hem neer het gevoel dat hij was de verkeerde man op deze plaats. Want hij had zijn dorp lief. Francine had er niet van gehouden, zijn kinderen niet. Maar hij wel. En als hij zag de weiden leeg, de stallen leeg - de koeien en geiten weg - de kippen weg - de varkens verdwenen - de paarden vermagerd en jammerlijk zwak, dan sloeg hem over 't hoofd het besef van een wereldramp onafzienbaar. Hetzelfde besef dat in Amsterdam de menschen deed gaan met iets in de oogen dat er niet meer uit week. De groote koopstad zag wat nooit gezien was:

Het geheele zeeverkeer met Indië dat stil stond, na Amerika's verbod tegen het bunkeren van schepen op weg naar aan Duitschland grenzende neutrale staten.

Na September was geen schip meer vertrokken. Doodsch en stil lag de vaart der trotsche groote schepen, die nog in 't begin van 't jaar langs de verlegde route door het Panamakanaal met groote vertraging de reis deden.

En uit Amerika, daar werden eindeloos aangevoerd de troepen - om Duitschland te breken - in nooit vermoede overmacht.

Werd getracht Hollands vloot indirect dienstbaar te maken aan troepenverscheping om Duitschlands blokkade volkomen te doen zijn, - met den eisch dat een deel der Hollandsche schepen in Amerikaansche wateren zouden blijven varen. Engeland liet een Hollandsch schip slechts los, wanneer een ander schip van dezelfde reederij was aangekomen.

De groote reeders, de handelswereld, keken toe in machtelooze opstandigheid.

‘Zeven-en-tachtig schepen, de helft van onze vloot vastgehouden in Amerikaansche havens! Met graan geladen - gelost omdat het graan te bederven lag! Dat graan waar hier naar gesnakt wordt. Voor millioenen ging er verloren!’

In Amsterdam, in de nauwe straten, de volksbuurten, klemde de voedselnood. Frederik Craets als hij ging door de stad, zag de lange rijen geduldig wachtenden staan voor de winkels van gemeentelijken vischverkoop, waar de minderwaardige visch werd verkocht bij gebrek aan vleesch. Hijzelf kon het slechte onverteerbare oorlogsbrood niet verdragen - en Sophie Hartonius ondernam met ouden mantel en hoed den tocht naar den Haarlemmerdijk, waar een kleindochter van moeders oude Neeltje een kruidenierszaakje had, om te trachten tegen veel geld voor vader rijst te krijgen. Stug en ontoe-

gankelijk hoorde de struische vrouw Sophie aan, die den naam Craets noemde in de naïeve overtuiging onmiddellijk een hartelijk onthaal te vinden.

'Nee, ze wist niks van die menschen waar groomoe wel kwam. 't Was al zoo lang geleje hè? - Och ja, de tijd was voor iedereen moeielijk. Niks aan te doen hè?'

Sophie, kokend, af. Maar na een paar dagen had zij een ander adres gekregen: een vischwinkeltje in de Halvemaansteeg. Zij vond er achter den winkel een paar ongure kerels - kreeg aanvechting te vluchten, vermande zich, denkend aan vader. Ze kon tien pond rijst krijgen, vooruit te betalen. Achter de mannen stond de juffrouw geruststellend te knipoogen....

Op een avond - in donker werd gebeld, een pak door de deur geschoven - voetstappen snel weg....

Zij schreef aan Willem. Zag hij geen kans boonen of erwten te krijgen - een voorraadje tenminste als 't nog meer spannen ging? En Willem was op een dag gekomen met een valies vol bruine boonen en een lachend verhaal hoe hij die in den polder bij een boer had gekregen - op een zolder met een dubbelen vloer verborgen. Oom Melgers moest het weten!

Dat de jongen zoo vroolijk was als hij thuis kwam deed haar goed. Want ze miste Els in huis zeer. - Els die nu op kamers woonde op de Vijzelgracht. Wel kwam het kind dikwijls naar huis, maar in haar hakerde de herinnering aan Aden. Op een dag was hij verschenen; een triomf in zijn hatelijke kleine oogen, had hij zitten uitwijden hoe goed deze keuze van Els was - hoe vrij ze leefde - een echt kind van haar tijd. Hij mòcht dat!

O die kerel! Sophie had hem kunnen vermoorden! Die haar kwam kwetsen in haar groot verdriet, genietend van 't feit dat hun zorg en liefde niets beteekend had; *zijn* aard in Els zegevierde.

Ze had geen verweer gehad, nog nooit had zij zich zóó arm gevoeld. Als twee vijanden hadden ze elkaar zitten meten.

De man lui als een kat zich koesterend voor het vuur, had gedacht:

Daar zat ze nu, het trotsche onverdraagzame wijf. Ze kreeg haar streken thuis. Had gerekend op dankbaarheid en dergelijk moois meer. Maar 't kind zei bonjour, gaf haar trots den doodsteek.

Maar bij Els, waar hij later kwam en zijn voldoening luchtte, kreeg hij den wind van voren. Haar oogen donker, was ze opgestoven. Want op eenmaal nu de vertroebelende strijd voorbij was, kwam de oude gehechtheid aan haar pleegouders onverzwakt boven.

'U màg zoo niet spreken over vader en moeder, papa! Die zóó lief en goed voor me zijn.'

‘Die niets van je begrepen hebben, die je tenslotte als de verloren dochter het huis uit hebben laten trekken,’ sarde hij. ‘Gelukkig dat je je zoo nu en dan in kwade momenten kunt herinneren een eigen vader te hebben.’

‘*U* hebt nooit iets voor me gedaan!’ riep ze. ‘*Zij* zijn hard geweest en ze hebben 't me moeielijk gemaakt, maar dat is alleen omdat ze zoo van me houden. Dat weet ik - dat weet ik! Maar u, u houdt alleen van u zelf; u hebt in al dien tijd dat ik daarmee rondtobde alleen gedacht of er misschien niet een bom op uw sanatorium zou vallen. U was alleen maar bang voor uzelf, maar *zij* zijn bang voor mij. En ze hebben me laten gaan, terwijl ze nu zóó alleen blijven. Ik heb alles te danken aan hèn, en niets aan u.’

Hij was bleek geworden. In zijn egoïste, egocentrische ziel was de eene zachte plek: Els. Hij was trotsch op haar, zijn eenig mogelijke vorm van vaderliefde; en haar onbarmhartige harde jonge minachting striemde hem.

Zielig verkrompen zat hij tegenover haar drift. Zoo vereenzaamd, dat zij opeens begon te huilen, en hem voor 't eerst van haar leven uit eigen aandrang met kinderliefde omhelsde.

‘Doe dan ook niet zoo! Zèg dan ook niet altijd van die ellendige dingen!’ schreide ze zelf rampzalig en ontsteld.

En hij had gezegd, wat hij ook op dit oogenblik waarheid wist:

‘Ik heb toch immers niets op de wereld dan jou! Ik geef om niets dan om jou?’

‘Ach ja,’ dacht ze later, ‘ach ja. Wat was oud zijn droevig. Vader en moeder ook zoo alleen nu daar in huis.... Maar *zij* moest voort. Hoè ze ook van hen hield en medelijden met hen had, ze kon er niet bij stilstaan, kon zich niet in haar eigen leven laten remmen!’

In de la van haar kastje lag de laatste brief van Lou Craets. Ze kon er maar niet toe komen hem te beantwoorden. Ze wist opeens niet meer wàt ze hem schrijven moest. Over haar dansen vertellen kon ze niet aan hem, en dat was het eenige wat haar op 't oogenblik interesseerde.

XLVI

IN November weet Europa: het volk in Rusland losgebroken, heeft de regeering in handen. Twee mannen, Trotsky en Lenin, hebben de teugels gegrepen, drijven tot wat het Russische volk eischt in honger, in totaal gebrek aan munitie, aan alle oorlogs-middelen: wapenstilstand met de Centralen.

Dieper zinkt de donkere wolk over de fronten der Geallieerden; nog slaagt een langzaam uitgemergeld verhongerend land erin, voor de buitenwereld den schijn van onoverwinnelijkheid op te houden. En in het hoofdkwartier van het Engelsch-Fransche leger is de zorg gegroeid: Rusland dat afvalt, en Duitschland nu de handen vrij geeft om al zijn kracht te concentreeren op het westelijk front.

Op de Keizersgracht legde een oud man de krant neer en staarde naar buiten in den schemer. Staarde de uitgestorven gracht langs, waarvan het karakter de laatste jaren langzaam maar zeker veranderde. Als hij ging op zijn kleine wandelingen, vond hij niet meer de vanouds bekende namen op de deuren der groote oude koopmanspaleizen, die eeuwen lang koel en hooggesloten het patricisch particulier leven binnen hun muren geborgen hadden. Gestorven waren velen der oudsten; en hun kinderen, erfgenamen, hadden de huizen niet meer betrokken; de meesten woonden buiten om den druk der hooge belastingen te ontgaan. Uitgedragen waren de kostbare meubels die daar gestaan hadden een halve eeuw soms - die hoorden bij het huis, bij de hooge zalen, de gebeeldhouwde schouwen, de marmeren trappen en gangen. En de huizen bleven vereenzaamd, verstomd neerzien uit hun holle raamgaten in een wereld, waarin zij geen rol meer te spelen hadden.

Tot op een dag kantoorinventaris werd ingedragen, nuchtere

handelsstemmen de deftige vertrekken vulden met een nieuw geluid. Aan de grijze eerwaardige gevels vloekten reclameborden van handelszaken en kantoren. En waar eenmaal 's middags de vensters waren gesloten geweest achter de dichte gordijnen, besluitend intiem huiselijk leven, daar zag Frederik Craets nu alles verlicht van boven tot beneden, de raamgaten open en naakt, de vertrekken vol ijverig schrijvende mannen en meisjes.

Voeten gingen, sloften in en uit over het marmer der gangen, voeten die daar nooit gegaan waren, nooit behoord hadden en eeuwen van deze drempels waren geweerd, ijzig en ontoegankelijk. Nu stampten jongensvoeten achteloos over de gladde parketvloeren, dialect vulde de hooge statige gangen. Vrouwen ook waren daar en meisjes, maar niet degenen die er een deel van het huis waren geweest. Moderne vrouwen, plotseling in het gelid der mannen getreden, een nieuw ras, forsch, stevig, met groote handen en voeten, luide stemmen.

De oude huizen namen dit alles binnen hun muren - hun luister verbleekt, hun schoonheid verwaarloosd. Amsterdams glorie uit een roemrijken tijd onverschillig te niet gaand onder een generatie die geen liefde, geen eerbied, geen kunstzin, geen begrip en geen piëteit meer had. Dit alles zagen Frederik Craets en zijn tijdgenooten. Zij stonden plots vereenzaamd in een zoo snel veranderende wereld, dat zij moeite hadden nog voor het uiterlijk mee te komen.

Want ook in eigen huis randde de nieuwe geest hen ouderen aan. Hij ondervond het, toen zij op zijn verjaardag in Januari te zamen waren. Het nieuwe jaar negentien-achttien was begonnen - het vijfde oorlogsjaar. Zwaarder dan dezen winter scheen het niet te kunnen worden.

Op de niet groote bovenkamer, waar zij zaten verbannen uit de oudbekende omgeving, stond het besef van een almachtigen Dood rond hen. Het was gedrongen in de veilig besloten huizen, niet meer te weren noch te ontgaan; het teekende zich in de gezichten, het weten hoe Europa van honger stierf en aan de fronten de duizenden bleven vallen.

Zij zagen allen vaders gezicht smal geworden. Hij verdroeg het oorlogsvoedsel steeds slechter, maar hij klaagde nooit. Als Sophie uitbarstte: ‘Het is een schande dat ze u geen extra voeding geven, op uw leeftijd!’ zei hij zachtzinnig met zijn ouden zelfspot:

‘Mijn leeftijd kind, dat is het nu juist wat het niet meer de moeite waard maakt. De jonge vrouwen met zuigelingen, de jonge kinderen, diè hebben het noodig. De frissche groene spruiten, maar niet een dor blaadje hoog in den top.’

Ze hadden hem allen zoo lief als ze naar hem keken. Hij hield op

die avonden nog de leiding van het gesprek, met zijn aanhalingen uit zijn geliefde dichters - uit Wagner, zijn meester. En alleen kon zorg om Annette plotseling hem doen betrekken.

‘Die arme voeten mógen 't niet koud hebben.’ En hij warmde haar zachte slofjes op de kachel, schoof ze moeielijk bukkend zelf aan haar voeten.

Over vroeger tijd kwam hij graag te spreken.

‘Weet je het nog Annètje, als ik den Voorburgwal opkwam, zat jij in 't spionnetje naar me uit te kijken.’

En ze glimlachte. Het leek haar nù, terugdenkend, een groot, gaaf geluk geweest toen. Al wist zij, altijd scherp onderscheidend, in haar herinnering nog wat haar toen in verdeeldheid had doen aarzelen, thans stond dat alles zóó schoon, overschenen door den heerlijken zonnigen luister van jeugd.

Francine keek naar de beide oude gezichten. Het zachte gedempte licht van de olielamp wischte de trekken, de rimpels weg, deed ze jong en fijn schijnen.

‘Ja,’ zei Frederik en hij ging door op zijn gedachten, ‘Vondel heeft het geweten wat liefde was tusschen man en vrouw.

> Dit is het krachtigste cement....

Maar Cats - Cats waar jullie nu om lachen, en ik meest ook - deze Cats heeft één mooi vers gemaakt.

> Wanneer van twee gepaarde schelpen
> De eene breekt of wel verliest,
> Niemand zal u kunnen helpen,
> Hoe gij zoekt en hoe gij kiest,
> Aan eene die met effen randen,
> Juist op d'ander passen zou....

Annette zat stil.

‘De effen randen,’ dacht zij. ‘En al waren ze niet effen, al pasten ze *niet* juist - een heel lang leven samen, dat is zoo stèrk.’

Frederik keek den kring rond. Zij waren stil geworden, zijn kinderen. Neen, wat Annette en hij samen hadden gehad, waarin zij samen de kinderen waren voorgegaan, dat hadden deze niet vermogen te volgen. Philip alleen, in zijn korte leven, maar niet zijn meisjes, niet Pieter. En Frits? Ach.... Frits.... dat vond hij iets griezeligs geworden.

Maar Frits begon juist te spreken.

‘De ouden, zooals Vondel en Cats, wilden en kònden ook de liefde niet scheiden van het stadhuis. Wat zij zeggen van de liefde in zijn hoogsten vorm is waarheid gebleven; het is de waarheid voor alle tijden. Maar het valt buiten het huwelijk. De liefde sterker dan de

dood - wat een geweldige zware toon klinkt daarin - een klokkengalm. Maar het is de liefde tusschen 'n man en 'n vrouw - in welke verhouding dan ook.'

Hij had gesproken licht ademloos; als in een onweerhoudbaren drang gedachten te uiten die in hem overstroomden. Alles wat dàt gebied: de verhouding der sexen maar ergens raakte, trof hem onmiddellijk in een bezeerdheid, een behoefte alles daarvan te willen ontrafelen en te peilen. En hij die zoo lange jaren had gezeten in den familiekring, een steeds zwijgende - hij kon nu praten, niet te remmen, aan één stuk door.

Frederiks gevoelig oor ving den nieuwen toon in de stem van zijn jongsten zoon, die hem meer dan alle oorlogsbezwaren onaangenaam aandeed den laatsten tijd.

'Zij zòchten inderdaad de hoogste liefde in het huwelijk, vonden ze anders niet de volmaakte,' zei hij stroef.

'Dat geloof ik niet eens,' wierp Frits opgewonden tegen. 'Ik geloof dat ze het gevoel kenden en ondergingen als het machtigste. Maar ze durfden het in hun tijd niet anders uitspreken dan als tot het huwelijk behoorende. Daarom wrongen ze het in dàt keurs.'

Frederik zweeg. Hij verdroeg slecht, dat wat hem een leven lang het hoogste geweest was, werd aangerand. Ook kon hij in een vermoeidheid van geest Frits niet heelemaal volgen.

'Het is jou niet kwalijk te nemen dat je niet in het huwelijk gelooft,' zei hij stroef.

'Wie gelooft er wèl in zijn hart aan, als instelling,' riep Frits. 'Maar wiè gelooft er *niet* de liefde!'

Annette gaf hem een wenk dat hij zwijgen moest. Frederik had de oogen gemelijk gesloten.

Er viel een stilte. Hier, in het huis dat zij allen hadden gevoeld in hun later leven als een voorbeeld, konden zij moeielijk uitspreken hun verweer, hun leed, hun teleurstelling, hun strijd; alles wat zij gezwegen hadden tegenover die overtuigde onschuldige stem, die zachte kleine blauwe oogen, welke altijd over de onaangenaamheden, de moeielijkheden wilden heenzien. Zij dachten: Frits had maar gedeeltelijk gelijk. Het huwelijk hield de liefde niet in. Maar de liefde zonder huwelijk maakte van de wereld een bandelooze bende.

Het jongste geslacht echter beschouwde scherp snel en critisch Frits' woorden.

Jenny keek hem er eens op aan.

'Wat 'n kind die oom Frits! Wat een kind met zijn geloof in De Liefde. Er als een ridder voor strijdend. Aandoenlijk die oude menschen in hun romantiek. Opa met zijn veneratie voor oma nog altijd.

Tante Jetje die zelfmoord beging om een man. Te denken dat je zoo totaal jezelf verliest in een ander - een man nog wel! Zonder kritiek, zonder oordeel, zonder zelfverdediging. Die dingen waren niet meer te begrijpen voor hen. Dat was krankzinnigheid en domheid. Daar was niets groots of roerends in. Je hadt toch je hersenen. Eénmaal als heel jong kind had zij argeloos tegemoetkomend den eersten knauw gehad van een jongen. Toen had zij metéén geweten: dat niet nog eens. Ze vóór zijn. Als er een moet lijden dan de man, niet ik. Trappen, vóór je getrapt kon worden.'

Mies was stil, tegen haar gewoonte in. Den laatsten tijd zag ze er slecht uit, dacht Frederik. Hun boerinnetje had in die vervloekte college- en ziekenzalen haar frischheid verloren. En Francine was ook moe. Aan 't eten had zij vader en moeder zitten vertellen hoe zij tobden. 'Zij hadden op hun dorp een particuliere gasfabriek met gemeentesubsidie, maar de directeur was een slecht financier, en de gemeente wou niet meer geven. Melgers wel, maar de heele raad zat tegen. Nu tobden ze in 't halfdonker. Haar oogen hadden zoo geleden - vanaf vier uur begon de ellende. Ze aten in 't kleine kamertje bij een stuk of wat nachtpitjes in vingerkommen. Had iemand soms nog oliepitjes? De hare waren op, en in 't dorp kon zij ze nergens meer krijgen - die ouderwetsche dingen op kurken drijvertjes voldeden nog het best.... Als 't maar voorjaar werd....'

'Blijft u vanavond niet logeeren hier?' vroeg Mies.

'Ik zou wel willen, maar ik laat vader niet alleen.'

Pieter bracht haar naar de boot. Aan de deur stond Frederik, zijn magere gestalte tegen het flauw verlichte gangvlak, en wuifde haar na.

'Vindt je vader er niet slecht uitzien?' vroeg ze.

'Niet slechter dan meestal tegenwoordig.'

Ze rilde in den kouden wind. Op de boot waar het stampvol was, voer ze het donkere IJ over. Ze dacht eraan hoe ze als jong elegant vrouwtje had gesputterd tegen die reis altijd. Nu lette ze er nauwelijks op; ze zat er in haar ouden wintermantel en had alleen haast om thuis te komen. Zij, die zich nooit had kunnen aanpassen in voorspoed, zij was in dezen moeielijken laatsten tijd tot de erkentenis gekomen: al wat zij had nagejaagd, het was waarschijnlijk niet te vangen. Niet zóó als zij dit eenmaal had begeerd. Zonder compromis. Jetje had dit besef: den dood van wat zij onaantastbaar had gemeend, niet kunnen verdragen en overleven. *Zij* ook had haar begeerte, haar hoop overleefd. Het een na het ander was niets gebleken. En van al dien waan keerde zij zich vastbesloten met helderen blik en een nog altijd warm hart tot de haren. Tot Melgers in de eerste plaats als de meest hulpbehoevende.

Want zij zag in Melgers de melancholie winnen zoodra hij zich onopgemerkt dacht, alleen liep, of stil afdwaalde van zijn werk. Hij kòn nog lachen op de soos - aan den drang der prikkelbaar eischende vrouwen en moeders om meer voedsel, met wat goedmoedig gepraat en een grap het hoofd bieden - innerlijk was hem zijn lach al lang ontvallen. En Francine zag het, helder bewust: dat het nù voor hem er op aan kwam staande te blijven, niet van zijn plaats zich te laten dringen, wilde hij niet voor zijn heele verdere leven aan een ongeneeselijk minderwaardigheidsbesef te gronde gaan.

Op een avond dat zij te zamen zaten, had hij in 't veilig halfdonker zich geuit:

'Er is te veel. Te veel. Ik ben niet tegen dezen tijd opgewassen. Ik ben in den normalen tijd een zoogenaamd 'beminde burgemeester' geweest - zoo'n goeie aardige vlotte kerel hè, die zijn gemeentenaren met een beetje goedkoope belangstelling in hun levens tevreden hield. Maar nu, als ze komen met hun grieven, hun klachten, wat heb ik er tegenover te stellen? Als ik nù een grap zeg worden ze kwaad. Ze kunnen over alles grappen verdragen maar niet over hun maag. Als er een week geen rijst is in de distributie en wèl bruine boonen, foeteren ze met kwade gezichten langs me heen, omdat ze een burgemeester hebben die niet behoorlijk zorgt. Als ze eenheidsworst krijgen, kankeren ze dat de burgemeester hen goed genoeg vindt om àlles te eten. Toen er geen kippevoer meer was, liepen ze te hoop, omdat burgemeester had moeten opspelen bij de hooge heeren, dan had hij 't wel gekregen....

Ik kan niet helpen dat ik aldoor denk, hoe een ander 't beter zou doen. Ik zou dankbaar zijn als ik maar van alles af was. Ik houd dit niet vol.'

Toen zei Francine:

'Jan, luister nu eens goed naar me. Weet je niet zeker voor je zelf, dat als je nu wegliep, je voor je heele leven, en als oude man nòg, zoudt zitten met de gedachte: 'ik heb het niet aangekund?'

'Och, ik weet niet, wat ik later zou denken. Ik zou er af zijn en dat is het voornaamste.'

'Neen, dat is 't juist, jij zoudt er nooit af zijn. Een ander, maar jij niet. Niet van dit, en niet van jezelf.

En dan: wat jou nu gebeurt, overkomt al die plattelandsburgemeesters. Ze hebben geen van allen ooit gedacht voor zoo'n verantwoordelijkheid te komen staan. Ze zijn allemaal radeloos, en ze zwoegen er zich allemaal door. Hoe miserabel zij 's avonds zijn alleen, in 't donker, dat vertellen ze jou ook niet. Jij ziet ze nooit anders dan zooals zij jou ook zien: den schijn ophoudend.

En jij bent toch geen haar minder dan al die anderen die 't wel volhouden!'

'Jawel. Daar ben ik juist van overtuigd.'

'Maar *ik* niet. En ik wil geen man die zijn post in den steek laat. Samen zijn we hier gekomen, samen hebben we hier al die jaren gezeten, samen *zullen* we dezen tijd uitvechten!'

Er kroop een goedige, groote, zwakke hand over de tafel naar haar toe.

'Frans, kind - vindt je me dan waarachtig geen kwal van een vent?'

De tranen liepen over haar gezicht. Ze stond op en deed wat ze nog nooit gedaan had: zijn arm verdrietig hoofd tegen zich aan trekken, en streelen als een kind.

Na dezen avond, gordde hij moeizaam zich opnieuw tot den strijd, zich klampend aan haar hulp en steun. Vocht hij opnieuw iederen dag de tallooze moeielijkheden door. Hij wist dat Koelers in den polder zijn koeien voedde met graan. Hij ging erheen, ze hadden het geloochend. Hij wist dat de oude freule De Grote van Meerssen haar koetspaarden voeren liet met melk. Hij stapte erop af.

Ze had hem ontvangen in een koude kamer, onder een plaid, haar handen in een mof. Zij was drie-en-negentig, en voor hij zijn grief te berde had gebracht, verweet ze hem met haar dorre bevende stem, dat ze geen kolen had. Al in geen twee dagen voor haar slaapkamer. Ze was gisteren den heelen dag in bed gebleven, ze verdroeg het opstaan in een koude kamer niet. Waarom de burgemeester niet zòrgde?

Hij, innerlijk al gefnuikt, had zich verhard:

'Freule, is het waar dat u uw paarden melk geeft?'

Haar klein oud gezicht boven den plaid verschrompelde. Koud, innerlijk bang, keek ze over hem heen.

'Want freule, er zijn zieken en zuigelingen in het dorp, en kraamvrouwen; er is gebrek, nijpende behoefte aan melk voor mènschen - het is voor hen een levenskwestie.'

Zij bleef zwijgen. Haar oude handen klemden zich samen onder den plaid. Haar paarden. Ze had geen kinderen. Ze was te oud om zich over die vreemde menschen te vermoeien. Maar haar paarden mochten geen honger lijden. Ze kwamen den stal niet uit. Ze reed niet, om ze niet te vermoeien; den laatsten keer was Caesar gevallen. O die kerel, hoe ze hem haatte! Die haar in de kou liet zitten, en haar paarden het beetje melk niet gunde!

'Ik zal probeeren freule, u kolen te bezorgen, maar belóóft u me dan met dat andere op te houden. Ik zou -' hij keek haar hulpeloos

in de strakke koude oogen - ‘ik zou andere maatregelen moeten nemen - anders....’

Zij sprak niet. Ze keek langs hem heen. ‘Zij was drie-en-negentig, geen sterveling zou haàr nog veel kwaad kunnen doen. Als ze stierf van deze kou, omdat die kerel niet zorgde, dan moest het zeker zoo wezen. De Heer had het dan zoo beschikt. Maar haar beesten liet ze niet verhongeren - en haar eigen personeel was trouw, verraadde haar niet.’

Bij het weggaan had hij zijn oude vroolijkheid opgezet:

‘Freule, laten wij geen onaangenaamheden maken. Over zeven jaar is u honderd, dan vlagt het dorp, en ik kom met mijn hoogen hoed een toespraak houden. Laten we die idylle niet vooruit bederven.’

Ze had niet gelachen. Haar oude troebele oogen in de zijne had zij gedacht:

‘Ik wòrd geen honderd. Ik sterf dezen winter - van de kou, omdat die kerel niet zorgt. Maar zooals de Heer het wil.’

‘Neen, ze had niet gelachen. Lachte er nog wel ooit iemand als hij lachte?’ dacht hij toen hij weer buiten stond.

Met de mannen ging het altijd nog beter. Maar de vrouwen, die hij toch allemaal zoo goed kende - de meesten had hij van klein kind zien opgroeien - als zij kwamen in den avond waar hij zitting hield voor extra-uitkeering, zag hij al bij de deur op hun gezichten de vijandige vervreemding. En het zweet brak hem uit. Hij had maar zoo'n bitter klein beetje te geven, hij moest de grens nauw trekken.

Zij kwamen met verhalen van kwalen, van pijnen; ze kwamen met bewijzen van den dokter. Ze sjouwden hun zwakste, bleekste kinderen op den arm mee om hem te overtuigen.

En hij lachte niet meer - hij grauwde. De dokter maakte hem de zaak noodeloos moeielijk, en tegen die doktersbriefjes in zei hij kortaf: neen.

Dan begonnen ze te huilen, te verwijten - tot hij ze eruit stuurde.

Hij kreeg den naam van onder zijn schijnbare goedigheid eigenlijk een bullebak te zijn. Maar zijn kracht was voos. Door zijn dorp waar hij lange jaren zoo veilig zich thuis voelend geloopen had, ging hij ongaarne meer. Francine en hij kwamen ook nauwelijks meer bij de notabelen. Zij wisten hoe die allen hamsterden, terwijl zij zelf niets te geven hadden aan hun ouders, aan de kinderen. Maar op Francine had dit alles een tegengestelde uitwerking. Zij wandelde met haar neus in den wind rond; en tegenover de dames en heeren had zij den honenden trotschen lach van haar grootmoeder, den blik in haar groote blauwe oogen die hen uitkleedde. Zij maakte zich niet kwaad,

zij stelde de menschen Melgers voor oogen in een nieuw lachwekkend licht; gansch anders dan hij ze vermocht te zien.

Toen hij verslagen en miserabel te moede van de oude freule kwam, verbaasde Francine hem door absoluut niet geroerd of schuldbewust te zijn.

'Trek je je dàt aan? Wat zoo'n gierige draak, die nooit iets voor iemand over gehad heeft, jou nu verwijt? Wij zullen haar van ons beetje kolen geven, maar ons iets aantrekken? Never. Wij - Sinte Maartens!'

Hij lachte zuinig, weifelend. Háár grappen waren nu eenmaal de zijne niet. Maar de kracht die hij erachter voelde, hield hem staande.

Als hij van de rumoerige avondzitting kwam, van de verontwaardigd weggestormde vrouwen, zei Francine koelbloedig: 'Je moet denken, ze krijgen er nu bij 't uur nieuwe kwalen bij. En stel je voor, dat ze zich al die ziekten voor *niets* hadden aangeschaft!'

'Maar ze duwen me hun zwakke stumpers van kinderen onder mijn neus.'

'Waren vóór den oorlog al die kinderen bolleboozen? Trokken ze zich toen iets aan van hygiëne? De zwakke kinderen zijn nu opeens geld waard, ze dienen hun als wapen. Als morgen de oorlog uit is, verdwijnt ook de moederlijke bezorgdheid.'

Maar toen bij een kleerenuitdeeling een paar vrouwen oproerig werden, stevende Francine er regelrecht op af.

'Natuurlijk hebben jullie te weinig. We hebben allemaal te weinig. Met welk recht dacht jullie alleen uitgezonderd te zijn hier op deze notedop van een dorp, van de verschrikkelijke ellende over de heele wereld? Wees dankbaar in plaats dat je mort! Wees dankbaar dat jullie mannen en zonen niet liggen doodgeschoten ergens. Er zijn in Duitschland en Frankrijk dorpen waar geen man meer leeft onder de zestig. Wees dankbaar dat jullie 't alleen maar voelt in je maag, en niet in je hart!'

Ze keken haar aan en zwegen. Hun boerenaard niet toegankelijk voor haar woorden. Maar tegenover Francine hadden ze toch een apart gevoel. Die had hen geërgerd met haar buitensporigheden, maar als ze bij hen kwam, had ze met haar helder verstand, haar warm hart en haar humor hen gewonnen - al wat gebeurde in de gezinnen intiem meegeleefd. Ze lieten zich van mevrouw dingen zeggen die ze van den burgemeester niet verdroegen.

En in Francine zelf gebeurde dit wonderlijke: zij, die een heel leven minachtend zich had beklaagd over haar eigen bestaan op zoo'n dorp - zij werd zich in dezen tijd bewust dat zij deze kleine groene plek tusschen het water, onder den wijden hemel, had liefgekregen.

Niet als een geluk, niet als iets schoons, maar als iets dat haar ongeweten en onbewust aan het hart was gegroeid.

In dezen tijd, waarin Melgers zich zijn dorp voelde ontvallen, greep Francine het vast - met al wat daarin vijandig en opstandig kribde, verweet en zich verzette.

'Hier! of jullie wilt of niet - of jullie nòg zulke ondankbare, lastige mispunten zijn - keer je om en kijk me aan! Ik houd jullie vast. Je moet zelf maar weten wat je doet, ik zal er geen stap voor wijken van jullie.'

Ze hield vast. Ze ging door 't dorp en lachte bij hun boosheid. Bij de moeders zat ze, praatte en raadde - spotte met den lichten geërfden humor van haar vader - sprak verstandig en eerlijk met ze, streek glad wat Melgers opgejaagd had. En werd niet ontmoedigd. Want ze vocht behalve voor 'hun dorp' voor Melgers, om hèm den moed der overtuiging in te blazen dat hij voor zijn taak berekend wàs - om hem niet te laten vallen in den afgrond van zijn melancholie. Dikwijls dacht ze aan Jetje - dan werden haar oogen strak. 'Dàt niet. Niet nòg een.'

En ze groeide tegen de bezwaren in. Zij had altijd de emotie gezocht, den hevigen ernst van het leven. Strijd had haar ontbroken om haar kracht aan te geven. Nu liep de oude drang van dit wonderlijk laat rijpende menschenhart op eenmaal tevreden gesteld in een nieuwe baan van plicht; van den sport ook: in dezen chaos het slingerende kleine schip te sturen.

Voor haar meisjes vond Francine altijd nog tijd. Zij kwam bij Mies, bij Jenny. Zij zat daar dapper en fleurig, met haar vroeg verouderd gezicht onder het al grijze haar, en zij liet nooit merken hoe zij voelde dat haar kinderen wegen gingen waar *zij* buiten bleef - zelfs Mies met al haar liefde en aanhankelijkheid.

Francine verwerkte het. Was *zij* ook niet een eigen weg gegaan - een dwazen verwarden weg, die haar ouders ontsteld had. Maar ook een weg in zichzelf waar geen ander van wist, maar dien een ieder ging, gericht en geleid door degenen die vóór hem waren gegaan. Gedragen, gedrongen door hun geest, hun bloed. Van haar was thans eindelijk de jagende begeerte afgevallen als een vooze vrucht van den stam; en overgebleven was de late diepe levensliefde, die *zij* alleen van haar vader scheen te hebben geërfd.

Aan de oude grootmoeder dacht zij veel, op wie zij zoo leek dat zij soms onderzoekend en gespannen stond op te kijken naar het portret boven de canapé: het bloeiende trotsche blijmoedige gezicht boven de groote statige vrouwengestalte in de gestreepte wijde japon.

En zij begreep thans wat haar moeder eens had gezegd: 'De waarde

van een mensch is zelden voor den tijd waarin hij leeft. Die staat eerst op uit het beeld dat hij nalaat.'

Naar Sophie ook keek Francine. Haar trouw hart zocht altijd weer de zuster die zoo moeielijk te genaken was, somber en duister zich opsloot binnen eigen muren. Nooit had Sophie dienstboden kunnen houden; maar in dezen tijd, nu de meeste jonge vrouwen uit de volkslagen een anderen werkkring vonden, verdroeg zelfs geen slechte dienstbode meer Sophies hoogen toon.

Francine als zij de jeremiades hoorde, schudde het hoofd.

'Je bent hopeloos uit den tijd kindlief.'

'Wàt ben ik??'

'Uit den tijd. Jij bent een lastige mevrouw. Dat genre bestáát niet meer. Er zijn alleen nog maar onderworpen, toegevende mevrouwen.'

'Onderworpen....' Sophie stikte haast. 'Ben jij dat dus?'

Fransje lachte. 'Niet heelemaal precies....'

'Ja, maar jij gaat met die boerentrienen om als met je gelijken. Dat kan ik niet. Ik geef ze een goed loon en daarvoor eisch ik hun diensten. Verder wil ik niet met ze te maken hebben. Vroeger.... moeder had altijd goede meiden, waarom *ik* niet?'

Sophie, moe, trok naar de Keizersgracht. Ze hamsterde, maakte voorraden van rijst, van meel - van puddingpoeders, sauzen, allerlei oorlogsproducten. Daarmee kwam ze bij haar ouders, daarvoor liep ze een uur ver. Ze had een wonderlijk fijnen neus te speuren waar iets van voedsel te krijgen was. Ze stuurde pakketten naar Willem - ook naar Fred. Bij Els kwam ze en zorgde met de oude moederlijke nauwgezetheid voor haar garderobe, voor haar voeding. En zij vroeg veel naar Els' vorderingen, maar begreep niet wat het meisje vertelde.

Maar Hartonius zat op de Keizersgracht een dag, en raasde dat ze nu al veertien dagen lang pannekoeken hadden gegeten. 't Begon al aan 't ontbijt. Want het meel dat Sophie had opgedaan 'liep weg'. 't Moest op. En 't heele huis was verpest van de baklucht.

Bij haar ouders kwam Sophie geagiteerd, met haar pannekoeken. Naar oude tante Louise bracht ze een schotel - en naar Els. Over het IJ ging ze ermee naar Fransje. Ze stuurde ze in een trommeltje naar Willy, naar Fred....

En nòg wilde het meel niet op!

'Wat moèt ik ermee?' vroeg ze wanhopig.

Haar vader zei:

'Geef't weg, als iemand 't nog hebben wil....'

'Ik heb er zoo duur voor betaald!'

'We kunnen toch niet allemaal zieke magen krijgen van jouw dure pannekoeken, kind....'

Els, in den eersten tijd vooral, begroette moeder met blijdschap. Want zij voelde zich, wat zij nooit zou willen erkennen: eenzaam met haar fijne gesloten natuur in een artiestenmilieu van zeer vrijen omgang tusschen mannen en vrouwen, waartusschen zij, terugschrikkend, een vreemde bleef. Met een afschuw bepaald kon zij toezien hoe een meisje op de knie van een jongen zitten ging, hem soms spelenderwijze een zoen gaf, of tegen hem aan leunde. Zij, uit haar kuisch besloten leven thuis, geworpen in dezen maalstroom - zij die van een zoen aan Lou een gewetenszaak maakte - leerde hier het voor haar verbijsterende: dat voor deze meisjes een kus niets beteekende. Dat zij den man aanhaalden of zich lieten aanhalen, zonder er iets mee te bedoelen of bij te voelen. Dat zij in de allerintiemste houdingen zaten met een jongen, die zich dat kalmpjes welgevallen liet als iets dat hem niet bizonder aanging.

Els, als zij dit alles zag, kon blozen en warm worden van schaamte. En tegen een der meisjes met wie zij meer bekend werd sprak zij erover.

'Hoù je van dien jongen?'

'Welnee.... Houen!'

'Je laat je toch door hem zoenen.'

'Wat is nu een zoen.'

'Maar hoe kan je velen dat een man je aanraakt, waar je niet om geeft?'

Toen had de ander haar stom verbaasd aangezien - en dan gelachen. En Els wist het nu wel: ze had den naam ouderwetsch te zijn en preutsch.

Tegen moeder vertelde Els die dingen niet, vreezend moeders opgewonden verontwaardiging, haar toomeloos uitvaren. Maar wèl had zij moeder in dezen tijd zeer lief, beseffend in haar een groote reinheid, die zij zoo pijnlijk ontbeerde in haar tegenwoordige omgeving.

En méér dan Hartonius en Sophie een van beiden vermoedden, vond Els thans in hen steun voor haar jong leven.

Van haar eigen vader kreeg zij de volle enthousiaste en ook artistiek begrijpende meeleving in haar kunst. Maar 't was de soort belangstelling die haar als kind al beleedigd had. Zij voelde er ook altijd scherp in zijn voldoening, dat dit alles de Hartoniussen tot ergernis zou zijn. Dàt vooral was prettig.

Maar één was er, in wien Els den eenigen waren steun vond: dat was oom Frits.

Hij was in Amsterdam gebleven op zijn oude kamer thuis, omdat hij het getob met kaarten en distributie in zijn Hol niet meer aankon. Pijnlijk verzorgd in dezen tijd, nu iedereen rondliep in een afgedragen jas, slechte schoenen, ging Frits Craets rond in zijn modieuse kleeding.

Hij liep door Amsterdam, gejaagd en snel alsof een verlangen hem voortdreef; verzen werden in hem geboren, het een na het ander, verschenen in de tijdschriften - ook in die der jongeren. Verzen, geboren uit een heftigen innerlijken omkeer - zijn verlangen, zijn beroofdheid. Felle heftige strophen, verbijsterend bij een man van een-en-veertig, vol van een jonge onstuimige levensbegeerte, die aan de verzen der werkelijk jonge generatie, gevolgd op den nabloei van tachtig - vreemd was.

Wonderlijk rijp schenen Frits' eerste verzen, zijn ouder werk, tegenover dit nieuwere, door hem zelf beschouwd als het beste wat hij ooit geschreven had. Omdat hij er in wist branden al zijn eigen levensvragen, zijn strijd, zijn onbevredigde eischen, zijn hunkerend verlangen. Toch trokken deze zeer de aandacht. De tijd lag lang en vergeten terug, dat ‘de gekke Craets’ beschouwd werd als een vlek op den familienaam. De jongeren waren trotsch op oom Frits, die een der grooten was geworden in de litteratuur; zij luisterden verbaasd en spottend als oma vertelde van den schrik der tantes, dat zoo iets onbehoorlijks als een dichter in hun familie voorkwam. Hoe zij zich geneerden voor die onzedelijke verzen van een neef die hun naam droeg.

‘Wat vònden zij er dan in 's hemelsnaam voor onfatsoenlijks in?’

‘Ach,’ zei de oude Annette, ‘dat begrijp ik nu zelf ook niet meer. In dien tijd was nog zoo nieuw het uitspreken van je gevoel over intieme dingen - nu.... ik weet nu zelf niet meer, òf het werkelijk niet erg *is*, of dat wij - zelfs *wij* ouderen onder den invloed van den tijd - ons fijn gevoel verloren hebben.’

Nog eenmaal zagen Frederik en Annette hun jongsten zoon een nieuwen weg inslaan. Hij die zoo hoogmoedig, teruggetrokken en exclusief geweest was, schroomde thans niet in den laten honger van zijn hart het gezelschap te zoeken van heel jonge meisjes en jongens. Hij zocht het - niet zooals zij dachten om zich te doen bewierooken; hij zocht de litteratuur niet, hij zocht het leven. En hij was gelukkig, hij de zooveel oudere, die leefde op een geestelijk peil dat zij niet vermoedden zelfs, als deze jongeren die hem zochten om zijn naam, gevleid en nieuwsgierig hem omringden; de meisjes gearmd met hem liepen, hem ‘oom Frits’ noemden, hem ongegeneerd in hun liefdeshistories, hun toiletgeheimen betrokken.

En in die maanden, waarin al wat daar over de grenzen gebeurde eenvoudig voor hem niet bestond - spande zich in Frits alles op één ding: zijn verlangen, zijn wanhoop om verloren jeugd. ‘Neen *niet* verloren! hij wàs nog jong! Hij kon tegen die jongeren op, omdat hij het geestelijke overwicht bezat: hij las Freud en zijn Trauma - hij

wroette en zocht begeerig in alles wat verband hield met liefdesverlangen en passie.

Maar hij was voorzichtig. Hij was doodsbang in zijn oude schuwheid zich belachelijk te maken. En wist zijn gevoelens te ontveinzen in paradoxen en spot.

Zijn soberheid ook was hij kwijt. Hij die jaren geleefd had met een poes en een vogel, een armoedig bestaan, dagen lang tevreden zonder een warm maal - hij had plotseling een hevige begeerte naar wijn en likeur. Hij kreeg er de heerlijke gemonteerdheid van, die hem geestig deed zijn.

Zijn ouders hoorden ervan. De oude wereldsche Frederik in een nauwelijks verholen afkeer en ontrusting. In dit, zoowel als in Frits' vroegere ascese, speurde zijn gezonde zin het abnormale. Tegen Annette zei hij:

'Vroeger was er tenminste nog iets van waardigheid in zijn levenshouding. Dit is.... jammerlijk.'

Annette zweeg. Zij wist Frits bijna iederen dag gaan naar Els Aden. Hij maakte er geen geheim van. Eens zei zij:

'Wat doe je altijd bij dat jonge kind? Dat is toch geen gezelschap voor jou?'

Ze wist niet hoè diep ze hem wondde. Na dien tijd sprak hij thuis niet meer over Els.

Hij vond, als hij kwam op de Vijzelgracht het meisje dikwijls zeer vermoeid van de les, maar vervuld van illusie, van dorst om schoonheid te geven. En hier had hij onverwacht een steunpunt, klom zijn fijne geest weer naar boven, om haar onervarenheid te leiden in een juist en fijn verstaan. Zij op haar beurt, luisterde naar zijn verzen die hij haar geagiteerd, ademloos als een jongen, voorlas.

Als Lou Craets kwam op de Zondagen dat hij naar huis ging, stond zij vreemd tegenover de zoo totaal andere sfeer die hij meebracht.

Hij- beleefde groote bitterheid over het tweede huwelijk van zijn moeder, eischte geheel zijn grootmoeder en Els op, om al zijn verdriet en verontwaardiging aan te hooren en mee te leven. Met een volkomen onontvankelijkheid en geslotenheid van geest - den weinig helderen, niet intelligenten van zijn vader - zag hij niet Els geheel vervuld van gansch andere behoeften dan zijn bijzijn schenken kon. In zijn halstarrig trouw hart had zich vastgezet: 'Els, *zijn* meisje,' en hij aanvaardde eenvoudig de mogelijkheid niet, dat *zij* dit op een moment niet meer zoo beschouwen zou. Hij ging door in den ouden trant, en merkte niet, dat zij niet meer meekon. Hij zat te vertellen over zijn werk aan de N.O.T., over de Dirxens, over dancings, bioscoop - en zij dacht:

‘Wat is dat allemaal vreeselijk vervelend.’

Hij keek haar plotseling aan, gewaarschuwd door een diep instinct:

‘Je luistert toch wel?’

‘Natuurlijk,’ zei ze haastig, uit gewoonte. ‘Maar je moet denken, ik weet zoo niets van die menschen en dus kan ik er niet over meepraten.’

‘Dat hoeft ook niet, schat,’ zei hij naïef en grootmoedig. En dan liefkoosde hij haar met de teederheid van veel ouderen man. Zij gaf zich een oogenblik over, in een bekoring. ‘Dat - hoeft - ook - niet,’ hij streelde haar haren, ‘een vrouw hoeft alleen maar te luisteren....’

Ze hief opeens heftig haar hoofd op, ontzet door een plotseling opdoemend verschiet. Met den gloed van zijn teederheid, zijn liefkoozingen bedwelmde hij tijdelijk altijd weer haar gezonde natuurlijke jonge gepassioneerdheid. Maar sterker en menigvuldiger was telkens de schrik om wat zich daarmee niet meer liet vereenigen: de al dieper gapende klove tusschen hun beider geest.

XLVII

EEN nieuwe voetstap begint in de wereld der verhongerende landen te gaan; de groote uittocht der kinderen.

Uit wanhopige zwakke moederarmen worden zij losgelaten, overgegeven aan een onbekend lot, dáárheen van waar de roep kwam. Waar voedsel is nog - het behoud voor de ongevoede, ongekleede, verkommerde kleine lichamen.

Volle treinen beginnen ze aan te brengen. Ze gaan door de oorlogvoerende landen - een zwijgend protest tegen den volkenmoord. Hun onwetende zwakke zenuwachtige gezichten gaan als een stom verwijt door de menschenwereld - hun te kleine onvolgroeide lichamen met al de gevolgen van uiterst gebrek, roepen ten hemel. Schrikkelijk is de vloek die valt over den oorlog:

De kinderen verlaten het land.

Hun lach gaat naar vreemden, hun aanhankelijkheid zullen vreemden oogsten - hun tehuis gaan zij vergeten voor vreemden. De dorpen, de steden blijven verlaten. De kinderen zijn weggegaan.

In Holland komen ze. Schuw, verkommerd, vermoeid. Broertjes en zusjes, genooten op de lange reis naar 't beklemmend onbekende, zich klampend aan elkaar, nu de scheiding komt. Nu zij zich - hoè klein en weerloos - voelen meegenomen naar vreemde huizen, waar vreemde gezichten een vreemde taal spreken. Hoe vèr weg is 't vertrouwde - bekende....!

Als Annebet Kooistra op een morgen naar buiten kijkt, ziet ze aan den overkant in een smal bruin mager kindergezicht. Daarboven glimlacht en wijst Etha de Jong:

Ze heeft een oorlogskind!

Er is met Etha iets gebeurd. Ze is vriendelijk in de apotheek als in

de eerste jaren, haar lach komt makkelijk en vlug. Er is wat op eenmaal het leven een doel schijnt te geven: een klein kind dat verlangt naar haar komst, waaraan gedacht en voor gezorgd moet, dat heel gauw aanhalig haar aanhangt....

Als Etha bij Annebet zit, praat ze niet meer over de apotheek, en ze luistert niet naar de vrouwenkwestie waar Annebet zich zoo hevig voor interesseert. Ze verlangt alleen te vertellen van Leni - wat ze zegt, wat ze doet - hoe ze praat. Ze brengt haar mee, en Annebet denkt vele dagen, dat het vroolijk en gezellig om haar heen is geworden.

Maar 's avonds in bed wordt in haar helderen, altijd zoekenden bezigen geest een nieuwe gedachte geboren: hoe hierin pas de feitelijke saamhoorigheid der vrouwen zich teekent. Dat, wat een vrouw eenmaal noemde ‘onze eigen gezegende vrouwentaak, waarin wij geen mededingers hebben....’ *hier* sprak deze op de natuurlijkste, volledigste wijze, onberedeneerd en machtig zich uit.

XLVIII

OP het bovenhuis bij Bos ging het nieuwe leven. Annètte en Bos waren er de gelukkigsten. Als het meisje nog soms zich geneerde voor den winkel - tegenover de nichtjes vooral - schaamde zij zich meteen, omdat ‘Koks’ zoo ‘reuzegoed’ voor haar was. En de zaligheid niet meer te moeten werken en sjouwen, te bedienen die nare vreemde menschen! Thuis was alles gezellig en genoegelijk, en Koks verwende haar. Ze hoefden hem geen vader te noemen, dat had hij uit zichzelf tegen hen gezegd, en zij bleven hem noemen bij den naam dien zij hem uit natuurlijke genegenheid hadden gegeven eenmaal in hun kindertijd.

Met Seb gaf het strubbels. 't Was goed dat Koks er gekomen was, want moeder kon hem geen baas en 't jong werd met den dag onhebbelijker. Alleen bij Bos' kennissen voelde ze zich niet thuis, daar bleef ze weg. Zou moeder dàt alles niet erg hinderen, die toch een ander leven met vader gehad had? En dan weer kwam ze op de Keizersgracht en vond de twee sferen lastig te combineeren.

Boven in de huiskamer zat Betsy. Nu het van oogenblik tot oogenblik zorgelijk leven van haar was afgevallen, kon ze niet goed alleen zijn. Dan kwamen de herinneringen - daar kon ze niet tegen.

Maar ze was opgeleefd - een andere dan de afgewerkte doffe versloofde Betsy van 't laatste jaar. Het besef weer de vrouw te zijn voor een man - een vrouw waarnaar gekeken, op gelet werd - koningin weer in een klein rijkje, niet alleen meer moeder - dat alles gaf haar veel van haar ouden fleur terug. En in reactie schonk ze Bos in zijn huis haar opgewektheid, haar hartelijke zorg, haar vroolijkheid.

Maar aan haar kinderen hing ze sinds haar tweede huwelijk op een andere wijze. Nederiger, aanhankelijker, met altijd iets in haar houding

gereed zich te verdedigen. Prikkelbaarder tegenover hen, en onmiddellijk bezeerd door wat ze vroeger niet zou geacht hebben.

Want al was ze nog zoo goed voor Bos, haar kinderen stonden duidelijk in de eerste plaats. Naarmate de maanden vergingen werd zij wel rustiger, verloor zij het dadelijk gejaagde, de vrees dat hun iets te kort zou worden gedaan; maar toen begon iets geheel onverwachts haar opnieuw uit het evenwicht te brengen. Zij merkte verbaasd en verbijsterd:

Bos wilde niet alleen haàr. Hij wilde ook zeer beslist de kinderen.

Hierop had zij nooit gezonnen. Zij had alleen aan zich zelf gedacht. en geen rekening gehouden met de verlangens van een man die nooit een gezin bezeten had, en nu plotseling zijn leven daarmee gevuld zag.

Bos had allereerst en voor alles Betsy begeerd. Als hij boven kwam, er een kittig vrouwtje vond - in den winkel kwam ze nooit - was zijn hart licht van geluk. En verduiveld wat een ree wijf was ze om hem te helpen in de comité's van zijn buurt waarin hij zitting had - hoe goed kon ze met de menschen opschieten en praten. Nooit was haar moeite te veel, lachen en babbelen kon ze en practisch was ze ook.

Maar dan dat lieve dochtertje, dat hij nu naar hartelust mocht verwennen. In den winkel kwam ook zij niet - neen, och daar was hun heele leven niet naar geweest. Maar Zondags, dan neusde ze er maar wat graag rond! Dan keek ze in alle flesschen en laden, en als een kind speelde ze er winkeltje mee. Zij achter de toonbank, hij ervoor.

‘Meneer, wat blieft ù?’ op zoo'n lekker aanhalig aanstellerig toontje.

En dan als hij kamillen vroeg, met een mand sponzen aankomen... en dan lachen - een pret! Bets en Seb kwamen er soms op af, zóó schepte ze op!

Ja, wat was zijn leven anders geworden - dat lieve ding kon hij haast geen minuut uit zijn oogen missen. Te denken dat Bets zei: ‘de kinderen zijn al zoo groot, ze zullen je niet lang tot last wezen.’ Hij wou den last wel lengen!

Maar dien verdraaid lastigen jongen, die Seb, dien wou hij óók baas! Eronder wou hij hem hebben - wat van hem maken. Hij zoù bukken voor hem, en als hij hem maar eenmaal in zijn knuisten had, zou hij er best een bruikbaar mensch van maken. Zóó werd het een apache, vol baldadige streken, ruw en gemeen.

En dan was er nog die jongen in Den Haag - zoo'n nette bedaarde vent. Die moest hem niet - neen, dat was een veel harder noot om te kraken dan Seb. Maar dat zou hoopte hij ook anders worden.

Hij had opeens ontzaggelijk veel te doen. Zijn vriendelijk gezicht

onder het plukje roode haar verloor zijn melancholie. Over de toonbank ging hartelijker dan ooit zijn praat naar al zijn klantjes in deze moeielijke tijden. Hij kende de heele buurt, en die er nieuw inkwam, betrok hij in zijn belangstelling. Zijn winkel was het tooneel van al wat de tijd inbracht.

Bij Bos, wisten de menschen, werd je niet afgesnauwd, niet ongeduldig weggekeken, als je niet zoo gauw begreep. Daar stond je gezellig te praten en Bos gaf je menigen goeden raad; zonder haast hielp hij, had altijd nog een pepermuntje voor de kinderen.

Maar 's avonds als hij boven kwam, zag Betsy gebeuren wat zij nooit had vermoed: een man die met vasten stap trad in de rechten van den vader. Die al wat met zijn huwelijk verbonden was, ook hebben wou. Die Annètje bedierf, verwende, zich interesseerde voor haar liefhebberijtjes, haar hielp met teekenen, - zóó dat het kind met haar eenvoudig warm hart zich dagelijks meer aan hem hechtte.

Betsy zag het aan, overrompeld. Zij had een man genomen voor de kinderen - dat dàcht zij. Maar nu werd zij jaloersch op den man om de kinderen; op de kinderen om zichzelf. Bij beiden had zij gemeend de eenige te zullen blijven, en zij merkte dat zij slechts een deel van 't geheel geworden was. Zoo angstig, zoo hardnekkig had zij de Craetsen geweerd, nu moest zij zich bekennen dat Bos een veel grooter, dieper invloed was. En de beide kinderen dat zag zij, ondergingen dien invloed willig. Annètje hing hem aan, maar jaloerscher nog zag Betsy dat Seb; de jongen waarop zij nooit iets vermocht, het bedorven kind van zijn eigen vader, zijn balsrurige nijdige dwarsheid gaandeweg verloor; en op een dag hoorde zij hem zeggen, toen Bos met hen uit was geweest:

‘Koks is een reuzevent hoor.’

Maar Bos ook, nauwgezet, peuterde met Seb zijn schoolwerk door. Hij ging kloekweg naar den directeur der H.B.S. en praatte er rustig en stevig. Een kalm verstandig man, die eerbied afdwong met zijn helder inzicht. Hij zei met nauw verholen trots, dat hij de tweede vader was van Sebastiaan Craets. Het ging niet naar zijn wensch met den jongen, hij wou zien wat hij daar thuis aan doen kon. En dezelfde trots doorgloeide hem nog, toen na het lange gesprek waarin de beide mannen elkaar begrijpend waren genaderd, naar huis liep: voor 't eerst was hij tegenover vreemden opgetreden in zijn nieuwe positie als man en vader.

Hij keek naar de stad, naar de menschen. Ja, de oorlog - de druk die op alles lag. 't Was ook geen kleinigheid in dezen tijd een zaak drijvende te houden met ineens een volledig gezin erbij. Maar 't zou toch de mooiste tijd van zijn leven blijven.

Aan dien eersten man van Betsy dacht hij meer dan zij vermoedde. Naar het groote portret in uniform in 't kleine kamertje, keek hij zonder dat iemand het wist dikwijls; zijn onderlip ingezogen, zijn oogen klein genepen.

'Goed ja - van hèm alles. Dat kon al 't water van de zee niet afwasschen. Maar nù was hij er. En die ander niet meer. Nu had *hij* ze, en wou er alles van maken wat er van te maken viel.'

't Werd met Seb een harde dobber. Want de jongen, al was hij half gewonnen, steigerde, plotseling in den teugel gegrepen na jaren zijn eigen harden wil te hebben gevolgd - verzette zich ook tegen den burgerman. Dit laatste voelde Bos heel scherp, hij was daar sinds zijn huwelijk uiterst gevoelig op geworden. Hij voelde het pijnlijk in Lou. De jongen, die zoo beleefd en correct altijd tegen hem deed, niets op aan te merken. Maar dat was een veel grooter muur dan de onhebbelijkheid van Seb, dan de nesterigheden van Annètje in 't begin. Daàr wist je: 'Ik krijg ze wel, als je je goed humeur en geduld maar niet verliest. Ze waren zoo jonge-honderig onbesuisd - ze liepen je haast omver, maar ze waren te lokken, te vangen met zóó veel. Je kon ze verwennen als ze 't niet verwachtten; je kon ze helpen, met ze praten, raad geven in hun werk. Ach, er was zoo véél te doen bij zulke kinderen. Maar die oudste, daar stond je met je handen vol en je deedt er nog niets mee. Die kéék je recht van de plaats van zijn vader - en wat je deedt, moest je maar liever laten vond hij, omdat je hier nu eenmaal niet hoorde. Je zat hem alleen maar vierkant in den weg bij zijn moeder. Hij zag: Betsy werd er zenuwachtig van - dat vond hij ook lam.'

Na zoo'n Zondag als Lou was thuis geweest, zaten ze vreemd tegenover elkaar - staarde zij naast haar werk of op haar boek - zweeg omdat zij de klank van haar stem vreesde. En pas als de week er weer was, met het schoolwerk, het geharrewar om Seb, waarin hij nu weg begon te kennen - den winkel en de honderd hoofdbrekerijen die de oorlog meebracht - gleed de herinnering aan den Zondag weer onder in het gewone leven.

Een ding bleef hem een stille trots: op de Keizersgracht was de oude heer hem met een groote hoffelijkheid tegemoet gekomen. Want in den zoo gezond voelenden mensen Frederik Craets, leefde de waardeering en het respect om de bescheidenheid en de kieschheid waarmee Bos zijn plaats had ingenomen - zijn verstandige goedheid, de zorg, de liefde voor Philips kinderen.

Want zijn kleinkinderen hield Frederik krampachtig vast. Hij wilde hen niet verliezen. Hij ging met hen uit - en paste zich aan hùn smaak aan. Hij nam hen mee naar den schouwburg, en hij vond het

stuk flauw, minderwaardig, maar hij zei het niet om hun plezier niet te bederven. Hij liet zich meetronen door Li naar den bioscoop dien hij verfoeide, en zat er met duizelende oogen in een slechte atmosfeer bij de grappen van Charley Chaplin, die hij menschonteerend vond om naar te kijken, die *zij* 'reuzegeestig' noemden. Hij luisterde naar hun bewering dat Charley *de* grootste artiest was die er bestond, en dacht vergevensgezind dat zij geen enkel werkelijk groot artiest ooit meer zagen. Hij hield onverdroten eraan vast dat zij kwamen naar de huiselijke gezelligheid van die eene kamer boven in hun groot donker koud huis - waarheen ook de oude Louise kwam, gewaaid op den storm der tijden die ze niet begreep.

Annette in het stille middaguur dacht soms hoe zij voor vier jaar konden zeggen: een oorlog kàn tegenwoordig niet langer duren dan een paar maanden. Zij dacht hoe Frederik het slechte voedsel al minder verdroeg - zij geloofde dat hij aanhoudend maagpijn had, maar hij klaagde nooit. En daar was Caroline waar zij heen reed soms. Caroline, die angst kreeg voor haar asyl. Die haar verteld had hoe de altijd vriendelijke kruideniersjuffrouw uit den winkel waar ze al die jaren gekocht had, vijandig geworden zei:

'Voor de béésten niewaar juffrouw? Allemaal voor de beesten! Maar gauw zullen we hier de menschen en de kinderen zien sterven van den honger.'

De dieren.... Annette zag hoe een paard voor een kar de brug niet op kon, ondanks hulp van den voerman, voorbijgangers. Het was het derde dat zij dien dag vallen zag, te zwak om te trekken.... En in Rusland, daar woedde de burgeroorlog - wat was er met den Tsaar gebeurd, niemand wist het. Langzaam ook scheen zich de ring van gevaar, van kans om nòg in den kolk te worden meegesleurd om Holland samen te trekken. Scheen het meer en meer waarschijnlijk den laatsten tijd, dat door een kleinigheid het nòg in den oorlog betrokken zou worden. Of was dit alleen ongegronde angst van te zwaar denkenden....

Annettes hart neep samen. Zij wist, hoe vele bewoners der grachtenhuizen er op bedacht waren hun groote kelders in gereedheid te brengen om in plotseling geval van nood te kunnen bewonen.

Ze ging langzaam de kamer op en neer. Soms stormden alle mogelijkheden zóó op je af, dat je moèst gaan loopen! Van den wand schenen de portretten van Philip, van Jetje haar na te zien....

Zij schoof de gordijnen op zij en keek naar buiten. Het was donker geworden. Aan den wallekant bukte zich een goed gekleede jongen - raapte wat weggeworpen eten op achter een boom.

‘Dat kind heeft honger,’ dacht de oude vrouw ontzet. ‘En die dingen waren niet eens zeldzaam meer....’

Maar zwak en klein en nog ongehoord begint in het oorlogstumult een nieuwe geest zich los te wikkelen in de centrale landen, die den oorlog zoo verwoed hebben begroet en toegejuicht in een opgedrongen waan van zelfverdediging. Langzaam opgestaan uit de ruïnes van al wat vermolmd en machteloos is gebleken, zich beginnende te bevrijden uit de windselen van voos vertoon - eindelijk de oude, vergeten geest van het socialisme. Groeiend ongemerkt en plots zich verbreedend tot een stroom, die in helder bewust worden van lang begraven innerlijk verzet, tot uiterlijk demonstreeren drijft. Als een fakkel die het vuur aan een punt ontsteekt, wordt daar op eenmaal in de centrale landen, in verscheiden groote munitiefabrieken en al wat voor oorlogsdoeleinden werkt, de arbeid stopgezet.

Want nu ook eindelijk verheft zich de stem der vrouwen! Komt het vrouwenfront sterk opstaan en verbitterd tegen dat der mannen, die ze eenmaal toegejuicht en bekranst als helden den oorlog in hebben doen trekken. Nù staan eindelijk op de vrouwen, gewekt en gespoord door den kreet, die de wanhoop in hun harten brengt: den honger van hun jonge kinderen - hun kinderen die ze weg moeten zenden, willen zij hen niet sterven zien. Hun mannen weg; hun zonen weg - wat zij overhielden zijn hun verzwakkende jongsten. Bij de nieuwe vermindering van meelrantsoen staan ze op, muitend en verwoed. Drijven tot staking in de fabrieken, waar ze de plaats der mannen hebben ingenomen - voor 't eerst sinds den oorlog hun gewicht in de schaal werpend. Hun stemmen luiden een nieuwen tijd in. De oude leuzen waarvan zij nog eenmaal atavistisch de betoovering ondergingen, zijn begoocheling en waan gebleken. De nieuwgeboren geest begint te rukken aan wat met den ondergang van Europa dreigt - die in Rusland aangevangen daar tot den vrede heeft gedwongen.

XLIX

IN Holland scheen de zware lente zonder belofte nog voor de toekomst. In dezen slechten tijd trouwde Hester Craets. Om den kort geleden dood van Eugénie was er geen feestelijkheid, dan alleen het dejeuner in het huis der bruid met de allernaaste familieleden: de oude vader van De Loeveene, die na ettelijke beroerten nauwelijks meer spreken kon - onbewegelijk met een moeielijk bewaarde hautaine houding recht en stijf als een pop op zijn stoel zat naast Annette. Alleen eten beroofde hem van zijn waardigheid - dan morste hij, wat hij niet scheen te merken.

Aan den overkant zat mevrouw De Loeveene van Aerten, geweldig met haar hooge witte coiffure als een oude kakatou, met nerveus knippende oogen naast Frederik. Zij waren zeer matig ingenomen met dit vroege huwelijk van hun eenigen zoon, al was de moeder der bruid van ouden adel. Zij keek naar haar jong schoondochtertje, dat koud en stil soms een enkel woord wisselde met haar bruigom. Slechts verzachtten zich de groote grauwe oogen in het marmerbleek gezichtje nu zij keken naar grootvader, opgerezen om zijn eerste kleindochter die trouwde, toe te spreken.

Ze luisterden allen naar de bekende geliefde stem, welke op alle huiselijke feestelijkheden in hun midden had gesproken, wat conventioneel misschien, maar wellend uit een groot warm hart, een fijnen geest. Zij voelden allen in die stem een tijd die voorbij was. Die wees naar idealen, aan hun leven vreemd geworden. Naar huiselijkheid die den man na zijn werk de rust gaf, de kracht voor aan hem gestelde eischen. Wees naar den avond, de kroon van den dag, als allen te zamen kwamen uit eigen belangen rond de vrouw die de gave bezat, dit samenzijn telkens opnieuw te maken tot een geluk. En zóó zou de avond van hun leven, ook den morgen en den middag daarvan kronen, als de schoonste prijs.

Het bruidje kwam hem een kus geven; hij zocht in haar leege oogen en dacht bedroefd: neen. Hij ging vermoeid zitten, en keek de tafel langs, een rood plekje van inspanning op de jukbeenderen, en zag overal een beetje ontroering, goedwilligheid - omdat ze van hem hielden, maar niet omdat ze hem hadden verstaan en het ook zoo voelden.

Pieter was zeer zenuwachtig. Hij wilde zijn kind toespreken, en kon haast niet uit zijn woorden komen. Er was iets wat hem dréép Eugénie te herdenken, maar hij kon geen enkele herinnering opdiepen, waaruit hij haar glanzend en gaaf te voorschijn kon brengen voor haar dochter.

Hesjes oogen gleden telkens naar hem heen. Ze had ook hem gekust, bedankt. Nu kon zij alleen denken aan wat zij twee maanden geleden toevallig gezien had. Zij had aan haar vaders deur geklopt en geen antwoord krijgend was zij binnengegaan, meenend dat hij uit was. Toen stond daar vader tòch, en de deur naar de kleedkamer werd dichtgeworpen. Maar zij had in die eene seconde Rosa gezien....

Of Li dat wist.... Tegen haar gewoonte in, had zij hiervan niet met haar zuster gesproken. Als zij ooit geweifeld had over haar huwelijk, zou dit haar doen beslissen: Li kon dan altijd een thuis hebben bij haar.

Boven op hun meisjeskamer waar de bruid zich ging verkleeden, waren zij voor 't eerst dien dag alleen. En samen stonden ze voor 't groote portret van hun moeder dat vader hun gegeven had: Eugénie, het magere aristocratische gelaat met de groote oogen boven den juweelen feesttooi.

Zij keken er lang naar. Eindelijk zei Li:

‘Nu jij weg bent, blijf ik niet thuis.’

De jonge vrouw zweeg een poos. Toen fluisterde ze: ‘Weet jij het ook?’

De cynische lach trok over het zwakke meisjesgezicht.

‘Ik geloof, dat hij maar gewacht heeft op moeders dood.’

Zij keken elkaar aan. Langzaam gleed de witte bruidsjapon van Hesjes schouders; zij beefde van een kou die haar gezicht smal trok, haar sterk op haar moeder deed gelijken. Met een onbewuste teederheid hielp het zusje haar kleeden.

Toen kusten ze elkaar.

‘Je thuis is bij mij - denk daaraan.’

‘Ja. Hier is alles nu weg.’

‘We zijn hier toch gelukkig geweest.’

‘O ja....’

Ze openden de deur, keken naar beneden, het riante huis in, waar het feest had geheerscht. Een trouwe vaste band trok hen tot hun moeder, maar tegelijk dachten zij aan hun vader. Hoe hadden ze hèm aangehangen - altijd - de glorie, de liefde van hun kinderjaren.... maar ze noemden hem niet.

Langzaam, tree voor tree, gingen ze gearmd naar beneden.

De Loeveene kwam ongeduldig naar Hester toe. Zij liep langs hem heen - zocht haar vader.

Toen zij voor hem stond, dacht zij: 'hij is benauwd.' En dit zoo overbekende uit hun gansche jeugd, verteederde haar.

'Vader,' zei ze, en haar stem die altijd spotte, brak: 'Nu gà ik, vader....'

'Kind....'

Hij hield haar in zijn armen, omhelsde haar lang. Wéér voelde hij wat hij gevoeld had, toen hij Eugénies toestand hopeloos wist: den schok, het terugschrikken voor den volslagen afbraak van al het oude.

Zij maakte zich eindelijk los. Zij kuste de oude kakatou, en de versteende rechte pop. Zij kuste de oude tante Louise - haar nichtjes. Haar jonge neven Willem, Lou, Fred.... Zij kuste opa en oma innig. En de oude Annette liefkoosde haar bevend en smartelijk ontroerd. Hoe eenzaam ging dit kind, zonder liefde - met een vreemde.

Vergeten gevoelens doken op. Zij zag zichzelf in haar verloving - zij zag haar dochters; en zij hield zich met moeite recht, zonderling vermoeid.

Geen machtige had hier geklopt, en het jonge hart was gesloten gebleven. Niet ieder ook vond een man, die in een alles verwinnende eigen liefde alle aarzeling tenslotte wegdroeg.

Hester ging den kring rond - zij allen ontroerden, omdat zij haar zoo teer vonden en zoo broos....

Rosa stond er bij de deur, donker in haar zwarte japon. Het ronde gezicht in de omlijsting der bruine vlechten. Haar oogen, zacht en omfloersd, volgden de bruid.

'Wie die Kinder wenn sie klein waren immer zu ihr kamen. Nur in der letzten Zeit waren sie oft kalt und unfreundlich....'

Zij deed een stap terug of zij een klap gekregen had. De jonge vrouw ging haar langs, koud als een vreemde.

'Adieu Rosa,' een hand die slechts om geen aandacht te wekken, onverschillig om de hare afgleed.

Niemand dan Li en Annette had het opgemerkt. De grootmoeder wendde het hoofd af.

De bruid stapte in het rijtuig. Een oogenblik keek zij van boven tot

beneden het huis aan - lang naar haar vader en Li, naast elkaar.

'We hebben niet veel kracht meegekregen,' dacht zij.

Haar kleine bleeke hand wuifde, terwijl het rijtuig wegrolde, met het gebaar van haar moeder.

Langzaam keerde Pieter in huis terug. Zijn keel zat toegesnoerd. hij stak zijn arm door dien van Li. Het meisje liet hem begaan, Rosa was niet te zien.

In den druilenden laten regenmiddag gingen de gasten vertrekken.

Pieter Craets zag hen gaan, de een na den ander, in een zonderling beklemmende vereenzaming. Hij hielp zelf zijn ouders aankleeden, dan zocht hij Francine. Frans was altijd zoo hartelijk.

Ze knikte hem toe.

'Jongen - daar gaàn onze kinderen.'

Toen stonden eindelijk Li en hij alleen in de gang. Hij dacht aan wat hij haar had hooren zeggen tegen Annètje.

'Hoorde ik dat goed, wil jij op jezelf gaan wonen?'

'Ja dat wil ik.'

Hij keek langs haar heen, de hooge stille gang in - een bezeerd lijdend gezicht, met oogen die onzeker en arm stonden. Zij gaf hem zwijgend een kus, en hij liet zijn hand stom afglijden van haar schouder, toen zij van hem wegliep de trap op.

Hij begreep het. Hij had Hesjes houding tegen Rosa gezien. Zijn kinderen keerden zich van hem af.

Hij kon hen niet tegenhouden. Er was het andere, dat zijn sterkste diepste wezen, te laat door hem gehoorzaamd, opeischte. Hij moest het laten gaan, hij had zijn eigen leven niet meer in handen. Hij die zoo vastberaden, zoo juist en scherp oordeelend, zoo snel van handelen was geweest, hij wist zich nu overgeleverd aan den harden sterken wil van een jonge vrouw die naar een doel toestuurde. Op een dag had zij het hem gezegd:

'Nun wähle: wir heiraten, oder ich gehe. Jetzt bist du frei. Entweder oder.'

Het had hem ontsteld, omdat hij, zelf gewend in zaken niet los te laten wat hem noodig en belangrijk leek, de natuurlijkheid van den eisch onmiddellijk erkende. Hij wilde haar niet missen; niet meer verloren laten gaan wat zich nog aan zijn voorbije leven bood.

Maar er stond tegenover alles van het oude leven, waaraan hij met zijn schijnbare onverschilligheid verknocht was. Hij kon het niet vasthouden. Stand, zijn positie als zakenman, familie, het gleed hem als zand door de vingers, telkens als hij zich daar aan klampen wilde.

Hij had aan zijn ouders gedacht - daar dacht hij nog aan. Maar hij had niet vermoed, dat hij vóór dien tijd Li al zou verliezen.

Allebei. Allebei zijn muizen. Li die heenging. Ach, 't was eigenlijk begrijpelijk; verwijt had hij niet. Maar hiermee stortte het oude leven op eenmaal onherroepelijk thans in.

Een stap kwam aangeslopen van boven.

‘Hast du noch zu arbeiten?’

‘Nein. Bin müd.’

Ze zag hem stil van terzij aan, en hij merkte opeens, hoe zij bleek was en bedroefd.

‘Dasz das Kind so hart sein konnte,’ schreide ze plotseling, ‘bin ich doch immer gut zu ihr gewesen, habe sie doch immer so geliebt. Dasz sie mich dort stehen lassen konnte vor Allen!’

Ze snikte. In een angst ook die haar plotseling had bekropen: dat hij zijn kinderen niet zou willen missen.

Hij stond stil, ingezakt van moeheid. Om hem heen alle stemmen verstomd in het huis, waar hij zijn verborgen dubbel leven geleid had.

Eindelijk hief hij zich recht. Hij legde zijn arm om Rosa's schouder, en hij zeide de spreuk van Eugénie's geslacht:

‘'t Is niet anders.’

L

ZWAARDER bulderen aan het westelijk front de kanonnen. Nu Rusland is afgevallen in een afzonderlijken vrede, Rusland waar de burgeroorlog woedt, waar de Tsaar en zijn gezin te Tobolsk gevangen gehouden, naar Jekaterineburg zijn overgebracht, uit vrees dat zij zullen worden bevrijd - heeft Ludendorf het plan voor een nieuw groot offensief doorgezet. Al hun troepen kunnen de Duitschers nu samentrekken voor dit doel: het Engelsche front door te breken - het Fransche en Engelsche leger te scheiden, de Kanaalhavens te vermeesteren. En dan Engeland dwingen tot een afzonderlijken vrede, eer van de Amerikanen het groote leger naar Frankrijk is overgebracht.

In een ongeloofelijk sterke krachtsinspanning trekt het uitgeputte Duitschland zich samen voor dezen sprong. Honderd-twee-ennegentig divisies brengt het in 't veld, de Geallieerden honderd-vijf-en-tachtig. Maar Duitschland heeft zijn reserves verbruikt, terwijl de Geallieerden verwachten door Amerika te worden aangevuld.

Een-en-twintig Maart, op den dag der nieuwe lente, beginnen de Duitsche kanonnen het groote offensief bij de Somme. Europa houdt den adem in. Wat is dat voor een onverstoorbare macht, die van de Boches - die haast alleen thans den reuzenstrijd volhoudt en nòg angst en schrik weet te verspreiden als geen ander. Die de eerste dagen vorderingen maakt, groot en ontstellend, en als een wig een opening wringt van vijftien kilometers tusschen het Engelsche en het Fransche front. Amiëns wordt bedreigd, en reeds staat Boulogne in het Duitsche hoofdkwartier opgegeven als einddoel.

Holland boog, machteloos en verloren als een rietstengel onder het geweld van den donder. En zag uit in angstige spanning. De kolen-en-

voedselnood hield hun grootste aandacht vast. Hoe Duitschland verhongerde was lang geen geheim meer.

In den Jordaan liepen woedende vrouwen te hoop om het weer verminderd aardappelrantsoen - bestormden karren met aardappelen en trachtten ze te plunderen. En donker ook, onheilspellend duister scheen de winter te wachten, nu voor het gasverbruik zoogenaamde sper-uren waren ingevoerd.

Bij de Craetsen zaten om beurten de oude vrienden en bespraken den toestand.

Sinds Januari hing de regeering in een wankeling wat te doen. In de onderhandelingen met Amerika over veevoeder kwam geen schot - de overeenkomst met Duitschland tot levering van steenkool liep een-en-dertig Maart af. Zou het nog bereid zijn ons kolen en staal te leveren?

'Niet, wanneer we Amerika's eisch toestaan, en een deel van onze scheepsruimte beschikbaar stellen voor hen, in ruil voor hun graan, hun petroleum, hun katoen. Begrijp eens vijf-honderd-duizend ton zouden dan ter beschikking der Geallieerden komen. Dat doet Duitschland nooit.'

'Neen, we zullen staan voor de keus: geen veevoeder en geen kunstmest - of stilstand van onze nijverheid, geen staal en geen steenkool.'

Cloese zat stil voor zich uit te staren.

'De booze gevolgen van de verbroken verbinding met Indië blijven nù al niet uit. Ik heb uit goede bron gehoord dat de producten die niet konden worden verscheept, hun weg al vinden naar Amerika en Japan; en omgekeerd betrekt Indië uit die landen, wat het vóór den oorlog van ons kreeg.'

'Ja, de oorlog zal een vervreemding brengen tusschen ons en Indië. We zullen er ons met alle kracht op moeten toeleggen de banden weer te herstellen na den oorlog.'

Hartonius zei ronduit:

'We zijn gekomen op den rand van den afgrond - economisch.

De verhooging van de loonen alleen al van één groep, die prikkelt tot het stellen van eischen in alle andere groepen. En onze landbouw? De premiën uitgeloofd voor het scheuren van grasland om het te bebouwen hebben niet veel uitgericht. De boer van de kleien weidegrond doet dat niet graag. Eenmaal gescheurd grasland is eerst na lange jaren weer tot behoorlijke weide te maken.'

'Voorloopig hebben we ons over weiden niet druk te maken. We hebben geen vee meer - de boeren hebben zelf alles afgeslacht.'

'En voor den zomer is er een absoluut gebrek aan graan.'

De oude Frederik Craets zat erbij, en luisterde en sprak niet mee. In den middag sloot hij moe zijn kantoor en ging naar boven. Maar ook hier was hij niet verlost van de echo's die daar hingen van wanhopige, angstig vragende stemmen, meest van oude mannen en vrouwen uit den gegoeden stand, weduwen - oude juffers - heel het groote aantal dat rustig geleefd had van zijn renten in de overtuiging: Russen en Oostenrijkers *de* veilige effecten.

Nu - met de plotselinge ineenstorting van het Russische rijk, met den burgeroorlog, waren Russen waardelooze papieren geworden, Oostenrijkers vrijwel hopeloos.

Frederik Craets zag ze zijn stoep opkomen. Zij vroegen nadrukkelijk naar den oùden heer Craets. En hèm stortten ze tegemoet, willende van hem de ontkenning der ramp, en hun klagende wanhopige stemmen vulden zijn kantoor:

'Ze hadden niets - niets anders - begréép hij dat wel? Ze moesten er geheel van leven! Als die... als die effecten niet betaalden dan waren ze geruïneerd! Bedelaars! Dat kòn toch niet - wat moesten ze dàn!'

Frederik Craets kreeg een gevoel dat hij nooit gekend had: hij schaamde zich terwijl hij daar zat en hun wanhoop aanzag, voor zijn huis, zijn welstand, voor zijn geriefelijk kantoor, voor zijn makkelijken stoel. Hij kón geen leugens zeggen om hen tevreden te stellen. Hij kon niet zeggen wat hij zelf niet geloofde: dat het misschien na verloop van tijd wel zich redresseeren zou. Hij ving op zijn warm zwak hoofd de verwijten:

'Maar waaròm hebt u ons niet tijdig gewaarschuwd? *U* hadt 't toch moeten zien aankomen - u hadt toch moeten weten dat ze niet safe waren....'

's Middags zat hij aan tafel, zijn gezicht smal en bleek weggetrokken, twee roode plekjes onder zijn oogen. Hij verloor zijn goedmoedigen spot met de misères van den tijd, zijn zachten humor, zijn blijmoedig geduld bij dit beeld, dat hem niet meer losliet: de schare weerloozen, wanhopigen - de nouveaux pauvres, die als een nieuw verschijnsel gingen door het Amsterdam dier dagen. Bleeke, gebogen, bevende gestalten, die zich opmaakten uit alle hoeken der stad om aan te landen op zijn kantoor. De stoep gejaagd opsloften met nerveuse voeten, onzeker tastend, langzaam en talmend in verslagen ongeloof weer heengingen. Om dan thuis te zitten staren naar een hopelooze toekomst van afhankelijkheid en gebrek.

Pieter zei: 'Vader, laat u *mij* ze ontvangen - het pakt u te veel aan.'

Maar hij weerde zacht:

‘Ik heb ze zoo lang gekend in den goeden tijd, zou ik ze nu ontwijken in den kwaden?’

Louise kwam en vroeg:

‘Frederik is 't waar dat de Russen niet meer betalen?’

Zij ging groot, zwart, mager over straat - een gestalte uit vroeger tijd in haar lange zware zijden rokken, haar wonderlijke hoeden met de dichte wijd gulpende zwarte voile.

Sterk van lichaam en sober van natuur, onderging zij zonder veel bezwaar het gebrek aan warmte, aan voedsel. In de voorkamer zat zij bij de kleine potkachel en dronk haar surrogaat-thee van gedroogde appelschilletjes of lindebloesem bij het licht der regulateurlamp, die zoo lang als onbruikbaar sieraad gestaan had op den hoek van den schoorsteenmantel. Want nu was er geen petroleum ook meer te krijgen, en het ongeloofelijke was gebeurd: haar kostelijke petroleumlampen kon zij niet meer branden.

Dit alles droeg zij zonder klagen, maar wat zij wèl voelde was dat er geen coupétjes, geen auto's meer stilhielden voor haar deur op de gracht. De oude dames hadden hun koetspaarden moeten afstaan of de dieren waren te zwak om het rijtuigje nog te trekken. Zij bleven in den stal, mochten niet vermoeid. Velen ook, wier inkomsten sterk waren verminderd, hadden geen rijtuig meer. En de stad was zonderling stil geworden, nu geen enkele auto meer reed. Maar in Louise, als zij hoorde van het voedselgebrek ook voor de dieren, werd langzaam een gedachte wakker die leven bracht in haar dofzwarte groote oogen. Als het zoo voortging, zou ook Caroline de dieren in haar asyl niet meer kunnen voeden. Dàn werd door Gods hand met dezen vreeselijken geesel des tijds, paal en perk gesteld aan Carolines afdwaling, haar misdragingen. Dàn werd zij teruggevoerd tot haar, zooals Phine eenmaal tot haar teruggevoerd was. En zooals zij Phine had beschermd en verzorgd tot het laatste toe, zou zij deze zuster thans vasthouden in haar natuurlijke thuis.

Zij sprak nooit, zelfs niet tegen Frederik van deze overtuiging, deze hoop, die zij, kou en ontbering niet achtend, den ganschen winter in zich gedragen had. Die haar deed uitzien in 't spion over de gracht, waarover zij zeldener nu Frederik zag komen, langzaam in zijn pels, met moeite het hoofd recht heffend. Waar zij nu spoedig Caroline zou zien komen - waarmee zij weer wonen zou - tezamen levend weer met een vrouw - een zuster.

Maar Mies Melgers, die wanneer zij kon wat melk meebracht van huis voor tante Carolines zieken Joko, keek wat angstig naar de, in den laatsten tijd onrustbarend aangegroeide menigte honden; groote honden waren erbij, die gekweld en hongerig rusteloos heen en weer liepen.

Caroline, sterk afgevallen zelf, haar vuile zwart verschoten japon als een vod om haar vermagerd lichaam, dacht met broedende duistere oogen waaruit de bevrediging van vele jaren geweken was, hoe zij, moeielijk besloten, eindelijk bij de autoriteiten had trachten te pleiten voor haar asyl. Zij had er gestaan, een verwaarloosde oude vrouw, die toen zij haar naam noemde een trek van verbazing bracht op de gezichten. En, overgevoelig voor vreemden, het spreken ontwend, had zij slechts moeielijk haar woorden gevonden, en geweten dat zij niet overtuigend het bestaansrecht van haar toevlucht vermocht te bewijzen. Men had haar tenslotte gemoedelijk vriendelijk geraden, haar dieren liever in 't gemeentelijk asyl onder te brengen. Zij was heengegaan met de kiem van een verwilderden angst in haar dof brein. Haar dieren wegbrengen? Maar wisten ze dan niet.... En ze moest gaan zitten op den grond, zij moest zich vasthouden aan dat thuis, en tegen zich aan voelen dringen de aanhankelijke dierenlijven, eer zij weer tot eenige gerustheid kwam.

‘Ellendelingen! Tuig! Haar beesten te willen weg nemen!’

Ze nam den zieken aap op haar schoot, hem warmend tegen haar borst. Het was koud in huis, kolen had ze haast niet meer, kleumend ineengedoken kropen de katten bij haar - de honden jankten klagend op, snuffelden telkens onrustig langs den grond.

Zij merkte niet dat het schemer werd. Ineengedoken, zelf een klein donker dier, zat zij daar onbewegelijk te staren.

LI

LANGS de ramen van het groote huis op de Keizersgracht, wuifden licht groenende takken. Een houtduif roekoede, zette zich plomp en breed naast zijn nieuw begonnen nest. Frederik en Annette, afgedaald met de lente naar hun oude huiskamer, keken er zwijgend naar. Het was zoo iets vredigs om naar te zien, nu in de stad weer alle gemoederen waren opgewonden om het gerucht, dat Duitschland met een ultimatum dreigde, als niet Holland zich openstelde voor het verkeer tusschen Duitschland en bezet België.

Plotseling waren alle verloven ingetrokken; Fred Melgers die een paar dagen thuis was, kwam gepakt en gezakt op de Keizersgracht. Hij moest onmiddellijk terug.

Hij vond er zijn beide grootouders, die met den ouden heer Leedebour den toestand bespraken.

'Ik heb een brief van Stance Bremer,' zei Annette, 'wat die schrijft over den hongertoestand in Duitschland is ontzettend.'

Zij zaten er een poos stil. Leedebour overlegde. Niemand wist dat behalve Annettes pakketten, ook telkens een van hem naar Stance ging, met slechts het bijschrift: van een ouden vriend.

Eindelijk zei hij: 'Ja, nu dat werkelijk een feit schijnt te zijn, kan Duitschland het onmogelijk nog lang volhouden. Dan is het einde te zien, en heeft de honger-blokkade gewrocht waar het militairisme ontoereikend was. Het is als we in het begin zeiden: in een economischen oorlog trekken de Geallieerden aan het langste eind.'

'Arm Duitschland,' zei Frederik Craets. 'Ik kan dat schelden op al wat Duitsch is niet verdragen. Wàt hebben wij niet aan de Duitsche cultuur te danken. Denk aan de vele heerlijke muziek - alle grooten ware Duitschers. Het is een kundig volk, een warm volk. Maar dat alles, die nonsens in de kranten van 'de God die met Duitschland

strijdt,' dat *is* het Duitsche volk niet. Dat is niet de geest waaruit de grooten zijn gesproten. Dat is alleen de Junkerstand, de kliek van den kroonprins - dat is de heele ongezonde geestestoestand van de laatste voor-oorlogsche jaren.'

De jonge Fred stond erbij en luisterde. Het kon hem niet veel schelen wat zij zeiden, de oude menschen. Zij spraken, dachten en voelden anders dan hij. Maar hij was hier graag, waarom wist hij zelf niet - je zat er zoo gezellig altijd.

De grootouders keken naar hem en dachten: hij was veranderd. Hij had het fatterige, maar ook veel van het nerveuse verloren. En hij ging schijnbaar kalm terug, niet als vroeger zoo met looden schoenen. Den ouden Frederik verheugde dit. Het had hem altijd gehinderd dat zijn naamgenoot niet een ferme kerel was. Zoo zag je, alles kwam nog terecht.

Zij gaven hem nog gauw sigaretten, chocola, lectuur mee - wat zij zelf te missen hadden.

Toen hij de stoep afging, keek hij tweemaal om - zag hij hen naast elkaar, teer en oud - en twee zwakke blanke handen wuifden.

De jongen wuifde terug. Hij dacht: als het waar was....

De angst, dien hij nooit geheel was te boven gekomen, die alleen hem niet meer zoo worgde dat zijn heele leven ermee naar den kelder ging, deed zijn hart even opbonzen. Maar in den trein, eenmaal achterlatend waaraan hij als echt kind van zijn moeder met familiezwak hing, begon hij zich weer vast te grijpen aan wat daarginds op hem wachtte: zag hij een forsche jonge vrouwenfiguur, een gezond blozend gezicht met felle donkere oogen onder sluik donker haar, die zijn zwak verwend jongensleven in haar beide sterke handen gegrepen had, en met een overmacht van kracht en gezondheid overeind gezet.

De laatste anderhalf jaar had zijn leven gedobberd tusschen deze twee invloeden: thuis - en Ans. Hij had haar voor 't eerst ontmoet op een wandeling buiten, waar zij beiden stonden te wachten voor een overweg - waarna zij samen waren opgeloopen en aan 't praten geraakt. Zij vertelde hem, dat zij hier alleen op kamers woonde en boekhoudster was aan een fabriek sinds vijf jaar.

Hij luisterde naar haar; het was de soort vrouw, waarmee hij eigenlijk nooit in aanraking was geweest - een werkende vrouw dus, waarover hij met zijn kameraden een sneer gehad had, die hij geminacht had als uit een kring die de zijne niet was.

Maar hij was sinds hij zoo lang lag aan de grens, uit zijn vroeger leven los geraakt - en met zijn slechte zenuwen, zijn slappen aard, voelde hij zich jammerlijk verlaten hier en eenzaam. Praten over

wat hem benarde - zijn angst te moeten vechten - kon hij thuis niet en hier niet. Ze zouden op hem gespuwd hebben als op iets verachtelijks, en toch wist niemand die het niet kende, hoe ontzettend die angst was. Een ziekte, maar tegelijk een schande, zoodat ook nooit een mensch ter wereld je helpen kon.

Wonderlijk! Met deze vrouw kon hij praten. Niet over zijn.... schande, dàt niet - maar wel over den diepen walgenden afkeer van dit heele leven, die zijn grond vond in dien angst. Hij kon praten, zooals hij zich niet herinnerde ooit te hebben kunnen doen. En de vrouw aan zijn zij, met haar oplettende, donkere, nieuwsgierige oogen, speurde wat hij verzweeg. Peilde in een uiterst nauw verweven combinatie van vrouwelijk en moederlijk gevoel, de zwakheid van dezen knappen grooten blonden jongen - zag de weifeling diep in zijn blauwe oogen.

Zij was kind uit een Haarlemsch eenvoudig gezin, oudste van vijf broers en zusters, waarvoor ze na haar moeders vroegen dood gezorgd had. Een hard leven, haast zonder ontspanning. Toen de kinderen groot waren, de vader hertrouwd met een jong ding, ging zij het huis uit in de bittere overtuiging, dat dit haar vader een opluchting was. Op een zolderkamertje bij een tante waar ze voor haar kost overdag als dienstbode werkte, had ze 's avonds voor boekhouden geleerd. Ze zag en taxeerde hoe ze een geldelijk voordeel was bij haar bloedverwanten, maar ze wrokte niet. Ze nam, in een zelfverweer, de dingen als zij waren, stuurde strakbesloten slechts op eigen doel af.

Nadat zij voor haar examen was geslaagd, had ze voor 't eerst van haar leven geboft: kreeg ze meteen een betrekking als boekhoudster aan een fabriek.

Ze leefde nu onafhankelijk. Wat ze missen kon, ging naar haar jongste zusje, die jong getrouwd was in armelijke omstandigheden. Ze las veel, en haar scherpe heldere geest had zich ontwikkeld met de fel indringende maar eenzijdige belangstelling, die een gemis aan cultuur verraadde.

Sinds deze blonde gedistingeerde jongen op haar weg kwam, besefte zij voor 't eerst pijnlijk haar leemten; maar het deed haar niet zich terugtrekken, het dreef haar tot een uiterst ontplooien van haar krachten.

Met al 't geweld van haar machtig temperament trok zij hem tot zich. Zij was eenzaam; een vrouw alleen. Eenmaal had zij een korte passie beleefd, die zij, kind van haar tijd, eenvoudig als een natuurlijk recht, had genomen. Maar die haar even plotseling weer leeg had gelaten en alleen.

Zij werd forsch en iets te zwaar - een groote vrouw, geen meisje

meer. En zij ging door de dagen met een onrustig en tegelijk verwerpend verlangen.

Toen had zij Fred Melgers ontmoet, en van 't eerste moment af kreeg zij hem lief, om het verschil in alles: zijn blondheid, zijn beschaving, zijn distinctie, zijn makkelijk air van wereldsch jong man. Maar ze speurde snel sluw zijn verlatenheid, zijn hulpeloosheid. En met al den tact van haar echt vrouwelijken aard had zij hem overrompeld, door hem alles te geven waaraan hij gebrek leed: verzorging, verkoestering, belangstelling, geestelijk verkeer. Zij lazen dezelfde boeken, en haar intellect, zuiver gevoelig, spoorde het zijne, slap en zonder diepte. Zij hield hem wakker, dreef hem op waar hij afzakte in gemakzuchtige moedelooze luiheid. En zij deed wat geen mensch had kunnen doen naar hij meende: zij beredeneerde zijn angst met hem, nadat hij zich eenmaal aan haar had overgeleverd. Zij ontzenuwde dien, punt voor punt. En achter dit alles stond de warmte, de bereidheid van haar gepassionneerde vrouwelijkheid.

In normale tijden zou Frederik Melgers nooit naar dit meisje hebben gekeken. Hij was zich ook nu zeer wel bewust dat zij niets leek op de vrouw zooals hij zich had gedroomd; die zijn jongens-verliefdheden van zijn schooljaren af had gewekt. Maar dit was de nieuwe vrouw door de tijdsomstandigheden geschapen - en in deze periode paste alleen *zij* zich volkomen bij hem aan.

Hij dacht wel dat zij niet mooi was, niet verzorgd - hij wist ook dat zij vijf jaar ouder was dan hij. Maar hij onderging verrast en overweldigd haar vurig temperament - ondervond dat zij hem de levenskracht, den levensmoed gaf dien hij eigenlijk nooit bezeten had. Al liet hij zich ook thans weer drijven door een macht die zijn meester was.

Toen hij uit den trein stapte in het bijna geheel onverlichte stationnetje, zag hij haar opeens vlak bij zich, en meteen viel zijn somberheid, zijn wankelmoedigheid, die op de reis alweer begonnen hem te veroveren, van hem af. Zoo iets sterk levends, waakzaams, trouws ging uit van deze forsche vrouwenfiguur, die daar op hem stond te wachten als iets dat vanzelf sprak - zoo stevig ook op haar voeten geplant of niets haar van haar plaats zou kunnen dringen.

‘Ans! Wist je dat ik met dezen trein zou komen?’

Hij hield haar hand vast in de zijne geklemd. Ze waren even groot en hun oogen zochten elkaar begeerig.

‘Ik wist dat je komen *moest*. En dacht, ik ga, tòt hij er is.’

‘Beroerd hè de toestand?’

‘Welneè jongen, hoe kom je d'r bij! D'r gebeurt immers niks!’

Zij glimlachte tegen hem, en hij stak zijn arm door den haren. Het

hinderde haar niet dat hij laf en bang van aard was, zwak van karakter. Haar heerschzuchtige moederlijkheid greep hem juist daardoor beschermend in haar macht.

Frederik Craets kwam langzaam de stoep op van zijn huis. Er kwelde hem iets dat hem niet losliet. Dien middag was hij Lily tegengekomen in het Vondelpark, waarheen hij zijn stil genietende lentewandelingen deed.

'Wat ben jij uit de koers, mijn kind.'

'Neen opa, ik ben bezig mijn eigen kamers in orde te brengen.'

'Je eigen....'

'Ja zeker - in de Van Baerlestraat.'

'Wat is dat Lietje,' zei de oude man pijnlijk getroffen - 'laat jij je vader alleen?'

'Wel opa, vader laat òns alleen,' zei het meisje koud, en in haar zwak gezicht stonden de mond, de oogen hard. 'Heusch, vader heeft geen kindermeisje meer noodig, tenzij....'

'Li!!'

Voor zijn ontstelde verwijtende oogen zweeg ze. Beschaamd een oogenblik. Was met een schier bedeesden groet weggegaan.

Thuis kwam hij bij Annette staan, zijn hoed en jas nog aan.

'Annètje - daar ontmoette ik Li. Wist jij dat ze het huis uit ging?'

Ze schokte op. In 't eerste moment het meest bezeerd door de gedachte, dat Pieter voor hen verzwegen had wat hem zóó bedroeven moest.

'Begrijp je de reden?'

'Ik geloof wel ja.'

Hun gedachten raakten elkaar. Meestal in de latere jaren van hun leven wist de een wat de ander dacht. Woorden waren haast niet meer noodig.

'Dàt!' fluisterde de oude Frederik onthutst. En hij dacht smartelijk 'Eugénie'. In een trouw kwam hij voor zijn gestorven schoondochter op. En dan zag hij in een pijn haar kinderen: hun kleine zwakke cynische gezichten, met de grauwe illusielooze wetende oogen.

Op een avond met Pieter alleen op kantoor, zei hij onverhoeds:

'Pieter, ik ben je biechtvader niet. Maar mijn kleindochters, dat is een teere plek bij me. Zeg me: gaat je kind met reden je huis uit?'

Er viel een stilte. Pieter stond op, liep heen en weer, bleef eindelijk staan. Hij hijgde. Alsof er een antwoord geweest was, ging Fredeik voort:

'Lijkt je dit een plausibele oplossing van je leven na je huwelijk met Eugénie? Met groote dochters?'

‘Ik weet niet of het dat is. Misschien zal het op den duur géén oplossing blijken. Maar ik weet nù, dat ik het niet anders meer kan of wil.’

‘Denk eens om je moeder dan, als je aan je kinderen niet denken wilt.’

‘Ja vader, ik denk aan jullie. Ik hèb om jullie gedacht, jarenlang. Toen ik wist dat ik verkeerd gegrepen had. Maar nu denk ik eindelijk om mezelf en.... haar. Nu wil ik eindelijk mijn leven hebben - wat voor mij leven betéékent: wat ik stom niet in mezelf gekend heb. Dan toen het te laat was. Mijn moeder heeft haar leven gehad. Mijn kind kan haar leven nog krijgen. Dit.... overschot eisch ik voor mezelf op.’

Hij stond stil als in aandacht te staren naar den muur, alsof daar zich tooneelen op afspeelden. Hij zag thans in een diepe vermoeidheid nog slechts dat eene verschiet: een klein huis, heelemaal buiten. En Rosa die hem volkomen toebehoorde. Daar leefde hij naar toe.

‘Ik.... heb nog gewacht.... Maar als ik haar niet trouw, gaat ze weg. Dat eischt ze.’

Frederik zag opeens de donkere vastberaden oogen die over Eugénies sterfbed hem hadden aangezien.

‘Ik hóóp altijd nog.... ik had nooit verwacht de muizen te verliezen. Ik had gedacht dat ze redelijk zouden zijn. Met hun vrije opvattingen in eigen leven.... Maar als 't niet kan, van Rosa scheid ik niet meer.’

‘Dan scheidt je van je kind.’

‘Dan scheid ik van mijn kind.’

Hij stond lang, onbewegelijk, doorgezakt op een been - als een jongen.

Eindelijk stak hij zijn hand uit, er was iets armelijks in zijn gebaar.

‘Nacht vader.’

De oude Frederik greep die hand.

‘Goedenacht,’ zei hij heesch, ‘goedenacht.’

Hij zat er lang alleen. De jaren wentelden voor zijn herinnering. Hij zag Pieter, kleine ziekelijke jongen, gesloten en stil. Hij zag hem in zijn mooi huis - hij zag Eugénie en het Feest. Hoe lang was er dat andere geweest? Misschien sinds de kinderen klein waren....

Het was als een bittere smaak in zijn mond: Rosa. Hij had zich dergelijke affecties nooit kunnen verklaren. Het stond hem in Pieter tegen. En hij moest aldoor opnieuw denken, hoe deze zoon die hem in zaken zoo na stond, naast een uiterlijk leven van gezien Amsterdammer met een elegante verfijnde vrouw, een heel ander innerlijk bestaan tegelijk geleefd had - dieper, sterker, dat hem tenslotte neertrok.

Hij wilde het Annette nog besparen, zweeg erover. Je kòn nooit weten....

Maar na een paar dagen wist hij het weer anders: hij leefde niet lang meer.... als het eens plotseling gebeurde, zij alléén voor den schok stond. Hij wilde nog voor haar effenen wàt hij kon.

Zij luisterde zonder een woord, toen hij het zoo kiesch mogelijk vertelde.

'Onze kinderen,' poogde hij zwak, wat onrustig om haar zwijgen, 'gaan wegen die wij niet begrijpen - nièt kennen.'

Zij keek hem aan uit de diepte van dezen grijzen zwaren winter - van dezen gezamenlijken laten stillen tocht.

'Ze zijn altijd wegen gegaan die wij niet gekend hebben. We hebben onzen Pieter nooit gekend. Wàt deed hem Eugénie trouwen tegen zijn aard in - die nù blijkt. Wat deed hem, die altijd zoo koel en onverschillig scheen, komen zitten op zijn oude kamertje boven? Wat doet hem zijn muizen waar hij zoo dol op is, opgeven voor die vrouw....?'

'Ik ben zoo bang geweest dat je je dit erg zoudt aantrekken,' zei hij half verlicht, half in de oude teleurstelling als zij iets totaal anders bleek te voelen dan hij.

'Dit? Neen. Ik heb te lang geweten dat het leven met Eugénie voor hem de waarheid niet was.'

'Het ware bedoel je?'

'Neen. De waarheid. De waarheid van zijn wezen niet. Pieter, heb ik soms gedacht, is in zijn eigenlijken aard misschien ook een boerenjongen, meer dan een Craets. *Ik* heb hem dat allicht in zijn bloed gebracht.'

Hij zat stil. Zijn hoofd zakte terug, en op een oogenblik zag zij dat hij doodmoe was ingeslapen.

Zij bleef onbewegelijk zitten om hem niet te storen. Maar terwijl zij pijnlijk gespannen keek naar zijn vermagerd gelaat, wist zij het plotseling:

Hoe hij bezig was van haar heen te gaan. Hoe er iets nieuws over hem was gekomen, dat het hem moeielijk maakte zich nog in al die wereldsche zaken te mengen en te verdiepen.

Langzaam ging de middag voorbij. Buiten was de jonge lente, en in de kamer achter de paarse ruiten zaten twee oude menschen in een diepe stilte.

Hij ontwaakte eindelijk toen zij voorzichtig langs hem ging, en greep in 't voorbijgaan met een glimlach naar haar hand. Zij boog zich over hem heen, en hij voelde haar zachte vingers bevend aaien over zijn hoofd.

Zijn oogen werden vochtig.

‘Ja, ja, mijn liefste,’ haperde hij ontroerd.

Dat was alles wat zij erover zeiden.

Een paar dagen later zei Annette:

‘Frederik, met deze moeielijke tijdsomstandigheden zie ik er tegen op om van den zomer naar Mon Désir te gaan.’

‘Je koepeltje? Je dwalen door de laantjes?’

‘Ach neen. Al die moeite met bonnen en kaartjes. En de kinderen zoo ver. Ik heb er niets geen lust in.’

‘Mijn kind, dan blijven we samen thuis.’

Ze zag zijn vreugde. Het was hem een ontzaggelijke verlichting. Als een berg had hij er tegen op gezien zijn huis te moeten verlaten, Annette een deel van den dag te missen. Nu lag daar de zomer zoo veilig, rustig en koel op zijn groene heerlijke Keizersgracht als een gelukkig verschiet.

LII

DAARGINDS aan het front is de laatste reuzenworsteling in de razende hel. Daar hebben de Duitschers alles heroverd in een wanhopige krachtsinspanning wat ze ontruimd hadden, en in het bosch van Gobain stellen ze hun geweldige kanonnen op, die Parijs beginnen te beschieten.

Maar nog eenmaal is Parijs het oude Parijs - niet te fnuiken, niet te ontmoedigen. Daar is de stem van den ouden Clemenceau, den Tijger, die geeselend en van geen genade wetend, den moed der twijfelaars opzweept, het moreel van het gansche Fransche leger wonderdadig weet te prikkelen. En wat de Duitschers hoopten, gebeurt niet. Parijs is niet angstig geworden. Parijs hondermaal kwellender, nijpender beschoten dan in zeventig; Parijs dat met verscheurde zenuwen luistert 's nachts naar de vliegtuigen, het gillen der sirenen - overdag naar de Bertha - maar kalm blijft. En aan het front staat Foch, die de legers der Geallieerden aanvoert sinds midden April.

Na weken van spanning dan, begint het duidelijk te worden in Europa - en in het uitgehongerde uitgeputte land druppelt het door:

Er is niets bereikt. De Kanaalhavens niet en zelfs Amiens niet.

In Duitschland zelf echter, daar wekt geen enkel bericht van overwinning meer eenig enthousiasme. Daar heeft de oorlog aan het front schier geen belang meer - daar heeft alles moeten wijken voor de brandende vraag: hoe den honger te stillen. Het is April geworden, lente, maar in de harten blijft alles star in een langzaam bevriezende wanhoop. Er is geen aandacht meer voor het front. Niet voor den tweeden stoot van het offensief op negen April in Vlaanderen. Ook dáár - in het troosteloos verdronken land van Vlaanderen hebben de Duitschers niet kunnen doorbreken, zij hebben Yperen niet kunnen doen ontruimen.

Dan kromt op zeven-en-twintig Mei zich de Duitsche legermacht voor een derden geweldigen wanhopigen sprong: een offensief tusschen Soissons en Rheims. En weer houdt Europa den adem in. Bij een doorbraak zou thans Parijs werkelijk niet veilig zijn. En een kreet gaat op: de Duitschers die Foch verrasten, voortrukken tot de Marne!

Maar bij Soissons worden ze tot staan gebracht.

In Amsterdam waar dezen zomer het leven moeielijk gaat als nog geen winter en geen zomer, schokt de oorlog het bestaan in alle standen.

Leentje Vinks dochter, al lang in de jaren een berustende slovende vrouw geworden als eenmaal haar moeder - blij met een werkhuis - vertelde Annette hoe twee van haar getrouwde kinderen bij haar inwoonden; de kamer waar zij met haar man alleen had gewoond was nu in drieën gedeeld met behulp van wat gordijnen en latwerk, voor de jonge huishoudens. Er waren geen woningen. Bijgebouwd werd er niets - en wachten met trouwen ging niet....

‘Er is niets te huren,’ zei een kleindochter van Bergema bedrukt, pas getrouwd met een ingenieur. ‘Er is alleen maar te koopen. En wie kan dat in dezen tijd. Zeker geen ambtenaar met beperkt inkomen.’

Frederik Craets hoorde al de bezwaren aan. In de zomermaanden die vergleden, gleed hij langzaam mee, overgegeven en kalm als op een laatste vaart in rustig water. Hij die zich doodongelukkig gevoeld had bij zijn erge verkoudheden, hij sprak nooit over den boozen metgezel, de kwaal die zich in hem genesteld had, en zijn nooit aflatende overheerscher was geworden.

Frederik Craets' gezicht werd zeer smal en perkamentig geel. Het vel glanzend gespannen over de jukbeenderen, het gevoelig voorhoofd. Als hij liep ging hij iets gebogen, alsof een zware hand zijn smallen zoolang veerkrachtigen rechten rug neerdrukte. Hij verzette zich niet tegen dit alles: hij zou het op zijn best volbrengen, wilde vóór alles niet een lastige onsmakelijke zieke oude kerel wezen voor zijn omgeving. En de woorden uit Gysbregt waren in zijn hart:

‘Hij is met krijgsmanseer in 't harrenas gestorven.’

Neen, eenige illusie maakte hij zich niet meer, nadat hij met Bergema alleen, twee eerlijke oude mannen, oog in oog den toestand erkend had. Maar hij wilde nog meenemen aan gezelligheid, aan kleine vreugden, wat er te garen viel.

‘Het was wonderlijk,’ dacht hij soms, ‘hoe zoo na aan den dood alles van het leven hem nog zoo sterk trok. Hoe hij het liefhad met, alles, zelfs met dezen zwaren oorlogsdruk.

‘Zoolang hij Annette bezat kon het hem nooit onverschillig worden.’ En dit was het eenige wat hem kwelde: ‘Wie zou als hij weg was, zóó voor haar denken en zorgen als hij had gedaan?’ En dan zag hij Philips angstige oogen en hoorde zijn stem: ‘Vader, belóóf - laat mijn Betsje nooit los.’

In de stille uren dat hij werkeloos tevreden zat - zonder woord liet hij eindelijk aan Pieter het meeste over, en zonder woord had deze dit zoo aanvaard; hoe goed begrijpend, hoe flink en betrouwbaar was Pieter altijd in al die soort dingen geweest - in die uren dacht hij aan al zijn kinderen toen ze klein waren. Aan den tijd dat hij met het jonge Annètje in dit huis kwam. En hij dacht plotseling op een dag aan zijn schoonmoeder. Hij zag haar en zij was hem wonderlijk nabij. Hij zag haar gestalte, eigenaardigheden, hoorde haar stem. Hij zag haar: altijd dankbaar voor een vriendelijkheid van zijn kant, en in haar ongeluk dapper, sterk, eerbiedwekkend. En hij dacht op eenmaal:

‘Wat 'n tiran ben ik geweest - ik die jong, gezond, rijk was, en die arme stakker haar vrijheid niet liet; niet gewoon haar schulden betaalde, haar beetje levensvreugd. Waarom zag je dat alles eerst als je zelf op het punt was heen te gaan?’

Tegen Leedebour en Cloese die hem trouw bezochten, zei hij eens:

‘Er blijft niet veel over om trotsch op te zijn, als je zoo aan het eind van den weg nog eens naar jezelf omkijkt.’

En Leedebour dacht hoe hij dat lange jaren geleden aan een sterfbed had beseft.

Frederik zag ook Jetje dikwijls, wonderlijk helder, met haar nog onverwelkten glimlach. Hij zag Philip.... En hij begreep: de herinnering aan de dooden, dat is het staan met hen in de eeuwigheid.

Hij was blij als zijn kleinkinderen kwamen, en zij kwamen trouw. Hij ontving hen allen zonder onderscheid met vreugde. Hij had ook graag dat ‘heer Bos’ kwam, die goedig beladen in de deur stond, wat verlegen blozend maar triomfantelijk met een buit van eetwaren, en in een groote genegenheid voor den ouden man.

Ook Karel De Roos kwam eenmaal, en gaf twee pakjes thee af voor meneer en mevrouw. Hij wilde niet binnenkomen, maar door het raam keken zij naar elkaar: de verzwakte, nog altijd in de puntjes verzorgde oude Frederik, en de vergrijsde kleine De Roos met de donkere sterke oogen. Craets wuifde met een smalle hand hoffelijk en vriendelijk, en Karel De Roos nam zijn hoed af met een onbewusten zwier.

Bos zat er en vertelde van de kinderen. Hij deed het met een warmte, een argeloos vaderlijk meesterschap dat den grootouders in 't hart

trof. Eén ding bleef Bos hinderen: hij had zoo graag den vadernaam ook gehad, maar Bets wenschte het niet en hij roerde het nooit aan. Toch had het hem gestoken als een smaad en een nederlaag, toen hij eens den directeur weer spreken kwam over Seb, en de leeraar in de gang den jongen temidden van zijn klas aanstootte: ‘Je vader, Craets.’

En Seb hartelijk: ‘Dag Koks!’

Maar er kwam een dag, dat Annètje zat te vertellen hoe Seb voor 't eerst een aanmerkelijk beter rapport had thuis gebracht, en hoe de jongen, altijd zoo weerbarstig, uit zich zelf gezegd had:

‘Dat is alleen Koks zijn schuld.’

‘En dat vond vader toen wel echt leuk,’ zei Annètje.

De grootouders keken op, onbeheerscht. Zij hadden het altijd als een trouw beschouwd aan Philip, dat de kinderen Bos den vadernaam niet gaven. Het meisje merkte het op - ja 't was haar ontvallen. Altijd had zij nog opgepast. Maar op straat dacht zij: waarom ook niet. Hun eigen vader werd er toch niets minder om voor hen. En 't was zoo vanzelf gekomen.

Op een avond toen zij uit was geweest, had zij Bos gevonden met een kleur van inspanning teekenend aan een patroon voor haar borduurwerk. En ineens had ze haar arm om zijn hals geslagen en hem een zoen gegeven.

‘Je bent m'n lieve vader hoor.’

En zelfs voor haar onervaren oogen was de onthutsing, de blijheid in Bos' gezicht ontroerend geweest.

Betsy zat erbij. Haar naald prikte verkeerd, haar gezicht zag rood gevlamd.

‘Dit - dit.... zonder dat zij er iets tegen kon doen! En.... wou zij het werkelijk niet?’ Een verwarring beklemde haar, zóó dat kleine parels op haar voorhoofd stonden.

‘Neen, neen!’ Al haar liefde voor Philip, haar jaloezie, het beroofd gevoel de kinderen niet meer alléén te bezitten - en aan den anderen kant haar warme genegenheid voor Bos, haar dankbaarheid - het vocht en worstelde in Betsy zoo heftig als alles in deze natuur.

Zij had er niets van gezegd tegen Annètje, en 't meisje was vader blijven zeggen. Op een dag in 't vuur van een gesprek zei Seb het haar na. En toen bleef het zoo.

Betsy vreesde Lou op dit punt. Zij dacht eraan het hem te schrijven, uit te leggen, maar zij durfde niet. Zij wist dat deze jongen, die zoo op Philip geleek en zoo trouw naast haar gestaan had, haar tweede huwelijk niet verdroeg. En haar hart bonsde op, toen zij op Lou's gezicht de pijn en de ergernis las om het geval.

‘Zijn we al zoo ver?’ mompelde hij met een grimmig lachje toen Bos de kamer uit was.

Na dien tijd vermeed Lou Craets elken naam. Hij zei: ‘Hoe gaat het u?’ en formeerde angstig precies zijn zinnen zoo, dat hij den naam nooit hoefde te zeggen.

Mies' liefdevolle aandacht ging onverdroten naar grootvader. Zij kende sinds lang de kwaal die hem van hen allen wegnam. Met Bergema sprak zij, en die vond daar een heimelijk genoegen in. Hij was door de jaren een teruggetrokken oud man geworden, die alleen zich nog klampte aan zijn, tot zijn oude vrienden ingekrompen praktijk.

Als zij met Bergema praatte over opa, over medische onderwerpen, werden Mies' oogen weer helder, en de rust die soms weg was uit haar gezicht, kwam terug. Dan wist zij weer wat zij van kind af geweten had: haar werk haar levensdoel.

Maar op een avond toen Jenny bij opa en oma de Ernste Gesänge zong:

> ‘Dasz der Mensch frölich sei in seiner Arbeit
> Denn das ist sein Teil.’

en grootvader tegen haar knikte, verzette zich plotseling en onverhoeds iets in Mies. Riep uit ongeweten diepten een stem in haar, om nog een gansch ander deel.

Het wierp haar overstag. Zij wist, achter haar werk had zij kalm beschouwend gezien het andere, dat eenmaal komen zou misschien - misschien niet. Maar den laatsten tijd begon deze kant van het leven, dien zij altijd voorbijgezien had, sterker voor haar op te staan. Een moeheid ook was haar gaan bekruipen, en wat erger was: twijfel aan zichzelf.

Zij dacht aan haar vader. Zij wist meer van hem dan hij vermoedde. Zij dacht dat zij dezen ellendigen twijfel geërfd had van hem - een zwakheid die ook Fred neertrok. Alleen Jenny, die zich hard tegen alle sentiment inzette, scheen vrij te loopen.

Hoe kwam opeens haar zekerheid, haar geloof in haar werk ondergraven? Een angst ook kon haar soms plotseling grijpen sinds zij co-assistent was bij professor Speider, den driftigen ouden man, die met harde woorden zijn assistenten, zijn studenten hun verantwoordelijkheid voor een menschenleven kon insnerpen.

Er was iets in Mies aan stukken gevallen: haar eigen braaf geloofje in zorg, toewijding, liefde voor je patienten. Ja ja - dat allemaal zou ze wel hebben, maar ineens was dat niet genoeg meer, begreep ze den onverbiddelijken anderen hoogeren eisch:

Was zij knap genoeg....

Had zij, als zij niet knap genoeg was, het recht het leven van anderen in handen te nemen....

En dezen avond weer opnieuw wist ze: wat haar soms plotseling het andere deel deed zien als een veilige haven, en zichzelf op een wrak scheepje dobberend door ongewisse zeeën - het was deze ellendige moordende twijfel.

Eenmaal ontmoette zij op straat Truida Leedebour. De oude feministe vroeg altijd belangstellend naar haar werk, en plotseling had Mies gezegd:

'Tante Truida, er is iets waar ik tegenwoordig over denk. U hebt zoo hard gevochten om het mannenwerk voor meisjes. Maar hebt u wel eens ooit gedacht, dat er in veel vrouwen die wèl zouden willen, toch iets is waarom zij niet kùnnen. Zoo min als een man vrouwenwerk verstaat....?'

'Denk jij dat Mies?' vroeg Truida geschokt. 'Maar hoe dan kind? Jij hebt al je examens vlot gedaan....'

'Ja. Maar er is iets anders dan examens. Het leven dat er nà komt. Een heel leven - van groote verantwoordelijkheid.'

'Ik geloof dat je moe bent, Mies.'

'Ja, misschien wel.' En zij dacht toen zij weer alleen liep: 'waarom ben ik dan moe. Zoo moe.'

Op een dag dien zomer ging zij naar Arnhem, naar Hester die een baby verwachtte. Hesje bleek, wat lijdend, wonder haar moeder gelijkend, had Mies ongewoon hartelijk verwelkomd; en gaandeweg was van het hooghartig gesloten gezichtje de lusteloosheid weggevallen, de oude lach teruggekeerd om Mies, die zoo gezellig, zoo ververtrouwd hier zat en honderduit babbelde - die ook vertelde hoe opa verminderde....

'Opa,' schrikte Hester. Geen enkelen keer had zij eraan gedacht den ouden man te gaan opzoeken; nù wist ze plotseling, dat hij altijd in haar geleefd had met zijn zachte liefde.

'Wat zou oma dan moeten?'

'Ja oma....'

De jonge vrouwen zochten hun herinnering af tot in hun kinderjaren: het huis, dat hun een gezinsverhouding toonde als zij geen van allen in eigen jeugd beleefd hadden.

Hesje, opgevroolijkt door het bezoek, hield met aandrang Mies te eten. Zij had familiebezoek eer tegengehouden dan aangemoedigd in haar huwelijk, in een zichzelf niet bekende vrees te veel over haar vader te hooren.

Maar Mies sprak niet over oom Pieter. Zij praatte makkelijk

en gezellig met den jongen echtgenoot, die - hij mocht niet zeer intelligent zijn - toch een natuurlijke goedheid toonde in zijn liefde voor zijn jonge vrouw, voor planten, voor dieren.... Een goede jongen, dacht Mies, niet opgewassen tegen den scherp vernuftigen critischen geest van Hes.

'Het doet Hes goed dat je er bent,' zei hij met een dankbaren blik langs zijn vrouw naar Mies. 'Jullie moet eens meer komen. Ze moet meer afleiding hebben. Als onze dochter er is, kunnen we weer samen in de auto uit.'

'Mag 't geen jongen zijn?' lachte Mies.

'Neen, ik moet een meisje hebben dat op Hes lijkt toen ze klein was - daar wil ik mee uit wandelen.'

Nu lachten ze alle drie. Maar er was iets in Mies' gezicht, dat den scherpen blik van Hester niet ontging. Het argeloos blije, kalme, was weg - het teekende soms in een onbewaakt oogenblik een afgetrokkenheid - een pijn zelfs.

Toen Mies al aangekleed stond, zei Hester:

'Zie je vader wel eens?'

'Ja dikwijls.'

'Hoe ziet hij eruit?'

'Zooals altijd.'

'Zwak. Benauwd. Moe....' dacht Hester. En ze vroeg niet meer.

De week daarop was zij met Robert bij opa en oma gekomen - bij haar vader, en ook bij de oude tante Louise. Het had Frederik en Annette verheugd, want naar Pieters meisjes gingen hun gedachten veel.

Li, die zoo'n overdreven modern type was geworden sinds zij alleen woonde. Zoo ruw in haar mond, dat Annette zei:

'Li, wil je ons het genoegen doen hier nog te spreken zooals je dat thuis gewend was.'

Zij nam zangles, en op een avond had zij Schubert voor hen gezongen.

De oude Frederik steunde bijna hardop.

'Zou je niet liever wat anders zingen?' zei hij.

'O best. Houdt u niet van Schubert?'

'Ik hou er te veel van.'

Ze begreep hem niet.

'Zal ik Wolff zingen.'

'Neen, zing liever een paar Speenhoffjes.'

'Goed.' Zonder eenig vermoeden van tekortkoming, zelfovertuigd, zong ze met haar ruwe dunne stem als van een jongen. De inhoud van de woorden ging verloren.

Toen ze klaar was ging ze haar neus zitten poederen, werkte haar lippen bij. Het doodsbleeke gezichtje leek een masker.

De oude Frederik trok een beetje benauwd zijn hoofd terug toen ze hem een zoen wou geven.

Ze lachte.

'Neen opa, ik ben kiss proof.'

Eens, alleen met haar en Jenny zei Annette:

'Li, ik vind dat je je onsmakelijk verft en blanket.' Li lachte bij het ouderwetsche 'blanket'. 'Dat deed in mijn tijd geen fatsoenlijk meisje.'

'Ach omaatje, ik zie er niets verdienstelijks in om met een glimmenden neus en een grauw teint te loopen. Doe je daar één mensch plezier of goed mee? Integendeel. Natuur? Dàt's pure nonsens. Iedereen neemt wel een valsch gebit, en die oude dames droegen allemaal ponden valsche vlechten op hun bol, en ze vulden zich op als ze te mager waren - dat was ook geen natuur. De mannen zijn ook wijzer geworden. Robert zegt wel degelijk tegen Hes, dat ze zich wat opmaken moet als ze uitgaan. En als ze rouge oplegt is hij eens zoo verliefd.'

'Ja,' zei Jenny, 'het is absurd niet van jezelf te maken wat er van te maken *is*. Ik gebruik geen rouge, omdat alleen bleek mijn type staat....'

Maar de oude vrouw zei, en haar oogen critiseerden haar kleindochters onbarmhartig:

'Jullie vrouwen van dezen tijd zijn dom geworden. Het is niet alleen slecht gemanierd en onbeschaafd je in gezelschap te poederen en te verven, het is vooral zoo onnoozel. Jullie denken dat het gedurfd en interessant is; maar als je niet alle vrouwelijke fijnere intuïtie verloren hadt, zou je weten dat wat een man openlijk ziet gebeuren geen attractie meer voor hem heeft. Dat alleen het nooit precies weten de groote charme is voor den man.'

'Ach ja,' zei Jenny, 'dat zal wel zoo geweest zijn bij die oude heeren....'

LIII

AAN het front is het volle zomer geworden. *Is* het zomer? De lucht is warm en blauw, maar wie ziet het? Vliegtuigen ziet men, waaruit de bommen, de granaten ploffen. Vermoeide, verschroeide oogen kijken niet meer naar zomerlucht. Ze weten alleen nog maar van den verwoesten, met trechters doorwoelden grond - weten nog alleen maar van: je bergen bij een waarschuwing. Ze weten niet meer van leven - ze weten alleen nog maar van sterven - en soms door een wonder ontsnappen. Er is geen vechten - er is geen dapperheid - er is alleen maar het Toeval nog.

Eenmaal hadden ze een thuis - vrouw - kinderen - ouders. Er is nu niets dan deze hel. Thuis - dat is iets waarmee ze niet meer te maken hebben. Vreemd geworden. Waar ze bazelen van volhouden - van honger - van een vijand....

Vijand.... hun kapotte verwezen hersenen weten niet meer van vijand. Ze zien alleen slachtoffers, gedoemd als zijzelf in deze hel. Er is geen plaats meer in hun afgematte harten, noch voor liefde noch voor haat. Er wàs eens - onmetelijk lang terug een.... vaderland, waar je je warm voor maakte, voor optrok, zingend, denkend dat het iets moois was. Meisjes kusten je aan stations, waren trotsch als je ze kuste - groen en bloemenslingers sierden de wagons.... 't Is wel eenmaal misschien zoo geweest, maar 't is een deel geworden van een vreemden half uitgewischten droom, onmetelijk lang geleden. Wat hebben ze nog te maken met droomen! Er zijn de granaten - de trechters - de kameraden. Er is nog maar alleen de kameraad, die bij je hoort.

Is het zomer? Wat doet het ertoe. De grond wordt niet anders. Het is niet meer de gewillige vruchtbare goede aarde waar je op liggen

ging languit; die rook naar sappig groen, dat zacht wuifde om je hoofd. Het zijn scherven en punten en een harde gebarsten grond. Is er zon, wat doet het er toe! Onder die zon zijn de vliegtuigen, die gierend dood en verminking slingeren uit de lucht, de zomerlucht....

In het oude Rusland daar is de burgeroorlog. Daar is de revolutie. Eindelijk de vlam opgelaaid. Eindelijk de ineenstorting van een vermolmden troon, met de zachte weerlooze menschen die er onbewust een schimmenspel hebben opgevoerd van schijnbare macht en heerlijkheid.

Hoeveel dagen en nachten - de bleeke Tsaar en zijn gezin - de bigotte keizerin en de zwakke knaap, de prinsessen - hoeveel dagen en nachten daar in Jekaterinenburg, in doodsangst. Hun starre oogen, die elkaar ontwijken, gericht naar een vreeselijk voorbeeld in Frankrijk. Ze zijn hulpeloos. Ze zijn diep in Rusland. De wereld die in brand staat, weet niet van hen, hun angst en nood - en geen hand wordt uitgestoken.

De Tsaar, hij heeft geabdiqueerd, maar hij weet - diep in zijn Russische ziel weet hij - het is vergeefs. Het is het einde.

Een nacht. Een voertuig jaagt van Jekaterinenburg door de duisternis voort. Daarbinnen zeven weerloozen in de macht van barbaarsch geweld. Dat de buit dien ze in handen hebben, niet ontsnapt! Een dronkenschap van machtbesef: te kunnen doen met de Keizersfamilie wàt ze willen!

Een nacht - niemand zal 't ooit precies weten. Een gewelf - en tegen den muur de Tsaar en zijn gezin.

Ze hebben alleen hun waardigheid, hun stillen moed om te kunnen sterven.

Een salvo - bloedig neergestorte lichamen.

Een Julinacht.

Duitschland, het verhongerde wanhopige Duitschland, luistert op naar de stem - de geluiden uit Rusland. Het fluistert, het sluipt binnen, in het gedisciplineerde Duitschland. Langzaam roert zich iets; wordt wakker in het geknechte verstompte land het besef dat daar aan het front reeds leeft:

De absolute onzinnigheid van dezen moord. Er is geen woede meer om Duitschland dat aangevallen werd - gedreven tot een oorlog.

Er is geen schoonheid meer in den trots: volhouden.

Er is geen geloof meer in den God van Duitschland die met hen strijdt.

Er is niets meer, dan de klop, die niet tot zwijgen te brengen klop aan hun harten:

Vrede. Vrede. Uit met geweld, met macht, met roem, met kracht! Vrede.

Vrede! Eten voor onze kinderen - voor onze zieken - voor onze ouden. Weg met het vervloekte régime dat ons in die hel gedreven heeft. Wèg met dat alles!

Vrede!

Wat gebeurt aan 't front? 't Gaat ons niet meer aan. Geef ons onze mannen terug! Onze zonen! We hebben geen mannen meer, wij vrouwen! Ons leven gaat voorbij - geef ons ons leven terug! We zijn jong - vier jaar zijn gegaan, we worden oud - er zijn dorpen waar geen man meer is, waar vrouwen krankzinnig worden. Onze jongens uit de steden gaan in hun vacanties werken op het land. Zij worden gekocht voor ham, kaas en brood door de boerenvrouwen. We hebben onze mannen, onze jongens in den oorlog gestuurd, bekransd als offerdieren. God straft ons. Die terugkwamen zijn verminkt, versuft, verwilderd. Het zijn onze mannen niet meer die heengingen. Het zijn vreemden waar we bang van zijn - we kennen ze niet meer.

Vrede!!

De klop - de klop.

De klop aan het hoofdkwartier in Doornik. Gekomen tot den keizer, door vier eindelooze jaren, verbijsterend-afmattende jaren van groeienden tegenspoed heen; - de keizer die in een voozen moed nog de verflensde versleten phrasen stamelt - die nog een Wonder wacht van den Alt-Deutschen Mut. Aan Ludendorff hangt zijn hoop....

In den dag rijdt hij uit. ‘Der Kaiser!’

De geestdrift verjaard, vaal en oud, klinkt niet meer op uit groetende stemmen. Onverschillig staren vermoeide oogen langs hem heen.

In den nacht is er de bleeke schim van ‘Nicki.’

En de klop dien hij niet hooren wil.

Den vijftienden Juli nòg eenmaal een offensief aan weerszijden van Reims - de grijze cathedraal sidderend. Een wanhopige sprong om te doen herleven geloof en moed in den Duitschen soldaat. Want over den oceaan komen twee-honderd-vijftig-duizend Amerikanen - iedere maand een nieuw leger bij dat der Geallieerden. Er *moet* thans bereikt....

In een uiterste inspanning komen ze de Marne over. Slechts vijf kilometer.

En reeds den tweeden dag blijkt de poging mislukt.

Den achttienden Juli komt een wanhopig vastbesloten man in 't hoofdkwartier te Doornik. Ludendorff. Achter hem een muitend opgestaan volk dat zijn afstand eischt. Hij komt het bevel geven tot een groot offensief in Vlaanderen, het eenige wat den geest van het leger, den geest in het verhongerende land kan breidelen - waarvoor thans alle beschikbare krachten moeten gespaard.

Het is te laat.

Hij hoort in zijn duizelend brein, zijn verbeten kop: een groot offensief van 't Fransch-Amerikaansche leger is begonnen ten Zuidwesten van Soissons, waarvan het initiatief berust bij Foch.

De donder die losrolt over de heele lengte van het Duitsche front, van de Noordzee tot Verdun. Een donder waarbij Duitschland den adem verliest, den grond voelt daveren. Geen kanonnade bereidde het voor. Maar duizenden verbrande Duitsche soldatenkoppen staroogen naar dìt ongekende:

De Tanks der Amerikanen. De honderden gepantserde strijdwagens, het nieuwste verdelgingsmiddel van een modernen oorlog; die als voorwereldlijke monsters aanrollen, alles verpletterend, vermorzelend, een vreeselijken open weg banend voor den niet te stuiten opmarsch, die reeds den eersten dag diep in de Duitsche linie dringt.

De nieuwe wereld doet in het oude Europa zijn macht kennen. Wie heeft er Amerika au serieux genomen voorheen? Geen enkele cultuur. Maar uit die wereld is het éérst een stem gekomen, die een gloeiend protest uitte tegen dezen oorlog; zooals uit diezelfde wonderlijke wereld van materialisme, van ten top gedreven mechanisme, als enkelingen opbloeiden de zeldzaam schoone geesten, zacht en teeder en over-verfijnd, van Poe - Longfellow - Walt Witman - Beecher Stowe. En nu Wilson....

Uit diezelfde wereld barst thans de triomf van het mechanisme de oude wereld in. Hier donderen ze aan, verbrijzelen al wat hun in den weg komt, de ijzeren monsters die menschenmoed belachelijk maken.

En niet bekomen nog van den schok, met al hun geweldige macht zich teweer stellend - hoeveel volken zijn in den strijd moeten komen om dat Duitschland eindelijk te fnuiken - treft onverhoeds hen de tweede stoot van het offensief, tusschen Atrecht en Reims.

Ze zijn verrast, overrompeld. Nog berekent men in het hoofdkwartier snel.... Maar dan is er plotseling aan het front zelf een nieuwe vijand: het is ingeslopen, heeft ondermijnd - ieder heeft het gezien, maar niemand het in zijn ware beteekenis doorkend: de slechte voeding, de eindelooze duur zonder uitzicht - verloren vertrouwen. Ze hebben

gevochten wat ze konden, hun plicht gedaan - ze zijn verminkt, gedood, ze liggen in lazaretten hopeloos te sterven. Ze zien honderden naast zich, om zich, even verminkt en reddeloos verwoest. En ze krijgen het besef, waarin alle wil, alle kracht wegzinkt: het is alles om niets.

Gemor gaat op - begrip, verzet. Het is gekomen uit Rusland, uit de verre ongeweten worsteling in het oude Tsarenrijk - het trekt door de landen. Het heeft den oorlog tot een onmogelijkheid gemaakt in Rusland, het besmet het Duitsche front - het moreel der troepen zinkt langzaam - onweerhoudbaar.

Het zinkt. Zinkt. Het zuigt alles in dien kolk mee: de macht der bevelhebbers, het vertrouwen in het hoofdkwartier.

Door Europa vliegt een woord:

'De Duitschers trekken terug.'

De achtste Augustus - der Schwarze Tag.

Het moreel der Fransche, der Engelsche troepen stijgt. In den rug komt hun de steun, de nog altijd aangroeiende der Unie, die de massa's zendt, onafgebroken over den oceaan.

De vrouwen zien het machteloos aan.

'I have not born my son te be a soldier.'

Die stem heeft voor 't oogenblik geen macht. Want nu is er het eene, dat allerwegen beseft wordt en geweten:

'Aan den oorlog *moet* een eind gemaakt. Het gaat om het behoud van heel de beschaafde wereld. Er is geen andere weg. Duitschland moèt vermorzeld.'

Weken glijden. Weken in gloeiende Augustusdagen - weken die langzaam neigen naar den herfst - in den koelen September geraken.

Nog steeds trekken de Duitschers terug. Als het half September is, zijn ze teruggedrongen tot op de Hindenburglinie.

LIV

OP de Keizersgracht in Amsterdam daar gleed een oud leven, langzaam afdrijvend, mee. Voorbij het raam trokken de dagen; blauwe luchten, groene boomen, regen of zon....

Als zij kwamen, kinderen, kleinkinderen, vonden zij den ouden Frederik nog in de puntjes.

'Ik kan geen jonge vrouwen ontvangen in mijn chambercloak,' zei hij, en hij tobde met zijn zwakke vingers den hoogen harden stijven boord vast.

't Was het behoud van zijn gevoel van eigenwaarde, van zijn geestkracht. Als hij opgestaan, zichzelf bevend en koud in den spiegel bezag, bekroop hem een stille jammer om het verval, het wegebbende leven dat hij nog altijd liefhad. Maar als hij met oneindig veel moeite zich zorgvuldig had gekleed, en dan opnieuw in den spiegel keek, en zag: een nog altijd knappen ouden man, uiterst verzorgd, en ondanks zijn haast doorschijnende teerheid géén zieke, putte hij daaruit kracht de lichamelijke ellende van een ganschen nieuwen dag te dragen.

Hij dacht veel aan zijn dood - kalm en beschouwend. Voor zichzelf vreesde hij dien niet. Hij wist philosofisch te scheiden. Het leven was met alle groote droefheid erin, schoon geweest; de dood was de natuurlijke rust, als de avond na een langen zomerdag. En in zijn hoofd was het vers van De Genestet:

'Er is een tijd van komen, er is een tijd van gaan.'

dat het jonge Annètje eenmaal zoo argeloos ernstig kon opzeggen.

Maar om haàr was zijn zorg, zijn droefheid, zijn angst. Dat zij door zijn dood veel kleinigheden zou moeten missen, waaraan hij haar levenslang verwend had. *Verwend* noemde *hij* het niet - het kwam haar toe. Nog den laatsten tijd kon hij met zijn glimlach aanhalen uit Belladonna:

‘Mylady must have all what she wants.’

Louise kwam geregeld thans naar hem. Louise, groot, zwart. mager, ongebogen, haar zwaar zijden lange rok sleepend door het stof; tegen Annette zei zij:

‘'t Werd ook tijd dat je eindelijk het dwaze naar buiten gaan staakte,’ zonder eenig blijk ooit te geven dat zij de reden begreep.

Naar Frederiks toestand ook vroeg zij nooit nader. Als een van ‘de meisjes’, zooals zij Sophie en Francine bleef noemen, voorzichtig haar trachtte in te lichten, sprak over vaders verminderen, reageerde zij niet. Haar groot gesloten onbewegelijk gelaat met de verwoeste donkere schoonheid van oud idool, staarde met de tragische zwarte oogen over hen heen. En vlak daarop klonk een vraag over gansch ander onderwerp.

Als zij kwam op de Keizersgracht, groette zij Annette en Frederik met hetzelfde afwerende, dat elke mededeeling tevoren uitsloot. Nooit gaf zij blijk Frederiks trouwe bezoeken te missen - zij was bij hèm gekomen alsof het nooit anders geweest was.

En als Frederik zelf thans - in een poging haar voor te bereiden, en ook wel in een verlangen naar begrip van zijn oude zuster, die zijn zorgen altijd op haar heftige zonderlinge wijze gedeeld had - een toespeling maakte op zijn toestand, zeide zij:

‘Zoo zoo. Maar Frederik, deze zomer in stad, rustig in je eigen heerlijk huis, dat zal je goed doen.’

Hij zei met zijn berustend spotlachje:

‘Ja Louise.’

Maar eenmaal toen Annette uitgegaan was, en zij samen alleen zaten, sprak hij ronduit:

‘Louise, luister nu eens naar wat ik zeg. 't Gaat niet goed met me - dat moet je toch weten. We zijn allebei oude menschen, we moeten geen verstoppertje spelen met leven en dood.’

Hij zag haar lippen beven, haar oogen een moment hulpeloos snel rondzoeken als in een vlucht.

Hij legde zijn uitgeteerde hand in haar schoot.

‘Je moet ook niet bedroefd zijn, kind. We zijn allebei zoo oud - onze tijd is gekomen. Een van ons beiden moet de eerste zijn. Maar over Caro kan ik me zoo bezorgd maken. Pieter zal haar geld blijven beheeren, maar ik ging altijd geregeld naar haar toe.’

Zij zat doodstil. Eindelijk zei ze:

‘Het zal niet meer noodig zijn. Door dezen geesel Gods, dezen oorlog, komt Caroline bij mij terug.’

Hij ontstelde.

‘Reken je daarop?’

‘Ja Frederik. Dit is het eind van een lang verdriet voor mij.’

‘Maar Lou, als 't niet zoo is - ik gelóóf niet....’

Hij zweeg, om een onbeheerschte beweging van haar zwart gehandschoende hand. Dan zei hij zacht:

‘Maar als het niet zoo komen mocht, zal jij dan naar haar toegaan in mijn plaats? Doen wat *ik* al die jaren gedaan heb? Zij is onze jongste zuster....’

Ze ontweek zijn dringend kijken.

‘Het zal niet noodig zijn,’ streed ze.

Hij liet het, omdat Els Aden binnenkwam met Frits. Want er was iets, dat plotseling zijn aandacht trof:

Frits' gezicht waarmee hij naar Els keek. Hij sloot zijn oogen, als om iets te weren.

Nog weer later op den avond kwam Cloese; hij vertelde dat er een soort griep heerschte, welke hier en daar verliep met longontsteking. In Duitschland en Engeland was het opgestoken dezen zomer - de oorlogstoestand bracht al die dingen mee.

‘De Duitschers trekken nog steeds terug?’

‘Ja. Het is te hopen dat er een eind komt.’

‘Maar zelfs al kòmt er een eind, dan nòg! We hebben dezen winter geen graan en geen kolen, geen vleesch en geen eieren - geen melk. In Duitschland is formeele hongersnood.’

Zij zwegen. Vader klaagde nooit, dronk berustend met een lachje zijn kamillenthee of lindenbloesem. Maar zij vreesden allen één ding: kou voor den zieke. En eind September richtte Annette zich weer op de bovenkamer in.

Langzaam in het kortende licht gleed September voorbij. Frederik Craets zag de boomen, waaraan de bladeren vergeelden - in den schoonen herfstzonneschijn gouden vruchten geleken. Hij stond voor het raam en keek naar zijn gracht. In lang was hij niet meer op straat geweest - maar plotseling, op een mooien morgen, wilde hij uit. Hij wilde op de brug staan en over het water zien. Hij zei niemand iets. Alleen wilde hij dezen tocht - een afscheid - volbrengen. Op zijn zwakke beenen, zich klemmend aan zijn stok, tobde hij hijgerig tot aan de brug. Daar, zich vasthoudend aan de leuning, stond hij en keek.

Het was October, en het gedunde gouden loof spiegelde zich in de donkere gracht - kleine goudstukjes dreven op het water. Onrustige witte wolkgevaarten in het blauw over de grauwe oudehuizen.

Hij keek met oogen die een moeielijk afscheid namen, zijn gracht langs. Hij keerde zich om en zag in de verte de trammen gaan over de Leidschestraatbrug. Hij dacht hoe dit alles zoo gaan zou dag in dag uit, en hij er binnen heel kort geen deel meer aan zou hebben.

En hij kreeg het wonderlijk besef, dàt hij er al geen deel meer aan had, dat hij hier stond als een die al uitgeschakeld was.

Hij zette eindelijk moeielijk zijn voeten in beweging, en heel langzaam kwam hij naar huis terug.

Niemand zag hem de stoep opkomen. Hij ging in de leege huiskamer zitten. Hij vergat dat het er koud was. Hij zat er lang, tot Pieter hem eindelijk toevallig vond.

Toen stond hij wankelend en stijf op. Pieters vragen hoorde hij niet. Een harde zware strijd trok een lijn in zijn zacht opgewekt gezicht, die niemand er nog ooit in gezien had.

Maar dien avond, toen hij opeens niet meer zitten kon, en op de canapé zich neerleggen liet, kwam er iets hem kwellen dat hem, nu hij het afscheid zeer dichtbij zag, onverdragelijk was.

'Lieve liefste - ik kan met àlles vrede hebben, zelfs dat ik van jou weg moet, want ik kan niet anders denken dan dat we niet voor lang gescheiden zullen zijn.... Ik zou alleen niet verdragen kunnen de gedachte, dat jij niet ons heele leven naast mij gegaan bent als ik naast jou.'

Ze boog zich naar hem toe met een jong hartstochtelijken haast.

'Altijd ben ik naast jou gegaan.'

'Maar.... er zijn zoovéél dingen geweest die jij dacht en waarvan ik niet wist. Die jij "de waarheid" noemde en waar je altijd op jaagde.... Aesopus....'

Zij keek hem aan, haar heldere oogen vast in de zijne.

'Er *zijn* de gedachten lieve, waarin elk mensch een eigen weg moet gaan - ieder naar zijn aard. Maar het andere: de ontelbare dingen die we samen beleefden - je gezicht, je stem op elk moment van den dag - bij al ons geluk, en al onze droefheid - bij dat alles.... naast wien zou ik daàr gegaan zijn anders dan met jou? Dat alles bindt immers onverbrekelijk.'

Hij sloot zijn oogen, en zei zeer zacht:

'On-ver-brekelijk.'

Haar hand lag tusschen zijn beide handen. De lamp brandde laag - zij bleef stil zitten om hem niet te storen.

Tot Hartonius kwam om samen met Frits hem naar bed te brengen - en zij niet kon opstaan. Geheel verstijfd hielpen zij haar overeind....

In de gang praatte Hartonius een oogenblik met Pieter.

'Heb je gelezen, de Duitschers hebben de Hindenburglinie moeten opgeven.'

'Ja. Maar wat kan je gelooven. Is het waar dat Oostenrijk, Bulgarije en Turkije wapenstilstand willen?'

‘Als dat gebeurt.... de geruchten zijn niet bevestigd.’

‘'t Is de besmetting uit Rusland. De schrik om wat daar is gebeurd slaat over op Europa. In Oostenrijk is honger - er is geen munitie meer - de keizer wordt blijkbaar bang en wil vrede. Het voorbeeld van den Tsaar en zijn familie is geen zachte spiegel....’

LV

DE donkere Octoberdagen luiden den winter in. In heel Holland neemt de griep toe, - een griep kwaadaardig met een kort verloop; door het volk, verbijsterd van angst, pest, longenpest genoemd. Wie zal 't zeggen....

Langer en breeder worden in avond- en morgenbladen de zwarte kolommen. Amsterdam in zijn volkrijke, met menschen opgepakte buurten, waar nog bovendien door den woningnood de meest onhygiënische toestanden heerschen, beleeft nog eens de vergeten dagen van een tot onwaarschijnlijke legende geworden moordende epidemie. Bij de zeer ouden herleeft een herinnering aan het laatste groote cholerajaar in zes-en-zestig - aan de pokken-epidemie in een-en-zeventig....

Maar daarachter voltrekt zich het lot aan het westerfront. Gaat de dreunende marsch van het snel en sneller terugtrekkende reusachtige Duitsche leger.

De Duitschers trekken terug sinds begin October. Ze trekken terug en verwoesten stelselmatig het gansche arme land; op de hielen gevolgd door de legers der Geallieerden. Verloren reeds de Hindenburglinie - terug - terug op de Maaslinie.

En niemand weet - niemand - niet in 't hoofdkwartier waar Ludendorff is - niet de keizer en zijn zoon - en niemand daarbuiten, wàt Foch voorbereidt:

Tegen midden November een groot offensief in Lotharingen, dat het Duitsche leger omsingelen zal en den terugweg afsnijden.

Zij weten niet, de keizer, zijn zoon. Deze oorlog, deze vervloekte verbijsterende oorlog waarin zij zijn vastgeraakt, waarin zij zich verward hebben... Nu Oostenrijk is afgevallen als bondgenoot...

Oostenrijk, waar de jonge keizer door den nieuwen adem is aan-

geraakt; die luistert begrijpend naar het nieuw geluid - die den vrede wil, en zijn rijk behouden.

En dan in October, in de donkere maand die nog een heugenis van zomer bewaart en schoone zonnige dagen, in het roode sap van rijpe donkergebrande druiven - maar den ijlen lichten November al in zijn koude nachten draagt - in dezen wildbewogen October van 't jaar negentien-achttien gaan de gebeurtenissen overweldigend snel...

In het groote Duitschland begint een verzwakt verhongerd volk den opstand tegen den oorlog. Het is thans geen gemor meer van vrouwen, van enkelen, het is de stem, de niet te verdooven dreigende roep van een heel volk, dat plotseling aan 't einde van zijn krachten den oorlog verbiedt. Dat eindelijk murw gebeukt, uit zwakke moede oogen ziet den samenhang. Dat den afstand van Ludendorff eischt, en in het nieuwe ministerie dringt de sociaal-democraten Erzberger, met Scheidemann en Bauer. Prins Max van Baden, den zachten ruimen mensch eischt als rijkskanselier.

In het hoofdkwartier waarheen hij vier-en-twintig October plotseling is vertrokken, weet het de keizer: zijn leger breekt, muitend. Hij weet het, weet dat de nieuwe rijkskanselier onmiddellijk onderhandelingen zoekt met Wilson, op grondslag van de veertien punten.

Wilson herinnert eraan dat geen wapenstilstand mogelijk is als niet de duikbootoorlog wordt stop gezet, de Duitsche legers ophouden het ontruimde land te verwoesten, en niet de willekeurige macht die tot dusver Duitschland heeft geregeerd wordt onschadelijk gemaakt.

Het antwoord van Duitschland luidt ontwijkend op dit laatste punt - der Kaiser.... de Hohenzollerns....

Foch heeft gezegd: ‘De Duitschers vragen een wapenstilstand; wij kunnen en moeten hun dien toestaan.’

Maar de Geallieerden talmen met hun antwoord.

Want de Stap die daar ging in Rusland, is gekomen in de Centrale landen, en heeft ook het front, de legers bereikt....

En op het punt te scheiden keek een bijna stervende oude man van verre naar de gebeurtenissen, de wilde schokkende, die op eenmaal een nooit vermoede richting en vaart hadden genomen. Daar in zijn kamer, waar alles voor den winter door Annette zoo was ingericht dat hij maar enkele stappen meer hoefde te gaan naar zijn bed - daar waar hij in kalme en blijmoedige gelatenheid de dagen doorleefde, telkens een achter liet en aftelde, brachten trouwe vrienden het verbijsterend nieuws binnen, dat geheel Europa verstomd deed uitzien naar den afloop.

Maar nog eer het daartoe kwam, was Frederik Craets zelf aan het eind.

Op een morgen toen hij zich nog met zorg gekleed had, kon hij op eenmaal niet meer naar de andere kamer loopen. Willem Hartonius die bij hem was, zag zijn hulpeloos zoekenden blik.

'Grootvader - wat is er?'

'Ik heb zoo'n hekel om op een slaapkamer te zitten.'

'Grootvader wacht, dan zal ik u dragen.'

Hij nam den lichten last in zijn sterke jongensarmen, droeg hem voorzichtig op de canapé in de voorkamer.

'Zoo is 't goed mijn jongen.'

En hij legde met een glimlach zijn smalle hoofd neer.

Langzaam trok de morgen om.

Willem was heengegaan, en slechts Annette zat bij hem, zijn hand lag in haar schoot. Hij keek naar de kranten die het wereldnieuws bevatten, maar dezen ochtend vroeg hij er niet naar. Hij zocht met zijn oogen de zon.

'Die heerlijke zon, laat ze niet weggaan....'

Hij zag den morgen zooals hij hem lange jaren geleefd had - in zijn kantoor - om twaalf uur de kinderen van school - later kleinkinderen. Hij zag ze allen, en even raakte zijn geest ieder van hen met zijn groote liefde aan - keerde toen als een moede vogel die de wieken strijkt, naar de eene.

Er was een verandering in zijn gezicht toen hij zich plotseling ophief en recht zat - één moment waarin zijn oogen groot een andere wereld schenen te zien, voor welks open poorten hij stond - met een zoo hevig geboeide aandacht in gansch zijn snel vervallend en vervalend gelaat, dat zij met een zachten kreet beide armen om hem sloeg.

Langzaam keerden zijn oogen tot haar terug. Hij raadde aan een beweging van haar dat zij hulp wilde roepen, en zijn hand greep vast de hare:

'Neen liefste.... dit is....'

Hij zakte opzij tegen haar aan. Hij was haar te zwaar, en zij zonk langzaam mee om hem niet los te laten, tot zij op haar knieën naast hem lag. Zijn oogen hielden de hare vast in een dringenden laatsten wensch.

Zij boog zich naar hem toe, en in haar kus ving zij een lichte fluistering van den ouden naam:

'Ae - so - pus....'

Is het een droom - is Frederik, *Frederik* gestorven? Gestorven -

hoe kan dat - hij die altijd naast haar was. En zij nu zoo alleen.... Bloemen. Bloemen. Altijd meer bloemen. Menschen die komen en weer gaan. Die schreien. Haar kinderen, haar zoons, Fransje en Sophie. Zij spreken allemaal veel - maar zij kan 't niet bevatten. Ze kan niet luisteren, want voortdurend is er iets dat haar dwingt om zich heen te kijken en te zoeken naar hèm. Hij heeft haar nooit alleen gelaten. Nu is ze zóó schrikkelijk alleen - hier met die allen. Ook met haar kinderen. Er is slechts de verlossing in de andere kamer naar hem toe te gaan. Daar ligt hij zoo voornaam, zoo rustig, zoo tevreden met zijn lichten glimlach in dat bed, waar hij niet in is willen blijven. Zij zit bij hem en wordt dan kalm. Zij beroert voorzichtig zijn koude trouwe stille hand en zegt: 'Frederik, lieve....'

Dan komt er iemand:

'Moedertje - wil u niet bij ons komen zitten?'

'Moederlief - tante Louise is gekomen.'

'Moeder - daar is....'

Dan staat zij weer op, moeielijk stijf. Tranen springen in haar oogen als zij denkt, hoe Frederik bezorgd was voor haar rheumatiek. En gaat weer binnen. Zij is zich bewust dat zij heel kalm, waardig doet - dat zij zegt altijd hetzelfde: hoe rustig hij is heengegaan - zittende op de canapé....'

Daar is Louise. Louise die nooit heeft willen weten. Die daar zit onbewegelijk groot, zwart, de bleeke handen samengevouwen in den schoot, de zwarte oogen tragisch.

Daar zijn zij allen - zijn vrienden - zijn kinderen.

'Hoe goed,' denkt Francine Melgers, 'hoe weldadig moet de dood zijn, dat hij alle lijden in een gelaat uitwischt.' Zij herinnert zich grootmoeder Goldeweijn, tante Adolphine, en Philip - oom Pieter en tante Sophie.... Zelfs Jetje droeg de overwinning op het leven in haar glimlach om den dood mee.'

Maar het is hun allen, of altijd weer vaders glimlach zich wendt tot de eene, die daar telkens naast hem zitten komt, haar klein bleek gelaat gebogen als onder een last.

Als de tweede dag haast voorbij is, klinkt een schuchtere bel. Dan is daar Caroline.

'Op de begrafenis, neen Annette, daar kom ik niet. Ik wil Frederik alleen nog eens goedendagzeggen.'

Zij brengt een lucht van dieren aan haar kleeren mee. Zelf een klein verwaarloosd weggekropen dier, staat zij aan 't voeteneind van 't bed. en ziet den doode met moeite aan. In haar hand houdt zij twee slappe, reeds half verlepte rozen - die legt ze schuw bij hem neer.

Leed is er niet in haar. Alleen een vaag besef: 't verlies van altijd goede geduldige vriendelijkheid en zorg; maar die, als alles van haar familie, haar toch ook beklemd heeft.

En voor de rust, de orde, de reinheid die hier heerscht, krimpt ze terug. Ze hoort hier niet - nauwelijks weet ze meer waarom ze heeft willen komen. Met een haastigen groet aan Annette, keert ze zich af, stuntelt de kamer uit.

In de gang staat Mies.

'Tante Caro, zal ik u thuisbrengen?'

'O - wat.... ben jij 't.... Mies? Nee - dank je - zie je - ik heb nog van alles.... te doen....'

Ze struikelt half bij den plotseling grooten stap in haar gevlekten kalen rok. Een vale schaduw glipt ze de stoep af.

Ontelbaar velen zijn geweest op Zorgvlied, waar nu eindelijk de oude Frederik Craets zelf te ruste gelegd is. Cloese heeft er gestaan, oud en verslagen, maar zijn stem warm, heeft uitgebracht met een uiterste krachtsinspanning woorden van trouwe vriendschap, eerbied, en waardeering - zijn dooden vriend de plaats gevend die hem in zijn stad welke hij zoo liefhad, toekwam. Bergema, somber, hijgend. Hij heeft nu reeds zoo dikwijls aan het sterfbed van een vriend gestaan. Leedebour is daar - en ook Truida.

En dan spreken velen. Vooraanstaanden in de handelswereld van Amsterdam, uit patriciërskringen - ouden, jongen. Ze weten allen. staande hier aan dit graf, hoe zij die bekende figuur, den geestigen kleinen kop, de zacht spottende stem, den fijnen geest en het warme trouwe hart hebben liefgehad. En zij kijken allen naar de zoons, de schoonzoons, de kleinkinderen....

Melgers staat er, rood, bedroefd. Hij heeft heelemaal niets kunnen zeggen. Hij denkt hoe de oude man hem de laatste moeielijke jaren zoo dikwijls een verstandig begrijpend woord heeft meegegeven - en lang nog over 't IJ naar hen toe gekomen is.

Bos is daar, eerbiedig in de achterhoede. Met trots bedenkend dat hij den grootvader van zijn kinderen goed gekend heeft. Hij kijkt naar hen: het jonge Annètje dat zoo geschreid heeft.... Zijn brave Seb. En Lou - wat 'n knappe kerel, zooals hij daar staat. Lou, die zoo pijnlijk mist wat hem zijn heele leven door een glorie was: grootvader. Willem Hartonius, groot en sterk geworden; *hij* heeft opa nog 't laatst naar de voorkamer gedragen - hij bedenkt het ontroerd; en Fred herinnert zich de aardige brieven die opa hem schreef....

En allen kijken zij naar Frits Craets, den dichter, die daar zoo grauwbleek in elkaar gezakt staat. Frits die weet, dat nooit zijn vader

zijn groote vereering en liefde beseft heeft - en hoe diep hij altijd in zijn jongensjaren en later als man dien afstand gevoeld heeft.

Pieter bedankt - heesch, benauwd - met alle inspanning zijn stem verstaanbaar makend.

Zij denken allen, die kijken van 't beeld in hun herinnering naar de beide zoons:

'De jonge Craetsen doen het hun vader niet na.'

Terzijde staat een kleine grijze man. Die gekomen is over een lange brug van jaren. Vanaf een middagvisite in de donkere kamer achter een winkel, tot het wuiven van een magere bleeke hand. Twee oude mannen die elkaar door het raam aanzien.

Fred Melgers reed zwijgend en gedrukt met de neven terug van Zorgvlied. Hij was moe, zijn zwakke gevoelige natuur aangegrepen door den dood, door alles van 'thuis' dat hem plotseling gerukt had uit zijn leven in Brabant, als een lawine overstroomd en zich van hem bemachtigd.

Neerslachtig was hij, niet alleen om grootvader. Want niet als bij vroegere terugkomsten wist hij zoo zeker en veilig te vinden: Ans.

'Wat was er toch opeens tusschen hen gekomen?' vroeg zich de jongeman af. Plotseling had er een dag gestaan in hun verhouding, dat Ans rondging, teruggetrokken met op elkaar geklemde lippen, die ternauwernood hem een woord gunden - de donkere oogen stug langs hem kijkend, bewerend dat zij het druk had, achter was met haar werk.

Een anderen keer, dat hij tòch kwam op haar kamer ondanks haar duidelijk verbod, bleef zij zitten naaien aan een jurk, verwoed doortrappende op haar machine; een schaarsch dor antwoord uitmikkend boven het geraas naar zijn poging tot scherts en praat.

Maar den dag daarna toen zij samen wandelden, en hij drong in een kou van verlatenheid, waarom zij toch zoo opeens veranderd was, barstte zij uit:

'Opééns? Opééns?! 't Had haàr anders rijkelijk lang geduurd! Wie dacht hij eigenlijk dat hij voorhad? Dat zij leefden als zij deden, dat was hun zaak - maar haàr zaak was het dat hij nooit nog één woord gezegd had over de toekomst. Zij had gewacht en gewacht omdat zij hem vertrouwde. Maar zij was geen kind, zij had genoeg van 't leven gezien, zij kende die manieren van rijkeluiszoontjes.' - Hij herinnerde zich hoe het woord hem had geïrriteerd. - 'Zij bedankte ervoor om als de oorlog uit was en hij wegging, opzij geschoven te worden. Als hij géén vast plan voor de toekomst had,

geen huwelijk wilde - best, zij drong zich niet op, dat was haar aard niet, maar dan was nu ook meteen alles uit.'

Haar vrouwelijke sluwheid, geleid door haar brandende vrees hem te verliezen, den eenigen dien zij vasthield in haar hart als minnares en moeder tegelijk - wist het moment te kiezen. Nù nog, terwijl hij hier zat in het soldatenleven dat hij zoo verafschuwde, moest zij hem binden. Later in *zijn* wereld teruggekeerd, zou hij haar niet meer noodig hebben. Nu moest zijn vrees, haar in wien hij moreel zijn behoud wist, te verliezen, hem drijven tot een besluit.

Hij vermoedde niet hoe zij lag in slapelooze nachten, de mogelijkheid om en omkeerend:

Hoè zou zij ooit weer het leven van alleenstaande vrouw aankunnen, zonder dezen jongen die haar alles was. Maar de morgen deed haar weer hem ontmoeten met den harden beslisten trek om haar mond, om hem in angst en verlatenheid te drijven waarheen zij wilde.

Nu - in de familiesfeer ondergedoken - onder den indruk van het verdriet, den rouw, voelde hij zich zoo onzeker, zoo terneergeslagen; en de gedachte dat alles niet te kunnen uitstorten aan Ans' altijd begrijpende hartelijkheid, haar krachtgevende liefde, deed hem ongelukkig naast zijn grootmoeder zitten, haar hand tusschen zijn bruine jongensvingers. En zij dacht even vertroost:

'Het is toch een lieve jongen. Hij mist hem ook erg.'

Nu het eindelijk avond geworden was na dien langen donkeren dag - en zoo stil, nu ook de laatste was heengegaan: de oude Louise door Pieter naar huis gebracht - nu bleven Annette en Frits tezamen.

Zij zaten er, Annette voor de tafel, instinctmatig haar oude plaats zoekend. Haar handen lagen voor haar gevouwen, haar hoofd moe, bleek, verweend, boog onder het flauwe lamplicht.

Zij spraken niet. Soms keek Frits naar de pendule waar de wijzers langzaam de uren verwezen, en dan naar het kleine gezicht dat onbewegelijk voor zich neer starend, scheen te krimpen in den vorderenden avond.

Toen het elf uur was, legde hij zijn hand op de hare.

'Zouden we niet slapen gaan?'

Ze rees werktuigelijk op; stond daar naast haar stoel, haar oogen starend naar den leegen overkant, zoo hulpeloos en verward, dat hij zijn arm om haar sloeg.

'Moedertje, wat is er?'

Zij maakte zich los met een haast, of elke aanraking haar hinderlijk

was. En haar stem schor, bracht eindelijk moeielijk de paar woorden uit:

‘Ik weet niet waar ik slapen zal.’

Hij zweeg, begreep opeens. Hij had haar de vorige nachten heimelijk hooren opstaan en naar beneden gaan. Zij had bij zijn vader gezeten - ook dezen laatsten nacht had hij haar voorzichtigen stap gehoord.

Zij kon den nacht-alleen niet in.

‘Als u op de logeerkamer ging.... dan zal ik mijn deur openlaten....’

‘De logeerkamer?’ sidderde in afkeer haar stem.

Maar zij brak van vermoeidheid. Hij bracht haar aan zijn arm naar boven, haar steunend waar zij kreunde, haar zakdoek tegen haar lippen geprest.

Boven op zijn kamer wachtte Frits tot hij het kleine stille bewegen niet meer hoorde. Door de kier van de deur zag hij het haast onmiddellijk donker worden. Maar hij bleef wakker. Hij hoorde haar zich wenden en keeren rusteloos in het vreemde bed - en hij keek naar de deur, verwachtend haar te zien komen.

Maar 't bleef donker. Hij was wachtend en luisterend haast ingesluimerd, toen plots een voorzichtig tastende stap hem opschrikken deed en het bed uitglijden. Hij keek de gang af, die langs de maanbeschenen ramen helder verlicht lag. En zag zijn moeder, de oude blauwe sjaal over haar nachtkleeren geslagen, zacht voortloopen - snel als naar een doel.

Bij de slaapkamer stond zij stil. Vast, snel en zeker greep haar hand de kruk, gleed zij binnen. Toen hoorde hij de deur sluiten.

Tot aan die deur sloop hij, en luisterde lang, ontrust....

Het kraken van 't groote bed, dat hij gehoord had van klein kind af.

‘Die twee. Die met z'n beiden,’ dacht Frits Craets.

Hij voelde zichzelf een uitgestootene terwijl hij daar stond. Hij dacht op zijn vaders begrafenisdag, dat hij nù eerst volkomen het deficit van zijn eigen leven besefte.

LVI

CAROLINE CRAETS was thuisgekomen, een verwarring in haar brein.

Frederik dien ze gezien had op zijn bed, Frederik die dood was. 't Was niet vader, of moeder, of Phine.... Neen. 't Was.... Frederik. Frederik altijd zoo keurig gekleed daar in den stoel bij de tafel, die zei zóó dat ze niet anders dorst:

'Caro kind, zet nu dat beest eens even weg en luister naar me. Kom hier bij me zitten - juist. Kijk - hier is je geld en....' En dan kwam er veel wat ze niet begreep, maar ze luisterde, en bléef gehoorzaam zitten tegenover hem, want hij was goed en lief.

Als hij wegging, had ze hem nagekeken, opgelucht. En dan wuifde ze als hij omkeek. Ook omdat ze het niet laten dorst....

Maar nu was Frederik dood. Ja, Teddy, haar mooie setter, ook. Ook dood. Nù was Louise de baas! Louise die haar zou komen halen naar huis.

Zij grendelde de deuren, die zij jaren nacht en dag achteloos open liet. En zij keek uit den ganschen dag, in onrust en vrees - Frederiks begrafenisdag - of niet groot en zwart daar Louise het hek inkwam.

Maar er kwam niemand. De dag verschoof naar den avond - het werd schemer. Om haar heen waren de dieren onrustig. De laatste week had zij haast niets voor ze kunnen krijgen, en met een ontzetting dacht ze terug aan een dag - ze wist niet meer wanneer - toen vrouwen uit de buurt waren samengeschoold voor 't huis, dreigend vuisten hadden opgestoken, dat zij die vuile beesten het eten gaf wat hun kinderen toekwam. Een steen was door de bovenruit gevlogen - ze had er een prop krantenpapier ingestopt.

Trouw bracht Mies wat melk voor Joko; en al de eenheidsworst die zij machtig kon worden. Maar juist den laatsten tijd had zij zulke

groote honden gekregen. In dezen tijd, nu er voor de menschen nauwelijks eten was, joegen velen hun honden en katten de straat op. Heele nesten verwilderde katten zwierven rond in de tuinen, werden er tot kwaadaardige dieren. En in erbarmen had zij verleden week een haast verhongerden grooten herder opgenomen, die valsch telkens den vrede in het dierengezin verstoorde.

'Ze hebben honger,' prevelde ze.

Half struikelend over de klagelijk mauwende katten, zocht zij haar weg naar den schoorsteenmantel om het lampje aan te steken. Het knetterde, ging weer uit. Ze had geen olie meer - en verwezen bleef ze staan, niet wetend hoe nù in den avond nog aan olie te komen. Hier in de buurt, in de vijandige winkels, waagde zij zich niet meer.

De kachel ook brandde lauw. Ze zocht in haar mantelzak het apothekersfleschje met melk, dat Mies erin gestopt had.

De kleine klagelijke apensnoet keek met zieke oogjes uit den deken. Ze goot met stramme bevende hand wat melk in een kopje, knielde moeizaam bij hem neer en begon hem te voeren met een lepeltje.

Hij kreunde als een mensch, slikte onwillig. ''t Is te koud,' murmelde ze. Dan plotseling zich bewust van een stilte, keek ze op naar den papegaaistandaard boven haar hoofd.

Als een prop ruige veeren zat de groote grijze vogel onbewegelijk in elkaar gedoken.

'Klingsor - kom!'

Zij stak de hand uit, beroerde hem. En tegelijk viel hij langs den stang naar beneden - lag daar een slappe grijs en rose massa, waaruit eenmaal met al zijn kracht, de schelle scherpe stem zijn liedjes en scheldwoorden had gegild.

Haar sidderende handen hieven het doode lichaam teeder op. Even nog trokken de pooten. Onder de vaal blauwige oogleden bleven de kraaloogen grijs overvliesd. Zij zat op den grond, streelde de nog warme veeren in haar schoot.

'Frederik,' schreide ze plotseling, en voor 't eerst kwamen haar tranen. 'Frederik - Frederik.... Klingsor....'

Aan de deur van de andere kamer jankten en krabden de groote honden.

In een plotseling verlangen zich te omringen met al het levende, kwam ze moeielijk overeind, zette de deur open. Ze stoven binnen: de groote zwarte Gordonsetter, de Duitsche herder liepen snuivend rond, en eer ze het voorzien had vochten ze samen verwoed om den dooden vogel.

Rose en grijze veeren stoven in 't rond. De katten slopen begeerig aan, likten bloeddruppels....

Dan - plotseling wild geworden door het lauwe bloed, begonnen ze opnieuw, heftiger nu, den ren rondom de kamer.

De katten waren op de vensterbanken gesprongen, waar de volle maan voor de ramen verscheen en het vertrek doorlichtte als bij klaren dag. Eén vloog met uitgeslagen klauwen tegen de ruiten op om een nachtvlindertje te pakken.

Om haar heen drongen nauwer de honden, en zij stak haar verkleumde handen naar hen uit, gemeenzaamheid zoekend met hun woeste koppen, die zij opwierpen, huilend met blikkerende tanden.

Haar beesten - die haar gewarmd hadden en getroost, waar ze geen eten meer voor had - en Klingsor die dood was.... Ze keerde haar hoofd naar boven in een onwillekeurige beweging waar zij den vogel geweten had. Een trage traan gleed langs haar wang.

Voor de gordijnlooze ramen verschoof langzaam de volle maan. Zij zag in het blauwheldere licht de oogen der dieren glinsterend en hongerig op zich gericht. De groote herder draafde in een kring rond, zijn nagels tikten op den houten vloer. Soms wierp hij den kop op en huilde.

‘Dat's een doode,’ dacht de stille vrouw op den grond. ‘Frederik is dood. En Klingsor. Daar huilt hij weer. Een doode.’

Ze schrok op. Een groote zwerfkat was op Joko's deken gesprongen, likte begeerig een paar druppels gemorste melk. De aap jammerde als een angstig kind.

Zij nam de kat op, wilde haar weg zetten, maar het groote magere dier haakte zich vast aan den deken; hij klauwde zich in haar kleeren toen zij hem eindelijk met geweld losmaakte en in de andere kamer zette. Tegen de gesloten deur hoorde ze hem opvliegen, luid mauwend, de nagels krassend langs het hout.

De honden, opgewonden, gromden. Buiten voor 't raam was een vreemde kat verschenen die naar binnen staarde, de oogen groen lichtend. De rugharen der honden gingen opstaan, hun tanden blikkerden.

Caroline wilde weer bij Joko gaan zitten. Ze trapte in de schaduw op den herder, struikelde over hem heen, en in zijn schrik beet het dier in haar pols.

Ze gaf een kreet. Een luide klagende kreet van beklag, van verwijt - die de dieren de ooren deed opsteken. Nog nooit had een béést haar bezeerd of kwaad gedaan. Dat deden beesten niet - alleen menschen.

Nu - een hond - een hònd....?! Verbijsterd, rampzalig, ver wijtend keek ze den hond in de oogen; die gromde valsch.

Ze wikkelde haar gebeten bloedende pols in haar rok, strompelde

met moeite op. Er was geen angst in haar; slechts deed een grenzenlooze smartelijke verlatenheid haar knieën beven.

Maar op 't zelfde moment dat zij weer rechtstond, nam de herder een sprong, had zich op den aap geworpen, en zette de tanden in zijn keel.

De vrouw in haar bevlekte gescheurde kleeren, waarover het bloed uit haar verwonden arm vloeide, viel - zelf als een dier - aan op den hond. Vocht met hem vertwijfeld, wanhopig, om den sterken nek klemmend de tengere handen, die in zenuwkracht zich langzaam als een schroef toesloten om den rochelenden strot, tot deze eindelijk zijn beet slaakte.

In de maanlichte kamer drongen om haar de opgewonden honden, tong uit den bek, de tanden glinsterend - de katten mauwend gedoken langs den wand met bange oogen - terwijl in zijn mandje Joko stierf in stroomen bloed uit zijn verscheurde keel. Nog steeds klemden de zenuwpezige handen den hondenstrot - tot eindelijk de tegenstand verslapte, het dier levenloos aan haar voeten viel.

Het gezicht van de vrouw keek erop neer, veranderd: met een listigen boozen triomf. Ze greep ruw den dooden hond in zijn vacht, sleepte hem met moeite naar de andere kamer. Huilend en gillend vloog de bende wild geworden beesten haar na.

Nog altijd met dien listigen triomf in haar gelaat trad de vrouw meteen terug, sloot de deur af. Toen plotseling zich herinnerend, zocht zij met een luiden jammerkreet wat daar nog op den grond lag - Joko - knelde, neerknielend, het doode lichaampje tegen haar borst.

Toen Mies den volgenden morgen met een fleschje melk in tante Carolines asyl kwam, vond zij de deur gesloten. Dus was tante Caro uit? Zij liep om naar de achterdeur, maar terwijl zij ook daar vergeefs aan de kruk draaide, drong een helsch kabaal tot haar door, gehuil en gejank....

Mies werd bleek. Zij dacht aan de hongerige groote honden - zij dacht aan tante Carolines vagen verwarden blik, en een oogenblik stond ze angstig te weifelen. Toen liep ze het huis opnieuw om, en keek door het raam.

Het eerste wat zij zag was de kamer in de grootste wanorde: de tafel omver, stoelen onderstboven en door elkaar - katten die tegen den muur gedrukt rondslopen of stil angstig gehurkt zaten.... maar waàr was tante Caro.... Ze ontdekte iets donkers in den hoek bij de kachel, maar kon niet onderscheiden....

Vastbesloten holde Mies terug naar de achterdeur, sloeg met een

steen het raampje in, en kon nu den grendel wegschuiven. In de gang deinsde ze even: want de voetstappen hoorend, wierpen de honden zich met een woedend geweld tegen de deur, maar daar tusschen door trok een geluid dat uit de andere kamer doordrong, haar aandacht: het half klagend zingen van een gebroken menschenstem.

Een oogenblik stond Mies te beven op haar voeten, van een afschuw die haar beving in het eenzame huis, met niets dan huivering wekkende geluiden, het gespring der woedende dieren, en de stem achter de gesloten deur. Dan vermande zij zich, draaide de kruk om.

Even zochten haar oogen rond, toen met een kreet van schrik en medelijden vloog ze naar wat daar lag bij den kouden haard: tante Caroline, haar kleeren in flarden, haar haren in losse vlokken over haar gezicht, dat verwezen en onherkenbaar veranderd naar haar opzag - in haar eenen arm, stijf van geronnen bloed, het doode aapje.

'Tante, o arme tante Caro! Wat is er gebeurd!'

Wat er gebeurd was, de geschiedenis van dien nacht, zou niemand ooit precies weten. Want Caroline Craets met weggezonken doffe oogen, keek langs Mies heen zonder haar te herkennen, en begon opnieuw het half klagende zingen, dat de kaken van het meisje stram trok van ontzettting.

'Ze is krankzinnig,' dacht ze bevend. 'Wat moet ik - die beesten zullen nog uitbreken en haar verscheuren....'

Ze was duizelig toen ze eindelijk na vergeefsche pogingen Caroline op te helpen - weer stond. Ze bedacht dat ze melk had en probeerde haar te doen drinken. Maar in een plotselinge woede sloeg de oude vrouw het haar uit de hand.

Mies goot de rest op een schoteltje, lokte de katten het kleine kamertje in, sloot ook dat af met den roestigen nooit gebruikten sleutel. En sprong dan op haar fiets, trapte in razende vaart naar de stad toe.

Oom Pieter. Hulp halen.

Den volgenden morgen hield een rijtuig stil voor Louises huis. Annette, een gebogen rouwfiguur, stapte uit.

Het was door Louises brein geschoten dat het Caroline kon zijn - tot rede gebracht. In een rijtuig natuurlijk met al haar bagage.

Maar 't was Annette. Annette die haar zenuwachtig een kus gaf; haar gewone kalmte verloren, niet goed wist hoe te beginnen.

'Louise, ik moet je wat vertellen - van Caro.'

'Komt zij? Wanneer?'

'Neen.... Ach Louise, ik vind het vreeselijk om het je te zeggen....'

‘Is ze weggeloopen?’

‘Neen. Ik zal je vertellen, probeer kalm te blijven, want het is.... Gisteren is Mies - Francines Mies - naar haar toegegaan, en heeft haar gevonden, heelemaal in de war. Zij schijnt geen eten meer gehad te hebben voor haar dieren, ze zat met een dood aapje.... Ze kende Mies niet, en ons niet. Ik ben er met Pieter en Hartonius heengegaan, en een verpleegster - 't kind kwam ons halen....’

‘Waar is ze dan nu? Bij jou?’

‘In 't Wilhelminagasthuis tijdelijk.... daar wordt ze verpleegd...’

‘In een gasthuis?’

‘Ja Lou.’

‘Dat is dwaasheid. Ze moet natuurlijk dadelijk hier komen. Ik zal haar verzorgen met Mijntje. Als je een thuis hebt, ga je niet in een gasthuis.’

‘Neen lieve Lou, 't is hard voor je, maar op het oogenblik gáát dat niet. Ze is in de war....’

‘Is ze.... is ze.... krankzinnig?’

‘Neen, zóó niet, dat hopen we niet. Maar ze kent ons niet. We moeten afwachten wat het wordt.’

Louise zweeg. In den grauwen laat-Octoberdag zat zij, op haar oude plaats aan 't raam. Haar groot donker gelaat in 't grille licht, leek in te schrompelen, zonk op haar borst.

‘Hier had zij gezeten, waar zij de gracht kon afzien, waar zij Adolphine en Caroline samen had zien aankomen - en Frederik. Toen alleen Phine - en later Frederik alleen nog. Nu kwam Frederik ook niet meer. En Caroline....’ Ze tuurde in 't spion....

Toen Annette weer in 't rijtuig zat en opkeek naar haar schoonzuster, die voorovergebogen even groette met de hand - een gebaar als een matte vleugelslag - dacht zij:

‘Eenzaam worden wij allen. Maar hoe verschrikkelijk eenzaam is Louise. Louise die een-en-tachtig wordt.’

LVII

DE Spaansche griep in Amsterdam greep in dien October al verwoeder om zich heen.

De Craetsen gingen gebukt en stil onder den dood van Frederik, de geweldige leegte die zijn heengaan had gelaten - het was soms of zij plotseling stil moesten staan in hun leven, om zich vast te houden nog aan die zacht spottende geduldige stem, de gulle hand, heel die liefde welke hun kinderjaren van zon doortrokken, hun menschenjaren getroost had; om dan beroofd te bekennen, dat niets dit gemis ooit meer aanvullen kon....

Temidden van hun treurnis werden zij opgestooten door den inval van de gevreesde ziekte in hun familie.

Sophie en Hartonius leefden in doodsangst, want Willem was plotseling naar huis gekomen en lag met longontsteking. Pieter had de griep, en bij Annette kreeg Mies het, kon plotseling met hooge koorts niet meer vervoerd.

'Moeder, moeder, dat is toch geen werk voor u,' zei Frits bezorgd, als hij Annette moeizaam de trap zag opsleepen om Mies te verplegen - dan in een rijtuig stappen en naar Pieter gaan.

Maar Annette schudde stom het hoofd, met een moeielijken bleeken glimlach. Want zij zag Frederiks vermoeide tengere figuur loopen van den een naar den ander, en zij deed wat zij wist dat hij gedaan zou hebben.

Om Willem Hartonius gingen de angsten hoog. Sophie klemde moeders hand vast. 'Moeder, als ik hem moet verliezen, als mij dàt treft - mijn jongen.'

'Huil niet zoo voor 't noodig is, kind,' zei de oude Annette, en haar oogen werden strak. En Sophie dacht een oogenblik: 'Ja, Philip - Jetje - maar moeder hield zooveel over. Ik....'

Els die was komen helpen, viel op een dag van de been. Hartonius liep tusschen de twee kamers heen en weer. ‘Wat denkt u, wat denkt ù?’ vroeg hij twintig keer op een dag aan zijn schoonmoeder. En zij, zijn angst peilend, zei:

‘Kalm jongen, er *is* immers nog niets verloren.’

Mies die herstelde, liet oma vrij, en Annette gaf nu haar hulp aan Sophie; maar al dien tijd stond zij in stilte doodsangst uit om Pieter. Pieter die haar niet noodig had - neen. Als zij er kwam vond zij Rosa bij hem, die bij haar komst niet wegging....

Amsterdam bukte onder den geesel. Jonge sterke menschen greep de ziekte het eerst, en de zwarte kolommen in de kranten lengden, vulden een heel blad. Strakke oogen keken iederen avond de lange lijsten na, keken over straat waar zwak en hoestend de herstelden gingen - menigeen die alles verloren had.

Door de oorlogslanden woedde de griep. Sloeg en vernielde wat nog de wapens, de honger had gespaard.

‘Was dit geen pest?’ vroeg men elkaar. Deze ziekte, die door het land trok, en iederen dag bij twintigtallen de jongsten en sterksten wegmaaide.

Pieter, bleek en zwak, kroop op een dag de stoep op; hij was doodelijk ongerust over Li, die in haar pension ziek lag. Dat teere kind. Bitter overstroomde het hem, dat hij haar niet thuis had, dat zij ook niet zich door Rosa wilde laten helpen.

Annette klom weer in haar rijtuig en ging naar Li. Het was wat de kinderen Craets zich later altijd zouden herinneren: moeder in haar rouw, het kleine gezicht ivoorwit boven al het zwart, onverdroten gaande van den een naar den ander.

Zij vond Li vrijwel verlaten. De mevrouw van 't pension kwam nu en dan eens kijken, zoo kort mogelijk uit vrees voor de besmetting. Toen bleef Annette daar. Als Li de brandende koortsoogen opsloeg, zag zij oma, die daar zat te borduren of wat te naaien. Het was zoo iets verwonderlijk rustigs om naar te kijken - het was iets dat je nooit gekend hadt. De moeite waard om ziek voor te wezen. Er waren ook zooveel gèkke dingen. Bijvoorbeeld als zij vroeg om een camisooltje en dan oma te zien staan, tusschen duim en vinger iets ophoudend.

‘Ik zie niets dan dit vodje.’

‘Ja, oma, dat is het.’

‘Maar ik vind niet je hemden, je flanellen.’

‘Oma, die bezit ik niet.’

‘Och zoo'n kind waar niemand ook voor zorgt! dan zal ik ze wel voor je koopen.’

‘Neen! goeie genade oma! die dragen we niet meer!’

‘Dragen we niet meer? Wat draag je dan? Niets dan dit? Zoo'n zijden vliesje zonder schouders? Tering, rheumatiek zullen jullie allemaal hebben over tien jaar!’

Schattig bepaald, oma daar staand in haar lange stijve gestreken witte nachtpon met strookjes. Met haar kleine grijze vlechtje. Oma die zoo'n jongenspak, zooals ze een pyama noemde, geen dracht vond voor een meisje en al dat gekleurde goed niet helder. Maar 's nachts was 't met oma het gezelligst. Dan kon je ineens bang worden - voor alles - om dood te gaan.... en ineens moèst je roepen: ‘Oma! is u wakker?’ Dan was er wat gegrijp naar de wollen peignoir aan den bedknop, en wat heen en weer geschoffel in de groote sloffen die daar den heelen dag stonden te wachten als een paar ruige beestjes. En dan kwam er op je toe een kleine beer op sokken, die doodbedaard maar weer voor je bed in den harden naren leunstoel ging zitten, en een van die vermakelijke verhalen begon uit haar kindsheid, iets of je een oud boek las.

O hemel! 't was om alle kinderhuizen en maatschappelijk werk, en alle gedans ook, naar de maan te laten vliegen. Het was zalig om zoo moe te zijn en zoo slap, dat je niets kon, en hoefde, dan als een klein kind je laten verwennen en bedillen. Ze kreeg een wee gevoel in haar maag bij 't idee beter te zijn en alleen op haar kamers, en 't oude leven weer te beginnen.

‘Ik neem je mee naar huis,’ zei oma op een avond, nadat Li lang lusteloos maar had liggen staren, en toen begon Li te huilen, zooals zij zich niet herinnerde sinds haar kinderjaren gehuild te hebben. Een paar dagen later reed zij, verpakt als een baaltje wol, met oma naar de Keizersgracht.

Nog eenmaal in dezen tijd stond Annettes oude vriend Bergema naast haar. Hij reed soms nog laat in den avond, zelf een moe oud man, naar de enkele overgeblevenen in zijn praktijk - zijn kinderen, zijn vrienden. Hij zag rond zich jonge menschen sterven, en oude die verlangden heen te gaan zooals hij zelf, gespaard blijven. En 't leek hem of hij ging door een betooverde gevloekte stad. Bij Annette kwam hij, dik, hijgend:

‘Annette, je doet te veel; als je het ook krijgt....’

‘Oude menschen krijgen het immers niet.’ En wat zou het nòg, dacht zij. Het was alles één oogenblik verlossing uit de vreeselijke eenzaamheid: te kunnen gaan van den een naar den ander, waar je al je hersenen, je hart noodig hadt. Te liggen in afschuwelijke vreemde eenzame bedden, en in den nacht gezellige verhalen te doen. Malle oma ja, die zoo genoeglijk bij je zat en je oppaste, vol grappige be-

denksels. O ja, alles met die pijn binnenin je, die àl erger werd. Oneindig erger dan ze ooit vermoed had; een groote wond die je uitholde....

Willem Hartonius vond zij een morgen koortsvrij, en Mies was beter. Francine kwam hollend even kijken bij moeder, bij Sophie. ‘Jenny scheen niet vatbaar te zijn, ging tusschen al die besmetting onaangetast door. Maar Melgers had den hik. Al vijf dagen. Dat was een van die afschuwelijke variaties op de griep. Hij lag niet in bed, maar hij was doodaf, alles deed hem pijn. Ze waren heel bang voor longontsteking....’

Zij ging jachtend terug. Maar thuis was er iets wonderlijks: Jenny zat bij haar vader, geduldig dagen lang. Zij hielp Francine ook nu niet, voor alle huishoudelijk werk stonden haar handen verkeerd; maar zij hield kalm en rustig Melgers gezelschap, ook in zijn reconvalescentie; zei haar korte scherpe waarheden, met een ondergrond van zacht begrip dat hem raakte in zijn slechten zenuwtoestand. Hij was nooit ziek geweest, en de vrees kwelde hem de anderen aan te steken.

‘Verbeeld je dat jij 't ook kreeg.’

‘Jij hebt 't toch ook te lijden.’

‘Ja, maar ik ben nu eenmaal zoo'n ongeluk.’

‘Omdat je met ons drieën opgescheept zit?’

Hij kreeg haast tranen in zijn oogen.

‘Zulke dingen moet je niet zeggen.’

Ze keek hem aan. Zei kalm:

‘Dacht je vader, dat niet iedereen ergens een vooze plek heeft zitten? En wàt voor een.’

‘Jij dan ook?’

‘Ik?’ Ze lachte een beetje, keek in de lucht. Hij dacht dat Jenny eigenlijk nooit echt lachte. In haar scherp ontledend brein stond de onmacht, van haar leven te maken waarvoor het geschapen scheen. Hoevelen hadden het haar gezegd dat ze een groot talent mee gekregen had, maar dat ze naar 't buitenland moest, en werken, wèrken! Ze kon niet werken. Zij vond het - als een ziekte in haar ziel - niet de moeite waard, dat talentje van haar. Als kind had zij wel altijd gestudeerd, maar dat was geweest een vlucht, omdat ze andere dingen naar vond, en haar spel een soort bolwerk, waar binnen ze zich opborg. Nu speelde ze wel, maar ze wilde niet als ze lust had te blijven liggen, 's morgens ervoor opstaan; ze wilde er niets voor doen of laten. Want ze vond het de moeite niet waard. Zoo min als iets anders.

Tegenwoordig was ze graag thuis. Ze dacht aan Van Loo dien

ze niet missen wou en ook niet trouwen. Ze had veel van hem geleerd, maar och, was dàt de moeite waard om je te laten belemmeren in je vrijheid....?

Eén was er, wie de griep een winst had gebracht. In de apotheek tegenover Annebet Kooistra, had Etha de Jong lang haar vroolijkheid verloren. De moeder van de kleine Leni schreef: zij verlangde naar haar kind, zij wilde het eindelijk weer thuis hebben. Ze was zoo alleen.... Zóó alleen....

Op een morgen, midden uit haar werk, zat Etha bij de oude vriendin, en schreide in een woede van wanhoop en ellende haar leed uit. Ze had geen moed meer voor haar leege huis, voor de apotheek, waar nu al alles haar aangrijnsde bij de gedachte: het kind weg. Wat moest ze nog met haar leven! Ze wist het niet meer.

De oude hand had stil gelegen op die jonge, warme, nerveuse. Zij had niets gezegd, want zij wist het al lang: Het eindelijk door de vrouwen bereikte, het was geen geneesmiddel voor dat diepste kwaad.

Maar juist veertien dagen later - leven en dood hielden in dezen tijd een wedloop - viel in de apotheek, waar een bleeke Etha verbeten hard werkte tot in den nacht, een tweede brief binnen. Het bericht dat kleine Leni's moeder aan de griep was gestorven. Naaste familieleden waren er niet - kon het kind nog een poos blijven tot er raad was geschaft?

Zij las niet verder. Ze lachte, huilde, holde naar den overkant, de trap op, de kamer binnen.

Ze hield het kind! Ze hièld het! Het was van háár geworden. Haar had de oorlog geluk gebracht! Nu eindelijk had haar werk een reden, een doel. Nu eerst had ze het gevoel deel uit te maken van het gewone menschenleven....

En Annebet dacht, lang nadat zij weer alleen zat, over wat háár eenmaal het geluk geschenen had.... Zij was te oud geworden om zich nog erin te verdiepen. Ze wist alleen dat het leed en de vreugde aan den overkant, onbemerkt ook háár leed en vreugde waren geworden.

Annette Craets was weer beneden gaan huizen. Hier zag zij de gracht. Hier zag zij de kinderen komen, leek zij dichter bij al wat van Frederik en haar was. Wat geen griep had, kwam bij haar. Zij verlangde over Frederik te praten, maar het ging nooit zooals zij het verwachtte of begeerde. Haar zoons wilden haar afleiden, spraken over andere dingen, de kleinkinderen gleden er langs. Sophie in haar eenzaamheid, die zelfs dezen teederen vader nooit had toegestaan

haar leven te deelen, beweende hem hartstochtelijk en diep verwond, als een die minder dan de anderen van hem had kunnen genieten, Zij verloor, dacht zij bitter, met zijn dood méér dan een der anderen.

Alleen met Francine kon Annette praten over vader. Francine, in wie alles zoo trouw, zoo natuurlijk leefde. En toch bevredigde ook dit de moeder niet. Want nooit raakten Francines woorden precies aan wat haar zoo deed lijden: de vereenzaming die hij van te voren voor haar geraden en geleden had.

Op Pieter wachtte zij, berustend. Iederen dag als hij binnenkwam - bleeker, teerder na zijn herstel - om haar goedenmorgen te zeggen voor hij naar kantoor ging, wachtte zij; iederen avond als hij heenging, dacht zij: 'wéér niet.'

Maar in Pieter, als hij zat op zijn kantoor, was slechts een overheerschend verlangen naar rust. Alsof de fijne, vroolijke, oude man die zoo lang naast hem geleefd had, zijn werkkracht en werklust had meegenomen.

Hij dacht: waarom dit nog voortzetten. De zaak, waar hij op eenmaal niet meer voor voelde - die hem een bezwaar was geworden. Zij hadden groote verliezen geleden, maar hij kon nog met Rosa eenvoudig stil leven gaan buiten. En moeder haar aandeel geven, dat zij zich niet hoefde te verminderen.

Dàt was de toekomst die hij zag als de oorlog voorbij was.

Maar op een avond toen hij haar goedennacht kwam zeggen en wilde weggaan, hield zij hem tegen:

'Ga zitten,' zei ze. 'Ik weet waar je mee rondloopt. Rosa. Maar práát erover tegen me. Loop niet zoo hard te zwijgen.'

Hij liet zich plotseling vallen in Frederiks stoel. Er was nog nooit een ander in dien stoel gaan zitten, en haar mond sprong open voor een kreet. Maar zij bedwong zich, en hij merkte niet eens waar hij zat.

'Er valt niet te praten. U zult evenals vader zeggen, dat ik u en mijn kinderen dat niet moet aandoen. Hester schrijft me erover, hard, koud. Li heeft tegen me opgespeeld als een vijand. Die kleine Li van vroeger, waar ik nog zoo'n angst om had toen ze ziek was. Dat ze zóó doen. Kinderen zijn hard.'

Annette boog zich voorover.

'Ik,' zei ze warm, 'ik vind dat het je recht is.'

Hij vloog bijna op. Toen liet hij zijn hoofd in zijn handen vallen, snikte onbeheerscht als een jongen.

'Het eerste redelijke begrijpende woord! Zelfs van haar, van Rosa krijg ik geen begrip in dit. Zij vecht zoo goed als de anderen. Ze is vinnig tegen me, ze drijft me. En ik kàn niet tegen ruzie, tegen die venijnigheid van vrouwen. Ik heb het nooit gekend met Eugénie,

ik heb met Eugénie altijd vriendelijkheid en vrede gehad in huis. Ja. Maar dit.... dit is mijn leven - ik moèt het hebben.'

'Ja,' zei ze, en dacht: het is de Tijd. Pieter die een jonge vrouw wilde, en Frits die mondain was geworden, najoeg te elfder ure wat hij thans nog maar alleen het leven noemde.

'Dus u froisseer ik niet?'

'Neen. Als dit de weg is, dien jij voelt te moeten gaan.... Zooals ook Willy Hartonius een afwijkenden weg is gegaan en daar nu gelukkig in is.'

'U bedoelt: als we zoo afzakken willen.'

'Als je het zoo noemen wilt....'

'U is geen Craets,' zei hij met den eersten glimlach door zijn moeiten heen.

'Neen, ik ben 't kind van mijn ouders.'

En vanuit de ellende, de vrees, de verslagenheid om ziekte en dood in eigen land, over die epidemie welke nog altijd niet mindert, zijn hoogtepunt nog steeds niet schijnt te hebben bereikt, zien angstige oogen naar wat daar over de grens zich afspeelt.

Nog altijd trekken de Duitschers terug. Het is een spookachtig onweerhoudbaar terugtrekken van het groote leger. Sneller en sneller, vervolgd door de Geällieerden. De eindelooze terugtocht van een vernietigd leger door het verwoeste land.

En achter het front....

Daar dringt in ijle lichte Novemberdagen uit Rusland besmettend de revolutie-geest Duitschland en de centrale landen binnen. In de oorlogshaven Kiel is reeds einde October de marine aan het muiten geslagen - een vlam die overvliegt naar Lübeck, naar Hamburg, naar Bremen.

Naar Berlijn. De industriestreken....

Naar Oostenrijk waar de jonge keizer overrompeld, geprest door den eisch van zijn volk, den troonafstand teekent.... Naar tallooze groote en kleine Duitsche Staten, waar in een wereldstorm kronen worden weggeblazen, tronen omgestooten. Waar door eeuwen heen gevestigde traditie, verstard ceremonieel van luisterrijk hofleven, ineenstort. En overblijft, geworpen in een wereld die zij niet kennen, die vijandig om hen hoog rijst waarheen zij zien: een troepje verbijsterde hulpelooze menschen, angstig en op lijfsbehoud bedacht.

Maar in Berlijn, daar is de eisch der sociaal-democraten, één klank die zich voortplant door het gansche groote rijk: 'Troonafstand van keizer en kroonprins!' Het Duitsche volk is opgestaan. Uit waan,

uit leugens, uit valschen schijn, is eindelijk waarheid omhoog geworsteld. Heeft Begrip het Woord gevangen als voorwaarde voor den eindelijken vrede.

De keizer in het hoofdkwartier weet het. Ook dat de officieele regeering zijn abdicatie wenscht. Hij weet het - en weifelt. Klampt zich nog aan ongeweten mogelijkheden....

In den morgen van den vier-en-twintigsten October is hij plotseling vertrokken. En hij vermoedt niet hoe zijn volk heeft verwacht dat hij doen zou wat eenmaal Napoleon III deed in zijn wanhoop: zich stellen aan 't hoofd der troepen en de kans zoeken - de ééne....

Het is wonderlijk, dat de keizer, zóó meester steeds van het theatraal effect, thans niet ziet....

Achter het front is hij gebleven. Dàt weet zijn volk, verachtend, spottend, verwerpend. Hij heeft er gesproken tot de troepen, en 't is geweest jammerlijk van volslagen, onnoozele onbekendheid met den bestaanden toestand.

Der Kaiser....

Zijn woorden, machteloos, zijn teruggevallen op hemzelf als een zware koude vracht - hebben vermorzeld zijn moeielijk opgevijzeld enthousiasme.

Den negenden November eindelijk een uur in het hoofdkwartier te Spa. De Keizer weifelend, niet geloovend steeds, hopend, aarzelend: ‘Wat? Wat te doen?’

Tot het bericht, plotseling afsnijdend verleden en toekomst: Prins Max van Baden heeft te Berlijn meegedeeld dat de keizer de kroon heeft neergelegd.

De kroon. Neergelegd.

Een lang leven krimpt tot dit eene oogenblik. Golven slaan hem over het hoofd. Voor hem staat Hindenburg die reeds weet: hij stelt zich met het leger ter beschikking der nieuwe regeering. Die zelf geschokt door den storm, ontroerd den keizer smeekt te vluchten: het leger muit - de soldaten....

Vlucht.... afstand....

Er rijdt door het verwoeste land een auto - tien uren lang gevoerd door de verwoeste provincies, tot waar eindelijk midden in het bosch van Compiègne twee stilstaande treinen wachten.

In de eene Foch en de zijnen; in de andere de Duitsche wapenstil-

standcommissie onder Erzberger, die trachten wil verzacht te krijgen de niet te volbrengen harde voorwaarden.

Maar onverzoenlijk, ontoegankelijk de Geallieerden - niet wijkend.

Drie lange dagen....

Op Zondagmorgen eindelijk den Duitschers in hun trein overhandigd de bladen, waarin vermeld staat de afstand van den Keizer. Hoofden, die moeielijk gebogen, teekenen. Oogen die hard, zonder triomf, uitdrukkingsloos toezien.

In Holland een regendoorweekte Novemberdag. Een klein stationnetje waar een troepje autoriteiten, journalisten, rillend wachten. Natgeregende marechauseés houden een kleine nieuwsgierige menigte terug.

Een traag, als met tegenzin aanschuivende trein. Aan de lange zwarte D-wagens de gordijntjes neergelaten.

Een man die uitstijgt. Vaal, vermoeid, in veldgrijze generaals-uniform. Ver achter hem staat een dag dat hij op zijn jacht, machtig, vroolijk, in dit land te gast was. Hij loopt somber, maar méér nog wat niet bij hem hoort: verlegen. Moe. Langs de rijen zwijgend groetende journalisten. Ergens uit het publiek wordt zwak gejuicht. Hij staat onder macht der gewoonte op 't punt te bedanken - houdt halverwege in, als schril gefluit protesteert.

In de wachtende auto stapt hij - vlug. Naast den vriend die hem zijn huis biedt. Zit er voor de oogen der menigte, die gaapt stom, stil....

En de regen - de regen....

Over de wereld staat de elfde November. In Parijs, dat gek van vreugde is, heeft om half twaalf het eerste kanonschot het verkondigd:

Duitschland heeft de voorwaarden aanvaard. In de Fransche harten zijn ze gedrongen, in de Kamer door den ouden Tijger voorgelezen... Vóór alles ontruiming van den Elzas.... uitlevering van de Duitsche vloot....

Deschanel zegt: ‘Dit is het gezegende tijdstip, waarvoor wij sedert zeven-en-veertig jaar hebben geleefd.’

LVIII

VOOR al wat in deze tijden ook in Holland de harten beroerde, leefden er twee Craetsen in een absolute afgetrokkenheid hun eigen leven.

De eene was Frits, die ging in een wonderlijk gespannen verwachting over zijn nieuwen pas verschenen verzenbundel. Felle heftige verzen, die in de tijdschriften der jongeren ook, hadden uitgeroepen een hevige levensbegeerte - met een jonge onstuimige onevenwichtigheid, welke aan de verzen van den werkelijk jeugdigen Craets vreemd was geweest.

Zonderling rijp stond zijn oudere werk tegen dit nieuwe. Hijzelf dacht dit 't beste wat hij ooit geschreven had, omdat erin brandden zijn eigen levensvragen, zijn eigen strijd. En zijn hart bonsde als hij ze Els Aden voorlas.

Hij wist nu, hij had dezen schroom nooit gekend. Zijn eerste werk had hij uitgegeven, stug, ontoegankelijk, geen begrip verlangend of verwachtend - die eerste zuivere verzen geboren uit dat wonderlijk fantasieleven van een abnormaal lang durenden kindertijd.

Voor Els waren deze verzen iets kostbaars, ze stonden in haar kamer zóó dat zij er altijd naar kon grijpen. Zeldzaam gaaf en zuiver van vrouwelijk gevoel wist zij ze, deze verzen van een jongen nog. En als zij luisterde naar deze nieuwe, dan wachtte gespannen haar hart op wat haar in die eerste zoo had ontroerd; maar het kwam uit deze niet tot haar.

Zij zei het hem niet, want op zichzelf beschouwd waren ook deze schoon. Maar zij waren zoo fel, zoo onrustig, zij misten de bezonken wetende rust die juist een vrouw bekoorde.

Frits zelf leek het, of nooit tevoren nog het echte leven had getrild in zijn werk - of nu voor 't eerst geboren uit eigen ontwaken, het

den toon van echtheid verkreeg, die er altijd aan moest hebben ontbroken.

Bij De Roos had hij niet weer gesproken over zichzelf na zijn uitbarsting - in 't gevoel dat zijn oude vriend hem voor het eerst niet meer begreep.

Maar De Roos volgde Frits' verzen met aandacht en belangstelling in de tijdschriften. En hij miste erin, wat Els miste. Hij haalde het roode bandje, Een Roos van Saäron, te voorschijn en herlas op een avond al de verzen, waarmee Annette eenmaal onthutst bij hem gekomen was. En hij stelde scherpziend en juist vast: dit nieuwe werk was gesproten uit een eindelijk volgroeiden, losgeworstelden geest; maar er bleek met dien strijd iets verloren gegaan, een klanknuance, die van dat uiterst gevoelige instrument de bekoring was.

Toen het bundeltje ‘Ontwaking’ uitkwam, was er meteen de teleurstelling. Frits die vroeger zoo koel langs de winkels geloopen was, keek nu in alle etalages of het er lag. Hijzelf had zijn exemplaar aan Els gebracht denzelfden avond nog, dat hij het stapeltje van zijn uitgever kreeg. En er was geweest wat hem slingerde van de diepste ellende naar de hoogste verrukking:

Ze was naar hem toegekomen en had hem een zoen gegeven.

Hij stond duizelig, verwezen een moment. Hij onderscheidde zoo scherp dat het hem haast een kreet ontwrong: de volkomen rustige natuurlijkheid waarmee ze het deed. En het liet hem geen moment meer los.

Hij had er zich dikwijls ingedacht, hoe het zijn zou als hij haar ooit kuste. Hij was bang, hij durfde niet. Hij was oud in vergelijking met haar. Maar aan den anderen kant: zijn geest boeide haar als geen andere.

En nu was er dit onverwachte: *zij* gaf hèm een zoen. Een bedankzoen.

Aan een oom.... oh!

Hij kreunde, afgemarteld. Wàt was het. Vond zij hem zich zoo na, dat haar dit iets volkomen natuurlijks leek - hèt eenige wat te doen stond voor haar gevoel.... Dàn, maar dàn opende dit perspectieven die hij niet aankon....

Maàr 't andere: oom Frits. *Oom* Frits. Zoo lief om haar die verzen te geven. Een bedankzoen, vanzelfsprekend als een kind aan Sinterklaas.

In deze dagen dacht hij plotseling aan Jetje. Deze soort kwellingen moest zijn zusje hebben doorgemaakt, die haar eindelijk te zwaar waren geworden.

Temidden van dat alles was er de teleurstelling om de critiek. Voor 't eerst waren resencies hem een punt; leed hij bezeerd, gekrenkt onder afbrekende opinie.

Hij was verwend en dat wist hij niet. Hij had er zich nooit in gedacht, hoe anderen van den beginne af te lijden hadden onder schimp van de critiek. Hij kende ook niet het gevoel dat een boek niet ging. Naar de jeugdverzen van hem - zoo'n jongen nog! - was gegrepen, zijn latere werk was telkens een gebeurtenis geweest. Nu, voor 't eerst ondervond hij koelheid - een gereserveerde critiek die bedenkingen zocht, een publiek dat koud bleef - in de winkels bleven de deeltjes liggen, onverkocht.

Het was hem een slag. Het was hem een beleediging, dat hij dit als een slag voelde. Hij wist het wel: het was alles zijn diepe eenzaamheid in 't leven; hij wilde zich warmen aan bewondering, hulde, hij hunkerde nù naar de vereering die hem vroeger onverschillig liet; naar de bewondering van de jeugd die hij in Els verpersoonlijkt zag.

Frits Craets ging de winterdagen in, gepijnigd verslagen. Wat hij eigenlijk bij Els van zijn bundeltje gehoopt had, zou hij niet kunnen zeggen. Maar deze zoen had alles in hem losgemaakt, en zijn onderdrukte verlangens in wilde vaart opgejaagd.

Nu, bij dit weinig succes van zijn werk, stond hij plots hulpeloos, alsof hem een kleed van de schouders gerukt was. Hij keerde het om en om. Waarom vonden ze het niet mooi, de menschen? Wat mankeerde eraan? Was de smaak veranderd? Waren menschen, die de verschrikkingen van een jarenlange hel van verre hadden meegeleefd niet meer toegankelijk, niet meer ontroerbaar door den kreet van een enkeling - een uitzonderlijken nog wel? Verzette zich een geest, die gewaad had vier lange jaren door zooveel gruwbare werkelijkheid, tegen gedroom dat buiten die werkelijkheid lag? Werd alles wat alleen zielestrijd was, onbelangrijk tegenover dien duivelschen strijd, waarin millioenen jonge lichamen vernietigd werden - en wekte zieleleed daàrmee verbonden alleen nog maar belangstelling?

Liepen we terug? Dreven we af van een tijd, die als vernieuwing de uiterste zielerafeling gezocht en bevolen had als de eenig belangrijke kunst - en zochten opnieuw de gebeurtenis, de daad?

Hij moest het wel aannemen. Naar degenen onder de socialisten die dichtten van den wereldoorlog, vernietiging van oude macht, en het volk verheerlijkten, die de toekomst eischten met vlammend rood betoog, naar diè werd geluisterd.

Maar hoè kon de droomer Frits Craets, die al wat herinnering, traditie was, krampachtig in zijn hart knelde, hoe kon hij in die daverende nieuwe wereld ooit een stem hebben waar naar geluisterd werd.

Behalve degenen die het nieuwe geluid in litteratuur zochten, bleef er nog een groot deel lezers dat het oude liefhad, dat dieper juist zich ingroef in het oude naarmate het nieuwe - hùn niets biedend - veld won. Dat waren de beminnaars van tachtig en zijn nabloei.

Maar ook zij bleven koel. Zij misten erin wat De Roos, wat Els misten. Een enkele maal vond hij het uitgezegd in een fijner gesponnen critiek; zei ook een enkele hem verschoonend: ‘O natuurlijk vind ik ze mooi, je verzen. Altijd. Maar Een Roos van Saäron, dàt blijft toch voor mij, zie je....’

Het kwetste hem diep. Hij nam de verzen en las ze over - hij had ze in geen jaren ingezien. Hij deed het een Zondagmiddag op zijn oude jongenskamer. Las, gepijnigd, met kloppend hart, onwillig en gedwongen. En toen zag hij het zelf: hier was iets wat zijn nieuwe verzen misten.

Hoe kòn dat, kwelde hij zich, dat een jongen van het leven niets wetend, dit had geschreven, zoo gaaf en zuiver als kunstwerk, maar ook zoo gaaf en zuiver van gevoel. Gesproten uit een volkomen juiste intuïtie.

En hij begreep eindelijk dit: een kunstenaar behoefde de dingen niet zelf te beleven. Het was zelfs niet gewenscht. De uiterste, zuivere intuïtie, dàt beteekende kunstenaarschap. Door de eigen hevige beleving werd het teere instrument te veel geschokt. Er was een nuance in zijn stern verloren gegaan, degene juist die recht in de harten gedrongen was. Nu het leven hem eindelijk bereikt had, hem geschud en geslagen, nu had zijn kunst een barst opgeloopen.

En nu pas ook wist hij hoe dierbaar zijn werk hem was. Had hij verloren de macht schoonheid te geven? Neen, hij was slechts niet zorgvuldig genoeg geweest - niet rustig, niet critisch.... Hij had maar in blijden overmoed neergeschreven. Maar misschien was juist in dezen tijd het beste nog niet goed genoeg.

Hij zat er, boven alleen, in 't stille huis. Beneden wist hij zijn moeder. Naast haar of in haar sleutelmandje lag zijn nieuwe boekje. Telkens zat zij erin te lezen.

‘Mooi,’ had zij gezegd, ‘'t is heel mooi.’

Maar op een dag had hij haar verrast met Een Roos van Saäron.

‘Ik wou dit toch ook nog eens lezen,’ zei ze met een lachje als van verontschuldiging.

‘Waarom zou u niet,’ weerde hij houterig.

Maar als haar een slechte recensie in handen viel dacht zij:

‘Goed dat Frederik dit niet weet.’

Er was meer waarbij zij dit dacht. Daar was Caroline; overgebracht nu naar een inrichting, waar zij onbewust kalm heele dagen op den

grond zat met een speelgoedhondje in haar arm, dat zij - tegen zich aangedrukt - overal meenam. Soms even bezinnend keek zij ernaar, streelde het stilletjes mompelend.

In haar huis wachtte Louise niet meer. Op een dag was zij in een rijtuig gestapt en naar het ziekenhuis gereden. Zij had den dokter te spreken gevraagd, en gezegd dat zij kwam om haar zuster mee te nemen. En tegen den raad van den directeur, den dokter in, had zij Caroline willen zien.

En toen had zij versteend gestaan tegenover het onherkenbare wezen dat Caroline heette te zijn; dat, op eenmaal de groote zwarte figuur ziend, opgevlogen was, uitbarstend in een vloed van scheldwoorden, lachend, tierend, schuimbekkend van woede.

De zusters, de dokter, hadden haastig Louise meegenomen. Zij hadden haar willen steunen, haar willen laten uitrusten, thee geven...

Maar de groote oude vrouw scheen hen niet op te merken zelfs. Langzaam, haar tred onvast, was zij de lange gangen doorgegaan, terug naar het wachtend rijtuig.

Zij had niemand ervan verteld. Alleen een trek van afgrijzen was dagenlang in haar gelaat versteend gebleven. Van al degenen die haar bezochten - haar familie - een enkele van haar dominees nog, haar deftige vriendinnen - wist geen dat zij onder het gesprek met hen slechts twee beelden zag: het onherkenbaar veranderd gezicht dat haar aangegrijnsd had - en het jonge Carolientje dat eenmaal hier aan de tafel gezeten had.

Men merkte alleen op, zij had van plaats gewisseld. In het spion keek zij niet meer.

Maar 's avonds in bed verdedigde zij zich uit haar diepe eenzaamheid tegen een eisch, dien zij niet kon volbrengen.

‘Frederik - ik kan niet nòg eens naar haar toe gaan. Ik wou alles doen zooals jij het gezegd hebt. Maar *dit*, dit heb jij zelf niet geweten....’

Als zij na maanden hoorde dat Caroline kalm geworden was, luisterde zij stil zonder antwoord. In haar ouderdom had Caroline schande over haar gebracht, haar besmeurd tegenover die vreemden met haar scheldwoorden.

Dat Caroline ziek was, erkende zij niet. Zoo min als zij ooit had willen erkennen, dat Adolphine, dat Frederik ziek was. Ziekte schoof zij nog altijd in een halsstarrigheid buiten haar gezichtsveld. Het blad van de krant met de zwarte kolommen sloeg zij 's avonds over; en Mijntje behoefde niet te spreken over de griep. Dan keek de juffrouw het raam uit en zei iets over het weer.

LIX

VOOR het raam waar hij op een ligstoel zijn dagen doorbracht, sinds een nieuwe lichte beroerte hem getroffen had, keek Leedebour met al zijn vroegere vurige belangstelling nog ongebluscht, naar het wereldleven uit. De oude vrienden kwamen bij hem, Cloese, De Roos - en zij spraken tezamen, uit hun langgeleden herinnering, hoe sinds het jaar een-en-zeventig de lange ketting van haat gevoerd had tot den ondergang van bijna geheel Europa. En hun oude oogen zagen de beide eindpunten:

De kroning van den Duitscher te Versailles. De wapenstilstand die den toenmaligen overwinnaar thans in de knieën deed knakken.

'De voorwaarden van de Geallieerden zijn wel meedoogenloos - denk hoe uitgemergeld Duitschland is.'

'Maar ongeloofelijk energiek en knap. En ongetwijfeld zijn ze nu hard behandeld; maar de Duitsche houding bij de capitulatie van een-en-zeventig was ook niet zoo charmant. In elke Duitsche school hing een plaat van den vernederden Favre en den siegesbewussten ijzeren kanselier....'

'Het is zoo. But still....'

Ze werden zwijgzaam; zagen, wat de berichten kort, sober slechts overbrachten: het drama dat zich bij de Engelsche kust had voltrokken, de overgave van het eerste deel der Duitsche vloot.

Een mistige morgen. De Engelsche vloot, vergezeld van Amerikaansche slagschepen, een Franschen kruiser, een torpedojager, in twee rijen opgesteld. Als de mist optrekt is de Duitsche vloot in zicht - de vlag van het admiraalschip. En dan komen zij, de een na den ander: vijf groote slagkruisers vooraan, negen slagschepen, zeven lichte kruisers, vijftig torpedojagers.... Langzaam, een lange twee-en-een-half uur, glijden zij langs. Zij dragen oude beroemde namen

Friedrich der Grosze, Derfflinger, Moltke, Grosze Kurfürst....

Het duurt lang, deze vaart van een vloot die zich komt overgeven - zonder gevecht. Geen saluut wordt gebracht. In die ononderbroken strakke stilte varen beide vloten naar de aangewezen stelling, wenden eindelijk den steven naar het westen.

Twee-en-een-half uur vernedering. Zwijgend, verbeten gedragen. Dan laat de heele Duitsche vloot, schip na schip het anker vallen in den vreemden grond; onmiddellijk omringd door het eerste Britsche slageskader....

Langzaam verglijdt de lange smadelijke dag. Als de zon zinkt in den nevel, zweven Britsche vliegtuigen als een laatste oordeel over de Duitsche vloot. Dan worden daar de adelaars ingehaald, om nooit meer te worden geheschen.

Dit alles zagen zij, met oude oogen, waaraan haat en vergelding nutteloos en verwonderlijk waren gaan schijnen.

En toen was er nog die andere beroering, in het eigen land: de voorgenomen staatsgreep van Troelstra, om de revolutie uit Duitschland in Holland over te planten.

Het deed hen verbluft te zamen zitten - met Truida erbij. Zij die haar broer verpleegde met de grootste zorg thans. En Jacob Leedebour, die altijd honger had geleden en armoede bij gebrek aan vrouwenzorg, was zacht en dankbaar gestemd nu deze eindelijk hem toeviel in zijn hulpeloosheid. Truida liet haar werk varen om bij hem te kunnen zijn, hem voor te lezen. En in het middaguur hield soms een rijtuig stil - kwam langzaam Annette Craets naar boven geklommen en zei haar rustige kleine waarheden.

De gebeurtenissen van elf tot achttien November - een revolutie in de kiem gesmoord - spande bij beiden de belangstelling hoog. Truida schudde verbluft het hoofd.

‘Waàr was geweest Troelstra's heldere bezinning? Hij moest toch weten dat hij nooit de Christelijken en de Katholieken meekreeg? En de jonge Kornelis kwam en vertelde hoe Rotterdam, waar de revolutie zou zijn begonnen, in een soort roes van feestvreugde verkeerde.

De heele zaak was grondig verloopen, en Troelstra zelf scheen ziek....

‘We zijn een merkwaardig volk,’ lachte Leedebour, ‘wie heeft er ooit zoo'n revolutie gezien, met als apotheose de proclamatie der Koningin.’

Annette Craets stond drie-en-twintig November met Mies Melgers

op den Dam bij de Nationale betooging. Zij zag de paarden van het koninklijk rijtuig gespannen, en dit door militairen van land- en zeemacht naar het station getrokken. Ze stond er, een oude vrouw, zich klampend aan den trouwen arm van Mies om op de been te blijven, temidden van het gedrang, en zag nog eenmaal een Oranjefeest aan.

Over de grenzen van Holland kwam thans opnieuw een invasie, die de dagen van Antwerpens val terug scheen te brengen: het overschot van het verstrooide Duitsche leger, dat door Limburg naar die Heimat zocht te komen; verwilderde, half verhongerde kerels, die hun geweren, hun ransels, hun wapenrusting in slooten en greppels gooiden. Denkend niets dan: naar huis - naar huis! Schaduw van het kranig gedisciplineerde leger, dat voor vier jaren optrok, zeker van de overwinning.

Fred Melgers schreef, hij kwam naar huis. Ja, zij kwamen eindelijk naar huis de jongens. Eindelijk de verlossing van het doodende soldatenleven, de moordende dagen in ledigheid en luiheid gesleten. Maar Francine zat met de twee laatste zijdjes van een dichtbeschreven brief voor zich - verbluft en nadenkend.

'Maar vader en moeder, nu moet ik u nog wat vertellen. Ik breng mijn aanstaande vrouw Ans Roonaard mee. Later zal ik u alles nog wel beter uitleggen - nu wil ik u alleen dit zeggen: zij heeft me daar boven water gehouden. Wàt ze voor me geweest is, dat kunnen jullie nooit begrijpen. Maar loslaten doe ik haar nooit meer.

Zij komt alleen nu mee kennismaken, dan gaat zij terug naar haar werk - ze is boekhoudster aan een fabriek daar - tot we trouwen kunnen.'

Francine keek naar het portretje dat uit den brief viel: een gewoon gezicht, niet jong meer - een naam die haar niets zei. Ze keek naar de donkere oogen, den beslisten mond. Haar vrouwelijk instinct zei haar, hoe deze vrouw den zwakken jongen overheerscht had en nog vasthield.

Zij zat stil. Het was niet wat zij voor haar eenigen zoon gehoopt had - haar vaders naamgenoot! Maar zij zag alles nu anders dan vijf jaar geleden. Er was zooveel gebeurd. Er was zooveel verloren. Zij klampte zich aan wat daar jong bij haar hoorde. Er was hier nòg de vreeselijke ziekte in het dorp, die zooveel jongens had weggemaaid - die je had doen beseffen hoe broos het bezit was van al wat je liefhadt. Ze was gaan denken als zij iederen dag de begrafenissen trekken zag langs haar huis, van een dochter - een zoon: 'Wàt

klaagde en zorgde je ooit zoolang je het leven, het kostbare nog hadt!'

Melgers zakte ervan weg in melancholie. Hij was mager en bleek na zijn ziekte, die zijn toch al geschokt zenuwgestel had uitgeput.

Net begon er wat lucht te komen na den wapenstilstand, griep die eindelijk minderde. Doodsangst had hij uitgestaan om Frans.... en de meisjes. En nu was er dit. Hoe had hij zich op de thuiskomst van den jongen verheugd. Hield het nooit op!

Hij hield niet van werkende vrouwen. Hij had ze leeren kennen in de oorlogsjaren, er waren zaken waar haast geen mannelijk personeel meer was; overal dezelfde juffertjes die allen op elkaar leken, allemaal dezelfde gezichten, dezelfde uitdrukking, en een accent dat je voelde in je kiezen. Hij dacht aan Hartonius die zoo tobben kon over zijn jongen. Daar ging de zijne!

'Zoo raak je je kinderen kwijt,' zei hij somber. 'Wat merk je nog van ze - je ziet ze haast niet meer, je kent ze niet meer. Ze vragen je niets, ze hebben je niet noodig.'

'Ik ben ze *niet* kwijt. Ik wil ze niet kwijt,' zei Francine.

'Ze laten je wel los.'

'Dat zal wel. Er is een tijd geweest, dat wij ook onze ouders loslieten. Maar zij ons niet. Daar komt het op aan.'

'Dat was toch anders, het ging allemaal toch anders,' tobde hij.

Maar Francine schreef met haar groote onvaste letters een brief aan Fred. Dat hij welkom was met Ans.

Op den eersten Zondag kwamen zij.

Francine had, zoover de voedselnood het toeliet, een klein feestmaal aangericht. Zij had er moeder bij willen hebben, maar die zag op tegen de reis.

Ans Roonaard zat tusschen haar aanstaande familie, innerlijk verlegen, hetgeen zich uitte in een wat verscherpten bazigen toon tegenover Fred, en een telkens uitschietenden korten lach. Er was iets onbeschaafds in haar, dat Fred hier voor 't eerst opmerkte tusschen zijn moeder en zusters; en wat geagiteerd zat hij op te letten, terwijl zij eenvoudig en onopgesmukt vertelde van haar werk op de fabriek, en ook met een enkel woord van haar thuis, waar zij voor haar broertjes en zusjes gezorgd had....

Zijzelf vond het niet prettig hier. De aanstaande schoonouders waren wel vriendelijk - die zusters wist ze nog niet goed, de oudste leek haar wel - maar zij kon niet op haar gemak komen in dit familieleven, waar - dat zag zij onmiddellijk - Fred zich behagelijk in koesterde als in iets lang ontbeerds - en waarvan zij den gesprektoon, het ongedwongene niet kende. En haar intuïtie zei haar, dat zij hier tegenover Fred niet op haar voordeeligst uitkwam.

Later met haar schoonmoeder alleen gebleven, praatte zij over Fred; en Francines scherp helder inzicht had onmiddellijk geraden een wanhopige liefde van dit oudere meisje voor den beminnelijken zwakken jongen, die zich hier verstopte onder een gewilde kameraad-schappelijkheid.

Fred was zóó gelukkig weer thuis te zijn, dat hij telkens moest opstaan, de kamer doorloopen, den tuin in, het huis door; en dan weer teruggekomen zeggen:

'En dat 't nu *uit* is. Dat ik niet meer terug hoef, in die smerige verveling en zwijnerij. Kind, Ans, dat we als fatsoenlijke menschen ons leven zullen hebben samen, in een behoorlijk huis hè?'

Dan keek hij naar buiten, waar de dorpelingen slenterden in de straat, de verlaten weiden zich groen en wazig strekten in den November-dag; en hij omhelsde opeens zijn moeder in een kinderlijke blijdschap.

Later op den middag praatten ze over boeken. Vertelden ze samen wat ze gelezen hadden, hun oordeel, hun strijd. Zij hield veel van levensbeschrijvingen van groote mannen - hoe die gezwoegd en geleden en getobd hadden, dat trok haar.

'Als we getrouwd zijn, zullen we véél lezen,' zei Fred. 'Zoodra ik maar afgestudeerd ben en een baan heb.'

'Den eersten tijd kan ik ook nog werken blijven - ik vind wel wat,' zei Ans.

'En wie zal 't huishouden doen?' vroeg Melgers. Hij had er stil en somber bij gezeten.

'O dat doen we zoo beknopt mogelijk. We gaan niet in een huis met veel kamers wonen, en allerlei dingen die nutteloos werk geven. Maar we zullen het goèd hebben, Fred hè?'

Voor 't eerst zagen ze de weerhouden warmte doorbreken in haar gezicht.

Zij was het die op den tijd lette.

'Jongen, we moeten weg.'

Toen zij vlak naast elkaar stonden, moest Francine denken hoe wonderwel hun lange ranke gestalten te zamen pasten, ondanks alle verschil van afkomst en aard.

Aarzelend bukte Ans zich naar haar schoonmoeders kleine sierlijke figuur.

'Ik zal u maar een zoen geven, dat mag zeker wel,' zei ze met een poging tot scherts. Maar haar oogen zochten snel en gretig de gelijkenis af in dat gelaat met Fred.

Samen stonden Melgers en Francine hen na te kijken, zooals zij altijd de kinderen hadden nagezien bij het hek. Toen ze den hoek om waren, zei hij:

‘Ze is hem volkomen de baas.’

Ze zag Ans' oogen voor zich, en zei:

‘Geloof jij, dat....’

‘Ze man en vrouw zijn? Geen twijfel aan. Dat soort meisjes zorgt wel het tot 't uiterste te drijven.’

‘Maar hij is gezond geworden, en flink en vroolijk,’ zei zij, en ze dacht aan den nerveusen jongen die hier op den mobilisatiedag gestaan had.

Hij vond dat zij dit alles licht telde, kreeg het vereenzaamd gevoel terug van lange jaren, dat hij haar niet kon volgen in haar gedachtengang - en hij piekerde over zijn verloren illusie: een elegant, snoezig schoondochtertje.

LX

MIES was vroeg naar bed gegaan: zij moest weer vroeg op, den volgenden morgen. Zonderling vermoeid had haar deze dag. Zij lag op haar oude meisjeskamer te staren naar het behang, en dacht aan die twee: Fred en Ans.

Het was misschien het eenige toch ten slotte in het leven van een vrouw, zóó voor een man te kunnen voelen.... Als je je daar aan vast kon houden.... hoe veilig, hoe zorgeloos leek dat - zoo maar rustig wat ploeteren in eigen huis.... Maar zij voelde voor geen een man iets. Zij kon ook niet als Jen leven - ze had niets dan haar werk, en dat verloor ze.

Er sprong iets in haar terug. Oh! dàt niet denken! Haar werk, was haar heilig geweest. Maar de aardbeving in haar denken en voelen, het woord, waar zij niet meer van los kon komen, dat in een twijfel aan zichzelf alle vreugde, alle zekerheid ook in haar had ondermijnd.

Verantwoordelijkheid - ja, wat Speider, die het recht had zoo te spreken: de knapste internist en tegelijk van een uiterste nauwgezetheid - zei, het was waar - waarom had zij dat alles niet eerder ingezien? Waarom was zij, die toch altijd niet makkelijk geleerd had, en ook wist dat zij niet vlug dacht, wel zuiver en aandachtig speurend, maar altijd wat langzaam, moeielijk - waarom was zij altijd maar zoo zeker geweest dat *zij* die moeielijke loopbaan wel machtig zou zijn. Of.... zij hàd niet gedacht - zij had het altijd maar voor zich gezien als iets dat vanzelf sprak, maar niet - zich zèlf gezien!

En nu ineens zag zij zich - en zoo stumperig, zoo'n middelmatige tobber, en het maakte, dat op eenmaal haar verstand scheen stil te staan. Niets kon ze meer denken nu zonder te twijfelen....

Mies duwde haar hoofd in 't kussen, schreide wanhopig haar angst.

haar ellende uit. Opeens gaf ze bijna een kreet: een zachte wang kwam tegen de hare, een arm werd om haar heengeslagen.

‘Mies wat is er? Huil zoo niet....’

Mies overeind, schreide als een ongelukkig kind tegen Jenny aan; de oude Mies uit hun kinderjaren met haar zware donkere vlechten.

‘Ik kan niets meer - ik heb geen moed meer - ik zal 't nooit kunnen!’

‘Jij niet? Stil, laat vader en moeder niet hooren - wat is er dan?’

‘Ineens - de prof met zijn gehamer op de verantwoordelijkheid van den medicus. Ik heb een gevoel gekregen, of ieder woord op mij toepasselijk was. En nu kan ik niets meer - walg ik ervan.’

‘Dan schei je toch uit....’

‘Neen o, je kunt niet begrijpen - als ik het opgeef.... ben ik alles kwijt.... Ik kan er niet van slapen, daar word ik ook zoo akelig van, ik heb altijd goed kunnen slapen....’

Jenny staarde in 't donker. ‘Mies ook? Vergiftigd zijn we,’ dacht ze, ‘met de zenuwen van onzen vader, met de onrust van moeder. Fred en ik. Maar Mies? Die hàd iets wat haar de moeite waard was, die zwoegde voor iets. Mies mocht niet haar werk verliezen! Dat je geloofde wat zoo'n prof zei! Dat het indruk op je maakte! Je hadt toch je eigen overtuiging....’

Ze streelde over het donkere haar.

‘Slaap nu maar, lieverd,’ zei ze met de teederheid die ze diep verborgen voor Mies had. ‘Houd het vast. Dit gaat wel voorbij.’

Den volgenden dag zat Jenny Melgers tegenover professor Speider. Ze keek hem oplettend aan met haar vorschende wijde oogen toen ze uitgesproken had, en hij nog steeds zweeg.

Komiek: een jaloezietje van rimpels van zijn kruin af tot zijn kin, dat telkens werd opgerold en weer neerzakte. Onder de witte wimpers keken twee grijze oogen vinnig naar haar.

‘De zaak is dus als ik 't goed begrijp, dat ik een misdaad op mijn geweten heb. U zegt, uw zuster....’

‘Ja professor, ze is een ernstige werkster - 't is bij haar maar niet zoo'n bevlieging. Van klein kind af is haar ideaal geweest dokter worden. Ze is ook aldoor gelukkig in haar studie geweest - tòt u dat nu in haar kapot hebt gemaakt.’

‘Dat geluk? Tragisch.’

Wat 'n kerel! ‘Neen, niet tragisch maar wel miserabel. Ze is door uw woorden opeens gaan twijfelen aan zichzelf.’

‘Dan stond ze op slappe schragen.’

‘Dat is misschien beter dan op zulke olifantspooten die door geen twijfel te schokken zijn.’

‘Hm.’ Het jaloezietje vloog in de hoogte en weer neer. Nogal een vermakelijk wicht. Een hagedisje, zoo glad, zoo vlug.

Jenny keek hem koud aan. Ze wist dat zijn dochters bekend waren om hun ontzettende bijdehandheid, doordat voortdurend hun geest zich had moeten scherpen in verweer tegen den zijnen.

‘Ik kwam u vragen professor, wilt u nu niet probeeren haar zelfvertrouwen weer opnieuw te wekken? Met haar praten?’

‘Ik ben geen dominee.’

‘Neen, dan zat ik hier niet. Ze heeft ook geen dominee maar een professor noodig. Speciaal u. Daarvoor kwam ik hier.’

‘Roerend.’

‘Mijn onnoozelheid?’

Op de rimpels - heel hoog. Twee vinnige kleine oogen starend onbewegelijk onder de roode oogleden. Een roofvisch vóór hij op zijn prooi losschiet. Dan ineens een grijs geruite smalle rug - een ruk om - een lang lichaam vlak vóór haar.

‘Studeert u ook?’

‘Ik? Neen professor, gelukkig niet.’

‘O. Ben ik ééns.’

‘Dank u.’

‘Ja ik bedoel geen hatelijkheid....’

‘Dat is toch niet waàr??’

Een pretgrinnik diep uit een slechtgeschoren keel. Jaloezietje op en neer.

‘Nou vooruit! Ik zal zielverzorgertje spelen.’

‘Niet spelen. Zijn.’

Oogen, onbewegelijk nieuwsgierig spiedend.

‘Wàt doet u dan nu eigenlijk?’

‘Ik? O - ik speel een beetje piano.’

‘Een beetje? Een béétje? Je speelt of je speelt niet. Maar een beetje!’

‘Dan speel ik niet.’

‘Dat geloof ik niet.’

‘Nu - dan speel ik.’

‘Ja dat zal wel zoo zijn. Wel waarschijnlijk.’

Het jaloezietje hoog, taxeerde waardeerend.

Zij merkte het. Haar groenbruine oogen koel verachtten.

Dat al die kinderen erover in zaten wat zoo'n man zei of decreteerde. De onzinnige macht in zulke verhoudingen. Mies met haar ernst, haar warmte - absurd....

Voor Mies gingen de dagen voorbij onder den druk waaraan zij zich niet ontworstelen kon. Oma keek haar soms aan, en vertelde dan wat uit over grootvaders praktijk, uit den choleratijd....En Mies luisterde, zei met een moeielijk lachje: ‘O ja oma? Wat waren die dingen toen erg - maar eigenlijk nu die griep....’ en dan zweeg ze weer, en Annette dacht een beetje verdrietig: ‘Och, ik ook met mijn goedige verhaaltjes uit den ouden tijd - ik moest me maar stil houden.’

En Mies ging door op haar gepieker. ‘Wat beteekenden goede examens, als je wist, dat je gelukkig was geweest - dat er honderd kansen tegenover stonden waarbij je hadt kunnen kelderen. Ze keek er den anderen op aan. Hoe kwamen die allemaal zoo vroolijk, zoo onbezorgd. Was ze maar nooit bij Speider gekomen.... Och dat was uitstel van executie geweest. Misschien maar goed nog bijtijds. Maar wat moest ze nu....

Ze smeet op een dag haar boeken neer, trok nonchalant een ouden mantel aan, ging de stad in naar het Vondelpark.

In den vijver was een hond aan 't zwemmen. Ze stond te kijken naar 't gespartel en dacht: Ik wou dat ik een hond was. Tot 't beest op een schel gefluit plotseling den kant opkrabbelde, zich haast tegen haar aan begon uit te schudden.

Mies' goed humeur schoot in een lach.

‘Ben je mal! Is er geen andere plek om je uit te schudden!’

Toen was er achter haar een stem die haar bijna op deed springen, zoo raakte hij haar zenuwen.

‘Pardon! Der schwarze Teja kent nog niet de hedendaagsche goede manieren. O nu zie ik 't, neemt u mijn hond niet kwalijk - *ik* ben er niet debet aan!’

Zij lachte moeielijk. Zijn gevatheid maakte haar ziek.

Hij stond te knipperen in de zon. Het jaloezietje ging op en weer neer. Zakte laag.

Daar hadt je nu waarachtig dat kind waar hij mee praten moest. Net als je eens voor je plezier gezellig met je hond uit was! Maar het hagedisje wou het.

‘Hm. Wandelt u veel?’

‘Ik fiets meestal professor.’

Leek niets op 't hagedisje. 't Goedhollandsche slag waar perfecte vrouwen en moeders van groeiden. Wat deed dat kind in zijn vaarwater.

‘Fietsen is ook een gezegende tegenbeweging voor de studie. Hoofd - beenen. Waarom kijkt u ineens zoo donker?’

‘Ik weet niet dat ik dat doe professor.’

‘Als een mensch zoo iets niet bekennen wil, zit er wat.’

Blauwe oogen smartelijk bezeerd. Lippen op elkaar.

‘Ja, dat moet u toch weten - medicus in den dop.’

‘Ik weet niets professor.’

‘Ho. Dan zit er dàt.’

‘Neen - ik-e - neen 't is....’

‘Nou - nou - noù!!’

‘Ik kan beter verpleegster worden!’

Bijna had hij gezegd: ‘Natuurlijk, daar ben je geknipt voor.’ Maar 't hagedisje zou hem villen.

‘Zoo. Dus je wou de boel overboord gooien.’

Ze probeerde te kijken in de rimpels - schaamde zich opeens onbestemd.

‘Overboord. Eerst met alle geweld willen - en nu het tegen-slaat....’

‘O nietwaar!’

‘- wat zwaar valt - uit ineens!’

‘Neèn - neen u -’

‘Weg ermee!’

‘Professor, dat moet u niet zeggen, want u weet niet....’

‘Neen, dat ik een ezel ben vertelden mijn vrouw en mijn dochters me al....’

‘Ik.... 't is: ik ben bang geworden. Ja, dàt is het. Ik weet ineens dat ik niet knap genoeg ben.’

Nu kijkt hij me aan als grootvader soms kon doen. Nu denkt hij: schaap, liep je maar liever met een kind in je armen dan met al die boeken.

Zij merkte niet, dat de tranen van woede, onmacht en bezeerdheid langs haar gezicht liepen. Hij vond haar ineens zoo jong. Een baby. Veel jonger dan 't hagedisje. En wàt 'n verdriet! Heelemaal onnoodig! Ze zou de wereld niet verbijsteren met het licht van haar geest, maar waarom zou dit kind niet evengoed haar kans hebben, neen eerder, dan de hoopen middelmatige of stomme jongens, die toch ook over een poos een bord met arts erop aan hun deur zetten.

‘'t Is weer niets dan vrouwelijke ijdelheid,’ viel hij aan.

‘Wat?’ riep ze driftig.

‘Ja. Je hebt je altijd voorgesteld dat je een knappert zou zijn, een kraan, redster van menschenlevens en zoo meer van die koeken romantiek. Maar nooit de werkelijkheid gezocht. Nooit dat je zou hebben te ploeteren dag aan dag door de modder van je twijfel, van je angst. Telkens weer. Is 't soms niet waar?’

Ze keek op; getroffen.

‘Ja.’

‘O. Het was nog nooit in dat breintje van je gedaagd hoe we allemaal - als je een kerel bent met een hart en geweten tenminste! - dag aan dag vechten met ons béétje kennis in benauwenis en twijfel, omdat er zoo ontzettend veel van afhangt. Nooit aan gedacht hè? Welnee - nu het jou eindelijk bereikt, val je om -’

‘O maar, ik....’

‘- denk je dat je de eenige bent....’

‘Maar ik was....’

‘- maak je er een drama van....’

‘Ik hèb heusch nooit gedacht dat....’

‘anderen óók wat voelen. Neen.’

‘Och professor, maar ik voelde me de stomste van allemaal.’

‘Ja, de waanzin van het uitverkoren martelaarschap.’

Hij stak zijn sproetenhand uit.

‘Jongejuffrouw! Als u nòg eens iets hebt....’

‘O professor - ik geloof....’

‘Ja ik ook. Teja! Teja! Waar zit dat beest, we krijgen allebei op onze huid als we te laat aan 't eten komen....’

Toen Francine, verwonderd dat Mies nog niet op was, een paar dagen later 's morgens boven kwam, vond zij haar liggen zooals zij als kind lag: met haar wang op haar hand in een gezonden diepen slaap.

LXI

CLOESE zat bij Annette Craets. Hij bezocht haar geregeld een keer in de week, bracht haar de vruchten uit zijn kassen op Amstelzicht - een bloeiende zeldzame plant - een late roos. En zij zag hem gaarne komen. Hij toch was met Bergema en Truida - Leedebour ging niet meer uit - de eenige overgeblevene uit den jongen tijd die nog kwamen hier; zij verlangde naar hun bijzijn, want met hen kwam altijd veel van Frederik mee. En zij luisterde. De nieuwtjes van de stad vertelde hij haar. Van den grooten uitleg naar het zuiden, die nu na den oorlog zijn beslag kreeg. Als je daar liep, voelde je niet meer dat je in Amsterdam was. En dan gingen zij samen op een zonnigen dag den tuin door, langzaam; zaten een oogenblik onder de beuk, en keken naar de grijze gevels van de Kerkstraat. Dan ging daar Frederik die zei: ‘Kàn je je iets mooiers bedenken dan zoo'n oude stadstuin.’ En Annettes oogen werden groot; haar vriend bukte zich, raapte haar zakdoek op die van haar schoot was komen glijden....

Maar in den avond soms ook kwam hij, en sprak over den tijd die nog donker en zwaar was over de landen. Wilsons woord, waarnaar hij gestreden had door zware oorlogsjaren heen, dat hij in een hooge roeping meende te zullen vervullen: a peace without victory - had zich in gruizels verpletterd tegen den haat van Lloyd George en Clemenceau.

De droomer, die zoo juist en schoon de dingen gezien had in den eigen verheven geest, die gekomen was naar de vredesconferentie, gedragen door 't besef van een heilige roeping - hij stond, een hulpe-looze, die het woord niet vond op het dwingend moment zelf tegenover vlijmscherp gewette geesten, snelle polemieken der Europeesche diplomaten.

Het was niet Wilson geweest die den stempel drukte op het verdrag van Versailles. Clemenceau's geest: het vredesverdrag moet bevestigen de blijvende machteloosheid van Duitschland, had het algeheel doordrenkt. En onder dien ijzeren vuist stierf een groot land langzaam weg. Van Stance De Block kwamen brieven, en Annette las aan Cloese eruit voor:

'Annètje, we hebben onze jongens thuis gekregen, maar hoe. Hun vader is in een gevangenkamp in Frankrijk gestorven. Ach, ik kan er haast niet over schrijven. Wilhelm heeft een arm verloren, en zijn gezicht is door een kaakfractuur geheel verminkt aan één kant. Karl is nog steeds niet hersteld van een gasvergiftiging - hij heeft weken in een lazaret gelegen. Hij is als een versufte zenuwzieke teruggekomen - herinner je je nog den vroolijken knappen jongen?

Ze hebben me nu meer dan ooit noodig - en in al deze ellende heb ik dikwijls gedacht: ik heb veel verloren maar ik heb ook veel teruggekregen. Een heel gezin dat mijn hulp nog kan gebruiken - is dat geen zegen?

Jij en ik zien elkaar niet meer, maar we zullen aan elkaar denken; we hebben zoovéél samen te denken, en dat is als je oud bent het beste.'

Annette liet den brief in haar schoot vallen. Cloese en zij zagen de mooie groote Stance met haar zonnigheid, haar liefde, haar moed. Zoo was zij gebleven.

'Per slot,' zei Cloese, 'veranderen we eigenlijk niet. Ik heb iemand gekend die zei: niemand wordt ouder dan achttien jaar. Dat is waarschijnlijk waar. Het kind in ons groeit uit, maar de eerst aanwezige eigenschappen blijven in ons onveranderd. En op onzen ouden dag zijn we met al onze veroverde ontwikkeling, ons leven en streven en lijden, nog het kind dat we eens waren.'

Hij dwaalde af, merkte niet dat hij zweeg. Hij keek naar Jetjes portret, dacht in een groote vermoeidheid:

'Hoe lang nog....'

Annette kende dit van hem. Na een poos ging hij door of er geen pauze geweest was. Hij dacht in een bezorgdheid: de Craetsen hadden veel verloren. Als het waar was wat hij had hooren verluiden, dat Pieter uit zaken ging, wat moest Annette dan....

Zij zelf zweeg wat zij naderen zag alsof het haar reeds gezegd was. Als Pieter trouwde, dan zou hij ook alles van dit oude leven willen afschudden. Zij had den tegenzin in het werk iederen morgen iederen avond in zijn oogen gelezen - hij zou uit de zaak gaan.

Toen de gedachte voor het eerst bewust in haar was geworden, had haar hoofd in eenzaamheid zich gebukt als onder een slag.

Dan kon zij niet meer alleen in dit groote huis blijven. Te goed

wist zij, dat ook Frits een eigen weg zou gaan. Het huis waar zij met Frederik geleefd had zou zij verlaten - ergens klein gaan wonen - met een dienstbode. Of op kamers.... Ze proefde het als een bitteren smaak op haar tong, het was of haar heele huid oprimpelde in een afschuw voor zoo'n toekomst. Voor 't eerst wist zij dat voort leven in dit huis waar Frederik geleefd had, nog de eenige troost was geweest.

Toen Pieter er eindelijk toe kwam het tegen haar uit te spreken, kon zij kalm zijn.

'Ik begrijp het allemaal wel,' zei zij.

Zijn gezicht zonk in. *Zij* had hem alles zoo licht gemaakt; hij dacht voor het eerst in deze moeielijke maanden, waarin hij hardnekkig naar het eene doel toe worstelde - dat van iedereen zijn moeder hem ten slotte het naast gestaan had. En hij wist wat hij haar aandeed.

'U kunt blijven leven als u deedt,' zei hij en schaamde zich.

'Ja, ja,' zei ze haastig heesch. Ze wenschte niet over zichzelf te spreken. Ze luisterde naar zijn plannen. Hij wilde een klein huis koopen dat hij in Soest had gezien - heelemaal buiten stond het. Daar wilde hij tegen den zomer met Rosa in trekken.'

Hij waagde te zeggen:

'Zoudt u niet buiten willen gaan wonen op Mon Désir?'

Ze trok in afkeer terug.

'Ik zal Mon Désir verkoopen,' zei ze.

Ze verwonderden zich allen. Moeder had zóó gehouden van het buiten, was er alle jaren zoo verlangend heengetrokken. Zij wisten niet, dat het zich thans voor haar verbond met de gedachte hoe Frederik altijd met tegenzin daarheen gereisd was. Zij wist, dat zij er niet meer zitten kòn en uitzien in 't laantje, met de niet af te schudden herinnering hoe moe en warm, hoe geduldig hij daar aangekomen was. Er zouden er ook te veel zijn die niet meer kwamen - Frederik - Jetje - Philip....

Van dit alles sprak zij niet tegen haar kinderen. En ook niet tegen haar vrienden. Eén miste zij onder hen: den oudsten, vertrouwdsten aan haar ziel. Naar hem keek zij uit als om hulp.

En op een dag stapte zij in een auto, reed naar den boekwinkel van Karel de Roos.

Hij kwam aanloopen, en een diepe ontroering schokte hem toen hij haar zag uitstijgen, heel bleek, de heldere bruine oogen groot als in pijn. Gesteund door hem kwam zij binnen.

'Waar wil je zitten?'

Ze aarzelde even. 'In de kamer.'

Zij zaten tegenover elkaar en zagen elkaar aan. Het leek gisteren dat zij hier zaten als kinderen. En zij zei, wat zij tegen niemand gezegd had:

'Karel, ik zal mijn huis uit moeten.' Ze vertelde hem van Pieters huwelijk. Zij klaagde niet, maar hij tastte geroerd en verblijd dat ze hierheen gedreven was door haar leed. Dan sprak ze over Frits.

'Vindt jij dezen bundel ook minder goed?'

'Ik vind ze onbezonken, onrustig. Wonderlijk op zijn leeftijd, nà wat hij eenmaal gemaakt heeft. Maar ik kan het niet anders zien dan als een schakel in zijn gansche wordingsproces. De tijdgeest heeft hem te pakken gekregen.'

'Cloese gooit steenen op den geest door den oorlog ontstaan.'

'Ach voor 't oogenblik kan ik hem geen ongelijk geven. Maar wat is het oogenblik? Dat gaat voorbij. Ik gelóóf niet aan een slechten tijd, ik geloof alleen maar aan noodwendige phasen in den grooten keten, die daarin passen zooals de nacht in het etmaal. Er is geen reden om te vertwijfelen. En het nieuwe dat geboren is, waarvan de eerste verschijnselen er ontwijfelbaar *zijn*, heeft alles al aangeraakt - ook de miserabelste elementen. En ze misschien al zoo verteerd, dat ze nù pas zich in al hun vermolmdheid toonen.

'Jij bent een onverwoestbaar optimist,' zei ze zacht.

'Ik ben een onverwoestbaar geloover, dat is nog wat anders.'

Hij zweeg en dacht, waaraan hij uur na uur dacht, sinds Kornelis was thuisgekomen als een, hem thans totaal ontgroeid. Die al wat hijzelf totnogtoe krampachtig had weten hoog te houden, als waardeloos verwierp; slechts uit een restje dankbaarheid hem spaarde nog, maar zweeg tegenover zijn beweren met een laatdunkendheid, erger dan woorden.

En ook hij begon te spreken tegen haar, de eenige tegen wie hij altijd alles had willen zeggen:

'Als ik niet geloofde in een toekomst, zou ik haast niet kunnen volbrengen wat aanstaande is. Kornelis is nu thuis....'

Ze viel hem heftig in de rede:

'Is die jongen ondankbaar? Is alles wat je hem gegeven hebt voor niets geweest?'

'Ik wil dat niet zoo noemen. Onze kinderen hebben onze idealen niet meer, maar zij hebben andere. En ik vraag: zijn de onze nog van zooveel kracht, dat we de hunne daardoor niet zouden dulden?'

Hij wachtte een poos. Om hen viel het donker. Toen hij eindelijk doorging, was zijn stem kort van adem.

'Toen ik in de oorlogsjaren correspondeerde met al die jongens, heb ik zooveel ik maar kon overgestort in hen wat ik voor mezelf

als het hoogste beschouwde - wat me altijd heilig is geweest. Maar sinds Kornelis is thuisgekomen - als hij hier weer zit met al zijn vrinden, dan merk ik dat ze een weg gaan waar ik niet meer kan volgen. Ook omdat ik niet wil. Ik krijg het gevoel dat ik sta te roepen al wat ik kan, en ze luisteren niet, ze loopen me omver.

Kornelis komt bij me en zegt: 'Oom, die oude dingen wil niemand meer lezen. Er is vraag naar amusementslectuur - dàt moeten we hebben.'

Zeg ik dan: 'Zulke dingen heb ik in *mijn* zaak nooit gehad,' dan haalt hij zijn schouders op. 'Nu ja - u. U hebt den oorlog niet meegemaakt, u begrijpt die behoefte niet. Overal - in 't buitenland ook, wordt verlangd naar een heel ander soort litteratuur. Het is uit met de belangstelling voor dat uitrafelen, die tamme psychologische kunst. We willen sterke effecten, we willen in de litteratuur het spannende boeiende leven van den tijd.

Nu weet je Annètje, de psychologische kunst is mijn liefde geweest. Het was me eenmaal een openbaring. Ik heb ervoor gevochten. Ik heb 't nòg lief. Ik kàn dat andere in mijn winkel niet verdragen. De nieuwe litteratuur geeft maar den eenen kant van 't leven - den sexueelen. Het is of er niets meer naast bestaat. Ik heb eens een schrijver hooren zeggen: na het vijftigste jaar begint iemand pas te leven. Dan laat de passie af en begint het menschheidsleven. Maar van een leven als mènsch is nergens sprake in de litteratuur die de jongen hier wil.'

'Dat hoef je toch niet in te willigen, het is toch joùw zaak!'

Hij glimlachte stil.

'Jij hebt eigen kinderen. Zeg jij tegen hen: Je hebt geen recht zoo te leven, te denken, te voelen als je doet? En ik dan? Kornelis is mijn zoon. Ja. Ik heb van hem als kind alle vreugden gehad, die een vader van een jongen hebben kan. Zijn vroolijke jeugd, zijn aanhankelijkheid heeft me bewaard voor vereenzaming en verdorring. Ik ben hem veel schuldig, meer dan hij mij.

Vroeger had ik me dat altijd zoo voorgesteld: ik zou tot het eind van mijn dagen in de zaak blijven - naast den jongen; ik zou hem tot steun zijn met mijn ervaring - enfin, de zaak zou *mijn* zaak blijven met hèm erin, begrijp je. En nu ben ik sinds zijn terugkomst gaan inzien: de zaak die van hem wordt, moet dan ook alleen van hem zijn.'

Ze sprong bijna op.

'Karel! Onze eigen oude winkel! Wil je daaruit??'

Haar stem sloeg over, haar handen beefden toen ze den rouwsluier neerstreek.

Hij keek haar niet aan. Hij was een oud man - maar die kreet uit haar trouw hart sloeg een brug naar de jongere jaren.

'En wat moet jij dan?' vroeg ze langzaam met een lage stem.

Hij keek op.

'Wat doe *jij* Annètje?'

'Ach ja,' zei ze, 'ach ja....'

Om hen vulde de schemering de kamer. Ze waren oud, zij traden terug voor het jonge geslacht. Vrijwillig - een eervolle terugtocht, met veldheerstalent gekozen op het juiste moment.

Uit de Warmoesstraat drong flauw het straatrumoer door.

Ze luisterden er beiden naar.

Toen zij opstond was het bijna donker. In den winkel hielp Kornelis een klant.

De oude deftige vrouw in haar rouwgewaad keek hem nauwelijks aan, groette zeer uit de hoogte.

Moeielijk, gesteund door De Roos en den chauffeur, steeg ze in. Door het raampje zagen haar oplettende heldere oogen sterk en onafgewend naar den kleinen ouden man, die blootshoofds op de ingezakte stoep stond.

Hij stond er nog toen de auto al verdwenen was. In een afkeer om naar binnen te gaan.

LXII

HOLLAND kreeg als altijd den golfslag van den grooten springvloed in het vier jaar lang wild bewogen Europa. In Amsterdam brak de geest van den tijd zich baan in alle standen; alles luisterde op bij den klop en deed open. Er was na den oorlog een gulzig begeeren naar vermaak - er was een ongebondenheid in kleeding en mode - er was de reactie van een ontbering die de fijnere lijnen uitwischte, den smaak had vergrofd.

In het smalle huis op de Heerengracht keek Louise Craets star en roerloos de veranderde wereld aan. Een wereld waartoe zij niet meer behoorde. Recht en statig zat haar zeer mager geworden lichaam in den hooggerugden stoel; staarden uit haar gelaat van oud idool, vervallend onder de steeds gitzwarte pruik, de tragische groote zwarte oogen naar wie daar eenige oogenblikken tegenover haar kwamen zitten, en spraken van dingen die zij niet meer kende, niet meer begreep.

Zij had begeerd dat háár persoonlijk alle rekeningen van Carolines verpleging toegezonden kwamen. En iedere maand zat zij op haar slaapkamer voor haar toilet, en keek zorgvuldig de lange eentonige lijst na. Haalde uit haar geldkistje de bankjes, verzegelde en lakte den brief...

Dan de oogen opslaand naar den spiegel, zat zij soms lang te staren in haar eigen beeld. Vreemde gedachten speelden door haar hoofd, verleden en heden smolten ineen.

Zijzelf een kind in 't huis te Utrecht - met de zusjes, het broertje. Een mooi kind hoorde zij zich noemen. Phientje die zoo leelijk was - Caro lag nog in de wieg. In een wonderzalig licht stond het alles - licht dat uit een lentetuin naar binnen viel, zon door vuurrood jong beukenblad....

Dan keek zij rond, zag haar eigen slaapkamer met de fletse ver-

schoten meubelen - zag haar eigen versteend gelaat in den verweerden toiletspiegel, waar uit ontelbare rimpels en vouwen de zwarte oogen smartelijk staarden. En haar bevende hand doofde plotseling het licht.

Maar uit het groote bed met de damasten gordijnen stegen soms zuchten op - zoo diep en klagend dat Mijntje het hoorde. En op kousenvoeten binnensloop, de kaars schuttend met haar hand:

'Scheelt de juffrouw wat?'

Doch als zij bij het bed stond, sliep Louise vast. De mond stond open, de onderkaak verzakte. En nu de gitzwarte pruik over het standaardje hing, gaven de totaal witte haren haar een plotseling vreemd eerwaardig aanzien.

Het bleek moeielijk voor het groote huis een kooper te vinden. Niemand wenschte meer een zoo groot huis in de binnenstad te bewonen, dat een talrijk en goed personeel eischte. Het zou wel het lot gaan deelen met zoovele der oude grachtenhuizen: verkocht worden voor bank of kantoor. Maar in Annette was een wonderlijke zorgeloosheid gekomen wat haar verhuizing betrof; een gevoel ook, of dit afscheid eigenlijk niet zóó ingrijpend meer kon zijn, nu Frederik haar reeds was voorgegaan. Naar haar kinderen keerde zich in dezen zomer waarin zij langzaam scheen op te teren, al haar aandacht en liefde; en in de oude huiskamer leefde zij in volle aandacht de vele levens mee.

Lou Craets had er gezeten. Nu de N.O.T. werd opgeheven verloor hij zijn baan, maar door invloed van een der directeuren zou hij geplaatst worden in Den Haag bij een bank. Hij was een keurig Haagsch jong heer geworden - een echte Craets met zijn mooi besneden fijn gezicht, en zijn nog altijd aanhalige liefde voor zijn grootmoeder.

Een totaal ander type dan Willem Hartonius, die tot een grooten kerel was uitgegroeid, in een sportpak met lagen boord; met zijn heldere blauwe oogen stralend van plezier in zijn verbrand gezicht was hij haar komen vertellen dat hij naar Indië ging, in de koffiecultuur.

'Ik vind 't fijn oma, het werken daar op zoo'n onderneming! Vader is er nu ook mee verzoend. Alleen moeder vindt het wel erg. Maar jà - ik kan 't er toch niet om laten. 't Zal wel wennen.'

Hartonius kwam soms oploopen na het eten. Zij vond hem oud geworden. Met Sophie stond hij een maand later aan de IJkade, en zag zijn jongen, zijn eenigen waar hij nooit iets aan gehad had, die nu goddank wel terechtkwam, maar wat *wist* hij eigenlijk van hem - wegtrekken. Blij, verlangend, zonder eenigen spijt.

Voor 't eerst sinds hun huwelijk keek hij naar Sophie, in een verkleumd zoeken naar de eenige die hetzelfde ondervond als hij. Ontmoette hij haar verwijten, die ze nu eenmaal nooit inhouden kon, met iets van begrijpend geduld.

'We zullen voortaan in de verte met hem moeten meeleven.'

Voor 't eerst zei hij: *wij*. Altijd had hij *ik* gezegd, en zij greep in de eigen vereenzaming den mageren trait d'union dien hij haar bood.

Bij haar moeder zat ze en klaagde:

'Waarom moet ik, die maar één kind heb, hem verliezen! Frans die er drie heeft, houdt ze allemaal in de buurt. Waarom ik, waarom *ik* nu juist weer!' En ze schreide met haar bevende kin zooals ze als kind geschreid had.

Maar Lou Craets in zijn vacantie ging naar Els. Hij dacht aan zijn goede vooruitzichten, monter en vol zelfvertrouwen. Over een jaar konden ze trouwen misschien. Zuinigjes aan op een half bovenhuis. Knus, zoo'n vrouwtje die daar rondhummelde en 't huishouden deed - mooi vrouwtje als Els. Zijn Els.

Eigenlijk, nu de vooruitzichten zoo waren, moest zij dat dansen nu maar al laten. Ze kon dan weer bij oom en tante Hartonius thuis komen zoo lang, dat was toch veel beter - hun engagement zouden ze nu publiek maken meteen.

Hij vond Els alleen. Zij was gewend den laatsten tijd met ongeregelde tusschenpoozen, aangevuld door zijn trouwhartige langdradige brieven, plotseling hem te zien binnenkomen. En zij ontving hem uiterlijk nog dezelfde, innerlijk steeds meer bezwaard door de al dieper gapende klove.

Zij was zacht van aard en zij was laks. Zij zag er tegen op een band te verbreken, gewelddadig, die haar toch altijd nog lief was, en sinds haar kindertijd duurde.

Nu, bezig een dans in te studeeren, voelde zij zich gestoord door het argeloos vroolijk binnenvallen van Lou; geprikkeld ook door de overtuigde verwachting van haàr blijdschap om zijn komst. Haar kus was mat en vluchtig.

Het gesprek vlotte niet. Hij bleef bevroren en geërgerd haar aankijken, waar zij, een kleurige sjaal nauw om zich heen getrokken op de bank zat.

'Als een zigeunerin,' dacht hij misnoegd.

'Heb je 't koud, dat je in huis met zoo'n ding om zit?' vroeg hij geprikkeld.

'Ik vind hem mooi,' zei ze uit de hoogte.

‘Absurd,’ zei hij nog kribbiger. ‘Dacht je later soms je huishouden ook te doen met zoo'n doek om?’

‘Dat wil ik ook volstrekt niet.’

‘Wàt niet?’

‘Huishouden.’

‘Wat wil je dan?’ vroeg hij naïef.

Zij voelde als een pijn zijn vast vertrouwen in den waan: haar leven met het zijne verbonden. En ze wist in diezelfde pijn, dat ze nu uit barmhartigheid die illusie voorgoed moest vernietigen, dat elk uitstel wreedheid was.

Voor ze had kunnen antwoorden, ging hij door:

‘Mijn grootmoeder, mijn moeder, tante Sophie, die zitten toch niet met zulke dingen om. Die dragen een gewone japon.’

‘Ik bèn geen vrouw als oma Craets en jouw moeder en als moeder Hartonius. Dat is het verschil.’

‘Maar dat ben je toch altijd wel geweest....’

‘Dat geloof ik niet. Neen. In elk geval is mijn leven nu een totaal andere richting gegaan.’

‘Dat dansen bedoel je....’

‘Dat dansen - ja. Dàt is mijn leven.’

Hij keek dof, ongelukkig; streek opgewonden telkens door zijn haar.

‘Jij,’ kwam eindelijk heesch zijn stem, ‘jij wilt toch niet zeggen, dat je als mijn vrouw zoudt willen dansen? Je wil toch wat ik wil, Els? In een gezellig knus huisje op me zitten wachten - zoo dat ik daaraan denken kan op mijn kantoor....’

Ze had haar gezicht in haar handen laten vallen en schreide. Misschien ging het door haar heen - was dit de beste, de eerlijkste, trouwste liefde die haar ooit geboden zou worden; het was de eenvoudige gezonde diepe liefde die Philip Craets, die de oude Frederik Craets en oom Pieter voor hun vrouwen gehad hadden. En 't was verbonden met zooveel lieve herinneringen uit hun schooljaren. Maar evenals vader, vergaf ook deze jongen haar niet den eigen weg.

‘Ik kàn niet Lou,’ zei ze dof, ‘ik zou alleen je vrouw kunnen worden als je me dáárin vrij liet; en dan nog zou het voor ons beiden een teleurstelling worden.’

‘Ik zou je daarin niet vrij kùnnen laten!’ riep hij, woedend alleen al bij de gedachte.

Ze keek hem lang peilend aan.

‘Neen - jij moet een ander soort vrouw dan ik.’

‘Wat ben jij daar makkelijk en vlug mee klaar!’ wierp hij verbitterd, radeloos tegen. ‘Al die jaren heb ik me bij alle beroerdigheid

vastgehouden aan jou, en jij zegt kalmweg: jij moet een andere vrouw.'

Het ging door haar heen, dàt ze geen man wilde die zich aan haàr vasthield. En dan begon ze weer te schreien om zijn verdriet.

Hij keek op haar neer.

'Ik begrijp je niet - nu huil je. Waarom doe je dat als je niets meer om me geeft.'

'Dacht je dat ik het niet ellendig vind....'

'Komedie,' zei hij hard. 'Wie is de smeerlap die me je ontfutseld heeft?'

'Niemand. 't Is alleen, dat *dit*, mijn kunst, me zoo sterk opeischt dat er niets anders naast kan.'

Hij greep zijn hoed. In een wanhoop keek hij een moment rond - naar haar - er trilde iets boven in zijn hersenen. Toen zonder een woord meer of groet, stormde hij heen.

Els bleef ineengedoken lang zitten. Een vreemde stilte was met Lou's heengaan om haar gevallen, de leegte van 't weten dat hij niet terugkwam. Maar tegelijk een verlichting. Een gevoel van vrijheid.

Een ander gezicht kwam voor haar geest: oom Frits. Hij die alles altijd van haar gedachten begreep - die met *zijn* gedachten haar zoo nabij was, dat het soms scheen of het haar eigene waren. Zij bezon, dat hij er in geen vier of vijf dagen geweest was - zoo lang bleef hij nooit weg. Vandaag.... als hij vandaag niet kwam, ze verlangde naar hem, ze was zoo alleen.

Toen het vijf uur werd, en zij dacht dat hij ook nu niet komen zou, hoorde zij plotseling den bekenden sloffenden stap op 't portaal. Ze was halverwege als in spanning opgestaan. Nu liet ze zich weer terugvallen, trok den sjaal nauwer om zich heen.

Fits Craets stond in de deur. Op dezelfde plek waar een paar uur te voren de lange knappe jongen gestaan had. Klein en grauw zijn gezicht, met de donkere vermoeid knipperende oogen. Aan de slapen begon zijn haar te grijzen.

'Prachtig,' zei hij. Er trok iets smartelijks als een pijn om zijn mond. 'Je kunt er de bajadere in dansen.'

'Dat heb ik gedacht,' zei ze.

Ze reikte hem haar smalle bleeke hand.

Hij kwam naast haar zitten.

'U is er in lang niet geweest,' zei ze, en zijn gevoelig oor ving een nuance van teederheid in haar stem. 'En ik heb aldoor uw verzen bij me gehad.'

'Houdt je ook meer van de Roos?'

Ze aarzelde. 'Ik vind Een Roos van Saäron van een volkomen

schoonheid, maar deze zijn me lief omdat ze zoo leven. Dit zijn eigenlijk de jongste.'

'Dat zijn het ook. Ik ben een oude kerel geweest - altijd. Nu pas weet ik wat jeugd is.'

'Zijn we niet allemaal jonger dan vijf jaar geleden,' zei ze. 'Vijf jaar geleden wist ik zeker dat ik Lou Craets' brave, eenvoudige, huishoudelijke vrouw zou worden - zelfs met dat andere in me....'

'En nu?' Hij kuchte.

'Nu is het voorbij. Een ellendig uur. Ik heb hem zoo bezeerd, en 't is zoo'n beste jongen.'

'Bezeerd heb je hem?' Ze hoorde zijn ademloosheid.

'Ja. Het gaat niet. Ik kan geen man hebben die van me verlangt, dat ik niets doe dan op een half bovenhuisje op hem zitten wachten. Die een sjaal een aanstootelijke dracht vindt. Die wil, dat ik zijn zal als zijn grootmoeder, zijn moeder, zijn tante. Zoo een heeft een traditie lief, maar niet mij.'

Frits Craets kneep zijn vuisten samen.

'Ik ben oud. Ik ben oud.' Hij dacht aan haar zoen. 'Ja ik ben oud.'

'Vertel me nù alles van de Bajadere,' zei hij. 'Dat moeten we nog eens heel goed samen onder de oogen zien. Heel het drama, van dien ontwikkelingsgang: zinnelijkheid - maar waarin de zuivere geestelijke kern al verborgen leeft, denk daàr vooral aan - tòt de oplossing in het andere leven, dat zich tot haar neerbuigt in goddelijk erbarmen. *Wanneer het tijd is, kom ik bij u*. Dien Tijd voel je wel? dien moet je geven.'

Ze luisterde geboeid.

'Wil u zien?' vroeg ze deemoedig.

Hij knikte.

Ze danste. Hij keek naar haar zuiver gezichtje, verlicht als door een innerlijke vlam.

Annettes kleine oude hand had vertroostend gelegen op Lou's gebalde vuist. Lou die als een jongen gesnikt had bij haar, dat het uit was tusschen hem en Els. Uit! Was 't te gelóóven. Els waar hij huizen op gebouwd had.... Zóó gemeen waren vrouwen. Ze was toch van *mij*!'

In het oude gezicht hadden de heldere peilende oogen even pijnlijk geknipt. Een middag verschoof voor haar geest: Frederik en zij beiden jong, en in een donkere kamer achter een winkel op bezoek.... een wanhopig verbeten jongenskop aan den overkant van de tafel. Toen zei zij:

'Ik denk Lou, dat je Els nooit werkelijk gehad hebt. Misschien

ook heeft zij zichzelf niet gekend. En misschien zal je later nog eens weten, dat je je zelf nù ook niet hebt gekend. Langzaam haalt het leven pas den waren mensch in ons naar boven.'

Het troostte hem niet. Het sprak niet tot hem. Zijn droom was zijn geluk geweest - die lag in stukken. Zijn moeder had hem bedrogen - Els had hem bedrogen. Hij voelde zich verbitterd, ontgoocheld, jaren ouder opeens.

's Avonds keerde Annette haar oogen vragend naar Frits

'Was jij bij Els vandaag?'

'Ja?'

'Lou was hier. Arme jongen.'

'Ach hij is zoo jong. Hij kan zijn geluk nog wel twintigmaal zoeken en vinden.'

Hij dacht dat Els gezegd had: 'deze verzen zijn de jongere.'

Zijn moeder ging voort:

'Gevoel van geestesgemeenschap is bij een bepaald soort vrouwen een sterke factor. Dat heeft Lou niet kunnen begrijpen.'

'Hij héét geen geestesleven,' zei de oudere man hard.

'Neen.'

Zij dacht: 'Philip had het ook niet. En Pieter niet. En Sophie niet.'

Toen zei zij:

'Pieter heeft den knoop doorgehakt. Hij trouwt volgende maand.'

Frits keek haar aan. Er was iets in dit stille verdiepte aankijken, dat de moeder ontroerde. Er lag een stomme bezeerde harde strijd in.

Want er was een gespannenheid in Frits, waarmee hij Pieters drijven volgde en verstond: eindelijk begrepen wat hem ontgaan was. Wat hij noodig had. Maar mijn hemel, zóó'n vrouw - die Rosa!

Hij dacht eraan met denzelfden niet begrijpenden afkeer van zijn vader. Voor zijn wanhopig reikenden geest stond een groote meisjesfiguur.

LXIII

TRAAG als in onwil ging de zomer voorbij.

Mon Désir was verkocht. Een O. - Wër, een rijkgeworden metselaar had het genomen, met veel van den inboedel dat door de Craetsenkinderen onbegeerd bleef.

Annette ging er een paar dagen met Francine heen om te pakken - uit te zoeken wat blijven moest en wat verzonden. En samen liepen zij in verloren oogenblikken soms den tuin nog door, waar zooveel en zoo lange herinneringen hingen.

Gesloten stond de koepel.

'Dat ding mot weg,' had de nieuwe eigenaar gezegd, en zijn voet schopte even verachtelijk tegen het hout.

De oude vrouw zei niets. Zij was voorgegaan, de paadjes door van den grooten tuin, de boschjes, alsof zij vergeten had dat er iemand achter haar liep. Soms stond zij stil en keek lang voor zich uit.

'Een beetje absent hè?' zei de metselaar met een hoofdwenk naar Francine.

Maar ook die scheen niet te hooren. Zij keek naar haar moeder in den zwaren rouw, het kleine ivoorbleeke gelaat met de groote oogen in strakgespannen, haast strenge aandacht uitziend. En zij dacht plotseling met een hevige pijn in haar aanhankelijk hart:

'Moeder hebben we ook niet lang meer.'

Dan zei Annette weer - effen en kalm:

'Kom, we gaan verder.'

Een enkele maal schetste haar kleine hand een plek, aarzelde haar voet. Iedere stap was een herinnering.... Bij 't laantje weergekomen stond ze lang stil:

Hier kwam Frederik moe en warm uit de stad, zijn hoed in zijn hand, de schaduw zoekend aan de rechtsche zijde....

Jetje.... Jetje, die ze niet herkende met haar vreemden sleependen stap.
Een stem die riep, moedeloos, ongeduldig - Philip....
Zij rekte zich in een diep innerlijke vermoeidheid.

Eenmaal weer terug in Amsterdam, sprak Annette niet meer over Mon Désir. Ze had afscheid genomen. Het was voorbij. Het overschot van eigen leven begon snel weg te glijden; wat bleef, was het meeleven nog, voor zoover de tijd strekte, met de jongeren.

Bos was bij haar gekomen; hij vond het zijn plicht de oude vrouw te vertellen wat hemzelf geheel ontroerde.

'Daar was me een kaper op de kust voor Annètje! Zijn meiske! Ja 't was zoo'n wonder niet. Maar ja, hij had toch eventjes staan te kijken! Een veel oudere man al, Kleiband heette hij. Hij had zijn fortuin gemaakt in de oorlogsjaren. Hij was puissant rijk, hij had een kasteel gekocht in Limburg, en 's winters woonde hij in een prachtig huis in Haarlem. Op een avond was hij zijn neefje, een vriend van Seb, komen halen en had Annètje gezien. En toen was het bekeken. Hij was er of hij kwam er. Gisteren had hij haar gevraagd - och hij kon er niets tegen hebben. Alleen - ze scheelden bijna twintig jaar, zij moest nog negentien worden....'

Toen hij de Leliegracht opkwam, liep Annètje hem haast in de armen. Zoo stralend, zoo blij, zoo gelukkig, dat hij zijn oogen niet van haar af kon houden.

Boven bij Betsy zei hij:

'Dat dochtertje van me wordt met den dag mooier.'

En zij zei, 't was eruit eer ze het besefte:

'Het *is* jouw dochtertje niet.'

Ze raakte hem diep. Het was haar ontvallen haast onbewust; maar ze kon er niet tegen als hij zoo iets zei.

Ze zag zijn gezicht.

'Gemeen van me,' dacht ze. Ze ging naar hem toe, gaf hem een zoen. ''t Was maar malligheid.'

Hij greep haar vast, keek haar dwingend aan.

'Ja? Wàs 't dat?'

'Natuurlijk.'

Weer alleen dacht ze: Gek dat ze die soort dingen niet laten kon. Altijd als ze Bos zoo vroolijk en tevreden met de kinderen zag, moest ze denken aan Philip, eenzaam en koud in zijn graf; en zij die met een anderen man leefde.

Maar Annètje ging stralend naar oma. O ze vond het fijn, ze kon

wel dansen en zingen den heelen dag! Het was zoo'n beste kerel Kees, wat kon 't haàr schelen of hij zooveel ouder was. Oudere mannen hadden altijd veel meer over voor een jonge vrouw. En hij was engelachtig voor haar. Ze vond het ook zalig dat hij zoo rijk was. Ze hield niet van ploeteren en bekrimpen; zooals Ans en Fred leefden, eer ze dàt deed!

LXIV

TOEN het November was, trouwde Pieter Craets en ging uit zaken.

In de handelswereld keek een vroeger geslacht terug naar de oude geachte zaak die een cachet had gehad van onkreukbaarheid gevoegd bij distinctie. De oude Pieter Craets, Frederik, handelsmenschen waren ze geweest, maar in het lot van hun stad hadden zij een stem gehad, en er was niets gebeurd in Amsterdam of hun hart had erbij geklopt.

Maar de laatste, Pieter Craets die eenmaal de schitterendste was geweest, met zijn elegante vrouw, zijn in feestglans stralend huis - ging heen vóór den ouderdom, moe en afgemat; en trok naar buiten - weg uit zijn stad, met een vreemdelinge, eene die dienstbode was geweest in zijn huis.

De oude deftige Amsterdammers bepraatten het. Ze beklaagden de oude vrouw die haar groot huis verkoopen ging, zooals ze reeds haar buiten Mon Désir verkocht had. Een mooi huis - vol traditie.

Maar die het thans betraden, nieuwsgierig taxeerend, voelden niets voor de traditie. Zij keken onverschillig de hooge gang in met de beroemde Witjes, de breede trap met de gebeeldhouwde leuning. Vreemde voeten die hier niet thuis waren, ook nooit als gast het zouden betreden hebben, kwamen binnen, vreemde oogen zagen de kamers rond waar de sfeer hing van gezin, familie-leven - van een hooge distinctie die deze tijd niet meer bezat. Zij stonden er onwennig, en schatten, practisch, nuchter de ruimte, de afmetingen. Hun berekeningen rukten al wat daar hing van de wanden, wierpen weg al wat daar stond, bekleedden het met een kantoor-inventaris. Hun practische hersenen zagen geringschattend de schoone schouwen met vaste spiegels, zij stonden even stil geworden in de groote zaal

met zijn gris-perle houtbetimmering. Ze vonden weer houvast aan de beschilderde muurvakken, de groote zeegezichten ter eene, de Italiaansche landschappen ter andere zijde. Hoorde dàt bij 't huis, daar gaf Frederik Muller allicht een aardige som voor. Goede kantoorlokalen konden het worden. Absurde gedachte dat twee oude menschen in zoo'n paleis van een huis hadden gewoond - onpractisch, en dat in den oorlogstijd. Die zaal zag eruit of er feesten in werden gegeven - ja de Craetsen: rijk.... maar geduchte klappen gehad.... Een mooi meisjesportret - buitengewoon. Wat was er ook weer eens gebeurd bij deze Craetsen - een dochter die zich van kant had gemaakt of zoo iets....

De oude vrouw in haar stoel, verloor nooit haar hoofschheid. Zij stond de heeren te woord, en haar toon was zóó beleefd en tegelijk zóó op een afstand, dat ze stil werden, hun stemmen onbewust dempten, min of meer bedremmeld heen gingen.

Hartonius, die de zaken behartigde - Frits wist van niets en Pieter bemoeide zich met dit alles niet - zag met een nieuw respect voor zijn schoonmoeder, hoe helder en rustig zij dezen moeielijken tijd doorleefde. In deze dagen kwamen zij elkaar nader dan ooit.

Hij dacht veel over Willem, en hij las de oude vrouw de brieven uit Indië voor. Hij dacht aan den lusteloozen bleeken kribbigen jongen waarmee hij niet had kunnen opschieten, dien hij te rechter tijd de vrijheid gelaten had. Niet uit wijsheid, maar in de meening hem zóó eenmaal terug te krijgen.

Dat was niet gebeurd. En toch - voor 't eerst stond de jongen daar in de verte hem zoo na als nooit. Want er was een toon in zijn brieven, dien hij kon aanvoelen en begrijpen, den grondtoon van zijn eigen leven: lust en geluk in zijn werk.

En over een meisje schreef hij, de dochter van zijn chef - iedere brief werd er vol van.

Sophies gezicht ontspande zich. Een verschiet ging apen. Zij had hem niet verloren - onverwacht beloofde het leven nog een winst. En tusschen Hartonius en haarzelf groeide een nieuwe late band. Eindelijk hadden zij samen iets waar hun beider gedachten eensgezind naar uitgingen, dat hun geprikkeldheid jegens elkaar onderschepte. Zij kocht de geschenkjes, de verrassingen, die hij inpakte - de Indische pakketten, brieven, photo's waar zij heele avonden mee bezig waren.

Als hij nu, uit ingewortelde behoefte aan alleen zijn, naar zijn kantoor trok, wrokte zij niet meer. Zij zag hem: een oude man geworden, niet knap meer, niet aantrekkelijk meer voor anderen. Eindelijk was hij van haar alleen!

Hij raadde den grond van haar inschikkelijkheid, woog haar met de oude scherpte: het roofdier, dat eindelijk kon terugzien op een schoongeveegde baan - geen enkele vrouw meer die gevaar opleverde. Hij taxeerde, met hoe weinig ze tevreden was, dat haar *dit* armzalige rustig kon maken.

Maar in een zachtheid eroverheen, dacht hij: ‘Ongelukkig was ze geweest zoo lange jaren - als ze nu hierin wat bevrediging vond...’

Als Els kwam, vond zij Hartonius zelden thuis. Zij dacht dat zij vader zoo weinig meer zag, of zij het altijd slecht trof.

LXV

TENSLOTTE was de verkoop van het huis een feit geworden. Een groothandel in ijzerwaren had het gekocht, die het bebeneden zou inrichten voor de zaak; boven verhuren.

Annette sprak er niet van. Zij zat in haar kamer of er geen verandering ging plaats vinden, en soms dachten de kinderen Craets dat moeder onverschillig was geworden.

Maar innerlijk was dit de laatste slag, die haar levenskracht had gedoofd. Zij verweet het Pieter niet. Zij erkende zijn recht, zonder een blijk van gegriefdheid dat hij volkomen over haar heen greep - maar dit afscheid was haar dood.

In het middaguur, eer bezoek kon komen, een enkele maal ook 's avonds, ging zij langzaam alleen het groote stilgeworden huis door. Stond roerloos haar gebogen gestalte te staren in de verlaten kamers, waar alleen Frits nog de zijne behield.

Een enkelen keer ook ging zij haar moeders kamer binnen. Zij zat in den rood fluweelen leunstoel, en keek naar de groote Voorbeelden, die gevlekt en verbleekt neerzagen van den wand.

Soms trachtte Frits voorzichtig haar te doen denken aan een toekomst.

Zij keek hem aan met groote kalme oogen:

'Ik hoef niet meer over iets nieuws te denken.'

Zij was zich bewust, dat dit haar laatste winter was, en zij gaf zich willig over. Maar nog eenmaal in deze maanden hechtte zich haar aandacht aan het jonge geslacht. Zij zag Li, die zoo lusteloos slap haar leven leidde, lange tijden logeerde bij Hes, - niet bepaald tot Roberts genoegen, maar dat was voor zijn vrouw van geen belang - dan weer bij oma zitten kon en zeggen: 'Ach wat komt het er allemaal op aan.' Maatschappelijk werk deed ze niet meer. Ze was

plotseling sportief geworden, roeide en zwom. Ze was er bruin en nòg magerder van geworden; maar ook deze nieuwe bevlieging kon het vooze leven geen kracht en lust inblazen.

En daar was Jenny, gesloten, scherp, zelfbewust - een vrouw - altijd door veel mannen omzwermd, koud tegen allen met haar cynisch aantrekkende en afstootende macht.

Zij zag Mies, hard werkend, moe soms, en met iets verbetens als een pijn in haar minder dan vroeger gul lachend gezichtje. Zij vertrouwde oma toe, dat zij in elk geval zich wilde specialiseeren: kinderpraktijk.

Mies die zich in moedelooze oogenblikken weer opheesch aan een snijdende stem: ‘Koeken romantiek, nooit de werkelijkheid gezocht. Ploeteren dag aan dag, vechten met je béétje kennis in angst en twijfel. Nooit aan gedacht hè?’

Nu en dan schreef Willem Hartonius - een goedig klein briefje aan de oude grootmoeder waar hij weinig meer aan dacht....

En Lou, die zich met geweld in Den Haag verzette tegen zijn leed. Thuis kwam hij zelden meer. Annette dacht bekommerd dat hij véél scheen uit te gaan, te fuiven - wat niet in zijn aard lag, het verzet was van een bloedig bezeerd hart. Er waren de avonden - hoè eenzaam voelde zij zich dan - als de jonge kinderen om haar zaten en enkel spraken over dingen waarvan zij niet meer wist. Tango, charleston, bioscoop, radio roesden langs haar ooren.

‘Ik ga het liefst naar den bioscoop,’ zei Li. ‘Je hoeft je daar niet in te spannen om te luisteren. Je hebt alleen maar te kijken. Al ben je nòg zoo moe, je kunt altijd nog wel naar een bios om je avond zoek te krijgen.’

Seb vertelde van de radio die de Kleibands hadden.

‘Ach ja,’ zei Jenny, ‘over een paar jaar spelen en zingen we allemaal voor de radio. Dan kunnen ze alle concertzalen tot nuttige instellingen omscheppen.’

‘En waarom niet - 't is toch makkelijker om alles bij je thuis te hooren?’

Frits op een avond viel driftig uit.

‘Ja, die vervloekte gemakzucht. Naar een concert moet je loopen of rijden, je moet daar stil blijven luisteren als het je niet bevalt - je moet je aandacht spannen. Maar als de radio na vier maten je niet aanstaat, zet je het ding af - basta.’

‘Nu ja, maar als het je wèl bevalt....’

‘Ja, dan met een boek op je schoot, waar je een beetje in leest, luister je of je luistert niet.... Later beweer je dat je 't concert hebt gehoord en 't boek gelezen hebt. Maar geen van beide heb je in

je opgenomen. Alle macht, alle verlangen tot concentreeren wordt in jullie vermoord.'

'We zijn,' zei oude Annettes stem plotseling uit de diepte van haar lang zwijgen - oma kon zóó stil zitten, ingemoffeld in haar sjaal, dat je haar gewoon vergat - 'dan met de muziek weer aangeland bij het standpunt, waar we ons in de tachtiger jaren zoo trotsch aan ontworsteld hebben: bij de consumptie, de sigaar, het gezellige praatje onderwijl. Een breikous en een boek.'

Ze lachten allemaal apprecieerend. Li zei:

'Ik vind u een type, oma.'

'Dat weet ik,' zei de oude vrouw spits.

''t Is tòch een reuze-uitvinding,' kwam Sebs jongensstem opstandig.

'Net zoo reuze, als dat jullie je Hollandsche taal niet meer spreken kunt! Voor alles hetzelfde woord. Armoede van den geest. Armoede en gemakzucht. Iedere boodschappenjongen praat van ruize, iedere gedistingeerde vrouw van reuze-leuk, reuze-sneu, reuze-eng. Het is 't innerlijk, dat in alles naar buiten getuigt.'

Annette zweeg. Ja, ongedistingeerd en ruw was de tijd - dat had de oorlog gebracht. Ze kon niet wennen aan de bloote halzen en armen - die al kortere rokjes. Was het niet, of ze hier allemaal om haar heen in hun badpak zaten! Ze vond de heele wereld schaamteloos.

Eenmaal zei Jenny:

'Maar oma! Hoè was u gedecolleteerd als u 's avonds uitging in uw jeugd. We hebben een jong portretje thuis....'

'Dat was iets anders. Een besloten gezelschap. Maar niet in den dagelijkschen omgang met jonge mannen. Op straat - overal.'

De oude Cloese die het aanhoorde, dacht: 'Annètje, onschuldige lieve vriendin - *jij* hebt nooit gehoord hoe wij mannen in dien tijd daarover praatten.'

Maar naast dat alles zagen Annettes oogen nog iets anders. Daar leefde in een sterken groei, naast de genotzucht, de oppervlakkigheid, de lichtzinnigheid - iets nieuws op:

Een behoefte aan geestelijk leven en verkeer - een open en vrij getuigen ervan.

In dezen wonderlijken tijd van uitersten, botte uit den schijnbaar geheel verdorden stam deze jonge bloesem. En zij dacht aan de woorden van haar ouden vriend:

'Het nieuwe dat uit die ellende geboren is, heeft alles al aangeraakt.' Mies was lid van een religieuse groep jongeren. Zij vertelde er oma van. Hoe heerlijk het was, dat alles met elkaar te bepraten. Er waren jongens en meisjes, die alle kracht voor hun leven daàr haalden in een groote kameraadschap.

‘Dus niet thuis?’

‘Neen. Je houdt van je ouders natuurlijk. Maar er zijn toch weinig ouders die ons jongeren begrijpen. Ze willen wel, maar ze staan in een anderen tijd. Hun begrippen hebben voor ons afgedaan. Die helpen ons niet meer. Wij hebben andere behoeften.’

‘Jullie kent de liefde niet meer,’ zei de oude vrouw streng.

‘Jawèl oma. Je houdt toch natuurlijk evenveel van mekaar. Hoeveel weet je misschien zelf niet eens. Maar dat, wat je kracht moet geven om te leven, dat moet je halen uit den omgang met je kameraden - uit de wisseling van gedachten met die leven in denzelfden tijd, en 't zelfde voelen en ondervinden.’

't Had de oude Annette bezeerd. Ze kon het niet uit zich los werken. Tot op een dag Hesje kwam uit Arnhem, en haar kleinen zoon legde op oma's schoot.

‘Ik schrik nog altijd van hem als ik hem weer zie - 't is een monstertje, maar dat's mijn schuld niet, hij lijkt niet op mij.’ Maar toen merkte Hester dat oude oma heelemaal niet naar haar luisterde; gansch verloren in den aanblik van het monstertje zat te babbelen:

‘*Is* 't dan mijn eigen lief schatje? *Is* het dan zoo'n lief jòngetje? Komt ie dan wel bij oma ja? M'n kleine dot - mijn snoezig diertje - ben je dan mijn hartedief....’ En zij dacht, op eenmaal bevredigd: ‘Het *is* ook mijn deel niet meer die groote kinderen te begrijpen. Zoo'n engeltje - dàt is 't toch maar. Wij tweetjes hè - wij hebben met dat heele leven niets te maken - zoo. Wij saampjes... jij maar bij oude oma.’

Maar na een paar dagen liet zij zich rijden naar Fred en Ans. Die bewoonden uiterst eenvoudig een etage op den Overtoom. De heele familie kon met verbazing toezien, hoe de vroeger zoo mondaine Fred zich blijkbaar volkomen tevreden in dit soort bestaan schikte. De jonge man had zijn studie weer opgevat, en Ans een betrekking gevonden op een kantoor. Tot Fred klaar was, en zelf een baan had.

En Annette reed door een vreemde wereld - over een breede straat die zij gekend had als den ouden Overtoom: met zijn ophaalbruggen, zijn onbestrate stille zij, waar de uit vroeger tijd overgebleven vervallen buitenhuizen stonden. De Overtoom, die hoorde bij de Slatuintjes, bij haar heele kindsheid....

Boven aan de hooge trap wachtten Fred en Ans oma. Ans vriendelijk, vroolijk, flink - die oma trotsch hun woning toonde. Maar de oude Annette wist nauwelijks te verbloemen haar afkeer voor al de practische gemakken die Ans haar wees:

Vóór was ontvangkamer - achter slaap-en-huiskamer één. Een tafel die 's avonds ledikant werd. Een rustbank die kist werd, waarin

overdag alle kussens en dekens werden geborgen. ‘Onfrisch,’ dacht oma, die er bleek, een beetje duizelig van werd. Een kast waarbinnen een miniatuur vast waschtafeltje zich verstopte met alle toilet-benoodigdheden.

‘Ja, we hebben het reuzefijn zoo.’ En de jonge vrouw, de oogen helder, stak haar arm door dien van Fred.

‘'s Avonds werken we. Ik repeteer met hem. En dan lezen we nog een uur voor we naar bed gaan. Uitgaan doen we niet; we hebben een gramophoon. We eten laat - als ik van kantoor kom moet ik nog koken - *hij* houdt niet van kokseten. Maar Fred schilt vast de aardappelen en helpt afwasschen.’

Zij praatte, wat uitdagend tegenover Freds familie, met haar lichtelijk plat accent. En oma, vriendelijk belangstellend, zat er in den makkelijksten stoel - ‘heel bleek wel vonden ze, of 't haar toch erg vermoeide’ - en dacht: ‘het zijn lieve kinderen, zoo hartelijk....’ Maar toen zij de hooge trap weer afging, kreeg zij een gevoel van opluchting; en terwijl haar kleine zwarte handschoen groetend door het raampje wuifde eer ze wegreed, dacht ze:

‘Den hemel zij dank, dat ik niet in zoo'n puzzle van metamorphoses hoef te leven.’

Maar alleen Mies kreeg een dieper inzicht in dit jonge huishouden. Voor Mies eindelijk hield Ans zich niet meer groot, toonde smartelijk eerlijk onder al dit ultra modern leven zij zich: *de* reïncarnatie van zich voor den man afslovende vrouw. In haar moederlijkheid hem bedervend, verwennend, zichzelf rust ontzeggend om hem alle nare werkjes te besparen. Met bovendien het zenuwsloopend werk buitenshuis - altijd jachtend, verlangend naar 't eigen thuis. En Mies kwam haar soms tegen, bleek van haast en moeheid, hollend om meteen te kunnen gaan koken, te zorgen dat het gauw voor Fred gezellig - en behagelijk was.

Als een levende tegenstelling van dit alles kwam Annètje Kleiband uit Haarlem, of soms van haar kasteel in Limburg een dag bij oma. In een kostbaren bontmantel, een luxe-vrouwtje op en top - dat den winkel op de Leliegracht doorzweefde, een en al blijheid om een bestaan, dat zich precies bij haar aard en behoeften aanpaste. Annètje danste door het leven, en de veel oudere man die haar aanbad, bedierf en verwende haar waar hij kon. Het was een stille man die zich in de familie van zijn vrouw weinig thuisvoelde, beter op de Leliegracht nog, en er maar zelfgenoegzaam te zwijgen zat in de overtuiging, dat geld nu eenmaal het eenige in het leven was. Voor de oude grootmoeder had hij de extravagante attenties, die hem een behoefte en een voldoening waren - welke zij in haar koele soberheid aannam op

een wijze, die hem zich klein en kregel deed voelen. Hij vond het op de Keizersgracht schriel en weinig amusant - het huis somber en ouderwetsch - hij zag er het mooie niet van in. 'Neen, dàn ons huis, hè kind?'

Annètje kwam naar oma in haar eigen auto. Ze dacht als ze door Amsterdam reed, hoe ze kolen gesjouwd had op dat bovenhuis; maar toch ook verlangde ze altijd naar huis, naar oma, dacht terug aan den lieven grootvader. Het was haar een vreugde dure cadeautjes te geven. Oma lekkere fijne bonbons, een kostbaar kanten hoofddoekje. Aan moeder, aan vader Bos, aan Bastiaan - snufjes, snoeperijen. Aan Li, Jenny en Mies dure toiletessences....

'Vader Bos' - hem haalde ze aan, hing aan zijn arm met de oude kinderlijke liefde. Maar moeder dacht zij - moeder werd oud.

Betsy zat liefst thuis. Bij oogenblikken met haar ouden lach, haar reeë bereidheid voor een pretje, een grap - maar alleen gelaten weer zat zij stil te peinzen, de handen in den schoot. Zij zag Annètje aan, en zag haar eigen eerste huwelijk, haar getob en geploeter.

Bos en haar beide kinderen konden het huis vullen met vroolijkheid, gelach en plezier.... dan kreeg Betsy het gevoel dat zij haar niet misten - dat *zij* tenslotte toch bij niemand anders gehoord had ooit dan bij Philip.

In de stille morgenuren ging zij dikwijls thans naar haar schoonmoeder - dat was nooit gebeurd vroeger, maar zij vonden het geen van beiden vreemd. Zij zat er in haar altijd slordige kleeren, met haar verouderd, gekrompen, blozend gezicht, waarin nog de groote sterren fonkelden.

Zij zwegen meestal veel. In den schoot der oude vrouw lag een jong katje, door Frits in den tuin opgevangen. Als een troost voelde zij het warme lijfje, den heftigen klop van het hartje in haar koude hand. Soms gaf het een zuchtje; dat was als van een heel klein kindje, en de oude Annette luisterde....

Opeens dan begon Betsy over Philip te spreken. Zóó, of zij juist was uitgescheden - soms midden in een zin.

'.... en met alle drie de kinderen op zijn schouders naar boven. Zoo sterk was hij.'

'Ja, hij was zoo sterk. Je hebt hem vroeg moeten missen.'

'We zijn hem vroeg kwijt geweest - ja.'

Dan zwegen ze weer en merkten het niet. Hun gedachten bij den jongen gezonden Philip.

Als Betsy wegging haperde Annette:

'Kom je nog eens terug?'

En de ander in haar kus:

‘Dan praten we weer eens samen.’

Ze wisten geen van beiden dat ze haast niets gezegd hadden.

Aan haar zoon Pieter dacht Annette, al noemde zij zelden zijn naam. Hij die hier in huis geleefd en gewerkt had met zijn vader, was nog slechts een enkele maal gekomen. Zoo sterk bezat hem het nieuwe late leven. Francine raadde moeders gedachten. Al vaker in een angst kwam zij uit haar dorp, om onveranderlijk te vinden het kleine bleeke gelaat aan 't raam, een teere hand die langzaam zwakjes, gracieus nog, wuifde. En op de vraag hoe het haar ging, antwoordde zij altijd:

‘Goed. Heel goed.’

‘Maar ik hoorde, u was gisteren duizelig.’

‘Zoo? Dat weet ik niet meer.’

‘Hebt u uw drankje dan wel ingenomen?’

‘Neen, dat heb ik geloof ik vergeten.’

‘Och schat!’ Francine kon haar omhelzen en liefkoozen, innig als een kind.

Dan gleed over de strak geworden veranderde trekken een moeielijke glimlach - het eenige wat er dien lach nog op bracht: teederheid, verkoestering.

Maar Francine ging naar Pieter. Zij wilde hem moeders toestand doen begrijpen.

Zij kwam onverwacht, en vond hem zitten aan het raam van het kleine buitenhuis, in een grooten fauteuil, den stillen wintertuin instarend. Een krant lag op zijn knieën. Hij was wat dik geworden, hetgeen hem wonderlijk stond.

Hij was bijna ontroerd om haar komst. Rosa bleef even onzichtbaar, en zoo zaten zij te zamen.

‘Pieter, moeder gaat achteruit. Dokter Bergema zegt, zij is niet ziek, het is alleen verval van krachten.’

Hij keek op, als iemand die gewekt, plotseling staat voor een vreemd verschiet.

‘Verlangt ze dat ik kom?’

‘Ik geloof niet, dat ze nog *iets* bepaald verlangt. Ik heb 't gevoel of ze een totaal eigen leven leeft den laatsten tijd.’

Rosa noodde hen aan tafel. Zij zag er in haar donkere japon rustig bevredigd uit. Het was alles keurig netjes, maar uiterst eenvoudig. Eugénies zilver stond in de kast, blank gepoetst.

Francine zag hen: een burgerlijk gezinnetje van twee menschen - zij in de keuken en haar huishouden - hij met zijn sigaar en de krant. Zij spraken samen uitsluitend Duitsch.

‘Kent Rosa geen Hollandsch meer?’ vroeg Francine - ze vroeg

het onbewust met de oude intonatie tegenover Eugénies dienstmeisje.

‘Ach jawohl, aber wir sprechen doch besser Deutsch zusammen. Das Holländisch ist mir immer schwer.’

Later wandelde Francine met Pieter den tuin rond. Achter het huis was alles moestuin gemaakt.

‘Rosa's liefhebberij - daar ploetert ze den heelen dag in,’ zei hij met een glimlach. ‘Och ik vind het ook wel aardig....’

‘Pieter,’ zei Francine, ‘ga eens meer naar je kinderen. Vergeet je kinderen en ons niet zoo.’

Zijn gezicht betrok.

‘Het gaat niet tusschen Rosa en.... al 't andere.’

‘Maar je kunt toch alleen gaan.’

‘Moeielijk.’

Een schaduw lag over zijn gelaat. Zoo leek hij weer op den ouden Pieter.

‘Mijn kleinkind heb ik gezien. Hesje heeft het goed - een mooi vrouwtje hè? Wat lijkt ze op Eugénie toen ze jong was. Li is me nog komen goedendagzeggen....’

Hij stokte, hijgde voor 't eerst.

‘Het is voor alles beter, als ik maar niet te veel hier wegga. Ik heb eenmaal gekozen.’

Toen ze weer binnenkwamen, merkte Francine dat Rosa scherp vorschte naar zijn gezicht.

‘Ich habe den Ofen geheizt, du siehst so kalt aus - solltest auch nicht so lange draussen bleiben.’

Hij nam haar hand en streelde die.

‘Wie sie immer sorgt - nicht? Nun - es geht mir ganz gut mein Kind.’

Als een wachter, dacht Francine, stond zij naast hem. En in dien tijd werd zijn gezicht weer als toen zij hem zag voor het raam.

Samen brachten zij haar naar den trein. Toen zij hem tot afscheid kuste, zei Francine:

‘Pieter, blijf niet te lang weg van moeder.’

Uit het raampje kijkend, zag zij hen wegwandelen. Rosa had haar arm door den zijnen gestoken - veerkrachtig en voldaan was haar rechte rug; haar loop die van een bezitter.

LXVI

ELS ADEN had gedebuteerd met een dansavond. Korte nummers in het zaaltje bij Duwaer; voor een publiek van genoodigden - pers, kunstenaars en kunstminnaars - door Frits met zorg gekozen.

Nu zaten zij te zamen en lazen de kritieken. Zonder uitzondering zeer gunstig, vol lof zoowel over haar persoon als de bezielde interpretatie. Het slotnummer De Bayadère van Tagore was het glanspunt.

Els, stralend, genoot van haar eerste succes. Het had haar ook goed gedaan tegenover vader en moeder Hartonius. Papa had niet over kunnen komen, was alweer weken minder goed.

'Eigenlijk was ik maar voor drie menschen in de zaal bang,' zei zij tegen Frits.

'Die waren?'

'Voor vader en moeder - en voor u.'

Hij lachte, om zijn nervositeit te verbergen.

'Ik heb 't allemaal alleen te danken aan u - u hebt me de beteekenis, de ziel van de dingen geleerd.'

'De weldoende oom....' spotte hij, met een ruwen afwerenden lach die niet bij hem hoorde.

'U is mijn oom niet,' zei ze scherp.

Hij stond op, pookte in den haard, ging voor het raam staan. Toen hij zich weer omkeerde, leek hij kalm en bleek.

'Nu moeten we eens praten over de toekomst,' zei hij. 'Nu moet je naar 't buitenland. Op eigen beenen. Dat worden triomftochten. De diva.'

Ze was opgestaan. Haar gezichtje, plotseling kinderlijk smal en klein, keek hem hulpeloos aan.

'Waarom doet u zoo tegen me?' beefde ze.

Hij beet op zijn tanden.

‘Hoe moet ik anders zijn.’ Hij lachte.

‘Làch niet zoo!’ stampvoette ze plotseling. ‘U weet wel dat ik - dat ik u zoo noodig heb - dat ik niet alleen kan.’

‘Dat went. Je vindt wel een andere veiligheidsklep.’

Ze kromp ineen. Toen ineens stond ze recht, woedend, bezeerd.

‘Ga dan weg!’ snerpte ze. ‘Gà dan nu meteen voorgoed! Zóó als je tegen me geweest bent - zoo goed - zoo.... àlles.... en je kunt nu zeggen: je vindt wel een andere veiligheidsklep.... Waar houdt je me voor.... Als....’

Het trilde in hem. ‘*Jij* zei ze - *jij*....’ Het daverde door zijn hersenen, ‘nee pas op, maak je in 's hemelsnaam niet belachelijk.... pas op....’

Zij keek nog altijd in een woede door haar tranen hem aan.

Hij verloor zijn beetje beheersching. Overstuur liep hij struikelend een paar stappen naar haar toe - greep haar handen....

‘Ik....’ stotterde hij, ‘ik ben een ouwe kerel in vergelijking met jou. Ik zou je compromitteeren met bij je te blijven.... ik ben een leelijke kerel.... ik.... wat zou ik moeten....’

Hij kreunde, in mekaar zakkend op de bank, zijn hoofd in zijn handen. Het volgende oogenblik knielde ze naast hem, haar hand strijkend over zijn armoedige sluike haren.

‘Je bent de liefste.... de liefste. Ik kan je niet missen.’

Hij sprong op: ‘Ik kan geen vrouw onderhouden - ik heb geen betrekking als ieder behoorlijke kerel van mijn leertijd - ik kan er nèt komen....’

‘Ik wil leven van elk beetje dat we samen kunnen bij elkaar brengen - je kunt journalistiek doen, we kunnen samen zijn - jij bent de eenige dien ik noodig heb....’

Hij klemde haar vast, zijn verweer begaf hem. ‘God,’ dacht hij, en 't was als een gebed - ‘dàt *ik.... ik??*....’

's Avonds eindelijk was hij bij zijn moeder gekomen en had het haar verteld.

‘Fritsje? Haar Fritsje - en.... Els??’

Bevend trok zij zijn van geluk ontdaan gezicht tot zich neer - en lang had zij den dag daarna Els' handen vastgehouden.

Zeggen kon zij niets. Want dit was - o dit was zoo ongedacht, zoo onverhoopt. Het loonde nog het laatste zware levenseind.

Bij de beroering, de verbazing, die het in de familie bracht: ‘die oude onmogelijke Frits, was dàt nu een man voor zoo'n jong ding als Els....’ sprak zij niet mee. Slechts bleef haar blik eenmaal met

iets van plotseling smartelijk verstaan rusten op Hartonius' gelaat.

Els had hem omhelsd.

‘Vadertje! dat je nu mijn zwager wordt.... Neen hè, je blijft wat je was, mijn eigen lieve vader....’

Hij had geen woord.

LVII

WAT zijn de dagen nog, als je wéét niet meer noodig te zijn. Als er nog maar een heel enkele is, die je in je jeugd, je kracht heeft gekend - toen je was Annètje Craets - toen je Frederiks vrouw was....

Je kinderen hebben den eigen weg gevonden. De kleinkinderen... ach daarvoor ben je nog maar de oude oma die stilletje in haar stoel zit. Die niets meer zegt, want je kunt je gedachten niet meer zeggen - de woorden willen niet komen. Het hoeft ook niet. Wàt zij nog zou willen zeggen....

Willen zeggen zou zij soms de dingen van Frederik - van Philip - en van Jetje, haar dochtertje.... Jetje met haar blonde haar die in haar schoot staat op blauwe geregen schoentjes - almaar staat te springen van pret.... En Philip daar op de canapé naast haar - naast Klein.... Niemand weet meer, dat haar jongen haar zoo noemde. Het was zoo lief - ze zou willen dat iemand het zich nog eens herinnerde....

Frederik.... o dat ze hèm niet klagen kan wat toch zoo erg is: dat ze nooit meer rustig geslapen heeft zonder hem. Dat ze heelemáál niet meer slapen kan....

Maar als ze 't probeert te zeggen, plagen ze haar een beetje: dat ze toch gisteren na het eten maar wat lekker sliep - en dien avond.... weet ze nog wel??

Dan zegt ze niets meer. Want ze begrijpen niet, en ze kan het niet uitleggen. Maar het is noòit meer slàpen....

Er is alleen den heelen dag: voorbijgaan van allerlei. Het gaat altijd maar door; beelden die langs trekken, die haar meenemen:

Frederik en zij op hun eerste bovenhuis en al de kinderen klein.... de eerste middag in dit groote nieuwe huis.... Terug, terug: een

jonge onbekende Frederik in de huiskamer bij de Bremers....

Het eigen huis op den Voorburgwal - donker en koel het grachtje onder de boomen. Het smalle huis, haar ernstige stille zwakke vader, moeder luidruchtig, vroolijk, schreiend, dapper - en de groote Voorbeelden aan den wand....

Een vroolijk kind de stoep af - een kind dat met haar vriendinnetje Stance de schaduwbeelden spelen laat op den gangmuur - dat rent naar de Warmoesstraat, een donkeren winkel in - en daar met haar vriendje Karel De Roos wondere diepe vreugden beleeft. Die haar optillen....

Op een dag komt De Roos Annette bezoeken. Hij heeft gehoord dat zij niet heel wel is....

'Ik kwam je eens opzoeken Annètje.'

'Dat is goed Karel.'

Zij zitten tegenover elkaar. Hij kijkt naar haar veranderd gezicht; en zij denkt: 'Wat is hij oud geworden.'

Zij vragen niet naar elkaars omstandigheden. Het is alles van geen belang meer. Er is alleen maar: zoo nog eens tezamen zitten. Misschien zal het nooit meer gebeuren. Misschien ook wèl....

Zij zijn beiden zoo oud....

Als hij eindelijk opstaat om heen te gaan, beeft haar hand en haakt in haar sjaal.

'Karel - mijn oude vriend....'

Hij zegt niets. Hij houdt haar koude hand een oogenblik vast, eer hij wat moeielijk zich keert om heen te gaan.

Op straat ziet hij nog eenmaal op. Voor 't raam groet voorovergebogen haar klein bleek gelaat, een hand wuift langzaam, mat....

Hij gaat de gracht af; hij hinkt als wanneer hij heel moe is. Hij hinkt door jaren die uiteenvallen in momenten....

Annètje Goldeweijn. Annètje Goldeweijn. Geur van hyacinthen in een kleine zonnige kamer. Klank van een piano, en een jong figuurtje in een blauwe jurk. Een onbegrijpelijk dun middeltje....

'Is u zoo moe, oom?' vraagt Kornelis.

'Neen, ik ben niet moe.'

Ik ben - wat jij niet weet, en niemand weet - een nieuwen tocht begonnen.... En het is moeielijk - om dàt ook.... nog....

Amsterdam staat op een zondag met al zijn torens blinkend in de winterlucht. Van den Dam tinkt het carillon van twaalf - en van de Wes-

terkerk is het den lichten hemel al ingevaren, waar in den wind het den laatsten galm ontmoet van den slag uit den Oudekerkstoren.

Een heldere dag. Auto's en fietsen trekken naar buiten; in de zon ligt de oude gracht rustig en van menschen verlaten. De zon die glijdt over grijze gevels, een raam binnen, en Annette Craets' koude handen warmt.

De kleine poes wordt er wakker van. Hij krabbelt op hakerige onvaste pootjes langs haar borst naar boven, klautert op haar schouder, en zit een oogenblik verward in het kanten hoofddoekje.

'Klein dier - kleine ondeugd - wat woù die dan?'

Ze haalt hem terug met een lachje - ze heeft half gefluisterde liefkoozende woordjes.... En dan spelen ze samen - een spelletje argeloos en luchtig. Ze glimlacht dieper, als het beestje met zijn vuurrood neusje snuffelend zoekt langs haar wang....

Zoo klein - zoo jong als.... Hesters kindje.... als eenmaal.... al haar eigen....

Ze is niet moe vandaag. Neen. Het is vandaag wonderlijk in haar. Al wat zoo zwaar leek den laatsten tijd - het is weg. Er is iets onbegrijpelijk gelukkigs - of zij.... oh! of zij eindelijk weer slapen zal kunnen!

Er fluistert iets, dat niet meer is dan een ademtocht - dat lijkt op een naam....

Zon glijdt de kamer binnen, warmt een poos het kleine gezicht, dat ongehinderd stil blijft. In den veiligen schoot rekt het poesje de nagels in diep behagen....

Glijdt voorbij, verder de kamer in. De portretten aan den wand krijgen een wonderlijk leven. Zij staren op de stille figuur, als wachters - er is geduld en weten in hun nauwelijkschen glimlach.

Tot alle zon wegtrekt. De kamer uit - het huis uit - nog slechts wat laat goud sprenkelt in de kale boomen.

Het gezicht in den stoel ligt in schaduw verdoken.

In den donkeren schoot slaapt het katje ongestoord.

Op de Heerengracht staat Mies dien middag in de kamer waar de oude tante Louise aan het venster zit.

Zij heeft gesproken - voorzichtig met een ternauwernood beheerschte stem - van: oma die héél ziek is....

'Zeg je Caroline?'

'Neen tante. Oma. Oma is.... het is heel ernstig. Er is... geen...'

‘Annette heeft zich altijd aangesteld. Ze moest immers ook meteen die influenza hebben....’

Het is stil geworden om de oude Louise - dat merkt zij plotseling. Heeft iemand daar gesnikt? Zooeven was Mies er toch. Waàr is Mies - die zei: Annette.... héél ziek....

Om haar heen staat de stilte. Een zóó geweldige stilte dat zij plotseling het hoofd heft, en speurend om zich ziet. Een stilte - die zij herkent.

In haar zwarten schoot beven haar handen van een koude, die doordringt in haar merg. Er is.... een verre stem.... die zegt.... zegt woorden, waaronder haar rechte rug zich buigt, tot het groote hoofd met de gitzwarte pruik hangt op haar borst als een last.

Mijntje is binnengekomen. Zij fluistert: ‘Zal ik sluiten juffrouw?’

Als zij den laatsten bout voorschuift en het daglicht weg is, ziet zij plotseling om.

De juffrouw heeft gezucht.

Eén enkele diepe kreunende zucht - eer de groote gestalte langzaam opstaat, en kaarsrecht de kamer uitgaat.

Utrecht, 13 Mei 1930.